

ÇUKUROVA ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ DERGİSİ
JOURNAL OF ÇUKUROVA UNIVERSITY INSTITUTE OF SOCIAL SCIENCES

Cilt Vol: 33 • Sayı No: 1 • Yıl Year: 2024 **E-ISSN: 1304 – 8899**

33

**SOSYAL
SOCIAL
BİLİMLER
SCIENCES**



Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
Cukurova University Institute of Social Sciences

**Çukurova Üniversitesi
Sosyal Bilimler
Enstitüsü Dergisi**

Journal of Cukurova
University Institute of
Social Sciences

Cilt: 33
Sayı: 1
Yıl: 2024

Vol: 33
No: 1
Year: 2024

E-ISSN: 1304 - 8899



TRDİZİN

Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi

Journal of Cukurova University Institute of Social Sciences

ÇÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü 01330 Balcalı / ADANA
Tel: 0 (322) 338 65 74 • Faks: 0 (322) 338 69 47
E- Posta: sosbil@cu.edu.tr • www.sosyalbilimler.cu.edu.tr

Sahibi / Owner

ÇÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü adına Enstitü Müdürü
Prof. Dr. Hüseyin GÜLER

Editörler / Board of Editors

Prof. Dr. Nuran ÖZTÜRK
Çukurova Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi,
(Baş Editör)

Prof. C. Hakan ÇUHADAR
Çukurova Üniversitesi, Devlet Konservatuvarı

Prof. Dr. Haşim AKÇA
Çukurova Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler
Fakültesi

Prof. Dr. Engin ÇETİN
Çukurova Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi

Prof. Dr. F. Engin ALPAT
Çukurova Üniversitesi, Güzel Sanatlar Fakültesi

Prof. Dr. Sadık Erol ER
Çukurova Üniversitesi, Eğitim Fakültesi,
Ortaöğretim Sosyal Alanlar

Prof. Dr. Ebru ÖZGÜR GÜLER,
Çukurova Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler
Fakültesi

Doç. Dr. Aydın ÇAM
Çukurova Üniversitesi, İletişim Fakültesi,

Doç. Dr. Ayten Pınar BAL
Çukurova Üniversitesi, Eğitim Fakültesi

Doç. Dr. Birsal AYBEK
Çukurova Üniversitesi, Eğitim Fakültesi

Doç. Dr. Fehime Yeşim GÜRANİ
Çukurova Üniversitesi, Mimarlık Fakültesi

Doç. Dr. Mustafa YAŞAR
Çukurova Üniversitesi, Eğitim Fakültesi

Doç. Dr. Marella BODUR ÜN
Çukurova Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler
Fakültesi

Doç. Dr. Fatma Şahin
Çukurova Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi,

Doç. Dr. Bekir Tahir TAHİROĞLU
Çukurova Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi

Dr. Öğr. Üyesi Nurcihan ÖZDOĞAN
Çukurova Üniversitesi, Hukuk Fakültesi

Dr. Öğr. Üyesi Ebru KAYA
Çukurova Üniversitesi, Eğitim Fakültesi

Dil Editörleri

İngilizce
Dr. Öğr. Üyesi Adnan BİÇER,
Çukurova Üniversitesi, Eğitim Fakültesi,

İngilizce
Arş. Gör. Dr. Sibel AYBEK
Çukurova Üniversitesi, Eğitim Fakültesi,

Almanca
Dr. Öğr. Üyesi Nihat Yavuz,
Çukurova Üniversitesi, Eğitim Fakültesi,

Fransızca
Doç. Dr. Mustafa MAVAŞOĞLU
Çukurova Üniversitesi, Eğitim Fakültesi,

İstatistik Editörü
Prof. Dr. Ebru ÖZGÜR GÜLER,
İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi

Danışma Kurulu / Advisory Board

Prof. Dr. Abdullatif ACARLIOĞLU
Anadolu Üniversitesi

Prof. Dr. Gül DURMUŞOĞLU KÖSE
Anadolu Üniversitesi

Prof. Dr. Marcel ERDAL
Johann WolfgangGoethe-University

Prof. Dr. İrfan ERDOĞAN
İstanbul Üniversitesi

Prof. Dr. Barbara KELLNER-HEGNEL,
Freie University Berlin

Prof. Dr. Yunus KİSHALI
Kocaeli Üniversitesi

Prof. Dr. Tamer KOÇEL
İstanbul Kültür Üniversitesi

Prof. Dr. Ahmet ÜNAL
University München-Çukurova Üniversitesi

Prof. Dr. Birol YEŞİLADA
Portland State University

Prof. Dr. Ali YILDIRIM
Ortadoğu Teknik Üniversitesi

Prof. Dr. Todd Alan PRICE
National Louis University

Prof. Dr. Andreas SCHACHNER
Deutsches Archäologisches Institut

Prof. Dr. Dilek ZAMANTILI NAYIR
Marmara Üniversitesi

Editör Yardımcısı / Assistant Editor

Prof. Dr. Ebru ÖZGÜR
GÜLER

Doç. Dr. Bekir Tahir
TAHİROĞLU

Sekreteryası

Doç. Dr. Bilge
KARGA GÖLLÜ,
Çukurova Üniversitesi,
Fen-Edebiyat Fakültesi,
Türk Dili ve Edebiyatı
Bölümü

Tasarım ve Mizanpaj / Design and Typesetting

Dr. Öğr. Gör. Mustafa Can
KIZGINDEMİR
Çukurova Üniversitesi,
Güzel Sanatlar Fakültesi,
Grafik Bölümü

Son Okuyucu/ Proofreader

Dr. Öğr. Üyesi Ali KOÇAK,
Şırnak Üniversitesi,
İlahiyat Fakültesi

Arş. Gör. Esin AL
Çukurova Üniversitesi
Fen-Edebiyat Fakültesi

Copyright©Ekim 2011
Çukurova Üniversitesi Sosyal
Bilimler Enstitüsü Dergisi

Tüm hakları mahfuzdur.

Çukurova Üniversitesi Sosyal
Bilimler Enstitüsü Dergisi
yilda en az 2 kez yayımlanan
hakemli bir dergidir. Dergide
yayımlanan makalelerin dil
ve bilim sorumluluğu yazara
aittir. Makaleler kaynak
gösterilmeden kullanılamaz.
Elektronik veyamekanik
yöntemlerle (fotokopi dâhil)
herhangi biçimde basılamaz ve
/ veya çoğaltılamaz. Dergimiz
2003-2013 yılları arasında ve
2018 yılı ilk sayısından itibaren
Tübitak Ulakbim TR Dizinde
taranmaktadır.

İçindekiler • Contents

TÜRKİYE - İSVEÇ İLİŞKİLERİ (XVI-XXI YÜZYIL BAŞLARI)

TÜRKİYE - SWEDEN RELATIONS (FROM THE XVI TO THE BEGINNING OF THE XXI CENTURY)

Doç. Dr. Semin PAKSOY • Doç. Dr. Mehibe ŞAHBAZ

1-14

Araştırma Makalesi
Reserach Article

ÖZGÜRLÜK VE GÜVENLİK İLİŞKİSİ AÇISINDAN METAVERSE: DİJİTAL YAŞAMIN YENİLİK PERSPEKTİFİ ÜZERİNE BİR İNCELEME

METAVERSE IN TERMS OF FREEDOM AND SECURITY RELATIONSHIP: A STUDY ON THE INNOVATION PERSPECTIVE OF DIGITAL LIFE

Öğr. Gör. Dr. Sinan KÜRKCÜ

15-30

Araştırma Makalesi
Reserach Article

IMPLICIT ATTITUDES TOWARDS PEOPLE WITH DISABILITIES

ENGELLİLERE YÖNELİK ÖRTÜK TUTUMLAR

Arş. Gör. Kübra EFENDİOĞLU • Dr. Öğr. Üyesi Elif EMİR ÖKSÜZ

31-46

Derleme Makalesi
Review Article

TELEVİZYON DİZİLERİNDE AKTİVİTE TEORİSİ VE YAŞLILIKTA BİLGELİK BAĞLAMINDA YAŞLI TEMSİLİ: GÖNÜL DAĞI DİZİSİ CİRİTÇİ ABDULLAH ÖRNEĞİ

REPRESENTATION OF THE ELDERLY IN THE CONTEXT OF ACTIVITY THEORY AND WISDOM IN OLD AGE IN TELEVISION SERIES: THE EXAMPLE OF GÖNÜL DAĞI SERIES CİRİTÇİ ABDULLAH

Öğr. Gör. Furkan ULUSAL • Öğr. Gör. Hande KIRIŞIK

47-63

Araştırma Makalesi
Reserach Article

LES EXPRESSIONS CULTURELLES DANS LA TRADUCTION FRANÇAISE DU ROMAN 'ÜÇKAĞITÇI' D'ORHAN KEMAL: UNE ANALYSE SELON LES STRATÉGIES DE MONA BAKER

ORHAN KEMAL'İN 'ÜÇKAĞITÇI' ROMANININ FRANSIZCA ÇEVİRİSİNDE KÜLTÜREL İFADELER: MONA BAKER'İN STRATEJİLERİYLE BİR ANALİZ
CULTURAL EXPRESSIONS IN THE FRENCH TRANSLATION OF ORHAN KEMAL'S 'ÜÇKAĞITÇI': AN ANALYSIS USING MONA BAKER'S STRATEGIES

Dr. Öğr. Üyesi Muzaffer KAYA

64-77

Araştırma Makalesi
Reserach Article

İçindekiler • Contents

SERMAYE YAPISININ FİNANSAL PERFORMANSA OLAN ETKİSİNİN İNCELENMESİ: BİST TAŞ, TOPRAK (XTAST) ENDEKSİ ÜZERİNE BİR UYGULAMA

INVESTIGATION OF THE EFFECT OF CAPITAL STRUCTURE ON FINANCIAL PERFORMANCE: AN APPLICATION ON BIST STONE SOIL INDEX (XTAST)

Prof. Dr. Hatice DÜZAKIN • Dr. Öğr. Üyesi Süreyya YILMAZ ÖZEKENCİ

78-94

Araştırma Makalesi
Reserach Article

AİLE YAPISININ GİRİŞİMCİLİK EĞİLİMİ VE GİRİŞİMCİLİK NİYETİNE ETKİSİ

THE EFFECT OF FAMILY STRUCTURE ON ENTREPRENEURIAL INCLINATION AND ENTREPRENEURIAL INTENTION

Prof. Dr. Ayşehan ÇAKICI • Dr. Ali TEFEK

95-114

Araştırma Makalesi
Reserach Article

ASSESSMENT OF THE RELATIONSHIP BETWEEN PHUBBING AND PERSONALITY TYPES AMONG UNIVERSITY STUDENTS

ÜNİVERSİTE ÖĞRENCİLERİ ARASINDA SOSYOTELİZM VE KİŞİLİK TİPLERİ ARASINDAKİ İLİŞKİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ

Doç. Dr. Sevil ŞAHİN • Arş. Gör. İlknur DEMİRHAN • Dr. Öğr. Üyesi Ayten ARIÖZ DÜZGÜN • Prof. Dr. Alaettin ÜNSAL

115-128

Araştırma Makalesi
Reserach Article

CUMHURİYETİN 50. YILINDAN 100. YILINA: PROF. ÜLKER MUNCUK MÜZESİ SERAMİKLERİ

FROM THE 50TH TO THE 100TH ANNIVERSARY OF THE REPUBLIC: PROF. ÜLKER MUNCUK MUSEUM CERAMICS

Doç. Caner YEDİKARDEŞ • Dr. Öğr. Üyesi Rıza Tan Buğra ÖZER

129-140

Araştırma Makalesi
Reserach Article

GRUPLAR ARASI TEMASIN ETKİLERİNE BÜTÜNCÜL BİR BAKIŞ

EFFECTS OF INTERGROUP CONTACT ON PREJUDICES, COLLECTIVE ACTION INTENTION AND COGNITIVE LIBERALIZATION

Dr. Öğr. Üyesi Deniz ENİÇ

141-159

Derleme Makalesi
Review Article

İçindekiler • Contents

ZİHİNSEL ENGELLİ BİREYLERDE SPORUN ETKİLERİNE YÖNELİK TUTUM VE FARKINDALIK: SPOR BİLİMLERİ FAKÜLTESİ ÖĞRENCİLERİ ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA

ATTITUDES AND AWARENESS TOWARDS THE EFFECTS OF SPORTS ON INTELLECTUALLY DISABLED INDIVIDUALS: A RESEARCH ON STUDENTS OF THE FACULTY OF SPORTS SCIENCES

Dr. Öğr. Üyesi Sevim Handan YILMAZ • Arş. Gör. Berk Hakan YILMAZ • Hasibe ERER

160-173

Araştırma Makalesi
Reserach Article

İLKÖĞRETİM MATEMATİK ÖĞRETMENLERİNİN LİSANS EĞİTİMLERİ BAĞLAMINDA MESLEKİ KARIYERLERİNE İLİŞKİN GÖRÜŞLERİ

MIDDLE SCHOOL MATHEMATICS TEACHERS' VIEWS ON THEIR PROFESSIONAL TRAJECTORIES IN THE CONTEXT OF THEIR UNDERGRADUATE EDUCATION

Dr. Öğr. Üyesi Atilla ÖZDEMİR • Doç. Dr. Tunahan TURHAN

174-202

Araştırma Makalesi
Reserach Article

A STUDY ON LOCATION SELECTION FOR PRIVATE DISABLED CARE CENTER USING AHP AND TOPSIS METHODS: THE CASE OF ISTANBUL PROVINCE

AHP VE TOPSIS YÖNTEMLERİ KULLANILARAK ÖZEL YATILI ENGELLİ BAKIM MERKEZİ YER SEÇİMİNE YÖNELİK BİR ÇALIŞMA: İSTANBUL İLİ ÖRNEĞİ

Prof. Dr. Yeter DEMİR USLU • Doç. Dr. Taner ARTAN • Arş. Gör. Sefer AYGÜN
Öğr. Gör. Aydın Olcay ÖZKAN • Tuba Nur OĞUZ

203-221

Araştırma Makalesi
Reserach Article

NEPOTİZM İLE İŞE YABANCILAŞMA ARASINDAKİ İLİŞKİNİN İNCELENMESİNE YÖNELİK BİR ARAŞTIRMA: DEVLET SU İŞLERİ ÖRNEĞİ

A RESEARCH ON THE RELATIONSHIP BETWEEN NEPOTISM AND WORK ALIENATION: THE CASE OF STATE WATER WORKS

Dr. Fidan ALHAS

222-240

Araştırma Makalesi
Reserach Article

İçindekiler • Contents

PATERNALİST ANLAYIŞ PERSPEKTİFİNDEN TÜRKİYE VE SEÇİLMİŞ ÜLKELERDE TÜTÜN ÜRÜNLERİNİN VERGİLENDİRİLMESİ

TAXATION OF TOBACCO PRODUCTS IN TURKIYE AND SELECTED COUNTRIES FROM THE PATERNALIST PERSPECTIVE

Alperen Fatih AYDIN • Dr. Öğr. Üyesi Fatih ÇAVDAR

241-258

Araştırma Makalesi
Reserach Article

ÖĞRETMEN VE ÖĞRENCİ GÖZÜNDEN SINIFLARDA ÜST DÜZEY DÜŞÜNME BECERİLERİNİN KAZANDIRILMASI VE BELİRLENMESİ

ACQUIRING AND ASSESSING HIGHER ORDER THINKING SKILLS IN CLASSROOMS: A TEACHER AND STUDENT PERSPECTIVE

Çağatay COŞKUN • Prof. Dr. Selahattin GELBAL

259-281

Araştırma Makalesi
Reserach Article

KORUNMA İHTİYACI OLAN ÇOCUKLARIN YAŞAM BECERİLERİNE İLİŞKİN UZMAN GÖRÜŞLERİ

OPINIONS OF PROFESSIONALS ON THE LIFE SKILLS OF CHILDREN IN NEED OF PROTECTION

Öğr. Gör. Yekta YARAY TENDİK • Doç. Dr. Oğuz EMRE

282-296

Araştırma Makalesi
Reserach Article

AN ANALYSIS OF THE LONG-TERM ASYMMETRIC RELATIONSHIP BETWEEN GOLD PRICES, EXCHANGE RATES, YIELDS OF GOVERNMENT BOND, AND THE BIST100 INDEX

ALTIN FİYATLARI, DÖVİZ KURLARI, TAHVİL VERİMLİLİĞİNİN BORSA İSTANBUL 100 ENDEKSİ ÜZERİNDEKİ ASİMETRİK İLİŞKİSİNİN ANALİZİ

Dr. Salih ÇAM

297-310

Araştırma Makalesi
Reserach Article

CRM (CUSTOMER RELATIONSHIP MANAGEMENT) KAVRAMI ÜZERİNE YAPILAN ÇALIŞMALARIN VOSVIEWER İLE BİBLİYOMETRİK ANALİZİ

BIBLIOMETRIC ANALYSIS OF STUDIES ON THE CONCEPT OF CRM (CUSTOMER RELATIONSHIP MANAGEMENT) WITH VOSVIEWER

Doç. Dr. Serpil ÜNAL KESTANE

311-329

Araştırma Makalesi
Reserach Article

İçindekiler • Contents

SOFİSTİKE ÜRÜN ÜRETİMİ VE İHRACAT ÜZERİNE ETKİLERİ: TÜRKİYE ÖRNEĞİ

PRODUCTION OF SOPHISTICATED GOODS AND ITS EFFECTS ON
EXPORT: THE CASE OF TÜRKİYE

Dr. İbrahim ÖZAYTÜRK

330-353

Araştırma Makalesi
Reserach Article

ADANA ŞEHRİNİN ELEKTRİK VE ELEKTRİKLİ TRAMVAY İŞLETME İMTİYAZI (1909-1950)

ADANA CITY'S ELECTRICITY AND ELECTRIC TRAM OPERATION
CONCEPTION (1909-1950)

Arş. Gör. Dr. Mustafa DAĞ

354-379

Araştırma Makalesi
Reserach Article

OKUL ÖNCESİ ÖĞRETMENLERİNİN DEPREM KAYGISI VE EĞİTİM ÖĞRETİM SÜRECİNE YANSIMALARI

PRESCHOOL TEACHERS' EARTHQUAKEANXIETY AND THEIR
REFLECTIONS ON THE EDUCATIONAL PROCESS

Nuhpelda ÖZORUÇ • Prof Dr. Ayperi DİKİCİ SİĞİRTMAÇ

380-396

Araştırma Makalesi
Reserach Article

ÇKKV YÖNTEMLERİYLE MAKROEKONOMİK PERFORMANS ÖLÇÜMÜ: 2021-2022 DÖNEMİ D8 ÜLKELERİ ÖRNEĞİ

MACROECONOMIC PERFORMANCE MEASUREMENT WITH ÇKKV
METHODS: THE CASE OF D8 COUNTRIES IN 2021-2022

Arş. Gör. Dr. Cengiz HOKKA • Dr. Öğr. Üyesi Selahattin BEKTAŞ

397-420

Araştırma Makalesi
Reserach Article

İNSANLIKTAN UZAK: EMİLY İÇİN BİR GÜL'DE VE ATİNALI TİMON'DA MİZANTROPİNİN TEMSİLİ

FAR FROM HUMANITY: THE REPRESENTATION OF MISANTHROPY
IN A ROSE FOR EMILY AND TIMON OF ATHENS

Dr. Öğr. Üyesi Gamze ŞENTÜRK TATAR

421-434

Araştırma Makalesi
Reserach Article

İçindekiler • Contents

E-PARTICIPATION IN URBAN PLANNING: ISTANBUL SENIN APPLICATION

KENT PLANLAMADA E-KATILIM: İSTANBUL SENİN UYGULAMASI

Elifsu ŞAHİN

435-453

Araştırma Makalesi
Reserach Article

SÜRDÜRÜLEBİLİR TÜKETİM EĞİLİMİ EKSENİNDE KOLEKTİF PSİKOLOJİK SAHİPLİK VE ÇEVRESEL DEĞERLERİN İNCELENMESİ

EXAMINING COLLECTIVE PSYCHOLOGICAL OWNERSHIP AND ENVIRONMENTAL VALUES ON THE AXIS OF SUSTAINABLE CONSUMPTION

Doç. Dr. Şenay SABAH ÇELİK • Prof. Dr. Eda YAŞA ÖZELTÜRKAY

454-469

Araştırma Makalesi
Reserach Article

ANDERSEN MASALLARI'NA FARKLI BİR BAKIŞ "ŞİDDET VE KORKU UNSURU"

A DIFFERENT PERSPECTIVE ON ANDERSEN'S TALES "THE ELEMENT OF VIOLENCE AND FEAR"

Netice TOPRAK • Prof. Dr. Erhan AKIN

470-481

Araştırma Makalesi
Reserach Article

Makalelerin sıralaması sisteme giriş ve kabul tarihleri esas alınarak oluşturulmuştur.

The order of the articles is based on the date of entry and acceptance into the system.

Hakemler • Referees

Prof. Dr. Ali Akın AKYOL
ANKARA HACI BAYRAM VELİ ÜNİVERSİTESİ

Prof. Dr. Ali ERGUR
GALATASARAY ÜNİVERSİTESİ

Prof. Dr. Ayşe GÜNSEL
KOCAELİ ÜNİVERSİTESİ

Prof. Dr. Burçin EROL
HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ

Prof. Dr. Cahit ASLAN
ÇUKUROVA ÜNİVERSİTESİ

Prof. Dr. Cemil HAKYEMEZ
HİTİT ÜNİVERSİTESİ

Prof. Dr. Cemile AKYILDIZ
ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ

Prof. Dr. Derya Yıldız
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ

Prof. Dr. Ekrem Levent İLHAN
GAZİ ÜNİVERSİTESİ

Prof. Dr. Emel YARIMOĞLU
YAŞAR ÜNİVERSİTESİ

Prof. Dr. Emre İpekçi ÇETİN
AKDENİZ ÜNİVERSİTESİ

Prof. Dr. Ender DURUALP
ANKARA ÜNİVERSİTESİ

Prof. Dr. Erkan KÖSE
NUH NACİ YAZGAN ÜNİVERSİTESİ

Prof. Dr. Eyüp AKMAN
KASTAMONU ÜNİVERSİTESİ

Prof. Dr. Güneş ÇETİN GERGER
MANİSA CELAL BAYAR ÜNİVERSİTESİ

Prof. Dr. Harun UÇAK
ALANYA ALAADDİN KEYKUBAT ÜNİVERSİTESİ

Prof. Dr. Hasan Altan ÇABUK
ÇUKUROVA ÜNİVERSİTESİ

Prof. Dr. Hasan GÜL
ONDOKUZ MAYIS ÜNİVERSİTESİ

Prof. Dr. İbrahim ORGAN
PAMUKKALE ÜNİVERSİTESİ

Dergimizin bu sayısına gönderilen makaleleri değerlendiren hakemlerimize teşekkürlerimizi sunarız.

We gratefully acknowledge the referees who kindly helped us evaluate the articles sent for the current issue of our journal.

Prof. Dr. İbrahim ÖRNEK
KAHRAMANMARAŞ SÜTÇÜ İMAM ÜNİVERSİTESİ

Prof. Dr. Kalender Özcan ATILGAN
MERSİN ÜNİVERSİTESİ

Prof. Dr. Kemal Can KILIÇ
ÇUKUROVA ÜNİVERSİTESİ

Prof. Dr. M Banu DURUKAN
DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ

Prof. Dr. Metin AKİS
KİLİS 7 ARALIK ÜNİVERSİTESİ

Prof. Dr. Murat ATAN
ANKARA HACI BAYRAM VELİ ÜNİVERSİTESİ

Prof. Dr. Mustafa ALKAN
ANKARA HACI BAYRAM VELİ ÜNİVERSİTESİ

Prof. Dr. Nihal MAMATOĞLU
ABANT İZZET BAYSAL ÜNİVERSİTESİ

Prof. Dr. Öznur BOZKURT
DÜZCE ÜNİVERSİTESİ

Prof. Dr. Rifat GÜNALAN
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ

Prof. Dr. Serdar ÖZTÜRK
NEVŞEHİR HACI BEKTAŞ VELİ ÜNİVERSİTESİ

Prof. Dr. Songül KAKİLLİ ACARAVCI
HATAY MUSTAFA KEMAL ÜNİVERSİTESİ

Prof. Dr. Şükrü YAPRAKLI
ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ

Prof. Dr. Zeliha Nurdan BAYSAL
MARMARA ÜNİVERSİTESİ

Doç. Dr. Ali KORKMAZ
ERCİYES ÜNİVERSİTESİ

Doç. Dr. Ali YAĞLI
ONDOKUZ MAYIS ÜNİVERSİTESİ

Doç. Dr. Aliye Ayça SUPÇİLLER
PAMUKKALE ÜNİVERSİTESİ

Doç. Dr. Aygül DÜZENLİ
ÇUKUROVA ÜNİVERSİTESİ

Doç. Dr. Banu AKÇEŞME
ERCİYES ÜNİVERSİTESİ

Doç. Dr. Bengü TÜRKÖĞLU
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ

Doç. Dr. Çiğdem AKSU ÇAM
ADANA ALPARSLAN TÜRKEŞ BİLİM VE TEKNOLOJİ
ÜNİVERSİTESİ

Doç. Dr. Evren KÜÇÜK
KASTAMONU ÜNİVERSİTESİ

Doç. Dr. Fatih BAYRAM
İSTANBUL MEDENİYET ÜNİVERSİTESİ

Doç. Dr. Gül Esra ATALAY
ÜSKÜDAR ÜNİVERSİTESİ

Doç. Dr. Gül TURANLI
MERSİN ÜNİVERSİTESİ

Doç. Dr. İsmail BARIŞ
ÜSKÜDAR ÜNİVERSİTESİ

Doç. Dr. Kadriye Burcu ÖNGEN BİLİR
BURSA TEKNİK ÜNİVERSİTESİ

Doç. Dr. Kübra BAYSAL
ANKARA YILDIRIM BEYAZIT ÜNİVERSİTESİ

Doç. Dr. Mehmet Kenan TERZİOĞLU
TRAKYA ÜNİVERSİTESİ

Doç. Dr. Meltem ŞAHİN HASSAN
ERCİYES ÜNİVERSİTESİ

Doç. Dr. Merve TUNCA
SİVAS CUMHURİYET ÜNİVERSİTESİ

Doç. Dr. Nuran TUNCER
TOKAT GAZİOSMANPAŞA ÜNİVERSİTESİ

Doç. Dr. Oğuzhan KIRDÖK
ÇUKUROVA ÜNİVERSİTESİ

Doç. Dr. Oğuzhan YÜKSEL
KÜTAHYA DUMLUPINAR ÜNİVERSİTESİ

Doç. Dr. Osman ÖZDEMİR
İSTANBUL SABAHATTİN ZAİM ÜNİVERSİTESİ

Doç. Dr. Özden KUŞÇU
SELÇUK ÜNİVERSİTESİ

Doç. Dr. Öznur ÖZDEMİR
BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ

Doç. Dr. Rahmi BAKİ
AKSARAY ÜNİVERSİTESİ

Doç. Dr. Sinan AKIN
KÜTAHYA DUMLUPINAR ÜNİVERSİTESİ

Doç. Dr. Tuğba ERHAN
SÜLEYMAN DEMİREL ÜNİVERSİTESİ

Doç. Dr. Yakup ARI
ALANYA ALAADDİN KEYKUBAT ÜNİVERSİTESİ

Doç. Ebru ÇATALKAYA GÖK
ANKARA MÜZİK VE GÜZEL SANATLAR ÜNİVERSİTESİ

Dr. Öğr. Üyesi Ahmet YAMAN
TARSUS ÜNİVERSİTESİ

Dr. Öğr. Üyesi Aslı YEŞİL
BURSA TEKNİK ÜNİVERSİTESİ

Dr. Öğr. Üyesi Ebru SÖNMEZ SARI
BAYBURT ÜNİVERSİTESİ

Dr. Öğr. Üyesi Elif DEMİRBAŞ
TARSUS ÜNİVERSİTESİ

Dr. Öğr. Üyesi Fatma İdil BAKTEMUR
OSMANIYE KORKUT ATA ÜNİVERSİTESİ

Dr. Öğr. Üyesi Fulya KIRIMER AYDINLI
ANADOLU ÜNİVERSİTESİ

Dr. Öğr. Üyesi Gonca ÇİFFİLİZ
NUH NACİ YAZGAN ÜNİVERSİTESİ

Dr. Öğr. Üyesi Hatice Selin IRMAK
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ

Dr. Öğr. Üyesi İlknur UNCUOĞLU YOLCU
ZONGULDAK BÜLENT ECEVİT ÜNİVERSİTESİ

Dr. Öğr. Üyesi Kyriaki ASIATIDOU
GAZİANTEP ÜNİVERSİTESİ

Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Can DEMİRTAŞ
KIRKLARELİ ÜNİVERSİTESİ

Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Ertürk GEÇİCİ
AFYON KOCATEPE ÜNİVERSİTESİ

Dr. Öğr. Üyesi Mehmet SAĞLAM
İSTANBUL TİCARET ÜNİVERSİTESİ

Dr. Öğr. Üyesi Meryem Derya YEŞİLTAŞ
OSMANIYE KORKUT ATA ÜNİVERSİTESİ

Dr. Öğr. Üyesi Mustafa AKINCI
BÜLENT ECEVİT ÜNİVERSİTESİ

Dr. Öğr. Üyesi Önder UZKARALAR
OSMANIYE KORKUT ATA ÜNİVERSİTESİ

Dr. Öğr. Üyesi Uğur YÖNTEN
DİCLE ÜNİVERSİTESİ

Dr. Öğr. Üyesi Zafer ÖZKAN
ORDU ÜNİVERSİTESİ

Dr. Öğr. Üyesi Zehra EROL KARACA
RECEP TAYYİP ERDOĞAN ÜNİVERSİTESİ

Dr. Öğr. Üyesi Zila Özlem KIRBAŞ
BAYBURT ÜNİVERSİTESİ

Öğr. Gör. Mehmet Faruk TOSON
MARDİN ARTUKLU ÜNİVERSİTESİ

MAKALE YAZIM KURALLARI

Dergiye gönderilecek makalelerin yazımında uyulması gerekli kurallar aşağıda özetlenmiştir:

- Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi yılda en az iki kez yayımlanan hakemli bir dergidir.
- Gönderilecek makalenin daha önce hiçbir yerde yayımlanmamış olması zorunludur.
- Makaleler, Türkçe, İngilizce, Fransızca ya da Almanca olarak yayımlanabilir. Eğer makale İngilizce, Fransızca ya da Almanca dillerinden biriyle yazılırsa, mutlaka Türkçe özete yer verilmelidir.
- Makaleler Türk Dil Kurumu yazım kurallarına uygun yazılmalıdır.
- Makaleler, Microsoft Word 2003 veya üzeri sürümlerde yazılıp internet üzerinden online olarak gönderilmelidir.
- Makalelerin başlığı metne uygun, ortalı; kısa ve açık ifadeli; büyük harflerle yazılmış olmalıdır.
- Yazar adı, makaleye ortalanmalı; yazar birden fazla ise, adları yan yana yazılmalıdır. Yazarlara ait bilgiler (Üniversite adı, Fakülte adı, e-mail adresi, Orcid No) dipnotta verilmelidir.
- Makalenin ilk sayfası sadece ÖZ ve ABSTRACT'tan oluşmalı, bu sayfa Makale Şablonu'na yerleştirilerek oluşturulmalıdır (bk. Makale Şablonu)
- Makalelerde kâğıt boyutu: A-4 dikey, sayfa yapısı alt: 2,5 cm, üst: 2,5 cm, sol: 2,5 cm, sağ: 2,5 cm, üst bilgi: 3 cm, alt bilgi: 3 cm, yazı tipi: Times New Roman, punto: 10, satır aralığı: tek olarak ayarlanmalıdır. Makalenin tümü 8000 kelimeyi geçmemelidir.
- Dipnotlar Times New Roman fontu kullanılarak 8 punto ile ve satır aralığı "tek" olacak şekilde yazılmalıdır. Eski harfli metin çalışmalarına dair notlar ve çalışmaya dair önemli açıklamalar dışında dipnot kullanılmamalıdır.
- Öz 8 punto ve Times New Roman fontuyla yazılmalıdır. Bir paragraftan oluşmalı (birkaç paragraftan oluşsa da bir paragrafa sığdırılmalı), satır aralığı "tek" olacak şekilde ayarlanmalıdır. En az 150 en fazla 250 kelimedenden meydana gelmelidir. Öz büyük harflerle metnin sol kenarına konulmalıdır.
- Orijinal makalelerde bölümler aşağıdaki şekilde düzenlenmelidir:
- GİRİŞ (en fazla 3 sayfa) LİTERATÜR TARAMASI YÖNTEM ARAŞTIRMA BULGULARI SONUÇ
- Yukarıdaki ana bölüm başlıkları bold olarak büyük harfle sola yaslı yazılmalıdır. Başlıklara numara verilmemeli, paragraf girintisi olmamalıdır.
- Alt bölüm başlıkları her kelimenin baş harfi büyük olacak şekilde italik ve koyu yazılmalı, 0,5 cm. içeriden başlamalıdır. Bütün paragraf girintileri aynı hizada olmalıdır.
- Metinde tablolara yer verilecekse tablolar şu şekilde gösterilmelidir: "Tablo 1.". Tablo ismi her kelimenin baş harfi büyük olacak şekilde tablonun üzerine ortalı bir şekilde yazılmalı, italik olmamalıdır. Şekillerde ise "Şekil 1." denilerek her harfi büyük olacak şekilde şeklin altına ortalı yazılmalıdır. Şekil ve grafikler bilgisayarda çizilmeli; fotoğraf veya resimlerin çözünürlüğü yüksek olmalı, numaralandırılmalıdır.
- Çalışmada hipotezlere yer verilecekse, hipotez gösterimi şöyle olmalıdır: "H1:". Hipotezler italik yazılmamalıdır.
- Makalede yararlanılan kaynaklar "SONUÇ" bölümünden sonra "KAYNAKLAR" başlığı altında verilmelidir. Times New Roman fontuyla 10 punto, sağ-sol 0, asılı 1,25, satır aralığı "tek" olacak şekilde hazırlanmalıdır. Her kaynaktan sonra 1 satır boşluk bırakılmalıdır.
- Makaledeki kaynaklar APA 7 (<https://apastyle.apa.org/>) stiline uygun olarak yazılmalıdır. Örnek kaynak gösterimini ve makale yazımında uyulması gereken kuralları ayrıntılı olarak inceleyebilmek için Makale Şablonu'na bakabilirsiniz.

REQUIRED FORMAT FOR ARTICLES

Guidelines for writing articles to be sent to the journal:

- The Journal of Institute of Social Sciences of Cukurova University is a peer-reviewed journal published at least twice a year.
- Papers must be submitted on the understanding that they have not been published elsewhere.
- The articles can be written in Turkish, English, French or German. If the article has been written in English, French or German, a summary in Turkish must also be included.
- The articles should be written in accordance with the spelling rules of the Turkish Language Association.
- Articles should be written in Microsoft Word 2003 or higher and they should be submitted through the online system.
- Use a concise and clearly written title that reflects the paper's content. Use capital letters and center alignment.
- Author names should be center aligned on the article; if there is more than one author, their names should be written side by side. Authorship information (University name, Faculty name, e-mail address, ORCID number) should be given in the footnote.
- The first page of the article should consist of only SUMMARY and ABSTRACT using the Article Template (see Article Template).
- Please adhere to the following formatting guidelines: Paper size: A-4 vertical
- Page layout: bottom 2.5 cm, top: 2.5 cm, left: 2.5 cm, right: 2.5 cm, header: 3 cm, footer: 3 cm. Font: Times New Roman 10.
- Use single line spacing. The entire article should not exceed 8,000 words.
- Write the footnotes using Times New Roman 8 and single line spacing. Footnotes should not be used except for end notes about studies on texts with archaic letters and important explanation about the study.
- The summary should be written using Times New Roman, 8 font size. It should not exceed one paragraph (it should fit into one paragraph if it should exceed one). Use single line spacing. The word length should be at least 150 and at the most 250. Align the summary to the left-hand side of the text.
- Please adhere to the following formatting guidelines for the sections of the paper: INTRODUCTION (max. 3 pages) LITERATURE REVIEW METHODOLOGY RESEARCH FINDINGS RESULTS/CONCLUSION
- The section headings above should be written in bold with uppercase letters and aligned to the left. Titles should not be numbered and indented.
- The subtitles should be written in italics and in bold starting each word with a capital letter. Indent the start of a paragraph 0.5 cm. and align all the paragraphs.
- Guidelines for the tables in your article:
- Add a numbered caption such as "Table 1.". The caption should be written above each table and center aligned starting with a capital letter, not italic. For the figures, add a numbered caption such as "Figure 1." below each figure and center align starting with a capital letter. Use the table-function of your word processor. Provide each figure in a high-resolution format and number each one.
- If hypotheses are to be included in the study, they should be given as follows: "H1:" Hypotheses should not be written in italics.
- The references section should appear at the end of the article after the "CONCLUSIONS" section and titled as "REFERENCES. Use Times New Roman 10 with left-right 0 and hanging 1,25. Use single line spacing and leave 1 space after each reference.
- Make sure that the information in each reference is complete and accurate according to the APA style guide, 7th edition (<https://apastyle.apa.org/>). Refer to the Article Template for a detailed review of samples and the rules to follow in article writing.

Sunuş

Kıymetli okurlar, bilindiği gibi akademik dergilerin yayın hayatını kesintisiz sürdürmesi kolay değildir. Bu, dergimizin 33. Cildinin ilk sayısıdır. Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 33 cilt boyunca yüzlerce makale ile hem bilimsel çalışmalara yayın imkânı sunmuş, hem de araştırmacılara kaynaklık etmiştir. Bu yüzden bir yandan editör kurulumuzla bugüne kadar dergiye emek verenlerin emeğini korumaya çalışıyor, diğer yandan dergiyi daha ileri seviyeye ulaştırmak için gayret ediyoruz. Bu gayretimizin bir örneği olarak dergimizin bu sayısında yenilik yapıp mizanpajını InDesign programı ile düzenlemiş bulunuyoruz. Umarız bu haliyle daha kolay okunup faydalanılır.

33/1 sayımızda 27 makale bulunmaktadır. Bunlardan 2 adedi derleme, diğerleri araştırma makalesidir. İncelendiğinde görüleceği gibi sayı makaleleri ağırlıklı olarak eğitim bilimleri, işletme ve iktisadi bilimler alanında olmakla beraber iletişim, sanat tarihi-müzecilik, sosyoloji, dil bilim, edebiyat, tarih ve şehir planlaması gibi Sosyal Bilimler Enstitüsü çalışmalarını kapsayacak geniş bir yelpazededir. Makalelerin yayın dili çoğunlukla Türkçe iken altı adet makalenin beşi İngilizce, biri ise Fransızcadır.

Bu sayıda yayımlanan makalelerden 4 adedi, 2023 yılının Aralık ayında yayımlanan "Cumhuriyetimiz 100 Yaşında" temalı özel sayımıza gönderilmiş çalışmalardır. Ancak hakem süreci yetişemediğinden özel sayıya maalesef dâhil edilememiştir. Bu çalışmaları özel sayımıza katkıda bulunmak için göndermiş olan yazarlarımıza hiç değilse bir teşekkür nişanesi olması olarak adlarını buraya yazmak istedim:

1. Cumhuriyetin 50. Yılından 100. Yılına: Prof. Ülker Muncuk Müzesi Seramikleri

2. Orhan Kemal'in 'Üçkağıtçı' Romanının Fransızca Çevirisinde Kültürel İfadeler: Mona Baker'ın Stratejileriyle Bir Analiz

3. Sermaye Yapısının Finansal Performansa Olan Etkisinin İncelenmesi: Bist Taş, Toprak (Xtast)Endeksi Üzerine Bir Uygulama

4. Zihinsel Engelli Bireylerde Sporun Etkilerine Yönelik Tutum ve Farkındalık: Spor Bilimleri Fakültesi Öğrencileri Üzerine Bir Araştırma

Nihayetinde dergimize teveccüh göstererek yoğun bir çalışmanın ürünü ve emek mahsulü makalelerini gönderen ve bu gönderilenler arasından 33/1 sayımızda yayımlanmayı hak etmiş olan yazıların yazarlarına ayrı ayrı teşekkür eder, başarılı çalışmalarının sürmesini dilerim. Ayrıca jenerik sayfamızda isimleri bulunan ve pek çok uğraşısı arasında hakem davetimizi kabul ederek bu çalışmaları titizlikle değerlendiren hakemlerimize de teşekkür ederim. Son olarak ise elbette sekreterlik aşamasından son okumaya kadar süreci olabildiği kadar hatasız yürütmeye gayret eden alan editörleri ve yayın kurulu üyelerine ayrı ayrı şükranlarımı sunmak isterim.

Faydalı olacak daha nice sayılar çıkarabilme ümidiyle, iyi okumalar diliyorum.

Prof. Dr. Nuran ÖZTÜRK
Editör

**TÜRKİYE - İSVEÇ İLİŞKİLERİ
(XVI-XXI. Yüzyıl Başları)**

TÜRKİYE - SWEDEN RELATIONS
(FROM the XVI TO THE BEGINNING
OF the XXI CENTURY)

Semin PAKSOY¹, Mehibe ŞAHBAZ²

01

TÜRKİYE - İSVEÇ İLİŞKİLERİ (XVI-XXI Yüzyıl Başları)

TÜRKİYE - SWEDEN RELATIONS (FROM the XVI TO the BEGINNING OF the XXI CENTURY)

Semin PAKSOY ¹, Mehibe ŞAHBAZ ²

ÖZ

Tarih boyunca ülkeler, çıkarları doğrultusunda siyasal, ekonomik ve sosyal iş birliği sağlamak amacıyla ittifaklar yapmışlardır. XX. yüzyıla gelindiğinde dünya devletlerinin Doğu ve Batı bloklarına ayrılarak “Soğuk Savaş” dönemini başlattıkları ve İkinci dünya savaşından sonra, 1949 yılında Amerika’nın başını çektiği devletler NATO ittifakını, Rusya’nın başını çektiği devletler ise 1955 yılında Varşova Paktı’nı kurarak bu kutuplaşmayı daha da derinleştirmişlerdir. Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği’nin 1991 yılında dağılması ile Varşova pakti sona ererken, NATO ittifakı devletleri teröre karşı birlik oluşturma gerekçesiyle varlıklarını günümüze kadar devam ettirmişlerdir. SSCB’den ayrılan ve yönünü Batı’ya çeviren Ukrayna’ya karşı 2022 yılında Rusya’nın başlattığı savaş, Kuzey Avrupa ülkelerinde güvenlik endişesi uyandırmıştır. Bu gelişmeler karşısında İsveç, güvenliğini sağlamak açısından NATO’ya başvuruda bulunmuştur. İsveç’in terör örgütlerine verdiği destekten rahatsızlık duymakta olan Türkiye, İsveç’in NATO üyeliğine olumlu bakmamaktadır. Hâlbuki Türkiye-İsveç ilişkilerinin geçmişine bakıldığında, iki ülkenin çoğu zaman siyasal ve sosyal olarak birbirlerini destekleyip işbirliği yaptıkları görülmektedir. Bu çalışmadaki öncelikli amaç, İsveç-Türkiye arasındaki ilişkilerin tarihsel derinliğini inceleyerek siyasal, ekonomik ve sosyal alanlarda kurdukları olumlu ilişkiler ve bunların etkisine yer vermektir. Daha sonra iki ülke arasında stratejik iş birliği ve ortaklığının, dünya barışı ve ülkelerin halkına faydaları ile günümüzde yaşanan sorunların sebepleri belirlenerek bu sorunların çözümünde kamuoylarının bilinçlendirilmesinin önemine vurgu yapılacaktır.

ABSTRACT

Throughout history, countries have made alliances to ensure political, economic and social cooperation in line with their interests. In the 20th century, the world states were divided into Eastern and Western blocs, and the "Cold War" period began. After the Second World War, the establishment of the NATO alliance in 1949 and the Warsaw Pact in 1955 triggered the states of the world for further deepened this polarization. The NATO alliance states continued their ex-istence until today by forming a union against terrorism while the Warsaw pact ended in 1991 with the dissolution of the Union of Soviet Socialist Republics (USSR). The war launched by Russia in 2022 against Ukraine which left the USSR and turned its direction to the west, aroused security concerns in Northern European countries. In the face of these developments, Sweden applied to join NATO. Türkiye, which is disturbed by Sweden's support for terrorist organizations, does not view Sweden's NATO membership positively. However, when the Türkiye-Sweden relations are considered, it is seen that these countries have cooperated by supporting each other politically and socially throughout history. The primary purpose of this study is to examine the historical depth of the relations between Türkiye and Sweden and to include the positive relations these countries have established in the political, economic and social fields and their effects. Then, the benefits of strategic cooperation and partnership between the two countries for world peace and the citizens of these two countries will be presented, the causes of the problems experienced today will be determined and solution proposals will be presented. Finally, the importance of raising public awareness in solving these problems will be emphasized.

Anahtar Kelimeler:
Türkiye-İsveç ilişkileri,
NATO, Osmanlı Devleti,
İttifak.

Keywords:
Türkiye-Sweden
Relations, NATO,
Ottoman State,
Alliance.

¹Doç.Dr. Çukurova Üniversitesi,
İktisadi ve İdari Bilimler
Fakültesi, spaksoy@cu.edu.tr,
ORCID: 0000- 0003-1693-0184

²Doç.Dr., Çukurova Üniversitesi,
Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi
Bölümü, msavas@cu.edu.tr,
ORCID: 0000-0002-0597-
925X.

Alıntılanmak için/Cite as: Paksoy
S. ve Şahbaz M.. (2024).
Geçmişten günümüze Türkiye
– İsveç ilişkileri, Çukurova
Üniversitesi Sosyal Bilimler
Enstitüsü Dergisi, 33 (1), 1-14.

GİRİŞ

Günümüzde devletlerarası ilişkiler stratejik iş birliği ve ortaklık çerçevesinde büyük devletlerin liderliğinde gerçekleşen ittifaklar doğrultusunda gelişmektedir (Sümer, 2010, s. 672). Bu ittifaklar devletlerin siyasal, kültürel ve ekonomik iş birliği yapmalarının yanında ağırlıklı olarak güvenlik endişesi ile ortaya çıkmaktadır. Modern dünyada görülen devletlerarası kutuplaşmaların başlangıçları oldukça eski tarihlere dayanmaktadır. Her dönemde değişen konjonktür ülkeleri farklı ittifaklar oluşturmaya zorlamıştır.

Günümüzde devletlerin oluşturduğu en büyük askeri ittifak NATO'dur. NATO, İkinci Dünya Savaşı'nın sona ermesi üzerine 1949 yılında Amerika Birleşik Devletleri ile birlikte 12 ülke tarafından kurulmuş olup zamanla üye sayısı 30 ülkeye ulaşmıştır. NATO üyesi ülkeler, Sovyetler Birliği'nin "komünizm" fikrini yayma amacına karşı bir araya gelmiş olup Sovyetler Birliği'nin liderliğini yaptığı ve 1955 yılında kurulan Varşova Paktı ülkelerine karşı, güvenliklerini ortak paylaşımına sağlamaya çalışmıştır (Gül, 2015, s.248). Bu nedenle, NATO'ya üye ülkelerin savunma sanayisine harcadıkları miktar, dünya genelinde savunma giderlerinin yaklaşık %70'ini ulaşmaktadır. NATO, 1949 yılından Sovyetler Birliği'nin dağıldığı 1991 yılına kadar dünyada görülen "Soğuk Savaş" döneminde iki kutuplu oluşumun güçlü bir tarafı olarak mücadele etmiştir. Varşova paktının dağılması sonucunda XXI. yüzyılda NATO'nun karşısında başka bir blok kalmamıştır. NATO ise üye sayısını artırarak güçlü bir ittifak olarak varlığını devam ettirmiştir (Gül, 2015, s. 249; Aktürk, 2012, s. 74-75). Bunun nedeni dünyada Doğu-Batı kutuplaşmasının bitmesine rağmen giderek artan ve stratejik açıdan önemli bölgelerdeki ülkeleri çözümü zor sorunlara sürükleyen terör tehdidine karşı ülkelerin ortak savunma politikaları geliştirmek istemeleridir (Sümer, 2010, s. 671-698; Aktürk, 2012, s. 78-80).

NATO ülkeleri, dünyanın ortak sorunu olan teröre karşı ortak çözüm üretmek amacıyla, teknik çalışma grupları kurmaktadır. Terör örgütlerinin satın almak suretiyle elde ettikleri silahların kullanımını engellemek, silah satan ülkeleri bu eylemlerinden vazgeçirmek bu teknik çalışma gruplarının faaliyetleri arasında yer almaktadır (Aktürk,

2012, s. 79). Bunun yanında NATO ülkelerinin de terör örgütlerine silah ve mühimmat temin etmeleri müttefiklik anlayışına uymamaktadır.

Günümüzde, Rusya'nın Ukrayna'ya saldırması ve bu iki ülke arasındaki amansız çatışmalar, Orta ve Kuzey Avrupa ülkelerini Rusya'ya karşı güvenlik açısından endişeye düşürmüştür. Bu tehdit karşısında Kuzey Avrupa ülkelerinden İsveç ve Finlandiya NATO'ya üye olmak istemiştir. 5 Temmuz 2022 günü İsveç, NATO'ya üye olmak için başvurmuştur (Manioğlu, 2023, s. 1; Algünerhan, 2022, s. 2). İsveç'in üyeliğinin kabul edilmesi diğer üyelerin onayına bağlıdır. Türkiye Cumhuriyeti, kendi güvenliği açısından tehdit olarak gördüğü terör örgütlerinin, İsveç Hükümeti tarafından desteklendiği düşüncesiyle, İsveç'in NATO üyeliğine sıcak bakmamaktadır (Manioğlu, 2023, s. 3; Algünerhan, 2022, s. 2). İsveç'in terör örgütleriyle bağlantısı küresel iletişim araçları kanalıyla defalarca ortaya konmuştur. Bu sebeple günümüzde iki devlet arasındaki ilişkilerde sorun yaşanmaktadır. Buna karşılık Türkiye - İsveç arasında tarih boyunca karşılıklı dostluk ilişkilerinin yaşandığı, siyasal ve ekonomik iş birliğinin kurulduğu görülmektedir.

Bu çalışmadaki amaç, yeni gelişmeler ışığında Türkiye - İsveç arasında yaşanan sorunlar karşısında geçmişte her iki ülke arasında kurulan köklü ilişkiyi daha görünür kılarak sorunlara çözüm önerileri geliştirmektir. Zira hâlihazırda bir NATO üyesi olan Türkiye'nin aktif desteğine İsveç'in; uyguladığı ekonomik, sosyal ve siyasal politikaları ile Avrupa Birliği'nde etkili devletlerden biri olan İsveç'in desteğine de Türkiye'nin üyelik sürecinde ihtiyaç duyacağı aşikardır. Bu bağlamda İsveç-Türkiye arasındaki ilişkilerin tarihsel derinliği incelenerek, tarihteki siyasal, ekonomik ve sosyal iş birliği ve ilişkilerin iyi etkisi gösterilecek, günümüzde iki ülke arasındaki probleme çözümler aranacaktır. Böylece İsveç ile Türkiye'nin stratejik iş birliği ve ortaklığının, dünya barışına ve bu ülkelerin kendi halkına faydaları gösterilerek, her alanda birbirlerini desteklemeleri konusunda, iki ülkede kamuoyunun bilinçlendirilmesinin önemine dikkat çekilecektir

TÜRK - İSVEÇ İLİŞKİLERİNİN TARİHİ GELİŞİMİ

1.XVI. Yüzyılda Osmanlı – İsveç İlişkilerinin Başlaması

Orta Avrupa'dan Doğu Avrupa'ya geçişin önemli merkezlerden biri Lehistan (Polonya) topraklarıdır. Doğudan itibaren Kazak-Tatar, Ukrayna-Podolya, Boğdan-Polonya'nın kesiştikleri bölgede, tarih boyunca sınırlar belirlenememiş ve güvenli bir ortam oluşturulamamıştır. Bu bölge, XV. ve XVI. yüzyıllarda ekonomik değeri yüksek, dışarıya kapalı bir havza konumunda olup Osmanlı Devleti'nin denetimindedir. Osmanlı-Leh-Tatar-Boğdan toprakları Avrupa'nın Karadeniz'e açılan ticaret yollarının üzerindedir. Bu bölge devletlerarasında çok değerli bir alan olmuştur. Bundan dolayı bölgeye hâkim olmak isteyen devletlerin faaliyetleri, buradaki huzursuzluğun artmasına sebep olmuştur. Bu huzursuzluk bölgenin siyasetini ve ticaretini etkilemiştir (Kurat, 1940; Kunt, 1990, s. 10-69; Beydilli, 2001, s. 407-414; Ahmet Refik, 2015; Cevrioğlu, 2022, s. 11-28; Akkan, 2007, s. 309).

Diğer taraftan Lehistan kralı Szigismund August'unun 1572'de ölümüyle "Jagellon" hanedanlığı sona ermiştir. Bundan sonra Lehistan'da kralın seçilerek tahta geçtiği bir dönem yaşanmıştır. Toplam 75 yıl süren bu dönemde, Lehistan tahtı için yapılan seçimlere Avrupa'nın büyük devletleri taraf olmuşlardır (Kunt, 1990, s.10-69; Beydilli, 2001, s. 407-414; Akkan, 2007, s. 309). Osmanlı-İsveç arasındaki ilk ilişkiler de bu dönemde yaşanmıştır. 1587 yılında İsveç Kralı III. Johann Sigismund, Osmanlı padişahı III. Murad ile temasa geçerek, Lehistan tahtına çıkmak için destek istemiştir. Osmanlı Devleti, İsveç Kralı III. Johann Sigismund'un bu isteğini dikkate alarak onu desteklemiş ve Lehistan tahtına çıkmasını sağlamıştır (Kunt, 1990, s. 10-12; Kütükoğlu, 2022, s. 173). Osmanlı devletinin desteği ile İsveç, stratejik açıdan çok değerli olan bu bölgeyi bir süre kontrol altında tutmayı başarmıştır.

2. XVII. Yüzyılda Osmanlı – İsveç İlişkileri

Avrupa'da büyük bir dönüşümün başlangıcı olan ve 1618-1648 yılları arasında meydana gelen Otuz Yıl Savaşları'na İsveç de katılmıştır. Otuz Yıl Savaşları'nın başında 1620'de İsveç, ticaret ve ekonomik kazanç sağlamak için müttefik arayışına girerek Osmanlı Devleti'nin vasalları

olan Erdel Krallığı ve Kırım Hanlığı ile temasa geçmiştir. İlk Erdel sarayına Philip Sadler isminde bir elçi gönderen İsveç, Lehistan'a karşı ittifak teklifinde bulunmuş ancak Erdel Kralı Lehistan'dan ziyade Avusturya Habsburgları ile ilgilendiği için bu girişim sonuçsuz kalmıştır (Kurat, 1940; Cevrioğlu, 2022, s. 167-168). Philip Sadler'in bu ziyareti daha sonraki ilişkilerin önünü açmıştır. Avrupa'nın Protestan ve Katolik krallarının mücadelesi olan Otuz Yıl Savaşları'nın ilk yarısında İsveç, Paul Strassburg isimli bir Protestan diplomatı 1628'de Erdel Krallığı'na elçi olarak göndermiştir (Gábor, 2014, s. 72; Cevrioğlu, 2022, s. 172). 1631 yılında da Paul Strassburg, internuntius (küçük elçi) ünvanıyla Osmanlı Devleti'nin başkentine atanacaktır. İstanbul'a gelirken Paul Strassburg'un iki hedefi vardır. Bunlardan ilki; Otuz Yıl Savaşları sırasında Erdel Krallığı'nın Katoliklere karşı İsveç'e yardımını sağlamak, ikincisi de Osmanlı Devleti'nin Avusturya'ya karşı sefere çıkmasını istemektir. Bu iki amaç, o dönemde Sultan IV. Murad'ın devlet idaresinde otorite mücadelesi verdiği döneme rastladığı için çok itibar görmemiştir (Cevrioğlu, 2022, s. 174). Bununla birlikte Osmanlı Devleti o dönemde tehlikenin doğudan gelmesi sebebiyle İran'a sefer yapmayı planlamaktadır. Paul Strassburg'un Osmanlı Devleti topraklarında geçirdiği dönemi anlattığı eseri, Kuzey Alman topraklarından başlayıp Lehistan, Erdel, Eflak ve İstanbul'a gelişini ve bu bölgelerdeki Osmanlı Devleti yönetimini kapsamaktadır (Cevrioğlu, 2020, s.15; Cevrioğlu, 2022, s.176).

İsveç'in Otuz Yıl Savaşları'ndaki konumundan Kâtip Çelebi de bahsetmektedir. Kâtip Çelebi'nin Fezleke ile Tarih-i Frengi isimli eserlerinde, İsveç ile irtibatın Osmanlı Devleti'nin stratejik kaygılarından dolayı olduğu yazmaktadır. XVII. yüzyılda, Osmanlı Devleti'nin Silistre Valisi Sinan Paşa'ya verdiği emir üzerine, Sinan Paşa, Erdel Kralından Lehistan ve İsveç hakkında malumat istemiştir (Gemil, 1984, s.164; Cevrioğlu, 2022, s.176).

Evliya Çelebi, Seyahatname'de, İsveç halkının; itikat olarak Luteran olduklarını belirtmiştir. Bundan başka Otuz Yıl Savaşları sırasında, Frenk kıyafetleri giyiyor olmalarına rağmen, Avusturya'yı düşman olarak gördüklerini ve Almanları acımasızca katlettiklerini de yazmıştır (Evliya Çelebi, 2006).

Otuz Yıl Savaşları'ndan sonra durağanlaşan İsveç ile Osmanlı Devleti arasındaki diplomatik ilişkiler 1650'li yıllarda nispeten hareketlenecektir. Bu dönemde İsveç'in Osmanlı Devleti'ne elçi olarak gönderdiği Bengt Skytte'nin amacı, İstanbul'a giderken uğradığı Erdel Krallığı'nı, Lehistan ve Avusturya Habsburglarına karşı oluşabilecek bir ittifaka çekmektir. İsveç, Erdel Krallığı ile birlikte Pfalz Elektörlüğü'nü de yanına çekerek Habsburg karşıtı bir Protestan Birliği kurmak istiyordu. Bengt Skytte bu gizli amaç ile yola çıkarken, önce Almanya'daki kaplıcalara gideceğini, İstanbul'a geldiğinde de Kudüs'ü ziyarete giden bir asilzade olduğunu yaymıştır. Bengt Skytte, İstanbul'da sadrazam Gürcü Mehmed Paşa ile görüşmüştür. Bu görüşmelere Fransa elçisi Jean de la Haye aracılık etmiştir. Bu girişim İsveç açısından sonuçsuz kalmıştır. Osmanlı Devleti o dönemde "dostluk isteyen herkese kapımız açık" politikasını yürütmekte olup İsveç'in bu ittifak teklifini geri çevirmiştir (Gábor, 2014, s. 73; Cevrioğlu, 2022, s. 174).

1654 yılında Osmanlı Devleti'nin ve Avrupa'nın kuzeyi büyük bir kargaşalığa sürüklenmiştir. Lehistan'ın tabiiyetinde olan Kazaklar, Ruslar ile anlaşarak Rus tarafına geçmişlerdir. Bu durumdan endişe duyan Kırım Hanlığı, Osmanlı Devleti'nden izin gelmeden Lehistan ile saf tutmuştur. Osmanlı Devleti o dönemde Venedik ile meşguldür. Lehistan'ın Rus işgaline uğraması durumu ise en çok İsveç'i etkileyecektir. Eğer İsveç, Rusya'nın Lehistan'a müdahalesine engel olmazsa, Baltık Denizi'ndeki limanların ve gümrük gelirlerinin Rusya'nın kontrolüne geçeceğini görmektedir. Bundan dolayı İsveç, önce Kırım Hanlığını Lehistan ile müttefik olmaması yönünde uyarılmış ve sonra Lehistan'a girmiştir. 1655 kışında Varşova dâhil bütün Lehistan, İsveç'in hâkimiyetine alınmıştır (Gábor, 2014, s. 77). Osmanlı Devleti'nin Lehistan Kralına gönderdiği elçi olan Mustafa Ağa, 1655 yılının Aralık ayında Varşova'ya geldiğinde karşısında Lehistan Devleti'nin değil İsveç Devleti'nin yetkililerini bulmuştur. Mustafa Ağa, Marienburg'taki İsveç karargâhına götürülmüş, orada bir süre tutulmuş sonra padişahın mektubunu İsveç Kralı'na vermek zorunda kalmıştır. İsveç Kralı, 1656 yılının ortasında Osmanlı Padişahına yazdığı bir mektupla Mustafa Ağa'yı İstanbul'a geri göndermiştir. Mektupta İsveç'in neden Lehistan'a girdiği ayrıntısıyla anlatılmış ve Mustafa Ağa'nın uzun

süre tutulmasından dolayı özür dilenmiştir. Bu olay İsveç-Osmanlı Devleti arasında, Kuzey Savaşı denilen diplomatik ilişkilerin yoğunlaştığı bir dönemin başlangıcı olmuştur (Cevrioğlu, 2022, s. 177).

Ağustos 1656 tarihinde Rusya, İsveç toprağı olan Livonia Bölgesine girmiş ve buradaki Riga kentini kuşatmıştır. Bunun üzerine İsveç, Osmanlı Devleti'ne bağlı olan Erdel Krallığı ve Kırım Hanlığı'nın Rusya taarruzlarına karşı kendi yanında yer alması isteğini bildirmek üzere, Claes (Brorson) Rålamb'ı Osmanlı Devleti'ne elçi olarak göndermiştir (Jarring, 1980, s. 116-117; Ådahl, 2006, s. 9-25; Ralamb, 2008; Koç, 2016, s. 247-249; Kolçak, 2016, s. 343-347).

Claes Rålamb, Erdel Kralı'nın Lehistan tacına sahip olma arzusu üzerine, Erdel Kralı'nın isteği ile Osmanlı Devleti'nin başkentine gönderilmiştir. Erdel Kralı, bu girişiminin yanı sıra henüz Osmanlı Devleti'nin haberi olmadan İsveç ile Radnot Antlaşması'nı yapmış ve Lehistan topraklarını aralarında paylaşmışlardır. Eğer bu ittifak başarılı olursa Erdel Kralı, Lehistan'dan geniş bir bölgeyi kazandığı gibi Leh Kralı ve Litvanya Grandükü ünvanlarına da sahip olacaktır. Bu faaliyetler, Osmanlı Devleti'nin merkezinde kuşku ile karşılanmıştır. Dönemin sadrazamı Köprülü Mehmed Paşa, girişimlere temkinli yaklaşmaktadır. Claes Rålamb, Mayıs 1657 tarihinde İstanbul'da Köprülü Mehmed Paşa'nın huzuruna çıkıp İsveç Kralı X. Karl Gustav'ın isteklerini belirttiği mektubu takdim etmiştir. Osmanlı Devleti, kuzey sınırlarında, İsveç Kralı'nın elinden taç giyen Erdel Kralı düşüncesini olumlu karşılamamıştır. Bu dönemde Köprülü Mehmed Paşa'nın önceliği Venedik tarafından kuşatılan Bozcaada'yı geri almak olduğu gibi Girit kuşatmasına devam etmektir. Bundan dolayı İsveç'in faaliyetlerine kayıtsız kalınmıştır. Zaten bu görüşmeden birkaç hafta önce, İsveç ile Erdel Krallığı orduları, Lehistan'a girmişler ve güçlerini birleştirmişlerdir. Bu durum Osmanlı Devleti yetkililerinin İsveç'e karşı kuşkularını arttırmaktadır (Ådahl, 2006, s. 9-25; Ralamb, 2008; Karacay-Türkal, 2012, s.XLV; Kolçak, 2016, s. 343-347).

Claes Rålamb'ın girişimleri devam ederken, İsveç Kralı X. Karl Gustav, Nisan 1657 tarihinde Osmanlı Devleti'nin başkentine, daha tecrübeli bir elçi göndermeyi

düşünmüştür. Bunun için de Gotthard Welling'i görevlendirmiştir. Bu defa İsveç Kralı, Osmanlı Devleti'ne Erdel ve Kırım'ın kendi yanında yer almaları için daha net ifadelerle bir mektup göndermiştir. Bir itimatname niteliği taşıyan bu mektupta İsveç Kralı, 1630'dan beri süregelen İsveç-Osmanlı dostluğunun devam etmesini istediğini, kendilerine karşı düşmanca taarruzlarda bulunan Rusya'nın, esasen diğer bir amacının, Osmanlı tebaası olan Rum, Bulgar, Sırp ve diğer Ortodoksları kendi hâkimiyetine almak olduğunu belirtmiştir. Bunu gerekçe göstererek Katolikler ile iş birliği içinde olduğunu belirterek Rusya'ya karşı Erdel Beyi ile ittifak kurarak beraber hareket etmesine Osmanlı Devleti'nin müsaade etmesini arz ediyordu. Ayrıca mektupta Erdel Kralı'nın İsveç'in yanında olmasından dolayı Kırım Hanı'nın Erdel üzerine sefer düzenlememesini istemiştir. Yine mektupta Rusya'ya karşı Osmanlı Devleti'nin İsveç'i desteklemesinin iki devlet açısından fayda getireceği yazıyordu (Gábor, 2014, s. 78; Kolçak, 2016, s. 343-347). Bir ay içinde iki ayrı elçinin benzer talepleri kapsayan iki mektup getirmesi, Köprülü Mehmed Paşa'nın kuşularını arttırmıştı. Bu yüzen İsveç'in bu mektuplarına ve taleplerine Osmanlı Devleti kayıtsız kalmış, hatta Kırım Hanı Erdel üzerine gönderilmiştir. Bu arada Danimarka-İsveç savaşı başlamış, İsveç kuvvetleri kuzeye çekilmiştir. Kırım Hanı, Erdel Kralı'nın ordularını çepeçevre sararak yenmiş, Erdel Kralı güçlkle kaçabilmiştir. Bundan sonra Osmanlı Devleti, Avusturya Habsburgları ile meşgul olmuştur. İsveç ile ilişkiler bu dönemde Osmanlı Devleti'nin müttefikliğini kazanmak yönünde olmuştur. Her ne kadar ilişkiler, İsveç'in istediği gibi olmasa da 1669 yılında İsveç'in başkenti Stockholm'deki bir saray balosuna İsveç Kralı Osmanlı kıyafetleri ile katılarak bu dostluğa verdiği değeri göstermeye çalışmıştır (Ådahl, 2006, s. 9-25; Gábor, 2014, s. 78; Kolçak, 2016, s. 343-347; Cevrioğlu, 2022, s.177-179).

1669 yılında bir başka diplomatik girişim Kırım Hanlığı üzerinden olacaktır. Ticaretin geliştirilmesi için bir antlaşması yapmak amacıyla Kırım'dan Stockholm'e gönderilen Kırım elçisi Aslan Ağa, İsveç tarafından Osmanlı Devleti ile görüşmek üzere İstanbul'a gönderilmiştir. Osmanlı Devleti İsveç ile ticaret antlaşmasına sıcak bakarak ilgi göstermiştir. 1671 yılında

tekrar İsveç'e dönen Aslan Ağa, İsveç'te bu antlaşmanın olmaması yönünde bir muhalefet grubuyla karşılaşmıştır. İsveç-Osmanlı ittifakı bu defa İsveçli yetkililerin muhalefeti ile gerçekleşmemiştir (Gábor, 2014, s. 78; Kolçak, 2016, s. 343-347; Cevrioğlu, 2021, s. 61-86; Cevrioğlu, 2022, s. 177-179).

II. Viyana Kuşatması (1683) ile başlayan ve Karlofça Antlaşması (1699)'na kadar süren Kutsal İttifak savaşlarına İsveç de katılmış ve Osmanlı Devleti'ne karşı savaşmıştır (Uzunçarşılı, 1995; Cevrioğlu, 2022, s. 186-187).

3. XVIII. Yüzyılda Osmanlı -İsveç İlişkileri

Osmanlı Devleti ile İsveç ilişkileri XVIII yüzyılda en üst seviyeye gelmiştir. Henüz yüzyılın başında İsveç Kralı XII. Karl (Şarl) (Osmanlı kaynaklarında XII. Şarl olarak geçmektedir) Poltova Savaşı'nda yaşadığı yenilgiden sonra Rus Çarı I. Petro'nun elinden kurtulup Osmanlı Devleti'ne sığınmıştır (Kurat, 1940; Jarring, 1980, s. 1-2; Güler, 2007, s. 101-102; Günaydın & Coşkun, 2018, s. 15-18; Cevrioğlu, 2020, s. 11-13). Bu olay Osmanlı Devleti ile İsveç arasındaki ilişkilerin sonraki dönemlerini de etkilemiştir.

İsveç Kralı XII. Şarl, 1697 yılında henüz 15 yaşındayken babası XI. Şarl'ın ölümü ile tahta çıkmış ancak devlet, kısa bir süre 5 kişiden oluşan naipler heyeti tarafından yönetilmiştir (Kurat, 1940, s.13). Daha sonra Aralık 1697 tarihinde XII. Şarl, taç giyerek kral olmuştur. Genç yaşta olmasına rağmen devleti ileri götürecek fikirlere ve stratejik tehditleri okuyabilme yeteneğine sahiptir. Kral XII. Şarl, iktidara geçer geçmez İsveç, 1700-1721 yılları arasında yaşanan Büyük Kuzey Savaşları'nın içinde yer almıştır. Büyük Kuzey Savaşı, Rus Çarı I. Petro'nun Baltık Denizi'ne hâkim olmak için İsveç'i saf dışı bırakmak maksadıyla Danimarka ve Lehistan ile ittifak kurması sonucunda oluşan Üçler İttifakı'nın, İsveç ile savaşması sürecidir. Rusya, 1700 yılından itibaren Karadeniz sahillerine ve Baltık Denizi limanlarına hâkim olmak istemekteydi. Rusya, 1700 İstanbul Antlaşması ile Karadeniz'deki Azak Bölgesi'ni Osmanlı Devleti'nden aldıktan sonra gözünü Baltık Denizi kıyılarına çevirmiştir (Uzunçarşılı, 1988, s.1; Kuzucu, 2016, s. 402-407; Günaydın & Coşkun, 2018, s.15-18; Cevrioğlu, 2020, s. 13-14). Baltık Denizi limanlarının hâkimiyeti ise İsveç'in devre dışı bırakılmasıyla mümkün olacaktır. Bunun için

Rusya, Danimarka ve Lehistan'ı kendi yanına çekerek Üçler İttifakını kurmuştur. Üçler İttifakından Lehistan, 1700 yılında İsveç'e saldırarak savaşları başlatmıştır. İsveç'in başında çok genç bir kralın olması ve ittifaktan alınan cesaret ile İsveç'e saldıran Üçler İttifakı, savaşın başlarında hiç beklemedikleri yenilgileri yaşamışlardır. İsveç'e ilk saldıran Lehistan, İsveç orduları tarafından kısa bir süre sonra püskürtülmüştür. Danimarka'nın saldırıları da üç hafta içinde ağır kayıplar vermesine sebep olmuştur. İsveç, hiç beklenmedik bir şekilde iki devlete karşı büyük başarılar kazanmıştır. Rusya, Osmanlı Devleti ile barış antlaşmasını yaptıktan sonra İsveç'e saldırmış, ancak 30 Kasım 1700 tarihindeki Narva Meydan Muharebesi'nde, ağır bir yenilgiye uğramıştır. Üç devleti de kısa sürede mağlup eden Kral XII. Şarl, önce Lehistan'ı tamamen kontrol altına almayı, sonra da Rusya üzerine yürümeyi düşünmüştür (Uzunçarşılı, 1988, s. 2; Kuzucu, 2016, s. 402-407; Günaydın & Coşkun, 2018, s.18-19; Cevrioğlu, 2020, s. 4-16). 1707 yılında Lehistan topraklarını yönetim altına almış ve kendi yandaşı olan Stanislav Leşçinski'yi Lehistan tahtına çıkarmıştır. Daha sonra da Rusya'ya saldırmıştır. Rus Çarı I. Petro, Narva Savaşı'nda kaybettiği kuvveti yeniden toplamış ve Kral XII. Şarl'ın saldırılarına karşı koymaya çalışmıştır. 1708'de İsveç ile Rusya arasında Halovçin Muharebesi yapılmış ve Rusya burada da yenilmiştir. Bu yenilgiye rağmen Rusya askerî gücünü kaybetmemiş, İsveç tam bir hâkimiyet kuramamıştır. Rusya aynı yıl içinde İsveç ordusunun ikmal imkânını da yok etmiş, birçok köyü ve kasabayı yakıp yıkmıştır. XII. Şarl bunun üzerine Ukrayna'ya geçmiş ve Kazakların desteğini almıştır. Bu dönemde İsveç ile Rusya arasında birçok çarpışma yaşanmıştır. İki devlet arasındaki son nokta 1709'daki Poltova Savaşı olmuştur. Poltova Savaşı'nı ağır bir yenilgiyle kaybeden XII. Şarl, yanındaki yaklaşık 15. bin asker ile Osmanlı Devleti sınırını geçerek Osmanlı padişahı III. Ahmed'e sığınmış ve günümüzdeki Moldova (Boğdan)'da bulunan Bender Kalesi'nde misafir edilmiştir (Kuzucu, 2016, s. 402-407; Günaydın & Coşkun, 2018:15-18; Cevrioğlu, 2020, s.13-14).

İsveç Kralı XII. Şarl, 1709-1714 yılları arasında, Osmanlı Devleti padişahının misafiri olarak en üst protokol seviyesinde ağırlandı. Kral, ülkesinden uzakta olmasına rağmen bütün motivasyonunu ülkesinin

geleceğini düşünerek ve bu yönde faaliyetler yaparak geçirmiştir. Özellikle Osmanlı Devleti yönetim kadrosunu, Rusya'ya karşı bir savaşa yönlendirmeye çalışmıştır. Devlet adamlarının yanı sıra padişahın annesini (valide sultan) de bu yönde kendi tarafına çekmeyi başarmıştır. Osmanlı Devleti'nin barışçı politikasına rağmen bu çalışmalar ve lobiciliği sayesinde 1711 Prut Savaşı'nın çıkmasını sağlamıştır. Prut Savaşı'nda Osmanlı orduları, Rus ordusunu Prut bataklığına sıkıştırdığı halde Sadrazam Baltacı Mehmed Paşa'nın Osmanlı ordusundaki askere güven duymamasından dolayı barış yapılmıştır. Esasen barış antlaşması Osmanlı Devleti'nin ezici üstünlüğü yönünde yapılmış olup, İsveç Kralı'nın ülkesine dönmesi sağlanmak istenmiştir (Uzunçarşılı, 1988, s.2).

Kral XII. Şarl ise Rusya'nın tümünden devre dışı bırakılmasını istemektedir. İsveç'in kuzeyde büyük devlet olarak yaşayabilmesi için Rusya gibi bir düşmanın olmaması gerekiyordu. Rusya'nın gücünün kırılması, hem Osmanlı Devleti için hem de İsveç için önemliydi. Kaldı ki 1721 yılında Rusya, İsveç ile Büyük Kuzey Savaşı'nı sona erdiren Nystad Barış Antlaşması'nı yaptıktan hemen sonra (Günaydın & Coşkun, 2018, s.19) 1721-1724 yılları arasında Kafkasya'yı geçerek Hazar Denizi kıyılarına kadar olan bütün Türk ve İslam topraklarını işgal ettiğinde Osmanlı Devleti, İran'ın buraları koruyamaması üzerine harekete geçmiş ve Rusya ile savaşa girmiştir (Uzunçarşılı, 1988, s.2-3). Bu savaşta da Osmanlı Devleti üstün gelmiştir. Bu dönemde Osmanlı askerî gücü oldukça başarılı savaşlar vermiştir. İsveç Kralı XII. Şarl, Osmanlı Devleti'nin tam ittifakını sağlayabilmiş olsaydı, kuzeyde Baltık Denizi kıyılarından Karadeniz Havzası ve Doğu Akdeniz tümünden Osmanlı Devleti gibi süper bir güç ve onun destekçisi, kuzeyde büyük bir devlet olarak sonraki yüzyıllara geçecek olan İsveç'in kontrolünde olacaktı ve Rusya gibi bir devlet ortaya çıkmadan dağıtılacaktı. O dönemde Osmanlı Devleti gelecekteki faydayı görebilseydi, muhtemelen XX. yüzyıl başlarındaki Birinci Dünya Savaşı sırasında baş aktörlerden biri olacaktı. İsveç, XVI. yüzyıldan itibaren sonraki yüzyıllara büyük bir devlet olarak geçebilmek için dönemin büyük devletlerinden olan Osmanlı Devleti'ni stratejik, ekonomik ve siyasal destek alabileceği en önemli devlet olarak iyi bir öngörü ile belirlemiş, bunun için de mücadele etmiştir.

Kral XII. Şarl, Bender’de yaşadığı sürede 15 bin askeri ve maiyeti ile nerdeyse özerk bir şekilde hareket ediyordu. Bu serbestliği ve Yeniçeri Ocağı’ndan sağladığı destekten güç alarak padişah ve devlet adamlarını Rusya’ya karşı savaş açılması konusunda sürekli kışkırtmaya çalışmıştır. Hatta Sadrazam Baltacı Mehmet Paşa’nın Rus Çarı I. Petro’yu yenerek kazandığı Prut Savaşı sonrasında yapılan barışa (Prut antlaşması ile) rağmen ısrarlarına devam etmiştir. Bu ısrarcı tutumu Yeniçerilerin de sabrını taşımıştır. Hatta Osmanlı kuvvetleri ile Şarl’ın askerleri arasında arbede yaşanmış, bu olaya “Kalabalık Olayı” denilmiştir. Kalabalık Olayı sırasında esir alınan Şarl, Edirne’ye sevk edilmiş ve burada 9 ay kalmıştır. Ardından Dimetoka’ya gönderilen Şarl burada da 10 ay kalmıştır. Osmanlı Devleti’ni Rusya’ya karşı savaş açmaya ikna etmek için ülkesine dönmeyi devamlı geciktirmiş bundan dolayı da Osmanlı Devleti’nin askerleri ve devlet adamları tarafından, “bir yerde uzun süredir kullanılan ve kayıtlı olan” anlamındaki “Demirbaş” ismiyle anılmaya başlanmıştır. Demirbaş Şarl, 1714 yılında Osmanlı Devleti’nden umudunu kesince ülkesine dönmüş ve 1718 yılında Danimarka ile yapılan bir savaş sırasında ölmüştür. Demirbaş Şarl’ın ölümüyle İsveç “büyük devlet” olma sıfatını da kaybedecektir (Kuzucu, 2016, s. 405-410; Güler, 2007, s.105-106; Günaydın & Coşkun, 2018, s.19).

XII. Şarl Osmanlı Devleti’nde misafir kaldığı sürede Osmanlı Devleti’ne borçlanmış ve bu borcu tahsil etmek için 1727 yılında, Sadrazam Nevşehirli Damat İbrahim Paşa tarafından görevlendirilen Kozbekci Mustafa Ağa, İsveç’e gönderilmiştir. Dönemin İsveç Kralı I. Frederik, padişaha yazdığı mektupta İsveç’in ekonomik sıkıntı içinde olduğunu, bu yüzden bu borcu ödeyemeyeceğini, ödemenin ertelenmesini istemiştir. Ertelenen borcun tahsil edilmesi için 1732 yılında Sultan I. Mahmud döneminde, Mehmed Said Efendi İsveç’e gönderilmiştir (Küçük, 2018, s.67). Mehmed Said Efendi 1733’de İsveç’e gelerek borcun tahsilini istemiş ise de İsveç bu borcu yine ertelemek istemiş, Mehmed Said Efendi borcun yarısının tahsiline razı olmuştur. Daha sonra İsveç borcun yarısını da ödemiş. Osmanlı Devleti’nin borcun ödenmesine yönelik ısrarlı tutumu doğrultusunda İsveç, borcun ödenmesini bir takvime bağlamak ve Osmanlı Devleti ile ticaret antlaşması yapmak için 1736’da iki elçiyi İstanbul’a

göndermiştir. Bu elçilerin faaliyetleri ile İsveç borcun bir kısmını ödemiş ve Osmanlı Devleti ile bir ticaret antlaşması yapmıştır (Güler, 2007, s.109-110; Günaydın & Coşkun, 2018, s.20-21; Cevrioğlu, 2020, s.19-21). Borcun büyük bir bölümünün ödemesi yapılmamış, Osmanlı Devleti iki devlet arasındaki dostluktan dolayı alacağı miktardan vazgeçmiştir (Cevrioğlu, 2020, s.19-21).

XVIII. yüzyılda Osmanlı Devleti ile İsveç arasındaki ilişkiler sadece siyasal değil ekonomik yönde de gelişmiştir. Özellikle Osmanlı Devleti, coğrafi keşiflerle değişen yol güzergâhları sebebiyle Akdeniz limanlarının önemini kaybolmaması için İsveç ve Danimarka ile ticaret antlaşmaları yapmıştır (Günaydın & Coşkun, 2018, s. 20-21).

Osmanlı Devleti, XV. ve XVI. yüzyıllarda ticarete serbestliği ve dış ticaretin geliştirilmesini ekonomik ilke olarak benimsemiştir (Kuzucu, 2016, s. 409-410). Bu durum Osmanlı Devleti’nin, ticaret açısından diğer devletlere karşı üstün olmasını ve ticareti canlı tutmasını sağlamıştır. XVI. yüzyılın sonuna kadar devam eden coğrafi keşifler sonucunda yeni ticaret yolları keşfedilmiş, dünya ticaret yollarının güzergâhı Akdeniz’den Atlas Okyanusu’na kaymıştır. Bundan dolayı Osmanlı Devleti’nin Akdeniz limanlarından kazandığı transit ticaret gelirinde önemli ölçüde azalma görülmüştür. Osmanlı Devleti, ticaretteki açığını kapatmak için daha önce Cenevizlilere ve Fransa’ya tanıdığı ticari imtiyazları (kapitülasyon), diğer Avrupa devletlerine de tanımaya başlamıştır. Bu ülkelerin başında İngiltere, Hollanda ve Avusturya gelmektedir. XVIII. yüzyılda Osmanlı Devleti, Baltık Denizi çevresindeki İsveç ve Danimarka ile de benzer antlaşmalar yapmıştır. İsveç ve Danimarka, Baltık Denizi’ndeki ticari faaliyetlerini dünyanın en eski ve canlı ticaret merkezi olan Akdeniz havzasına taşımak istemekteydi (Güler, 2007, s.103). Osmanlı Devleti, 1736-1739 tarihleri arasında Rusya ve Avusturya ile savaşması sebebiyle bu iki devlete karşı müttefik arayışında olduğundan, 1737 yılında İsveç ile bir ticaret antlaşması yapmıştır. 1756 yılında da Danimarka ile ticaret antlaşması yapılmıştır. Böylece bu iki devlet ile ekonomik ve siyasal ilişkilerin arttırılması sağlanmıştır (Güler, 2007, s.101-120; Kuzucu, 2016, s. 402-426; Günaydın & Coşkun, 2018, s.15-73).

4. XIX. - XX. Yüzyıllarda İsveç ile İlişkiler

XIX. yüzyılda Osmanlı Devleti ile İsveç arasındaki ilişkiler genelde dostluk ve ekonomik iş birliği çerçevesinde yürümüştür. Osmanlı Devleti, kendisinden ayrılan Balkan Devletleri (Yunanistan, Bulgaristan, Sırbistan, Karadağ, Romanya) ve bu devletlerin kendi aralarındaki mücadeleleri olan Balkan Savaşları (1912-1913) sırasında çok büyük kayıplar yaşamıştır. Bu savaşlarda İsveç, Osmanlı Devleti'ne tam donanımlı sağlık ekipleri ve sağlık malzemeleri göndermiş, bu şekilde destek olmaya çalışmıştır (Uygur, 2013, s.15-20; Temel, 2017, s. 396). Balkan Savaşlarında tarafsız bir politika izleyen İsveç, Osmanlı devletinin yanı sıra Sırbistan ve Yunanistan'a da aynı yardımlarda bulunmuştur (Küçük, 2017, s.197).

XX. yüzyıl başında, o zamana kadar görülmemiş büyüklükte ve geniş bir coğrafyada çok katımlı Birinci Dünya Savaşı patlak vermiştir. Bu savaşta da İsveç tarafsız kalmıştır. Osmanlı Devleti ise İttifak Devletleri (Bağlaşma) tarafında savaşa girmiş ve kaybetmiştir. Savaş başladıktan kısa bir süre sonra Osmanlı Devleti, Almanya'nın başını çektiği İttifak Devletleri tarafında savaşa girmiş, karşı taraftaki İngiltere'nin başını çektiği İtilaf (Anlaşma) Devletleri ile bütün diplomatik ilişkilerini kesmiştir. İngiltere'deki Osmanlı Büyükelçiliği kapatılmış, Osmanlı Devleti'nin İngiltere'deki bütün diplomatik ilişkileri İsveç Büyükelçiliği vasıtasıyla yürütülmüştür (Temel, 2017, s. 398-399).

İngiltere, savaş boyunca Orta Akdeniz'deki Malta adasını esir kampına çevirmiş ve savaş esirlerini burada toplamıştır. 1917 yılında Malta'da Osmanlı Devleti'nin konsolosluğu olmadığından, Türk esirleriyle ilgili problemlerle uğraşan, çözüm arayan, aracılık yapan devlet İsveç olmuştur (Uygur, 2015). Bunun yanı sıra hasta ve yaralı Türk askerlerine ve esirlerine, sağlık hizmeti vermiştir (Uygur, 2013, s. 20-23; Temel, 2017, s. 397). Mondros Mütarekesi sonrasında Kasım 1920 tarihinde Malta'da Türk esiri sayısı, 146'ya çıkmıştır. Malta'daki Türk esirleri ile ilgili bütün evraklar İsveç konsolosluğunun yönetiminde olmuştur. İsveç konsolosluğu da bu evrakları kiraladığı bir depoda muhafaza etmiştir. Bu durum 1914-1924 yılları arasında on yıl devam etmiştir (Uygur, 2013, s. 20-30). Ayrıca I. Dünya Savaşı'nda Ruslara esir düşen 428 malul Türk askerlerinin

mübadeles yine İsveç'in yardımlarıyla gerçekleşmiştir (Küçük, 2017,s.205).

Diğer taraftan İsveç, 15 Mayıs 1919 yılında Yunanistan'ın İzmir'i işgaline tepki göstermiş ve kabul edilemez olduğunu ilan etmiştir (Independent, 2022).

Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasından sonra, Türkiye'nin dış politikası olarak belirlediği; "uluslararası politikada ilişkilerini yeniden kurmak, bu ilişkileri devletler hukukuna, eşitlik ve karşılıklılık ilkelerine uygun şekilde düzenlemek ve esas aldığı barışçı politikasını güçlendirmek amacı" (Soysal,1989; Temel, 2017, s.400) çerçevesinde, yakınlaşan devletler ile dostluk ve iş birliği antlaşmaları imzalamıştır (Soysal,1989). Bu doğrultuda Türkiye Cumhuriyeti ile İsveç arasında 31 Mayıs 1924 tarihinde, Ankara'da 4 maddelik Muhadenet Sözleşmesi (Dostluk Antlaşması) yapılmıştır. Bu antlaşmada ilişkilerin gelişmesinin her iki milletin imarı ve refahına hizmet edeceği belirtilerek, iki devlet ve uyrukları arasında sürekli barış ve dostluğun mevcut olacağı, diplomatik ilişkilerin devletler hukuku esaslarına uygun olarak kurulacağı, iki ülke diplomatlarının birbirlerinin ülkesinde mütekâbiliyet ve devletlerarası hukuk kuralları dahilinde itibar görecekları, ticari ilişkilerin, iskan ve ikamet şartlarının tam bir mütekâbiliyet ve devletler genel hukuku kurallarına göre belirleneceği hükmolunmuştur (Temel, 2017, s. 399-401). Bundan sonra iki devlet arasında elçilikler ve maslahatgüzarlıklar açılmıştır. İsveç, Mısır'da da Türkiye vatandaşlarının yarım kalan işlerini tamamlamak üzere konsolosluğu aracılığı ile Türkiye'nin lehinde çalışmalar yapmıştır (Temel, 2017, s. 401).

1924 yılında İsveç ile yapılan müzakereler sonucunda, Türkiye Cumhuriyeti ordusunun yeniden yapılandırılması için gerekli olan teknik destek, büyük oranda İsveç'ten sağlanmıştır. İsveç, XIX. yüzyıl boyunca demir-çelik sanayisinde, ulaşım ve iletişim sektöründe, kâğıt, orman ürünleri, mazotlu makinalar ve elektrik makinaları, demiryolu malzemesi, travers, lastik, demir çubuk, köşebent, nakil araçları, askerî mühimmat üretiminde oldukça ileri gitmiştir. Aynı zamanda İsveç, dünya deniz ticaretinde önemli bir filoya sahiptir. Tüm bunların yanı sıra İsveç hükümeti ve kamuoyu, Türkiye'ye karşı samimi takdir ve derin sempati hissetmektedir. Bu özelliklerden

dolayı Türkiye Cumhuriyeti'nin İsveç'e yakınlığı ve ilgisi artmıştır (Temel, 2017, s. 402). Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk yıllarında, Ankara'da kurulan telsiz-telgraf istasyonu ile otomatik telefon şebekesinin işletilmesi için gerekli olan yetişmiş teknik eleman eksikliği görülmüştür. Bu eksikliklerin giderilmesi için teknik eleman ve mühendislerin eğitiminin İsveç'te yapılması sağlanmıştır. Aynı zamanda İsveç, Türkiye'de demiryolu hatları ve limanlar inşa etmiştir (Temel, 2017, s. 407). Daha sonra da Türkiye Cumhuriyeti ile İsveç arasındaki dostluk ve iş birliği uzun bir süre devam etmiştir.

5. XXI. Yüzyılda Türkiye-İsveç İlişkileri

Türkiye-İsveç arasında 2000 yılından sonra, dikkat çeken ilk münasebet, 2013 yılında imzalanan "stratejik ortaklık" bildirisi olmuştur. Stratejik ortaklık, uluslararası ilişkilerde tarafların ortak bir misyon etrafında birleştiği uzun vadeli bir inşa planıdır. Bu misyonların hedefleri; iki devletin ortak rejimini koruma, iki devletin herhangi bir alanda birbirlerinin menfaatlerini destekleme, iki devletin bölgesel veya uluslararası düzenle ilgili daha köklü hedef veya çıkarları öngörmeleri şeklinde özetlenebilir (Sümer, 2010, s.686). Stratejik ortaklıkta, stratejik ittifaktan ve stratejik iş birliğinden daha ileri bir menfaat belirlenir. Bundan dolayı stratejik ortaklık diğerlerinden daha uzun bir zaman ve birlikteliği kapsamaktadır. Bu doğrultuda iki devletin yöneticileri en üst düzeyde birbirlerini ülkelerinde ziyaret etmişler ve bir takım ticari ve ekonomik mutabakatlar yapmışlardır.

Bu dönemde Türkiye'nin İsveç'ten; metal cevherleri, mineral yakıtlar, demir ve çelik malzemeler, elektrikli makineler ve cihazlar, kağıt, çeşitli hastalıklara yönelik ilaçlar, plastik veya plastikten üretilen malzemeler, otomobil ve diğer taşıtlar, optik cihazlar, ölçme, kontrol, ayar cihazları ithal ettiği; İsveç'e hazır giyim, beyaz eşya, otomobil, elektrikli ev aletleri, otomotiv yan sanayi ürünleri, demir ve çelik eşyalar, alüminyum malzemeler, taze ve kabuklu meyveler, işlenmiş sebze ve meyveler ihraç ettiği görülmektedir (TC. Dışişleri Bakanlığı, 2022). 10 Ağustos 2014 tarihinde Türkiye-İsveç Ekonomik ve Ticaret Ortak Komitesi (ETOK) kurulmuş ve iki devlet arasındaki ekonomik ve ticarî ilişkilerin artırılması amaçlanmıştır.

İki devlet arasında kültürel ilişkiler, XVIII. yüzyılın

başında, Poltova yenilgisinden sonra Osmanlı Devleti'ne sığınan Kral XII. Şarl döneminde gelişmeye başlamıştı. Daha sonra 1742 yılında Lund Üniversitesinde Sven Johan Munthe'ye, öğrencilere "Osmanlı Sarayı'nda" konuşulan dilleri öğretme görevi verilmiştir. Buradaki amaç İsveç'in İstanbul'daki elçiliği için Türkçe bilen tercümanlar yetiştirmektir. Bundan başka İsveç kamuoyunda doğu dillerine yönelik öğrenme isteği oldukça yaygınlaşmıştır (Jarring, 1980, s. 116-117). Bu ilgi ve yöneliş zaman içinde azalmadan devam etmiştir. Günümüzde Stockholm Üniversitesi'nde Türkiye Araştırmaları Enstitüsü kurulmuş (Mart 2013), Uppsala Üniversitesinde Türkoloji Bölümü açılmıştır. İsveç'in Türkiye'de İstanbul Başkonsolosluğu ile Alanya, İzmir, Antalya ve Mersin'de Fahri Konsoloslukları bulunmaktadır. Türkiye'nin de İsveç'te Malmö Fahri Konsoloslugu bulunmaktadır. İsveç'te yaklaşık yetmiş bin Türk vatandaşı yaşamaktadır. 2021 yılı verilerine göre İsveç'in nüfusu 10,42 milyon kişidir. Erasmus projeleri ile iki ülkenin üniversiteleri arasında öğrenci değişimleri de yapılmaktadır (TC. Dışişleri Bakanlığı, 2022).

Türkiye ile İsveç arasındaki ilişkilerin bozulması ve bu olumsuzluğun gün yüzüne çıkması, İsveç'in 2022 Haziran ayında NATO'ya girmeye karar vermesi sonucunda 5 Temmuz 2022 tarihinde NATO'ya resmen üyelik başvurusu yapmasıyla olmuştur. NATO'ya yeni üyelikler daha önceki üye ülkelerin onayı ile olmaktadır. İsveç ve Finlandiya'nın üyelik başvurusunu diğer ülkeler kabul etse de Türkiye ve Macaristan kabul etmemiştir. Bu da üyeliklerin askıya alınmasına sebep olmuştur. İsveç ve Finlandiya, Rusya-Ukrayna Savaşı çıktığında güvenlik endişesi ile NATO'ya girmek istemişlerdir. Ne var ki, bu iki ülke, Türkiye'nin ısrarlı uyarılarına rağmen, yakın zamanda, Türkiye için tehdit olan terör örgütlerinin mensuplarını ve örgütleri destekleyerek, silah ve mühimmat yardımıyla bulunmaktadır. Yine İsveç'teki Sol partiler, PKK/YPG ve FETÖ gibi Türkiye'nin tehdit olarak kabul ettiği terör örgütlerini desteklemektedir. Haber Ajanslarının geçtiği haberlere göre, İsveç Dışişleri Bakanı Ann Linde yönetiminde bir heyetin, YPG ile görüşerek, 2022 yılında verilen 210 milyon Euro'luk yardımın yanında 2023 yılında da 376 milyon Euro'luk yardımda bulunulacağı sözü verdiği belirtilmektedir (Usta, 2022). Türkiye Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan, İsveç'in

uzun yıllar Türkiye'nin mücadele ettiği terör örgütü PKK'ya doğrudan destek verdiğini ve PKK'lılara siyasi sığınma hakkı tanıdığını, maddi yardımlarda bulunduğunu belirterek, Türkiye'nin onayı için bu tavırların değişmesi gerektiğini duyurmuştur (Kireççi, 2022). Türkiye'nin kararlı duruşu karşısında İsveç'te özellikle PKK ve PYD'ye karşı algı ve söylemlerde belirli değişimler gözlemlenmeye başlanmıştır. İsveç NATO'ya üyelik sürecinde, Türkiye'nin PKK/PYD terör örgütleriyle mücadele etmesini istemesine yönelik, aranan teröristlerin, İsveç'in elinde olanlarını teslimi ve terörle mücadele yasasını çıkarma konularında somut faaliyetler göstermeye çalışmaktadır. İsveç, terörle mücadelede daha radikal kanunları çıkarabileceği bir anayasa değişikliği hazırlamıştır. Bu anayasa değişikliği 1 Ocak 2023 tarihinde yürürlüğe girmiştir. Türkiye, İsveç'in bu anayasa değişikliğini nasıl uygulayacağını görmek istemektedir. Buna karşılık iyi bir gelişme olarak, İsveç, Türkiye'de, terör örgütü üyeliğinden dolayı hakkında kesinleşmiş hapis cezası bulunan Mehmet Tat'ı, Türkiye'ye iade etmiştir. İsveç ve yanı sıra Finlandiya, Türkiye'nin terör konusundaki endişelerine karşılık, PKK, PYD ve FETÖ ile mücadelede, müttefiklik doğrultusunda destek olacaklarına Türkiye'yi inandırabilirlerse, bütün problemler çözülecektir. Bu da ilişkilerin yeniden düzelmesini sağlayacaktır. Bunlardan başka İsveç kanunları çerçevesinde "demokratik haklar" kullanılarak, Türk ulusunun ve İslam dünyasının hassasiyetlerine yönelik provokatif eylemlere karşı, İsveç hükümetinin herhangi bir önleyici tedbir almaması, Türkiye kamuoyunda büyük tepki çekmektedir. Bu durumu değerlendirerek, yapılan olumsuz tutum ve davranışlara karşı İsveç halkının Türkiye'ye karşı olumlu düşüncelerini arttırmaya yönelik tedbirlerin alınması gerekmektedir.

SONUÇ

Tarihte Türk – İsveç ilişkileri XVI. yüzyılın sonunda başlamış, XVII. yüzyılda devam etmiş, XVIII. yüzyılda İsveç Kralı XII. Şarl'ın Poltava Savaşı'nda Rusya'ya mağlup olmasıyla Osmanlı Devleti'ne sığınması sonucunda en üst seviyeye çıkmıştır. Bu ilişkilerde İsveç, Baltık Denizi limanlarının ticaret gelirlerine talip olan Rusya ve Lehistan'a karşı büyüyen güçlü bir devlet olmak ve dünya siyasetinde önemli bir konuma çıkmak isteyen bir devlet görünümündedir. Bu amaçlar için de kendine en

uygun müttefik ve destekleyici olarak dönemin en büyük devletlerinden biri olan Osmanlı Devleti'ni seçmiştir. Bu seçimdeki en önemli sebeplerin başında Osmanlı Devleti'nin stratejik konumu, İpek ve Baharat yollarının kontrolünü sağlaması ve Karadeniz'in hakimiyetini elinde bulundurması gelmektedir. İsveç Krallığı, Osmanlı Devleti gibi bir müttefike sahip olarak XVII. yüzyılda yeni yeni kendine gelen ve XVIII. yüzyıl başlarında Karadeniz'e inen Rusya'nın büyümesini ve güçlenmesini önleyerek hem kendine karşı ortaya çıkacak güçlü bir rakibi yok etmek hem de Baltık Denizi'nden Karadeniz'e, Karadeniz üzerinden de Doğu Akdeniz'e kadar ticaret yollarının güvenliğini sağlamak niyetindeydi. Ancak İsveç Kralı XII. Şarl, amacını gerçekleştirememiştir. Buna karşılık Osmanlı-İsveç ilişkileri geçmişte ağırlıklı olarak dostluk ve iş birliği çerçevesinde yürütülmüştür. İsveç, Osmanlı Devleti'ne diplomatik olarak çok yardımcı olmuş, Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin de her zaman yanında yer almıştır. 2000'li yıllardan sonra, terör konusunda, İsveç'in, Türkiye'yi tehdit eden terör örgütlerine siyasal sığınma hakkı tanıması yüzünden iki ülke ilişkileri bozulmuştur.

Esasen iki devletin ekonomik, kültürel ve ticarî olarak üst düzeyde ilişkileri bulunmaktadır. Bu ilişkilerde İsveç'in Türkiye'ye daha çok yaklaştığı gözlemlenmektedir. İsveç, teknik anlamda gelişmiş, ekonomik olarak ileri seviyede bir ülkedir. Türkiye'nin böyle gelişmiş bir ülkenin dostluğunu, teknolojik anlamda tecrübe ve bilgisini göz ardı etmemesi gerekmektedir. Bunun yanı sıra Türkiye'nin jeopolitik özelliği ile kuzey ülkelerinin ihtiyacı olan enerji ve hammadde temini konusunda İsveç'in de Türkiye ile dostluğunu devam ettirmesinin önemi büyüktür. Tarih boyunca ilişkilerde İsveç'in, Osmanlı Devleti ve Türkiye Cumhuriyeti'ne göre daha çok yakınlaşma eğiliminde olduğu görülmektedir. Türkiye, İsveç'e, terör konusunda yanlış yolda olduğunu anlatmalı ve ikna etmelidir. İki ülkenin stratejik ortaklığını geliştirmesi, her alanda birbirini desteklemesi, tarihte gerçekleşen hataların tekrarlanmaması, iki ülke halkına, dünya barışına ve bölgesel barışa katkı sağlayacaktır. Teröre karşı birlikte mücadele edilmesi, insanlık için en büyük tehditlerden biri olan terörizmin engellenmesi konusunda çok önemlidir. Ayrıca İsveç'in Türk kamuoyunun hassasiyetlerine karşı provokatif eylemlere müsaade etmemesi gerekmektedir.

Her ne kadar provokatif eylemler, İsveç kanunları çerçevesinde yapılıyor olsa da İsveç halkına, bu eylemlerin insanlık dışı olduğu anlatılmalıdır.

Elde edilen tarihsel veriler ışığında iki ülke ilişkilerinin tekrar canlandırılması ve geliştirilmesi her iki ülke açısından faydalı olup, yeniden inşası için mevcut dönem bir fırsat olarak değerlendirilebilir. İki ülke, ilişkilerinin tarihte olduğu gibi birbirini destekleyecek yönde gelişmesi için öncelikli olarak,

- Terör örgütlerinin faaliyetleri ve Türkiye'nin bu terör örgütlerine karşı neden tepkili olduğu, İsveç kamuoyuna sivil toplum örgütleri vasıtasıyla her platformda anlatılmalı; filmler, fotoğraflar ve medya aracılığı ile gösterilmelidir.
- Türkiye, İsveç kamuoyu üzerinde sosyal medya aracılığı ile terör konusunda farkındalık oluşturulmalıdır.
- İsveç kamuoyunun terör örgütlerine yönelik sempatisinin azaltılması için terör örgütlerinin propagandaları engellenmeli, bu konuda İsveç yönetimi ile ortak hareket edilmelidir.
- Türkiye'nin barışçı politikası ve stratejik değerinin anlaşılması için çalışmalıdır.
- İki ülke arasındaki iş birliği sadece NATO çerçevesinde değil her alanda geliştirilmelidir.
- İki devletin birbirlerine olan desteklerinin çok değerli olduğu; güvenlik, ekonomik ve kültürel olarak iki devletin birbirlerine ihtiyacı, geçmişte olduğu gibi devam ettirilmelidir.
- Tarihteki ticari, siyasal ve kültürel ilişkilerini sonraki nesillere aktaracak başta eğitim, kültürel, ekonomik olmak üzere ortak projeler hazırlanmalıdır.
- İlişkilerin düzelmesinin gelecekte iki devletin menfaatlerine yönelik olduğu gösterilmelidir.

KAYNAKLAR

- Âdahl, K. (2006). Claes Brorson Rålamb'ın Bâbiâli'deki Elçiliği (1657-1658), *Alay-ı Hümayun: İsveç Elçisi Rålamb'ın İstanbul Ziyareti ve Resimleri*, 1657-1658, (ed. Karın Âdahl), İstanbul, 9-25.
- Ahmet Refik. (2015). *Memâlik'i Osmaniye'de Demirbaş Şarl, Yayına Hazırlayan: Bülent Arı, Yeditepe Yayınevi.*
- Akkan, E. (2007). Polonya, *TDV İslam ansiklopedisi*. <https://islamansiklopedisi.org.tr/polonya#1> Erişim Tarihi: 12.12.2022
- Aktürk, Ş. (2012). NATO Neden Genişledi? *Uluslararası İlişkiler Kuramları Işığında NATO'nun Genişlemesi ve ABD-Rusya İç Siyaseti. Uluslararası İlişkiler*, 9 (34) (Yaz), 73-97.
- Algünerhan, M. (2022). İsveç ve Finlandiya NATO Üyelik Sürecini Hızlandırmak İstiyor. *Evrensel Gazetesi*, 5 Mayıs.2022. <https://www.evrensel.net/haber/460954/isvec-ve-finlandiya-nato-uyelik-surecini-hizlandirmak-istiyor> Erişim: 25.06.2023
- Beydilli, K. (2001). İsveç (Tarih). *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 23, İSAM Yayınları, 407-414.
- Cevrioğlu, M.H. (2020). İsveç Kralı XII. Karl'ın Osmanlı Devleti'nde İkametinin Boğdan'a Etkisi ve Nikolaos Mavrokordatos. *Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, 29, 11-28.
- Cevrioğlu, M.H. (2021). İsveç'in Sıcak Denizlere İnme Arayışı: Arslan Ağa'nın Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Diplomatik Misyonu (1670). *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları (HÜTAD)*, 34, 61 - 86.
- Cevrioğlu, M.H. (2022). On Yedinci Asırda Osmanlı-İsveç münâsebetlerine bir bakış. *Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi (UTAD)*, 6 (1), 163-188.
- Evliya Çelebi. (2006). *Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi*, VI. Kitap, Topkapı Sarayı Kütüphanesi Bağdat 304 Numaralı Yazmanın Transkripsiyonu, (R. Dankoff, S. Kahraman ve Y. Dağlı ed.).
- Gábor, K. (2014). Transilvanya Prensligi Diplomasisi ve Bilgi Toplama (1600–1650). *Avrupa'da Bölünmüş Macaristan: Değişimler, Ağlar ve Temsilcilikler, 1541–1699. cilt 2.*, Newcastle upon Tyne: Cambridge Scholars, 69–84.
- Gemil, T. (1984). *Relatile Tarilor Romane cu Poarta Otomana in Documente Turcești: 1601- 1712*, Bükreş.
- Gül, M. (2015). Kuruluşundan 21. Yüzyıla: 1990'larda NATO'da Devamlılık ve Dönüşüm. *Akademik İncelemeler Dergisi*, 10 (1), 247-265.
- Güler, M. (2007). 1150/1737 Osmanlı-İsveç Ticaret Anlaşması. *AKÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, IX/ 2, 101-120.
- Günaydın, H. & Coşkun, B. (2018). İsveç Kralı XII. Charles'in (Demirbaş Şarl) Osmanlı Devleti'ne İlticası (1709-1714) ve İltica Sürecinde Ülkesinde Ombudsman Görevlendirmesine İlişkin Bir Değerlendirme. *Ombudsman Akademik*, 5 (9), 15-73.
- Independent. (2022). İsveç: NATO Üyeliği İçin Türkiye'nin Taleplerini Karşılayamayız. <https://www.indyturk.com/node/596746/haber/i%CC%87sve%C3%A7-nato-%C3%BCyeli%C4%9Fi-i%C3%A7in-t%C3%BCrkiyenin-taleplerini-kar%C5%9F%C4%B1layamay%C4%B1z> Erişim Tarihi: 11.12.2022
- İnalçık, H. (2010). *Osmanlılar (Fütühat, İmparatorluk, Avrupa ile İlişkiler)*, Timaş Yayınları.
- Jarring, G. (1980). İsveç'te Türkoloji. Rusça'dan çeviren: Tüten Özkaya, *Bellekten*, Ocak, 44 (173), 116-127.

- Karaçay-Türkal, N. (2012). Silahdar Fındıklılı Mehmed Ağa, Zeyl-i Fezleke (1065-22 Ca. 1106/1654-7 Şubat 1695), Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, İstanbul.
- Kâtip Çelebi. (2010). *Tarih-i Frengi Tercümesi*, (ed. İbrahim Solak), Palet Yayınları.
- Kireççi, M. A. (2022). 3 Soruda - İsveç ve Finlandiya'nın NATO Müzakereleri. <https://www.adanapost.com/3-soruda-isvec-ve-finlandiyanin-nato-muzakereleri-172124h.htm> Erişim Tarihi: 14.12.2022
- Koç, N. İ. K. (2016). Osmanlı Şiirinin Önemli Bir Görsel Kaynağı Ralamb'ın Türk Kıyafetleri Albümü. *Türkiyat Mecmuası*, 26/2, 247-265.
- Kolçak, Ö. (2016). A Transylvanian ruler in the Talons of the 'Hawks': György Rakoczi II and Köprülü Mehmed Pasha. *International Balkan Annual Conference (IBAC) Book Series (4)*, İstanbul, 341-359.
- Kunt, M. (1990). Türkiye Tarihi 3 - *Osmanlı Devleti 1600-1908*, Yayın Yönetmeni: Sina Akşin, Cem Yayınevi, İstanbul, 10-69.
- Kurat, A. N. (1940). *İsveç Kralı XII. Karl'ın Hayatı ve Faaliyetleri* (1682-1718), İstanbul,
- Kuzucu, S. (2016). XVIII. Yüzyılda Osmanlı Devleti ile İskandinav Ülkeleri Arasındaki Ticari İlişkiler (İsveç ve Danimarka-Norveç), *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 13 (35), 402-426.
- Küçük, E. (2017). Türk Dış Politikası Araştırmalarında İsveç Arşivlerinin (RIKSARKIVET VE KRIGSARKIVET) Önemi. *Gazi Akademik Bakış*, 10(20), 197-220.
- Küçük, E. (2018). *İsveç'te Bir Osmanlı Elçisi: Mehmed Said Efendi*. *Bilge Strateji*, 10(19), 67 - 84.
- Kütükoğlu, B. (2020). III. Murad. TDV *İslam Ansiklopedisi*, 172-176. <https://islamansiklopedisi.org.tr/murad-iii> Erişim Tarihi: 13.12.2022.
- Manioğlu, O. (2023). İsveç ve Finlandiya'nın NATO Üyeliklerine Karşı Türkiye'nin Tavrı Üzerine Bir Analiz", Uluslararası Politika Akademisi, <http://politikaakademisi.org/2023/01/23/isvec-ve-finlandiyanin-nato-uyeliklerine-karsi-turkiyenin-tavri-uzerine-bir-analiz/> Erişim: 25.06.2023
- Ralamb, C. (2008). *İstanbul'a Bir Yolculuk 1657-1658*, Çev. Ayda Arel, Kitap Yayınevi.
- Sümer, G. (2010), Stratejik İş Birliği ve Stratejik Ortaklık Kavramlarına Karşılaştırmalı Bir Bakış. *Ege Akademik Bakış*, 10 (1), 671-698.
- TC. Dışişleri Bakanlığı. (2022). <https://www.mfa.gov.tr/turkiye-isvec-siyasi-iliskileri.tr.mfa> Erişim Tarihi: 03.04.2022.
- Temel, M. (2017). Cumhuriyet Arşivi Belgelerine Göre Cumhuriyetin İlk Yıllarında Türkiye-İsveç İlişkileri. *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Derisi (SUTAD)*, 42, 395-407.
- Usta, B. (2022). <https://www.sabah.com.tr/gundem/2022/05/15/son-dakika-feto-ve-yppkkya-acik-destek-isvecin-teror-dosyasi-kabarik> Erişim Tarihi: 03.01.2022.
- Uygur, T. (2013). *İsveç Kaynaklarına Göre Birinci Dünya Savaşı'nda Rusya'daki Malul Türk Savaş Esirlerinin İsveç Kızılhaçı Yardımıyla İsveç Üzerinden Mübadelesi*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Doktora Tezi).
- Uygur, T. (2015). *I. Dünya Savaşında Esir Türkler*, İstanbul: Kaynak Yayınları.
- Uzunçarşılı, İ. (1988). *H. Osmanlı Tarihi, C. VI*. Ankara: TTK Yayınları.
- Uzunçarşılı, İ. H. (1995). *Osmanlı Tarihi (Karlofça Anlaşmasından XVIII. Yüzyıl Sonlarına Kadar). C.IV/1*, TTK Yayınları, Ankara.

Yazar Katkı Oranı

Yazarlar araştırmaya eşit oranda katkı sağlamıştır.

**ÖZGÜRLÜK VE GÜVENLİK İLİŞKİSİ AÇISINDAN
METAVERSE: DİJİTAL YAŞAMIN YENİLİK
PERSPEKTİFİ ÜZERİNE BİR İNCELEME**

METAVERSE IN TERMS OF FREEDOM AND
SECURITY RELATIONSHIP: A STUDY ON THE
INNOVATION PERSPECTIVE OF DIGITAL LIFE

Sinan KÜRKCÜ

02

ÖZGÜRLÜK VE GÜVENLİK İLİŞKİSİ AÇISINDAN METAVERSE: DİJİTAL YAŞAMIN YENİLİK PERSPEKTİFİ ÜZERİNE BİR İNCELEME

METAVERSE IN TERMS OF FREEDOM AND SECURITY RELATIONSHIP: A STUDY ON THE INNOVATION PERSPECTIVE OF DIGITAL LIFE

Sinan KÜRKCÜ*

Anahtar Kelimeler:

Özgürlük, Güvenlik,
Metaverse, Biyopolitika,
Yenilik.

Keywords:

Freedom, Security,
Metaverse, Biopolitics,
Innovation.

*Öğretim Görevlisi Dr.,
Bahçeşehir Üniversitesi, Tıp
Fakültesi, sinankurkcu@hotmail.
com, ORCID: 0000-0003-
3635-6327

Alıntılanmak için/Cite as: Kürkcü
S. (2024). Özgürlük ve güvenlik
ilişkisi açısından metaverse:
dijital yaşamın yenilik
perspektifi üzerine bir inceleme,
Çukurova Üniversitesi Sosyal
Bilimler Enstitüsü Dergisi, 33
(1), 15-30

ÖZ

Makalede dijital yaşamın gelişmekte olan bir unsuru olan metaverse'ün özgürlük ve güvenlik pratiklerini nasıl etkileyebileceği, bunların ilişkisi üzerine ne yönde bir değişim getirebileceği konu edilmektedir. Bu bakımdan özgürlük pratiklerinin dijital yaşamın üzerinde biçimlendiği bilimsel ve teknolojik olanaklar sayesinde uğradığı yenilenmeye ve söz konusu olanakların güvenlik pratiklerini de yenilemesine değinilmektedir. Dolayısıyla bir araştırma problemi olarak metaverse'ün bilimin ve teknolojinin değişmekte olan koşulları bağlamında nasıl bir dönüşüm yaratabileceği sorusu ele alınmıştır. İnsanların ve nesnelerin dijital temsillerinin yer aldığı metaverse, birçok teknolojik ve toplumsal unsurun birlikte işlemeyle yoluyla bir dönüşüm potansiyeli taşımaktadır. Bu dönüşüm potansiyelinin teorik olarak incelenmesi suretiyle çalışmanın amacı, özgürlük ve güvenlik ilişkisi açısından metaverse'ün üretmekte olduğu yenilik perspektifini anlamaktır. Bu bağlamda metaverse'ü henüz başlangıç aşamasında korkunun değil özgürlüğün inşa edeceği güvenlik unsurlarıyla oluşturabilmek bir hedef olarak belirtilebilir. Çalışmada yöntemsel olarak içeriğe dair literatür taraması yoluyla bir inceleme yapılmıştır. Sonuç olarak, birlikte işlemeye başlayan teknolojik ve toplumsal unsurlar, biyopolitik hareketliliğin dijital dönem açısından oluşan problemlerini aşabildiği takdirde söz konusu hedefe yaklaşmak mümkün olabilecektir.

ABSTRACT

In the article, we explore how metaverse, an emerging element of digital life, can affect freedom and security practices and bring about changes in their relationships. In this respect, we discuss the renewal of freedom practices by means of the capabilities of science and technology on which digital life is shaped, and the renewal of security practices by these capabilities. Therefore, the research problem addresses the question of how metaverse can create a transformation in the context of the changing conditions of science and technology. Metaverse, in which digital representations of people and objects take place, has a potential for transformation through the interoperability of many technological and social elements. By examining this transformation potential theoretically, this study aims to understand the innovation perspective that is produced by metaverse in terms of freedom and security relationship. In this context, we can state as a goal to create metaverse with security elements that are built through freedom, rather than fear, in the initial stages. In the study, an examination has been made methodologically by means of a literature review on the content. In conclusion, it should be noted that it will be possible to approach the aforementioned goal if the technological and social elements that have begun to work together can overcome the problems related to biopolitical mobility in the digital age.

GİRİŞ

Fiziksel dünya ile dijital dünyanın bir araya geldiği, gerçek olan ile sanal olanın birbirine yakınsadığı bir evren fikri günümüz bilim ve teknoloji çalışmalarında ve bunlara bağlı olarak sosyal alanda yeni bir ufuk olarak belirmektedir. Bilimsel, felsefi ya da sanatsal açıdan, fiziksel veya metafiziksel, hem popüler kültürde hem de kadim geleneklerde her zaman tartışılmış olan evrenin (ya da evrenlerin) ne olduğu, potansiyelleri ve imkanları bu kez metaverse (evren-ötesi) kavramıyla insanlığın önüne incelenmeye ve geliştirilmeye uygun bir şekilde gelmektedir. Ütopik yönleriyle olduğu kadar distopik yönleriyle, fırsatları olduğu kadar tehditleriyle de güçlü bir yenilik hareketinin sorularını şimdiden sergilemeye başlayan bu olgunun, bazı cevaplarını ve sonuçlarını alabilmekten oldukça uzak olduğumuz açıktır. O nedenle henüz başlangıcında olunan bir gelişmenin sorunsallaştırıldığını ayırsamak suretiyle araştırma konusunu işlemek doğru olacaktır.

Buna geçmeden önce metaverse'ün tanımlanması üzerine ana hususlara değinmek uygun olur. Metaverse kelimesi meta (ötesi) ve universe (evren) kelimelerinin birleşmesiyle ortaya çıkmakta olup, evren-ötesi (meta-universe) anlamıyla içinde bulunduğumuz dünyadan/ evrenden daha farklı imkanlara ve potansiyellere işaret eder. İnsanların, nesnelere ve uzamların dijital bir temsilinin yer bulduğu bu ortam, gerçeklik unsurlarının sanal dünyaya taşındığı, böylece fiziksel olan ile dijital olanın birlikte işlediği kapsayıcı bir katmanlar bütünü olarak görülmektedir (Accenture Technology Vision, 2022, s. 25, 46). Bu bakımdan internetin, farklı teknolojilerin, ürünlerin, ekonomilerin ve ekosistemlerin bir araya geldiği dijital dünyanın, fiziksel dünyayı da kendine dahil etmekte olduğunun altını çizmek gerekir.

Tüm bu nitelikleri nedeniyle metaverse'ün getirebileceği yeniliklerin, sunduğu beklentilerin, etkileşim ve iletişim olanaklarının yanı sıra sosyal ve psikolojik yönden insanlığı karşı karşıya getirebileceği sorunların, teknolojinin kullanımına bağlı oluşabilecek yeni tehlikelerin, yaratabileceği sosyo-ekonomik tehditlerin de gündeme gelmesi doğaldır. Bu durum ise şimdiye değin birbirinden belli ölçüde ayrı gibi duran birçok teknolojik ve

toplumsal unsurun metaverse sayesinde birlikte işlemesiyle bu olgunun büyük bir dönüşüm potansiyelini içerisinde barındırdığına işaret eder (Grayscale Report, 2021, s. 16). Bir dönüşüm potansiyelinin içinde taşıdığı muhtelif yönleri değerlendirirken, bunlara konuya bağlı bir çerçeve kapsamında bakmak ve bu çerçeveye göre bir sorunsal oluşturarak çözümlenmeye girişmek, bu karmaşık görünen evrene bir ölçüde ışık tutabilecektir. O nedenle bilim, teknoloji ve toplum ilişkileri açısından yeni bir odak olarak görmek suretiyle metaverse'ü uygun bir çerçeveye (henüz başlangıcında olunan bir gelişmenin sorunsallaştırıldığının ayırımı) konumlandırmak gerekir.

Buna göre çalışmada bir araştırma konusu olarak; metaverse'ün özgürlük ve güvenlik ilişkisi bağlamında ne türden açılımlara yol açabileceği, bunların pratiklerini ne yönden etkileyip değiştirebileceği ele alınmaktadır. Bu bakımdan günümüzde özgürleşme pratiklerinin dijital dünyanın sunmakta olduğu olanaklar sayesinde nasıl bir değişime uğradığına değinilecektir. Diğer yandan yine dijital imkanların güvenlik teknolojilerini yenilemesi ve bunun toplumsal yaşama etkileri söz konusudur. Makalenin Giriş'in ardından gelen ikinci bölümünde tanımlanmak suretiyle araştırma probleminin açıklanmasını sağlayacak olan bu iki yönün, karşı karşıya geldiği durumlar ve etkileşimleri metaverse'ün yaratmakta olduğu değişim açısından değerlendirilmesi gereken bir konudur.

O nedenle öncelikle, tarihsel süreç içinde hem güncel pratik hem de siyaset felsefesi açısından tartışılmış bir husus olan özgürlük ve güvenlik içinde yaşayan bir toplumun nasıl gerçekleştirebileceği ve bir denge hali olarak nasıl korunabileceği hususuna değinilmektedir. Bu amaçla, özgürlük ve güvenlik kavramları üzerine moderniteye açılmış olan bir temellendirmeden hareketle, söz konusu fikirlerin çağdaş yansımalarına işaret edilmiş olup, bunların dijital dünya açısından bir değerlendirilmesi yapılmıştır. Bu perspektif, dijital dünyanın üretmekte olduğu dönüşümü anlayabilmek üzere bir katkı sağlayacaktır. O nedenle bilimin ve teknolojinin değişmekte olan koşullarının bu dönüşüm bağlamındaki etkinliği ele alınmıştır.

Dolayısıyla sözü edilen konu esas olarak bilimin ve teknolojinin olanaklarıyla özgürlük ve güvenlik

pratiklerinin nasıl bir değişime uğradığı üzerine biçimlenmektedir. Bir araştırma problemi olarak ifade etmek gerekirse, metaverse’ün bilimin ve teknolojinin değişmekte olan koşulları bağlamında nasıl bir dönüşüm yaratabileceği sorusu incelenmiştir. Bu temel sorunsalın altında yer alması gereken ilk alt problem, özgürlük ve güvenlik eksenlerinde nasıl bir dönüşüm oluşabileceği üzerine olmalıdır. Ayrıca ikinci bir alt problem olarak dönüşen bu eksenlerin ne türden bir sosyallik ortaya çıkarabileceği irdelenmelidir.

Bu inceleme sayesinde dijital yaşamın yenilik bakımından etkinliği üzerine bazı çıkarımlar yapabilmek mümkün hale gelmektedir. O halde bir yandan bilimin ve teknolojinin yenileyici gücü, diğer yandan metaverse’ün getirmekte olduğu yenilik potansiyelini düşündüğümüzde, konu bağlamında esasen yenilik ve bunun sağlayabileceği perspektif üzerine çalışmadan bazı sonuçlar alınabilecektir. Bilim, teknoloji ve yenilik çerçevesindeki çalışmaların dijital yaşam üzerine sağlamakta olduğu perspektifin, metaverse yoluyla özgürlük ve güvenlik pratiklerine olan etkisi vurgulanmaktadır. Bu husus üzerine olan kavramların tanımlanması ise üçüncü ve dördüncü bölümde yer bulmak suretiyle araştırma probleminin amaç doğrultusunda işlenmesine yardımcı olacaktır.

Bu bakımdan, henüz başlangıcında olunan bir bilimsel ve teknolojik gelişme çerçevesini de gözetmek suretiyle araştırmanın amacı, metaverse bağlamında yenilik perspektifinde oluşmakta olan değişimi anlamak olarak ifade edilebilir. Bu ise özgürlük ekseninde dijital olanaklarla yaratılan değişimin kavranmasına ilişkindir. Ayrıca diğer eksen olan güvenlik ekseninde de yine dijital olanaklarla yaratılan değişimi kavramak söz konusu olmalıdır. Bu iki yön birlikte, bilimin ve teknolojinin değişen koşullarının metaverse bağlamında literatür taraması yoluyla bir incelenmesini sağlamak suretiyle, spesifik olarak özgürlük ve güvenlik açısından metaverse’ün üretmekte olduğu yenilik perspektifini anlayabilmeyi makalenin dördüncü bölümünde mümkün kılacaktır. Bunun önemi, metaverse’ün oluşturabileceği dijital ufku ve karşılaşılabilecek olan problemleri tespit edebilme üzerine bir sonuca varılmasıdır.

ÖZGÜRLÜK VE GÜVENLİK PRATİKLERİNİN DÖNÜŞÜMÜ

Bu bölüm – nihai olarak özgürlük ve güvenlik açısından metaverse’ün getirmekte olduğu yeniliği kavramak amacıyla – bu iki eksen ana hatlarıyla anlayabilmek üzere yer bulmaktadır. O nedenle öncelikle özgürlüğün ve güvenliğin konuya ilişkin olarak ifade edilmesinin ardından bunların dijital yaşama ilişkin olarak da sergilenmesi gerekir. Böylece temel kavramların sunumu ile araştırma probleminin açıklanmasının birbirlerine ilişkilendirilmesi sağlanacaktır.

Özgürlük ve güvenlik içinde yaşayan bir toplumun nasıl gerçekleşebileceği, bunun bir denge hali olarak nasıl korunabileceği hem güncel pratik olarak hem de siyaset felsefesi bakımından çokça tartışılmış bir husustur. Tarihsel olarak bakıldığında moderniteye açılan yolda politik güç, bir yasamacı olarak meşruiyetini, topluluğun haklarını devretmesinden almıştır. Bu sözleşmeyle devretme meselesi üzerine fikirleriyle temel bir yeri bulunan Thomas Hobbes'a göre insanları korku ile baskılayacak bir güç bulunmadığı ve böylece doğal durumdan bu gücü ifade eden Leviathan’a geçilmediği sürece, sürekli bir savaş hali söz konusudur (Hobbes, 2007, s. 94). Sözleşmenin ve barışın devamlılığını güvenceye alan ise hakların devri üzerinden öne çıkan egemenin, gücünü kullanarak topluluğun sözleşmeye bağlı olmasını sağlamasıdır, diğer bir deyişle gücün meşruiyetinin korku saldığı insanlara dayandırılmasıdır. Modern meşruiyet ilişkisinin kurulduğu bu hatta, liberal çerçevede birey’in de ortaya çıkışıyla, sözleşme ve egemenlik kuramları ile modern hukuk geliştirilmiştir (Akal, 2010, s. 40-42).

Öte yandan modernitenin bir diğer hattında Spinoza'nın Hobbes'tan koptuğu husus ise insan doğasının korkuya eğilimi fikrine uygun olarak “kurtuluşları için savaşıyor muşçasına köleleşmek için savaşanlar” ile hem özgürlük hem de güvenlik içeren toplum arasındaki farkı belirlemesi olmuştur (Spinoza, 2008, s. 45, Giriş). Buna göre esasen toplumda eylemleri harekete geçiren güç, arzudan doğan duygular olup, bunlar akıl yoluyla yöneltildiğinde etkin uygulamalar (tutkular), aksi durumda ise edilgen uygulamalar öne çıkar. Akılın başat olduğu

ancak tutkuların da içerildiği, bir başka deyişle güvenlik için özgürlüğün bir yana terk edilmediği politik beden fikri Spinoza’da yer bulmaktadır (Ergün, 2009, s. 51-52). Gücün ve hakkın bir arada görüldüğü bu düşüncede, yasanın (lex) karşısına hakkın (jus) koyulması temeldir. Bu da toplumu ve siyaseti değerlendirmenin farklı bir yolu olarak gelişmeye başlamıştır. Bunun imkanlarını dijital çağ açısından görebilmek ise çalışmamız için özgün bir kavrayış sağlayabilecektir.

Spinoza’yı geleneksel Hobbescu-Rousseaucu hukuksal çizgiye dahil eden okumalara karşıt olan görüşe göre Spinoza’nın düşüncesi Potestas karşısında Potentia’nın, yani İktidar karşısında Gücün düşüncesidir. Burada hukuksal sözleşmenin yerine ileri sürülen, kuruculuğa dair farklı bir kavramsallaştırmadır. Bu bakış açısı çağdaş felsefede Paolo Virno gibi, Michael Hardt ve Antonio Negri gibi düşünürlerde yer bulmuştur. Spinoza, Politik İnceleme’deki “Eğer iki kişi güçlerini birleştirirse, birlikte Doğa üzerinde daha fazla güçleri, dolayısıyla tek başına olduklarından daha fazla hakları olur; bu şekilde birliktelik oluşturanlar ne denli çok olursa, beraberce daha fazla hakka sahip olurlar” (Spinoza, 2012, s. II-13) önermesi yoluyla Gücün kurucu işleyişini belirler. Negri’nin belirttiği üzere Spinoza, sözleşme yerine konsensüs, bireysellik yerine kolektifliği öne sürmekte, böylece Çokluk (multitude: multitudo) kurucu gücü pratik olarak eyleyen halk üzerine bir kavramsallaştırma olarak ortaya çıkmaktadır. Buna göre özgürlüğün zorunluluğunu bireyler kolektif olarak örgütledikleri derecede, kamusal hukuk çokluğun adaleti olarak belirebilecektir. Çokluğu kateden bir sürekli meşrulaştırma sürecinde, meşrulaştırma artık kolektiflikte yer edinmeye başlayacaktır. Diğer bir deyişle, kolektif olarak sergilenen Potentia’yı, çokluğun yaratıcılığı ile meşruiyeti sağlayacaktır. Bu durumda egemenliğin esas olarak örgütlü çokluğun gücü ölçüsünde gerçekleşeceği bir toplum fiziği mümkün olur. Bu bakış açısına göre özgürlük ve güvenlik ancak, iktidarın uygulanması ile meşruiyetin oluşum sürecinin birlikte işlemesi yoluyla sağlanacağı bir toplumda ortaya çıkabilir (Negri, 2011, s. 22-25).

Ancak çokluğun gücü diğer yandan, uyumun gücü olduğu gibi dengesizliğin gücüdür. Bunun Étienne Balibar’a göre nedeni; Spinoza’da olduğu üzere, hükmedenlerin ve hükmedilenlerin eşit ölçüde politik bedenin parçası

olmasına ilişkindir. O halde ana soru, çokluğun kendini yönetip yönetemediği, başka bir deyişle gücünü arttırıp arttıramadığı üzerine şekillenir. Dolayısıyla politik örgütlenme esasen bir temsil değil, bir pratik olarak anlaşılmalıdır (Balibar, 2004, s. 90-91). Spinoza’da ne boyun eğmeye ne de boyun eğdirmeye ihtiyaç duyulmayan, doğa yasasının fiziksel olan bir hakikat görüldüğü bir toplumsal beden durumunda, varolanların ayrışık düşünebildiği bir hayata işaret edilmektedir. Bu durumda varolanlar açısından ortak nosyonları örgütlemek suretiyle, konu güvenlik ise korku değil özgürlüğün inşa ettiği, toplumsal bedenin hareketliliğinin kuruculuğunu öne çıkaran pratiklerin ve perspektiflerin üretilmesi söz konusu olmalıdır. Doğal hak ile sivil hakkın zıt görülmediği, ahlaki yargılamanın değil, pratiklerin ürettiği etğin etkin olduğu, yani pratik olarak özgürlük ve güvenliğin birlikte oluşabileceği bir güç/hak anlayışına dair bir perspektif olmaktadır. Bunun farklı dönemlerde farklı toplumsallıklarda hayata geçirilmesi hedeflenebilir.

Dijital dönem açısından düşüneceğimiz bu bakış açısının günümüzdeki yansımada, Thomas Lemke’nin belirttiği üzere biyopolitika bakımından hayat artık bilimsel bilginin nesnesi, geliştirilmesi gereken bir süreç ve yönetsel bir mesele haline gelmiştir. Biyopolitika istatistik, demografi, biyoloji vd. disiplinlere ve bu sayede bilimsel ve politik bilgilerin değerlendirilmesine atıfta bulunur. Bunlar, yaşama dair süreçleri çözümlenmeye uygun hale getirme yoluyla bireyleri ve toplumları yönetmeyi mümkün kılar. Bu durumda biyopolitik usuller ve iktidar teknolojileri üzerinden politika da değişime uğramaktadır. O nedenle biyopolitik çözümlenmeler; politika ile yaşamın birbirine uzak unsurlar olarak görülmemen bir etkileşimin öğeleri olarak ele alındığı, birlikte işleme biçimlerinin değerlendirildiği, bir analiz olarak ortaya çıkmaktadır (Lemke, 2013, s. 153-155).

O halde iktidar teknolojileri ve yönetim kavramından, özneliğin üretimine ve denetimine dek uzanan bu çerçevede, biyopolitikanın güncel dijital gelişmelerle birlikte düşünüldüğü bir bakışla ele alınmalıdır. Bu bakımdan özgürlük-güvenlik ilişkisi kapsamında değerlendirilebilecek güvenlik teknolojilerinin, düzenleyici bir norm halinde çalışarak, uyulması uygun görülen değerleri belirlemesine dikkat çekmek gerekir. Bu

teknolojiler ile yönetsel pratikler arasındaki ilişkiler önem kazanmaktadır. Örneğin neo-liberal pratiklerin yaşam ve sermaye kapsamında işleyişi ve aynı zamanda bunlardan kurtulma imkanları söz konusu olmaktadır. O nedenle biyopolitik çözümler muhtelif tarzlar sergilemekle birlikte Lemke'nin belirttiği üzere, esas olarak Foucault'nun da biyopolitika üzerine bakışında yer bulmuş olan öznelleştirme tarzları, iktidar süreçleri ve bilgi pratikleri arasındaki yeni etkileşim ağlarını sorgulamalıdır. Güncel olan üzerine bir bakış ile geleceğin yönelimi arasında ilişkiler kurmak suretiyle toplumsal pratikler ve perspektifler üzerine bir açı gözetilmelidir. Diğer yandan Hardt ve Negri ise ekonomi ve politika, üretim ve yeniden üretim arasındaki kesin çizgilerin dağılmasıyla biçimlenen kapitalizmin bilgiye ilişkin yeni bir evresini yine biyopolitik bir çözümleme olarak ortaya koyarlar (Lemke, 2013, s. 21).

Bu genel çerçeve içerisinde konumuz açısından gerekli olan husus, dijitalleşmeye dair güncel gelişmeler ve özellikle metaverse bakımından özgürlük ve güvenlik ilişkisi ile bunun biyopolitik boyutu üzerine nelerin değişmekte olduğu ve bunların toplumu nasıl etkilemekte olduğu üzerine bazı çıkarımlar sağlamaktır. O nedenle bu aşamada metaverse kavramına dair özgürlük, güvenlik ve biyopolitika meselesi ile ilişkilendirilebilecek olan ayırt edici unsurları sergilemek uygun olacaktır.

METAVERSE VE YENİLİK KAVRAMI

Metaverse'nin üç katmanlı bir mimari ile tanımlandığı yapı, konumuza ilişkin hususlara temas edebilmeye olanak verecektir. Bu mimarinin esas olarak fiziksel dünyadan sanal dünyaya geçebilecek bir biçimde ve bunların kesişimleri yoluyla, katmanlar olan altyapıyı, etkileşimi ve ekosistemi ifade edebilmesi beklenir. Katmanların açılımı; sanal dünyanın işleyişini desteklemek için temel gereksinimleri içeren altyapı (blokzinciri ve depolama, iletişim ve ağ, hesaplama gücünden oluşur), fiziksel dünyaya paralel olan bir dünya sağlayan ekosistem (kullanıcı türevli içerik, ekonomi, yapay zekadan oluşur) ve bunların kesişimini ifade eden etkileşim (kapsayıcı kullanıcı deneyimi, dijital ikizler, içerik yaratım arayüzü) olarak belirtilmektedir (Duan vd., 2011, s. 155-156). Bu katmanlar bakımından metaverse'nin bir dizi teknoloji

ile birlikte farklı ekosistemleri bir araya getirdiği üzerine bir bakış açısı oluşmuştur. O nedenle ideal bir metaverse evreninde fiziksel unsurların sanal unsurlarla entegre olması beklenmektedir. Bu durumda, entegrasyon halinde olması beklenen bu siber toplumsal düzlemde, teknoloji ve ekosistem açısından metaverse uygulamalarının tam anlamıyla işleyebileceği çapta bir evrenin önemi ve bunun özgürlük ve güvenlik boyutları gündeme gelmektedir.

Özgürlük ve güvenlik boyutlarının toplum tarafından algılanmasına ilişkin olarak fırsatlar ve endişeler üzerine yapılan çalışmalar bir değerlendirme yapabilmek için katkı sunabilirler. Örneğin yapılan bir araştırma (Kuş, 2021) kapsamında metaverse üzerine dijital kullanıcıların kanaatlerinin anlaşılması amaçlanmış, buna uygun olarak YouTube platformunda "metaverse" kelimesi aratıldığında çok izlenmiş olan bir video veri olarak seçilmiş, kullanıcı yorumları metaverse'ye yönelik fırsat ve endişe algılarını belirlemek üzere tematik biçimde kategorize edilmiş ve bunların ortaya çıkmasında rol oynayan nedenlerin anlaşılması hedeflenmiştir. Bu amaçla "Metaverse'ye yönelik fırsat ve endişe algısı içeren yorumların dağılımı nedir?" ve "Metaverse'ye yönelik fırsat ve endişe algısı içeren yorumlardaki kullanıcı etkileşimi dağılımı nedir?" soruları irdelenmiştir. Gerçekleştirilen nitel tümevarımcı içerik analizi neticesinde kullanıcı yorumları ana temalar altında gruplandırılmıştır. En çok etkileşim alan temaların ekonomik fırsatlar, gerçek his, deneyim ve sorunlara odaklanma, sağlık sorunları ile içerik üreticiye geri bildirim olduğu tespit edilmiştir. Bunun ötesinde konumuza ilişkin bulgular açısından bakılacak olursa; özgürlük ve güvenlik boyutları kapsamında olumlu/olumsuz düşünce ve fırsat/ tehdit algısı (insanlık için faydalar ve zararlar, ütopyik ve distopik yönler vb.), özgürlüğe yönelik tartışmalar, erişim kısıtlılıklarına vurgu (sosyal, teknik ve ekonomik kısıtların olumsuz etkileri) ile kötüye kullanım ve regülasyona yönelik görüşler (gizlilik, güvenlik, yasa ve haklar üzerine) ön plana çıkan bulgular olmuştur. Araştırmancının sonucuna göre özgürlük-güvenlik ikilemi açısından; metaverse'nin gerçek dünyadan kopuşa neden olabilecek, belirli şirketlerin yararlanabileceği, kullanıcıların metalaştırıldığı ve özgürlüklerinin kısıtlanabileceği bir ortam olarak algılanmasının yanı sıra, insanlığı daha özgür kılabilmesine dair görüşlerin de yer bulmakla

birlikte azınlıkta olduğuna vurgu yapılmaktadır. İnsanlığın gerçeklikten ayrılmak suretiyle sanal dünyaya bağımlı kılınması, toplumun pasifize edilmesi, dijital tahakküm ve dijital hiyerarşi gibi konuların tartışıldığı gözlemlenmekte ve dijital bir eşitsizlik riskine dikkat çekilmektedir.

Bu türden sorunsalların ortaya çıkmakta olduğu siber toplumsal düzlemin teknoloji ve ekosistem açısından temel bileşenlerinin belirtilmesi, söz konusu fırsat ve endişelerin gelişmekte olduğu ortamın anlaşılabilmesi bakımından yararlı olacaktır. Buna göre teknoloji tarafında yapay zeka, blokzinciri, bilgisayarlı görü, bilgisayar ağları, sınır bilişim, kullanıcı etkileşimi, genişletilmiş gerçeklik, nesnelerin interneti ve robotik gibi unsurlar söz konusudur. Ekosistem tarafında ise sanal ekonomi, içerik yaratımı, avatar, güvenlik, hesap verebilirlik ve gizlilik gibi unsurlar bulunur (Lee vd., 2021, s. 3). Teknoloji ve ekosistem açısından yaşamın dijital dünyaya taşınmaya başladığı Metaverse’de, Web 3.0 kavramının internetin yeni aşaması olarak yer bulması temel bir husus olmuştur. Web 1.0 çok sınırlı bir kullanıcı geri bildirimini söz konusu olduğu, sadece okunabilir internet sitelerinin bilgi sunduğu ve değişim imkanı vermediği bir mecra idi. Web 2.0 ise interaktif deneyimin arttığı, kullanıcıların içerik üretip paylaşabildiği dinamik bir oluşum olarak ortaya çıkmıştı. Web 3.0 kavramıysa nesnelerin interneti, blokzinciri, sanal gerçeklik gibi teknolojilerin yer bulmasıyla metaverse’de öne çıkmaktadır. Merkeziyetsizlik, dağıtık ağlar, gizlilik gibi unsurlar bu internet aşamasında gündeme gelmekte olup, metaverse’ün oluşumuna da imkan sağlamaktadır (Wang vd., 2022, s. 324-325).

Bu unsurların sağlanabilmesi bakımından muhtelif sanal platformların birlikte işleyeceği bir meta platform olması gereken metaverse’de, teknoloji şirketlerinin platformlarının birbirine entegre olması önemli hususlardan biridir. Fakat açık kaynakların ortak kullanımının da dahil olduğu bu süreç, gerçekleşmesi güç olan bir problem olarak ortaya çıkmaktadır. Teknoloji şirketlerinin bu konuda daha önceki dijital projelerde de görüldüğü üzere tatmin edici sınavlar veremedikleri açıktır. Bu kapsam içinde kişisel verinin korunması, gizlilik, haklar gibi meseleler çözüm beklemektedir (Wang vd., 2022, s. 320). Öte yandan bu meselelerin bir taraftan sağlayabileceği olanaklar nedeniyle insanlığın özgürleşme pratiklerine katkı yapabilecekken,

diğer taraftan güvenliğin öne çıktığı bir perspektifle özgürleşme pratiklerini kısıtlayıcı bir yönünün de olabileceği gündeme gelmektedir.

Dolayısıyla metaverse’ün gelişiminin özgürlük ve güvenlik ilişkisi üzerindeki etkisi, bireyleşme ve toplumsallaşma süreçleri açısından güçlü bir değişken oluşturmaktadır. Gerçekleştirilen bir meta-analiz çalışmasında (Güven & Güven, 2022) metaverse’ün getirdiği yenilikler, toplumsalı oluşturan unsurlar açısından bireyden topluma; mekan, kimlik ve toplum eksenli bir biçimde sorgulanmıştır. Ebscohost, Scopus, Web of Science ve ProQuest veri tabanlarında yer alan 82 adet yayının özet bulguların birleştirilmesi ve bu bulgular ile özetlenmiş bir ortak yargıya varılması suretiyle ayrı çalışmalar bir araya getirilerek yeniden değerlendirilmiştir. Buna göre metaverse’ün toplumsal etkileşimi artırma imkanına atıfta bulunularak yeni topluluk bilincinin eskisinden farklı bir alanda ve farklı değerler çerçevesinde gerçekleşeceği sonucuna varılmıştır. Çalışmaya göre metaverse platformları, katılımcıların fiziksel olarak haiz oldukları kültürel kodları avatar tasarımı, mekan tasarımı, simge gibi araçlarla değiştirerek yansıtabilecekleri bir ortam olup, kabul edilmiş normların değişimi yoluyla yeni kimliklerin yeni sosyokültürel değerler etrafındaki toplulukları ortaya çıkabilecektir. Böylece metaverse’ün farklı kitleler tarafından kullanılması, yeni topluluk ve kimlik bilincinin oluşması söz konusu olacaktır. Çalışmada, yeni topluluk bilincinin oluşmasıyla birlikte metaverse’ün kullanıcılara sağladığı özgürlük imkanları (anonimleşme boyutuna da atıfla) geleceğin teknolojisi olma potansiyeli ile ilişkilendirilmiş, bu sayede oluşabilecek özgürlük pratiklerinin kullanımında yasal yaptırımların ne ölçüde sağlanabileceği gibi sorunsallara işaret edilmiştir. Kimlik katmanları arasındaki güçlü ayırım unsurlarının çözülmesi, daha barışçıl bir dünyanın umudunu sergilese de kolektif korunma araçlarının kaybının bireysel ve toplumsal krizlere neden olabileceği vurgulanmaktadır.

Buna göre örneğin yeni teknolojilerin ortaya çıkma hızının yapılması gereken düzenlemeleri oldukça zorlaştırması ile siber güvenlik ve gizlilik risklerinin artması söz konusudur. Bu durumda metaverse için belirsizlik alanlarının özellikle suçla mücadele ve iş etiğiyle ilgili olduğu vurgulanmaktadır. Yapılan araştırmalar değerlendirildiğinde

(Glorin, 2023) siber güvenlik ve gizlilik risklerinin sanal gerçeklik teknolojisinin ilerlemesini engellememesini sağlamak için bazı düzenlemelerin ve önleyici kontrollerin önemi ortaya çıkmaktadır. Destekleyici teknolojilerdeki siber güvenlik risklerini ayrıntılı olarak incelemek suretiyle risklere yönelik hafifletme kontrolleri önerilmektedir. Organizasyonların maruz kalınan belirli risklere göre periyodik olarak değerlendirip özelleştirebilecekleri bir siber risk yönetimi sayesinde kendi metaverse platformlarını daha güvenli hale getirebileceklerine işaret edilmektedir.

Öte yandan konum, kimlik ve biyometrik veri gibi özel veri de dahil olmak üzere kullanıcılardan gerçek zamanlı ve sürekli veri toplanması söz konusudur. Bu bilgiler kullanıcı için kritik öneme sahip olduğundan yüksek güvenlik seviyelerini gerektirir. Metaverse uygulamalarının ve kullanım planlarının daha fazla geliştirilmesiyle birlikte güvenlik tehditlerinin azaltılması önem arz eden bir husus olmaktadır (Choi vd., 2022). Dolayısıyla metaverse'ün güvenlik ve gizlilik yönleri, sanal dünyadaki potansiyel güvenlik açıklarından fiziksel dünyadaki kullanıcıların olumsuz yönde etkilenme hali üzerine çalışan yeni bir araştırma alanıdır. Güvenliğin ve gizliliğin etkileri; konum, ağ etkileşimi, biyometrik veri ve sanal gerçeklik tabanlı sistemlerin kullanımından elde edilen veri dahil olmak üzere metaverse'de kullanılması muhtemel hassas veri seviyeleri kapsamında tartışılmaktadır. Metaverse'de yer bulacak olan veri ve gizlilik açıkları analiz edilmekle birlikte, her biri belirsiz yönetim ve protokollere sahip sınırsız sanal dünyalar araştırmacılar için büyük bir zorluk teşkil etmektedir. Bu kapsam içinde merkezi olmayan yönetim, kimlik doğrulama ve sanal varlıkların sahipliği bağlamında blokzincirlerinin ve NFT'lerin rolü tartışılmakta ve bu teknolojilerin güvenli işleyen bir metaverse için gerekliliği yeni bir toplumsal etkileşim alanı ortaya çıkarmaktadır (Dwivedi vd., 2022).

Bir dijital dönüşüm süreci olarak metaverse'ün belirtilen nitelikleriyle yenilemekte olduğu özgürlük ve güvenlik ilişkisi üzerine güncel toplumsal pratikler ile ilgili yukarıdaki tartışmalar söz konusudur. Bunların işleyişi bakımından bilimin ve teknolojinin değişen koşullarının bir zemin oluşturmakta olduğu açıktır. Bu zemini ana hatlarıyla gözetebildiğimiz takdirde, yeni toplumsal

pratikleri daha anlaşılabilir kılacak bir şekilde incelemeyi yürütmek mümkün olacaktır.

Bilimsel bilgi sayesinde insanlığın doğa üzerinde bir güç olarak etkin olmasından önceki dönemlerde muhtelif teknolojiler ve zanaatlar yoluyla bu etkinlik çabaları mevcut olmuştu. 17. yüzyılın büyük bilimsel devrimi sonrasında da bu türden teknolojiler ve zanaatlar varlıklarını sürdürebildiler. Ancak özellikle 18. yüzyılın sonlarında gerçekleşen sanayi devriminin ardından bilim, endüstriler ve teknolojiler üzerinde önemli bir yönlendirici etkiye sahip olmaya başlamıştır. Örneğin bilimsel olarak elektrik üzerine yapılan çalışmalar vasıtasıyla ulaşım, enerji kaynakları üzerine yapılan çalışmalar vasıtasıyla da üretim teknolojilerinin yenileşmesinden söz edilebilir. 20. yüzyılın ilerleyen dönemlerinde ise artık bilime bağlı olan teknolojilerin getirdiği büyük gelişmeler ile bunların ekonomik, toplumsal ve politik etkileri yoğunlaşmıştır.

Bilimde ve teknolojiye gelişmenin nasıl sağlanabileceği meselesi, politikaların ana unsurlarından biri olarak hem tartışmaların hem de araştırmaların başlıca konularından biri olmuştur. Bu mesele açısından Luc Soete'nin belirttiği üzere, uzun dönemleri değerlendirmiş olan araştırmalara göre bilim, teknoloji ve yenilik politikalarının farklı kapsamlar içinde ele alınabildiği görülmektedir. Örneğin bunlardan biri sanayi, teknoloji ve yenilik politikalarını bir başlık altında görürken, bilim politikalarını ise daha fazla kendi alanı içinde gözeterek konumlandırmak olmuştur. Diğer yandan teknoloji ve yenilik politikalarının sanayi politikası altında görülebileceği ve bunlarınsa iktisat politikasına bağlı olarak değerlendirilebileceği belirtilmektedir. Bu bakımdan bilginin konumlandırılma ve yaratılma süreci, bilgi üreten üniversiteler, sanayi kuruluşları, teknoloji şirketlerinin nasıl geliştiği ve bu gelişimi ortaya çıkaran faktörlerin öne çıktığı görülmektedir (Soete, 2009, s. 312-327).

Meselenin temelindeki unsur olan bilimsel icat, esas olarak uygulama sırasında, diğer bir deyişle yeniliğe dönüştürüldüğünde bir önem ortaya çıkarmaktadır. O nedenle icadın yayılması olan taklit hızı, belirli süre içinde ürettiği katma değer miktarı, başka icatlara yol açması olan doğurganlığı gibi kriterler ön plana gelir. İcatların belirli bir kısmı değişime yol açan bir yenilik haline

gelebildiğinden, sadece icatları değil, esasen yenilikleri değerlendirmek önem arz eder. Fakat yenilik meselesi de tartışmalı bir alana atıfta bulunur; bunların patentleri, üretim bilgisini tam olarak açıklayan çalışmalar değildir, sadece belirli bir teknolojinin uç noktalarında (state of the art) iş yapanlar bu çalışmaları değerlendirebilir. Bu açıdan teknolojik bilgi olarak know-how, geleneksel teknolojilerde yer bulmuş ustalık kavramının, çağdaş mühendislik versiyonu olarak ortaya çıkmaktadır. Yenilik çalışmaları herhangi bir disipline giderek daha az bağlılık göstermekte ve ilgili referanslarda oldukça farklı teoriler ve yöntemler bir arada bulunmaktadır (Pavitt, 2004, s. 86-89). Bu ve benzeri bilimsel ve teknolojik süreçlerin tarihsel gelişimini izlemek, erişmek istenilen dijital geleceği doğru konumlandırmaya katkıda bulunabileceğinden, konumuz kapsamında bu paranteze değinilmektedir.

Dolayısıyla sözü edilen süreçler bilim, teknoloji ve yenilik çerçevesinde değişmekte olan perspektifler olarak okunabilir. Tarihsel olarak bilgi koşullarının değişimi, ürünlerin ve yapıların yanı sıra yeni perspektifler de oluşturmaktadır. Dijital çağın perspektivizm açısından bir değerlendirilmesini bir sonraki bölüme bırakmak üzere, bu çağa dair ufkun bilimsel ve teknolojik gelişmelere bağlı olarak yaratacağı avantajlı ve dezavantajlı olabilecek yönleri bu aşamada işaret etmek uygun olur.

Bu kapsamda teknolojinin gelişim hızı ile insanlığın gelişimi arasındaki ilişkinin insanlık açısından bilişsel değişiklikler ortaya çıkarabileceğine temas edilebilir. Metaverse evrenine bağlı olarak değerlendirilen makine zekası, derin öğrenme, nesnelerin interneti gibi gelişmeler birbirlerini güçlendiren teknolojiler oluşturmaktadır. Bunların insan ve makine ilişkisine etkileri üzerine olan analizler dikkate değer şekilde artmaktadır. Örneğin Gerd Leonhard'ın belirttiği bilimsel ve teknolojik gelişmelerin sağlayabileceği dönüşümler ile bunların insan biyolojisi ve etik dünyası üzerine etkileri önem kazanır. Dönüşümsel teknolojilerin insanlığın yararı için esasen nasıl bir rol üstlenebileceğine dair köklü bir düşünümde bulunmamız gerekir (Leonhard, 2016, s. i-ii). Buna göre gözetim mekanizmaları, beden üzerine dijital uygulamalar, bunların etik, özgürlük ve güvenlik ilişkileri açısından getirebileceği sorunlar biyopolitik analizin dijital yaşam açısından da değerlendirilmesini gerektirir.

Bu bakımdan Leonhard'ın öne sürdüğü Dijital Etik Manifesto içinde yer bulan insan hakları üzerine hususları metaverse evreni kapsamında da görebilmemiz mümkündür. Bunlardan biyolojik kalma hakkı, insanların genetiği geliştirilmemiş bir varoluşu tercih edebilmesi ve bu tercih nedeniyle de bazı kısıtlamalarla karşılaşmaması üzerinedir. Verimsiz olma hakkı ise teknolojiye göre verimsiz olmanın insanları çalışma hayatında arka plana itmesinin önüne geçmenin önemini vurgular. Diğer yandan çevrimdışı olma hakkı, insanları sürekli izlenmeyi sağlayan bağlantıları kesebilme özgürlüğüne işaret etmektedir. Anonim olma hakkı ise resmi işlemler gibi şeyler haricinde gerçek kimliğini ortaya çıkarmadan uygulama kullanabilme hakkı üzerinedir. Son olarak insanları işe alma hakkı, makinasal yaşam boyutları haricinde kalan insanları da değerlendiren çalışmaları gözetmeye önem vermektedir (Leonhard, 2016, s. 140-142).

Dolayısıyla metaverse'de yer almak ile bunun kısıyında bulunmak arasındaki farkın, yeni bir toplumsal sorunsal olarak gelişebilmesi mümkündür. Bu genel anlamda bir sistemin içinde veya dışında olmak arasındaki ayırım olarak da anlaşılabilir ve dijitalleşmeye ilişkin olan zeki sistemlerin sosyal etkileri bağlamında sonuçları olabilecektir. Örneğin Nate Soares'e göre tasarımcılarının niyetlerini kavrayabilen zeki sistemler de olması gerektiği gibi hareket etmeyebilir. Gerçekleşen olaylar, hedeflerden ve niyetlerden oldukça farklılaşabilir. Zira ne durumda hangi değeri oluşturacağını öğrenen sistemlerinin nasıl tasarlanabileceği ve tercihlere göre hareket edeceği çok fazla çevresel değişken taşımaktadır (Soares, 2016).

Sistemlere belirli bir etik değerler çizelgesi uygulamak, buna itirazda bulunan araştırmalar bulunmakla birlikte genel anlamda vazgeçilmez bir unsur olarak görülmektedir. İnsanlık değerlerinin birikiminden önemli oranda vazgeçmek, insanlığın kesin formlarına bağlı olmayan değerlere işaret eden yapay zeka araştırmacıları için bile toplumsal geleceği değersiz hale getirebilecektir (Yudkowsky, 2011). Belirli bir etik değerler çizelgesine dayanan zeki sistemlerin, istenilmeyen durumlara da varabilmesi ve bunun sonuçları hem toplumsal denetim hem de özgürleşme hareketlerinin yönü üzerinde etkin bir faktör olabilecektir.

Bilimsel üretimin yaşamı yenileme ve yeni ufuklar oluşturma niteliğinin bir zemin oluşturmak suretiyle sağlayabildiği düşünsel özgürleşme, aynı zamanda pratik sonuçlar da doğurmakta, teoriyi pratikle birleştirerek yeni bir kuvvet arayan hareketlere imkanlar sunmaktadır. Diğer yandan üretilen teknolojilerin güvenliğe ve denetime destek olmasıyla muhtelif hareketleri kısıtlama yönünde çalışması da aynı imkanlara yakın bir yerde konumlanmaktadır. Burada Spinozacı bir bakışla, konu güvenlikse korkunun değil özgürlüğün inşa edeceği, toplumsal hareketliliğin kurucu gücünü önemseyen pratiklerin ve perspektiflerin üretilmesi, dijital bir evren olan metaverse için de değerlendirilebilir. Bu durumu perspektif üretimi başlığı altında incelemek uygun olacaktır.

METAVERSE VE PERSPEKTİF ÜRETİMİ

Dijital yaşamın yenilik açısından etkinliğinin metaverse bağlamında incelenmesini sağlamak suretiyle, özgül olarak özgürlük ve güvenlik yönünden metaverse'ün üretmekte olduğu yenilik perspektifinin anlaşılması amaçlanmaktadır. O nedenle özgürleşme pratiklerinin bilimsel gelişmeye bağlı olan dijital dünyanın olanaklarıyla uğradığı değişim ve yine dijital imkanların güvenlik teknolojilerini değiştirmesi ile bunların toplumsal etkileşimlerine önem vermek gerekir. Sözü edilen etkileşim, özgürlük ve güvenlik ilişkisi üzerine bir yenilik perspektifinin üretimi olarak bu bölümde incelenecektir.

Öncelikle küresel bir açıdan bakıldığından, özgürlük ve güvenlik ilişkisi, yaşam bilimleri ile neoliberal kapitalizmin birlikte işlemlerine bağlı olarak biyoteknolojinin ve teknolojinin diğer boyutlarının gelişmesi yoluyla, bilim ve kapitalizm arasındaki etkileşim çerçevesinden görülebilir. Bu kapsamda biyokapitalizm kavramı, metalaşma ve güvencesizleşme süreçleri üzerine kurulu olan neoliberal bakış ile biyopolitikanın birbirlerinden güç almasını ifade eder. Kaushik Rajan'ın ifade ettiği üzere biyokapitalizm, biyopolitika ile neoliberalizmin entegrasyonunu belirlemektedir (Rajan, 2012, Giriş).

Bu bakış açısını dijital dünyanın getirdiklerini vurgulamak suretiyle sergileyen bilişsel kapitalizm tezi, Carlo Vercellone'ye göre neoliberal ekonomi teorilerinin esasen eleştirisinden doğmuştur. Öncesinde bilimsel ve entelektüel emeğin üretken değerinin artışıyla ve sanayi

kapitalizminin kriziyle birlikte bilişsel kapitalizmin ayak sesleri duyulmaya başlanmıştır. Buna bağlı olarak Fordist üretim modeline son vermiş olan üçüncü sanayi devrimiyle gerçekleşen teknolojik atılımı ifade eden üretim modeli ve ardından da çağımızın yoğun bilişsel uygulamaları, dördüncü sanayi devrimi ve üretim biçimleri ortaya çıkmıştır (Vercellone, 2005).

Bu gelişmeler ise işletmeleri yeni yaşam tarzı ve yeni çalışma stratejileri üretmeye yöneltmiştir. Elektronik alanın gelişimi ile birlikte e-ticaret, e-devlet, e-öğrenme gibi olgular, işletmelerin yeni nesil organizasyon ve yönetim fikirleri geliştirmelerini ön plana getirmiştir. Günümüzde metaverse'de yer bulma hedefinde olan işletmeler ise yönetim ve organizasyon planlarının yanı sıra, e-iş ve e-ticaret yaklaşımlarını da değiştirmektedir. Fiziksel, elektronik ve sanal dünyaları bir araya getiren bu güncel iş ortamı ekonomik, sosyal ve politik sonuçlar ortaya çıkarmaktadır (Çelikkol, 2022, s. 67).

Örneğin günümüzün modern bilişsel uygulamaları, dördüncü sanayi devrimi ve üretim biçimleri insanlık durumunun artan finansallaşması gibi kontrol teknikleriyle işler hale gelmektedir. Tiziana Terranova'ya göre bu kontrol teknikleri, rızaya dayalı bir özneliğin oluşumuna neden olur. Öznellik üretimi, finansal ilişkiler açısından sadece bir toplumsal denetim yolu olmakla kalmaz, aynı zamanda üretken bir güç haline gelir. Bu sayede yaratılan değer, insanların gönüllü eylemlerine ve emek gücüne bağlıdır, Terranova'nın ifadesiyle yumuşak kontrol teknikleriyle sağlanır. Bu bağlam içinde bireylerin örgütlenmesi, onlara hareket özgürlüğü veriyor gibi görünürken, kendi eylem güçlerinden ayrılmalarına da yol açabilmektedir (Terranova, 2004, s. 128-129). Buna bağlı olarak güvenli olabilmek için ne derecede özgürlüğü feda etmeye hazır bulunduğu, bu duruma uygun güvenlik etiğinin ne olması gerektiği ve teknolojinin bu meseleye nasıl uyarlanabileceği gibi tartışmalar yükselmektedir. Ayrıca global tehditlere karşı aşırı gözetim tekniklerini kullanmak gibi, sosyo-politik sorunları çözmek için hep en gelişmiş teknolojiyi kullanmak gibi soru işaretleri barındıran konular söz konusudur (Leonhard, 2016, s. 131).

Diğer taraftan dijital teknolojiler, kolektif eylemle ilişkili bağlamları ve süreçleri dönüştürmeye başlamıştır.

Toplumsal statükoyu değiştirme çabalarına yeni aktörler dahil olmakta, mevcut aktörler dijital örgütlenmenin yeni yollarını denemekte ve toplumsal hareketlerin özgün biçimleri ortaya çıkmaktadır. Ancak yeni istismar biçimleri ve pek çok istenmeyen sonuçlar da arttığından, dijital düzenleme ve eylemlerin karanlık tarafını daha derinlemesine irdelemek de önemli olacaktır, zira Young ve ark. (2019) belirttiği üzere dijital aktivizm ile çevrimiçi zorbalık arasındaki sınırlar bazı durumlarda gayet ince olmaktadır. Ayrıca yanlış bilgilerin ve sahte haberlerin dijital teknolojiler yoluyla hızla ve zarar verici şekilde yayılmasına ve bunun bireyler, gruplar, uluslar ve genel olarak toplum üzerindeki etkilerine ilişkin endişeler artmaktadır. Bu durum, savunmasız bireylerin ve dışlanmış grupların dijital örgütlenmenin olası sonuçlarından nasıl korunacağı konusunda soruları gündeme getirmektedir. Ahlaki belirsizlik içeren karmaşık durumlarda, dijital örgütlenmeyle bağlantılı olan tasarımlar, totaliter bir rejim tarafından çevrimiçi örgütlenmeyi engelleyen teknolojiler tasarlamak için de kullanılabilir. O nedenle etik, eleştiri, tasarım ve uygulama gibi açılardan dijital teknolojilerin getirmekte olduğu aktivizm biçimleri sorgulanmalıdır (Young vd., 2019).

Bu tarz soruların özgürlük ve güvenlik ilişkisinin dijital bağlamını sergilediği, bu bağlam içinde karşımıza yeni problemlerin çıkmakta olduğu açıktır. Bu anlamda değişen problemlerin yeni perspektiflerin oluşumu için harekete geçirici bir güç olduğunu tespit etmek gerekir. Zaman içinde değişen problemler, koşulların değişmesiyle, diğer bir deyişle yeni fikirlerin ve fenomenlerin ortaya çıkışıyla görünür hale gelmektedir. Fikirlerin ve fenomenlerin bir arada insanlık için bakış açıları oluşturduklarını gözettiğimiz takdirde, temel olarak yeni olanın üretimini ele almakta olduğumuz söylenebilir. Yeni olanın üretimini bir perspektif üretimi gibi bir açıdan görebilmek ise söz konusu fenomenin yanı sıra ilgili mesele içinde yer bulan fikre de işaret etmeyi, bu sayede onu daha kapsamlı olarak kavrayabilmeyi getirecektir. O nedenle bu mesele üzerine teorik bir bakış sağlamak ve özgürlük-güvenlik ilişkisi açısından metaverse'ün üretmekte olduğu yenilik perspektifini anlayabilmek üzere perspektif kavramını belirginleştirmek gerekir.

19. yüzyılın sonlarında yeni olanın üretim imkanlarını

beyinlerin iş birliğinde görmüş olan Gabriel Tarde'a göre arzular ve inançlar vasıtasıyla beyinler birbirleri üzerinde etkide bulunurlar. Buna göre bedensel güçler ile entelektüel güçlerin tek başına varlıkları veya üstünlükleri toplumsal düzeni tam anlamıyla sergilemez, toplum ancak tikel beyinlerin parçalarını oluşturduğu kolektif bir beyin olarak ele alınabilir. Tarde için bilginin üretimi esasen toplumların bir tür arzu ve inanç akışları ekonomisi oluşturan asal üretimini ifade ederken, ekonomi politik ise yeniden üretimin teorisi olacaktır. İletişim süreciyle harekete geçen arzular ve inançlar, yerleşik düzenlere ve süreçlere bazen karşı koyarken bazen de ayak uydurur. Bu durumda kolektif beynin işleyişi, muhtelif toplumsal süreçler yoluyla kesişen beyinlerin adaptasyon, farklılaşma ve taklit güçleriyle anlaşılabilir (Tarde, 2004, s. 9-14) ve bunun da ilgili dönemi değiştirmekte olan unsurlarıyla analiz edebilmek için bir çerçeve sunduğu açıktır.

Burada vurgulanması gereken bir nokta, Tarde'nin modernitenin ilerlemesinde bilgi üretiminin yükselişine işaret etmesidir. Maurizio Lazzarato'nun da altını çizdiği üzere bilginin üretimi ifadesinden bunun bilimsel üretime indirildiği anlamı çıkarılmamalıdır. Esas olarak bilgi üretimi, yaratımın bir teorisini öne sürer. Bilim ise Tarde'nin icat (fark) ve taklidi (tekrar), yaşamdaki süreçlerin akış dinamiği olarak analiz edebilmesi için önemli olmuştur. İcadın taklit edilebilmesi için etkilemesi, yani beyinler üzerinde bir kuvvet halindeki adaptasyonu gerekir. Bir icadın ve bağlı olarak bir yeniliğin (ya da herhangi etkin bir farkın) bir nicelik olarak belirgin hale gelmesi, toplumdaki beklentileri uyandırma ve karşılama kapasitesine ilişkindir (Lazzarato, 2008, s. 16). Bu hususu dijital çağın yükselen unsuru olan metaverse açısından okurken, metaverse'ü fikirler ve fenomenler arasındaki ilişkinin yaşadığımız dünyayı sergileyen ağsal bütünlüğünün bir parçası olarak değerlendirebiliriz.

Üretilen yenilikleri, fikirler ile fenomenler arasında bağlantılar kurarak, sürekli etkileşimin yarattığı bakış açıları (perspektifler) ve bunlara ilişkin ağlar açısından anlamak mümkündür. Dolayısıyla bakış açısının hareketinin, düşünme adlı insan aktivitesi için gerekliliği söz konusudur. Buna göre örneğin Leibniz'in bilimler için bakış açısı kavramının zenginliğini göstermesi köklü bir yenilik olmuştur. Dünyanın bir arada mümkün

perspektiflerin toplamı olması fikri, 17. yüzyılın bilimsel devrimini sergilemiş olan yeni bir bakış açısına dahil oluştur (Leibniz, 2011, s. 111-112). Özellikle yenilik perspektifi kavramının anlaşılabilmesi için bu hususu bir ölçüde açmak gerekir.

Buna göre Michel Serres, Leibniz’de çemberin merkezinin yerine koninin tepe noktasının geçirilmesiyle, yeni bir bilimsel anlayışın söz konusunu olduğunu belirtmiştir. Bir görüş noktası olarak koninin tepe noktası, bir gözlemci pozisyonu olarak düşünülebilir. Tüm görüş noktaları tek tek bağlantısal parçalar oluşturmak suretiyle yaşamdaki semptomları ve perspektifleri sergilerler. O nedenle Serres’e göre görüş noktası, göreliliğin hakikati olan perspektivizmdir. Görüş noktaları, değişim üzerindeki etkileri yoluyla, güncel bilgi koşullarını oluşturur. Dünyanın, bir arada olan perspektiflerin toplamı olduğu fikri, bakış açılarının çoğulluğunu belirtirken, farklı bilme düzenlerinin göreliliği de ifade edilmiş olur. Bu suretle, yeni bir şey ortaya koyabilmek için bakış açılarının hareketine, bunların oluşturmakta olduğu ağlara dahil olunmaktadır (Serres, 1968, s. 653-657).

Perspektifler ve oluşturdukları ağlar açısından bakıldığında, Bruno Latour’a göre Tarde bir ağ düşünürü olarak o dönemdeki fikirlerini veriye dönüştüremez, zira çevresindeki maddi yaşam henüz ampirik olarak buna imkan tanımamaktadır. Bilimsel ve teknolojik ağların ortaya çıkmasıyla birlikte, söz konusu fikirler ampirik kullanımlar için mümkün gelmiştir (Latour, 2008, s. 21). 20. yüzyılın ikinci yarısıyla birlikte yükselişe geçen bu olgunun artık etkin örnekleriyle dominantlaşmasına şahit olmaktayız. Metaverse ekosisteminin gelişmesinde de yer bulan bu tür unsurların teknolojik altyapısı, dijital dünyanın toplumsal olanla etkileşiminin artmasında rol oynamaktadır. Örneğin çok-etmenli sistemler (multi-agent systems) gibi bir alanda, hem zihinsel aktivitenin hem de fiziksel eylemliliğin ağsal yapılar yoluyla oluşmasında, etkileşimler (mücadelenin, iletişimin, çalışmanın yeni olanakları) yoluyla sistemin kendisini organize edebilmesi (Weiss, 2013, Önsöz) günümüzde bir yenilik perspektifinin üretimi olarak değerlendirilebilir.

Yeni olanın toplumsal oluşumu, yani toplum tarafından karşılanma biçimleri ise arzular ve inançlar arasındaki

ilişkilere bağlıdır. Lazzarato’ya göre Tarde buradan toplumun oluşturucu gücü temasını çıkarmıştır ve bunun meydana geldiği süreç, beyinler arasındaki bağlantılar olarak anlaşılabilir. O nedenle belirli bir bağlamdaki yenilik unsurlarının etkinliğini arttırması (metaverse’ü düşünelim), beyinlerin karşılıklı etkileşim meselesidir. Toplumsal arzu ve inanç, beyinler arasında dolaşan akışlar halindedir. Taklidin (bir geçiş) ve icadın (bir çatallanma) oluşabilmesi için, iki veya daha fazla akış arasında etkileşim olmalıdır. Bu da akışların kaynağında olan şeyin beyinler değil, beyinleri ihtiva eden ve yeniden oluşturan şeyin akışlar olduğunu ifade eder (Lazzarato, 2008, s. 16-17).

Akışların sağladığı yaşam hareketiyle muhtelif ağlar biçimlenirken, yeni düzenler ve düzenlemeler ortaya çıkar. Bunlardan bazıları ise konumuzda olduğu üzere bilimsel ve teknolojik akışların düzenlenmesiyle biçimlenir. Howaldt ve ark. (2015) belirttiği üzere yenilik ile sosyal değişim arasındaki ilişkiyi analiz etmek, sosyal ve teknolojik yenilik süreçlerinin sistemik bağlantısını ve karşılıklı bağımlılığını anlamak ancak yeniliklerin benzersiz özelliklerini ve spesifikasyonlarını dikkate alarak mümkün olacaktır. Eylem, sistem ve yapısal teorilerle karşılaştırıldığında, yeniliğe ilişkin bu bakış açısı, sosyal pratiklerin gözetilmesine ve bunların yeniliğin temel unsuru olarak değerlendirilmesine dayanmaktadır. Pratikler üzerine olan bu bakış açısı; yapı ve eylem, özne ve nesne, kural ve uygulama, toplum ve birey arasındaki dikotomilerin üstesinden gelebilecek bir kavrayıştır (Howaldt vd., 2015, s. 30). Makalede, dijital dünyanın fiziksel dünya ile etkileşimi kapsamında bunu bir yenilik perspektifi olarak görürken, perspektivizmin ve yeniliğin üretilmesinin temel hususlarına işaret edilmektedir. Özgürlük ve güvenlik ilişkisinin dijital bağlamı içinde oluşan sorunsallar bu çerçeveden okunmuştur. Değişen sorunsallar, yeni perspektiflerin oluşumu için harekete geçirici bir güç meydana getirmektedir.

Bu bakımdan başlangıcında olunan bir gelişme olarak metaverse’ü henüz bu aşamada özgürlüğün inşa edeceği güvenlik unsurlarıyla oluşturmak zorlu bir hedef olarak ortaya çıkmaktadır. Birlikte işlemeye başlayan teknolojik ve toplumsal unsurlar, biyopolitik hareketliliğin dijital dönem bakımından oluşan problemlerini aşabildiği takdirde bu amaca yaklaşmak mümkün olacaktır. Bu sayede ortaya

çıkabilecek yaşama dair yeni bir perspektif, konuyla ilgili fikirler ve fenomenlerden oluşmakta olup, esasen yeni olanın üretimini sergiler. Bunun sosyolojik anlamı ise hem fiziksel eylemliliğin hem de zihinsel aktivitenin ağsal yapılar yoluyla sağlanması suretiyle mücadelenin, iletişimin ve ilişkilerin yeni imkanlarının ortaya çıkmasıdır. Yaşamın kendini organize ediyor olması, bir yenilik perspektifinin üretimi olup, yeni zihinsel odakların ve beyinlerin oluşumuna yol açan akışlar üretilmektedir. Dijital gelişmelerin sağladığı zihinsel odaklar ve beyinler yaşamın akış dinamiğinde yerini almaya başlamıştır. Özgürlüğün ve güvenliğin yeni pratikleri, bunlardan da geçmekte olup, metaverse'ü hem imkanların hem de tehditlerin olası olduğu bir ortam haline getirmektedir.

SONUÇ

Makalede, muhtelif teknolojilerin ve ekosistemlerin bir araya geldiği dijital dünyanın fiziksel dünya ile birlikte işlemekte olduğu bir katmanlar bütünü olarak sergilenen metaverse, bu niteliğiyle bilim, teknoloji ve toplum ilişkileri açısından yeni bir odak olarak görülmüştür. Birçok toplumsal ve teknolojik unsura kesişme imkanları sunan bu oluşum, bu sayede ciddi bir dönüşüm potansiyeline sahiptir. Bunlardan biri olan özgürlük ve güvenlik ilişkisi üzerine metaverse'ün ne tür açılımlar getirebileceği, makalede ele alınmış olan konudur.

Günümüzde hem özgürleşme pratiklerinin hem de güvenlik teknolojilerinin dijital dünyanın sunduğu olanaklar sayesinde değişime uğradığı görülmektedir. Bunlar arasındaki etkileşim ve toplumsal yaşama olan etkileri, metaverse'ün yaratmakta olduğu yenilik perspektifi açısından gözetilmesi gereken bir husustur. Bu bakımdan metaverse'ün özgürlük ve güvenlik pratiklerini nasıl değiştirebileceği, özgürlük-güvenlik ikilemi üzerine ne tür bir ortam oluşturabileceği incelenmiştir.

Özgürlük ve güvenlik içinde yaşayan bir toplumun nasıl sağlanabileceği güncel pratik ve siyaset felsefesi açısından önemli bir konudur. Makalede Spinozacı bir bakışla, özgürlük ve güvenliğin ancak iktidarın uygulanması ile meşruiyetin oluşumunun birlikte işlemesi sayesinde bir toplumda ortaya çıkabileceğine işaret edilmiştir. Buna göre konu güvenlik ise korkunun değil özgürlüğün inşa ettiği, herkes için ortak olan nosyonların sağlanmasını öne çıkaran

pratiklerin ve perspektiflerin üretilmesi önemlidir. Bunun hayata geçirilebilmesi bakımından farklı dönemlerde farklı toplumsallıkların özgün nitelikleri söz konusu olmaktadır.

Dijital döneme bakıldığında, biyopolitika açısından hayat bilimsel bilginin nesnesi ve geliştirilmesi gereken bir süreç haline gelmiştir. Örneğin gözetim mekanizmaları ile beden üzerine dijital uygulamaların etik, özgürlük ve güvenlik ilişkileri bakımından getirmekte olduğu yeni sorular, biyopolitik analizin dijital yaşam bakımından da değerlendirilmesine yol açmaktadır. Bilim ve teknolojinin değişen koşulları ise bunların işleyişi için zemin sağlar. Bilimsel üretimin yaşamı yenileme niteliğinin zemin oluşturarak sağladığı düşünsel özgürleşme ve bunun pratik sonuçları, teoriyi pratikle birleştirmek suretiyle muhtelif toplumsal hareketlere imkan oluşturur. Fakat aynı zamanda teknolojilerin, güvenlik ve denetime sunduğu imkanlar yoluyla hareketleri kısıtlama yönünde çalışabilmesi de söz konusudur. Bu kapsamda güvenli olabilmek için özgürlüğün ne ölçüde feda edilebileceği, teknolojik gelişmelerle birlikte güvenlik etiğinin nasıl olması gerektiği, ayrıca global tehditlere karşı aşırı gözetim tekniklerinin uygulanması, sosyo-politik sorunları çözümünde en gelişmiş teknolojiyi kullanmak gibi kendi içinde sorular barındıran hususlar ön plana gelmektedir. Bu sorular özgürlük ve güvenlik ilişkisinin dijital bağlamı içindeki yeni problemleri sergilemektedir.

Yeni problemler koşulların değişmesiyle, değişen fikirlerin ve fenomenlerin ortaya çıkışıyla görünür hale gelir. Fikirler ve fenomenler bir arada yeni bakış açıları oluşturmakta, temel olarak yeni olanın üretimine yol açmaktadır. Yeni olanın üretimini bir perspektif üretimi olarak da görebilmekse ilgili fenomenin yanı sıra mesele içinde yer alan fikri de kavrayabilmeyi getirir. Yeni olanın karşılama biçimleri ise toplumdaki arzular ve inançlar arasındaki ilişkilere bağlıdır. Bunların meydana geldiği süreçlerse beyinler arasındaki bağlantılar olarak değerlendirilebilir. O nedenle, konu metaverse gibi belirli bir bağlamdaki yenilik unsurlarının yayılması ise bunu beyinlerin karşılıklı bir etkileşim meselesi olarak ele almak mümkündür. Toplumdaki arzular ve inançlar, beyinler arasında dolaşan akışlar halindedir. Bu akışlar arasındaki etkileşimler, yaşamın unsurlarını yenileyen veya tekrarlayan kuvvetlerdir. Bu, akışların kaynağında olanın beyinler

değil, beyinleri içeren ve yenileyen şeyin akışlar olduğunu ifade eder. Dijital gelişmelerin ürettiği beyinler ve zihinler yaşamın akış dinamiği içinde yerlerini almaktadır.

Akışların etkileşimleriyle yaşamın muhtelif ağları şekillenirken, bunlardan bazısı baskın olarak bilimsel ve teknolojik akışların düzenlenmesiyle ortaya çıkmaktadır. Örneğin metaverse ekosisteminde yer bulan unsurların teknolojik altyapısı, dijital dünyanın toplumsal olanla etkileşiminin artmasında rol oynar. Zihinsel aktivite ile fiziksel eylemliliğin ağsal yapılarla oluşmasında, mücadelenin ve iletişimin yeni imkanları yoluyla sistemin kendini organize etmesi, bir yenilik perspektifinin üretimi olacaktır. Metaverse'ü henüz bu aşamada özgürlüğün inşa edeceği güvenlik unsurlarıyla üretebilmek bir hedef olarak belirlenebilir. Bir araya gelen teknolojik ve toplumsal unsurlar, biyopolitik hareketliliğin dijital dönem açısından oluşan problemlerini aşabildiği ölçüde bu amaç ulaşılabilir hale gelecektir.

KAYNAKLAR

- Accenture Technology Vision. (2022). *Meet me in the metaverse: The continuum of technology and experience, reshaping business*, 1-97. Erişim adresi: www.accenture.com.
- Akal, C. B. (2010). *Modernite eleştirisinde benzerlik ve farklılık (Machiavelli'den Spinoza ve Nietzsche'ye)*. R. Ergün (Haz.), *Varolma direnci ve özerklik içinde* (s. 33-52). Dost Yayınları.
- Balibar, É. (2014). *Spinoza ve siyaset (S. Soyarslan, çev.)*. Otonom Yayıncılık.
- Choi, M., Azzaoui, A., Singh, S. K., Salim, M. M., Jeremiah, S. R. ve Park, J. H. (2022). The Future of metaverse: Security issues, requirements, and solutions. *Human-centric Computing and Information Sciences*, 12 (1): 60, 1-14. Doi:10.22967/HCIS.2022.12.060.
- Çelikkol, Ş. (2022). Metaverse dünyasının tüketici satın alma davranışları açısından değerlendirilmesi. *İstanbul Kent Üniversitesi İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi*, 3 (1), 64-75.
- Duan, H., Li, J., Fan, S., Lin, Z., Wu, X. ve Cai, W. (2011). Metaverse for social good: A university campus prototype. *Proceedings of the 29th ACM International Conference on Multimedia, Chengdu, China*, 153-161. Doi:10.1145/3474085.3479238.
- Dwivedi, Y. K., Baabdullah A. M., Hughes, L., Ribeiro-Navarrete, S., Giannakis, M., Al-Debei, M. M. vd. (2022). Metaverse beyond the hype: Multidisciplinary perspectives on emerging challenges, opportunities, and agenda for research, practice and policy. *International Journal of Information Management*, 66. Doi:10.1016/j.ijinfomgt.2022.102542.
- Ergün, R. (2009). Leviathan ve Teolojik-Politik İnceleme ile Politik İnceleme'de korku kavramı. C. B. Akal (Haz.), *Spinoza günleri içinde* (s. 45-55). Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Glorin, S. (2023). A descriptive study on metaverse: Cybersecurity risks, controls, and regulatory framework. *International Journal of Security and Privacy in Pervasive Computing*, 15 (1). Doi:10.4018/IJSPPC.315591.
- Grayscale Report. (2021). *The metaverse: Web 3.0 virtual cloud economies*, 1-19. Erişim adresi: www.grayscale.com.
- Güven, F. ve Güven, İ. (2022). Metaverse toplumu: Kimlik, mekan ve yeni topluluk bilinci. *Erciyes Akademi*, 36 (4), 1792-1812. Doi:10.48070/erciyesakademi.1159046.
- Hobbes, T. (2007). *Leviathan* (S. Lim, çev.). Yapı Kredi Yayınları.
- Howaldt, J., Kopp, R. ve Schwarz, M. (2015). Social innovations as drivers of social change – exploring Tarde's contribution to social innovation theory building. A. Nicholls, J. Simon ve M. Gabriel (Der.), *New Frontiers in Social Innovation Research* içinde (s. 29-51). Palgrave Macmillan.
- Kuş, O. (2021). Metaverse: 'Dijital büyük patlamada' fırsatlar ve endişelere yönelik algılar. *Intermedia International e-Journal*, 8 (15), 245-266. Doi:10.21645/intermedia.2021.109.
- Latour, B. (2008). Tarde ve toplumsalın sonu (E. Koyuncu, S. Karlıtekin ve P. B. Yalım, çev.). *Tarde ve Mikrososyoloji, Tesmeralsekdiz, No. 3*. Algi Yayıncılık.
- Lazzarato, M. (2008). Ekonomi politığe karşı ekonomik psikoloji (P. B. Yalım, çev.). *Tarde ve Mikrososyoloji, Tesmeralsekdiz, No. 3*. Algi Yayıncılık.
- Lee, L-H., Braud, T., Zhou, P., Wang, L., Xu, D., Lin, Z., Kumar, A., Bermejo, C. ve Hui, P. (2021). All one needs to know about metaverse: A complete survey on technological singularity, virtual ecosystem, and research agenda. *Journal*

- Of Latex Class, 14 (8)*, 1-66. Doi:10.13140/RG.2.2.11200.05124/8.
- Leibniz, G. W. (2011). *Monadoloji (A. Altınörs, çev.)*. Doğu Batı Yayınları.
- Lemke, T. (2013). *Biyopolitika (U. Özmakas, çev.)*. İletişim Yayınları.
- Leonhard, G. (2016). Technology vs. humanity. The coming clash between man and machine. The Futures Agency.
- Negri, A. (2011). Aykırı Spinoza (N. Çelebioğlu ve E. Canarlan, çev.). Otonom Yayıncılık.
- Pavitt, K. (2004). Innovation processes. J. Fagerberg, D. C. Mowery ve R. R. Nelson (Der.), *The Oxford handbook of innovation içinde* (s. 86-114). Oxford University Press.
- Rajan, K. S. (2012). Biyokapital: Genom sonrası hayatın kuruluşu (A. D. Temiz, çev.). Metis Yayınları.
- Serres, M. (1968). *Le système de Leibniz, II*. PUF.
- Soares, N. (2016). The value learning problem. Machine Intelligence Research Institute. Erişim adresi: www.intelligence.org.
- Soete, L. (2009). The european research area as industrial policy tool. H. Delanghe, U. Müldür ve L. Soete (Der.), *European science and technology policy, Towards integration or fragmentation? içinde* (s. 312-327). Edward Elgar Publishing.
- Spinoza, B. (2008). Teolojik-Politik inceleme (C. B. Akal ve R. Ergün, çev.). Dost Yayınları.
- Spinoza, B. (2012). Politik inceleme (M. Erşen, çev.). Dost Yayınları.
- Tarde, G. (2004). Ekonomik psikoloji (Ö. Doğan, çev.). Öteki Yayınları.
- Terranova, T. (2004). *Network culture: Politics for the information age*. Pluto Press.
- Vercellone, C. (2005). The hypothesis of cognitive capitalism, towards a cosmopolitan Marxism. Historical Materialism Annual Conference. London, Birkbeck College and SOAS.
- Wang, Y., Su, Z., Zhang, N., Liu, D., Xing, R., Luan, T.H. ve Shen, X. (2022). A survey on metaverse: Fundamentals, security and privacy. *IEEE Communications Surveys & Tutorials*, 25 (1), 319-352. Doi:10.36227/techrxiv.19255058.v1.
- Weiss, G. (2013). Preface. G. Weiss (Der.), *Multiagent systems*. MIT Press.
- Young, A., Selander, L. ve Vaast, E. (2019). Digital organizing for social impact: Current insights and future research avenues on collective action, social movements, and digital technologies. *Information and Organization*, 29 (3). Doi:10.1016/j.infoandorg.2019.100257.
- Yudkowsky, E. (2011). Complex value systems are required to realize valuable futures. *Machine Intelligence Research Institute*. Erişim adresi: www.intelligence.org.

**IMPLICIT ATTITUDES TOWARDS PEOPLE
WITH DISABILITIES**

ENGELLİLERE YÖNELİK ÖRTÜK TUTUMLAR

Kübra EFENDİOĞLU¹, Elif Emir ÖKSÜZ²

03

IMPLICIT ATTITUDES TOWARDS PEOPLE WITH DISABILITIES

ENGELLİLERE YÖNELİK ÖRTÜK TUTUMLAR

Kübra EFENDİOĞLU¹, Elif Emir ÖKSÜZ²

ABSTRACT

People with disabilities (PWDs), one of the important minority groups, are exposed to certain attitudes and prejudices causing some problems in social life. Therefore, it is important to examine the causes and consequences of prejudices and attitudes toward PWDs. Our attitudes determine how we evaluate events or people. Our ideas and behaviors about a group or person are also affected by our explicit and implicit attitudes. People have different attitudes and behaviors, either negative or positive. PWDs are considered dependent, needy, incompetent, trustworthy or innocent. They can be perceived in different ways and exposed to both positive/negative attitudes and labeling. Prejudices toward PWDs are generally not shown explicitly due to social approval, but they exist implicitly and still affect the lives of the disabled through negative behaviors they cause. Implicit biases toward PWDs, caused by existential or evolutionary factors, are often not consciously noticed. Implicit biases that are not noticed cannot be intervened and intervention strategies cannot be developed. Hereby, this review aims to examine the attitudes and prejudices toward PWDs within the scope of explicit and implicit processes and to discuss the differences between explicit and implicit prejudices as well as the social-psychological effects of implicit prejudices and different ways to measure them.

ÖZ

Önemli azınlık gruplardan biri olan engelliler, günlük yaşamlarında problemlere neden olabilen bazı olumsuz tutumlara ve önyargılara maruz kalmaktadır. Bu nedenle engellilere yönelik önyargı ve tutumların sebeplerinin ve yarattığı sonuçların incelenmesi önemli görülmektedir. Tutumlarımız olayları veya insanları nasıl değerlendirdiğimizi belirlemektedir. Bir grup veya kişi hakkındaki fikirlerimiz ve davranışlarımız da bizim açık ve örtük tutumlarımız tarafından etkilenmektedir. Kişiler negatif veya pozitif olmak üzere farklı tutum ve davranışlara sahiptirler. Engelliler toplum tarafından bağımlı, ihtiyaç sahibi, yetersiz, çalışkan, güvenilir veya masum olarak farklı şekillerde algılanabilmekte, olumlu ve olumsuz tutum ve etiketlenmelere maruz kalabilmektedirler. Engellilere yönelik önyargılar sosyal kabul edilebilirlikten de etkilendiği için genel olarak açık bir şekilde gösterilmemekte ancak örtük bir şekilde var olmakta ve engellilerin hayatını etkileyen bazı olumsuz davranışlara neden olabilmektedir. Varoluşsal veya evrimsel faktörler nedeni ile oluşan engellilere yönelik örtük önyargılar genellikle bilinçli olarak fark edilememektedir. Fark edilemeyen örtük önyargılara müdahale edilememekte, değiştirilmesi için stratejiler geliştirilememektedir. Bu sebeple bu gözden geçirme çalışmasında, engellilere yönelik tutum ve önyargıların açık ve örtük süreçler kapsamında incelenmesi, açık ve örtük önyargılar arasındaki farkların ve örtük tutum ve önyargıların yarattığı psikososyal etkilerin tartışılması ve örtük önyargıları ölçme yöntemlerinin ele alınması amaçlanmaktadır.

Anahtar Kelimeler:
Engelli Bireyler, Tutum,
Önyargı, Örtük Tutum,
Açık Tutum.

Keywords:
People with
Disabilities, Attitude,
Bias, Implicit Attitude,
Explicit Attitude.

¹ Araştırma Görevlisi, Kilis 7
Aralık Üniversitesi, İnsan ve
Toplum Bilimleri Fakültesi,
Psikoloji, Kilis-Türkiye, kbra.
efendioğlu@hotmail.com,
ORCID: 0000-0002-5099-
5654

² Doktor Öğretim Üyesi, Ankara
Yıldırım Beyazıt Üniversitesi,
İnsan ve Toplum Bilimleri
Fakültesi, Psikoloji, Ankara-
Türkiye, elifemiroksuz@gmail.
com, ORCID: 0000-0001-8399-
1628

Alıntılanmak için/Cite as:
Efendioğlu K. ve Emir
Öksüz E. (2024). Implicit
attitudes towards people
with disabilities, Çukurova
Üniversitesi Sosyal Bilimler
Enstitüsü Dergisi, 33 (1), 31-46.

INTRODUCTION

Prejudices targeting marginalized groups based on factors such as ethnic or racial origin, gender, or ability give rise to significant societal issues, leading to social exclusion and discrimination across various segments (Altman, 1981; Bastian et al., 2012; Thalhammer et al., 2001). Within this complex landscape, People with Disabilities (PWDs) emerge as one of the largest minority groups, facing the brunt of negative attitudes (Nario-Redmond, 2019). The global scale of this challenge is immense, with over 1 billion PWDs, constituting 15% of the world's population (World Health Organization- WHO, 2020). On a more localized level, Türkiye is home to almost 5 million PWDs, comprising 6% of the country's population (Türkiye İstatistik Kurumu- TÜİK, 2015). Education, employment, access to health, public services, transportation, and participation in social and cultural activities constitute domains where PWDs often confront social exclusion and discrimination (Balçı, 2019; Banks et al., 2018). Despite extensive legislative efforts at both national and international levels and the optimistic discourse emanating from the public and policymakers in support of individuals with disabilities, persistent challenges endure.

In an attempt to elucidate the reasons behind the apparent discrepancy between spoken intentions and actual actions, the dual-process framework is introduced. This framework posits the presence of two discernible processes that shape human cognition and decision-making, offering insights into cognitive biases and judgment errors. Implicit and explicit attitudes and biases towards people with disabilities find their conceptualization within this framework. While studies on attitudes towards PWDs often focus on explicit attitudes, it becomes evident that individuals' actions are significantly influenced by implicit attitudes and prejudices (Wilson & Scior, 2014). Negative implicit attitudes can result in harmful behavioral, verbal, or emotional responses, contributing to societal perceptions that label PWDs as incapable, needy, or dependent (Antonak & Livneh, 2000; Karaca & Nam, 2021). These negative implicit attitudes significantly contribute to the challenges faced by PWDs across the mentioned domains.

Recognizing disability as a human rights issue becomes

paramount, prompting a critical analysis of discriminatory behaviors and negative attitudes from this broader perspective. Therefore, the primary objective of this article is to introduce the nuanced concept of implicit attitudes, delve into their profound impact on the lives of PWDs, and discuss methods for measuring implicit attitudes. In addition, our secondary aim emphasizes the critical need for tools to measure implicit attitudes specifically related to disability in the Turkish context and advocates for further research in this area

Explicit and Implicit Attitudes

What people think of others and how they adjust their behavior accordingly have been an important study area of the field of social psychology (Myers, 2022). A person's perception and evaluation in favor of or against another person, object or group is called attitude (Eagly & Chaiken, 1993). When the attitude is negative, it is referred to as prejudice (Stangor, 2009). Attitudes influence what people pay attention to, how they perceive events, things, other people, and groups, and what they remember about them. So, we presume that attitudes shape decisions and behaviors (Glock & Kovacs, 2013; Maio et al., 2018). Nevertheless, the attitude and behavior relationship is not that straightforward. In some instances, expressed attitudes and behaviors may be even contradicting due to several mediating factors (Myers, 2022).

In order to uncover the intricate relationship of attitude and behavior, scholars have focused on discerning explicit and implicit attitudes and their predictive power on both spontaneous and deliberate behaviors (Maio et al., 2018). Explicit attitudes involve conscious processes that can be expressed verbally or behaviorally, while implicit attitudes are shaped by unconscious processes and might not find expression in verbal or behavioral forms (Dovidio et al., 2011). Explicit attitudes are controllable and typically reported verbally, leading to deliberate behaviors (Dovidio et al., 2011; Dovidio & Fiske, 2012). In contrast, implicit attitudes, operating outside conscious awareness, are unintentionally activated and linked to spontaneous behaviors like nonverbal actions (Dovidio et al., 1997; Greenwald & Banaji, 1995).

Research has indicated a weak correlation between implicit and explicit attitudes (Markova et al., 2015; Fazio & Olson, 2003), and this distinction is encapsulated within the dual process framework. This framework has been employed to explore the disparities between positive discourses and, in some instances, negative actions directed at PWDs, a group towards which society generally disapproves expressing negative attitudes (Crandall et al., 2002; Nosek, 2007). Notably, our explicit and implicit attitudes do not just impact interpersonal relationships but also influence broader social practices and policies. Recognizing this, it becomes important to understand the factors contributing to discriminatory actions and thoughts towards PWDs, aiming to reduce discrimination and promote social cohesion (Friedman, 2023).

Explicit and Implicit Attitudes Towards People With Disabilities

Understanding the intricacies of discrimination becomes paramount to alleviating its impact and fostering inclusivity. A crucial aspect of this understanding involves delving into the factors that contribute to discriminatory actions and thoughts directed towards PWDs (Friedman, 2023). Recognizing that attitudes play a pivotal role in shaping behaviors, both explicit attitudes—those consciously reported—and implicit attitudes—those unintentionally activated—contribute to the complex landscape of discrimination. Unraveling the connection between these attitudes and discriminatory practices is vital for devising strategies to reduce prejudice, promote equitable treatment, and enhance social cohesion starting from education and employment. People with disabilities routinely confront occurrences of social exclusion and discrimination within the realms of education and employment, a fact substantiated by various studies and readily available national statistical data (Balçı, 2019; Karakuyu, 2017; Rohmer & Louvet, 2018; Wagner and Blackorby, 1996).

Despite the protection of equal rights and opportunities in education by law, the illiteracy rate in Turkey is 4.5 percent for the total population, while it stands at 23 percent for PWDs (TÜİK, 2015). There are many studies on the difficulties experienced by PWDs in their educational lives.

An early study on this subject by Wagner and Blackorby (1996) found that children with special educational needs have worse educational outcomes than their non-disabled classmates. Teacher attitudes towards disabled people are thought to be effective in creating this result (Van Mieghem et al., 2018; Lacruz-Perez et al., 2023).

Students identified as disadvantaged and in need of special education are affected by both explicit and implicit attitudes. However, these two types of attitudes may not align when directed towards the same students with disabilities (e.g., Lacruz-Perez et al., 2023). In a meta synthesis study, it was reported that explicit attitudes towards students with disabilities were mostly positive, while implicit attitudes were negative, and the behaviors of candidate teachers were better predicted by implicit attitudes (Glock & Kovacs, 2013). These implicit biases may be why teachers move away from inclusive education and struggle to teach students with disabilities. Additionally, attitudes of teacher candidates towards the inclusion of students in need of special education and inclusive education can change positively or negatively depending on the type or severity of disability, and experience and confidence of teachers (Glock & Kovacs, 2013; Van Mieghem et al., 2018). For instance, it was reported that teachers' implicit attitudes were neutral toward students with learning disabilities but negative toward students with challenging behaviors (Krischler & Pit-ten Cate, 2018).

The limited access to educational opportunities can adversely impact the workforce participation of PWDs. Moreover, even when they engage in professional life, implicit biases contribute to workplace disadvantages (Fiske et al., 2002; Mamatoğlu & Tasa, 2018). People with disabilities who often have the same degree or occupation may face a lower chance of getting hired because they are perceived as less competent than people without disabilities (Rohmer & Louvet, 2018). This situation poses significant challenges to equal opportunities. Consequently, many countries, including Türkiye, have implemented legal measures to promote PWDs' inclusion in the workforce. For instance, Labor Law No. 4857 mandates that employers with fifty or more employees in the same provincial area, whether in state or private institutions,

must employ 3% of their current workforce as PWDs (Labour Law, 2003). Despite such efforts, TUIK (2021) data reveals a labor force participation rate of 22.1% for PWDs, considerably lower than the 50.2% recorded for the overall population.

Even when PWDs engage in professional life, challenges persist, ranging from physical accommodations to issues of accessibility (Karakuyu, 2017; Kanyılmaz Polat, 2020). Negative attitudes and stereotypes further exacerbate their work experiences, with PWDs often unfairly associated with low levels of competence (Rohmer & Louvet, 2018). These pervasive stereotypes and prejudiced attitudes may lead to the marginalization of disabled individuals in the workplace, pushing them into roles below their professional capabilities. However, this phenomenon is not always overtly evident, as individuals may refrain from explicit expressions of hatred and discrimination, contributing to a subtle but impactful form of workplace exclusion (e.g., Stier & Hinshaw, 2007).

Individuals are generally hesitant to openly articulate prejudiced attitudes and tend to avoid manifesting negative sentiments on socially sensitive matters such as racism, disability, ethnicity, and nationality (Baston & Vosgerau, 2016; Friedman, 2019; Kuklinski et al., 1997; McKenzie & Carrie, 2018). Notably, individuals without disabilities commonly refrain from explicitly expressing prejudiced attitudes towards PWDs, firmly believing in their non-prejudiced actions and appearances (Friedman, 2019). Furthermore, societal norms disapprove of the expression of negative attitudes towards PWDs. Crandall et al. (2002) conducted research revealing that overt negative attitudes towards deaf and blind individuals are deemed less acceptable compared to negative attitudes directed at other socially marginalized groups.

Explicitly positive or neutral attitudes, alongside implicitly negative ones upheld by society and professionals in educational and employment settings, significantly shape the experiences of PWDs and contribute to societal notions surrounding disability (Charlesworth & Banaji, 2019; Friedman, 2019; 2023). Friedmans's study (2023) revealed that a substantial percentage of disability professionals, 77.24% explicitly and 82.03% implicitly,

prefer non-disabled individuals, emphasizing the need for professionals to cultivate self-awareness and address their biases to mitigate social impacts of disability.

It is crucial to recognize that seemingly positive behaviors may be influenced by preconceptions such as perceiving the disability group as 'inadequate,' highlighting the importance of understanding underlying attitudes. Behavior alone is an imperfect indicator of true attitudes, as people can consciously control their actions and expressions. Bayrak (2021) emphasizes that what individuals say or do does not necessarily reflect their genuine thoughts and feelings. Implicit attitudes and biases play a significant role in shaping behaviors, and several studies (e.g., Gawronski 2007; Friedman, 2017, 2019, 2023; Lacruz-Perez et al., 2023) highlight disparities between explicit and implicit attitudes towards PWDs. Additionally, implicit attitudes towards PWDs appeared to be more persistent compared to explicit attitudes towards the same group, as well as implicit attitudes towards sexual orientation and race (Charlesworth & Banaji, 2019). While overtly people may strive to appear equal and fair, implicit biases persist, contributing to ongoing challenges faced by PWDs in various aspects of life.

How Implicit Attitudes and Biases Arise?

Many factors contribute to the formation of implicit biased attitudes towards PWDs. This process is extremely fast in our early years of life. This tacit knowledge has been present for many years (Banaji, 2001). Formation of implicit biases can be analysed from the disability models perspective, as the way people perceive disability can serve as a source of formation of implicit attitudes. For instance, the moral model encompasses numerous negative attitudes and discriminative behaviors towards PWDs, since disability is portrayed as a pathetic or dangerous thing that occurs due to the bad deeds of individuals or their families (Smart, 2018). Consequently, individuals without disabilities in this model inevitably exhibit limited understanding, harbor negative attitudes, and engage in instant labeling of PWDs. Likewise, in the biomedical model, disability is characterized as a biological, mental, and emotional pathology, deemed a deficiency necessitating medical treatment and rehabilitation (Goodley, 2014;

Smart, 2018). The biomedical model accentuates the inadequacies of PWDs, exaggerates the negative aspects of disability, views it as a dependency or tragedy, and solely focuses on addressing what is perceived as broken. This perspective fosters implicit prejudices and stereotypes, distorting perceptions and influencing social interactions (Friedman, 2019).

Another source contributing to the formation of implicit biases is attribution errors. Wright (1983) defined one of these attribution errors as "disability spread" which refers to the situation in which physical disability is ascribed by observers to the mental, social, and emotional characteristics of the person. In essence, individuals often associate a person's disability with all of their individual traits, reducing them solely to the label of a disabled person. An illustrative example of this phenomenon is observed in individuals with a physical disability that does not impact their emotional or mental state; they are frequently perceived as mentally or emotionally delayed solely due to their physical disability (Keller & Galgay, 2010). This concept aims to elucidate the widespread assumption that a person with a disability cannot meet their basic needs and succeed in areas such as education, work, and social life due to their disability (e.g., Glock & Kovacs, 2013; Rohmer & Louvet, 2018; Wagner & Blackorby, 1996). The belief in the "disability spread" is thought to be represented by both explicit and implicit attitudes and biases, manifesting in our daily lives. Perceiving PWDs as incompetent, useless, immature, and looked down upon by others is associated with the attribution of disability status to all characteristics of the person (Dunn, 2019; Keller & Galgay, 2010).

Furthermore, in alignment with the belief in the spread of disability, PWDs as a whole are seen as inadequate, leading to the perception of inadequacy and, subsequently, the perception of PWDs as children. This phenomenon is referred to as "infantilization" (Keller & Galgay, 2010). Studies reported differences in the verbal interaction patterns of people interacting with people with visible disabilities. These studies uncovered that people use a similar verbal interaction pattern with the child when interacting with a disabled person, and they use more words and speak at higher frequencies (Gouvier et al.,

1994; Liesener & Mills, 1999). In a study, medical students were observed to speak childishly when approaching cerebral palsy patient simulators (Robey, et al., 2006). Childish conversations continued, although professionals learned that patients were cognitively alert and able to fully participate in treatment processes. Robey et al. (2006) reported that these attitudes are usually caused by implicit processes, and that these attitudes underlie verbal and behavioral responses, which may explain some of the contradictions between implicit attitudes and behaviors of the person.

From an evolutionary point of view, the absence of an optimal genetic fitting for physical disabilities could affect the behavior of individuals (Neuberg & Cottrell, 2008). Physical appearance provides an important indication of bodily integrity, security, completeness and robustness, and physical disability is considered a superficial indicator that elicits thoughts about pathogens (Dovidio et al., 2011). Because of this, people without disabilities may be sensitive to "abnormal" appearance and behavioral "abnormalities," react involuntarily and produce biased responses (Dovidio et al., 2019). According to this theory, the wholeness and integrity of the body is perceived by people as a sign of physical health and could be seen as a resource that gives others a sense of security. When faced with a physical disability, people may unconsciously regard any difference in physical integrity as dangerous and develop some prejudicial attitudes (Park et al., 2003). Thus, people may physically or emotionally distance themselves from PWDs.

In addition, stigma can also arise from existential motives related to a person's existence, importance, and mortality. According to Terror Management Theory, humans have a basic instinct to protect themselves and are aware of their mortality (Greenberg et al., 1997; Solomon et al., 2004). Living with the consciousness of mortality, which is the inevitable end, is a difficult and existentially threatening situation for human beings. For this reason, cues that remind people of their mortality and frailty can be perceived as threatening, just as having a physical or mental disability that deviates from the norms of normalcy can be seen as dangerous and, consequently, stigmatized (Martens et al., 2004). Existential anxiety may be the basis

of this reaction for people who do not meet the standard of normalcy. A study by Hirschberger et al. (2005) within the framework of terror management theory examined whether the fear of death is one of the underlying causes of emotional reactions towards PWDs by assessing the effect of physical disability on death-related cognitions and personal fear of death. Researchers reported that a person with a physical disability triggers death-related cognitions in nondisabled people (Hirschberger et al., 2005). This study suggested the possibility that stigma and its causes result from an implicit existential response.

Measurement of Implicit Attitudes

The inability of participants to respond honestly to scales due to factors such as assessment anxiety or social desirability (e.g., Friedman, 2019; Lacruz-Perez et al., 2023; Nisbett & Wilson, 1977; Nosek, 2007; Rosenberg, 2009) calls into question the reliability and validity of explicit measurement techniques for attitudes. In addition, these problems may become more eminent in attitudinal measures on issues such as ethnic or racial prejudice that are relevant to social desirability (De Houwer, 2006; Şenyurt et al., 2020). According to Antonak and Livneh (2000), when the subjects are aware of the purpose of the measurement, such as attitudes towards disabled people, they try to modify their answers. Therefore, the validity and reliability of the measurements become questionable (e.g., Nisbett & Wilson, 1997). For this reason, we cannot solely rely on explicit measurement tools to measure attitudes and biases toward PWDs. However, this does not mean that there are no prejudices against PWDs. It is highly likely that implicit prejudices, whether evolutionary or existential, can operate against this minority group intensely experiencing discrimination and stigmatization. Therefore, it can be argued that it may be more useful and effective to utilize implicit rather than explicit measures to uncover the prejudice and discrimination experienced by this minority group.

In order to obtain reliable results when measuring bias, implicit measures are used to prevent the intervention of conscious processes (McKenzie & Carrie, 2018). Implicit measures are thought to involve more complex and challenging processes than explicit measures and are

frequently employed to assess controversial topics such as stigma and discrimination. Implicit measurement methods aim to gauge people's feelings, thoughts, or behaviors using various techniques that differ from self-reporting. The primary goal is to reduce the influence of external factors, such as evaluation anxiety and social desirability, to achieve more reliable results (Hofmann et al., 2005). Completion of word fragments (e.g., complete t__wb_r_y for strawberry) or word stem completion (e.g., complete ban__ for banana) are implicit test techniques that use linguistic cues (Challis & Brodbeck, 1992; Olson & Fazio, 2003). Methods involving response times are often used to measure implicit bias as well (Wilson & Scior, 2014). Semantic preparation using the "sequential firing" method; Affect Misattribution Procedure (HHAP; Payne et al., 2005), is a simpler structure of sequential priming.

Categorization-based measures such as the Implicit Association Test (IAT) (Banaji & Hardin, 1996); and the Go/No-Go association task (GNAT; Nosek & Banaji, 2001) are indirect techniques used to measure implicit attitudes. Greenwald et al. (1998) developed the IAT, which is the most widely used implicit measurement method worldwide. IAT assumes that related stimuli are encoded together in semantic memory. Participants are asked to categorize words or images, making as few mistakes as possible and as quickly as possible. IAT assesses the duration of the response to the external stimulus and the errors made. The IAT is calculated by comparing the agreement rates and error rates of pictures or words that match the stereotypes and those that do not. The IAT is used to measure bias in areas where social concerns such as racism, ethnicity, and ableism are prevalent (e.g., McKenzie & Erin, 2018; Nosek et al., 2007).

Various tests are used to measure implicit attitudes towards PWDs, but the reaction time technique is a frequently preferred one (Wittenbrink & Schwarz, 2007). The Disability Attitude Implicit Association Test (DAIAT; Pruett & Chan, 2006), the Implicit Attitudes toward Athletes with Disabilities versus Athletes without Disabilities (IATAD; White et al., 2006), Infantilization Implicit Association Test (Robey et al., 2006), Multiple Disability Implicit Association Test (MDIAT; Thomas et al., 2007), and revised MDIAT (Vaughn et al., 2011)

are some examples. The commonly used DAIAT asks participants to match and categorize categories of disabled and non-disabled people with their "good" and "bad" characteristics. DAIAT, like classical IAT techniques, is based on reaction time. A fast response time indicates that the relationship between groups and given traits or existing stereotypes is strong (Friedman, 2019). These implicit attitude tests are generally computerized and have consistent techniques and scoring. A study evaluating DAIAT, MDIAT and IATAD tests and comparing explicit and implicit measurement techniques stated that these three implicit measurement techniques provide consistent results (Thomas et al., 2014).

DISCUSSION AND CONCLUSION

In this comprehensive review, an examination of attitudes and prejudices towards PWDs was conducted, drawing a clear distinction between implicit and explicit attitudes. The origins of these prejudices and the measurement techniques employed were elucidated, with a particular emphasis on the social problems stemming from these biases.

Explicit biases, prevalent in the general population, are subject to controllable cognitive processes that can be consciously considered and verbally expressed. On the other hand, implicit biases represent patterns that automatically manifest during evaluations, exerting a dual influence on human behavior (Markova et al., 2015; Nosek, 2007; Olson & Fazio, 2009). The repercussions of behaviors aligned with these biases are particularly profound for certain groups, notably PWDs, who encounter pervasive prejudices and stereotypes in critical domains like education, work, and accessibility. The persistence of inequality among social groups is attributed, in part, to explicit and implicit biases, exacerbating the existing problem (Sawyer & Gampa, 2022).

It is thought that awareness about attitudes should be raised in order to reduce the exclusion and segregation practices that disabled people are exposed to. According to some models and views, implicit and explicit attitudes coexist in memory; even if one of these attitudes changes, the other cannot change, and a person may have two separate evaluations of the same attitude object (Nosek, 2007; Wilson et al., 2000). On the other hand, according

to another perspective, explicit and implicit attitudes may be related to each other in a sense, and changing the explicit attitude may cause a change in the implicit attitude (Gawronski & Bodenhausen, 2006; Lacruz-Perez et al., 2023). It is of great importance that these two perspectives are evaluated and the necessary interventions are made to ensure change.

Since the 1970s, empirical evidence has highlighted the inadequacy of relying solely on introspective reports in the field of social sciences (Baston & Vosgerau, 2016). The direct measurement of attitudes, particularly on socially sensitive issues, is susceptible to the participants' inclination to respond in a socially desirable manner (Antonak & Livneh, 2000; McKenzie & Erin, 2018; Jones & Sigall, 1971). Consequently, in addition to introspective techniques like self-report inventories and explicit measurement methods, it is imperative to adapt indirect approaches for evaluating socially sensitive issues such as attitudes and prejudices. Attitudes toward individuals with disabilities among Turkish-speaking people have predominantly been investigated using explicit measurement tools, leaving no room for exception (Ildiz & Tezel, 2018). Implicit attitude measurement techniques are relatively new in the context of attitude literature in Turkey (Korkmaz, 2017), with a focus on a limited number of groups thus far, including immigrants, women, and Kurdish people (e.g., Hürriyetoğlu, 2019; Planalı & Kırıl Uçar, 2021; Şenyurt et al., 2000). The absence of tools to assess implicit attitudes toward people with disabilities for Turkish-speaking individuals significantly hampers attitude-related research across pertinent disciplines like psychology, sociology, education, special education, and rehabilitation. Therefore, it is crucial to develop or adopt implicit measurement techniques for assessing implicit attitudes towards PWDs. This strategic move aims to elevate awareness and mitigate the discriminatory or prejudiced behaviors and stigmatization experienced by PWDs in Turkish speaking society.

In summary, tackling implicit attitudes is crucial for promoting inclusivity and diminishing prejudice. The creation or adaptation of implicit measurement instruments customized for the Turkish context has the capacity to enhance our insights into attitudes towards individuals with

disabilities, thereby aiding in the establishment of a fairer and compassionate environment. Future research initiatives should give precedence to crafting and applying these tools, thereby propelling the field of implicit attitude assessment in Türkiye and fostering positive societal transformations.

REFERENCES

- Aker, G. (2014). Öğretmen adaylarının kaynaştırma eğitimi hakkındaki tutumları. [Master Thesis] Trakya University.
- Altman, B. M. (1981). Studies of attitudes toward the handicapped: *The need for a new direction. Social problems*, 28(3), 321-337.
- Antonak, F. R., & Livneh, H. (2000). Measurement of attitudes towards persons with disabilities. *Disability and Rehabilitation*, 22(5), 211–224.
- Aureala, W. (2001). Battered Women in Shelters: A Comparative Analysis of the Expectations and Experiences of African American, Mexican American and Non-Hispanic White Women. Doctoral Thesis.
- Balcı, S. (2019). Engellilerin sosyal dışlanma algılarının bazı sosyodemografik değişkenlere göre incelenmesi. *Tibbi Sosyal Hizmet Dergisi*, (14), 59-79.
- Banaji, M. R., & Hardin, C. D. (1996). *Automatic Stereotyping. Psychological Science*, 7(3), 136–141.
- Banaji, M. R. (2001). Implicit attitudes can be measured. *The nature of remembering: Essays in honor of Robert G. Crowder*, 117-150.
- Banks, J., Grotti, R., Fahey, É., & Watson, D. (2018). Disability and discrimination in Ireland: evidence from the QNHS Equality modules, *Economic and Social Research Institute*. Retrieved from <https://policycommons.net/artifacts/2245538/disability-and-discrimination-in-ireland/3004235/> on 05 Feb 2023.
- Bastian, B., Lusher, D., & Ata, A. (2012). Contact, evaluation and social distance: Differentiating majority and minority effects. *International Journal of Intercultural Relations*, 36(1), 100-107.
- Baston, R., & Vosgerau, G. (2016). Implicit attitudes and implicit prejudices. *Philosophical Psychology*, 29(6), 889-903.
- Bayrak, Y. A. (2021, August 17). Örtük Önyargı – Michael Brownstein (Stanford Encyclopedia of Philosophy)–Michael Brownstein Öncül Analitik Felsefe. <https://onculanalitikfelsefe.com/ortuk-onyargi-michael-brownstein-stanford-encyclopedia-of-philosophy-michael-brownstein/>
- Blascovich, J., Mendes, W. B., Hunter, S. B., Lickel, B., & Kowai-bell, N. (2001). Perceiver threat in social interactions with stigmatized others. *Journal of personality and social psychology*, 80(2), 253-267.
- Briñol, P., & Petty, R. E. (2009). Persuasion: Insight from the self-validation hypothesis *In Advances in Experimental Social Psychology* 41, 69–118.
- Carver, C. S., Glass, D. C., & Katz, I. (1978). Favorable evaluations of blacks and the handicapped: positive prejudice, unconscious denial, or social desirability? *Journal of Applied Social Psychology*, 8(2), 97–106. <https://doi.org/10.1111/j.1559-1816.1978.tb00768.x>
- Challis, B. H., & Brodbeck, D. R. (1992). Level of processing affects priming in word fragment completion. *Journal of Experimental Psychology: Learning, Memory, and Cognition*, 18(3), 595.
- Charlesworth, T. E. S., & Banaji, M. R. (2019). Patterns of Implicit and Explicit Attitudes: I. Long-Term Change and Stability From 2007 to 2016. *Psychological Science*, 30(2), 174-192. <https://doi.org/10.1177/0956797618813087>
- Chen, S., Ma, L., & Zhang, J. X. (2011). Chinese undergraduates' explicit and implicit attitudes toward persons with disabilities. *Rehabilitation Counseling Bulletin*, 55(1), 38-45.
- Chubon, R. A. (1992). Defining rehabilitation from a systems perspective: critical implications.

- Journal of Applied Rehabilitation Counseling*, 23(1), 27–32. <https://doi.org/10.1891/0047-2220.23.1.27>
- Crandall, C. S., Eshleman, A., & O'brien, L. (2002). Social norms and the expression and suppression of prejudice: the struggle for internalization. *Journal of personality and social psychology*, 82(3), 359.
- De Houwer, J. (2006). Using the implicit association test does not rule out an impact of conscious propositional knowledge on evaluative conditioning. *Learning and Motivation*, 37(2), 176–187. <https://doi.org/10.1016/j.lmot.2005.12.002>
- Doob, A. N., & Ecker, B. P. (1970). Stigma and compliance. *Journal of Personality and Social Psychology*, 14(4), 302.
- Dovidio, J. F., Kawakami, K., Johnson, C., Johnson, B., & Howard, A. (1997). On the nature of prejudice: Automatic and controlled processes. *Journal of experimental social psychology*, 33(5), 510-540.
- Dovidio, J. F., & Fiske, S. T. (2012). Under the radar: how unexamined biases in decision-making processes in clinical interactions can contribute to health care disparities. *American journal of public health*, 102(5), 945-952.
- Dovidio, J. F., Pagotto, L., & Hebl, M. R. (2011). Implicit attitudes and discrimination against people with physical disabilities. In R. L. Wiener & S. L. Willborn (Eds.), *Disability and Aging Discrimination* (pp. 157–183). Springer New York. https://doi.org/10.1007/978-1-4419-6293-5_9
- Dunn, D. S. (2019). *Understanding the Experience of Disability: Perspectives from Social and Rehabilitation Psychology*. Oxford University Press.
- Dural, U., & Bayazit, M. (2015). Kadın liderliğine karşı örtük kalıp düşünceler ve örtük önyargılar: Türkiye’de kadın belediye başkanlığı bağlamında karşılaştırmalı çalışma [Sözlü bildiri]. 23. *Ulusal Yönetim ve Organizasyon Kongresi Bildiriler Kitabı*, 656-666, Türkiye.
- Eagly, A. H., & Chaiken, S. (1993). *The psychology of attitudes*. Harcourt brace Jovanovich college publishers.
- Fazio, R. H., & Olson, M. A. (2003). Implicit measures in social cognition research: Their meaning and use. *Annual review of psychology*, 54(1), 297-327.
- Fiske, S. T., Cuddy, A. J. C., Glick, P., & Xu, J. (2002). A model of (often mixed) stereotype content: Competence and warmth respectively follow from perceived status and competition. *Journal of Personality and Social Psychology*, 82(6), 878–902. <https://doi.org/10.1037/0022-3514.82.6.878>
- Friedman, C. (2017). Siblings of people with disabilities’ explicit and implicit disability attitude divergence. *Journal of Social Work in Disability & Rehabilitation*, 16(1), 74-92. <https://doi.org/10.1080/1536710X.2017.1260519>
- Friedman, C. (2019). Mapping Ableism: A two-dimensional model of explicit and implicit disability attitudes. *Canadian Journal of Disability Studies*, 8(3), 95–120. <https://doi.org/10.15353/cjds.v8i3.509>
- Friedman, C. (2023). Explicit and implicit: Ableism of disability professionals. *Disability and Health Journal*, 16(4), 202482. <https://doi.org/10.1016/j.dhjo.2023.101482>
- Gawronski, B. (2007). Attitudes can be measured! But what is an attitude? [Editorial] *Social Cognition*, 25(5), 573–581. <https://doi.org/10.1521/soco.2007.25.5.573>
- Gawronski, B., & Bodenhausen, G. V. (2006). Associative and propositional processes in

- evaluation: an integrative review of implicit and explicit attitude change. *Psychological bulletin*, 132(5), 692.
- Gedik, Z., & Toker, H. (2018). Attitudes toward the disabled and social desirability among university students. *Journal of Higher Education and Science*, 8(1), 111. <https://doi.org/10.5961/jhes.2018.253>
- Gething, L. (1994). The interaction with disabled persons scale. *Journal of Social Behavior and Personality*, 9(5), 23.
- Glock, S., & Kovacs, C. (2013). Educational psychology: using insights from implicit attitude measures. *Educational Psychology Review*, 25(4), 503–522. <https://doi.org/10.1007/s10648-013-9241-3>
- Goffman, E. (1983). "The Interaction Order." *American Sociological Review*, 48(1), 1-17. <https://doi.org/10.2307/2095141>
- Goodley, D. (2014). *Dis/ability studies: Theorising disablism and ableism*. Routledge.
- Goodley, D. (2020). Disability studies and human encounters. *Indian Journal of Critical Disability Studies*, 1(1), 12–21.
- Gouvier, W. D., Coon, R. C., Todd, M. E., & Fuller, K. H. (1994). Verbal interactions with individuals presenting with and without physical disability. *Rehabilitation Psychology*, 39(4), 263.
- Greenberg, J., Solomon, S., & Pyszczynski, T. (1997). Terror management theory of self-esteem and cultural worldviews: Empirical assessments and conceptual refinements. *Advances in Experimental Social Psychology* 29, 61–139.
- Greenwald, A. G., & Banaji, M. R. (1995). Implicit social cognition: Attitudes, self-esteem, and stereotypes. *Psychological Review*, 102(1), 4–27. <https://doi.org/10.1037/0033-295X.102.1.4>
- Greenwald, A. G., McGhee, D. E., & Schwartz, J. L. K. (1998). Measuring individual differences in implicit cognition: The implicit association test. *Journal of Personality and Social Psychology*, 74(6), 1464–1480. <https://doi.org/10.1037/0022-3514.74.6.1464>
- Hirschberger, G., Florian, V., & Mikulincer, M. (2005). Fear and compassion: a terror management analysis of emotional reactions to physical disability. *Rehabilitation Psychology*, 50(3), 246–257. <https://doi.org/10.1037/0090-5550.50.3.246>
- Hofmann, W., Gawronski, B., Gschwendner, T., Le, H., & Schmitt, M. (2005). A meta-analysis on the correlation between the Implicit Association Test and explicit self-report measures. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 31(10), 1369-1385.
- Hürriyetoğlu, H. (2019). Gruplar arası tehdit ve empatinin Suriyeli göçmenlere yönelik açık ve örtük tutumlar üzerindeki etkisi [Doctoral thesis]. Hacettepe Üniversitesi.
- Ildiz, G. İ., & Tezel, D. (2018). Engelli bireylere yönelik tutumlara ilişkin Türkiye’de gerçekleştirilen çalışmaların incelenmesi. *Uluslararası Bilimsel Araştırmalar Dergisi (IBAD)*, 3(2), 599-609.
- Karaca, Z. E., & Nam, D. (2021). Kronik bir sosyal sorun: engellilere yönelik ayrımcılık. *Bilgi sosyal bilimler dergisi*, 23(1), 167–194.
- Karakuyu, A. (2017). Working and daily life disabled problems through the views of disableds’engellilerin bakışıyla çalışma ve günlük hayattaki engelli sorunları. *Kesit Akademi Dergisi*, (12), 674-685.
- Karademiir, T., Açak, M., Türkçapar, Ü., & Eroğlu, H. (2018). Beden eğitimi öğretmen adaylarının zihinsel engellilere yönelik tutumlarının belirlenmesi. *Beden Eğitimi ve Spor Bilimleri Dergisi* 20(3), 103-112.

- Keller, R. M., & Galgay, C. E. (2010). Microaggressive experiences of people with disabilities. In D. W. Sue (Ed.), *Microaggressions and marginality: Manifestation, dynamics, and impact* (pp. 241–267). John Wiley & Sons, Inc.
- Krischler, M., & Pit-ten Cate, I. M. (2020). Inclusive education in Luxembourg: implicit and explicit attitudes toward inclusion and students with special educational needs. *International Journal of Inclusive Education*, 24(6), 597-615.
- Korkmaz, L. (2017). Tutumlarımızın ne kadar farkındayız? örtük tutumlar ve örtük ölçüm yöntemleri. *Türk Psikoloji Yazıları*, 20(40), 109-127.
- Kuklinski, J. H., Sniderman, P. M., Knight, K., Piazza, T., Tetlock, P. E., Lawrence, G. R., & Mellers, B. (1997). Racial prejudice and attitudes toward affirmative action. *American Journal of Political Science*, 402-419.
- Labour Act No. 4857 (2003). Labour Act of Turkey. Retrieved from <https://www.ilo.org/dyn/natlex/docs/ELECTRONIC/64083/77276/F75317864/TUR64083%20English.pdf>.
- Lacruz-Pérez, I., Pastor-Cerezuela, G., Tárraga-Mínguez, R., & Lüke, T. (2023). Implicit and explicit measurement of pre-service teachers' attitudes toward autism spectrum disorder. *European Journal of Special Needs Education*, 1-18.
- Levine, A., Park, J., & Kuo, H. J. (2021). Understanding disability biases in undergraduate rehabilitation students: An exploratory study. *Rehabilitation Counseling Bulletin*, 64(3), 172–180. <https://doi.org/10.1177/0034355220910238>
- Liesener, J. J., & Mills, J. (1999). An experimental study of disability spread: talking to an adult in a wheelchair like a child 1. *Journal of Applied Social Psychology*, 29(10), 2083-2092.
- Maio, G. R., Haddock, G., & Verplanken, B. (2018). The psychology of attitudes and attitude change. Sage.
- Mamatoğlu, N., & Tasa, H. (2018). Engelliye yönelik ayrımcılık ve iş yerinde engelli. *Türkiye Klinikleri J Pschol-Special Topics* 3(1), 1-10.
- Marder, C., & D'Amico, R. (1992). How well are youth with disabilities really doing? A comparison of youth with disabilities and youth in general. a report from the national longitudinal transition study of special education students. *The Office of Special Education Programs U.S. Department of Education*.
- Markova, M., Pit-ten Cate, I., Krolak-Schwerdt, S., & Glock, S. (2016). Preservice teachers' attitudes toward inclusion and toward students with special educational needs from different ethnic backgrounds. *The Journal of Experimental Education*, 84(3), 554-578.
- Martens, A., Greenberg, J., Schimel, J., & Landau, M. J. (2004). Ageism and death: effects of mortality salience and perceived similarity to elders on reactions to elderly people. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 30(12), 1524–1536. <https://doi.org/10.1177/0146167204271185>
- McKenzie, R. M., & Carrie, E. (2018). Implicit–explicit attitudinal discrepancy and the investigation of language attitude change in progress. *Journal of Multilingual and Multicultural Development*, 39(9), 830-844.
- Myers, D. G. (2022). When does social networking uplift—and dispirit—us? *Observer*, 31(1), 71.
- Neuberg, S. L., & Cottrell, C. A. (2008). Managing the threats and opportunities afforded by human sociality. *Group Dynamics: Theory, Research, and Practice*, 12(1), 63–72. <https://doi.org/10.1037/1089-2699.12.1.63>
- Nisbett, R. E., & Wilson, T. D. (1977). Telling more than we can know: Verbal reports on mental processes. *Psychological Review*, 84(3), 231–

259. <https://doi.org/10.1037/0033-295X.84.3.231>
- Nario-Redmond, M. R. (2019). *Ableism: The causes and consequences of disability prejudice*. John Wiley & Sons.
- Nosek, B. A. (2007). *Implicit–Explicit Relations*. *Current Directions in Psychological Science*, 16(2), 65–69. <https://doi.org/10.1111/j.1467-8721.2007.00477.x>
- Nosek, B. A., & Banaji, M. R. (2001). The go/no-go association task. *Social cognition*, 19(6), 625–666.
- Nosek, B. A., Smyth, F. L., Hansen, J. J., Devos, T., Lindner, N. M., Ranganath, K. A., Smith, C. T., Olson, K. R., Chugh, D., Greenwald, A. G., & Banaji, M. R. (2007). Pervasiveness and correlates of implicit attitudes and stereotypes. *European Review of Social Psychology*, 18(1), 36–88. <https://doi.org/10.1080/10463280701489053>
- Olson, M. A., & Fazio, R. H. (2003). Relations between implicit measures of prejudice: What are we measuring? *Psychological Science*, 14(6), 636–639..
- Park, J. H., Faulkner, J., & Schaller, M. (2003). Evolved disease-avoidance processes and contemporary anti-social behavior: Prejudicial attitudes and avoidance of people with physical disabilities. *Journal of Nonverbal behavior*, 27(2), 65–87.
- Payne, B. K., Cheng, C. M., Govorun, O., & Stewart, B. D. (2005). An inkblot for attitudes: Affect misattribution as implicit measurement. *Journal of Personality and Social Psychology*, 89, 277–293. doi:10.1037/0022-3514.89.3.277
- Planalı, G. Ö., & Uçar, G. K. (2021). Erkeklerin toplumsal cinsiyet ve şiddete ilişkin örtük çağrışımlarının demografik özellikler ve adil dünya inancı perspektifinden incelenmesi. *Nesne* 9(21), 572–586
- Polat, E. K. (2020). Engelli bireylerin çalışma yaşamında karşılaştıkları sorunlara yönelik nitel bir araştırma: Çanakkale örneği. *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 19(39), 869–897.
- Pruett, S. R., & Chan, F. (2006). The development and psychometric validation of the Disability Attitude Implicit Association Test. *Rehabilitation Psychology*, 51(3), 202–213. <https://doi.org/10.1037/0090-5550.51.3.202>
- Robey, K. L., Beckley, L., & Kirschner, M. (2006). Implicit Infantilizing Attitudes About Disability. *Journal of Developmental and Physical Disabilities*, 18(4), 441–453. <https://doi.org/10.1007/s10882-006-9027-3>
- Rohmer, O. & Louvet, E. (2012). Implicit measures of the stereotype content associated with disability: Implicit stereotyping and disability. *British Journal of Social Psychology*, 51(4), 732–740. <https://doi.org/10.1111/j.2044-8309.2011.02087.x>
- Rohmer, O. & Louvet, E. (2018). Implicit stereotyping against people with disability. *Group Processes & Intergroup Relations*, 21(1), 127–140. <https://doi.org/10.1177/1368430216638536>
- Sawyer, J. E., & Gampa, A. (2023). Social movements as parsimonious explanations for implicit and explicit attitude change. *Personality and Social Psychology Review*, 27(1), 28–51.
- Smart, J. (2018). *Disability Definitions, Diagnoses, and Practice Implications: An Introduction for Counselors*. Routledge. <https://doi.org/10.4324/9781315276694>
- Solomon, S., Greenberg, J., & Pyszczynski, T. (2004). The cultural animal: Twenty years of terror management theory and research. In J. Greenberg, S. L. Koole, & T. Pyszczynski (Eds.), *Handbook of Experimental Existential*

- Psychology* (pp. 13–34). Guilford Press.
- Son Hing, L. S., Chung-Yan, G. A., Hamilton, L. K., & Zanna, M. P. (2008). A two-dimensional model that employs explicit and implicit attitudes to characterize prejudice. *Journal of Personality and Social Psychology*, 94(6), 971–987. <https://doi.org/10.1037/0022-3514.94.6.971>
- Stangor, C., (2009). *A quick history of theory and research in Handbook of Prejudice, Stereotyping, and Discrimination T., D., Nelson* pp. 1-22. Taylor & Francis
- Stier, A., & Hinshaw, S. P. (2007). *Explicit and implicit stigma against individuals with mental illness*. *Australian Psychologist*, 42(2), 106-117.
- Şahin, H., & Bekir, H. (2016). Üniversite öğrencilerinin engellilere yönelik tutumlarının belirlenmesi. *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 20(3), 767-779.
- Şenoğuz, U. D. (2016). *Understanding the malleability of implicit stereotyping and implicit prejudice toward female leadership: a longitudinal field study on municipality employees in Turkey* [Doctoral thesis]. Sabancı University.
- Şenyurt, A. Y., Coşkun, H., & Ünlü, E. S. (2020). Örtük çağrışım testinin Türkçe'ye uyarlama çalışması. *OPUS Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi*, 15(26), 4437-4453. <https://doi.org/10.26466/opus.632149>
- Tayınmak, İ. (2020). Önyargılı tutumlar ve saldırganlık. *Uluslararası Sosyal Bilimler Akademik Araştırmalar Dergisi*, 4(1), 71-87.
- Thalhammer, E., Zucha, V., Enzenhofer, E., Salfinger, B., & Ogris, G. (2001). *Attitudes towards minority groups in the European Union*. Viena: European Monitoring.
- Thomas, A., Doyle, A., & Vaughn, D. (2007). Implementation of a computer based implicit association test as a measure of attitudes toward individuals with disabilities. *Journal of Rehabilitation*, 73(2), 13.
- Thomas, A., Vaughn, E. D., Doyle, A., & Bubb, R. (2014). implicit association tests of attitudes toward persons with disabilities. *The Journal of Experimental Education*, 82(2), 184–204. <https://doi.org/10.1080/00220973.2013.813357>
- Türkiye İstatistik Kurumu (2015). *Dünya nüfus günü raporu [World population day report]*. Retrieved from <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Dunya-Nufus-Gunu-2015-18617>
- Türkiye İstatistik Kurumu (2021). *Engelli ve Yaşlı İstatistik Bülteni Temmuz-2021 [Bulletin of Disabled and Elderly Statistics July-2021.]*. Retrieves from https://www.aile.gov.tr/media/88684/eyhgm_istatistik_bulteni_temmuz2021.pdf
- Van Mieghem, A., Verschueren, K., Petry, K., & Struyf, E. (2020). An analysis of research on inclusive education: a systematic search and meta review. *International Journal of Inclusive Education*, 24(6), 675-689.
- Vaughn, E. D., Thomas, A., & Doyle, A. L. (2011). The multiple disability implicit association test: Psychometric analysis of a multiple administration IAT measure. *Rehabilitation Counseling Bulletin*, 54(4), 223-235.
- Wagner, M. M., & Blackorby, J. (1996). Transition from high school to work or college: how special education students fare. *The Future of Children*, 6(1), 103–120. <https://doi.org/10.2307/1602496>
- White, M. J., Jackson, V., & Gordon, P. (2006). Implicit and explicit attitudes toward athletes with disabilities. *Journal of Rehabilitation*, 72(3), 33–40.
- Wilson, T. D., Lindsey, S., & Schooler, T. Y. (2000). A model of dual attitudes. *Psychological review*, 107(1), 101.
- Wilson, M. C., & Scior, K. (2014). Attitudes towards

individuals with disabilities as measured by the Implicit Association Test: A literature review. *Research in Developmental Disabilities*, 35(2), 294–321. <https://doi.org/10.1016/j.ridd.2013.11.003>

World Health Organization, & United Nations Office of the High Commissioner for Human Rights. (2008). *Human rights, health, and poverty reduction strategies (No. 5)*. World Health Organization.

World Health Organization. (2020). Disability and Health. Retrieved from <https://www.who.int/news-room/fact-sheets/detail/disability-and-health>

Wittenbrink, B., & Schwarz, N. (Eds). (2007). *Implicit Measures of Attitudes*. Guilford Press.

Wright, B. A. (1983). *Physical Disability: A Psychosocial Approach* (2nd ed.). Harper Collins, New York.

Yang, Y., & Montgomery, D. (2013). Gaps or bridges in multicultural teacher education: A Q study of attitudes toward student diversity. *Teaching and Teacher Education*, 30, 27–37. <https://doi.org/10.1016/j.tate.2012.10.003>

Yuker, H. E. Block, J. R. & Young, J. H. (1966). The measurement of attitudes towards disabled persons: Human resources. Albertson, N.Y.

Yuker, H. E., & Hurley, M. K. (1987). Contact with and attitudes toward persons with disabilities: The measurement of intergroup contact. *Rehabilitation Psychology*, 32(3), 145.

Author Contributions:

The contribution of the first author is 60%, the second author's contribution is 40%.

**TELEVİZYON DİZİLERİNDE AKTİVİTE TEORİSİ
VE YAŞLILIKTA BİLGELİK BAĞLAMINDA YAŞLI
TEMSİLİ: GÖNÜL DAĞI DİZİSİ CİRİTÇİ ABDULLAH
ÖRNEĞİ**

REPRESENTATION OF THE ELDERLY IN THE
CONTEXT OF ACTIVITY THEORY AND WISDOM IN
OLD AGE IN TELEVISION SERIES: THE EXAMPLE
OF GÖNÜL DAĞI SERIES CİRİTÇİ ABDULLAH

Furkan ULUSAL ¹, Hande KIRIŞIK ²

04

TELEVİZYON DİZİLERİNDE AKTİVİTE TEORİSİ VE YAŞLILIKTA BİLGELİK BAĞLAMINDA YAŞLI TEMSİLİ: GÖNÜL DAĞI DİZİSİ CİRİTÇİ ABDULLAH ÖRNEĞİ

REPRESENTATION OF THE ELDERLY IN THE CONTEXT OF ACTIVITY THEORY AND WISDOM IN OLD AGE IN TELEVISION SERIES: THE EXAMPLE OF GÖNÜL DAĞI SERIES CİRİTÇİ ABDULLAH

Furkan ULUSAL ¹, Hande KIRIŞIK ²

Anahtar Kelimeler:

Yaşlı birey, Yaşlı temsili, Aktivite teorisi, Yaşlılıkta bilgelik, Nitel desen.

Keywords:

Older adults, Elderly representation, Activity theory, Wisdom in old age, Qualitative design

¹ Öğretim Görevlisi, Havza Meslek Yüksekokulu Mülkiyet Koruma ve Güvenlik Bölümü, Samsun-Türkiye, furkan.ulusal@omu.edu.tr, ORCID: 0000-0001-8011-8540

² Öğretim Görevlisi, Ankara Üniversitesi Haymana Meslek Yüksekokulu Yaşlı Bakımı Programı, Ankara-Türkiye, handekirisik@hotmail.com, ORCID: 0000-0002-2395-7855

Alıntılanmak için/Cite as:
Ulusal F. ve Kırışık H. (2024). Televizyon Dizilerinde Aktivite Teorisi Ve Yaşlılıkta Bilgelik Bağlamında Yaşlı Temsili: Gönül Dağı Dizisi Ciritçi Abdullah Örneği

Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 47-63 (1), 16-

ÖZ

Modern çağda, televizyon-toplum ilişkisinde televizyonun belirleyici bir rolü bulunmaktadır. Bu durum temsil kavramının önemini ortaya koymaktadır. Medya, toplumsal algı ve davranışları yansıtan önemli bir araçtır. Ancak medyada yaşlı temsili olumsuz söylemler üzerinden şekillenmekte ve yaşlılar korunmaya muhtaç ve edilgen bireyler olarak kalıplaştırılmaktadır. Buna karşılık yaşlı temsiline kötü-eksik-yetersiz temsiline aksine olumlu yönlerine odaklanmanın yaşlanma algısını da olumlu anlamda etkileyeceği düşünülmektedir. Bu çalışmanın amacı aktivite teorisi ve yaşlılıkta bilgelik kavramı çerçevesinde televizyonda yaşlı temsiline bir örneği olarak Gönül Dağı dizisinde yer alan Ciritçi Abdullah karakterini analiz etmektir. Bu bağlamda araştırma nitel desende yapılandırılmıştır. Araştırmanın analizinde nitel içerik analizi ve betimsel analiz teknikleri kullanılmıştır. Bulgular 2 ana temaya ve 3 alt temaya ayrılmıştır. Ana temalardan ilki aktivite teorisi bağlamında Ciritçi Abdullah örneğidir. Bu ana tema altında 3 alt tema bulunmaktadır. Bunlar (1) fiziksel aktivite (2) sosyal katılım ve sosyal destek (3) sosyal rol ve aile ilişkileri biçimindedir. İkinci ana tema ise yaşlılıkta bilgelik bağlamında Ciritçi Abdullah örneğidir. Sonuç olarak, literatürün aksine Ciritçi Abdullah karakterinin bilge, aktif, yardımsever, aile ilişkilerinin ve sosyal çevresinin güçlü olduğu ve yaşlı temsiline olumlu olduğu bir rolde olduğu söylenebilir. Bu tür yaşlı temsillerinin medyada yaygınlaşması ve yaşlı temsili ile ilgili çalışmaların artırılması önerilmektedir

ABSTRACT

In the modern era, television plays a decisive role in the relationship between television and society. This situation underscores the importance of the concept of representation. Media is a significant tool that reflects societal perceptions and behaviors. However, in the media, the representation of the elderly is shaped through negative discourses, portraying the elderly as vulnerable and passive individuals. In contrast, focusing on the positive aspects of elderly representation, as opposed to the portrayal of bad, lacking, or insufficient aspects, is believed to positively influence the perception of aging. The purpose of this study is to analyze the character Ciritçi Abdullah in the television series "Gönül Dağı" as an example of elderly representation on television within the framework of activity theory and the concept of wisdom in old age. In this context, the research is structured in a qualitative design. Qualitative content analysis and descriptive analysis techniques were used in the analysis of the research. The findings are divided into 2 main themes and 3 sub-themes. The first main theme is the example of Ciritçi Abdullah in the context of activity theory, consisting of three sub-themes: (1) physical activity, (2) social participation and support, and (3) social roles and family relationships. The second main theme is the example of Ciritçi Abdullah in the context of wisdom in old age. In conclusion, contrary to the literature, it can be said that the character of Ciritçi Abdullah is portrayed as wise, active, helpful, with strong family relationships and a robust social environment, presenting a positive representation of aging. The widespread dissemination of such positive elderly representations in the media and an increase in studies related to elderly representation are recommended.

GİRİŞ

Nüfus hızlı bir şekilde yaşlanmakta ve bu durum doğrudan ve dolaylı olarak toplumları etkilemektedir. Ülkemizde, yaşlı nüfus olarak kabul edilen 65 yaş ve üzeri nüfus, 2016 yılında 6.651.503 kişi iken son beş yılda %24,0 artarak 2021 yılında 8.245.124 kişi olmuştur. Yaşlı nüfusun toplam nüfus içindeki oranı ise 2016 yılında %8,3 iken, 2021 yılında %9,7'ye yükselmiştir. Nüfus tahminlerine göre yaşlı nüfus oranının 2025 yılında %11,0, 2030 yılında %12,9, 2040 yılında %16,3, 2060 yılında %22,6 ve 2080 yılında %25,6 olacağı öngörülmektedir (Türkiye İstatistik Kurumu, TÜİK, 2022).

Yaşlılık dönemi ve yaşlanma süreci ile ilgili yapılan çalışmalara bakıldığında bu çalışmaların çoğunlukla sağlık, sosyoloji, psikoloji, ekonomi gibi alanlarda yapıldığı görülmektedir. Bireyleri ve toplumları dönüştürmede çok etkili bir yol olan televizyonun yaşlılık ve yaşlanma konusuna ilgisinin ve bu grubun temsili noktasında akademik çalışmaların yetersiz kaldığı söylenebilir (Kuruoğlu ve Salman, 2017). Bu yüzden, bu noksanlığın akademik çalışmalarla giderilmesi önem arz etmektedir. Konuyla ilgili az sayıdaki araştırmalar incelendiğinde yaşlı karakterlerin, toplumda gözlemlenen yaşlı profilinden oldukça uzak olduğu ve yaşlıların çoğunlukla komik, acınası, zavallı, aşırı zengin vb. gibi rollere büründükleri görülmektedir (Kuruoğlu ve Salman, 2017; Kılınç ve Uztuğ, 2016; Yasa, 2021; Yoğurcu, 2019; Şakı Aydın, 2022; Aytac, 2021; Salman, 2018).

Bu çalışmada, yaşlılığın kötü-eksik-yetersiz temsiliyetinin aksine yaşlılığın olumlu yönlerinin ele alınarak yeni bilgiler üretilmesinin yaşlılık ve yaşlanma algısını pozitif anlamda etkileyeceği (Durdubaş, 2022) bilgisinden hareketle, aktif yaşlanmanın ve yaşlılıkta bilgeliğin “iyi bir örneği” olduğu düşünülen, Gönül Dağı dizisinde yer alan Ciritçi Abdullah karakterinin yaşlı temsiliyeti incelenecektir.

LİTERATÜR TARAMASI

Yaşlılık ve Yaşlanma

Yaşlılık ve yaşlanma kavramlarının genellikle biyolojik bir süreci kapsadığı düşünülse de bu kavramlar psikolojik ve sosyolojik süreçlerle de doğrudan ilişkilidir. Bu nedenle yaşlılık ve yaşlanmanın tek bir tanımından bahsetmek

mümkün değildir. Genel itibarıyla “yaşlılık” yaşamın bir dönemine verilen bir isimken “yaşlanma” ana rahminden ölüme kadar devam eden çok boyutlu bir süreci ifade etmektedir (Tufan, 2020). Yaşlılık biyolojik anlamda kronolojik yaşla beraber insan bedeninde meydana gelen değişimleri; psikolojik anlamda, yaşlılık döneminde bireylerde zihinsel, davranışsal ve uyum yeteneğinde meydana gelen değişimleri; sosyolojik anlamda ise yaşlanma sürecinde bireylerin toplumsal yapı içerisindeki rollerinde ve toplumsal ilişkilerinde meydana gelen değişimleri ifade etmektedir (Beğzer ve Yavuzer, 2012).

Yaş kavramını tanımlamak iç içe geçmiş, karmaşık ve öznel süreçleri de içinde bulunduran özellikleri nedeniyle oldukça zordur. Yaşı; kronolojik, ekonomik, fizyolojik, sosyal, psikolojik vb. pek çok açıdan ele almak mümkündür. Yaşın bu karmaşık doğası kime “yaşlı” deneceğini belirlemeyi zorlaştırmaktadır. Bireylerin hangi yaştan itibaren “yaşlı” olarak kabul edileceği ile ilgili genel bir fikir birliği bulunmamakla birlikte Dünya Sağlık Örgütü 65 yaş ve üstü bireyleri “yaşlı” olarak tanımlamaktadır (DSÖ, 2001). Sosyal gerontologlar ise genellikle 65-74 yaş aralığını “genç yaşlılık”, 75-84 yaş aralığını “orta yaşlılık”, 85 yaş ve üzerini ise “ileri yaşlılık” olarak sınıflandırma eğilimindedirler (Aslan ve Hocoğlu, 2017).

Sağlık, bakım, beslenme, barınma, hijyen, teknoloji ve eğitim gibi alanlarda meydana gelen gelişmeler ile genel yaşam koşullarının iyileşmesi sonucunda doğuştan beklenen yaşam süresinde geçmiş yıllara göre önemli bir artış söz konusu olmuştur. Doğuştan beklenen yaşam süresindeki artışla beraber nüfusun yaş dağılımı oranlarında da değişim görülmektedir. Bugün dünya nüfusunun %9,8'ini, Türkiye'deki nüfusun ise %9,9 unu yaşlı nüfus oluşturmaktadır. Nüfus tahminlerine göre yaşlı nüfusun tüm dünya ülkelerinde artacağı ve yaşlı nüfusun Türkiye'de 2030 yılında %12,9'a, 2040 yılında %16,3'e, 2060 yılında %22,6'ya ve 2080 yılında %25,6'ya yükseleceği öngörülmektedir (TÜİK, 2022).

Popüler kültürde yaşlılık gerileme, kayıplar ve işlevselliği sürdürmemeye şeklindeki olumsuz kalıplarla tanımlanma eğilimindedir (Türkan ve Sezer, 2017). İlerleyen yaş bireyler açısından biyolojik, psikolojik ve sosyal yönden

riskleri artırsa da tümüyle bir gerileme, kayıp ya da işlevselliği sürdürmemeye anlamları söz konusu değildir. Bu olumsuz bakış açısına karşın gerontologlar yaşlılık ve yaşlanma kavramlarına bilimsel tarafsızlıkla yaklaşır (Tufan, 2020). Bu bağlamda yaşlılık ve yaşlanma biyolojik, psikolojik, sosyolojik boyutlardaki değişim süreçlerine odaklanarak ele alınmalı ve yaşlılığı yalnızca kayıplar dönemi olarak ifade etme yanılığına düşülmemelidir.

Aktivite Teorisi

Aktivite teorisi, yaşlı bireylerin toplumdan geri çekilmesi gerektiği görüşüne dayanan geri çekilme teorisine karşı Robert Havighurst tarafından 1961 yılında ortaya atılmıştır. Buna göre yaşlı bireylerin toplumdan, görev ve sorumluluklarından soyutlanması görüşünün aksine sosyal ilişkilerini arttırarak ve aktif bir yaşam sürdürerek mutlu olabilecekleri savunulmaktadır (Tufan, 2020). Bu bağlamda aktivite ile yaşam memnuniyeti arasında güçlü bir ilişki bulunmaktadır. İnsanların toplumdan dışlanmaları ve pasifleşmelerinin onları mutsuz edeceği ve bundan kaçınmak için de bireylerin aktif kalmaları gerektiği görüşü hâkimdir (Tufan, 2014).

Aktivite teorisi, bireylerde yaşlandıkça aktivite ve rollerde meydana gelen azalmaya dikkat çekmektedir. Özellikle de emeklilik ve çocukların kendi yaşamlarını kurup evden ayrılması sonrasında yaşlı bireylerde rol ve işlev kayıpları ortaya çıkabilmektedir. Bu durumda genellikle “kimlik krizi” yaşanabilmektedir. Aktivite teorisi bu krizin yeni aktivitelere katılım sağlayarak aşılabileceğini vurgulamaktadır (Tufan, 2014). Yaşlı bireylerin kaybettikleri sosyal rollerinin yerine yenilerini koymasının ve farklı aktivitelere bulunmasının sosyal çevreye uyum sağlamalarına katkıda bulunacağına dikkat çekilmektedir.

Yaşlı bireylerin psikolojik ve sosyal ihtiyaçlarının diğer yaş gruplarıyla benzer olduğu görüşü aktivite teorisinin önemli bir argümanıdır (Yazıcı, 2014). Bu teoride bireylerin orta yaştaki aktivitelerini ileri yaşlara kadar koruyabileceklerine ve yeni aktivitelere bulunabileceklerine vurgu yapılmaktadır (Tufan, Oktuğ Zengin ve Köse, 2017). Aktif bir yaşlılık dönemine yapılan vurguya karşın toplumun yaşlılık algısı, yaşlı bireyleri toplumdan izole etme eğilimindedir. Teori, yaşlı bireylerin bu yanılığa düşmemesi gerektiğini savunmaktadır. Yine de eğer toplumdan kopma gerçekleşiyorsa bu durumun

gereğesinin kaçınılmaz olarak gerçekleşen biyolojik değişimler ve sağlık durumunun kötüleşmesi olabileceğini kabul etmektedir (Yazıcı, 2014)

Aktivite teorisi bireylerin aktivitelerinin sosyal rolleri ile ilişkili olduğunu varsaymaktadır. Buna göre, yaşlı bireyin yaptığı aktiviteler ve oynadığı sosyal roller onun toplumsal kimliğini de belirlemektedir. Bu roller ve aktiviteler de bireyin daha önceki gelişim evrelerindeki rolleri ve aktiviteleri ile bağlantılıdır (Üçok, 2018).

Elbette aktivite teorisine yöneltilen eleştiriler de bulunmaktadır. Bunlardan ilki yaşlılık döneminde mutluluğun yalnızca aktivite ile gelebileceği görüşüdür. İkincisi, teorisinin varsayımlarını pratikte uygulama zorluğudur. Nitekim özellikle gelenekçi toplumlarda yaşlılığa atfedilen anlam ile aktivite teorisinin varsayımları çelişmektedir (Üçok, 2018). Sürekli “aktif yaşlı” insan tipi topluma dayatılmaktadır fakat bu duruma pratikte rastlamak zordur. Bunun yanında yaşlılar toplum içinde homojen dağılmamaktadır ve her yaşlı birey aynı imkânlarla sahip değildir. Öte yandan bireylerin daha erken yaş dönemlerinde aktif olduğunu varsayarak yaşlılık döneminde de bu aktiviteleri sürdürmeleri beklenmektedir. Tüm genç insanların aktif olarak varsayılması da eleştiriler arasındadır. Buna ek olarak teori, bireylerin orta yaş dönemindeki aktivitelerini yaşlılıkta da sürdürmeleri gerektiğini ifade etse de bunun nasıl uygulanabileceği ile ilgili bir açıklama sunmamaktadır (Tufan, 2001). Yöneltilen tüm eleştirilere rağmen aktivite teorisinin sosyal gerontoloji alanında kabul gören önemli teorilerden biri olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır.

Yaşlılıkta Bilgelik

Bilgelik kavramının anlamı farklı toplumlarda ve farklı kültürlerde değişkenlik göstermektedir. Bu nedenle bilgelik tanımıyla ilgili bir uzlaşıdan bahsetmek mümkün değildir. Konu hakkındaki farklı görüşler ve bakış açıları bilgeliğin açıklanmasında çok boyutlu bir değerlendirmeyi zorunlu kılmaktadır. Bu bağlamda Smith (2002) bilgeliğin; bilişsel işlevlerin gelişmişliği, yaşamın anlamı konusundaki uzmanlık, sorgulama yetkinliği, bilgisizlik konusunda farkındalık sahibi olma ve bireyler ile bireyler arası deneyimler boyutlarında ele alınması gerektiğini söylemektedir.

Bilgelik, insanın yaşamında erişebileceği en üst düzeydeki yeterlilik olarak ifade edilmektedir (Smith ve Baltes, 1990). Bilgeliğin, insanların yaşam tecrübesiyle bir bağlantısı bulunmaktadır. Ancak bilgelik, basit bir şekilde tecrübelerin yarattığı bir sonuç değildir. Bilgelik, yaşam tecrübelerinden anlam çıkarabilme yeteneğidir. Birey bunu başarabildiği ölçüde bilgedir (Tufan, b.t.).

Yazılı ve sözlü edebiyat, sinema, toplumsal gözlemler ve yaşlılık alanında yapılan çalışmalar bilgelik ve yaşlılık arasında önemli bir bağlantı olabileceğine işaret etmektedir (Kasımoğlu, 2022; Ardelt ve Oh, 2016). Alandaki bazı çalışmalar bilgece yaş alma ve başarılı yaşlanma arasındaki ilişkiye dikkat çekmektedir (Ardelt, 2000). Yaşlılıkta bilgeliği ele alan bir çalışmada bilge yaşlının özellikleri; yaşanan kayıplardan ders çıkarma, çok önemli kayıplardan bile en az zararla çıkma, yaşamdaki sınırları ve belirsizlikleri kabul etme ve önemli kararları farklı açılardan değerlendirebilme olarak belirtilmiştir (Yıldırım ve Abukan, 2015). Ancak, bilgelikle yaşlılık arasında önemli bir bağlantı olsa da bilgelik yalnızca yaşlılıkla ilişkilendirilememektedir. Bilgelik, bireyin bilgi düzeyi, tecrübeleri ve kişisel gelişiminin etkileşiminden ortaya çıkmaktadır. Yani bilgelik salt yaşlılığın bir sonucu değildir (Tufan, b.t.).

Televizyon ve Temsil

Temsil; dilde, televizyonda veya iletişim faaliyetlerinde; düşüncelere, duygulara, olaylara ve kültürel olarak kabul edilen, imgelere dayalı sözcükler, kitaplar, resimler, medyadaki programlar, dergiler, sesler ve hikâyeleri kapsayan bir kavramdır. Temsil kavramı, belirli toplumsal bağlamlarla sentezlenmekte ve anlaşılmaktadır (Kılınç ve Uztuğ, 2016).

Günümüzde, bireyleri ve toplumları ciddi bir şekilde etkileyen olguların başında televizyon gelmektedir. Sosyolojik olarak da televizyon, izleyenler üzerinde davranışsal ve zihinsel etkiler bırakmaktadır. Elbette televizyon bu etkileri bırakırken bulunduğu toplumdan bağımsız hareket etmemektedir. Güncel duruma bakıldığında televizyon-toplum ilişkisinde televizyonun belirleyici olduğu görülmektedir (Erjem ve Çağlayandereli, 2006).

Toplum sürekli olarak değişmektedir ve televizyon bu anlamda önemli bir rol oynamaktadır. Televizyonun bireyleri ve toplumları etkileme düzeyi aynı olmadığı gibi ailesel dinamikleri de etkileme düzeyi farklılık arz edebilmektedir (Zavalsız ve Dağcı, 2019).

Televizyon, insanların alışageldiği geleneksel kültürün ardından yeni bir yaşam biçimi oluşturmayı başarmıştır. Televizyonun oluşturmuş olduğu bu yeni yaşam biçimi belirli bir zaman sonra modern bir kültür ortaya çıkarmaya başlamıştır. Bu yönüyle, kültürel anlamda ciddi değişikliklere aracı olarak yeniliklerin önünü açan bir kaynak haline gelmiştir (Akdemir, 2023).

Televizyonun toplumsal değerleri bireylere aktarma konusunda önemli bir başarısının olduğu kabul edilmektedir. Ancak, bazı değerler yeniden üretilirken bazı değerler de yitirilebilmektedir. Diziler veya filmler aracılığıyla yeni ve yabancı pek çok değer topluma aktarılabilen, yeni değerlerin oluşmasına katkı sunulabilmektedir (Akdemir, 2023).

Yaşlı bireylerin televizyondaki temsilleri, gerçek yaşamı dönüştürme gücüne sahip olduğundan, olumsuz ve zararlı temsillerin aksine olumlu ve faydalı temsillerin ekranlarda sunulması, toplumları da pozitif anlamda etkileyecektir.

Televizyonda Yaşlı Temsili Üzerine Yapılan Araştırmalar

Kuruoğlu ve Salman (2017), dünyada ve Türkiye’de medyada yaşlılık temsiline ilişkin genel bir bakış sunmak amacıyla bir çalışma yapmıştır. Bu kapsamda Kanun Namına, Ağaçlar Ayakta Ölür, Hababam Sınıfı, Adile Teyze, Eşkîya, Güle Güle ve Nadide Hayat filmlerindeki yaşlılık temsillerini incelemişlerdir. Araştırma bulguları, yaşlı bireylerin fiziksel özelliklerinin benzer olduğunu, kültürel düzeylerinin sosyoekonomik durumlarıyla bağlantılı olduğunu, aile ve çevresiyle sorunlar yaşayan veya kendi alt kültürünü oluşturan bireylerden oluştuğunu göstermiştir. Kılınç ve Uztuğ (2016) yaşlılığın televizyonda temsili ile ilgili olarak yaptığı çalışmada, yaşlılık temsillerinde yaşlı bireylerin destek alan değil destek veren pozisyonunda olduğunu göstermişler ve yaşlılık temsillerinde bazı yaşlanma mitleri olarak “hastalık ve engellilik, depresyon, yalnızlık ve huysuzluk”

kategorilerini belirlemişlerdir. Yasa (2021), Türkiye’de yaşlı bireylerin reklamlarda nasıl temsil edildiğini ve bu temsillerde cinsiyet rollerinin belirleyici olup olmadığını ortaya koymak amacıyla bir çalışma yapmıştır. Bu çalışmada; reklamlarda her iki cinsiyetinde yetersiz temsil edildiği kadınların erkeklere nazaran genelde evde, büyükanne, ebeveyn veya eş rolünderken yaşlı erkeklerin ağırlıklı olarak iş yerinde, aktif, bekâr ve önemli rollerde temsil edildiğini bulmuştur. Yoğurtçu (2019), yaşlılara/yaşlılığa ilişkin haberlerin sunumunda farklı sosyodemografik göstergelere sahip ilgili ülkelerin genel eğilimini ortaya koymak ve ülkeler bazında yaşlıların medyada temsil edilme pratiklerine dikkat çekmek amacıyla bir çalışma yapmıştır. Bu çalışmada yaşlılığın daha çok sorun alanı olarak görüldüğü, yaşlı bireylerin çeşitli sorunlarla özdeşleştirildiği; genel olarak yaşlıların sorunları (bakım, tedavi, korunma vb.) ve emeklilik düzenlemeleri gibi konuların haber konusu olduğunu bulmuştur. Ergün Takan’ın (2021), modern yaşlı bireyin sinema filmlerinde nasıl temsil edildiği ve bu temsillerin alternatif bir yaşlı oluş potansiyeli taşıyıp taşımadığı sorularına yanıt aramak amacıyla yaptığı çalışmada, Karavan filmindeki yaşlılık temsiline alışılmalı dâhilinde bir temsiline olduğu ve kendi kaderini tayin etme ile ilgili olduğu tespit edilmiştir. Ülker’in (2021), değişen yaşlılık kavramının reklamlara yansımalarını incelemek amacıyla yaptığı çalışmada, yaşlanmayı önleyici ürünlerin kullanıldığı reklamlarda katılımcıların gerçekçi bulduğu ürünleri tercih ettikleri görülmüştür. Aydoğan (2021), toplumsal meseleleri ele alan sosyal reklamları yaşlı temsiliyeti özelinde ülkeler karşılaştırması yaparak incelediği çalışmada, Türkiye ile Japonya, Finlandiya, Portekiz, İtalya ve Yunanistan ülkelerini karşılaştırmıştır. Türkiye’nin sosyal reklamlarının yaşlı temsiliyetinin daha olumlu olduğu ancak tüm ülkelerdeki yaşlı temsiliyetlerinin yetersiz olduğu bulunmuştur. Şakı Aydın’ın (2022), yaş ayrımcılığının medyatik temsillerini özel gün reklamları ekseninde incelemek amacıyla yaptığı çalışmada, yaş ayrımcılığının görsel reklam metninin derinlerine sirayet ettiğini bulmuştur. Ayaç’ın (2021), yaşlılık temsillerine karşılaştırmalı bir perspektif sunmak amacıyla yapmış olduğu çalışmada, yaşlıların sinemadaki temsiline yetersiz; temsil edilme biçimlerinin

de kısıtlı olduğunu bulmuştur. Salman’ın (2018), Son Koşu filmi örneği üzerinden medyadaki yaşlı beden temsiline incelemek amacıyla yapmış olduğu çalışmada, medyanın yaşlılığı ve yaşlı bedenleri, kaçınılması gereken bir kusur gibi gördüğü sonucuna varmıştır. Durdubaş, (2022), televizyon reklamlarının yaşlılık algısına etkisini, kent şekerlerinin Ramazan Bayramı reklamlarında yer alan yaşlı temsillerinin göstergebilim analizi üzerinden değerlendirmek amacıyla yaptığı çalışmada, yaşlılığın olumlu yönlerinin ele alınarak yeni bilgiler üretilmesinin yaşlılık algısını pozitif anlamda etkilediği sonucuna ulaşmıştır. Dabak Özdemir ve Yıldırım Önk (2020), yerli çocuk çizgi filmlerinde yaşlıların temsil biçimlerini incelemek amacıyla yaptığı bir çalışmada; yaşlıların çocuklarla kurdukları ilişki tipleriyle Maysa ve Bulut için yeni muhafazakârlığın geleneğe yaptığı vurguyu kuvvetlendirdiği, Rafadan Tayfa’daki yaşlılığın neo-liberal mahalle yaşamında yeniden keşfedildiği, Kardeşim Ozi çizgi filmindeki yaşlılığın ise muhafazakârlık ve neo-liberal ekonomi kışkıracı melez bir yapı içinde temsil edildiği bulunmuştur. Ertaylan (2016), 1980’li yıllardan itibaren hız kazanan küresel kapitalizme uyumlanma sürecinde Türkiye’nin temel ekonomi politikasını oluşturan neo-liberal politikaların, yaşlılık olgusu bağlamında Türkiye sinemasındaki yansımalarını ortaya çıkarmak amacıyla yaptıkları çalışmada, yaşlılık temsiline alternatif filmlerde (Mayıs Sıkıntısı, 11’e 10 Kala ve Pandora’nın Kutusu) daha eleştirel bir bakış açısı ile ortaya konulduğu ancak popüler filmlerde (Eşkiya, Beyaz Melek, Çınar Ağacı ve Güle Güle) yaşlılara ilişkin genel toplumsal algının, meşrulaştırılarak yeniden üretildiği sonucuna ulaşılmıştır.

Yaşlı temsili ile ilgili literatür incelendiğinde; yaşlı temsiline genellikle yetersiz bir şekilde temsil edildiği, yaşlılığın bir kusur gibi görüldüğü, bakım-tedavi gibi kavramlarla eşleştirildiği, hastalık -engellilik- yalnızlık olgularıyla bağdaştırıldığı görülmektedir (Kuruoğlu ve Salman, 2017; Kılınç ve Uztuğ, 2016; Yasa, 2021; Yoğurtçu, 2019; Şakı Aydın, 2022; Salman, 2018; Aydoğan, 2021). Bununla birlikte, yaşlılığın olumlu yönleri veya yaşlı bireylerin kendi kaderini tayin edebilmeleri gibi konuları ele alan pozitif çalışmalar da bulunmaktadır (Durdubaş, 2022; Ergün Takan, 2021).

YÖNTEM

Gönül Dağı Dizisi Hakkında Kısa Bilgi

Gönül Dağı, Köprü Film imzalı, 17 Ekim 2020 tarihinde yayına başlayan; yönetmen koltuğunda Yahya Samancı'nın oturduğu bir dizidir. Dizide geçen Gedelli Köyü, Niğde'nin Ulukışla ilçesine bağlı olmasına rağmen dizinin çekimleri Eskişehir'in Sivrihisar İlçesinde gerçekleşmektedir. Dizinin sloganı, "Bozkırda Bir Anadolu Masalı" şeklinde yayımlanmıştır. Efsaneleri, gelenek ve görenekleri, şehir merkezlerinde unutulmaya yüz tutmuş değerleri en içten şekilde yaşayan, alın teriyle kazanırken sevdalarını yüreklerinde hissedilen, hayalleri için yaşayan insanların hikâyesini anlatan bir aile dizisidir.

Gönül Dağı dizisi, üç mucit amcaoğlunun (Taner, Veysel ve Ramazan) başından geçen maceraları anlatmaktadır. Amcaoğullarının becerikliisi Taner'in, bir gün çocukluk aşkı Dilek'e yeniden kavuşma ihtimalini anlatan, amcaoğullarının sınırlı imkânlarla yaptıkları mucitlerinin, yaşadıkları kasaba sınırları dışına çıkmasını konu alan; aile, dram, komedi ve romantik temalı bir dizidir. Kasabada her türlü icadı yapan akıllı, zeki ve hayalperest Taner karakterinin yanı sıra diğer başrol oyuncular da şahsına münhasır rollerdedir. Ramazan karakteri esprili, sevecen, komik; Veysel karakteri ciddi ve sinirlidir. Çalışmamıza konu olan Ciritçi Abdullah karakteri ise belirtilen üç ana karakterin dedesi rolündedir. Ciritçi Abdullah; bilge, ailesine bağlı ve ailesinin de kendisine saygı duyduğu, sadece ailesinin değil tüm kasabanın fikir ve düşüncelerine önem verdiği, ailenin direği ve yardımsever bir rolde olduğundan medyada belirtilen yaşlı temsillerinin aksi bir karakteri temsil etmektedir. Bu araştırma, televizyon dizilerinde yaşlı temsillerinin olumlu yönlerine odaklanmayı hedeflemektedir. Bu nedenle dizinin ana karakterleri değil Ciritçi Abdullah karakteri ele alınmıştır. Ciritçi Abdullah'ın, aktif yaşlanmanın ve yaşlılıkta bilgeliğin iyi bir örneği olduğu düşünüldüğünden ve aynı zamanda karakterin saygı duyulan bir yaşlı imajında olması nedeniyle bu çalışmaya diğer yaşlı karakterler dâhil edilmemiş ve Ciritçi Abdullah incelenecek ana karakter olarak belirlenmiştir.

Araştırmanın Yöntemi

Araştırmada nitel araştırma deseni benimsenmiştir. Araştırma verilerinin analizinde içerik analizi ve betimsel analiz tekniklerinden yararlanılmıştır. İçerik analizi, temaların tanımlanması ve kodlamanın sistematik sınıflandırılmasıyla metin verileri içeriklerinin sübjektif yorumlanmasına dayalı olan bir analiz tekniğidir (Sallan Gül ve Kahya Nizam, 2021). İçerik analizindeki temel amaç, toplanan verileri açıklayabilecek kavramlara ve ilişkilere erişmektir (Yıldırım ve Şimşek, 1999). Bu kapsamda, araştırmanın amacı doğrultusunda belirlenen alt temalar kapsamında yaşlılık temsili içerikleri belirlenerek tablolar halinde sunulmuştur.

Betimsel analiz tekniğinde elde edilen veriler belirlenen temalar altında özetlenmekte, yorumlanmakta ve doğrudan alıntılara yer verilerek okuyuculara sunulmaktadır (Yıldırım ve Şimşek, 2006). Bu araştırma kapsamında incelenen bölümlerdeki ilgili sahneler betimsel analiz tekniği kullanılarak çözümlenmiş ve yorumlanmıştır. Bu kapsamda elde edilen veriler önceden belirlenen temalara göre özetlenmiş ve yorumlanmıştır. Araştırma temalarının ve alt temalarının belirlenmesinde araştırmanın teorik arka planını oluşturan aktivite teorisi ve yaşlılıkta bilgelik kavramı esas alınmıştır.

Bu çalışmanın verilerini Gönül Dağı dizisinde ilk 20 bölümünde yer alan Ciritçi Abdullah sahneleri oluşturmaktadır. Buna göre ilk 20 bölümde Ciritçi Abdullah toplam 57 kez gösterilmiştir. Bu bölümlerde geçen karakterlerin değerlendirilmesi yazarlardan FU tarafından yapılmıştır. FU, karakterlerin tanıtıcı özelliklerini içeren bir tablo oluşturmuş ve karakterlerin Ciritçi Abdullah ile olan ilişkilerini çözümlenmiştir. 20 bölümün her birinin tamamını izleyerek karakterlere ilişkin değerlendirmeleri yapmış ve transkripsiyonu oluşturmuştur. Bu kapsamda elde edilen veriler iki araştırmacı (FU/HK) tarafından araştırmanın kavramsal çerçevesini oluşturan aktivite teorisi ve yaşlılıkta bilgelik kavramları odağında ele alınarak gerontolojik perspektiften yorumlanmıştır. Temaların ve alt temaların altına yerleştirilen bulgulara iki yazar birlikte karar vermiştir.

Bu araştırma kapsamında Ciritçi Abdullah karakterinin incelenmesinin nedeni karakterin aktif ve bilgece yaşlanmanın bir örneğini sunuyor olmasıdır. Araştırmanın amacı doğrultusunda yanıt aranan ana sorular şunlardır:

- Ciritçi Abdullah karakteri aktivite teorisi bağlamında yaşlılığı nasıl temsil etmektedir?
- Ciritçi Abdullah karakteri yaşlılıkta bilgelik kavramı bağlamında yaşlılığı nasıl temsil etmektedir?

Araştırmanın alt soruları ise şunlardır:

- Ciritçi Abdullah karakterinin fiziksel aktivite içerikleri nelerdir?
- Ciritçi Abdullah karakterinin sosyal katılım ve sosyal destek içerikleri nelerdir?
- Ciritçi Abdullah karakterinin sosyal rol ve aile ilişkileri içerikleri nelerdir?
- Ciritçi Abdullah karakterinin yaşlılıkta bilgelik içerikleri nelerdir?

Verilerin Analizi

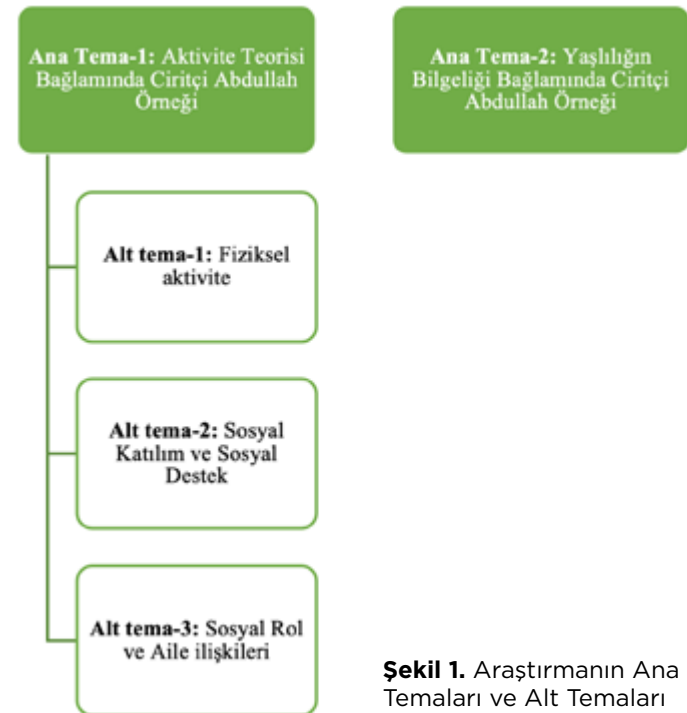
Literatür incelemesi ve araştırmanın teorik arka planı çerçevesinde araştırmanın temaları belirlenmiştir. Temaların belirlenmesinde bu araştırmanın teorik arka planını oluşturan aktivite teorisi ve yaşlılıkta bilgelik kavramları temel alınmıştır. Bu iki konu araştırmanın ana temalarını oluşturmaktadır. Bu çalışmanın daha önceki bölümünde ifade edildiği gibi aktivite teorisi, bireylerin yaşlanma sürecinde ve yaşlılık döneminde sosyal ilişkilerini arttırması ve aktif bir yaşam sürmesi gerektiğini savunmaktadır. Toplumsal yaşamın içerisine aktif bir şekilde katılmak ve yaşamdan kopmamak aktivite teorisinin temel argümanlarıdır. Aktif yaşlanma kavramı aktivite teorisinin bir çıktısıdır. Literatürde fiziksel aktifliğin aktif yaşlanmanın önemli bir boyutu olduğu belirtilmektedir (Çifçili, 2012). Bu nedenle bu çalışmada belirlenen alt temalardan ilki fiziksel aktifliktir.

DSÖ (2002) ise aktif yaşlanmayı, yaşlanma sürecinde yaşam kalitesinin artırılması için sağlık, katılım ve güvenlik fırsatlarının optimize edilmesi olarak tanımlamaktadır. Bu bağlamda sosyal katılım boyutu bu çalışmada ele alınan konulardan bir diğeridir. Ciritçi

Abdullah karakterinin sosyal katılım boyutundaki aktifliğinin genellikle dizideki diğer karakterlere sosyal destek sağlaması biçiminde şekillenmesinden dolayı bu çalışmanın alt temalarından ikincisi sosyal katılım ve sosyal destek olarak belirlenmiştir.

Aktivite teorisine göre bireyin yaptığı aktiviteler ve oynadığı sosyal roller onun toplumsal kimliğini de belirlemektedir (Üçok, 2018). Ciritçi Abdullah karakterinin sosyal rollerinin çoğunlukla aile ilişkileri ile bağlantılı olduğu görülmektedir. Aile bireyleri önemli sosyal destek kaynaklarından biridir (Demirel ve Yücel, 2017). Buna rağmen Ciritçi Abdullah karakterinin sosyal rollerinin çoğunlukla aile ile ilişkili olduğu görüldüğünden alt temalardan üçüncüsü sosyal rol ve aile ilişkileri olarak belirlenmiş ve sosyal desteği içeren ikinci temadan bağımsız bir değerlendirme yapılması uygun görülmüştür.

Verilerin analizinde 2 ana tema ve 3 alt temaya yer verilmiştir (Şekil-1). Ana temalardan ilki aktivite teorisi bağlamında Ciritçi Abdullah örneğidir. Bu ana tema altında 3 alt tema bulunmaktadır. Bunlar (1) fiziksel aktivite (2) sosyal katılım ve sosyal destek (3) sosyal rol ve aile ilişkileri biçimindedir. İkinci ana tema ise yaşlılıkta bilgelik bağlamında Ciritçi Abdullah örneğidir.



Şekil 1. Araştırmanın Ana Temaları ve Alt Temaları

Tablo-1: İçerik Analizi Kodlamaları

Kategori	Kodlar
Fiziksel aktivite	Cirit oynamak, toprak işleriyle uğraşmak, bozkır yolculuğu yapmak, ata binmek
Sosyal katılım ve sosyal destek	Camiye gitmek, sosyal çevre ile etkileşim içinde olmak, duygusal ve zihinsel sosyal destek, tecrübe aktarımı
Sosyal rol ve aile ilişkileri	“Baba” ve “dede” rolü, “yapıcı-onarıcı-cesaretlendirici aile büyüğü” rolü, saygınlık, güçlü aile bağları
Bilgelik	Hayata diğer insanlardan farklı bakabilme, analitik düşünebilme, zorluklarla başa çıkmada özgün stratejiler geliştirme, yaşananlar-dan ders çıkarma

Elde edilen bulguların belirlenen temalar esas alınarak içerik analizi yapılmıştır. İçerik analizi sonucunda elde edilen kodlar Tablo-1’de gösterilmiştir.

Araştırmanın Etik Boyutu

Bu araştırma kapsamında etik kurul izni almaya gerek bulunmamaktadır.

Araştırmanın Sınırlılıkları

Bu araştırmanın sınırlılığı, Gönül Dağı dizisindeki Ciritçi Abdullah karakterinin ilk 20 bölümünün incelenmiş olmasıdır.

ARAŞTIRMA BULGULARI

Aktivite Teorisi Bağlamında Ciritçi Abdullah Örneği

Aktivite teorisi, bireylerin başarılı ve sağlıklı bir yaşlılık dönemi geçirebilmeleri için aktif olmaları gerektiği üzerinde durmaktadır. Bu kuram, sosyal ilişkilere yalnızca gençlerin değil yaşlıların da gereksinim duyduğunu savunmaktadır (Gönüllü, 2022). Aktivite teorisinin eleştirilen yönü ise, yaşlı bireylerin görüşlerini dikkate almaksızın durmadan aktif kalmalarını sağlamak ve bu yönde teşvik etmektir (Tufan, 2016).

Ciritçi Abdullah karakterini aktivite teorisi bağlamında değerlendirirken sadece “toprakla uğraşma, ata binme, yürüyüş yapma” gibi temel günlük aktiviteler bağlamında ele almanın sığ bir değerlendirme olacağı ve bu nedenle oluşturulan diğer alt temalar açısından derinlemesine bir değerlendirme yapmanın yerinde olacağı düşünülmektedir.

Ciritçi Abdullah karakterinin ana felsefesinin temelinde “bir işi bitirdiğinde diğerine koyul” görüşü bulunmaktadır. Yalnızca kendi bedenini aktif bırakmakla kalmamakta aynı zamanda toplumsal yaşama katılım, aile ve sosyal çevre ile iyi ilişkiler kurma ve sosyal destek sağlama gibi konularda da aktif olduğu görülmektedir.

Fiziksel Aktivite: Cirit oyunu at üstünde oynanan bir spor dalıdır. İncelenen karaktere verilen ön ad genç yaşlardan itibaren uzun yıllar boyunca oynadığı cirit oyununa dayanmaktadır. Yaşlılık döneminde aktif olarak cirit oynamaya devam etmese de karakter fiziksel olarak oldukça aktif bir yaşam sürmeye devam etmektedir. Ciritçi Abdullah karakterinin fiziksel aktivite ile bağlantılı olarak toprakla uğraştığı, sık sık uzun mesafelerde bozkır yolculuklarına çıktığı, ata bindiği ve fiziksel çaba gerektiren işlerle uğraştığı görülmektedir.

Bu temayla ilgili verilebilecek örnekler şunlardır:

3. bölümün giriş sahnesi Ciritçi Abdullah’ın sesiyle başlamaktadır. Ciritçi Abdullah’ın kendini anlatırken “... *Ben Ciritçi Abdullah. Gençliğim at sırtında geçti. Her ata binişimde atımın terkisine sırlarımı koydum. Yitirdiğim günleri koydum. Mutluluk, hüznün ve pişmanlıklarımı. En çok korktuğum şey bir gün yaşlanmaktı. Ama şu yaşımda anladım ki yaşlanmak, o kadar da korkulacak bir şey değilmiş. İnsan dinginleşiyormuş. Endişelerinden, beklentilerinden, hırslarından. Kendisine acı veren her şeyden uzaklaşıyormuş. Asıl korkulacak şey, atının terkisine koyduğum pişmanlıklarınmış.*” ifadesini kullandığı

görülmektedir. Yine 3. Bölümün başka bir sahnesinde Ciritçi Abdullah'ın evine gelen Taner dedesine ata binmek istediğini söyler. Ciritçi Abdullah ve Taner bir müddet ata bindikten sonra dinlenmek için bir ağacın gölgesinde dinlenirler.

Ciritçi Abdullah'ın "boş durmayı sevmeyen" karakterine bir örnek olarak gelini Halime ile olan şu konuşması gösterilebilir:

Halime: Kolay gelsin baba. Toprağı havalandırmaya erken başlamışsın.

Ciritçi Abdullah: Boş durunca insanın geçmişi düşünüyor peşine. Düşünceler peşini bırakmıyor. Toprakla uğraşınca her şeyi unutuyorsun.... (12.Bölüm)

Ciritçi Abdullah karakteri, fiziksel olarak aktif olmanın ruh ve zihin sağlığına da iyi geldiğine de sıklıkla dikkat çekmektedir.

Sosyal Katılım ve Sosyal Destek: Sosyal katılım, bireylerin topluma katılım derecesini ifade eden bir kavramdır. Aynı zamanda da aktif yaşlanmanın temel unsurlarından biridir (DSÖ, 2002). Ciritçi Abdullah'ın sosyal yaşama aktif katılım sağladığı, sık sık camiye gittiği, sosyal çevresiyle ve ailesiyle bağımlı çok sıkı bir şekilde sürdürdüğü ve diğerleriyle sürekli etkileşim içinde olduğu görülmektedir.

Bireylerin hayatlarında önemli bir yer kaplayan, gerekli görüldüğünde duygusal, maddi ve zihinsel yardım sağlayan, bireylerarası ilişkileri ve sağlığı korumaya yardımcı olan olguya sosyal destek denmektedir (Ardahan, 2006). Ciritçi Abdullah karakterinde sosyal desteği duygusal ve zihinsel yönden değerlendirmek yerinde olacaktır. Çünkü Ciritçi Abdullah'ın asgari seviyede bir gelirinin olduğu ve bu anlamda "kendi kendine yeten" bir karakter olduğu söylenebilir. Sadece dini bayramlarda çocuklara harçlık vermek dışında maddi bir sosyal destek olgusundan bahsedilemeyecektir. Ancak ailesine ve sosyal çevresine duygusal ve zihinsel destek yoluyla sosyal destek sağladığı görülmektedir.

Bu temayla ilgili olarak verilebilecek örneklerden biri torunlarıyla gerçekleşen şu diyalogdur:

Ciritçi Abdullah: ... Elektrik açılışında beni çok

onurlandırdınız. Ben de karınca kararı size bir hediye vermek istedim.

Taner: Dede sen bize zaten hediyelerin en güzelini, en iyisini verdin.

Veysel: Bizden desteğini hiç esirgemedin, hep cesaretlendirdin.

Ramazan: Sen bize ağılı verdin, daha ne yapacaksın? (19. Bölüm)

Başka bir sahnede şöyle bir konuşma geçmektedir:

Taner, Veysel ve Ramazan'ın mucidi oldukları uçağın çalındığını öğrenen Ciritçi Abdullah torunu Taner'e:

Ciritçi Abdullah: İçten içe bu durumu dert edindiğini biliyorum ama etme. İnsanlar çalsa çalsa bir avuç demir yığınının çalarlar, senin hayallerini çalamazlar ki. (Akıl ve kalbini göstererek) bura ve bura sende. Gördüklerini ruhunla birleştir. (8. Bölüm)

Ciritçi Abdullah, kendisinden yardım isteyen herkese yardımcı olmayı kendine dert edinmiş bir karakterdir. Dizinin yan karakterlerinden biri olan Serdar ile yaptığı şu konuşma bu duruma örnek gösterilebilir:

Ciritçi Abdullah'ın evine gelen Serdar elektriklerin kesildiğini görür ve bu durumun sık sık olup olmadığını sorar. Ciritçi Abdullah ise ara ara olduğunu söyler. Serdar ise ara ara elektrik kesilmesinin zor olup olmadığını sorar.

Ciritçi Abdullah: İnsanın 50 yıllık kadim bir dostu olunca (gaz lambasını kastederek) böyle şeyler zor olmuyor delikanlı. Gecenin hüznü, sükûnetin hazinesi daha niceleri bu gaz lambasının alevinde gizlidir. Hakikati aydınlatır. Sana yaren olur. Yanan ateş senin de içini ısıtmıyor mu?

Serdar: Benim bir dostum olmadı. Herkesin görüp de arkasına bakmadan kaçtığı, düştüğüm de el uzatmadığı, anlamadan dinlemeden beni yargıladığı bir adamım ben. Bundan çok yoruldum. Gerçekten yoruldum. Kalbim aşkın ateşiyle yanıp duruyor ama ben buz gibiyim. Üşüyorum.

Ciritçi Abdullah: Aşık insanlar mum alevinin karşısındaki üç kelebek gibidir. İlk kelebek, alevinin karşısına geçmiş bir müddet seyretmiş sonra demiş ki: Ben aşkı gördüm, ne olduğunu biliyorum. İkinci kelebek, kanatlarıyla ateşe azıcık dokunmuş sonra demiş ki: Ben aşk ateşini tattım,

nasıl yaktığını biliyorum. Üçüncü kelebek, ateşin karşısına geçmiş bir müddet seyretmiş. Sonra da kendini atmış ateşin içine. Yanmış, bitmiş, kül olmuş. İşte, hakiki aşkın ne olduğunu sadece o kelebek bilir.

Serdar: *Ben de yandım, ben o üçüncü kelebeğim işte.*

Ciritçi Abdullah: *Yarın seni bir yere götüreceğim. O zaman karar verirsin hangi kelebek olduğuna. (9-10. Bölüm)*

Ciritçi Abdullah, insan karakterini “iyi” analiz etmiş ve sürecin gidişatını tahmin edebilen bir düşünce yapısına sahiptir. Bu durumun oluşmasında yaşadığı tecrübeler de ona rehber olmaktadır. Yaşam tecrübeleri ışığında diğer insanlara yol göstermektedir. Bununla ilgili bir örnek şu şekildedir:

Ciritçi Abdullah: *... Anlat delikanlı. İn ruhuna, aç ışıkları, gör oradaki Serdar'ı. Bana oradaki Serdar'ı anlat.*

Serdar: *Taş duvarların arasında büyüdüüm ben Abdullah amca. Uçurtma uçuracağım bir gökyüzüm olmadı. Özgürce koşabileceğim bir yolum olmadı. Hasta doğdum, hasta büyüdüüm. Herkesin hasta yaftası yapıştırdığı bir adam oldum. Annemle babam çok üstüme düştü. Özellikle de babam. Öylesine üstüme düştü ki, bana bir alan bırakmadı. Her şeyi benden önce düşündü her şeyi benden önce istedi.*

Ciritçi Abdullah: *Babalar evlatlarının içinde, evlatlar babalarının içinde bir ışıktır. Babalar, gözlerinin içine bakıp dururlar çocuklarının.*

Serdar: *Keşke öyle olmasaydı... Doğduğumda kordon dolanmış boynuma. Beynim iflas etmek üzereymiş. Doktorların yoğun çabasıyla hayata tutunmuşum ama eksik bir tutunuş olmuş bu. Ben daha doğarken kusurlu doğmuşum Abdullah amca. Annemle babam da bu gerçekle büyütmiş beni. Şimdi burada karşıdayım. Aslan gibi bir adam mıyım sence? Hayır değilim. Dünyada her şeyi olup da hiçbir şeyi olmayan zavallı bir adamım.*

Ciritçi Abdullah: *Senin bir mezara ihtiyacın yok delikanlı. Sen kendi içinde kazmışsın zaten mezarını. Öldürmüşsün kendini. Dirilmek için de kendin dışında bütün fanilerden medet umar olmuşsun.*

Serdar: *Ben mi kazmışım onları? Yoksa babam mı? Yoksa o mu? Yoksa kader mi?*

Ciritçi Abdullah: *Bilemem. Aşkın ateşi sarmış dört bir yanını. Yolun dikenli, menzilin uzun. Sen bulacaksın bunu. (11. Bölüm)*

Ciritçi Abdullah, insanların hayatlarına olumlu bir anlamda dokunmakta ve onlara en doğru desteği sağlamaya çabalamaktadır.

Ciritçi Abdullah: *... Sözün gücü manasında değil ruhtadır. Mana ruhtur. Ruhun ruhla iletişimine akıl sır ermez... Hayrolsun yüklerini bırakmaya mı geldin gene?*

Serdar: *Yok, bu sefer seni yeni memleketime davet etmeye geldim. Şirketteki işleri arkadaşlara emanet ettim. Dağın arkasında bir tarla aldım. İçinde eski bir baraka var; küçük ama güzeldir.*

Ciritçi Abdullah: *Yüklerinin çoğunu bırakmışsın.*

Serdar: *Sayende... Başardım Abdullah amca. Hayır demeyi başardım. İlk defa bir başkasına değil, kendime hayır dedim. Sağ ol...(13. Bölüm)*

Eğitim seviyesi fark etmeksizin tüm karakterler ihtiyaç duydukları her konuda Ciritçi Abdullah'a danışıp ondan yardım isteyebilmektedir.

Ciritçi Abdullah: *... Bu mesele kavurmuş seni. İçinden çıkamıyorsun. Dipsiz bir kuyu gibi değil mi?*

Gülsüm Öğretmen: *Bir yanda kızım bir yanda senin torunun benim en parlak öğrencim. Çok sevmiş Ciritçi Abdullah. Bu devirde böyle bir aşk mümkün mü?*

Ciritçi Abdullah: *Her devirde mümkün. Onu mümkün kılmayan biziz.*

Gülsüm Öğretmen: *Ben ne yapacağım Ciritçi Abdullah? Benim de gönlümden taşlar kopuyor, kayalar kopuyor. Aklim diyor ki bu iş olmaz, al git kızı buralardan ama gönlüm razı gelmiyor. Ben ne yapacağım Ciritçi Abdullah?*

Ciritçi Abdullah: *... Yapma Gülsüm Öğretmen. Kendine bu dünyada bir cehennem azabı harlama. Ben harladım, hala sönmedi. (11. Bölüm)*

Sosyal Rol ve Aile İlişkileri: Aktivite teorisine göre bireyin sahip olduğu roller ile aktiviteleri arasında sıkı bir ilişki bulunmaktadır (Üçok, 2018). Ciritçi Abdullah “baba” ve “dede” rolleri ile tüm ailenin saygı duyduğu, akıl danıştığı, değer gösterdiği ve yardım aldığı bir

karakter olup “ailenin direği” konumundadır. Bu bağlamda verilebilecek örneklerden biri şöyledir:

Küs olan kocalarını barıştırmak için Ağıtçı Hüseyin’in karısı Gülşül ve Düğüncü Muammer’in karısı Döndü, kayınpederleri olan Ciritçi Abdullah’ın yanına giderler ve bu küslükten bıktıklarını, küs olan kocalarını barıştırmalarını isterler. Ciritçi Abdullah ise bütün aileyi akşam vaktinde evinde toplamak istediğini söyler. Tüm ailenin Ciritçi Abdullah’ın evinde toplandığı sahnede, eski anıların ve güzel günlerin hatırlandığı bir aile toplantısı gerçekleşir. Küs karakterler Ciritçi Abdullah sayesinde barışır. (2. Bölüm)

Bir başka örnek torunu Ramazan ile yaptıkları şu konuşmadır:

Ramazan: ... Neden illa acı çekmek zorundayız ki?

Ciritçi Abdullah: Sen bu dünyaya ait bir şey istemiyorsun ki. Bu dünyanın kanunu nizamı bu. Kolay, kıymetin düşmanıdır. Bir şey ne kadar kolaysa kıymeti de o kadar düşer. Amma, zorun tadı bir başkadır.....(14. Bölüm)

Ciritçi Abdullah’ın özellikle torunlarıyla olan aile ilişkilerinin her zaman yapıcı-onarıcı-cesaretlendirici olduğu görülmektedir. Taner karakteri ilk bölümde Ciritçi Abdullah karakteri ile izleyiciyi tanıştırmaktadır. Taner kendi ifadesiyle Ciritçi Abdullah’ı şu sözlerle tanıtmaktadır:

Taner: Dedem Ciritçi Abdullah. Sert adamdı ama gülümsedi mi tutuverirdi kalbinden insanın. Hayal kurmayı biz ondan öğrendik. Yılık atlarını, bozkırın masallarını ve Gönül Dağını...(1. Bölüm)

Ciritçi Abdullah’ın dertlerin iletildiği ve çözümlendiği merci olarak görülmesi sebebiyle tüm aile üyeleri dertlerini ve sıkıntılarını Ciritçi Abdullah’a anlatmakta ve bir çözüm üretebilmek için yine ona danışmaktadırlar. Konuyla ilgili bir örnek şu şekildedir:

Çocuğunun olamayacağını öğrenen Veysel, evlerine ziyarete gelen dedesine içini açmış ve destek görmeyi beklemiştir.

Veysel: Doktor çocuğunuz olamaz dedi. Cemile çocukken bir rahatsızlık geçirmiş dedi, Cemileye söyleyemedim. Çok istedi ana olmayı çünkü. Ben ne yapacağım bilmiyorum

dede. Ne akıl erdirebiliyorum ne de içinden çıkabiliyorum.

Ciritçi Abdullah: Hiçbir yolu yok muymuş peki?

Veysel: Varmış, yani, kesin değil dedi, meşakkatli dedi. Uzun bir yol diyor. Pahalı dedi yani.

Ciritçi Abdullah: İmtihanlar çeşit çeşit Veysel’im. Kimi evladiyla imtihan olur, kimi evladının olmamasıyla. Önce bir kabul etmek, sineye çekmek gerekiyor.

Veysel: Kolay mı dede sineye çekmek? Hadi ben çektim sineye. Cemile nasıl çekecek sineye?

Ciritçi Abdullah: Her zorluk, kolaylıkla gelir. Sizin umut kesecek bir şeyiniz yok ki. Ne insanlar ne hikâyeler var. Evlat emanettir. Emaneti kime verip vermeyeceğini emanetin sahibi bilir. Bir taşın arasında küçücük bir böceği yaşatan, kelebeği kozasından çıkaran, Cemile’nin şifasını mı veremeyecek? Siz duanızı edin, hayırlı bir evlat dileyin. Mevla’ın görelim neyler, neylerse güzel eyler.

Veysel: Ne güzel bir laf bu değil mi dede?

Ciritçi Abdullah: Laf, anlayanda güzelleşir evladım. (11. Bölüm)

Yaşlılıkta Bilgelik Bağlamında Ciritçi Abdullah Örneği

Yaşlılık dönemi, geçmişte yaşanan deneyim ve tecrübelerden kaynaklı bir hazine gibidir. Görülen ve yaşanan onca şeyde sonra; hayata farklı bakabilmek, analitik düşünebilmek, zorluklarla başa çıkmak için stratejiler geliştirmek yaşlı birey için normal bir durum haline gelmiştir. Bu bağlamda Ciritçi Abdullah karakterinin bilge yaşlı olduğu söylenebilir.

Ciritçi Abdullah genel olarak anlattığı kısa hikâyeler aracılığıyla gençlere mesajlar vermektedir. Bu anlamda, torunlarıyla aralarında geçen şu konuşma örnek olarak gösterilebilir.

Taner, Veysel ve Ramazan mucidi oldukları bir icadın çalışmamasından sonra dedeleri Ciritçi Abdullah’ın yanına gelirler ve ne yapacakları konusunda akıl danışır. Ciritçi Abdullah bunun üzerine bir hikâye anlatır:

Ciritçi Abdullah: İki kişi bir saz ustasının yanına gider ve kendilerine sazı öğretmelerini ister. Biri sazı %40 bildiğini, diğeri ise hiç bilmediğini söyler. Saz ustası %40 bilenden 20 lira, hiç bilmeyenden 10 lira alacağını söyler. %40 bilen

buna itiraz eder ve kendisinin %40 bildiğini hatırlatır. Bunun üzerine saz ustası: Seninle yolumuz daha uzun, önce sana bildiklerini unutturacağız ondan sonra öğretmeye başlayacağız... Bazen bakış açısını değiştirmek gerekiyor. Bunun için de her şeyi unutacaksın sonra yeniden başlayacaksın. (6. Bölüm)

Ciritçi Abdullah çeşitli metaforlar kullanarak zor durumda olan insanlara yol göstermektedir. Buna örnek olarak şu sahne gösterilebilir:

Dilek'in eski nişanlısı Serdar'ın bozkırda bayıldığını gören Ciritçi Abdullah Serdar'ı evine getirir. Serdar ertesi gün uyanır ve arabasının bozkırda kaldığını hatırlar.

Ciritçi Abdullah: *Çok fazla yük taşıyorsun değil mi? Kafanın içinde bir süre yük var. Valiz valiz yük dolu. Nedenler, nasıllar, ya şöyle oldularsa ya böyle oldularsa. Bak delikanlı, bir gemi düşün, gemide bir yolcu, valizlerini gemiye bırakmıyor, yüklenmiş kendi taşıyor. Terliyor, yoruluyor ama valizlerini bırakmıyor. Ne kadar saçma bir hikâye değil mi? Bırak yüklerini delikanlı, gemi nasıl olsa gidiyor. Sen niye taşıyorsun? (5. Bölüm)*

Ciritçi Abdullah kendi yaşam deneyimlerinden ve aldığı derslerden yola çıkarak diğerlerine yol gösteren bir "bilge yaşlı" imajı çizmektedir. Bu konuya bir örnek olarak Serdar karakteri ile yaptığı şu konuşma gösterilebilir:

Serdar: *... Pişmanlıklardan bahsettin ya. Senin bir pişmanlığın var mı?*

Ciritçi Abdullah: *Olmaz mı? Pişmanlığı olmayana insan denir mi?*

Serdar: *Ne bileyim, sen iyi bir insansın.*

Ciritçi Abdullah: *İyilik, kötülük öyle bir bakışta çözülmez delikanlı. Pişmanlık, demiri yakan bir ateş gibidir. Demir, ateşle yanacak ki şekil alsın. Biz de şekil almadayız mütemadiyen. (11. Bölüm)*

Ciritçi Abdullah'ın torunu Veysel ile şu kısa konuşması da Ciritçi Abdullah'ın yaşam tecrübelerinden çıkardığı dersleri özetler niteliktedir.

Veysel: *(Ramazan'ı göstererek) yaralı..*

Ciritçi Abdullah: *Yara iyidir. Kabuğu attın mı deri daha güçlü olur. (19. Bölüm)*

Ciritçi Abdullah insanlara yol gösterirken genellikle onlarla beraber bozkıra bir yolculuk yapmaktadır. Dizide genel olarak karakterlerin kendi yaşamlarına yaptıkları yolculuklarda bozkır yolculuğu metaforunun kullanıldığı görülmektedir. Bu konuya bir örnek olarak Serdarla yaptığı bozkır yolculuğundan şu kesit gösterilebilir:

Serdar: *Nereye gidiyoruz tam olarak?*

Ciritçi Abdullah: *Yol bizi nereye götürürse.*

Serdar: *Bir duş alsam sonra çıksak olur değil mi? saçım başım çok dağılmış da benim.*

Ciritçi Abdullah: *Çıkacağımız yerde saçın başın bir önemi yok delikanlı.*

Serdar: *Kahvaltı etmedik daha, ilaçlarım var benim. Bir şeyler yemem lazım.*

Ciritçi Abdullah: *Merak etme, bizi yola çıkaran rızığımızı da bir yerlerde hazır ediyordur bizim için. Misal kuşlar. Her sabah boş kursakla yuvalarından ayrılırlar. Ne bir işleri vardır ne de karınlarını doyuracaklarına dair bir garantileri. Ama istisnasız her gece dolu kursakla yuvalarına dönerler. Bana yüklerimi gemiye bırakmayı öğret dedin. Ben değil, yol öğretecek sana.... (10. Bölüm)*

Ciritçi Abdullah ile torunu Ramazan arasında geçen bir konuşmada torununa geleceğe umutla bakmak gerektiğini şöyle ifade etmektedir:

Ciritçi Abdullah: *... Eeee ne bu haliniz? Görende Kenan İlinde Yusuf'u kaybettiniz sanacak.*

Ramazan: *E kaybettik zaten dede.*

Ciritçi Abdullah: *Bizde kayıp olmaz, bizde erteleme olur. Mutluluğumuz ertelenir. Ama inanırız ki bir gün o kavuşma gerçekleşecek. Ama burada ama başka diyarda. (14. Bölüm)*

Ciritçi Abdullah sadece olaylara farklı açılardan bakmakla yetinmemekte aynı zamanda insanlara sorunlarını kendilerinin çözmesi konusunda rehberlik etmektedir.

Ciritçi Abdullah'ın evine gelen Taner, dedesine ata binmek istediğini söyler. Ciritçi Abdullah ve Taner bir müddet ata bindikten sonra dinlenmek için bir ağacın gölgesinde mola verirler. Taner'in bir derdi olduğunu anlayan Ciritçi Abdullah söze bir şiirle başlar:

Ciritçi Abdullah:

*Vara vara vardım ol karataşa,
Hasret kodun beni kavim kardaşa,
Sebep ne gözden akan kanlı yaşa,
Bir ayrılık, bir yoksulluk, bir ölüm.
Nice sultanları tahttan indirdi,
Nicesinin gülbenzini soldurdu,
Nicesini dönülmez yola gönderdi,
Bir ayrılık, bir yoksulluk, bir ölüm.
Karacaoğlan der ki kodum göçülmez,
Acıdır ecel şerbetim içilmez,
Üç derdim var birbirinden seçilmez,
Bir ayrılık, bir yoksulluk, bir ölüm.*

Ciritçi Abdullah: *Eee Taner senin derdin ne bakalım?
Hangi duygumu anlatayım sana diyorsun öyle mi?
Utanmışlığı mı, hayal kırıklığı mı? Senin gönlünün
sahibi de belli, şifası da. Varmak mı önemli yoksa yolda
olmak mı? Kararını sen ver. (3. Bölüm)*

Özetle, bilgelik kavramı her ne kadar farklı açılardan değerlendirilse de Ciritçi Abdullah'ın ufuk açıcı yorumları, felsefi sözleri, sorun çözücü fikirleri ve kendine has tarzıyla temsiliyet açısından olumlu bir örnek sergilediği söylenebilir.

SONUÇ

Gönül Dağı dizisinde yer alan Ciritçi Abdullah karakterinin yaşlı temsiliyetinin incelendiği bu çalışmada, Gönül Dağı dizisinin birinci sezonunun ilk 20 bölümü incelenmiş, aktivite teorisi ve yaşlılıkta bilgelik kavramları bağlamında değerlendirilmiştir. Ciritçi Abdullah karakterinin bilge, aktif, yardımsever, aile ve sosyal ilişkilerinin güçlü, öğüt verici, cesaretlendirici, bağımsız ve yaşlı temsiliyetinin olumlu olduğu bir rolde olduğu görülmüştür. Batı medyasındaki yaşlıların “görünmez” algısının (Kuruoğlu ve Salman, 2017) aksine Ciritçi Abdullah karakteri, görüşleri ve düşünceleri merak edilen, sözlerine değer verilen ve saygı gösterilen, bütün kasabanın dertlerine koşan ve aktif yaşlanmanın iyi bir örneğini gösteren bir karakter şeklinde gösterilmektedir.

Gönül Dağı dizisi, geleneksel yapının hâkim olduğu bir toplumsal yapıyı ve gerçekliği temel almaktadır. Geleneksel toplumsal yapı içerisinde yaşlı bireyler hem toplum hem de aile içerisinde önemli bir yere sahiptir (Gül, 2022). Bu bağlamda Ciritçi Abdullah karakterinin görüşlerine ve fikirlerine değer verilen bir profilde olması beklenen bir sonuçtur. Buna karşılık modern toplumda yaşlı bireyin konumunun düşük olduğu bilinen bir olgudur (Korkmaz Yaylagül, 2017). Bu sebeple medyadaki olumsuz yaşlı temsillerinin modern toplumun özellikleri ve popüler kültürün yaşlılık algısıyla bağlantılı olduğunu söylemek yanlış bir yorum olmayacaktır.

Medya, toplumsal algı ve davranışları yansıtan önemli bir araçtır. Buna karşılık medyada yaşlı temsili olumsuz söylemler üzerinden şekillenmekte ve yaşlılar korunmaya muhtaç ve edilgen bireyler olarak kalıplaştırılmaktadır (Korkmaz Yaylagül ve Bulut, 2023). İlgili literatürde genellikle komik, acınası, zavallı, yetersiz, eksik vb. rollerdeki yaşlı temsiliyetinin aksine Ciritçi Abdullah karakterinin yaşlılığın olumlu temsiliyetini yansıttığı söylenebilir. Sonuç olarak, Ciritçi Abdullah gibi karakterlerin medyada yaygınlaşmasının yaşlı temsiliyetinin görünümünün iyileşmesine, yaşlı insanlara yönelik olumsuz bakış, tutum, davranış ve söylemlerin olumlu yönde değişmesine katkı sağlayacağı söylenebilir. Bu anlamda medyada yaşlı temsiliyetine ilgili akademik çalışmaların artırılması önerilmektedir.

KAYNAKLAR

- Akdemir, M. (2023). Türk televizyon dizilerinde kadına yönelik şiddetin kültürel inşası. Yüksek Lisans Tezi. Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Ankara.
- Ardahan, M. (2006). Sosyal destek ve hemşirelik. *Anadolu Hemşirelik ve Sağlık Bilimleri Dergisi*, 9(2), 68-75.
- Ardelt, M. (2000). Antecedents and effects of wisdom in old age: A longitudinal perspective on aging well. *Research on Aging*, 22(4), 360-394.
- Ardelt, M. ve Oh, H. (2016). Theories of wisdom and aging. 12.11.2023 tarihinde https://digitalcommons.georgefox.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1025&context=sw_fac adresinden erişildi.
- Aslan, M. ve Hocaoglu, Ç. (2017). Yaşlanma ve yaşlanma dönemiyle ilişkili psikiyatrik sorunlar. *Düzce Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü Dergisi*, 7(1), 53-62.
- Aydoğan, H. (2021). Yaşlıların sosyal reklamlar aracılığıyla temsili-6 ülke karşılaştırması. *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 26(1), 21-44. <https://doi.org/10.20296/tsadergisi.807396>
- Aytaç, O. (2021). Sinemada yaşlılık temsillerine karşılaştırmalı bir bakış. *Senex: Yaşlılık Çalışmaları Dergisi*, 4(4), 40-50.
- Beğler, T. ve Yavuzer, H. (2012). Yaşlılık ve yaşlılık epidemiyolojisi. *Klinik gelişim*, 25(3), 1-3.
- Çifçili, S. (2012). Aktif yaşlanma: fiziksel boyut. *The Journal of Turkish Family Physician*, 3(1), 6-12.
- Dabak Özdemir, B. ve Yıldırım Önk, Ü. (2020). Yerli çocuk çizgi filmlerinde ideolojik bir söylem olarak yaşlılık: TRT Çocuk örneği. *Türkiye İletişim Araştırmaları Dergisi*, (36), 161-185.
- Demirel, Y., & Yücel, M. (2017). Sosyal destek ve psikolojik güçlendirmenin duygusal tükenmişlik üzerine etkisi. *Kastamonu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 310-321.
- Durdubaş, K. (2022). Televizyon reklamlarında yaşlı temsillerinin yaşlılık algısına etkisi. *Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi*, 11(1), 60-76.
- Dünya Sağlık Örgütü DSÖ (2001). Men, ageing and health: achieving health across the life span (No. WHO/NMH/NPH/01.2). World Health Organization.
- Dünya Sağlık Örgütü DSÖ (2002). Active ageing- a policy framework, <https://apps.who.int/iris/handle/10665/67215> adresinden alındı. Erişim tarihi: 12.11.2023.
- Ergün Takan, D. (2021). Sinemada “farklı” bir yaşlılık temsili: The Leisure Seeker. *Elektronik Cumhuriyet İletişim Dergisi*, 3(1), 27-56.
- Erjem, Y. ve Çağlayandereli, M. (2006). Televizyon ve gençlik: yerli dizilerin gençlerin model alma davranışı üzerindeki etkisi. *C.Ü. Sosyal Bilimler Dergisi*, 30(1), 15-30.
- Ertaylan, A. (2016). 1990 sonrası Türkiye sinemasında yaşlılık temsilleri. *The Turkish Online Journal of Design, Art and Communication*, 6(1), 1-20.
- Gönüllü, C. (2022). Aktivite kuramı çerçevesinde yaşlıların eğitimi. *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (56), 26-35.
- Gül, H. (2022). Modernleşme sürecinde yaşlılık sorunlarına ilişkin sosyolojik bir değerlendirme. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 11(2), 928-943.
- Kasımoğlu, S. (2022). Yaşlı bilge adam arketipinin bir örneği olarak Tütü. *Gazi Türkiyat*, (31), 53-61.
- Kılınç, Ö. ve Uztuğ, F. (2016). Televizyon dizilerinde yaşlılığın temsili. *İstanbul University Journal of Sociology*, 36(2), 477-506.

- Korkmaz Yaylagül, N. ve Bulut, S. (2023). Neoliberalizm, pandemi ve yaş ayrımcılığı: medya söylemi. *Community & Physician/Toplum ve Hekim*, 38(4).
- Korkmaz Yaylagül, N. (2017). Sosyal antropoloji ve yaşlılık. İ. Tufan ve M. Durak, (Ed.). *Gerontoloji içinde (165-180)*. Nobel Akademik Yayıncılık.
- Kuruoğlu, H. ve Salman, S. (2017). Medyada yaşlılık ve Türk sinemasında yaşlılık temsili. *Abant Kültürel Araştırmalar Dergisi*, 2(3), 1-23.
- Sallan Gül, S. ve Kâhya Nizam, Ö. (2021). Sosyal bilimlerde içerik ve söylem analizi. *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (42), 181-198. <https://doi.org/10.30794/pausbed.803182>
- Salman, S. (2018). Medyada yaşlı beden temsili: son koşu filmi örneği. H. Kuruoğlu ve K. Töre Özsel (Ed.). *Medya ve Beden* (344). Ankara: Detay Yayıncılık.
- Smith, J. ve Baltes, P. B. (1990). Wisdom-related knowledge: Age/cohort differences in response to life-planning problems. *Developmental psychology*, 26(3), 494.
- Smith, M. C. (2012). The relationships among cognitive, spiri-tual, and wisdom development in adultst. Yayınlanmamış doktora tezi, Cleveland State University, Ohio.
- Şakı Aydın, O. (2022). Reklamlarda yaş ayrımcılığı: özel gün reklamlarında yaşlılığın temsili üzerine göstergebilimsel bir inceleme. *Uluslararası Halkla İlişkiler ve Reklam Çalışmaları Dergisi*, 5(1), 9-29.
- Tufan, İ. (2001). Yaşlanan dünyada bir delikanlı: *Türkiye. Toplum ve Sosyal Hizmet*, 12(3), 27-49.
- Tufan, İ. (b.t.). *Gerontolojiye giriş*.
- Tufan, İ. (2014). *Türkiye’de Yaşlılığın Yapısal Değişimi*. İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları, s. 17.
- Tufan, İ. (2016). *Antik Çağdan Günümüze Yaşlılık ve Yaşlanma*. Ankara: Nobel Yayıncılık.
- Tufan, İ. (2020). *Gerontolojiye Hazırlık Perspektifler; Teoriler, Yöntemler Üzerine Ön Bilgi*. Ankara: Nobel Yayınları, s. 18-50.
- Tufan, İ., Oktuğ Zengin, M. ve Köse, M.T. (2017). Sosyal gerontoloji. İ. Tufan ve M. Durak, (Ed.). *Gerontoloji içinde (73-88)*. Nobel Akademik Yayıncılık.
- Türkan, M. ve Sezer, S. (2017). Yaşlı yoksulluğunun yarattığı sosyal ve psikolojik sorunlar: Muğla örneği. *Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 4(4), 35-57.
- Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK). İstatistiklerle yaşlılar, 2021. (2022). <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Istatistiklerle-Yaslilar-2021-45636> adresinden alındı. Erişim tarihi: 09. 11. 2023
- Türkiye İstatistik Kurumu. (2022). İstatistiklerle yaşlılar, 2021. <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Istatistiklerle-Yaslilar-2021-45636>.
- Üçok, A. (2018). Yaşlılıkta aktivite kuramı ile yaşamdan kopma kuramının karşılaştırılması. *Journal of International Social Research*, 11(56).
- Ülker, Y. (2021). Değişen yaşlılık kavramının reklamlara yansımaları. *Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 12(2), 404-418.
- Yasa, F. (2021). Toplumsal cinsiyet rolleri bağlamında yaşlılığın temsili: televizyon reklamları üzerine bir araştırma. *Türkiye İletişim Araştırmaları Dergisi*, (38), 222-241. <https://doi.org/10.17829/turcom.930934>
- Yazıcı, S., (2014). Gerontoloji ve gelişim süreci. N. Korkmaz ve S. Yazıcı, (Ed.), Küreselleşme ve yaşlılık eleştirel gerontolojiye giriş içinde (s. 21-38). Ütopya Yayınevi.
- Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (1999). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.

- Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (2006). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri* (5. bs.). Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Yıldırım, F. ve Abukan, B. (2015). Yaşlılıkta bilgelik konusunda bir derleme. *Türk Psikoloji Yazıları*, 18(35), 1.
- Yoğurtçu, G. (2019). Yaşlılık olgusu ve yaşlılığın medyada temsili: Türkiye, Rusya ve Kırgızistan gazeteleri örneği. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 23(3), 1049-1066.
- Zavalsız, Y. S. ve Dağcı, Y. S. (2019). Televizyon dizilerinin toplum üzerindeki etkisi (Karabük örneği). *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi (ÇÜİFD)*, 19(1), 185-201. <https://doi.org/10.30627/cuilah.549553>

Yazar Katkı Oranı

Araştırmacılar bu çalışmanın tümüne eşit katkıda bulunmuştur. Araştırmacılar herhangi bir çıkar çatışması bildirmemiştir.

**LES EXPRESSIONS CULTURELLES DANS LA
TRADUCTION FRANÇAISE DU ROMAN 'ÜÇKAĞITÇI'
D'ORHAN KEMAL : UNE ANALYSE SELON LES
STRATÉGIES DE MONA BAKER**

ORHAN KEMAL'İN 'ÜÇKAĞITÇI' ROMANININ
FRANSIZCA ÇEVİRİSİNDE KÜLTÜREL İFADELER:
MONA BAKER'İN STRATEJİLERİYLE BİR ANALİZ

Muzaffer KAYA

05

LES EXPRESSIONS CULTURELLES DANS LA TRADUCTION FRANÇAISE DU ROMAN 'ÜÇKAĞITÇI' D'ORHAN KEMAL : UNE ANALYSE SELON LES STRATÉGIES DE MONA BAKER

ORHAN KEMAL'İN 'ÜÇKAĞITÇI' ROMANININ FRANSIZCA ÇEVİRİSİNDE
KÜLTÜREL İFADELER: MONA BAKER'IN STRATEJİLERİYLE BİR ANALİZ

CULTURAL EXPRESSIONS IN THE FRENCH TRANSLATION OF ORHAN
KEMAL'S 'ÜÇKAĞITÇI': AN ANALYSIS USING MONA BAKER'S STRATEGIES

*Muzaffer KAYA

RÉSUMÉ

Cet article propose une étude détaillée de la traduction en français du roman *Üçkağıtçı* (L'escroc) d'Orhan Kemal, réalisée par Jean-Louis Mattei. L'analyse se concentre sur l'application des méthodes de traduction développées par Mona Baker, particulièrement en ce qui concerne les éléments culturels. L'œuvre de Kemal, riche en noms propres, expressions idiomatiques et autres spécificités linguistiques et culturelles, offre un terrain fertile pour l'examen des stratégies de traduction. Cette étude classe les éléments culturels du texte original en quatre catégories, en fonction de leur traitement dans la traduction : idiomes de même forme et signification, idiomes de signification semblable mais de forme différente, idiomes traduits par paraphrase et idiomes omis. L'objectif est d'évaluer l'efficacité de ces stratégies dans le contexte littéraire et de sonder les préférences du traducteur selon l'approche centrée sur la source ou la cible. Tout en analysant l'approche traductionnelle, une attention particulière est portée aux stratégies dominantes et à leur impact sur le transfert de sens entre les deux cultures. Fondamentalement, cette étude consiste donc en une évaluation et vérification de l'applicabilité des stratégies de traduction dans le contexte d'une œuvre littéraire. L'objectif étant d'identifier les orientations fondamentales, sourcières ou ciblées, du traducteur.

ÖZ

Bu makale, Orhan Kemal'in *Üçkağıtçı* başlıklı romanının Jean-Louis Mattei tarafından Fransızca'ya « L'escroc » olarak çevrilen eserin Mona Baker'ın kültürel unsurların çevirisine yönelik çeviri stratejileri ışığında ayrıntılı bir çalışmasını sunmaktadır. Ele alınan eser 2002 yılında T.C. Kültür Bakanlığı tarafından yayımlanmıştır. Bu romanın seçilmesinin temel nedeni, birçok özel isim, günlük konuşma dili, geleneksel ifadeler, deyimsel ifadeler ile kaynak dil ve kültüre özgü diğer unsurları içermesidir. Dolayısıyla bu roman, Mona Baker'ın çeviri stratejileri ışığında incelenmesine oldukça uygundur. Bu makaledeki kaynak metinden seçilen atasözleri ve deyimler ile bunların çevirileri dört kategoriye göre tespit edilmiştir: Benzer anlam ve benzer biçimle çeviri, benzer anlam farklı biçimle çeviri, açıklama yoluyla çeviri ve çıkarma yöntemiyle çeviri. Temel olarak çeviri stratejilerinin edebi bir eserde uygulanabilirliğinin çalışılması yapılmıştır. Çevirmenin kaynak odaklı mı yoksa hedef odaklı mı olan temel eğilimleri ortaya konmaya çalışılmıştır. Bu süreçte romanın çevirisinde hakim olan stratejilerin araştırılmasına önem verilmiştir. Çevirmenin zorda kaldığı durumlar dışında çıkarma işlemine başvurmadığı, benzer anlam ve benzer biçimle çeviri, benzer anlam farklı biçimle çeviri ve açıklama stratejisini kullandığı tespit edilmiştir.

ABSTRACT

This article presents a detailed study of the French translation of Orhan Kemal's novel "ÜÇKAĞITÇI," titled "L'escroc" and translated by Jean-Louis Mattei, in the light of Mona Baker's translation strategies for cultural elements. The work in question was published in 2002 by the Ministry of Culture of the Republic of Türkiye. The primary reason for selecting this novel is its inclusion of numerous proper names, colloquial language, traditional expressions, idiomatic phrases, and other elements specific to the source language and culture. Therefore, this novel is highly suitable for analysis under the framework of Mona Baker's translation strategies. In this article, proverbs and idioms from the source text and their translations have been categorized into four groups: translation with similar meaning and form, translation with similar meaning but different form, translation by paraphrase, and translation by omission. Essentially, this study examines the applicability of translation strategies in a literary work. It attempts to uncover the translator's fundamental inclinations, whether source-oriented or target-oriented. It has been observed that the translator resorts to subtraction only in situations where facing difficulties, and employs translation with similar meaning and similar form, translation with similar meaning but different form, and paraphrasing.

Mots Clés:

Mona Baker,
Stratégies de traduction,
Proverbes,
Culture,
Traduction.

Anahtar Kelimeler:

Mona Baker,
Çeviri Stratejileri,
Atasözleri,
Kültür,
Çeviri.

*Dr. Öğr. Üyesi, Kırıkkale
Üniversitesi, Yabancı Diller
Yüksekokulu, muzafferkaya23@
hotmail.com ORCID: 0000-
0003-0145-690X

Alıntılanmak için/Cite as: Kaya
M. (2024). Les expressions
culturelles dans la traduction
française du roman 'üçkağıtçı'
d'orhan kemal : une analyse
selon les stratégies de mona
baker, Çukurova Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü
Dergisi, 33 (1), 64-77

INTRODUCTION

La culture englobe le comportement social, les normes, les croyances et les valeurs prévalentes dans les sociétés humaines. Elle comprend la langue, la religion, la cuisine, les habitudes sociales, la musique, les arts et d'autres aspects qui définissent le mode de vie d'un groupe. Celle-ci se caractérise par sa dynamique évolutive, subissant des transformations au gré du temps sous l'influence de divers facteurs externes. Cette fluidité reflète la nature adaptable et interactive de la culture, laquelle est en perpétuelle mutation en réponse à son environnement.

La traduction est profondément liée à la culture car elle implique de transmettre des significations d'une langue à une autre, en tenant compte des nuances culturelles. Le contexte culturel est crucial en traduction puisque les mots et les expressions peuvent avoir différentes connotations et significations dans différentes cultures. Une traduction efficace nécessite de comprendre et d'interpréter ces nuances culturelles pour transmettre le message voulu de manière précise et appropriée.

Nous le savons et nous ne cessons de le rappeler, la relation entre la traduction et la culture a été un sujet de discussion majeur dans le domaine de la traduction. C'est surtout à partir des années 1970 que la culture est reconnue comme un paramètre important dans le processus de traduction. Globalement, deux tendances majeures peuvent être observées dans le développement des études de traduction au 20ème siècle : les tournants linguistiques et culturels. Le changement linguistique dans les études de traduction a débuté dans les années 1950 et a continué jusqu'au milieu des années 1970.

Les théoriciens de la traduction tels que Roman Jakobson, Eugene Nida, John C. Catford et Peter Newmark ont défini et étudié l'approche linguistique de la traduction avec un accent particulier sur la notion d'équivalence.

Roman Jakobson a distingué trois types de traduction : intralinguale, interlinguale et intersémiotique. Sa théorie souligne qu'aucun signe verbal ne peut être parfaitement traduit dans un autre système de signes, mettant en avant l'importance du contexte culturel en traduction. Cette approche révèle que la traduction ne se limite pas à la

langue, mais englobe aussi les nuances culturelles et symboliques.

Eugene Nida est célèbre pour ses concepts d'équivalence formelle et dynamique. Il a argumenté, comme nous le savons, que traduire le sens et l'effet est plus crucial que la traduction littérale, surtout face aux différences culturelles. Cette perspective met l'accent sur la nécessité de comprendre les cultures pour transmettre le message de manière efficace.

John C. Catford a axé son étude sur les aspects linguistiques de la traduction. Il considérait la traduction comme un remplacement de matériel textuel par un équivalent dans une autre langue, soulignant ainsi le rôle du contexte culturel pour trouver ces équivalents. Sa théorie met en lumière la complexité de naviguer entre les langues tout en respectant leurs contextes culturels.

Peter Newmark a traité des implications culturelles en traduction, introduisant les concepts de traduction sémantique et communicative. Il a mis en évidence le rôle crucial du traducteur dans la transmission du contexte culturel de la langue source au public cible, reconnaissant ainsi l'importance de la culture dans la compréhension du texte.

André Lefevre a considéré la traduction comme une forme de réécriture adaptée aux normes culturelles et idéologiques de la langue cible. Il a souligné que les traductions façonnent la littérature et la perception culturelle, offrant ainsi une vision plus large de l'impact de la traduction sur la culture et la société.

En 1990, Susan Bassnett et André Lefevre ont introduit la notion de « changement de culture » dans les études de traduction. Les deux chercheurs ont, comme beaucoup d'autres chercheurs, principalement souligné l'importance de la culture : « ni le mot, ni le texte, mais la culture (ne) devient l'unité opérationnelle de la traduction » (cité dans Petterson, 1999). L'approche culturelle de la traduction est caractérisée par une attitude critique vis-à-vis de l'importance accordée à la linguistique en particulier la notion d'équivalence, accompagnée d'une tendance à considérer la traduction comme un processus contextuel,

un fait historique et principalement un produit de la culture cible.

L'analyse de ces théories, voire l'importance de certaines valeurs mises en avant, que nous avons rappelées brièvement en citant particulièrement ci-dessus certaines personnalités, montre que la traduction est un processus complexe qui va bien au-delà de la simple conversion linguistique. Elle nécessite une compréhension approfondie des cultures pour assurer une communication efficace et respectueuse. Chacun de ces théoriciens apporte une perspective unique sur le rôle de la culture en traduction, démontrant l'importance cruciale de la sensibilité culturelle dans l'art de la traduction.

Dans le domaine de la traduction, le rôle du traducteur est, comme nous le savons, souvent minimisé à tort, comme celui d'un simple médiateur expert en langues, effectuant une traduction entre deux langues. Cette dualité de rôles est au cœur des défis et des compétences nécessaires pour une traduction efficace. Par conséquent, il s'avère tout aussi impératif de posséder une compréhension approfondie et explicite des cultures tant source que cible dans le processus de traduction :

Les traducteurs font la médiation entre les cultures (y compris les idéologies, les systèmes moraux et les structures socio-politiques), cherchant à surmonter les incompatibilités qui entravent le transfert de sens. Ce qui a de la valeur comme signe dans une communauté culturelle peut être dépourvu de signification dans une autre... (cité dans Larsen, 1993, p. 209).

Auteur d'un ouvrage d'une grande influence dans le domaine des études en traduction, « Language to Language » (1998), Christopher Taylor formulait déjà l'idée que la langue est intimement liée à la culture, car elle englobe divers aspects de la vie humaine au sein d'une communauté. Ces aspects vont des « noms géographiques aux termes institutionnels, en passant par les expressions spécifiques à la culture qui font référence aux modes de vie, à l'organisation sociale, aux coutumes locales, aux objets matériels, etc. » Par la suite, il a souligné que la dimension culturelle de la langue doit être appréhendée « par rapport aux domaines d'utilisation de la langue qui revêtent une portée plus universelle » (1998, p. 103-104).

C'est précisément cet aspect de la profession de traducteur sur lequel Taylor a attiré l'attention lorsqu'il a suggéré que les traducteurs doivent être « bilingues et biculturels » qui compte beaucoup lors du processus traductionnel. Étant donné que les individus bilingues compétents sont considérés comme faisant partie intégrante des deux cultures, les traducteurs doivent être capables de naviguer aisément entre ces deux mondes culturels. Ils doivent avoir une compréhension claire du potentiel offert par les deux systèmes culturels afin de réaliser des transitions linguistiques d'un univers à l'autre sans altérer le sens (p. 103).

Effectuées dans ce sens, la relation entre la langue et la culture a fait l'objet de beaucoup d'autres études réalisées par de nombreux chercheurs, parmi lesquels nous rappelons Ian Higgins et Sándor Hervej, dont l'ouvrage « Thinking French Translation : A Course in Translation Method : French to English » (2002) a mis en lumière le fait que la traduction implique le transfert de messages non seulement d'une langue à une autre, mais également d'une culture à une autre. Il est évident que l'une des caractéristiques fondamentales de toute culture particulière réside dans sa langue ou ses langues. En d'autres termes, les caractéristiques linguistiques qui définissent un texte donné font partie intégrante des « caractéristiques culturellement pertinentes » (p. 31).

Les linguistes américains Edward Sapir et Benjamin Whorf, ainsi que l'anthropologue polono-britannique Bronisław Malinowski, ont soutenu que ceux qui utilisent leur langue maternelle pour communiquer véhiculent leurs messages à travers des moyens linguistiques qui reflètent leur éducation culturelle et, par conséquent, leur vision du monde (Taylor, 1998, p. 102). On peut présumer que si une traduction littérale fonctionne dans un contexte donné (comme c'est souvent le cas), cette traduction peut être considérée comme « culturellement neutre ». Cependant, en raison des différences culturelles, qui se révèlent souvent plus complexes que les différences linguistiques, les traducteurs se retrouvent généralement dans des situations où la restitution d'un message source donné nécessite l'utilisation de procédures de traduction « moins neutres ». En d'autres termes, les caractéristiques linguistiques d'un texte donné ne peuvent être dissociées

des « caractéristiques culturellement pertinentes » (Higgins & Hervey, 2002, p. 31).

Traduction Des Éléments Liés À La Culture

La traduction des éléments culturels, notamment des proverbes et des idiomes, représente un défi majeur dans le domaine de la traductologie. Ces éléments, profondément ancrés dans la culture d'origine, exigent du traducteur non seulement une expertise linguistique mais aussi une sensibilité culturelle aiguë.

Les proverbes et les idiomes sont des expressions qui reflètent les valeurs, les croyances et l'histoire d'une culture. Ils sont souvent chargés de sens et d'implications qui dépassent leur signification littérale. En traduction, ces expressions posent un défi unique car elles peuvent ne pas avoir d'équivalents directs dans la langue cible.

La traduction de textes turcs vers d'autres langues présente des défis uniques en raison des éléments culturels riches et distincts de la langue et littérature turques. Les références culturelles, les idiomes, les contextes historiques et les styles littéraires propres à la culture turque nécessitent une gestion attentive en traduction. Le traducteur doit non seulement avoir une compétence linguistique, mais aussi une profonde compréhension de la culture turque pour assurer que l'essence culturelle et les subtilités soient précisément transmises dans la langue cible.

Le contexte dans lequel un proverbe ou un idiom est utilisé joue un rôle crucial. Le traducteur doit prendre en compte non seulement le contexte linguistique mais aussi le contexte culturel pour choisir la stratégie de traduction la plus appropriée.

Le principal défi est de transmettre le sens culturel et émotionnel de ces expressions sans en altérer l'essence. Parfois, le traducteur peut choisir d'omettre l'idiome ou le proverbe si sa présence n'ajoute aucune valeur significative à la compréhension du texte cible, ou s'il risque de causer de la confusion.

À Propos De L'escroc (Üçkağitçi) Et Du Traducteur

L'escroc d'Orhan Kemal, traduit par Jean-Louis Mattei, est une œuvre composée de 22 parties publiée en mai 1969. Ce roman constitue la suite du précédent, L'Inspecteur

des Inspecteurs (Müfettişler Müfettişi), paru en 1966, et relate les événements qui ont suivi l'arrestation de Kudret Yanardağ à Istanbul. Le fraudeur, menotté et emmené parmi les gendarmes, est incarcéré, mais grâce à l'aide du cocher Kel Mıstık, il parvient rapidement à rétablir sa réputation ébranlée. Il gagne l'estime de Kemal Agha, emprisonné pour activités politiques, ainsi que celle de sa jeune belle-sœur Nefise, veuve et membre du Nouveau Parti. Nefise est prête à lui céder tous ses biens. Peu après, l'un des amis de Kudret Yanardağ, Idris, lui apporte des nouvelles réjouissantes d'Istanbul : sa femme demande le divorce, ne pouvant supporter l'incarcération de son mari. Dans le but de subvenir à leurs besoins, Kudret dépose cinquante mille livres sur le compte de Kudret Yanardağ. Il propage ensuite la rumeur qu'il a versé cette somme au directeur de la prison en pot-de-vin, renforçant ainsi son image aux yeux de Nefise. En réalité, il donne cinq mille livres à Idris, qui a été libéré de prison et est venu réactiver l'ancien réseau, et garde le reste de l'argent pour lui-même. Son dossier est finalement examiné par le tribunal, mais faute de preuves, il est libéré. Bien qu'il n'ait pas encore adhéré au Nouveau Parti, il prépare déjà le terrain. Son adhésion au parti est immédiate et il gagne rapidement le cœur des gens avec ses discours. Après avoir épousé Nefise par un mariage religieux, il hérite de sa ferme et de toutes ses propriétés. Pendant ce temps, Şehvar, son ex-femme, revient d'Istanbul après avoir appris que son ex-mari est devenu un homme respecté. À un moment donné, Kudret Yanardağ est de nouveau arrêté pour avoir utilisé la religion à des fins politiques, mais il est évacué d'Ankara par télégramme car il a remporté les élections et est devenu député.

Orhan Kemal utilise d'un côté des éléments de la langue locale ainsi que des références aux superstitions, qui sont des manifestations du langage oral, et de l'autre côté, il emploie un « langage hybride » formé par l'intégration de valeurs et de concepts propres à la nouvelle culture. De plus, le récit avance rapidement, caractéristique typique des contes, avec une structure de phrases courtes basée sur des répétitions, des analogies et des expressions clichées.

Ce roman a été traduit en français par Jean-Louis Mattei et publié par le R.T Ministère de la Culture - Ankara en 2002. Les traducteurs, ces médiateurs entre langues et cultures

passent souvent inaperçus. Raison pour laquelle nous allons accorder un petit passage pour notre traducteur en question qui nous permettra de comprendre aussi son lien avec la langue et culture turques. Jean-Louis Mattei compte plusieurs essais publiés dans des revues internationales, ainsi que des traductions d'œuvres de la littérature turque moderne, y compris L'Inspecteur des Inspecteurs d'Orhan Kemal en 1995. Arrivé en Turquie en 1976, il a commencé à enseigner le français au lycée Tevfik Fikret à Ankara, où il a travaillé jusqu'en 1978. Il a également enseigné au lycée de Galatasaray entre 1982 et 1984. En 1982, il a épousé Nurcan Mattei, avec qui il a eu un fils nommé Timur. De 1988 à 2004 (16 ans), il a occupé le poste de spécialiste des étrangers au Département d'Enseignement de la Langue française de la Faculté d'Éducation de l'Université Bursa Uludağ. Il dispensait également des cours de traduction turc-français. En novembre 2004, alors qu'il travaillait à l'Université d'Uludağ, il a été affecté par une maladie bien connue sous le nom de « faiblesse musculaire » dans le public et appelée « Myasthénie grave » dans la littérature médicale. Sur proposition de la Société historique turque, il a reçu le prix du Président Recep Tayyip Erdoğan le 10 avril 2015 pour ses contributions à l'histoire turque à l'échelle internationale. Les livres de Jean-Louis Mattei ont trouvé leur place non seulement dans les bibliothèques turques, mais également dans les bibliothèques du monde entier.

Théorie De L'équivalence De Mona Baker Pour Les Motifs Collocationnels Et Les Expressions Idiomatiques

Comme nous le savons, Mona Baker que nous nous permettrions de qualifier comme biculturelle et spécialiste de l'interculturalité en contexte traductionnel non seulement en raison de ses travaux mais aussi en raison de ses appartenances identitaires, voire linguistiques et culturelles, enseigne la traduction et est directrice du Centre de traduction et d'études interculturelles de l'Université de Manchester. Elle est reconnue pour ses recherches sur la taxonomie des stratégies de traduction et l'équivalence de traduction.

Dans la théorie de la traduction, le concept d'équivalence est une question fondamentale. L'objectif de la traduction d'équivalence est d'avoir un impact sur le lecteur cible

similaire à celui que l'auteur du texte original a eu sur le lecteur du texte source. Dans un contexte donné, le choix d'un équivalent approprié dépend d'une variété de facteurs, certains étant purement linguistiques et d'autres extralinguistiques :

- le système ou les systèmes linguistiques utilisés, ainsi que la façon dont l'auteur du texte source et le traducteur utilisent les systèmes linguistiques au travail;
- les attentes, les connaissances de base et les préjugés des lecteurs au sein d'une culture spécifique;
- la propre conception du traducteur de sa tâche, y compris ses décisions sur ce qui convient dans un contexte donné;
- plusieurs contraintes telles que la censure par les autorités officielles et divers types d'exigences imposées par des personnes autres que le traducteur, l'auteur et le lecteur (Baker, 2018, p. 16).

Dans son livre initial, qui a été publié pour la première fois en 1992, « In Other Words : A Coursebook on Translation » Mona Baker a proposé sa théorie de l'équivalence, en élaborant notamment sur « l'équivalence au niveau du mot » et « l'équivalence au-dessus du niveau du mot ». Un problème majeur dans le processus de traduction est le manque d'équivalence au niveau des mots. Un mot dans la langue source peut suggérer une notion au lecteur cible qui n'est pas du tout familière. Ce concept particulier peut être abstrait ou concret, et est souvent appelé « culture liée », en ce sens qu'il est généralement associé à une croyance religieuse, à une tradition sociale, à une sorte de nourriture, etc. (2018, p. 19).

Comme les mots liés à la culture, les « motifs collocationnels » (idiomes et expressions fixes), en raison de leur « nature arbitraire », peuvent poser de graves problèmes au traducteur (p. 66). Les collocations sont des groupes de mots qui sont généralement utilisés ensemble. Bien que certaines collocations nous donnent une idée du contexte culturel dans lequel elles se produisent (p. 66), il est souvent difficile de comprendre ce qu'elles signifient simplement parce qu'elles ne se prêtent pas à la traduction littérale.

Motif lexical majeur au-dessus du niveau du mot, un idiom est une expression dont le sens est différent du sens véhiculé par ses parties individuelles. Selon Baker, les expressions idiomatiques sont « des modèles de langage figés qui permettent peu ou pas de variation dans la forme et qui ont souvent des significations qui ne peuvent être déduites de leurs composantes individuelles » (p. 69). Pour citer quelques exemples, « enterrer la hache de guerre » signifie « redevenir amical après un désaccord ou une querelle » ; « avoir les pieds sur terre » suggère « être raisonnable et pratique » (p. 69).

Dans leur ouvrage influent intitulé « The Theory and Practice of Translation » (1982), Nida et Taber ont formulé une définition de l'idiome en le décrivant comme une structure de phrase dont la signification ne se réduit pas simplement à la somme des significations de ses composants (p. 45). Ces deux chercheurs ont mis en évidence que les idiomes nécessitent souvent des ajustements sémantiques, car ils ne se prêtent pas aisément à une traduction littérale. En réalité, il est rare de pouvoir établir une correspondance directe entre un idiom dans la langue source et un idiom dans la langue cible. Nida et Taber ont introduit le concept d'ajustements en tant que stratégie spécifique à utiliser lorsque la traduction littérale est impossible. Ils ont identifié trois types d'ajustement : l'addition, la soustraction et l'altération. Ils ont argumenté que, dans le processus de traduction des expressions idiomatiques, une certaine « perte » de contenu sémantique est inévitable. Cependant, ils ont également souligné que ce processus peut être planifié de manière à minimiser ces pertes grâce à différents types d'ajustements : (a) de la transformation d'idiomes en non-idiomes (par exemple, « Dilimde tüy bitti » – « J'en ai assez de le dire ») ; (b) de la transformation d'idiomes en idiomes (par exemple, « Yüreğim ağzıma geldi » - « Mon cœur est monté dans ma gorge ») ; et (c) de la transformation de non-idiomes en idiomes (par exemple, « Tarafsız kalmayı tercih ettim » - « J'ai préféré rester neutre »).

Dans son ouvrage intitulé « À propos de la traduction », Peter Newmark propose une définition de l'idiome en le décrivant comme un groupe de mots couramment utilisés et fréquemment colocalisés, dont le sens ne peut pas être clairement déduit des significations individuelles de ses

composants (1991, p. 58). Newmark insiste sur le fait que la traduction littérale d'un idiom est pratiquement incompréhensible pour le lecteur. Dans de telles situations, il préconise de rechercher une expression dans la langue cible qui communique au mieux la signification globale de l'idiome source, plutôt que de remplacer les mots individuels de l'expression idiomatique par leurs équivalents littéraux dans la langue cible (Delisle, Lee-Jahnke & Cormier, 1999, p. 144).

Antoine Berman, un autre érudit qui s'est penché sur la traduction des idiomes, s'oppose fermement à la substitution d'un idiom par un équivalent dans la langue cible, considérant cette pratique comme un reflet de l'ethnocentrisme. Il estime que jouer avec l'équivalence revient à altérer le discours de l'œuvre étrangère (cité dans Munday, 2008, p. 148).

Taxonomie Des Stratégies De Traduction Des Idiomes De Mona Baker

Dans son livre « In Other Words : A Coursebook on Translation », Mona Baker a proposé sa propre taxonomie de stratégies pour traduire des idiomes employés par des traducteurs professionnels. Dans le même livre, Baker aborde également le problème de la non-équivalence, ainsi que les difficultés de traduction de certains types d'éléments sémantiques, lexicaux et syntaxiques, parmi lesquels figurent des concepts spécifiques à la culture (2018, p. 21). En ce qui concerne la traduction des collocations avec les associations culturelles, Baker a fait valoir que, dans ce processus, l'utilisation d'informations supplémentaires est non seulement inévitable, mais également souhaitable pour le lecteur cible qui ne serait pas en mesure de donner (sans ces informations) un sens à la signification et aux implications de la collocation dans le texte source (p. 59-60).

Lors de la traduction d'expressions idiomatiques, la principale difficulté réside dans leur reconnaissance, cependant, cette tâche n'est pas toujours aussi simple. Il existe divers types d'idiomes, certains étant plus aisément identifiables que d'autres. Les idiomes qui se prêtent à une reconnaissance aisée sont ceux qui comportent des expressions turques suggérant une distorsion claire de la réalité, par exemple ;

« Acele işe şeytan karıştır. » - « La hâte est mauvaise conseillère. »

« Bana arkadaşımı söyle, sana kim olduğunu söyleyeyim. »
- « Dis-moi qui sont tes amis, je te dirai qui tu es. »

« İşleyen demir pas tutmaz. » - « Le fer en mouvement ne rouille pas. »

« Herkesin elinde bir tas su vardır. » - « Chacun a un bol d'eau à la main. »

« Körle yatan şaşkı kalkar. » - « Qui couche avec un aveugle finit par devenir borgne. »

« Sakınan göze çöp batar. » - « Celui qui se méfie n'a pas de copeaux dans l'œil. »

« Düşenin dostu olmaz. » - « Il n'y a pas d'amis pour celui qui est tombé. »

Certains idiomes contiennent des phrases qui ne sont pas conformes aux règles grammaticales de la langue. Pour citer quelques exemples ;

« Après la pluie, le beau temps. » - « Her işte bir hayır vardır. »

« Mieux vaut tard que jamais. » - « Geç olsun, güç olmasın. »

« Les paroles s'envolent, les écrits restent. » - « Söz uçar yazı kalır. »

Si une personne n'a jamais vu un idiomme auparavant, il existe principalement deux situations dans lesquelles une personne peut le mal comprendre. Certaines expressions idiommatiques ont tendance à induire les lecteurs en erreur, en partie parce qu'elles ont un sens lorsqu'elles sont traduites littéralement, et en partie parce que leurs significations idiommatiques sont moins facilement comprises par les lecteurs dans le contexte dans lequel elles sont utilisées. Comme beaucoup d'autres langues, le turc possède de nombreux idiomes qui peuvent être interprétés à la fois au niveau littéral et idiommatique. Par exemple, « uyuyan yılanın kuyruğuna basma » peut signifier « ne provoque pas quelqu'un qui semble inoffensif » peut être utilisé dans le sens de « méfie-toi des dangers cachés ». Un traducteur qui ne reconnaît pas une expression idiommatique peut tenter de la traduire littéralement, ce qui signifie

qu'il risque de passer à côté du sens figuré de l'idiome et de sa connotation (p. 72). Le deuxième cas concerne une erreur de traduction dans laquelle un idiomme de la langue source est assorti d'un idiomme qui semble visuellement similaire, mais qui présente une signification légèrement ou complètement différente (p. 72).

La traduction d'expressions idiommatiques peut poser un certain nombre de problèmes :

- **Différences linguistiques et culturelles :** Les idiomes et les proverbes sont souvent profondément ancrés dans la langue et la culture du texte source. Traduire ces expressions directement dans la langue cible peut entraîner une perte de spécificité culturelle, car elles ne transmettent pas nécessairement les mêmes nuances culturelles ou significations.
- **Langage non littéral :** Les idiomes et les proverbes font fréquemment usage d'un langage non littéral ou figuratif. Si ces expressions sont traduites de manière littérale, cela peut causer de la confusion ou une mauvaise interprétation dans la langue cible.
- **Absence d'équivalents :** Il peut souvent ne pas exister d'équivalents directs pour les idiomes et les proverbes dans la langue cible. Cela rend difficile la recherche d'une traduction appropriée qui capture précisément le sens voulu.
- **Ambiguïté :** Les idiomes et les proverbes peuvent être intrinsèquement ambigus, avec des significations qui ne sont pas toujours claires. Les traducteurs doivent prendre en compte le contexte et la signification recherchée pour transmettre la signification correcte.
- **Dépendance au contexte :** La signification d'un idiomme ou d'un proverbe dépend souvent du contexte dans lequel il est utilisé. Les traducteurs doivent tenir compte du texte environnant pour garantir une traduction précise.
- **Variations d'utilisation :** Les idiomes et les proverbes peuvent présenter des variations dans différentes régions ou dialectes d'une langue. Les traducteurs doivent être conscients de ces variations et choisir la version la plus appropriée pour le public cible.

- **Sensibilité culturelle :** Certains idiomes et proverbes peuvent contenir du contenu sensible ou offensant lorsqu'ils sont traduits littéralement. Les traducteurs doivent faire preuve de sensibilité culturelle et adapter l'expression en conséquence.
- **Créativité dans la traduction :** La traduction d'idiomes et de proverbes exige parfois des solutions créatives pour saisir l'essence de l'expression tout en la rendant culturellement pertinente dans la langue cible.
- **Familiarité du lecteur :** La connaissance par le public cible de la culture et de la langue source peut influencer le choix de la stratégie de traduction. Dans certains cas, les traducteurs peuvent privilégier la clarté par rapport à la fidélité culturelle pour garantir une compréhension optimale.

Les Stratégies De Traduction Des Idiomes

Quatre méthodes pour traduire des idiomes sont énumérées par Mona Baker :

- Traduction par un équivalent proche
- Traduction par un équivalent au sens similaire mais de forme différente
- Traduction par paraphrase
- Traduction par omission

L'analyse Des Proverbes Et Des Expressions Culturelles Dans Le Roman 'L'escroc'

I. Traduction par un équivalent proche

Cette stratégie a pour but de remplacer l'idiome original par un idiome qui a une signification et une forme similaires. Certains idiomes en turc peuvent être associés sans peine à des idiomes en français. Par exemple, l'idiome turc « fakirlik ayıp değildir » est traduit en français par « pauvreté n'est pas vice ». Les exemples ci-dessous illustrent clairement la stratégie consistant à trouver des idiomes ayant une signification et une forme similaires lors du rendu des idiomes dans la langue source.

Tableau 1. Traduction Par Un Équivalent Proche

Langue source	Langue cible
Bekarlık sultanlıktır derler ya hani... (p. 32)	On dit que le célibat c'est comme le sultanat... (p. 50)
...korkulu rüya görmektense uyanık durmak daha akıl karıydı. (p. 8)	...plutôt que de faire un cauchemar il était plus sage de rester vigilant. (p. 4)
Arabacı kel mistik anasının gözüydü. (p. 10.)	Mistik la teigne le cocher était un finaud. (p. 7)
Her ekspres, her postadan çıkacak müşterileri gözlerimle tararım. (p. 15)	Je guette des yeux les clients qui vont sortir de chaque expresse de chaque wagon postal. (p. 17)
Almazsa... ki sarapçı tezgah üzerindeki tekliği elinin tersiyle itmişti bile. (p. 19)	S'il ne le ramassait pas... mais ne voilà-t-il que le patron l'avait même repoussé du revers de la main. (p. 26)
Buraya daha çok kafayı bulmak için gelmişti. (p. 20)	Il était venu ici pour se souler la gueule. (p. 27)
Ateş olmayan yerde duman olur mu ? (p. 20)	Y a-t-il de la fumée sans feu ? (p. 28)
Dostluk başka alışveriş başka aslanım! (p. 20)	L'amitié est une chose, les affaires en sont une autre, mon lion. (p. 26)
...Mistik'ı gökte ararken yerde bulmuşçasına bir heyecanla koştı. (p. 23)	...cherchant mistik dans le ciel il l'avait trouvé sur la terre. (p. 30)
Devletti bu devlet: eli uzun kolu uzun! ... (p. 30)	Il avait le bras long ! ... (p. 45)
Kaçarsan kovalarlarmış, kovalarsan kaçarlar. (p. 30)	Si tu fuis, ils te poursuivent, si tu les poursuis, ils te fuient. (p. 47)
... gemisini nasıl yürütürse... (p. 49)	... manœuvrer son navire... (p. 84)
Demek siz de bizim gibi güneşe karşı işediniz bey ? dedi (p. 54).	Alors, comme ça, vous aussi vous avez pissé contre le soleil, monsieur ? (p. 50)

D'après les extraits ci-dessus, il est clair que Jean-Louis Mattei a essayé, avec succès, de faire correspondre les idiomes du texte source avec des idiomes qui ont une forme et une signification similaires dans la langue cible. Celui-ci essaye d'établir une correspondance individuelle entre l'idiome de la langue source (LS) et l'idiome de la langue cible (LC) en termes de structure et de sens communiqué. Dans chaque exemple, l'idiome de la LC représente une manière fidèle de traduire l'original.

II. Traduction par un équivalent au sens similaire mais de forme différente

Cette stratégie implique l'utilisation d'un idiome ou d'une expression fixe avec un sens similaire à celui de l'idiome

dans la langue source. Pourtant, dans ce cas, l'idiome ou l'expression fixe dans la langue cible comporte des caractéristiques « structurelles » et « lexicales » différentes (Baker, 2018, p. 79). Certains idiomes turcs et français ont une correspondance sémantique individuelle. Par exemple, les expressions idiomatiques turques telles que « bir çuval inciri berbat etmek », « uyuyan yılanı uyandırmak » et « iğne atsan yere düşmez » peuvent être traduites en français respectivement comme « chambouler le panier de pommes », « laisser dormir les chiens qui dorment », et « déborder de partout ». Ces exemples illustrent clairement que dans chacun d'eux, l'équivalence est obtenue par l'utilisation de mots et d'expressions très différents de ceux qui seraient utilisés dans le cas d'une traduction littérale.

Tableau 2. Traduction par un équivalent au sens similaire mais de forme différente

Langue source	Langue cible
... keyif çatarken... (p. 7)	... se donnait du bon temps. (p. 1)
Ne olur, ne olmaz, başımızdakilerin işine akıl sır ermezdi. (p. 8)	On ne pouvait pénétrer les arcanes des grands qui trônaient à notre tête. (p. 2)
Tut şunu da bir su döküp geleyim ! (p. 9)	Tien moi ça, je vais pisser un coup et je reviens ! (p. 6)
O hep o bıyık altı gülüşüyle jandarmaları falan hafife alıyor gibiydi. (p. 14)	Lui, toujours avec son éternel sourire ironique aux lèvres semblait minimiser les gendarmes et tout le reste. (p. 15)
Öyle değil kazın ayağı (p. 14)	Le fond de l'affaire n'est pas ce qu'il paraît. (p. 15)
... jandarmalar diken üstünde gibidirler. (p. 17)	... les deux gendarmes étaient comme sur des charbons ardent. (p. 21)
Kafasında şimşekler çakar. (p. 20)	Et ayant brusquement une idée lumineuse. (p. 28)
Zengin kalkışı. (p. 23)	C'était le départ d'un « riche ». (p. 30)
Herifin nabız yoklamaya geldiğine kuşkusu yoktu.... (p. 26)	Le type était venu pour tâter le terrain (p. 30)
... bire bin katmaya başladı (p. 29)	... se mettre à exagérer. (p. 44)
Çok seviyorum ama fazla yüz vermekten korkuyorum. (p. 30)	Je l'aimais beaucoup mais j'ai peur de lui montrer bon visage. (p. 46)
... dünya evine girmek ... (p. 32)	... se marier ... (p. 51)
... boş atıp dolu da tutarlar. (p. 36)	... envoient leurs lignes vides et ferment plein de renseignements. (p. 56)
... kelle kulak yerinde ... (p. 36)	... quelqu'un de belle apparence... (p. 57)
... ıçığını cıçığını çıkar... (p. 30)	... passe au peigne fin pendant des heures les journaux... (p. 60)
Birden âdeta burnunun direği sızladı. (p. 30)	Tout à coup l'arrête de son nez lui fit mal. (p. 30)
Gözlerini yumuverirse... (p. 30)	Si elle rendait l'âme... (p. 30)

Dans l'ensemble des exemples précédemment cités, il apparaît clairement que Jean-Louis Mattei s'est efforcé de capturer l'essence du sens inhérent à l'idiome de la LS en le corrélant à un idiome de la LC constitué d'éléments lexicaux distincts. Son objectif principal est de parvenir à une équivalence sémantique entre les idiomes de la LS et de la LC, et ce, malgré l'absence ou la faible correspondance formelle entre ces idiomes.

III. Traduction par paraphrase

Cette stratégie implique de reformuler l'idiome ou le proverbe pour en expliquer le sens de manière plus directe. Elle est souvent utilisée lorsque la traduction littérale ou l'équivalent proche risque d'être incompréhensible pour le public cible. Par exemple, pour l'idiome français « Tomber dans les pommes », il n'y a pas d'idiome correspondant en turc. Ici, on peut recourir à la stratégie de paraphrase, en faisant de cet idiome « kendinden geçme ». Pour citer un autre exemple, l'expression idiomatique « Peigner

la girafe » pourrait être traduite en turc, sans retenir l'idiomatique de l'expression originale, comme « Zürafanın tüylerini taramak », parce que, pour cet idiome particulier, il est presque impossible d'obtenir une correspondance individuelle au niveau idiomatique dans la langue cible.

Les versions turques des idiomes dans le texte original révèlent que Jean-Louis Mattei a souvent appliqué la stratégie de paraphraser les idiomes du texte source en raison de l'absence d'idiomes correspondants dans la langue cible.

Lors du transfert des idiomes ci-dessus, Jean-Louis Mattei a employé la stratégie de « paraphraser », communiquant la signification de l'idiome du texte source par une traduction non idiomatique, étant donné qu'il n'y a pas d'idiomes en français pour correspondre à ceux en turc. Le recours des traducteurs à la stratégie de paraphrase semble avoir été moins une question de choix qu'une procédure employée par nécessité.

Tableau 3. Traduction par paraphrase

Langue source	Langue cible
« Akım derken bokum » diyebilirdi. (p. 22)	Il pouvait dire : « Qu'est-ce que je tiens, ma parole ! T'aurais pas dû tant boire ! » (p. 30)
...oğul bir ara ağzından baklayı çıkarmış... (p. 31)	Le fils avait fait entrevoir le pot aux roses à un moment... (p. 48)
Ana oğul dereden tepeden konuşurlarken... (p. 30)	Alors que mère et fils parlait à table de la pluie et du beau temps... (p. 48)
Baltayı taşa vurmanın daniskası! (p. 37)	C'est vraiment mettre les pieds en plein dans le plat ! (p. 59)
... yakayı sıyırmak... (p. 42)	... s'échapper de ce marais... (p. 30)
Kolu kanadı kırılabilir... (p. 43)	Sa principale soutien pouvait être brisé... (p. 71)
Kim kime, dum duma ! (p. 49)	Tout le monde s'en fiche ! (p. 30)
Herifleri soyup soğana çeviriyordu. (p. 35)	Il les dépouillait de tout ce qu'ils avaient jusqu'à leur chemise. (p. 55)
Kaleminden kan damlıyor. (p. 40)	Il tient la vie et la mort au bout de sa plume. (p. 66)
Ağırlığınca altın eder. (p. 40)	Il produit de l'or grâce à son importance. (p. 66)
« Bal gibi de olabilir! » (p. 42)	« C'est même fort possible ! » (p. 70)
... nöbetçiye Nuh diyor, Peygamber demiyordu (p. 50)	... la sentinelle ne voulait pas de démordre. (p. 86)
Benim de tepem büsbütün attı. (p. 55)	Et moi la moutarde m'est montée au nez. (p. 96)

IV. Traduction par omission

La stratégie de traduction dite de « Traduction par omission » est une technique utilisée par les traducteurs lorsqu'ils décident délibérément de ne pas traduire certains éléments du texte source dans le texte cible. Cette omission peut être appliquée pour diverses raisons, souvent en rapport avec la pertinence culturelle, la redondance d'information, ou l'inadéquation du contenu dans le contexte de la langue ou de la culture cible. Voici quelques raisons pour lesquelles un traducteur peut opter pour cette stratégie :

- **Pertinence Culturelle** : Certains éléments du texte source peuvent ne pas être pertinents ou compréhensibles pour le public cible en raison de différences culturelles. Dans de tels cas, leur omission peut rendre le texte traduit plus accessible ou approprié pour le public visé.
- **Redondance** : Des informations ou des détails superflus dans le texte source qui ne contribuent pas à la compréhension globale ou à l'objectif du texte peuvent être omis pour éviter la redondance.
- **Sensibilité** : Les éléments qui pourraient être offensants

ou inappropriés dans la culture cible peuvent être omis pour éviter des malentendus ou des réactions négatives.

- **Fluidité et Style** : Pour maintenir la fluidité et le style du texte, certains éléments peuvent être omis, surtout si leur traduction littérale serait maladroite ou lourde dans la langue cible.
- **Contraintes d'Espace ou de Temps** : Dans certains formats, comme les sous-titres ou les textes avec des contraintes de longueur, l'omission peut être utilisée pour respecter les limites d'espace ou de temps tout en conservant les informations essentielles.

Dans l'extrait ci-dessous, l'idiome « alın teri dökmek » a été omis dans la traduction. On pourrait en déduire que Jean-Louis Mattei a dû considérer qu'il était inutile de rendre l'expression « alın teri dökmek » et « kaşla göz arasında » parce qu'il pensait probablement que cela n'aurait pas beaucoup contribué au message global véhiculé par la déclaration. Le traducteur devait se sentir convaincu que les éléments syntaxiques et lexicaux qu'il utilisait dans la traduction seraient suffisants pour communiquer le message.

Tableau 4. Traduction par omission

Langue source	Langue cible
Sen bunları benim gecelik külahıma anlat! (p. 16)	Raconte cela à mon bonnet de nuit ! (p. 20)
Vatandaşın nabzını yoklasın diye göndermişti. (p. 19)	Il avait envoyé le type pour qu'il contrôlât les citoyens. (p. 24)
Yerli yersiz (p. 34)	À tue-tête (p. 55)
Gemisini nasıl yürütürse o türlü davranacak, şu «Fâni dünya» da «Cennetlik canı» nı alın teri dökmek azabından kurtaracaktı. (p. 49)	De la façon dont il allait manœuvrer son navire et il allait s'en tirer dans ce monde « éphémère », et sauver sa « tête sacrée » (p. 84)
Dümenine bakacaktı o. (p. 49)	Il devait veiller à échauder son intrigue. (p. 84)
Kel Mıstık bin dereden bir su getiriyor (p. 50)	Mıstık la Teigne avait beau employer toutes les ruses conférées par son éloquence (p. 86)
Alladılar, pulladılar zaptı benim aleyhime düzenlettiler. (p. 55)	À force, ils ont fait la déposition à mon désavantage. (p. 96)
« Ne zahmet ettin canım » mırıltıları içinde alıp, kaşla göz arasında ceplerine indiriyorlardı. (p. 299)	« Tu t'es donné trop de mal mon cher ami » ils mettaient l'argent ainsi récolté dans leurs poches. (p. 558)

CONCLUSION

L'analyse a été effectuée en classant 51 expressions et leurs traductions choisies aléatoirement dans le roman, selon les stratégies de Mona Baker. Selon ce choix aléatoire, les stratégies de traduction des expressions examinées se répartissent comme suit ; sur un total de 51 expressions, 13 ont été traduites selon la stratégie de « **traduction par un équivalent proche** », représentant 20 % ; 17 expressions ont été traduites selon la stratégie de « **traduction par un équivalent au sens similaire mais de forme différent** » représentant 50 % ; 13 expressions ont été traduites selon la stratégie de « **traduction par paraphrase** », représentant 20 % ; et 8 expressions ont été traduites selon la stratégie de « **traduction par omission** », représentant 10 %. Dans ce contexte, le fait que la stratégie la plus utilisée soit la traduction de même sens mais de forme différente à 50 % indique que bien qu'il y ait un équivalent de sens similaire dans la langue cible pour près de la moitié des expressions du roman dans la langue source, il n'y avait pas d'équivalent de forme similaire ou que le traducteur n'a pas pu en trouver un. Les deuxièmes stratégies les plus utilisées sont la traduction par équivalent proche et la traduction par paraphrase, représentant 20% de l'ensemble. Cela montre que près de la moitié des expressions du roman ont soit des équivalents en termes de sens et de forme, soit une traduction ayant un sens proche de l'équivalent. Enfin, pour les expressions traduites selon la stratégie de traduction par omission, qui représente 10 %, il a été observé que les expressions du roman dans la langue source ont été transmises vers la langue cible avec 'une omission d'un jeu de mots', et qu'il n'y a pas eu de choix de 'suppression totale de l'expression'.

REFERENCES

- Baker, M. (2018). *In other words: A coursebook on translation. (3th ed.)*. New York: Routledge.
- Baldick, C. (2001). *The concise oxford dictionary of literary terms*. New York: Oxford University Press.
- Castello, D. (2014). *Descriptive translation studies and the cultural turn*. [Unpublished master's thesis]. University of Birmingham.
- Delisle J., Hannelore, L. J., & Monique, C.C. (Eds.). (1999). *Translation terminology*. Amsterdam: John Benjamin Publishing. <https://doi.org/10.1075/term.5.2.13gou>
- Higgins, I. & Hervey, S. (2002). *Thinking French translation: A course in translation method: French to English. (2nd ed.)*. London: Routledge.
- Katan, D. (2003) *Translating cultures: An introduction for translators, interpreters and mediators*. New York: Routledge
- Larsen, B. N. (1993): *Culture-bound problems in subtitling. Perspectives: Studies in Translation Theory and Practice*, 1, 2, 207-240. <https://doi.org/10.1080/0907676X.1993.9961214>
- Munday, J. (2008). *Introducing translation studies theories and applications. (2nd ed.)*. Taylor & Francis.
- Newmark, P. (1988) *A textbook of translation. Hemel Hempstead*: Prentice Hall.
- Newmark, P. (1991). *About translation*. Multilingual Matters.
- Nida, E. A. & Taber, C. R. (1982). *The theory and practice of translation*. Leiden: Brill.
- Petterson, B. V. (2015, March 31). *The postcolonial turn in literary translation studies: Theoretical frameworks reviewed*. [Web log post]. Retrieved from <http://realenglish3.blogspot.com/2015/03/the-postcolonial-turn-in-literary.html?m=0>
- Taylor, C. (1998). *Language to language: A practical and theoretical guide for Italian/English translators*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Vinay, J., & Darbelnet, Jean. (1995). *Comparative stylistics of French and English: A methodology for translation*. (J.C. Sager & M.-J. Hamel, Trans). Amsterdam: John Benjamins.. <https://doi.org/10.1075/btl.11>

**SERMAYE YAPISININ FİNANSAL PERFORMANSA
OLAN ETKİSİNİN İNCELENMESİ: BİST TAŞ, TOPRAK
(XTAST) ENDEKSİ ÜZERİNE BİR UYGULAMA**

INVESTIGATION OF THE EFFECT OF CAPITAL
STRUCTURE ON FI-NANCIAL PERFORMANCE: AN
APPLICATION ON BIST STONE SOIL IN-DEX (XTAST)

Hatice DÜZAKIN¹, Süreyya YILMAZ ÖZEKENCİ²

06

SERMAYE YAPISININ FİNANSAL PERFORMANSA OLAN ETKİSİNİN İNCELENMESİ: BİST TAŞ, TOPRAK (XTAST) ENDEKSİ ÜZERİNE BİR UYGULAMA

INVESTIGATION OF THE EFFECT OF CAPITAL STRUCTURE ON FINANCIAL PERFORMANCE: AN APPLICATION ON BIST STONE SOIL INDEX (XTAST)

Hatice DÜZAKIN¹, Süreyya YILMAZ ÖZEKENCİ²

Anahtar Kelimeler:

Sermaye Yapısı,
Finansal Performans,
BİST İşletmeleri.

Keywords:

Capital Structure,
Financial Performance,
BİST Companies.

ÖZ

Çalışmanın amacı, BİST Taş, Toprak endeksinde yer alan işletmelerin varlıklarının finansmanında kullandığı kaynakların bileşimini ifade eden sermaye yapısının finansal performansa olan etkisini ortaya koymaktır. Bu kapsamda çalışmada 2013-2022 dönemine ait yıllık finansal veriler panel regresyon yöntemi kullanılarak analiz edilmiştir. Çalışmada öz sermaye karlılığı, aktif karlılık ve piyasa değeri/defter değeri oranları bağımlı değişken olarak belirlenmiş ve 3 farklı model oluşturulmuştur. Sermaye yapısı ile ilgili göstere olarak modellerde finansal kaldıraç oranı, uzun ve kısa dönemli borç oranları kullanılmıştır. Ayrıca modellere maddi duran varlık oranı ve işletme büyüklüğü kontrol değişken olarak eklenmiştir. Panel veri analizi kullanılarak yapılan yöntemin sonuçlarına göre; (1) Öz sermaye karlılığının bağımlı değişken olduğu Model 1 için sermaye yapısı ile finansal performans arasında istatistiksel olarak anlamlı ve pozitif yönlü bir ilişki vardır, (2) Aktif karlılığın bağımlı değişken olduğu Model 2 için sermaye yapısı ile finansal performans arasında istatistiksel olarak anlamlı ve pozitif yönlü bir ilişki vardır, (3) Piyasa değeri/defter değerinin bağımlı değişken olduğu Model 3 için sermaye yapısı ile finansal performans arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki tespit edilememiştir.

ABSTRACT

The aim of the study is to reveal the effect of capital structure on financial performance, which expresses the composition of the resources used in financing the assets of the enterprises included in the BIST Stone Soil index. In this context, the current study analysed the annual financial data for the period of 2013-2022 using the panel regression method. In this study return on equity, return on assets and market value/book value ratios were determined as dependent variables and 3 different models were used. Financial leverage ratio, long and short-term debt ratios were used as capital structure indicators. In addition, fixed ratio and business size are added to the models as control variables. According to the results of the panel data analysis; (1) For Model 1, where return on equity is the dependent variable, there is a statistically significant and positive relationship between capital structure and financial performance, (2) for Model 2, where return on assets is the dependent variable, there is a statistically significant and positive relationship between capital structure and financial performance, (3) for Model 3, where market value/book value is the dependent variable, there is no statistically significant relationship between capital structure and financial performance.

¹Prof. Dr. Çukurova Üniversitesi,
İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi,
Adana-Türkiye, hduzak@cu.edu.
tr, ORCID: 0000-0003-8840-1815

²Dr. Öğr. Üyesi, Çağ Üniversitesi,
Meslek Yüksekokulu, Mersin-
Türkiye, sureyyayilmaz@cag.edu.
tr, ORCID: 0000-0003-4150-4101

Alıntılanmak için/Cite as: Düzakin
H. ve Yılmaz Özekenci S (2024).
Sermaye yapısının finansal
performansa olan etkisinin
incelenmesi: BIST taş, toprak
(Xtast) endeksi üzerine bir
uygulama, Çukurova Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi,
33 (1), 78-94.

GİRİŞ

Ortakların refah düzeyini ve işletme değerini en üst düzeye çıkarmayı hedefleyen finans yöneticileri, sermaye yapısını belirlerken işletme değerini en üst düzeye çıkartacak kararlar vermektedir. İşletmeler finansman ihtiyaçlarını öz sermaye ve borçlanma olmak üzere iki şekilde karşılamaktadırlar. Sermaye yapısı ise öz sermaye ile borç arasındaki dengeyi açıklamaktadır. Ağırlıklı ortalama sermaye maliyeti, sermaye yapısına bağlı olarak değişmekte ve sermaye maliyeti arttıkça işletme değeri düşmekte; sermaye maliyeti azaldıkça işletme değeri artmaktadır. İşletmelerin sermaye maliyetini etkileyen sermaye yapısı, işletmelerin uzun vadeli borçlarını ve öz sermaye getiri oranını temsil etmektedir (Ata ve Ağ, 2010, s. 46). İşletmelerin finansman kaynaklarını optimal düzeyde belirlemeleri, faaliyetlerini sürdürebilmelerinde, kar elde edebilmelerinde ve rakipleriyle başa çıkabilmelerinde önemlidir.

Bir işletmenin sermaye yapısı, o işletmenin uzun dönem borçlarını ve öz sermayesini kapsamaktadır (Gönenli, 1988, s. 325). Bu nedenle işletmelerin gelecekte yapmayı planladıkları işlerin güvencesi bu yapının dengesine bağlıdır. Özellikle orta ve büyük ölçekli şirketlerde sermaye yapılarını oluştururken alınan yanlış kararlar yüksek maliyete yol açabilmekte ve işletmelerin faaliyetlerinde ve performansında verimsizliğe neden olmaktadır (Elmas ve Gözel, 2020, s. 220). Bu durum optimal sermaye düzeyinin belirlenmesinin önemi ortaya çıkartmaktadır. Literatürde optimal düzeyde sermaye yapısının belirlenmesinde birden fazla yaklaşım yer almaktadır. Bunlar; geleneksel ve modern yaklaşımlar olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Net Gelir Yaklaşımı, Net Faaliyet Geliri Yaklaşımı, Geleneksel Yaklaşım ve Modigliani-Miller Yaklaşımı geleneksel yaklaşımlar olarak sınıflandırılmakta; Ödünleşme Kuramı, Bilgi Asimetrisi Kuramı, Finansman Hiyerarşisi Kuramı ve Piyasa Zamanlaması Kuramı ise modern yaklaşımlar olarak sınıflandırılmaktadır (Sayılğan, 2017, s. 329-330). İşletmeler kendileri için uygun olan yaklaşıma göre finansman kararlarını belirlemektedir. İşletmelerin sermaye yapısı bağlamında aldığı kararlar ise finansal performansı etkilemektedir.

Türk Çimento sektörü, 1911 yılında 20.000 ton/yıl

kapasiteli bir fırınla Darıca'da üretime başlamış, 1923 yılında kapasitesi 40.000 ton/ yıla yükseltilmiştir. 1950'li yıllara kadar Ankara, Zeytinburnu (İstanbul), Kartal (İstanbul) ve Sivas'ta 4 yeni fabrika kurulmuş ve toplam kapasite 370.000 ton/yıla ulaşmıştır. 1950'den sonra Türkiye Çimento Sanayisi T.A.Ş.'nin (ÇİSAN) kurulmasıyla üretim artışı sağlanmasına rağmen 1970'lere dek talebin yeterli derecede karşılanamaması nedeniyle çimento ithalatı devam etmiştir. Günümüzde ise çimento sanayi, hammadde konusunda tamamen kendi kaynaklarını kullanmakta olup, üretimiyle ülke ihtiyacını karşılayabilmektedir. İthalattaki payı az olan Türk çimento sektörü dünyanın 155 ülkesine satış yapmaktadır. Sektör ihracatının en çok geliştiği ülkeler; Kamerun, Gana ve Fildişi Sahili gibi Afrika ülkeleri olurken, ABD ve İsrail sektörün en önemli pazarlarıdır. Mevcut durumda, yurtiçi talebi karşılamakta sıkıntı çekmeyen sektör, dünyanın en büyük ikinci çimento ihracatçısı konumundadır. Türk Çimento verilerine göre 2021 yılında çimento üretimi, 2020 yılına göre yüzde 9,2 oranında artarak 78,9 milyon ton olmuştur. Ayrıca, iç satışlar yüzde 8,2'lik bir artışla 60,2 milyon tona yükselirken, 2021 yılında çimento üretim kapasitesi ise bir önceki yıla göre yaklaşık 2 milyon tonluk bir artış ile 145,4 milyon ton olmuştur (Çimento Sektör Raporu, 2021). Dolayısıyla çalışmada, dünyada bu kadar önemli bir pazara ve üretime sahip olan BİST Taş, Toprak endeksinde yer alan 20 işletmelerin sermaye yapısının finansal performansa olan etkisinin ortaya konulması amaçlanmıştır. Çalışmanın devam eden bölümünde konuyla ilgili literatürde yer alan çalışmalar, çalışmanın üçüncü bölümünde ise veri seti ve yöntem kısmı yer almaktadır. Çalışmanın dördüncü bölümünde bulgular kısmı yer almakta ve son bölümde sonuç ve öneriler yer almaktadır.

LİTERATÜR TARAMASI

İşletmelerin gelecekteki büyümesini, sürdürülebilirliğini ve finansal performansını belirlemede önemli bir role sahip olan sermaye yapısı ile ilgili finans yazınında yapılan çalışmalar incelendiğinde, iki farklı türde çalışma grubunun yer aldığı görülmektedir. Yapılan bazı çalışmalarda (Frank ve Goyal, 2003; Fıratoğlu, 2005; Chen, 2004; Mazur, 2007; Okuyan ve Taşçı, 2010; Yücel, 2014; Correia,

2015; Burucu ve Öndeş, 2016; Yılmaz ve Gereklioğlu Düzakın, 2017; Guo vd., 2018) kaldıraç oranı, uzun ve kısa dönemli borç oranı bağımlı değişken olarak belirlenmiş ve sermaye yapısı teorilerinden hangilerinin desteklendiği tespit edilmiştir. Diğer taraftan sermaye yapısının finansal performansa olan etkisinin araştırıldığı çalışmalarda literatürde yer almaktadır. Saeedi ve Mahmoodi (2011) çalışmalarında sermaye yapısı ile firma performansı arasındaki ilişkiyi Tahran Borsası'nda pay senetleri işlem gören işletmeler için araştırmışlardır. Çalışmada, 2002-2009 dönemine ait veriler kullanılarak panel veri analizi yöntemi uygulanmıştır. Yapılan analiz sonucunda, firma performansı göstergesi olarak kullanılan fiyat/kazanç oranı ve Tobin Q oranlarının sermaye yapısı (uzun dönemli borç, kısa dönemli borç ve toplam borç oranı) ile istatistiksel olarak anlamlı ve pozitif bir ilişkisi olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca çalışmada firma performansı göstergesi olarak öz sermaye karlılığı ve aktif karlılık oranları da kullanılmış ve sermaye yapısı ile öz sermaye karlılık oranı arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki tespit edilememişken; aktif karlılık oranı ile istatistiksel olarak anlamlı ve negatif bir ilişki tespit edilmiştir. Ayrıca Salim ve Yadav (2012) çalışmalarında Malezya borsasında pay senedi işlem gören işletmelerin firma performansı ile sermaye yapısı arasındaki ilişkiyi araştırmışlardır. 1995-2011 dönemine ait verilerin kullanıldığı çalışmada, panel regresyon analizi kullanılmıştır. Çalışmada kurulan 4 modelin regresyon analizi sonuçlarına göre; aktif karlılık oranı, öz sermaye karlılığı oranı ve fiyat/kazanç oranı ile sermaye yapısı göstergesi olarak kullanılan kısa dönemli borç, uzun dönemli borç ve toplam borç arasında istatistiksel olarak anlamlı ve negatif bir ilişki tespit edilmiştir. Ancak Tobin Q oranı ile kısa dönemli borç ve uzun dönemli borç oranları arasında istatistiksel olarak anlamlı ve pozitif bir ilişki tespit edilmiştir. Hasan, Ahsan, Rahaman ve Alam (2014) çalışmalarında sermaye yapısının firma performansına olan etkisini araştırmışlardır. Çalışmada, Dhaka Borsası'nda pay senedi işlem gören işletmelerin 2007-2012 dönemine ait finansal verileri kullanılarak havuzlanmış panel regresyon analizi yöntemi uygulanmıştır. Analiz sonuçlarına göre; fiyat/kazanç oranı ile kısa dönemli borç oranı arasında istatistiksel olarak anlamlı ve pozitif ilişki tespit edilirken; uzun dönemli borç oranı ile negatif ilişki

tespit edilmiştir. Ayrıca çalışmada, aktif karlılık oranı ile sermaye yapısı arasında istatistiksel olarak anlamlı ve negatif bir ilişki tespit edilirken; özsermaye karlılık oranı ve Tobin Q oranı arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki tespit edilememiştir. Vatavu (2015) çalışmasında Romanya Borsası'nda pay senedi işlem gören işletmelerin sermaye yapısının finansal performansa olan etkisini incelemiştir. Çalışmada 2003-2010 dönemine ait imalat sanayii işletmelerinin finansal verileri kullanılarak regresyon analizi yapılmıştır. Yapılan analiz sonuçlarına göre; toplam ve kısa dönemli borç ile hem öz sermaye hem de aktif karlılık arasında negatif bir ilişki tespit edilmiştir. Ayrıca Tifow ve Sayılır (2015) çalışmalarında sermaye yapısı ile finansal performans arasındaki ilişkiyi incelemişlerdir. BİST imalat sanayinde pay senedi işlem gören işletmelere ait 2008-2013 dönemini kapsayan finansal verilerin kullanıldığı çalışmada, panel regresyon analizi uygulanmıştır. Çalışmada, kısa dönemli borç oranı ile aktif karlılık oranı, fiyat/kazanç oranı ve Tobin Q oranı arasında istatistiksel olarak anlamlı ve negatif ilişki tespit edilmiştir. Ayrıca uzun dönemli borç oranı ile öz sermaye karlılığı oranı, fiyat/kazanç oranı ve Tobin Q oranı arasında istatistiksel olarak anlamlı ve negatif ilişki tespit edilirken; aktif karlılık oranı ile istatistiksel olarak anlamlı ve pozitif ilişki tespit edilmiştir.

Abata ve Migiro (2016) çalışmalarında Nijerya Borsası'nda pay senedi işlem gören işletmelerin sermaye yapısı ile firma performansı arasındaki ilişkiyi araştırmışlardır. 2005-2014 dönemi ait finansal verilerin kullanıldığı çalışmada çoklu regresyon analizi yöntemi tercih edilmiştir. Yapılan analiz sonuçlarına göre, sermaye yapısı göstergesi olarak kullanılan finansal kaldıraç oranı ile aktif karlılık oranı arasında istatistiksel olarak anlamsız ve negatif bir ilişki tespit edilirken; öz sermaye karlılığı oranı ile istatistiksel olarak anlamlı ve negatif bir ilişki tespit edilmiştir. Le ve Phan (2017) çalışmalarında sermaye yapısı ile firma performansı arasındaki ilişkiyi araştırmışlardır. Yapılan çalışmada Vietnam Borsası'nda pay senedi işlem gören işletmelere ait 2007-2012 dönemine ait finansal veriler panel regresyon analizi kullanılarak incelenmiştir. Yapılan analiz sonuçlarına göre; firma performansı ile sermaye yapısı arasında istatistiksel olarak anlamlı ve negatif bir ilişki tespit edilmiştir. Ancak Özcan (2019) çalışmasında

20 ülkede faaliyeti gösteren 29 havaalanı işletmesinin sermaye yapısının firma performansına olan etkisini araştırmıştır. Çalışmada, 1989-2017 dönemini kapsayan finansal veriler Genelleştirilmiş Momentler Yöntemi (GMM) kullanılarak analiz edilmiştir. Yapılan analiz sonucunda, toplam borç ve uzun dönemli borç oranları ile firma performansının göstergesi olan özsermaye karlılığı oranı arasında istatistiksel olarak anlamlı ve pozitif bir ilişki tespit edilmiştir. Ayrıca Dinh ve Pham (2020) çalışmalarında Vietnam borsasında pay senedi işlem gören ilaç işletmelerinin sermaye yapısının finansal performansa olan etkisini incelemişlerdir. Çalışmada, 2015-2019 dönemine ait finansal veriler kullanılarak regresyon analizi yapılmıştır. Analiz sonuçlarına göre; finansal kaldıraç oranı ile finansal performans arasında pozitif bir ilişki tespit edilmiştir. Elmas ve Gözel (2020) çalışmalarında Borsa İstanbul'da pay senedi işlem gören otomotiv sektöründeki işletmelerin sermaye yapısı ile finansal performansı arasındaki ilişkiyi incelemişlerdir. Çalışmada 2009-2018 dönemine ait finansal veriler panel veri analizi yöntemiyle incelenmiştir. Analiz sonuçları, sermaye yapısı ile hem aktif karlılık hem de öz sermaye karlılığı arasında negatif ve anlamlı bir ilişki olduğunu göstermektedir. Ancak Alhassan (2021) çalışmasında Nijerya borsasında pay senedi işlem gören işletmelerin sermaye yapısının finansal performansa olan etkisini 2011-2020 dönemine ait finansal veriler kullanılarak regresyon analizi yöntemiyle incelemişlerdir. Elde edilen bulgulara göre, sermaye yapısının Nijerya borsasında işlem gören işletmelerin finansal performansını pozitif yönde etkilediği tespit edilmiştir. Güneysu, Atasel ve Şeker (2021) ise çalışmalarında Borsa İstanbul'da pay senedi işlem gören lojistik ve ulaştırma sektöründeki işletmelerin sermaye yapısının finansal performansa olan etkisini incelemişlerdir. 2014-2022 dönemine ait finansal verilerin kullanıldığı çalışmada analizler regresyon

analizi yöntemi ile yapılmıştır. Analiz sonuçlarına göre, sermaye yapısı ile aktif karlılığı ve özsermaye karlılığı arasında istatistiksel olarak anlamlı negatif yönlü bir ilişki tespit edilmiş, ancak Tobin Q ile istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki tespit edilememiştir. Buna ek olarak Hossain, Azam, Uddin ve Shovon (2022) çalışmalarında Bangladeş borsasında pay senedi işlem gören gıda sektörü işletmelerinin sermaye yapısının finansal performansa ve karlılığa olan etkisini incelemişlerdir. Çalışmada 2015-2019 dönemine ait finansal veriler kullanılarak regresyon analizi yapılmıştır. Analiz sonuçlarına göre, sermaye yapısı göstergelerinden biri olan kısa dönem borç oranı ile finansal performans arasında negatif bir ilişki tespit edilmiştir.

İncelenen literatür taramasına göre sermaye yapısı ile finansal performans arasında bazı çalışmalarda pozitif ilişki tespit edilirken bazı çalışmalarda negatif ilişki tespit edilmiştir. İncelenen literatür taraması sonucunda, sermaye yapısı konusunun yaygın çalışıldığı ancak Türk literatüründe bu konunun az çalışıldığı söylenebilir. Dolayısıyla bu çalışmanın literatürdeki bu boşluğu kapatacağı düşünülmektedir. Ayrıca dünya pazarında önemli bir paya sahip olan BİST Taş Toprak endeksinin çalışmada örnek olarak belirlenmesi bu çalışmayı özgün kılmaktadır.

YÖNTEM

Bu çalışmada BİST Taş, Toprak endeksinde yer alan işletmelerin sermaye yapısının finansal performansa olan etkisi 2013-2022 dönemine ait yıllık veriler kullanılarak araştırılmaktadır. Bu doğrultuda, BİST Taş, Toprak endeksinde yer alan işletmelerin finansal verilerine finnet2000plus.com web sayfasından ulaşılmıştır. Bu endekste yer alan işletmelerin listesi Tablo 1'de verilmiştir.

Tablo 1. BİST Taş Toprak Endeksinde Yer Alan İşletme Listesi

Sıra No	Kod	İşletmenin adı	Sıra No	Kod	İşletmenin adı
1	AFYON	Afyon Çimento Sanayi T.A.Ş.	11	EGSER	Ege Seramik Sanayi ve Ticaret A.Ş.
2	AKCNS	Akçansa Çimento Sanayi ve Ticaret A.Ş.	12	GOLTS	Göлтаş Gölle Bölgesi Çimento Sanayi ve Ticaret A.Ş.
3	BTCIM	Batıçim Batı Anadolu Çimento Sanayii A.Ş.	13	KLKIM	Kalekim Kimyevi Maddeler Sanayi ve Ticaret A.Ş.
4	BSOKE	Batsöke Söke Çimento Sanayii T.A.Ş.	14	KONYA	Konya Çimento Sanayii A.Ş.
5	BIENY	Bien Yapı Ürünleri Sanayi Turizm ve Ticaret A.Ş.	15	KUTPO	Kütahya Porselen Sanayi A.Ş.
6	BOBET	Boğaziçi Beton Sanayi ve Ticaret A.Ş.	16	NIBAS	Niğbaş Niğde Beton Sanayi ve Ticaret A.Ş.
7	BUCIM	Bursa Çimento Fabrikası A.Ş.	17	NUHCM	Nuh Çimento Sanayi A.Ş.
8	CMBTN	Çimbeton Hazır beton ve Prefabrik Yapı Elemanları Sanayi ve Ticaret A.Ş.	18	OYAKC	Oyak Çimento Fabrikaları A.Ş.
9	CIMSA	Çimsa Çimento Sanayi ve Ticaret A.Ş.	19	QUAGR	Qua Granite Hayal Yapı ve Ürünleri Sanayi Ticaret A.Ş.
10	DOGUB	Doğusan Boru Sanayii ve Ticaret A.Ş.	20	USAK	Uşak Seramik Sanayi A.Ş.

Listede yer alan Bien Yapı Ürünleri Sanayi Turizm ve Ticaret A.Ş., Boğaziçi Beton Sanayi ve Ticaret A.Ş., Kalekim Kimyevi Maddeler Sanayi ve Ticaret A.Ş., Qua Granite Hayal Yapı ve Ürünleri Sanayi Ticaret A.Ş. işletmelerine ait finansal verilerine ulaşamaması sebebiyle 16 işletme ile analizler gerçekleştirilmiştir.

Çalışmada finansal performansı temsil eden aktif karlılık,

öz sermaye karlılığı ve piyasa değeri/ defter değeri bağımlı değişken olarak kullanılarak 3 farklı model oluşturulmuştur. Bağımsız değişken olarak; finansal kaldıraç oranı, kısa ve uzun dönemli borç oranları kullanılmış ve modellere kontrol değişken olarak; maddi duran varlık oranı ve işletme büyüklüğü eklenmiştir. Bu değişkenlere ait hesaplar ise Tablo 2’de yer almaktadır.

Tablo 2. Değişkenler

Sembol	Değişkenler	Hesaplama Yöntemi	Kullanılan Çalışmalar
Bağımlı değişkenler			
ÖSK	Öz Sermaye Karlılığı	Net Kar/ Öz sermaye	Majumdar ve Chhibber (1999), Arbor (2005), Ebaid (2009), Gill, vd. (2011), Trinh ve Nguyen (2013), Vatavu (2015)
AKO	Aktif Karlılık Oranı	Net Kar/ Toplam Varlıklar	Ebaid (2009), Vatavu (2015), Le ve Phan (2017), Özçelik ve Arslan (2019), Ngoc vd. (2021)
PP/DD	Piyasa Değeri/ Defter Değeri	Piyasa Değeri/Defter Değeri	Correia (2015), Düzakın ve Yılmaz Özekenci (2022)
Bağımsız Değişkenler			
FKO	Finansal Kaldıraç oranı	Toplam Borç/Toplam Varlıklar	Abor (2005), Gill, vd. (2011), Gleason, vd. (2000), Zeitun, vd. (2007), Vatavu (2015), Avcı (2016), Le ve Phan (2017), Ngoc vd. (2021)
UDBO	Uzun dönemli borç oranı	Uzun Dönemli Borçlar/ Toplam Varlıklar	Abor (2005), Salim ve Yadav (2012), Vatavu (2015), Correia (2015), Bortych (2017)
KDBO	Kısa dönemli borç oranı	Kısa Dönemli Borçlar/ Toplam Varlıklar	Abor (2005), Salim and Yadav (2012), Vatavu (2015), Bortych (2017)
Kontrol Değişkenler			
MDVO	Maddi Duran Varlık Oranı	Maddi Duran Varlıklar/Öz Sermaye	Le (2017)
IS	İşletme Büyüklüğü	Toplam satışların logaritması	Elmas ve Gözel (2020)

Tablo 2’de yer alan değişkenler kullanılarak oluşturulan modeller Denklem (1), (2) ve (3)’de gösterilmektedir

$$OSK_{it} = \alpha_0 FKO_{it} + \alpha_1 UDBO_{it} + \alpha_2 KDBO_{it} + \alpha_3 MDVO_{it} + \alpha_4 IS_{it} + \varepsilon_{it} \quad (1)$$

$$AKO_{it} = \beta_0 FKO_{it} + \beta_1 UDBO_{it} + \beta_2 KDBO_{it} + \beta_3 MDVO_{it} + \beta_4 IS_{it} + u_{it} \quad (2)$$

$$PD_{it} = \gamma_0 FKO_{it} + \gamma_1 UDBO_{it} + \gamma_2 KDBO_{it} + \gamma_3 MDVO_{it} + \gamma_4 IS_{it} + v_{it} \quad (3)$$

H₁: İşletmelerin sermaye yapısı ile öz sermaye kârlılığı arasında bir ilişki vardır.

H₂: İşletmelerin sermaye yapısı ile aktif kârlılığı arasında bir ilişki vardır.

H₃: İşletmelerin sermaye yapısı ile piyasa değeri/defter değeri arasında bir ilişki vardır.

Çalışmada kapsamında 2013-2022 dönemine ait BİST Taş Toprak endeksinde yer alan 20 işletmeden 16’sının verisine ulaşılmış ve statik panel veri yöntemi kullanılarak sermaye yapısının finansal performansa olan etkisi ortaya konulması amaçlanmıştır. Statik panel veri modellerinin tahmininde havuzlanmış en küçük kareler, sabit ve rassal etkili tahminler yer almaktadır (Güriş, 2018). Sabit etkiler yöntemi; gözlenemeyen etkinin en az bir açıklayıcı değişkenle ilişkisi olduğu durumda uygulanırken, rassal etki yöntemi ise; regresyondaki gözlenemeyen etkinin açıklayıcı değişkenlerin hiçbirisiyle ilişkisinin olmadığı durumlarda kullanılmaktadır (Gülşen ve Ülkütaş, 2012). Bu bağlamda BİST taş toprak endeksinde yer alan işletmelerin sermaye yapısı ile finansal performansı arasındaki ilişkiyi test edebilmek amacıyla 3 adet panel regresyon modeli kurulmuştur.

Tablo 3. Tanımlayıcı İstatistikler

Değişkenler	Gözlem Sayısı	Ortalama	Standart sapma	Minimum Değer	Maksimum Değer
AKO	160	,062	,111	-,301	,408
OSK	160	,119	2,568	-29,551	7,048
MDVO	160	1,693	6,997	-21,984	78,682
IS	160	8,564	,75	6,134	10,106
PD	158	3,129	4,89	,37	32,29
FKO	160	,441	,217	,093	1,202
UDBO	160	,128	,123	,014	,574
KDBO	160	,306	,159	,05	,852

ARAŞTIRMA BULGULARI

BİST taş toprak endeksinde yer alan 16 işletmenin 10 yıllık verilerinden faydalanarak kurulan panel regresyon modellerinde yer alan değişkenlere ait tanımlayıcı istatistikler Tablo 3'te gösterilmektedir.

Tablo 3 incelendiğinde, bağımlı değişken olan aktif karlılık oranı, öz sermaye karlılık oranı ve piyasa değeri/defter değerinin ortalamalarının sırasıyla 0,062, 0,119

ve 3,129 olduğu gözlemlenmektedir. Ayrıca bağımsız değişkenlerden finansal kaldıraç oranı, uzun ve kısa dönemli borç oranlarının ortalamalarının sırasıyla 0,441, 0,128 ve 0,306 olduğu kontrol değişkenlerden maddi duran varlık oranı ve işletme büyüklüğünün ise, 1,693 ve 8,564 olduğu gözlemlenmektedir. Bağımlı, bağımsız ve kontrol değişkenler arasındaki ilişkiyi ve yönünü gösteren korelasyon analizine ait sonuçlar Tablo 4'te gösterilmektedir.

Tablo 4. Korelasyon Matrisi

Değişkenler	AKO	OSK	MDVO	IS	PD	FKO	UDBO	KDBO
AKO	1,000							
OSK	0,424	1,000						
MDVO	-0,367	-0,780	1,000					
IS	0,481	0,011	0,072	1,000				
PD	-0,159	-0,462	0,463	-0,007	1,000			
FKO	-0,482	-0,290	0,373	0,157	0,117	1,000		
UDBO	-0,476	-0,407	0,473	0,065	-0,007	0,550	1,000	
KDBO	-0,257	-0,082	0,146	0,178	0,185	0,767	-0,035	1,000

Korelasyon analize göre değişkenler arasında yüksek düzeyde ilişki ($r>90$) olması çoklu doğrusal bağlantı sorunu oluşturmaktadır (Çokluk, vd., 2010). Regresyon analizinde, çoklu doğrusal bağlantı sorununun olması bağımsız değişkenlerin birbiriyle ilişkisi olduğunu göstermektedir (Alpar, 2021, s. 349). Tablo 4 incelendiğinde, değişkenler arasında korelasyon ilişkisi tespit edilmemiştir.

H₁: “Sermaye yapısı ile öz sermaye kârlılığı arasında bir ilişki vardır.” hipotezini sıyanan Model 1 panel regresyon modelinin sonuçları Tablo 5’te yer almaktadır.

Tablo 5’e göre H1 hipotezi kabul edilmektedir. Sermaye

yapısının bir göstergesi olarak modele eklenen uzun dönemli borçlanma ile finansal performans arasında hem sabit etkiler hem de rassal etkiler modeline göre istatistiksel olarak anlamlı ve pozitif yönlü bir ilişki vardır. İşletmelerin uzun dönemli borçlarındaki 1 birimlik artış finansal performansı 0,76 birim arttırmaktadır. Ayrıca kontrol değişken olarak modele eklenen maddi duran varlık oranı ve işletme büyüklüğü ile finansal performans arasında istatistiksel olarak üç modele göre anlamlı bir ilişki tespit edilmiştir. İşletmelerin maddi duran varlıklarındaki 1 birimlik artış finansal performansı 0,37 azaltmakta iken; işletme büyüklüğündeki 1 birimlik artış ise finansal performansı 0,069 azaltmaktadır.

Tablo 5. Model 1 sonuçları

Değişkenler	OLS	FE	RE
MDVO	-0,369*** (0,0167)	-0,370*** (0,00308)	-0,369*** (0,00303)
İS	0,0696*** (0,0168)	0,0608** (0,0294)	0,0696** (0,0285)
FKO	-0,147 (0,164)	-0,128 (0,358)	-0,147 (0,352)
UDBO	0,766 (0,668)	0,765* (0,411)	0,766* (0,403)
KDBO	0,360 (0,327)	0,320 (0,409)	0,360 (0,399)
Sabit	-0,234** (0,116)	-0,153 (0,252)	-0,234 (0,246)
Gözlem Sayısı	160	160	160
Gözlem Yılı	10	10	10
R-squared	0,895	0,991	0,912

Parantez içindeki değerler standart hataları göstermektedir.

*** $p<0,01$, ** $p<0,05$, * $p<0,1$

H₂: “Sermaye yapısı ile aktif kârlılığı arasında bir ilişki vardır.” hipotezini sıyanan Model 2 panel regresyon modelinin sonuçları Tablo 6’da yer almaktadır.

Tablo 6’a göre sermaye yapısı ile aktif karlılık oranı arasındaki ilişkinin sınıandığı H2 hipotezi kabul edilmektedir. Sermaye yapısı göstergesi olan uzun ve kısa dönemli borç oranı ile aktif karlılık oranı arasında 3 modele göre istatistiksel olarak anlamlı ve negatif bir ilişki tespit edilmiştir. Uzun dönem borç oranındaki 1 birimlik artış

finansal performansı 0,49 birim azaltmaktadır. Kısa dönem borç oranındaki 1 birimlik artış ise finansal performansı 0,29 azaltmaktadır. Maddi duran varlık oranı ve işletme büyüklüğü ile aktif karlılık oranı arasında 3 modele göre istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki tespit edilmiştir. Buna göre maddi duran varlık oranındaki 1 birimlik artış finansal performansı 0,002 birim azaltmakta iken, işletme büyüklüğündeki 1 birimlik artış finansal performansı 0,07 birim arttırmaktadır.

Tablo 6. Model 2 sonuçları

Değişkenler	OLS	FE	RE
MDVO	-0,00268*** (0,000637)	-0,00281*** (0,000720)	-0,00268*** (0,000715)
İS	0,0762*** (0,00565)	0,0741*** (0,00687)	0,0762*** (0,00673)
FKO	0,0413 (0,0346)	0,0387 (0,0837)	0,0413 (0,0829)
UDBO	-0,494*** (0,115)	-0,483*** (0,0961)	-0,494*** (0,0950)
KDBO	-0,298*** (0,0666)	-0,297*** (0,0957)	-0,298*** (0,0942)
Sabit	-0,449*** (0,0455)	-0,432*** (0,0590)	-0,449*** (0,0581)
Gözlem Sayısı	160	160	160
Gözlem yılı	10	10	10
R-squared	0,796	0,697	0,682

Parantez içindeki değerler standart hataları göstermektedir.

*** p<0,01, ** p<0,05, * p<0,1

H₃: “Sermaye yapısı ile piyasa değeri/defter değeri arasında bir ilişki vardır.” hipotezini sınanan Model 3 panel regresyon modelinin sonuçları Tablo 7’de yer almaktadır.

Tablo 7’e göre sermaye yapısı ile piyasa değeri/defter değeri oranı arasındaki ilişkinin sınanıldığı H3 hipotezi kabul edilmektedir. Sermaye yapısı göstergesi olan finansal kaldıraç oranı ve uzun dönemli borç oranı ile piyasa değeri/defter değeri arasında OLS modeline göre istatistiksel olarak anlamlı ve negatif yönlü bir ilişki tespit edilmiştir.

OLS modeline göre; finansal kaldıraç oranındaki 1 birimlik artış finansal performansı 3,936 birim azaltmaktadır. Uzun dönemli borç oranındaki 1 birimlik artış ise, finansal performansı 5,405 birim azaltmaktadır. Maddi duran varlık oranı ve işletme büyüklüğü ile piyasa değeri / defter değeri arasında istatistiksel olarak anlamlı ilişki tespit edilmiştir. Maddi duran varlık oranındaki 1 birimlik artış finansal performansı yaklaşık 0,91 arttırmakta iken; işletme büyüklüğündeki 1 birimlik artış finansal performansı yaklaşık 1,217 birim azaltmaktadır.

Tablo 7. Model 3 sonuçları

Değişkenler	OLS	FE	RE
MDVO	0,911*** (0,0331)	0,839*** (0,128)	0,911*** (0,130)
İS	-0,800 (0,581)	-1,217*** (0,446)	-0,800* (0,443)
FKO	-3,936** (1,862)	-2,621 (5,429)	-3,936 (5,497)
UDBO	-5,405** (2,460)	-5,076 (6,552)	-5,405 (6,607)
KDBO	6,029 (5,550)	3,450 (6,231)	6,029 (6,246)
Sabit	9,317 (5,823)	13,13*** (3,824)	9,317** (3,788)
Gözlem Sayısı	158	158	158
Gözlem yılı	10	10	10
R-squared	0,458	0,279	0,586

Parantez içindeki değerler standart hataları göstermektedir.

*** p<0,01, ** p<0,05, * p<0,1

Panel veri analizinde kullanılan Hausman Testi, Sabit Etkiler (Fixed Effect) veya Rassal Etkiler (Random Effect) yöntemleri arasından seçim yapılması gerektiği zaman, hangi modelin tercih edilmesi gerektiği konusunda karar verilmesi için belirleyici olan bir testtir (Sarıoğlu vd., 2013). Bu çalışmada panel veri analizinde, sabit etkiler ve rassal etkiler yöntemlerinden hangisinin kullanılacağına karar vermek amacıyla, Hausman testi kullanılmıştır. Yapılan bu testin sonucuna ise Tablo 8’de yer verilmiştir.

Tablo 8’de yer alan Hausman test sonuçlarına göre, Model 1 ve Model 2’nin olasılık değerinin kritik değer olan 0,05’den büyük olması sebebiyle “H0: Rassal etkiler geçerlidir” hipotezi reddedilememektedir. Bu durumda Model 1 ve Model 2 için rassal etkiler yöntemi sonuçları değerlendirilmelidir. Model 3’ün olasılık değerinin kritik değer olan 0,05’ten küçük olması sebebiyle “H0: Rassal etkiler geçerlidir” hipotezi reddedilmektedir. Bu durumda Model 3 için sabit etkiler yöntemi sonuçları değerlendirilmelidir.

Breusch-Pagan (1980), birim heterojenliğinin varlığının bir başka ifadeyle havuzlanmış en küçük kareler modelinin uygun olup olmadığını sınamak için havuzlanmış en küçük kareler yönteminin kalıntılarına dayanan Lagrange Çarpanı (LM) testini geliştirmişlerdir (Yerdelen Tatoğlu, 2020). Bu testte, birim etkilerin varyansının sıfır olduğu hipotezi sınanmaktadır. Bu teste ilişkin sonuçlar Tablo 9’da yer almaktadır.

Tablo 9’a göre 3 modelin olasılık değeri kritik değer olan 0,05’ten küçüktür. Bu durumda H0 hipotezi reddedilmektedir. Diğer bir ifadeyle hipotezinin reddedilmesi, modelde bir birim etkinin varlığını göstermektedir.

Olabilirlik Oranı test istatistiği hesaplanırken ilgilene rassal etkiler yöntemi ve havuzlanmış en küçük kareler yöntemi en çok olabilirlik yöntemi ile tahmin edilmektedir (Yerdelen Tatoğlu, 2020). Bu test sonuçları Tablo 10’da gösterilmektedir

Tablo 10’a göre, 3 model için H_0 hipotezi reddedilmektedir. Diğer bir ifadeyle modellerde birim ve zaman etkileri mevcuttur. Dolayısıyla havuzlanmış en küçük kareler yöntemi yerine rassal etkiler yöntemi tercih edilmektedir.

Tablo 8. Hausman Testi sonuçları

	Ki-kare istatistiği	Olasılık Değeri
Model 1	1,67	0,8927
Model 2	3,87	0,5683
Model 3	14,19	0,0144

Tablo 9. Breusch-Pagan Lagrange Çarpanı test sonuçları

	Ki-kare istatistiği	Olasılık Değeri
Model 1	9,29	0,0012
Model 2	23,63	0,0000
Model 3	15,24	0,0000

Tablo 10. Olabilirlik Oranı Testi

	Ki-kare istatistiği	Olasılık Değeri
Model 1	5,95	0,007
Model 2	12,30	0,0000
Model 3	11,87	0,0000

SONUÇ

Bilgi, iletişim ve teknolojideki hızlı gelişme; finansal piyasalarda rekabetin artmasına, sermaye hareketlerinin hızlanmasına sebep olmakta bu durum ise sermayenin etkin kullanımının ve finansal performansın önemini ortaya koymaktadır. Bu bağlamda, çalışmada sermayenin etkin kullanılmasında önemli olan sermaye yapısı ile finansal performans arasındaki ilişki araştırılmıştır.

Çalışmada BİST Taş Toprak endeksinde yer alan 16 işletmeye ait 10 yıllık finansal veriler panel veri analiz yöntemi (veri setinin yatay kesit ve zaman serisi olmasından kaynaklı) ile analiz edilmiştir. Çalışmada aktif karlılık oranı, öz sermaye karlılık oranı ve piyasa değeri/defter değeri oranı bağımlı değişken olarak belirlenmiş ve üç farklı model oluşturulmuştur. Çalışmada yer alan testler kısaca özetlenecek olursa; olabilirlik oranı test sonucuna göre havuzlanmış en küçük kareler yöntemi yerine rassal etkiler yöntemi; Breusch-Pagan Lagrange Çarpanı test sonucuna göre havuzlanmış en küçük kareler yöntemi yerine sabit etkiler yöntemi; Hausman test sonucuna göre Model 1 ve Model 2 için rassal etkiler yöntemi, Model 3 için ise sabit etkiler yöntemi tercih edilmelidir.

Model 1'e göre, sermaye yapısının bir göstergesi olarak modele eklenen uzun dönemli borçlanma ile finansal performans arasında istatistiksel olarak anlamlı ve pozitif yönlü bir ilişki vardır. İşletmelerin uzun dönemli borçlarındaki 1 birimlik artış finansal performansı 0.76 birim arttırmaktadır. Bu durum Nimalathanas (2010), Goddard, Liu ve Molyneux (2013) ve Güngör ve Dilmaç (2020) çalışmalarıyla benzerlik göstermektedir. Ayrıca kontrol değişkeni olarak modele eklenen maddi duran varlık oranı ve işletme büyüklüğü ile finansal performans arasında istatistiksel olarak 3 modele göre de anlamlı bir ilişki tespit edilmiştir. İşletmelerin maddi duran varlıklarındaki 1 birimlik artış finansal performansı 0.37 azaltmakta iken; işletme büyüklüğündeki 1 birimlik artış ise finansal performansı 0.069 azaltmaktadır.

Model 2'e göre, sermaye yapısı göstergesi olan uzun ve kısa dönemli borç oranı ile aktif karlılık oranı arasında istatistiksel olarak anlamlı ve negatif bir ilişki tespit edilmiştir. Uzun dönem borç oranındaki 1 birimlik artış finansal performansı 0.49 birim azaltmaktadır. Kısa

dönem borç oranındaki 1 birimlik artış ise finansal performansı 0.29 azaltmaktadır. Bu sonuç, Fettahoğlu ve Okuyan (2008), Hoffman (2011), Pratheepkanth (2011) ve İskenderoğlu, Karadeniz ve Atioğlu (2012), Tifow (2015), Vatavu (2015), Nassar (2016), Akpınar (2016) ve Le ve Phan (2017) çalışmalarıyla benzerlik göstermektedir. Bu durum işletmelerin finansal ihtiyaçlarının karşılanmasında iç fonlar öncelikli olarak kullandığı şeklinde yorumlanabilir. Maddi duran varlık oranı ve işletme büyüklüğü ile aktif karlılık oranı arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki tespit edilmiştir. Buna göre maddi duran varlık oranındaki 1 birimlik artış finansal performansı 0.002 birim azaltmakta iken, işletme büyüklüğündeki 1 birimlik artış finansal performansı 0.07 birim arttırmaktadır.

Model 3'e göre, sermaye yapısı göstergesi olan finansal kaldıraç oranı ve uzun ve kısa dönemli borç oranı ile piyasa değeri/defter değeri arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki tespit edilememiştir.

Finansal yönetim için işletmelerin uygun sermaye yapısını belirleyebilmesi önemli bir husustur. İşletme için fayda sağlayacak sermaye yapısı kararının alınması işletmelerin finansal performansını etkileyerek yüksek karlılık ve firma değerine neden olurken; işletmelerin alacağı yanlış bir karar finansal sıkıntılara hatta iflasa bile neden olabilir. İlerleyen dönemde bunu konuyu çalışmak isteyen araştırmacılar, işletmelerin finansal performansını etkileyen sermaye yapısını farklı sektör için inceleyerek sonuçların kıyaslamasını yapabilir.

KAYNAKLAR

- Abor, J. (2005). The effect of capital structure on profitability: an empirical analysis of listed firms in Ghana. *The journal of risk finance*, 6(5), 438-445.
- Alhassan, I. (2021). Capital structure and financial performance of consumer goods companies in Nigeria. *International Journal of Accounting Research*, 6(2), 58-67.
- Alpar, C. R. (2021). *Uygulamalı çok değişkenli istatistiksel yöntemler. 6. Baskı*, Ankara: Detay Yayıncılık.
- Ata, H. A ve AĞ, Y. (2010). Firma karakteristiğinin sermaye yapısı üzerindeki etkisinin analizi. *Istanbul University Econometrics and Statistics e-Journal*, (11), 45-60.
- Avcı, E. (2016). Capital structure and firm performance: An application on manufacturing industry. *Marmara Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 38(1), 15-30.
- Gönenli, A. (1988). *İşletmelerde Finansal Yönetim*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayını
- Bortych, N. (2017). *Capital structure influence on firm's financial performance: differences in public and private firms, evidence from the Netherlands* (Bachelor's thesis, University of Twente).
- Breusch, T. S., & Pagan, A. R. (1980). The Lagrange multiplier test and its applications to model specification in econometrics. *The review of economic studies*, 47(1), 239-253.
- Burucu, H. ve Öndeş, T. (2016). *Türk İmalat Sanyı Firmalarının Sermaye Yapısını Etkileyen Faktörlerin Analizi*. Çankırı Karatekin Üniversitesi, 6(1), 201-225.
- Chen, J. (2004). Determinants of capital structure of Chinese-listed companies. *Journal of Business Research*, 57, 1341-1351.
- Correia, A. M. (2015). *Determinants of corporate capital structure: Evidence from non-financial listed French firms*.
- Çimento Sektör Raporu (2021). Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı <https://www.sanayi.gov.tr/plan-program-raporlar-ve-yayinlar/sektor-raporlari/mu0102011404> Erişim: 20.12.2023
- Çokluk, Ö. (2010). Lojistik regresyon analizi: Kavram ve uygulama. *Educational Sciences: Theory & Practice*, 10(3).
- Dinh, H.T. & Pham, C. D. (2020). The effect of capital structure on financial performance of Vietnamese listing pharmaceutical enterprises. *The Journal of Asian Finance, Economics and Business*, 7(9), 329-340.
- Düzakın, H. ve Yılmaz Özekenci, S. (2022). Finansal Başarısızlık Riskinin Finansal Performans Açısından Değerlendirilmesi: BİST Tekstil Endeksi Üzerine Bir Uygulama, Yaman, S., Nur, T. (Eds.) *Risk Yönetimi: Teori ve Uygulamalar İçinde*, Gazi Kitabevi.
- Ebaid, I. E. (2009). The impact of capital-structure choice on firm performance: Empirical evidence from Egypt. *The Journal of Risk Finance*. 10(5). ss.477-487.
- Elmas, B., ve Gözel, M. (2020). Sermaye yapısı ve firma performansı ilişkisi: Bist otomotiv sektörü üzerine ampirik bir çalışma. *Bingöl Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 4(2), 219-235.
- Fettahoğlu, A., ve Okuyan, H. A. (2008). Sermaye yapısının işletmeye özgü belirleyicileri: İMKB taş ve toprağa dayalı sanayi sektöründe bir uygulama. *Kocaeli Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, c, 4, 3-6.
- Fıratoğlu, B. (2005). Şirketlerin sermaye yapısını etkileyen faktörler ve kriz dönemlerinde şirket davranışlarında meydana gelen değişiklikler.

- SPK Araştırma Raporu*, 18, 2005.
- Frank, Z. M. & Goyal, K. V. (2003). Testing the pecking order theory of capital structure. *Journal of Financial Economics*, 67(2), 217-248.
- Gill, A., Biger, N., & Mathur, N. (2011). The effect of capital structure on profitability: Evidence from the United States. *International Journal of Management*. 28(4), 3-15.
- Gleason, K. C., Mathur, L. K., & Mathur, I. (2000). The interrelationship between culture, capital structure, and performance: evidence from European retailers. *Journal of business research*, 50(2), 185-191.
- Goddard, J., Liu, H., Molyneux, P., & Wilson, J. O. (2013). Do bank profits converge? *European Financial Management*, 19(2), 345-365.
- Gou, L., Liu, Y., Dai, Y. & Zhang, H. (2018). *Are examination of the capital structure theory: Evidence from Chinese listed companies. Theoretical Economics Letters*, 935-959.
- Gülşen, A. Z., ve Ülkütaş, Ö. (2012). Sermaye yapısının belirlenmesinde finansman hiyerarşisi teorisi ve ödünleşme teorisi: İMKB sanayi endeksinde yer alan firmalar üzerine bir uygulama. *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, 8(15), 49-59.
- Güneysu, Y., Atasel, O. Y., ve Şeker, Y. (2021). Sermaye yapısının finansal performansa etkisi: Borsa İstanbul lojistik ve ulaştırma firmaları üzerine bir araştırma. *Akademik Hassasiyetler*, 8(17), 305-320.
- Güngör, B., ve Dilmaç, M. (2020). Finansal kriz ortamlarında sermaye yapısının bankaların finansal performanslarına etkileri. *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, (85), 153-172.
- Güriş, S. (2018). *Panel veri modelleri. Uygulamalı Panel Veri Ekonometrisi* (1-39). İstanbul: Der Yayınları.
- Hoffmann, S. (2011). Determinants of the profitability of the us banking industry. *International Journal Of Business And Social Science* 2(22), 255-269.
- Hossain, M. I., Azam, M. S., Uddin, M. R., & Shovon, M. K. H. (2022). Capital structure and financial performance of food industry: an agro-based emerging economy perspective. *International Journal of Accounting & Finance Review*, 10(1), 53-60.
- İskenderoğlu, Ö., Karadeniz, E., & Atioğlu, E. (2012). Türk bankacılık sektöründe büyüme, büyüklük ve sermaye yapısı kararlarının karlılığa etkisinin analizi. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 7(1), 291-311.
- Le, T. P. V., & Phan, T. B. N. (2017). *Capital structure and firm performance: Empirical evidence from a small transition country. Research in international business and finance*, 42, 710-726.
- Majumdar, S. K., & Chhibber, P. (1999). Capital structure and performance: Evidence from a transition economy on an aspect of corporate governance. *Public Choice*, 98(3-4), 287-305.
- Mazur, K. (2007). The determinants of capital structure choice evidence from Polish. *International Advances in Economic Research*, 13(4), 495-514.
- Namalathasan, B. (2010). Capital structure and its impact on profit ability: A study of listed manufacturing companies in Sri Lanka. *Ekonomika, Journal for Economic Theory and Practice and Social Issues*, 56(4), 83-92.
- Ngoc, N. M., Tien, N. H., & Thu, T. H. (2021). The impact of capital structure on financial performance of logistic service providers listed on Ho Chi Minh City Stock Exchange. *PalArch's Journal of Archaeology of Egypt/Egyptology*, 18(2), 688-719.
- Okuyan, H. A. ve Taşçı, H. M. (2010). Sermaye

- yapısının belirleyicileri: Türkiye'deki en büyük 1000 sanayi işletmesinde bir uygulama. *BDDK Bankacılık ve Finansal Piyasalar*, 4 (1), 105-120.
- Pinches, G. E., & Mingo, K. A. (1973). A multivariate analysis of industrial bond ratings. *The Journal of Finance*, 28(1), 1-18.
- Pratheepkanth, P. (2011). Capital structure and financial performance: evidence from selected business companies in Colombo stock exchange Sri Lanka. *Researchers World*, 2(2), 171.
- Rajan, R. G., & Zingales, L. (1995). What do we know about capital structure? Some evidence from international data. *The Journal of Finance*, 50(5), 1421-1460.
- Remmers, L., Stonehill, A., Wright, R., & Beekhuisen, T. (1974). Industry and size as debt ratio determinants in manufacturing internationally. *Financial Management*, 24-32.
- Salim, M., & Yadav, R. (2012). Capital structure and firm performance: Evidence from Malaysian listed companies. *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, 65, 156-166.
- Sarioğlu, S. E., Kurun, E., ve Güzeldere, H. (2013). Sermaye yapısının belirleyicileri: İMKB'de işlem gören çimento, otomotiv ve bilişim sektörlerinin sermaye yapısı analizi. *Ege Academic Review*, 13(4).
- Sayılğan, G. (2017). *Soru ve yanıtlarıyla işletme finansmanı*. Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Trinh, Q. T., & Nguyen, V. S. (2013). Factors affecting the performance of Vietnamese commercial banks. *Journal of Banking Technology*, 85(1), 11-15.
- Yerdelen Tatoğlu, F. (2018). *Panel veri ekonometrisi* (4 Baskı). İstanbul: Beta Basım Yayın.
- Yılmaz, S., ve Gereklioğlu Düzakın, H. (2017). Sermaye yapısının belirleyicileri: Borsa İstanbul'da faaliyet gösteren kimya sektörü işletmeleri üzerine bir uygulama. *Çukurova Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 21(2), 29-41.
- Yücel, E. (2014). Sermaye yapısı, temsil maliyeti ve firma çeşitlendirilmesi: dinamik panel veri analizi. *ODTÜ Geliştirme Dergisi* (41), 223-253.
- Zeitun, R., Tian, G., & Keen, S. (2007). Macroeconomic determinants of corporate performance and failure: evidence from an emerging market the case of Jordan. *Corporate Ownership & Control*, 5(1), 179-194.
- Saeedi, A., & Mahmoodi, I. (2011). Capital structure and firm performance: Evidence from Iranian companies. *International Research Journal of Finance and Economics*, 70, 20-29.
- Hasan, M. B., Ahsan, A. M., Rahaman, M. A., & Alam, M. N. (2014). Influence of capital structure on firm performance: Evidence from Bangladesh. *International Journal of Business and Management*, 9(5), 184.
- Tifow, A. A., & Sayilir, O. (2015). Capital structure and firm performance: An analysis of manufacturing firms in Turkey. *Eurasian Journal of Business and Management*, 3(4), 13-22.
- Abata, M. A., & Migiro, S. O. (2016). Capital structure and firm performance in Nigerian-Listed companies. *Journal of Economics and Behavioral Studies*, 8(3(J)), 54-74. [https://doi.org/10.22610/jeb.v8i3\(J\).1289](https://doi.org/10.22610/jeb.v8i3(J).1289)
- Özcan, İ. Ç. (2019). Capital structure and firm performance: Evidence from the airport industry. *European Journal of Transport and Infrastructure Research*, 19(3).
- Tifow, A. A. (2015). *Sermaye yapısının firma performansı üzerindeki etkisi*. Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Eskişehir.
- Vatavu, S. (2015). The impact of capital structure on financial performance in Romanian listed

companies. *Procedia Economics and Finance*, 32(2015), 1314-1322.

Nassar, S. (2016). The impact of capital structure on financial performance of the firms: Evidence from Borsa Istanbul. *Journal of Business and Financial Affairs*, 5(1), 173.

Akpınar, O. (2016). Sermaye yapısının firma performansına etkisi: Borsa İstanbul'da bir uygulama. *Kastamonu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 11(1), 290- 302.

Yazar Katkı Oranı

Araştırmanın tamamı yazarların ortak katkıları üzerine gerçekleştirilmiş olup birinci ve ikinci yazarın katkı oranları eşittir.

AİLE YAPISININ GİRİŞİMCİLİK EĞİLİMİ VE GİRİŞİMCİLİK NİYETİNE ETKİSİ¹

THE EFFECT OF FAMILY STRUCTURE ON ENTREPRENEURIAL INCLINATION AND ENTREPRENEURIAL INTENTION¹

Ali TEFEK², Ayşehan ÇAKICI³

07

AİLE YAPISININ GİRİŞİMCİLİK EĞİLİMİ VE GİRİŞİMCİLİK NİYETİNE ETKİSİ¹

THE EFFECT OF FAMILY STRUCTURE ON ENTREPRENEURIAL INCLINATION AND ENTREPRENEURIAL INTENTION¹

Ali TEFEK², Ayşehan ÇAKICI³

Anahtar Kelimeler:

Aile Yapısı,
Girişimcilik Eğilimi
Girişimcilik Niyeti

Keywords:

Family Structure,
Entrepreneurial Inclination,
Entrepreneurial Intention

¹Bu çalışma, Prof. Dr. Ayşehan ÇAKICI'nın danışmanlığında Ali TEFEK tarafından yürütülen ve 2023 yılında Mersin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü tarafından kabul edilen doktora tezinden üretilmiştir.

²Dr., Selçuk Üniversitesi Taşucu Meslek Yüksekokulu, atefek@hotmail.com, ORCID: 0000-0001-7094-0768

³Prof. Dr., Mersin Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, aysehancakici@mersin.edu.tr, ORCID: 0000-0003-4090-5309

Alıntılanmak için/Cite as: Tefek A. ve Çakıcı A. (2024). Aile yapısının girişimcilik eğilimi ve girişimcilik niyetine etkisi, Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 33 (1), 95-114

ÖZ

Girişimcilik; ekonomik kalkınma ve refaha ulaşmanın itici gücü, yenilik ve yaratıcılığın kaynağıdır. Üniversite öğrencileri girişimcilik potansiyeline sahip gençlerdir. Bu gençlerin girişimcilik eğilimini ve girişimcilik niyetini etkileyen faktörlerin belirlenmesi, onların nasıl desteklenmeleri gerektiğine ilişkin doğru stratejiler belirlenmesine yardımcı olabilir. Bu araştırma, bireyin kişiliğinin şekillenmesinde en önemli faktörlerden birisi olan aile yapısının, girişimcilik eğilimi ve girişimcilik niyetine etkisini belirlemek amacıyla yapılmıştır. Araştırma verileri, 2021-2022 eğitim-öğretim yılı bahar dönemi içinde Mersin Üniversitesi Çiftlikköy Kampusundaki sekiz fakültede öğrenim gören son sınıf öğrencilerinden yüz yüze ve bırak topla tekniğiyle toplanmıştır. Verilerin analizinde, tanımlayıcı istatistiklerin yanı sıra doğrulayıcı faktör analizi ve regresyon analizinden yararlanılmıştır. Analiz sonucuna göre; aile yapısı, girişimcilik eğilimi boyutları olan başarı ihtiyacı, risk alma eğilimi, kendine güven, yenilikçilik ve kontrol odaklılığı pozitif yönde etkilemektedir. Girişimcilik eğilimi boyutları olan başarı ihtiyacı, risk alma eğilimi ve belirsizliğe karşı tolerans girişimcilik niyetini pozitif yönde etkilerken; kendine güven, yenilikçilik ve kontrol odaklılık girişimcilik niyetini negatif yönde etkilemektedir. Ayrıca aile yapısının girişimcilik niyetini düşük düzeyde etkilediği bulgusu da elde edilmiştir.

ABSTRACT

Entrepreneurship is the driving force of achieving economic development and prosperity, and the source of innovation and creativity. University students are young people with entrepreneurial potential. Identifying the factors that affect the entrepreneurial inclination and entrepreneurial intention of these young people can help determine the right strategies for how they should be supported. This research was conducted in order to determine the effect of family structure, which is one of the most important factors in shaping an individual's personality, on entrepreneurial inclination and entrepreneurial intention. Research data were collected by face-to-face and drop-to-collect technique from senior students studying at eight faculties at the Çiftlikköy Campus of Mersin University during the spring semester of the 2021-2022 academic year. In addition to descriptive statistics, confirmatory factor analysis and regression analysis were used in the analysis of the data. According to the results of the analysis; the family structure affects positively the dimensions of entrepreneurial inclination, which are achievement need, propensity to take risks, self-confidence, innovativeness and focus of control. While the achievement need, propensity to take risks and tolerance for uncertainty, which are the dimensions of entrepreneurial inclination, affect entrepreneurial intention positively; self-confidence, innovativeness and focus of control affect entrepreneurial intention negatively. In addition, it has been found that family structure affects entrepreneurial intention at a low level.

GİRİŞ

Girişimcilik; ulusal refahın artması, istihdamın sağlanması, işsizliğin ve yoksulluğun ortadan kaldırılması açısından önemli bir yere sahiptir (Top, 2006, s. 3). Girişimciliğin ülke kalkınmasındaki rolünü gören hükümetler; girişimciliği ve girişimcileri teşvik etmeye (Lim ve diğerleri, 2012, s. 113) araştırmacılar da; girişimciliğin önemini ortaya koymak amacıyla bireysel, ekonomik ve sosyal gelişme üzerindeki etkisini araştırmaya (Köse, 2014, s. 14) başlamışlardır.

Girişimcilik; farklı dönemlerde, değişik açılardan incelemeye konu olmuştur (Bozkurt, 2011, s. 5). Başta ekonomi olmak üzere finans, işletme, psikoloji, sosyoloji, pazarlama, coğrafya gibi pek çok disiplinin de ilgi odağıdır (Carlsson ve diğerleri, 2013, s. 913). Literatüre bakıldığında birçok araştırmacı tarafından girişimcilik eğilimi ve girişimcilik niyetini belirleyen faktörlerin çalışıldığı görülmektedir (Çelik ve Karababa, 2018; Demir ve Demiryürek, 2018; Güreşçi, 2014). Araştırmacılar, girişimcilik eğiliminin belirlenmesinde; aile, eğitim, bireysel değerler, yaş, rol modeller ve yaşam tarzı gibi faktörlerin etkili olduğunu belirtmişlerdir. Ayrıca girişimcilik eğiliminin belirlenmesinde; başarıya ihtiyacı, kontrol odağı, risk alma eğilimi, belirsizliğe karşı tolerans, kendine güven ve yenilikçilik gibi girişimci kişilik özelliklerini ortaya koymuşlardır (Kaygın ve Güven, 2015, ss. 37-40). Girişimcilik niyetinin belirlenmesinde ise; bağımsızlık, kariyer ve kazanç isteği, yaratıcı olma ve işinde orijinallik gösterme, kişilik özellikleri, kişisel tutumlar, motivasyon, cinsiyet, önceki iş deneyimi, aile geliri ve yaş gibi faktörlerin etkili olduğunu belirtmişlerdir. Ayrıca ailenin girişimcilik eğilimi ve girişimcilik niyeti üzerindeki etkisinde anne ve babanın eğitim durumu, gelirleri, mesleği, ailede girişimci olup olmadığı çocuğun ailede alınan kararlara katılıp katılmadığı vb. faktörlere de bakılmıştır (Çelik ve diğerleri, 2014, s. 114; Sarıtaş ve Duran, 2017, s. 149).

Aile, bireyin refahını sağlayan en önemli unsurdur. Aile, bireye ekonomik desteğin yanında kimlik, sevgi, bakım ve koruma, bireyin ihtiyaç duyacağı özgüven, saygı, öz yeterlik, kariyer hedefi gibi hayati önem taşıyan konularda bireye destek sağlamaktadır. Kısaca aile, bireyin en önemli

destek kaynağıdır ve bireyin tüm yaşamını etkilemektedir. Bu nedenle aile özellikle ele alınması gereken bir faktördür (Taş ve Özmen, 2019, s. 736; Yener, 2018, s. 870). Aile, girişimcilik eğilimi açısından ele alındığında sadece girişimcilik zemininin oluşmasında uygun zihinsel bir arka plan oluşturmakla kalmadığı gibi; bireyin girişimcilik bakış açısının şekillenmesinde de işlevsel açıdan önemli bir rol oynamaktadır (Karakaş, 2012, s. 71). Girişimcilik niyetinde ise birey girişimci olma eyleminden önce, gelecekte, yeni bir işletme kurmaya yönelik hayali, düşüncesi ve planlarını içeren bilinçli bir süreç içerisinde bir başka ifadeyle birey girişimci olmaya yönelik gayret göstermekte dolayısıyla harekete geçmektedir (Akt: Şeşen ve Basım, 2012). Kısaca niyet bu süreçte girişimci davranıştan önceki bir adım olarak karşımıza çıkmaktadır ve girişimcilik eğilimi bu niyetin öncülüdür. Şöyleki birey girişimcilik eğilimini doğuştan kazanabilir; bu eğilim aile desteği, eğitim, rol model gibi demografik faktörlerle geliştirilebilir (Güreşçi, 2014, s. 27). Bireyin bu doğuştan kazandığı ve sonradan da geliştirebildiği girişimcilik eğilimi; aile, eğitim vb. faktörlerle desteklediği takdirde bu eğilimin girişimcilik niyetine dönüşebileceği düşünülmektedir. Bu açıdan ele alındığında aile, bireyin dünyaya geldiği andan itibaren fiziksel, bilişsel ve sosyal gelişimi üzerinde etkilidir; bireyin sosyalleşmeye başladığı ilk çevredir (Kılıç, 2019, s. 26). Birçok davranış aile içinde öğrenilir; kişilik bu çevrede şekillenir (Küçükali, 2018). Bu nedenle aile bireyin özgüveninin gelişmesinde, meslek seçiminde, bir başka ifadeyle kariyer hedefleri gibi hayati önem taşıyan konularda kilit rol oynamaktadır (Taş ve Özmen, 2019, s. 736).

Girişimcilikle ilgili geniş bir literatür bulunmakla birlikte, bireyin içinde yaşayıp, büyüdüğü ve kişiliğinin şekillenmesinde önemli bir yere sahip olduğu aile yapısının (Aytaç ve İlhan, 2007, s. 107); girişimcilik eğilimi ve girişimcilik niyeti üzerindeki etkisini belirlemeye yönelik, ayrıntılı bir çalışmaya rastlanılmamıştır. Bu araştırmanın temel sorusu “öğrencilerin içinde yaşadığı ailenin yapısal özellikleri, onların girişimcilik eğilimi ve niyetini etkilemekte midir?” şeklinde belirlenmiştir. Bu doğrultuda aile içindeki iletişim, birlik, yönetim, yetkinlik ve duygusal bağlamı (Gülerce, 1996, s. 39) bir bütün olarak ele alan

aile yapısının girişimcilik eğilimi ve girişimcilik niyeti üzerindeki etkisini araştırarak, daha geniş, kapsayıcı ve bütüncül bir değerlendirme yapmak amaçlanmıştır.

LİTERATÜR TARAMASI

Girişimcilik eğilimi; bir bireyin girişimcilik yapabileceği konusunda kendisine inanması, güvenmesi ve bu bağlamdaki yatkınlığı olarak tanımlanmaktadır (Büyükyılmaz ve diğerleri, 2015, s. 109). Girişimcilik eğilimi bireylerin girişimcilik özelliklerini ortaya çıkarma, girişimcilik potansiyelini harekete geçirme konusunda oldukça önemli bir yere sahiptir (Kalfaoğlu, 2018, s. 2831). Girişimcilik eğiliminin oluşması hem bireylere hem de topluma fayda sağlamaktadır (Demir ve diğerleri, 2020, s. 27). Herkesi kamuda istihdam etmenin mümkün olmadığı ülkemizde bireylerin kendi ayakları üzerinde durması, kendi iş imkânını yaratması için girişimcilik eğilimlerinin oluşturulması ve teşvik edilmesi gerekmektedir. Bu nedenle aileye önemli görevler düşmekte bir başka ifadeyle bireyin yakın çevresi özellikle de ailesi tarafından desteklenmesi ve cesaretlendirilmesi gerekmektedir (Demir ve diğerleri, 2020, s. 27).

Başarı ihtiyacı; McClelland (1961) tarafından ileri sürülmüştür. Daha yüksek performans standartları belirleme ve sürdürme arzusuyla ilişkili olup; girişimcilik davranışını etkileyen bir faktördür. Başarı ihtiyacı yüksek olan bireyler daha yüksek hedef belirlerler, hesaplanmış risk alırlar; bu bireylerin yenilikçi ve zor görevi seçme olasılıkları diğer bireylere göre daha yüksektir (Chaudhary, 2016, s. 173).

Kontrol odağı; bireylerin başına gelen olayların sebeplerini ve sorumluluğunu kime ve neye yüklediğiyle ilgilidir. Bireyler içsel ve dışsal olmak üzere iki tür kontrol odağına sahiptir. İçsel kontrol odağına sahip bireyler yaşamdaki olayları kontrol edebileceklerine bir başka deyişle verdikleri karar ve davranışlarda kendilerinin etkili olduğuna inanırlar, karar ve davranışlarının sorumluluğunu üstlenirler (Gül ve Beyşenova, 2018, s. 217). Dışsal kontrol odağına sahip bireyler de başarı ve başarısızlığı kendileri değil şans, kader gibi dış etkilerin belirlediğine inanırlar (Korkmaz, 2012, s. 212; Kusmintarti ve diğerleri, 2016, s. 27).

Risk alma eğilimi; girişimcilik kavramıyla ilgili literatürde yapılan tanımlarının temeli ve ortak noktasıdır (Ceyhan ve diğerleri, 2020, s. 7). Girişimci bireyler, diğer bireylere göre daha fazla risk alma eğiliminde olup, beklenen geri dönüşün, maksimum olacağı inancını taşırlar (Sadykova ve Eleren, 2016, s. 192).

Belirsizliğe karşı tolerans; yeterli düzeyde veri olmamasından kaynaklanan tam olarak yapılandırılmayan ya da kategorize edilemeyen bir durum belirsizliği ifade etmektedir (Akyurt, 2017, s. 46). Belirsizlik toleransı ise belirsiz bir durum karşısında olumlu tepkiler verebilme yeteneğidir. Bir bireyin belirsiz bir ortamda daha fazla bilgiye ulaşmaya çalışmadan alınan kararlardan emin olması o bireyin belirsizliğe toleransının yüksek olduğunu göstermektedir (Teoh ve Foo, 1997, s. 72).

Kendine güven; bir bireyin hedeflerini gerçekleştirmesine yönelik kendisine olan inancıdır (Korkmaz, 2012, s. 212). Kendine güvenen bireylerin gelecekte karşılaşmaları muhtemel olaylar ya da sorunların üstesinden gelebileceklerine dair kendilerine inançları tamdır (Özdemir ve diğerleri, 2018, s. 434).

Yenilikçilik; yeniliğe açık bireyler kapsamlı bir bilgi araştırmasını tercih ederlerken; yenilikçiliği düşük bireyler kişiler arası bilgi kaynaklarını tercih etme eğilimindedirler bu nedenle algılama ve içgüdüsel duyguları üzerine harekete geçmeleri ihtimalleri daha yüksektir (Mirza ve Demiral, 2019, s. 3258; Zhang ve Bruning, 2011, s. 87).

Girişimcilik Niyeti; bir bireyin girişimci olma eyleminden önce, gelecekte yeni bir işletme kurmaya yönelik hayali, düşüncesi ve planlarını içeren bilinçli bir süreçtir (Gençay, 2017, s. 39; Liñán ve Chen, 2009, s. 595; Şeşen ve Basım, 2012, s. 22). Girişimcilik eyleminden önceki adım olduğu söylenebilir. Girişimcilik niyeti kavramı girişimciliğin en önemli aşaması olan karar verme aşamasında karşımıza çıkmaktadır (Çelik ve diğerleri, 2014, s. 114; Duygulu, 2008, s. 100). Bu kavram; bireyin diğer kariyer seçeneklerinden ziyade çevresinde bulunan potansiyel fırsatları değerlendirmesi sonucu bir işletme kurması ve girişim başlatma düşüncesini yansıtmaktadır (Çelik ve diğerleri, 2014, s. 114; Karabey, 2013, s. 147). Dolayısıyla bireyin kendi girişimini başlatması planlı ve maksatlı bir davranış olarak kabul edilmektedir (Karabey, 2013, s. 147).

Aile yapısı, aile kavramı; bireylerin yaşamlarını uzunca bir süre paylaşmaları; evlilik, kan, sadakat, yasal, vb. bağlarla birliklerini korumaları; ortak gelecek beklentilerinin olması; ortak sorunlarını fark etmeleri ve birlikte çözmek istemeleri; kısacası kendilerini bir ünite olarak algılamalarıdır (Gülerce, 1996, s. 41). Aile, toplumsal hayatın devamlılığını sağlayan; bireylere değer ve davranış kalıplarını aktaran; sosyo-kültürel, sosyo-demografik ve hukuki özellikler açısından toplumun en önemli analiz birimlerinden birisidir (Aktaş, 2015, s. 419). Birçok davranış aile içinde öğrenilir; kişilik bu çevrede şekillenir (Küçükali, 2018). Bu nedenle aile; bireyin özgüveninin gelişmesinde, meslek seçiminde, bir başka ifadeyle kariyer hedefleri gibi hayati önem taşıyan konularda kilit rol oynamaktadır (Taş ve Özmen, 2019, s. 736).

Araştırmada aile yapısı değişkeni; iletişim, birlik, yönetim, yetkinlik ve duygusal bağlam boyutlarını ele alarak bir bütün olarak irdelenmiştir. Bu boyutlar şöyle özetlenebilir (Gülerce, 1996, s. 41);

İletişim; evlilik ve aile sistemi içerisinde iletişimin açık olması bireylerin kendilerini özgürce ifade etmeleri, anlatılan mesajlarla anlaşılan mesajların tutarlılığı vb. ile ilgilidir. Doğrusal olarak ailede iletişim işlevselliği arttıkça aile sisteminin genel uyumu da artmaktadır.

Birlik; evlilik ve aile sistemi içerisinde aile üyelerinin birbirlerine olan yakınlığı, bütünlüğü, bağımlılığı, bağılıkları, beraberlikleri, kaynaşmaları sistem içindeki kişiler arası ve dış çevre ile olan sınırları vb. ile ilgilidir. Döngüsel olarak aile üyelerinin birbirleri ile aşırı kaynaşması ya da kopukluğu, aile sisteminin genel uyumunu olumsuz yönde etkileyebilmektedir.

Yönetim; evlilik ve ailedeki yapısal örgütlenme, karar alma, disiplin, kurallar, roller, normlar, yapısal işleyişin esnekliği ile ilgilidir. Döngüsel olarak aile yönetiminde ortaya çıkan aşırı katılık ya da aşırı esneklik aile sisteminin genel uyumunu olumsuz yönde etkileyebilmektedir.

Yetkinlik; evlilik ve aile içerisinde problem çözme, sağlık, amaçların gerçekleştirilmesi, yeterlik vb. ile ilgilidir. Doğrusal olarak ailedeki bireylerin yetkinliğinin artması aile sisteminin uyumunu artırmaktadır.

Duygusal bağlam; evlilik ve aile içerisindeki duygusal hava ile ilgilidir. Aile içindeki ortamın destekleyici olması, karşılıklı sevgi, huzur ve anlayışa dayanması aile sisteminin genel uyumunu olumlu şekilde etkileyebilmektedir.

Girişimcilik; toplumların refaha ulaşmasında önemli bir faktördür (Krüger ve Ramos, 2020, s. 529). Bu nedenle girişimcilik potansiyelinin ortaya konulması için girişimcilik eğilimi ve girişimcilik niyetinin belirlenmesi anlamlıdır. Üniversite öğrencileri girişimcilik potansiyeline sahip kişilerdir. Bu çalışma; ailenin pek çok özelliğini ele alan aile yapısı ile girişimcilik eğilimi ve niyetini ilişkilendiren daha bütüncül bir çalışma olması bakımından özgündür. Öğrencilerinin girişimcilik eğilimleri ve girişimcilik niyetlerini ortaya çıkarmada, aile yapısının önemini belirlemek açısından önemlidir. Ayrıca bu çalışma öğrencinin, ailesini nasıl değerlendirdiği ve ailenin özelliklerinin girişimcilik eğilimini ve niyetini ne ölçüde etkilediğini ortaya koyması açısından önem arz etmektedir. Bu yönüyle girişimcilikle ilgili literatüre katkı sağlayacağı düşünülmektedir. Araştırmanın çıktısının girişimciliği teşvik etmek için aileleri etkileyecek ne gibi politikalar uygulamak gerektiği konusunda karar alıcılara yol göstereceği düşünülmektedir.

Aile Yapısı ve Girişimcilik Eğilimi

Girişimcilik eğiliminin oluşmasında aile, toplum, eğitim, ekonomik çevre gibi pek çok faktör etkilidir (Korkmaz, 2012, s. 212). Aile bu faktörler içerisinde sosyal ilişkilerin başladığı ilk yer olması açısından diğer faktörlerden daha etkilidir (Taş ve Özmen, 2019, s. 738). Girişimciliğe yatkınlık, gerekli olan yetenek ve kişisel özellikler doğuştan kazanılmış olabilir; ancak yatkınlık ve kişilik özelliklerinin ortaya çıkartılması, geliştirilmesi için gerekli ortamsal koşulların sağlanması ve teşvik edilmesi gereklidir; bu durum bireyin içinde doğup büyüdüğü aile çevresiyle yakından ilişkilidir. Girişimcilik eğilimi açısından ele alındığında ailenin sadece girişimcilik zemininin oluşmasında uygun zihinsel bir arka plan oluşturmakla kalmadığı; bireyin girişimcilik bakış açısının şekillenmesinde de işlevsel açıdan önemli bir rol oynadığı belirtilmektedir (Karakaş, 2012, s. 71). Girişimciliğe değer veren, risk almayı destekleyen ve yeniliği teşvik eden aileler, bireyin girişimcilik yeteneklerine olan inancını

besleyebilir (Srivastava ve diğerleri, 2023). Bireyin duygu ve düşüncelerini rahatça ifade edebildiği, kişilerarası farklılıkların doğal karşılandığı, anlaşmazlıkların uzlaşma yoluyla çözümlenmeye çalışıldığı, rol dağılımının tutarlı olduğu, beklenti ve kuralların açık olduğu, üyelerin birbirlerine duygusal yönden bağlı olduğu ve evde olumlu ve destekleyici bir havanın olduğu uyumlu aile yapılarında (Girli, 2018, s. 375) yetişen çocuklarda bir girişimci bulunması gereken başarı ihtiyacı, kontrol odağı, risk alma eğilimi, belirsizliğe karşı tolerans, kendine güven ve yenilikçilik gibi girişimci kişilik özelliklerin daha rahat ortaya çıkacağı ve destekleneceği değerlendirilmektedir.

Yukarıdaki açıklamalardan hareketle aşağıdaki hipotezler geliştirilmiştir.

H1: Aile yapısı, girişimcilik eğilimini etkiler.

H1a: Aile yapısı, kendine güveni etkiler.

H1b: Aile yapısı, yenilikçiliği etkiler.

H1c: Aile yapısı, başarıma ihtiyacını etkiler.

H1d: Aile yapısı, kontrol odağını etkiler.

H1e: Aile yapısı, risk alma eğilimini etkiler.

H1f: Aile yapısı, belirsizliğe karşı toleransı etkiler.

Girişimcilik Eğilimi ve Girişimcilik Niyeti

Girişimcilik eğilimi ve girişimcilik niyetini açıklamadan önce bu iki kavram arasındaki farkı ortaya koymak gerekmektedir. Girişimcilik eğilimine sahip bireylerin bir takım girişimci kişilik özellikleri bulunmaktadır. Bu özelliklerden bazıları başarı ihtiyacı, kontrol odaklılık, yenilikçi, hesaplanabilir risk alma, belirsizliğe karşı toleranstır (Bozkurt, 2006, s. 101). Bu özelliklere sahip bireylerin girişimcilik yapabilme konusunda yatkınlığının bir başka değişle eğiliminin olduğu söylenebilir.

Girişimcilik niyetinde ise birey girişimci olma eyleminden önce, gelecekte, yeni bir işletme kurmaya yönelik hayali, düşüncesi ve planlarını içeren bilinçli bir süreç içerisinde bir başka değişle birey girişimci olmaya yönelik gayret göstermekte dolayısıyla harekete geçmektedir (Akt: Şeşen ve Basım, 2012). Kısaca niyet bu süreçte girişimci davranıştan önceki bir adım olarak karşımıza çıkmaktadır ve girişimcilik eğilimi bu niyetin öncülüdür. Girişimcilik

niyeti ekonomik ve sosyal koşullardan etkilense de girişimciliğe yatkınlık olarak ifade edilen girişimcilik eğiliminden de etkilenmektedir. Himawan ve Aima (2021) girişimcilik eğilimi boyutlarından olan kendine güven ve başarı ihtiyacının girişimcilik niyetini etkilediğini çalışmada ortaya koymaktadır. Buna göre girişimcilik eğiliminin girişimcilik niyetlerinin ortaya çıkmasında ve gelişmesinde etkili olduğu söylenebilir (Ballı ve Üstün, 2019, s. 310). Girişimcilik eyleminin öncülü niyet (Bird, 1988), niyetin öncülü eğilim olarak görülebilir. Bu doğrultuda aşağıdaki hipotezlerin oluşturulabileceği düşünülmüştür.

H2: Girişimcilik eğilimi, girişimcilik niyetini etkiler.

H2a: Kendine güven, girişimcilik niyetini etkiler

H2b: Yenilikçilik, girişimcilik niyetini etkiler

H2c: Başarma ihtiyacı, girişimcilik niyetini etkiler

H2d: Kontrol odağı, girişimcilik niyetini etkiler

H2e: Risk alma, eğilimi girişimcilik niyetini etkiler

H2f: Belirsizliğe karşı tolerans, girişimcilik niyetini etkiler

Aile Yapısı ve Girişimcilik Niyeti

Niyet girişimcilik açısından ele alındığında bir davranışın en iyi ve tek öncülü olarak kabul edilmektedir. Bir kimse girişimci olmaya karar vermeden önce niyette bulunmaktadır (Linan ve Chen, 2009). Bu nedenle niyetin hangi faktörlerden etkilendiğinin ortaya konulması oldukça önemlidir (Çelik ve diğerleri, 2014, s. 115). Girişimcilik niyetinin oluşmasındaki itici güçlerden biri olan aile bireyin kararları ve davranışlarını etkilemede önemli bir yere sahiptir (Pruett ve diğerleri, 2009, s. 576). Bu yüzden girişimcilik olgusunu aile gibi önemli bir kurumdan soyutlayarak açıklamak oldukça zordur (Yener, 2018, s. 870). Aile, çocuğun girişimcilik niyetini rol model olmak ve destek sağlamak suretiyle etkilemektedir. Bireyin duygu ve düşüncelerini rahatça ifade edebildiği, kişilerarası farklılıkların doğal karşılandığı, anlaşmazlıkların uzlaşma yoluyla çözümlenmeye çalışıldığı, rol dağılımının tutarlı olduğu, beklenti ve kuralların açık olduğu, üyelerin birbirlerine duygusal yönden bağlı olduğu ve evde olumlu ve destekleyici bir havanın olduğu aile yapıları uyumlu aile yapılarıdır (Girli, 2018, s. 375). Bu tür aile yapılarında

çocuğun davranışları desteklendiği ve cesaretlendirildiği için çocuğun girişimcilik duygusu gelişebilir; aksi durumda çocuk sürekli eleştirilir, davranışları desteklemez, engel olunur ve cezalandırılırsa bu kez başarısızlık korkusu hakim olacağından girişimcilik ruhu ortaya çıkmayabilir (Akgün, 2019, s. 16). Buradan hareketle aşağıdaki hipotez geliştirilmiştir.

H3: Aile yapısı, girişimcilik niyetini etkiler.

YÖNTEM

Veri Toplama Aracı

Araştırma için veriler toplanmadan önce Mersin Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Etik Kurulundan 13.12.2021-235 sayılı yazısı ile “Etik Yönden Uygun Bulunmuştur” Onay Belgesi alınmıştır. İlişkisel tarama modelinde tasarılan araştırmada veriler aile yapısını değerlendirme (AYDA), girişimcilik eğilimi (GE) ve girişimcilik niyeti (GN) ölçeklerinin de yer aldığı bir anket ile toplanmıştır. AYDA, Gülerce (1996) tarafından geliştirilmiş olup 36 maddeli bir ölçektir. ölçeğin orijinal derecelemesi 1 ile 10 arasında değişmekte olup; tepki kategorileri “1= Tam tersi (%0-%19),...5=Tümüyle aynı(%80-%100)” şeklinde düzenlenmiştir. Bu ölçekte iletişim, birlik, yönetim, yetkinlik ve duygusal bağlam olmak üzere 5 boyut bulunmaktadır. Gülerce (1996) ölçeğin test-tekrar-test güvenilirlik katsayısı Pearson Momentler Çarpımı korelasyonunu 0.79 bulmuş; ölçeğin ölçüt bağımlı geçerliğini Aile Ortamı Ölçeği ile ölçmüştür; yaptığı analizler neticesinde ölçeğin yeterli düzeyde geçerliğe sahip olduğu sonucuna ulaşmıştır. AYDA’da bulunan 1.-9. arası ifadeler iletişim, 10.-18. arası ifadeler birlik, 19.-26. arası ifadeler yönetim, 27.-31. arası ifadeler yetkinlik, 32.-36. arası ifadeler ise duygusal bağlamı ifade etmektedir. Girişimcilik eğilimi ölçeği İşcan ve Kaygın (2011) tarafından Koh (1996)’un “Girişimcilik Karakterlerinin Testi” adlı çalışmasından Türkçeye uyarlanmıştır. GE ölçeği; kendine güven, yenilik, başarıma ihtiyacı, kontrol odağı, risk alma ve belirsizliğe karşı tolerans olmak üzere toplam 6 boyuttan oluşan 30 maddeli bir ölçektir. GE ölçeğinde bulunan 1.-5. arası ifadeler kendine güven, 6.-11. arası ifadeler yenilikçilik, 12.-16. arası ifadeler başarı ihtiyacı, 17.-22. arası ifadeler kontrol odağı, 23.-27. arası ifadeler risk alma eğilimi ve 28.-30. arası ifadeler belirsizliğe karşı toleransı

ifade etmektedir. Son olarak GN ölçeği tek boyuttan oluşan 6 maddeli bir ölçektir. Ölçek Liñán ve Chen (2009)’ in Development and Cross-Cultural Application of a Specific Instrument to Measure Entrepreneurial Intentions isimli makalelerinde geliştirilmiş olup; Bahadır (2018) tarafından Türkçeye uyarlanıp ülkemizin sosyal, ekonomik ve kültürel yapısına uygun hale getirilmiştir. Girişimcilik eğilimi ve girişimcilik niyeti ölçeklerindeki maddelerin tepki kategorileri 5’li Likert derecelemesine göre düzenlenmiştir.

Evren-Örneklem

Araştırmanın genel evreni lisans düzeyinde eğitim alan son sınıf öğrencilerdir. Çalışma evreni ise Mersin Üniversitesi Çiftlikköy Yerleşkesindeki Eğitim, Fen Edebiyat, Güzel Sanatlar, İktisadi ve İdari Bilimler, İletişim, Mühendislik ve Turizm Fakülteleri ile Takı Teknolojisi ve Tasarımı Yüksekokulunun son sınıf öğrencileri olarak tanımlanmıştır. Son sınıf öğrencilerinin seçilmesinin nedeni öğrencilerin artık hayata atılacakları ve kariyer hedeflerinin belirgin hale gelmiş olabileceği düşüncesidir. Ayrıca girişimcilik eğitimin son sınıfta verilmesi olmalıdır.

Araştırmada bağımlı değişken GN’dir ve örnek büyüklüğünün hesaplanabilmesi için standart sapma veya varyansı bilmek gerekmektedir. Lisans son sınıf öğrencilerinin GN’lerine ilişkin bir standart sapma yoktur. Bu nedenle standart sapmanın tahmin edilmesi yoluna gidilmiştir. GN ölçeğin tepki kategorileri 5’li Likert derecelemesine göredir. 5’li Likert derecelemesinde değişim aralığı $R=5-1=4$ ’dür (Yolal, 2016). Bu aralık 4’e bölünerek tahmini standart sapma 1,00 olarak hesaplanmıştır. Örnekten elde edilecek ortalamanın %5 anlam düzeyinde evren ortalamasından $H: 0,10$ dolayında sapma göstermesine karar verilmiştir.

Örnek büyüklüğü hesaplanırken ölçüm düzeyi metrik olan değişkenler (ortalama) için kullanılan sınırlı evren örnekleme formülünden yararlanılmıştır. Çalışma evrenine alınan yükseköğretim birimlerinin lisans son sınıflarında 02.02.2022 tarihi itibarıyla 1909 kız ve 2450 erkek öğrenci bulunmaktadır. Kız ve erkekler için ayrı ayrı örnek büyüklüğü hesaplanmıştır. Sonuçta 1909 kız öğrencilerden 320 tanesinin⁴ örneğe alınmasına, 2450 erkek öğrenciden ise 332⁵ tanesinin örneğe alınmasına

Tablo 1. Fakülteleere Cinsiyete Göre Kota Tablosu

Fakülte/Yüksekokul (Çiftlikköy yerleşkesi)	N	Kız			Erkek			n(k+e)	Toplam Kota
		n	%	Kota(k)	n	%	Kota(e)		
Eğitim Fakültesi	2568	406	21,3	68	255	10,4	35	661	103
Fen-Edebiyat Fakültesi	4029	572	30,0	96	522	21,3	71	1094	167
Güzel Sanatlar Fakültesi	398	92	4,8	15→30	52	2,1	7→30	144	22→60
İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi	2921	324	17,0	54	506	20,7	69	830	123
İletişim Fakültesi	797	69	3,6	12→30	152	6,2	21→30	221	32→60
Mühendislik Fakültesi	2755	273	14,3	46	719	29,3	97	992	143
Turizm Fakültesi	1178	146	7,6	24→30	226	9,2	31	372	55→61
Takı Teknolojisi ve Tasarım Yüksekokulu	80	27	1,4	5→27	18	0,7	2→18	45	7→45
		1909	100,0	320→381	2450	100,0	332→380	4359	652→761

karar verilmiştir (Ural ve Kılıç, 2013). Tespit edilen örnek büyüklükleri daha sonra fakülte ve cinsiyet bazında kotalara dönüştürülmüştür. Hesaplanan kota 30'un altında kaldığı durumda, Merkezi Limit Teoremi göz önünde bulundurularak her fakülteden en az 30 kız ve 30 erkek öğrencinin kotaya girmesine çaba harcanmıştır. Takı Tasarımı ve Teknolojisi Yüksekokulunun son sınıfında toplamda 27 kız ve 18 erkek bulunması nedeniyle bu öğrencilerin de tamamına ulaşılmaya çalışılmıştır. Örnek büyüklükleri Tablo 1'de özetlenmektedir.

Veri Analizi

Araştırmanın analizlerinde LISREL 8.8 ve IBM SPSS Statistics 25 programları kullanılmıştır. Verilerin düzenlenmesinde ilk olarak kayıp veri olup olmadığı kontrol edilmiş; AYDA ölçeğinde yer alan ifadelerin puanlaması AYDA puanlama şablonu esas alınarak yapılmıştır. Daha sonra çok değişkenli sapan analizi, çok değişkenli normal dağılım analizi, güvenilirlik analizi, her

ölçek için doğrulayıcı faktör analizi (DFA) uygulanmış ve betimleyici istatistik tekniklerinden yararlanılmıştır.

Çoklu Sapan Analizi: Araştırmada kullanılan her bir ölçek için Mahalanobis Distance (MD²) hesaplanmış ve her ölçeğe ait ifade sayısına bölünmüştür. Serbesti derecesi ifade sayısının bir eksiği olarak alınmıştır. Daha sonra her bir ölçek için 0,001 anlamlılık düzeyinde ifade sayısını esas alan t değerleri bulunmuştur. 36 ifadeden oluşan Aile Yapısını Değerlendirme Ölçeği 0,001 anlamlılık düzeyinde 40serbestlik derecesinde t değeri 3,551 olarak belirlenmiştir. 30 ifadeden oluşan Girişimcilik Eğilimi Ölçeği 0,001 anlamlılık düzeyinde (30-1) serbestlik derecesinde t değeri 3,659 olarak belirlenmiştir. Son olarak 6 ifadeden oluşan Girişimcilik Niyeti Ölçeği ise 0,001 anlamlılık düzeyinde (6-1) serbestlik derecesinde t değeri 6,869 olarak belirlenmiştir. Ölçekler için belirlenen bu değerlerden büyük 3 gözlem tespit edilmiş; veri setinden çıkartılmıştır.

⁴ Kız öğrenciler için: $n=N \cdot \sigma^2 \cdot Z^2 \alpha / (N-1)H^2 + Z^2 \alpha \cdot \sigma^2 = 1909 \cdot 1,962^2 \cdot 1,002 / (1909-1) \cdot 0,102 + 1,962^2 \cdot 1,002 = 320$ [n: Örneklem büyüklüğü; N: Evren büyüklüğü Z: Belirli anlamlılık düzeyine karşılık gelen teorik değer ($\alpha:0,05$ için Z değeri 1,96'dır), σ : Standart sapma değeri, H: Standart hata değeri]

⁵ Erkek öğrenciler için: $n=N \cdot \sigma^2 \cdot Z^2 \alpha / (N-1)H^2 + Z^2 \alpha \cdot \sigma^2 = 2450 \cdot 1,962^2 \cdot 1,002 / (2450-1) \cdot 0,102 + 1,962^2 \cdot 1,002 = 332$ [n: Örneklem büyüklüğü; N: Evren büyüklüğü Z: Belirli anlamlılık düzeyine karşılık gelen teorik değer ($\alpha:0,05$ için Z değeri 1,96'dır), σ : Standart sapma değeri, H: Standart hata değeri]

Çok Değişkenli Normal Dağılımın Kontrolü: Verilerin çok değişkenli istatistiksel analizlere tabi tutulabilmesi için normal dağılması gerekmektedir. Değişkenlerin normalleştirilmiş değerlerinin ± 3 aralığında olması verilerin normal dağıldığının göstergesi olarak kabul edilmektedir (Kalaycı, 2016, s. 209). Çok değişkenli normal dağılımın kontrolünde; ters birikimli ki-kareters değerleri ile Mahalanobis uzaklıkları arasındaki korelasyon, parametre sayısını esas alan teorik tablo değeriyle karşılaştırılmaktadır. 36 maddeden oluşan AYDA ($H_1: 0,991 > t_{(36; \alpha; 0,005)}: 0,945$), 30 maddeli GE ($H_1:$

$0,987 > t_{(30; \alpha; 0,005)}: 0,938$) ve 6 maddeden meydana gelen GN ölçeği ($H_1: 0,975 > t_{(6; \alpha; 0,005)}: 0,818$) için hesaplanan korelasyon değerlerinin (H_1) teorik değerlerden büyük olduğu belirlenmiştir. Sonuç olarak her üç ölçekten elde edilen verilerin çoklu normal dağılım gösterdiği kabul edilmiştir.

Güvenirlilik Analizi: AYDA ölçeğinin güvenirlik katsayısı 0,860 ve GN ölçeğinin 0,925'tir. GE boyutlarında en küçük alfa katsayısı 0,572-0,785 arasında değişmekte olup; ölçeğin bir bütün olarak güvenirlik katsayısı 0,903'tür

Tablo 2. Doğrulayıcı Faktör Analizi Sonuçları

Faktörler Maddeler	Standart Yükler	t-değeri	R ²	CR	AVE	ASV	MSV
Faktör: Aile Yapısı				0,87	0,59	0,047	0,083
İletişim	0,79	25,31	0,62				
Birlik	0,78	24,91	0,61				
Yönetim	0,75	23,76	0,57				
Yetkinlik	0,81	26,14	0,65				
Duygusal Bağlam	0,72	22,07	0,51				
Faktör: Kendine Güven				0,84	0,64	0,22	0,38
Kendimi büyük hedeflere ulaşma konusunda azimli buluyorum.	0,79	25,27	0,63				
Başarabilme yeteneğim konusunda kendime güvenirim.	0,88	29,45	0,78				
Zekâm ve kapasitem sayesinde karşılaştığım zorluklarla baş edebilirim.	0,72	22,21	0,52				
Faktör: Yenilikçilik				0,80	0,46	0,25	0,39
Diğer insanlar çevrede olağan dışı bir şeyler görmediği halde ben işle ilgili fırsatları algılayabilirim.	0,67	20,16	0,46				
Her zaman mevcut yöntemlerden daha iyi yöntemlerin var olduğuna inanırım.	0,68	20,42	0,46				
Bir konu üzerinde farklılık yaratacak düşünceler ortaya koyma yeteneğine sahibim.	0,76	23,55	0,57				
Yeni, ilginç, hatta çılgın fikirleri üretme yeteneğine sahibim.	0,70	20,99	0,48				
İşlerin yapılma şeklini değiştirmekten kaçınmam.	0,56	16,11	0,32				

Faktör: Başarı İhtiyacı		0,49	0,34	0,21	0,29
Rekabeti severim çünkü rekabet daha fazla çalışmamı sağlar.	0,46	11,83	0,21		
İlerleyen yıllarda kendi işimi kurmak istiyorum.	0,68	16,18	0,46		
Faktör: Kontrol Odaklılık		0,67	0,41	0,19	0,36
Bir şeylerin olmasını beklemek ya da seyretmek yerine kendim bir şeyler yapmayı tercih ederim.	0,70	19,80	0,49		
Yaptığım işlerle ilgili karşılaştığım her türlü gelişme kontrolüm altındadır.	0,58	15,89	0,33		
Kendi hareketlerimi kendim kontrol ederim.	0,60	16,56	0,36		
Faktör: Risk Alma Eğilimi		0,75	0,43	0,18	0,33
Kendimi risk alabilen biri olarak görüyorum.	0,66	19,00	0,43		
Hisselerinin kâr getirebileceğini hesaplayabildiğim bir ortaklığa paramı yatırmaktan çekinmem.	0,65	18,54	0,42		
Yaptığım işte yükselmek için büyük risk almaya gönüllüyüm.	0,78	23,47	0,60		
Kriz durumlarında bile girişimcilikte bulunmak gerekmektedir.	0,52	14,25	0,27		
Faktör: Belirsizliğe Karşı Tolerans		0,67	0,50	0,03	0,15
İşin sürekli ve güvenli olması benim için önemli değildir.	0,75	16,35	0,56		
Düzensiz şartlarda çalışmaktan zevk alırım.	0,67	15,24	0,45		
Faktör: Girişimcilik Niyeti		0,90	0,69	0,14	0,28
Bir girişimci olmak için her şeyi yaparım.	0,66	20,16	0,43		
Bir firma kurmayı çok ciddi olarak düşünmekteyim.	0,90	31,96	0,81		
Gelecekte bir iş kurmaya kararlıyım.	0,86	29,90	0,75		
Bir gün bir firma kurmaya kesin niyetim var.	0,90	32,17	0,82		
χ^2 : 1046,91; sd: 322; χ^2/sd : 3,25 ≤ 5; RMSEA: 0,054 ≤ 0,08; SRMR: 0,052 ≤ 0,10; NFI: 0,96 ≤ 1,00; NNFI: 0,97 ≤ 1,00; CFI: 0,97 ≤ 1,00; GFI: 0,91 ≤ 1,00; AGFI: 0,89 ≤ 0,90					

Doğrulayıcı Faktör Analizi (DFA): Ölçüm modelinin geçerliği DFA ile belirlenmiştir. DFA uygulanırken aile yapısı ölçeğinin boyutları ile girişimcilik eğilimi ve girişimcilik niyeti ölçeğinin boyutlara göre maddeleri dikkate alınmıştır. Standart faktör yükleri 0,50'nin altında olan maddeler ölçüm modelinden çıkarılmıştır. Bu doğrultuda girişimcilik eğilimi ölçeğinden 11 ve girişimcilik niyeti ölçeğinden de 2 madde çıkarılmıştır. Ancak girişimcilik eğilimi başarı ihtiyacı boyutunda iki madde kalması nedeniyle 0,50'nin çok az altında standart yüklemeye yapan bir madde çıkartılmamıştır. Uyum indeksleri Tablo 2'de özetlenmektedir. Uyum indekslerinden χ^2/sd , RMSEA, SRMR, NFI, NNFI, CFI, GFI, AGFI, AIC, CAIC, ECVI (Engel ve Moosbrugger, 2003, s. 52) sıralaması dikkate alınarak incelenmiştir. Uyum iyilikleri dikkate alındığında (χ^2 : 1046,91; sd: 322; χ^2/sd : 3,25 ≤ 5; RMSEA: 0,054 ≤ 0,08; SRMR: 0,052 ≤ 0,10; NFI: 0,96 ≤ 1,00; NNFI: 0,97 ≤ 1,00; CFI: 0,97 ≤ 1,00; GFI: 0,91 ≤ 1,00; AGFI: 0,89 ≤ 0,90) modelin kabul edilebilir bir düzeyde uyum iyiliklerine sahip olduğu tespit edilmektedir.

Yakınsak Geçerlik: Yakınsak geçerlilik için CR (Composite Reliability) ve AVE (Average Variance Extracted) değerleri hesaplanmıştır. CR değerlerinin AVE değerlerinden büyük ve AVE değerinin de 0,5'den büyük olması beklenmektedir. Fornell ve Larcker (1981)'de CR değerinin 0,60 üzerinde olduğu durumlarda AVE değerinin 0,40 üzerinde olmasının kabul edilebileceğini

belirtmişlerdir (Akt. Huang ve diğerleri, 2013, s. 219). Çalışmada sadece girişimcilik eğilimi boyutu olan başarı ihtiyacı boyutunda bu koşul sağlanamamıştır. Ancak bu boyutta ve diğer boyutlarda CR değerinin AVE değerinden büyük olduğu görülmektedir. Böylece yakınsak geçerliliğin sağlandığı kabul edilebilir.

İraksak Geçerlilik: Değişkenlere ilişkin ifadelerin ait oldukları faktör dışındaki faktörlerle kendi buldukları faktörden daha az ilişkili olması gerektirir. İraksak geçerlilik için MSV (Maximum Squared Variance) ve ASV (Average Shared Square Variance) değerleri hesaplanmıştır. İraksak geçerlilikten bahsedebilmek için MSV < AVE; ASV < MSV ve AVE'nin karekökünün faktörler arası korelasyondan büyük olması koşullarının sağlanması oldukça önemlidir (Yaşlıoğlu, 2017, s. 82). Bir başka deyişle ölçüm modelinin ayırt edici geçerliliğinin sağlanabilmesi için her bir yapının AVE değerinin karekökünün o yapı ile diğer yapılar arasındaki korelasyonunun karşılaştırılmasıyla kontrol edilmektedir. Karşılaştırmalar sonucunda alınan AVE karekök değeri diğerlerinden daha büyük ise ayırt edici geçerlilik sağlanmış olarak kabul edilmektedir (Fornell ve Larcker, 1981). Buna göre çalışmamızda MSV < AVE; ASV < MSV koşulu ile AVE karekök değerlerinin diğerlerinden daha büyük olması koşulu sağlanmıştır. Böylece ayırt edici geçerliliğin sağlandığı kabul edilmiştir. Ayırt edici geçerlilik sonuçları ile boyutlara ilişkin basıklık ve çarpıklık istatistikleri Tablo 3'de yer almaktadır.

Tablo 3. Ölçüm Modeli Ayırt Edici Geçerlilik İstatistikleri

Boyutlar	Basıklık	Çarpıklık	1	2	3	4	5	6	7	8
Aile Yapısı	-0,420	-0,021	0,760^a							
Kendine Güven	-0,979	1,005	0,083	0,800^a						
Yenilikçilik	-0,499	0,304	0,066	0,386	0,670^a					
Başarı İhtiyacı	-0,540	-0,039	0,045	0,310	0,358	0,580^a				
Kontrol Odaklılık	-0,596	0,796	0,077	0,299	0,391	0,294	0,640^a			
Risk Alma Eğilimi	-0,361	-0,119	0,046	0,261	0,387	0,293	0,319	0,650^a		
Belirsizliğe Karşı Tolerans	0,265	-0,921	0,000	0,047	0,052	0,039	0,015	0,122	0,700^a	
Girişimcilik Niyeti	-0,363	-0,811	0,010	0,187	0,213	0,291	0,086	0,261	0,159	0,830^a
AVE			0,59	0,64	0,46	0,34	0,41	0,43	0,50	0,69

^a Korelasyonlar arasındaki köşegen elemanlar AVE'nin kareköküdür.

ARAŞTIRMA BULGULARI

Katılımcı Profili

Katılımcı profili hakkında kısa bir bilgi vermek gerekirse, çoğu Anadolu Lisesi çıkışlı olup anne ve babalarının eğitim düzeyi lise ve altı düzeydedir. Büyük bir çoğunluğun annesi ev hanımıdır. Gelir durumları yarıdan fazlası asgari ücretin üstünde iken yarıdan azı asgari ücretin altındadır. Her dört öğrenciden birisinin babası herhangi bir işte çalışmamaktadır. Yarisinin ailesinde iş kurmuş bir girişimci bulunmaktadır. Bunların yaklaşık %26,7'si baba iken %2,9'u anne girişimcilerdir.

Hipotez Testleri

Hipotezler, DFA sırasında elde edilen faktör skorları üzerinden test edilmiştir. Teste başlamadan önce boyutlara ilişkin basıklık ve çarpıklık istatistikleri incelenmiş olup (Tablo 3); bu istatistiklerin ± 2 aralığında olduğu anlaşılmıştır. Böylece verilerin normal dağılıma uygunluğu için bir kanıt daha elde edilmiştir (Aydemir, 2022, s. 91; George ve Mallery, 2019). Hipotezleri test etmek için bu faktör skorları kullanılarak regresyon analizi yapılmıştır.

Aile yapısının girişimcilik eğiliminin boyutlarına etkisi, basit regresyon analizi ile belirlenmiştir (Tablo 4). Belirsizliğe karşı tolerans hariç tüm regresyon modellerine ilişkin F değerlerinin anlamlı olduğu ve bu nedenle de modellerin geçerli kabul edilebileceği ve tahmin işleminde kullanılabileceği belirlenmiştir. Girişimcilik eğilimine ilişkin altı boyuttan beşinin aile yapısı tarafından etkilendiği ortaya çıkmıştır. Böylece H_{1a} , H_{1b} , H_{1c} , H_{1d} ve H_{1e} hipotezleri mevcut verilerle desteklenirken, H_{1f} 'in

desteklenmediği ortaya çıkmıştır. Aile yapısınınolumlu yönde olmak üzere en fazla kendine güven (H_{1a}) boyutunu ($\beta:0,392$; $R^2:\%15,4$) etkilerken, en az başarı ihtiyacı ve risk alma eğilimini ($\beta:0,229$; $R^2:\%5,2$) etkilediği tespit edilmiştir. Böylece bir bütün olarak dikkate alındığında aile yapısının girişimcilik eğilimini etkilediği yönündeki ana hipotezin (H_1) de desteklendiği belirtilebilir.

Girişimcilik eğiliminin girişimcilik niyetini etkilediği yönündeki H_2 hipotezi, çoklu regresyon analizi ile test edilmiştir (Tablo 5). Bu amaçla girişimcilik eğilimine ilişkin boyutlar bağımsız değişkenler olarak dikkate alınmıştır. Modelin geçerli olduğu (Model F:902,648; $p<0,01$) ve tahmin işleminde kullanılabileceği tespit edilmiştir. Girişimcilik eğiliminin altı boyutu girişimcilik niyetinin %87,3'ünü açıklayabilmektedir. Bu açıklama oranı oldukça yüksek bir orandır.

Tablo 5'deki bulgulara göre kendine güven ($\beta:-0,124$), yenilikçilik ($\beta:-0,105$) ve kontrol odaklılık ($\beta:-0,213$), boyutları girişimcilik niyetini olumsuz yönde etkilerken başarı ihtiyacı ($\beta:1,055$), risk alma eğilimi ($\beta:0,052$), ve belirsizliğe karşı tolerans ($\beta:0,266$), olumlu yönde etkilemiştir. Girişimcilik niyetini olumlu yönde olmak üzere en fazla başarı ihtiyacının ve belirsizliğe karşı toleransın etkilediği ortaya çıkmıştır. İlginç bir bulgu olarak da, girişimcilik niyetini olumsuz yönde olmak üzere en fazla kontrol odaklılığın, ardından kendine güvenin ve yenilikçiliğin etkilediği tespit edilmiştir. Böylece H_2 ana hipotezi ile buna bağlı olarak kurulan H_{2a} , H_{2b} , H_{2c} , H_{2d} , H_{2e} ve H_{2f} hipotezlerinin mevcut verilerle desteklendiğini söylemek olasıdır.

Tablo 4. Aile Yapısının Girişimcilik Eğilimi Boyutlarına Etkisi

Model	Girişimcilik Boyutları					
	Kendine Güven	Yenilikçilik	Başarı ihtiyacı	Kontrol Odaklılık	Risk Alma Eğilimi	Belirsizliğe Karşı Tolerans
Aile Yapısı	0,392***	0,291***	0,229***	0,372***	0,229***	-0,069
F	142,382***	72,610***	43,471***	126,006***	43,390***	3,800
R	0,392	0,291	0,229	0,372	0,229	0,069
R ²	0,154	0,085	0,052	0,138	0,052	0,05

Metod: Enter; *** $p<0,001$; ** $p<0,01$; * $p<0,05$

Tablo 5. Girişimcilik Eğilimi Boyutlarının Girişimcilik Niyeti Üzerindeki Etkisi Çoklu Doğrusal Regresyon Analizi

Model	Standardize Edilmemiş Katsayılar	Standardize Katsayılar	t-değeri	p-değeri	
	B	Std. Hata	Beta		
(Sabit)	6,8439	0,013		0,000	1,000
Kendine Güven	-0,124	0,020	-0,124	-6,314	0,000***
Yenilikçilik	-0,105	0,026	-0,105	-4,064	0,000***
Başarı İhtiyacı	1,055	0,020	1,055	52,986	0,000***
Kontrol Odaklılık	-0,213	0,025	-0,213	-8,364	0,000***
Risk Alma Eğilimi	0,052	0,022	0,052	2,383	0,017***
Belirsizliğe Karşı Tolerans	0,266	0,015	0,266	17,930	0,000***

*Bağımlı Değişken: Girişimcilik niyeti; Metod: Enter; R:0,935; (R²):%87,4; Düzeltilmiş (R²):%87,3; Model F:902,648; P<0,01; ***p<0,001; **p<0,01; *p<0,05*

Tablo 6. Aile Yapısının Girişimcilik Niyeti Üzerindeki Etkisi Basit Doğrusal Regresyon Analizi

Model	Standardize Edilmemiş Katsayılar	Standardize Katsayılar	t-değeri	p-değeri	
	B	Std. Hata	Beta		
(Sabit)	1,225	0,036		0,000	1,000
Aile Yapısı	0,088	0,036	0,088	2,478	0,013*

*Bağımlı Değişken: Girişimcilik niyeti; Metod: Enter; R:0,088; (R²):%0,008; Düzeltilmiş (R²):%0,006; Model F:6,139; P<0,01; ***p<0,001; **p<0,01; *p<0,05*

Çalışmadaki üçüncü hipotezimiz, aile yapısının girişimcilik niyetini etkilediği yönünde idi. Yapılan basit regresyon analizi (Tablo 6), modelin geçerli olduğunu (F:6,139; P<0,05) ortaya koymuştur. Aile yapısının çok düşük bir oranla girişimcilik niyetinin ancak binde 8'ini açıklayabildiğini ortaya koymuştur. Bu çok düşük bir açıklama oranıdır. Buna göre H₃ hipotezinin de desteklendiği belirlenmiştir.

SONUÇ

Araştırmada, aile yapısının girişimcilik eğilimi ve girişimcilik niyetine etkisini belirlemek amaçlanmıştır. Bu doğrultuda, öncelikle, aile yapısı ile girişimcilik eğiliminin boyutları olan; kendine güven, yenilikçilik, başarı ihtiyacı, kontrol odaklılık, risk alma eğilimi ve belirsizliğe karşı tolerans arasındaki ilişkiye bakılmıştır. Daha sonra kendine güven, yenilikçilik, başarı ihtiyacı, kontrol odaklılık, risk alma eğilimi ve belirsizliğe karşı tolerans ile girişimcilik

niyeti arasındaki ilişkiye, son olarak da aile yapısı ile tek boyutlu olan girişimcilik niyeti arasındaki ilişkiye bakılmıştır. Sonuç olarak; aile yapısının girişimcilik eğilimi boyutları olan kendine güven, yenilikçilik, başarı ihtiyacı, risk alma eğilimi ve kontrol odaklılık üzerinde etkisi bulunmaktadır. Ayrıca girişimcilik eğilimi boyutları olan kendine güven, yenilikçilik, başarı ihtiyacı, risk alma eğilimi, kontrol odaklılık ve belirsizliğe karşı toleransında girişimcilik niyeti üzerinde etkisi bulunmaktadır. Son olarak aile yapısının girişimcilik niyeti üzerinde çok küçükte olsa bir etkisi bulunmaktadır.

Kuramsal Çıkarımlar

Aile yapısının kendine güven, yenilikçilik, başarı ihtiyacı, kontrol odaklılık, risk alma eğilimi üzerinde pozitif ve anlamlı bir etkisi bulunmaktadır. Literatürde baskıcı, demokratik, serbest bırakma gibi ailenin tutum ve çocuğu yetiştirme tarzları ile girişimcilik ilişkisinin araştırıldığı

çalışmalar bulunmaktadır. Örneğin Kaya (1997) anne-baba tutumu ile kişilik ve benlik gelişimindeki rolü çalışmada, demokratik bir aile ortamında yetişen çocukların girişim yeteneğine sahip, kendine güveni olan kendi kararlarını kendi verip sorumluluk taşıyan, kendi kendini yönetebilen, iç kontrole sahip birer birey olduklarını belirtmektedir. Benzer şekilde aile yapısındaki uyumun yüksek olduğu ailelerde yetişen bireylerin de yenilikçi, kontrol odaklı, başarı ihtiyacı, risk alma eğilimi ve kendine güveni yüksek bireyler olabileceği söylenebilir. Çünkü girişimcilik eğilimi bireylerin kişisel nitelikleri ve içinde buldukları çevre tarafından şekillenerek oluşan bir süreci ifade etmektedir (Uğur ve Devcar, 2018, s. 107). Girişimcilik eğilimi doğuştan kazanılmış olsa dahi bu eğilimin kesinlikle tespit edilmesi, ortaya çıkartılması, geliştirilmesi ve yönlendirilmesi gerekir (Güreşçi, 2014, s. 27). Bu nedenle aileye önemli görevler düşmekte bir başka ifadeyle bireyin yakın çevresi özellikle de ailesi tarafından desteklenmesi ve cesaretlendirilmesi gerekmektedir (Demir ve diğerleri, 2020, s. 27). Aile yapısındaki uyumun iyi olması; aile içerisinde duygu ve düşüncelerin rahat bir şekilde ifade edildiği, kişilerarası farklılıkların olağan karşılandığı, anlaşmazlıkların uzlaşma yoluyla çözülmeye çalışıldığı, rol dağılımının tutarlı, beklenti ve kuralların açık, üyelerin birbirine duygusal yönden bağlı ve evde destekleyici bir havanın olduğunu göstermektedir (Girli, 2018, s. 376). Bu nedenle araştırmanın bu sonuçlarının literatürü desteklediği düşünülmektedir.

Araştırmanın bir diğer sonucu kendine güven, yenilikçilik ve kontrol odaklılığın girişimcilik niyeti üzerinde negatif ve anlamlı bir etkisi olduğudur. Dolayısıyla kendine güven, yenilikçilik ve kontrol odaklılık girişimcilik niyetini etkiler hipotezleri kabul edilmiştir. Literatürde kendine güven, yenilikçilik ve kontrol odaklılığın girişimcilik niyetini etkilediğine yönelik çalışmalar bulunmaktadır. Ancak bu çalışmaların sonuçları genellikle aralarında pozitif ve anlamlı yönde bir ilişki olduğu yönündedir.

(Bird, 1988)'e göre sosyal, politik, ekonomik çevre, bireyin geçmişi, kişiliği ve yetenekleri girişimcilik niyetinin ortaya çıkmasında ilk aşama olup; bireyin rasyonel analitik ve sezgisel bütüncül düşünmesini sağlamakta böylece davranışın öncülü girişimcilik niyetini ortaya çıkarmaktadır. Bu çalışmada her ne kadar

katılımcıların kendine güven, yenilikçilik ve kontrol odaklılıkları yüksek olsa da araştırmanın yapıldığı dönemin dünya genelinde ortaya çıkan Covid-19 dönemine denk gelmesi katılımcıların girişimcilik niyetini olumsuz etkileyebileceği düşünülmektedir.

Şöyle ki; Covid-19'un işgücü piyasası, iş hayatı ve istihdama yönelik birtakım etkileri olmuştur. Bunlardan bazıları öncelikli olarak işyerlerinin kapanması ve buna bağlı olarak ortaya çıkan işsizlik, sonrasında düşük kapasiteyle çalışma şeklindedir (Çelik, 2021, s. 147). Tüm bunlar ülkemizde ve tüm dünya genelinde yaşanmıştır. Covid-19 pandemi süreci; ekonomik istikrarsızlıklarla iş yaşamında bireyleri tedirgin etmiş; geleceği görmelerini zorlaştırmıştır. Bunun sonucunda bireyler düzenli, istikrarlı ve güvenli bir iş arama eğilimine girmişlerdir (Ballı ve Üstün, 2019, s. 320). Bekman ve Gündüz (2022)'ün de belirttiği gibi ekonomik zorluklar, siyasi savaşlar, pandemi vb. olumsuz durumlar gençleri garanti işlere yönlendirmekte; memur olmak gibi düzenli hayatı hayal etmelerine neden olmaktadır. Böyle durumlarda gençlerin girişimcilik eğilimleri yüksek de olsa girişimci olmayı düşünmeyebilirler. Bu nedenle araştırmanın bu sonuçlarının literatürün tersi yönünde çıktığı söylenebilir.

Araştırmanın bir diğer sonucu da başarı ihtiyacı, risk alma eğilimi ve belirsizliğe karşı toleransın girişimcilik niyetini anlamlı ve pozitif yönde etkilediğidir. Dolayısıyla başarı ihtiyacı, risk alma eğilimi ve belirsizliğe karşı toleransın girişimcilik niyetini etkiler hipotezleri kabul edilmiştir. Literatürde başarı ihtiyacı, risk alma eğilimi ve belirsizliğe karşı tolerans ile girişimcilik niyetini pozitif ve negatif etkilediğine yönelik araştırmalar mevcuttur. Örneğin Gençay ve Döven (2019) araştırmalarında risk alma ve belirsizliğe karşı toleransın girişimcilik niyetini pozitif yönde etkilediğini belirtirken Akyüz ve diğerleri (2015) başarı ihtiyacı ve risk alma eğiliminin girişimci olma niyetini etkilediğini ancak girişimcilik niyeti ile risk alma eğilimi arasında ters yönlü bir ilişki olduğunu belirtmişlerdir. Girişimcilik niyeti üzerindeki bu etkilerin olumlu ve olumsuz çıkma nedenlerinden birinin çevresel faktörler olduğu düşünülmektedir. Bu çevresel faktörlerden biri de Covid-19 pandemi dönemidir. Bu dönem belirsizliklerin yoğun olduğu bir dönemdir. Bu dönemin her ne kadar iş hayatında olumsuz etkileri

olsa da böyle dönemler bazen fırsat dönemleri olarak da düşünülebilir. Başar ve diğerleri (2013) belirttiği gibi ekonomik krizlerin olduğu dönemlerde girişimcilik genelde tehdit olarak algılanmakta ancak girişimcilik yetenekleri sayesinde bu durum bazen fırsatlara çevrilebilmektedir. Bu nedenle böyle dönemlerde başarı ihtiyacı, risk alma eğilimi ve belirsizliğe karşı toleransı yüksek olan katılımcılarda girişimcilik niyeti oluşabilir. Çünkü başarıya ihtiyacı yüksek olan bireyler büyük başarıların bu dönemlerde ortaya çıkacağına inanabilirler; bu dönemlerin başarı için büyük fırsat olduğunu düşünebilirler; bu dönemlerde girişimcilik niyeti artabilir. Risk alma eğilimi yüksek bireyler, sınırlı bilgiyle, belirsizlik ortamında daha hızlı kararlar alarak belirsizlik ortamını bir fırsat olarak algılayabilirler. Böylece kendi işini kurma yönünde harekete geçebilirler. Belirsizliğe karşı toleransı yüksek olan bireyler düzensiz şartlarda, çalışmayı sevdiklerinden, belirsizliğin olduğu dönemlerde liderlik yapmayı düşündüklerinden, girişimciliği bir fırsat olarak görüp; bu yönde bir niyet geliştirebilirler. Bu nedenle araştırmanın bu sonuçlarının literatürü desteklediği düşünülmektedir.

Araştırmanın son hipotezi, aile yapısının girişimcilik niyeti üzerindeki etkisidir. Araştırma sonucuna göre aile yapısının girişimcilik niyetini anlamlı ve pozitif yönde etkilemektedir. Dolayısıyla aile yapısının girişimcilik niyetini etkilediği yönündeki hipotez kabul edilmiştir. Aile; çocuğun girişimcilik niyetini rol model olmak ve destek sağlamak suretiyle etkilemektedir (Bozkurt, 2011, s. 21; Naktiyok ve Timuroğlu, 2009, s. 92). Aile rol modeline göre girişimci bir ailede yetişen bir bireyin kendi işini kurması ya da bu yönde bir niyette bulunması ihtimali çok yüksektir. Bunun nedeni ailede alınan eğitimin çocuğu hayat boyu etkilemesi ve davranışlarını yönlendirmesidir (Akgün, 2019, s. 16; Bozkurt, 2011, s. 21; Naktiyok ve Timuroğlu, 2009, s. 92). Aile yapısındaki uyumun iyi olması; aile içerisinde duygu ve düşüncelerin rahat bir şekilde ifade edildiği, kişilerarası farklılıkların olağan karşılandığı, anlaşmazlıkların uzlaşma yoluyla çözülmeye çalışıldığı, rol dağılımının tutarlı, beklenti ve kuralların açık, üyelerin birbirine duygusal yönden bağlı ve evde destekleyici bir havanın olduğunu göstermektedir (Girli, 2018, s. 376). Bu tür ailelerde yetişen bireylerin, girişimci davranışlarını desteklenir ve bu yönde cesaretlendirilirse

girişimcilik niyeti olumlu yönde etkilenebilir (Akgün, 2019, s. 16). Bu nedenle araştırmanın bu sonucunun literatürü desteklediği düşünülmektedir.

Uygulamaya Dönük Çıkarımlar

Katılımcıların ortalama yaşları 21-23 arasında değişmektedir. Bu genç yaş grubundaki kadın ve erkek öğrencilerin girişimcilik eğilimi ve girişimcilik niyetlerini ortaya çıkartmak amacıyla aktiviteler düzenlenebilir; örneğin başarılı yönetici ve girişimciler üniversiteye davet edilerek konferanslar, sohbet toplantıları vb. yapılabilir.

Bundan sonraki çalışmalar daha küçük yaş gruplarına örneğin orta öğretim öğrencilerine yönelik yapılabilir. Böylece girişimcilik eğiliminin daha küçük yaşlarda ortaya çıkartılarak bu yönde eğitilmesi sağlanabilir. Ayrıca girişimcilik eğitimleri orta öğretim müfredatına konulabilir.

Araştırmada aile yapısının girişimcilik eğilimini etkilediği sonucu çıkmıştır. Araştırma sonucu girişimcilik eğiliminin ortaya çıkmasında ailenin önemli bir unsur olduğunu göstermektedir. Girişimci bir çocuk yetiştirmenin yolunun ailede başlayacağı söylenebilir. Girişimci bir çocuk yetiştirmek için öncelikli olarak ailelerin eğitilmesi gerekmektedir. Ailelerin dikkatini bu noktaya çekmek gereklidir. Bu konuda üniversitelere, halk eğitim merkezlerine, KOSGEB, yöneticilere, belediyelere, kanun koyuculara önemli görevler düşmektedir. Ailelere, çocuklarının kamu ve özel sektörde çalışabilmelerinin dışında kendi işini kurmalarının da cesur bir girişim olduğu, bu anlamda girişimcilik ruhuna sahip çocuklarını başka alanlara yöneltmek yerine cesaret vererek desteklemelerinin önemine yönelik eğitimler verilebilir. Ülkenin gelişimi ile karakterli (bilgili, nitelikli, yenilikçi, ahlaklı) girişimcilik arasındaki ilişkinin anlatımında; dizilerden, sosyal medyadan, filmlerden ve benzer araçlardan yararlanılabilir.

Akademik Öneriler

AYDA yanıtları ayrı bir form üzerinde düzenlenen “tıpkı bizimki gibi”den “bizimkinin tam tersi” ucuna giden 10 basamaklı ölçek üzerinde derecelendirilmektedir. Kısaca AYDA'nın orijinal derecelemesi 1 ile 10 arasında değişmektedir. Her iki aralığa aynı puan verilerek bir tür 5'li derecelemeye dönüştürülmüştür. Bu çalışmada 5'li

derecelemeye tabi tutulan bu ölçeğin tepki kategorileri “1= Tam tersi (%0-%19),...5=Tümüyle aynı(%80-%100)” şeklinde düzenlenmiştir. 5’li dereceleme yapıldığında Gülerce (1996)’nin belirttiği boyutlar ve toplam puanları değişmemektedir. Ancak ölçeğin orijinal derecelemesi 1 ile 10 arasında değiştiği için 5’li dereceleme yapıldığında orijinal ölçekteki puanlama 5’li Likert tipine dönüştürüldüğünde puanlamada birtakım zorluklar yaşanmaktadır. Bu nedenle ölçeğin kullanımında orijinal ölçeğin kullanılması önerilmektedir. Tezde kullandığımız aile yapısı ölçeği tek ölçeği ve psikoloji alanındaki araştırmalarda kullanılan bir ölçektir. Bu nedenle yönetim ve organizasyon alanında kullanılabilecek yeni bir aile yapısı ölçeği geliştirilebilir.

Başarılı girişimcilerden görüşme yoluyla nasıl bir aile ortamında yetiştiklerine ilişkin veri toplanabilir. Elde edilen verilere içerik analizi yapılarak, girişimci adayı yetiştirme olasılığı bulunan ailelerin ne gibi özelliklere sahip oldukları anlaşılabilir. Böylece görüşme bulguları, aile yapısı girişimcilik eğilimi ve niyeti ilişkisini daha iyi anlamaya katkı sağlayabilir.

KAYNAKLAR

- Akgün, S. S. (2019). *Üniversite öğrencilerinin girişimcilik niyet ile işsizlik kaygısı arasındaki ilişki* [yüksek lisans, Sakarya Üniversitesi].
- Aktaş, G. (2015). Türkiye'de aile sosyolojisi çalışmalarına genel bir bakış. *Sosyoloji konferansları*, 52, 419-441. <https://doi.org/10.18368/IU/sk.53365>
- Akyurt, N. (2017). Üniversite öğrencilerinin girişimcilik eğilimlerinin belirlenmesi: Sağlık örneği. *Medical Sciences*, 13(2), 43-47.
- Akyüz, K. C., Gök, A. G., & Yıldırım, İ. (2015). Orman ürünleri sanayi sektöründe çalışanların kişilik özelliklerinin girişimci olma niyetleri üzerine etkileri. *Girişimcilik ve Kalkınma Dergisi*, 10(1).
- Aydemir, B. (2022). *İş-serbest zaman çatışmasının işe ilişkin ruminasyon ve işe bağlılık üzerine etkisi: Akademisyenler üzerine bir araştırma* Mersin Üniversitesi].
- Aytaç, Ö., & İlhan, S. (2007). Girişimcilik ve girişimci kültür: Sosyolojik bir perspektif. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* (18), 101-120.
- Bahadır, Ö. (2018). *Planlı davranış teorisi çerçevesinde girişimcilik niyetini etkileyen faktörlerin belirlenmesi* [Doktora, Bülent Ecevit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü].
- Ballı, A. İ. K., & Üstün, F. (2019). Girişimci kişilik özelliklerinin girişimcilik niyeti üzerine etkisi: Uygulamalı girişimcilik eğitimine katılanlar üzerine bir çalışma. *Business and mangament studies: An international journal*, 7(1), 308-326.
- Başar, E., Altın, H., & Doğan, V. (2013). *Girişimcilik*. Nobel akademik yayıncılık eğitim danışmanlık tic. ltd. şti.
- Bekman, Ö. G., & Gündüz, Ş. (2022). Yöneticilerin Z kuşağından beklentileri ve z kuşağının iş yaşamı beklentileri. *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, 18(2), 649-682.
- Bird, B. (1988). Implementing entrepreneurial ideas: The case for intention. *Academy of Management Review*, 13(3), 442-453.
- Bozkurt, Ö. (2006). Girişimcilik eğiliminde kişilik özelliklerinin önemi. *Girişimcilik ve Kalkınma Dergisi*, 1(2).
- Bozkurt, Ö. Ç. (2011). *Dünya'da ve Türkiye'de girişimcilik eğitimi: Başarılı girişimciler ve öğretim üyelerinden öneriler*. Detay Yayıncılık.
- Büyükyılmaz, O., Karakaya, A., & Yıldırım, C. (2015). Girişimcilik eğitimi alan bireylerin demografik özellikleri açısından girişimcilik eğilimleri arasındaki farklar. *Girişimcilik ve Kalkınma Dergisi*, 10(2), 105-125.
- Carlsson, B., Braunerhjelm, P., McKelvey, M., Olofsson, C., Persson, L., & Ylinenpää, H. k. (2013). The evolving domain of entrepreneurship research. *Small Bus Econ* 41:913–930. <https://doi.org/10.1007/s11187-013-9503-y>
- Çelik, A. (2021). *Covid-19 sürecinde Türkiye'de sosyal politika*. Orion Kitabevi.
- Çelik, A., İnce, M., & Bozyiğit, S. (2014). Üniversite öğrencilerinin girişimcilik niyetlerini etkileyen ailesel faktörleri belirlemeye yönelik bir çalışma. *Niğde Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 7(3), 113-124.
- Çelik, M., & Karababa, A. G. (2018). Girişimcilik niyetlerinin demografik faktörlere göre incelenmesi. *Girişimcilik ve Kalkınma Dergisi*, 13(1), 57-67.
- Ceyhan, S., Yıltay, S., & Batga, B. (2020). Duygusal zeka ile girişimcilik eğilimi arasında öz yeterliliğin aracılık rolü: Çukurova Üniversitesinde bir alan araştırması. *International Journal Entrepreneurship and Management Inquiries*, 4(6).

- Chaudhary, R. (2016). Demographic factors, personality and entrepreneurial inclination a study among Indian University students. *Education + Training*, 59(2).
- Demir, F. M., Yıldız, A., & Fırat, A. (2020). kamuda istihdam istek ve baskısının girişimcilik üzerine etkisinin belirlenmesi: Kalitatif bir analiz. *Girişimcilik İnovasyon ve Pazarlama Araştırmaları Dergisi*, 4(7), 25-40.
- Demir, H., & Demiryürek, K. (2018). Üniversite öğrencilerinin girişimcilik eğilimlerinin belirlenmesi: OMÜ Ziraat Fakültesi örneği. *KSÜ Tarım ve Doğa Dergisi 21 (Özel Sayı)*, 168-176.
- Duygulu, E. (2008). Algılanan kurumsal görünüm, proaktif kişilik özelliği ve iş kurma (girişimcilik) tutumu: Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü öğrencileri üzerine bir inceleme. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 10(2).
- Engel, K. S., & Moosbrugger, H. (2003). Evaluating the fit of structural equation models: Tests of significance and descriptive goodness-of-fit measures. *Methods of Psychological Research Online* 2003,, 8(2), 23-74.
- Fornell, C., & Larcker, D. F. (1981). Structural equation models with unobservable variables and measurement error: algebra and statistics. *Journal of Marketing Research*, XVIII, 382-388.
- Gençay, E. (2017). *Kişilik özelliklerinin girişimcilik niyetine etkisi: bir araştırma* [yükseklisans, Gaziosmanpaşa Üniversitesi].
- Gençay, E., & Döven, M. S. (2019). Kişilik özelliklerinin girişimcilik niyetine etkisi: Mersin Üniversitesi'nde bir araştırma. *Stratejik Yönetim Araştırmaları Dergisi*, 2(1), 89-123.
- George, D., & Mallery, P. (2019). IBM SPSS statistics 26 step by step: a simple guide and reference. Routledge.
- Girli, A. (2018). Aile danışmanlığı. Anı Yayıncılık.
- Gül, H., & Beyşenova, A. (2018). Kontrol odağı ve girişimcilik eğilimi ilişkisi: KTMÜ öğrencileri üzerine bir araştırma. *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 7, 2.
- Gülerce, A. (1996). *Türkiye'de ailelerin psikolojik örüntüleri*.
- Güreşçi, E. (2014). Girişimcilik eğilimi üzerine bir araştırma: İspir Hamza Polat MYO Örneği. *Girişimcilik ve Kalkınma Dergisi*, 9(1), 23-38.
- Himawan, S., ve Aima, M. H. (2021). The role of self-efficacy in mediating the effect of need for achievement, family environment on entrepreneurial intention in management students at mercu buana university. *Dinasti International Journal of Digital Business Management DIJDBM*, 3(1).
- Huang, C.-C., Wang, Y.-M., Wu, T.-W., & Wang, P.-A. (2013). An empirical analysis of the antecedents and performance consequences of using the moodle platform. *International Journal of Information and Education Technology*, 3(2), 217-221.
- İşcan, Ö. F., & Kaygın, E. (2011). Üniversite öğrencilerinin girişimcilik eğilimlerini belirlemeye yönelik bir araştırma. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 15(2), 443-462.
- Kalaycı, Ş. (2016). *SPSS uygulamalı çok değişkenli istatistik teknikleri (7. Baskı)*. Ankara: Asil Yayıncılık.
- Kalfaoğlu, S. (2018). Duygusal zeka ile girişimcilik eğilimi ilişkisi: dega katılımcıları üzerine bir araştırma. *Journal of Social And Humanities Sciences Reserarch*, 5(27), 2827-2845.
- Karabey, C. N. (2013). Girişimsel düşünceyi anlamak: Düşünme tarzı ve risk tercihinin girişimsel özyeterlilik ve girişimcilik niyeti ile ilişkisi. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 18(3), 143-159.

- Karakaş, A. F. (2012). *İşletme ve mühendislik bölümü öğrencilerinin girişimcilik eğiliminin karşılaştırılması: Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Örneği* [yüksek lisans, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi].
- Kaya, M. (1997). Ailede anne-baba tutumlarının çocuğun kişilik ve benlik gelişimindeki rolü. *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 9(9), 193-204.
- Kaygın, E., & Güven, B. (2015). *Girişimci olmayı belirleyen faktörler*. <https://www.researchgate.net/publication/32910476>
- Kılıç, E. (2019). *Meslek seçiminde ailenin etkisine yönelik bir araştırma* [yüksek lisans, Maltepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü].
- Koh, H. C. (1996). Testing Hypotheses Of Entrepreneurial Characteristics: A Study of Hong Kong MBA Students. *Journal of Managerial Psychology*, 11(3), 12-25. doi:10.1108/02683949610113566
- Korkmaz, O. (2012). Üniversite öğrencilerinin girişimcilik eğilimlerini belirlemeye yönelik bir araştırma: *Bülent Ecevit Üniversitesi örneği*. *Afyon Kocatepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 14(2), 209-226.
- Köse, C. (2014). *Girişimcilik ve inovasyonun ekonomik büyüme üzerindeki etkileri: Bir panel veri analizi* [doktora, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü].
- Krüger, C., & Ramos, L. F. (2020). Entrepreneurial behavior from behavioral characteristics and entrepreneurial intent. *Iberoamerican Journal of Entrepreneurship and Small Business*, 9(4), 528-555.
- Küçükali, R. (2018). *Çocuk ve aile*. Anı Yayıncılık.
- Kusmintarti, A., Thoyib, A., Maskie, G., & Ashar, K. (2016). Entrepreneurial characteristics as a mediation of entrepreneurial education influence on entrepreneurial intention. *Editorial Review Board*, 19(1), 24.
- Lim, Y.-M., Lee, T.-H., & Cheng, B.-L. (2012). Entrepreneurial inclination among business students: A Malaysian study. *The South East Asian Journal of Management*, 6(2).
- Linan, F., & Chen, Y.-W. (2009). *Development and cross-cultural application of a specific instrument to measure entrepreneurial intentions*. Baylor University.
- Liñán, F., & Chen, Y.-W. (2009). *Development and cross-cultural application of a specific instrument to measure entrepreneurial intentions*. *Entrepreneurship theory and practice*.
- McClelland, D. C. (1961). *The achieving society*. New York: Van Nostrand.
- Mirza, Ş., & Demiral, G. (2019). Kişilik özelliklerinin girişimcilik eğilimleri üzerindeki etkileri ve yüksek lisans öğrencileri üzerinde bir uygulama. *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 11(4), 3256-3268.
- Naktiyok, A., & Timuroğlu, M. K. (2009). Öğrencilerin motivasyonel değerlerinin girişimcilik niyetleri üzerine etkisi ve bir uygulama. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 23(3), 85-103.
- Özdemir, A., Özgüner, M., & Alkış, H. (2018). Üniversitelerde verilen girişimcilik eğitimi girişimci kişilik özelliklerini nasıl etkiler? deneysel bir araştırma. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu Dergisi*, 21(2), 430-447.
- Pruett, M., Shinnar, R., Toney, B., Llopis, F., & Fox, J. (2009). Explaining entrepreneurial intentions of university students: a cross-cultural study. *International Journal of Entrepreneurial Behavior & Research*.
- Sadykova, G., & Eleren, A. (2016). Girişimcilik eğilimi ile mutluluk algısı arasındaki ilişki: üniversite öğrencileri üzerinde bir araştırma. *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 5(5), 189-209.

Sarıtaş, A., & Duran, G. (2017). Üniversite öğrencilerinin girişimcilik eğilimlerinin tespitine ilişkin bir araştırma. *Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 5(1).

Srivastava, M., Shivani, S., ve Dutta, S. (2023). Entrepreneurial Self-Efficacy of Indian Youth: Family Climate as a Driver. *Handbook of Research on Designing Sustainable Strategies to Develop Entrepreneurial Intention*. doi:10.4018/978-1-6684-8781-5.ch014

Şeşen, H., & Basım, H. N. (2012). Demografik faktörler ve kişiliğin girişimcilik niyetine etkisi: spor bilimleri alanında öğrenim gören üniversite öğrencileri üzerine bir araştırma. *Ege Akademik Bakış*, 12, 21-28.

Taş, M. A., & Özmen, M. (2019). Meslek seçiminde aile desteği ve kariyer uyum yetenekleri ilişkisi: Olumlu gelecek beklentisinin aracılık rolü. *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, 7(16), 736-761.

Teoh, H. Y., & Foo, S. L. (1997). Moderating effects of tolerance for ambiguity and risktaking propensity on the role conflict-perceived performance relationship: Evidence from singaporean entrepreneurs. *Journal of Business Venturing*, 12(1), 67-81.

Top, S. (2006). *Girişimcilik keşif süreci*. Beta Basım Yayım.

Uğur, S. S., & Devcar, M. A. (2018). Girişimcilik özellikleri ile holland'ın kişilik tipleri arasındaki ilişki üzerine nitel bir çalışma. *Girişimcilik İnovasyon ve Pazarlama Araştırmaları Dergisi*, 2(4), 98-110.

Ural, A., & Kılıç, İ. (2013). *Bilimsel araştırma süreci ve SPSS ile veri analizi: SPSS 10.0-12.0 for Windows*. Detay Yayıncılık.

Yaşlıoğlu, M. M. (2017). Sosyal bilimlerde faktör analizi ve geçerlilik: keşfedici ve doğrulayıcı faktör analizlerinin kullanılması. *Istanbul*

University Journal of the School of Business, 46 (Special Issue 2017), 74-85.

Yener, S. (2018). Sosyolojik kuramlar çerçevesinde aile ve girişimcilik ilişkisi. *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 6(6), 869-878.

Yolal, M. (2016). *Turizm araştırmalarında örnekleme bibliyometrik bir araştırma*. Detay Yayıncılık.

Zhang, D. D., & Bruning, E. (2011). Personal characteristics and strategic orientation: entrepreneurs in canadian manufacturing companies. *International Journal of Entrepreneurial Behavior & Research*, 17(1). <https://doi.org/10.1108/13552551111107525>

Yazar Katkı Oranı

Bu araştırmanın hazırlanmasında birinci yazar %50, ikinci yazar %50 oranda katkı sağlamıştır.

**ASSESSMENT OF THE RELATIONSHIP
BETWEEN PHUBBING AND PERSONALITY
TYPES AMONG UNIVERSITY STUDENTS**

ÜNİVERSİTE ÖĞRENCİLERİ ARASINDA
SOSYOTELİZM VE KİŞİLİK TİPLERİ
ARASINDAKİ İLİŞKİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ

Sevil ŞAHİN ¹, İlknur DEMİRHAN ², Ayten ARIÖZ DÜZGÜN ³, Alaettin ÜNSAL ⁴

08

Keywords:

Phubbing,
Personality Type,
University Student.

Anahtar Kelimeler:

Sosyotelizm,
Kişilik Tipi,
Üniversite Öğrencisi.

ASSESSMENT OF THE RELATIONSHIP BETWEEN PHUBBING AND PERSONALITY TYPES AMONG UNIVERSITY STUDENTS

ÜNİVERSİTE ÖĞRENCİLERİ ARASINDA SOSYOTELİZM VE KİŞİLİK TIPLERİ ARASINDAKİ İLİŞKİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ

Sevil ŞAHİN¹, İlknur DEMİRHAN², Ayten ARIÖZ DÜZGÜN³, Alaettin ÜNSAL⁴

ABSTRACT

This study was conducted to determine the prevalence of phubbing among university students, review some variables that are believed to be associated and determine personality types. This cross-sectional study was conducted on all undergraduate students at a university in Ankara during the 2020-2021 spring semester. Data was collected online. It was targeted to reach the target population rather than calculating the sample. The study group consisted of 869 students who agreed to take part in the study. In this study, the Phubbing Scale was used to determine the level of phubbing and the 10-Item Personality Inventory was used to determine personality traits. Analyses were conducted with Chi-squared test and Logistic Regression Analysis. Statistical significance value was accepted as $p < 0.05$. The study group consisted of 654 (75.3%) female students and 215 (24.7%) male students. Their age ranged from 18 to 44 with a mean age of 21.37 ± 2.97 years. The prevalence of phubbing was found to be 7.9% in this study. Important risk factors for phubbing are being a woman, having an extended family, having an average duration of daily smartphone use of 6 hours and more and agreeableness personality trait. The most commonly used social media apps by the students were WhatsApp (29.6%), Instagram (25.9%) and YouTube (23.6%). In conclusion, more comprehensive studies are needed to reveal the relationship between personality types and sociotetelism.

ÖZ

Çalışma, üniversite öğrencileri arasında sosyotelizm sıklığının saptanması, ilişkili olduğu düşünülen bazı değişkenlerin incelenmesi ve kişilik tiplerinin belirlenmesi amacıyla yapılmıştır. Kesitsel tipte olan çalışma, 2020-2021 eğitim öğretim yılı bahar döneminde Ankara'daki bir üniversitede öğrenim görmekte olan tüm öğrenciler arasında gerçekleştirilmiştir. Veriler öğrencilerle çevirim içi (online) olarak toplanmıştır. Araştırmada örneklem hesabına gidilmemiş olup, evrene ulaşılması hedeflenmiştir. Çalışmaya katılmayı kabul eden 869 öğrenci çalışma grubunu oluşturmuştur. Çalışmamızda sosyotelizm düzeyinin değerlendirilmesi için Sosyotelizm Ölçeği, kişilik özelliklerinin belirlenmesinde ise On Maddeli Kişilik Ölçeği kullanılmıştır. Analizler Ki-kare testi ve Lojistik Regresyon Analizi ile yapılmıştır. İstatistiksel anlamlılık değeri olarak $p < 0.05$ kabul edilmiştir. Çalışma grubundakilerin 654'ü (%75.3) kadın, 215'i (%24.7) ise erkektir. Yaşları 18-44 arasında değişmekte olup, ortalama 21.37 ± 2.97 yıl idi. Çalışmada sosyotelizm sıklığı %7.9 olarak bulunmuştur. Sosyotelizm için önemli risk faktörleri arasında kadın olmak, geniş aile yapısına sahip olmak, günlük ortalama akıllı telefon kullanma süresinin 6 saat ve üzerinde olması ve yumuşak başlı kişilik tipine sahip olma özelliği bulunmaktadır. Öğrencilerin en çok kullandıkları sosyal medya uygulamaları sırasıyla; %29.6 ile whatsapp, %25.9 ile instagram ve %23.6 ile youtube idi. Sonuç olarak, kişilik tipleri ile sosyotelizm arasında saptanan ilişkinin ortaya konabilmesi için daha kapsamlı çalışmalara ihtiyaç vardır.

The approval of the university's non-interventional ethics committee was obtained (approval dated 15.03.2021 with number 23) to conduct the study. Required permissions were also obtained from the university management.

¹PhD, Assoc. Prof., Ankara Yıldırım Beyazıt University, Faculty of Health Sciences, sevilshahin1@gmail.com, Orcid:0000-0001-7089-66-48

²PhD, Res. Assist., Aksaray University, Faculty of Health Sciences, ilknurdemirhan88@gmail.com, Orcid: 0000-0002-6910-9018

³PhD, Assist. Prof., Ankara Yıldırım Beyazıt University, Faculty of Health Sciences, aytenarioz@hotmail.com, Orcid: 0000-0002-3070-6560

⁴MD, Prof. Dr., Eskisehir Osmangazi University, Public Health DepartmentE-mail: alaattin@ogu.edu.tr, Orcid: 0000-0001-8353-1605

Alıntılanmak için/Cite as: Şahin S., Demirhan İ. Ariöz Düzgün A. ve Ünsal A. (2024). Assessment of the relationship between phubbing and personality types among university students, Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 33 (1), 115-128

INTRODUCTION

It is known that some important changes occur in daily life in modern society. The problems such as addiction, behavior disorder and insomnia caused by long-term and extensive use of technological tools are the basis of these changes. A relatively recent phenomenon called phubbing is now included in these problems. Phubbing is defined as the practice of ignoring one's companions in a social setting in order to focus on one's smartphone without paying attention to interpersonal communication (Karadag et al., 2016). Individuals engaging in this behavior are called phubber. Phubbers and phubbees can be commonly seen everywhere in modern society (Chotpitayasunondh and Douglas, 2016).

As smartphones are involved in many aspects of daily life and provide assistance for anything in general, it is known that problematic use rate becomes a social issue. The smartphone use rate increases rapidly in Türkiye, particularly in “generation Z”. Increased smartphone use is associated with some negative effects on the general health and personality of individuals. These effects include psychological problems and feeling lonelier and shyer (Aktas and Yilmaz 2017). According to the results of correlation analysis in a study conducted on middle and high school students, it was found that there were significant negative relationships between psychological well-being and internet addiction, smartphone addiction and loneliness; and significant positive relationships between internet addiction and smartphone addiction and loneliness, and between smartphone addiction and loneliness (Topal et al., 2023). Furthermore, although this technology can provide comfort and benefit in all aspects of life, it may also cause changes in human behaviors, habits and judgment (Karadag et al., 2016).

Studies conducted determined that the majority of university students in Türkiye have a smartphone (Tekin, 2014; Uysal and Kanbul, 2020; Aygar et al., 2021) and they started using smartphones at early ages (Karaaslan and Budak, 2012; Aygar et al., 2021) There are studies in the literature suggesting that the duration of smartphone use and the use of social media increase smartphone addiction (Meral, 2017; Sozbilir, 2018).

It is known that there is a relationship between sociotelmism

and some mental problems. According to the results of a study examining the relationship between sociotelmism and the emotional states, self-esteem, life satisfaction and symptoms of anxiety, depression and stress of individuals over the age of 18; it was found that there was a significant and positive relationship between sociotelmism and the level of symptoms of mental disorders such as depression, anxiety and stress. Therefore, it can be said that increased sociotelmism in individuals increases the symptoms of depression, anxiety and stress (Karslı and Yavuz, 2024). As the studies conducted on phubbing are limited in Türkiye (Aygar et al., 2021; Isik and Kaptangil, 2018; Sönmez Sarı et al., 2023; Uzdil and Şimşek, 2023), it is required to focus on phubbing and personality types in studies to be conducted in the future and raise awareness to minimize the negative effects of this phenomenon on daily life. Therefore, this study aims to determine the prevalence of phubbing among university students, review some variables believed to be associated and determine personality types.

Research Questions

1. What is the level of phubbing of university students?
2. What personality types do university students have?
3. Does the phubbing level of university students differ according to various factors (such as gender, age, family type and duration of smartphone use)?
4. Are there significant relationships between sociotelmism and personality types of university students?

METHOD

Type of study and settings

This cross-sectional study was conducted on all undergraduate students at a university in Ankara during the 2020-2021 spring semester (March-September).

Study population and sample

The population of the study consists of all undergraduate students at a university in Ankara during the 2020-2021 academic year (N=17198). It was targeted to reach the target population without using any sample. The study group consisted of 869 students who agreed to take part in the study and answered the questions completely.

Data collection instruments

A questionnaire form was prepared by using the literature in line with the study objective (Goksun, 2019; Parmaksiz, 2019; Pirincci et al., 2019; Karadag et al., 2016). The questionnaire form included some socio-demographic characteristics of students (age, gender, number of siblings, family income, etc.), some variables believed to be associated with phubbing (age of starting to use a smartphone, time spend on a smartphone a day, applications used on a smartphone, etc.) and a total of 24 questions. Items of the Phubbing Scale and the 10-Item Personality Inventory were used as the scale.

Data Collection

Due to the COVID-19 pandemic, the questionnaire, created on https://www.google.com/intl/tr_tr/forms/about/, and the scales were sent to social media accounts (university e-mail or WhatsApp, Facebook, etc.) of the participants. The participants completed the questionnaire through online data collection method.

The Phubbing Scale was developed by Karadag et al. in 2015 and consists of 10 items on a 5-point Likert scale. The factors are Communication disorder (five items; $\alpha=.87$) and Cell Phone Passion (five items; $\alpha=.85$). The participants were asked to give their answers as “always” (5), “often” (4), “sometimes” (3), “rarely” (2) “never” (1). The scores to be obtained from the scale range from 1 to 50 and those with a score of 40 and above are considered to “have phubbing” (Karadag et al., 2016). In this study, the Cronbach's Alpha was found as 0.81.

10-item Personality Inventory was developed by Gosling et al. in 2003 (Gosling et al., 2003) and its validity and reliability study in Turkey was conducted by Atak in 2013 (Atak, 2013). The Cronbach alpha internal consistency coefficient of the scale was found to be 0.83 for "Openness to Experience", 0.81 for "Agreeableness", 0.83 for "Emotional Stability", 0.84 for "Conscientiousness", and 0.86 for "Extraversion" in the Turkish validity and reliability study. This 10-item inventory is used to assess Big Five personality dimensions: Extraversion, Agreeableness, Conscientiousness, Emotional Stability, and Openness to Experience. It is scored on a 7-point Likert scale with 2 items in each dimension. Items 5 and 10 are related to Openness to Experience, 3 and 8 to

Conscientiousness, 1 and 6 to Extraversion, 2 and 7 to Agreeableness, and 4 and 9 to Emotional Stability. As for the scoring, the personality trait of the dimension for which the highest score was obtained is considered the dominant personality trait of that individual. In this study, it was found as 0.44 for "Openness to Experience", 0.38 for "Agreeableness", 0.69 for "Emotional Stability", 0.47 for "Conscientiousness" and 0.65 for "Extraversion".

Family income was assessed by the students as “low”, “average” and “high” based on their statements. Students' statements were taken as basis for their height and weight. Those with a Body Mass Index of 25 and above were considered “overweight/obese”. Students who smoke at least 1 cigarette a day regularly were defined as “smokers”. Those who consume 30 g of ethyl alcohol at least one time a week were defined as “alcohol consumers”. Students who perform physical activity corresponding to 20-minute brisk walking every day were considered to “have regular physical exercise”.

Data analysis

The data obtained was evaluated with the SPSS (version 15.0) Statistical Package Program on computer. Chi-squared test and Logistic Regression Analysis were used to analyze the data. Statistical significance level was accepted as $p < 0.05$. Compliance of measurable data with normal distribution was done by kolmogorow-simirnov test.

Ethical dimension of the study

The approval of the university's non-interventional ethics committee was obtained (approval dated 15.03.2021 with number 23) to conduct the study. Required permissions were also obtained from the university management.

Verbal consent was obtained from the participants in the research by stating that the participation was completely voluntary.

RESULTS

The study group consisted of 654 (75.3%) female students and 215 (24.7%) male students. Their age ranged from 18 to 44 with a mean age of 21.37 ± 2.97 years. The prevalence of phubbing was found to be 7.9% (n=69 students) in this study. The distribution of students with or without phubbing in the study group by some socio-demographic characteristics is given in Table 1.

Table 1. The Distribution Of Students With Or Without Phubbing in The Study Group By Some Socio-Demographic Characteristics

Some socio-demographic characteristics	Phubbing			Test value <i>X²; p</i>
	No n (%)*	Yes n (%)*	Total n (%)**	
Sex				
Female	593 (90.7)	61 (9.3)	654 (75.3)	6.212; 0.013
Male	207 (96.3)	8 (3.7)	215 (24.7)	
Age group				
20 and below	351 (90.7)	36 (9.3)	387 (44.5)	2.392; 0.395
21	166 (94.3)	10 (5.7)	176 (20.3)	
22	113 (91.9)	10 (8.1)	123 (14.2)	
23 and above	170 (92.9)	13 (7.1)	123 (14.2)	
Year				
2 and below	498 (92.1)	43 (7.9)	541 (62.3)	0.000; 1.000
3 and above	302 (92.1)	26 (7.9)	328 (37.7)	
Living with parents				
Living with parents	632 (92.7)	50 (7.3)	682 (78.5)	1.243; 0.265
Not living with parents	168 (89.8)	19 (10.2)	187 (21.5)	
Number of siblings				
0	46 (86.8)	7 (13.2)	53 (6.1)	2.291; 0.318
1	273 (91.9)	24 (8.1)	297 (34.2)	
2 and above	481 (92.7)	38 (7.3)	519 (59.7)	
Family type				
Nucleus	731 (92.6)	58 (7.4)	789 (90.8)	4.069; 0.044
Extended	69 (86.3)	11 (13.8)	80 (9.2)	
Family income status				
High	152 (94.4)	9 (5.6)	161 (18.5)	1.983; 0.371
Average	580 (91.8)	52 (8.2)	632 (72.7)	
Low	68 (89.5)	8 (10.5)	76 (8.7)	
Smoking				
Non-smoker	661 (90.9)	66 (9.1)	727 (83.7)	6.961; 0.008
Smoker	139 (97.9)	3 (2.1)	142 (16.3)	
Alcohol consumption				
No	747 (92.1)	64 (7.9)	811 (93.3)	0.801***
Yes	53 (91.4)	5 (8.6)	58 (6.7)	

History of any disease requiring constant drug use				
No	703 (91.8)	63 (8.2)	766 (88.1)	0.424; 0.515
Yes	97 (94.2)	6 (5.8)	103 (11.9)	
Blood type				
A	361 (93.3)	26 (6.7)	387 (44.5)	4.425; 0.219
B	136 (93.2)	10 (6.8)	146 (16.8)	
AB	64 (86.5)	10 (13.5)	74 (8.5)	
0	239 (91.2)	23 (8.8)	262 (30.1)	
Overweight/obese				
No	633 (91.9)	56 (8.1)	689 (79.3)	0.060; 0.806
Yes	167 (92.8)	13 (7.2)	180 (20.7)	
Total	800 (92.1)	69 (7.9)	869 (100.0)	

*: Line percentage, **: Column percentage***:Fisher

Of the students, 367 (42.2%) reported having regular physical exercise, 290 (33.4%) reported engaging in art activities, and 538 (61.9%) reported reading newspaper/book regularly. The age of starting to use a smartphone ranged from 7 to 30 with a mean age of 14.6 ± 2.6 years. While the number of students with an average duration of daily smartphone use of 1 hour or less was 89 (10.2%), 147 students (16.9%) had an average duration of daily smartphone use of 6 hours and above. The distribution of students with or without phubbing in the study group by some characteristics believed to be associated with phubbing is given in Table 2.

Table 2. The Distribution of Students with or without Phubbing in the Study Group by Some Characteristics Believed to Be Associated with Phubbing

Some characteristics associated with phubbing	Phubbing			Test value $X^2; p$
	No n (%)*	Yes n (%)*	Total n (%)**	
Regular physical activity				
No	464 (92.4)	38 (7.6)	502 (57.8)	0.223; 0.637
Yes	336 (91.6)	31 (8.4)	367 (42.2)	
Engagement in art activities				
No	530 (91.5)	49 (8.5)	579 (66.6)	0.452; 0.501
Yes	270 (93.1)	20 (6.9)	290 (33.4)	
Reading newspaper/book regularly				
No	296 (89.4)	35 (10.6)	331 (38.1)	5.074; 0.024
Yes	504 (93.7)	34 (6.3)	538 (61.9)	
Age of starting to use a smartphone				
12 and below	125 (88.7)	16 (11.3)	141 (16.2)	12.339; 0.015
13	105 (86.1)	17 (13.9)	122 (14.0)	
14	179 (93.7)	12 (6.3)	191 (22.0)	
15	171 (92.9)	13 (7.1)	184 (21.2)	
16 and above	220 (95.2)	11 (4.8)	231 (26.6)	
Average duration of daily smartphone use (hour)				
1 and below	86 (96.6)	3 (3.4)	89 (10.2)	42.811; 0.001
2-3	343 (96.3)	13 (3.7)	356 (41.0)	
4-5	254 (91.7)	23 (8.3)	277 (31.9)	
6 and above	117 (79.6)	30 (20.4)	147 (16.9)	
Internet access on a smartphone				
Through mobile data	145 (92.9)	11 (7.1)	156 (18.0)	0.084; 0.772
Through wireless connection	655 (91.9)	58 (8.1)	713 (82.0)	
Total	800 (92.1)	69 (7.9)	869 (100.0)	

*: Line percentage, **: Column percentage

In the study group, 273 students (31.4%) had Emotional Stability and 92 students (10.6%) had Openness to Experience personality trait. The distribution of students with and without phubbing by some personality types is given in Table 3.

Table 3. The Distribution of Students with and without Phubbing by Some Personality Types

Personality type	Phubbing		
	No n (%)*	Yes n (%)*	Total n (%)**
Openness to experience	85 (92.4)	7 (7.6)	92 (10.6)
Agreeableness	211 (87.2)	31 (12.8)	242 (27.8)
Emotional stability	252 (92.3)	21 (7.7)	273 (31.4)
Conscientiousness	113 (95.8)	5 (4.2)	118 (13.6)
Extraversion	139 (96.5)	5 (3.5)	144 (16.6)
Total	800 (92.1)	69 (7.9)	869 (100.0)

*: Line percentage, **: Column percentage $X^2=14.034; p=0.007$

The most commonly used social media apps by the students in this study included WhatsApp (29.6%), Instagram (25.9%) and YouTube (23.6%). The distribution of social media apps used by the students is given in Table 4.

The results of the Logistic Regression Analysis generated with variables determined to be associated with phubbing. Table 5 presents gender, family type, smoking, average duration of daily smartphone use, average duration of daily smartphone use and personality type. Important risk factors for phubbing in this study were having an extended family type, non-smoking, having an average duration of daily smartphone use of 6 hours and more, and agreeableness personality type.

Table 4. Social Media Apps Used by the Students

Social media apps	n	%
WhatsApp	859	29.6
Facebook	243	8.4
Instagram	753	25.9
YouTube	685	23.6
Pinterest	264	9.1
TikTok	57	2.0
Other	41	1.4
Total	2902	100.0

*Numbers are based on responses rather than people.

Table 5. The Results of the Logistic Regression Model Generated with Variables Determined to Be Associated with Phubbing in the Study Group

Variables	β	SE ^a	p	OR ^b	95% CI ^c
Gender (reference: male)					
Female	0.933	0.402	0.020	2.542	1.155-5.595
Family type (reference: nucleus)					
Extended	1.159	0.406	0.004	3.187	1.439-7.059
Smoking (reference: smoker)					
Non-smoker	1.378	0.615	0.025	3.968	1.189-13.240
Average duration of daily smartphone use (reference: 1 hour or less)					
2-3 hours	0.012	0.662	0.985	1.023	0.277-3.704
4-5 hours	0.884	0.644	0.170	2.420	0.685-8.545
6 and above	2.121	0.637	0.001	8.341	2.392-29.086
Personality type (reference: extraversion)					
Conscientiousness	0.132	0.663	0.842	1.141	0.311-4.182
Openness to experience	0.653	0.627	0.298	1.922	0.562-6.572
Emotional stability	0.764	0.527	0.147	2.148	0.765-6.030
Agreeableness	1.213	0.519	0.019	3.362	1.222-9.252
Constant	-6.200	0.959	0.000	-	-

SE^a: Standard error, OR^b: Odds ratio, CI^c: Confidence interval

DISCUSSION

This study is intended to determine the prevalence of phubbing among university students, review some variables that are believed to be associated and determine personality types. The prevalence of phubbing was found to be 7.9% in this study. The prevalence of phubbing was 37.6% in the study of Karki et al. in Nepal (Karki et al., 2020) and 12.7% in the study of Aygar et al. (2021) on the faculty of medicine students. These different results may be associated with different diagnostic methods and diverse socio-cultural characteristics in the countries where the studies were conducted.

In our study, it was determined that the prevalence of phubbing was 2.542 times higher in female students than in male students. A study conducted in China by Chen et al. reported no difference in the prevalence of smartphone addiction between male and female students (30.3% in male and 29% in female students, $p > 0.05$) (Chen et al. 2017). Considering the studies conducted in Türkiye, while Kumcagiz et al. (2020) reported no significant difference between gender and total mean score obtained from the Smartphone Addiction Scale (SAS), Demirci et al. (2015) determined that SAS scores were significantly higher in female students than in male students (SAS scores were 80.50 and 66.59, respectively, $p < 0.001$). Based on the literature review, while there are results that are consistent with our findings, some results are inconsistent with our findings (Chen et al. 2017, Kumcagiz et al., 2020; Demirci et al., 2015). It can be suggested that smartphone addiction may be observed in both male and female university students. However, it is thought that the reason for the high level of smartphone addiction in female students in our study is due to the fact that social media use is at an earlier period and at a higher level than male students. For this reason, it may be recommended to conduct more comprehensive studies to determine the reasons why students use smartphones, the characteristics of the phone and the differences according to gender.

This study determined no relationship between the prevalence of phubbing and age groups as well as education years ($p > 0.05$ for each). Kuyucu (2017) reported no statistically significant relationship between

the addiction levels of the students and their gender, age and smartphone use characteristics. However, it was determined in the same study that the individuals in the age group 21-23 years ascribed more positive meaning to their smartphones than individuals aged 27 years and above in “positive anticipation” dimension in the analyses of the Smartphone Addiction Scale dimensions. Another study in the literature showed similar results among university students (Minaz and Bozkurt, 2017). The absence of the impact of age on smartphone use may be explained by the fact that smartphone use is very common in individuals from all age groups.

In our study, having an extended family was found to be an important risk factor for phubbing (Table 5). Extended family, in other words having a high number of family members, reflects the traditional characteristic of domestic relations. There is a patriarchal structure in the traditional Turkish family type and it may be difficult to establish open communication in families in some cases (Ozguven, 2010). It can be suggested that this fact increases smartphone use by young people. Furthermore, young people spending too much time on the internet and social media is considered quite normal by some families (Unlu, 2018). Lee and Lee (2017) reported that higher family interaction is correlated with lower smartphone addiction. Strong family relationships may protect individuals from phubbing which is harmful to social life.

In this study, no relationship was determined between the prevalence of phubbing and family income. As the use of smartphones and social media becomes very common and provides many opportunities, internet becomes an important resource for daily life. Therefore, a major part of the family budget is reserved for smartphone and internet access regardless of family income. Kayri and Gunuc (2016) reported that children of families with higher socioeconomic status are more likely to develop internet addiction. The result of the study supports that socioeconomic factors are not the only factors that affect the internet access of young people (Kayri and Gunuc, 2016).

When the level of phubbing is assessed by smoking and alcohol consumption in the study group, it was found that

the prevalence of phubbing is higher among non-smoker students than smoker students and that there was no difference in the prevalence of phubbing among students who consume and do not consume alcohol. Similarly, in a high school study, it was found that there was no relationship between smoking and internet addiction, but students who were addicted to the internet had more alcohol use problems (Choi et al., 2009). Minaz and Bozkurt (2017) found that when the students who participated in their study were asked if they had any addiction, 57.9% replied as none, approximately 26% replied as smoking and 12.2% replied as smartphone addiction. When these findings are evaluated, it is thought that more detailed and comprehensive studies explaining the relationship between smartphone addiction and smoking-alcohol addiction in different age groups are needed.

In our study, no difference in terms of the prevalence of phubbing was found between students who make and do not make regular physical exercise and between students who engage in and do not engage in art activities. Balli and Dogan (2020) reported that there was a statistically significant difference in terms of the prevalence of phubbing among university students when evaluated by leisure time activity. The study results showed that the mean score of phubbing was higher in students who play video games than those who read book and engage in sports. In our study, the prevalence of phubbing was found to be higher in students who do not read newspaper/book regularly. The Logistic Regression Analysis showed that this difference was eliminated. Balli and Dogan determined that there was a statistically significant difference in the prevalence of phubbing among university students by the number of books read in a week and that the mean score of phubbing was lower in students who read more than one book a week than those who read less than one book a week (Balli and Dogan 2020). With easier access to smartphones, tablets and computers as well as higher and irrational use of this technology, it can be suggested that reading and engagement in physical or art activities may be affected negatively.

In the study group, the prevalence of phubbing was higher in students whose age of starting to use a smartphone

was 13 and lower than the students in other age groups (Table 2). Although not included in the table, the logistic regression analysis showed that this difference was eliminated. Smartphones that create addiction in many people of all ages are indispensable for youth. This finding supports the fact that the level of addiction increases with lower age of starting to use a smartphone (Noyan et al., 2015; Bal and Balci, 2020).

Our study showed that having an average duration of daily smartphone use of 6 hours and more is an important risk factor for phubbing (Table 5). In a study conducted in Greece, it was determined that university students use their smartphones approximately 4 hours a day (Economides and Grousopoulou 2008). Another study conducted in Türkiye on university students showed that approximately half of the university students use a smartphone and social networks for about 1 hour a day (Isik and Kaptangil 2018). The result of the study supports that young people constitute the risk group for smartphone and internet addiction as they use internet and smartphone the most (96.7%) (TUIK, 2021).

Social media that is increasingly used by university students through smartphones is a frequently used and indispensable factor in daily life. It is stated that this fact causes addiction problems and can be associated with personality traits of individuals (Isik and Kaptangil, 2018). The prevalence of phubbing was found to be 3.362 times higher in people having agreeableness trait in our study (Table 5). Isik and Kaptangil (2018) reviewed the relationship between personality traits and smartphone addiction levels as well as social media use of 343 university students. It was concluded that while there are statistically significant relationships between the personality traits of the students and social media use as well as smartphone addiction, social media use increases smartphone addiction (Isik and Kaptangil, 2018). Another study concluded that Extraversion, Agreeableness and Openness to Experience from the Big Five personality domains do not predict phubbing at a statistically significant level. However, Conscientiousness and Neuroticism predict phubbing at a statistically significant level (Erzen et al., 2019). Balta et al. (2018) reviewed the direct and indirect associations of neuroticism, trait

anxiety, and trait fear of missing out with phubbing via state fear of missing out and problematic Instagram use among individuals aged 14 to 21 years. Findings indicated that females had higher scores of fear of missing out, problematic Instagram use, trait anxiety, and neuroticism, which is associated with phubbing.

In our study, the most commonly used social media apps by the students were WhatsApp (29.6%), Instagram (25.9%) and YouTube (23.6%), respectively. In their study conducted on 10 university students through semi-structured in-depth interviews to determine phubbing trends of digital natives, Yildirim and Unalan (2020) found that all students had Instagram, Twitter and Facebook accounts and they used their Instagram accounts the most. Furthermore, it was determined that the students used their accounts to follow their friends and celebrities and spent 3 to 4 hours on average on social media. Uysal and Kanbul (2020) found that almost all students (99.63%) had smartphones and 81.55% of them used their technological devices for educational purposes with Facebook (83.03%) and Instagram (90.77%) used the most. Ozdemir (2021) conducted a study to determine the situational mediating role of phubbing in the relationship between fear of missing out and social exclusion and determined that the most commonly used social media platforms were Instagram (53.3%), WhatsApp (31.2%) and Twitter (15.2%) with an average duration of use of 4.36 h (SD_{duration}=3.32). Considering the results of the study, it can be concluded that most of the students use smartphones and social media accounts frequently, which may cause some problems.

LIMITATIONS

The limitations of the study may include the facts that it is a cross sectional study, it was conducted only on students at a single university and data was collected online. At the same time, the fact that data was collected during the COVID-19 pandemic when social distancing was practiced and technology was used more frequently may have an impact on these results.

CONCLUSION AND SUGGESTIONS

The prevalence of phubbing was found to be 7.9% in this study. Being a woman, having an extended family,

having an average duration of daily smartphone use of 6 hours and more and agreeableness personality trait are among important risk factors for phubbing. The most commonly used social media apps by the students were WhatsApp (29.6%), Instagram (25.9%) and YouTube (23.6%). It would be advantageous to provide information and consultancy to university students regarding the rational use of smartphones in line with their actual needs. More extensive studies are required to demonstrate the relationship between phubbing and personality traits.

With advancing technology used more commonly and in many aspects of life, it can be suggested that students may experience more problems. It can be suggested that studies should be conducted on more extensive samples with different variables in the future.

REFERENCES

- Aktas, H., & Yilmaz, N. (2017). Smartphone addiction in terms of the elements of loneliness and shyness of university youth. *International Journal of Social Science and Education Research*, 3, 85-100.
- Atak, H. (2013). The Turkish Adaptation of the Ten-Item Personality Inventory. *Archives of Neuropsychiatry* 50, 312-319. doi: 10.4274/npa.y6128
- Aygar, H., Tozun, M., Unsal, A., Arslantas, D., Oktar, D., & Dagtekin, G. (2021). Determination of the prevalence of phubbing and its possible relations with personality characteristics and with the other factors among the students of the faculty of medicine from western Turkey. *International Research Journal of Social Sciences*, 10, 20-27.
- Bal, E., & Balci, S. (2020). Smartphone Addiction: A study on efficacy of personality traits and usage patterns. *Journal of Erciyes Communication*, 7, 369-394. <https://doi.org/10.17680/erciyesiletisim.654569>
- Balli, N. S., & Dogan, T. (2020). *Investigation of the phubbing among undergraduate students, Hacettepe University, graduate school of educational sciences, department of educational sciences, psychological counseling and guidance*, Postgraduate Thesis, Ankara.
- Balta, S., Emirtekin, E., Kircaburun, K., & Griffiths, M. D. (2018). Neuroticism, trait fear of missing out, and phubbing: the mediating role of state fear of missing out and problematic instagram use. *International Journal of Mental Health and Addiction*, 1-12. doi:10.1007/s11469-018-9959-8
- Chen, B., Liu, S., Ying, X., Wang, L., & Wen., Y. (2017). Gender differences in factors associated with smartphone addiction: a cross-sectional study among medical college students. *BMC Psychiatry*, 17, 1-9. doi:10.1186/s12888-017-1503-z
- Chotpitayasunondh, V., & Douglas, K. M. (2016). How “phubbing” becomes the norm: The antecedents and consequences of snubbing via smartphone. *Computers in Human Behavior*, 63, 9-18. doi:10.1016/j.chb.2016.05.018
- Choi, K., Son, H., Park, M., Han, J., Kim, K., Lee B, et al. (2009). Internet overuse and excessive daytime sleepiness in adolescents. *Psychiatry and clinical neurosciences*, 63(4):455-462.
- Demirci, K., Akgonul, M., & Akpinar, A. 2015. Relationship of smartphone use severity with sleep quality, depression, and anxiety in university students. *J Behav Addict*, 4, 85-92. doi: 10.1556/2006.4.2015.010
- Economides, A. A., & Grousopoulou, A. (2008). Use of mobile phones by male and female Greek students. *International Journal of Mobile Communications*, 6, 729-749. doi:10.1504/IJMC.2008.019822
- Erzen, E., Odaci, H. & Yeniceri, I. (2019). Phubbing: Which personality traits are prone to phubbing?. *Social Science Computer Review*, 20, 1-14. doi:10.1177/0894439319847415
- Gosling, S.D., Rentfrow, P.J., & Swann, WB Jr. (2003). A very brief measure of the Big Five personality domains. *J Res in Pers*, 37, 504-528. doi:10.1016/S00926566(03)00046-1
- Isik, M. & Kaptangil, I. (2018). The Relation of smart phone addiction to social media usage and five factor personality trait: a research on university students. *Journal of the Human and Social Science Researches*, 7, 695-717.
- Karadağ, E., Tosuntaş, Ş. B., Erzen, E., Duru, P., Bostan, N., Şahin, B. M., Çulha, İ. & Babadağ, B. (2015). Determinants of phubbing, which is the sum of many virtual addictions: A

- structural equation model. *Journal of Behavioral Addictions*, 4(2), 60–74.
- Karadag, E., Tosuntas, S. B., Erzen, E., Duru, P., Bostan, N., Mizrak-Sahin, B., Çulha, İ. & Babadag, B. (2016). The virtual world's current addiction: Phubbing. *Addicta: The Turkish Journal on Addiction*, 3, 223-269.
- Karki, S., Singh, J. P., Paudel, G., Khatiwada, S., & Timilsina, S. (2020). How addicted are newly admitted undergraduate medical students to smartphones?: a cross-sectional study from Chitwan medical college, Nepal. *BMC Psychiatry*, 20, 95. doi: 10.1186/s12888-020-02507-1
- Karaaslan, I. & Budak, L. (2012). Research on the Use of mobile phone features by university students and its impact on their communication practices in everyday life. *Journal of Yasar University*, 26, 4548-4571.
- Karslı F, Açık Yavuz B. (2024). Relationship of phubbing with depression, anxiety, self esteem and other mental variables. *Journal of Dependence*, 25(2):122-132. doi:10.51982/bagimli.1332637
- Kayri, M., & Gunuc, S. (2016). Comparing internet addiction in students with high and low socioeconomic status levels. *Addicta: The Turkish Journal on Addiction*, 3, 165-183. doi: 10.15805/addicta.2016.3.0110
- Kumcagiz, H., Terzi, O., Koc, B., & Terzi, M. (2020). Smartphone addiction in university students. *Journal of the Human and Social Science Researches*, 9, 13-39. doi: 0.15869/itobiad.629737
- Kuyucu, M. (2017). Use of smart phone and problematic of smart phone addiction in young people: "Smart Phone (Colic)" University Youth., *Global Media Journal TR Edition*, 7, 328-359.
- Lee, C., & Lee, S. (2017). Prevalence and predictors of smartphone addiction proneness among Korean adolescents. *Child Youth Serv Rev.*, 77, 10–17. doi: 10.1016/j.childyouth.2017.04.002
- Meral, D. (2017). *Review of smartphone addiction in secondary school students with regard to loneliness, life satisfaction and some personal characteristics*. Faculty of Social Sciences, Postgraduate Thesis, Erzincan University, Erzincan.
- Minaz, A., & Bozkurt Ö. Ç. (2017). *Investigation of university students smartphone addiction levels and usage purposes in terms of different variables*. Mehmet Akif Ersoy University Journal of Social Sciences Institute, 268-286. doi: 10.20875/makusobed.306903
- Noyan, C. O., Darcin, A. E., Nurmedov, S., Yilmaz, O., & Dilbaz, N. (2015). Validity and reliability of the Turkish version of the Smartphone Addiction Scale-Short Version among university students. *Anatolian Journal of Psychiatry*, 16, 73-81. doi: 10.5455/apd.176101
- Goksun, D. O. (2019). Adaptation of General Scales of Phubbing and Being Phubbed into Turkish. *Afyon Kocatepe University Journal of Social Sciences*, 21, 657-671. doi: 10.32709/akusosbil.505642
- Ozdemir, S. (2021). Does the fear of missing out affect social exclusion in social relations? The role of phubbing. *Hacettepe University Journal of Social Sciences*, 3, 64-77.
- Ozguven, I. E. (2005). *Family Communication and Life, 1st Edition*, Ankara: PDREM Publications.
- Parmaksiz, I. (2019). Relationship of phubbing, a behavioral problem, with assertiveness and passiveness: A study on adolescents. *International Online Journal of Educational Sciences*, 11, 34-45. doi:10.15345/iojes.2019.03.003

Pirincci, E., Karacorlu, F. N., & Kaya, M. O. (2019). Assessment of the relationship of phone addiction and phubbing among Firat University students. *3Rd International 21st National Public Health Congress Paper*. 895-6.

Sözmez Sarı E. S., Kırbaş, Z. Ö., Güneş, H., Akeren, Z., ve Semerci, V. (2023). Üniversite öğrencilerinin sosyotelizme maruz kalma ve sosyotelist olma durumlarının incelenmesi. *Mersin Üniversitesi Sağlık Bilimleri Dergisi*, 16 (2), 209-218.

Sozibilir, F. (2018). Information technologies and potential human resources of organizations: An empirical study. *The Journal of Business, Economic and Management Research* 1, 31-48.

Tekin, C. (2014). Adaptation of problematic mobile phone use scale to Turkish: A validity and reliability study. *Medicine Science*, 3, 1361-1368. doi:10.5455/medscience.2014.03.8138

Topal, N., Odacı, H. ve Özer, Ş. (2023). İnternet bağımlılığı, akıllı telefon bağımlılığı ve psikolojik iyi oluş: Yalnızlığın aracı rolü. *Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 43(2), 601-639.

TUIK. (2021). *Household use of information technologies research - rate of mobile phone use in individuals by age group, gender, education and workforce in last three months, 2018-2021*. Turkish Statistical Institute, http://www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt_id=1028 ,(02.09.2021).

Unalan, D.,& Yildirim, O. (2020). The evaluation of digital native sociotetelism (phubbing) trends. *Gumushane University e-Journal of Faculty of Communication*, 8, 276-297. doi: 10.19145/E-Gifder.644279

Unlu, F. (2018). Social media dependence and social insulation in above intermediate. *PESA International Journal of Social Studies*, 4, 161-172.

Uysal, T. & Kanbul, S. (2020). *Investigation of phubber levels of students in terms of various variables*, Postgraduate Thesis, Near East University, Educational Sciences Institute, Computer and Educational Instructional Technologies, Nicosia.

Uzdil, N. & Şimşek, N. (2023). Hemşirelik öğrencilerinde sosyotropi kişilik özelliği ile yalnızlık arasındaki ilişkide akıllı telefon bağımlılığı aracı etkisi, *Bağımlılık Dergisi*,24(2), 197-206. doi:10.51982/bagimli.1149089

Author Contribution Rate

Researchers contributed equally to this entire study. The researchers have no conflict of interest didn't report.

Ethical dimension of the study

The approval of the university's non-interventional ethics committee was obtained (approval dated 15.03.2021 with number 23) to conduct the study. Required permissions were also obtained from the university management.

**CUMHURİYETİN 50. YILINDAN 100. YILINA:
PROF. ÜLKER MUNCUK MÜZESİ SERAMİKLERİ**

FROM THE 50TH TO THE 100TH ANNIVERSARY
OF THE REPUBLIC: PROF. ÜLKER MUNCUK
MUSEUM CERAMICS

Caner YEDİKARDEŞ¹, Rıza Tan Buğra ÖZER²

09

CUMHURİYETİN 50. YILINDAN 100. YILINA: PROF. ÜLKER MUNCUK MÜZESİ SERAMİKLERİ

FROM THE 50TH TO THE 100TH ANNIVERSARY OF THE REPUBLIC: PROF. ÜLKER MUNCUK MUSEUM CERAMICS

Caner YEDİKARDEŞ¹, Rıza Tan Buğra ÖZER²

Anahtar Kelimeler:

Prof. Ülker Muncuk
Müzesi
Hakkı İzet
Seramik,
Porselen,
Belgeleme

Keywords:

Prof. Ülker Muncuk Museum
Hakkı İzet
Ceramic
Porcelain
Documentation

¹Doç., Ankara Hacı Bayram Veli
Üniversitesi, Sanat ve Tasarım
Fakültesi, caner.yedikardes@
hbv.edu.tr, ORCID: 0000-0002-
6597-5023.

²Dr. Öğr. Üyesi, Ankara Hacı
Bayram Veli Üniversitesi,
Sanat ve Tasarım Fakültesi,
bugraozer@hotmail.com.tr,
ORCID: 0000-0003-4001-
7504.

Alıntılanmak için/Cite as:
Yedikardeş C. ve Özer R.
(2024). Cumhuriyetin 50.
Yılından 100. Yılına: Prof. Ülker
Muncuk müzesi seramikleri,
Çukurova Üniversitesi Sosyal
Bilimler Enstitüsü Dergisi, 33
(1), 129-140.

ÖZ

Bu çalışma, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Sanat ve Tasarım Fakültesi'ne bağlı olarak faaliyet gösteren özel statüdeki Prof. Ülker Muncuk Müzesi'nin seramik koleksiyonunu detaylı bir şekilde inceleyerek, özellikle ilk kuşak seramik sanatçılarından Hakkı İzet'in eserleri aracılığıyla sergilenen 20. yüzyıl seramiklerinin belgeleme sürecini ayrıntılı anlatımla ele almaktadır. Hakkı İzet'in çağdaş seramik sanatına katkıları ve bu eserlerin öne çıkan özellikleri, sadece sanat tarihi açısından değil, aynı zamanda Türkiye Cumhuriyeti'nin ikinci yüzyılına referansla kültür tarihine önemli katkılarda bulunduğu bağlam içerisinde detaylı bir şekilde incelenmektedir. Ayrıca, Prof. Ülker Muncuk başkanlığındaki ekip ile Cumhuriyetin 50. Yılında Kız Teknik Yüksek Okulu bünyesinde kurulduğunda okulu ziyaret etmiş olan yerli ve yabancı birçok devlet erkânının ağırlanması sebebiyle kullanılan ve bugün müze envanterinde bulunan porselen sofraya eşyalarının sanatsal, tarihsel değeri ve tercih sebepleri üzerinde durularak, bu eserlerin yeni müzecilik literatürüne nasıl kazandırılabileceği konusu etnografik eksende detaylarıyla değerlendirilmiştir. Bu bağlamda müzenin mevcut sergileme koşulları ve yeni müzecilik anlayışına uygulanabilirliğine yönelik önerilerde bulunulmuştur.

ABSTRACT

This study examines in detail the ceramic collection of the Professor Ülker Muncuk Museum, which has a special status and operates under Ankara Hacı Bayram Veli University, Faculty of Art and Design, and documents the 20th century ceramics exhibited especially through the works of Hakkı İzet, one of the first generation ceramic artists. explains the process in detail. Hakkı İzet's contributions to contemporary ceramic art and the prominent features of these works are examined in detail not only in terms of art history, but also in the context of his significant contributions to cultural history with reference to the second century of the Republic of Türkiye. In addition, the team led by Professor Ülker Muncuk focused on the artistic, historical value and reasons for preference of the porcelain tableware. This tableware was used to host many local and foreign dignitaries who visited the school when it was established within the Girls' Technical College on the 50th anniversary of the Republic, and it is part of the museum inventory today. The issue of how the works can be brought into the new museology literature is evaluated in detail on the ethnographic perspective. In addition to all these, suggestions have been made regarding the current exhibition conditions of the museum and their alignment with the new mentality of museology.

GİRİŞ

Günümüzde Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Sanat ve Tasarım Fakültesi'ne bağlı olarak özel müze statüsünde faaliyet gösteren Prof. Ülker Muncuk Müzesi, 1974 yılında Kız Teknik Yüksek Öğretmen Okulu bünyesinde, "Resim Bölümü'nden Ülker Muncuk başkanlığında; Mine Seçkinöz, Aysel Dinçer, Mahiye Eyikan, Yurdagül Döl ve Şukran Komsuoğlu yoğun araştırmaları ve çalışmaları sonucunda" (Eğitim Araştırmaları Derneği, 2018, s.133) Cumhuriyetimizin 50. yıldönümüne ithafen kurulmuştur (URL 1). Müze, Türkiye Cumhuriyeti'nin 50. yılında kurularak geçmişin izlerini geleceğe taşıyan bir simge haline gelmiş olup geniş bir sanat yelpazesinde eserlere ev sahipliği yaparak, Ankara Etnografya Müzesi denetiminde, yakın geçmişin kültürel mirasını koruma ve gelecek nesillere aktarma hedefini taşımaktadır. Bu çalışma, müzenin özel bir odak noktası olan seramik koleksiyonunu, başta Hakkı İzzet'in eserleri olmak üzere müze envanterinde bulunan Porselen Sofra Eşyaları üzerinden inceleyerek, "Cumhuriyetin 50. Yılından 100. Yılına: Prof. Ülker Muncuk Müzesi Seramikleri" başlığı altında belgeleme sürecini detaylı bir şekilde ele almaktadır. Hakkı İzzet, Türk seramik sanatının önemli isimlerinden biridir ve Prof. Ülker Muncuk Müzesi'nde sergilenen eserleri, sanatçının özgün bakış açısını ve sanat anlayışını yansıtmaktadır. İzzet'in seramiklerindeki estetik değerler, çağdaş sanatın Türkiye'deki evrimine önemli bir katkı sağlamıştır.

Müzedeki seramik koleksiyonu, Hakkı İzzet'in farklı dönemlerini kapsayan eserleriyle zenginleşmiş, sanatseverlere Türk seramik geleneğinin modern yorumunu sunmaktadır. Prof. Ülker Muncuk Müzesi, Hakkı İzzet'in seramik eserlerinin yanı sıra porselen sofraya eşyaları gibi günlük yaşamın içinde yer alan sanat eserlerini de ziyaretçilerine sunmaktadır. Sanat ve işlevselliği bir araya getiren bu eserler, sadece estetik birer obje olmanın ötesinde, günlük yaşamın içinde sanatın varlığını vurgulamaktadır. Hakkı İzzet'in porselen çalışmaları, ince detaylara olan hassasiyeti ve estetik anlayışıyla dikkat çekmektedir. "Cumhuriyetin 50. Yılından 100. Yılına: Prof. Ülker Muncuk Müzesi Seramikleri" başlıklı belgeleme süreci, Hakkı İzzet'in eserlerini detaylı bir şekilde ele alarak, sanatçının seramik sanatındaki evrimini izleyiciye sunmayı amaçlamaktadır. Sergilenen her eser,

sanatçının yaşadığı dönemin sosyal, kültürel ve sanatsal bağlamını yansıtarak, izleyiciye tarihsel bir perspektif sunmaktadır. Aynı zamanda Prof. Ülker Muncuk Müzesi, Hakkı İzzet'in seramik eserlerinin yanı sıra porselen sofraya eşyaları gibi çeşitli eserlerle etnografik mirasını gelecek nesillere aktarmaktadır. Müzenin seramik koleksiyonuna yönelik yapılan bu çalışma, sanatın evrimini belgeleyerek, sanatseverlere geçmişten günümüze sanatının derinliklerine bir yolculuk sunarak, geçmişin izlerini geleceğe taşımanın önemini bir kez daha hatırlatmak amacıyla taşımaktadır.

LİTERATÜR TARAMASI

Makale ve kitap incelemeleri yoluyla ilgili makale ve kitaplar incelenerek konu hakkında geniş bir bakış elde edilmiştir. Alakalı makaleler bulunduktan sonra, referansları kontrol edilerek başka kaynaklara ulaşılmıştır. Literatür tarama araçlarından yararlanma yöntemiyle, konu hakkında güncel bilgilere ulaşılmıştır. Bu araçlar, özellikle sofraya eşyalarının tasarım ve üretim analizleri üzerindeki en güncel yayınlara online erişim sağlamıştır. Müzelerin online/fiziki arşivleri, seramik koleksiyonlarına yönelik taranmıştır. Referanslar kontrol edilerek bulunan makalelerin kaynakları bağlamları açısından incelenmiştir.

YÖNTEM

Bu çalışma, Prof. Ülker Muncuk Müzesi'nin seramik koleksiyonunu detaylı bir şekilde inceleyerek, belirli bir metodoloji çerçevesinde ele almaktadır. Nitel veri toplama tekniği uygulanmıştır. Bu teknik aşağıdaki aşamaları içermiştir.

- Gözlem: Eserleri yakından gözlemleyerek detaylı bilgiler elde edilmiş; renk, malzeme, boyut gibi fiziksel özellikleri incelenmiştir.
- Belge İnceleme: Koleksiyonla ilgili yazılı belgeleri (kataloglar, sergi notları, günlükler) incelenerek geçmişe dair bilgiler toplanmıştır.
- Yayın ve röportajlarda geçen anlatılar: Sanatçıların eserleri hakkında yazılanları veya söylemleri incelenerek sanatçının niyeti eserlerin arkasındaki öykü anlaşılmıştır.
- Görsel Materyal Analizi: Eserlere ait fotoğraflar,

kesitler veya diğer görsel materyaller incelenerek estetik özellikleri ve sanatsal değişimleri anlaşılmasına çalışılmıştır.

Prof. Ülker Muncuk Müzesi'nde bulunan Hakkı İzet'in seramik eserleri ve porselen yemek takımının belgeleme süreci, görsel, yazılı ve diğer ilgili materyallerin sistematik bir şekilde toplanması üzerine odaklanmıştır.

Müzenin arşiv kayıtları, sanatçının yaşam öyküsü, eserlerin üretim dönemleri ve diğer belgeleme süreçlerinde kullanılacak temel veri kaynakları belirlenerek ve sistematik bir veri toplama planı ilişkilendirme-karşılaştırma metoduyla analiz edilerek oluşturulmuştur.

ARAŞTIRMA BULGULARI

Bu çalışma ile ayrıntılı bir belgeleme süreci, genel olarak müzede yer alan Hakkı İzet eserleri ve porselen sofraya eşyaları bağlamında Türk seramik sanatının evriminin izlenmesi amaçlanmaktadır. Müzenin arşiv kayıtları, sanatçının yaşam öyküsü ve eserlerin üretim tarihleri üzerinden yapılan analiz, İzet'in sanat anlayışının Türk seramik geleneğine kattığı derinliği ortaya koymaktadır. Ayrıca, müze envanterinde bulunan porselen sofraya eşyaları gibi günlük yaşamın içinde yer alan eserler, sanat ve işlevselliği bir araya getirerek Türk seramik geleneğinin modern yorumunu ziyaretçilere sunmaktadır.

İzet'in seramik eserlerinin incelenmesi, çağdaş Türk seramik sanatının temellerini atan bir döneme ışık tutmuş ve sanatın evrimini belgelemiştir. Sanatçının eğitimci kimliği ve Türk seramik sanatının gelecek kuşaklara aktarılmasındaki rolü, Türk kültür tarihine önemli bir katkı sağlamıştır. Ayrıca, çalışma sonuçları, müzenin dijitalleşme, eğitim programları ve etkileşimli deneyimler gibi yeni nesil müzecilik uygulamalarını benimsemesini önermektedir. Bu öneriler, Prof. Ülker Muncuk Müzesi'nin sadece fiziksel ziyaretçilere değil, aynı zamanda dijital platformlarda da etkileşime girecek şekilde genişlemesine ve kültürel miras taşıyıcılığının etkin bir parçası haline gelmesine katkıda bulunabilecek niteliktedir.

1.Hakkı İzet ve Sanatı

Sanatın evrimi, zaman içindeki dönüşümlerle şekillenir ve bireylerin sanat anlayışları, bu evrimin temel taşlarından biri haline gelir. Hakkı İzet, Türk sanatının önemli

isimlerinden biridir ve sanat ile eğitim arasındaki organik bağın bir temsilcisidir.

Türkiye'de Çağdaş Türk Seramik Sanatının doğuşu ve gelişimi sürecinde akla ilk gelen isimlerin başında yer alan Hakkı İzet, Anadolu kökenli seramik uygulamaları ile o dönemde özgün eserler meydana getiren önemli bir Türk seramik sanatçısıdır (Köpüklü, 2018, s. 2532).

İzet'in sanat anlayışındaki çok yönlülük ve farklı sanat disiplinlerine olan geçirgenlik, onun sanat yolculuğunun temelini oluşturur. Hakkı İzet'in sanatçı kişiliği, sanat eğitimindeki etkisi ve seramik sanatındaki önemli bir misyonu üstlendiğini söylemek olanaklıdır. Öyle ki sanat anlayışındaki çok yönlülük ve branşlar arasındaki geçirgenliği sağlama fikri resim öğretmenliğinden seramik sanatçılığına uzanan serüvenden anlaşılabilir. Bu yaklaşımı eğitimci kimliğiyle şekillenirken sanattaki bakışı da organize etmiştir. İzet'in sanat anlayışı ve seramik sanatındaki rolü hakkında Prof. Beril Anılanmert ile yapılan bir röportajda (URL 2), Hakkı İzet'in Cumhuriyet dönemindeki çağdaş sanatın oluşumundaki yeri ve etkinliği vurgulanmaktadır. İsmail Hakkı Oygur, Hakkı İzet ve Vedat Ar gibi sanatçıların özgün anlatımlarının, çağdaş seramik sanatının temellerini attığı belirtilmektedir. İzet'in Bauhaus etkisi altında çalıştığı ve bu etkinin sanatına yansıdığı Cumhuriyetin başlangıç dönemindeki çağdaş dönüşümü sağlama ve ekol oluşturma çabası ve eyleminin önemli bir parçası olduğu ifade edilmektedir:

“Seramik sanatında İsmail Hakkı Oygur, Hakkı İzet ve Vedat Ar'ın özgün anlatımlarının etkisi çok büyüktür. 1930 yılından itibaren çağdaş seramik sanatının öncüsü diyebileceğim İsmail Hakkı Oygur, Hakkı İzet ve Vedat Ar'ı saymalıyım. Oygur'ın işlerinde yüzey değerlendirmelerinin ağır bastığını, Hakkı İzet'te Bauhaus etkisini gördük. Vedat Ar'da ise Art Deco'yu... Onlar tarafından başlatılan çağdaş seramik sanatına duyarlılık, onun getirdiği Batılı anlayışı, Füreye Koral ve Sadi Diren'in de çeşitli katkılarıyla toplumda bu sanata ilgiyi arttırmış, sanatın gelişim süreci içinde dönüm noktasını oluşturmuşlardır. 1970'li yıllarda seramik sanatında daha olgun eserlerin olduğunu görmekteyiz. Melike Kurtiç Abasıyanık, Tülin Ayta, Candeğer Furtun, Alev Ebüzziya... Duvar panolarıyla Jale Yılmazbaşar, Erdinç Bakla, teknik araştırmalarıyla Güngör Güner... Bu süre içinde seramik sanatında büyük bir canlanma ve toplumsal ilgi meydana gelir.” (akt. Sönmez, 2021).

Hakkı İzet'in sanat anlayışı, öncelikle bir eğitimci olarak şekillenmiştir. Resim kariyerinden seramik sanatına geçişi, sanat eğitimindeki dönüşüm sürecinin bir yansımasıdır. İzet'in sanat anlayışındaki bu geçiş, onun sanatta çok yönlülüğü benimsemesine ve farklı sanat disiplinlerini bir araya getirmesine olanak tanımıştır. Böylece Hakkı İzet, sanat ve eğitimdeki dönüşüm sürecinin önemli bir figürü olarak Türk sanatının gelişimine katkıda bulunmuştur. Çil'e göre;

Evensel olarak paralellik gösteren bu duruma açıklık getirmek gerekirse, Endüstri Devrimi'nin ve bir dizi toplumsal devrimin ardından, 20. yüzyıla girildiğinde sanatın eski dili artık modern insan bilinci için yeterli değildi. İster istemez eski dil kalıpları çatlayacaktı. Sanatların, değişken ve içiçe geçen karakterleri dikkate alınmaya başlandı. Yeni arayışların içine giren ressam ve heykeltıraşlar, resim ve heykel sanatının birçok ögesinin yanı sıra, uzaysal boşluğu da sanatsal bir malzeme olarak bünyesinde bulunduran seramik sanatına yöneldiler. Seramiğin sunduğu sınırsız imgeleme seramik eserler üretmeye başladılar. Hacim-imge, hacim-işlev ve imge-işlev ilişkisi araştırılırken, seramikte resim olgusu canlandı. 20. Yüzyıl ressamının gözü, seramiğe yeni yollar açtı, seramiği yeniledi ve Kilin Konukları olarak adlandırılan bu sanatçıların birçoğu seramikle uzun ve sadık bir ilişki içinde oldu. Seramik onların sanatlarına yeni bir boyut kazandırdı (2006, s. 566).

Hakkı İzet, kurumsal anlamda Türkiye'de seramik eğitimi verme amacıyla Ankara'da, Akademi kurulduktan yirmi üç yıl sonra, 1952 yılında o zamanki adı ile Gazi Muallim Mektebi ve Terbiye Enstitüsü'ne, (bugünkü adı ile Gazi Üniversitesi Eğitim Fakültesi) Milli Eğitim Bakanlığı tarafından Ankara Kimya Teknik Yüksek Okulu'nun Seramik Bölümü'ne atanmıştır. "Buradaki atölyede birçok kişiye malzeme ve fırın olanaklarından karşılıksız çalışma olanağı sunması pek çok gencin bu alana yönelmesinde etkili olmuştur." (Giray, 1998, s. 26). Hakkı İzet, Mahmut Erkaya ve İhsan Çekmegil İstanbul'da 1957 yılında Devlet Tatbiki Güzel Sanatlar Yüksek Okulu'nun kurulmasında görev almışlar ve bu okul 1982 yılında çıkarılan yasa ile tüm Türkiye'de olduğu gibi Üniversiteye bağlanmış, ismi de Marmara Üniversitesi, Güzel Sanatlar Fakültesi, Seramik ve Cam Bölümü olmuştur (Terviel, 2008, s.119).

Resim alanından seramik sanatına uzanan sanat yolculuğu,

onun sanat anlayışındaki zenginliği ve çok yönlülüğünü de ortaya koymaktadır. İzet'in, çağdaş seramik sanatının öncülerinden biri olarak tanımlanması, onun sanat dünyasında bıraktığı kalıcı etkinin bir göstergesidir. Cumhuriyet dönemindeki sanatın dönüşümüne katkısı ve ekol oluşturmadaki çabaları, Türk seramik sanatının evriminde kritik bir rol oynamıştır. Hakkı İzet'in sanat anlayışı ve Prof. Ülker Muncuk Müzesi'nde bulunan seramik vazolar koleksiyonu ile Türk sanatının çeşitlenmesine ve zenginleşmesine olanak tanıyan bir miras olarak günümüze ışık tutmaktadır.



Resim 1. Gazi Eğitim Enstitüsü öğretmenleri Hakkı İzet ve Malik Aksel ve öğrencileri. (1939). Salt Research Fotoğraf Arşivi.



Resim 2. Hakkı İzet, Vazo Çalışması I, t.y, (Envanter No: 705). Rıza Tan Buğra Özer Fotoğraf Arşivi

1.1.Hakkı İzet ve Seramik Sanatındaki Mirası

Bu bölümde, Hakkı İzet'in sanat anlayışı, seramik sanatındaki önemli yeri ve ilk kuşak seramik sanatçıları içindeki etkisi kapsamlı bir şekilde ele alınmaktadır. Sanatçının eserleri, sadece sanat tarihi açısından değil, aynı zamanda Türkiye Cumhuriyeti'nin 100. yılına yönelik bir perspektifle incelenerek, kültürel bir miras olarak belgelenmesi ve gelecek kuşaklara aktarılması amaçlanmıştır. Hakkı İzet, Türk seramik sanatının çağdaşlaşma sürecinin önemli ilk isimlerinden biridir ve akademik kariyeri boyunca seramik alanındaki özgün ve etkili katkılarıyla tanınmaktadır. Sanat anlayışı, özgün uygulama ve eğitime yönelik sağladığı yeniliklerle, Türk seramik geleneğine, eğitimine ve yetiştirdiği sanatçı ve akademisyenlerle önemli bir iz bıraktığı söylenebilir.

İzet'in sanatında dikkat çeken bir başka özellik, geleneksel

Türk seramikçiliği ile modern yaklaşımları başarıyla birleştirmesidir. Eserlerinde genellikle doğadan ilham alarak, geleneksel formları çağdaş tarzda yorumlamış ve bu sayede Türk seramik sanatının evrimine katkıda bulunmuştur. Özellikle dekoratif motifleri ustalıklı stilize ederek, sanatını sadece estetik bir düzeyde değil, aynı zamanda kültürel bir mirasın devamı olarak şekillendirmiştir (Resim 2, 3).

Müze envanter defterinde yazılı olduğu gibi, vazoların yapım yılları bilinmemekle birlikte 1973 yılında hibe yoluyla elde edildiği bilgisine yer verilirken boyutları; h:36 cm, r: 28cm olarak kayda geçildiği görülmektedir.

İzet, seramik sanatında öncü bir figür olmanın ötesinde, genç nesillere ilham kaynağı olmuş ve seramik sanatının Türkiye'deki evrimine yönlendirici bir dokunuş yapmıştır. İlk kuşak Türk seramik sanatçıları arasında yer alması,



Resim 3. Hakkı İzet, Vazo Çalışması II, t.y, (Envanter No: 573). Rıza Tan Buğra Özer Fotoğraf Arşivi.



Resim 4. Hutschenreuther, Rosenthal Üretimi Porselen Sofra Eşyaları, (Envanter No:952). Rıza Tan Buğra Özer Fotoğraf Arşivi.

onun eserlerinin sadece sanat tarihine değil, aynı zamanda Türkiye Cumhuriyeti'nin kültür tarihine önemli bir katkıda bulunduğunu göstermektedir. Hakkı İzet, birçok müze ve özel koleksiyonda da çeşitli eserleriyle bilinmektedir.

Seramiğin kendini “Sanat Seramiği” olarak 20. yüzyıl içerisinde kabul ettirmesi diğer plastik sanat dallarına göre yeni bir disiplin olarak nitelendirilmesinin nedenidir. “Sanat Seramiği” olarak adlandırılan bu çalışmalar, heykel sanatının biçim ve içeriğinin yanında resim sanatının renk öğesini de bünyesinde barındırmaktadır (Sönmez, 2002, s.178-179).

Hakkı İzet'in seramik sanatındaki mirası, estetik zenginlikleri, teknik becerisi ve kültürel derinliği ile öne çıkar. Bu miras, Türk seramik geleneğinin modern yorumuyla zenginleşmiş, sanatın evrensel bir dilde konuşmasına katkıda bulunmuştur. Onun eserleri, sadece bir sanatçının değil, aynı zamanda bir kültür taşıyıcısının ifadesidir, Türkiye'nin seramik mirasını gelecek kuşaklara aktarma görevini benimseyen bir sanatçının öyküsüdür. Hakkı İzzet'in bu öyküsü Ülker Muncuk Müzesi'nin kültürel bellek oluşturmadaki misyonuyla özdeş olması ise tarihsel bir fark yaratarak Cumhuriyetimizin 2. yüzyılında da taşıyıcı özelliğini sürdüreceği düşünülmektedir.

Porselen Sofra Eşya Tasarım ve Üretim Analizi

Prof. Ülker Muncuk Müzesi kurulduğu 1974 yılında, Kız Teknik Yüksek Öğretmen Okulu'na bağlı iken yerli-yabancı devlet erkanın okulu ziyaretlerinde ağırlanması için bünyesine dâhil edilen çoğu Art Deco üsluplu, Alman menşeli porselen takımları ile dikkat çekmektedir. Bahsi geçen yıllarda ülkemizde de porselen üretimi yeni başlamış olması ihtimaliyle, üretimleri ve kaliteleri ile ön plana çıkan Alman fabrikalarından çıkan porselenlerin tercih

edildiği düşünülmektedir. Ayrıca sektörde üretim yavaş da olsa başlamış olmasına karşın ithal porselen sofrası eşyalarının tercih edilmesi bir statü göstergesi olarak düşünülmüş olma ihtimalini taşımakla beraber tarihten gelen bir alışkanlık olma olasılığı da yüksektir. Cumhuriyet döneminin başlangıcında yeni açılan Sümerbank, İstanbul Porselen gibi kuruluşların porselen üretimlerine kıyasla ithal üretimlerin daha köklü bir üretim geçmişi olması sebebiyle yaygın ve öncelikli tercih edilme durumları da mevcuttur.

Üretim tekniklerinin değişmesi ve yaygınlaşması ile günümüzde birçok farklı alanda kullanılan porselen, halen görece değerli bir malzeme olarak kabul edilsede, geçmişte bugünkü değerinden daha yüksek bir statüye sahip olduğu görülmektedir. Drachenfels, Rönesans'ın yaşandığı zamanlarda porselenin adeta bir mücevher gibi sunulduğuna vurgu yaparken, Vandiver ise sonraki dönemlerde Avrupa'da ki yönetici sınıfının bir statü sembolü olarak da gördüğü Çin porselenlerini edinmek için kendilerini iflasa sürüklemeye ihtimalini bile göze aldıklarından bahsetmektedir (Yılmaz, 2019, s. 203). Tıpkı Yılmaz'ın aktarımında olduğu gibi diploması kültürünün önemli bir parçası olan yemek sunumu için markalaşmış porselen ürünlerin tercih edildiği düşünülmektedir. Sanayileşme devrimini çok daha önce tamamlamış olan Alman porselen fabrikalarının öncüsü, porselenin Çin'den sonra Avrupa'da üretimi sağlayan başta Saksonya eyaletine bağlı Meissen kasabasında kurulan Staatliche Porzellan-Manufaktur Meissen GmbH fabrikası olarak kabul edilir ve daha sonra kıtanın birçok farklı şehrine fabrikaların yayılma süreci devam eder (Baykal, 2000, s.6). Bu bağlamda tercih edilen takımların köklü Hutschenreuther, Rosenthal ve Schönwald fabrikalarına ait porselenler olduğu görülmektedir (Resim 4).

Porselen takımlarda oval şekilli formlar ve kenar süslemeleri olarak altın yaldız kullanılmıştır (Resim 5). Müze envanterinde yer alan takımlarda üretim tarihi yer almasa da yapılan araştırmalarda muadili olan üretimlerin 1940'lı yıllarda üretildiği belirtilmektedir (URL 3). Porselenlerin kırık beyaz rengi ve Avrupa'da sıklıkla tercih edilmesi sebebiyle kemik porseleni olduğu düşünülmektedir. Sunum takımlarının benzer tasarımın ve benzer dekor motiflerinin kullanıldığı porselenlerin Bavyera bölgesinde farklı fabrikalarda üretilmesi, dönemin muhtemelen öne çıkan bu tasarımının işletmeler arasında da popüler olduğu izlenimini yaratmaktadır

Müze envanter defterine göre; başta İran, Fas ve Lübnan kralları olmak üzere bir çok yerli yabancı devlet erkani için kullanılan porselen yemek takımı üç yüz altmış beş parçadan oluşmaktadır. Kenarları altın yaldızlı ve içerisinde siyah Yunan bezemelerini andıran motifleri barındıran, dairesel formların ağır bastığı tasarımlardan oluşan çay fincanları ve servis çanakları Hutschenreuther fabrikası, benzer motiflerle bezeli eliptik formdaki diğer porselen sunum tabaklarının ise Rosenthal fabrikası tarafından üretilmiştir (Resim 6).



Resim 6. Rosenthal fabrikası tarafından üretilen porselen servis tabağı, (Envanter No:952). Rıza Tan Buğra Özer Fotoğraf Arşivi.



Resim 5. Hutschenreuther fabrikası tarafından üretilen porselen fincan takımı ve çorba tenceresi, (Envanter No:952). Rıza Tan Buğra Özer Fotoğraf Arşivi.





Resim 7. Schönwald fabrikası tarafından üretilen porselen çay takımı, (Envanter No: 951). Rıza Tan Buğra Özer Fotoğraf Arşivi.



Müze de sergilenen porselen çay takımı da otuz iki parçadan oluşmaktadır ve üreticisinin diğer bir Alman porselen fabrikası Schönwald olduğu görülmektedir (Resim 7). 1879 yılında Johann Nicol Müller tarafından kurulan Schönwald porselen fabrikası 1998 yılında Hutschenreuther firması tarafından satın alınmış ve adı BHS tabletop AG olarak değiştirilmiştir (URL 4). Fincanların ve tabakların kenarlarında altın yıldız ve mavi şeritlerden oluşan dekorları dikkat çekmektedir. Dönemin zarif tasarımları, 20. yüzyılın ilk dönemi için tasarım anlayışı hakkında da bilgi vermektedir

Envanterde yer alan diğer porselen çay takımı ise yine Rosenthal firması tarafından üretilmiştir. Müze envanter defterine göre yüz beş parçadan oluşan bu çay takımı gerek form özellikleri gerek ise yüzeyler üzerinde yer alan renkli çiçek dekorları ile Viktoryen Dönem çay takımlarını çağrıştırmaktadır (Resim 8).



Resim 8. Rosenthal fabrikası tarafından üretilen porselen çay takımı, (Envanter No: 953). Rıza Tan Buğra Özer Fotoğraf Arşivi.



Rosenthal firmasının bu çay takımı adını, fabrikanın kurucusu olan Philipp Rosenthal'ın eşi Maria'dan almıştır. Eşi'nin ölümünden sonra üretilen bir seriye merhum eşinin adı verilmiş ve Rosenthal üretiminin tarihinde Maria serileri birer klasik haline gelmiştir (URL 5).

Bahsi geçen müze dokümanlarında bulunan endüstriyel porselen sofraya eşyaları her ne kadar 20.yüzyılının ilk yarısına ait olsa da, tasarımları ve dekorları günümüz üretim ve estetik anlayışında da devamlılığı korumaktadır. Porselenin tarihsel süreçte Çin'den başlayarak dünyaya yayılması, kendisine atfedilen değer ile bir kültür yaratması tartışmasız seramik tarihi açısından da oldukça önemlidir. Her ne kadar endüstriyel üretimler olsalar da içinde buldukları zamanın sanat anlayışları ile değişen tasarım ve malzemenin sunduğu zarafetin bir araya gelmesi şüphesiz sanat ve zanaatın en önemli örneklerini oluşturmuştur. Bu perspektif porselen sofraya eşyalarına yüklenen anlamlar ışığında geçmişte olduğu gibi günümüzde de seçkin yemeklerde ağırlanan konuklara gösterilen saygının önemli bir simgesi olma devamlılığını adeta bir kültür taşıyıcısı misyonuyla sürdürmektedir.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Bu çalışma, Prof. Ülker Muncuk Müzesi'nde bulunan Hakkı İzet'in seramik eserleri ve porselen sofraya eşyalarını belgeleyerek, Cumhuriyet dönemi seramik geleneğinin evrimine ve sanatçının özgün katkılarını odaklanmıştır. Hakkı İzet'in, Türk seramik sanatının önemli isimlerinden biri olarak tanımlanması ve sanatının çağdaşlaşma sürecine sağladığı katkı vurgulanmıştır. İzet'in sanat anlayışındaki çok yönlülük, geleneksel Türk seramikçiliği ile modern yaklaşımları başarıyla birleştirmesi, eserlerinde doğadan ilham alarak geleneksel formları özgün dekor uygulamalarıyla stilize yorumlaması, Türk seramik sanatının evrimine önemli bir katkı sağlamıştır. Çalışma, sanatçının seramik eserlerinin yanı sıra porselen sofraya eşyalarını da ele alarak, sanat ve işlevselliği bir araya getiren bu eserlerin günlük yaşamın içinde sanatın varlığını dolayısıyla sahip olunan estetik kaygı ve beğeni düzeyini vurguladığını göstermiştir.

Hakkı İzet'in seramik eserlerinin incelenmesi, çağdaş Türk seramik sanatının temellerini atan bir döneme ışık tutmuş ve sanatın evrimini belgelemiştir. Ayrıca, İzet'in

eğitimi kariyeri ve sanat eğitimine olan katkıları da vurgulanarak, Türk seramik sanatı geleneğinin gelecek kuşaklara aktarılmasında eğitim alanındaki önemi de ortaya konmuştur.

Müze envanterinde bulunan ve farklı fabrikaların farklı serilerine ait toplamda beş yüz iki parçadan oluşan porselen sofraya eşyalarının çoğunluğunun Art Deco üsluplu formlar olduğu görülmektedir. Yapılan değerlendirmelerde bone china porselen olarak üretildiği düşünülen formların kenar kısımlarında yer alan altın yaldızlı sır ve kullanılan motifler dönemin estetik anlayışı hakkında da bilgi vermektedir. Köklü bir tarihi olan endüstriyel porselen sofraya eşyalarının 20.yüzyılın ilk dönemi itibarıyla ülkemizde de yaygınlaşma eğiliminde olmasına ve üretimler yapılmasına karşın, tercih edilen üretimlerin çok daha köklü geçmişleri olan Alman porselenleri olduğu anlaşılmaktadır. Bahsi geçen porselen ürünlerin kullanılması belki daha yüksek bir statüye ulaşma arzusu ve gelen misafirlere gösterilen saygı ile alakalı da olabilir. Her halükarda, geçmişte birçok krala ve üst düzey devlet erkânına hizmet etmiş bu porselen sofraya eşyaları ülkemiz sınırları içerisinde bir etnografik müzede sergilenen belki de tek Art Deco tarzı üretimler olma özelliğini de barındırmaktadır. Söz konusu parçalar temas ettiği kişiler ve endüstriyel anlamda olan geçmişleri ile müze içerisinde yer alan sergi alanında tüm ihtiyaçları ile parlamaktadır.

Ayrıca Cumhuriyetimizin 2. yüzyılında ve evrensel gelişmelerin ışığında, mevcut durum ve yeni nesil müzecilik anlayışı çerçevesinde bir dizi öneri sunulabilir:

- Mevcut Fiziki Olanaklar: Seramik koleksiyonun sergileme koşullarının iyileştirilmesine yönelik stand, koruyucu cam fanus gibi taşıyıcı elemanlar yeniden değerlendirilebilir. İzleyicinin nitelikli bir sunum ve sergilemeyle karşılaşması ilgiyi ve odağı destekleyebileceği gibi müze prestijine de katkı sağlayabilir.
- Dijitalleşme ve Sanal Tur: Müze, seramik koleksiyonunu 3D dijitalleştirerek sanal turlar düzenleyebilir. Bu sayede, müzenin ziyaretçilere erişim kapasitesini artırarak eserleri daha geniş bir kitleye ulaştırabilir.

- Eğitim Programları: Müze, Hakkı İzet'in sanatı üzerine eğitim programları düzenleyebilir. Okullar, üniversiteler ve sanat kurumları ile işbirliği yaparak Art Deco ve dekoratif uygulamalar üzerine atölye çalışmaları, seminerler ve konferanslar düzenleyerek sanatın genç kuşaklara tanıtılmasını destekleyebilir.
- Geçici Sergiler ve Workshoplar: Müze, belirli dönemlerde kurumsal iletişim ekseninde ulusal/uluslararası kurum ve kuruluşlarla geçici sergiler ve workshoplar düzenleyerek farklı sanatçıların eserlerine ve seramik sanatındaki yeniliklere odaklanabilir. Bu, müzenin içeriğini zenginleştirir ve sürekli olarak güncel ve ilgi çekici kalmasını sağlayarak kültürel miras taşıyıcılığının etkin bir parçası haline gelebilir.
- İnteraktif Deneyimler: Müze, ziyaretçilere interaktif deneyimler sunabilir. Slayt gösterileri, sanat eserleriyle etkileşimli aktiviteler, müzenin sadece izleme yerine katılıma teşvik etmesini sağlayabilir.
- Yapay Zeka ve Online Kaynaklar: Hakkı İzet'in eserleri ve sanat anlayışıyla ilgili detaylı bilgiler içeren yapay zeka uygulamaları sayesinde online kaynaklar oluşturularak, sanatseverlere ve araştırmacılara erişimi kolaylaştırabilir.

Bu öneriler, Prof. Ülker Muncuk Müzesi'nin sadece fiziksel ziyaretçilere değil, aynı zamanda dijital platformlarda da etkileşime girecek şekilde genişlemesine ve yeni nesil müzecilik anlayışına uyum sağlamasına katkıda bulunabilir. Ayrıca müze, Türkiye Cumhuriyeti Kültür ve Turizm Bakanlığı'nın ve Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi'nin de sağlayacağı destekler ile daha iyi sergileme alanlarıyla ve öneriler ışığında yapılabilecek aktiviteler ile çok daha katmanlı hale getirilebileceği, bu sayede müzenin çok daha geniş kitleler için bir cazibe merkezi haline gelebileceği düşünülmektedir.

KAYNAKLAR

Baykal, B. (2000). *Osmanlı Porselen Sanatı* (Tez no. 98749) [Yüksek lisans tezi, İstanbul Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü]. İTÜ.

Çil, S. (2006). *Geleneksel Çömlek Formlarında Picasso Yorumu*. VI. Uluslararası Katılımlı Seramik Kongresi içinde, s. 554-559. Türk Seramik Derneği Yayınları.

Eğitim Araştırmaları Derneği. (2018). *Cumhuriyet Dönemi Mesleki ve Teknik Eğitimde İz Bırakan Öğretmen Okulları*. Eğitim Araştırmaları Derneği Yayınları.

Giray K. (1998). Yıldız Porselenleri, Çağdaş Türk Seramik Sanatı ve Öncü Ustaları. *Türkiye'de Sanat*, 33, 24-27.

Köpüklü, M. (2018). Hititlerden etkilenen öncü çağdaş Türk seramik sanatçıları. *Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 11(3), 2528-2548. DOI: 10.17218/hititsosbil.412799

Sönmez, N. (2002). Nesne, Sanatçı ve Seramik Sanatı İlişkisi, *Anadolu Sanat Dergisi*, Sayı: 13, 175-183.

Terwiel, C. (2008). Türkiye'de Seramik Sanatının Kurumsallaşması, *Türkiye Seramik Federasyonu Dergisi*, No:24,118-123.

Yılmaz, E. (2019, 11 Mart). Seramik-Sofra Adabı Etkileşimi ve Politik Söylem Aracı Olarak 18.yy Porselen Yemek Takımları. *İtobiad*, 8(1), 201/233. DOI: 10.15869/itobiad.484350

İnternet Kaynakçası:

URL 1: Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Prof. Ülker Muncuk Müzesi. Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Sanat ve Tasarım Fakültesi Prof. Ülker Muncuk Müzesi. Erişim 2 Aralık 2023 <https://ulkermuncuk.hacibayram.edu.tr/>

URL 2: Sönmez, A. (2021, 12 Kasım). Hep Özgür Olmak İstedim, Sanatatax. <https://www.sanatatak.com/view/hep-ozgur-olmak-istedim>

URL 3: Antiques. (t.y.). Rosenthal China, Winifred Pattern, ca 1940, Selb, Germany. Erişim 4 Aralık 2023, <https://www.antiques.com/classified/Antique-Porcelain---Pottery/Antique-Dishes/Antique-Rosenthal-China--Winifred-Pattern--ca-1940--Selb--Germany>

URL 4: Theoldstuff. (t.y.). Porcelain and Pottery Marks- Schönwald Marks. Erişim 2 Aralık 2023, <https://www.theoldstuff.com/en/porcelain-marks/category/217-schoenwald-marks#>

URL 5: Porzellantreff.de. (t.y.). Rosenthal- Maria Weiß. Erişim 2 Aralık 2023, https://www.porzellantreff.de/en/Rosenthal-Maria-weiss-c1416.html?gclid=CjwKCAiAvJarBhA1EiwAGgZl0C9K0UOI6JiwQLBs0HEsdvIHjh2EUvV0kZb6-hRtTAh64_UXetfdaxoCVDYQAvD_BwE

Yazar Katkı Oranı:

Her iki yazarında katkı oranları eşittir.

**GRUPLAR ARASI TEMAS: ÖNYARGILAR, KOLEKTİF
EYLEM NİYETİ VE BİLİŞSEL LİBERALLEŞME İLE
İLİŞKİSİ ÜZERİNE BİR DERLEME**

INTERGROUP CONTACT: A REVIEW ABOUT ITS
RELATIONSHIP WITH PREJUDICES, COLLECTIVE
ACTION INTENTION, AND COGNITIVE
LIBERALIZATION

Deniz ENİÇ

10

GRUPLAR ARASI TEMAS: ÖNYARGILAR, KOLEKTİF EYLEM NİYETİ VE BİLİŞSEL LİBERALLEŞME İLE İLİŞKİSİ ÜZERİNE BİR DERLEME

INTERGROUP CONTACT: A REVIEW ABOUT ITS RELATIONSHIP WITH PREJUDICES, COLLECTIVE ACTION INTENTION, AND COGNITIVE LIBERALIZATION

Deniz ENİÇ*

Anahtar Kelimeler:

Gruplar Arası Temas,
Önyargılar,
Kolektif Eylem,
Bilişsel Liberalleşme.

Keywords:

Intergroup Contact,
Prejudices,
Collective Action,
Cognitive Liberalization

ÖZ

Gruplar arasındaki önyargıları azaltmak adına geliştirilen en önemli yaklaşımlardan biri temas yaklaşımıdır. Doğrudan ve dolaylı temas deneyimleri bireylerin dış gruplara yönelik olumsuz tutumlarını zayıflatmada etkilidir. Öte yandan, son dönemde yürütülen araştırmalarda temas deneyimlerinin bireylerin yalnızca önyargıları ile değil, aynı zamanda kolektif eylem niyeti ve bilişsel liberalleşme düzeyi ile de ilişkili olduğu ortaya çıkmıştır. Ulusal alanyazına bakıldığında ise temasın kolektif eylem niyeti ve bilişsel liberalleşme ile ilişkisi hakkında oldukça sınırlı sayıda çalışma olduğu görülmektedir. Mevcut derleme çalışmasının amacı, gruplar arası temasın bireylerin önyargı, kolektif eylem niyeti ve bilişsel liberalleşme düzeyi ile ilişkisini inceleyen çalışmaları derleyerek ilgili alanyazına Türkçe kaynak sağlamaktır. Bu amaçla hazırlanan mevcut çalışma temelde üç bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde gruplar arası temas ve önyargı arasındaki ilişki incelenmiş ve temasın önyargılar üzerindeki etkisinde aracı ve düzenleyici rol oynayan faktörler üzerinde durulmuştur. İkinci bölüm gruplar arası temas ve kolektif eylem niyeti arasındaki ilişkiyi inceleyen araştırma bulgularını içermektedir. Son bölümde ise gruplar arası temasın bilişsel liberalleşme etkisi -temas deneyimlerinin bilişsel beceriler üzerindeki olumlu etkisi- üzerinde durulmuştur. Mevcut çalışmada temas deneyimlerinin hem grup süreçleri hem de grup süreçlerinin ötesindeki sonuçlarının birlikte incelenmesi, gruplar arası temasın etkilerinin bütüncül şekilde anlaşılmasına katkı sunacaktır.

ABSTRACT

One of the most important approaches developed to reducing intergroup prejudices is the contact approach. Both direct and indirect contact experiences are effective in diminishing negative outgroup attitudes. However, recent research shows that contact experiences are related not only to individuals' prejudices but also to their collective action intention and cognitive liberalization level. There are very few studies in the national literature on the relationship between contact, collective action intention, and cognitive liberalization. The current review study aims to provide a Turkish language resource on the relevant literature by reviewing studies that examine how intergroup contact related to individuals' prejudice, collective action intention, and cognitive liberalization. This study is basically divided into three parts. In the first part, we examined the relationship between intergroup contact and prejudice and investigated the factors that played mediator and moderator roles in the effect of contact on prejudices. In the second section, we included research findings examining the relationship between intergroup contact and collective action intention. In the last section, we emphasized the cognitive liberalization effect of intergroup contact - the positive effect of contact experiences on cognitive skills. The current study aims to contribute to a holistic understanding of intergroup contact by investigating the impacts of contact with both group processes and beyond group processes.

*Dr. Öğr. Üyesi Adana Alparslan
Türkeş Bilim ve Teknoloji
Üniversitesi, İnsan ve Toplum
Bilimleri Fakültesi, Psikoloji
Bölümü, denic@atu.edu.tr, ORCID:
0000-0002-5737-9520

Alıntılanmak için/Cite as: Eniç
D. (2024). Gruplar arası temas:
önyargılar, kolektif eylem niyeti
ve bilişsel liberalleşme ile ilişkisi
üzerine bir derleme, Çukurova
Üniversitesi Sosyal Bilimler
Enstitüsü Dergisi, 33 (1), 141-159.

GİRİŞ

Gruplar arasındaki önyargıların azaltılması günümüzün giderek çok kültürlü hale gelen toplumlarında büyük önem taşımaktadır (Tausch ve ark., 2010). Sosyal psikoloji literatürüne bakıldığında, önyargıların zayıflatılması adına bugüne kadar geliştirilmiş en önemli yaklaşımlardan birinin gruplar arası temas yaklaşımı olduğu görülür. Allport (1954) tarafından geliştirilen gruplar arası temas hipotezine göre dış grup üyeleri ile gerçekleşen olumlu temas deneyimleri dış gruba yönelik önyargıların zayıflamasına katkı sağlar. Allport'a göre olumlu temas deneyimlerinin önyargıları azaltabilmesi için temasın eşit statüde olan gruplar arasında gerçekleşmesi, grupların ortak bir hedefinin olması, işbirliği içinde olunması ve temasın otoriteler tarafından onaylanması gerekmektedir. Öte yandan, Pettigrew ve Tropp (2006) 1940-2000 yılları arasında gruplar arası temas ve önyargılar konusunda yürütülmüş 515 araştırmayı inceledikleri meta analiz çalışmasında, Allport tarafından ileri sürülen bu koşullar olmadığında dahi gruplar arasında gerçekleşen olumlu temasın dış gruba yönelik önyargıları azalttığı bulgulamıştır. Araştırmacılar, Allport'un ileri sürdüğü bu koşulların olumlu temas sonuçları üretmek için gerekli koşullar olmadığını, fakat olumlu sonuçların ortaya çıkmasını kolaylaştıran faktörler olarak değerlendirilebileceğini ifade etmiştir. Geliştirildiği ilk günden itibaren farklı grup, bağlam ve kültürlerde çok sayıda çalışmadan gelen bulgularca desteklendiği görülen temas hipotezi sonrasında ileri sürülen gruplar arası temas kuramlarına zemin hazırlamıştır (Mazziotta ve ark., 2011; Pettigrew, 1998; Turner ve ark., 2007; Wright ve ark., 1997).

Gruplar arası temas denince akla önyargılar gelmesine karşın temas kuramları konusunda yapılan son dönem çalışmaları, temas deneyimlerinin gruplar arasındaki önyargıların ötesinde birey ve grup düzeyinde çeşitli sonuçları olduğunu ortaya koymuştur (Dhont ve ark., 2014; Ufkes ve ark., 2015). Temas deneyimlerinin grup süreçleri üzerindeki etkileri arasında kolektif eylem yönelimi üzerindeki sonuçları yer almaktadır. Temas ve kolektif eylem konusunda yürütülen çalışmalar, grupların birbiri ile temas etmesinin hem avantajlı hem de dezavantajlı grubun kolektif eylem yönelimini şekillendirdiğini ortaya

koymaktadır (Dixon ve ark., 2010; Wright ve Lubensky, 2009). Ayrıca, yapılan çalışmalar temas deneyimlerinin gruplar arası ilişkilerin yanı sıra bireylerin zihinsel becerilerini de etkilediğine işaret etmiştir (Meleady ve ark., 2020). Temasın bilişsel süreçlerle ilişkisini inceleyen yakın zamanlı çalışmalarda gruplar arası temasın bilişsel liberalleşme üzerindeki yansımalarından bahsedilmektedir. Bilişsel liberalleşme etkisi, gruplar arası temas deneyiminin bireylerin yaratıcılık, üretkenlik ve problem çözme gibi bilişsel becerileri üzerindeki sonuçlarını ifade etmektedir (Hodson ve ark., 2018). Uluslararası alanyazında temas deneyimlerinin önyargıların azaltılması dışında ne gibi sonuçlara yol açacağını konu edinen çalışmaların giderek arttığı görülmektedir (Örn. Boin ve ark., 2020; Hodson ve ark., 2018; Selvanathan ve ark., 2018). Öte yandan, ulusal literatüre bakıldığında çalışmaların genel olarak önyargılar üzerine yoğunlaştığı görülmekte (Örn. Küçükkömürler ve Sakallı-Uğurlu, 2017; Türk ve ark., 2019); alanyazında temas deneyimlerinin önyargıların ötesinde hangi süreçlerle ilişkili olabileceğine yer veren oldukça sınırlı sayıda Türkçe kaynağa ulaşılmaktadır (Örn. Eniç, 2020; Özkan ve ark., 2022). Mevcut derleme çalışmasının özgün yanı, gruplar arası temas yaklaşımının hem grup süreçleri hem de bilişsel liberalleşme etkisi gibi grup süreçlerinin ötesindeki alanlarda yol açtığı etkilerin neler olduğunun bütüncül bir şekilde ele alınmış olmasıdır. Literatür taraması sırasında gruplar arası temasın bilişsel liberalleşme ile ilişkisine dair Türkçe kaynağa rastlanmamıştır. Mevcut çalışma ile temas deneyimlerinin bireylerin dış gruplara yönelik önyargı düzeyi, dezavantajlı grupların konumunu değiştirmeye yönelik kolektif eylem niyeti ve bilişsel liberalleşme düzeyi ile ilişkilerinin bir arada incelenmesi, temas deneyimlerinin etkilerinin daha geniş bir perspektiften anlaşılmasına ve ulusal alanyazındaki kaynak eksikliğinin giderilmesine katkı sunacaktır. Aşağıda gruplar arası temas deneyiminin her bir alan üzerindeki yansımaları detaylı bir şekilde ele alınmıştır.

a. Gruplar Arası Temas ve Önyargılar

Daha önce ifade edildiği gibi geliştirildiği ilk günden itibaren temas yaklaşımının temel hipotezleri farklı grup, bağlam ve kültürlerde test edilmiştir (Kende ve ark.,

2018; Pettigrew ve Tropp, 2006). Yapılan çalışmalar genel olarak temas deneyimlerinin gruplar arasında olumlu ilişkiler sağlanmasında etkili bir yöntem olduğunu ortaya koymuştur (Kende ve ark., 2018; Pettigrew ve Tropp, 2008). Pettigrew ve Tropp (2006) tarafından yürütülen kapsamlı meta analiz çalışmasında, gruplar arasında artan temas deneyiminin dış gruba yönelik önyargıların azalması ile ilişkili olduğu, incelenen çalışmaların %94'ünde gruplar arası temas ve önyargı arasında negatif bir ilişki olduğu tespit edilmiştir.

Temas yaklaşımı birçok araştırmacının katkısı ile zaman içinde geliştirilmiş ve genişletilmiştir. Geleneksel temas yaklaşımından hareket eden bir grup araştırmacı, temas deneyimlerinin doğrudan gerçekleşmediği durumlarda dahi önyargıların zayıflamasına katkı sunduğunu ileri sürmüştür. Dolaylı temas yaklaşımları olarak tanımlanan bu yaklaşımlar arasında yayılmacı temas (Extended Contact: Wright ve ark., 1997), hayali temas (Imagined Contact: Turner ve ark., 2007) ve temsili temas (Vicarious Contact: Mazziotta ve ark., 2011) kuramları yer almaktadır. Bu dolaylı temas perspektiflerinden her birinde, gruplar arası temasın farklı bir boyutuna vurgu yapılmaktadır. Hayali temas yaklaşımında gruplar arasında gerçekleşen etkileşimlerin zihinde hayal edilmesine (Crisp ve Turner, 2012), yayılmacı temas yaklaşımında gruplar arasındaki temas deneyimlerine ilişkin bilgi sahibi olunmasına (Wright ve ark., 1997), temsili temas deneyiminde ise gruplar arası etkileşimlerin gözlenmesine (Mazziotta ve ark., 2011) vurgu yapılmaktadır. Bu üç farklı yaklaşımın ortak noktası ise her birinde dolaylı yollardan kurulan temas deneyimlerinin -doğrudan temas etkileşimleri gibi- dış gruba yönelik olumsuz tutumların zayıflamasına olanak sunduğu görüşüdür. Literatürde her bir dolaylı temas yaklaşımını destekleyen çalışma bulgularına rastlanmaktadır (Hayali temas: Husnu ve Crisp, 2010; Miles ve Crisp; Yayılmacı temas: Kim ve Wojcieszak, 2018; Mazziotta ve ark., 2015; Temsili temas: Mazziotta ve ark., 2011; Vezzali ve ark., 2014).

Gruplar arası temas deneyiminin ardından dış gruba yönelik önyargı düzeyinde gözlenen azalmanın temasa girilen durum ve kişilerin ötesine geçebilmesi ancak bu etkilerin genellenmesi ile mümkündür. Burada üç genellemeden bahsedilmektedir: Temas deneyiminin dış gruba yönelik

tutumlar üzerindeki olumlu etkilerinin temasa girilen durumun dışında farklı durumlara genellenmesi, temasa girilen dış grup üyeleri dışında grubun diğer üyelerine genellenmesi ve temas edilen grup dışında diğer gruplara genellenmesi (Pettigrew, 1998). Literatüre bakıldığında, gruplar arası temas çalışmalarının ağırlıklı olarak temasın etkileşime girilen grup üyelerine yönelik tutumlara (birincil aktarım) etkisine odaklandığı anlaşılmaktadır. Öte yandan, fiziki imkânlar, politik meseleler, ekonomik koşullar, sosyal atmosfer gibi pek çok etmen grupların birbiri ile doğrudan temasını zorlaştırabilir. Bu nedenle, toplumsal yapılanma içinde farklı gruplar arasında uyumlu ilişkiler geliştirilmesi, temas deneyimlerinin olumlu sonuçlarının temas edilmeyen gruplara da genellenmesi ile yakından ilişkilidir. Dolayısıyla, temasın etkileşime girilmeyen gruplara yönelik tutumları şekillendirme kapasitesi olarak ifade edilebilecek olan ikincil aktarım etkisi (secondary transfer effect), gruplar arasındaki önyargıların zayıflatılmasında kritik rol oynamaktadır. İkincil aktarım etkisi, dış grupla etkileşim olanağının sınırlı olduğu ortamlarda temasın önyargı üzerindeki olumlu sonuçlarının etkileşime girilmeyen gruplar üzerine genellenmesine imkân sunmaktadır (Ünver ve ark., 2022a). Gruplar arasında uyumlu ilişkiler inşa edilebilmesinde temasın ikincil aktarım etkisi oldukça kritik rol oynamasına rağmen temas çalışmalarında bu etkinin yeterince incelenmediği görülmektedir (Tausch ve ark., 2010). Literatürde bu konuda yürütülen çalışma sayısı giderek artmasına rağmen (derleme çalışması için bkz: Vezzali ve ark., 2021), bulgular henüz temasın ikincil transfer etkilerinin tüm boyutları ile açıklanmasından uzak bir noktadadır (Ünver ve ark., 2022a).

Temas Önyargıları Ne Zaman ve Nasıl Etkiler?

Temas deneyimlerinin gruplar arasındaki önyargıların zayıflamasına nasıl ve ne zaman katkı sağladığı soruları araştırmacıların üzerinde durduğu önemli konular arasındadır (Kenworthy ve ark., 2005). Temas ve önyargı üzerine yürütülen çalışmaların önemli bir bölümü bu ilişkide rol oynayan aracı ve düzenleyici süreçleri açığa çıkarmaya odaklanmıştır (Örn. Kenworthy ve ark., 2005; Pettigrew 1998; Pettigrew ve Tropp, 2008). Gruplar arası temasın önyargıları nasıl azalttığı sorusuna yanıt arayan araştırmacılar temas ve önyargı arasındaki ilişkide rol oynayan aracı değişkenlerin neler olduğunu keşfetmeye

odaklanmıştır. Bu konuda yapılmış önemli çalışmalardan birinde Pettigrew ve Tropp (2008) meta analiz tekniğini kullanarak 515 çalışmayı incelemiştir. Araştırmacılar, ele aldıkları bu çalışmalarda en sık incelenen üç aracı değişkenin dış grup hakkında bilgi edinme, kaygı ve empati olduğunu keşfetmiştir. Meta analiz çalışmasının sonuçları, gruplar arası temasın ardından dış gruba yönelik önyargıların azalmasında dış grupla ilgili bilgi edinmenin, empati düzeyinin artmasının ve kaygı duygusunun zayıflamasının anlamlı etkileri olduğunu ortaya koymuştur. Ayrıca, gruplar arası güven (Cakal ve ark., 2021; Turner ve ark., 2013), algılanan grup temelli tehdit (Al Ramiah ve ark., 2013; Schmid ve ark., 2014a; Stephan ve Stephan 2000), öfke (Seger ve ark., 2017) ve mutluluk (Wang ve ark., 2022) gruplar arası temas ve önyargı ilişkisinde anlamlı aracılık eden diğer faktörler arasındadır. Temasın ikincil aktarım etkisinde rol oynayan aracı süreçlere bakıldığında tutumların genellenmesi (Lolliot ve ark., 2013; Tausch ve ark., 2010) gruplar arası duygular (Empati: Vezzali ve Giovannini 2012; Gruplar arası kaygı: Cakal ve ark., 2021), tehdit algısı (Mähönen ve Jasinskaja-Lahti, 2016), grup kimliğinden uzaklaşma (Tausch ve ark., 2010), sosyal kimlik karmaşıklığı (Schmid ve ark., 2009; Schmid ve ark., 2014b), sosyal baskınlık yönelimi (Shook ve ark., 2016) gibi etmenlerin rol oynadığı görülmektedir.

Temasın gruplar arası önyargıları nasıl azalttığı sorusunun yanı sıra bu ilişkinin hangi koşullarda ve ne zaman geçerli olduğu sorularına yanıt arayan araştırmacılar, temas-önyargı ilişkisinde rol oynayan düzenleyici süreçlerin neler olduğunu araştırmıştır. Düzenleyici değişkenler, gruplar arası temasın genelleme etkilerini güçlendiren veya zayıflatan koşulları ifade etmektedir (Boin ve ark., 2021). Daha önce belirtildiği gibi Allport (1954) gruplar arası temasın önyargıları azaltabilmesi adına dört koşulun sağlanması gerektiğini ileri sürmüştür. Temas konusunda yapılan çalışmalar, gruplar arası temasın etkilerini güçlendirebilecek veya engelleyebilecek çok sayıda başka etmen olduğunu ortaya koymuştur. Bu konuda yapılan çalışmalar grubun statüsü (Tropp ve Pettigrew, 2005), temas deneyiminin özellikleri (Barlow ve ark., 2012; Graf ve ark., 2020), bireyin geçmiş temas deneyimleri (Paolini ve ark., 2014; Voci ve ark., 2017), bireysel faktörler (Hodson ve ark., 2015; Turner ve ark., 2020), kültürel

özellikler (Barni ve ark., 2020; Kende ve ark., 2018) gibi değişkenlerin temasın önyargı üzerindeki etkisinde düzenleyici rol oynadığını ortaya koymaktadır.

Yukarıda bahsedilen faktörlerin temas sürecindeki etkilerine daha detaylı bakmak gerekirse, öncelikle gruplar arası temasın önyargıları azaltmadaki gücünün çoğunluk gruba kıyasla azınlık grubun üyeleri için daha zayıf olduğu görülmektedir (Tropp ve Pettigrew, 2005). Ayrıca, temas deneyiminin olumlu ya da olumsuz olması, yoğunluğu veya yakınlığı gibi temasa özgü nitelikler de gruplar arası temas deneyiminin sonuçlarını şekillendiren faktörlerdendir (Boin ve ark., 2021). Olumsuz temas, gruplar arasında gerçekleşen rahatsız edici etkileşimleri kapsar (Hayward ve ark. 2017) ve temas deneyimleri ile önyargılar arasındaki ilişkinin anlaşılabilmesi için olumsuz temas deneyimlerinin dış gruba yönelik tutumları nasıl etkilediğinden bahsetmek gerekir (Graf ve ark. 2014). Alanyazında gruplar arasında gerçekleşen olumsuz temas deneyimlerinin önyargıları azaltmanın aksine daha da güçlendirebildiğini gösteren araştırma bulguları mevcuttur (Barlow ve ark., 2012; Dhont ve Van Hiel 2009). Olumlu-olumsuz temas asimetrisine göre olumsuz temas deneyimlerinin önyargıları artırma potansiyeli, olumlu temas deneyimlerinin önyargıları zayıflatma potansiyelinden daha fazladır (Barlow ve ark., 2012). Ayrıca, literatür bulguları olumlu temas deneyimleri ile kıyaslandığında grup üyeliklerine ilişkin belirginliğin olumsuz temas deneyimleri sırasında daha yüksek olduğunu ortaya koymaktadır (Paolini ve ark. 2014). Araştırmacılar kategori belirginliğinin olumsuz temas deneyimleri sırasında yüksek olmasının, olumlu temas deneyimleri ile kıyaslandığında olumsuz temas deneyimlerinin dış grubun tüm üyelerine daha kolay bir şekilde genellenebilmesine neden olduğunu ileri sürmüştür (Paolini ve ark. 2014).

Dış grup üyeleri ile kurulan temasın yakınlık derecesi de temasın önyargıları azaltmada ne denli etkili olacağını biçimlendirmektedir. Dostluk veya romantik ilişki gibi gruplar arası temasın daha yakından gerçekleştirildiği etkileşimler, yüzeysel temas etkileşimleri ile kıyaslandığında önyargıların zayıflaması adına daha etkili olmaktadır (Davies ve ark., 2011; Paolini ve ark., 2021). Bireylerin dış grupla geçmişte kurduğu temas deneyimleri de temasın önyargı üzerindeki yansımalarını belirleyen

etmenler arasındadır. Alanyazına bakıldığında, geçmiş temas deneyimlerinin temas ve önyargı arasındaki ilişkide oynadığı role dair çelişkili bulgulara rastlanmaktadır. Literatürde hem temasın önyargıyı zayıflatıcı etkilerinin dış gruba geçmişte sık temas edenlerde daha güçlü olduğunu gösteren bulgular (Voci ve ark., 2017), hem de bu etkinin önceden daha az teması olan kişilerde daha güçlü olduğunu gösteren çalışma sonuçları (Al Ramiah ve ark., 2013) bulunmaktadır.

Dış grup üyeleri ile temasa giren kişilerin bireysel özellikleri de gruplar arası temasın önyargılar üzerindeki etkilerini belirleyen önemli faktörlerdendir (Tausch ve Hewstone, 2010). Çalışmalar, sağ kanat yetkeçiliği (Hodson ve ark., 2009), sosyal baskınlık yönelimi (Dhont ve Van Hiel, 2009), iç gruba özdeşleşme düzeyi (Crisp ve Beck, 2005) ve deneyime açıklık (Turner ve ark., 2014) gibi bireysel etmenlerin gruplar arası temas etkileşimleri ve dış gruba yönelik tutumlar arasındaki ilişkide düzenleyici rol oynadığını ortaya koymaktadır. Grupların temas ettikleri kültürel atmosfer de temasın etkinliğini biçimlendiren değişkenlerden biridir. Kende ve arkadaşları (2018), Pettigrew ve Tropp'un (2006) meta analizini tekrarladıkları çalışmalarında gruplar arası temas ve önyargı ilişkisinde kültür düzeyinde eşitlik ve hiyerarşi değerlerinin rolünü incelemiştir. Araştırmacılar 36 kültürden 660 örnekte gruplar arası temas ve önyargı ilişkisini irdeledikleri çalışmada, gruplar arası temasın çoğu ülkede daha düşük düzeyde önyargı ile ilişkili olduğunu; öte yandan, temas ve önyargı arasındaki ilişkinin eşitlikçi kültürlerde daha güçlü olduğunu bulgulamıştır. Özetle, gruplar arası temas ve önyargı arasındaki ilişki oldukça karmaşık bir yapıdadır. Temas deneyimleri çoğu bağlam, birey, grup ve kültür için dış gruba yönelik önyargıları azaltma noktasında etkili olan bir yöntem olmasına rağmen; bu etkinin gücünü ve yönünü belirleyen çok sayıda değişken mevcuttur.

b. Gruplar Arası Temas ve Kolektif Eylem

Yukarıda bahsedilen araştırmalarda görüldüğü üzere dış gruba yönelik olumsuz tutumların zayıflamasına katkı sunan temas deneyimleri, gruplar arası uyumun güçlenmesine yardımcı olmaktadır. Öte yandan, temas konusunda yürütülen çalışmalar, gruplar arası olumlu etkileşimlerin alt grup kimliklerinin belirginliğinin

azalması (Brewer ve Miller, 1984; Miller, 2002), gruplar arasındaki ortaklıkların öneminin artması (Saguy ve ark., 2009) ve ortak bir üst kimlikle özdeşleşme düzeyinin güçlenmesi (Pettigrew, 2010) gibi sonuçlar doğurduğunu göstermektedir. Son dönemde gruplar arası temas ve kolektif eylem niyeti arasındaki ilişkileri inceleyen araştırmacılar, temasın grup süreçleri üzerindeki böylesi etkilerinin kolektif eylemin ortaya çıkabilmesi için gerekli koşulları engelleyebileceğini ileri sürmüştür (Saguy ve ark., 2009). Örneğin, Reicher (2007) dış gruba yönelik olumsuz tutum ve duyguların toplumsal değişim için gerekli olan çatışmayı başlatmada önemli bir yeri olduğunu ifade etmiştir. Araştırmacı, gruplar arası temasın dezavantajlı grubun avantajlı gruba yönelik bakışını yumuşatacağını ve grup üyelerinin toplumsal değişim amacıyla eyleme geçme motivasyonlarını azaltabileceğini iddia etmiştir. Gruplar arası temasın dezavantajlı grupların kolektif eylem niyeti üzerindeki yatıştırıcı etkisi Pettigrew (2010) tarafından **Reicher etkisi** olarak tanımlanmıştır. Temas ve kolektif eylem arasındaki ilişki konusunda yürütülen görgül çalışmalardan gelen bulgular bu etkiyi destekler niteliktedir (Örn. Dixon ve ark., 2010; Saguy ve ark., 2009; Tausch ve ark., 2015; Ufkes ve ark., 2015).

Temas ve kolektif eylem arasındaki ilişki üzerine gerçekleştirilen araştırmalardan gelen sonuçlar, gruplar arası temas deneyimlerinin, bireylerin eşitsizliklere karşı yaklaşımını (Saguy ve ark., 2009), eşitsizliklere ilişkin politikaları destekleme düzeyini (Dixon ve ark., 2010) ve bu eşitsizlikler konusunda kolektif eyleme geçme niyetini (Wright ve Lubensky, 2009) şekillendirdiğini göstermektedir. Bu konuda yürütülen ilk çalışmalardan birinde Wright ve Lubensky (2009), çoğunluğunu beyaz öğrencilerin oluşturduğu bir üniversitede Latin ve Afro-Amerikan öğrencilerden veri toplamıştır. Bulgular, dezavantajlı grup üyelerinin dış gruba yüksek düzeyde gruplar arası teması, dış grup üyelerine ilişkin artan olumlu tutumlarla ve kolektif eylemi düşük düzeyde destekleme ile ilişkili olduğunu ortaya koymuştur. Araştırmalar, gruplar arası olumlu temasın dezavantajlı grup üyelerinin eşitsizliklere daha az dikkat etmesi (Saguy ve ark., 2009), eşitliğe yönelik politikaları düşük düzeyde desteklemeleri (Cakal ve ark., 2011; Dixon ve ark., 2010), daha düşük düzeyde adaletsizlik algısı (Reimer ve Sengupta, 2023),

ayrımcılığa maruz kaldığını yüksek düzeyde inkâr etme ve gruplar arası hiyerarşiyi daha meşru görmeleri (Saguy ve Chernyak-Hai, 2012) ile ilişkili olduğunu ortaya koymaktadır. Temas ve kolektif eylem ilişkisi üzerine yürütülen bir meta analiz çalışmasında ise Reimer ve Sengupta (2023) dezavantajlı grup üyeleri ile yürütülen 98 çalışmadan gelen verileri incelemiştir. Bulgular, gruplar arası temasın daha düşük düzeyde adaletsizlik algısı ve kolektif eylem ve iç grup lehine politikaları zayıf düzeyde destekleme ile ilişkili olduğuna işaret etmiştir. Temas ve kolektif eylem ilişkisinin incelendiği bir çalışmada Reimer ve arkadaşları (2017), yürüttükleri iki çalışma ile hem olumlu hem de olumsuz temas deneyimlerinin avantajlı ve dezavantajlı grup üyeleri üzerindeki etkilerini incelemiştir. Önceki araştırma sonuçlarının aksine bulgular, birinci çalışmadan gelen sonuçlar olumlu temas deneyimlerinin dezavantajlı grup üyelerinin kolektif eylem niyeti ile ilişkili olmadığını ortaya koymuştur. Öte yandan, avantajlı grupla girilen olumsuz temas deneyimlerinin algılanan ayrımcılık ve grupla özdeşleşme aracılığıyla dezavantajlı grup üyelerinin kolektif eylem niyetini güçlendirdiği saptanmıştır. Boylamsal şekilde yürütülen ikinci çalışmada ise olumsuz temas deneyimlerinin dezavantajlı grubun kolektif eylem niyetini algılanan ayrımcılık üzerinden arttırdığı bulunmuştur.

Gruplar arası temas ve kolektif eylem arasındaki ilişkinin incelendiği pek çok çalışma dezavantajlı grup üyeleri ile yürütülse de (Örn. Dixon ve ark., 2010; Wright ve Lubensky, 2009), literatürde temasın avantajlı grup üyelerinin kolektif eylem niyeti üzerindeki etkilerine odaklanan araştırmalar da mevcuttur (Örn. Cakal ve ark., 2011; Reimer ve ark., 2017; Tropp ve Barlow, 2018). Bu konuda yürütülen kapsamlı çalışmalardan birinde Hässler ve arkadaşları (2020), 69 ülkeden 12997 kişiden veri toplamıştır. Bulgular, avantajlı grup üyeleri için gruplar arasında temas ve dezavantajlı grubun lehine sosyal değişimi destekleme arasında pozitif ilişki olduğunu göstermiştir. Tropp ve Barlow (2018), gruplar arası temasın empati kurmak, kişisel ilgiyi arttırmak ve diğerlerini insanlaştırmak gibi psikolojik süreçler aracılığıyla avantajlı grup üyelerinin gruplar arası eşitsizlikleri daha fazla önemsemesine katkı sağlayacağını ileri sürmüştür. Görgül çalışmalardan gelen bulgular bu iddiayı destekler

niteliktedir. Selvanathan ve arkadaşları (2018) tarafından yürütülen çalışmada gruplar arası olumlu temasın avantajlı grup üyelerinin dezavantajlı grubun lehine kolektif eyleme geçme niyetini gruplar arası empati ve adaletsizliğe ilişkin öfke aracılığıyla güçlendirdiği anlaşılmıştır. Bir başka çalışmada, temasın avantajlı grup üyeleri için sosyal değişimi teşvik eden daha kapsayıcı bir kimlikle özdeşleşme düzeyini arttırdığı anlaşılmıştır (Di Bernardo ve ark., 2021). Reimer ve arkadaşlarının (2017) gruplar arası temasın hem avantajlı hem de dezavantajlı grup üyelerinin kolektif eylem niyeti üzerindeki etkilerini inceledikleri çalışmada, olumsuz temasın değil fakat olumlu temasın avantajlı grup üyelerinin, azınlıkların hakları konusunda harekete geçme niyetini arttırdığı bulunmuştur. Özkan ve arkadaşları (2023) ise avantajlı grup üyeleri için gruplar arası temas ve kolektif eylem niyeti arasındaki ilişkiyi üç farklı ülkede (Yunanistan, Tayland ve Türkiye) gerçekleştirdikleri üç kesitsel ve İngiltere’de yürüttükleri bir boylamsal çalışma ile incelemiştir. Kesitsel çalışmaların sonuçları, avantajlı grup üyeleri için dezavantajlı grupla olumlu temasın, yüksek kolektif eylem niyetiyle; olumsuz temasın ise düşük kolektif eylem niyeti ile ilişkili olduğunu göstermiştir. Boylamsal çalışmadan gelen bulgular olumlu temasın kolektif eylem niyeti ile ilişkisinin zaman içinde anlamlı olduğunu; öte yandan, olumsuz temasın boylamsal etkisinin anlamlılığını korumadığını ortaya koymuştur. Bu çalışmada temas ve kolektif eylem niyeti arasındaki ilişkide en önemli aracılığın dayanışma duygusu üzerinden gerçekleştiği görülmüştür. Ayrıca, empati duygusunun temas ve kolektif eylem niyetindeki ilişkideki aracılık etkisinin de anlamlı olduğu bulunmuştur.

Avantajlı grup üyeleri için temas ve dezavantajlı grubun lehine kolektif eylem desteği arasındaki pozitif ilişkiyi gösteren araştırma bulgularının aksine Sengupta ve arkadaşları (2023) denek içi desende böylesi bir etkinin ortaya çıkmadığını bulgulamıştır. Araştırmacılar yedi yıllık veriler kullandıkları boylamsal çalışma ile avantajlı grup üyelerinin dezavantajlı grupla temas etmelerinin eşitliğe dayalı politikaları destekleme düzeyini (politik dayanışma) arttırıp arttırmadığını, hem denek içi hem de denekler arası analizler - bu konuda yürütülmüş önceki araştırmalardan farklı olarak- aracılığıyla incelemiştir. Bulgular, tüm yıllar boyunca dış grupla daha fazla temasa giren avantajlı grup

üyelerinin daha yüksek düzeyde politik dayanışma ifade ettiğini göstermiş; fakat araştırmacılar denekler arası analizlerle elde edilen bu bulgunun, gruplar arası temas düzeyindeki değişiklik ve politik dayanışma arasındaki neden sonuç ilişkisine dair çok az şey ifade ettiğini belirtmiştir. Denek içi analiz sonuçlarında ise dış grupla temas ve politik dayanışma arasında anlamlı bir neden sonuç ilişkisini destekleyen bulgular elde edilememiştir. Başka bir dille ifade etmek gerekirse, belirli bir yılda dış grupla yoğun şekilde temas gerçekleştiren avantajlı grup üyelerinin, bir yıl sonra daha yüksek bir politik dayanışma göstermediği bulgulanmıştır. Kısacası, önceki araştırma sonuçlarından farklı olarak denek içi analizlerde avantajlı grup üyeleri için alt gruplarla temasın bu grupları destekleyen politikalara verilen desteği artırdığına işaret eden bulgular elde edilememiştir.

Özetlemek gerekirse, gruplar arasında gerçekleşen temas deneyimlerinin bireylerin kolektif eylem niyeti üzerindeki etkileri avantajlı ve dezavantajlı konumda olan grup üyeleri için birbirinden farklılaşmaktadır. Yapılan çok sayıda çalışmadan gelen bulgular, temas deneyimlerinin -yukarıda bahsedilen çeşitli mekanizmalar aracılığıyla- dezavantajlı grup üyelerinin kolektif eyleme geçme niyetini zayıflattığını, öte yandan olumlu temas deneyimlerinin avantajlı grup üyelerinin kolektif eylem niyeti üzerindeki etkilerinin genel olarak daha olumlu olduğunu ortaya koymuştur.

Aslına bakılırsa, gruplar arası temasın dezavantajlı grup üyelerinin kolektif eylem niyetini zayıflatıcı etkisi kaçınılmaz bir sonuç değildir. Temas ve kolektif eylem arasındaki ilişkide rol oynayan aracı ve düzenleyici süreçlerin açığa çıkarılması ile gruplar arasında gerçekleşen olumlu temasın hangi durum ve bağlamlarda dezavantajlı grup üyelerinin kolektif eylem yönelimini düşürmediği anlaşılabilir. Hässler ve arkadaşları (2021), bu konuda yürütülmüş olan çalışma bulgularından yola çıkarak geliştirdikleri Bütüncül Temas-Kolektif Eylem Modelinde, temas deneyiminin avantajlı ve dezavantajlı grup üyelerinin sosyal değişim desteğini hangi koşullarda nasıl etkilediğinin teorik zeminini oluşturmuştur. Geliştirdikleri bu model ile araştırmacılar gruplar arasındaki temasın ne şartlar altında bireylerin eşitliğe doğru sosyal değişim desteğini arttırabileceğine dair kuramsal bir çerçeve

çizmiştir. Modelde gruplar arası temasın farklı biçimlerinin, temasın gerçekleştiği bağlamsal etmenlerin ve bireysel özelliklerin sosyal değişim desteğini ne zaman arttırdığı ve azalttığı incelenirken, dezavantajlı ve avantajlı grup üyeleri için iki farklı yol olduğu iddia edilmiştir. Dezavantajlı gruplar için geliştirilen modele göre, avantajlı grupla girilen olumlu, sıcak, sık temasın dezavantajlı grup üyelerinin sosyal değişim desteğini arttırması için temas sırasında gruplar arasındaki eşitsizliklerin algılanması, ortak üst grup kimliğine odaklanılması, bireylerin sistemi meşrulaştırma eğiliminin düşük düzeyde olması, grup temelli güçlendirme ihtiyacının karşılanması gerekmektedir. Temasın dezavantajlı grup üyelerinin kolektif eylem yönelimini azaltıcı etkileri, bu koşulların sağlandığı gruplar arası temas etkileşimlerinde zayıflamaktadır. Avantajlı grup üyeleri için geliştirilen yolda ise dezavantajlı grupla girilen olumlu, sıcak, sık temasın avantajlı grup üyelerinin sosyal değişim desteğini arttırması için etkileşim esnasında gruplar arasındaki eşitsizliklerin algılanması, dezavantajlı grubun alt grup kimliğinin belirginliğinin korunması, grup temelli kabul ihtiyacının karşılanması, bireylerin sistemi meşrulaştırma eğiliminin, sağ kanat yetkiciliğinin ve sosyal baskınlık yöneliminin düşük düzeyde olması rol oynamaktadır. Avantajlı grubun bu koşullar altında dezavantajlı grup üyeleri ile gerçekleştireceği temas deneyimleri, bireylerin sosyal değişim desteğini olumlu yönde etkileyecektir. Kısacası, avantajlı ve dezavantajlı grup üyeleri için uygun şartlar altında dış grupla gerçekleşen temas deneyimleri bireylerin eşitliğe yönelik sosyal değişim desteğini arttıracaktır.

c. Gruplar Arası Temas ve Bilişsel Liberalleşme

Yukarıda görüldüğü üzere gruplar arası temas yaklaşımı ile ilgili çalışmalar genel olarak temasın grup süreçleri üzerindeki etkilerine odaklanmaktadır. Fakat temas konusunda çalışmalar yürüten son dönem araştırmacılarından bazıları, temasın yalnızca grup düzeyinde değil birey düzeyinde de önemli sonuçları olduğunu vurgulamıştır (Hodson ve ark., 2018; Pettigrew, 1997). Örneğin, Pettigrew'e (2011) göre gruplar arası temasın önemli sonuçlarından biri, bireylerin iç grup normlarının sosyal dünyayı algılama ve düzenlemenin tek yolu olmadığını öğrenmelerine yardımcı olmasıdır. Pettigrew'in (1997) yerellikten uzaklaşma etkisi

(deprovincialization effect) olarak tanımladığı bu etki, gruplar arası temasın ardından bireylerin iç grubunu yeni ve daha karmaşık bir şekilde değerlendirmesine ve dış grubunu insanlaştırmasına katkı sunmaktadır. Dolayısıyla, gruplar arası temas bireylerin bakış açısını ve dünyayı algılama şeklini değiştirmektedir. Literatürde, gruplar arası temasın Pettigrew'in ileri sürdüğü gibi bireylerin yerellikten uzaklaşma düzeyini arttırdığını gösteren araştırma bulgularına rastlanmaktadır (Örn. Boin ve ark., 2020; Kauff ve ark., 2016; Verkuyten ve ark., 2010). Örneğin, Kauff ve arkadaşları (2016) Almanya (1. ve 2. çalışma), Kuzey İrlanda (3. ve 4. çalışma) ve İngiltere'den (5. çalışma) veri toplayarak gruplar arası temas ve iç grup mesafelenmesi arasındaki ilişkiyi inceledikleri bir dizi çalışmada Pettigrew'in bahsettiği yerellikten uzaklaşma etkisini destekler nitelikte bulgular elde etmiştir. Araştırma sonucunda, gruplar arası arkadaşlıkların iç grupla özdeşleşme düzeyinin düşük, dış gruplara yönelik olumlu tutumların yüksek düzeyde olması ile ilişkili olduğu ve bu ilişkilerde sosyal baskınlık yöneliminin düzenleyici rolü olduğu anlaşılmıştır. Bu konuda yürütülen bir diğer çalışmada, Boin ve arkadaşları (2020) geliştirdikleri Kültürel Yerellikten Uzaklaşma Ölçeğini kullanarak boylamsal bir çalışma yürütmüş ve yerellikten uzaklaşmanın deneyime açıklık, dışa dönüklük, uyumluluk, bilişsel esneklik kişilik özellikleri ile pozitif; nörotiklik ve bilişsel kapalılık özellikleri ile negatif ilişkili olduğunu bulgulamıştır. Ayrıca, yerellikten uzaklaşma düzeyinin evrensellelikle pozitif ilişkili olduğu saptanmıştır. Bir diğer taraftan, yerellikten uzaklaşmanın sosyal baskınlık yönelimi, sağ kanat yetkeliği, milliyetçilik ve iç grupla özdeşleşme düzeyi ile negatif ilişkili olduğu bulgulanmıştır. Araştırmacılar gruplar arası temas ve yerellikten uzaklaşma arasındaki ilişkiyi incelediklerinde, yerellikten uzaklaşma ile olumlu temas arasında pozitif, yerellikten uzaklaşma ve olumsuz temas arasında negatif ilişki saptamıştır. Bu çalışmadan gelen bulgular farklı etnisiteden insanlarla temas etmenin, diğerlerinin değerlerini tanıyarak bireyin dünya görüşünü zenginleştirdiğini göstermekte ve dolayısıyla, Pettigrew'in hipotezini desteklemektedir.

Temas deneyimlerinin bireylerin dünyayı algılama şekli üzerindeki etkilerinden bahseden bir diğer araştırma grubu Hodson ve arkadaşlarıdır (2018). Araştırmacılar, gruplar

arası temas deneyimlerinin birey ve toplum düzeyindeki sonuçlarının yeterince anlaşılmadığını ileri sürerek, temas deneyimlerinin bireylerin bilişsel süreçleri üzerindeki etkilerine odaklanmıştır. Hodson ve arkadaşlarına (2018) göre gruplar arası temas deneyimlerinin hem ortaya çıkış yolları hem de sonuçları bakımından çok yönlü bir doğası vardır. Daha önce ifade edildiği gibi, temas deneyimleri, grubun üyesi olarak gerçekleşen temel temas deneyimleri, gruplar arası arkadaşlıklar, dolaylı temas deneyimleri ve hayali temas deneyimleri gibi farklı formlarda ortaya çıkmaktadır. Araştırmacılar, farklı tezahürleri olan temas etkileşimlerinin sonuçlarının gruplar arası alanın ötesine ulaştığını ve bu etkilerin yeterince tanınmadığını ileri sürmüştür. Onlara göre, gruplar arası temas deneyimi yalnızca gruplar arası tutumları değil bireylerin dünyayı algılama şekillerini, dünyaya yaklaşımını ve onunla nasıl baş ettiğini şekillendirmektedir. Gruplar arası temasın öz düzenleme gerektiren doğasına vurgu yapan Hodson ve arkadaşları (2018), temas deneyiminin birey için bilişsel olarak zorlayıcı ve yorucu olduğunu ifade eder. Onlara göre temas süreci, tekrarlayan deneyimlerle birey için zamanla daha az stresli ve zorlayıcı bir zihinsel egzersize dönüşmektedir. Bu tekrarlı pratikler ile gruplar arasında gerçekleşen temas, birey açısından bilişsel büyüme, esneklik ve yaratıcılığın gelişmesi gibi olumlu sonuçlar doğurabilir.

Temasın bireylerin bilişsel süreçleri üzerindeki etkileri, Meleady ve arkadaşları (2019) tarafından **üçüncül aktarım etkisi** olarak adlandırılmıştır. Daha önceki bölümlerde ifade edildiği gibi temasın önyargılar üzerindeki azaltıcı etkisinin temas edilen dış grup üyesi ile aynı gruba üye olan diğer dış grup üyelerine genellenmesi temasın birincil aktarım etkisi, temas edilen grubun dışında diğer gruplara genellenmesi ikincil aktarım etkisi olarak adlandırılmaktadır. İkincil aktarım etkisi sürecinde tutumlar semantik ağlarda organize edilir (Meleady ve ark., 2019). Bu etki, birincil ve ikincil gruplar anlamsal ağda yakından bağlantılı olduğunda; bir diğer ifadeyle, ikincil dış grup, temas edilen gruba çeşitli açılardan benzer algılandığında daha kolay gerçekleşmektedir (Pettigrew, 2009; Tausch ve ark., 2010). Temasın birincil ve ikincil aktarım etkilerine nazaran daha az belirgin sonuçlarından bir diğeri bilişsel süreçler üzerinedir. Gruplar arası temas

sürecinde, mevcut şemalara kolayca sığmayan kişilerle karşılaşmak bilişsel açıdan zorlayıcı olup, kategori tabanlı işlemlemeyi engelleyerek daha bireyselleştirilmiş ve sistematik bilgi işleme süreçlerini gerektirmektedir (Meleady ve ark., 2019). Gruplar arası temas deneyimleri ile zihinsel süreçleri tetikleyen bu tür maruz kalma pratiklerinin etkileri, bireylerin diğer karar alanlarına taşınmaktadır. Gruplar arası temas deneyimlerinin etkileri ile bireyler gelecekte yapısal olarak benzer zihinsel süreçleri gerektiren görevlerle karşılaştığında, mevcut bilgi ve bakış açılarının etkilerine daha az duyarlı hale gelerek, sistematik bilgi işleme süreçlerine daha fazla başvurabilirler (Crisp ve Turner, 2011). Meleady ve arkadaşlarına (2019) göre temas deneyimleri ile yürütücü işlevleri tekrar tekrar kullanmak, bireyin bilgi işleme gücünün artmasına katkı sunacaktır. Temas deneyimleri zamanla, kişinin hemen erişilebilir bilgilerin kullanılmasını sağlayan kalıpyargısal işleme süreçlerinden kaçınmasına yol açar.

Literatüre bakıldığında, temasın gruplar arası ilişkilerin ötesinde zihinsel süreçler üzerinde anlamlı etkileri olduğu yönündeki bu iddiaları destekleyen araştırma bulgularına rastlanmaktadır. Örneğin, MacKinnon'un (1962) Amerika Birleşik Devletleri'nin en yaratıcı mimarları ile yürüttüğü çalışmasından gelen bulgular bu etkileri varlığını destekler niteliktedir. Araştırma bulgularına göre yaratıcılık düzeyi daha düşük olan mimarlarla kıyaslandığında, yaratıcılık düzeyi yüksek olan mimarların çocukluk dönemlerinde aileleriyle birlikte farklı topluluk ve hatta ülkeler boyunca hareket ettiği bulunmuştur. Yaratıcılık düzeyi yüksek olan bu kişilerin çocukluk döneminde farklı topluluklarla temas deneyimleri yaratıcılık düzeyi düşük meslektaşlarından daha fazladır. Ayrıca, yapılan çalışmalar kültürler arası deneyimlerin bireylerin yaratıcılık (Leung ve ark., 2008) ve bilişsel esneklik (Endicott ve ark., 2003) düzeyini olumlu etkilediğini ortaya koymaktadır. Ritter ve arkadaşları (2012) tarafından deneyim çeşitliliği ve bilişsel esneklik üzerine yürütülen bir diğer çalışmada kalıpyargıların dışında deneyimlere maruz kalan katılımcıların bilişsel esnekliğinin kontrol grubundaki katılımcılardan daha yüksek olduğu saptanmıştır.

Gruplar arası temas çalışmalarından elde edilen bulgular temasın bireylerin dünya görüşü ve ideolojik yaklaşımını

şekillendirdiğini ortaya koymaktadır (Dhont ve ark., 2014). Dhont ve arkadaşlarının (2014) Belçikalı lise öğrencilerinin bir haftalık Fas seyahatindeki temas deneyimlerini inceledikleri boylamsal çalışmada gruplar arası olumlu temasın zaman içinde bireylerin sosyal baskınlık yönelimini azalttığı bulgulanmıştır. Shook ve arkadaşlarının (2016) çalışmasında üniversite öğrencilerinin yurt yaşamında farklı kültürlerden oda arkadaşlarına sahip olmasının bireylerin hem dış gruba yönelik olumlu tutumlarının artması hem de sosyal baskınlık yönelimi düzeyinin azalması ile ilişkili olduğu bulunmuştur. Ayrıca, gruplar arası temas bireylerin baskınlığı ve hiyerarşiyi daha az kabul eden bir yaşam görüşü benimsemeleri ile ilişki bulunmuştur. Verkuyten ve arkadaşları (2010) Hollandalı katılımcılardan veri topladıkları bir dizi çalışma sonucunda, etnik gruplar arası olumlu temasın bireylerin çok kültürlülük düzeyini arttırdığını ve kültürel standartların göreceli bir hale gelmesine katkı sağladığını saptamıştır. Bu konuda yürütülmüş bir başka çalışmada Bağcı ve arkadaşları (2019a), temasın sosyo-bilişsel beceriler (perspektif alma, empati, bilişsel esneklik) ve grup temelli ideolojilerle (etnik merkezîyetçilik ve sosyal baskınlık yönelimi) ilişkisini araştırarak, gruplar arası temasın bilişsel liberalleşme etkisini incelemiştir. Bu çalışmada gruplar arası arkadaşlıkların daha düşük düzeyde etnik merkezîyetçiliğe ve sosyal baskınlık yönelimine yol açarak bireylerin daha özgürlükçü grup temelli dünya görüşleri benimsemelerine katkı sunacağı hipotezi test edilmiştir. Analiz sonuçları, azınlık grubu (Kürtler) için yüksek nitelikli gruplar arası arkadaşlıkların, hem etnik merkezîyetçilik hem de sosyal baskınlık yönelimi ile doğrudan ve negatif bir şekilde ilişkili olduğunu ortaya koymuştur. Çoğunluk grubun üyeleri (Türkler) için ise bu ilişkiye olumlu dış grup tutumlarının aracılık ettiği saptanmıştır. Ayrıca, hem azınlık hem de çoğunluk grubun üyeleri için düşük düzeyde etnik merkezîyetçilik ve sosyal baskınlık yönelimi, empati ve perspektif alma becerisini anlamlı şekilde yordamıştır. Dahası, gruplar arası temasın -dolaylı olarak- her iki grup için de daha yüksek bilişsel esnekliğe yol açtığı anlaşılmıştır. Kısacası, dış grup üyeleri ile temas etmek bireylerin yalnızca grup süreçlerini değil bireylerin dünyayı algılama şeklini, dünyayla nasıl ilişkilendiğini ve bilişsel becerilerini şekillendirmektedir.

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Bu çalışmada, gruplar arasındaki önyargıların zayıflatılması adına sosyal psikoloji alanında bugüne kadar geliştirilen en önemli yöntemlerden biri olan gruplar arası temas yaklaşımının etkileri bütüncül şekilde ele alınmıştır. Allport (1954) tarafından ileri sürüldüğü günden itibaren farklı kültür ve gruplarla yapılan sayısız araştırmada incelenen bu yaklaşımın gruplar arasındaki önyargıları azaltmada etkili olduğu açıkça görülmektedir. Literatür bulguları hem doğrudan hem de dolaylı yoldan gerçekleşen olumlu temas deneyimlerinin dış grup üyelerine yöneltilen olumsuz tutum, duygu ve davranışları azaltmada oldukça etkili bir yöntem olduğunu açıkça göstermektedir (Kende ve ark., 2018; Pettigrew ve Tropp, 2006). Yukarıda bahsedilen araştırma sonuçlarında gösterildiği üzere, temas ve önyargı arasındaki ilişkide rol oynayan düzenleyici ve aracı faktörler bu etkinin hangi koşullar altında ve nasıl ortaya çıkacağını belirlemektedir (Pettigrew ve Tropp, 2008).

Gruplar arası temas denildiğinde akla ilk gelen, temasın önyargılar üzerindeki etkisi olsa da temas deneyimlerinin sonuçları önyargıların çok daha ötesine geçmekte; dış grupta gerçekleşen temas etkileşimleri önyargıların yanı sıra bireylerin hem eşitsizlikler karşısında harekete geçme düzeylerini hem de zihinsel süreçlerini şekillendirmektedir. Temas yaklaşımının önyargılar dışındaki grup süreçleri üzerindeki etkilerinin incelendiği araştırmalardan gelen bulgular, gruplar arası temas deneyimlerinin hem avantajlı hem de dezavantajlı grup üyelerinin, dezavantajlı grup lehine kolektif eyleme katılma yönelimini etkilediğini göstermektedir (Ufkes ve ark., 2015; Wright ve Lubenksy, 2009). Bu konuda yürütülen çalışmalar, gruplar arasında gerçekleşen olumlu temas deneyimlerinin avantajlı ve dezavantajlı grubun kolektif eylem yönelimine birbirinden farklı şekilde yansıdığına; temasın avantajlı grup üyelerinin kolektif eylem niyeti üzerindeki etkilerinin daha olumlu olduğuna işaret etmektedir (Örn. Tropp ve Barlow, 2018). Dezavantajlı grup üyeleri için ise tablo daha farklıdır. Araştırma bulguları -Reimer ve arkadaşlarının (2017) çalışmasından gelen bulgular dışında- olumlu temas deneyimlerinin eşitsizliklere yönelik farkındalığın azalması, düşük düzeyde adaletsizlik algısı, hiyerarşiyi meşru görme gibi çeşitli mekanizmalar aracılığıyla dezavantajlı grup üyelerinin kolektif eyleme geçme niyetini

azalttığını ortaya koymaktadır (Cakal ve ark., 2011; Reimer ve Sengupta, 2023). Bir yandan gruplar arasında uyumlu ilişkiler geliştirilmesine katkı sağlayan temas pratiklerinin, öte yandan çeşitli mekanizmalar aracılığıyla dezavantajlı grup üyelerinin kolektif eylem yönelimini zayıflatarak gruplar arasındaki mevcut eşitsizliklerin sürdürülmesine hizmet etmesi oldukça kritik bir bulgudur. Aslına bakılırsa -Bütüncül Temas-Kolektif Eylem Modelinde de ileri sürüldüğü gibi- temasın dezavantajlı grubun kolektif eylem niyeti üzerindeki zayıflatıcı etkileri kaçınılmaz değildir (Hässler ve ark., 2021). Uygun şartlar altında gerçekleşen temas deneyimleri hem avantajlı hem de dezavantajlı grup üyelerinin eşitliğe yönelik sosyal değişim desteğini güçlendirebilir. Bu nedenle, gelecekteki çalışmalarla Bütüncül Temas-Kolektif Eylem Modelinde ileri sürülen koşullar ve temas-kolektif eylem ilişkisinde rol oynayabilecek olası diğer aracı ve düzenleyici faktörler test edilmelidir. Böylece, dezavantajlı grup üyelerinin kolektif eylem yönelimini azaltmayan hatta güçlendiren koşullar keşfedilebilir ve sonuç olarak, bireylerin kolektif eylem yönelimini azaltmayan temas deneyimleri ile gruplar arasında hem daha uyumlu hem de daha eşitlikçi ilişkiler geliştirilebilir.

Gruplar arası temas çalışmalarında son dönem araştırmacılarının, temasın grup süreçlerinin ötesinde birey düzeyindeki yansımalarına odaklandığı fark ediliyor. Literatürde temas ve bilişsel liberalleşme üzerine geliştirilen argümanlar ve bu konuda elde edilen araştırma bulguları, dış gruplarla temas etmenin yalnızca grup süreçlerini etkilemediğini ve birey düzeyinde de önemli çıktılar olduğunu göstermesi açısından oldukça ilgi çekicidir. Farklı araştırma grupları, olumlu temas deneyimlerinin bireylerin dünyayı algılama şekline ve zihinsel süreçlerine önemli etkileri olduğunu ileri sürmüş (Örn. Hodson ve ark., 2018; Meleady ve ark., 2019) ve görgül çalışmalardan gelen bulgular bu argümanları desteklemiştir (Örn. Endicott ve ark., 2003; Leung ve ark., 2008; Ritter ve ark., 2012). Öyle görünüyor ki -Meleady ve arkadaşlarının (2019) ileri sürdüğü gibi- temas sürecinde mevcut şemalara sığmayan bilgilerle karşılaşmak, araştırmacıların iddia ettiği gibi bireyin otomatik düşünme süreçleri yerine sistematik bilgi işleme süreçlerine

başvurmasına katkı sağlıyor. Sürekli şekilde bilişsel olarak zorlayıcı deneyimlere maruz kalmak, bu deneyimlerin birey için giderek daha kolay ve stressiz olmasına ve kişinin diğer karar alma süreçlerine taşınmasına imkân kılıyor.

İşbu çalışma ile gruplar arası temasın etkileri yalnızca dış gruba yönelik önyargılar açısından değil daha bütüncül bir şekilde ele alınmış; temasın önyargıların ötesinde farklı alanları nasıl etkilediği irdelenmiştir. Allport tarafından iddia edildiği gibi uygun şartlarda gerçekleşen olumlu temas deneyimleri grupların birbirine karşı önyargılarını azaltmaktadır. Yukarıdaki çalışmalardan elde edilen bilgiler genel olarak, gruplar arası temas etkileşimlerinin önyargıların ötesinde, kolektif eylem niyeti ve bilişsel liberalleşme üzerinde başka sonuçlarının da olduğunu göstermektedir. Sosyal psikoloji literatüründe gruplar arasındaki uyumu arttırmak için bugüne kadar geliştirilen en önemli yaklaşımlardan biri olan gruplar arası temas yaklaşımını değerlendirirken tüm bu etkilerin farkında olunması gerekmektedir. Gruplar arası temasın bilişsel liberalleşme etkileri birey düzeyindeki mikro etkilerine, kolektif eylem yönelimi üzerindeki sonuçları ise sistemin sürdürülmesine katkı sunması açısından makro etkilerine işaret etmektedir. Temasın önyargı dışındaki bu alanlardaki sonuçlarının görgül çalışma bulgularında açıkça görülmesi, grupların birbiri ile temas etmesinin henüz keşfedilmemiş etkilerine dair merak uyandırmaktadır. Gelecekte yapılacak çalışmalar ile temasın birey, grup ve toplum düzeyinde henüz açığa çıkarılmamış diğer olası etkilerinin daha detaylı şekilde incelenmesi faydalı olacaktır.

Temas yaklaşımı konusunda Türkiye’de yapılmış görgül çalışmalara bakıldığında, bu çalışmaların genel olarak dış gruba yönelik tutumlar üzerine yürütüldüğü görülmektedir (Örn. Bağcı ve ark., 2020; Fırat ve Ataca, 2023; Tayınmak ve Türkeli, 2020; Ünver ve ark., 2022b). Ulusal alanyazında gruplar arası temasın kolektif eylem niyeti üzerine oldukça sınırlı sayıda çalışma olduğu görülmektedir (Örn. Bağcı ve ark., 2019b; Uluğ ve Cohrs, 2017). Gruplar arası temas ve bilişsel liberalleşme arasında ilişki ise yurtdışında yürütülen çalışmalarda dahi yakın zamanda incelenmeye başlanmıştır. Dolayısıyla, temas ve bilişsel liberalleşme ilişkisi üzerine ulusal alanyazında önemli eksiklikler söz konusudur. Mevcut derleme ile temas ve bilişsel liberalleşme arasındaki ilişkinin ulusal

yazında tanıtılmasının, gelecekte yapılacak görgül çalışmalara önemli katkılar sunulacağı düşünülmektedir. Mevcut çalışmanın özgün taraflarından biri gruplar arası temas etkileşimlerinin hem önyargılar hem de önyargıların ötesindeki bu süreçlerle ilişkisini bütüncül bir şekilde ele almaktır. Ulusal literatüre bakıldığında, gruplar arası temas yaklaşımı konusunda yazılmış derleme makalelere rastlanmakla birlikte (Örn. Küçükkömürler ve Sakallı-Uğurlu, 2017; Ünver ve ark., 2022a), bu çalışmaların hiçbirinde gruplar arası temasın önyargılar, kolektif eylem niyeti ve bilişsel liberalleşme ile ilişkisine bir arada yer verilmediği görülmektedir. Tüm bu yönleri ile mevcut çalışmanın Türkiye’de yürütülen gruplar arası ilişkiler literatürüne önemli katkılar sunacağı düşünülmektedir.

KAYNAKLAR

- Allport, G. W. (1954). *The nature of prejudice*. Addison-Wesley.
- Al Ramiah, A., Hewstone, M., Voci, A., Cairns, E., & Hughes, J. (2013). It's never too late for 'us' to meet 'them': Prior intergroup friendships moderate the impact of later intergroup friendships in educational settings. *British Journal of Educational Psychology*, 83(1), 57-75. doi: 10.1111/j.2044-8279.2011.02054.x.
- Bagci, S. C., Piyale, Z. E., Sen, E., & Yildirim, O. (2019a). Beyond shifting intergroup attitudes: Intergroup contact's association with socio-cognitive skills and group-based ideologies. *Journal of Theoretical Social Psychology*, 3(3), 176-188. <https://doi.org/10.1002/jts5.45>
- Bagci, S. C., Stathi, S., & Piyale, Z. E. (2019b). When imagining intergroup contact mobilizes collective action: The perspective of disadvantaged and advantaged groups. *International Journal of Intercultural Relations*, 69, 32-43. <https://doi.org/10.1016/j.ijintrel.2018.12.003>
- Bagci, S. C., Turnuklu, A., & Tercan, M. (2020). Positive intergroup contact decreases the likelihood that prejudicial attitudes become avoidant behavioral tendencies. *European Journal of Social Psychology*, 50(3), 597-613. <https://doi.org/10.1002/ejsp.2646>
- Barlow, F. K., Paolini, S., Pedersen, A., Hornsey, M. J., Radke, H. R., Harwood, J., Rubin, M., & Sibley, C. G. (2012). The contact caveat: Negative contact predicts increased prejudice more than positive contact predicts reduced prejudice. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 38(12), 1629-1643. <https://doi.org/10.1177/0146167212457953>
- Barni, D., Cavazza, N., Russo, S., Vieno, A., & Roccato, M. (2020). Intergroup contact and prejudice toward immigrants: A multinational, multilevel test of the moderating role of individual conservative values and cultural embeddedness. *International Journal of Intercultural Relations*, 75, 106-117. <https://doi.org/10.1016/j.ijintrel.2020.02.004>
- Boin, J., Fuochi, G., & Voci, A. (2020). Deprovincialization as a key correlate of ideology, prejudice, and intergroup contact. *Personality and Individual Differences*, 157, 109799. <https://doi.org/10.1016/j.paid.2019.109799>
- Boin, J., Rupar, M., Graf, S., Neji, S., Spiegler, O., & Swart, H. (2021). The generalization of intergroup contact effects: Emerging research, policy relevance, and future directions. *Journal of Social Issues*, 77(1), 105-131. <https://doi.org/10.1111/josi.12419>
- Brewer, M. B., & Miller, N. (1984). *Beyond the contact hypothesis: Theoretical perspectives on desegregation*. In N. Miller & M. B. Brewer (Eds.), *Groups in Contact: The Psychology of Desegregation* (pp. 281-302). Academic Press.
- Cakal, H., Halabi, S., Cazan, A. M., & Eller, A. (2021). Intergroup contact and endorsement of social change motivations: The mediating role of intergroup trust, perspective-taking, and intergroup anxiety among three advantaged groups in Northern Cyprus, Romania, and Israel. *Group Processes & Intergroup Relations*, 24(1), 48-67. <https://doi.org/10.1177/1368430219885163>
- Cakal, H., Hewstone, M., Schwär, G., & Heath, A. (2011). An investigation of the social identity model of collective action and the 'sedative' effect of intergroup contact among Black and White students in South Africa. *British Journal of Social Psychology*, 50(4), 606-627. <https://doi.org/10.1111/j.2044-8309.2011.02075.x>

- Crisp, R. J., & Beck, S. R. (2005). Reducing Intergroup Bias: The Moderating Role of Ingroup Identification. *Group Processes & Intergroup Relations*, 8(2), 173-185. <https://doi.org/10.1177/1368430205051066>
- Crisp, R. J., & Turner, R. N. (2011). Cognitive adaptation to the experience of social and cultural diversity. *Psychological Bulletin*, 137(2), 242–266. <https://doi.org/10.1037/a0021840>
- Crisp, R.J., & Turner, R.N. (2012). The imagined contact hypothesis. *Advances in Experimental Social Psychology*, 46, 125-182. <https://doi.org/10.1016/B978-0-12-394281-4.00003-9>
- Davies K., Tropp L. R., Aron A., Pettigrew T. F. & Wright S. C. (2011). Cross-group friendships and intergroup attitudes: A meta-analytic review. *Personality and Social Psychology Review*, 15, 332–351. doi:10.1177/1088868311411103
- Dhont, K., & Van Hiel, A. (2011). Direct contact and authoritarianism as moderators between extended contact and reduced prejudice: Lower threat and greater trust as mediators. *Group Processes & Intergroup Relations*, 14(2), 223-237. <https://doi.org/10.1177/1368430210391121>
- Dhont, K., Van Hiel, A., & Hewstone, M. (2014). Changing the ideological roots of prejudice: Longitudinal effects of ethnic intergroup contact on social dominance orientation. *Group Processes & Intergroup Relations*, 17(1), 27–44. <https://doi.org/10.1177/1368430213497064>
- Di Bernardo, G. A., Vezzali, L., Stathi, S., McKeown, S., Cocco, V. M., Saguy, T., & Dixon, J. (2021). Fostering social change among advantaged and disadvantaged group members: Integrating intergroup contact and social identity perspectives on collective action. *Group Processes & Intergroup Relations*, 24(1), 26–47. <https://doi.org/10.1177/1368430219889134>
- Dixon, J., Tropp, L. R., Durrheim, K., & Tredoux, C. (2010). “Let them eat harmony” prejudice-reduction strategies and attitudes of historically disadvantaged groups. *Current Directions in Psychological Science*, 19(2), 76-80. <https://doi.org/10.1177/0963721410363366>
- Endicott, L., Bock, T., & Narvaez, D. (2003). Moral reasoning, intercultural development, and multicultural experiences: Relations and cognitive underpinnings. *International Journal of Intercultural Relations*, 27(4), 403-419. [https://doi.org/10.1016/S0147-1767\(03\)00030-0](https://doi.org/10.1016/S0147-1767(03)00030-0)
- Eniç, D. (2020). *Çevrimiçi ortamda gruplar arası temas kurmanın dış gruba yönelik tutumlara ve kolektif eyleme etkileri* [Doktora Tezi, Bursa Uludağ Üniversitesi]. Yükseköğretim Kurulu, Ulusal Tez Merkezi. (Tez No: 650002).
- Firat, M., & Ataca, B. (2023). Toward whom does intergroup contact reduce prejudice? Exploring national majorities’ prejudice toward ethnic and migrant minorities. *The Journal of Social Psychology*, 163(4), 537-553. <https://doi.org/10.1080/00224545.2021.2023085>
- Graf, S., Paolini, S., & Rubin, M. (2014). Negative intergroup contact is more influential, but positive intergroup contact is more common: Assessing contact prominence and contact prevalence in five Central European countries. *European Journal of Social Psychology*, 44(6), 536-547. <https://doi.org/10.1002/ejsp.2052>
- Graf, S., Paolini, S., & Rubin, M. (2020). Does intimacy counteract or amplify the detrimental effects of negative intergroup contact on attitudes?. *Group Processes & Intergroup Relations*, 23(2), 214-225. <https://doi.org/10.1177/1368430218767026>
- Hayward, L. E., Tropp, L. R., Hornsey, M. J., & Barlow, F. K. (2017). Toward a comprehensive understanding of intergroup contact: Descriptions and mediators of positive and negative contact among majority and minority groups. *Personality*

- and *Social Psychology Bulletin*, 43(3), 347-364. <https://doi.org/10.1177/0146167216685291>
- Hässler, T., Ullrich, J., Bernardino, M., Shnabel, N., Laar, C. V., Valdenegro, D., ... & Ugarte, L. M. (2020). A large-scale test of the link between intergroup contact and support for social change. *Nature Human Behaviour*, 4(4), 380-386. <https://doi.org/10.1038/s41562-019-0815-z>
- Hässler, T., Uluğ, Ö. M., Kappmeier, M., & Travaglino, G. A. (2021). Intergroup contact and social change: An integrated contact-collective action model. *Journal of Social Issues*, 77(1), 217-241. <https://doi.org/10.1111/josi.12412>
- Hodson, G., Crisp, R. J., Meleady, R., & Earle, M. (2018). Intergroup contact as an agent of cognitive liberalization. *Perspectives on Psychological Science*, 13(5), 523-548. <https://doi.org/10.1177/1745691617752324>
- Hodson, G., Dube, B., & Choma, B. L. (2015). Can (elaborated) imagined contact interventions reduce prejudice among those higher in intergroup disgust sensitivity (ITG-DS)? *Journal of Applied Social Psychology*, 45(3), 123-131. <https://doi.org/10.1111/jasp.12281>
- Hodson, G., Harry, H., & Mitchell, A. (2009). Independent benefits of contact and friendship on attitudes toward homosexuals among authoritarians and highly identified heterosexuals. *European Journal of Social Psychology*, 39(4), 509-525. <https://doi.org/10.1002/ejsp.558>
- Husnu, S., & Crisp, R. J. (2010). Elaboration enhances the imagined contact effect. *Journal of Experimental Social Psychology*, 46(6), 943-950. <https://doi.org/10.1016/j.jesp.2010.05.014>
- Kauff, M., Schmid, K., Lolliot, S., Al Ramiah, A., & Hewstone, M. (2016). Intergroup contact effects via ingroup distancing among majority and minority groups: Moderation by social dominance orientation. *PloS One*, 11(1), e0146895. <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0146895>
- Kende, J., Phalet, K., Van den Noortgate, W., Kara, A., & Fischer, R. (2018). Equality revisited: A cultural meta-analysis of intergroup contact and prejudice. *Social Psychological and Personality Science*, 9(8), 887-895. <https://doi.org/10.1177/1948550617728993>
- Kenworthy, J. B., Turner, R. N., Hewstone, M., & Voci, A. (2005). Intergroup Contact: When Does it Work, and Why? In J. F. Dovidio, P. Glick, & L. A. Rudman (Eds.), *On the Nature of Prejudice: Fifty Years After Allport* (pp. 278-292). Blackwell Publishing. <https://doi.org/10.1002/9780470773963.ch17>
- Kim, N., & Wojcieszak, M. (2018). Intergroup contact through online comments: Effects of direct and extended contact on outgroup attitudes. *Computers in Human Behavior*, 81, 63-72. <https://doi.org/10.1016/j.chb.2017.11.013>
- Küçükkömürler, S. & Sakallı Uğurlu, N. (2017). Gruplar arası ilişkileri düzenlemede sosyal temas kuramları: Gruplar arası, yayılcı ve hayali temas. *Nesne Psikoloji Dergisi*, 5(9), 1-31.
- Leung, A. K. Y., Maddux, W. W., Galinsky, A. D., & Chiu, C. Y. (2008). Multicultural experience enhances creativity: The when and how. *American Psychologist*, 63(3), 169-181. <https://doi.org/10.1037/0003-066X.63.3.169>
- Lolliot, S., Schmid, K., Hewstone, M., Al Ramiah, A., Tausch, N., & Swart, H. (2013). Generalized effects of intergroup contact: The secondary transfer effect. In G. Hodson & M. Hewstone (Eds.), *Advances in Intergroup Contact* (pp. 81-112). London, England: Psychology Press.
- Mackinnon, D. W. (1962). The nature and nurture of creative talent. *American Psychologist*, 17(7), 484-495. <https://doi.org/10.1037/h0046541>

- Mähönen, T. A., & Jasinskaja-Lahti, I. (2016). Ramifications of positive and negative contact experiences among remigrants from Russia to Finland. *Cultural Diversity and Ethnic Minority Psychology*, 22(2), 247–255. <https://doi.org/10.1037/cdp0000059>
- Mazziotta, A., Mummendey, A., & Wright, S. C. (2011). Vicarious intergroup contact effects: Applying social-cognitive theory to intergroup contact research. *Group Processes & Intergroup Relations*, 14(2), 255-274. <https://doi.org/10.1177/1368430210390533>
- Mazziotta, A., Rohmann, A., Wright, S. C., De Tezanos-Pinto, P., & Lutterbach, S. (2015). (How) does positive and negative extended cross-group contact predict direct cross-group contact and intergroup attitudes?. *European Journal of Social Psychology*, 45(5), 653-667. <https://doi.org/10.1002/ejsp.2110>
- Meleady, R., Crisp, R. J., Dhont, K., Hopthrow, T., & Turner, R. N. (2020). Intergroup contact, social dominance, and environmental concern: A test of the cognitive-liberalization hypothesis. *Journal of Personality and Social Psychology*, 118(6), 1146–1164. <https://doi.org/10.1037/pspi0000196>
- Meleady, R., Crisp, R. J., Hodson, G., & Earle, M. (2019). On the generalization of intergroup contact: A taxonomy of transfer effects. *Current Directions in Psychological Science*, 28(5), 430-435. <https://doi.org/10.1177/0963721419848682>
- Miles, E., & Crisp, R. J. (2014). A meta-analytic test of the imagined contact hypothesis. *Group Processes & Intergroup Relations*, 17(1), 3-26. <https://doi.org/10.1177/1368430213510573>
- Miller, N. (2002). Personalization and the promise of contact theory. *Journal of Social Issues*, 58(2), 387-410. <https://doi.org/10.1111/1540-4560.00267>
- Özkan, Z., Dhont, K., & Abrams, D. (2023). Intergroup contact and intended actions in support of disadvantaged groups: The role of affective processes and feelings of solidarity. *Group Processes & Intergroup Relations*, 13684302231174402. <https://doi.org/10.1177/13684302231174402>
- Özkan, Z., Ünver, H., Kızılcık, B., Eraslan, E. G. & Çakal, H. (2022). Sosyal psikoloji perspektifinden kolektif eylemlere katılmanın belirleyicileri üzerine bir derleme. *Nesne*, 10(24), 336-361. doi: 10.7816/nesne-10-24-10
- Paolini, S., Harwood, J., Rubin, M., Husnu, S., Joyce, N., & Hewstone, M. (2014). Positive and extensive intergroup contact in the past buffers against the disproportionate impact of negative contact in the present. *European Journal of Social Psychology*. <https://doi.org/10.1002/ejsp.2029>
- Paolini, S., White, F. A., Tropp, L. R., Turner, R. N., Page-Gould, E., Barlow, F. K., & Gómez, Á. (2021). Intergroup contact research in the 21st century: Lessons learned and forward progress if we remain open. *Journal of Social Issues*, 77(1), 11-37. <https://doi.org/10.1111/josi.12427>
- Pettigrew, T. F. (1997). Generalized intergroup contact effects on prejudice. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 23(2), 173-185. <https://doi.org/10.1177/0146167297232006>
- Pettigrew, T. F. (1998). Intergroup contact theory. *Annual Review of Psychology*, 49(1), 65-85. <https://doi.org/10.1146/annurev.psych.49.1.65>
- Pettigrew, T. F. (2009). Secondary transfer effect of contact: Do intergroup contact effects spread to noncontacted outgroups?. *Social Psychology*, 40(2), 55-65. <https://doi.org/10.1027/1864-9335.40.2.55>
- Pettigrew, T. F. (2010). Commentary: South African contributions to the study of intergroup relations. *Journal of Social Issues*, 66(2), 417-430. <https://doi.org/10.1111/j.1540-4560.2010.01611.x>

- doi.org/10.1111/j.1540-4560.2010.01653.x
- Pettigrew, T.F. (2011). Deprovincialization. In D.J. Christie (Ed.) *The Encyclopedia of Peace Psychology*. Wiley.
- Pettigrew, T. F., & Tropp, L. R. (2006). A meta-analytic test of intergroup contact theory. *Journal of Personality and Social Psychology*, 90(5), 751–783. <https://doi.org/10.1037/0022-3514.90.5.751>
- Pettigrew, T. F., & Tropp, L. R. (2008). How does intergroup contact reduce prejudice? Meta-analytic tests of three mediators. *European Journal of Social Psychology*, 38(6), 922-934. <https://doi.org/10.1002/ejsp.504>
- Reicher, S. (2007). Rethinking the paradigm of prejudice. *South African Journal of Psychology*, 37(4), 820-834. <https://doi.org/10.1177/008124630703700410>
- Reimer, N. K., Becker, J. C., Benz, A., Christ, O., Dhont, K., Klocke, U., ... & Hewstone, M. (2017). Intergroup contact and social change: Implications of negative and positive contact for collective action in advantaged and disadvantaged groups. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 43(1), 121-136. <https://doi.org/10.1177/0146167216676478>
- Reimer, N. K., & Sengupta, N. K. (2023). Meta-analysis of the “ironic” effects of intergroup contact. *Journal of Personality and Social Psychology*, 124(2), 362–380. <https://doi.org/10.1037/pspi0000404>
- Ritter, S. M., Damian, R. I., Simonton, D. K., van Baaren, R. B., Strick, M., Derks, J., & Dijksterhuis, A. (2012). Diversifying experiences enhance cognitive flexibility. *Journal of Experimental Social Psychology*, 48(4), 961–964. <https://doi.org/10.1016/j.jesp.2012.02.009>
- Saguy, T., & Chernyak-Hai, L. (2012). Intergroup contact can undermine disadvantaged group members' attributions to discrimination. *Journal of Experimental Social Psychology*, 48(3), 714–720. <https://doi.org/10.1016/j.jesp.2012.01.003>
- Saguy, T., Tausch, N., Dovidio, J. F., & Pratto, F. (2009). The irony of harmony: Intergroup contact can produce false expectations for equality. *Psychological Science*, 20(1), 114-121. <https://doi.org/10.1111/j.1467-9280.2008.02261.x>
- Schmid, K., Hewstone, M., Tausch, N., Cairns, E., & Hughes, J. (2009). Antecedents and consequences of social identity complexity: Intergroup contact, distinctiveness threat, and outgroup attitudes. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 35, 1085–1098. doi:10.1177/0146167209337037
- Schmid, K., Hewstone, M., Küpper, B., Zick, A., & Tausch, N. (2014a). Reducing aggressive intergroup action tendencies: Effects of intergroup contact via perceived intergroup threat. *Aggressive Behavior*, 40(3), 250-262.
- Schmid, K., Hewstone, M., & Tausch, N. (2014b). Secondary transfer effects of intergroup contact via social identity complexity. *British Journal of Social Psychology*, 53(3), 443-462. <https://doi.org/10.1111/bjso.12045>
- Seger, C. R., Banerji, I., Park, S. H., Smith, E. R., & Mackie, D. M. (2017). Specific emotions as mediators of the effect of intergroup contact on prejudice: Findings across multiple participant and target groups. *Cognition and Emotion*, 31(5), 923-936. Doi:10.1080/02699931.2016.1182893
- Selvanathan, H. P., Techakesari, P., Tropp, L. R., & Barlow, F. K. (2018). Whites for racial justice: How contact with Black Americans predicts support for collective action among White Americans. *Group Processes & Intergroup Relations*, 21(6), 893-912. <https://doi.org/10.1177/1368430217690908>
- Sengupta, N. K., Reimer, N. K., Sibley, C. G., &

- Barlow, F. K. (2023). Does intergroup contact foster solidarity with the disadvantaged? A longitudinal analysis across 7 years. *American Psychologist*, 78(6), 750–760. <https://doi.org/10.1037/amp0001079>
- Shook, N. J., Hopkins, P. D., & Koech, J. M. (2016). The effect of intergroup contact on secondary group attitudes and social dominance orientation. *Group Processes & Intergroup Relations*, 19(3), 328–342. <https://doi.org/10.1177/1368430215572266>
- Stephan, W. G., & Stephan, C. W. (2000). An integrated threat theory of prejudice. In S. Oskamp (Ed.), *Reducing Prejudice and Discrimination* (pp. 23–45). Lawrence Erlbaum Associates Publishers.
- Tausch N. & Hewstone M. (2010). Intergroup Contact. J.F. Dovidio, M. Hewstone, P. Glick, V.M. Esses (Eds.). *Handbook of prejudice, stereotyping, and discrimination* (ss. 544–560). Sage.
- Tausch, N., Hewstone, M., Kenworthy, J. B., Psaltis, C., Schmid, K., Popan, J. R., Cairns, E., & Hughes, J. (2010). Secondary transfer effects of intergroup contact: Alternative accounts and underlying processes. *Journal of Personality and Social Psychology*, 99(2), 282–302. <https://doi.org/10.1037/a0018553>
- Tausch, N., Saguy, T., & Bryson, J. (2015). How does intergroup contact affect social change? Its impact on collective action and individual mobility intentions among members of a disadvantaged group. *Journal of Social Issues*, 71(3), 536–553. <https://doi.org/10.1111/josi.12127>
- Tausch, N., Saguy, T., & Singh, P. (2009). Contact between Muslims and Hindus: Benefits and limitations. Unpublished Manuscript.
- Tayınmak, İ. ve Türkeli, A. (2020). Gruplar arası hayali temas kuramı ve araştırmaları üzerine bir derleme. *Nesne*, 8(17), 315–332. DOI: 10.7816/nesne-08-17-11
- Tropp, L. R., & Barlow, F. K. (2018). Making advantaged racial groups care about inequality: Intergroup contact as a route to psychological investment. *Current Directions in Psychological Science*, 27(3), 194–199. <https://doi.org/10.1177/0963721417743282>
- Tropp, L. R., & Pettigrew, T. F. (2005). Relationships between intergroup contact and prejudice among minority and majority status groups. *Psychological Science*, 16(12), 951–957. <https://doi.org/10.1111/j.1467-9280.2005.01643.x>
- Turner, R. N., Crisp, R. J., & Lambert, E. (2007). Imagining intergroup contact can improve intergroup attitudes. *Group Processes & Intergroup Relations*, 10(4), 427–441. <https://doi.org/10.1177/1368430207081533>
- Turner, R. N., Dhont, K., Hewstone, M., Prestwich, A., & Vonofakou, C. (2014). The role of personality factors in the reduction of intergroup anxiety and amelioration of outgroup attitudes via intergroup contact. *European Journal of Personality*, 28(2), 180–192. <https://doi.org/10.1002/per.1927>
- Turner, R. N., Hodson, G., & Dhont, K. (2020). The role of individual differences in understanding and enhancing intergroup contact. *Social and Personality Psychology Compass*, 14(6), Article e12533. <https://doi.org/10.1111/spc3.12533>
- Turner, R. N., West, K., & Christie, Z. (2013). Out-group trust, intergroup anxiety, and out-group attitude as mediators of the effect of imagined intergroup contact on intergroup behavioral tendencies. *Journal of Applied Social Psychology*, 43, E196–E205. <https://doi.org/10.1111/jasp.12019>
- Türk, F., Türnüklü, A., Tercan, M. ve Kaçmaz, T.

- (2019). Gruplar arası olumlu ve olumsuz temas: Türk ve Suriyeli ilkököl öğrencilerinin sınıf içi etkileşimlerinin incelenmesi. *Nesne*, 7(15), 214-235. doi: 10.7816/nesne-07-15-05
- Ufkes, E. G., Dovidio, J. F., & Tel, G. (2015). Identity and collective action among European Kurds. *British Journal of Social Psychology*, 54(1), 176-186. <https://doi.org/10.1111/bjso.12084>
- Uluğ, Ö. M., & Cohrs, J. C. (2017). "If we become friends, maybe I can change my perspective." Intergroup contact, endorsement of conflict narratives, and peace-related attitudes in Turkey. *Peace and Conflict: Journal of Peace Psychology*, 23(3), 278-287. <https://doi.org/10.1037/pac0000216>
- Ünver, H., Çakal, H., Özkan, Z., Kızılcık, B., & Eraslan, E. G. (2022a). A review on the secondary transfer effect of intergroup contact. *Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 12(2), 1461-1500. <https://doi.org/10.48146/odusobiad.1081427>
- Ünver, H., Çakal, H., Güler, M., & Tropp, L. R. (2022b). Support for rights of Syrian refugees in Turkey: The role of secondary transfer effects in intergroup contact. *Journal of Community & Applied Social Psychology*, 32(2), 153-171. <https://doi.org/10.1002/casp.2562>
- Verkuyten, M., Thijs, J., & Bekhuis, H. (2010). Intergroup contact and ingroup reappraisal: Examining the deprovincialization thesis. *Social Psychology Quarterly*, 73(4), 398-416. <https://doi.org/10.1177/0190272510389015>
- Vezzali, L., Di Bernardo, G. A., Cocco, V. M., Stathi, S., & Capozza, D. (2021). Reducing prejudice in the society at large: A review of the secondary transfer effect and directions for future research. *Social and Personality Psychology Compass*, 15(3), e12583. <https://doi.org/10.1111/spc3.12583>
- Vezzali, L., & Giovannini, D. (2012). Secondary transfer effect of intergroup contact: The role of intergroup attitudes, intergroup anxiety and perspective taking. *Journal of Community & Applied Social Psychology*, 22(2), 125-144. <https://doi.org/10.1002/casp.1103>
- Vezzali, L., Hewstone, M., Capozza, D., Giovannini, D., & Wölfer, R. (2014). Improving intergroup relations with extended and vicarious forms of indirect contact. *European Review of Social Psychology*, 25(1), 314-389. <https://doi.org/10.1080/10463283.2014.982948>
- Voci, A., Hadziosmanovic, E., Çakal, H., Veneziani, C. A., & Hewstone, M. (2017). Impact of pre-war and post-war intergroup contact on intergroup relations and mental health: Evidence from a Bosnian sample. *Peace and Conflict: Journal of Peace Psychology*, 23(3), 250-259. <https://doi.org/10.1037/pac0000222>
- Wang, C., Cocco, V. M., & Vezzali, L. (2022). Testing the association of positive and negative extended contact with intergroup contact intentions in China: The mediating role of intergroup anger, empathy, and happiness. *Journal of Applied Social Psychology*, 52(5), 305-315. <https://doi.org/10.1111/jasp.12860>
- Wright, S. C., Aron, A., McLaughlin-Volpe, T., & Ropp, S. A. (1997). The extended contact effect: Knowledge of cross-group friendships and prejudice. *Journal of Personality and Social Psychology*, 73(1), 73-90. <https://doi.org/10.1037/0022-3514.73.1.73>
- Wright, S. C., & Lubensky, M. E. (2009). The struggle for social equality: Collective action versus prejudice reduction. In S. Demoulin, J.-P. Leyens, & J. F. Dovidio (Eds.), *Intergroup Misunderstandings: Impact of Divergent Social Realities* (pp. 291-310). *Psychology Press*.

**ZİHİNSEL ENGELLİ BİREYLERDE SPORUN
ETKİLERİNE YÖNELİK TUTUM VE FARKINDALIK:
SPOR BİLİMLERİ FAKÜLTESİ ÖĞRENCİLERİ ÜZERİNE
BİR ARAŞTIRMA**

ATTITUDES AND AWARENESS TOWARDS THE
EFFECTS OF SPORTS ON INTELLECTUALLY
DISABLED INDIVIDUALS: A RESEARCH ON
STUDENTS OF THE FACULTY OF SPORTS SCIENCES

Sevim Handan YILMAZ ¹, Berk Hakan YILMAZ ², Hasibe ERER ³

11

ZİHİNSEL ENGELLİ BİREYLERDE SPORUN ETKİLERİNE YÖNELİK TUTUM VE FARKINDALIK: SPOR BİLİMLERİ FAKÜLTESİ ÖĞRENCİLERİ ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA

ATTITUDES AND AWARENESS TOWARDS THE EFFECTS OF SPORTS ON INTELLECTUALLY DISABLED INDIVIDUALS: A RESEARCH ON STUDENTS OF THE FACULTY OF SPORTS SCIENCES

Sevim Handan YILMAZ ¹, Berk Hakan YILMAZ ², Hasibe ERER ³

Anahtar Kelimeler:

Zihinel engelli bireyler,
Spor,
Tutum,
Farkındalık

Keywords:

Individuals with intellectual
disabilities,
Sport,
Attitude,
Awareness.

¹Dr. Öğr. Üyesi, Bartın
Üniversitesi, Spor Bilimleri
Fakültesi, hyilmaz@bartin.edu.tr,
0000-0002-1032-5082

²Arş. Gör., Kastamonu
Üniversitesi, Spor Bilimleri
Fakültesi, bhilmaz@kastamonu.
edu.tr, 0000-0001-6688-648X

³Gazi Üniversitesi, Eğitim
Bilimleri Enstitüsü, hasibeecil@
gmail.com, 0000-0002-8024-
4392

Alıntılanmak için/Cite as: Yılmaz
H., Yılmaz B. ve Erer H. (2024).
Zihinsel Engelli Bireylerde
Sporun Etkilerine Yönelik Tutum
Ve Farkındalık; Spor Bilimleri
Fakültesi Öğrencileri Üzerine Bir
Araştırma, Çukurova Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi,
33 (1), 160-173.

ÖZ

Bu araştırma Zihinsel Engelli Bireylerin Sportif Etkinliklerine Yönelik Tutum ve Zihinsel Engelli Bireylerde Sporun Etkilerine Yönelik Farkındalık arasındaki ilişkiyi, spor bilimleri fakültesi öğrencileri çalışma grubunda incelemeyi amaçlamaktadır. Araştırmaya kolayda örnekleme yöntemi ile seçilen 102 kadın, 121 erkek katılımcı dahil edilmiştir. Araştırmada İlhan vd., (2016) tarafından geliştirilen “Zihinsel Engelli Bireylerin Sportif Etkinliklerine Yönelik Tutum Ölçeği” ve İlhan vd., (2015) tarafından geliştirilen “Zihinsel Engelli Bireylerde Sporun Etkilerine Yönelik Farkındalık Ölçeği” ve araştırmacılar tarafından oluşturulan “Kişisel Bilgi Formu” kullanılmıştır. Araştırma kapsamında elde edilen veriler “t-testi, ANOVA testi ve Pearson Korelasyon” analizleri ile çözümlenmiştir. Katılımcıların cinsiyet, öğrenim görülen bölüm ve özel gereksinimli bir yakını olma değişkenleri ile ZEBSEYTÖ ve ZEBSEYFÖ arasında istatistiksel olarak anlamlı düzeyde farklılık olmadığı tespit edilmiştir. Sınıf düzeyi değişkeni ile ZEBSEYTÖ arasında istatistiksel olarak anlamlı düzeyde bir farklılık tespit edilemezken ZEBSEYFÖ arasında ise anlamlı düzeyde bir farklılık olduğu tespit edilmiştir. Katılımcıların özel gereksinimli bireylere yönelik eğitim alma durumu değişkeni ile de ZEBSEYFÖ ve ZEBSEYTÖ arasında anlamlı bir farklılık olduğu gözlemlenmektedir. Sonuç olarak araştırmaya katılan bireylerin tutum ve farkındalıklar arasında pozitif yönde yüksek düzeyde anlamlı bir ilişki tespit edilmiştir.

ABSTRACT

This research aims to examine the relationship between Attitudes Towards Sporting Activities of Mentally Disabled Individuals and Awareness of the Effects of Sports on Mentally Disabled Individuals in a study group of sports sciences faculty students. The study included 102 female and 121 male participants selected by convenience sampling method were included in the research. The research used the "Attitude Scale Towards Sporting Activities of Mentally Disabled Individuals" developed by İlhan et al., (2016) and the "Awareness Scale towards the Effects of Sports on Mentally Disabled Individuals" developed by İlhan et al., (2015) and the "Personal Information Form" created by the researchers were used. The data obtained within the scope of the research were analyzed using "t-test, ANOVA test and Pearson Correlation" analyses. It was determined that there was no statistically significant difference between ZEBSEYTÖ (Attitude Scale of Individuals Having Mental Disabilities Towards Sports Activities) and ZEBSEYFÖ (Awareness Scale Regarding Effects of Sport on Persons with Intellectual Disabilities) concerning the variables of participants' gender, department of study and having a relative with special needs. While no statistically significant difference could be detected between the grade level variable and ZEBSEYTÖ, it was determined that there was a significant difference between ZEBSEYFÖ. It is observed that there is a significant difference between ZEBSEYFÖ and ZEBSEYTÖ concerning the variable of participants' receiving education for individuals with special needs. As a result, a highly significant positive relationship was detected between the attitudes and awareness of the individuals participating in the research.

GİRİŞ

Zihinsel engel kavramı en genel hatları ile bireyin zekâsının ortalamasının altında olması ve bu durumun beraberinde iletişim becerileri, toplumsal uyum, kendine yetebilme (Yılmaz, Şentürk ve Demir, 2015) eğitim becerileri, iş hayatı durumlarında gecikme yaşanmasıdır. Kalımsal, doğum sırasında ya da doğum sonrasında oluşan nedenlerden kaynaklanabilmektedir. Akranlarıyla kıyaslandığında bireylerin öğrenebilme ve kendine yetebilme noktasında yaşadıkları yetersizlikler, zihinsel gelişim açısından geri olmalarına sebebiyet vermektedir (Başgöze, 2019). Bunların yanı sıra fizyolojik yapıları ve çevrelerinde yeterli hareket ortamı yakalamamış olmaları sebebi ile beden gelişimi ve motor gelişim açısından da belirgin farklılıklar göstermektedirler (Milli Eğitim Bakanlığı, 2020). Bu bağlamda zihinsel engelli bireylerin sportif faaliyetlere aktif katılımlarının kritik bir role sahip olduğu söylenebilmektedir (Çil, İltter ve İlhan, 2023) Nitekim spora katılımın bu bireylerde; hareket ihtiyacını gidermek, uyku kalitesinde artış, stres seviyesinde azalma, sosyalleşme, sağlıklı yaşam alışkanlığı kazandırmak ve yeteneklerini keşfetmelerini sağlamak gibi olumlu pek çok etkisi mevcuttur (Yetim, 2014).

Spor engelli bireylerin eğitim ve rehabilitasyon sürecinde sıklıkla faydalanılan bir tedavi aracıdır. Spor etkinlikleri, özellikle özel gereksinimli bireyler için, başta toplumsal bir deneyim sunma konusunda önemli rol oynamaktadır. Bununla birlikte spor, doğal ortamı içerisinde bulunan her bireyi farklı şekillerde etkileyerek gelişimi desteklemektedir. Ayrıca herhangi bir engele sahip olan bireyler spor aracılığıyla kendilerini daha iyi ifade edebilme yetkinliğine de erişebilmektedirler (Çil ve İlhan, 2023). Tüm bu sebeplerden zihinsel engelli bireylerin spora katılımları ve sporun etkilerine yönelik tutum ve farkındalık konusu önemli bir konu olarak karşımıza çıkmaktadır. Zihinsel engelli bireylerde sporun etkilerine yönelik farkındalık kavramı normal gelişim gösteren bireylerin perspektiflerine göre sporun zihinsel engeli olan bireylerdeki sosyal, fiziksel, zihinsel ve psikolojik gelişim alanları üzerindeki ortaya çıkabilecek etkilerin sağlıklı ve kaliteli bir yaşantı yönünden sunabileceği katkıları değerlendirmek ve bir diğer deyişle sporun mevcut dinamiklerinin zihinsel engelli bireylerde oluşturabileceği

etkilere dair bilişsel bir düzeye karşılık gelmektedir (İlhan ve Esentürk, 2015).

Toplumsal yaşantı noktasında ele alındığında engelli bireylerin varlığı zaman zaman bütünleşme sorununu da getirebilmektedir. Özellikle diğer engel türleri arasında zihinsel engeli olan bireyler zihinsel işlevler bağlamında diğer bireylere bağımlı bir yaşantı sürdürmek durumunda olup toplumsal yaşantıya dâhil olamayabilmektedir. Bu doğrultuda zihinsel engelli bireylerin bağımsız yaşayabilmeleri konusunda birtakım yetileri kazanmaları önem arz etmektedir (Aykut, Emecen, Dayı ve Karasu, 2014). Nitekim normal gelişim gösteren bireyler toplumsal uyuma dair bilgi ve becerileri rahatlıkla öğrenebilirken zihinsel engeli olan bireyler bu bilgi ve becerileri öğrenebilmek noktasında ek bir desteğe ihtiyaç duymakta olup bu sebeple uygun eğitim ortamlarının hizmete sunulması gerekmektedir (Kırcaali- İftar, 1998; Şahbaz ve Kalay, 2010). Bu sebepten toplumu oluşturan diğer bireylerin bir rehabilite aracı olan sporu tanımaları, gelişim alanları üzerindeki katkılarına dair bilgi sahibi olmaları ve en önemlisi konuya dair tutum ve farkındalıkları zihinsel engelli bireylerin spora yönlendirilmeleri noktasında önemlidir. Çünkü zihinsel engelli bireylerin spora katılımları toplumun bu konuya dair geliştirdiği tutuma ve farkındalık seviyesine bağlıdır (İlhan ve Esentürk, 2015). Bu bağlamda özellikle beden eğitimi ve spor öğretmenleri başta olmak üzere spor ortamında yer alan eğitimcilerin zihinsel engelli bireylere olan yakınlığı, iletişimi ve farkındalığı araştırma gerektiren durumlar olarak karşımıza çıkmaktadır (Conroy, Asmus, Ladwig, Sellers ve Valcante, 2004).

Tutumlar bireylerin davranışlarını belirlemek noktasında en önemli psikolojik özelliklerden birisi olarak kabul edilmektedir (Alıcı, 2013). Bu manada spor alanının doğrudan muhataplarından olan beden eğitimi ve spor öğretmenlerinin zihinsel engelli bireylerin spora katılımları noktasında gereksinimlerini karşılayabilmek noktasında bu bireylerde sporun etkilerine yönelik farkındalık geliştirmeleri ve olumlu tutuma sahip olmaları gerekmektedir. Nitekim beden eğitimi ve spor öğretmenleri zaman zaman özel gereksinimi olan öğrencilerin

isteklerini karşılama noktasında yetersiz kalabilmekte, bu bireyleri sınıfa dahil etme, güvenlik ve kontrol sağlama noktasında sorunlar yaşayabilmektedir (Morley, Bailey, Tan ve Cooke, 2005). Bunların yanı sıra fiziksel, duygusal ve sosyal açıdan da bu bireylere yönelik sorunlar yaşayabilmektedirler (Casebolt ve Hodge, 2010; Hutzler ve Shama, 2017). Literatürde yer alan araştırmalar zihinsel engelli bireylerin spora katılımlarının düşük seviyede olduklarını göstermektedir (Lin, Yen, Li ve Wu, 2005; Lin ve ark.; Sit, Mc Manus, Mc Kenzie ve Lian, 2007). Buradan yola çıkılarak tasarlanan araştırmanın amacı spor bilimleri fakültesi öğrencilerinin zihinsel engelli bireylerde sporun etkilerine yönelik tutum ve farkındalık düzeylerini belirlemek ve aralarındaki ilişkiyi tespit etmektir.

YÖNTEM

Gerçekleştirilen bu araştırma sınırları içerisinde nicel araştırma yöntemi benimsenmiştir. Ölçme araçları aracılığı ile katılımcılardan elde edilen veriler nicel araştırma yöntemlerine uygun olacak şekilde analiz edilmiştir. Ölçme araçlarına ve gerçekleştirilen analizlere ilişkin bilgiler yöntem bölümünde sunulmuştur.

Araştırma Modeli

Bu araştırma nicel araştırma yöntemlerinden tarama

modelinin kullanılmasıyla yapılmıştır. Tarama modeli, diğer yöntemlere göre daha fazla örneklem grubundan oluşmakta ve örneklem grubunun görüş, tutum ve ilgilerinin belirlenmesinde kullanılmaktadır (Fraenkel ve Wallen, 2006). Araştırmada, tarama modelinin ilişkisel araştırma deseni kullanılmıştır. İki ya da daha fazla değişkenin arasında bulunan ilişkinin incelemesi ilişkisel tarama deseni ile mümkündür (Büyüköztürk ve ark., 2009). Buradan hareketle ilişkisel tarama deseninin mevcut araştırma için uygun olduğu söylenebilir.

Çalışma Grubu

Çalışma grubunun evreni spor bilimleri fakültesinde öğrenim gören öğrencilerdir. Örneklem grubu toplam 223 öğrenciden oluşmaktadır. Katılımcılara ilişkin demografik bilgiler tablo 1'de verilmiştir. Araştırma kapsamında gerekli örneklem sayısını belirlemek için $1-\beta$ power %80; $\alpha=0,05$, Cohen $d=0,2$ 'lik bir etki büyüklüğünü saptamak için G*Power, Korelasyon analizinde 193 katılımcıya ihtiyaç duyulacağı tespit edilmiştir. Bu doğrultuda kayıp ve uç veri değerler de düşünülerek araştırmaya spor bilimleri fakültelerinde öğrenim gören 223 katılımcı birey dahil edilmiştir.

Tablo 1. Çalışma grubuna ait demografik bilgiler

		N
Cinsiyet	Kadın	102
	Erkek	121
Sınıf Düzeyi	1. Sınıf	65
	2. Sınıf	35
	3. Sınıf	63
	4. Sınıf	60
Bölüm	Öğretmenlik	112
	Antrenörlük	57
	Rekreasyon	22
	Spor Yöneticiliği	32
Özel Gereksinimli Bireylere Yönelik Ders Alma Durumu	Evet	64
	Hayır	159
Özel Gereksinimli Yakını Olma Durumu	Evet	96
	Hayır	127
Toplam		223

Araştırma Etiği

Çalışmaya başlanmadan önce Kastamonu Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Bilimsel Araştırmalar ve Yayın Etiği Kurulu'ndan 04.10.2023 tarihli ve 16 karar sayılı etik komisyon onay belgesi alınmıştır. Onay belgesi alındıktan sonra araştırmacılar tarafından veri toplama aşamasına geçilmiş ve çalışmaya başlanmıştır.

Veri Toplama Araçları ve Verilerin Toplanması

Veriler, amaçlı örneklem yöntemlerinden kartopu örneklem tekniği ile toplanmıştır. Kartopu örneklem yöntemi, araştırmacının evrenine uygun ilk birime ulaşılması ve ilk birim tarafından uygun niteliklere sahip diğer evren birimine veya birimlerine yönlendirilmesiyle yapılmaktadır (Ural ve Kılıç, 2018). Araştırmaya gönüllü katılım sağlamayı kabul eden katılımcılara araştırmacılar tarafından hazırlanan Google Form ulaştırılmış ve veriler çevrimiçi olarak toplanmıştır. Bu bağlamda araştırmaya, spor bilimleri fakültelerinde öğrenim gören beden eğitimi ve spor öğretmenliği, antrenörlük eğitimi, rekreasyon ve spor yöneticiliği bölümlerinde öğrenim gören lisans öğrencilerinin katılmaları sağlanmıştır.

Araştırmada; İlhan, Esentürk ve Yarımkaya (2016) tarafından geçerlik ve güvenilirlik çalışması yapılan Zihinsel Engelli Bireylerin Sportif Etkinliklerine Yönelik Tutum Ölçeği (ZEBSEYTÖ) ve İlhan ve Esentürk (2015) tarafından geliştirilen Zihinsel Engelli Bireylerde Sporun Etkilerine Yönelik Farkındalık Ölçeği (ZEBSEYFÖ) kullanılmıştır. ZEBSEYTÖ, 28 madde ve iki alt boyuttan oluşmaktadır. Alt boyutlar sportif etkinliklere yönelik olumlu tutum (21 madde) ve olumsuz tutumlar (7 madde) şeklinde belirlenmiştir. ZEBSEYFÖ ise 32 madde ve tek alt boyuttan oluşmaktadır.

Verilerin analizi

Veriler, SPSS 22.0 paket programı kullanılarak

çözümlemişdir. İstatistiksel analizler gerçekleştirilmeden önce verilerin normal dağılım gösterip göstermedikleri incelenmiştir. Bunun için verilerin basıklık ve çarpıklık değerleri incelenmiştir. Tabachnick ve Fidell (2013) verilerin $\pm 1,5$ olması durumunda normal dağılım gösterdiğini ifade etmiştir. Çalışma verilerinin $\pm 1,5$ aralığında bulunması nedeniyle parametrik testler uygulanmıştır. Buradan hareketle verilerin analiz edilmesinde bağımsız örneklem t-testi; iki gruptan fazla oluşan verilerin analiz edilmesinde ise One-Way ANOVA testi kullanılmıştır. ANOVA testinde örneklemler arasındaki farkın tespit edilmesi için ise scheffe testi kullanılmıştır.

Yapılan güvenilirlik analizi sonucunda ZEBSEYTÖ'nün alpha değeri ,779, ZEBSEYFÖ'nün ise ,746 olarak elde edilmiştir. Nunnally (1978), güvenilirlik analizinde alpha değerinin ,70 ölçütünün üzerinde olması durumunda çalışmanın güvenilir olduğunu kabul etmektedir. Buradan hareketle çalışmanın güvenilirlik kriterinin karşılandığını söylemek mümkündür. Bununla birlikte çalışma için güven aralığı ,05 olarak belirlenmiştir. Ölçme araçları bağlamında demografik değişkenlere ilişkin farkları incelemek amacı ile t-testi ve ANOVA analizlerinden faydalanılmıştır. İlişkileri incelemek amacıyla ise Pearson Korelasyon analizinden faydalanılmıştır.

ARAŞTIRMA BULGULARI

Bu bölümde araştırma çıktılarına yer verilmelidir.

Tablo 2'de çalışmanın homojen bir dağılıma sahip olup olmadığı tespit edilmesi için normal dağılım testi yapılmıştır. Elde edilen değerler (Çarpıklık: ,179/,010 Basıklık: ,805/-,626) çalışmanın normal dağılıma uyduğunu ifade etmektedir. Bu nedenle verilerin analiz edilmesinde parametrik testler kullanılmıştır.

Tablo 2. Katılımcıların ZEBSEYTÖ ve ZEBSEYFÖ düzeylerine ilişkin betimsel istatistikleri

Değişkenler	N	Ort.	ss	Çarpıklık	Basıklık
ZEBSEYTÖ	223	3,61	,316	,179	,805
ZEBSEYFÖ	223	3,52	,250	,010	-,626

Tablo 3. Katılımcıların cinsiyet değişkenine göre t-test sonuçları

	Cinsiyet	N	Ortalama	ss	t	p
ZEBSEYTÖ	Kadın	102	3,36	,281	,658	,504
	Erkek	121	3,60	,344	,669	
ZEBSEYFÖ	Kadın	102	3,53	,245	,109	,913
	Erkek	121	3,25	,255	,110	

Tablo 4. Katılımcıların sınıf düzeyi değişkenine göre ANOVA sonuçları

	Sınıf Düzeyi	N	Ortalama	ss	F	p
ZEBSEYTÖ	1. Sınıf	65	3,55	,347	1,68	,172
	2. Sınıf	35	3,64	,341		
	3. Sınıf	63	3,60	,295		
	4. Sınıf	60	3,68	,281		
ZEBSEYFÖ	1. Sınıf	65	3,47	,245	2,65	,050
	2. Sınıf	35	3,57	,232		
	3. Sınıf	63	3,50	,276		
	4. Sınıf	60	3,58	,224		

Tablo 3'te katılımcıların, zihinsel engelli bireylerde sporun etkilerine yönelik farkındalık ve tutumları cinsiyet değişkenine göre incelenmiştir. Kadın ve erkek katılımcıların arasında cinsiyet bağlamında anlamlı düzeyde bir farklılık tespit edilmemiştir. ZEBSEYTÖ ,504 ve ZEBSEYFÖ ,913 değerlerine sahip olup $p < ,05$ ölçütüne uymamaktadır.

Tablo 4 incelendiğinde katılımcıların sınıf düzeylerine göre ZEBSEYTÖ (,172) değerleri incelenmiş ve anlamlı bir farklılığın olmadığı görülmektedir. Ancak ZEBSEYFÖ (,050) değerine bakıldığında değer tam sınırda olup anlamlı bir farklılığın olduğunu söylemek mümkündür. Buradan hareketle 4. sınıf öğrencilerinin zihinsel engelli bireylerde sporun etkilerine yönelik farkındalık düzeyi

1. sınıf öğrencilerine göre daha yüksek bulunduğu söylenebilir.

Katılımcıların özel gereksinimli bireylere yönelik herhangi bir ders alıp almama durumu tablo 5'te incelenmiş ve ZEBSEYTÖ ile ZEBSEYFÖ değerlerinde anlamlı farklılığın bulunduğu tespit edilmiştir. Tabloya göre konuyla ilgili bir ders alan katılımcıların ZEBSEYTÖ (3,71) düzeyleri almayan katılımcılara (3,57) göre anlamlı düzeyde ($p < ,05$) yüksek bulunmuştur. ZEBSEYFÖ'den elde edilen değerler incelendiğinde yine ders alan katılımcıların (3,60) ders almayan katılımcılara (3,49) göre daha yüksek düzeyde farkındalığa sahip olduğu tespit edilmiştir.

Tablo 5. Katılımcıların özel gereksinimli bireylere yönelik ders alma değişkenine göre t-testi sonuçları

	Ders alma durumu	N	Ortalama	ss	t	p
ZEBSEYTÖ	Evet	64	3,71	,272	2,89	,002
	Hayır	159	3,57	,326	3,11	
ZEBSEYFÖ	Evet	64	3,60	,240	2,76	,006
	Hayır	159	3,49	,248	2,80	

Tablo 6. Katılımcıların okuduğu bölüme ilişkin ANOVA sonuçları

	Bölüm	N	Ortalama	ss	F	p
ZEBSEYTÖ	Öğretmenlik	112	3,63	,335	,823	,482
	Antrenörlük	57	3,56	,356		
	Yöneticilik	32	3,61	,286		
	Rekreasyon	22	3,65	,263		
ZEBSEYFÖ	Öğretmenlik	112	3,54	,260	,998	,394
	Antrenörlük	57	3,49	,235		
	Yöneticilik	32	3,50	,263		
	Rekreasyon	22	3,58	,263		

Tablo 7. Katılımcıların özel gereksinimli yakını/tanıdığı olma durumuna göre t-test sonuçları

	Yakını/ tanıdığı olma durumu	N	Ortalama	ss	t	p
ZEBSEYTÖ	Evet	96	3,64	,315	1,28	,201
	Hayır	127	3,59	,317	1,28	
ZEBSEYFÖ	Evet	96	3,55	,278	1,28	,214
	Hayır	127	3,50	,226	1,24	

Tablo 8. Katılımcıların ZEBSEYFÖ Değişkenine Göre ZEBSEYTÖ Ölçeğinden Aldıkları Puanlara İlişkin Pearson Korelasyon Analiz Sonuçları

(n=223)	ZEBSEYTÖ	
ZEBSEYFÖ	r	,690
	p	,000

Katılımcıların, öğrenim gördüğü bölümlere ilişkin yapılan ANOVA testi sonucunda herhangi anlamlı bir farklılık bulunmamıştır. Ancak ZEBSEYFÖ incelendiğinde rekreasyon bölümünde okuyan katılımcıların (3,58) antrenörlük bölümünde okuyan katılımcılara (3,49) göre daha yüksek bir ortalamaya sahip oldukları görülmektedir.

Katılımcıların özel gereksinimli yakını/tanıdığı olma durumu tablo 7'de incelenmiştir. Katılımcıların özel gereksinimli bir yakına veya tanıdığına sahip olma durumunun ZEBSEYTÖ (,201) ve ZEBSEYFÖ'de (,214) anlamlı bir farklılığa neden olmadığı görülmektedir. Ancak özel gereksinimli bir yakını/tanıdığı olan katılımcıların,

yakını/tanıdığı olmayan katılımcılara göre daha yüksek ortalamaya sahip oldukları görülmektedir.

Tablo 8'de katılımcıların farkındalık düzeyleri ile tutum düzeyleri arasında ($r=,690$; $p<,05$) pozitif yönde orta düzey bir ilişkinin olduğu belirlenmiştir. Elde edilen sonuçlar incelendiğinde bu ilişkinin istatistiksel olarak anlamlı olduğu tespit edilmiştir. Diğer bir ifadeyle katılımcıların Zihinsel Engelli Bireylerde Sporun Etkilerine Yönelik Farkındalık düzeyleri arttıkça Zihinsel Engelli Bireylerin Sportif Etkinliklerine Yönelik Tutum düzeylerinin de artacağı şeklinde yorumlanabilir.

TARTIŞMA

Bu araştırmanın temel amacı spor bilimleri fakültelerinde öğrenim gören öğrencilerin zihinsel engelli bireylerde spor etkinliklerine yönelik tutumlarını ve farkındalık düzeylerini incelemek ve bu iki bağımlı değişken arasındaki ilişkiyi incelemektir.

- Araştırmaya katılan spor bilimleri fakültesi öğrencilerinin cinsiyet değişkenleri ile ZEBSEYFÖ ve ZEYBSEYTÖ arasında anlamlı bir farklılık tespit edilememiştir. Bireylerin tutum ve farkındalıklarının cinsiyet değişkenine göre farklılaşmadığı görülmektedir. Bireylerin tutum ve farkındalıklarında cinsiyetin önemi büyüktür. Ancak cinsiyetin tek başına tutum ve farkındalıkların belirlenmesinde etkili olmadığı görülmektedir. Bu değişimin gerçekleşebilmesi için bireyin yaşadığı çevre, kültürel ortamı, eğitim düzeyi ve deneyimleri gibi birçok faktörün etkileşimi olması gerekmektedir. Özellikle kapsayıcı ortamlarda bireyler arası etkileşim noktasında cinsiyet ayrımı yapılmaksızın genel hatları ile bir sınıf içerisinde toplumsal kabüle teşvik etmek gerekmektedir (Vignes vd., 2009; De Boer vd., 2013). Literatürde yer alan araştırmaları incelediğimizde mevcut araştırma sonuçları ile benzer bulguları elde eden çalışmalar olduğu görülmektedir (Çiriş ve Uyar, 2023; Akdal ve Başkanoş, 2021; Korkut, 2020; Baş vd., 2021; Yılmaz vd., 2016; Yıldırım, 2022; Zengin, 2019; Kardaş, Kardaş ve Sadık, 2017; Kemeç, Tekkurşun-Demir, Koç, 2018; Atasoy ve Pekel, 2021; Keleş, 2021; Kabak, 2019). Bununla birlikte mevcut araştırma sonuçlarından farklı olarak ZEBSEYFÖ ve ZEBSEYTÖ ile cinsiyet değişkeni arasında istatistiksel olarak anlamlı düzeyde farklılık tespit edilen çalışmaların mevcut olduğu da görülmektedir (Çar vd., 2019; Dursun, Güler ve Mutlu-Bozkurt, 2019; Altınışık, İlhan ve Kurtipek, 2021; Yılmaz vd., 2019; Ayyılmaz vd., 2023, Kırımoğlu vd., 2016; Güler, 2023).
- Araştırmaya katılan spor bilimleri fakültesi öğrencilerinin sınıf düzeyi değişkeni ile ZEBSEYFTÖ arasında istatistiksel olarak anlamlı düzeyde bir farklılık olmadığı sonucu elde edilmiştir. Ancak

araştırmaya katılan bireylerin sınıf düzeyleri değişkeni ile ZEBSEYFÖ arasında istatistiksel olarak anlamlı düzeyde bir farklılık olduğu tespit edilmiştir. Bireylerin tutum düzeylerinin sınıf düzeyi değişkenine göre farklılık göstermediği gözlemlenirken farkındalık düzeylerinin sınıf düzeylerine göre farklılık gösterdiği anlaşılmaktadır. Dördüncü sınıf öğrencilerinin birinci sınıf öğrencilerine göre farkındalık düzeylerinin daha yüksek olduğu araştırma bulgularına göre ifade edilmektedir. Bireylerin sınıf düzeyine bağlı olarak ilgi ve bilgi düzeylerinde farklılık göstermeleri beklenmektedir. Bireylerin özel gereksinimli bireylere yönelik derslerinin genellikle üçüncü ve dördüncü sınıfta almaları, eğitim ortamında geçirilen zamanın artması gibi faktörler bu durumda rol oynayabilmektedir. Ancak özel gereksinimli bireyler üzerine tutum ve farkındalıkları bu konu üzerinde edindikleri bilgi ve ilgilerine yönelik değişiklik göstermektedir. Dolayısıyla sınıf düzeyinin artması ya da azalması ile ZEBSEYTÖ’de farklılaşma görülmeyeceği sonucu olası bir sonuçtur. Literatür incelendiğinde mevcut araştırmadan elde edilen bulgulara benzer sonuçlar elde etmiş araştırmalar olduğu görülmektedir (Çiriş ve Uyar, 2023; Akdal ve Başkanoş, 2021; Çar vd., 2019; Yıldırım ve Yüksel 2022; Ertuğral, 2022; Kabak, 2019). Diamond, Hong ve Tu (2008) ve Yu, Ostrosky ve Fowler (2015) tarafından yapılan araştırmanın sonuçları da benzer niteliktedir. Araştırma sonucunda artan yaş ile gelişen duygusal duyarlılık ve engelli bireylere dair tutum ve farkındalık düzeyi arasında birbirini destekleyen bir ilişkinin olduğunu belirlenmiştir. Bununla birlikte literatür incelendiğinde mevcut araştırma sonuçları ile farklılık gösteren çalışmaların var olduğu da görülmektedir (Kemeç, Tekkurşun-Demir ve Koç, 2018; Atasoy ve Pekel, 2021).

- Araştırmaya katılan spor bilimleri fakültesi öğrencilerinin ders alma durumları değişkeni ile ZEBSEYFÖ ve ZEBSEYTÖ arasında istatistiksel olarak anlamlı düzeyde bir farklılık olduğu sonucu elde edilmiştir. Özel gereksinimli bireylere yönelik eğitim alan bireylerin ZEBSEYFÖ ve ZEBSEYTÖ’den elde ettikleri ortalama puanlarının daha yüksek olduğu

sonucuna ulaşılmıştır. Bu durum özel gereksinimli bireylere yönelik eğitim alan bireylerin farkındalık ve tutum düzeylerinin daha yüksek olduğu anlamına gelmektedir. Özel gereksinimli bireylere yönelik eğitim almanın tutum ve farkındalığı artırması beklenen bir sonuç olarak karşımıza çıkmaktadır. Literatür incelendiğinde mevcut araştırma sonuçları ile benzerlik gösteren araştırmaların yer aldığı görülmektedir (Altınışik, İlhan ve Kurtipek, 2021; Ertuğral, 2022; Kırimoğlu vd., 2016; Atasoy, 2021; Baştuğ, Say ve Dereceli, 2019). Ancak literatür incelendiğinde mevcut araştırma bulgularından farklı bulgular elde etmiş olan araştırmaların da var olduğu görülmektedir (Turhal vd., 2022; Çiriş ve Uyar, 2023; Yaşın ve İlhan, 2021).

- Araştırmaya katılan spor bilimleri fakültesi öğrencilerinin öğrenim gördükleri bölüm değişkenleri ile ZEBSEYFÖ ve ZEBSEYTÖ arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık olmadığı görülmektedir. Araştırmaya katılan bireylerin öğrenim gördükleri bölüm ile tutum ve farkındalık düzeyleri arasında anlamlı düzeyde bir farklılığa rastlanmamıştır. Fakültelerde yer alan bölümlerin temel bir eğitimi paylaştıkları düşünüldüğünde bu durumun olası bir sonuç olarak karşımıza çıkması beklenmektedir. Aynı akademik ortamda öğrenim görülen durumlarda benzer bir tutum ve farkındalığın oluşması beklenen sonuçlar arasında yer almaktadır. Nitekim literatür incelendiğinde de mevcut araştırma bulguları ile benzer bulgular elde etmiş araştırmaların var olduğu görülmektedir (Dursun, Güler ve Mutlu-Bozkurt, 2019; Karataş, 2020; Çiriş ve Uyar, 2023). Gerçekleştirilen araştırma bulguları incelendiğinde mevcut araştırma bulguları ile benzerlik gösterdikleri anlaşılmaktadır.
- Araştırmaya katılan spor bilimleri fakültesi öğrencilerinin özel gereksinimli bir yakını veya tanıdığı olma durumu değişkeni ile ZEBSEYFÖ ve ZEBSEYTÖ arasında istatistiksel olarak anlamlı düzeyde bir farklılık olmadığı sonucu elde edilmiştir. Özel gereksinimli tanıdığı veya yakını olan bireyler ile olmayan bireylerin tutum ve farkındalık düzeylerinin benzer olduğu araştırma bulgularına göre yorumlanabilmektedir. Bu durum son zamanlarda özel gereksinimli bireylere yönelik farkındalığın ve tutumun

arttığını ifade etmektedir. Bu durum üzerinde eğitim düzeyinin artması, sosyal medya, yasal ve hukuki düzenlemeler gibi etmenler etkin rol oynamaktadır. Literatür incelendiğinde gerçekleştirilen mevcut araştırma bulguları ile benzer bulgular elde ettiği görülen araştırmalar mevcuttur (Dursun, Güler ve Mutlu-Bozkurt, 2019; Yaşın ve İlhan, 2021; Yılmaz vd., 2019; Kırimoğlu vd., 2017; Atasoy ve Pekel, 2021; Karataş, 2020; Kemeç, Tekkurşun-Demir ve Koç, 2018, Kırimoğlu vd., 2016). Ancak bununla birlikte literatür incelendiğinde özel gereksinimli bir yakını veya tanıdığı olma durumu değişkeni ile tutum ve farkındalık arasında istatistiksel olarak anlamlı düzeyde farklılık tespit edilen araştırmaların da var olduğu bilinmektedir (Baştuğ, Say ve Dereceli, 2019; Atasoy, 2021; Altınışik, İlhan ve Kurtipek, 2021; Yıldırım ve Yüksel, 2022; Çubukçu ve Acet, 2022). Nitekim u araştırmalar yakınları arasında zihinsel engelli birey bulunanların daha yüksek düzeyde tutum ve farkındalıkları olduğunu göstermektedir uluslararası literatürde yer alan araştırmalar da bu durumu desteklemektedir (Armstrong, Morris, Abraham, Ukoumunne ve Tarrant, 2016; Favazza, Phillipsen ve Kumar, 2000; Gasser, Malti ve Buholzer, 2014; Kalyva ve Agaliotis, 2009)

- Araştırmaya katılan spor bilimleri fakültesi öğrencilerinin ZEBSEYFÖ'den elde ettikleri puan ortalamaları ile ZEBSEYTÖ ortalamaları arasında gerçekleştirilen Pearson Korelasyon analizi sonuçlarına göre iki ölçek arasında pozitif yönde yüksek düzeyde anlamlı bir ilişki olduğu sonucu elde edilmiştir. Bireylerin tutumlarının arttıkça farkındalık düzeylerinin de artacağı araştırma bulgularında görülmektedir. Literatür incelendiğinde Yıldırım ve Yüksel (2022) tarafından beden eğitimi ve spor öğretmen adayları üzerinde gerçekleştirilen araştırmada da mevcut araştırma bulguları ile benzer bulgular gözlemlenmektedir.

SONUÇ

Zihinsel engelli bireylerde sporun etkilerine yönelik tutum ve farkındalıkları demografik değişkenler açısından incelemek ve iki bağımlı değişken arasındaki korelasyonu

incelemek amacı ile gerçekleştirilen bu araştırma sonucunda: Spor bilimleri fakültesi öğrencilerinin cinsiyet, sınıf düzeyi, öğrenim görülen bölüm ve özel gereksinimli bir yakını olma durumları ile ZEBSEYFÖ ve ZEBSEYTÖ arasında istatistiksel olarak anlamlı düzeyde farklılık olmadığı sonucu elde edilmiştir. Ancak bununla birlikte katılımcıların özel gereksinimli bireylere yönelik ders alma durumları değişkeninde anlamlı düzeyde bir farklılık olduğu gözlemlenmiştir. Katılımcıların iki bağımlı değişkenden elde ettikleri puanların ortalamaları korelasyon analizi ile incelendiğinde ZEBSEYFÖ ve ZEBSEYTÖ arasında pozitif yönde yüksek düzeyde anlamlı bir ilişki olduğu sonucu araştırma bulgularına bakıldığında görülmektedir.

KAYNAKLAR

- Akdal, D. ve Başkonuş, T. (2021). Özel eğitim öğretmen adaylarının zihinsel yeterliliği olan bireylerin sportif etkinliklerine ve spora yönelik tutumlarının incelenmesi. *Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi SBE Dergisi*, 11(1), 1-20. <https://doi.org/10.30783/nevsosbilen.747278>
- Alicı, D. (2013). Okula yönelik tutum ölçeğinin geliştirilmesi: Güvenirlik ve geçerlik çalışması. *Eğitim ve Bilim*, 38(168), 318-331.
- Altınışik, Ü., İlhan, EL. ve Kurtipek, S. (2021). Zihinsel engelli bireylerde sporun etkilerine yönelik farkındalık: Spor yöneticisi adayları üzerine bir araştırma. *Cbü Beden Eğitimi ve Spor Bilimleri Dergisi*, 16(2), 79-90. <https://doi.org/10.33459/cbubesbd.973598>
- Armstrong, M., Morris, C., Abraham, C., Ukoumunne, O. C., Tarrant, M. (2016). Children's contact with people with disabilities and their attitudes towards disability: a cross-sectional study. *Disabil. Rehabil*, 38, 879-888.
- Atasoy, T. (2021). Investigation of attitudes of mentally handicapped individuals towards sports activities according to professional self-esteem levels of special education teachers (Istanbul sample). *Journal of Rol Sport Sciences*, 2(2), 45-56. <https://doi.org/10.29228/roljournal.50671>
- Atasoy, T. ve Pekel, A. (2021). Zihinsel engelli çocuğa sahip ailelerin sporun etkilerine yönelik farkındalık düzeylerinin incelenmesi. *Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Spor Bilimleri Dergisi*, 4(2), 96-107.
- Aykut, Ç., Emecen, DD., Dayı, E. ve Karasu, N. (2014). Zihin engelli öğrencilere küçük grup öğretimi sırasında video ipucu kullanılarak zincirleme becerilerin kazandırılması. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Bilimleri*, 14(3), 1075-1087. <https://doi.org/10.12738/Estp.2014.3.1984>
- Ayyılmaz, A., Bilgin, U., Okan, İ. ve Çolakoğlu, F. (2023). Zihinsel engelli öğrenci velilerinin ve öğretmenlerinin sporun etkilerine yönelik farkındalık ve tutum düzeylerinin incelenmesi (Yozgat il örneği). *Yalova Üniversitesi Spor Bilimleri Dergisi*, 2(2), 195-212.
- Başgöze, F. (2019). *Zihinsel yetersizliği olan çocuğa sahip ebeveynlerin problem çözme becerileri ile yaşam doyumlarının incelenmesi*. Yüksek Lisans Tezi. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eğitim Bilimleri Anabilim Dalı. Erzincan: Binali Yıldırım Üniversitesi.
- Baştuğ, G., Say, M. ve Dereceli Ç. (2019). Gençlik ve spor il müdürlüğü yöneticilerinin mesleki benlik saygısı düzeylerine göre zihinsel engelli bireylerin sportif etkinliklerine yönelik tutumlarının incelenmesi. *Cbü Beden Eğitimi ve Spor Bilimleri Dergisi*, 14(1), 105-120. <https://doi.org/10.33459/cbubesbd.547928>
- Büyüköztürk, Ş., Çakmak, E. K., Akgün, Ö. E., Karadeniz, Ş. ve Demirel, F. (2009). *Bilimsel araştırma yöntemleri* (3. Basım). Pegem Akademi.
- Çar, B., Yarayan, Y. E., İlhan, E. L., ve Güzel, N. A. (2019). Zihinsel yetersizliği olan bireylerde sporun etkilerine yönelik farkındalık: Fizyoterapist adaylarına yönelik bir araştırma. *Journal of Physical Education & Sports Science/ Beden Eğitimi ve Spor Bilimleri Dergisi*, 13(3).
- Casebolt, K. M., & Hodge, S. R. (2010). High school physical education teachers' beliefs about teaching students with mild to severe disabilities. *Physical Educator*, 67(3), 140-156.
- Çil, H. ve İlhan, E. L. (2023). Bedensel engelli sporcu ve sedanter bireylerin normal gelişim gösteren bireylere karşı tutumları: Tersine bir yaklaşım. *MANAS Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 12(4), 1473-1484. <https://doi.org/10.33206/mjss.1266869>

- Çil, H., İlter, İ. ve İlhan, E. L. (2023). Sporcu olmak ya da olmamak: Bedensel engelli bireylerde olumlu düşünme ve stres. *CBÜ Beden Eğitimi ve Spor Bilimleri Dergisi*, 18(1), 38-49. <https://doi.org/10.33459/cbubesbd.1177419>
- Çiriş, V. ve Uyar, M. B. (2023). Öğretmen adaylarının zihinsel engelli bireylerde sporun etkilerine yönelik farkındalıklarının farklı değişkenler açısından incelenmesi (Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi Örneği). *International Journal of Eurasia Social Sciences/Uluslararası Avrasya Sosyal Bilimler Dergisi*, 14(52).
- Conroy, M. A., Asmus, J. M., Ladwig, C. N., Sellers, J. A., & Valcante, G. (2004). The effects of proximity on the classroom behaviors of students with autism in general education strategies. *Behav. Disord.* 29, 119–129.
- Çubukçu-Okçu, Ç. ve Acet, M. (2022). Ortaokul ve lise öğrencilerinin zihinsel engelli bireylerde sporun etkilerine yönelik farkındalık düzeyinin incelenmesi. *Social Sciences Studies Journal (SSS Journal)*, 5(47), 5865-5871.
- De Boer, A., Pijl, S. J., Post, W., & Minnaert, A. (2013). Peer acceptance and friendships of students with disabilities in general education: The role of child, peer, and classroom variables. *Soc. Dev.* 22, 831–844.
- Diamond, K. E., Hong, S.-Y., Tu, H. (2008). Context influences preschool children's decisions to include a peer with a physical disability in play. *Exceptionality*, 16, 141–155.
- Dursun, M., Güler, B. ve Bozkurt, T. M. (2019). Öğretmen adaylarının zihinsel engelli bireylerin sportif etkinliklere katılımına ilişkin tutumlarının incelenmesi. *Beden Eğitimi ve Spor Bilimleri Dergisi*, 13(3), 202-209.
- Ertuğral, A. (2022). *Üniversite öğrencilerinin zihinsel engelli bireylerde sporun etkilerine yönelik farkındalık düzeylerinin incelenmesi: Doğu Karadeniz Bölgesi*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Giresun Üniversitesi. Giresun
- Favazza, P. C., Phillipsen, L., & Kumar, P. (2000). Measuring and promoting acceptance of young children with disabilities. *Except. Child*, 66, 491–508.
- Fraenkel, J. R. ve Wallen, N. E. (1990). *How to design and evaluate research in education*. Order Department, McGraw Hill Publishing Co., Princeton Rd.
- Gasser, L., Malti, T., Buholzer, A. (2014). Swiss children's moral and psychological judgments about inclusion and exclusion of children with disabilities. *Child Dev*, 85, 532–548.
- Güler, G. Y. (2023). *Beden eğitimi ve spor öğretmenleri ile antrenörlerin zihinsel engelli bireylerde spora yönelik farkındalık düzeyinin araştırılması*. Yüksek Lisans Tezi. Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, Rize.
- İlhan, E. L. ve Esentürk, O. K. (2015). An effort to develop an awareness scale regarding effects of sport on persons with intellectual disabilities. *CBU Journal of Physical Education and Sport Sciences*, 9(1), 19-36.
- İlhan, E. L. ve Esentürk, O. K. (2015). Zihinsel engelli bireylerde sporun etkilerine yönelik farkındalık ölçeği (ZEBSEYFÖ) geliştirme çalışması. *CBÜ Beden Eğitimi ve Spor Bilimleri Dergisi*, 9(1), 19-36.
- İlhan, E. L., Esentürk, O. K. ve Yarımkaya, E. (2016). Zihinsel engelli bireylerin sportif etkinliklerine yönelik tutum ölçeği (ZEBSEYTÖ): Geçerlik ve güvenirlik çalışması. *International Journal of Human Sciences*, 13(1), 1141-1160.
- İlhan, E. ve Kabak, S. (2020). *Farklı branşlardaki öğretmenlerin zihinsel engelli bireylerin sportif etkinliklerine yönelik farkındalık ve tutum*

düzeyleri. Gece Kitaplığı.

- Kalyva, E. ve Agaliotis I. (2009). Can contact affect Greek children's understanding of and attitudes towards peers with physical disabilities? *Eur. J. Spec. Needs Educ*, 24, 213–220.
- Karataş, Z. (2020). Sosyal hizmet ve ilahiyat lisans programı öğrencilerinin engelli bireylere ilişkin tutumları. *Tıbbi Sosyal Hizmet Dergisi*, (15), 65-79. <https://doi.org/10.46218/tshd.710073>
- Kardaş, N. T., Kardaş, S. B. ve Sadık, R. (2017). Zihinsel engelli çocuğu olan bireylerin çocuklarının sportif etkinliklerine yönelik tutumlarının incelenmesi. *Ulusal Spor Bilimleri Dergisi*, 1(2), 34-43.
- Keleş, S. (2021). *Milli Eğitim Bakanlığı'nda görev yapan öğretmenlerin zihinsel engelli bireylerde sporun etkilerine yönelik farkındalık düzeylerinin incelenmesi: Adıyaman/Çelikhan örneği*. Yüksek Lisans Tezi. İnönü Üniversitesi/Sağlık Bilimleri Enstitüsü/Beden Eğitimi ve Spor Ana Bilim Dalı.
- Kemeç, D. G., Demir, G. T. ve S., Koç (2018). Doktor adaylarının zihinsel yetersizliği olan bireylerde sporun etkilerine yönelik farkındalıkları. *Gaziantep Üniversitesi Spor Bilimleri Dergisi*, 3(4), 153-168. <https://doi.org/10.31680/gaujss.448576>
- Kırcaali-İftar, G. (1998). Özel gereksinimli bireyler ve özel eğitim. *Eskişehir Anadolu Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi Yayınları*.
- Kırımoğlu, H., Esentürk, O., İlhan, E. L. ve Yılmaz, A. (2016). İlköğretim, özel eğitim ve rehabilitasyon merkezi öğretmenleri ile beden eğitimi ve spor öğretmen adaylarının zihinsel engelli bireylerin fiziksel egzersize katılımlarının etkilerine yönelik farkındalık düzeylerinin incelenmesi. *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 5(4), 231-244.
- Kırımoğlu, H., Yılmaz, A., Soyer, F., Beyleroğlu, M. ve İlhan, E. (2016). Research of the awareness

level of sports of physical education and sports teacher candidates towards the effects of sports in mentally insufficient individuals. *Journal of Physical Education and Sport Sciences*, 10(1).

- Korkut, A. (2020). *Antrenörlerin zihinsel engelli çocuklara yönelik tutumlarını etkileyen faktörlerin incelenmesi*. Yüksek Lisans Tezi. İstanbul Gelişim Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü.
- Lin, J.-D., Lin, P.-Y., Lin, L.-P., Chang, Y.-Y., Wu, S.-R. ve Wu, J.-L. (2010). Physical activity and its determinants among adolescents with intellectual disabilities. research in object control skills and physical activity. *Developmental Disabilities*, 31, 263–269. <https://doi.org/10.1016/j.ridd.2009.09.015>
- Lin, J.-D., Yen, C.-F., Li, C.-W. ve Wu, J.-L. (2005). Patterns of obesity among children and adolescents with intellectual disabilities in Taiwan. *Journal of Applied Research in Intellectual Disabilities*, 18, 123–129. <https://doi.org/10.1111/j.1468-3148.2005.00241.x>
- MEB (2020). Özel eğitim meslek okulu beden eğitimi ve spor dersi öğretim programı.
- Morley, D., Bailey, R., Tan, J., & Cooke, B. (2005) Inclusive physical education: teachers' views of including pupils with special educational needs and/or disabilities. *European Physical Education Review*, 11, 84-107.
- Nunnally, J.C. (1978). *Psychometric theory* (2nd edition). Mcgraw-Hill.
- Şahbaz, Ü. ve Kalay, G. (2010). Okulöncesi eğitimi öğretmen adaylarının kaynaştırmaya ilişkin görüşlerinin belirlenmesi. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 19, 116-135.
- Sit, C. H. P., Mcmanus, A., Mckenzie, T. L. ve Lian, J. (2007). Physical activity levels of children in special schools. *Preventive Medicine*,

45, 424–431. <https://doi.org/10.1016/j.ypmed.2007.02.003>

Tabachnick, B. G. ve Fidell, L. S. (2013). Using multivariate statistics (6th Ed.). Pearson.

Turhal, S. N., Başkut, Y. H., Altınışik, Ü. ve İlhan, L. (2022). Zihinsel yetersizliği olan bireylerin ebeveynlerinin sporun etkilerine yönelik farkındalık düzeyleri. *Cbü Beden Eğitimi ve Spor Bilimleri Dergisi*, 17(2), 194-206. <https://doi.org/10.33459/cbubesbd.1145570>

Vignes C., Godeau E., Sentenac M., Coley N., Navarro F., Grandjean H., et al. (2009). Determinants of students' attitudes towards peers with disabilities. *Dev. Med. Child Neurol*, 51, 473–479.

Yaşın, İ. ve İlhan, L. (2021). Beden eğitimi öğretmenlerinin zihinsel engelli bireylerin sportif etkinliklerine yönelik tutum profilleri. *Herkes İçin Spor ve Rekreasyon Dergisi*, 3(1), 30-35.

Yetim, A. (2014, Mayıs). *Engelliler sporuna sosyolojik yaklaşım*. 2. Uluslararası Engellilerde Beden Eğitimi ve Spor Kongresi.

Yıldırım, A. ve Yüksel, M. F. (2022). Beden eğitimi ve spor öğretmeni adaylarının zihinsel engelli bireylerde sporun etkilerine yönelik tutum ve farkındalık düzeylerinin belirlenmesi. *Türk Spor Bilimleri Dergisi*, 5(2), 115-126. <https://doi.org/10.46385/tsbd.1177496>

Yılmaz A., Şentürk U. ve Demir E. (2015). Zihinsel engellilerde fiziksel aktiviteye yönelik uygulamaların içerik analizi. *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 3(13), 312-327. <https://doi.org/10.16992/ASOS.687>

Yılmaz, A., Kırmoğlu, H., Aslanboğa, T. ve Aslanboğa, R. (2019). Gençlik ve Spor İl Müdürlüğü çalışanlarının zihinsel engelli bireylerin sportif etkinliklerine yönelik tutum düzeyinin incelenmesi (Bingöl il örneği). *Gaziantep Üniversitesi Spor Bilimleri Dergisi*,

4(3), 360-372. <https://doi.org/10.31680/gaunjss.574732>

Yu, S., Ostrosky, M. M., Fowler, S. A. (2015). The relationship between preschoolers' attitudes and play behaviors toward classmates with disabilities. *Top. Early Child Spec. Educ*, 35, 40–51.

Zengin, S. (2019). Determination of attitude levels of teachers working in school for disabled students toward the sportive activities of mentally disabled individuals (Mus province example). *International Education Studies*, 12(10), 22-26. <https://doi.org/10.5539/ies.v12n10p22>

Yazar Katkı Oranı

Araştırmacılar, bu çalışmanın tümüne eşit katkıda bulunmuştur. Ayrıca araştırmacılar herhangi bir çıkar çatışması bildirmemiştir.

**İLKÖĞRETİM MATEMATİK ÖĞRETMENLERİNİN
LİSANS EĞİTİMLERİ BAĞLAMINDA MESLEKİ
KARİYERLERİNE İLİŞKİN GÖRÜŞLERİ**

MIDDLE SCHOOL MATHEMATICS TEACHERS' VIEWS
ON THEIR PROFESSIONAL TRAJECTORIES IN THE
CONTEXT OF THEIR UNDERGRADUATE EDUCATION

Atilla ÖZDEMİR ¹, Tunahan TURHAN ²

12

İLKÖĞRETİM MATEMATİK ÖĞRETMENLERİNİN LİSANS EĞİTİMLERİ BAĞLAMINDA MESLEKİ KARİYERLERİNE İLİŞKİN GÖRÜŞLERİ

MIDDLE SCHOOL MATHEMATICS TEACHERS' VIEWS ON THEIR PROFESSIONAL TRAJECTORIES IN THE CONTEXT OF THEIR UNDERGRADUATE EDUCATION

Atilla ÖZDEMİR¹, Tunahan TURHAN²

Anahtar Kelimeler:

İlköğretim Matematik
Öğretmenliği Lisans
Programı,
Matematik Eğitimi,
Matematik Öğretmeni
Yetiştirme

Keywords:

Elementary Mathematics
Education Undergraduate
Program,
Mathematics Education,
Training of Mathematics
Teachers

ÖZ

Bu çalışmanın temel amacı, ilköğretim matematik öğretmenlerinin lisans eğitimleri bağlamında mesleki kariyerlerine ilişkin görüşlerinin alınmasıdır. Bu amaca ulaşmak için çalışma grubunun belirlenmesi, veri toplama kaynakları ve verilerin analizi süreçlerinde nitel yöntem esas alınmıştır. Çalışma grubunda, resmi orta okullarda görev yapan toplam 13 matematik öğretmeni bulunmaktadır. Araştırmada veri toplama aracı olarak dört ayrı form kullanılmıştır. Sonuç olarak matematik öğretmenlerinin lisans eğitimleri bağlamında mesleki yeterliklerine ilişkin görüşleri incelendiğinde öğretmenlik meslek bilgisi ve mesleki doyum anlamında güçlü hissettikleri, bürokrasi, eğitim-öğretim süreci ile sosyo-ekonomik durumlar bağlamında mesleki zorluk yaşadıklarını ifade etmişlerdir. Lisans eğitimlerinin mesleğe hazırlanmada yetersiz olduğunu bu durumu özellikle mesleklerinin ilk yıllarında hissettiklerini belirtmişlerdir. Lisans ders içeriklerinin matematik öğretmenlerinin mesleki yeterliklerini artırabilmesi adına daha çok uygulamaya dönük ve alan eğitimi dersi ağırlıklı olmasını, öğretmenlik uygulaması derslerine sadece dördüncü sınıfta değil ara sınıflarda da yer verilmesi gerektiğini vurgulamışlardır. Araştırma sadece çalışma gurubundaki öğretmen görüşleri ile sınırlıdır. Bu nedenle matematik öğretmenlerinin yetiştirilmesinde görev alan tüm paydaşlarla öğretmenlerin mesleki yeterlikleri üzerine çalışmalar, değişen lisans programların etkililiğine ilişkin boylamsal çalışmalar yapılabilir.

ABSTRACT

Our main aim in this study is to collect the opinions of middle school mathematics teachers about their professional careers in the context of their undergraduate education. To achieve this goal, we used the qualitative method to determine the working group, data collection sources, and data analysis processes. We used four different forms as data collection tools in the study. The study group consisted of 13 mathematics teachers working in public middle schools. Consequently, when examining how mathematics teachers viewed their professional competencies during their undergraduate education, they stated that they felt strong in teaching profession knowledge and professional satisfaction, while experiencing professional difficulties in bureaucracy, education-teaching process, and socio-economic conditions. They said that their undergraduate education was insufficient to prepare them for the profession, and they felt this situation especially in the early years of their careers. They stressed the importance of aligning undergraduate course content with practical applications, advocating for the inclusion of field education courses to bolster the professional capabilities of mathematics educators. In addition, they recommended extending teaching practice opportunities beyond the senior year to encompass the freshman through senior years, thereby further enhancing the pedagogical skills of preservice teachers. Our research is limited to the opinions of the teachers in the study group. For this reason, we recommend that future studies involve all stakeholders in the training of mathematics teachers, focusing on the professional competencies of teachers, and conducting longitudinal studies to assess the effectiveness of changes in undergraduate programs.

¹Dr. Öğr. Üyesi, Süleyman Demirel Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, atillaozdemir@sdu.edu.tr, ORCID: 0000-0003-4775-4435

²Doç. Dr., Süleyman Demirel Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, tunahanturhan@sdu.edu.tr, ORCID: 0000-0002-9632-2180

Alıntılanmak için/Cite as: Özdemir, A. ve Turhan, T. (2024). İlköğretim matematik öğretmenlerinin lisans eğitimleri bağlamında mesleki kariyerlerine ilişkin görüşleri. Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 174-202.

GİRİŞ

Kovid-19 küresel salgın sürecinde okulların kapatılması ve yüz yüze eğitime devam edilememesi, acil uzaktan eğitim (acil uzaktan öğretim) sürecini başlatmıştır. Bu süreçte, öğretmenler ve öğrenciler, yüz yüze eğitim dışında yeni bir deneyim yaşamışlardır. Okulların bu dönemde toplum için anlamı üzerine düşünme gerekliliği ortaya çıkmıştır. Bolman ve Deal (2003), okulları anlamak için yapısal çerçeve, insan kaynakları çerçevesi, politik çerçeve ve sembolik çerçeve şeklinde dörtlü bir çerçeve modeli önermişlerdir. Bu çerçevelerin her biriyle ilgili alanyazında çeşitli çalışmalar yapılmış ve eğitim öğretimle ilgili süreçler üzerindeki etkileri ortaya konulmuştur (Baloğlu, 2001; Büyükkaragöz, 1997; Garipağaoğlu, 2016; Moore, 2000; Senemoğlu, 2009; Serin ve Buluç, 2012; Tanrıoğan vd., 2014; Yeşil, 2002). İnsan kaynakları çerçevesinin bir ögesi olarak öğretmenler ve öğretmen nitelikleri önemli bir olgu olarak karşımıza çıkmaktadır (Anderson vd., 2007; Hill vd., 2005). Öğretimin niteliği öğretmenin niteliği ile doğru orantılı olmakla birlikte öğretmen niteliği sınıf içi uygulamaların etkililiğinden gelmektedir (Borg, 2001; Kagan, 1992; Karagöz-Akar, 2015; Kilpatrick, 2001; Skott, 2015). Dünyada yaygın olarak kullanılan klasik öğretim süreçlerinde öğretmen dersi öğrencilerin anlaması için gerekli olan bilgileri sunar, öğrenciler de bu bilgileri not alır ve anlamaya çalışır. Öğrencilerin öğrenme düzeylerinin anlaşılması için ölçme ve değerlendirme yapılması gereklidir. Ancak burada öğrenen tarafından bilginin ne kadar anlamlandırabildiği genel olarak göz ardı edilmektedir. Bu konudaki önemli eleştirilerden biri “öğretim yöntem ve teknikleri, eğitim sorunları ve çözümleri, iyi öğretimin nasıl yapılabileceği hakkında saatlerce konuşabilecek malumatı olup öğrenme-öğretme sürecini etkili şekilde tasarlayıp yönetemeyen öğretmenler” olduğudur (Kesen ve Öztürk, 2019). Oysa PISA sonuçlarına göre yüksek performans gösteren ülkelerin eğitim sistemlerine bakıldığında buradaki farklılıkların nedenlerinden birinin öğretmen seçim süreçleri ve sonrasında uygulanan eğitimin niteliği olduğu ifade edilmektedir (Özerbaş ve Safi, 2022). Hem hizmet öncesi hem de hizmet içi öğretmen yetiştirme süreçlerinde öğretmenlerin mesleki gelişim ihtiyaçları tespit edilerek iyileştirilmesine yönelik çalışmaların yapılması öğretmen

niteliğinin artırılması için birinci önceliktir (Eraslan, 2009; TEDMEM, 2019).

Öğretmen yetiştirme ile ilgili program içeriklerine ilişkin çalışmalara bakıldığında pek çok çalışmanın farklı ülkelerin öğretmen yetiştirme süreçlerini karşılaştırdığı (Aras ve Sözen, 2012; Baki, 2010; Baki ve Bektaş-Baki, 2016; Çankaya, 2007; Erbilgin ve Boz, 2013; Kalkanlı, 2009), bazı çalışmalarda ise ilköğretim matematik öğretmenliği (İMÖ) lisans programlarına ilişkin öğretim elemanı ve öğretmen adaylarının görüşlerinin alındığı (Artut ve Bal, 2005; Baştürk, 2011; Boz-Yaman ve Ekinci, 2021; Çavuşoğlu, 2014; Demir vd., 2021; Demircan, 2010; Eraslan, 2009; Erol, 2013; Genç ve Akıncı, 2019; Gökçek ve Baran-Kaya, 2017; Kaymakçı vd., 2018; Kuzu, 2017; Özdemir, 2018; Özgen ve Obay, 2016; Sezer, 2020; Yenilmez, 2011), bazı çalışmalarda ise ilköğretim matematik öğretmenlerinin, lisans program içeriklerine dair görüşleri alınmıştır (Akıncı ve Dübüş, 2022; İlhan vd., 2021; Peker ve Geçici, 2023; Yılmaz, 2014). Dünyadaki çalışmalara bakıldığında ise farklı ülkelerin öğretmen yetiştirme süreçlerinin karşılaştırılması (Burghes, 2011; Toh vd., 2013; Yang vd., 2022), matematik öğretmeni yetiştirmede çok kültürlülük (Gerdes, 1998; Keitel vd., 1989; Leung, 2021), müfredat değişikliklerine ilişkin matematik öğretmenlerinin görüşleri (Burch & Spillane, 2003; Chapman & Wood 2004; da Ponte, 2012; Drake, 2006; März & Kelchtermans, 2013; Moore, 1997), matematiği öğretme bilgisi (Ball, 1990; Brenner, 2002; Clarke, 1997; Nicol, 2002; Taylor, 2012; Van Zoest vd., 2012) ve matematik öğretmenlerinin teknolojik pedagojik alan bilgisi üzerine çalışmalar mevcuttur (Mailizar vd., 2021; Niess, 2008; Patahuddin vd., 2016; Young vd., 2019).

Literatürdeki mevcut çalışmalara baktığımızda, bu çalışmanın benzerlerine yakın olduğu düşünülen bazı araştırmalar mevcuttur. Örneğin, Yılmaz (2014) tarafından gerçekleştirilen bir çalışmada öğretmenlerin alan dersleri açısından mesleki yeterlikleri incelenmiştir. Akıncı ve Dübüş (2022) tarafından yapılan başka bir çalışmada ise 2018'de uygulamaya konulan ilköğretim matematik öğretmenliği programındaki değişikliklerle ilgili

öğretmen görüşleri araştırılmıştır. Matematik öğretmen adaylarıyla yapılan İlhan ve diğerleri (2021) ile Peker ve Geçici (2023) tarafından gerçekleştirilen iki farklı çalışmada ise öğretmen adaylarının güncel (2018) ve eski lisans programlarına ilişkin görüşleri incelenmiştir. Bu çalışmada, önceki araştırmalardan farklı olarak ilköğretim matematik öğretmenlerinin mesleki yeterlikleri, alan bilgisi, alan eğitimi bilgisi ve pedagoji bilgisi bağlamında ele alınmıştır. Lisans ders programlarının, öğretmenlerin mesleki kariyerlerindeki bilgi, beceri ve yeterliklerine olan etkisi de değerlendirilmiştir. Ayrıca, 2018'den itibaren ilköğretim matematik öğretmenliği lisans programları içeriğinin mesleki ihtiyaçlar bağlamında değerlendirilmesi yapılmıştır. Yükseköğretim Kurulu tarafından (YÖK, 2020) alınan bir kararla, Eğitim/Eğitim Bilimleri Fakültelerinin öğretmenlik lisans programlarının geliştirilmesi ve güncellenmesi süreci yükseköğretim kurumlarına devredilmiştir. Bu bağlamda, bu araştırmanın elde edilen sonuçlarının ilköğretim matematik öğretmenliği lisans program içeriklerinin yeniden belirlenmesine katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Bu kapsamda çalışmanın temel amacı, ilköğretim matematik öğretmenlerinin lisans eğitimleri bağlamında mesleki kariyerlerine ilişkin görüşlerinin alınmasıdır.

Bu amaca ulaşmak için aşağıdaki sorulara cevap aranmıştır:

- İlköğretim matematik öğretmenlerinin lisans derslerinin (1998 ve 2007 lisans dersleri) mesleki kariyerlerine olan etkisine ilişkin görüşleri nasıldır?
- İlköğretim matematik öğretmenlerinin mesleki deneyimlerine ilişkin görüşleri nelerdir?
- İlköğretim matematik öğretmenlerinin bilgi, beceri ve yeterliklerine ilişkin görüşleri nasıldır?
- İlköğretim matematik öğretmenlerinin 2018 yılında yayımlanan İMÖ lisans programına ilişkin görüşleri nasıldır?

YÖNTEM

Araştırma Deseni

İlköğretim matematik öğretmenlerinin mesleki yeterliklerine ilişkin görüşlerinin belirlenmesinin amaçlandığı bu çalışmada çalışma grubunun belirlenmesi, veri toplama kaynakları ve verilerin analizi süreçlerinde nitel yaklaşım esas alınmıştır. Nitel metodoloji tümevarımsal bir çözümlenme sunan kelimeler, resimler, imgeler gibi çeşitli veri kaynaklarına dayanan bir araştırma yöntemi olarak tanımlanmaktadır (Yıldırım ve Şimşek, 2017). Nitel yöntemle desenlenmiş araştırmalarda incelenen olay veya olgu hakkında derin bir algıya ulaşma gayreti söz konusudur (Creswell, 2013; Ivankova vd., 2006; Patton, 2015). Bu araştırma bir durum çalışması olup veriler bu amaca uygun bir gruptan toplanmıştır (Morgan, 1997; Mulisa, 2022). Durum çalışması, güncel bir olguyu kendi gerçek yaşam çerçevesi içinde çalışan nitel çalışma desendir (Yıldırım ve Şimşek, 2008, s. 277). Bir durum çalışmasında analiz; durumun ve ortamın detaylı bir betimlenmesinin yapılmasına bağlıdır (Cresswell, 2003).

Çalışma Grubu

Araştırmanın çalışma grubu, çalışmanın amacı ve esas alınan nitel metodoloji uyarınca amaçlı çalışma gruplarından uygun durum çalışma grubu olarak seçilmiştir. Amaçlı örneklemede sistematik ve rastgele seçilen durum örneklerinin araştırmanın amacı doğrultusunda amaçlı bir şekilde düzenlenmesidir (Marshall & Rossman, 2016). Araştırmanın odak noktasını ilköğretim matematik öğretmenlerinin mesleki yeterliliklerine ilişkin görüşleri oluşturmaktadır. Bu nedenle araştırmanın çalışma grubu bu konudaki tecrübelerini yansıtacak şekilde ve kıdem yılları dikkate alınarak oluşturulmuştur. Araştırmaya toplam 13 ilköğretim matematik öğretmeni dahil olmuştur. Çalışmaya katılan öğretmenlere ilişkin demografik bilgiler Tablo 1'deki gibidir.

Tablo 1. Öğretmenlere İlişkin Kişisel Bilgiler

Kişisel Bilgiler	Sayı (n)	Yüzde (%)	
1. Cinsiyet	Kadın	8	62
	Erkek	5	38
2. Mesleki Kıdem	6-10 yıl	5	38
	11-15 yıl	4	31
	16-20 yıl	4	31
3. Eğitim Düzeyi	Lisans	13	100
	Yüksek Lisans	0	0
	Doktora	0	0
4. Mezun Olunan Program	İlköğretim Matematik Öğretmenliği	13	100
5. Lisans Ders Programı	1998 Lisans Programı	9	64
	2007 Lisans Programı	4	29

Veri Toplama Araçları

Araştırmacılar, çalışmanın verilerini toplamak amacıyla dört ayrı form geliştirmiştir. Bu formların geliştirilmesi sürecinde, Büyüköztürk'ün (2005) belirttiği dört aşamalı bir yol izlenmiştir. İlk olarak, araştırmanın amacı belirlendi ve temel amaç, ilköğretim matematik öğretmenlerinin lisans eğitimlerinin mesleki kariyerlerine etkisini belirlemek olarak ortaya konulmuştur. Bu amaç doğrultusunda cevaplanması gereken farklı alt problemler belirlenmiştir.

Veri toplama araçlarının geliştirilmesi sürecinde ikinci aşama, maddelerin yazılması ve taslak formların oluşturulmasıdır. Bu aşamada, öncelikle ilgili alanyazın taranmış ve araştırmanın amacıyla tam olarak örtüşen bir çalışma bulunamamıştır. Ancak, öğretmen adayları ve öğretmenlerle yapılan çeşitli çalışmalar incelenmiştir. Bu bağlamda, çalışmanın problemleriyle ilgili ayrı formlar oluşturulmuştur.

Üçüncü aşamada, veri toplama araçlarının geliştirilmesinde uzman görüşlerine başvurulmuştur. Formdaki maddelerin ihtiyaç duyulan olgusal ve yargısal verileri kapsayıp kapsamadığını belirlemek için Matematik eğitimi, Türkçe eğitimi ve ölçme-değerlendirme alanlarında uzmanlaşmış üç uzmanın görüşleri alınmıştır. Uzmanlardan gelen geri bildirimler doğrultusunda gerekli düzenlemeler yapılmış ve son aşamaya geçilmiştir.

Son aşamada, ön uygulama, analizler ve formlara son şeklini verme aşamasıdır. Bu aşamada, araştırmaya

katılmayan iki öğretmenden formlardaki maddeleri değerlendirmeleri istenmiştir. Öneriler doğrultusunda, veri toplama araçlarına son hali verilerek nihai uygulama aşamasına geçilmiştir (bkz. Ek 1-2-3-4).

Çalışmanın Geçerlik ve Güvenirliği

Araştırmanın veri toplama aşamasında, katılımcılarla güven ortamı oluşturmak, uygun bir etkileşim kurarak, çalışmaya olan inandırıcılığı arttırmak açısından önemlidir (Creswell, 2013). Bundan dolayı araştırmacılar uygulamaya geçmeden önce öğretmenlere çalışmanın amacı konusunda bir bilgilendirme yaparak önceden etkileşim içinde bulunmuştur. İnanırıcılığı arttırmanın bir diğer yolu çeşitlemedir. Buna göre elde edilen bulguların doğruluk ve gerçekliğinin kontrolü için birden fazla araştırmacı, birden fazla veri kaynağı ile veri toplama yöntemi kullanılmalıdır (Merriam, 2013). Bu amaçla çalışmanın uygulanması esnasında araştırmacılar toplantı salonunda bulunarak ortama ilişkin gözlem notları ve öğretmenlerin görüş formları şeklinde çeşitli veri kaynaklarına başvurulmuştur. Süreç sonunda öğretmenlerin görüş formları ve gözlem notları ile beraber veri çeşitlemesi yoluna gidilerek analiz edilmiştir.

Bu araştırmada aktarılabirliği sağlamak amacıyla ayrıntılı betimleme stratejisi kullanılmış, zengin ve derinlikli olarak ortam ve katılımcılar tanımlanmış, araştırma notlarından ve çözümlenmelerden yapılan doğrudan alıntılarla desteklenerek bulgular ortaya konmuştur. Ayrıca amaçlı

örneklem kullanılarak çalışmaya katılan öğretmenlerin mesleki kıdemleri dikkate alınarak bir çalışma grubu oluşturulmuştur (Yıldırım ve Şimşek, 2017).

Veri Toplama Süreci

Araştırmanın verileri matematik öğretmenleri ile gerçekleştirilen bir çalışmada toplanmıştır. Çalışmaya başlamadan önce öğretmenlere araştırmayla ilgili bilgilendirme yapılmıştır. Matematik öğretmenleri kendi içlerinde mesleki kıdemleri gözetilerek üç ayrı gruba ayrılmıştır.

Araştırmacılar sürecin yürütülmesi, çalışma grubundaki katılımcılardan gelen sorular, katılımcıların görüşlerinin derinlemesine irdelenebilmesi için bireysel ve grupla beyin fırtınaları gerçekleştirmişlerdir. Çalışma Tablo 2’de verilen çalışma planına uygun olarak üç oturum şeklinde yürütülmüştür.

Tablo 2. Çalışma Akış Planı

Oturum No.	Saat Aralığı	Uygulanan Veri Toplama Aracı
1. Oturum	10.00-10.50	<ul style="list-style-type: none"> Katılımcılara İlişkin Demografik Bilgiler ve Temel Sorular Formu Mesleki Deneyim Formu
Ara		
2. Oturum	11.00-11.50	<ul style="list-style-type: none"> Bilgi, Beceri ve Yeterlikler Formu
Öğle Yemeği		
3. Oturum	13.00-14.00	<ul style="list-style-type: none"> Program Değerlendirme Formu

Veri Analizi

Araştırmada katılımcıların görüş ve düşünceleri veri toplama araçlarının içeriğine göre yüzde, frekans veya belirlenen temalara göre özetlenip, yorumlanarak bir betimsel analiz süreci geliştirilmiştir. Betimsel analizde temel amaç okuyucuya elde edilen bulguların düzenlenmiş ve yorumlanmış bir şekilde sunulmasıdır. Bu amaca ulaşmak için dört aşamadan oluşan bir yol izlenmiştir: (1)

analiz için genel bir çerçeve oluşturma, (2) oluşturulan çerçeveye göre verilerin işlenmesi, (3) elde edilen bulguların tanımlanması ve (4) bulguların yorumlanması (Yıldırım ve Şimşek, 2017). Araştırmanın birinci sorusu için öğretmenlerin lisans derslerine ilişkin görüşleri yüzde ve frekansla olarak verilmiş, diğer üç soru için elde edilen veriler içerik analizi ile nitel yöntemine uygun olarak analiz edilmiştir. Nitel araştırmalarda analiz süreci çalışmanın doğası gereği öznel olarak ifade edilirse de bu noktada araştırmacılar kendi bakış açılarının farkında olarak sadece katılımcıların görüş ve düşüncelerini kodlayarak onların deneyimlerini yansıtmışlardır. Bu analiz sürecinde, her bir öğretmenin cevap formları tekrar isimlendirilmiş (örneğin Ö1 şeklinde), ardından formlarda yer alan sorulara verdikleri cevaplar kendi içinde tekrar eden kavramlar ve ifadeler karşılaştırılmalı olarak kodlanmıştır. Elde edilen kodlar listesi iki araştırmacı tarafından ayrı ayrı listelenerek benzerlik ve farklılıklar ortaya konulmuştur. Farklı kodlamalarla ilgili cevap kağıtları gözden geçirilmiş uzlaşma sağlanamadığı durumlar için üçüncü bir uzmandan görüş alınmıştır. Böylece son kodlar listesi oluşturulmuş ardından elde edilen sonuçlarla ilgili frekansların belirlenmesi yoluna gidilmiştir. Analiz süreci son listedeki kodların verileri temsil ettiği üzerinde anlaşıldıktan sonra kendi içinde sınıflandırılmış ve kategorilere ayrılmıştır. Analizin güvenilirliği için ilk olarak toplanan veriler her iki araştırmacı tarafından bağımsız olarak kodlanmıştır. İlk kodlamadan sonra yapılan karşılaştırmada çelişkiye düşülen durumlarda yeniden değerlendirilerek kodlara son şekli verilmiştir. Veri analizinin güvenilirliği için hesaplanan, $[(\text{Görüş birliği}) / (\text{Görüş birliği} + \text{Görüş ayrılığı})] \times 100$, ortalama güvenilirlik katsayısı %100 olarak bulunmuştur (Miles & Huberman, 1994).

Araştırmanın birinci sorusu bireysel olarak yanıtlanmış ve Ek 1’deki B bölümünden elde edilen veriler analiz edilmiştir. Tablo 1’de, araştırmanın birinci sorusuna ait veriler frekans, yüzde, ortalama ve standart sapma değerleriyle sunulmuştur. Bu ortalama değerlerin anlamını daha iyi ifade etmek için ortalama aralığı hesaplanmıştır. Hesaplama için, $5-1=4$ ve $4/5=0,80$ aralık değeri kullanılmıştır. Bu değer, her bir dereceye eklenerek ortalamaların sözel ifadelerle dönüştürülmesini sağlamak amacıyla kullanılmıştır. Bu bağlamda, ilköğretim

matematik öğretmenlerinin lisans programına ilişkin görüşleri şu şekilde ifade edilmiştir: 1,00-1,80 arası 'kesinlikle katılmıyorum,' 1,81-2,60 arası 'katılmıyorum,' 2,61-3,40 arası 'ne katılıyorum ne katılmıyorum,' 3,41-4,20 arası 'kısmen katılıyorum,' ve 4,21-5,00 arası 'kesinlikle katılıyorum. Araştırmanın ikinci sorusu bireysel olarak yanıtlanmış ve Ek 2'deki formdan elde edilen veriler analiz edilmiştir. Araştırmanın üçüncü alt problemine cevap verebilmek amacıyla, Ek 3'teki bilgi, beceri ve yeterlikler formu kullanılmıştır. Bu formda öğretmenler üç ayrı gruba (A, B, C) ayrılmış ve her bir grubun "Günümüzde etkili bir ilköğretim matematik öğretmenin sahip olması gereken bilgi, beceri ve yeterlikleri önem sırasına göre sıralayınız. Sıralama gerekçenizi kısaca yazınız" sorusunu cevaplamaları istenmiştir.

Etik Konular

Çalışma Isparta Valiliği'nin 07.06.2022 tarih ve 51299836 sayılı izni ile gerçekleştirilmiştir. Çalışmada araştırma ve yayın etiği kurallarına uyulmuş ve yanıtlayıcıların kimliği, yanıtların gizliliği gibi temel hususlara dikkat edilmiştir. Bu doğrultuda katılımcıların ifadelerinden yapılan alıntılar Ö1 (Öğretmen1) şeklinde kodlanırken grup çalışmalarında ise gruplara A, B ve C şeklinde isimlendirmeler yapılmıştır. Araştırmacılar süreç boyunca soruların derinlemesine yanıtlanması, araştırmanın titiz ve güvenilir bir şekilde yürütülmesine azami derecede gayret göstermişlerdir.

BULGULAR

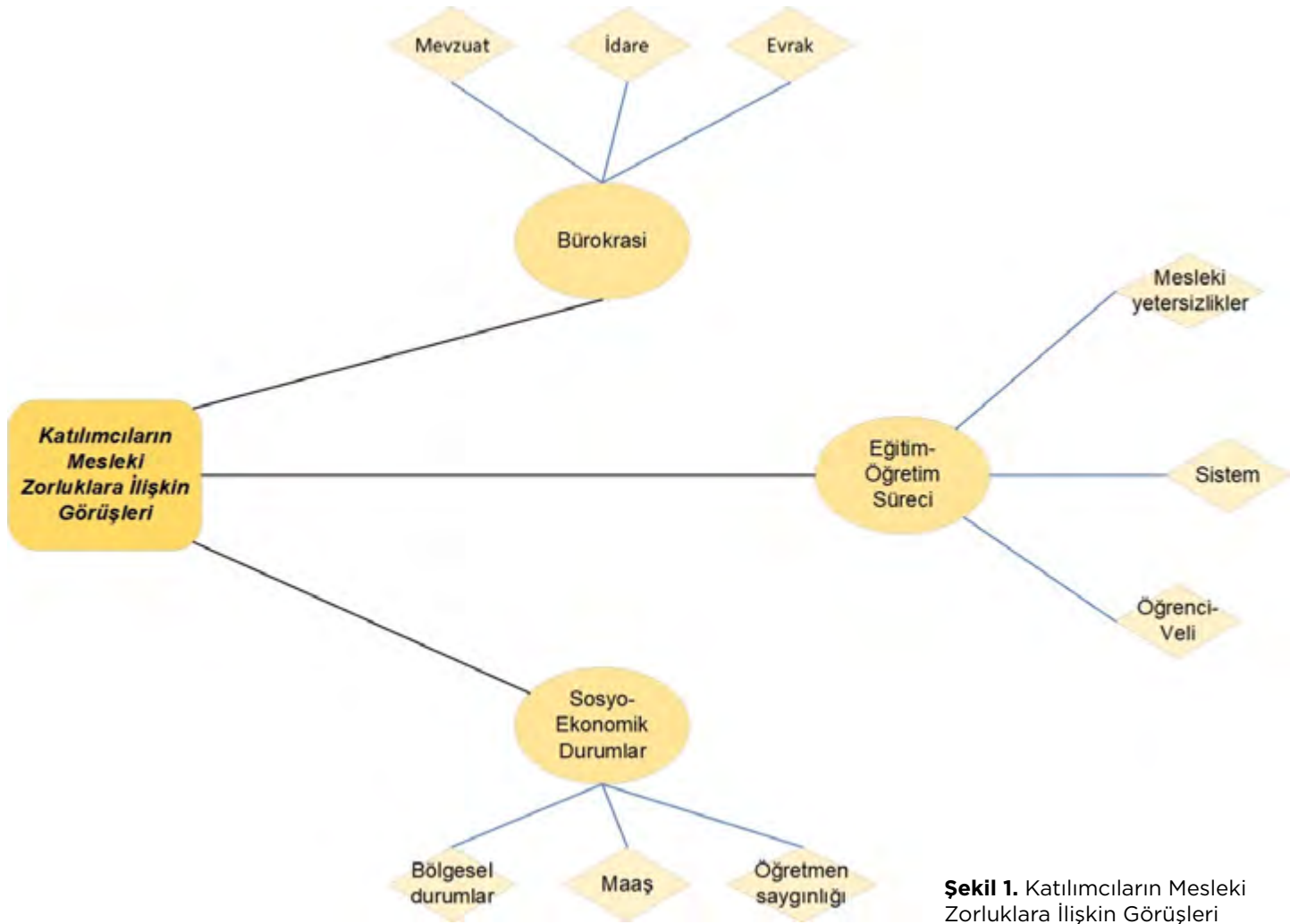
1. İlköğretim matematik öğretmenlerinin lisans derslerinin (1998 ve 2007 lisans dersleri) mesleki kariyerlerine olan etkisine ilişkin görüşleri

İlköğretim matematik öğretmenlerinin lisans derslerinin (1998 ve 2007 lisans dersleri) mesleki kariyerlerine olan etkisine ilişkin görüşlerinden elde edilen bulgular istatistiksel olarak Jamovi 2.4.6 programı ile analiz edilmiştir. Analiz sonucunda elde edilen bulgular Tablo 3'te verilmiştir.

Tablo 3'teki maddeler incelendiğinde en yüksek ortalamaya sahip maddenin madde 3, en düşük ortalamaya sahip oldukları maddenin ise madde 10 olduğu bulunmuştur. Buna göre öğretmenler lisansta aldıkları meslek bilgisi derslerinin öğretmenlik mesleklerinde çok faydalı olduğu görüşüyle, lisans ders içeriklerinin KPSS'de (Eğitim Bilimleri, ÖABT) başarı sağlayacak şekilde hazırlanmadığı görüşünü belirtmişlerdir. Bununla birlikte standart sapması en yüksek maddenin madde 6 olduğu görülmüştür. Altıncı madde "Lisans sürecimde aldığım Öğretmenlik Uygulaması dersinin öğretmenlik mesleğimde çok faydalı olduğunu düşünüyorum." şeklindedir. Buna göre en çok bu maddeye ilişkin öğretmen görüşlerinin farklılaştığı söylenebilir. Standart sapması en düşük maddenin madde 8 olduğu öğretmenlerin bu madde için görüşlerinin birbirine yakın olduğu ifade edilebilir.

Tablo 3. Öğretmenlerin İMÖ Lisans Ders İçeriklerine İlişkin Görüşleri

No	Maddeler	Kesinlikle Katılmıyorum (1)		(2)		(3)		(4)		Kesinlikle Katılıyorum (5)		Fikrim Yok		X	Std. S.
		f	%	f	%	f	%	f	%	f	%	f	%		
1	Lisansta aldığım eğitimin beni öğretmenlik mesleğine tam olarak hazırladığımı düşünüyorum.	2	15	4	31	1	8	5	38	1	8	0	0	2,92	1,32
2	Lisansta aldığım Alan Eğitimi Dersleri'nin öğretmenlik mesleğimde çok faydalı olduğunu düşünüyorum.	3	23	2	15	4	31	3	23	1	8	0	0	2,77	1,30
3	Lisansta aldığım Öğretmenlik Meslek Bilgisi Dersleri'nin öğretmenlik mesleğimde çok faydalı olduğunu düşünüyorum.	1	8	1	8	2	15	4	31	5	38	0	0	3,85	1,28
4	Lisansta aldığım Genel Kültür Dersleri'nin öğretmenlik mesleğimde çok faydalı olduğunu düşünüyorum.	3	23	3	23	1	8	3	23	3	23	0	0	3,00	1,58
5	Lisans sürecimde aldığım Okul Deneyimi dersinin öğretmenlik mesleğimde çok faydalı olduğunu düşünüyorum.	2	15	2	15	1	8	2	15	5	38	1	8	3,23	1,83
6	Lisans sürecimde aldığım Öğretmenlik Uygulaması dersinin öğretmenlik mesleğimde çok faydalı olduğunu düşünüyorum.	2	15	2	15	0	0	2	15	6	46	1	8	3,38	1,89
7	Öğretmenlik mesleğimi yaparken Sınıf Yönetiminde çok zorlanıyorum.	2	15	7	54	1	8	2	15	1	8	0	0	2,46	1,19
8	Öğretmenlik mesleğimi yaparken alan bilgimin yetersiz olduğunu düşünüyorum.	9	69	2	15	2	15	0	0	0	0	0	0	1,46	0,77
9	Öğretmenlik mesleğimi yaparken konuların öğretiminde (alan eğitimi (pedagojik)) yetersiz kaldığımı düşünüyorum.	6	46	4	31	0	0	3	23	0	0	0	0	2,00	1,23
10	Lisans derslerinin içerikleri KPSS'de (Eğitim Bilimleri, ÖABT) başarıyı sağlayacak şekilde hazırlanmıştı.	7	54	1	8	2	15	2	15	0	0	1	8	1,77	1,30



Şekil 1. Katılımcıların Mesleki Zorluklara İlişkin Görüşleri

2. İlköğretim matematik öğretmenlerinin mesleki deneyimlerine ilişkin görüşleri

Araştırmanın ikinci sorusunda ilk olarak “Mesleki sürecinizde zorlandığınız hususlar nelerdir? yazınız.” sorusu yöneltilmiştir. Bu soruya verilen cevaplar neticesinde yapılan kodlamalar ve oluşturulan temalar Şekil 1’de verilmektedir.

İlköğretim matematik öğretmenlerinin mesleki zorluklara yönelik deneyimleri ilişkin görüşlerine yönelik veriler analiz edildiğinde Şekil 2’de gösterilen “eğitim-öğretim süreci (f=50), bürokrasi (f=7) ve sosyo-ekonomik durumlar (f=9)” temaları belirlenmiştir. Eğitim-öğretim süreci teması, ilköğretim matematik öğretmenlerinin okul içi süreçlerle ilgili görüşlerine dayalıdır. Bu temada yer alan “mesleki yetersizlikler (f=20)” kodu öğretmenlerin

bireysel olarak kendilerinden kaynaklandığını düşündükleri zorlukları, “öğrenci-veli (f=13)”, “sistem (f=17)” kodları ise farklı paydaşlara ilişkin zorluklar ile ilgili görüşleri içermektedir. Bu temadaki “mesleki yetersizlikler” kodunda öğretmenlerin bireysel anlamda aldıkları eğitim süreçlerinin mesleki anlamda yetersizliği ile ilgili birtakım düşünceleri ifade ettikleri görülmüştür. Genel olarak matematik öğretmenleri lisans dönemlerinde aldıkları derslerin kendilerini mesleğe hazırlamada yetersiz olduğunu ve bunu en çok mesleki hayatlarının ilk yıllarında hissettiklerini ifade etmişlerdir. Bu durum lisans ders içeriklerinin yeniden yapılandırılması sürecinde öğretmenlerin mesleki ihtiyaçlarının göz önünde bulundurulması gerektiğini ifade etmesi bakımından önemlidir. Bu koddaki katılımcı ifadelerinden bazı alıntılar şu şekildedir:

“Lisans programlarında üniversite ortamında anlatılanlar ile mesleğe ilk başladığımda karşılaştığım durumlar ve olayların birbirinden kopuk olması.” (Ö3)

“Sınıfların aşırı kalabalık olması nedeniyle sınıf yönetiminde yaşadığım sorunlar.” (Ö5)

“Anlattığım konunun içeriğini veya ödevi bilgisayara aktarmakta zorlanıyorum.” (Ö1)

“Öğrencilerle bağ kurmakta zorlanıyorum” (Ö2)

Eğitim-öğretim süreci temasında vurgulanan diğer bir kod olan “sistem” kodu öğretmenlerin mesleki zorluklara ilişkin olarak matematik öğretim programı, değişen sınav (LGS) sistemi, öğretmen ve materyal eksikliği gibi konulardaki zorlukları ifade etmektedir. Matematik öğretmenleri mesleki deneyimlerine bağlı olarak yaşadıkları zorlukları açıklamaya çalışırken dolaylı olarak mevcut süreç içerisindeki değişimleri de paylaşmaktadırlar. Sistem kodu ile ilgili katılımcı görüşlerinden bazı alıntılar şöyledir:

“8. sınıflarda kazanım odaklı sorularla mı? Yoksa LGS tarzı yeni nesil sorularla mı? daha fazla ilgilenmeliyiz? İkilemi olması.” (Ö9)

“Sürekli değişen liselere geçiş sistemi.” (Ö13)

“Ders programlarının kazanım olarak çok dolu oluşu, öğrencilerin bu kazanımları anlamakta güçlük çekmesi” (Ö11)

Eğitim-öğretim süreci teması kapsamında oluşturulan “öğrenci-veli” kodunda matematik öğretmenleri, öğrenci hazır bulunuşlukları ile velilerle olan iletişimlerinden bahsetmişlerdir. Bu koda ilişkin katılımcı görüşlerinden bazı alıntılar şöyledir:

“Velilerle yeterince eğitim süreçlerinde iş birliği içerisinde olamamak.” (Ö12)

İlköğretim matematik öğretmenlerinin mesleki zorluklara ilişkin deneyimlerine yönelik ikinci tema, “bürokrasi” temasıdır. Bu tema öğretmenlerin nezdinde öğretmenlik mesleğinin memurlukla ilgili görev ve yükümlülüklerine ilişkin görüş ve değerlendirmelerine ilişkin deneyimlerini içermektedir. Bürokrasi temasında yer alan “mevzuat (f=2)” kodu devlet memurluğu ile ilgili mevzuat bilgilerini, “idare” kodu okul yönetimiyle ilgili yaşanan zorlukları

(ders ve nöbet programının ayarlanması, izinler vb.), “evrak” kodu ise öğretmenlerin süreçte hazırlaması gereken idari ve mesleki evraklarla ilgili görüşlerine dayalı olarak tanımlanmıştır. Bu temadaki “mevzuat” kodunda matematik öğretmenleri bu konudaki bilgi eksikliklerinden bahsetmişler ve daha çok alan uzmanlıklarına yoğunlaştıkları ancak memur oldukları için tabii oldukları kanun ve yönetmeliklerle ilgili süreç içerisinde karşılaştıkları bilgi sahibi olduklarını ifade etmişlerdir. Bu koda ilişkin katılımcı görüşlerinden bir alıntı şu şekildedir:

“Mevzuat konusunda yetersiz olmam.” (Ö7)

Bürokrasi temasında yer alan bir diğer kod “idare (f=3)” kodudur. Bu kodda öğretmenler okul idarecileri ile ders ve nöbet programı, izin, resmî duyuruların takip edilmesi gibi konularda zorluklar yaşadıklarını ifade etmişlerdir. İdare koduna ilişkin katılımcı görüşlerinden bir alıntı şu şekildedir:

“Okul idaresinin tutum ve davranışları nedeniyle karşılaştığım zorluklar” (Ö6)

Bürokrasi teması kapsamında oluşturulan “evrak (f=2)” kodunda matematik öğretmenleri, uzmanlık alanı olarak matematik öğretmenliği dışında memurluk görevleriyle ilgili de hazırlamaları gereken evrak işlerinden ve özellikle lisans dönemlerinden bu konudaki bilgi eksikliklerinden dolayı öğretmenlik uygulaması dönemlerinde yaşadıkları zorlukları ifade etmişlerdir. Bu koda ilişkin katılım görüşünden bir alıntı şu şekildedir:

“Öğretmenlik uygulaması döneminde okul evrakları ve işleyişi konusunda danışman öğretmen desteği ile süreci tamamlayabildim.” (Ö8)

İlköğretim matematik öğretmenlerinin mesleki zorluklara yönelik deneyimleri ilişkin görüşlerine yönelik belirlenen son tema, “sosyo-ekonomik durumlar” temasıdır. Bu tema öğretmenlerin mesleki doyum ve bölgesel durumlarla ilgili farklılıklara ilişkin düşünce ve değerlendirmelerine ilişkin deneyimlerini içermektedir. Sosyo-ekonomik durumlar temasında yer alan “bölgesel durumlar (f=2)” kodu bu öğretmenlerin göreve başladıklarında yaşadıkları bölgesel zorlukları, “maaş (f=3)” kodu öğretmenlerin yoğun çalışma ve iş yüklerine oranla (evde öğretim içerikleri ve materyallerini hazırlama, öğrenci ödevlerini

vb.) düşük ücret almaları ve bunun yaşam standartlarına yansımaları, “öğretmen saygınlığı” kodu ise öğretmenlik mesleğinin toplumun gözündeki değerini kaybetmeye başladığını iddia eden katılımcı görüşlerine dayalı olarak tanımlanmıştır. Bu temadaki “bölgesel durumlar” kodunda matematik öğretmenleri mesleğin ilk yıllarında ülkenin farklı coğrafi bölgelerinde öğretmenlik yapmanın zorluğunu ifade etmişlerdir. Bu koda ilişkin katılımcı görüşlerinden bir alıntı şu şekildedir:

“İlk göreve başladığım ilde yaşadığım dil ve kültür sorunları.” (Ö10)

Sosyo-ekonomik durumlar temasındaki “maaş” kodunda öğretmenler maaşların yetersiz olduğunu, bu durumun yaşam standartlarını etkilediğini ifade etmişlerdir. Bu kod ile ilgili katılımcı görüşlerinden bir alıntı şöyledir:

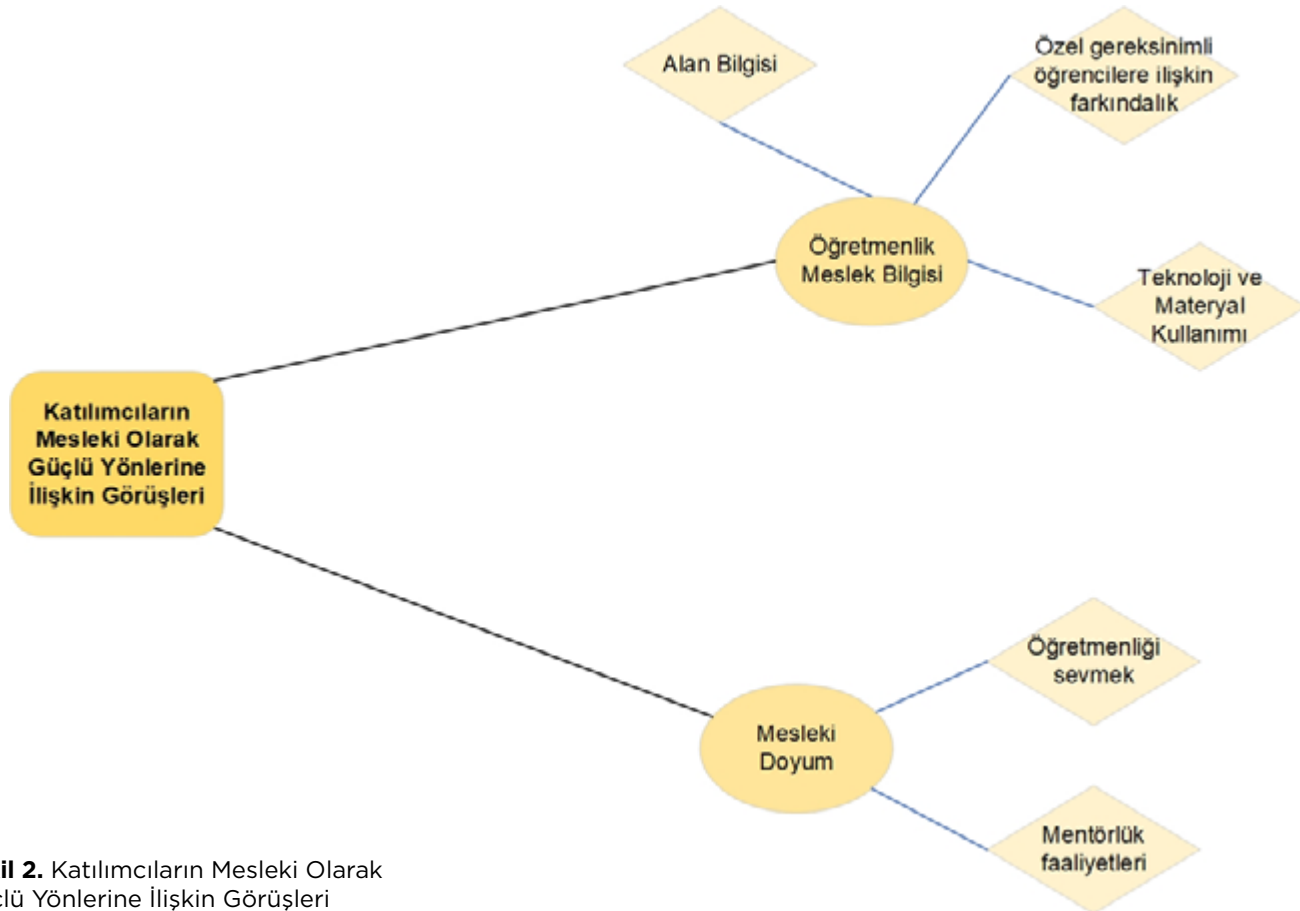
“Maaşımın yetersiz olduğunu düşünüyorum. Çalışma saati dışında evde de öğretim süreçlerinde kullanmak için

çok fazla iş yapmama rağmen yeterli maaşı alamadığıma inanıyorum.” (Ö10)

Sosyo-ekonomik durumlar temasında vurgulanan bir başka kod öğretmenlerin mesleğe olan toplumsal bakış açısına ilişkin görüşlerini içeren “öğretmen saygınlığı (f=4)” kodudur. Bu konuda genel olarak öğretmenler mesleğin değişen sosyo-kültürel süreçler ve maddi olanakları göz önünde bulundurulduğunda toplumsal saygınlığının azaldığını ifade etmişlerdir. Bu koda ilişkin katılımcı görüşlerinden bir alıntı şu şekildedir:

“Toplumun öğretmenliğe ve öğretmenlere karşı olan algı, tutum ve davranışlarındaki değişim.” (Ö13)

Araştırmanın ikinci alt sorusuna ilişkin ikinci olarak “Mesleki sürecinizde güçlü hissettiğiniz hususlar nelerdir? Yazınız” sorusu yöneltilmiştir. Bu alt problemin verileri doğrultusunda yapılan kodlamalar ve oluşturulan temalar Şekil 2’de verilmektedir.



Şekil 2. Katılımcıların Mesleki Olarak Güçlü Yönlerine İlişkin Görüşleri

İlköğretim matematik öğretmenlerinin mesleki olarak güçlü yönlerine ilişkin görüşlerinden elde edilen veriler analiz edildiğinde Şekil 3’de gösterilen “mesleki doyum (f=11)” ve öğretmenlik-meslek bilgisi (f=22)” temaları belirlenmiştir. Öğretmenlerin mesleki süreçlerinde deneyimleri neticesinde kendilerini güçlü hissettikleri meslek bilgisi temasında öğretmenlik meslek bilgisi, öğretim yöntem ve teknikleri ile özel gereksinimli öğrencilerin ihtiyaçlarına olan farkındalıklarına yönelik deneyimlerinden bahsetmişlerdir. Bu temada yer alan “alan bilgisi” kodu ilköğretim matematik alan bilgisi konusunda yeterli beceri ve donanıma sahip olduklarını, “özel gereksinimli öğrencilere ilişkin farkındalık” kodu bireyselleştirilmiş eğitim programı (BEP) konusunda her öğretmenin çalışmalar yaptığını benzer şekilde üstün yetenekli öğrencilerini BİLSEM (Bilim ve Sanat Merkezi)’lere yönelik sınavlara da yönlendirme konusunda farkındalıkları, “teknoloji ve materyal kullanımı” kodu Covid-19 küresel salgını esnasında ve sonrasında ortaya çıkan uzaktan öğretim süreçlerinin teknoloji kullanımındaki artışa adapte olmakla ilişkili görüşlerini içermektedir. “Alan bilgisi (f=19)” kodu öğretmenlerin ilköğretim matematik alan bilgisine yönelik bilgi ve becerilerine ilişkin deneyimlerini yansıtmaktadır. Bu koda yönelik katılımcı görüşlerinden bir alıntı şöyledir:

“Alan bilgimin güçlü olduğunu inanıyorum. Alanımda yüksek lisans öğrencisiyim.” (Ö3)

Öğretmenlik meslek bilgisi temasındaki bir başka kod “özel gereksinimli öğrencilere ilişkin farkındalık (f=2)” kodudur. Öğretmenlerin mesleki anlamda kendilerini güçlü hissettikleri bir diğer alanın sınıflarında öğrenme düzeyi farklı olan öğrencileri fark edebilmeleri olduğunu ifade etmişlerdir. Bu koda ilişkin katılımcı görüşlerinden bir alıntı şu şekildedir:

“Üniversitede aldığım eğitimin, yaptığımız uygulamalı çalışmaların beni mesleğime ve farklı seviyelerdeki öğrencilere hazırlaması (BEP, BİLSEM vb.).” (Ö6)

Öğretmenlik meslek bilgisi temasındaki bir diğer kod olan “teknoloji ve materyal kullanımı (f=2)” kodunda öğretmenler akıllı tahta ve teknolojik cihazları kullanabilme konusundan bahsetmişlerdir. Bu kodla ilgili

katılımcı görüşlerinden bir alıntı şöyledir:

“Akıllı tahta ve teknoloji kullanımında ve derslerime bunları adapte etmede yeterli olduğumu hissediyorum.” (Ö11)

İlköğretim matematik öğretmenlerinin mesleki olarak güçlü yönlerine ilişkin görüşlerinden elde edilen belirlenen son tema “mesleki doyum” temasıdır. Bu temada matematik öğretmenleri mesleki deneyimlerine bağlı olarak güçlü hissettikleri mesleğe olan tutkularından ve öğrencilere yönelik mentörlük faaliyetlerinden bahsetmişlerdir. Mesleki doyum temasında yer alan “öğretmenlik mesleğini sevme (f=5)” kodu yoğun iş yükleri, maaşlarındaki yetersizlik vb. zorluklara rağmen mesleklerini çok sevdiklerini ifade etmişlerdir. Bu koda ilişkin katılımcı görüşlerinden bir alıntı şu şekildedir:

“Öğretmenlik mesleğini isteyerek ve severek yapıyorum.” (Ö6)

Mesleki doyum temasındaki bir diğer kod olan “mentörlük faaliyetleri (f=7)” kodunda öğretmenler öğrencileri ve aileleriyle olan deneyim transferinden bahsetmişlerdir. Bu kodla ilgili katılımcı görüşlerinden bir alıntı şöyledir:

“Öğrencilerle ders dışı ve ders içi ilgilenirim. Ailesiyle iletişim kurarım.” (Ö13)

3. Oratokul matematik öğretmenlerinin bilgi, beceri ve yeterliklerine ilişkin görüşleri

Üçüncü alt problemde öğretmenlere bir matematik öğretmenin sahip olması gereken bilgi, beceri ve yetkinliklere ilişkin bilgiler sorulmuştur. Elde edilen veriler Şekil 3’te gösterilmiştir.

Şekil 3’te görüldüğü gibi, ilköğretim matematik öğretmenlerinde bulunması gereken en önemli özelliklerden alan bilgisi, iletişim, empati ve sınıf yönetiminin ön plana çıktığı görülmektedir. Alan bilgisi tüm gruplarda en önemli özellik olarak ön plana çıkmıştır. Alan bilgisinin ilk sırada olmasını sebebi ise genel olarak matematik bilgisi, kazanım ve müfredata hakimiyet, matematik dersi öğretim yöntem ve tekniklerinin kullanılabilmesi uygulamaya yönelik olarak ifade edilmiştir.



Şekil 3. İlköğretim Matematik Öğretmenlerinde Bulunması Gereken Bilgi, Beceri ve Yeterlikler

4. İlköğretim Matematik öğretmenlerinin 2018 yılında yayımlanan İMÖ lisans programına ilişkin görüşleri

Dördüncü alt problemde öğretmenlere 2018 yılında yayımlanan İMÖ lisans programına (YÖK, 2018) ilişkin görüşleri sorulmuştur. Bunun için Ek 4'teki program değerlendirme formu veri toplama aracı olarak kullanılmıştır. Tüm gruplara soruyu cevaplamadan önce program ders ve içerikleri kılavuzu dağıtılmıştır. Elde edilen bulgular alan bilgisi dersleri, alan eğitimi bilgisi dersleri, meslek bilgisi dersleri ve seçmeli dersler bağlamında ele alınmıştır.

Alan Dersleri

Her bir grubun 2018 yılında yayımlanan İMÖ lisans programındaki alan derslerine ilişkin görüşleri Tablo 4'teki gibidir

Tablo 4 incelendiğinde grupların genel olarak İMÖ 2018 lisans programındaki alan derslerinin yeterli olduğunu ve hatta bazı derslerin de çıkarılabileceğini ifade ettikleri görülmektedir.

Alan Eğitimi Dersleri

Her bir grubun 2018 yılında yayımlanan İMÖ lisans programındaki alan eğitimi derslerine ilişkin görüşleri Tablo 5'teki gibidir

Tablo 4. Alan Derslerine İlişkin Grupların Görüşleri

Gruplar	Görüşleri	f
A	Matematik alan dersleri yerine matematik öğretimi derslerine ağırlık verilmeli	5
B	Mevcut programdaki dersler yeterlidir. Daha fazlasının gerekli olduğunu düşünmüyoruz.	5
C	Soyut Matematik, Lineer Cebir I-II, Olasılık dersleri çıkarılmalıdır.	4

Tablo 5. Alan Eğitimi Derslerine İlişkin Grupların Görüşleri

Gruplar	Görüşleri	f
A	Alan eğitimi dersleri artırılmalı. Yeni nesil soru tiplerinin çözümünün öğretimi ile ilgili dersler konulmalı.	5
B	Matematik Eğitiminde Kaynaştırma Uygulamaları, Matematik Öğretiminde Materyal Tasarımı ve Oyunla Matematik Öğretimi dersleri zorunlu dersler kapsamına alınmalı.	5
C	Bilgisayar Destekli Matematik Öğretimi, Matematik Eğitiminde Kaynaştırma Uygulamaları, Oyunla Matematik Öğretimi, Matematik Öğretiminde Materyal Tasarımı zorunlu dersler olmalı	4

Tablo 5 incelendiğinde grupların genel olarak İMÖ 2018 lisans programındaki alan eğitimi derslerinin artırılması gerektiğini ve seçmeli olan bazı derslerinde zorunlu ders kapsamına alınması gerektiğini ifade etmişlerdir.

Meslek Bilgisi Dersleri

Her bir grubun 2018 yılında yayımlanan İMÖ lisans programındaki meslek bilgisi derslerine ilişkin görüşleri Tablo 6'daki gibidir.

Tablo 6 incelendiğinde grupların genel olarak İMÖ 2018 lisans programındaki meslek bilgisi derslerinden bazılarının çıkarılması, derslerin teorik ve ezber içerikleri yerine uygulamaya yönelik içeriklere dönüştürülmesi, bazı seçmeli derslerin zorunlu dersler kapsamına alınması ve öğretmenlik uygulaması derslerinin süresinin artırılarak en az dört dönem yapılması gibi öneriler sundukları

görülmektedir.

Seçmeli Dersler

Her bir grubun 2018 yılında yayımlanan İMÖ lisans programındaki seçmeli derslere ilişkin görüşleri Tablo 7'deki gibidir.

Tablo 7 incelendiğinde grupların genel olarak İMÖ 2018 lisans programındaki seçmeli derslerin sayısı olarak azaltılarak uygulamaya dönük derslere ağırlık verilmesi ve bazı derslerin eklenmesini önermişlerdir.

Genel olarak İMÖ 2018 lisans programındaki dersler dört temel alanda incelenmiş ve büyük ölçüde programın kapsamının yeterli olduğu içerikte bazı derslerin zorunlu olması, yeni dersler eklenmesi ve bazı derslerin çıkarılması görüşlerinin ifade edildiği söylenebilir.

Tablo 6. Meslek Bilgisi Derslerine İlişkin Grupların Görüşler

Gruplar	Görüşleri	f
A	Meslek bilgisi dersleri çok fazla. Teorik bilgileri ezberletmek yerine uygulamaya yönelik stajlar, eğitimler, farklı seviyelerde bulunan okullarda çalışmalar yapılması daha faydalı olacaktır.	5
B	Eğitimde Drama, Eleştirel ve Analitik Düşünme, Karakter ve Değer Eğitimi, Öğrenme Güçlüğü dersleri zorunlu dersler kapsamına alınmalı. Öğretmenlik Uygulaması Dersleri en az dört dönem zorunlu ders kapsamına alınmalı.	5
C	Eğitim Sosyolojisi, Eğitim Felsefesi, Türk Eğitim Tarihi dersleri çıkmalı. Her dönem staj şeklinde okullarda eğitim alınmalı.	4

Tablo 7. Seçmeli Derslere İlişkin Grupların Görüşler

Gruplar	Görüşleri	f
A	Seçmeli dersler azaltılmalı. Onun yerine daha faydalı uygulamalı dersler konulmalı.	5
B	Bilgisayar destekli matematik öğretimi zorunlu ders kapsamına alınmalı. Okullarda yöneticilik seçmeli ders olarak eklenmeli, Matematik ders kitabı incelemesi seçmeli dersi kaldırılmalı.	5
C	Çocuk Psikolojisi, Dikkat Eksikliği, Eğitimde Drama, Eğitimde Proje Hazırlama, Kaynaştırma Eğitimi, Diksiyon İletişim Becerileri, Okuduğunu Anlama, İlk Yardım dersleri eklenmeli. Eğitim Hukuku dersi çıkarılmalı.	4

SONUÇ, TARTIŞMA VE ÖNERİLER

Araştırmada ilk olarak öğretmenlerin mezuniyet dönemlerindeki lisans eğitim içeriklerini değerlendirmeleri istenmiştir. Katılımcıların mezuniyet dönemlerine göre değerlendirilen programlar 1998 ve 2007 İMÖ lisans programlarıdır. Araştırmanın sonuçlarına baktığımızda, ilköğretim matematik öğretmenlerinin genel olarak lisans eğitimlerindeki iyileştirme gerektiren noktaları ve mesleğe hazırlıkta güncellenmesi gereken konuları ifade getirdikleri görülmüştür. Bu sonucun program içeriklerinin dönem koşullarına göre değişmesi veya revize edilmesi gerektiğiyle ilgili çalışmalarla örtüştüğü söylenebilir (Kemertaş, 2003; Olkun ve Toluk, 2003; Soylu vd., 2004).

Lisans eğitim içeriklerinin yeterliliğiyle ilgili bir diğer anket maddesi ise KPSS ile ilgilidir. Bu madde tüm ankette en düşük ortalama puanlardan birini almıştır. Buna göre öğretmenler lisans ders içeriklerinin onları KPSS’de (Eğitim Bilimleri, ÖABT) başarı sağlayacak şekilde hazırlamadığını düşünmektedir. Elde edilen bu sonuçbu konuda yapılan pek çok araştırmayla benzerlik göstermektedir (Atav ve Sönmez, 2013; Başkan ve Alev, 2009; Kablan, 2010; Yüksel, 2004). Anket maddelerinden elde edilen bir başka önemli sonuç öğretmenlik uygulaması dersinin mesleki süreçlerinde faydalı olduğuna ilişkin görüşlerindeki farklılaşmadır. Bu konuda Peker ve Geçici (2023) tarafından yapılan çalışma incelendiğinde öğretmenlik uygulaması 1-2 derslerinin ilköğretim matematik öğretmen adaylarının sağlıklı, güvenli ve estetik öğrenme ortamları düzenlemelerine katkıda bulunduğunu ortaya koymuştur. Ancak Nayır ve Çınkır’ın (2014) uygulama öğretmenleri, yöneticileri ve öğretmen adaylarıyla öğretmenlik uygulaması dersinde karşılaşılan sorunlara ilişkin çalışmada yaşanan ortak sorunların sınıf içi uygulamalara katılan öğretmen aday sayısının fazla olması, uygulama süresinin kısa olması ve fakülte – okul işbirliğindeki eksiklikten kaynaklanan sorunlar olarak belirlemişlerdir. Elde edilen sonuçlardaki farklılaşmanın bu çalışmaların bulguları ile örtüştüğü görülmektedir.

Çalışmada elde edilen bir diğer önemli bulgu ise öğretmenlerin mesleki süreçlerinde zorlandıkları hususların neler olduğu ile ilgilidir. Burada üç tema ön plana çıkmıştır.

Bunlar eğitim-öğretim süreçleri, bürokratik süreçler ve sosyo-ekonomik durumlar olarak karşımıza çıkmaktadır. Özellikle eğitim-öğretim süreçleri başlığında lisans ders içerikleri ile mesleğe ilk başladıklarında karşılaştıkları süreçlerin birbirinden farklı oldukları vurgusudur. Aslında bu durum bir taraftan sadece KPSS ile öğretmen alımına odaklanmanın mesleki yeterlikleri belirlemede tek başına bir kriter olmakta yeterli olamayacağını göstermesi açısından önemlidir. Bir diğer önemli sonuç ise İMÖ lisans ders içeriklerinin mesleğin uygulanmasındaki bazı noktalarda eksik kaldığı vurgusudur. Elde edilen sonuçlar literatürdeki çalışmalarla da benzerlik göstermektedir (Bahar, 2011; Karaca, 2011; Nartgün, 2008; Özoğlu, 2010).

Araştırmaya katılan üç farklı gruptaki katılımcıların, programdaki alan derslerinin yeterliliği hakkındaki soruya verdikleri yanıtlar incelendiğinde, her üç grup da alan derslerinin yeterli olduğunu belirtmiş; ancak bazı derslerin çıkarılabileceği düşüncesini belirtmişlerdir. Literatürdeki çalışmalara bakıldığında Shulman’ın (1986) bir branş öğretmeninin sahip olması gereken bilgiyi üç başlıkta ortaya koyduğu görülmektedir. Bu başlıklar; alan bilgisi, pedagojik alan bilgisi ve öğretim programı bilgisi şeklindedir (Shulman, 1986, 1987). Alan bilgisi bir öğretmenin alanıyla ilgili bilgiye ne kadar hâkim olduğunu ve bu bilgiyi organize edebilme yeterliğini gösterir. Elde edilen sonuçların literatürdeki bazı çalışmalarla benzer olduğu görülmüştür (Akıncı ve Dübüş, 2022; Artut ve Bal, 2005; Soylu vd., 2004; Stylianides ve Stylianides, 2006; Yılmaz, 2014). Bu çalışmalarda ilköğretim matematik öğretmenlerinin bazı dersleri (diferansiyel denklemler, elementer sayı kuramı) mesleki kariyerlerinde çok az kullandıklarını ifade ettikleri görülmüştür. Ancak bu konuda yapılan farklı çalışmalarda hangi derslerin programda olması hangilerinin ise kaldırılması gerektiği konusunda tam bir uzlaşımın olmadığı ifade edilmiştir (Erol vd., 2022; Demir vd., 2021; Peker ve Geçici, 2023). Burada temel olarak sorulması gereken sorunun iyi bir ilköğretim matematik öğretmenin ne kadar matematik bilgisine ihtiyaç duyduğunun araştırılması olduğu düşünülmektedir. Alan derslerinin özellikle Kamu Personeli Seçme Sınavı (KPSS)’de, Öğretmenlik Alan Bilgisi (ÖABT) bağlamında sadece sınav için ele alınmaması, bu derslerin matematik

öğretimine ilişkin derslerde kavramsal bilgiyi artırmak için kullanılması gerekmektedir. Tümnüklü (2005) tarafından ilköğretim matematik öğretmen adaylarının alan öğretimi ile matematiksel alan bilgisi arasındaki ilişkiyi anlamak amacıyla yapılan çalışmada, matematiksel alan bilgisinin alan öğretimini gerçekleştirmek için gerekli olduğu, ancak yeterli olmadığı vurgulanmıştır. Bu nedenle, etkili öğretim için sadece işlem bilgisinin yetersiz olduğu ve öğretmenlerin matematiksel içeriği öğrencilere anlaşılır kılmak için nasıl anlamlı hale getirebileceklerini bilmelerinin önemine dair görüşler öne çıkmaktadır (Barton ve Sheryn, 2009).

Öğretmenlerin, pedagojik alan bilgisi dersleri bağlamında İMÖ 2018 lisans programına ilişkin görüşleri incelendiğinde, alan eğitimi derslerini yeterli gördükleri fakat bazı derslerin zorunlu ders kapsamına alınması gerektiği ve program içeriklerinde alan eğitimi derslerinin artırılması gerektiğini ifade ettikleri belirlenmiştir. Bu bağlamda, öğretmenlerin ders sayısı ve çeşitliliğinde artış talepleri, özellikle teknoloji destekli matematik öğretimi, özel gereksinimli bireylere matematik öğretimi, oyunla matematik öğretimi, matematik öğretiminde sınıf içi öğrenmelerin değerlendirilmesi gibi derslerin zorunlu dersler olarak programda yer almasını istemeleriyle açıklanmaktadır. Benzer bir sonuç, Artut ve Bal'ın (2005) ilköğretim matematik öğretmen adayları ile yaptığı çalışmada da ortaya konmuştur. Ayrıca, Genç ve Akıncı (2019) tarafından yürütülen çalışmada, İlköğretim Matematik Öğretmenliği (İMÖ) 2018 lisans programının çağın gereksinimlerine uygun bir şekilde güncellenmesi gerektiği ve sadece alan bilgisi aktarmak yerine alan eğitimi ve öğretimine odaklanarak öğrencilere mesleki bilgi ve beceriler kazandırma hedefiyle değerlendirilmiştir. Benzer şekilde, Demir ve diğerleri (2021) ise öğretim elemanlarıyla yaptıkları çalışmada, yeni açılan derslerin, seçmeli derslerin ve zorunlu derslerin sınıf düzeyine uygunluğunun genel olarak olumlu bir şekilde değerlendirildiğini ifade etmişlerdir. Öğretmenlerin pedagojik alan bilgi düzeylerinin, öğretim kalitesini artırmada ve hedeflenen çıktılara ulaşmada olumlu katkılar sağladığını ifade etmek mümkündür (Ma, 1999; Torbeyns vd., 2020).

Öğretmenlerin meslek bilgisi derslerine ilişkin görüşleri

incelendiğinde İMÖ 2018 lisans programındaki meslek bilgisi derslerinden bazılarının çıkarılması, derslerin teorik ve ezber içerikleri yerine uygulamaya yönelik içeriklere dönüştürülmesi, bazı zorunlu dersler eklenmesi ve öğretmenlik uygulaması derslerinin süresinin arttırılarak en az dört dönem yapılması gibi öneriler sundukları görülmüştür. Öğretmenlerin derslerin teorik ve ezber olduklarına yönelik eleştirileri Baştürk'ün (2011) çalışmaları ile örtüşmektedir. Nitekim Baştürk (2011) öğretmen adaylarıyla yaptığı çalışmada derslerin ağırlıklı olarak öğrenciler tarafından sunumlar yoluyla ve bir konunun bireysel ya da grup sunumu şeklinde gerçekleştirildiğini ifade etmiştir. Benzer durum Artut ve Bal (2005)'ın çalışmasında da ifade edilmiş ve bu durumun öğretim elemanlarının farklı yöntem ve teknikleri yeterince kullanmadığı şeklinde yorumladıkları görülmüştür. Bu nedenlerden dolayı bu çalışmada öğretmenlerin uygulamaya yönelik derslerin artırılmasına ilişkin bir öneri getirdikleri düşünülmektedir. Okul deneyimi dersi YÖK'ün 2018 İMÖ programında kaldırılmış yerine öğretmenlik uygulaması I dersi getirilmiştir. Ancak öğretmenlerin tamamı uygulama derslerinin hem süresinin hem de sadece son sınıfta değil diğer yılları da kapsayacak şekilde olmasını önerdikleri görülmektedir. Bununla birlikte bu dersin bir staj uygulaması şeklinde yapılması bu nedenle okul deneyimi dersi ve öğretmenlik uygulaması şeklinde olması önerilmiştir. Benzer şekilde Artut ve Bal'ın (2005) çalışmasında da İMÖ programına devam eden öğrencilerin yaklaşık yarısı öğretmenlik uygulaması için ayrılan sürenin yeterli olmadığını ifade etmişlerdir. Okul deneyimi dersinin kaldırılmasına yönelik ise alanyazında çeşitli eleştiriler sunan çalışmaların olduğu görülmektedir (Altunova ve Aslan, 2019; Karabacak, 2022; Susar-Kırmızı ve Yurdakul, 2020). Bu bağlamda, okul deneyimi derslerinin lisans birinci sınıf ikinci döneminden başlayarak dördüncü sınıfa kadar devam etmesi önerilmektedir. Dördüncü sınıfta ise, ders kapsamında değil, bir staj olarak öğretmenlik uygulaması planlanabilir. Bu sayede, öğretmen adayları teorik derslerde edindikleri bilgileri ilk sınıftan itibaren pratiğe dönüştürme ve ilerleyen sınıflarda bu bilgileri uygulama fırsatına sahip olacaklardır. Aynı zamanda, birinci sınıfta okul deneyimi kazanmak, öğretmen adayına mesleki deneyiminin yanı sıra, mesleğe devam etme

konusundaki kararını vermesi açısından önemli bir fırsat sunacaktır.

Öğretmenlerin meslek bilgisi seçmeli, genel kültür seçmeli ve alan eğitimi seçmeli derslere ilişkin görüşlerine bakıldığında İMÖ 2018 lisans programındaki seçmeli derslerin uygulamaya dönük olarak yeniden düzenlenmesini önerdikleri görülmüştür. Öğretmenlerin meslekte ihtiyaç duydukları bazı derslerin ise mutlaka seçmeli ders havuzunda olmasını belirttikleri bu derslerin ise diksiyon ve iletişim becerileri, dikkat eksikliği ve öğrenme güçlüğü, karakter ve değer eğitimi, eleştirel ve analitik düşünebilme vb. dersler olarak ifade etmişlerdir. Önerilere genel olarak bakıldığında 21. yüzyıl becerilerine yönelik önerilerin ön plana çıktığı bu anlamıyla da öğretmen yetiştirmede hizmet öncesi eğitim programlarının mesleki beceri, yetkinlik ve değerleri kazandırmada hem işlevsel hem de kritik bir öneme sahip olduğu söylenebilir. Özellikle öğretmenlerin uygulama konusundaki vurguları Karabacak'ın (2022) 2018 yılında YÖK tarafından revize edilen sınıf öğretmenliği lisans programına ilişkin öğretim elemanlarının görüşleriyle örtüşmektedir. Bu çalışmanın bulgularına göre, sınıf öğretmenliği alanındaki temel eğitim ve uygulama derslerinden bazılarının programdan çıkarıldığı, ders saatlerinin azaltıldığı ya da bu derslerin seçmeli ders kategorisine alındığı, meslek bilgisi, genel kültür ve alan eğitimindeki zorunlu ve seçmeli derslerin içeriklerinin çakıştığı, seçmeli ders sayısının arttığı ancak uygulamalı derslerin ders saatlerinin azaldığı görülmüştür. Bu noktadan hareketle, benzer sonuçlar ilköğretim matematik öğretmenliği lisans programı içinde ifade edilebilir.

Bu çalışma genelleme amacı gütmeyen ve mevcut resmi ortaya koymayı amaçlayan nitel bir çalışmadır. Bu anlamıyla araştırma sadece bir ilde görev yapan matematik öğretmenleri ile sınırlıdır. Çalışmada ilköğretim matematik öğretmenlerinin lisans eğitimleri bağlamında mesleki yeterliklerine ilişkin görüşleri belirlenmeye çalışılmıştır. Gelecekte yapılacak çalışmalarda İMÖ özel yeterlik alanları bağlamında matematik öğretmenlerinin görüşlerinin alınması, İMÖ lisans programı alan bilgisi, alan eğitimi bilgisi, meslek bilgisi ve genel kültür bilgisi alanlarında ders veren öğretim elemanlarının da görüşlerinin de alınması önerilmektedir. Bununla birlikte

gelişen teknolojik koşullar ve buna bağlı değişen mesleki süreçler düşünüldüğünde özellikle eğitimde yapay zeka kullanımı, veri bilimi, veri madenciliği, büyük veri ve finansal okuryazarlık benzeri derslerinde matematik öğretmen adaylarını 21. yy becerilerine hazırlamada önemli olduğu düşünülmektedir.

Sınırlılıklar

Bu araştırma katılımcıların mesleki deneyimlerine ilişkin görüşlerinin belirlendiği bir günlük çalışma şeklinde yapılmıştır. Bu durum bir sınırlılık olarak kabul edilebilir. Ancak çalışma sırasında katılımcı görüşlerini farklı açılardan derinlemesine ortaya çıkarmaya yönelik farklı veri toplama araçları ile kısmen bu sınırlılık giderilmeye çalışılmıştır.

KAYNAKLAR

- Akıncı, M. ve Dübüş, M. (2022). İlköğretim matematik öğretmenlerinin ilköğretim matematik öğretmenliği lisans programı hakkındaki görüşleri. *Karaelmas Eğitim Bilimleri Dergisi*, 10(1), 1-14. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/kebd/issue/70876/1069060>
- Altunova, N. ve Aslan, M. (2019). *Güncellenen sınıf öğretmenliği lisans programının öğretim elemanı görüşlerine göre değerlendirilmesi*. H. İbrahim Özok ve C. Aladağ (Ed.), *Eğitim pratiğimiz üzerine araştırmalar içinde* (ss. 393-409). Pegem Yayıncılık.
- Anderson, J. O., Lin, H. S., Treagust, D. F., Ross, S. P., & Yore, L. D. (2007). Using large-scale assessment datasets for research in science and mathematics education: Programme for International Student Assessment (PISA). *International Journal of Science and Mathematics Education*, 5(4), 591–614. <https://doi.org/10.1007/s10763-007-9090-y>
- Aras, S. ve Sözen, S. (2012). *Türkiye, Finlandiya ve Güney Kore’de öğretmen yetiştirme programlarının incelenmesi*. X. Ulusal Fen Bilimleri ve Matematik Eğitimi Kongresi. Niğde Üniversitesi Eğitim Fakültesi, 27-30 Haziran, Niğde.
- Artut, P. D. ve Bal, P. (2005). İlköğretim matematik öğretmenliği lisans programının öğrenciler açısından değerlendirilmesi. *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 14(2), 81–90. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/50224>
- Atav, E. ve Sönmez, S. (2013). Öğretmen adaylarının kamu personeli seçme sınavına (KPSS) ilişkin görüşleri. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, Özel sayı* (1), 1-13. <http://www.efdergi.hacettepe.edu.tr/yonetim/icerik/makaleler/275-published.pdf>
- Bahar, H. H. (2011). ÖSS puanı ve lisans mezuniyet notunun KPSS 10 puanını yordama gücü. *Eğitim ve Bilim*, 36(162), 168-181. <http://egitimvebilim.ted.org.tr/index.php/EB/article/view/801>
- Baki, A. (2010) Öğretmen eğitiminin lisans ve lisansüstü boyutlardan değerlendirilmesi. *İnönü Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 11(3), 15-31. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/inuefd/issue/8701/108654>
- Baki, A. ve Bektaş-Baki, A. (2016). Türkiye ve Almanya’nın ilköğretim matematik öğretmeni yetiştirme programlarının karşılaştırması. *Türk Bilgisayar ve Matematik Eğitimi Dergisi*, 7(1), 229-258. <https://doi.org/10.16949/turcomat.30594>
- Ball, D. L. (1990). Prospective elementary and secondary teachers’ understanding of division. *Journal for Research in Mathematics Education*, 21(2), 132–144. <https://doi.org/10.2307/749140>
- Baloğlu, N. (2001). Etkili sınıf yönetimi. Baran Ofset.
- Barton, B., & Sheryn, L. (2009). The mathematical needs of secondary teachers: Data from three countries. *Int J Math Educ Sci Technol*, 40, 101-108.
- Başkan, Z. ve Alev, N. (2009). Kamu Personeli Seçme Sınavında çıkan soruların öğretmenlik meslek derslerine göre kapsam geçerliliği. *Hasan Ali Yücel Eğitim Fakültesi Dergisi*, 11(1), 29-49. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/ihayefd/issue/8780/109721>
- Baştürk, S. (2011). Matematik öğretmen adaylarının eğitim fakültesindeki eğitim-öğretim sürecini değerlendirmeleri. *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi*, 8(1), 58–94. <https://www.j-humansciences.com/ojs/index.php/IJHS/article/download/1237/647>
- Bilir, A. (2011). Türkiye’de öğretmen yetiştirmenin tarihsel evrimi ve istihdam politikaları. *Ankara*

- Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*, 44(2), 223–246. https://doi.org/10.1501/Egifak_0000001231
- Bolman, L. G., & Deal, T. E. (2003). *Reframing organizations: Artistry, choice, and leadership* (3rd ed). Jossey-Bass.
- Borg, M. (2001). Teachers' beliefs. *ELT Journal*, 55(2), 186–188. <https://doi.org/10.1093/elt/55.2.186>
- Boz-Yaman, B. ve Ekinçi, N. (2021). İlköğretim matematik öğretmenlerinin öğrenme ortamları hazırlamaya ilişkin algıları. *Milli Eğitim Dergisi*, 50(229), 363-392.
- Brenner, M. (2002). 'Everyday problem solving and curriculum implementation: An invitation to try pizza, in M. Brenner and J. Moschkovich (eds.), Everyday and Academic Mathematics in the Classroom (Monograph 11), *National Council of Teachers of Mathematics*, Reston, VA, pp. 63–92.
- Burch, P., & Spillane, J. P. (2003). Elementary school leadership strategies and subject matter: reforming mathematics and literacy instruction. *The Elementary School Journal*, 103(5), 519–535. <https://doi.org/10.1086/499738>
- Burghes, D. (2011). *International comparative study in mathematics teacher training* (Enhancing the training of teachers of mathematics- Research Paper). CfBT Education Trust.
- Büyükkaragöz, S., S. (1997). *Program geliştirme*. Konya: SÜ Eğitim Fakültesi.
- Büyüköztürk, Ş. (2005). Anket geliştirme. *Türk Eğitim Bilimleri Dergisi*, 3(2), 133-151. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/tebd/issue/26124/275190>
- Chapman, O., & Wood, L. (2004). *Teachers' beliefs influencing the implementing of a project-based high school mathematics curriculum*. In D. McDougall & A. Ross (Eds.) Proceedings of the twenty-sixth annual meeting of the North American chapter of the psychology of mathematics education vol. 2. Toronto, ON: University of Toronto, p. 954.
- Clarke, D.M. (1997). The changing role of the mathematics teacher. *Journal for Research in Mathematics Education*, 28(3). 278–308. <https://doi.org/10.5951/jresmetheduc.28.3.0278>
- Creswell, J. W. (2003). *Research design: qualitative, quantitative and mixed methods approaches*. Sage Publications.
- Creswell, J. W. (2013). *Steps in conducting a scholarly mixed methods study*. [DBER speaker series]. University of Nebraska. <http://digitalcommons.unl.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1047&context=dberspeakers>
- Çankaya, Ş. (2007). *Türk ve İngiliz eğitim sistemlerinde öğretmen yetiştirme sistemlerinin karşılaştırılması* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Yeditepe Üniversitesi.
- Çavuşoğlu, C. (2014). *İlköğretim matematik öğretmenliği programının değerlendirilmesi* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Yıldız Teknik Üniversitesi.
- Demir, N., Akbaş-Ertem, E. ve Gök, M. (2021). Yenilenen ilköğretim matematik öğretmenliği lisans programı ile ilgili öğretim elemanlarının görüşleri. *YYÜ Eğitim Fakültesi Dergisi*. 18(1), 70-105. <https://doi.org/10.33711/yyuefd.859490>
- Demircan, A. (2010). *İlköğretim matematik öğretmenliği programındaki alan derslerinin meslekteki kullanılabilirliğine dair öğretmen ve öğretmen aday görüşleri* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Balıkesir Üniversitesi.
- da Ponte, J. P. (2012). A practice-oriented professional development programme to support the introduction of a new mathematics curriculum in Portugal. *J Math Teacher Educ* 15, 317–327. <https://doi.org/10.1007/s10857-012-9219-y>
- Drake, C. (2006). Turning points: Using teachers' mathematics life stories to understand the

- implementation of mathematics education reform. *Journal of Mathematics Teacher Education*, 9(6), 579–608. <https://doi.org/10.1007/s10857-006-9021-9>
- Eraslan, A. (2009). Finlandiya'nın PISA'daki başarısının nedenleri: Türkiye için alınacak dersler. *Necatibey Eğitim Fakültesi Elektronik Fen ve Matematik Eğitimi Dergisi*, 3, 238-248.
- Eraslan, A. (2009). İlköğretim matematik öğretmen adaylarının 'öğretmenlik uygulaması' üzerine görüşleri. *Necatibey Eğitim Fakültesi Elektronik Fen ve Matematik Eğitimi Dergisi*, 3(1), 207–221. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/balikesirnef/issue/3368/46502>
- Erbilgin, E ve Boz, B. (2013). Matematik öğretmeni yetiştirme programlarımızın Finlandiya, Japonya ve Singapur programları ile karşılaştırması. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi. Özel sayı(1)*, 156-170. <http://efdergi.hacettepe.edu.tr/yonetim/icerik/makaleler/286-published.pdf>
- Erol, B. (2013). *İlköğretim matematik öğretmenliği 2. sınıf öğrencilerinin fizik dersine yönelik tutumları ile öğrenme stilleri arasındaki ilişki* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Dokuz Eylül Üniversitesi.
- Erol, R., Saygı, E., & Koyuncu, M. S. (2022). An examination of primary school mathematics pre-service teachers' scores in calculus-i course according to the updated curriculum: The case of derivative concept. *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 10(1), 85-99. <http://dx.doi.org/10.18506/anemon.1003074>
- Garipağaoğlu, B. Ç. (2016). Analysis of the leadership orientations of academic leaders with respect to Bolman and Deal's four frames model, *The Inonu University Journal of the Faculty of Education*, 17(1), 81-94. <https://doi.org/10.17679/iuefd.17126525>
- Genç, M. ve Akıncı, M. (2019). İlköğretim matematik öğretmen adaylarının lisans eğitiminde alınan matematik konu alan derslerine ilişkin görüşleri. *Necatibey Eğitim Fakültesi Elektronik Fen ve Matematik Eğitimi Dergisi*, 3(1), 483–514. <https://doi.org/10.17522/balikesirnef.569955>
- Gerdes, P. (1998). On Culture and Mathematics Teacher Education. *Journal of Mathematics Teacher Education*, 1, 33–53. <https://doi.org/10.1023/A:1009955031429>
- Gökçek, T. ve Baran-Kaya, T. (2017). İlköğretim matematik öğretmeni adaylarının bakış açısıyla öğretmenlik mesleği ve lisans eğitiminin niteliği. *Ahi Evran Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi (KEFAD)*, 18(1), 131–153. <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/1481446>
- Hill, H. C., Rowan, B. & Ball, D. L. (2005). Effects of teachers' mathematical knowledge for teaching on student achievement. *American Educational Research Journal*, 42(2), 371–406. <https://doi.org/10.3102/00028312042002371>
- Houser, J. (2015). *Nursing research: reading, using, and creating evidence (3rd ed.)*. Jones ve Bartlett Learning.
- Ivankova, N. V., Creswell, J. W., & Stick, S. L. (2006). *Using mixed-methods sequential explanatory design: From theory to practice. Field Methods*, 18(1), 3-20., <https://doi.org/10.1177/1525822X05282260> adresinden 02.02.2023
- İlhan, A., Tutak, T. ve Poçan, S. (2021). Matematik öğretmen adaylarının uygulanan güncel ve eski lisans programlarına ilişkin görüşleri. *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 24(46), 895-921. <http://dx.doi.org/10.31795/baunsobed.926763>
- Kablan, Z. (2010). Akademik mezuniyet ortalama puanı ile KPSS başarı puanı arasındaki ilişki. *Uludağ Eğitim Fakültesi Dergisi*, 23(2),

- 451,470. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/uefad/issue/16692/173493>
- Kagan, D. M. (1992). Implications of research on teacher belief. *Educational Psychologist*, 27(1), 65-90. https://doi.org/10.1207/s15326985ep2701_6
- Kalkanlı, P. (2009). *Türkiye ile Fransa yükseköğretim sistemlerinin eğitim fakülteleri ve üniversite öğretmen yetiştirme enstitüleri (mesleki eğitim dışı) bağlamında karşılaştırmalı olarak incelenmesi* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Yeditepe Üniversitesi.
- Karabacak, N. (2022). 2018 sınıf öğretmenliği lisans programı revizyonunun uygulayıcıların gözünden incelenmesi. *Anadolu Journal of Educational Sciences International*, 12(2), 574-607. <https://doi.org/10.18039/ajesi.936035>
- Karaca, E. (2011). Öğretmen adaylarının Kamu Personeli Seçme Sınavına (KPSS) yönelik tutumları. *Akademik Bakış Dergisi*, 23, 1-18. <https://doi.org/10.14686/buefad.v5i2.5000190982>
- Karagöz-Akar, G. (2015). Bir matematik öğretmene ne bilmeli? Alan bilgisi ve alan eğitimi bilgisi arasındaki fark. *Boğaziçi Üniversitesi Eğitim Dergisi*, 27(2), 33-47. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/buje/issue/3832/51440>
- Kaymakçı, K., Keskin, E. ve Ev-Çimen, E. (2018). Eskişehir ilindeki ilköğretim matematik öğretmenleri ve öğretmen adaylarının lisans eğitiminde aldıkları dersler üzerine görüşleri. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Türk Dünyası Uygulama ve Araştırma Merkezi Eğitim Dergisi*, 3(1), 23-41. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/estudamegitim/issue/40296/481243>
- Keitel, C., Damerow, P., Bishop, A., & Gerdes, P. (1989). *Mathematics, education, and society. Reports and papers presented in the Fifth Day Special Programme on "Mathematics, Education, and Society"* at the 6th International Congress on Mathematical Education Budapest, 27 July - 3 August, 1988. Paris: UNESCO.
- Kemertaş, İ. (2003). *Öğretimde planlama ve değerlendirme*. Birsen Yayınevi.
- Kesen, İ. ve Öztürk, M. (2019). *Etkili öğretmen mesleki gelişimi etkinlik temelli öğretmen eğitimi yaklaşımı*. SETA Yayınları.
- Kilpatrick, J., Swafford, J., & Findell, B. (Eds.). (2001). *Adding it up: Helping children learn mathematics*. National Academy Press.
- Kuzu, O. (2017). Matematik ve Fen Bilgisi öğretmen adaylarının integral konusundaki kazanımlarının incelenmesi. *Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi*, 18(3), 948-970. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/kefad/issue/59420/853429>
- Leung, F. K. S. (2021). *Jewish culture, Chinese culture, and mathematics education*. *Educ Stud Math*, 107, 405-423. <https://doi.org/10.1007/s10649-021-10034-3>
- Ma, L. (1999). *Knowing and teaching elementary mathematics*. Lawrence Erlbaum Assoc.
- Mailizar, M., Hidayat, M., & Al-Manthari, A. (2021). Examining the impact of mathematics teachers' TPACK on their acceptance of online professional development. *Journal of Digital Learning in Teacher Education*, 37(3), 196-212. <https://doi.org/10.1080/21532974.2021.1934613>
- Marshall, C., & Rossman, G. B. (2016). *Designing qualitative research (6th edition)*. Sage.
- März, V., & Kelchtermans, G. (2013). Sense-making and structure in teachers' reception of educational reform. A case study on statistics in the mathematics curriculum. *Teaching and Teacher Education*, 29(1), 13-24. <https://doi.org/10.1016/J.TATE.2012.08.004>
- MEB. (2018). TALIS 2018 öğretmen ve okul yöneticileri yanıtları analizi. Link: chrome-

extension://efaidnbmnnnibpcajpcglclefindmkaj/
https://oygm.meb.gov.tr/meb_iys_
dosyalar/2020_09/10142823_TALIS_RAPORU-
pdf

MEB. (2017). Matematik öğretmenliği özel alan yeterlikleri. Adres: <https://oygm.meb.gov.tr/www/ilkogretim-ozel-alan-yeterlilikleri/icerik/257>

Merriam, S. B. (2013). *Nitel araştırma desen ve uygulama için bir rehber* (Çev. Turan, S.). Nobel Yayıncılık.

Miles, M. B., & Huberman, A. M. (2015). *Nitel veri analizi (2. baskıdan çeviri)*, (S. Akbaba Altun ve A. Ersoy Çev. Ed.). Pegem Akademi.

Moore, D. S. (1997). New pedagogy and new content: The Case of statistics. *International Statistical Review / Revue Internationale de Statistique*, 65(2), 123. <https://doi.org/10.2307/1403333>

Morgan, D. L. (1997). *Focus groups as qualitative research (2nd edition)*. Sage publications.

Moore, K., D. (2000). *Öğretim becerileri* (Ed. Ersin Altıntaş) (Çev. Nizamettin Kaya). Nobel Yayınevi.

Mulisa, F. (2022). When does a researcher choose a quantitative, qualitative, or mixed research approach?. *Interchange* 53, 113–131. <https://doi.org/10.1007/s10780-021-09447-z> adresinden 02.02.2023

Nartgün, Ş. S. (2008). Aday öğretmenlerin gözüyle milli eğitim bakanlığına bağlı eğitim kurumlarına öğretmen atama esasları. *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, (8)2, 47-58. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/aibuefd/issue/1495/18083>

National Research Council Of The National Academies. (2004). *On Evaluating curricular effectiveness*. National Academies Press.

Nayır, F. ve Çınkır, Ş. (2014). Uygulama

öğretmenleri, yöneticileri ve pedagojik formasyon öğrencilerinin okullarda öğretmenlik uygulamasında karşılaştıkları sorunlar ve çözüm önerileri. *Uluslararası Eğitim Programları ve Öğretim Çalışmaları Dergisi*. 4(7). 71-86.

Niess, M. (2008). Mathematics teachers developing technology, pedagogy and content knowledge (TPACK). In K. McFerrin, R. Weber, R. Carlsen & D. Willis (Eds.), *Proceedings of SITE 2008--Society for Information Technology & Teacher Education International Conference* (pp. 5297-5304). Las Vegas, Nevada, USA: Association for the Advancement of Computing in Education (AACE). Retrieved May 11, 2023 from <https://www.learntechlib.org/primary/p/28121/>.

Nicol, C. (2002). *Where's the Math? Prospective Teachers Visit the Workplace*. *Educational Studies in Mathematics*, 50, 289–309. <https://doi.org/10.1023/A:1021211207232>

Olkun, S. ve Toluk, Z. (2003). *İlköğretimde etkinlik temelli matematik öğretimi*. Anı Yayıncılık.

Özdemir, B. (2018). *Matematik öğretmenliği ile matematik bölümü programlarının karşılaştırılması ve yeterlilikler çerçevesinde öğrenci görüşleri* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Hacettepe Üniversitesi.

Özerbaş, M. A. ve Safi, B. N. (2022). TIMSS ve PISA'DA başarılı olan ülkeler ve Türk öğretmen yetiştirme sistemlerinin karşılaştırmalı olarak incelenmesi. *Ahi Evran Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi*, 23(2) , 1960-1992. Retrieved from <https://dergipark.org.tr/tr/pub/kefad/issue/72605/898782>

Özgen, K. ve Obay, M. (2016). Matematik öğretmen adaylarının alan ve alan eğitimi derslerine yönelik tutumları: Karma bir araştırma. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 15(58), 866-887. <https://doi.org/10.17755/esosder.258823>

- Özoğlu, M. (2010). *Türkiye’de öğretmen yetiştirme sisteminin sorunları*. Seta Analiz.
- Öztürk, C. (2020). Eğitim fakültelerinin yetkinliği ve saygınlığı teslim ediliyor. *Artı Eğitim Dergisi*, 16(188), 50-52.
- Patton, M. (2015). *Qualitative research and evaluation methods (4th edition)*. SAGE Publications.
- Peker, M. ve Geçici, M. E. (2023). Öğretmenlik mesleği genel yeterlikleri çerçevesine göre ilköğretim matematik öğretmeni adaylarının 2018 öncesi ve 2018 lisans programlarındaki derslere yönelik görüşleri. *Dokuz Eylül Üniversitesi Buca Eğitim Fakültesi Dergisi*, 57, 2059-2087. <https://doi.org/10.53444/deubefd.1317937>
- Senemoğlu, N. (2009). *Gelişim, öğrenme ve öğretim*. HÜ Eğitim Fak.
- Serin, M. K. ve Buluç, B. (2012). İlköğretim okul müdürlerinin öğretim liderliği davranışları ile öğretmenlerin örgütsel bağlılıkları arasındaki ilişki. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi*, 18(3), 435-459. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/kuey/issue/10323/126581>
- Sezer, E. (2020). *İlköğretim matematik öğretmenliği lisans programlarında alan eğitimi derslerinin özel alan yeterliklerini kazandırması yönünden değerlendirilmesi* [Yayımlanmamış doktora tezi]. Uludağ Üniversitesi.
- Shulman, L. S. (1986). Those who understand: Knowledge growth in teaching. *Educational Researcher*, 15(2), 4-14. <http://www.jstor.org/stable/1175860>
- Shulman, L. S. (1987). Knowledge and teaching: Foundations of the new reform. *Harvard Educational Review*, 57(1), 61-77. <https://people.ucsc.edu/~ktellez/shulman.pdf>
- Skott, J. (2015). The promises, problems, and prospects of research on teachers'beliefs. *Science teacher attitudes and beliefs*. In H. Fives & M. G. Gill (Eds.), *International handbook of research on teachers' beliefs* (pp. 13–30). Routledge.
- Soylu, Y., Işık, A., ve Konyalıoğlu, C. A. (2004). Eğitim fakülteleri sınıf öğretmenliği programında okutulan matematik derslerinin ilköğretim matematik müfredatına uygunluğu. *Gazi Üniversitesi Kastamonu Eğitim Dergisi*, 12(1), 117-124.
- Stylianides, A. J., & Stylianides, G. J. (2006). *Content knowledge for mathematics teaching: the case of reasoning and proving*. In Novotná, J., Moraová, H., Krátká, M. & Stehlíková, N. (Eds.). *Proceedings 30th Conference of the International Group for the Psychology of Mathematics Education*, Vol. 5, (pp. 201-208), Prague: PME.
- Susar-Kırmızı, F. ve Yurdakal, İ. H. (2020). Yenilenen (2018) sınıf öğretmenliği öğretmen yetiştirme lisans programına ilişkin öğretim elemanlarının görüşleri. *Turkish Studies Education Sciences*, 15(5), 3715- 3745. <http://dx.doi.org/10.47423/TurkishStudies.45127>
- Tanrıoğen, Z. M., Baştürk, R., ve Başer, M. U. (2014). Bolam ve Deal’ın dört çerçeve kuramı: Müdürlerin liderlik tarzları ve örgüt kültürü. *Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 36(2), 191-202.
- Taylor, E. V. (2012). Supporting children’s mathematical understanding: professional development focused on out-of-school practices. *J Math Teacher Educ* 15, 271–291. <https://doi.org/10.1007/s10857-011-9187-7>
- TEDMEM, (2019). *Dünya standartlarında 21. yüzyıl okul sistemi nasıl inşa edilmeli?*. Kaynak: <https://tedmem.org/mem-notlari/degerlendirme/dunya-standartlarinda-21-yuzyil-okul-sistemi-nasil-insa-edilmeli>
- Türnüklü, E. B. (2005). Matematik öğretmen adaylarının pedagojik alan bilgileri ile

- matematik alan bilgileri arasındaki ilişki. *Eğitim Araştırmaları Dergisi*, 21, 234-247.
- Torbeyns, J., Verbruggen, S. ve Depaepe, F. (2020). Pedagogical content knowledge in preservice preschool teachers and its association with opportunities to learn during teacher training. *ZDM Mathematics Education* 52(1), 269-280. <https://doi.org/10.1007/s11858-019-01088->
- Toh, T. L., Kaur, B., & Koay, P. L. (2013). Singapore pre-service secondary mathematics teachers' content knowledge: Findings from an international comparative study. *International Journal for mathematics teaching and learning*. 1-22. <https://cimt.org.uk/journal/toh.pdf>
- Whittemore, R., Chase, S. K., & Mandle, C. L. (2001). *Validity in qualitative research*. *Qualitative Health Research*, 11(4), 522-537. <https://doi.org/10.1177/104973201129119299>
- Van Zoest, L. R., Stockero, S. L. & Taylor, C. E. (2012). The durability of professional and sociomathematical norms intentionally fostered in an early pedagogy course. *J Math Teacher Educ*, 15, 293–315 <https://doi.org/10.1007/s10857-011-9183-y>
- Yenilmez, K. (2011). Matematik öğretmeni adaylarının matematik tarihi dersine ilişkin düşünceleri. *Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 2(30), 79–90. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/pauefd/issue/11113/132873> adresinden 12.12.2022
- Yang, X., Schwarz, B., & Leung, I. K. C. (2022). Pre-service mathematics teachers' professional modeling competencies: a comparative study between Germany, Mainland China, and Hong Kong. *Educ Stud Math*, 109, 409–429. <https://doi.org/10.1007/s10649-021-10064-x>
- Yeşil, R. (2002). *Okul ve ailede insan hakları ve demokrasi eğitimi*. Nobel Yayınevi.
- Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (2017). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri*. Seçkin Yayıncılık.
- Yılmaz, B. Y. (2014). *İlköğretim matematik öğretmenliği derslerinin mesleki kullanılabilirliği* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Osmangazi Üniversitesi.
- Yüksel, S. (2004). *Öğretmen atamalarında merkezi sınav uygulamasının (KPSS) değerlendirilmesi*. XIII. Ulusal Eğitim Bilimleri Kurultayı, 6-9 Temmuz 2004, İnönü Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Malatya.
- YÖK. (2018). *Yeni öğretmen yetiştirme lisans programları*. <https://www.yok.gov.tr/kurumsal/idari-birimler/egitim-ogretim-dairesi/yeni-ogretmen-yetistirme-lisans-programlari>
- YÖK. (2020). *YÖK'ten eğitim fakültelerinin müfredatlarına yönelik tarihi karar*. Kaynak: <https://www.yok.gov.tr/Sayfalar/Haberler/2020/egitim-fak%C3%BCltelerine-yetki-devri.aspx>

Yazar Katkı Oranı

Araştırmada birinci yazar %70, ikinci yazar %30 oranında katkı sunmuştur.

EKLER

Ek 1. Öğretmenlere İlişkin Demografik Bilgiler ve Lisans Ders İçeriklerinin Mesleki Kariyerlerine Olan Etkisine İlişkin Anket

Değerli katılımcı,

Yükseköğretim Kurulu tarafından 18 Ağustos 2020 tarihinde alınan bir kararla Eğitim/Eğitim Bilimleri Fakültelerinin öğretmenlik lisans programlarının geliştirilip güncellenmesi yükseköğretim kurumlarına devredilmiştir. Bu kararla YÖK tarafından belirlenen Eğitim Fakültesi programları ders içerikleri, belirli kriterler ölçüsünde ilgili programların çalışmaları ile belirlenecektir. Bu sebeple çalışmanın amacı, Süleyman Demirel Üniversitesi İlköğretim Matematik öğretmenliği lisans programı ders içeriklerinin belirlenmesinde deneyimli öğretmen görüşlerinin alınması olarak belirlenmiştir. Sunacağınız görüşler bütüncül bir şekilde analiz edilerek, raporlaştırılacaktır. Bu nedenle çalışmada kimliğinize ilişkin bilgi talep edilmemektedir.

Katkınız ve değerli görüşleriniz için şimdiden teşekkür ederiz.

Matematik ve Fen Bilimleri Eğitimi Bölümü

A. Demografik Özellikler

1. Cinsiyet: Kadın Erkek

2. Eğitim Durumunuz: Lisans Yüksek Lisans Doktora

3. Mesleki Kıdeminiz: 0-5 yıl 6-10 yıl 11-15 yıl 16-20 yıl 20 yıl ve üzeri

4. Eğitim Fakültesinde hangi programdan mezun oldunuz?

1998 yılında uygulanmaya başlanan program 2007 yılında uygulanmaya başlanan program

B. Anket Soruları

Aşağıdaki ifadelere katılma düzeyinizi 1’den 5’e kadar lütfen puanlayınız. 1: Kesinlikle Katılmıyorum, 5: Kesinlikle Katılıyorum (1’den 5’e doğru, katılma düzeyiniz artış gösterir.)
Fikriniz yoksa “Fikrim yok” seçeneğini işaretleyiniz.

Madde No	Maddeler	Kesinlikle Katılmıyorum (1)	(2)	(3)	(4)	Kesinlikle Katılıyorum (5)	Fikrim Yok
1	Lisansta aldığım eğitimin beni öğretmenlik mesleğine tam olarak hazırladığımı düşünüyorum.						
2	Lisansta aldığım Alan Eğitimi Dersleri’nin öğretmenlik mesleğimde çok faydalı olduğunu düşünüyorum.						
3	Lisansta aldığım Öğretmenlik Meslek Bilgisi Dersleri’nin öğretmenlik mesleğimde çok faydalı olduğunu düşünüyorum.						
4	Lisansta aldığım Genel Kültür Dersleri’nin öğretmenlik mesleğimde çok faydalı olduğunu düşünüyorum.						
5	Lisans sürecimde aldığım Okul Deneyimi dersinin öğretmenlik mesleğimde çok faydalı olduğunu düşünüyorum.						
6	Lisans sürecimde aldığım Öğretmenlik Uygulaması dersinin öğretmenlik mesleğimde çok faydalı olduğunu düşünüyorum.						
7	Öğretmenlik mesleğimi yaparken Sınıf Yönetiminde çok zorlanıyorum.						
8	Öğretmenlik mesleğimi yaparken alan bilgimin yetersiz olduğunu düşünüyorum.						
9	Öğretmenlik mesleğimi yaparken konuların öğretiminde (alan eğitimi (pedagojik)) yetersiz kaldığımı düşünüyorum.						
10	Lisans derslerinin içerikleri KPSS’de (Eğitim Bilimleri, ÖABT) başarıyı sağlayacak şekilde hazırlanmıştı.						

Ek 2. İlköğretim Matematik Öğretmenlerinin Mesleki Deneyimlerine İlişkin Görüş Formu

Mesleki Sürecinizde Güçlü Hissettiğiniz Hususlar Nelerdir?	Gerekçelerini Yazınız.
Mesleki Süreçlerinizde Zorlandığınız Hususlar Nelerdir?	Gerekçelerini Yazınız.

**Ek 3. İlköğretim Matematik Öğretmenlerinin Bilgi,
Beceri ve Yeterliklerine İlişkin Görüş Formu**

Günümüzde etkili bir ilköğretim matematik öğretmenin sahip olması gereken bilgi, beceri ve yeterlikleri önem sırasına göre sıralayınız.	Sıralama gerekçenizi kısaca yazınız.

Ek 4. İlköğretim Matematik Öğretmenlerinin 2018 İlköğretim Matematik Öğretmenliği Lisans Ders İçeriklerine İlişkin Değerlendirme Görüş Formu

	Alan Dersleri	Alan Eğitimi Dersleri	Meslek Bilgisi Dersleri	Seçmeli Dersler
2018 Öğretim Programında Yer Alan Dersleri ve İçeriklerini İlköğretim Matematik Öğretmeninin Mesleki Bilgi, Beceri ve Yeterlilikleri Geliştirilmesi Bağlamında				

**A STUDY ON LOCATION SELECTION FOR PRIVATE
DISABLED CARE CENTER USING AHP AND TOPSIS
METHODS: THE CASE OF ISTANBUL PROVINCE**

AHP VE TOPSIS YÖNTEMLERİ KULLANILARAK ÖZEL
YATILI ENGELLİ BAKIM MERKEZİ YER SEÇİMİNE
YÖNELİK BİR ÇALIŞMA: İSTANBUL İLİ ÖRNEĞİ

Yeter DEMİR USLU ¹, Taner ARTAN ², Sefer AYGÜN ³, Aydın Olcay ÖZKAN ⁴, Tuba Nur OĞUZ ⁵

13

A STUDY ON LOCATION SELECTION FOR PRIVATE DISABLED CARE CENTER USING AHP AND TOPSIS METHODS: THE CASE OF ISTANBUL PROVINCE

AHP VE TOPSIS YÖNTEMLERİ KULLANILARAK ÖZEL YATILI ENGELLİ BAKIM MERKEZİ YER SEÇİMİNE YÖNELİK BİR ÇALIŞMA: İSTANBUL İLİ ÖRNEĞİ

Anahtar Kelimeler:

Özel Engelli Bakım
Merkezleri,
Yer Seçimi,
Çok Kriterli Karar
Verme Yöntemleri

Keywords:

Private Disabled Care
Centers,
Site Selection,
Multi-Criteria Decision-
Making Methods

¹ Prof. Dr., İstanbul Medipol
Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Fakültesi,
yuslu@medipol.edu.tr, ORCID: 0000-
0002-8529-6466

² Doç. Dr., İstanbul Üniversitesi-
Cerrahpaşa, Sağlık Bilimleri Fakültesi,
taner.artan@iuc.edu.tr, ORCID:
0000-0002-8716-2090

³ Arş. Gör., İstanbul Medipol
Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Fakültesi,
saygun@medipol.edu.tr, ORCID:
0000-0002-9999-3983

⁴ Öğr. Gör., Zonguldak Bülent Ecevit
Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Fakültesi,
aydinolcayozkan@gmail.com, ORCID:
0000-0002-6865-6298

⁵ Yüksek Lisans Öğrencisi, İstanbul
Üniversitesi-Cerrahpaşa, Lisansüstü
Eğitim Enstitüsü, tubanuroguuz@
gmail.com, ORCID: 0000-0002-
2441-0405

Alıntılanmak için/Cite as: Demir
Uslu Y, Artan T, Aygün S, Özkan
A. ve Oğuz T. (2024). A study
on location selection for private
disabled care center using ahp and
topsis methods: the case of istanbul
province. Çukurova Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi,
203-221

Yeter DEMİR USLU ¹, Taner ARTAN ², Sefer AYGÜN ³,
Aydın Olcay ÖZKAN ⁴, Tuba Nur ⁵

ABSTRACT

This study aims to determine the criteria to be considered during the site selection stage of private disabled care centers for disabled individuals, to list the criteria by weighting, and to choose the right place among alternative places. The research was designed in three stages. In the first stage, the articles published in WOS and SCOPUS were examined and criteria for site selection were determined. In the second stage, the criteria were presented to the expert opinion and weighted with the Analytical Hierarchy Process Method. In the third stage, the three identified alternatives were presented to the expert opinion again and the ranking of the alternatives was made with the TOPSIS method. With the analyzes made, it has been concluded that the most logical places among Kadıköy, Büyükçekmece, and Şişli districts are Büyükçekmece, Kadıköy, and Şişli, respectively. It is thought that the study will increase the quality of care services to be provided to individuals with disabilities and will be a guide for the private enterprise that is considering opening an institution in this field.

ÖZ

Bu çalışma; engelli bireyler için özel yatılı bakım merkezlerinin yer seçimi aşamasında dikkat edilmesi gereken kriterlerin belirlenmesi, kriterlerin ağırlıklandırılarak sıralanması ve alternatif yerler arasında en doğru yer seçiminin yapılmasını amaçlamaktadır. Araştırma deseni üç aşamalı olarak tasarlanmıştır. İlk aşamada WOS ve SCOPUS indekslerinde yayınlanmış makaleler incelenerek yer seçimine yönelik kriterler belirlenmiştir. İkinci aşamada kriterler uzman görüşüne sunulmuş ve Analitik Hiyerarşi Prosesi Yöntemi ile ağırlıklandırılmıştır. Üçüncü aşamada ise belirlenen üç alternatif tekrardan uzman görüşüne sunulmuş ve TOPSIS yöntemi ile alternatiflerin sıralaması yapılmıştır. Yapılan analizler ile Kadıköy, Büyükçekmece ve Şişli ilçeleri arasında en mantıklı yer seçiminin sırasıyla Büyükçekmece, Kadıköy ve Şişli olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Çalışmanın engelli bireylere sunulacak bakım hizmetlerinin kalitesini artıracacağı ve bu alanda kurum açmayı düşünen özel teşebbüs için yol gösterici bir nitelik taşıyacağı düşünülmektedir.

INTRODUCTION

Today, the number of disabled people in need of care is increasing gradually with the prolongation of the average life expectancy as a result of the developing technology. When the data of the World Health Organization is examined, it is seen that more than one billion people in the world have some form of disability and this number corresponds to approximately 15% of the world's population (WHO, 2020). In Türkiye, it is known that the rate of the disabled population is 6.9% in the report prepared by the T.C. Ministry of Family and Social Services (Engelli ve Yaşlı Hizmetleri Genel Müdürlüğü, 2021). When considered in this direction, it can easily be stated that the population of disabled individuals is quite high today and that these individuals may need care services in the coming years. Along with the increase in the number of disabled individuals in need of care, the services to be provided to these individuals are becoming more and more important day by day. In the World Report on Disability prepared by WHO, the services needed by individuals with disabilities; include services such as general health care, rehabilitation, aid and support, accessible environment, education and employment. (WHO, 2021). Disabled care, which comes to the forefront as one of these services, is of great importance for disabled individuals to continue their lives in a state of well-being. As a matter of fact, from past to present, it is known that many institutions operate to address the care needs of individuals with mentally disabled. (Donovan et al., 2013; Mechanic & McAlpine, 2000; Rahman et al., 2013; Shepherd et al., 1996; Wilson & Kouzi, 1990).

It is seen that the institutions operating in the name of the care of disabled people in Türkiye mainly compose of private sector organizations and public institutions. Private care centers, Hope Houses and Care, Rehabilitation and Family Counseling Centers affiliated to the General Directorate, which operate under the Republic of Türkiye Ministry of Family and Social Services General Directorate of Services for the Disabled and Elderly, are among these institutions. (T.C. Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı, 2022). In line with the information on the official website of the Ministry, it can be stated that there are 296 private care centers, 147 Hope Houses, and 135

Care, Rehabilitation, and Family Counseling Centers operating in the name of the boarding care of the disabled in different provinces, and they provide care services to the individuals with different types of disabilities (T.C. Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı, 2022). When the opening purposes of these centers are examined, it is seen that they are social service centers that can be opened by official institutions or organizations, real persons or private law legal entities, providing in-patient or day-to-day services for the care of persons with disabilities (T.C. Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı, 2012; T.C. Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı, 2010). At the same time, the opening and operation of the centers are based on specific legislation, and the characteristics of the places where these institutions will be opened are emphasized within the framework of the legislation to provide the best possible in-patient or day-care services for disabled individuals. As a matter of fact, "Regulation on Official Institutions and Organizations Care Centers for the Disabled People" and "Regulation on Special Care Centers for Disabled Individuals" are very important references in this context. Regulation on Special Care Centers for Disabled Persons, titled "The location and environmental conditions of the center." Boarding or daycare centers of Regulation on Special Care Centers for Disabled Persons- titled "The location and environmental conditions of the center"- to be opened in the 6th article, it is mentioned that it can be opened in places that do not have noise and air pollution, that are far from industrial establishments that have the potential to adversely affect human health and all kinds of non-sanitary institutions, that are convenient for transportation and are located in public living areas and have landscaping. At the same time, it is expected that the place where the central building is located will offer a suitable and safe environment for the arrival and departure of people with disabilities, considering the traffic. In addition, there is no establishment selling or storing explosives and flammable materials in the immediate vicinity of the building, and if there is, it is required to take measures in accordance with the relevant fire regulations (T.C. Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı, 2012). As seen in the relevant regulation, some legal criteria such as location and environment gain importance

in the process of choosing a place for the establishment of institutions that will provide care services for disabled individuals. However, it is considered very important to provide a scientific basis for all processes and to benefit from the scientific knowledge in the literature in order to minimize or completely eliminate the possible risks and errors for the ideal location selection for an institution planned to be opened by considering the superior benefit of the disabled individuals who will benefit from the care service. When the literature on such centers is examined, it is seen that many studies have been carried out, but the stage of site selection remains untouched compared to other topics. However, choosing the right place directly contributes to the investors of the private disabled care centers, the relatives of the disabled individuals, the transportation of the disabled individuals to the institution, the services provided in the institution for the disabled individuals, the speed of response in emergency situations, and many processes in terms of physical and mental aspects. Considering these situations, the fact that there hasn't been any study on the location of private disabled care centers in the literature constitutes the problem of the research. This study was designed within the framework of the research problem and was carried out in order to determine the criteria to be considered during the site selection stage of the disabled care centers, to list the criteria by weighting them in terms of importance, and to choose the most suitable and correct place among the alternative places by considering these criteria and their weights.

LITERATURE REVIEW

There haven't been any direct studies in the literature on the location of institutions providing private disabled care services in the field of social work. For this reason, the literature review on the subject was carried out by considering two different main points: first, the studies on the institutions that provide residential care services to disabled people and the points they focus on, and secondly, the studies on the selection of places and the subjects they focus on.

It is observed that the studies carried out on institutions providing private disabled care services to persons with

disabilities generally deal with similar issues. As a matter of fact, it is seen that the majority of the studies focus on the personnel working in institutions operating at the point of providing residential care services for the disabled individuals and the subjects such as the physical or mental difficulties faced by these personnel and their burnout levels. (Acker, 2012; Disabilities & 2012, 2012; Kozak et al., 2013; Lahana et al., 2017; Lin et al., 2013.; Skirrow et al., 2007; Smyth et al., 2015; Weinberg et al., 1983), client violence to which they are exposed (Hensel et al., 2011; Kiely et al., 1998), corporate affiliation and job satisfaction levels (Deveau et al., 2016; Smyth et al., 2015). Apart from these studies, it is seen that there are also studies that study the housing of disabled people, which focuses on the quality of life of the clients and their satisfaction with their living conditions (Franklin et al., 2018; Lehman et al., 1991; Mares et al., 2002). In institutions that provide residential care services, it is seen that there are studies that emphasize the quality of the care environment and the care service offered to these individuals and evaluate the training of the personnel providing services for the disabled individuals (Donovan et al., 2013; Rahman et al., 2013; Shepherd et al., 1996; Wilson & Kouzi, 1990). In addition to such studies, which are frequently included in the literature, the existence of studies dealing with the number of personnel in institutions providing services to disabled individuals, the capacities of these institutions, the admission policies of disabled individuals to institutions, the therapy, models and approaches used in providing services to disabled individuals is noteworthy (Emond, 2003; Kommer, 2002; Leedahl et al., 2015; Lelliott et al., 1996; Söderback et al., 2004). There are also studies that focus on the emergence of the concept of institutionalization in the context of institutions providing services to disabled individuals, examine the profiles of clients receiving services from private disabled care centers, and focus on the process of making the decision to place them in residential care, and emphasize the potential of voluntary organizations to assume responsibility in care activities, although they are limited in number compared to other topics mentioned. It is possible to say that it takes place in the literature (Burke et al., 2012; Chow & Priebe, 2013; Mansell et al., 2002; Mechanic & McAlpine, 2000;

Read & Harrison, 2002; Xie et al., 2014).

The literature review on site selection was carried out by taking into account the studies conducted for private disabled care centers and health institutions that show similarities and parallels in terms of the services they provide and the characteristics of the services. Especially in recent years, it has been seen that many studies have been carried out on the selection of health institutions in this regard. It has been observed that in most of the studies, multi-criteria decision-making methods are used. In this context, when the national and international literature is scanned, it has been determined that the most direct hospital location selection is the focus point (Chatterjee & Mukherjee, 2013; Dell'Ovo et al., 2018; Rahimi et al., 2017; Şahin et al., 2019; SEN, 2017; Tripathi et al., 2021; Zandi & Delavar, 2021). In addition, studies that focus on location and construction area (Eldemir & Onden, 2016; Jalaliyoon et al., 2015; Yu et al., 2023), and studies that focus on population density and infrastructure (Kmail et al., 2017; Kumar et al., 2016; Sharmin & Neema, 2013; Vahidnia et al., 2009) and studies that focus on medical resources and cost, are also frequently examined in the relevant literature (Nsaif et al., 2020; Rezayee, 2020; Soltani & Marandi, 2011). At the same time, it has been found that there are studies that focus on the quality of service provided and select the location (Adalı & Tus, 2019; Senvar et al., 2016) along with the study that makes site selection by taking into account the preferences of citizens (Samani & Alesheikh, 2019), the study that chooses a location by considering social health insurance and competition situations (Chiu & Tsai, 2013), and the studies that choose a location by determining the focal point of disaster management (Moradian et al. al., 2017; 2018; Liu et al., 2022).

The literature on site selection of private disabled care centers which is the main objective of the study, has been summarized both in terms of institutions providing residential care services for disabled people and in terms of site selection studies. As a result of the review, it has

been found out that there are many studies focusing on institutions providing private disabled care services. In addition, it has been observed that there are also studies on site selection in the literature. It is evident that Multi-Criteria Decision Making methods are frequently used in site selection studies. However, in the literature review, no studies on the location selection of private disabled care centers have been observed, which establishes the originality of the study.

DATA AND METHODOLOGY

The research was designed to establish a boarding center for the disabled in three different regions in Istanbul, and to select the most appropriate one by using the multi-criteria decision-making methods AHP and TOPSIS. The research design includes the evaluation of seven main criteria, which were determined by reference to previous studies in the literature, by experts with at least 7 years of experience in the field, and the selection of the most appropriate place in line with this evaluation.

The research focuses on the selection of the most appropriate location for the establishment of an institution providing private residential care services for disabled people among alternative locations. Since there was more than one alternative in the research problem, multi-criteria decision-making methods were used. AHP and TOPSIS methods were utilized for the research solution. There are some reasons for this situation. These reasons can be identified as follows.

AHP analysis was preferred in this study due to its ability to express structural relationships, its convenience for binary comparisons, its prevalence in research and literature, and its ability to integrate multiple criteria. In the application phase of the research, TOPSIS method was used in the study to select one of the three available alternatives, taking into account its features of focusing on perfect and bad solutions, weighting, expressing ideal and anti-ideal solutions, ranking, general and effortless applicability.

Research Criteria

Table 1: Information about Criteria

Criteria Names	Explanations	References
Criterion 1 (C1): Transport	Transport: Public transport facilities, accessibility	Adalı & Tuş, 2019; Chiu & Tsai, 2013; Dell'Ovo et al., 2018; Eldemir & Onden, 2016; Kumar et al., 2016; Rahimi et al., 2017; Şahin et al., 2019; Senvar et al., 2016; Soltani & Marandi, 2011
Criterion 2 (C2): Geographical location	Geographical location: Proximity to the natural environment, air pollution, proximity to existing infrastructures, distance to other institutions, the safe environment around the institution, proximity to health institutions, proximity to relevant sectors	Chatterjee & Mukherjee, 2013; Dell'Ovo et al., 2018; Kaveh et al., 2020; Şahin et al., 2019; Samani & Alesheikh, 2019; Tripathi et al., 2021; Vahidnia et al., 2009
Criterion 3 (C3): Size of the Area	Allowing future growth and providing opportunities for social activity	Chatterjee & Mukherjee, 2013; Chiu & Tsai, 2013; Dell'Ovo et al., 2018; Rahimi et al., 2017; Senvar et al., 2016; Soltani & Marandi, 2011
Criterion 4 (C4): Physical condition	Interior architecture of the building, soil structure, earthquake resistance, underground resources, smooth ground	Adalı & Tuş, 2019; Chatterjee & Mukherjee, 2013; Senvar et al., 2016; Soltani & Marandi, 2011
Criterion 5 (C5): Socio-demographic characteristics	Disabled population density, education level, income status, socio-economic level	Adalı & Tuş, 2019; Chatterjee & Mukherjee, 2013; Dell'Ovo et al., 2018; Kaveh et al., 2020; Kumar et al., 2016; Rahimi et al., 2017; Şahin et al., 2019; Senvar et al., 2016; Soltani & Marandi, 2011; Tripathi et al., 2021; Vahidnia et al., 2009
Criterion 6 (C6): Cost	Land cost, building cost, zoning cost, ownership status	Adalı & Tuş, 2019; Chatterjee & Mukherjee, 2013; Chiu & Tsai, 2013; Dell'Ovo et al., 2018; Kumar et al., 2016; Senvar et al., 2016; Soltani & Marandi, 2011; Tripathi et al., 2021; Vahidnia et al., 2009
Criterion 7 (C7): Government policies	Policies such as incentives, taxes and legislation that encourage or restrict the opening of institutions.	Adalı & Tuş, 2019; Ajaj et al., 2019; Şahin et al., 2019; Soltani & Marandi, 2011

Selection of Alternative Locations

In order to identify alternative locations, interviews were held with officials working within the municipalities of Kadıköy, Büyükçekmece, and Şişli, which researchers currently have easy access to, and who dominate the real estate sector within the boundaries of the municipality. Considering the seven criteria determined within the study, these officials were asked to submit alternative places for rent. Authorities have determined alternative places within the boundaries of the municipality where they work and are available for rent. Information on the alternative places identified is presented in Table 2.

Expert Selection

For the evaluation of the criteria determined in the study with the AHP method, the opinions of four different experts were obtained separately. In the selection of specialists, the criteria of having at least 7 years of experience in the field and having a decision-making position in the relevant field (Ministry of Family and Social Services, Provincial Health Directorates, private disabled care centers, universities, etc.) were determined. After the completion of the AHP process, the non-numerical criteria (C1, C2, C4, C5, C7) were quantified by the same experts by scoring between 1-5 (Very Effective: 1, Effective: 2, Normally Effective: 3, Less Effective: 2, Ineffective: 5) in order to evaluate the 3 alternative regions by TOPSIS method.

Table 2. Information on Alternative Locations

	Alternative Place in Kadıköy	Alternative Place in Büyükçekmece	Alternative Place in Şişli
Rent	78 thousand TL per month	350 thousand TL per month	150 thousand TL per month
Category	Workplace	Workplace	Workplace
Status	For rent	For rent	For rent
Type	The Complete Building	The Complete Building	The Complete Building
Total m2	240 m2 open area,		
550 m² closed area	30.000 m ² open area, 6.000 m ² closed area	5.000 m ² closed area	
Building Features	Elevator, security camera, generator, water tank, waterproofing, fire alarm, and fire escape are available.	Generator, water tank, garden, air conditioner, and fire alarm are available.	Water tank, garden, and fire escape are available.
Proximity	Mosque, market, hospital, health center, restaurant, church, and public transportation are available in close proximity.	Public transport, mosque, market, and hospital are nearby	Public transport, mosque, market, and hospital are nearby.

Table 3. Experts' Information

	Experience (Institution)	Experience (years)	Level of education
Expert 1	University	17	Associate professor
Expert 2	Private Disabled Care Center	15	License
Expert 3	Private Disabled Care Center	7	License
Expert 4	Private Disabled Care Center	10	License

Assessment Tools and Procedures

1. Data Collection Tools

In the research, data were collected in two different stages. In the first stage, the data were obtained as a result of the evaluations taken from experts with various characteristics. At this stage, the experts were informed about the research by the researcher about the assessment tools and assessment style in order to obtain the correct assessment. In the second stage, the data were obtained from the characteristics of three different regions subject to site selection. In this process, data expressing the required features of the relevant regions within the framework of seven main criteria were collected. While collecting the data, the owner of the land, the municipalities, the relevant ministries, and the organizations providing the transportation of the municipalities were used.

2. Analysis of Data

In the study, the data were analyzed in two stages. In the first stage, experts evaluated seven main criteria, which were determined by reference to previous studies in the literature. Evaluation includes the degree of importance of each criterion against other criteria. The data obtained from the experts were analyzed with AHP, one of the multi-criteria decision-making methods. General information about the AHP analysis and process is as follows:

2.1. AHP

The AHP method, which is one of the multi-criteria decision-making methods, was first developed by Saaty and defined as an important approach used in the selection and prioritization of multi-criteria decision-making problems or criteria (Saaty, 1980, 1986).

In the priority determination process of the criteria with the AHP method; The opinions of experts who meet certain conditions related to the relevant subject are taken. The data obtained in line with the feedback received from the experts are analyzed with the AHP method. As a result of the analysis, it is aimed to rank the predetermined criteria in order of importance. In this way, it will be determined which of the criteria has priority and which one should be given more attention and care.

The implementation stages of the method consist of 6 steps (Dağdeviren et al., 2001):

Step 1: Determining the criteria and their sub-criteria in line with the purpose of the decision-maker and creating a hierarchical structure

Step 2: Comparing the alternatives for each criterion and comparing the criteria among themselves (The Significance Scale given in Table 5 was used to make this comparison)

The binary decision matrix is as follows.

$$A = \begin{bmatrix} 1 & \cdots & a_{1n} \\ \vdots & \ddots & \vdots \\ a_{n1} = 1/a_{1n} & \cdots & 1 \end{bmatrix} \quad (1)$$

Step 3: Performing normalization of relationship matrices

Each value in the matrix is normalized by dividing by its column sum.

$$a'_{ij} = \frac{a_{ij}}{\sum_{i=1}^n a_{ij}}, i, j = 1, 2, \dots, n \quad (2)$$

Step 4: Multiplying the importance weights of the criteria with the importance weights of the alternatives and finding the priority value of each alternative

The sum of each row of the normalized matrix is divided by the size of the matrix and averaged. These values are the importance weights calculated for each criterion. These weights establish the priority vector.

$$w_i = \left(\frac{1}{n}\right) \sum_{i=1}^n a'_{ij}, i, j = 1, 2, \dots, n \quad (3)$$

equation is used. Thus, percentage importance distributions showing the importance values of the criteria relative to each other are obtained.

Step 5: Performing a consistency analysis

The consistency ratio is expressed by the CI coefficient.

$$CI = \frac{\lambda_{\max} - n}{n - 1} \quad (4)$$

$$\lambda_{max} = \frac{1}{n} \sum_{i=1}^n \left(\frac{\sum_{j=1}^n a_{ij} w_j}{w_i} \right) \quad (5)$$

$$AxW = \begin{bmatrix} 1 & \dots & a_{1n} \\ \vdots & \ddots & \vdots \\ a_{n1} = 1/a_{1n} & \dots & 1 \end{bmatrix} x \begin{bmatrix} w_1 \\ \vdots \\ w_n \end{bmatrix} = \begin{bmatrix} x_1 \\ \vdots \\ x_n \end{bmatrix} \quad (6)$$

$$d_i = \frac{x_i}{w_i}, \quad i = 1, 2 \dots 1^n \quad (7)$$

$$\lambda_{max} = \frac{\sum_{i=1}^n d_i}{n} \quad (8)$$

In order to evaluate the consistency ratio, the RI value needs to be known. RI values are also given below.

Table 4: RI Value															
n	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15
RI	0	0	0.58	0.90	1.12	1.24	1.32	1.41	1.45	1.49	1.51	1.53	1.56	1.57	1.59

After calculating the CI and RI values, the consistency ratio is calculated

$$CR = \frac{CI}{RI} \quad (9)$$

If the CR value is less than 0.10, it can be said to be consistent.

Step 6: Obtaining the overall scores of the alternatives

Table 5. Severity Scale	
Importance level	Definition
1	Equally important
3	Moderately important
5	Strongly important
7	Quite strongly important
9	Definitely important

In the AHP analysis, the order of importance of the criteria evaluated and scored by the experts was determined.

In the second stage, analysis was carried out to select the most suitable one from three different regions. In the analysis in this process, data collected from various institutions were analyzed representing seven main criteria. TOPSIS, one of the multi-criteria decision-making methods, was used during the analysis. Of the seven criteria evaluated in the TOPSIS analysis process, only C6 has a minimum direction. The other six criteria were evaluated as maximum directional. In the analysis process, the minimum directionality of the cost criterion was taken into consideration. The points taken into consideration while evaluating the criteria are as follows:

C1: It is considered as a positive situation due to the high number of transportation opportunities.

C2: It is considered as a positive situation in terms of

factors such as geographical location, use of infrastructure facilities, closeness to health institutions and fresh air environment.

C3: The size of the area is considered as a positive situation in terms of the possibility of social activities and opportunities for growth in the future. The size of the area was obtained from data collected from municipalities and relevant ministries. The size of the area was evaluated on the basis of total m2 without making any distinction between indoor and outdoor areas.

C4: The physical condition is considered as a positive situation in view of the features of the business architecture and soil structure of the building being appropriate for disabled people.

C5: Socio-demographic characteristics are considered as a positive situation in terms of establishing private residential care services for disabled people, taking into account factors such as income level, education level, and population of disabled people.

C6: The high cost is considered as a negative situation in the process of establishing an institution.

C7: Government policies are considered as a positive situation in terms of encouragement and support in the process of establishing an institution.

General information about TOPSIS analysis and process is as follows:

2.2. TOPSIS

TOPSIS method is one of the multi-criteria decision-making methods. Considering the determined criteria, it enables the best choice among the decision alternatives and the ranking of these alternatives (Özüdoğru & Görener, 2018). TOPSIS (Technique for Order Preference by Similarity to Ideal Solution) was developed by Hwang and Yoon in 1981.

While ranking with the TOPSIS method, the alternatives that can take place in the first place are expected to be close to the ideal solution when it is also expected to be far from the non-ideal (negative ideal) solution. In other words, in the TOPSIS method, it is aimed to choose the one closest to the ideal solution and the one farthest from the negative ideal solution among the alternatives.

The implementation stages of the method consist of 6 steps (Özdemir, 2015):

Step 1: Creating the decision matrix

An $n \times m$ dimensional decision matrix is shown below.

$$D = \begin{bmatrix} d_{11} & d_{12} & \dots & d_{1m} \\ d_{21} & d_{22} & \dots & d_{2m} \\ \cdot & \cdot & \cdot & \cdot \\ \cdot & \cdot & \cdot & \cdot \\ \cdot & \cdot & \cdot & \cdot \\ d_{n1} & d_{n2} & \dots & d_{nm} \end{bmatrix} \quad (1)$$

Step 2: Obtaining the normalized matrix

The normalized decision matrix is as follows.

$$R = \begin{bmatrix} r_{11} & r_{12} & \dots & r_{1m} \\ r_{21} & r_{22} & \dots & r_{2m} \\ \cdot & \cdot & \cdot & \cdot \\ \cdot & \cdot & \cdot & \cdot \\ \cdot & \cdot & \cdot & \cdot \\ r_{n1} & r_{n2} & \dots & r_{nm} \end{bmatrix} \quad (2)$$

The elements of the normalized decision matrix R are calculated as follows

$$r_{ij} = \begin{cases} \frac{d_{ij}}{\sqrt{\sum_{k=1}^n d_{kj}^2}}, & i = 1, 2, \dots, n, \quad j = 1, 2, \dots, m \\ 0, & d. y. \end{cases} \quad (3)$$

Step 3: Obtaining the weighted normalized matrix

First, the weight values ($W_i, i=1, 2, \dots, m$) for the evaluation criteria are determined.

Here $\sum_{i=1}^m w_i = 1$ The elements of the R matrix are multiplied by their respective weight values to form a weighted standard decision matrix, V

$$V = \begin{bmatrix} w_1 r_{11} & w_2 r_{12} & \dots & w_m r_{1m} \\ w_1 r_{21} & w_2 r_{22} & \dots & w_m r_{2m} \\ \cdot & \cdot & \cdot & \cdot \\ \cdot & \cdot & \cdot & \cdot \\ \cdot & \cdot & \cdot & \cdot \\ w_1 r_{n1} & w_2 r_{n2} & \dots & w_m r_{nm} \end{bmatrix} = \begin{bmatrix} v_{11} & v_{12} & \dots & v_{1m} \\ v_{21} & v_{22} & \dots & v_{2m} \\ \cdot & \cdot & \cdot & \cdot \\ \cdot & \cdot & \cdot & \cdot \\ \cdot & \cdot & \cdot & \cdot \\ v_{n1} & v_{n2} & \dots & v_{nm} \end{bmatrix} \quad (4)$$

Step 4: Obtaining the ideal and negative ideal solution values

Here, the positive ideal solution set is defined as $V^* = \{v_1^*, v_2^*, \dots, v_m^*\}$ and the negative ideal solution set as $V^- = \{v_1^-, v_2^-, \dots, v_m^-\}$

Step 5: Obtaining the distance values from the ideal and negative ideal points

The distance values to the positive and negative ideal solutions are obtained as follows.

$$S_i^* = \sqrt{\sum_{j=1}^m (v_{ij} - v_j^*)^2}, \quad i=1, 2, \dots, n \quad (5)$$

$$S_i^- = \sqrt{\sum_{j=1}^m (v_{ij} - v_j^-)^2}, \quad i=1, 2, \dots, n \quad (6)$$

Step 6: Calculating the relative closeness to the ideal solution

$$C_i^* = \frac{S_i^-}{S_i^* + S_i^-}, \quad i=1, 2, \dots, n \quad (7)$$

equation is used to calculate the relative closeness values for each decision option. Here $0 \leq C_i^* \leq 1, i=1,2,\dots,n$. Equation (7) is the share of the distance to the negative ideal solution in the total distance. Accordingly, $C_i^* i=1,2,\dots,n$ decision options close to 1 are preferred primarily.

When the previous studies were examined, it was seen that the non-numerical criteria were quantified by scoring between 1-5 by the experts (Adalı & Tuş, 2019; Supçiller et al., 2011). In this framework, the non-numerical transportation, geographical location, physical condition, sociodemographic characteristics, and government policy criteria of the study were digitized by scoring between 1-5 for four different experts, and the size of the area and cost criteria were added, and the analysis results obtained by the TOPSIS method and the AHP method were taken into account. It was ensured that the most suitable one from three different regions was chosen at the point of selection of a special boarding center for the disabled.

RESEARCH FINDINGS

The AHP method was used to obtain the weights of the

selection criteria. Microsoft Excel program was used for the implementation of the AHP method. The goal here is to create pairwise comparison matrices. While creating the pairwise comparison matrices, the answers given by the experts who had predetermined criteria when comparing each criterion with the other were processed into the matrix. The inconsistency rates of expert judgments were controlled while obtaining the criterion importance levels. If the expert's inconsistency ratios are greater than 0.1, the judgments need to be revised. In this study, the inconsistency rate was found to be CR: 0.059, and the study was found to be consistent. In Table 6, the criteria weights obtained by the AHP method of 7 criteria in the selection of a private disabled care center are shown.

As a result of the AHP analysis, government policies (25%), physical condition (22%), and cost (16%) were determined as the most important criteria in the selection of a private disabled care center, respectively, and sociodemographic characteristics (4%) were determined as the least important criteria.

Table 6. Criterion Weights

Criteria	Criterion Weights (W)	Rankings
C1: Transport	0.0912	6
C2: Geographical Location	0.1255	4
C3: Size of the Area (Square Km, Acres)	0.1142	5
C4: Physical Condition	0.2179	2
C5: Sociodemographic Characteristics	0.0418	7
C6: Cost (Thousand TL)	0.1640	3
C7: Government Policies	0.2450	1

In the decision matrix created for the TOPSIS analysis, the decision alternatives consist of Kadıköy, Büyükçekmece, and Şişli districts of Istanbul. In the process of creating the TOPSIS decision matrix, the opinions of 4 experts were obtained separately and the average scores of these experts formed the final decision matrix. The criteria are transportation, geographical location, size of the area, physical condition, sociodemographic characteristics, cost, and government policies, which are weighted in the first stage (Table 7).

As a result of the TOPSIS analysis, the distance values to the ideal and negative ideal points were calculated. These obtained values and the relative distance values from the

ideal solution were calculated (1) and the distances of all these values from the ideal solution are shown in Table 8.

As a result of the ranking made according to the C_i^* values obtained from the distance to the ideal points and the distances to the negative ideal points, the alternative with the best condition in terms of the determined criteria was determined (Table 9).

According to the results of the TOPSIS analysis, the most suitable alternative among the 3 districts of Istanbul for the selection of a private disabled care center was determined as A2: Büyükçekmece, A1: Kadıköy, and A3: Şişli, respectively.

Table 7. TOPSIS Decision Matrix

Alternatives	C1: Transport	C2: Geographical Location	C3: Size of the Area (Square Km, Acres)	C4: Physical Condition	C5: Sociodemographic Characteristics	C6: Cost (Thousand TL)	C7: Government Policies
A1 (Kadıköy)	4	4	1	3	4	78	3
A2 (B. Çekmece)	3	4	6	5	3	350	5
A3 (Şişli)	4	3	5	4	4	150	2

Table 8. Distances to Ideal Points

Distances to Ideal Points	S_i^* Positive Ideal Distances	S_i^- Negative Ideal Distances
A1: Kadıköy	0.124037414	0.124077119
A2: B. Çekmece	0.115892117	0.155269163
A3: Şişli	0.12918515	0.109742251

Table 9: Results of TOPSIS Analysis and Ranking of Alternatives

Alternatives	C_i^*	Rankings
A1: (Kadıköy)	0.500080013	2
A2: (B. Çekmece)	0.572608166	1
A3: (Şişli)	0.45931212	3

DISCUSSION AND CONCLUSION

In this study; It is aimed to determine the criteria that should be considered during the site selection stage of the private disabled care centers that will provide services for the disabled, to rank the determined criteria by weighting in terms of importance, and to choose the most suitable and correct place among the alternative places by considering these criteria and their weights. For this purpose, among three different regions within the borders of Istanbul province, the most suitable region for the establishment of a private disabled care center was chosen using the AHP and TOPSIS methods, which are among the multi-criteria decision-making methods. In this direction, seven main criteria were determined by examining the previous studies on the subject in the literature. These criteria were evaluated by experts with at least 7 years of experience in the field of disability, and the most suitable place was chosen among the regions determined. The discussion part of the study was created by making use of the research carried out on the site selection of health facilities since there is no previous study on the site selection of private disabled care center in the literature.

In the study Sahin et al. (2019) using AHP and focusing on hospital location selection, demand factors were considered the most important criteria by experts, while accessibility, competitors' status, government policies, related sector, and environmental conditions were other important criteria, respectively (Şahin et al., 2019). In a study conducted by Adalı and Tus (2021) for hospital site selection using TOPSIS, EDAS, and CEDAS methods and in which experts evaluated eight different criteria, the most important criterion was market conditions (need for a new hospital), and cost (land and construction) took the second place and in the third place, transportation (access to the hospital) criterion is seen. These criteria are, in order of importance, geological factors (disaster risk such as earthquake and fault line), land strategy (strategy related to land in the future, such as expansion, parking, etc.), the financial support offered by the government, environmental assessment (water, noise, and air pollution) and demographic assessment (current and future population). (Adalı & Tuş, 2019). In another study conducted by Senvar et al. (2016) on hospital location selection, it was

seen that the most important criterion was evaluated as market conditions, the second criterion was determined as accessibility in terms of public transportation, and the third most important criterion was a business strategy. These criteria are followed by cost, building structure, employees, and demographic characteristics, respectively (Senvar et al., 2016).

In a study conducted in India by Kumar et al. (2016) on hospital location selection, the most important criterion found by experts is proximity (proximity to the target population, proximity to other hospitals, proximity to social centers, etc.), followed by population characteristics (education, community structure, health awareness, etc.), two different criteria, human resources and cost, share the third place, and in addition, accessibility and environmental criteria are determined respectively (Kumar et al., 2016). In another study conducted in Iran by Rahimi et al. (2017) on the choice of hospital location, it is seen that proximity to main roads is determined as the most important criterion, population density is in the second place, and proximity to fire stations is in the third place. It was revealed that these criteria were followed by land characteristics, accessibility, and suitability (being close to the airport, not being in the river bed, and being far from industrial centers) (Rahimi et al., 2017). When the studies in the literature are examined, it is seen that there are common criteria in the studies carried out, especially in the name of hospital location selection, and similar results are reported with the findings of this study (Tripathi et al., 2021; Vahidnia et al., 2009). As a matter of fact, the research findings have revealed that the criteria of government policies are in the first place, the criteria of physical condition are in the second place, and the cost criteria are in the third place, according to the degree of importance at the point of location selection of the inpatient care centers. Other criteria following the first three criteria are geographical location, size of the area, transportation, and sociodemographic characteristics, respectively. It is noteworthy that, unlike other studies, the criteria of government policies have been evaluated as the most important criterion for the location selection of private disabled care centers. At this point, it is thought that different principles and practices such as incentives

provided by the government in Türkiye, tax reductions, and opening conditions in the legislation are effective. Similarly, it can be interpreted that the fact that the physical condition criterion is considered the second important criterion is due to the reference made to the physical conditions of the building and the land in the legislation regarding the establishment of the institution (T.C. Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı, 2012).

The findings obtained in the study reveal that Büyükçekmece, Kadıköy, and Şişli regions are preferred by experts for the private disabled care center, respectively. As a matter of fact, according to the March 2022 data of the institutions belonging to the General Directorate of Disabled and Elderly Services of the Ministry of Family and Social Services, it is seen that 16 (34.78%) of the 46 private disabled care centers within the borders of Istanbul are located in the Büyükçekmece region (T.C. Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı, 2022). This indicates that the research findings are compatible with current data.

In this research, in which the criteria for the location selection of the private disabled care centers in Türkiye are weighted according to the degree of importance, and the most suitable location is tried to be selected among the alternative places by considering these criteria; in terms of importance, it has been seen that the criteria are government policies, physical condition, cost, geographical location, size of the area, transportation, and sociodemographic characteristics, respectively. In the site selection process, it was revealed that Büyükçekmece was the most suitable location for the opening of a private disabled care center, Kadıköy was in second place and Şişli was in third place.

It is believed that the results of the research will make an important contribution to the academics who would like to work in this field and will be a guide for entrepreneurs or public institutions and organizations who are considering opening a private disabled care center. It would be an appropriate approach for future research to include different alternative places in the evaluation process and to focus not only on private disabled care centers but also on different social service institutions and organizations.

Limitations of the Research

When the data on the website of the General Directorate of Disabled and Elderly Services of the Ministry of Family and Social Services are examined at the point of selection of alternative places, it is seen that 16 of the 44 private disabled care centers operating under the ministry are in Büyükçekmece (36.36%), and 8 are in Beylikdüzü (18.18%), and 6 of them (13.63%) are within the boundaries of Arnavutköy district and these districts are in the first three rankings in terms of the number of institutions. (T.C. Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı, 2022). In this research, Şişli and Kadıköy districts were discussed within the scope of the research within the framework of the possibilities of the researchers in terms of reaching the municipal authorities. This situation constitutes an important limitation of the research.

REFERENCES

- Acker, G. M. (2012). Burnout among mental health care providers. *Journal of Social Work*, 12(5), 475–490. <https://doi.org/10.1177/1468017310392418>
- Adalı, E. A. & Tuş, A. (2019). Hospital site selection with distance-based multi-criteria decision-making methods. *International Journal of Healthcare Management*, 14(2), 534–544. <https://doi.org/10.1080/20479700.2019.1674005>
- Ajaj, Q. M., Shareef, M. A., Jasim, A. T., Hasan, S. F., Noori, A. M. & Hassan, N.D. (2019). *An AHP-based GIS for a new hospital site selection in the Kirkuk Governorate*. 2nd International Conference on Electrical, Communication, Computer, Power and Control Engineering, ICECCPCE 2019, Institute of Electrical and Electronics Engineers Inc. 176–181.
- Burke, M. M., Taylor, J. L., Urbano, R. & Hodapp, R. M. (2012). Predictors of future caregiving by adult siblings of individuals with intellectual and developmental disabilities. *American Journal on Intellectual and Developmental Disabilities*, 117(1), 33-47. <https://doi.org/10.1352/1944-7558-117.1.33>
- Chatterjee, D. & Mukherjee, B. (2013). Potential hospital location selection using AHP: A study in Rural India. *International Journal of Computer Applications*, 71, 975–8887. <https://doi.org/10.5120/12447-9144>
- Chiu, J. E. & Tsai, H. H. (2013). *Applying analytic hierarchy process to select optimal expansion of hospital location: The case of a regional teaching hospital in Yunlin*. 10th International Conference on Service Systems and Service Management - Proceedings of ICSSSM 2013, 603–606.
- Chow, W.S. & Priebe, S. (2013). Understanding psychiatric institutionalization: A conceptual review. *BMC Psychiatry*, 13, 169. <https://doi.org/10.1186/1471-244X-13-169>
- Dağdeviren, M. & Tamer, E. (2001). Tedarikçi firma seçiminde analitik hiyerarşi prosesi ve 0-1 hedef programlama yöntemlerinin kullanılması. *Gazi Üniversitesi Mühendislik Mimarlık Fakültesi Dergisi*, 16(2), 41–52.
- Dell’Ovo, M., Capolongo, S. & Oppio, A. (2018). Combining spatial analysis with MCDA for the siting of healthcare facilities. *Land Use Policy, Pergamon*, 76, 634–644. <https://doi.org/10.1016/j.landusepol.2018.02.044>
- Deveau, R., & McGill, P. (2016). Impact of practice leadership management style on staff experience in services for people with intellectual disability and challenging behavior: A further examination and partial replication. *Research in Developmental Disabilities*. 56, 160-164. <https://doi.org/10.1016/j.ridd.2016.05.020>
- Donovan, K., Regehr, C. & George, M. (2013). *Nursing home care for adults with chronic schizophrenia. Social Work in Mental Health*, 11(2), 167–183. <https://doi.org/10.1080/15332985.2012.721740>
- Eldemir, F. & Onden, I. (2016). Geographical information systems and multicriteria decisions integration approach for hospital location selection. *International Journal of Information Technology & Decision Making*, 15(5), 975-997. <https://doi.org/10.1142/S0219622016500218>
- Emond, R. (2003). Putting the care into residential care: The role of young people. *Journal of Social Work*, 3(3), 321–337. <https://doi.org/10.1177/146801730333004>
- Engelli ve Yaşlı Hizmetleri Genel Müdürlüğü. (2021), Engelli ve Yaşlı İstatistik Bülteni, <https://www.aile.gov.tr/eyhgm/sayfalar/istatistikler/engelli-ve-yasli-istatistik-bulteni/> (Accessed 17 May 2022).

- Franklin, A. & Goff, S. (2019). Listening and facilitating all forms of communication: Disabled children and young people in residential care in England. *Child Care in Practice*, 25(1), 99-111. <https://doi.org/10.1080/13575279.2018.1521383>
- Hensel, J. M., Lunskey, Y. & Dewa, C. S. (2012). Exposure to client aggression and burnout among community staff who support adults with intellectual disabilities in Ontario, Canada. *Journal of Intellectual Disability Research*, 56(9), 910-915. <https://doi.org/10.1111/j.1365-2788.2011.01493.x>
- Jalaliyoon, N., Arastoo, A. & Pirouti, A. (2015). Land selection: Using multiple criteria decision making. *International Journal of Academic Research Manage*, 4, 14-23.
- Kaveh, M., Kaveh, M., Mesgari, M. S. & Paland, R. S. (2020). Multiple criteria decision-making for hospital location-allocation based on improved genetic algorithm. *Applied Geomatics*, 12(3), 291-306. <https://doi.org/10.1007/s12518-020-00297-5>
- Kiely, J. & Pankhurst, H. (1998). Violence faced by staff in a learning disability service. *Disability and Rehabilitation*, 20(3), 81-89. <https://doi.org/10.3109/09638289809166060>
- Kmail, A., Jubran, J. & Sabbah, W. (2017). Coupling GIS-based MCA and AHP techniques for Hospital Site Selection. *International Journal of Computer Science and Information Security*, 15(12), 19-56.
- Kommer, G. J. (2002). A waiting list model for residential care for the mentally disabled in the Netherlands. *Health Care Management Science*, 5(4), 285-290. <https://doi.org/10.1023/A:1020386224121>
- Kozak, A., Kersten, M., Schillmöller, Z. & Nienhaus, A. (2013). Psychosocial work-related predictors and consequences of personal burnout among staff working with people with intellectual disabilities. *Research in Developmental Disabilities*, 34(1), 102-115. <https://doi.org/10.1016/j.ridd.2012.07.021>
- Kumar, P., Singh, R. K. & Sinha, P. (2016). Optimal site selection for a hospital using a fuzzy extended ELECTRE approach. *Journal of Management Analytics*, 3(2), 115-135. <https://doi.org/10.1080/23270012.2016.1152170>
- Lahana, E., Papadopoulou, K., Roumeliotou, O., Tsounis, A., Sarafis, P. & Niakas, D. (2017). Burnout among nurses working in social welfare centers for the disabled. *BMC Nursing*, 16(1), 1-10. <https://doi.org/10.1186/s12912-017-0209-3>
- Leedahl, S. N., Chapin, R. K., Wendel, C., Anne Baca, B., Hasche, L. K. & Townley, G. W. (2015). Successful strategies for discharging Medicaid nursing home residents with mental health diagnoses to the community. *Journal of Social Service Research*, 41(2), 172-192. <https://doi.org/10.1080/01488376.2014.972012>
- Lehman, A. F., Slaughter, J. G. & Myers, C. P. (1991). Quality of life in alternative residential settings. *Psychiatric Quarterly*, 62(1), 35-49. <https://doi.org/10.1007/BF01958837>
- Lelliott, P., Audini, B., Knapp, M. & Chisholm, D. (1996). The mental health residential care study: Classification of facilities and description of residents. *British Journal of Psychiatry, Royal College of Psychiatrists*, 169(2), 139-147. <https://doi.org/10.1192/bjp.169.2.139>
- Lin, L. P. & Lin, J. D. (2013). Job burnout amongst the institutional caregivers working with individuals with intellectual and developmental disabilities: Utilization of the Chinese version of the Copenhagen Burnout Inventory survey. *Research in Autism Spectrum Disorders*, 7(6), 777-784. <https://doi.org/10.1016/j.rasd.2013.03.004>

- Liu, J., Cao, L., Zhang, D., Chen, Z., Lian, X., Li, Y., & Zhang, Y. (2022). Optimization of site selection for emergency medical facilities considering the SEIR model. *Computational Intelligence and Neuroscience*, 2022. <https://doi.org/10.1155/2022/1912272>
- Mansell, J., Ashman, B., Macdonald, S. & Beadle-Brown, J. (2002). Residential care in the community for adults with intellectual disability: Needs, characteristics and services. *Journal of Intellectual Disability Research*, 46(8), 625–633. <https://doi.org/10.1046/j.1365-2788.2002.00440.x>
- Mares, A. S., Young, A. S., McGuire, J. F. & Rosenheck, R. A. (2002). Residential environment and quality of life among seriously mentally ill residents of board and care homes. *Community Mental Health Journal*, 38(6), 447–458. <https://doi.org/10.1023/a:1020876000860>
- Mechanic, D. & McAlpine, D. D. (2000). Use of nursing homes in the care of persons with severe mental illness: 1985 to 1995. *Psychiatric Services*, 51(3), 354–358. <https://doi.org/10.1176/appi.ps.51.3.354>
- Moradian, M. J., Ardalan, A., Nejati, A., Boloorani, A. D., Akbarisari, A. & Rastegarfar, B. (2017). Risk criteria in hospital site selection: A systematic review. *PLoS Currents Disasters*, 9. <https://doi.org/10.1371/currents.dis.a6f34643f3cd22c168b8c6f2deae86d>
- Moradian, M. J., Ardalan, A., Nejati, A., Boloorani, A. D., Akbarisari, A. & Rastegarfar, B. (2018). Field hospital site selection criteria: A Delphi consensus study. *International Journal of Emergency Management*, 14(4), 377–386. <https://doi.org/10.1504/IJEM.2018.097369>
- Nsaif, Q. A., Khaleel, S. M. & Khateeb, A. H. (2020). Integration of gis and remote sensing technique for hospital site selection in baquba district. *Journal of Engineering Science and Technology*, 15(3), 1492–1505.
- Özdemir, M. (2015). “TOPSIS”, in Önder, E. and Yıldırım, B.F. (Eds.), *Çok kriterli karar verme yöntemleri, 2. Baskı.*, Dora Yayınları, Bursa, 133–153.
- Özüdoğru, A. G. & Görener, A. (2018). “Hastane yeri seçiminde çok kriterli karar verme yöntemlerinin kullanımı”, in Önder, E. and Yıldırım, B.F. (Eds.), *Sağlık Yönetiminde Karar Verme - I, 1. Baskı.*, Dora Yayınları, Bursa, 63–84.
- Parker, J. (2005). Constructing dementia and dementia care: Daily practices in a daycare setting. *Journal of Social Work*, 5(3), 261–278. <https://doi.org/10.1177/1468017305058935>
- Rahimi, F., Goli, A. & Rezaee, R. (2017). Hospital location-allocation in Shiraz using Geographical Information System (GIS). *Shiraz E-Medical Journal*, 18(8), 1-8. <https://doi.org/10.5812/semj.57572>
- Rahman, M., Grabowski, D. C., Intrator, O., Cai, S. & Mor, V. (2013). Serious mental illness and nursing home quality of care. *Health Services Research*, 48(4), 1279–1298. <https://doi.org/10.1111/1475-6773.12023>
- Rai, G. S. (2010). Burnout among long-term care staff. *Administration in Social Work*, 34(3), 225–240. <https://doi.org/10.1080/03643107.2010.480887>
- Raske, M. (2010). Nursing home quality of life: a study of an enabling garden. *Journal of Gerontological Social Work*, 53(4), 336–351. <https://doi.org/10.1080/01634371003741482>
- Read, J. & Harrison, C. (2002). Disabled children living away from Home in the UK: Recognizing hazards and promoting good practice. *Journal of Social Work*, 2(2), 211–231. <https://doi.org/10.1177/146801730200200206>
- Rezayee, M. (2020). Hospital site selection in Iskandar Malaysia using GIS-Multi Criteria

- Analysis. *International Journal of Basic Sciences and Applied Computing*, 2(10), 8–15. <https://doi.org/10.35940/ijbsac.K0159.0221020>
- Saaty, T. L. (1980). *The analytic hierarchy process*, New York: McGraw-Hill.
- Saaty, T. L. (1986). Axiomatic foundation of the analytic hierarchy process. *Management Science*, 32(7), 841–855. <https://doi.org/10.1287/mnsc.32.7.841>
- Şahin, T., Ocak, S. & Top, M. (2019). Analytic hierarchy process for hospital site selection. *Health Policy and Technology*, 8(1), 42–50. <https://doi.org/10.1016/j.hlpt.2019.02.005>
- Samani, Z. N., & Alesheikh, A. A. (2019). Uncertainty modelling of citizen-centered group decision making using Fuzzy-VIKOR case study: Site selection of healthcare services. *The International Archives of Photogrammetry, Remote Sensing and Spatial Information Sciences*, 42, 809-814. <https://doi.org/10.5194/isprs-archives-XLII-4-W18-809-2019>
- Sen, H. (2017). Hospital location selection with Aras-G. *The Eurasia Proceedings of Science Technology Engineering and Mathematics*, 1, 359–365.
- Senvar, O., Otay, I. & Bolturk, E. (2016). Hospital site selection via Hesitant Fuzzy TOPSIS. *IFAC-PapersOnLine*, 49(12), 1140–1145. <https://doi.org/10.1016/j.ifacol.2016.07.656>
- Sharmin, N. & Neema, M. N. (2013). A GIS-based Multi-criteria analysis to site appropriate locations of hospitals in Dhaka city. *Asian Transactions on Engineering*, 3, 2221–4267.
- Shepherd, G., Muijen, M., Dean, R. & Cooney, M. (1996). Residential care in hospital and in the community - Quality of care and quality of life. *British Journal of Psychiatry*, 168(4), 448–456. <https://doi.org/10.1192/bjp.168.4.448>
- Skirrow, P. & Hatton, C. (2007). ‘Burnout’ amongst direct care workers in services for adults with intellectual disabilities: A systematic review of research findings and initial normative data. *Journal of Applied Research in Intellectual Disabilities*, 20(2), 131-144. <https://doi.org/10.1111/j.1468-3148.2006.00311.x>
- Smyth, E., Healy, O. & Lydon, S. (2015). An analysis of stress, burnout, and work commitment among disability support staff in the UK. *Research in Developmental Disabilities*, 47, 297–305. <https://doi.org/10.1016/j.ridd.2015.09.023>
- Söderback, I., Söderström, M. & Schäländer, E. (2004). Horticultural therapy: The ‘healing garden’ and gardening in rehabilitation measures at Danderyd Hospital Rehabilitation Clinic, Sweden. *Pediatric Rehabilitation*, 7(4), 245–260. <https://doi.org/10.1080/13638490410001711416>
- Soltani, A. & Marandi, E. Z. (2011). Hospital site selection using two-stage fuzzy multi-criteria decision making process. *Journal of Urban and Environmental Engineering*, 5(1), 32-43. <https://doi.org/10.4090/juee.2011.v5n1.032043>
- Supçiller, A. & Çapraz, O. (2011). AHP-TOPSIS yöntemine dayali tedarikçi seçimi uygulaması. *Istanbul University Econometrics and Statistics e-Journal*, 13, 1-22.
- T.C. Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı. (2010). Bakıma Muhtaç Özürlülere Yönelik Resmî Kurum ve Kuruluşlar Bakım Merkezleri Yönetmeliği, Available online at: <https://www.mevzuat.gov.tr/File/GeneratePdf?mevzuatNo=10546&mevzuatTur=KurumVeKurulusYonetmeliği&mevzuatTertip=5>. (Accessed 17 May 2022).
- T.C. Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı (2012). Engelli Bireylere Yönelik Özel Bakım Merkezleri Yönetmeliği, Resmî Gazete. Available online at: <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2016/11/20161104-2.htm>. (Accessed 18 May 2022)

- T.C. Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı. (2022). Engelli ve Yaşlı Hizmetleri Genel Müdürlüğü, Available online at: <https://www.aile.gov.tr/eyhgm/kuruluslar/engelli/>. (Accessed 15 May 2022)
- Tripathi, A. K., Agrawal, S. & Gupta, R. D. (2021). Comparison of GIS-based AHP and fuzzy AHP methods for hospital site selection: A case study for Prayagraj City, India. *GeoJournal*, 87, 3507–3528. <https://doi.org/10.1007/s10708-021-10445-y>
- Vahidnia, M. H., Alesheikh, A. A. & Alimohammadi, A. (2009). Hospital site selection using fuzzy AHP and its derivatives. *Journal of Environmental Management*, 90(10), 3048–3056. <https://doi.org/10.1016/j.jenvman.2009.04.010>
- Yu, M., Hu, S. Y., Cai, J. M., Guo, P. N., Li, H. B., & Xing, H. G. (2023). A comprehensive evaluation method for the site selection of new healthcare facilities in geological hazard-prone areas. *Frontiers in Earth Science*, 11, 1121690. <https://doi.org/10.3389/feart.2023.1121690>
- Weinberg, S., Edwards, G. & Garove, W. E. (1983). Burnout among employees of state residential facilities serving developmentally disabled persons. *Children and Youth Services Review*, 5(3), 239–253. [https://doi.org/10.1016/0190-7409\(83\)90029-4](https://doi.org/10.1016/0190-7409(83)90029-4)
- WHO, (2020). Disability and health, Available online at: <https://www.who.int/news-room/fact-sheets/detail/disability-and-health> (Accessed 16 August 2021).
- WHO, (2021). Available online at: <https://www.who.int/teams/noncommunicable-diseases/sensory-functions-disability-and-rehabilitation/world-report-on-disability>. (Accessed 17 August 2021)
- Wilson, J. & Kouzi, A. (1990). Quality of the residential environment in board-and-care homes for mentally and developmentally disabled persons. *Hospital and Community Psychiatry*, 41(3), 314–318. <https://doi.org/10.1176/ps.41.3.314>
- Wilkins, D. (2012). Ethical dilemmas in social work practice with disabled people: The use of physical restraint. *Journal of Intellectual Disabilities*, 16(2), 127-133. <https://doi.org/10.1177/1744629512444986>
- Xie, C., Hughes, J., Chester, H., Sutcliffe, C. & Challis, D. (2014). Exploring the role of independent organisations in care coordination for older people in England. *Journal of Social Work*, 14(4), 419–438. <https://doi.org/10.1177/1468017313478330>
- Zandi, I. & Delavar, M. R. (2021). *Integration of GIS, Shannon Entropy and Multi-Criteria Decision Making for Hospital Site Selection*. <https://doi.org/10.5281/zenodo.4665736>

Author Contributions

All the authors have equal contributions.

**NEPOTİZM İLE İŞE YABANCILAŞMA ARASINDAKİ
İLİŞKİNİN İNCELENMESİNE YÖNELİK BİR
ARAŞTIRMA: DEVLET SU İŞLERİ ÖRNEĞİ**

A RESEARCH ON THE RELATIONSHIP BETWEEN
NEPOTISM AND WORK ALIENATION: THE CASE OF
STATE WATER WORKS

Fidan ALHAS

14

NEPOTİZM İLE İŞE YABANCILAŞMA ARASINDAKİ İLİŞKİNİN İNCELENMESİNE YÖNELİK BİR ARAŞTIRMA: DEVLET SU İŞLERİ ÖRNEĞİ

A RESEARCH ON THE RELATIONSHIP BETWEEN NEPOTISM AND WORK ALIENATION: THE CASE OF STATE WATER WORKS

*Fidan ALHAS

Anahtar Kelimeler:

Nepotizm,
İşe yabancılaşıma,
Devlet su işleri,
Memurlar,
Yöneticiler.

Keywords:

Nepotism,
Work alienation,
Directorate of State
Hydraulic Works,
Officers,
Managers.

*Dr., İnönü Üniversitesi, Sosyal
Bilimler Enstitüsü, Yönetim ve
Organizasyon Bölümü, e-posta:
fdalhas@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-4254-3519>.

Alıntılanmak için/Cite as: Alhas
F. (2024). Nepotizm ile işe
yabancılaşıma arasındaki ilişkinin
incelenmesine yönelik bir araştırma:
Devlet Su İşleri örneği, Çukurova
Üniversitesi Sosyal Bilimler
Enstitüsü Dergisi, 222-240

ÖZ

Bu çalışmada nepotizm ile işe yabancılaşıma arasında ilişki olup olmadığı incelenmiştir. Çalışanların kurumda nepotizm ile karşılaşmalarının kurumdaki işlerine yabancılaşımalarına neden olabileceği düşüncesinden hareketle bu konu araştırılmıştır. Çalışma Kars İlinde bulunan 24. Bölge Müdürlüğü Devlet Su İşleri'nde çalışan 415 personel ile gerçekleştirilmiştir. Çalışmaya ait verileri hızlı ve kolay toplayabilmek amacıyla kolayda örnekleme yönteminden faydalanılmıştır. Çalışmada "İşe Yabancılaşıma Ölçeği" ve "Nepotizm Ölçeği" kullanılmıştır. Değerlendirmeleri gerçekleştirebilmek amacıyla frekans dağılımları, çarpıklık, ortalama, basıklık, normal dağılım, standart sapma, doğrulayıcı faktör analizi ve çoklu regresyon analizi yapılmıştır. Çalışmada genel nepotizm ile genel işe yabancılaşıma arasında pozitif bir ilişki olduğu belirlenmiştir. Ayrıca terfide kayırmacılık ile işe yabancılaşıma arasında pozitif ve işe alma sürecinde kayırmacılık ile işe yabancılaşıma arasında pozitif bir ilişki olduğu tespit edilmiştir. Fakat işlem kayırmacılığı ile işe yabancılaşıma arasında herhangi bir ilişki bulunamamıştır. Çalışanların kurumda nepotizm ile karşılaşmaları diğer çalışanlarda işe yabancılaşımaya neden olacağı için iş yerinde yapılan kayırmacılık davranışlarına olumlu bakılmamaktadır. Bu nedenle kurumda hem nepotizm hem de işe yabancılaşımayı azaltabilecek önerilerde bulunulmuştur.

ABSTRACT

In this study, we examined whether there is a relationship between nepotism and job alienation, based on the idea that employees' encounters with nepotism in the institution may cause alienation from their jobs in the institution. The research was carried out with 415 personnel working in the 24th Regional Directorate State Hydraulic Works in Kars Province. In order to collect the data of the study quickly and easily, we used the convenience sampling method. "Job Alienation Scale" and "Nepotism Scale" were used in the study. Frequency distributions, skewness, kurtosis, mean, normal distribution, standard deviation, confirmatory factor analysis and multiple regressions were performed for the evaluations. In the study, it was determined that there was a positive relationship between general nepotism and general job alienation. In addition, it was found that there is a positive relationship between nepotism in promotion and job alienation and a positive relationship between nepotism in recruitment process and job alienation. However, no relationship was found between transaction nepotism and job alienation. Nepotism behaviors in the workplace are not viewed positively since employees' encounters with nepotism in the institution will cause alienation from work in other employees. For this reason, suggestions have been made to reduce both nepotism and alienation from work in the organization

GİRİŞ

Günümüz çalışma hayatında çalışanların gerek atamaların yapılması sürecinde gerekse bir üst düzey pozisyona yükseltilmeleri sürecinde eşit ve adaletli bir davranış prosedürüyle karşılaşmaları önem arz etmektedir. Bu nedenle adalet duygusunu zedeleyen ve eşit davranma durumunu ortadan kaldıran bir çalışma ortamının çalışanların iş yerlerine olan güvenlerini sarstığını söylemek mümkündür. Çalışanların kuruma olan güvenlerinin zedelenmesinin ise düşüncelerini ifade etmekten kaçınmaya, işlerinden tatmin olamamaya, tükenmişlik davranışları göstermeye kadar pek çok olumsuz tutuma yol açtığı ve sonuçta çalışanların örgüte olan bağlılıkları ve işlerinde sergilemiş oldukları performanslarında düşüşe neden olduğu bilinmektedir (Oruç, 2020, s.328).

Bireylerin akraba bağı, eş ve dost kayırmacılığı ve bir bürokrat tanıdığı sayesinde işe alınmaları ve bir üst düzey pozisyona terfi ettirilmeleri kurumun en önemli sorunlarından birini oluşturmaktadır. Çalışanların kurumda nepotizm uygulandığını bilmeleri diğer çalışanlarla ilişki kurmaktan kaçınmalarına (Ceylan ve Sulu, 2011, s.167), örgütsel özdeşleşmenin azalmasına (Chiaburu vd., 2014, s.25), iş tatminlerinin düşmesine (Turan ve Parsak, 2011, ss.2-6), iş hayatlarındaki kalitenin zayıflamasına (Arat, 2019, s.50), çaresizlik duygusunun artmasına (Tükel, 2012, s.39), kendi benliğine yabancılaşmasına (Shantz vd., 2014'den akt. Nart vd., 2020, s.1695) ve kurallara riayet etmekten kaçınmalarına (Alömeroğlu, 2017, s.47) neden olmaktadır. Bunun yanı sıra çalışanların işe yabancılaşmaları mesleki olarak tükenmelerine, iş ve yaşam kalitesinin düşmesine ve iş tatminlerinin azalmasına da yol açmaktadır. Bahsedilen bu durumlar dikkate alındığında çalışanların işlerine yabancılaşmaları iş yerinde olumlu olmayan kültürün var olmasıyla (Aşık, 2018, s.32), çalışanlar arasında iş bölümü yapılırken eşit ve adaletli davranılmamasıyla (Çilesiz, 2014, s.19) ve çalışanların iş yerine olan güvenlerinin azalmasıyla (Çiftçi ve Öneren, 2018, s.504) ortaya çıkmaktadır.

Nepotizm işletme sahibinin ya da yöneticinin dışarıdan veya içeriden bir çalışanı işe almak yerine aileden olan bireyi işe alma seçimidir (Bellow, 2003'den akt. Kaushal

vd., 2021, s.3). Nepotizm özellikle örgütsel faaliyetler söz konusu olduğunda bir bireyin sahip olduğu mesleki yeterliliği ve iş deneyimi temel alınmaksızın sadece akrabalık bağı temel alınarak işe alınması veya terfi ettirilmesi olarak tanımlanmaktadır (Bekesiene vd., 2021, s.2). Literatürde işe yabancılaşma çalışanın iş yerindeki çalışma kültürünün kendisine yabancı gelmesiyle, çalışma ve üretme karşısında kapasitesini azaltmasıyla veya değiştirmesiyle ortaya çıkan bir davranış biçimi olarak ifade edilmektedir (Begenirbaş, 2015, s.252). İşe yabancılaşma davranışı çalışanın görev süresi içerisinde iş yerindeki şikâyetlerinin ortadan kaldırılamamasından (Kılınç, 2018, s.4025), yaptığı işin toplumsal yaşama bir yararı olmadığı düşüncesinden (Delipoyraz, 2019, s.28) ve sergilemiş olduğu herhangi bir davranışın gelecekteki beklentisiyle uyuşmamasından ortaya çıkan bir davranış (Nur ve Kaya, 2022, s.115) olarak tanımlanmaktadır.

Yine işe yabancılaşma davranışı çalışanlar arasındaki rollerin değişmesine, çalışanların iş yerinde meydana gelen değişikliklere uyum sağlayamamasına ve kapitalist düzende ortaya çıkan yeni düzenlemelerde çalışanın kendisine yer bulamamasına neden olan bir davranış biçimidir (Bayar ve Köksal, 2023, s.2261). Ayrıca çalışanın yaptığı işin kendisine ve topluma herhangi bir fayda sağlamadığına inanmasının (Boz, 2014, s.19), çalışanın kurumda herhangi bir destek görmediğini düşünmesinin (Minaslı, 2013, s.66) ve çalışanın kuruma olan güveninin sarsılmasının (Atalay, 2013, s.43) işe yabancılaşma davranışları içerisinde yer aldığı söylenebilmektedir. Personelin göstermiş olduğu işe yabancılaşma davranışı iş tatmininin azalmasına (Tutar, 2010, s.177), kurum yapısının gerekenden daha fazla büyümesine (Kılçık, 2011, s.50), tükenmişliğin artmasına (Uysaler, 2010, s.161) ve kurum içinde var olan kurallara uyulmamasına (Babadağ, 2020, s.1113) kadar birçok olumsuz sonuca neden olmaktadır.

Kurumda meydana gelen olaylara tepki vermeyen çalışanların işlerine ve görevlerine karşı yabancılaşma davranışları sergiledikleri görülmektedir. Bu nedenle kurumda işe yabancılaşmayı ortaya çıkarabilecek veya neden olabilecek öncüllerin bilinmesi gerekmektedir. Literatürde yer alan işe yabancılaşmayı ortaya

çıkarabilecek veya neden olabilecek öncülleri ele alan araştırmalar incelendiğinde çalışanlarda teknoloji düşkünlüğünün artmasının (Aydeniz, 2010, s.300), toplumsal yapının sürekli bir şekilde değişmesi (Gündüz, 2011, s.83), kurumdaki kuralların ve prosedürlerin bozulması (Turan ve Parsak, 2011, ss.3-4), bilgi akışında azalma görülmesi (Öztürk, 2013, s.161), çalışanın içinde bulunduğu grup yapısının değişmesi (Çiçek vd., 2018, s.700), örgüt ikliminin bozulması (Öztekin, 2010, s.138) ve kurumun moral seviyesinin düşmesinin (Yılmaz ve Eroğlu, 2012, s.65) bu öncüller içerisinde yer aldığı görülmektedir.

İşe yabancılaşmanın yanı sıra nepotizmi ortaya çıkarabilecek veya neden olabilecek öncüllerin bilinmesi de gerekmektedir. Nepotizmi ortaya çıkarabilecek veya neden olabilecek öncülleri ele alan araştırmalarda bakıldığında toplumun gelenek ve göreneklerinin değişmesi (Tınmaz, 2020, s.34), güç mesafesinin yüksek olması (Scoppa, 2009, s.169), rekabet ortamının zayıflaması (Yavuz vd., 2020, s.49), kurumun büyüklüğünün değişmesi (Ford ve McLaughlin, 1985), kurumun profesyonel yöneticiler tarafından yönetilmemesi (Bolat vd., 2017, s.161) ve kurumdaki adalet algısının zayıflamasının (Spranger vd., 2012, s.156) bu öncüller içerisinde yer aldığı ifade edilmektedir.

Bu noktada kurumda nepotizm davranışı ile karşılaşan çalışanın duygu durumunu ifade etmek için işe yabancılaşma davranışı gösterdiği söylenebilmektedir. Bu bağlamda araştırma hipotezlerini desteklemek amacıyla Karl Marx'ın Yabancılaşma Teorisi kullanılmıştır. Çalışanların herhangi bir konuda emek harcamalarının gereksiz olduğunu düşünmeleri (Yıldız, 2017, s.29), işten ayrılma niyeti taşımaları (Yüksel, 2014, s.180), bedensel ve zihinsel çaba harcamaktan kaçınmalarının (Abaslı, 2018, s.39) üretim sürecindeki rollerinden ve kendi yaratıcılıklarından uzaklaşmalarına (Köse, 2018, s.7) neden olabileceği Karl Marx'ın Emeğe Yabancılaşma Teorisi'nde bahsedilmektedir. Dolayısıyla çalışanın kurumda istediği pozisyona yükselemeyeceğini anlaması giderek işine yabancılaşmasına yol açacaktır. Bu bağlamda araştırmada Karl Marx'ın Emeğe Yabancılaşma Teorisi'ni nepotizm konusu ile bir arada ele almanın ilgili literatüre katkıda bulunabileceği düşünülmüştür.

LİTERATÜR TARAMASI

Nepotizm

Son zamanlarda kurumlarda sık bir şekilde karşılaşılan nepotizm davranışları araştırılmaya başlanmıştır. Bu durumun nedeni ise, kurumda çalışanların belirli bir göreve terfi ettirilmelerinde yeteneğin ve başarının bir ölçüt olarak ele alınmamasından (Karacaoğlu ve Yörük, 2012, s.47), toplumda nüfuzu olan veya siyasi güç sahibi kişilerle akrabalık bağı kurulmasından (Yıldırım, 2013, s.359), bazı çalışanların ayrıcalıklı olan işlemler yolu ile hak etmedikleri pozisyonlara atanmalarından (Çelik ve Erdem, 2012, s.24), ahlaki olarak yozlaşmanın hızlanmasından (Sencer ve Acar, 2020, s.29), nepotizmden yararlanan çalışanlar ve yararlanmayan çalışanlar arasındaki ilişkilerin bozulmasından (Asunakutlu, 2010'dan akt. Kavasoglu vd., 2016, s.201) ve nepotizm sayesinde kuruma alınan çalışanların işlerini aksatmalarından ve yavaşlatmalarından (İyiiişeroğlu, 2006, s.46) kaynaklanmaktadır.

Literatürde nepotizm olarak bilinen bu kavram kurumda çalışanlar arasında akrabaları ve kan bağı olan çalışanların diğer çalışanlardan daha üstün tutulmaları ve tercih edilmeleri olarak tanımlanmaktadır (Nadeem vd., 2015, s.215). Nepotizm literatürde çok farklı şekillerde tanımlanmaktadır. Bu tanımların birinde nepotizm bir bireyin güçlü siyasi bir figüre sahip akrabası iktidara geldiğinde atandığı pozisyon için gerekli niteliklere sahip olmadığı halde işe alınması olarak ifade edilmektedir (Gjinovci, 2016, s.423). Yapılan başka bir tanımlamada ise kurumda bazı çalışanların; haksızlık yapmak, yasalara aykırı davranışlarda bulunmak ve adaletsiz davranışlar sergilemek suretiyle diğer çalışanların aleyhine olacak şekilde akraba bağı, eş ve dost avantajı, bürokratik kolaylıklar ve arkadaşlık ilişkileri suretiyle kayırılması, desteklenmesi ve atanması olarak tanımlanmaktadır (Aydm, 2015, s.60).

Literatürde nepotizm ile ilgili olarak yapılan çalışmalara bakıldığında Yavuz ve Güçer (2021) Ankara ilinde faaliyette bulunan Milli Eğitim Bakanlığı'na bağlı ortaöğretim, ilköğretim ve okulöncesi kurumlarda çalışan 257 personelle yaptıkları çalışmada nepotizmle örgütsel adalet arasında olumsuz bir ilişki olduğu sonucunu tespit etmektedir. Cinnioğlu ve Salha (2017) Tekirdağ ilinde

faaliyette bulunan belediye işletme belgeli ve turizm işletme lisansına sahip yiyecek ve içecek işletmelerinde çalışan 390 personelle yaptıkları çalışmada nepotizm ile işten ayrılma niyeti arasında olumsuz bir ilişki olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Kawo ve Torun (2020) Etiyopya'da faaliyette bulunan 26 kamu kurumu ve özel kuruluşta çalışan 255 personel ile yaptıkları çalışmada işten ayrılma niyeti ile nepotizm arasında olumlu bir ilişki olduğu sonucunu ortaya koymuşlardır. Avcu (2017) Kocaeli'nde faaliyette bulunan kamu kurumu ve özel kuruluşlarda çalışan 376 personel ile yaptıkları çalışmada nepotizm ile iş tatmini arasında olumsuz bir ilişki olduğu sonucunu ortaya koymuştur. Gülay ve Kahveci (2020) ise Rize ilinde bulunan ortaokul ve ilkokullarda çalışan 414 personel ile yaptıkları çalışmada nepotizm ile örgütsel güven arasında olumsuz bir ilişki olduğu sonucunu ifade etmişlerdir.

İşe Yabancılaşma

Literatürde yer alan çalışmalar incelendiğinde araştırmacıların, son dönemlerde çalışanların işlerine yabancılaşma davranışlarında bir artışın yaşandığını ileri sürdükleri görülmektedir. Bu durum ise çalışanların kurumlarında meydana gelen sorunlar hakkında çözüm sunmaktan kaçınmalarına (Uysaler, 2010, s.46), kurallara uyma konusunda çekimser kalmalarına (Özler ve Dirican, 2014, s.293), hedef ve amaçlara ulaşması konusunda yapılması gerekenler hakkında olumsuz davranışlar sergilemelerine (Yıldız ve Alpkın, 2015, s.334), sessiz kalmalarına (Bağ, 2023, s.49) ve işinden tatmin olamamalarına (Denizmen, 2018, s.68) neden olmaktadır.

Literatürde işe yabancılaşma olarak bilinen bu kavram kurumda çalışan bir personelin görevi ve iş yeri ile kurduğu duygusal bağının azalması ve kurumun var olan ortamına uyum gösterememesi olarak tanımlanmaktadır (Çetinceli ve Mücevher, 2023, s.29). İşe yabancılaşma literatürde çok farklı şekillerde tanımlanmaktadır. Bu tanımların birinde işe yabancılaşma kurumda çalışanların diğer çalışanların yapmış oldukları davranışları anlamada güçlük çektikleri için iş yerine karşı kayıtsız kalmaları olarak ifade edilmektedir (Arslan vd., 2018, s.2). Yapılan başka bir tanımlamada ise, çalışanın kurumdaki süreçlerde kontrolünü kaybetmesi, görevini yerine getirme konusunda kendini güçlü hissetmemesi ve kendini iş yerinde ifade

edememesi olarak tanımlanmaktadır (Özcan ve Candemir, 2021, s.590).

Literatürde işe yabancılaşma ile ilgili olarak yapılan çalışmalara bakıldığında Akpolat ve Oğuz (2015) tarafından Samsun ili merkez ilçelerinde yer alan ortaokul ve ilkokullarda çalışan 450 personel ile yapılan çalışmada işe yabancılaşmayla örgütsel sinizm arasında olumlu bir ilişki olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Kirt (2022) Türkiye'de özel sektörde çalışan 242 beyaz yakalı personelle yaptıkları çalışmada işe yabancılaşma ile örgütsel sinizm arasında olumlu bir ilişki olduğu sonucunu ortaya koymuştur. Kesen (2016) Karadeniz bölgesinde faaliyette bulunan devlet üniversitelerinde çalışan 201 personelle yaptıkları çalışmada işe yabancılaşmayla etik liderlik arasında olumsuz bir ilişki olduğu sonucunu ortaya koymuştur. Özkan ve Darıcan (2022) İstanbul'da faaliyette bulunan Darülaceze kurumunda çalışan 185 personelle yaptıkları çalışmada işe yabancılaşmayla duygusal emek arasında olumlu bir ilişki olduğu sonucunu ortaya koymuştur. Aksu ve Güneri (2011) Akdeniz Üniversitesi'nin çeşitli birimlerinde çalışan 346 personelle yaptıkları çalışmada işe yabancılaşmayla çalışanın işine yönelik yapılan saldırılar, çalışan itibarına yönelik yapılan saldırılar ve çalışanın kişiliğine yönelik yapılan saldırılar arasında olumlu bir ilişki olduğu sonucuna ulaşmışlardır.

Nepotizm ile İşe Yabancılaşma Arasındaki İlişkinin İncelenmesi

Nepotizm ve işe yabancılaşma arasındaki ilişkiye yönelik olarak ilgili literatür incelendiğinde yapılan çalışmaların öğretmenler (Gider ve Okçu, 2022) ve hastane personeli (Gülsever, 2016) üzerinde gerçekleştirildiği görülmüştür. Literatürde yer alan çalışmaların genellikle nepotizm ve işe yabancılaşma arasında bulunan ilişkiyi incelemek için yapılmış olduğu tespit edilmiştir. Yine literatürde yapılan çalışmalara bakıldığında bu çalışmaların bazılarının yapılan çalışma ile benzerlik gösterdiği sonucuna ulaşılmıştır. Benzerlik gösteren çalışmalara bakıldığında Gider ve Okçu (2022) Siirt il merkezi ve Kurtalan, Şirvan ve Baykan ilçelerinde bulunan 209 ilkokulda çalışan 409 personelle yaptıkları çalışmada nepotizm ile işe yabancılaşma arasında olumlu bir ilişki olduğu sonucunu ortaya koymuşlardır. Gülsever (2016) Van ilinde faaliyette bulunan 2 adet

özel hastanede çalışan 291 personel ile yaptığı çalışmada nepotizm ile işe yabancılaşma arasında olumlu ilişki olduğu sonucunu ortaya koymuştur. Sancak (2021) İstanbul ilinde Kâğıthane ve Beşiktaş ilçelerinde bulunan ilk ve ortaokullarda çalışan 543 personel ile yaptığı çalışmada nepotizm ile işe yabancılaşma arasında olumlu bir ilişki olduğu sonucunu elde etmiştir. Pelit vd. (2015) Türkiye’de faaliyette bulunan 30 tane 5 yıldızlı otelin 662 çalışanı ile yaptıkları çalışmada nepotizm ile işe yabancılaşmanın olumlu yönde ilişkili olduğunu öne sürmüşlerdir. Aydın ve Özeren (2016) Türkiye’de faaliyette bulunan ve devlet üniversitesinde çalışan 25 personel ile yaptıkları çalışmada nepotizm ile işe yabancılaşma arasında olumlu yönde ilişki belirlemişlerdir.

YÖNTEM

Çalışmanın Amacı

Bu çalışmanın amacı işe yabancılaşma ve nepotizm arasında ilişki olup olmadığını araştırmaktır. Literatürdeki çalışmalar genellikle öğretmenler (Gider ve Okçu, 2022) ve hastane (Gülsever, 2016) çalışanları örneklemde gerçekleştirilmesi nedeniyle bu çalışmada örneklem olarak su işlerinde çalışan yönetici ve memurlar seçilmiştir. Daha önceden Devlet Su İşleri’nde yapılmış bir çalışma olmaması nedeniyle bu örneklemin seçilmesinin ilgili literatüre katkı sağlayacağı düşünülmüştür. Bu konu ile ilgili Devlet Su İşleri’nde yapılmış olan çalışma bulunmayışı da çalışmayı diğer çalışmalardan farklı ve özgün kılmaktadır.

Çalışmanın Hipotezleri ve Modeli

Bir kurumun başarılı olması ve işleri zamanında yapabilmesi için görevleri yerine getirecek başarılı, eğitilmiş, deneyimli ve kaliteli çalışanların istihdam edilmiş olması ya da alınmış olması iş yerinin geleceği açısından son derece önem arz etmektedir. Literatürdeki araştırmalara bakıldığında, kurumda nepotizmin yüksek olduğunu düşünen çalışanların diğer çalışanlara göre daha fazla işe yabancılaşma davranışı gösterme eğiliminde oldukları ifade edilmiştir (Gülsever, 2016, s.68).

Araştırmanın hipotezleri kurulmadan daha önce bu hipotezlerin oluşturulması sırasında iki değişken arasındaki ilişki açıklanmaya çalışılmıştır. Daha önceki yıllarda

kurumlarda görülen nepotizmin işe alınmanın basit bir yolu olarak görülürken son zamanlarda çalışanların nepotizm yoluyla istihdam edilmeleri olumsuz bir durum olarak görülmektedir. Bu durumun nedeni, kurumda akrabaları, eşi, dostu ve bürokrat bir yakını sayesinde daha kolay işe alınmalarının diğer çalışanların iş yerindeki istihdam durumuyla ilgili hayal kırıklığı yaşamalarından kaynaklanmaktadır (Uslu Özçelik, 2019, s.37). Ayrıca kurum içinde akrabalık bağıyla birilerine pozitif ayrımcılık yapıldığını düşünen çalışanlarda işe yabancılaşma davranışlarının giderek artacağı da söylenebilmektedir. Çünkü kurumda nepotizmin arttığını fark eden ve bu duruma engel olamayacağını bilen çalışanın işe yabancılaşma gibi davranışlarda bulunabileceğini tahmin etmek çok da zor görünmemektedir. Literatürde yapılan çalışmalara bakıldığında Gider ve Okçu (2022) ve Gülsever (2016) nepotizmi yüksek olan çalışanların işe yabancılaşmalarının da yüksek olduğunu öne sürmüşlerdir. Bu bağlamda nepotizm ile işe yabancılaşma arasındaki ilişkiye yönelik geliştirilen hipotez şu şekildedir:

“H1”: Nepotizm ile işe yabancılaşma arasında pozitif bir ilişki vardır.

Kurumda sahip olduğu deneyim, kalite ve başarı sayesinde bir üst düzey pozisyona terfi edemeyeceklerini düşünen çalışanların işe yabancılaşmaları önem arz etmektedir. Literatürde yapılan araştırmalara bakıldığında işe yabancılaşma düşüncesi yüksek olan çalışanların görev yaptıkları kurumdaki bilişsel olarak kendilerini soyutladıkları (Nair ve Vohra, 2010, s.61) ve kurumdaki görevlerinden daha erken ayrılmak istedikleri (Camerino vd., 2005, s.62) görülmektedir. Yine literatür incelendiğinde Gülsever (2016) nepotizmi yüksek düzeyde algılayan çalışanların işe yabancılaşma düzeylerinin de yüksek olduğunu öne sürmüştür. Bu bağlamda terfide kayırmacılık ile işe yabancılaşma arasındaki ilişki için hazırlanan hipotez aşağıdadır:

“H1a”: Terfide kayırmacılık ile işe yabancılaşma arasında pozitif bir ilişki vardır.

Kurumda herhangi bir pozisyon için seçim ve atanma süreçlerinde işin niteliğine ve gerekliliklerine ilişkin personelin daha yüksek puanlar verilerek işe alınması gerekirken bunun yerine daha düşük puan alan çalışanların

iş yerinde bir tanıdığı, eşi, dostu veya etkili bir bürokrat nedeni ile işe alınması diğer çalışanlarda hayal kırıklığına neden olabilmektedir. Literatürde yapılan araştırmalara bakıldığında işe yabancılaşma düşüncesi yüksek olan çalışanların görev yaptıkları kurumdan ya uzaklaştıkları ya da kendilerini dışladıkları (Sayın, 2019, s.51) ve iş yerinde meydana gelen olaylara karşı sessiz kaldıkları (Alhas, 2021, s.159) görülmektedir. Yine literatür incelendiğinde Aydın ve Özeren (2016) daha fazla nepotizm gösterme eğiliminin olmasının daha yüksek işe yabancılaşma davranışına neden olabileceğini öne sürmüşlerdir. Bu bağlamda işlem kayırmacılığı ile işe yabancılaşma arasındaki ilişki için hazırlanan hipotez aşağıdaki gibidir:

“H1b”: İşlem kayırmacılığı ile işe yabancılaşma arasında pozitif bir ilişki vardır.

Kurumda çalışanların bazıları belli bir gruba dâhil olmadıkları ya da iş yerinde akrabası, eşi, dostu ve üst düzey bir tanıdığı olmaması nedeni ile işe alım sürecindeki değerlendirilmelerde adil ve objektif olunmadığı, iş başvurusunda bulunmanın gereksiz olduğunu düşündüklerinde işlerine karşı yabancılaşma davranışları sergiledikleri düşünülmektedir. Literatürde yapılan araştırmalar incelendiğinde işe yabancılaşma düşüncesi yüksek olan çalışanların gelecekte görev yapacakları kurumda alınacak kararlara katılmayacakları ve kariyer hedeflerine ulaşamayacakları (Aiken ve Hage, 1966, s.497) görülmektedir. Yine literatür incelendiğinde Pelit vd. (2015) nepotizmin işe yabancılaşma ile olumlu yönde ilişkili olduğunu öne sürmüşlerdir. Bu bağlamda işe alma sürecinde kayırmacılık ile işe yabancılaşma arasındaki

ilişki için hazırlanan hipotez aşağıdadır:

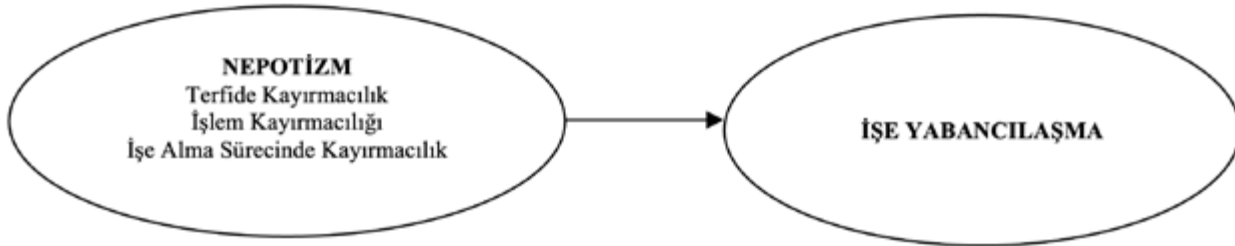
“H1c”: İşe alma sürecinde kayırmacılık ile işe yabancılaşma arasında pozitif bir ilişki vardır.

Çalışmanın Evreni ve Örneklemi

Bazı kamu kurumlarında bireylerin özel bir ayrıcalıkları olmasa bile bazı istisnai memurluk kapsamına alınmak suretiyle ayrıcalıklı hale getirilerek kamuda istihdam edilmeleri Anayasada öngörölmüş olan fırsat (imkân) eşitliği durumuna aykırı olduğu söylenebilmektedir (Sezer, 2006, s.91’den akt. Yıldırım, 2013, s.376). Bu nedenle KPSS sınavı hariç kurumun kendi yaptığı sınav sorularındaki puanların aşağı çekilmesi, özel istek ve beklentilerin olması, puanı yüksek olan adayların çeşitli bahanelerle elenmeleri gibi konuları içeren nepotizm konusu ele alınmıştır. Bu çalışmadaki çalışanlardan bazıları devlet memuru, bazıları da sözleşmeli personeldir.

Nepotizmin alt boyutlarının işleyişine bakıldığında;

1. İşlem kayırmacılığı: Kurumda herhangi bir pozisyona atanma gerçekleştirileceği zaman ya da atama yapılacak bir pozisyon açıldığında pozisyonun gerekliliklerine uygun olmayacak bir şekilde birilerine yüksek puanlar verilerek yapılan kayırmacılık uygulanması esasına dayanmaktadır.
2. Terfi kayırmacılığı: Kurumda görev yapan bir çalışanın herhangi bir pozisyona terfi edeceği zaman bilgi, beceri, yetenek ve deneyimlerinin dışında kalan bir husus olan yakın eş, dost ve tanıdık sayesinde terfi ettirebilmeleri esasına dayanmaktadır.
3. İşe alma sürecinde kayırmacılık: Kurumda görev yapan



Şekil 1. Çalışmanın Modeli

bir çalışanın herhangi bir gruba dâhil olmaması nedeniyle işe alım sürecinde adaletsiz davranışlara maruz kalması ve iş başvurusunda bulunmanın gereksiz ve anlamsız olduğunu düşünmesi esasına dayanmaktadır.

Çalışmanın amacı nepotizm ve işe yabancılaşma arasında bulunan ilişkiyi araştırmaktır. Türkiye’de faaliyet gösteren Devlet Su İşleri Genel Müdürlüğü çalışmanın ana kütesini oluşturmaktadır. Türkiye’deki su işleri çalışanlarının tamamına ulaşmak mümkün olmadığı için örneklem seçim yönteminden faydalanılmıştır. Çalışmaya ait verileri daha hızlı ve kolay toplayabilmek amacıyla kolayda örneklem yönteminden faydalanılmıştır. T.C. Devlet Su İşleri Genel Müdürlüğü’nde toplamda 20,184 personel çalışmaktadır (<https://bolge24.dsi.gov.tr/>). Çalışmada nicel değişken şeklinde tasarlanan örneklem hesaplama formülü tercih edilmiştir. Formüle göre 20,184 büyüklüğünde olan evren için 404 örnekleme ulaşmanın yeterli olduğu belirlenmiş ve 415 adet ankete toplanılmıştır. Yeterli örnekleme hesaplamak amacıyla Bartlett vd.’nin (2001) geliştirdiği ve Gürbüz ve Şahin (2018)’in aktardığı hesaplama yöntemi kullanılmıştır. Devlet Su İşleri’nde çalışan personelin meslek grupları temel alınmak suretiyle tabakalama yapılmış, %95 olan güven aralığı için örneklem büyüklüğü olarak 415 çalışan belirlenmiş ve katılımcılar memur ve yönetici şeklinde iki grup olarak ele alınmıştır. Personelin yönetici ve memur şeklinde ele alınmasının temel nedeni memurların sayı bakımından fazla olması ve yöneticilerin bulunan çalışanların ise daha az olmasından kaynaklanmaktadır.

Veri Toplama Yöntemi ve Araçları

Kamu kurumlarında yöneticiler ve çalışanlar önemli bir yere sahiptir. Kars İli’nde faaliyette bulunan Devlet Su İşleri 24. Bölge Müdürlüğü’nün hem yoğun ve hem de zor şartlar altında hizmet vermesi ilgi konusu olmuştur. Ayrıca beyaz yakalı çalışan sayısı mavi yakalı çalışan personel sayısından daha az olması sebebiyle de tercih edilmiştir.

Yapılan çalışmada veriler anket yöntemiyle toplanılmıştır. Çalışmada “İşe Yabancılaşma Ölçeği” ve “Nepotizm Ölçeği” kullanılmıştır. Asunakutlu ve Avcı (2010)’nın Türkçe’ye uyarladığı, 19 madde ve üç boyuttan oluşan Nepotizm Ölçeği ve Hirschfeld ve Bedeian’ın (2000) geliştirdiği, 10 madde ve tek boyuttan oluşan İşe Yabancılaşma Ölçeği’nden faydalanılmıştır. Nepotizm

Ölçeği’nin ilk 5 maddesi terfide kayırmacılık, ikinci 6 maddesi işlem kayırmacılığı ve sonraki 3 maddesi işe alma sürecinde kayırmacılıktır. İşe Yabancılaşma Ölçeği ise 10 madde ve tek boyuttan oluşmaktadır.

Nepotizm Ölçeği ve İşe Yabancılaşma Ölçeği’nde ifadelerin puanlandırılmasında Likert tipi 5’li ölçekleme kullanılmıştır. İnönü Üniversitesi’nin etik kurullarından biri olan Sosyal ve Beşeri Bilimler Bilimsel Araştırma Etik Kurulu’nun 06.07.2023 tarih ile 6/6 sayılı kararıyla etik onay alınmıştır. 24. Bölge Müdürlüğü Kars Devlet Su İşleri’nden ise 16.05.2023 tarihi ile E-71316372-929-3393028 sayılı kararıyla gerekli izinler elde edilmiştir. Kurumda çalışan personele gerekli bilgilendirme yapılmıştır. Anketler, gönüllü katılıma dayandırılarak toplanılmıştır. Çalışmadaki anketler elden dağıtılmıştır. Verilerin analizinde SPSS 25.0 programı ve AMOS 25.0 kullanılmıştır. Değerlendirmeleri gerçekleştirebilmek için frekans dağılımları, basıklık, çarpıklık, ortalama, standart sapma, normal dağılım, doğrulayıcı faktör analizi ve çoklu regresyon analizi yapılmıştır.

ÇALIŞMABULGULARI

Betimleyici İstatistikler

Devlet Su İşleri 24. Bölge Müdürlüğü’nde yürütülen çalışmada demografik bilgilere ilişkin frekans dağılımlarına göre çalışanların %75,7’si memur ve %24,3’ü yönetici; %61,9’u bekâr ve %38,10’u evli; %83,6’sı erkek ve %16,4’ü kadın; %14,9’u 30 yaş ve daha altında, %27,2’si 31-40, %43,6’sı 41-50 ve %14,2’si 51 yaş ve üzeri yaş aralığındadır. Çalışmada nepotizm ve işe yabancılaşma arasındaki ilişki incelemek istendiğinden dolayı demografik bilgiler analiz kısmında yer almamaktadır.

Analiz Sonuçları

Ortalama, Normal Dağılım, Çarpıklık, Basıklık, Standart Sapma

Çalışmadaki verileri analize tabi tutabilmek amacıyla verilerin dağılımlarına bakılmıştır. Tabachnick ve Fidell (2013) verilerin normal dağılımlarına bakabilmek için Kurtosis ve Skewness analizine bakılması gerektiğini ifade etmiştir. George ve Mallery’e (2010) göre Kurtosis ve Skewness değerleri +2 ve -2 aralığında ise veriler normal dağılmaktadır.

Nepotizm Ölçeği'nin ortalaması 4,29 ile 4,92 arasında, standart sapması 0,385 ile 0,562 arasında, Skewness değerleri 0,230 ile -1,791 arasında ve son olarak Kurtosis değerleri 0,110 ile -1,654 arasında yer almaktadır. Nepotizm Ölçeğine yönelik yapılan normallik analizine ilişkin veriler Tablo 1'de gösterilmektedir.

İşe Yabancılaşma Ölçeği ortalaması 4,30 ile 4,68 arasında, standart sapması 0,483 ile 0,516 arasında, Skewness değerleri 0,233 ile -1,048 arasında ve son olarak Kurtosis değerleri -0,289 ile -1,493 arasında yer almaktadır. İşe Yabancılaşma Ölçeğine yönelik yapılan normallik analizine ilişkin veriler Tablo 2'de gösterilmektedir.

Tablo 1. Nepotizm Ölçeği Ortalama, Çarpıklık, Basıklık, Standart Sapma

SORULAR	ORTALAMA	STANDART SAPMA	SKEWNESS	KURTOSİS
NP1	4,92	0,385	-1,791	1,473
NP2	4,29	0,490	0,489	-0,738
NP3	4,62	0,562	-1,153	0,344
NP4	4,29	0,545	0,230	-0,593
NP5	4,63	0,513	-1,108	0,219
NP6	4,34	0,538	0,248	-0,984
NP7	4,74	0,516	-0,997	-0,068
NP8	4,62	0,498	-1,372	1,146
NP9	4,91	0,525	0,292	-1,654
NP10	4,39	0,504	-1,147	0,923
NP11	4,68	0,496	-1,364	-1,365
NP12	4,37	0,509	0,292	0,110
NP13	4,64	0,518	1,414	-1,110
NP14	4,76	0,521	-1,633	-0,337

Tablo 2. İşe Yabancılaşma Ölçeği Ortalama, Çarpıklık, Basıklık, Standart Sapma

SORULAR	ORTALAMA	STANDART SAPMA	SKEWNESS	KURTOSİS
IY1	4,39	0,503	0,289	-1,493
IY 2	4,68	0,486	-1,048	-0,289
IY 3	4,35	0,498	0,385	-1,274
IY 4	4,63	0,516	-0,924	-0,365
IY 5	4,34	0,514	0,233	-1,002
IY 6	4,64	0,499	-0,859	-0,622
IY 7	4,35	0,505	0,334	-1,206
IY 8	4,65	0,483	-0,920	-0,498
IY 9	4,30	0,502	0,268	-1,060
IY 10	4,66	0,500	-0,957	-0,418

Doğrulamalı Faktör Analizi Sonuçları

Nepotizm Ölçeği Doğrulamalı Faktör Analizi Sonuçları

İyi uyum kriterleri $0 \leq \chi^2/df \leq 2$ (Kline, 2011); $0.95 \leq CFI \leq 1.00$ (Baumgartner ve Homburg, 1996); $0.95 \leq GFI \leq 1.00$ (Bentler, 1980); $0.95 \leq NFI \leq 1.00$ (Marsh vd., 2006); $0.00 \leq RMSEA \leq 0.05$ (Browne ve Cudeck, 1993) yapısal eşitlik modellemesinde kullanılan iyi uyum indekslerine ait kabul edilebilir ve mükemmel uyum kriterleridir. $CR \geq 0,70$ olması bileşik güvenilirliğin 0.70'den büyük olması gerektiğine işaret etmektedir (Fraenkel vd., 2011, s.157). $AVE \geq 0,50$ olması açıklanan varyansın 0.50'den büyük olması gerektiğine işaret etmektedir (Karabuğa Yakar ve Ecevit Alpar, 2017, s.2754). $\alpha > 0,70$ olması Cronbach Alfa katsayısının 0.70'den daha fazla olması gerektiğine işaret etmektedir (Yıldız ve Uzunsakal, 2018, s.19).

Nepotizm Ölçeği'ne ait faktör yapısının doğrulanıp doğrulanmadığının tespit edilebilmesi amacıyla AMOS 25.00 programı yardımıyla doğrulamalı faktör analizinden

faydalanılmıştır. Nepotizm Ölçeği doğrulamalı faktör analizinin path diyagramı Şekil 2'dedir.

Şekil 2'ye göre nepotizm ölçeği doğrulamalı faktör analizi sonuçlarına bakıldığında maddelere ilişkin faktör yükleri 0,70 ile 0,97 arasında olduğu belirlenmiştir. Uyum kriterlerinin uygun sınırlarda olmaması nedeniyle modifikasyon indekslerine bakılmıştır. Öncelikli olarak path diyagramına bakıldığında doğrulamalı faktör analizi model uyumu için 3 ile 4 numaralı maddeler arasında modifikasyon yapılmıştır. Ölçeğe ait alt boyutların bileşik güvenilirliği 0,817 ile 0,881 ile açıklanan varyansı 0,533 ile 0,597 arasındadır. Ölçeğin Cronbach Alfası ise 0,735 ile 0,838 arasındadır.

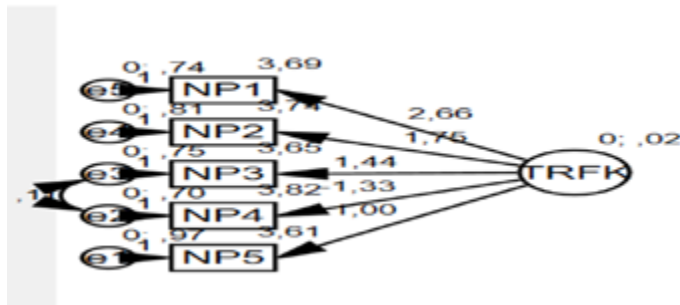
İşe Yabancılaşma Ölçeği'ne ait faktör yapısının doğrulanıp doğrulanmadığının tespit edilebilmesi amacıyla AMOS 25.00 programı yardımıyla doğrulamalı faktör analizinden faydalanılmıştır. İşe Yabancılaşma Ölçeği doğrulamalı faktör analizinin path diyagramı Şekil 3'dedir.

Tablo 3. Nepotizm Ölçeği Doğrulamalı Faktör Analiz Sonuçları

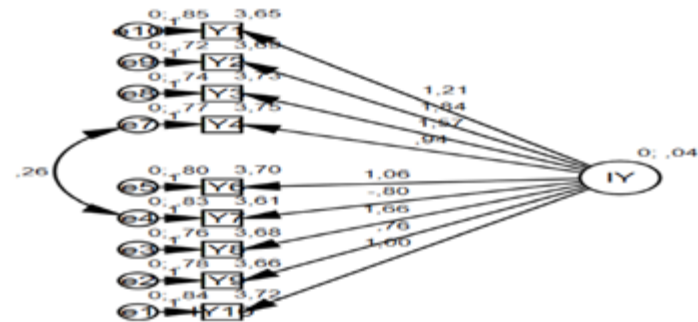
DEĞİŞKEN	χ^2/df	RMSEA	NFI	GFI	CFI	CR	AVE	α
Terfide Kayırmacılık	1,33	0,033	0,971	0,976	0,988	0,881	0,597	0,838
İşlem Kayırmacılığı	1,30	0,029	0,961	0,963	0,983	0,828	0,533	0,759
İşe Alma Sürecinde Kayırmacılık	1,28	0,021	0,948	0,959	0,975	0,817	0,559	0,735

Tablo 4. İşe Yabancılaşma Ölçeği Doğrulamalı Faktör Analiz Sonuçları

DEĞİŞKEN	χ^2/df	RMSEA	NFI	GFI	CFI	CR	AVE	α
İşe Yabancılaşma	1,35	0,033	0,981	0,978	0,988	0,758	0,615	0,877



Şekil 2. Nepotizm Ölçeği Standardize Edilmiş Yol Katsayıları ve DFA Path Diyagramı



Şekil 3. İş Tatmini Ölçeği Standardize Edilmiş Yol Katsayıları ve DFA Path Diyagramı

Tablo 5. Nepotizm ve İşe Yabancılaşma Korelasyon Analiz Sonuçları

	NP-ORT.	TFK-ORT.	IASMK-ORT.	IASK-ORT.	IY-ORT.
NP-ORT.	1	,705**	,771**	,552**	,241**
TFK-ORT.	,705**	1	,290**	,045	,042
IASMK-ORT.	,771**	,290**	1	,244**	,179**
IASK-ORT.	,552**	,045	,244**	1	,313**
IY-ORT.	,241**	,042**	,179**	,313**	1

**0.01 iki yönlü anlamlıdır.

Şekil 3'e göre İşe Yabancılaşma Ölçeği doğrulayıcı faktör analizi sonuçlarına bakıldığında maddelere ilişkin faktör yükleri 0,72 ile 0,85 arasında olduğu belirlenmiştir. Uyum kriterlerinin uygun sınırlarda olmaması nedeniyle 5 numaralı madde modelden çıkarılmıştır. Öncelikli olarak path diyagramına bakıldığında doğrulayıcı faktör analizi model uyumu için 4 ile 7 numaralı maddeler arasında modifikasyon yapılmıştır. Ölçeğe ait altboyutunun bileşik güvenilirliği 0,758 ile açıklanan varyansı 0,615'dir. Ölçeğin Cronbach Alfası ise 0,877'dir.

Nepotizm ve İşe Yabancılaşmaya İlişkin Korelasyon Analizi Sonuçları

Nepotizm ve işe yabancılaşma ölçekleri arasındaki ilişkiye yönelik oluşturulan korelasyon analiz sonuçlarına Tablo 5'te yer verilmiştir.

Nepotizm ve işe yabancılaşma pozitif yönde ($r=,241$) ilişkilidir. Terfide kayırmacılık ile işe yabancılaşma arasında herhangi ilişki olmadığı ($r=,042$) belirlenirken, işlem kayırmacılığı ile işe yabancılaşma pozitif ($r=,179$) ve işe alma sürecinde kayırmacılık ile işe yabancılaşma pozitif ($r=,313$) ilişkili olduğu belirlenmiştir. H1 hipotezi kabul edilmiştir.

Nepotizm ve İşe Yabancılaşma Arasındaki İlişkiye Ait Regresyon Analizi

Nepotizmin yordanması amacıyla nepotizm ve işe yabancılaşma arasında çoklu regresyon yapılmıştır. Sonuçlar Tablo 6, 7 ve 8'dedir.

Terfide kayırmacılık boyutu çoklu regresyon analiz sonuçlarına Tablo 6'da yer verilmiştir.

Tablo 6'da nepotizm ölçeğinin alt boyutu olan terfide

kayırmacılık boyutu işe yabancılaşmayı anlamlı şekilde yordamaktadır ($F=25,497$; $p<,001$). Yordayıcı değişken, işe yabancılaşma boyutundaki değişimin %6'sını ($R=0,241$; $R^2=0,058$) açıklamaktadır. Nepotizm ölçeğinin; alt boyutu olan terfide kayırmacılık boyutu işe yabancılaşma ölçeğini ($\beta=0,241$; $p<,05$) pozitif yönde yordamaktadır. H1a hipotezi kabul edilmiştir.

Tablo 6. Terfide Kayırmacılık Boyutu Çoklu Regresyon Analiz Sonuçları

Değişken	B	SH	β	T	Sig.
Sabit	3,605	0,188	-	19,201	,000
İşe Yabancılaşma	0,210	0,042	0,241	5,049	,000

İşlem kayırmacılığı boyutu çoklu regresyon analiz sonuçlarına Tablo 7'de yer verilmiştir.

Tablo 7. İşlem Kayırmacılığı Boyutu Çoklu Regresyon Analiz Sonuçları

Değişken	B	SH	β	T	Sig.
Sabit	4,300	0,291	-	194,789	,000
İşe Yabancılaşma	0,055	0,065	0,042	0,857	,392

Tablo 7'de nepotizm ölçeğinin alt boyutu olan işlem kayırmacılığı boyutu işe yabancılaşmayı anlamlı şekilde yordamaktadır ($F=0,734$; $p<,001$). Yordayıcı değişken, işe yabancılaşma boyutundaki değişimin %5'ini ($R=0,042$; $R^2=0,002$) açıklamaktadır. Nepotizm ölçeğinin; alt boyutu olan işlem kayırmacılığı boyutu işe yabancılaşma ölçeğini ($\beta=0,042$; $p<,05$) pozitif yönde yordamamaktadır. H1b hipotezi kabul edilmemiştir.

İşe alma sürecinde kayırmacılık boyutu çoklu regresyon analiz sonuçlarına Tablo 8’de yer verilmiştir.

Tablo 8. İşe Alma Sürecinde Kayırmacılık Boyutu Çoklu Regresyon Analiz Sonuçları

Değişken	B	SH	β	T	Sig.
Sabit	3,705	0,230	-	16,125	,000
İşe Yabancılaşma	0,188	0,051	0,179	3,690	,000

Tablo 8’de nepotizm ölçeğinin alt boyutu olan terfide kayırmacılık boyutu işe yabancılaşmayı anlamlı şekilde yordamaktadır ($F=13,616$; $p<,001$). Yordayıcı değişken, işe yabancılaşma boyutundaki değişimin %3’ünü ($R=0,179$; $R^2=0,058$) açıklamaktadır. Nepotizm ölçeğinin; alt boyutu olan terfide kayırmacılık boyutu işe yabancılaşma ölçeğini ($\beta=0,032$; $p<,05$) pozitif yönde yordamaktadır. H1c hipotezi kabul edilmiştir.

Hipotez Sonuçları:

Çalışmada elde edilen verilerin analizleri sonucunda sınanan hipotezlerden H1, H1a ve H1c hipotezleri kabul edilmiş olup H1b hipotezi ise, reddedilmiştir.

SONUÇ

Kurumda bilgi, beceri, deneyim ve kalitesi sayesinde yer edinen çalışanların yanı sıra yalnızca ailesi, eşi, dostu ve akrabası olması sebebiyle atanan çalışanların olduğu da bilinmektedir. Çalışanların yalnızca akrabası, eşi dostu ve tanıdık bir bürokrati olması sayesinde işe alınması, istihdam edilmesi ve terfi ettirilmesi gibi davranışların neticesinde oluşan nepotizm bu çalışmada ele alınmıştır. Kurumda çalışan personelin nepotizm algısının yüksek olmasının işe yabancılaşma davranışını etkilediği de araştırılmıştır. Ayrıca nepotizm ve işe yabancılaşma arasındaki ilişkinin incelenmesinin de ilgili literatüre katkıda bulunabileceği düşünülmüştür.

Çalışma bulgularına bakıldığında; nepotizm ile işe yabancılaşma arasında pozitif ilişki olduğu belirlenmiştir. Nepotizmin alt boyutları ile işe yabancılaşma arasındaki ilişkiye ait sonuçlara bakıldığında ise;

Terfide kayırmacılık ile işe yabancılaşma arasında pozitif ilişki olduğu belirlenmiştir. Kurumda herhangi bir terfi olacağı zamanlarda terfi eden çalışanın genel olarak

bilgiye, beceriye, deneyime sahip olan çalışanların yerine akraba bağı olan diğer çalışanların bir üst düzey pozisyona atanmaları çalışanların işine yabancılaşmasına neden olabilmektedir. Bu nedenle kurumda terfi sırasında kayırmacılığın olmasının çalışanın işini daha az önemsemesine ve işine gereken zamanı ayırmamasına neden olabileceği söylenebilmektedir.

İşlem kayırmacılığı ile işe yabancılaşma arasında herhangi bir ilişki bulunamamıştır. Kurumda herhangi bir pozisyona atama yapıldığı süre içerisinde uygulanan prosedürlerde aile bağı, kan bağı, kurum içi evliliklerden doğan akrabalıklar sayesinde bazı çalışanlara kolay bazı çalışanlara ise zor işler verilmediği söylenebilmektedir. Bu nedenle kurumda herhangi bir pozisyona atama yapıldığı süreçte uygulanan prosedürlerde kayırmacılığın olmamasının çalışan personellerin işten ayrılma niyetlerinin azalmasına, kurallara uymaya devam etmelerine ve yapacağı işin iş yerinin gelişmesine ve ilerlememesine fayda sağlayacağı düşüncesine katkıda bulunabileceği düşünülebilmektedir.

İşe alma sürecinde kayırmacılık ile işe yabancılaşma arasında pozitif ilişki olduğu belirlenmiştir. Kurumda bir pozisyon için bir çalışan işe alınacağı zaman daha yüksek puan alan ve daha kaliteli adayın seçilmeyip bu adayın yerine iş yerinde akrabası, eşi, dostu ve etkili bir akrabası olmasının nedeniyle işe alınmasının diğer çalışanların ahlaki olarak tatmin olamamalarına, etik iklim ortamının zayıflamasına ve iş yerinin faydasına olacak fikir ve düşüncelerini ifade etmekten kaçınmasına neden olduğu ileri sürülebilmektedir.

Çalışmadaki bu bulgular ile nepotizm ve işe yabancılaşma arasında pozitif bir ilişki olduğu belirlenmiştir. Bu çalışmada elde edilen sonuçlar Gider ve Okçu tarafından (2022) Siirt il merkezi ve Kurtalan, Şirvan ve Baykan ilçelerinde bulunan 209 ilkökulda çalışan 409 personel ile yapılan çalışma; Gülsever’in (2016) Van ilinde faaliyette bulunan 2 adet özel hastanede çalışan 291 personel ile yaptığı çalışma ve Sancak tarafından (2021) İstanbul ilinde Kâğıthane ve Beşiktaş ilçelerinde bulunan ilk ve ortaokullarda çalışan 543 personel ile yaptığı çalışmalarda elde edilen bulgular ile benzerlik göstermektedir.

Terfide kayırmacılık ile işe yabancılaşma arasında pozitif

ilişki olduğu belirlenmiştir. Literatür incelendiğinde nepotizmin alt boyutu olan terfide kayırmacılık ile işe yabancılaştırma arasındaki ilişkiyi ele alan çalışmaya rastlanılmamıştır.

İşlem kayırmacılığı ile işe yabancılaştırma arasında herhangi bir ilişki bulunmamıştır. Literatür incelendiğinde nepotizmin alt boyutu olan işlem kayırmacılığı ile işe yabancılaştırma arasındaki ilişkiyi ele alan çalışmaya rastlanılmamıştır.

İşe alma sürecinde kayırmacılık işe yabancılaştırma arasında pozitif ilişki olduğu belirlenmiştir. Literatür incelendiğinde nepotizmin alt boyutu olan işe alma sürecinde kayırmacılık ile işe yabancılaştırma arasındaki ilişkiyi ele alan çalışmaya rastlanılmamıştır.

Çalışma ile ilgili olarak öneriler şunlardır;

- Çalışanların bilgi, beceri, deneyim ve yeteneğinin dışında sadece akraba bağıyla işe alınmaları diğer çalışanların motivasyonlarını olumsuz yönde etkileyebileceği için iş yerinde nepotizmi önleyebilecek mekanizmaların uygulanması,
- Çalışanların işlerine yabancılaştırmasını önlemek için iş yerinde adaletin sağlanabilmesine yönelik eğitimler verilmesi, Kurumda herhangi bir işe atama yapılacağı zaman sınav ve mülakat gibi prosedürlerde eşitlikçi ve tarafsız bir sürecin uygulanabilmesi adına belli kural ve politikaların yürürlüğe konulması, Kurumda çalışanlar arasında işe yabancılaştırma görülmemesi için personellerin bir üst düzey pozisyona atanmaları sırasında işin gerekliliğine uygun adayların tercih edilmesi, Bazı çalışanların eş, dost, akraba bağıyla istihdam edilmeleri diğer çalışanların kendilerini kurumda yetersiz kaldıklarını düşünmelerine, kurumun bir parçası olmaktan uzaklaşmalarına ve işlerinden tatmin olamamalarına neden olabileceği için işe yabancılaştırmayı azaltmak amacıyla rekabet ortamının yaratılması, Bu çalışma örneğine Devlet Su İşleri'nde çalışan memur ve yöneticiler dâhil edilmiştir. Gelecekteki çalışmalarda farklı kurum ve özel sektör çalışanlarının örneklem olarak seçilmesi ve Bu çalışmada demografik değişkenlere yer verilmemiştir. Gelecekteki çalışmalarda demografik değişkenleri de ele alan çalışmaların yapılması.

KAYNAKLAR

- Abaslı, G. (2018). *Örgütsel dışlanma, işe yabancılaşma ve örgütsel sinizm ilişkisine yönelik öğretmen görüşleri* (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Hacettepe Üniversitesi, Ankara.
- Aiken, J. ve Hage, M. (1966). Organizational alienation: a comparative analysis. *American Sociological Review*, 31, 497-507.
- Akpolat, T. ve Oğuz, E. (2015). İlkokul ve ortaokul öğretmenlerinde örgütsel sinizmin işe yabancılaşma düzeyine etkisi. *Mersin Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 11(3), 947-971.
- Aksu, T. ve Güneri, B. (2011). Öğretim elemanlarının maruz kaldıkları yıldırma davranışlarının işe yabancılaşmaları üzerine etkisi. *e-Uluslararası Eğitim Araştırmaları Dergisi*, 2(4), 28-43.
- Alhas, F. (2021). İş yeri nezaketsizliği ve örgütsel sessizlik arasındaki ilişkinin incelenmesi. *Business, Economics and Management Research Journal*, 4(2), 156-175.
- Alömeroğlu, E. (2017). *Hemşirelerde işe yabancılaşma: İstanbul ilinde özel ve kamu hastanelerinde bir uygulama* (Yayımlanmamış Doktora Tezi). İstanbul Aydın Üniversitesi, İstanbul.
- Arat, H. (2019). *Otel işletmelerinde örgütsel politika ve işe yabancılaşma arasındaki ilişkide iş stresinin düzenleyici rolü* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, Nevşehir.
- Arslan, E., Güripek, E. ve İnce, C. (2018). İşe yabancılaşma ve kişi-örgüt uyumu arasındaki ilişkide kariyer bağlılığının rolü: otel işletmelerinde bir araştırma. *Journal of Recreation and Tourism Research*, 5(1), 1-12.
- Asunakutlu, T. (2010). *Kayırmacılığın temelleri: benzerlik ve benzemezlik*. R., Erdem (Ed.). Yönetim ve örgüt açısından kayırmacılık (s. 41-60) içinde. Beta Basım.
- Asunakutlu, T. ve Avcı, U. (2010). Aile işletmelerinden algısı ve iş tatmini ilişkisi üzerine bir araştırma. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 15(2), 93-109.
- Aşık, N. A. (2018). Örgüt iklimi ve işe yabancılaşma ilişkisini belirlemeye yönelik bir araştırma. *Güncel Turizm Araştırmaları Dergisi*, 2(1), 29-41.
- Atalay, M. (2013). *Kurumsal ataletin yabancılaşma ve işten ayrılma niyetine etkisi* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Afyon Kocatepe Üniversitesi, Afyonkarahisar.
- Avcu, A. (2017). *Şirketlerde nepotizm uygulamasının çalışanların iş tatmini ve tükenmişlik düzeylerine etkisi* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi, İstanbul.
- Aydeniz, H. (2010). Yabancılaşma ve günah kavramlarına genel bir bakış ve bu kavramların Paul Tillich düşüncesindeki yeri ve önemi. *EKEV Akademi Dergisi*, 14(43), 299-316.
- Aydın, E. ve Özeren, E. (2019). Akademide işe yabancılaşma olgusu: araştırma görevlileri üzerine nitel bir alan çalışması. *Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi*, 159-178.
- Aydın, Y. (2015). *Örgütsel sessizliğin okul yönetiminde kayırmacılık ve öğretmenlerin öz yeterlik algısı ile ilişkisi* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Gazi Üniversitesi, Ankara.
- Babadağ, M. (2020). İş becerikliliğinin işe yabancılaşma üzerindeki etkisi. *Üçüncü Sektör Sosyal Ekonomi Dergisi*, 55(2), 1111-1128.
- Bağ, Ç. (2023). *İşyeri yalnızlığı ile işe yabancılaşma arasındaki ilişkiye yönelik bir araştırma* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Karabük Üniversitesi, Kütahya.

- Bartlett, J. E., Kortlik, J. W. ve Higgins, C. C. (2001). Organizational research: determining appropriate sample size in survey research. *Information Technology, Learning and Performance Journal*, 19(1), 43-50.
- Baumgartner, H. ve Homburg, C. (1996). Applications of structural equation modeling in marketing and consumer research: a review. *International Journal of Research in Marketing*, 13(2), 139-161.
- Bayar, A. ve Köksal, B. (2023). Doğum izni sonrası göreve başlayan öğretmenlerin mesleğe yabancılaşma kavramına ilişkin düşünceleri. *International Academic Social Resources Journal*, 8(47), 2259-2268.
- Begenirbaş, M. (2015). Psikolojik sermayenin çalışanların duygu gösterimleri ve işe yabancılaşmalarına etkileri: sağlık sektöründe bir araştırma. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 20(3), 249-263.
- Bekesiene, S., Petrauskaite, A. ve Kazlauskaite Markeliene, R. (2021). *Nepotism and related threats to security and sustainability of the country: The Case of Lithuanian Organizations. Sustainability*, 13(1536), 1-22.
- Bellow, A. (2003). *Inpraise of nepotism*. Random House.
- Bentler, P. M. (1980). Multivariate analysis with latent variables: causal modeling. *Annual Review of Psychology*, 31, 419-456.
- Bolat, O. İ., Bolat, T., Seymen, O. ve Katı, Y. (2017). Otellerde nepotizm (akraba kayırmacılığı) ve işten ayrılma niyeti ilişkisi: kariyer düzleşmesinin aracılık etkisi. *MANAS Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 6(3), 157-180.
- Boz, M. (2014). *Eğitim örgütlerinde işe yabancılaşma ve öfke ilişkisi (Şişli Teknik ve Endüstri Meslek Lisesi)* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Bahçeşehir Üniversitesi, İstanbul.
- Browne, M. W. ve Cudeck, R. (1993). *Alternative ways of assessing model fit*. In K. A. Bollen and J. S. Long (Eds.), *Testing structural equation models* (ss. 136-162) içinde. Sage.
- Camerino, D., Conway, P. M., Van der Heijden, B. I. J. M., Van der Schoot, E., Pokorski, J., Estryn-Béhar, M. ve Hasselhorn, H. M. (2005). *The role of job alienation in work ability deterioration and unhealthy ageing*. International Congress Series, 1280, 61-66.
- Ceylan, A. ve Sulu, S. (2011). Organizational injustice and work alienation. *Ekonomika a Management*, 2, 65-78.
- Chiaburu, D. S., Thundiyil, T. ve Wang, J. (2014). Alienation and its correlates: a meta analysis. *European Management Journal*, 32(1), 24-36.
- Cinnioğlu, H. ve Salha, H. (2017, Mayıs). *Yiyecek içecek işletmelerinde çalışan işgörenlerin algıladıkları nepotizm*. 4th International Congress of Tourism & Management Researches, Mersin, Türkiye.
- Çelik, K. ve Erdem, A. R. (2012). Üniversitede çalışan idari personele göre “kayırmacılık”. *Akdeniz Eğitim Araştırmaları Dergisi*, 11, 23-30.
- Çetinceli, K. ve Mücevher, M. H. (2023). Kadın çalışanlarda iş stresinin ve işe yabancılaşmanın umut ve iyimserlik ile olan ilişkisi. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Uygulamalı Bilimler Dergisi*, 7(1), 24-43.
- Çiçek, I., Evcimen, İ. V. ve Biçer, İ. H. (2018). Örgütsel bağlamda kişi-grup uyumu (kuramsal perspektif). *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, 14(3), 699-730.
- Çiftçi, G. E. ve Öneren, M. (2020). Çalışanlarda işe yabancılaşmanın bazı demografik değişkenler açısından incelenmesi. *Üçüncü Sektör Sosyal Ekonomi*, 53(2), 501-520.

- Çilesiz, E. (2014). *İşgören yabancılaştırması ile örgütsel bağlılık arasındaki ilişki: Ankara'daki beş yıldızlı oteller üzerine bir uygulama* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Atatürk Üniversitesi, Erzurum.
- Delipoyraz, D. F. (2019). *Resmi ortaokullarda öğretmenlerin rol belirsizliği ve rol çatışması ile işe yabancılaştırma ilişkisi* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Yıldız Teknik Üniversitesi, İstanbul.
- Denizmen, A. (2018). *Algılanan örgütsel desteğin örgütsel yabancılaştırma üzerindeki etkisini belirlemeye yönelik bir araştırma* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Dumlupınar Üniversitesi, Kütahya.
- Devlet Su İşleri 24. Bölge Müdürlüğü. (2023). Personel durumu hakkında bilgi edinme. Erişim adresi: <https://bolge24.dsi.gov.tr/Sayfa/Detay/968>.
- Ford, R. ve McLaughlin, F. (1985). Nepotism. *Personnel Journal*, 64(9), 57-60.
- Fraenkel, J. R., Wallen, N. E. ve Hyun, H. H. (2011). *How to design and evaluate research in education* (8th ed.). McGraw-Hill.
- George, D. ve Mallery, M. (2010). *SPSS for windows step by step: a simple guide and reference*, 17.0 update. (10a ed.). Pearson.
- Gider, İ. ve Okçu, V. (2022). Okul yönetiminde kayırmacılık davranışları ile öğretmenlerin işe yabancılaştırma düzeyleri arasındaki ilişki. *Anadolu Eğitim Liderliği ve Öğretim Dergisi*, 10(2), 48-70.
- Gjinovci, A. (2016). *The impact of nepotism and corruption on the economy and HR, economic and environmental studies (E&ES)*. Opole University, Faculty of Economics, Opole, 16(3), 421-434.
- Gülay, S. S. ve Kahveci, G. (2020). Öğretmenlerin kayırmacılık algıları ile örgütsel güven düzeyleri arasındaki ilişkinin incelenmesi. *Akdeniz Eğitim Araştırmaları Dergisi*, 14(33), 494-522.
- Gülsever, F. (2016). *Hastanelerde kurumsallaştırma açısından kayırmacılığın işe adanmışlık ve işe yabancılaştırma üzerindeki etkisi* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Marmara Üniversitesi, İstanbul.
- Gündüz, U. (2011). Kafka metinlerinde iletişim, iletişimsizlik ve yabancılaştırma olgusu üzerine. *Selçuk İletişim*, 7(1), 83-95.
- Gürbüz, S. ve Şahin, F. (2018). *Sosyal bilimlerde araştırma yöntemleri-felsefe-yöntem-analiz* (5. baskı). Seçkin Yayıncılık.
- Hirschfeld, R. R., Field, H. S. ve Bedeian, A. G. (2000). Work alienation as an individual-difference construct for predicting work place adjustment: a test in two samples. *Journal of Applied Social Psychology*, 30(9), 1880-1902.
- İyilişeroğlu, S. C. (2006). *Aile şirketleri: Adana ve çevresinde faaliyet gösteren aile şirketlerinde nepotizm uygulamasının tespitine yönelik bir araştırma* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Çukurova Üniversitesi, Adana.
- Karabuğa Yakar, H. ve Ecevit Alpar, Ş. (2017). Kültürlerarası farkındalık ve kültürlerarası etkililik ölçeklerinin güvenilirlik ve geçerliğinin belirlenmesi. *Journal of Human Sciences*, 14(3), 2748-2761.
- Karacaoğlu, K. ve Yörük, D. (2012). Çalışanların nepotizm ve örgütsel adalet algılamaları: Orta Anadolu Bölgesinde bir aile işletmesi uygulaması. *"İşGüç" Endüstri İlişkileri ve İnsan Kaynakları Dergisi*, 14(3), 45-64.
- Kaushal, N., Ghalawat, S. ve Kaurav, R. P. S. (2021). Nepotism concept valuation: a systematic review and bibliometric analysis. *Library Philosophy and Practice (e-journal)*, 4896, 1-28.
- Kavasoğlu, İ., Özer, U. ve Yenel, İ. F. (2016). *Sporda favorizm: mücadele sporları üzerine bir*

- inceleme*. Ankara Üniv Spor Bil Fak, 14(2), 199-211.
- Kawo, J. W. ve Torun, A. (2020). The relationship between nepotism and disengagement: the case of institutions in Ethiopia. *Research Journal of Business and Management (RJBM)*, 7(1), 53-65.
- Kesen, M. (2016). Öğretim elemanlarının işe yabancılaşmasının etik liderlik ve demografik değişkenler açısından incelenmesi: uygulamalı bir çalışma. *The Journal of Academic Social Science*, 4(22), 118-134.
- Kılçık, F. (2011). İlköğretim okullarında görev yapan öğretmenlerin işe yabancılaşma düzeylerine ilişkin algıları (Malatya İli Örneği) (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İnönü Üniversitesi, Malatya.
- Kılınç, E. (2018). İşletmelerde çalışan sessizliği ve örgütsel yabancılaşma düzeylerinin ve aralarındaki ilişkinin incelenmesi. *Journal of Social And Humanities Sciences Research (JSHSR)*, 5(30), 4022-4034.
- Kirt, B. (2022). A tipi ve B tipi kişilik özellikleri ile iş stresi ve işe yabancılaşma arasındaki ilişkinin belirlenmesi üzerine bir araştırma (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Bartın Üniversitesi, Kütahya.
- Kline, R. B. (2011). Principles and practice of structural equation modeling (3rd ed.). Guilford Press.
- Köse, K. (2018). İlkokul sınıf öğretmenlerinin işe yabancılaşma düzeyleri: Karaman Örneği (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi, Karaman.
- Marsh, H. W., Hau, K. T., Artelt, C., Baumert, J. ve Peschar, J. L. (2006). OECD's brief self-report measure of educational psychology's most useful affective constructs: cross-cultural, psychometric comparisons across 25 countries. *International Journal of Testing*, 6(4), 311-360.
- Minaslı, A. V. (2013). Örgüt kültürü ve örgütsel yabancılaşma arasındaki ilişki: konuyla ilgili bir araştırma (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Trakya Üniversitesi, Edirne.
- Nadeem, M., Ahmad, R., Ahmad, N., Batoold, S. R. ve Shafique, N. (2015). Favoritism, nepotism and cronyism as predictors of job satisfaction: evidences from Pakistan. *Journal of Business and Management Research*, 8, 224-228.
- Nair, N. ve Vohra, N. (2010). An exploration of factors predicting work alienation of knowledge workers. *Management Decision*, 48(4), 600-615.
- Nart, S., Çelik, C. ve Nart S. (2020). Çalışma ortamı özelliklerinin işe yabancılaşmaya etkileri: bilgi teknolojisi çalışanları üzerine bir araştırma, *BMIJ*, 8(2), 1687-1720.
- Nur, E. ve Kaya, K. (2022). Is work alienation there a son behind cyberloafing behaviors? a research in the banking sector. *Journal of Current Researches on Business and Economics*, 12(2), 109-132.
- Oruç, E. (2020). Türkiye'de işe yabancılaşma (work alienation) literatürüne ilişkin betimsel bir inceleme. *Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 18(4), 327-351.
- Özcan, G. ve Candemir, F. (2021). İşe yabancılaşmanın sanal kayıtma üzerindeki etkisi: avm çalışanları üzerine bir araştırma. *International Journal of Disciplines Economics & Administrative Sciences Studies*, 7(32), 588-602.
- Özkan, T. ve Darıcan, Ş. (2022). Duygusal emek davranışının işe yabancılaşmaya etkisinde stresle başa çıkmanın aracı etkisi: Darülaceze Çalışanları Örneği. *Eurasian Academy of Sciences Social Sciences Journal*, 45, 19-36.
- Özler, N. D. E. ve Dirican, M. Ö. (2015). Örgütlerde yabancılaşma ile tükenmişlik sendromu arasındaki ilişkiyi belirlemeye yönelik bir

- araştırma. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 39(39), 291-309.
- Öztekin, A. (2010). *Yönetim bilimi (4. Baskı)*. Siyasal Kitabevi.
- Öztürk, S. (2013). Filmlerle iletişim ve yabancılaşma. *İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*, 143-175.
- Pelit, E., Istanbullu Dinçer, F. ve Kılıç, İ. (2015). The effect of nepotism on organizational silence, alienation and commitment: a study on hotel employees in Turkey. *Journal of Management Research*, 7(4), 82-110.
- Sancak, A. (2021). *Okul yöneticilerinin kayırmacılık davranışları ile öğretmenlerin yabancılaşma düzeyleri arasındaki ilişki* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Ondokuz Mayıs Üniversitesi, İstanbul.
- Sayın, H. (2019). Katmerli bir yabancılaşma olarak göçmenlik üzerine kavramsal açıklama denemesi. *Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi*, BOR Özel Sayısı, 49-66.
- Scoppa, V. (2009). Intergenerational transfers of public sector jobs: a shred of evidence on nepotism. *PublicChoice*, 141, 167-188.
- Sencer, S. ve Acar, F. (2020). Nepotizmin iş tatmini üzerindeki etkisi: Kayseri’de bir araştırma. *International Social Sciences Studies Journal*, 6(65), 2982-2996.
- Sezer, Y. (2006). *Kamu hizmetine girme hakkı*. Seçkin Yayıncılık.
- Shantz, A., Alfes, K. ve Truss, C. (2014). Alienation from work: Marxist ideologies and twenty-first century practice. *The International Journal of Human Resource Management*, 25(18), 2529-2550.
- Spranger, J. L., Colarelli, S. M., Dimotakis, N., Jacob, A. C. ve Arvey, R. D. (2012). Effects of Kin Density within family-owned businesses. *Organizational Behavior and Human Decision Processes*, 119(2), 151-162.
- Tabachnick, B. G. ve Fidell, L. S. (2013). *Using multivariate statistics (6th ed.)*. Allynand Bacon.
- Tınmaz, G. (2020). *Prososyal davranış ve süperego ilişkisinde nepotizm algısının düzenleyici rolü* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Sakarya Üniversitesi, Sakarya.
- Turan, M. ve Parsak, G. (2011). Yabancılaşma ve iş tatmini ilişkisi: bir devlet üniversitesi idari personeli üzerinde araştırma. *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 20(2), 1-20.
- Tutar, H. (2010). İş gören yabancılaşması ve örgütsel sağlık ilişkisi: bankacılık sektöründe bir uygulama. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 65(1), 175-204.
- Tükel, İ. (2012). Modern örgütlerde yabancılaşma ve Kafka’nın Dönüşüm Romanının bu bağlamda analizi. *Dokuz Eylül Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 1(2), 34-50.
- Uslu Özçelik, N. (2019). *Duygusal emek, işe yabancılaşma ve işten ayrılma niyeti arasındaki ilişkilerin incelenmesi: turizm işletmelerinde çalışanlar üzerine bir araştırma* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Mayıs Üniversitesi, İstanbul.
- Uysaler, A. L. (2010). *Örgütsel yabancılaşmanın örgütsel bağlılık, iş tatmini, işten ayrılma eğilimi ile bağlantısı ve yabancılaşma yönetimi* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Gebze Yüksek Teknoloji Enstitüsü.
- Yavuz, H. ve Güçer, E. (2021). Nepotizm-örgütsel adalet algısı ilişkisinde rekreatif aktivite tercihlerinin rolü. *Journal of Recreation and Tourism Research*, 8(3), 355-372.
- Yavuz, M., Gürhan, N. ve Geniş, B. (2020). Nepotism perception and job satisfaction in health care workers. *Anatolian Journal of Psychiatry*, 21(5),

468-476.

Yıldırım, M. (2013). Kamu yönetiminin kadim paradoksu: nepotizm ve meritokrasi. *Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 11(2), 353-380.

Yıldız, B. ve Alpkan, L. (2015). A theoretical model on the proposed predictors of destructive deviantworkplace behaviors and the mediator role of alienation. *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, 210, 330-338.

Yıldız, D. ve Uzunsakal, E. (2018). Alan araştırmalarında güvenilirlik testlerinin karşılaştırılması ve tarımsal veriler üzerine bir uygulama. *Uygulamalı Sosyal Bilimler Dergisi*,1, 14-28.

Yıldız, F. Z. (2017). *Duygusal emek ve yabancılaşma ilişkisi: kabin memurları örneği* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Sakarya Üniversitesi, Sakarya.

Yılmaz, A. ve Eroğlu, C. (2012). *Meslek yüksekokulları için davranış bilimleri ve örgütsel davranış (3. Baskı)*. Detay Yayıncılık.

Yüksel, H. (2014). Yabancılaşma kavramı paralelinde emeğin yabancılaşması ve sonuçları. *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 14(2), 159-188.

**PATERNALİST ANLAYIŞ PERSPEKTİFİNDEN TÜRKİYE
VE SEÇİLMİŞ ÜLKELERDE TÜTÜN ÜRÜNLERİNİN
VERGİLENDİRİLMESİ**

TAXATION OF TOBACCO PRODUCTS IN TÜRKİYE
AND SELECTED COUNTRIES FROM THE
PATERNALIST PERSPECTIVE

Alperen Fatih AYDIN¹, Fatih ÇAVDAR²

15

PATERNALİST ANLAYIŞ PERSPEKTİFİNDEN TÜRKİYE VE SEÇİLMİŞ ÜLKELERDE TÜTÜN ÜRÜNLERİNİN VERGİLENDİRİLMESİ

TAXATION OF TOBACCO PRODUCTS IN TÜRKİYE AND SELECTED COUNTRIES FROM THE PATERNALIST PERSPECTIVE

Alperen Fatih AYDIN ¹, Fatih ÇAVDAR ²

Anahtar Kelimeler:

Paternalist Devlet
Erdemsiz Mallar,
Günah Vergileri,
Tütün Ürünleri,
Özel Tüketim Vergisi.

Keywords:

Paternalistic State
Demerit Goods,
Sin Tax,
Tobacco Products,
Specific Excise.

ÖZ

Devlet baba olarak da adlandırılan paternalist devlet anlayışı, devletin, bireylerin refah ve huzurunu artırmak amacıyla toplum sağlığı açısından zararlı olduğu düşünülen bazı maddelerin –erlemsiz mal olarak nitelendirilen sigara, alkol ve şekerli içecekler gibi- kullanımının zorla engellenmesi veya kısıtlanması temeline dayanmaktadır. Devletin özellikle, erlemsiz mallar üzerinde yoğunlaştığı bu anlayışta, erlemsiz malların tüketiminin önüne geçilmesi ve vatandaşların refah seviyelerinin artırılması sağlanmaya çalışılmaktadır. Erdemsiz mallar toplum sağlığını olumsuz etkileyen, negatif dışallığa sahip mal ve hizmetlerdir. Bu noktada, özellikle günah vergileri olarak adlandırılan vergiler önemli bir araç olarak kullanılmaktadır. Günah vergileri; sigara, alkol ve şekerli içecekler gibi aşırı tüketildiğinde toplum sağlığına zarar veren malların tüketimini caydırmak amacıyla kullanılan bir vergidir. Bu sayede, toplum sağlığını olumsuz etkileyen ve negatif dışallığa sebep olan bazı malların toplumdan uzak tutulması sağlanmaktadır. Ülkemizde ise günah vergisi niteliğinde kabul edebileceğimiz Özel Tüketim Vergisi, tütün ürünlerinin tüketiciye olan maliyetini yükseltmektedir. Bu çalışmada, Türkiye ve seçilmiş bazı ülkelerde tütün ürünleri üzerinden alınan Özel Tüketim Vergisi uygulaması değerlendirilmiştir. Sonuç itibarıyla, erlemsiz bir mal olan tütün ürünleri üzerinden alınan Özel Tüketim Vergisinin söz konusu malların tüketiminin engellenmesinde/azaltılmasında tek başına yeterli olmadığı sonucuna ulaşılmıştır.

ABSTRACT

The The paternalistic state view, also called as the father-state, is based on the principle that the state forcibly prevents or restricts the use of certain substances that are considered harmful to public health - such as cigarettes, alcohol and sugary drinks, which are considered as demerit goods - in order to increase the welfare and peace of individuals. Within this view, where the state especially targets demerit goods, the aim is to prevent the consumption of demerit goods and to increase the welfare level of citizens. Demerit goods are the goods and services that have negative externalities and affect the public health negatively. The taxes called especially sin taxes are used as an important tool in this approach. Sin taxes are imposed to deter the consumption of goods that harm public health deter the excessive consumption of goods, such as cigarettes, alcohol and sugary drinks. In this way, some goods that affect public health negatively and cause negative externalities are kept away from society. In our country, Special Consumption Tax, which we can regard as a sin tax, increases the cost of tobacco products for the consumer. This study evaluates the application of Special Consumption Tax on tobacco products in Turkey and some selected countries was evaluated. As a result, it is concluded that the Special Consumption Tax collected on tobacco products, categorized as demerit goods, is not sufficient on its own to prevent or reduce the consumption of these goods.

¹ Yüksek Lisans Öğrencisi, İİBF, Maliye, afatihaydin@trakya.edu.tr, ORCID: 0009-0008-3349-6096

² Dr.Öğr.Üyesi, İİBF, Maliye, fatihcavdar@trakya.edu.tr, ORCID: 0000-0003-4915-4599

Alıntılanmak için/Cite as: Aydın F. ve Çavdar F. (2024). Paternalist anlayış perspektifinden Türkiye ve seçilmiş ülkelerde tütün ürünlerinin vergilendirilmesi, Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 241-258.

GİRİŞ

Günümüzde, devletin sahip olduğu işlevler, birey ve devleti karşı karşıya getirmektedir. Böyle durumlarda, devlet, bireyleri korumak ve sosyal refah seviyelerini artırmak amacıyla baba-oğul ilişkisini temel alan paternalist devlet görevini üstlenmektedir. Bu kapsamda, devlet, erdemsiz mal olarak nitelendirilen sigara, alkol ve şekerli içecekler gibi aşırı tüketilen ve toplum sağlığına zarar verdiği düşünülen mal ve hizmetlerin tüketimini azaltmak amacıyla bazı politikaları hayata geçirmiştir. Paternalist anlayış kapsamında, söz konusu politikaların bir kısmı mali amaçlar, bir kısmı ise yasal prosedürler aracılığıyla uygulanmaktadır. Bu bağlamda, mali araçların başında ise vergiler yer almaktadır.

Tütün ürünleri, birçok paternalist devlete göre en tehlikeli erdemsiz mallardan biri olarak görülmektedir. Birçok çalışma ve istatistiklerin sonucu olarak paternalist devletler, sigara başta olmak üzere birçok erdemsiz malı günah vergileri adı altında ekstra vergilendirmekte ve kullanımını kısıtlayıcı tedbirler getirmektedir. Bu tedbirler, vergilendirmenin yanında kamu harcamalarını da bu çerçevede kapsamına almaktadır. Fakat bu çalışmamızda esas olarak, tütün ürünlerinin vergilendirilmesi üzerinde durulacaktır.

Ülkemizde, tütün ürünlerindeki vergi yükünü Özel Tüketim Vergisi (ÖTV) ve Katma Değer Vergisi (KDV) oluşturmaktadır. Dolayısıyla, erdemsiz bir mal olan tütün ürünlerinin vergilendirilmesinde, vergi adaleti ve vergilemede gelir dağılımını düzenleme amacı ikinci plana atılmış, günah vergisi kavramına ağırlık verilmiş ve tütün ürünlerinin her zaman tüketiciye maliyeti yüksek tutulmaya çalışılmıştır. Böylece devlet, paternalist devlet anlayışı kapsamında babalık görevini yerine getirmiş ve bireyleri koruma altına almış olmaktadır.

Ülkemizde tütün ürünlerindeki vergi yükünü özellikle ÖTV oluşturmaktadır. Bu bağlamda, ÖTV içerisindeki III Sayılı listenin tam anlamıyla erdemsiz mallara yönelik olarak düzenlendiğini söylemek mümkündür. Bu ise, paternalist devlet anlayışı açısından güzel bir örnek oluşturmaktadır. Ayrıca KDV’de erdemsiz malların tüketimini konu alan bir tüketim vergisidir.

Bu çalışma kapsamında, literatürde günah vergisi olarak adlandırılan ÖTV ele alınarak tütün ürünlerinin vergilendirilmesinin nasıl yapılacağı Türkiye ve seçilmiş bazı ülkeler açısından değerlendirilecektir. Bu anlamda, ilk olarak paternalist devlet, günah vergileri ve erdemsiz bir mal olarak tütün ürünleri kavramları açıklanacak, arından ise tütün ürünlerinin vergilendirilmesine yönelik Türkiye ve seçilmiş ülke uygulamalarına yer verilecektir.

1. Paternalizm ve Erdemsiz Bir Mal Olarak Tütün Ürünleri

Paternalizm, bir ülkeyi, çalışan grubunu vb. bir babanın çocuklarıyla ilişkisini anımsatacak şekilde yönetme veya kontrol etme ilkesi veya sistemi olarak tanımlanabilir (Aycan, 2006, s. 446). Diğer bir ifadeyle, bir toplum veya kuruluşun baba şefkati ile yönetilmesi olarak da ifade edilebilir.

Birbirinden farklı paternalizm tanımları bulunmaktadır. Bu bağlamda, paternalizm, bir devletin veya bireyin başka bir kişiye kendi iradesi dışında müdahalede bulunması ve müdahale edilen kişinin daha iyi durumda olacağı veya zararlarından korunacağı iddiasıyla savunulması olarak ifade edilebilir (Dworkin, 2020). Diğer bir tanıma göre, paternalizm, başkalarını, kendileri için iyi olduğunu düşündüğümüz şekilde davranmaya teşvik etmek veya onlar için kötü olduğunu düşündüğümüz şeyleri yapmalarından vazgeçmelerini sağlamak için belirli araçların kullanılarak yönlendirilmesidir (Scoccia, 2008, s. 352). Kısacası paternalizmi, en genel anlamıyla, bireylerin devlet tarafından korunduğu ve bireyler için en iyisinin yapıldığı düşünülen bir sistem olarak tanımlamak da mümkündür.

Devletin sınırlarının çizildiği en önemli kaynaklardan biri olan Hollanda Bağımsızlık Bildirgesi (1581)’nde, paternalizm şu şekilde işlenmiştir: “...Prens uyruklarını hak ve adalete uyararak yönetmeli, onları bir baba evlatlarını nasıl severse öyle sevmeli, bir çoban sürüsünü nasıl güderse öyle, aynen öyle bağlılıkla gütmelidir. Prens bunun için vardır. Eğer böyle davranmaz, köle muamelesi yaparsa prensliği sona ermiş demektir... (Dutch Declaration of Independence, 2023)” Hollanda’nın bağımsızlığını

kazandığı savaşın devamında devletin aklının sınırlarının çizildiği bu bildirmede, devletin bir çoban veya baba gibi halkı yönetebileceği, ancak bu gücü kötüye kullandığı durumda prensliğinin sona ereceği ve yargılanacağı açıkça işlenmiştir.

1.1. Paternalist Devlet

Paternalist devleti; devletin egemenlik hakkı ve yetkisine dayanarak kendi toprakları altında yaşayan insanların kendilerine, ailelerine ve başkalarına verecekleri zararları ortadan kaldırmak: sağlık, huzur, mutluluk ve refahlarını arttırmak gayesiyle onların rıza ve onayını almaksızın davranış, karar ve tercihlerine “zorla” (cebren) bazı sınırlamalar ve yasaklar getiren ve bu yönde yasal düzenlemeler ve uygulamalar gerçekleştiren devlet olarak tanımlamak mümkündür (Aktan ve Yay, 2021, s. 8). Daha önceki başlıkta da belirttiğimiz gibi, baba oğul ilişkisini temel alan paternalist devletler, toplumun huzuru için, bireyin yerine onu ve çevresini kötü etkileyebilecek davranış ve maddelerden uzak tutmakla görevli kılınmıştır.

Devletler, daha sonra değineceğimiz bir takım erdemsiz malların satışına, kullanılmasına ve pazarlanmasına kısıtlamalar ve yasaklamalar getirebilmektedir. Bu mallara getirilen kısıtlamalar genelde vergi politikaları ile sağlanmakta olup, bireye yönelik yasaklamalar adli cezalar ile sağlanmaktadır. Örneğin, ülkemizde erdemsiz mal olarak sayılan tütün ürünlerinin kurumlarca pazarlama ve özendirme amacıyla reklam yayınlamasına izin verilmemiş ve yasaklanmıştır. Bir başka kısıtlama örneğine göre, negatif dışsallığa sahip kabul edilen sigaranın son tüketicisi tesliminde alınan dolaylı vergiler içerisinde, ÖTV yerini almış ve bu durum sonucunda sigaranın tüketicisi maliyeti vergi politikası aracılığı ile artırılmaya çalışılmıştır. Ayrıca Gelir Vergisi Kanunu'nun “Gider Kabul Edilmeyen Ödemeler” başlıklı 41/7. maddesine göre, her türlü alkol ve alkollü içkiler ile tütün ve tütün mamullerine ait ilan ve reklam giderlerinin % 50'sinin (Cumhurbaşkanı, bu oranı % 100'e kadar arttırmaya, sifra kadar indirmeye yetkilidir) gider kabul edilmeyeceği belirtilerek, erdemsiz mal olarak nitelendirilen bu tarz ürünlere çeşitli kısıtlamalarda getirilmiştir. Daha sonra detaylıca değineceğimiz bu konu, aslında paternalist devletlerin kısıtlamalarını nasıl sağladığına net bir örnek

oluşturmaktadır.

Paternalist devlet kavramı, yumuşak ve sert paternalist devlet olmak üzere ikiye ayrılır. "Yumuşak" paternalizmin ayırt edici özelliği, paternalizme tâbi kişilerin geniş oranda rızalarına dayanmasıdır. "Sert" paternalizm ise rızayı dikkate almadan işler ve rızaya dayalı bir sistemden söz edilmesi mümkün değildir (Heywood, 2009, s. 98). Örneğin, uyuşturucunun satılması konusunda mevzuatında idam cezası bulunan Çin Halk Cumhuriyeti ve benimsediği sert paternalizm, diğer yandan ülkesinde toplumun rızasını gözetmeyen yumuşak paternalist devlet olan Hollanda'nın birçok uyuşturucunun satışı ve kullanımını serbest kılması bu duruma bir örnek oluşturmaktadır.

1.2. Günah Vergileri

Günah vergileri; sigara, alkol ve şekerli içecekler gibi aşırı tüketildiğinde bireylere, topluma zarar verdiği düşünülen mallar üzerinden tarh edilen bir vergidir (Allcott vd., 2019, s. 1). Günah vergisi ya da batıda bilinen adıyla “Sin Tax”, devletin toplumun geneli için negatif dışsallık oluşturduğuna hükmettiği bazı mallar üzerine ek bedel yüklemesi anlamına gelir. Bu bedel yüklemesinde esas amaç, negatif dışsallığa sahip olan veya olabilecek malların toplumdaki uzak tutulmasını sağlamak ve alımını zorlaştırmaktır. Sonuç olarak toplum, söz konusu günahkâr mallardan veya davranışlardan uzak tutulmuş olacak, aynı zamanda devlet ise ekstra gelir elde etmiş olacaktır (Sandalcı ve Sandalcı, 2018: 2-3). Diğer bir ifadeyle, günah vergilerinin, bireylere ve topluma zararlı olduğu düşünülen malların tüketimini caydırmak amacıyla yaygın olarak kullanılan bir politika aracı olduğunu söylemek mümkündür (Konig ve Schmacker, 2022, s. 1).

Düşkünlük, bağımlılık, negatif dışsallık oluşturan malların vergilendirilmesi eski tarihlere kadar uzanmaktadır. İlk olarak günah vergileri İngiltere’de ortaya çıkmış, ancak devlet tarafından esas amaç, dini buyrukları gerçekleştirmek olmuş, bu doğrultuda günah vergileri adı altında içki, kumar, tütün ürünleri, lüks yiyecek ve içecekler de dahil olmak üzere birçok ürün ekstra vergiye tabi tutulmuştur. Örneğin, Papa II. Clement, genelev gelirini birçok kez kiliseye aktarmış, ölen hayat kadınlarının malvarlıklarının yarısına da rahibe manastırı adına el koymuştur. Papalığın ve mahkemelerin genelevleri

günah vergisi adı altında vergileme yetkisi 16. yüzyılın sonlarına kadar devam etmiştir (Turan ve Yurdakul, 2009, s. 3-5).

Genel olarak erdemsiz mallar üzerinden alınan günah vergilerinin bazı temel özellikleri bulunmaktadır. Bu özellikleri şu şekilde sıralamak mümkündür (Gültekin, 2022, s. 57);

- Günah vergilerinin uygulanacağı mallarda talep, esnek değildir. Zira söz konusu ürünler bağımlılık ve düşkünlük ortaya çıkaracağından talep esnekliği ya sıfırdır ya da çok düşüktür.
- Günah vergilerinin alınmasının temel amacı gelir elde etmek değil, toplumun dinamiklerini ve huzurunu garanti altına almaktır.
- Tüketimi günah olarak kabul edilen söz konusu mallar, negatif dışsallığa sahiptir.

Sonuç olarak, günah vergileri, talep esnekliği sıfıra yakın olan ve aynı zamanda negatif dışsallığa sahip olan bir grup malın, tüketiciye maliyetinin artırılması amacıyla ekstra vergilendirilmesi olarak ifade edilebilir. Bu uygulamadaki temel amaç, devletin yüksek gelirler elde etmesi ve amaçlaması değil, esasen toplumu koruma görevini yerine getirmesi olacaktır.

Eğer devlet, vergi politikası ile erdemsiz malların kullanımına son veremiyor ise, zamanla söz konusu malların kullanımı sonucu devletin vergi geliri artacaktır. Ancak, günah vergilerinin çoğunlukla ağır dolaylı vergiler ile sağlanmasından ve sigara gibi erdemsiz ürünlerin talep esnekliğinin sıfır veya sıfıra yakın olmasından dolayı gelir dağılımındaki adalet bozulacaktır. Ayrıca erdemsiz malların toplum sağlığı üzerinde olumsuz etkiler yaratmasından dolayı devletin elde ettiği ekstra vergi gelirleri, bu malları tüketenlere sağlık harcaması gibi çeşitli harcamalar yoluyla geri dönecektir. Bu ise uzun vadede devletin elde ettiği ekstra vergileri önemsiz hale getirecektir.

1.3. Erdemsiz Bir Mal Olarak Tütün Ürünleri

Erdemsiz (Demerit) mallara, “zararlı özel mallar” ya da “ek sosyal maliyeti olan mallar” da denir. Toplumun refahı ve sağlığı açısından devlet tarafından bu tür malların kullanım veya tüketimine müdahale edebilir. (Pehlivan, 2018, s.

44). Diğer bir ifadeyle, erdemsiz mallar, esasen zararlı alışkanlıklar doğuran ve neticesinde negatif dışsallığa yol açıp, bireyin kendisine ve çevresine zarar vermesine neden olan malları ifade eder. Örneğin, yazımızın ana başlıklarından biri olan tütün ürünlerinin, sadece tüketicinin kendisine değil, çevresine de verdiği zararlar ön plana çıkmakta ve kanser gibi birçok hastalığa yakalanma olasılığını arttırdığı bilinmektedir. Bir başka erdemsiz mal olan alkol ürünlerinin de esasen kullanıcının kendisine yüklediği sağlık sorunlarının dışında, birçok şiddet suçunda ve trafik kazalarında etkisinin büyük olduğu da bir başka konudur

Elbette erdemsiz malların bireylere yüklediği maliyetler sadece sağlık açısından olmamakta, söz konusu malların ekonomiye olan maliyetleri de göz ardı edilemeyecek düzeyde olduğu görülmektedir. Özellikle sigara ve alkol gibi mallar makro ve mikro ölçekte ekonomiye ciddi maliyetler yüklemiş ve yüklemeye devam etmektedir. Örneğin, alkol ve sigara gibi erdemsiz malların tüketiminde ortaya çıkan sağlık sorunlarının sosyal güvenlik sistemine yüklediği yüksek maliyetler göz ardı edilemeyecek derecede yüksektir (Yüçetürk, 2015, s. 115-119).

Tütünden³ üretilen ve tütürme, emme, şeklinde kullanılmak üzere üretilmiş, hammadde olarak kısmen veya tamamen tütün kullanılmış maddelere tütün ürünü denilmektedir. Sigara, nargile, puro, pipo gibi birçok çeşidi olmasına rağmen, dünyada kullanım oranlarına bakıldığında; sigaranın, diğer tütün ürünlerine göre, yaygınlık konusunda ayrı bir yerde olduğunu söylemek mümkündür.

Literatürde erdemsiz mal olarak kabul edilen ve konumuzun ana konusunu oluşturan tütün ürünleri, erdemsiz mallar içerisinde dışsallığı çok yoğun olarak ortaya çıkan bir mal olarak bilinmektedir. Dışsallığı, alkol ürünlerinin aksine sadece tüketen bireyin neden olduğu davranışlar ile sınırlı değildir. Kullanıcı olmayan bireylerin negatif dışsallığa maruz kalmaları için kullanıcı birey ile aynı ortamı paylaşmaları dahi yeterli olmaktadır.

1.3.1. Sigara

Sigara, tütün yapraklarının kurutulması ve kıyılarak kağıda sarılmasıyla üretilen, yakılıp dumanı çekilerek tüketilen bir

³ Patlıcangiller familyasından tek yıllık bir bitki olan tütün, keyif verici bitkiler kategorisinde yer almaktadır. Tütün yaprakları pipo, enfiye, puro ve sigara yapımında kullanılan yazlık ve tek yıllık otsu bir bitkidir (Doğanay ve Coşkun, 2015, s. 205).

tütün ürünüdür. Sigaranın, insanlar tarafından yüzyıllardır kullanılmasına rağmen, uygarlığın gelişmesi, stres doğuran olayların artması, sigara üretiminin kolaylaşması ve toplumsal dinamiklerin değişmesi ile günümüzde tüketimi artmıştır. Devamlı sigara içen kişilerde fizyolojik ve psikolojik bağımlılık gelişmektedir. Alışkanlığa neden olan esas madde nikotin maddesidir ve bütün sigaralarda bulunur. İçerisinde karbon monoksit ve katran gibi insan sağlığına son derece zararlı maddeler barındıran sigara, sadece tüketicisine değil, çevresindeki insanlara da bu maddeleri dumanı soluma yolu ile bulaştırabilmektedir (Özer, 2003, s. 2-3).

1.3.2. Puro

Puro, parçalanmış veya yaprak haline getirilmiş purolukların ve kısmen sigaralık tütünlerin sarılması ile elde edilen bir tütün ürünüdür (Atam Taşdemir, 2016, s. 29). Toplum tarafından sigaradan daha az zararlı olarak tanımlanmaya çalışılsa da aslında bu algı yanlıştır. Tıpkı sigaradaki tütün gibi puronun içerisinde de tütün bulunmaktadır. Ayrıca puroya özel olarak bu tütünün içerisinde topraktan gelen ağır metaller de bulunmaktadır. Bu metaller yanma ile vücuda nüfuz eder ve net bir şekilde kalp çarpıntısına, solunum düzensizliklerine, yorgun hissetmeye sebep olur. Puro, sigaradan daha az zararlı değildir, aksine içinde bulundurduğu toprak bazlı tütün ile çok daha zararlıdır ve kalp krizi riskini önemli derecede artırmaktadır ayrıca pasif içicilik ile çocuk ve bebeklere çok zarar verdiği bilinmektedir (ÇİSMBDH , 2023).

1.3.3. Nargile

Nargile, geleneksel olarak Asya'ya özgü bir tütün ürünüdür. 16.YY'de sınırları doğuya doğru genişlemeye başlayan Osmanlı İmparatorluğu ile beraber Türk kültürüne giriş yapan nargile, 400 yıl öncesinde sigaraya nazaran daha az zararlı bir ürün olarak toplumsal kabul görmüş ve yaygınlaşmaya başlamıştır. Yani nargilenin sigaraya nazaran daha az zararlı bir alternatif olması düşüncesi günümüzde olduğu gibi yüzyıllar öncesinde de nargilenin yayılmasında önemli bir psikolojik etken olmuştur (Sarılı, 2019, s. 106-107).

Popüler inancın aksine nargileden çıkan duman, akciğer kanseri ve kalp hastalıklarına neden olan birçok madde

içermektedir. Bir nargile kullanıcısı tek bir nargile içiminde 1 litreye kadar dumana maruz kalmakta, bu miktar da bir sigara içiminde maruz kalınan dumanın yaklaşık 100 katına denk gelmektedir (İbrahimov vd., 2012, s. 49-51).

2. Türkiye ve Dünyada Tütün Ürünlerinin Vergilendirilmesi

Tütün ürünlerinin piyasa koşullarında tüketiminin ve üretiminin azaltılmasının birçok yolu mevcuttur. Ancak mevcut durumda üretim ve tüketimin yasaklanması, bu mallardaki talep esnekliğinin sıfır olması sebebi ile daha büyük sorunlar yaratabileceğinden, günümüzde birçok devlet tütün ürünleri ile mücadelesini vergi politikası aracı ile sürdürmektedir (Kavaklıdere ve Mastar Özcan, 2019, s. 548-549).

Ülkemizde tütün ürünlerinden tüketicilerin kullanımını bıraktırmaya teşvik etmek ve üreticilerin ürünü üretmesinde önüne vergi engeli koymak için alınan günah vergileri, büyük ölçüde ÖTV ile sağlanmaktadır. Türkiye'de satılan her bir paket sigaranın vergi yükü % 82,99'dur ve Türkiye, bu oranla dünyanın, bir tütün ürünü olan sigaradan en çok vergi alan 6. ülkesi konumunda bulunmaktadır (World Atlas, 2023).

2.1. Sigara

Sigara, tütün bitkisinin kurutulmuş yapraklarından üretilen, bırakılması için genelde özel olarak tedavilere ihtiyaç duyulan son derece bağımlılık yapıcı bir madde olduğu için, azaltma/bıraktırma politikalarının caydırıcı olması önemlidir. Aksi halde, bağımlılık özelliği çok yüksek olan sigaranın tüketiminin azaltılması ya da tamamen bırakılması pek mümkün olmayacaktır.

Dünya Sağlık Örgütü'nün verilerine göre, gelişmiş ülkelerde en büyük sağlık sorunu sigara bağımlılığıdır. Sigara bağımlılığı oransal olarak, gelişmiş ve ortalama yaşam süresinin yüksek olduğu ülkelerde, az gelişmiş veya gelişmekte olan ülkelere göre daha fazladır. Bu nedenle, gelişmiş ve paternalist devlet anlayışının hakim olduğu ülkelerde, sigara ile ilgili uygulamalarda hiçbir şekilde taviz verilmemektedir (Özcan vd., 2013, s. 160-161).

2.1.1. İrlanda

1921 yılında bağımsızlığını ilan eden İrlanda, İngiltere'nin

batısında yer alan bir ada ülkesidir (Lewis, 2022). Dünyanın birçok yerinde olduğu gibi İrlanda’da sigaraya karşı günah vergisi kullanmakta ve sigara kullanıcılarını ağır bir şekilde vergisel anlamda cezalandırmaktadır. İrlanda, tütün üretiminde tütün üretiminin hacmine göre ek olarak üreticilerden “Tobacco Products Tax” (TPT) adı altında vergi almaktadır.

Ocak 2024 verilerine göre, İrlanda’da üreticiler için öngörülmesi TPT, sigaranın perakende satış fiyatının % 8,85’i ile birlikte, Bin adet üretim için 428,48 Euro olarak belirlenmiştir. Perakende satış fiyatı üzerinden hesaplanan % 8,85’lik tutar ile Bin adet üretim için belirlenmiş olan 428,28 Euro’luk tutarların toplamı 479 Euro’yu geçmiyorsa, Bin adet üretimde vergi, doğrudan 479 Euro olarak uygulanmaktadır (Irish Tax and Customs, 2024).

Bunun dışında, İrlanda, ağırlıklı ortalama fiyat üzerinden % 56,20 Spesific Excise (SE) (ÖTV), vergiler dahil toplam perakende satış fiyatı üzerinden % 8,73 SE ile birlikte paket başına % 23 Value Added Tax (VAT) (KDV) almaktadır (European Commission, 2023a, s. 3-4). Görüldüğü üzere, İrlanda’nın sigara üzerindeki vergi oranları bir hayli yüksektir. 2023 yılı itibarıyla, bir paket sigaradaki verginin Euro cinsinden miktarı, Avrupa Birliği (AB) üyesi ülkeler içerisinde 9.30 Euro ile ilk sırada gelmektedir. İkinci sırada gelen Fransa’da bu miktar sadece 6.95 Euro olmaktadır (Hoffer, 2023). Sonuç olarak, sigaranın vergilendirilmesinde İrlanda, çok sert bir tutum izlemekte ve bu konuda yüksek vergi oranlarından asla taviz vermemektedir (Haslam, 2023, s. 2-4).

Şüphesiz, gelişmekte olan ülkelerde sigara kullanımının azaltılabilmesinde sadece yüksek vergi oranları yeterli olmamaktadır. Zira İrlanda’daki günah vergilerini uygulayan ancak sigara kullanım oranı % 43,7’lere varabilen Bangladeş gibi birçok ülke mevcuttur. Sigaranın toplum içerisinde azaltılmasında toplum bilinci, eğitim düzeyi ve kültür gibi etkenler de çok önemli yer tutmaktadır (Rubensson, 2023).

2.1.2. İsveç

19. yy. ortalarına kadar tamamen bir tarım ülkesi konumunda olan İsveç, günümüzde, ücretsiz üniversite, geliştirilmiş genel sağlık sigortası gibi dünyanın en iyi

sosyal programlarından bazılarına sahiptir ve bu anlamda, refah seviyesi oldukça yüksek bir ülkedir. İsveç, 2023 yılı için % 20,60 Kurumlar Vergisi ve % 52,30 Gelir Vergisi ile dünyada vergi oranı en yüksek ülkeler arasında yer almaktadır (Trading Economics, 2024).

İsveç’te Bir tütün ürünü olan sigaranın vergilendirilmesi, birçok ülkede olduğu gibi yüksek oranlarda yapılmaktadır. 2023 yılı için İsveç’te sigaranın vergi oranları şu şekildedir; perakende satış fiyatı üzerinden % 57,554 ÖTV ile birlikte, paket başına % 21 KDV alınmaktadır. Hesaplama sonucunda, İsveç’te bir paket sigarada vergi yükünün %76,7 olduğu görülmektedir. Bu oranla birlikte İsveç, Avrupa’da sigaranın vergilendirilmesinde 9. sırada yer almaktadır. (Hoffer, 2023)

2.1.3. Belçika

Belçika, Avrupa’da sigara üzerinden en çok vergi alan 6. ülke konumundadır. Erdemsiz malların vergilendirilmesinde günah vergisi kavramına önem veren Belçika, 2023 itibarı ile bir paket sigaranın perakende satış fiyatı üzerinden ortalama 4.98 Euro vergi tahsil etmektedir. Örneğin, Belçika’da satışı yapılan “Austin Blue” marka sigara 2024 Ocak itibarı ile 6.40 Euro’ya satılmaktadır. Belçika’da sigara üzerinden alınan vergiler; perakende satış fiyatı üzerinden % 46,99 ÖTV, vergiler dahil toplam perakende satış fiyatı üzerinden % 12,04 ÖTV ile paket başına % 21 KDV’den oluşmaktadır (European Commission, 2023b)

2.1.4. Türkiye

Ülkemizde, 2002 yılından itibaren uygulanan vergi politikalarının sonucu olarak çiftçiler daha yüksek kâr marjına sahip olmasından dolayı diğer ekinlere yönelmiş, tütün üretimini terk etmeye başlamışlardır. Bu durum, sigara imalatı ve perakendesinde istihdam asgari düzeye indirmiş, Türkiye’de sadece belirli büyük sigara firmalarının piyasada egemen konuma gelmelerine yol açmıştır (Yürekli vd., 2010).

Sigara üzerindeki vergi yükünün yüksek olmasının sebebi, ülkemizde uygulanan dolaylı vergilerdir. Ülkemizde, 2023 yılı itibarıyla, 4,862 Trilyon Lira vergi geliri toplanmıştır. Toplam vergi gelirleri içerisinde sadece Dahilde Alınan Mal ve Hizmet Vergileri 1,089 Trilyon Lira’dır.

Bu anlamda, dolaylı vergilerin toplam vergi gelirleri içerisindeki payına baktığımızda, toplam vergi gelirlerinin 4'te 1'ine denk geldiği görülmektedir. Ayrıca toplam bütçe gelirlerinin % 12,76'sını oluşturan ÖTV'nin de % 19,36'sı tütün ürünlerinden elde edilmektedir (TC. HMB, 2024).

Ülkemizde, dolaylı vergilerin dolaysız vergilere göre ağırlığının yüksek olmasının nedenlerinden birisi de sigara tüketimine bağlı olarak sigara ürünleri üzerinden alınan vergilerdir. 2022 yılında, Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) tarafından yapılan bir çalışmaya göre, Türkiye'de yaşayan erkeklerin % 41,3'ü, kadınların ise %15,5'i her gün tütün ürünü kullanmaktadır. Bu bağlamda, tütün ürünü kullanan erkek ve kadın nüfusunun, toplam nüfusa oranı % 28,3'tür. (Bu istatistiğe her gün sigara içmiyorum diyenler dahil değildir) (TÜİK, 2022a). 2022 yılı için nüfusun 85,3 milyon (TÜİK, 2022b) olduğu bir ülkemizde, toplam nüfusun % 28,3'ünün her gün sigara içiyor olması, elbette devletin dolaylı vergi-dolaysız vergi gelirlerinin dengesini bozucu etkiler yaratmaktadır (Bingöl, 2023).

Tablo 1'de, ülkemizde sigara üzerinden alınan ÖTV oran ve tutarları ile ihracat dahil toplam üretim ve iç piyasaya satış rakamlarına yer verilmiştir.

Aşağıdaki tabloda ise 2024 Ocak itibari ile (III) Sayılı Liste (B) Cetvelinde yer alan tütün içeren sigaralara ait ÖTV oran ve tutarlarına yer verilmiştir.

Sigaranın vergilendirilmesinde, nispi ÖTV oranı ve asgari maktu vergi ayrı ayrı hesaplanır ve karşılaştırılır, hangisi yüksekse o uygulanır.

- Buna göre, 2024 yılında perakende satışı 50 Türk Lira (TL) olan bir paket sigarada;
- Nispi ÖTV Tutarı: 50 TL x 0.57 = 28,5 TL
- Asgari Maktu Vergi: 20 x 1.4249 = 28,498
- Maktu Vergi: 1 x 4.8058 = 4,8058 TL
- ÖTV Tutarı: 28,5 TL (Nisbi ÖTV Tutarı > Asgari Maktu Vergi) + 4,8058 TL = 33,3058 TL
- KDV Tutarı: 50 TL / (1+0,20) = 8,33 TL

Tablo 1. Türkiye'de Sigara Üzerinden Alınan ÖTV Oran ve Tutarları İle Yurtiçi Satış Miktarları (2017-2022)

Yıllar	Sigara					
	Üretim (İhracat Dahil) Miktar (Adet)	Yurtiçi Satış		Nispi Paket (%)	Maktu Paket (TL)	Asgari Maktu Adet (TL)
		Miktar (Adet)	Perakende Satış Hasılatı (TL)			
2017	156.907.085.760	106.223.754.440	55.966.662.595,85	65,25 (63)	0,3246	0,1325
2018	172.038.884.780	118.541.720.970	62.676.353.709,38	65,25	0,3246	0,2429
2019	163.533.235.820	119.747.102.254	77.192.545.548,22	67	0,4539	0,3899
2020	163.121.065.599	117.911.206.640	89.170.619.567,25	67	0,4539	0,4569
2021	159.344.202.981	125.110.241.010	100.817.744.982,97	63	0,5863	0,4883
2022	167.442.837.273	116.756.969.901	160.317.936.582,75	63	0,715	0,7197

Kaynak: TAPDK, 2023, Tütün Mamulleri İstatistikleri, <https://www.tarimorman.gov.tr/TADB/Menu/22/Tutun-Ve-Tutun-Mamulleri-Daire-Baskanligi>, ile Resmi Gaztede'den <https://www.resmigazete.gov.tr/> yararlanılarak tarafımızca hazırlanmıştır.

Tablo 2. 2024 Ocak İtibari ile (III) Sayılı Liste (B) Cetveli: Tütün İçeren Sigaralar Vergi Oranları

Nispi ÖTV Oranı (%)	57
Asgari Maktu Vergi (TL)	1.4249
Maktu Vergi (TL)	4.8058

Kaynak: Cumhurbaşkanlığı Kararı, RG. Tarih: 28/12/2023, RG. No: 32413

Bu da KDV dahil edilmeden bir paket sigaranın 41,67 TL olduğu anlamına gelmektedir. $41,67 - 33,3058 = 8,3642$ TL sigara şirketinin kar marjı dahil tüketiciye bir paket sigaranın vergisiz maliyetini ifade etmektedir.

Vergi Yüğü ise $\{[(\text{Sigaranın Perakende Satış Fiyatı} \times \text{Vergi Oranı}) + \text{Maktu Vergi} + \text{KDV}] / \text{Sigaranın Perakende Satış Fiyatı}\} \times 100$ formülü ile hesaplanacaktır. Buna göre;

Vergi Yüğü: $\{[(50 \times 0,57) + 4,8058 + 8,33] / 50\} \times 100 = \% 83,27$

Sonuç olarak tüketici, aslında satıcının kar marjı ile beraber 8,3642 TL'ye alabileceği ürünü, günah vergileri devreye girdiği için ancak 50 TL'ye satın alabilmektedir. Az önce yaptığımız kısa bir hesap ile Türkiye'de sigara üzerindeki vergi yükünün yaklaşık % 83,27 olduğunu bulduk. Bu durum ülkemizi, Dünya'da sigara üzerinden en çok vergi alan 5. ülkesi yapmaktadır (World Atlas 2024).

2.2. Puro

Sigara tüketimi gibi puronun tüketimi de daha önce de bahsedildiği gibi birçok zarara ve negatif dışsallığa sahip olduğundan, günah vergilerine maruz kalması ülkemizde ve yurtdışında kaçınılmaz olmuştur. İster sigara ve nargile olsun ister puro olsun negatif dışsallığa sahip olan ve tüketici olmayanları da etkileyebilen bu tarz maddelerin hepsi tehlikeli kabul edilmektedir.

Devlet, bu noktada puronun tüketiciye olan marjinal maliyetini, her zaman puronun sosyal maliyetinden yüksek tutmalıdır. Zira birçok ülkedeki tütün ürünü sebebi hastalıklar devlet eliyle tedavi edilmektedir. Yani esasen devletin elde ettiği tütün ürünü geliri, çoğu zaman sosyal güvenlik maliyetlerinden düşük olmuştur. Ayrıca tütün kullanımının sağlık ve ekonomik açıdan negatif sonuçları toplam ekonomik gelişme açısından zararlıdır. Tütünle alakalı hastalıklar emek verimliliği üzerinde negatif etkiye sahiptir. İnsanların yarısı aktif çalışma çağında sigarayla alakalı hastalıklar yüzünden ölmekte, bu durum onların gelirlerine bağlı yaşayan aileleri doğrudan etkilemektedir (Uğur ve Kömürcüler, 2015, s. 328-330).

2.2.1. İrlanda

İrlanda'da, puronun vergilendirilmesinde tane usulü değil,

kilogram usulü esastır. 2024 Ocak ayı itibarı ile İrlanda'da 1 kilogram puro için 483 Euro ÖTV alınmaktadır. Perakende satış fiyatı üzerinden hesaplanacak KDV tutarı ise % 23 belirlenmiştir (European Commission, 2023b).

Söz konusu oranlarla birlikte; Satış fiyatı 12 Euro olan, 100 gr tek paket puronun içerisinde yer alan vergi yükü,

- Hesaplanan ÖTV = $100 \text{ Gram puro için } (483 \text{ Euro} / 100) = 4.83 \text{ Euro}$
- Hesaplanan KDV = $[12 \text{ Euro} / (1 + 0,23)] = 2.24 \text{ Euro}$
- Hesaplanan Toplam Vergi Miktarı = $(4.83 \text{ Euro} + 2.24 \text{ Euro}) = 7.07 \text{ Euro}$ bulunmaktadır.

Buna göre, İrlanda'da 12 Euro'luk 100 gr puronun içerisindeki vergi oranı % 59 olarak belirlenmiştir. Görüldüğü üzere İrlanda, puronun vergilendirmesinde de sigarada olduğu gibi katı bir tutum izlemektedir.

2.2.2. İsveç

Bu kısımda, puronun vergilendirilmesi açısından örnek vereceğimiz ülke, kültür ve coğrafya bakımından ülkemize nispeten uzak sayılabilecek, ülkemiz dışında dinamiklere sahip bir ülke olan İsveç olacaktır. Ülkemiz ile kültürel bağları zayıf, devlet geleneği ve işleyişi farklı olan İsveç ile ülkemizi vergi kanunları bazında karşılaştırmak, aslında nerede olduğumuzu ve temel farklılıkları anlayabilmemiz açısından isabetli bir seçim olacaktır.

İsveç bir AB ülkesi olmasına karşın, tedavülde kendi parası olan İsveç Kronu'nu kullanmaktadır. 1 Kron, 08.01.2024 tarihinde 2,91 TL, 0,089 Euro'ya tekabül etmektedir.

İsveç, tütün ürünleri üzerinden daha önce de değindiğimiz gibi ÖTV'nin karşılığı olan Spesific Excise (SE), ve KDV'nin karşılığı olan Value Added Tax (VAT) kullanmaktadır. Bin adet purodaki ÖTV oranı 1,620 İsveç Kronu olmakta ve bu meblağ, 144,10 Euro'ya denk gelmektedir. Nihai satış fiyatı üzerinden hesaplanan KDV ise % 25'tir (European Commission, 2023c).

Örnek vermek gerekirse, içerisinde 10 adet puro bulunan x marka 10 Euro değerinde ortalama kalite bir kutu puronun;

- Hesaplanan ÖTV (On adet Puro): $144,10 \text{ Euro} / 100 = 1,44 \text{ Euro}$
- Hesaplanan KDV: $11,44 \text{ Euro} \times 0,25 = 2,86 \text{ Euro}$

- KDV Dahil Satış Fiyatı: 2,86 Euro + 1,44 Euro + 10 Euro =14,3 Euro olacaktır.

Sonuç olarak, 10 Euro değerinde ortalama bir kutu puronun içerisinde sadece 4,3 Euro vergi yer alacaktır. Bu da anaparanın ancak % 43'üne tekabül etmektedir.

Görüldüğü gibi, İsveç'te bir kutu puronun içerisindeki vergi oranı yaklaşık % 43'e tekabül ederken, Türkiye'de bu oran % 175'e kadar yükselmektedir. İki ülke arasında puroya uygulanan vergileme açısından devasa bir fark olduğu açıktır.

2.2.3. Belçika

Puronun vergilendirilmesinde Belçika'da ÖTV bulunmamakta ve vergilendirme adet usulü ile hesaplanmaktadır. 2024 yılında Belçika'da purodan alınan KDV, perakende satış fiyatı üzerinden %17.35 olarak belirlenmiştir. 1000 adet puroda minimum vergi yükü ise 122.6 Euro'dur. 122.6 Euro'nun altında kalan KDV tutarı, minimum vergi tutarı olan 122.6 Euro'ya yuvarlanmaktadır (European Commission, 2023a). Sonuç olarak, tek bir puronun üzerindeki vergi yükü minimum (122,6 Euro / 1000 adet) 0.122 Euro, 10 adet puronun üzerindeki minimum vergi yükü ise, (0,122 x 10 adet) 1.22 Euro olarak belirlenmiştir.

2024 itibari ile Belçika'da perakende satış fiyatı 5 Euro

olan, 20'li tek paket puronun vergi yükü hesaplanmak istendiğinde;

- Hesaplanan KDV = [5 Euro / (1+0,1735)] = 0,74 Euro
- Minimum Vergi Tutarı = 2 x 1.22= 2.44 Euro bulunacaktır.

Hesaplanan KDV tutarı, 20 adet puronun minimum vergi tutarının altında kaldığından, 2.44 Euro'ya yuvarlanacaktır. Bu durumda, fiyatı 5 Euro olan 20'li paket puronun vergi miktarı 2.44 Euro olacak ve KDV oranı ise % 48,8 olarak hesaplanacaktır. Hesaplamalar sonucunda, Belçika, puronun vergilendirilmesinde oransal olarak Türkiye ve İrlanda'ya göre düşük, İsveç'e göre yüksek vergi oranı uyguladığını söylemek mümkündür.

2.2.4. Türkiye

Ülkemizde puroların vergilendirilmesi, perakende satış fiyatı ile nispi vergi oranının çarpımı ile hesaplanmaktadır. Bu işlem sonucunda elde edilen tutar, birim paket/ambalaj içindeki her bir gram tütün mamulü için hesaplanan asgari vergi tutarından az olmamalıdır. Puronun vergilendirilmesi sigaraya çok benzemektedir ve ikisi de benzer şekilde çok ağır günah vergileri ile satışa sunulmaktadır. Aşağıdaki tabloda, ülkemizde puro üzerinden alınan ÖTV oran ve tutarları ile ihracat dahil üretim ve yurtiçi satış rakamlarına yer verilmiştir.

Tablo 3. Türkiye'de Puro Üzerinden Alınan ÖTV Oran ve Tutarları ile Yurtiçi Satış Miktarları (2017-2022)

Yıllar	Puro					
	Üretim		Yurtiçi Satış			
	Miktar (Kg)	Miktar (Kg)	Perakende Satış Hasılatı (TL)	Nispi Paket (%)	Maktu Paket (TL)	Asgari Maktu Adet (TL)
2017	42.361,61	48.426,47	24.108.552,68	40	0,3246	0,1325
2018	61.337,51	81.924,01	51.613.634,40	40	0,3246	0,2429
2019	76.442,70	107.938,29	81.023.692,70	40	0,4687	0,3244
2020	99.030,27	104.477,02	60.012.952,45	80	0,4686	0,3506
2021	125.038,68	136.136,34	93.646.451,50	80	0,5863	0,4386
2022	156.335,12	171.573,60	227.148.110,00	45	0,8642	0,6464

Kaynak: TAPDK, 2023, Tütün Mamulleri İstatistikleri, https://www.tarimorman.gov.tr/TADB/Menu/22/Tutun-Ve-Tutun-Mamulleri-Daire-Baskanligi_ile_Resmi_Gaztede'den <https://www.resmigazete.gov.tr/> yararlanılarak tarafımızca hazırlanmıştır.

Tablo 3'e göre, ülkemizde, puro üretim miktarı ile yurtiçi satış miktarında sürekli bir artış yaşandığı görülmektedir. Benzer şekilde, üretim miktarı ile yurtiçi piyasaya satış miktarındaki artış puro satışından elde edilen gelirinde düzenli olarak artmasını sağlamıştır. Vergi oranları açısından baktığımızda ise 2020 ve 2021 yıllarında % 80 olarak uygulanan nispi vergi oranının 2022 yılı itibariyle % 45'e düşürüldüğü görülmektedir. Buna karşılık, maktu ve asgari maktu vergilerin geçmiş yıllara göre daha fazla artış gösterdiğini söyleyebiliriz. Bu ise 2022 yılında, puro satışından elde edilen gelirin geçmiş yıllara nazaran artış göstermesine sebep olmuştur. Bu anlamda, 2017-2022 yılları arasındaki satış miktarları göz önünde bulundurulduğunda, ülkemizde günah vergisi olarak nitelendirdiğimiz ÖTV'nin, puro tüketimini azaltmaya yönelik başarı sağlayamadığı görülmektedir.

Aşağıdaki tabloda 2024 Ocak ayı itibariyle tütün içeren purolar üzerinden alınan ÖTV oran ve tutarlarına yer verilmiştir. Purolar üzerinden alınacak ÖTV'de nispi oran % 65,25'ten % 45'e indirilerek, asgari maktu vergi tutarı da 0,2429 TL yerine 0,7110 TL olarak uygulanacaktır.

Tablo 4. 2024 Ocak İtibari ile (III) Sayılı Liste (B) Cetveli: Puro Üzerinden Alınan Vergi Oranları ve Tutarları

	Kanuni Oran ve Tutarlar	Uygulanacak Oran ve Tutarlar
Nispi ÖTV Oranı (%)	65,25	45
Asgari Maktu Vergi (TL)	0,2429	0,7110
Maktu Vergi (TL)		0,9506

Not: 4760 Sayılı Özel Tüketim Vergisi (III) Sayılı Liste (B) Cetveline göre, kanuni oran ve tutarlar arasında maktu vergi'ye yer verilmemiştir.

Kaynak: 4760 Sayılı Özel Tüketim Vergisi Kanunu, R.G. Tarih: 12/06/2022, R.G. No: 24783

Buna göre, perakende satış fiyatı 200 TL, birim ambalajı 100 gram olan 1 kutu puronun ÖTV ve KDV dahil satış fiyatı aşağıdaki şekilde hesaplanacaktır;

- Nispi ÖTV tutarı: $200 \text{ TL} \times 0,45 = 90 \text{ TL}$
- Asgari maktu ÖTV tutarı: $100\text{gr} \times 0,7110 \text{ TL} = 71,1 \text{ TL}$
- Maktu ÖTV tutarı ise: $(100\text{gr}/50\text{gr}) \times 0,9506 \text{ TL} = 1,9012 \text{ TL}$

Nispi ÖTV tutarı, Asgari maktu ÖTV tutarından fazla olduğu için, nispi ÖTV tutarı dikkate alınacaktır. Buna göre,

- Hesaplanan ÖTV: $90 \text{ TL} + 1,9012 \text{ TL} = 91,9012 \text{ TL}$
- Hesaplanan KDV: $(200 \text{ TL} + 91,9012 \text{ TL}) \times 0,20 = 58,38 \text{ TL}$
- KDV Dahil Satış Fiyatı: $200 \text{ TL} + 91,9012 \text{ TL} + 58,38 \text{ TL} = 350,28 \text{ TL}$ olacaktır.

Sonuç itibariyle, erdemsiz mallar üzerindeki vergi yükünün dolaylı vergilerden oluşması, bu ürünleri kullanan bireylerin maddi durumlarını olumsuz etkilemek suretiyle, gelir dağılımında adaletin bozulmasına sebep olmaktadır.

2.3. Nargile

Sigara ile mücadelede vergilendirme, etiketleme, paket düzenlenmeleri gibi birçok kamu uygulaması göze çarparken nargilede düzenleyici uygulamalar henüz yaygın değildir. Nargilenin çok tüketildiği özel ticari mekanlara sigara vergisi koymak veya nargilelerin üzerine sağlığa zararları hakkında bilgilendirici afişler asmak gibi önlemler, gelecekte beklenen ve olması gereken düzenleyici kamu önlemleridir (Demirezen ve Dağlı, 2020, s. 314-318).

2.3.1. İrlanda

İrlanda'da nargile tütününün vergilendirilmesinde, sigara ve puroda olduğu gibi sert bir tutum izlenmektedir. Kilogram başına uygulanacak vergi miktarı, bütün Avrupa ülkelerinden yüksektir. Ayrıca KDV oranı da en yüksek tarifeden uygulanmaktadır. 2024 Ocak ayı itibariyle, 1 Kilogram nargile tütününden alınacak olan net miktar 335.322 Euro'dur. Vergiler eklendikten sonra perakende satış fiyatı üzerinden alınacak olan KDV miktarı ise % 23'tür (European Commission, 2023b).

Kilogram başına alınan ÖTV'de İrlanda'da, Belçika'nın neredeyse iki katına yakın, İsveç'in ise yaklaşık 1.5 katı fazla vergi hesaplanmaktadır.

Buna göre, perakende satış fiyatı 600 Euro olan 1 Kilogram F marka nargile tütünü üzerindeki vergi yükü aşağıdaki gibi hesaplanacaktır;

- Hesaplanan ÖTV = 335.322 Euro
- Hesaplanan KDV = 138 Euro
- Toplam Vergi Yükü = 473.322 Euro olmaktadır.

Sonuç olarak, 600 Euro satış fiyatı olan 1 kg nargile tütünü içerisindeki vergi miktarı, görüldüğü gibi 473.322 Euro ile oldukça yüksektir. Perakende satış fiyatını, toplam vergi yüküne oranladığımızda %78,88 oranlı bir vergi yükü karşımıza çıkmaktadır. Ancak örnekte de görüldüğü gibi hesaplanan ÖTV, kilogram başına hesaplanan net fiyat olduğu için, perakende satış fiyatı azaldıkça vergi oranı artacaktır.

2.3.2. İsveç

İsveç'te nargile tütününün vergilendirilmesi "Other Smoking Tobacco" (Diğer Tütün Ürünleri) adlı cetvele göre yapılmaktadır. Söz konusu tarifeye göre, kilogram veya paket başına minimum vergi miktarı, Avrupa Birliği Konseyi'ne göre belirlenmiş olsa da, İsveç ulusal mevzuatında söz konusu tutar farklı şekilde uygulanmaktadır. İsveç'te ÖTV, 1 kilogram nargile tütünü üzerinde net 2241 İsveç Kronu olarak belirlenmiştir (European Commission, 2023c). Söz konusu tutar, 8 Ocak 2024 tarihinde, (2241 Kron x 0,089 Euro) 199,45 Euro'ya denk gelmektedir. Perakende satış fiyatı üzerinden hesaplanacak KDV ise % 25 olarak belirlenmiştir.

1 Kilogramlık tek paket olarak satışa sunulan ve perakende satış fiyatı 500 Euro olan F marka nargile tütünü üzerinden hesaplanacak vergi miktarı;

- Hesaplanan ÖTV=199,45 Euro
- Hesaplanan KDV=125 Euro
- Toplam Vergi Yükü=324.45 Euro olmaktadır.

Görüldüğü üzere, İsveç'te 500 Euro perakende satış fiyatı olan 1 kilogram nargile tütününün 324.45 Euro'su vergi olarak tahsil edilmektedir. Verilen rakamlara göre, nargile tütünü üzerindeki vergi yükü ise, % 65'e tekabül etmektedir.

2.3.3. Belçika

Ülkemizde olduğu gibi Belçika'da da nargile tütününün vergilendirilmesi diğer tütün ürünlerinin vergilendirilmesi kapsamına girmektedir. Diğer tütün ürünlerinin vergilendirilmesine ilişkin yapı sigaraninkinden biraz farklıdır. Nargile tütünü, bütün dünyada paketler halinde kafelere veya nihai tüketicilerin kendilerine satılmaktadır. Bu üründe vergi, paketlenen nargile tütünü üzerinden alınmaktadır.

21 Haziran 2011 Tarih ve 2011/64/EU Sayılı Avrupa Birliği Konseyi Direktifi'ne göre, nargilenin yapımında kullanılan ince kesilmiş tütünde minimum ÖTV tutarı, 2023 yılı itibariyle, ortalama perakende satış fiyatının % 50'si veya kilogram başına 60 Euro olmalıdır (European Commission, 2023b).

Ancak AB komisyon kararları, üyeler için kesin bağlayıcı hüküm taşımaz. Zira nargile tütününden alınan vergiler kilogram başına her ülkede farklılık arz etmekte, ancak her bir ülke kendi ekonomik konjonktürüne göre tütünde vergilendirmeyi AB kararlarına en uygun miktara yaklaştırmaya çalışmaktadır.

Örneğin, Belçika'da 2023 yılında diğer tütün ürünleri başlığı altında vergilendirilen nargile tütünü, vergilendirilirken birçok aşamadan geçmektedir. Felemenkçe (Belçika ana dilinde) "Specifieke Plicht", 1 kilogram nargile tütününde 136 Euro olarak belirlenmiştir. Belçika'da, nargile tütünleri için vergiler dahil toplam perakende satış fiyatı üzerinden % 31,5 ÖTV ile birlikte % 21 KDV almaktadır. Buna ek olarak, minimum vergi yükü 1 kilogram nargile tütünü için en az 228,1044 Euro olarak uygulanmaktadır. Bu tutarın altında hesaplanan her vergi, doğrudan 228,1044 Euro olarak dikkate alınmaktadır.

Belçika örneğinde görüldüğü gibi, günah vergileri adı altında birçok vergi nargile gibi erdemsiz mallar üzerinden alınmaktadır. Daha önce de değindiğimiz erdemsiz mallarda vergisel çözümlerin matrahları her ülkede değişmektedir ancak uygulanan vergi cinsleri ve isimleri dil ve coğrafyadan dolayı değişmekte olsa da, birbiriyle benzer niteliktedir.

2.3.4. Türkiye

Ülkemizde nargile tütünü, III. Sayılı listede ÖTV

kapsamına alınmıştır. “B Cetvelinde; puro, sigarillo, sigara, nargile tütününü, enfiye veya çiğnemeye mahsus tütün gibi tütün mamulleri yer alır.”⁴ Aşağıdaki tabloda, Türkiye’de nargile tütününü üzerinden alınan ÖTV oran ve tutarları ile ihracat dahil üretim ve iç satış miktarlarına yer verilmiştir.

Tablo 5. Türkiye’de Nargile Tütününü Üzerinden Alınan ÖTV Oran ve Tutarları İle Yurtiçi Satış Miktarları (2017-2022)

Yıllar	Nargile			Nispi Paket (%)	Maktu Paket (TL)	Asgari Maktu Adet (TL)
	Üretim Miktar (Kg)	Yurtiçi Piyasaya Satış Miktar (Kg)	Perakende Satış Hasılatı (TL)			
2017	4.096.940,08	68.183,35	6.698.573,50	65,25	0,1325	0,3246
2018	5.706.315,76	101.143,20	10.689.475,37	65,25	0,3246	0,0633
2019	8.213.971,40	153.518,98	18.385.659,76	63	0,454	0,0729
2020	9.140.918,09	716.200,99	89.597.762,48	63	0,4539	0,0787
2021	10.976.829,06	837.779,50	122.875.270,32	63	0,5679	0,0984
2022	9.722.065,07	732.878,18	157.483.209,12	63	0,837	0,145

Kaynak: TAPDK, 2023, Tütün Mamulleri İstatistikleri, <https://www.tarimorman.gov.tr/TADB/Menu/22/Tutun-Ve-Tutun-Mamulleri-Daire-Baskanligi>, ile Resmi Gazete’den <https://www.resmigazete.gov.tr/> yararlanılarak tarafımızca hazırlanmıştır.

Tabloya göre, ülkemizde, nargile tütününü üretim ve yurtiçi piyasaya satış miktarlarında 2022 yılına kadar düzenli bir artış yaşandığı görülmektedir. 2022 yılında yaşanan üretim azalışına rağmen, satış gelirlerinde yaşanan artış, maktu ve asgari maktu vergilerin artmasından kaynaklandığını söyleyebiliriz. Bu bağlamda, 2017-2022 yılları arasındaki satış miktarları göz önünde bulundurulduğunda, nargile tütününü üzerine uygulanan ÖTV’nin, tüketimi azaltmadığı, diğer bir ifadeyle, günah vergisi olarak başarı sağlayamadığı görülmektedir.

Nargile tütünlerinin vergilendirilmesi, nargile tütününün perakende satış fiyatı ile nispi vergi oranı çarpılarak hesaplanmaktadır. Ancak çarpım sonucu elde edilen tutarın, asgari maktu vergi tutarının altına olmaması gerekmektedir. Aşağıdaki tabloda 2024 Ocak itibarıyla nargile tütünleri üzerinden alınan ÖTV oran ve tutarlarına yer verilmiştir. Nargile tütünleri üzerinden alınacak ÖTV’de nispi oran % 65,25’ten % 63’e indirilerek, asgari maktu vergi tutarı da 0,2429 TL yerine 0,1595 TL olarak uygulanacaktır⁵.

Tablo 6. 2024 Ocak İtibarı ile (III) Sayılı Liste (B) Cetveli: Nargile Tütünleri Üzerinden Alınan Vergi Oranları ve Tutarları

	Kanuni Oran ve Tutarlar	Uygulanacak Oran ve Tutarlar
Nispi ÖTV Oranı (%)	65,25	63
Asgari Maktu Vergi (TL)	0,2429	0,1595
Maktu Vergi (TL)		0,9207

Not: 4760 Sayılı Özel Tüketim Vergisi (III) Sayılı Liste (B) Cetveline göre, kanuni oran ve tutarlar arasında maktu vergi’ye yer verilmemiştir.

Kaynak: 4760 Sayılı Özel Tüketim Vergisi Kanunu, R.G. Tarih: 12/06/2022, R.G. No: 24783.

Buna göre, kısa bir hesaplama yapmamız gerekirse, 1 kilogramlık paketi 1000 TL olan Y marka yeşil elmalı nargile tütününü için vergi hesaplaması şöyledir;

⁴“Özel Tüketim Vergisi (III) Sayılı Liste Uygulama Genel Tebliği”, Resmî Gazete, Sayı 29439, 8 Ağustos 2015.

Bu mala ilişkin asgari maktu vergi tutarları ile maktu vergi tutarları ve nispi ÖTV oranı, 27/5/2022 tarihli ve 31848 sayılı Resmî Gazete’de yayımlanan 26/5/2022 tarihli ve 5614 sayılı Cumhurbaşkanlığı Kararının 1. maddesiyle düzenlenmiştir.

- Nispi ÖTV tutarı: $1000 \text{ TL} \times 0,63 = 630 \text{ TL}$
- Asgari maktu ÖTV tutarı: $1000 \text{ TL} \times 0,1595 \text{ TL} = 159,5 \text{ TL}$
- Maktu ÖTV tutarı ise: $1 \times 0,9207 \text{ TL} = 0,9207 \text{ TL}$
- Hesaplanan Toplam Vergi: $630 \text{ TL} + 0,9207 \text{ TL} = 630,9207 \text{ TL}$
- Perakende Satış Fiyatı: $630,9207 \text{ TL} + 1000 \text{ TL} = 1.630,9207 \text{ TL}$
- Hesaplanan KDV: $1.630,9207 \text{ TL} \times 0,20 = 326,18 \text{ TL}$
- KDV Dahil Satış Fiyatı: $1.630,9207 \text{ TL} + 326,18 \text{ TL} = 1.957,10 \text{ TL}$

Sonuç olarak, 1000 TL fiyatı olan nargile tütününün, son tüketicie ulaşana kadar fiyatı, 1957,10 TL'ye ulaşmaktadır.

SONUÇ

Günümüzde, devlet, toplumun huzur ve sağlığını korumakla yükümlüdür. Bu bağlamda, devletin, bireyleri “zararlı özel mallar” olarak da adlandırılan erdemsiz mallara karşı koruması oldukça önemlidir. Diğer bir ifadeyle, devlet, toplumun huzur ve sağlığını korumak açısından bu tür malların kullanımına müdahalelerde bulunabilir. Erdemsiz malların toplumlar üzerinde oluşturduğu riskler ve dışsallıklar, müdahale edilmediği takdirde önlenemez boyutlara gelebilir. Özellikle, tütün ürünlerini tüketenler karşı karşıya oldukları risklerin çoğu zaman farkında değildirler. İşte bu noktada, paternalist devletler; yönettiği toplumu bir baba gibi gözeten, geleceğini garanti altına alan, ileri görüşlü ve materyalist bir figüre bürünür. Bireyin kendi yerine karar alır ve bu doğrultuda mali ve mali olmayan bir takım düzenlemeler uygulamaya koyarak, bireylerin huzur ve sağlığını korumayı amaçlamaktadır.

Devlet, mali düzenlemeler kapsamında, erdemsiz mallar üzerine ağır vergiler uygulayarak bu malların tüketiminin önüne geçmeye çalışmaktadır. Konumuz itibariyle, devletler, talep esnekliği sıfır veya sıfıra çok yakın olan tütün ürünü gibi bağımlılık yapıcı maddeleri yasaklamak yerine, günah vergisi adı altında ağır vergiler ile maliyetleri artırarak kullanıcıları caydırma çabası içerisinde. Ülkemizde ise günah vergisi olarak adlandırabileceğimiz

ÖTV ile söz konusu erdemsiz malların tüketiminin azaltılması hedeflenmektedir. ÖTV'ye konu mallar, kendi içerisinde dört listeden oluşmakta ve kapsam olarak III Sayılı listede yer alan ve toplum sağlığına zararlı olduğu düşünülen tütün ürünleri ile alkollü içecekler esasen günah vergisinin konusunu oluşturmaktadır. Bu anlamda, ÖTV içerisindeki III Sayılı listede yer alan tütün ürünleri ile alkollü içeceklerin tam olarak erdemsiz mallara yönelik düzenlendiğini söyleyebiliriz. Bu açıdan çalışmada, ÖTV kapsamında yer alan III Sayılı listede yer alan tütün ürünleri ele alınarak, bu ürünlerin ÖTV'nin nasıl hesaplandığı gösterilmiştir. Ayrıca seçilmiş bazı ülkelerde tütün ürünleri üzerinden alınan vergilerin hesaplamaları da gösterilerek karşılaştırmalar yapılmıştır. Bu anlamda, sigaranın vergilendirilmesinde uygulanan KDV oranlarına baktığımızda; İrlanda'nın % 23, İsveç'in % 21, Belçika'nın % 21 ve Türkiye'nin de % 20 olmak üzere birbirine yakın oranlar uyguladığı görülmektedir. Ayrıca bir kutu puro içerisindeki vergi yükü; İrlanda'da % 59, İsveç'te % 43 ve Belçika'da % 48,8'e denk gelirken, Türkiye'de bu oran % 175'lere ulaşmaktadır. Bu açıdan bakıldığında, söz konusu ülkeler ile Türkiye arasında puronun vergilendirilmesinde büyük bir fark olduğunu söylemek mümkündür. Nargile tütününün vergilendirilmesinde ise seçilmiş ülkeler arasında en katı tutuma İrlanda'nın sahip olduğunu söyleyebiliriz. İrlanda'da kilogram başına uygulanan vergi miktarı Avrupa ülkelerinin üzerindedir. Ayrıca seçilmiş ülkeler arasında, en yüksek KDV uygulayan ülkenin İrlanda olduğu görülmektedir.

Çalışmada ayrıca 2017-2022 yılları arasında ülkemizde tütün ürünleri üzerinden alınan ÖTV oran ve tutarları ile söz konusu ürünlerin üretim ve iç piyasada ki satış miktarlarına ilişkin sayısal verilere de yer verilmiştir. Yıllar itibariyle, sigara üzerinden alınan ÖTV'nin nispi oran olarak azalmasına karşılık, maktu vergi ile asgari maktu vergi miktarının artışı; puro üzerinden alınan ÖTV'de kanunen belirlenen oranın % 80 olarak kabul edilmesine rağmen, uygulama da % 45'in kullanıldığı ancak maktu ve asgari maktu vergi tutarlarında artış yaşandığı; nargile tütünü üzerinden alınan ÖTV'nin ise oran olarak düştüğü, buna karşılık maktu ve asgari maktu vergi tutarlarının artışı gözlemlenmiştir. Bu artışlar sonucunda hedeflenen tütün ürünleri tüketiminin

azalmasıdır. Ancak tütün ürünleri üretim ve satış miktarları göz önünde bulundurulduğunda ise seçilen yıllar itibarıyla artış yaşandığı görülmektedir. Bu açıdan, ülkemizde uygulanan ve günah vergisi olarak adlandırabileceğimiz ÖTV'nin amacına ulaşamadığını söylemek mümkündür.

Seçilmiş ülkeler açısından durumu değerlendirdiğimizde ise tütün ürünleri tüketicilerinin ülkemizde olduğu gibi ürün fiyatı içerisinde oldukça yüksek vergiler ödediği görülmektedir. Diğer bir ifadeyle, paternalist devlet anlayışı uygulanan ülkelerde tütün ürünleri üzerinden alınan vergilerin yüksek düzeylerde olduğunu söyleyebiliriz. Sonuç olarak, erdemsiz mal olarak nitelendirilen ve talep esnekliği sıfır veya sıfıra yakın olan tütün ürünleri üzerinden alınan ÖTV'nin tütün ürünleri tüketiminin azaltılmasında tek başına yeterli bir araç olmadığı, söz konusu malların tüketiminin azaltılmasında günah vergisine ek olarak, mali olmayan düzenlemelere de ağırlık verilmesi gerektiği sonucuna ulaşılmıştır.

KAYNAKLAR

- Aktan, C., C. ve Serdar, Y. (2021). *Paternal Devlet (Kamusal İyilikseverlik ve Eleştirisi)*, SOBİAD Hukuk ve İktisat Araştırmaları Yayınları.
- Allcott, H., B., B., Lockwood ve Dmitry, T. (2019, Mayıs). *Regressive sin taxes, with an application to the optimal soda tax.*, <https://economics.harvard.edu/files/economics/files/ms29795.pdf>
- Atam, Taşdemir, Z. (2016). Tütün ürünleri, *Güncel göğüs hastalıkları serisi*. 4(1): 27-31.
- Aycan, Z. (2006). *Paternalism towards conceptual refinement and operationalization*, (Kim, U., Kuo-Shu Y. ve Kwang-Kuo H., Ed.). International And Cultural Psychology Series, https://doi.org/10.1007/0-387-28662-4_20
- Bingöl Ozan, (2023). *03 Ocak 2023 otomatik ÖTV zammı sonrası bir paket sigarada vergi yükü ne oldu?*, <https://shorturl.at/ikJS3>
- ÇİSMBDH, *Tütün ürünleri ve zararları*, <https://bayatdh.saglik.gov.tr/TR-45986/tutun-urunleri-ve-zararlari.html>
- Demirezen, D. ve Dağlı Z. (2020, 30 Haziran). Kamu politikası bağlamında nargile kullanımı üzerine bir değerlendirme, *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, 16(2), 314-318. <http://dx.doi.org/10.17130/ijmeb.756928>
- Doğanay, H. ve Coşkun, O. (2015). *Tarım Coğrafyası*, Pegem Akademi.
- Dworkin, G. (2020, Eylül). *Paternalism*, The Stanford Encyclopedia of Philosophy, <https://plato.stanford.edu/archives/fall2020/entries/paternalism/#pagetopright/>
- European Commission, (2023a) *Excise Duties On Tobacco*, https://taxation-customs.ec.europa.eu/taxation-1/excise-duties/excise-duties-tobacco_en
- European Commission, (2023a, Temmuz). *Excise duties on manufactured tobacco Ireland database*, https://ec.europa.eu/taxation_customs/tedb/taxDetails.html?id=4094/1688162400
- European Commission, (2023b, Mayıs). *Excise Duties On Manufactured Tobacco Belgium Database*, https://ec.europa.eu/taxation_customs/tedb/taxDetails.html?id=4050/1688162400
- European Commission, (2023c, Temmuz). *Excise duties on manufactured tobacco Sweden database* https://ec.europa.eu/taxation_customs/tedb/taxDetails.html?id=4110/1688162400
- Gültekin, E. (2022, 30 Haziran). Günah vergilerine genel bir bakış”, *Scientific Journal Of Finance And Financial Law Studies*, 2(1), 57.
- Haslam V. (2023, Ağustos). Factsheet: Smoking and vaping-the Irish situation, *National Drugs Library*, 2-4.
- Heywood A. (2009). *Siyasi ideolojiler*, (Bayram, A., K., Tüfekçi, Ö., İnanç, H., Akın, Ş. ve Kalkan, B. Çev.) Adres Yayınları.
- Hoffer, A. (2023). *Cigarette taxes in europe*, *Tax Foundation*, <https://taxfoundation.org/data/all/eu/cigarette-tax-europe-2023/>
- Hukuk Ansiklopedisi, *Hollanda bağımsızlık bildirgesi*, <https://Hukukbook.com/Hollanda-bagimsizlik-bildirgesi/>
- Irish Tax and Customs, (2023), *Excise duty rates: tobacco products tax*, <https://www.revenue.ie/en/companies-and-charities/excise-and-licences/excise-duty-rates/tobacco-products-tax.aspx>
- İbrahimov, F., Şahin, İ. ve Eminağa, F. (2012) Nargile içicilerinin bazı özellikleri ve ekspiryum havasında karbon monoksit düzeylerinin saptanması”, *Gülhane Tıp Dergisi*, 54, 49-51.
- Kayalidere, G. ve Mastar, Ö., P. (2019, 20-22 Haziran). *Erdemsiz malların vergilendirmesi: Türkiye’de özel tüketim vergisi’nin etkinliği açısından bir değerlendirme*, II. International

- Conference on Empirical Economics and Social Sciences, Bandırma. <https://iceess.com/wp-content/uploads/2021/08/final-ICEESS19-FULL-PAPER-PROCEEDING-14.11.2019.pdf>
- König, T. ve Renke, S. (2022, Ekim). Preferences for Sin Taxes, Munich Society for the Promotion of Economic Research – *CESifo*, https://www.cesifo.org/DocDL/cesifo1_wp10046.pdf
- Lewis W., J. (2022, Aralık). *100 years of Irish independence and division*, The Ohio State University, https://origins.osu.edu/read/100-years-irish-independence-and-division?language_content_entity=en
- Özcan, S., Taş. Y. ve Yılmaz, Ç. (2013, 19 Ekim). Sigara ile mücadelede toplumsal bilinç, *Uluslararası Emek ve Toplum Dergisi*, 2(4), 160,161.
- Özer, M. (2003). Sigara alışkanlığı, *Aile ve Toplum Dergisi*, 2(6), 2-3.
- Pehlivan, O. (2018). *Kamu maliyesi*, Celepler Matbaacılık.
- Rubensson, F. (2023, Eylül). *Bangladesh country profile*, <https://tobaccotactics.org/article/bangladesh-country-profile/>
- Sandalcı, U. ve Sandalcı, İ. (2018, 1 Aralık). Türkiye’de günah vergileri kapsamında özel tüketim vergisi uygulaması ve etkinliği, *Uluslararası Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 4(4), 2-3.
- Sarılı, S., Ö. (2019). Nargile kullanımında riskler, tehditler ve önleyici yaklaşımlar, *Sağlık Bilimlerinde İleri Araştırmalar Dergisi*, 2(3), 106-107. <https://doi.org/10.26650/JARHS2019-597841>
- Scoccia, Danny, (2008, Haziran). In defense of hard paternalism, *Law and Philosophy*, 27(4), 351–381. DOI: 10.1007/s10982-007-9020-8.
- TC. HMB, (2024). Genel yönetim bütçe istatistikleri, <https://muhasebat.hmb.gov.tr/genel-yonetim-butce-istatistikleri>, (Erişim Tarihi: 05.01.2024).
- Turan, D. ve Ali, Y. (2009, 1 Aralık). Zararlı alışkanlığı önlemeye yönelik bir araç olarak günah vergileri etkinliği, *Ekonomi Bilimleri Dergisi*, 1(2), 3-5.
- TAPDK, (2023). Tütün mamulleri istatistikleri, <https://www.tarimorman.gov.tr/TADB/Menu/22/Tutun-Ve-Tutun-Mamulleri-Daire-Baskanligi>, (Erişim Tarihi: 03.01.2024)
- TÜİK, (2022a). Türkiye sağlık araştırması 2022, <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Turkiye-Saglik-Arastirmasi-2022-49747>, (Erişim Tarihi: 03.01.2024)
- TÜİK, (2022b). Adrese dayalı nüfus kayıt sistemi sonuçları 2022, <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=49685#:~:text=T%C3%BCrkiye%20n%C3%BCfusu%2085%20milyon%20279,279%20bin%20553%20ki%C5%9Ffiye%20ula%C5%9Ft%C4%B1> (Erişim Tarihi: 03.01.2024)
- Trading Economics, (2024). <https://tr.tradingeconomics.com/sweden/personal-income-tax-rate> (Erişim Tarihi: 09.02.2024)
- Uğur, A. ve Kömürcüler, E. (2015). Türkiye’de sigaranın vergilendirilmesinin etkinliği, *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 20(4), 328-330.
- World Atlas, (2024). *Countries that impose the highest taxes on cigarettes*, <https://www.worldatlas.com/articles/countries-that-impose-the-highest-tax-on-cigarettes.html> (Erişim Tarihi: 04.01.2024)
- Yüçetürk, G. (2015 Temmuz). Ülkemizde ve dünyada birey ve toplum sağlığına zararlı ürünlerin vergilendirilmesi ve günah vergisi kavramı, *Vergi Dosyası*, 190, 115-119.

Yürekli, A., Chaloupka J., F., Fikret, S., Fisunoğlu,
M., Çabuk, A., Nejat, Elibol M. ve Önder,
Z. “Türkiye’de Tütün Vergileri”, Campaign
for Tobacco-Free-Kids, [https://assets.
tobaccofreekids.org/global/pdfs/tu/Turkey_
Tobacco_Economics_tu.pdf](https://assets.tobaccofreekids.org/global/pdfs/tu/Turkey_Tobacco_Economics_tu.pdf)

Yazar Katkı Oranları

Yazarlar araştırmaya eşit oranda katkı sağlamıştır.

**ÖĞRETMEN VE ÖĞRENCİ GÖZÜNDEN SINIFLARDA
ÜST DÜZEY DÜŞÜNME BECERİLERİNİN
KAZANDIRILMASI VE BELİRLENMESİ**

ACQUIRING AND ASSESSING HIGHER ORDER
THINKING SKILLS IN CLASSROOMS: A TEACHER
AND STUDENT PERSPECTIVE

Çağatay COŞKUN¹, Selahattin GELBAL²

16

ÖĞRETMEN VE ÖĞRENCİ GÖZÜNDEN SINIFLARDA ÜST DÜZEY DÜŞÜNME BECERİLERİNİN KAZANDIRILMASI VE BELİRLENMESİ

ACQUIRING AND ASSESSING HIGHER ORDER THINKING SKILLS IN CLASSROOMS: A TEACHER AND STUDENT PERSPECTİVE

Çağatay COŞKUN¹, Selahattin GELBAL²

Anahtar Kelimeler:

Üst Düzey Düşünme
Becerileri
Düşünme Becerilerinin
Belirlenmesi
Sınıf İçi Ölçme

Keywords:

Higher-order Thinking
Skills
Assessment of
Thinking Skills
Classroom
Assessment

¹ Milli Eğitim Bakanlığı, Muğla,
cagataycoskun@hacettepe.edu.tr,
ORCID: 0000-0002-4166-3447

² Prof. Dr., Hacettepe Üniversitesi,
Eğitim Bilimleri Bölümü, sgelbal@
gmail.com, ORCID: 0000-0001-
5181-7262

Alıntılanmak için/Cite as: Coşkun
Ç. ve Gelbal S. (2024). Öğretmen
ve öğrenci gözünden sınıflarda
üst düzey düşünme becerilerinin
kazandırılması ve belirlenmesi,
Çukurova Üniversitesi Sosyal
Bilimler Enstitüsü Dergisi, 259-281

ÖZ

Günümüzde öğrencilerden, yalnızca belirli bir alana özgü bilgileri edinmeleri beklenmemekte bunun yanı sıra bilişsel, duyuşsal ve sosyal beceriler kazanmaları ve bu becerilerini yaşamlarında kullanmaları beklenmektedir. Bu nedenle öğretim etkinliklerinin ve ölçme-değerlendirmelerinin bu becerileri geliştirecek şekilde uyumlu olması gerekmektedir. Bu çalışmada üst düzey düşünme becerileri olarak tanımlanan becerilerin kazandırılması ve belirlenmesine yönelik yapılan sınıf içi uygulamalara ilişkin görüşlerin incelenmesi amaçlanmaktadır. Çalışma kesitsel tarama araştırması olarak yürütülmüştür. Çalışmaya amaçsal tabakalı örnekleme yöntemi ile belirlenen 275 ortaokul branş öğretmeni, ölçüt örnekleme yöntemi kullanılarak belirlenen 243 8.sınıf öğrencisi katılmıştır. Öğretmenlere Öğretmenlerin Düşünme Becerilerinin Öğretimine Yönelik Sınıf İçi Uygulamalar Ölçeği ve anket formu uygulanmıştır. Ayrıca 8. sınıf öğrencileri için düşünme becerilerinin gelişiminde işe koşulan öğretim etkinliklerinin belirlenmesi amacıyla geliştirilen Düşünme Dostu Sınıf Ölçeği kullanılmıştır. Çalışmanın bulgularına göre öğretmenler, öğrencilerin katılımını destekleyecek uygulamalar yaptıklarını belirtirken, iş birliği gerektiren grup çalışması uygulamalarına daha az yer verdiklerini ifade etmişlerdir. Öğrenciler de benzer şekilde grup çalışmalarına daha az katıldıkları yönünde görüş bildirmişlerdir. Üst düzey düşünme becerilerinin belirlenmesi için ise öğretmenlerin çoktan seçmeli maddeler içeren Milli Eğitim Bakanlığının yayımladığı örnek çalışma sorularına benzer sorulardan oluşan testleri daha fazla kullandıkları sonucuna ulaşılmıştır. Buradan hareketle düşünme becerilerinin kazandırılmasına katkı sağlayacak şekilde sınıf içi ölçmeleri öğretim ile yakınlaştıracak uygulamalar tartışılmıştır.

ABSTRACT

Today, students are expected to acquire not only knowledge specific to their field but also cognitive, affective, and social skills, and apply them in their lives. Therefore, teaching activities, assessments, and evaluations should be compatible with the development of these skills. This study aims to examine opinions on classroom practices for the acquisition and identification of higher-order thinking skills. The research was conducted as a cross-sectional survey. The sample consisted of 275 secondary school branch teachers selected through purposive stratified sampling and 243 8th grade students selected through criterion sampling. The teachers completed the Scale of Teachers' Classroom Practices for Teaching Thinking Skills and a questionnaire. The study employed the Thinking-Friendly Classroom Scale to assess the instructional activities used to develop thinking skills for 8th grade students. The findings indicate that while teachers claimed to support student participation, they gave less emphasis to group work practices that require cooperation. Similarly, students reported lower participation in group work. To assess higher-order thinking skills, teachers were found to rely heavily on tests containing multiple-choice items and questions similar to those provided in the sample study questions published by the Ministry of National Education. Therefore, this study discusses practices that can align classroom assessments with teaching methods that promote the development of thinking skills.

GİRİŞ

Bilgi üretmenin ve bilgiye erişimin sınırlı olduğu zamanlarda bireylerin belirli alana özgü temel bilgileri edinmeleri önemli görülmekteyken günümüzde bilgilerin yaşamda kullanılması için gerekli becerilerin geliştirilmesi daha fazla önem kazanmaktadır. Bu nedenle okullardan bilgi aktarılan mekanlardan beceri kazandıran mekanlara dönüşmeleri beklenmektedir. Bu değişim okul öğrenmelerinin neler olması gerektiğini yeniden belirlemektedir. Günümüzde, bireylerden kazanılması beklenen beceriler genel bir başlık altında bilişsel, içsel ve kişilerarası olmak üzere üç bölümde ele alınmaktadır (Kutlu ve Altıntaş, 2021). Bilişsel beceriler; problem çözme, akıl yürütme, analitik düşünme, eleştirel düşünme, yaratıcılık gibi beceriler olarak tanımlanmaktadır. Bu becerilerin bir kısmı üst düzey düşünme becerileri olarak ifade edilmektedir. Üst düzey düşünme becerileri, sınıf içi öğrenme hedefleri bağlamında üç kategoride ele alınmaktadır (Brookhart, 2012). Bu kategoriler: Transfer etme, eleştirel düşünme ve problem çözme becerisi olarak isimlendirilmektedir. Transfer etme, öğrencilerin öğrendiklerinin hatırlanmasını gerektirdiği gibi onlardan anlam çıkarmasını ve onları gerektiğinde kullanmasını içermektedir (Anderson ve Krathwohl, 2001). Transfer edilen ya da yeni edinilen bilgilerin doğruluğunun incelenmesi, yeni bilgilerin üretilmesi için gerekli düşünme becerisi ise eleştirel düşünme becerisidir. Bu becerinin, öğrencilerin mantık yürütme, sorgulama, araştırma, gözlemlenme, tanımlama, karşılaştırma ve ilişkilendirme süreçlerini içeren bir düşünme becerisi olduğu ifade edilmektedir (Barahal, 2008). Problem çözme ise çözümü açık bir şekilde ortada olmayan, öğrencilerin çözüm için birtakım bilgileri ve düşünme süreçlerini kullanması gerektiği durumlar olarak tanımlanmaktadır. Belirtilen üst düzey düşünme becerileri öğretim programları içerisinde de kendine yer bulmaktadır. Öğretim programlarının özel hedeflerine bakıldığında bu becerilerin yer aldığı görülmektedir. Bu hedefler doğrultusunda öğrenme-öğretme süreçlerinin ve öğrenci başarılarının belirlenmesine yönelik süreçlerin gözden geçirilmesi beklenmektedir. Bu becerilerin öğretimine ve belirlenmesine yönelik yapılacak çalışmalar sonucunda öğrencilerin bu becerileri kazanabileceği belirtilmektedir

(Brookhart, 2012).

Alanyazına bakıldığında öğrencilerin bu becerilerini geliştirebilecekleri öğretmen davranışları ve sınıf ortamına ilişkin özellikler tanımlanmıştır. Fisher (1995) düşünmeyi destekleyici sınıf ortamını üç farklı yönden ele alarak açıklamaktadır. Bunlardan ilki düşünmeyi geliştirici öğretmen özellikleri, diğerleri ise öğrenci özellikleri ve ortamın özellikleridir. Burada düşünmeyi ve öğrenmeyi kolaylaştırıcı öğretmen davranışları: (1) öğrencinin öz saygısını geliştirebilme, (2) öğrencilerle özel olarak ilgilenme, (3) öğrencilerin söylediklerini dikkatle dinleme, (4) öğrencilerin duygularını paylaşabilme, (5) olumlu yaklaşma, (6) açık olma, (7) öğrenme ve düşünmede örnek olma olarak sıralanmaktadır. Udall ve Daniels (1991) ise düşünmeyi geliştirici öğretmen davranışlarını şu şekilde sıralamaktadır:

- Öğrencilerin öğrenme görevine odaklanma
- Açık uçlu sorular sorma
- Yanıtlarını genişletebilecekleri sonda sorular sorma
- Yanıtların düşünülmesi için yeterli fırsatı/zamanı verme
- Öğrencilerin farklı yanıtlarını kabul etme
- Öğrencilerin birbiriyle olan etkileşimini teşvik etme
- Öğrencilerin kendi düşünceleri yanıtları üzerine yansıtıcı düşüncelerini isteme
- Öğrencilerin yanıtlarını tekrarlamama ve kendi görüşlerini sunmama

Düşünme becerilerinin gelişimine katkı sağlayacak öğrenme-öğretme süreçleri yapılandırıcı yaklaşıma göre öne sürülen öğrenme-öğretme süreçleriyle paralellik göstermektedir. Beyer'e (2001) göre düşünmeyi geliştirici etkinlikler oluşturma ve bu etkinliklere öğrencilerin aktif katılımını sağlamak gerekmektedir. Buradan hareketle öğrencilerin, araştırma tabanlı, proje tabanlı öğrenme gibi bilgiyi zihinlerinde yapılandırabilecekleri ortamların oluşturulması önerilmektedir. Eggen ve Kauchak (2001), düşünmeyi geliştirici sınıf içi etkinlikler için öğrencilere açık uçlu sorular yönelmeyi, iş birliğine ve grup çalışmasına özendirilmeyi, fikirlerin rahatça

ifade edilebildiği koşulları oluşturmanın önemine vurgu yapmaktadır. Berman (1991) benzer şekilde öğrencilerin iş birliğine dayalı düşünmesini, bir konuyu farklı yönlerden ele almayı gerektiren ortamların yaratılmasının düşünme becerilerinin gelişimindeki rolünün altını çizmektedir.

LİTERATÜR TARAMASI

Düşünme becerilerinin kazandırılmasının önemli bir boyutu öğretim programlarında yer alan kazanımlar olarak gösterilebilir. Her ne kadar çerçeve program olarak geliştirilse de öğretmenlerin programda yer alan kazanımlara bağlı öğretim süreçleri tasarladıkları söylenebilir. Ancak öğretim programlarında yer alan kazanımların öğrencilerin düşünme becerilerini geliştirmeye uygun olmadığı sonucuna bu alanda yapılan çalışmalara bakılarak varılabilir. Sosyal bilgiler dersi özelinde Akdoğan ve Ceylan (2021), Demir ve Özyurt (2021), Eker ve Kuuk (2020) ve Gezer vd. (2014), Türkçe dersi özelinde ise Tuzlukaya (2019), Aydın ve Uçgun (2020), Erol ve Kavruk (2021), Karagöl (2020), Büyükalın ve Yıldırım (2019), matematik dersi özelinde Çil vd. (2019), Çelik vd. (2018) ve İncikabı vd. (2016), fen bilimleri dersi özelinde Cangüven ve Avcı (2022), Zorluoğlu vd. (2017) öğretim programları kazanımları çeşitli taksonomilerin bilişsel düzeylerine göre incelenmiş ve üst bilişsel düzeyde kazanımların daha az olduğu sonuçlarına ulaşılmıştır. Tuzlukaya (2019), Türkçe dersi öğretim programındaki okuma alanı ile ilgili kazanımlarla PISA yeterliliklerini karşılaştırdığında Türkçe dersi kazanımlarının daha çok alt düzey becerileri gerçekleştirmeye yönelik olduğu sonucuna ulaşmıştır.

Düşünmeyi destekleyen materyallere maruz kalmaları öğrencilerin düşünme becerilerinin gelişmesine olanak tanıyabilmektedir. Bu materyallerin, genellikle öğrencileri düşünmeye sevk eden, analiz ve değerlendirme düzeyinde sorular etrafında tartışmayı içeren etkinliklerden oluşması gerektiği ifade edilmektedir (Dolapçioğlu, 2020). Öğrenme-öğretme süreçlerinde kullanılan materyallerden biri de ders kitabıdır. Bu açıdan bakıldığında ders kitaplarının ve ders kitaplarında yer alan soruların düşünme becerilerini geliştirme yönünden bilişsel düzeylerini inceleyen çalışmalar bulunmaktadır. Köse (2021), fen bilimleri ders kitaplarını ölçme ve değerlendirme açısından incelediği çalışmasında, ders kitaplarında yer

alan soruların çoğunlukla hatırlama ve anlama bilişsel düzeyinde olduğu ve sınıf düzeyi arttıkça çoktan seçmeli maddelerin sayısında bir artış olduğu sonucuna ulaşmıştır. Deveci ve Altıntaş (2022), fen bilimleri ders kitaplarında çoktan seçmeli, boşluk doldurma ve eşleştirme türündeki maddelerin daha fazla yer aldığı belirtmektedir. Ders kitaplarındaki maddelerin bilişsel düzeyleri incelendiğinde ise hatırlama, anlama gibi alt düzey bilişsel becerileri karşılayan maddelerin çoğunlukta olduğu ifade edilmektedir (Büken ve Artvinli, 2021; Oryaşın 2021; Metin ve Taşyürek, 2016; Ayyıldız ve Cansız Aktaş, 2022; Şirin ve Yıldız, 2020). Sezgin ve Özilhan (2019), Türkçe ders kitabı metin sorularının çoğunluğunun (%66,8) basit anlama düzeyinde sorular içerdiğini vurgulamaktadır.

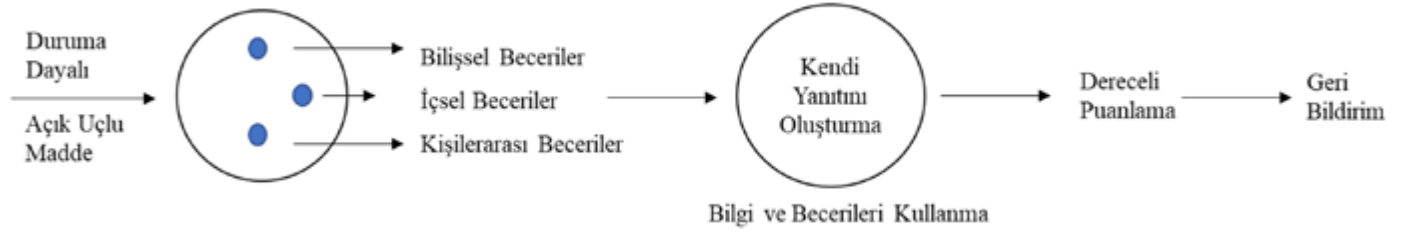
Benzer şekilde Ayyıldız ve Cansız Aktaş (2022), Şirin ve Yıldız (2020) çalışmalarında 8. sınıf matematik ders kitaplarının soru ve etkinliklerinin PISA yeterlik seviyelerine göre alt seviyelerde yoğunlaştıklarını belirtmektedirler. Akdoğan ve Ceylan (2021), sosyal bilgiler ders kitabına yönelik yaptıkları çalışmada, kitabın ölçme-değerlendirme bölümlerinde üst düzey düşünmeye hizmet edecek çok az sorunun bulunduğu değerlendirilmiştir.

Üst düzey düşünme becerilerinin kazandırılması amacıyla öğrenme hedefleri ile yapılacak ölçme-değerlendirmelerin aynı amaç doğrultusunda olması beklenmektedir. Bu becerilerin geliştirilmesinde, öğretim etkinliklerinin yanı sıra durum belirleme çalışmalarının da destekleyici olduğu söylenebilir. Buradan hareketle öğrenci başarısının belirlenmesindeki yaklaşımların ölçme için öğrenme değil, öğrenme için ölçme şeklinde ele alınması gerekmektedir (Brennan, 2006). Bu nedenle, üst düzey düşünme becerilerinin belirlenmesini amaçlayan, öğretim ve durum belirleme süreçlerini birbirine yakınlaştıran performansa dayalı, portfolyoya dayalı durum belirleme gibi yeni durum belirleme yöntemlerinin tercih edilmesi beklenmektedir (Doğan ve Kutlu, 2011).

Üst düzey düşünme becerilerinin belirlenmesinde öğrencilerin öğrendiklerini yaşamda uygulama fırsatı veren göreve dayalı durum belirleme yaklaşımlarının benimsenmesi gerektiği ifade edilmektedir. Böyle bir yaklaşımın birden fazla beceriyi aynı anda gözlemlemeye imkan verme, öğrencinin düşünce ya da ürünlerine detaylı geri bildirim verme gibi avantajları ortaya çıkmaktadır.



Şekil 1. Göreve Dayalı Akış Şeması (Kutlu ve Altıntaş, 2021, s. 1609'dan alınmıştır.)



Şekil 2. Açık Uçlu Madde Uygulama Süreci Akış Şeması (Kutlu ve Altıntaş, 2021, s.1610'dan alınmıştır.)

Şekil 1 ve Şekil 2'de açık uçlu ve göreve dayalı maddelerin uygulanma süreçlerine ilişkin akış şemaları sunulmuştur (Kutlu ve Altıntaş, 2021). Şemalarda da görüldüğü gibi bireylerin ölçülmesi amaçlanan becerilere uygun olarak tasarlanmış görev ya da açık uçlu madde, kendi yanıtını oluşturmasına ya da bir düşünce/ürün oluşturmasına dayanmaktadır. Bu durum bireylerin düşünme süreçlerine ilişkin derinlemesine bilgiler elde etmesine imkan tanımaktadır. Daha önemlisi puanlamada kullanılan dereceli puanlama anahtarları ile öğrenmelerini iyileştirebilecek etkili geri bildirim sunulması sağlanmaktadır. Bu tür görev ya da maddelerin tasarımında öğrencilere, tek bir yanıtı olmayan, farklı bilgilerini birleştirip yeni bilgiler üretmelerini gerektiren maddelerin kullanılması, düşüncelerini gerektiren görseller, senaryolar, materyaller sunulması önerilmektedir (Brookhart, 2012).

Öğretmen yapımı sınavlar, bilişsel düzeyler açısından incelendiğinde çoğunlukla hatırlama ve anlama düzeyinde maddelerin yer aldığı görülmektedir (Demir, 2011; Köğçe ve Baki, 2009; Akpınar ve Ergin, 2006; Mutlu vd., 2003; Dirlik 2020). Kanık Uysal (2022), çalışmasında Türkçe

dersi kapsamında yapılan sınavları üst düzey düşünme becerileri yönünde incelediğinde soruların anlam ve dilbilgisi üzerinde yoğunlaştığı, yorumlamaya dayalı sorulara daha az yer verildiği sonuçlarına ulaşmıştır. İpek ve Özdemir (2019), ortaokul matematik dersi yazılı sorularını incelediğinde ise soruların çoğunlukla işlemsel bilgi düzeyinde yer aldığını, beceri ya da kavramların basit düzeyde uygulamalarının yer aldığını ifade etmektedir. Elde edilen sonuçlardan, öğretmen yapımı sınavların öğretim programlarında yer alan kazanımlarla bilişsel düzey yönünden uyumlu olduğu çıkarımı yapılabilir. Ancak bu sınavlarda anlama ve hatırlama düzeyinde maddelerin çoğunlukla yer alması nedeniyle, bu sınavların üst düzey düşünme becerilerinin gelişimine daha az katkı yaptıkları söylenebilir.

Üst düzey düşünme becerilerinin kazandırılmasında önemli unsurlardan biri ise geri bildirimdir. Zamanında ve uygun şekilde verilen geri bildirim öğrenmeye katkısı olduğu bilinmektedir. Yaşar ve Akbaş (2019), geri bildirim verilme zamanının matematik başarısına etkisinin olup olmadığını belirlemeyi amaçladığı çalışmasında, düzenli olarak verilen ve uygulanacak testten kısa zaman önce

verilen geri bildirim matematiğin başarısına olumlu etki yaptığını belirtmektedir. Başokçu vd. (2018) çalışmada öğrencilerin maruz kaldıkları problem durumları ile ilgili onların performanslarına ilişkin detaylı geribildirim vermenin PISA ve TIMSS testlerindeki başarılarına etkisini incelemiştir. İlk gruba kazanım, bilişsel süreç ve hatalara ilişkin detaylı geri bildirim verilmiş, ikinci gruba ise sadece toplam puanlar üzerinden geribildirim verilirken, üçüncü gruba ise hiç geri bildirim verilmeyerek bir deneysel çalışma tasarlanmıştır. Çalışmanın sonuçlarına göre bilişsel tanı modellerine dayalı öğrenci profilleri kullanılarak detaylı geri bildirim vermenin başarı düzeyini yükselttiği ifade edilmektedir. Altıntaş (2022)'a göre, üst düzey düşünme becerilerinin belirlenmesinde, izlemeye dayalı açık uçlu maddelerin ve dereceli puanlama anahtarlarının kullanımının öğrencilerin düşünme süreçleri ve yapıp yapamadıkları hakkında ayrıntılı bilgi sunmaya katkı sağladığı ve etkili geribildirim verme amacıyla kullanılabileceği belirtilmektedir.

Türkiye’de ortaokul öğretim programının genel hedeflerinde üst düzey düşünme becerileri olarak nitelendirilebilecek hedefler yer almaktadır (Milli Eğitim Bakanlığı [MEB], 2018). Ayrıca, liselere geçiş sürecinde yapılan merkezi sınav kılavuzunda, öğrencinin okuduğunu anlama, yorumlama, sonuç çıkarma, problem çözme, analiz yapma, eleştirel düşünme, bilimsel süreç, ve benzeri becerilerini ölçen soruların yer alacağı belirtilmektedir (MEB, 2022). Bu türden yüksek riskli olarak ifade edilen merkezi sınavların öğretim etkinliklerini etkileyeceği ifade edilmektedir (American Educational Research Association [AERA], 2014). Başokçu vd. (2018), PISA ve TIMSS gibi testlerde ölçülen özelliklere sahip olma düzeyinin üst düzey düşünme becerilerini ölçen testlerin kullanılmasıyla arttırılabileceği sonucuna ulaşmıştır. Öğrencilerden geliştirilmesi beklenen becerilere ilişkin problem durumlarına maruz kalmalarının başarıyı önemli ölçüde etkilediği belirtilmektedir. Bu durum göz önüne alındığında Türkiye’de öğrenme-öğretme süreçleri ve öğretmenlerin sınıf içi ölçme değerlendirmelerinin üst düzey düşünme becerilerinin kazandırılmasına katkı sağlayacak şekilde tasarlanıp tasarlanmadığının belirlenmesi, bunların birbirleriyle uyumlarının incelenmesi önemli görülmektedir.

Araştırmanın Amacı

Bu çalışmanın amacı, üst düzey düşünme becerilerinin öğretimi ve bu becerilerin ölçülmesine yönelik yapılan sınıf içi etkinliklerin öğretmen ve öğrenci görüşlerine göre incelenmesidir. Bu amaçla öğretmenlerin düşünme becerilerinin öğretimine yönelik yaptıkları öğrenme-öğretme etkinliklerinin belirlenmesi gerektiği düşünülmüştür. Öğrenme-öğretme etkinlikleri öğretmenlerin ve öğrencilerin görüşleri olmak üzere iki yönden ele alınmıştır. Öğrencilerin görüşlerinin üst düzey düşünme becerilerinin kazandırılmasını destekleyen davranışlar ve uygulamaya konan öğretim etkinlikleri üzerinden belirlenmesi amaçlanmıştır. Öğretmenlerin görüşlerinin toplanması ise düşünme becerilerinin kazandırılmasına yönelik yaptıkları etkinliklerin uygunluğuna yöneliktir. Araştırmanın diğer yönü ise öğretmenlerin üst düzey düşünme becerilerinin belirlenmesine yönelik yaptıkları çalışmalara ilişkin görüşlerinin belirlenmesidir. Bu amaçlar doğrultusunda çalışma şu problemlere yanıt aramaktadır:

- Öğretmenlerin üst düzey düşünme becerilerinin kazandırılmasına yönelik davranışlarına ve öğretim etkinliklerine yer verme durumlarına ilişkin görüşleri nelerdir?
- Öğrencilerin üst düzey düşünme becerilerinin göstergesi olan davranışlara ve uygulanan öğretim etkinliklerine yönelik görüşleri nelerdir?
- Öğretmenlerin üst düzey düşünme becerilerinin belirlenmesine yönelik yaptıkları ölçme değerlendirmelere ilişkin görüşleri nelerdir?

YÖNTEM

Araştırmanın Deseni

Bir grubun özelliklerini belirlemek için veri toplanmasını amaçlayan çalışmalar tarama çalışması olarak isimlendirilmektedir (Büyüköztürk vd. 2012). Bu çalışmada, öğretmenlerin ve öğrencilerin üst düzey düşünme becerileri yönünden özelliklerin ölçülmesi veya var olan durumun ortaya çıkarılması amaçlandığından çalışma tarama araştırması olarak yürütülmüştür (Atalmış, 2021). Çalışmada örneklemelerden elde edilen verilerin tek seferde elde edilmiş olmasından dolayı kesitsel

tarama araştırması olarak kategorilendirilmektedir (Fraenkel vd., 2009). Belirlenen desen yardımıyla uygun örnekleme yöntemi seçilmiş ve uygulanan ölçeklerle nicel veriler elde edilmiştir. Araştırmanın çalışma grubu, veri toplama araçları, verilerin nasıl analiz edildiği aşağıda detaylandırılmıştır.

Evren ve Örneklem

Çalışmaya katılan öğretmenlerin belirlenmesinde tabakalı amaçsal örnekleme yöntemi kullanılmıştır. Bu yöntem çalışmanın odağında olan belirli alt grupların özelliklerini göstermek, betimlemek amacıyla kullanılmaktadır (Büyüköztürk vd, 2012). Katılımcılar, tabakaların evren içindeki oranları dikkate alınmadan rastgele olmayan bir biçimde belirlenmiştir. Çalışmanın amacı göz önünde bulundurularak Türkçe, Matematik, Fen Bilimleri, İngilizce, Sosyal Bilgiler ve Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi branşlarından gönüllü öğretmenler çalışmaya dahil edilmiştir. Bu branşların seçilmesinin nedeni, liseye geçişte yapılan merkezi sınavda alt testleri bulunan derslerin öğretmenlerinin çalışmaya daha fazla katkı sağlayacağını düşünülmesidir. Bu nedenle her branştan en az 20 öğretmen olacak şekilde il veya bölge sınırlaması yapılmadan veriler toplanmıştır. Tarama çalışmalarında her küçük alt grup için en az 20 katılımcı önerildiğinden bu sayı alt sınır olarak belirlenmiştir (Gall vd. 2007). Ancak Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi branşında hedeflenen sayıya ulaşamamıştır. Çalışmaya katılan 275 öğretmenin branş bazında dağılımları Tablo 1’de verilmiştir. Katılımcıların çalışmada yer alma olasılıkları eşit olmadığından bu durum göz önünde bulundurularak sonuçlar yorumlanmıştır. Ayrıca katılımcıların verdikleri yanıtların sınıf ortamına yönelik

gerçek düşüncelerini yansıttıkları varsayılmıştır.

Çalışmaya katılan öğrenciler ise ölçüt örnekleme yöntemi ile belirlenmiştir. Çalışmanın amacı doğrultusunda 8. sınıf öğrencileri, liselere geçiş sınavına girmek istediğini ve özel olarak hazırlandığını belirten öğrenciler ile sınırlandırılmıştır. Böylece 2022-2023 eğitim öğretim yılı içerisinde Muğla ilindeki 243 gönüllü 8. sınıf öğrencisi ile çalışma yürütülmüştür.

Veri Toplama Araçları

Çalışmada, öğretmenlerin düşünme becerilerinin öğretimine yönelik uygulamalarını belirlemek için Öğretmenlerin Düşünme Becerilerinin Öğretimine Yönelik Sınıf İçi Uygulamalar Ölçeği (DBÖ) (Dilekli ve Tezci, 2015) düşünme becerilerinin belirlenmesi için yaptıkları ölçme değerlendirmeleri hakkındaki görüşlerini belirlemek için ise araştırmacı tarafından geliştirilen anket formu uygulanmıştır. Anket formunun geliştirilmesi aşamasında belirlenen amaç doğrultusunda maddeler yazılıp taslak form elde edilmiştir. Taslak form ile ilgili biri ölçme değerlendirme biri eğitim programları ve öğretim alanında yüksek lisans düzeyinde diğer ikisi ortaokul branş öğretmeni olmak üzere dört uzman görüşüne başvurulmuştur. Uzmanlardan maddeleri araştırmanın amacına uygun / uygun değil şeklinde ikili kategorilendirmeleri istenmiş, ayrıca açık uçlu olarak sorulara görüş bildirmeleri sağlanmıştır. Bu yanıtlar doğrultusunda maddelerin bir kısmında ifadeler yönünden düzeltmeler yapılmıştır. Daha sonra 15 öğretmen üzerinde pilot uygulama yapılarak öğretmenlerden maddelerin anlaşılabilirliğine ilişkin görüşlerini belirtmeleri istenmiştir. Olumsuz bir görüş alınmadığından pilot uygulamada kullanılan form nihai form olarak kabul edilmiştir. Düşünme becerilerinin öğretimine yönelik davranışların ve öğretim etkinliklerine yönelik öğrenci görüşlerinin incelenmesi amacıyla da öğrencilere Düşünme Dostu Sınıf Ölçeği (DDS) (Doğanay ve Sarı, 2012) uygulanmıştır.

1.Öğretmenlerin Düşünme Becerilerinin Öğretimine Yönelik Sınıf İçi Uygulamalar Ölçeği (DBÖ).

Çalışmada, Dilekli ve Tezci (2015) tarafından öğretmenlerin düşünme becerilerinin öğretimine ilişkin yaptıkları sınıf içi uygulamaların yerindeliğini belirlemek amacıyla geliştirilen 21 maddeli 4 faktörden oluşan ölçme aracı

Tablo 1.Öğretmenlerin Branş Bazında Dağılımları

Branş	Öğretmen Sayısı	Yüzde
Türkçe	46	%16,7
Matematik	77	%28,0
Fen Bilimleri	62	%22,5
İngilizce	52	%18,9
Sosyal Bilgiler	25	%9,1
Din Kültürü	13	%4,7
Toplam	275	%100

kullanılmıştır. Ölçekteki alt boyutlar Öğretim Etkinlikleri, Programa Bağlılık, Otoriteyi Temsil ve Düşünmeyi Destekleme olarak isimlendirilmiştir. Bu alt boyutların açıkladıkları varyans sırasıyla % 22.9, % 13.2, % 10.8, % 09.6 ve tüm boyutların açıkladığı toplam varyans ise .56 olarak açıklanmıştır. Ölçekteki tüm maddeler olumlu ifadeler içermekte ve 5' li Likert tipindedir. İç tutarlılık ilişkin analizlerde ise Cronbach Alfa katsayısı her alt boyut için sırasıyla .88, .79, .73 ve .73 olarak hesaplanmıştır. Ölçeğin geneli için ise .84 olarak raporlanmıştır.

2.Düşünme Dostu Sınıf Ölçeği (DDS). Çalışmada, düşünmenin öğrenildiğinin göstergesi olan davranışların ve uygulanan öğretim etkinliklerinin belirlenmesi için Doğanay ve Sarı (2012) tarafından geliştirilen 30 maddeli 3 faktörlü ölçme aracı uygulanmıştır. Bu üç faktör sırasıyla Düşünmeyi Geliştirici Öğretmen Davranışları, Düşünmeyi Geliştirici Öğrenci Davranışları ve Düşünmeyi Engelleyici Davranışlar olarak isimlendirilmiştir ve faktörlerin %42,36'sını açıkladığı belirtilmiştir. Ölçekteki 24 madde olumlu, 6 madde ise olumsuz ifadeler içermektedir. Ölçeğin faktörlerinin Cronbach Alfa katsayıları ise sırasıyla .89, .82 ve .69 olarak, ölçeğin tamamı için ise .89 olarak hesaplandığı belirtilmiştir.

Veri Toplama Süreci

Çalışmada kullanılan Öğretmenlerin Düşünme Becerilerinin Öğretimine Yönelik Sınıf İçi Uygulamalar Ölçeği ve Düşünme Dostu Sınıf Ölçeğinin kullanımına ilişkin gerekli izinler ölçek geliştiricilerinden alınmıştır. Verilerin toplanması aşamasında çalışmaya katılan öğretmenlerin formları çevrim içi ortamda (Google Formlar) yanıtlaması sağlanmıştır. Öğrenciler ise ölçeği kağıt-kalem aracılığıyla yanıtlamışlardır. Verilerin toplanması Mart 2023'te gerçekleştirilmiştir.

Veri Analizi

Düşünme Dostu Sınıf Ölçeğinin Düşünmeyi Engelleyici Davranışlar alt ölçeği olumsuz ifadeler içerdiğinden ters çevrilerek puanlaması yapılmıştır. Veriler analiz edilmeden kayıp veriler ve uç değerler incelenmiştir. Öğretmenlere ait veriler çevrimiçi ortamda elde edildiğinden hatalı veri girişinden kaynaklanan uç değerler elde edilmemiştir. Ayrıca çalışmaya katılanlar tüm maddeleri yanıtladığından

öğretmenlere ait veri setinde kayıp verilere rastlanmamıştır. Öğrencilerin yanıtladığı düşünme dostu sınıf ölçeğine ait verilerde ise verilerin girişi aşamasında yapılan hatalardan kaynaklı uç değerlere rastlanmamış ancak kayıp verilerin olduğu belirlenmiştir. Kayıp verilerin oranı %1,74 olarak bulunmuş ve kayıp veri örüntüsü incelendiğinde Tamamen Seçkisiz Kayıp olduğu görülmüştür. Bu duruma dayanarak kayıp verilere satır bazında 5 değışkenden fazla kayıp veri içeren satır bulunmadığından kayıp verilere değışkenlerin medyan değışkenleri atanmıştır (Alpar, 2016).

Ölçeklerin yapı geçerliğine kanıt sunmak amacıyla doğrulayıcı faktör analizi yapılmıştır. İncelenen değışkenler sıralama düzeyinde olduğundan kestirim yöntemleri olarak polikorik korelasyon matrisinden elde edilen kovaryans matrisine dayalı Diyagonal En Küçük Kareler yöntemi kullanılmıştır (Koğar ve Yılmaz-Koğar, 2015).

Ölçeklerin her bir alt ölçeğine ait toplam puanlar elde edilerek ortalamaları alınmış ve yorumlanmıştır. Ayrıca her bir alt ölçekteki madde sayısı da dikkate alınarak ortalaması alınmış ve maddeler ile aynı ölçeğe dönüştürülmüştür. Bununla yorumlamanın kolaylaştırılması amaçlanmıştır. Düşünmeyi Engelleyici Davranışlar alt ölçeğindeki maddeler ters çevrilerek analiz edildiğinden yüksek puanlar engelleyici davranışların daha az olduğunu göstermektedir. Bu nedenle tüm alt ölçeklerde alınan yüksek puanlar sınıf ortamının ya da öğretmen davranışlarının olumlu olduğu şeklinde yorumlanmıştır.

Katılımcıların ilgili maddeyi ne ölçüde onayladıklarına ilişkin tepkilerinin ortalaması alınarak maddelerin onaylanma oranları hesaplanmaktadır (Erkuş, 2016). Öğretmenlerin ve öğrencilerin maddelere verdikleri tepkilerin değılendirilmesinde ölçeklerin grup genişlikleri belirlenmiş ve ortalama için aralıklar oluşturulmuştur. Grup genişlikleri belirlenirken, dizi genişliği / yapılacak grup sayısı formülü kullanılmıştır (Tekin, 2002). Buradan hareketle öğretmenlerin uygulamaları ölçeğinin grup genişliği .80 olarak hesaplanmış ve aralıklar şu şekilde değılendirilmiştir: 1 -1,80; Çok düşük, 1.81-2.60; Düşük, 2.61-3.40; Orta, 3.41-4.20; Yüksek ve 4.21-5.00 ise Çok yüksek olarak değılendirilmiştir. Benzer şekilde düşünme dostu sınıf ölçeğinin grup genişliği .75 olarak hesaplanmış ve aralıklar 1.00- 1.75 Çok düşük, 1.76-2.50 Düşük,

2.51-3.25 Yüksek ve 3.26-4.00 ise Çok yüksek onaylanma olarak nitelendirilmiştir.

Etik Konular

Çalışmanın etik açıdan uygunluğuna Hacettepe Üniversitesi Etik Komisyonunun 07 Şubat 2023 tarihli toplantısında karar verilmiştir. Bu çalışmada bilimsel araştırma ve yayın etiği yönergelerine uyulmuş ve aykırı eylemler gerçekleştirilmemiştir. Ölçeklerin uygulanması aşamasından önce öğretmenlerden, öğrencilerden ve velilerinden onam formu alınmıştır.

ARAŞTIRMANIN BULGULARI

Doğrulamalı Faktör Analizine ve İç Tutarlılık Katsayılarına Ait Bulgular

Çalışmada kullanılan iki ölçeğin geliştirilme aşamasında ortaya konan faktör yapısıyla aynı faktör yapısına sahip olup olmadığını incelemek için doğrulamalı faktör analizi yapılmıştır. Tanımlanan modele göre CFI ve TLI uyum ölçüleri öğretmenlere uygulanan ölçek için kabul edilebilir, öğrencilere uygulanan düşünme dostu sınıf ölçeğinde iyi uyum gösteren sınırlar içinde yer aldığı görülmektedir

(Tablo 2). Uyumsuzluk ölçüleri olan SRMR ve RMSEA değerlerinin de kabul edilebilir aralıkta olacak şekilde düşük olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Buradan hareketle ölçeklerin aynı faktör yapısına sahip olduğu ve bunun yapı geçerliğine bir kanıt olduğu söylenebilir.

Düşünme Dostu Sınıf Ölçeği'nin iç tutarlılığına yönelik Cronbach Alfa ve McDonald katsayıları incelendiğinde ölçeğin tamamına ait Cronbach Alfa katsayısı .84, McDonald katsayısı ise .85 olarak hesaplanmıştır. Alt ölçekler için alfa katsayıları ise sırasıyla .86, .69, .61 olarak belirlenmiştir. Alfa katsayısı .60-.79 aralığında ölçek güvenilir, .80 ve üzerinde ölçek yüksek güvenilir olarak nitelendirilmektedir (Alpar, 2016). Öğretmenlerin DBÖ ölçeğinin iç tutarlılığına ilişkin Cronbach Alfa katsayısı .81 (McDonald katsayısı .81) olarak hesaplanmıştır.

Öğretmenlerin Öğretim Etkinliklerine İlişkin Görüşleri

Çalışmaya katılan öğretmenlerin düşünme becerilerinin öğretimine yönelik uygulamalar ölçeğinden aldıkları puanların ortalamaları ve bu ortalamaların madde düzeyine dönüştürülmüş hali Tablo 3'te verilmiştir. Bu tabloya göre öğretim etkinlikleri alt ölçeğinden alınan puanların

Tablo 2. İki Ölçeğe Ait Doğrulamalı Faktör Analizi Bulguları

	Öğretmen (DBÖ)	Öğrenci (DDS)	Kabul edilebilir uyum ölçütleri	Mükemmel uyum ölçütleri
N	275	243		
χ^2	276.04	455.42		
df	183	402		
CFI	.947	.984	.90≤CFI≤.95	.95≤CFI≤1.00
TLI	.940	.982	.90≤TLI≤.95	.95≤TLI≤1.00
SRMR	.078	.066	.05≤SRMR≤.10	.00≤SRMR≤.05
RMSEA	.043 (.032-.053)	.023 (.007-.034)	.05≤RMSEA≤.08	.00≤RMSEA≤.05

Tablo 3. DBÖ Ölçeğinden Elde Edilen Bulgular

Alt ölçekler	\bar{x}	s.s	\bar{x} / alt ölçekteki madde sayısı	Yorumu
Öğretim etkinlikleri alt ölçeği	30.1	5.43	3.34	Orta
Programa bağlılık alt ölçeği	18.9	2.92	3.78	Yüksek
Otoriteyi temsil alt ölçeği	15.0	2.28	3.75	Yüksek
Düşünmeyi destekleme alt ölçeği	12.1	1.89	4.03	Yüksek
Toplam	76.0	8.73	3.61	Yüksek

Tablo 4. DBÖ Ölçeğindeki Maddelerin Onaylanma Oranları

Madde No	Maddenin Onaylanma oranı	Yorumu	Madde No	Maddenin Onaylanma Oranı	Yorumu
M1	4.03	Yüksek	M12	4.20	Çok yüksek
M2	3.42	Yüksek	M13	2.79	Orta
M3	3.99	Yüksek	M14	2.98	Orta
M4	3.38	Orta	M15	3.91	Genellikle
M5	4.10	Yüksek	M16	3.63	Genellikle
M6	3.24	Orta	M17	4.38	Çok yüksek
M7	3.33	Orta	M18	4.03	Yüksek
M8	3.63	Yüksek	M19	3.30	Orta
M9	3.40	Yüksek	M20	3.45	Yüksek
M10	3.43	Yüksek	M21	4.24	Çok yüksek
M11	3.21	Orta			

diğer alt ölçeklerden daha düşük olduğu görülmektedir. Öğretim etkinlikleri alt ölçeği, düşünme becerilerinin kazandırılmasına yönelik yapılan sınıf içi etkinliklere yer verme durumları ile ilgili ifadelerden oluşmaktadır. Katılımcıların en yüksek puan aldığı alt ölçek ise düşünmeyi destekleme alt ölçeğidir. Yanıtlar maddeler üzerinde detaylı incelendiğinde ise (Tablo 4), öğrencilere bir konu ya da olayla ilgili karşısındaki ikna etmeyi amaçlayan konuşma/sunular vb. hazırlama görevlerine, güncel ve toplumda tartışılan konuları tartışma konusu yapmayı gerektiren etkinliklere, grup çalışmasına dayalı etkinliklere daha az sıklıkta yer verdikleri görülmektedir (m13, m14 ve m6). Katılımcıların büyük çoğunluğu öğrencilerinden bir problem için verilen örnek çözüm yolunu eleştirel gözle incelemelerini gerektiren durumlara sıklıkla yer verdiklerini belirtmektedirler (m5).

Programa bağlılık alt ölçeğindeki maddelere bakıldığında (Tablo 4), çalışmaya katılan öğretmenlerin, ders süresince kazanımlara bağlı kalmayı ve programın genel hedeflerine

ulaşmayı asıl amaç olarak gördükleri söylenebilir (m1 ve m18). Ancak ders kitaplarına bağlı kalmak ile ilgili maddeden daha düşük puanlar alındığı görülmektedir (m19). Düşünmeyi destekleme boyutunda ise öğrencilerin farklı fikirleri ifade etmelerine imkan tanınması, fikirlerin paylaşılmasına sıklıkla yer verdikleri görülmektedir (m17 ve m21).

Öğrencilerin Öğretim Etkinlerine İlişkin Görüşleri

Çalışmaya katılan öğrencilerin, düşünme dostu sınıf ölçeğinden aldıkları puanların ortalamaları ve bu ortalamaların madde düzeyine dönüştürülmüş hali Tablo 5'te verilmiştir. Bu tabloya göre öğrenciler tüm alt ölçeklerde yüksek puanlar verdikleri görülmektedir. Düşünmeyi engelleyen davranışlar alt ölçeğinden elde edilen yüksek puanlar engelleyici davranışların azlığına işaret etmektedir. Ölçeğin genelinden alınan puan ise sınır değer olan 2.51' in üzerinde olduğundan (2.79) yüksek olarak yorumlanmıştır.

Tablo 5. Düşünme Dostu Sınıf Ölçeğine Ait Bulgular

Alt ölçekler	\bar{x}	s.s	\bar{x} /alt ölçekteki madde sayısı	Yorumu
Düşünmeyi geliştiren öğretmen davranışları alt ölçeği	43.2	8.67	2.70	Yüksek
Düşünmeyi geliştiren öğrenci davranışları alt ölçeği	21.4	4.37	2.68	Yüksek
Düşünmeyi engelleyen davranışlar alt ölçeği	18.9	3.42	3.15	Yüksek
Toplam	83.6	12.3	2.79	Yüksek

Çalışmaya katılan öğrencilerin eğitim öğretim etkinliklerine yönelik maddelerin onaylanma oranları Tablo 6’da sunulmuştur. Bu tabloya göre öğrenciler, *öğretmenlerinin derse katılmalarını özendirmeye (M2) ve ders kitabı dışındaki kaynaklardan yararlanmaya (M25)* ilişkin maddelere çok yüksek düzeyde puan vermişlerdir. Katılımcı öğrenciler, öğretmenlerimiz bizi arkadaşlarımızla iş birliği içinde çalışmaya özendirir (M3) şeklindeki maddeye düşük düzeyde puan vermişlerdir. Benzer şekilde düşünmeyi geliştiren öğrenci davranışları içinde yer alan M22 ve M23 maddelerine de düşük düzeyde puan vermişlerdir. Bu maddeler, öğrencilerin bilginin doğruluğunu sorgulama, bilgi kaynaklarının güvenilirliğini incelemeye ilişkindir. Diğer maddelere genel olarak yüksek puan verdikleri söylenebilir.

Öğretmenlerin Ölçme Değerlendirmelerine İlişkin Görüşleri

Öğretmenlerin ölçme değerlendirilmelerine ilişkin anket maddelerine verdikleri yanıtlar Tablo 7’de verilmiştir. Katılımcılar, öğrencilerin yanıtlarına her zaman geri bildirim verdiklerini belirten tepkiler verirken, öğrencilerin verilen bilgilerden hareketle sorular sormasını gerektiren görevlere daha az yer verdikleri görülmektedir. Katılımcıların sınavlarında genellikle çoktan seçmeli maddelerden oluşan testler kullandıkları söylenebilir. Ayrıca bu sınavlarında MEB tarafından yayımlanan kazanım testleri ve örnek çalışma sorularına benzer sorulara yer verdiklerini belirtmişlerdir.

Tablo 6.DDS Ölçeği Maddelerinin Onaylanma Oranları

Madde No	Maddenin onaylanma oranı	Yorum	Madde No	Maddenin onaylanma oranı	Yorum	Madde No	Maddenin onaylanma oranı	Yorum
M1	2.86	Yüksek	M11	2.79	Yüksek	M21	2.91	Yüksek
M2	3.26	Çok yüksek	M12	2.48	Düşük	M22	2.48	Düşük
M3	2.31	Düşük	M13	2.63	Yüksek	M23	2.46	Düşük
M4	2.66	Yüksek	M14	2.39	Düşük	M24	2.90	Yüksek
M5	2.64	Yüksek	M15	2.96	Yüksek	M25	3.38	Çok yüksek
M6	2.97	Yüksek	M16	2.84	Yüksek	M26	3.07	Yüksek
M7	2.51	Yüksek	M17	2.98	Yüksek	M27	3.15	Yüksek
M8	2.53	Yüksek	M18	2.73	Yüksek	M28	3.10	Yüksek
M9	2.65	Yüksek	M19	2.54	Yüksek	M29	3.06	Yüksek
M10	2.75	Yüksek	M20	2.44	Düşük	M30	3.18	Yüksek

Tablo 7. Öğretmenlerin Anket Maddelerini Onaylama Oranları

Maddeler	Onaylanma oranı	Yorumu
Sınavlarımda örnek sorulara benzer sorulara yer veririm.	3.60	Yüksek
Sınavlarımda kazanım kavrama testlerine benzer sorulara yer veririm.	3.74	Yüksek
Öğrencilerin yanıtlarını yazılı olarak açıklamalarını isterim.	3.31	Orta
Öğrencilerin fikirlerini sözlü olarak belirtmelerini puanlarım.	3.33	Orta
Sınavlarımda çoktan seçmeli sorulara yer veririm.	3.98	Yüksek
Öğrencilerin ders içi katılım puanlarını grup halinde yapmaları gereken ödevler ile belirlerim.	2.72	Orta
Öğrencilerin ders içi katılım puanlarını araştırma yapmalarını gerektiren ödevler ile belirlerim.	3.10	Orta
Öğrencilere proje ödevi olarak test sorusu çözme görevi veririm.	2.05	Düşük
Öğrencilerin birbirleriyle konuşarak yanıtlayacakları performans görevleri veririm.	2.92	Orta
Sınavlarımda öğrencilerden bir problemi/konuyu özetlemelerini isterim.	2.47	Düşük
Sınavlarımda öğrencilerin verilen bilgilerden soru sormasını gerektiren görevler veririm.	1.66	Çok düşük
Sınavlarımda tek bir cevabı olmayan fikirlerini açıklayacakları sorular sorarım.	2.47	Düşük
Öğrencilerin yanıtlarına geri bildirim veririm.	4.52	Çok yüksek

SONUÇ

Öğretmenlerin Öğretim Etkinliklerine İlişkin Görüşlerine Ait Sonuçlar

Düşünme becerilerinin geliştirilmesinde öğrenme-öğretme süreçleri önemli öğelerin başında gelmektedir. Bu süreçlerin iyi tasarlanması ve etkili bir şekilde uygulanması gerekir. Düşünme becerilerinin önemi düşünüldüğünde, kazanımların, öğrenme-öğretme süreçlerinin, bu aşamada kullanılacak materyallerin, ders kitaplarının, yapılacak sınıf içi durum belirlemelerin düşünme becerilerinin geliştirilmesine katkı sağlayacak şekilde tasarlanması beklenmektedir.

Çalışmaya katılan öğretmenler, düşünme becerilerinin kazandırılmasına katkı sağlayacak öğretim etkinliklerinin orta düzeyde gerçekleştiğine ilişkin görüş ortaya koymuşlardır.

Öğretmenlerin düşünme becerilerinin geliştirilmesine yönelik öğretim etkinliklerine yer verme sıklıkları incelendiğinde genellikle orta düzeyde olduğu

görülmektedir. Diğer alt ölçeklere bakıldığında öğretmenlerin en düşük puan verdikleri bölüm olarak görülmektedir. Buradan hareketle öğretmenlerin düşünme becerilerinin kazandırılmasına yönelik öğretim etkinliklerinde kendilerini diğer alanlardan daha yetersiz gördükleri sonucuna ulaşılabilir. Bu sonuçlar Pehlivan ve Taşkın (2020) çalışmalarının sonuçları ile benzerlik göstermektedir. Çalışmada düşünme becerilerinin kazandırılmasında öğretmenlerin uygun sınıf içi etkinliklere yer verdikleri ifade edilmektedir. Ancak, düşünme becerilerinin geliştirilmesinde önemli görülebilecek bazı davranışların istenilen düzeyde olmadığı söylenebilir. İş birliği içinde çalışma ve grup çalışması gerektiren görevlere yer verme buna örnek verilebilir. Çalışmanın bulgularına göre iş birliğine ya da grup çalışmasına yönelik maddelerde öğretmenlerin ve öğrencilerin görüşlerinin uyumlu olduğu görülmektedir. Hem düşünme becerilerinin öğretimine yönelik sınıf içi uygulamalarda hem de öğrenci başarısının belirlenmesinde

grup çalışmasını gerektiren görevlere görece daha az yer verildiği sonucuna ulaşılmıştır. Bu sonuçları öğrencilerin görüşleri de desteklemektedir. Öğrencilerin birbirleriyle fikirlerini paylaşabildiği, derse katılmalarının teşvik edildiği sınıf ortamları olduğu belirtilse de iş birliği gerektiren etkinliklere daha az yer verildiği söylenebilir. Gelen (2002)'in çalışmasında öğretmenlerin üst düzey düşünme becerilerinin kazandırılması konusunda kendi görüşleri ile yapılan gözlem sonuçlarının uyuşmadığı, gözlem sonuçlarının iki basamak daha aşağıda olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bu çalışmanın yalnızca sosyal bilgiler dersi kapsamında yürütüldüğü göz önüne alınarak ileriki çalışmaların diğer branşları kapsayacak şekilde sınıf içi gözlemlerin genişletilerek yapılması, öğretmenlerle yapılacak görüşmeler ile elde edilebilecek nitel verilerle konunun derinlemesine ele alınması önerilebilir.

Öğretmenler, öğretim programına bağlılıklarını yüksek düzeyde görmektedir.

Katılımcı öğretmenlerin yanıtlarına bakıldığında öğretim programlarına oldukça bağlı oldukları görülmektedir. Verdikleri yanıtlar incelendiğinde öğretim programının tamamlanmasının önemli olduğu, buradaki kazanımları tamamlamanın temel amaç olduğu şeklinde görüş bildirmişlerdir. Buradan hareketle sınıflarda bu kazanımlara tüm öğrencilerin ulaşip ulaşmamasından ziyade belirlenen süre içerisinde tüm kazanımlara yer vermenin daha önemli görüldüğü söylenebilir. Oysa hazırlanan öğretim programlarının çerçeve program olduğu, sınıflardaki öğrencilerin ihtiyaçları, sınıfın mevcut koşulları gözetenilerek yeniden ele alınabileceği gerçeği göz ardı edilmektedir. Ayrıca öğretim etkinliklerinde ders kitaplarına bağlı kalmayı tercih ettikleri bir diğer hakim görüşten biridir. Öğretim süreçleri kazanımlara dayandırıldığında bu durumun düşünme becerilerinin geliştirilmesine katkısının düşük olacağı düşünülmektedir. Çünkü literatürdeki çalışmalara bakıldığında öğretim programında yer alan kazanımların bilişsel düzey açısından düşük düzeylere hitap ettiği görülmektedir. Benzer şekilde ders kitapları ve içerisinde yer alan öğrenci başarısını belirlemeye yönelik soruların da bilişsel açıdan anlama ve hatırlama düzeyinde olduğu görülmektedir. Sarıkaya (2021), Arı ve Boyraz (2023), Erol ve Ezberci Çevik (2023) düşünme becerileri açısından ders kitaplarının etkinliklerinin yetersiz

olduğunu, tüm becerilere yeterince yer verilmediğini belirtmektedirler. Bu nedenle öğretim programında ve ders kitaplarında düşünme becerilerinin geliştirilmesine katkı sağlayacak şekilde değişiklikler yapılması önerilebilir. Ayrıca öğrencilere sunulacak materyallerin çeşitliliği düşünme becerilerinin kazandırılmasına katkı sağlayacağından yalnızca ders kitaplarına bağlı kalmanın bu duruma bir engel oluşturduğu söylenebilir.

Öğretmenler sınıf ortamında bilginin mutlak aktarıcısı oldukları yönündeki maddeleri yüksek düzeyde onaylamışlardır.

Katılımcıların yüksek düzeyde onay verdikleri alt ölçeklerden biri de otoriteyi temsil alt ölçeğidir. Burada ifade edilen otoriteyi temsil, sınıflarda bilginin sahibi ve aktarıcısı olma bakımından öğretmeni otorite olarak kabul eden maddelerdir. Katılımcılar, sınıflarında öğrencilerin sorularına kesin yanıtlar verdiklerini, sınıf içi etkinliklerde (deney, gözlem vb.) sonuçları doğrudan kendileri açıkladıklarını bildirmektedirler. Bu durum, aslında öğrencilerin düşünmelerini desteklemeyen, onların bilgiyi üretmekten ziyade hazır aldıkları bir süreç olarak ortaya çıktığını gösterir niteliktedir.

Katılımcılar en güçlü oldukları yön olarak düşünmeyi destekleyici davranışlarını görmektedirler.

Çalışmaya katılan öğretmenlerin en yüksek puan verdikleri bölüm ise düşünmeyi destekleme alt ölçeği olduğu görülmektedir. Bu durumda öğretmenlerin kendilerini en yeterli gördükleri yönün, öğrencileri düşünmeye yönlendirmedeki davranışları olarak gördükleri sonucuna varılabilir. Planlı bir öğretim etkinliği şeklinde olmasa da öğrencilerin farklı fikirlerini paylaşmalarına imkan verecek ortamın sağlandığı ifade edilmektedir. Ancak bu fikir paylaşımlarının belirli bir amaç doğrultusunda yapıp yapılmadığının, yapılan değerlendirmelerde dikkate alınıp alınmadığının incelenmesi için ilave araştırmalara ihtiyaç duyulmaktadır.

Genel olarak çalışmaya katılan öğretmenlerin düşünme becerilerinin kazandırılmasına ilişkin görüşlerine bakıldığında düşünmeyi destekleyici davranışlar sergilediklerini, bu becerilerin kazandırılmasına katkı sağlayacak öğrenme-öğretme etkinliklerine yer verdiklerini

belirtmelerine rağmen programa ve ders kitaplarına yüksek bağlılık göstermeleri, bilginin aktarıcısı olma görevini benimsemiş olmaları çelişkili sonuçlar doğurmaktadır. Bu durum Sayın ve Takıl (2023) çalışmasında belirttiği gibi bazı öğretmenlerin üst düzey düşünme beceriler konusunda kavram yanlışlarına sahip olmalarını akıllara getirebilir. Bu nedenle öğretmenlerin düşünme becerilerinin kazandırılması ve belirlenmesine yönelik yeterliklerinin incelenmesine yönelik araştırmalar önerilebilir. Bu konuda tespit edilecek ihtiyaçlara ilişkin ilave destekler sunulabilir (Yalçın, 2018; Dilekçi, 2022).

Öğrencilerin Öğretim Etkinliklerine İlişkin Görüşlerine Ait Sonuçlar

Çalışmaya katılan öğrencilerin görüşleri, genelde düşünmeyi geliştiren öğretmen davranışları olduğu yönündedir.

Öğrenciler, öğretmenlerinin düşüncelerini ayrıntılı olarak açıklamaya izin verdiklerini, derse katılmaya özendirmeye çalıştıklarını belirten maddelere yüksek düzeyde onay vermişlerdir. Şahin ve Sarı (2016), elde ettiği bulgulara göre öğrenciler sınıflarını düşünme dostu sınıf özellikleri açısından olumlu algıladıkları, düşünme dostu oluş düzeylerini ortanın üstünde algıladıkları ifade edilmektedir. Bu açıdan iki çalışmanın bulgularının benzer olduğu söylenebilir. Öğrencilerin görüşlerine göre öğretmenlerin bilginin doğruluğunu sorgulama, bilgi kaynaklarının güvenilirliğini sorgulama gibi eleştirel düşünme becerilerinin geliştirilmesine katkı sağlayacak etkinliklere daha az yer verdikleri görülmektedir. Buradan öğretmenlerin, farklı bilgi kaynaklarına başvurmalarını gerektiren, araştırma yapmaya yönlendiren öğretim etkinliklerine daha az yer verdikleri sonucu çıkarılabilir. Ayrıca öğrenciler, arkadaşlarıyla iş birliği içinde çalışmayı gerektiren görevler verilmediğini belirtmişlerdir. Bu durum öğretmenlerin görüşleriyle örtüşmektedir. Bunlara ek olarak, öğrencilerin sınıflarda bilgilerden sonuç çıkarmaya ve genel kanılara ulaşmaya yönelik örneklerin sunulduğu ifade edilmektedir. Öğretmenlerin yanıtlarında ise bu tür durumlarda çıkarılması gereken yargının öğretmenler tarafından sunulduğu sonucuna ulaşılmıştı. Bu durum öğretim etkinliklerinin uygulamasındaki sorunlardan biri olarak yorumlanabilir.

Öğrenciler düşünmenin geliştirilmesinin bir koşulu olarak sınıflarda kendilerini değer gören bireyler olarak görmektedirler.

Öğrenciler, öğretmenleri tarafından değer ve takdir gördüklerini belirtmişlerdir. Sınıfta her birinin önemli olduğunun hissettirildiği, güvende hissettikleri ortamların oluşturulduğu sonucuna ulaşılmaktadır. Düşünme becerilerinin geliştirilmesindeki engellerden birinin duyuşsal özellikler olduğu düşünüldüğünde bireylerin derse karşı olumlu tutumlar geliştirmelerine katkı sağlayacak ortamların olması düşünme becerilerinin geliştirilmesine de katkı sağlayacağı şeklinde yorumlanabilir.

Öğrenciler, sınıflarında düşünmeyi engelleyici davranışlarla karşılaşmadıklarını belirtmektedirler.

Çalışmaya katılan öğrencilerin en yüksek onay verdikleri bölüm ise düşünmeyi engelleyici davranışların azlığına ilişkin görüşler olmuştur. Bu durum öğretmenlerin düşünme becerilerinin geliştirilmesine katkı sağlayacak tutum ve tavırlar içerisinde olduklarını gösterebilir. Öğrencilere yönelik demokratik bir tavır içerisinde olunması, fikirlerin tartışılmaya ve ifade edilmeye elverişli olduğu koşulların oluşturulması olumlu taraflar olarak değerlendirilmektedir. Ancak burada belirtilen fikirleri ifade etmenin içeriği ile ilgili ilave araştırmalara ihtiyaç duyulmaktadır. Çünkü verilen yanıtların ya da sorulan soruların düşünme becerilerinin kazandırılmasına katkı sağlar nitelikte olup olmadığı belirsizdir.

Öğretmenlerin Ölçme Değerlendirmelere İlişkin Görüşlerine Ait Sonuçlar

Çalışmaya katılan öğretmenlerin öğrenci başarısını belirlemek için yaptıkları etkinliklere bakıldığında çoktan seçmeli maddelere sıklıkla yer verdikleri görülmektedir.

Bu sonuçlar Halit ve Dilekçi (2019) çalışmasındaki sonuçlarla benzerlik göstermektedir. Türkçe öğretmenlerinin dil becerilerini ölçme ve değerlendirme yeterliklerinin incelendiği çalışmada, öğretmenlerin hazırladıkları ölçme araçlarında çoğunlukla çoktan seçmeli maddeler kullandıkları, üst düzey bilişsel becerileri ölçmede yetersiz kaldıkları belirtilmektedir. Üst düzey düşünme becerilerinin belirlenmesinde çoktan seçmeli maddelerin bireylerin sahip olduğu bilgileri nasıl

kullandığı, yeni durumlara nasıl uyarladığı konusunda sınırlı bilgi verdiği ifade edilmektedir. Okullarda sıklıkla kullanılan çoktan seçmeli maddeler, kısa yanıtli, boşluk doldurmalı ve eşleştirme gerektiren maddeler öğrencileri ezberle yönlendirmekte ve öğrenmelerini yaşamla ilişkilendirmelerine engel oluşturmaktadır. Bu türden maddeler alt düzey öğrenmelerin ölçülmesinde daha fazla bilgi verdiği, üst düzey düşünme becerilerinin belirlenmesinde yeterli olmadığı ifade edilmektedir (Haladyna, 1997; Kutlu vd., 2015). Bu durumda öğrencilerin üst düzey düşünme becerilerinin belirlenmesinde açık uçlu maddelerin ve performans değerlendirmeye dayalı yaklaşımların önemli olduğu ifade edilmektedir (Karakaya ve Şata, 2022). Dolayısıyla öğretmenlerin öğrenci başarısını belirlemede açık uçlu maddelere daha fazla yer vermesinin düşünme becerilerinin geliştirilmesine katkı sağlayacağı düşünülmektedir. Ayrıca göreve dayalı etkinlikler ve bu etkinliklerin dereceli puanlama anahtarları kullanılarak puanlanması benzer katkıyı sağlayacaktır. Böylece öğretim etkinliklerinin ve sınıf içi ölçme değerlendirmelerin iç içe geçtiği bir yapı oluşturulabilecektir. Bu yaklaşımın öğretmenler tarafından benimsenmesi düşünme becerisinin geliştirilmesinde önemli görülmektedir.

Katılımcı öğretmenlerin fikirlerin paylaşımının, iş birliğinin ve iletişimin puanlama değerlendirmesini yapmadıkları, portfolyolardan yararlanmadıkları görülmektedir.

Yalçın (2018), bu tür becerilerin ölçülmesinde tek bir yöntemin yeterli olmadığını farklı araçların ve yaklaşımların benimsenmesi gerektiğini belirtmektedir. Özellikle iletişim, iş birliği gibi kişilerarası becerilerin ölçülmesinde durumsal yargı testlerinden, performans değerlendirmelerinden ve portfolyolardan yararlanılmasını önermektedir. Çünkü öğrencilerin akranlarıyla konuştuğu, grup çalışması ve iş birliği gerektiren görevlerin düşünme becerilerinin gelişimine katkı sağladığı belirtilmektedir. Katılımcıların çoğunun bu uygulamalara ara sıra yer verdikleri sonucuna ulaşılmıştır. Dolayısıyla bu türden görevlerin yeterince yer bulamadığı ve ölçme değerlendirme süreçlerine dahil edilmediği sonucuna varılabilir. Ayrıca sınıf ortamında düşüncelerin ifade edilmesini teşvik eden bir ortam olsa da bunların puanlanmadığı, birden fazla yanıtı olan, verdikleri

yanıtları açıklamalarını gerektiren maddelere yeterince yer verilmediğinin belirtilmesi düşünme becerilerinin geliştirilmesine yeterince katkı sağlamayacağını düşündürmüştür.

Gelbal ve Kelecioğlu (2007) öğretmenlerin öğrenci başarısının belirlenmesinde geleneksel ölçme yöntemlerini kullanmayı tercih ettiklerini belirtmektedir. Ölçme araçlarını kullanmada karşılaştıkları sorunlar için ise kalabalık sınıflar ve zaman yetersizliği öne sürülmektedir. Öğretmenlerin üst düzey düşünme becerilerinin belirlenmesinde farklı ölçme araçlarını kullanmalarının önündeki engellerin de benzer olduğu söylenebilir. Kullanılan ölçme araçlarının çoğunlukla çoktan seçmeli maddelerden oluşan testler olmasının bir nedeni de yaygınlaşan internet kullanımı ile öğretmenlerin hazırladıkları sınavları paylaşabilecekleri platformların artması gösterilebilir (Özdemir vd., 2021). Özdemir vd. (2021)'nin çalışmasında ortaya çıkan sonuçlara göre öğretmenlerin yazılı sınavlarını çeşitli paylaşım platformlarından hazır olarak aldıkları düşünüldüğünde, kendi sınıflarında uyguladıkları öğretim etkinlikleri ile uyumlu olması beklenmemektedir. Ayrıca öğretmen yapımı testlerin bilişsel açıdan düşük düzeydeki özellikleri ölçtüğü çeşitli çalışmalarla gösterilmiştir. Bu sonuçlar öğretmenlerin öğrenci başarısını belirlemede kullandıkları testlerin öğrencilerin düşünme becerilerini desteklemediğini göstermektedir.

Kilmen ve Demirtaşlı Çıkrıkçı (2009), çalışmasında sınav sorularının öğrenciyi üst düzey düşünmeye sevk edecek düzeyde hazırlamaya katılımcıların yarısının çoğu zaman yer verdikleri diğer yarısı tarafından nadiren yer verdikleri sonucuna ulaşmıştır. Çalışmanın bir başka boyutunda ise katılımcıların kullandıkları ölçme araçlarının çeşitlilik yönünden yetersiz olduklarını belirtmektedir.

Çalışmaya katılan öğretmenler ölçme aracı olarak yayımlanan örnek soruları ve kazanım testlerini kullanmaktadır.

Çalışmanın bulgularından biri de öğretmenlerin düşünme becerilerinin ölçülmesinde çok yüksek düzeyde bakanlık tarafından yayımlanan örnek soruları ve kazanım testlerini kullandıklarıdır. Bu sonuç öğretmenlerin öğretim programına ve ders kitaplarına bağlılıkları ile

ilişkilendirilebilir. Sunulan materyallerin kullanımının yaygın olmasından yola çıkarak, bunların çeşitlerinin artırılması, ders kitaplarının da bu materyallerle uyumlu hale getirilmesi önerilebilir. Erden (2020)'in çalışmasındaki öğretmen görüşlerine göre öğretim programlarının ve ders kitaplarının beceri temelli sorularda etkili bir rehberlik sağlamadığı belirtilmektedir. Sayın ve Takıl (2023) çalışmasında öğretmenlerin okuduğunu anlamaya yönelik üst düzey soruları hazırlamakta zorlandıklarını belirtmiştir. Bu durum düşünme becerileri için de geçerli olabilir. Bu nedenle öğretmenlerin sunulan materyalleri ağırlıklı olarak kullandıkları söylenebilir.

Çalışmaya katılan öğretmenlerin yanıtlarına göre öğrencilerin soru üretmesine, sorulan soruların değerlendirilmesine ve akranlarının sorularının yanıtlanmasına yönelik görevlere yer vermedikleri görülmektedir.

Düşünme becerilerinin geliştirilmesine katkı sağlayacak bir diğer yön ise öğrencilerin soru üretmelerine dayalı çalışmalar olarak gösterilebilir. Oysa Afalo (2021), Yu ve Liu (2008) çalışmalarında öğrencilerin sorular üretip tartışmalarının üst düzey düşünme becerilerinin gelişimine katkı sağladığını belirtmektedir. Öğrencilerin sorularının, özellikle de derinlemesine sorularının konu hakkındaki düşüncelerini, yeni bilgilerini mevcut bilgileriyle ilişkilendirmeye yönelik bilişsel süreçleri hakkında fikir verebilmektedir.

Katılımcı öğretmenlerin görüşleri yüksek düzeyde geribildirim verdikleri yönündedir.

Çalışmaya katılan öğretmenlerin önemli bir çoğunluğunun her zaman geribildirimde bulunurum şeklinde görüş bildirmelerinin detaylı incelenmesine ihtiyaç duyulmaktadır. Burada belirtilen geribildirim toplam puanlar üzerinden yapılan bir geribildirim olduğunda düşünme becerilerine katkısının daha az olacağı söylenebilir. Öğretmen yapımı testlerin çoğunlukla çoktan seçmeli, kısa yanıtlı, boşluk doldurmalı maddelerden oluşması geribildirim istenilen etkililikte olmamasının nedenleri arasında gösterilmektedir (Kutlu ve Altıntaş, 2021). Altıntaş (2022), üst düzey düşünme becerilerinin geliştirilmesinde açık uçlu maddelerin kullanımı, dereceli puanlama anahtarlarının kullanımı

ile öğrenme eksiklerinin belirlenip doğru ve gerçekçi geribildirim verilebileceğini belirtmektedir. Özkale (2018), fen bilimleri öğretmenleri ile yaptığı çalışmada öğretmenlerin süreç odaklı, üst bilişsel ve sosyal geri bildirim türlerini kullanmadığını ve geri bildirim amaçlarla ilişkilendirilmesi gerektiğini belirtmiştir. Göçer ve Şentürk (2019), Türkçe öğretmenlerine kullandıkları geribildirim türlerine yönelik çalışmasında öğretmenlerin sınıfın tamamına yönelik ve sözel geribildirimlerini daha fazla kullandıkları, betimleyici, sürece dayalı ve yazılı geribildirim türlerini daha az kullandıkları sonucuna ulaşmıştır. Köğce ve Baki (2014), ortaokul matematik öğretmenlerinin geribildirimleri ile ilgili çalışmasında, öğretmenlerin geribildirim tanımlarında birbirlerinden farklılaştıklarını ve genel ifadeler kullandıklarını ifade etmiştir. Buna ek olarak, sözel geri bildirim vermenin daha kolay olduklarına yönelik inanışları olduğu sonucuna varmıştır. Literatürdeki geribildirim ile ilgili çalışmalara bakıldığında öğretmenlerin geribildirimlerinin öğrencilerin düşünme becerilerinin gelişimine yeterince katkı sağlamadığı sonucuna varılabilir. Bu nedenle öğretmenlerin geribildirimlerinin etkililiğinin derinlemesine incelenmesi, öğrenim sürecine katkı sağlayacak şekilde gerçekleştirilip gerçekleştirilmediğinin araştırılması önerilebilir.

Düşünme becerilerinin öğretimindeki sorunlar, öğretmenlerin bir kısmının düşünme becerilerinin öğretilmesiyle ilişkilendirilmesine ilişkin farkındalık kazanmamış olmaları, öğretim programları içerisine yedirilmesi gerektiğinin farkında olmamaları, ayrı bir ders olarak öğretilmesi gerektiğine ilişkin düşünceleri şeklinde sıralanmaktadır (Baysal vd., 2016). Bu konuda öğretmenlerin kazanacakları yeni bakış açılarının ve izlemeye dayalı durum belirleme yaklaşımlarını benimsemelerinin düşünme becerilerinin kazandırılmasına önemli katkılar yapacağı düşünülmektedir. Genel olarak bakıldığında öğretmenlerin ve öğrencilerin görüşleri düşünme becerilerinin geliştirilmesinde yüksek düzeyde davranışlar sergilendiği yönünde olsa da bazı noktaların geliştirilmesi gerektiği söylenebilir. Öğretmenlerin ve öğrencilerin görüşleri doğrultusunda, sınıf ortamının düşünceleri ifade etmeye yönlendiren, rahat, özgür bir ortam olduğu, öğretmenlerin düşünmeyi geliştiren tavır içerisinde oldukları sonuçlarına ulaşılabilir. Ancak bu

ortam ve destekleyici tavırlar, uygun öğretim etkinlikleri ve ölçme-değerlendirmeler ile düşünme becerilerinin geliştirilmesi açısından daha verimli hale getirilmelidir. Öğretmenlerin belirttiği programa ve kazanımlara bağlılığı göz önüne alındığında öğretim programlarının bu becerilerin geliştirilmesine katkı sağlayacak şekilde düzenlenmesi, öğretmenlere kılavuzluk edecek örnek öğretim etkinliklerinin sunulması ya da yaygınlaştırılması önerilebilir.

KAYNAKLAR

- Aflalo, E. (2021). Students generating questions as a way of learning. *Active Learning in Higher Education*, 22(1), 63–75. <https://doi.org/10.1177/1469787418769120>
- Akdoğan, E., ve Ceylan, Y. (2021). 7. Sınıf sosyal bilgiler öğretim programı ve ders kitabının Krathwohl Taksonomisine göre incelenmesi. *Milli Eğitim Dergisi*, 50(229), 493-521. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/1557563>
- Akpınar, E., ve Ergin, Ö. (2006). Fen bilgisi öğretmenlerinin yazılı sınav sorularının değerlendirilmesi. *Milli Eğitim Dergisi*, 35(172), 225-231. <https://search.trdizin.gov.tr/yayin/detay/66616/>
- Alpar, C. R. (2016). *Spor, sağlık ve eğitim bilimlerinden örneklerle uygulamalı istatistik ve geçerlik güvenilirlik*. Detay Yayıncılık.
- Altıntaş, Ö. (2022). The use of open-ended items for giving feedback during the formative assessment process. *International Journal of Assessment Tools in Education*, 9 - Özel Sayı-2022, 109-125. <https://doi.org/10.21449/ijate.1132981>
- American Educational Research Association (AERA). (2014). *Standards for educational and psychological testing*. American Educational Research Association.
- Anderson, L. W., & Krathwohl, D. R. (eds.). (2001). *A taxonomy for learning, teaching, and assessing: A revision of Bloom's Taxonomy of Educational Objectives*. Longman.
- Arı, S., ve Boyraz, C. (2023). K-12 Beceri Eğitiminde Üst Düzey Düşünme Becerileri: Sosyal Bilgiler Dersi Örneği. *Milli Eğitim Dergisi*, 52(1), 601-626. <https://doi.org/10.37669/milliegitim.1309163>
- Aslanoğlu, E. A. (2022). Üst düzey zihinsel beceriler ve ölçülmesi [Higher-order thinking skills and their measurement]. İçinde İ. Karakaya (Ed.), *Açık uçlu soruların hazırlanması, uygulanması ve değerlendirilmesi* [Preparation, implementation and evaluation of open-ended items] (ss. 2-25). Pegem Akademi Yayınları.
- Atalmış, E. H. (2021). *Tarama araştırmaları*. S. Şen ve İ. Yıldırım (Ed.), *Eğitimde araştırma yöntemleri içinde* (s. 97-117). Nobel Akademik Yayıncılık.
- Aydın, M. ve Uçgun, D. (2020). Ortaokul Türkçe dersi sınav sorularının programdaki kazanımlara göre incelenmesi. *Ana Dili Eğitimi Dergisi*, 8(2), 343-356. <https://doi.org/10.16916/aded.678478>
- Ayyıldız, H., ve Cansız Aktaş, M. (2022). 8.sınıf matematik ders kitaplarının ve LGS matematik sorularının PISA temsil yeterliği açısından incelenmesi. *Trakya Eğitim Dergisi*, 12(1), 475-489. <https://doi.org/10.24315/tred.910569>
- Barahal, S. L. (2008). *Thinking about thinking*. *Phi Delta Kappan*, 90(4), 298-302. <https://doi.org/10.1177/003172170809000412>
- Başokçu, O. T., Bardakçı, V., Çakıroğlu, E., Öğretmen, T., Yurdakul, B., ve Akyüz, G. (2018). *Uluslararası Geniş Ölçekli Sınavlarda Türkiye'nin Matematik Başarısını Arttırabilmek İçin Bir Model Önerisi: Bilişsel Tanıya Dayalı İzleme Modelinin Etkililiği* (Proje No. SOBAG 3501). Erişim adresi: <https://app.trdizin.gov.tr/publication/project/detail/TVRnMU56SXk>
- Baysal Z. N., Çarıkçı, S., ve Yaşar, E. B. (2016). Sınıf öğretmenlerinin düşünme becerileri öğretimine yönelik farkındalıkları. *Eğitimde Nitel Araştırmalar Dergisi- Journal of Qualitative Research in Education*, 5(1), 7-28. <https://doi.org/10.14689/issn.2148-2624.1.5c1s1m>
- Berman, S. (2001). *Thinking in context: Teaching for open-mindedness and critical understanding*. In A. L. Costa (Ed.), *Developing minds: A resource book for teaching thinking* (pp. 417-424).

Alexandria,VI: ASCD.

Beyer, B. (2001). *Putting it all together to improve student thinking*. içinde A.C. Costa (Ed.), *Developing minds: A resource book for teaching thinking* (3rd edition, pp. 417-424). Alexandria, VI: ASCD.

Brennan, R. L. (2006). *Educational Measurement. ACE/Praeger Series on Higher Education*. Rowman & Littlefield Publishers.

Brookhart, S. M. (2010). *How to Assess Higher-Order Thinking Skills in Your Classroom*. ASCD.

Büken, R., ve Artvinli, E. (2021). Sosyal bilgiler ders kitaplarındaki coğrafya etkinliklerinin yenilenmiş Bloom taksonomisine göre analizi. *Türk Eğitim Bilimleri Dergisi*, 11(2), 1119-1142. <https://doi.org/10.37217/tebd.1019914>

Büyükalın Filiz, S., ve Yıldırım, N. (2019). Ortaokul Türkçe dersi öğretim programı kazanımlarının revize edilmiş Bloom taksonomisine göre analizi. *İlköğretim Online*, 18(4), 1550-1573. <https://doi.org/10.17051/ilkonline.2019.632521>

Büyüköztürk, Ş. (2005). Anket geliştirme. *Türk Eğitim Bilimleri Dergisi*, 3(2), 133-151. <https://dergipark.org.tr/en/pub/tebd/issue/26124/275190>

Büyüköztürk, Ş., Kılıç Çakmak, E., Erkan Akgün, Ö., Karadeniz, Ş., ve Demirel, F. (2012). *Bilimsel araştırma yöntemleri*. Pegem Akademi Yayıncılık. <https://doi.org/10.14527/9789944919289>

Cangüven, H., ve Avcı, G. (2022). 2013 ve 2018 fen bilimleri öğretim programları kazanımlarının yenilenmiş Bloom taksonomisine göre karşılaştırılması. *Erzincan Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 24(2), 306-318. <https://doi.org/10.17556/erziefd.803732>

Çelik, S., Kul, Ü., ve Çalık Uzun, S. (2018). Ortaokul matematik dersi öğretim programındaki kazanımların yenilenmiş Bloom taksonomisine göre incelenmesi. *Abant İzzet Baysal Üniversitesi*

Eğitim Fakültesi Dergisi, 18(2), 775-795. <https://doi.org/10.17240/aibuefd.2018.18.37322-431437>

Çil, O., Kuzu, O., ve Şimşek, A. (2019). 2018 ortaöğretim matematik programının revize Bloom taksonomisine ve programın öğelerine göre incelenmesi. *Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 16(1), 1402-1418. <https://doi.org/10.23891/efdyu.2019.165>

Demir, A., ve Özyurt, M. (2021). Sosyal bilgiler dersi öğretim programı ve ders kitaplarının 21. Yüzyıl becerileri bağlamında incelenmesi. *İnönü Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 22(2), 1254-1290. <https://doi.org/10.17679/inuefd.867905>

Demir, M. (2011). 5. ve 6. Sınıf fen ve teknoloji dersi sınav sorularının Bloom taksonomisine göre değerlendirilmesi. *Milli Eğitim Dergisi*, 41(189), 131-143.

Deveci, İ., ve Altıntaş, A. (2022). 2019 yılı fen bilimleri ders kitaplarının ölçme ve değerlendirme yaklaşımları açısından incelenmesi. *Erzincan Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 24(1), 31-45. <https://doi.org/10.17556/erziefd.889171>

Dilekçi, A. (2022). Türkçe eğitiminde beceri temelli sorular. *Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 42(3), 2213-2232. <https://doi.org/10.17152/gefad.1072936>

Dilekli, Y., ve Tezci, E. (2015). Öğretmenlerin düşünme becerilerinin öğretimine yönelik sınıf içi uygulamalar ölçeği. *NWSA Academic Journals*, 10(4), 276-290. <https://doi.org/10.12739/NWSA.2015.10.4.1C0647>

Dirlik, E. (2020). Öğretmen yapımı Türkçe dersi testlerinde yer alan maddelerinin yenilenmiş Bloom taksonomisine göre analiz edilmesi. *Akdeniz Eğitim Araştırmaları Dergisi*. 14(33), 245-264. <https://doi.org/10.29329/mjer.2020.272.12>

- Doğan, C. D., ve Kutlu, Ö. (2011). Öğretmen adaylarının yeni durum belirleme yöntemlerini tercihlerinde etkili olan öğrenmeye ilişkin özellikler. *Kastamonu Eğitim Dergisi*, 19(2), 459-474. <https://doi.org/10.12738/estp.2013.3.1551>
- Doğanay, A., ve Sarı, M. (2012). Düşünme dostu sınıf ölçeği | *TOAD. İlköğretim Online*, 11(1), 214-229. <http://ilkogretim-online.org.tr/index.php/io/article/view/1551/1387>
- Dolapçioğlu, S. (2020). Düşünen sınıf materyallerinin (dsm) PISA okuma becerileri üzerinde etkisi. *Ana Dili Eğitimi Dergisi*, 8(1), 196-210. <https://doi.org/10.16916/aded.658510>
- Eggen, P.D. & Kauchak, D.P. (2001). *The Concept attainment model. Strategies for teachers: Teaching content and thinking skills*. (4. Baskı, s. 180-184) içinde. Allyn and Bacon.
- Eker, C. ve Kuuk, Ö. (2020). 5. Sınıf sosyal bilgiler dersi öğretim programında yer alan kazanımların güncellenmiş Bloom taksonomisine göre incelenmesi, *Turkish Studies-Education*, 15(1), 113-125. <https://doi.org/10.29228/TurkishStudies.30253>
- Erden, B. (2020). Türkçe, Matematik ve Fen Bilimleri dersi beceri temelli sorularına ilişkin öğretmen görüşleri. *Academia Eğitim Araştırmaları Dergisi*, 5(2), 270-292. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/1119428>
- Erkuş, A. (2016). *Psikolojide ölçme ve ölçek geliştirme-1: Temel kavramlar ve işlemler* (3. Baskı). Pegem Akademi. <https://doi.org/10.14527/9786053643111>
- Erol, T., ve Kavruk, H. (2021). *Türkçe dersi öğretim programı kazanımlarının yenilenmiş Bloom taksonomisine göre sınıflandırılması*. 1421-1442. <https://doi.org/10.16916/aded.937926>
- Erol, Y., ve Ezberci Çevik, E. (2023). Yedinci sınıf Fen Bilimleri ders kitaplarında yer alan fiziksel olaylar konu alanı sorularının üst düzey düşünme becerileri açısından incelenmesi. *Fen Bilimleri Öğretimi Dergisi*, 11(2), 255-281. <https://doi.org/10.56423/fbod.1267586>
- Fisher, R. (1995). *Teaching children to think*. Prentice Hall (A Pearson Education Company).
- Fraenkel, J. R., Wallen, N. E. & Hyun, H. H. (2009). *How to design and evaluate research in education*. McGraw-Hill Companies.
- Gall, M. D., Gall, J. P. & Borg, W. R. (2007). *Educational research: An introduction*. Pearson Education. <https://doi.org/10.2307/3121583>
- Gelbal, S., ve Kelecioğlu, H. (2007). Öğretmenlerin ölçme ve değerlendirme yöntemleri hakkındaki yeterlik algıları ve karşılaştıkları sorunlar. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 33, 135-145. <http://efdergi.hacettepe.edu.tr/yonetim/icerik/makaleler/1017-published.pdf>
- Gelen, D. İ. (2002). Sınıf öğretmenlerinin sosyal bilgiler dersinde düşünme becerilerini kazandırma yeterliklerinin değerlendirilmesi. *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 10(10), 100-119. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/50111>
- Gezer, M., Şahin, İ., Sünkür Öner, M., ve Meral, E. (2014). 8. Sınıf Türkiye Cumhuriyeti inkılâp tarihi ve Atatürkçülük dersi öğretim programı kazanımlarının revize edilmiş Bloom taksonomisine göre değerlendirilmesi. *Bartın Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 3(1), 433-455. <https://doi.org/10.14686/buefad.201416226>
- Göçer, A., ve Şentürk, R. (2019). Türkçe öğretmenlerinin metin işleme sürecinde kullandıkları geribildirim türlerine yönelik bir araştırma. *Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitü Dergisi*, 2019(31), 40-92. <https://dx.doi.org/10.14520/adyusbd.461313>
- Güneş, F. (2012). Öğrencilerin düşünme becerilerini geliştirme. *Türklük Bilimi Araştırmaları Dergisi*

- (TÜBAR), (32), 127-146.
- Haladyna, T. M. (1997). Writing test items to evaluate higher order thinking. Viacom Company.
- Halit, K., ve Dilekçi, A. (2019). Türkçe öğretmenlerinin dil becerilerini ölçme ve değerlendirme yeterlikleri. *Millî Eğitim Dergisi*, 48(1), 685-716. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/930406>
- İncikabı, L., Mercimek, O., Ayanoğlu, P., Aliustaoğlu, F., ve Tekin, N. (2016). Ortaokul matematik dersi öğretim programı kazanımlarının tımsal bilişsel alanlarına göre değerlendirilmesi. *İlköğretim Online*, 15(4), 1149-1163. <https://doi.org/10.17051/io.2016.54792>
- İpek, A., ve Özdemir, E. (2019). Ortaokul matematik öğretmenlerinin yazılı sınav sorularının incelenmesi. *Akdeniz Eğitim Araştırmaları Dergisi*, 13(27), 244-262. <https://doi.org/10.29329/mjer.2019.185.11>
- Kanık Uysal, P. (2022). Türkçe dersi sınavlarında yer alan soruların üst düzey düşünme becerileri açısından incelenmesi. *Ana Dili Eğitimi Dergisi*, 10(1), 136-156. <https://doi.org/10.16916/aded.1016659>
- Karagöl, E. (2020). Yenilenmiş Bloom taksonomisine göre güncel Türkçe öğretim programları. *Dil Eğitimi ve Araştırmaları Dergisi*, 6(1), 56-71. <https://doi.org/10.31464/jlere.666641>
- Karakaya, İ., ve Şata, M. (2022). Açık uçlu maddeler. İ. Karakaya (Ed.), *Açık uçlu soruların hazırlanması, uygulanması ve değerlendirilmesi* içinde (ss. 28-37). Pegem Akademi Yayınları
- Kilmen, S., ve Demirtaşlı Çıkrıkçı, N. (2009). Sınıf öğretmenlerinin ölçme ve değerlendirme ilkelerini uygulama düzeylerine ilişkin görüşleri. *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*, 42(2), 27-55.
- Koğar, H., & Yılmaz Koğar, E. (2015). Comparison of different estimation methods for categorical and ordinal data in confirmatory factor analysis. *Journal of Measurement and Evaluation in Education and Psychology*, 6(2), 351-364. <https://doi:10.21031/epod.94857>
- Köğce, D., ve Baki, A. (2009). Matematik öğretmenlerinin yazılı sınav soruları ile ÖSS sınavlarında sorulan matematik sorularının Bloom taksonomisine göre karşılaştırılması. *Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 26 (26), 70-80. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/pauefd/issue/11117/132949>
- Köğce, D., ve Baki, A. (2014). Ortaokul matematik öğretmenlerinin geribildirim kavramı, geribildirim verilmiş tarzı ve zamanlaması ile ilgili inançları. *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 13(3), 767-792. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/223187>
- Köse, M. (2021). Ortaokul fen bilimleri ders kitaplarının ölçme ve değerlendirme açısından incelenmesi. *Erzincan Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 23(2), 316-334. <https://doi.org/10.17556/erziefd.738444>
- Kutlu Ö., & Kula-Kartal, S. (2018). The prominent student competences of the 21st century education and the transformation of classroom assessment. *International Journal of Progressive Education* 14(6). 70-82. <https://doi:10.29329/ijpe.2018.179.6>
- Kutlu, Ö. ve Altıntaş, Ö. (2021). Psikolojik ölçmelerin kısa tarihi ve 21. Yüzyılda sınıf içi durum belirleme anlayışı. *Trakya Eğitim Dergisi*, 11(3), 1599-1620. <https://doi.org/10.24315/tred.896121>
- Kutlu, Ö., Doğan, C. D., ve Karakaya, İ. (2015). *Ölçme ve değerlendirme: Performansa ve portfolyoya dayalı durum belirleme* (5. Baskı). Pegem Akademi. <https://doi.org/10.14527/9786053647003>
- MEB. (2017). *Türkçe Dersi Öğretim Programı (1-8.*

- Sınıflar*). Talim Terbiye Kurulu. <http://mufredat.meb.gov.tr/>
- MEB. (2022). *2022 yılı sınavla öğrenci alacak ortaöğretim kurumlarına ilişkin merkezi sınav başvuru ve uygulama kılavuzu*. <http://meb.ai/fMy98G>
- Metin Göksu, M., ve Taşyürek, Z. (2016). Ortaokul sosyal bilgiler ders kitaplarının öğrencilerin gelişimsel düzeyine uygunluğunun incelenmesi. *Turkish Studies*, 11(3), 1753-1768. <https://doi.org/10.7827/turkishstudies.9415>
- Mutlu, M., Uşak, M., ve Aydoğdu, M. (2003). Fen bilgisi sınav sorularının Bloom taksonomisine göre değerlendirilmesi. *Gazi Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi (Ahi Evran Üni. Kırşehir Eğt. Fak. Der.)* 4(2), 87-95.
- Oryaşın, U. (2021). Türkçe ders kitaplarındaki etkinliklerin yenilenen Bloom sınıflandırmasına göre incelenmesi. *Ana Dili Eğitimi Dergisi*, 9(3), 820-832. <https://doi.org/10.16916/aded.888116>
- Özdemir, G., Özdemir, A. & Gelbal, S. (2021). Determination of cyber accessibility of teacher made tests/exams. *International Journal of Assessment Tools in Education*, 8 (3), 553-569. <https://doi.org/10.21449/ijate.780556>
- Özkale, U. (2018). *Fen bilgisi öğretmenlerinin sınıf ortamında kullandıkları geri bildirim stratejilerinin incelenmesi* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Mersin Üniversitesi.
- Pehlivan, M., ve Taşkın, Ç. Ş. (2020). Sınıf öğretmenlerinin eğitim programı tasarım yaklaşımı tercihleri ve düşünme becerilerinin öğretiminde sınıf içi uygulamaları arasındaki ilişki. *Milli Eğitim Dergisi*, 49(225), 89-127. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/milliegitim/issue/52526/690628>
- Şahin, N. ve Sarı, M. (2016). Ortaokullardaki eğitim ortamlarının düşünme dostu sınıf özellikleri açısından incelenmesi. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi*, 22(4), 565-592. <https://doi.org/10.14527/kuey.2016.022>
- Sarıkaya, B. (2021). 8. Sınıf Türkçe ders kitabındaki etkinliklerin üst düzey düşünme becerileri açısından değerlendirilmesi. *Kuram ve Uygulamada Sosyal Bilimler Dergisi*, 5(1), 71-89. <https://doi.org/10.48066/kusob.901731>
- Sayın, A., ve Takıl, N. B. (2023). Üst düzey düşünme becerilerinin ölçülmesine yönelik soruların hazırlanmasında karşılaşılan zorluklar ve çözüm önerileri: okuduğunu anlama. *Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 43(1), 531-561. <https://doi.org/10.17152/gefad.1195081>
- Sezgin, Z. Ç., ve Özilhan, Y. G. G. (2019). 1.-8. Sınıf Türkçe ders kitaplarındaki metne dayalı anlama sorularının incelenmesi. *Ana Dili Eğitimi Dergisi*, 7(2), 353-367. <https://doi.org/10.16916/aded.530191>
- Şirin, B., ve Yıldız, A. (2020). 8. Sınıf matematik ders kitabının PISA temel matematik beceri seviyelerine göre incelenmesi. *Cumhuriyet Uluslararası Eğitim Dergisi*, 9(4), 1158-1176. <https://doi.org/10.30703/cije.676100>
- Stiggins, R.J. (2002). Assessment crisis: The absence of assessment for learning. *Phi Delta Kappan*, 83(10), 758-765. <https://doi.org/10.1177/003172170208301010>
- Tekin, H. (2002). *Eğitimde ölçme ve değerlendirme*. Yargı Yayıncılık.
- Tuzlukaya, S. (2019). 8. Sınıf Türkçe dersi merkezî sınav sorularının PISA okuma becerileri yeterlilikleri açısından incelenmesi. *The Journal of International Lingual Social and Educational Sciences*, 5(1), 92-100. <https://doi.org/10.34137/jilses.505073>
- Udall, A. J. & Daniels, J. E. (1991). *Creating active thinkers: 9 strategies for a thoughtful classroom*. Zephyr Pres.
- Yalçın, S. (2018). 21. Yüzyıl becerileri ve bu

becerilerin ölçülmesinde kullanılan araçlar ve yaklaşımlar. *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*. 51(1), 183-201. <https://doi.org/10.30964/auebfd.405860>

Yaşar, C., & Akbaş, U. (2019). The effect of feedback timing on mathematics achievement. *İlköğretim Online (elektronik)*, 18(4), 1448-1466. <https://doi.org/10.17051/ilkonline.2019.630657>

Yu FY, & Liu YH (2008) The comparative effects of student question-posing and question-answering strategies on promoting college students' academic achievement, cognitive and metacognitive strategies use. *Journal of Educational Psychology* 31(3): 25–52.

Zorluoğlu, S., Şahintürk, A., ve Bağrıyanık, K. (2017). 2013 yılı fen bilimleri öğretim programı kazanımlarının yenilenmiş Bloom taksonomisine göre analizi ve değerlendirilmesi. *Bartın Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 6(1), 1–15. <https://doi.org/10.14686/buefad.267190>

Yazar Katkı Oranı

Araştırmada yazarlar çalışmaya eşit oranda katkı sağlamıştır.

**KORUNMA İHTİYACI OLAN ÇOCUKLARIN YAŞAM
BECERİLERİNE İLİŞKİN UZMAN GÖRÜŞLERİ**

OPINIONS OF PROFESSIONALS ON THE LIFE
SKILLS OF CHILDREN IN NEED OF PROTECTION

Yekta YARAY TENDİK¹, Oğuz EMRE²

17

KORUNMA İHTİYACI OLAN ÇOCUKLARIN YAŞAM BECERİLERİNE İLİŞKİN UZMAN GÖRÜŞLERİ

OPINIONS OF PROFESSIONALS ON THE LIFE SKILLS OF CHILDREN IN NEED OF PROTECTION

Yekta YARAY TENDİK¹, Oğuz EMRE²

Anahtar Kelimeler:

Korunma İhtiyacı Olan Çocuk,
Yaşam Becerileri,
Çocuk Gelişimi

Keywords:

Child in Need of Protection,
Life Skills,
Child Development.

ÖZ

Bu çalışmanın amacı, korunma ihtiyacı olan çocukların yaşam becerilerine ilişkin uzman görüşlerinin incelenmesidir. Araştırma, nitel araştırma yöntemlerinden olgubilim deseni şeklinde gerçekleştirilmiştir. Araştırmada, yarı yapılandırılmış görüşme formu kullanılmıştır. Araştırmanın çalışma grubunu, korunma ihtiyacı olan çocuklarla çalışan 20 uzman (çocuk gelişimci, sosyal çalışmacı, sosyolog, psikolog ve eğitimci) oluşturmaktadır. Katılımcılar, korunma ihtiyacı olan çocuklarla bire bir çalışan, etkileşim kurmuş ve belirtilen meslekleri icra eden kamu görevlilerinden, amaçlı örnekleme yaklaşımından ölçüt örnekleme yöntemiyle seçilmiştir. Katılımcılara, Dünya Sağlık Örgütü'nün belirlediği yaşam becerileri temel alınarak, uzman önerileriyle hazırlanan görüşme formu kapsamında 8 açık uçlu soru sorulmuştur. Araştırmanın verileri, içerik analizi yöntemi ile analiz edilmiştir. Katılımcıların görüşleri; olumlu, olumsuz ve genelleme yapılamaz gibi ortak temalara ayrılmıştır. Bulgulara göre, katılımcıların korunma ihtiyacı olan çocukların yaşam becerilerine yönelik olumsuz görüşlerinin, olumlu görüşlerine göre daha fazla olduğu belirlenmiştir. Çocukların yaşam becerilerinde; olumlu ya da olumsuz deneyimlerinin etkisine, bireysel özelliklerine ve korundukları merkezin türüne göre farklılıklar olduğu belirlenmiştir.

ABSTRACT

The aim of this study is to examine professional opinions regarding the life skills of children in need of protection. The research was carried out in the form of a phenom-enological pattern, one of the qualitative research methods. In the research, a semi-structured interview form was used. The study group of the research consists of 20 professionals (child development specialists, social workers, sociologists, psychologists and educators), all working with children in need of protection. The participants were selected by criterion sampling method from the purposeful sampling approach, from public officials who engage directly with children in need of protection, interact with them and perform the specified professions. The participants responded to 8 open-ended questions within the scope of the interview form prepared with professional recommendations, based on the life skills determined by the World Health Organization. The data of the research were analyzed using the content analysis method, categorizing participants' opinions into common themes such as positive, negative and non-generalizable. According to the findings, participants expressed more negative views about the life skills of children in need of protection than positive ones. In children's life skills; It was determined that there were differences depending on the impact of positive or negative experiences, individual characteristics and the type of center where they were protected.

¹ Bilim Uzmanı/Öğr. Gör., Dicle Üniversitesi, Ergani Meslek Yüksekokulu, Çocuk Bakımı ve Gençlik Hizmetleri Bölümü, Çocuk Gelişimi Programı, yektayaray@gmail.com, ORCID: 0000-0002-4809-0450.

² Doç. Dr., İnönü Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Fakültesi, Çocuk Gelişimi Bölümü, oguz.emre@inonu.edu.tr, ORCID: 0000-0001-6810-3151.

Alıntılanmak için/Cite as: Yaray Tendik, Y., & Emre, O. (2024). Korunma ihtiyacı olan çocukların yaşam becerilerine ilişkin uzman görüşleri. Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi 282-296

GİRİŞ

Yaşam becerileri, bireylerin günlük yaşamın gereklilikleri ve zorluklarıyla etkili bir şekilde başa çıkmalarını sağlayan uyarlanabilir ve olumlu davranış becerileridir. Özellikle, yaşam becerileri; insanların bilinçli kararlar vermelerine, problem çözmelerine, eleştirel ve yaratıcı düşüncelerine, etkili iletişim kurmalarına, sağlıklı ilişkiler kurmalarına, başkalarıyla empati kurmalarına, sağlıklı bir yaşam sürdürebilmelerine ve üretken bir şekilde yaşamlarını yönetmelerine yardımcı olan bir grup psikososyal yeterlilikler ve kişiler arası becerilerdir (WHO, 2003).

Gelişmiş yaşam becerilerine sahip olmak, bireylerin, sosyal ilişkilerinde ve yaşamın gerektirdiği durumlarda

karşılaşabilecekleri zorluklar nedeniyle yaşayabilecekleri depresyon, kaygı, yalnızlık, reddedilme, başarısızlık, stres, öfke ve çatışma gibi sorunları kontrol etmelerine yardımcı olabilir (Nair & Fahimirad, 2019). Yaşam becerileri eğitiminin, öğrenciler arasında alkol ve uyuşturucu kullanımı gibi kötü alışkanlıkları, saldırganlık davranışlarını önemli ölçüde azalttığı, kişiler arası ilişkileri ve davranışsal sorunları olumlu yönde etkilediği söylenebilir (Sukhodolsky, Kassino, & Gorman, 2004). WHO (Dünya Sağlık Örgütü) (2003) tarafından belirlenen yaşam becerileri, kategorik olarak aşağıdaki Şekil 1’de gösterilmiştir:

İletişim ve Kişiler Arası Beceriler	Karar Verme ve Eleştirel Düşünme Becerileri	Başa Çıkma ve Öz Yönetim Becerileri
<p><u>Kişiler Arası İletişim Becerileri</u></p> <ul style="list-style-type: none"> - sözlü/sözsüz iletişim - aktif dinleme - duyguları ifade etme; geri bildirim verme (suçlamadan) ve geri bildirim alma <p><u>Tartışma/Reddetme Becerileri</u></p> <ul style="list-style-type: none"> - tartışma ve çatışma yönetimi - girişimcilik becerileri - reddetme (hayır diyebilme) becerileri <p><u>Empati Becerileri</u></p> <ul style="list-style-type: none"> - dinleme, başkalarının gereksinimlerini ve koşullarını anlama ve bu anlayışı ifade etme yeteneği <p><u>İş Birliği ve Takım Çalışması</u></p> <ul style="list-style-type: none"> - başkalarının katkılarına ve farklılıklarına saygı duyma - kendi yeteneklerini değerlendirme ve gruba katkıda bulunma <p><u>Savunma Becerileri</u></p> <ul style="list-style-type: none"> - etkileme becerileri ve ikna - ağ oluşturma ve motivasyon becerileri 	<p><u>Karar Verme/Problem Çözme Becerileri</u></p> <ul style="list-style-type: none"> - bilgi toplama becerileri - kendisi ve diğerleri için mevcut eylemlerin olası sonuçlarını değerlendirme - sorunlara alternatif çözümler üretme - kendisi ve diğerleri hakkındaki değerlerin ve tutumların kişi motivasyonu üzerindeki etkisine ilişkin analiz becerileri <p><u>Eleştirel Düşünme Becerileri</u></p> <ul style="list-style-type: none"> - akran ve medya etkilerini analiz etme - tutumları, değerleri, sosyal normları, inançları ve onları etkileyen faktörleri analiz etme - ilgili bilgilerin ve bilgi kaynaklarının belirlenmesi 	<p><u>Kişisel Güveni Artırma Becerileri ve Kontrolü Üstlenme, Sorumluluk Alma, Fark Yaratma veya Değişim Sağlama Becerileri</u></p> <ul style="list-style-type: none"> - öz saygı/öz güven oluşturma - haklar, etkiler, değerler, tutumlar, güçlü yönler ve zayıf yönler dâhil olmak üzere öz farkındalık becerileri yaratma - hedeflerin belirlenmesi - öz değerlendirme/öz yönetim /öz izleme becerileri <p><u>Duyguları Yönetme Becerileri</u></p> <ul style="list-style-type: none"> - öfke ile başa çıkma - keder ve kaygı ile başa çıkmak - kayıp, istismar ve travma ile başa çıkma <p><u>Stres Yönetimi Becerileri</u></p> <ul style="list-style-type: none"> - zaman yönetimi - pozitif düşünme - rahatlama teknikleri

Şekil 1. Yaşam Becerileri

LİTERATÜR TARAMASI

Ülkemizde korunma ihtiyacı olan çocuklar, ilk olarak 15.5.1957 tarih ve 6972 sayılı Korunmaya Muhtaç Çocuklar Hakkında Kanun ile ifade edilmiştir. Bu kanun sonrasında, 2828 kanun numarasıyla, 18059 sayılı, 27.05.1983 tarihli Resmi Gazete’de Sosyal Hizmetler ve Çocuk Esirgeme Kurumu Kanunu altında açıklanmıştır. Yönetmelik hükümlerini, Sosyal Hizmetler ve Çocuk Esirgeme Kurumu Genel Müdürü yürütmektedir. 2005 yılında, ‘korunmaya muhtaç çocuk’ ibaresi, ‘korunma ihtiyacı olan çocuk’ olarak düzenlenmiştir. Korunma ihtiyacı olan çocuklar; fiziksel, ruhsal ve ahlaki gelişimlerinin, kişisel güvenliklerinin tehlikede olması, ebeveyn sahibi olmamaları, ebeveyni tarafından terk edilmiş, ebeveyni tarafından ihmal ya da istismar edilerek, fuhuşa, dilencilığe, alkollü içki ya da uyuşturucu maddelere, sosyal tehlikelere ve diğer tüm zarar verici eylemlere karşı korunmasız bırakılmışlık durumlarından bir ya da daha fazlasından etkilenen çocuklardır (Sosyal Hizmetler Kanunu, 1983). Ayrıca devletin, korunma ihtiyacı olan çocuklara yönelik sorumluluğu, 2709 kanun numarasıyla, 09.11.1982 tarihli, 17863 sayılı Resmi Gazete’de yayımlanan Türkiye Cumhuriyeti Anayasası’nda İkinci Kısım ‘Temel Haklar ve Ödevler’ başlığı altında, ‘Sosyal ve Ekonomik Haklar ve Ödevler’ başlıklı Üçüncü Bölüm ‘Sosyal güvenlik bakımından özel olarak korunması gerekenler’ ibaresi altında 61. madde ile ‘Devlet, korunma ihtiyacı olan çocukların topluma kazandırılması için her türlü tedbiri alır’ şeklinde belirtilmiştir (Türkiye Cumhuriyeti Anayasası, 1982). Çocukları korumak, her ne kadar resmi işleyişte devletlerin sorumluluğunda olsa da sosyal hizmetler kapsamında çalışan profesyoneller, okullar, öğretmenler, aileler, çevredeki diğer yetişkinler ve çocuğun kendisi de dâhil olmak üzere daha kapsamlı bir grubu içeren kişi ve kişilerin sorumluluğunda olduğu yazılı olmayan bir kural niteliğindedir denilebilir (Briggs, 2020).

Bolat ve Balaman (2017) geliştirdikleri Yaşam Becerileri Ölçeği’nde, yaşam becerilerini WHO’nun yukarıdaki bilgilerinden yararlanarak, bireylerin yaşam becerilerini ölçmek amacıyla; problem çözme becerileri, kişiler arası/iletişim becerileri, karar verme becerileri, yaratıcı düşünme becerileri, eleştirel düşünme becerileri, öz farkındalık becerileri, empati becerileri ve stresle/duygularla baş etme

becerilerinin incelenmesi gerektiğini ortaya koymuşlardır. Yaşam becerileri kavramı son yıllarda üzerinde önemle durulan bir kavramdır. Bu kavramla WHO (2007) tarafından vurgulanan önemli noktalardan biri, bireyin, yaşam becerilerinin gelişmiş olmasının, ruhsal denge, öz memnuniyet ve kişiler arası sağlıklı etkileşimlerin kurulmasındaki öneminin büyük olmasıdır (Sreekumar, 2016; Pujar, & Patil, 2016).

Çocuk eğitiminde temel hedef testler, sınavlar, yarışmalar gibi durumlarda, çocukların akademik başarısını artırmak olmuştur. Ancak akademik başarı kadar önemli olan diğer bir konu ise; çocuğa, yaşam becerilerini geliştirici eğitimler vererek, çocuğu, hayatta sorumluluk sahibi olan, bağımsız fikirler ve çözümler üretebilen birey olarak yetiştirebilmektir. Yaşam becerilerinin kazandırılmasında sosyal dezavantajlı çocukların daha fazla desteğe gereksinim duyduğu söylenebilir (Cassidy, Franco & Meo, 2018). Bu bağlamda; kurum bakımına ihtiyacı olan çocukların, sosyal ve duygusal gereksinimlerinin giderilmesinde yaşanabilecek aksaklıklar göz önünde bulundurularak, kurum bakımına ihtiyacı olan çocuklarla çalışan alan uzmanlarının bakış açısından, kurum bakımına ihtiyacı olan çocukların yaşam becerilerinin değerlendirilmesi araştırmasına gerek duyulmuştur.

Bu araştırmada amaç; korunma ihtiyacı olan çocukların yaşam becerilerine ilişkin, korunma ihtiyacı olan çocuklarla çalışan uzmanların görüşlerini incelemektir. Bu genel amaç doğrultusunda araştırmada, aşağıdaki sorulara yanıt aranmıştır.

- i. Korunma ihtiyacı olan çocukların problemlerle karşılaştıklarında problemleri çözme becerilerini, korunma ihtiyacı olan çocuklarla çalışan uzmanlar nasıl tanımlar?
- ii. Korunma ihtiyacı olan çocukların kişiler arası/iletişim becerilerini, korunma ihtiyacı olan çocuklarla çalışan uzmanlar nasıl tanımlar?
- iii. Korunma ihtiyacı olan çocukların karar verme becerilerini, korunma ihtiyacı olan çocuklarla çalışan uzmanlar nasıl tanımlar?
- iv. Korunma ihtiyacı olan çocukların yaratıcı düşünme becerilerini, korunma ihtiyacı olan çocuklarla çalışan

uzmanlar nasıl tanımlar?

- v. Korunma ihtiyacı olan çocukların eleştirel düşünme becerilerini, korunma ihtiyacı olan çocuklarla çalışan uzmanlar nasıl tanımlar?
- vi. Korunma ihtiyacı olan çocukların öz farkındalık becerilerini, korunma ihtiyacı olan çocuklarla çalışan uzmanlar nasıl tanımlar?
- vii. Korunma ihtiyacı olan çocukların empati becerilerini, korunma ihtiyacı olan çocuklarla çalışan uzmanlar nasıl tanımlar?
- viii. Korunma ihtiyacı olan çocukların stresle/duygularla baş etme becerilerini korunma ihtiyacı olan çocuklarla çalışan uzmanlar nasıl tanımlar?

YÖNTEM

Bu kısımda; araştırma modeli, çalışma grubu, veri toplama araçları, verilerin toplanması, verilerin analizi, geçerlik güvenilirlik ve etik izin hakkında bilgilere yer verilmiştir.

Araştırma Modeli

Bu araştırmanın modeli, nitel araştırma modeli olup, olgubilim deseni şeklindedir. Olgubilim çalışmalarının temel amacı, bir olguyla ilgili kişisel deneyimleri, daha genel bir biçimde ifade edebilmektir (Creswell, 2007). Olgubilim çalışmalarında genellikle bir olguya ilişkin bireysel algıların ortaya çıkarılması ve yorumlanması amaçlanmaktadır (Yıldırım, & Şimşek, 2018). Bu araştırmada, korunma ihtiyacı olan çocukların yaşam becerilerine ilişkin, korunma ihtiyacı olan çocuklarla çalışan uzmanların olgusu detaylı bir şekilde incelenmeye çalışılmıştır.

Çalışma Grubu

Araştırmanın örneklemini, Diyarbakır merkez ve ilçeleri bünyesinde, Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı'na bağlı kurum ve görevlerde çalışan 20 alan uzmanı (çocuk gelişimci, sosyal çalışmacı, sosyolog, psikolog ve öğretmen) oluşturmuştur. Alan uzmanları, korunma ihtiyacı olan çocuklarla bire bir çalışan, etkileşim kurmuş ve belirtilen meslekleri icra eden kamu görevlilerinden, amaçlı

örnekleme yaklaşımından ölçüt örnekleme yöntemiyle seçilmiştir. Amaçlı örnekleme; katılımcıların spesifik özelliklerinin belirlendiği, belirli bir hedef doğrultusunda çalışılabilecek katılımcıları niteleyen ve örneklemin büyüklüğünün öngörüldüğü bir yaklaşım olarak üç temel husus içeren örnekleme yaklaşımıdır (Creswell, 2021). Ölçüt örnekleme; önceden belirlenmiş bir dizi ölçütü karşılayan bütün durumların çalışılması olup, ölçütün araştırmacı tarafından oluşturulduğu ya da önceden belirlenen ölçütlerin bulunduğu listelerin kullanılabilmesini içerir (Marshall & Rossman, 2014). Örneklemin büyüklüğünü belirlemede, Glaser ve Strauss'un (1967) 'kuramsal örnekleme' yaklaşımından yararlanılmış olup, araştırma sorularında beklenen yanıtların tekrar etmeye başladığı katılımcı sayısı sınırı olan 20 katılımcı yeterli görülmüştür. Araştırmada yer alan katılımcıların, veri toplama araçlarından Kişisel Bilgi Formu ile elde edilmiş demografik bilgileri Tablo 1'de verilmiştir.

Tablo 1. Katılımcıların Demografik Bilgileri

Demografik Bilgiler	N (20)	
Cinsiyet	Kadın	11
	Erkek	9
Öğrenim durumu	Lisans	15
	Yüksek lisans	4
	Doktora	1
Meslekte çalışma yılı	0-5	8
	6-10	9
	11-15	2
	15 üzeri	1
Meslek alanı	Çocuk gelişimi	7
	Sosyal çalışma	6
	Sosyoloji	3
	Psikoloji	2
	Eğitim	2

Tablo 1 incelendiğinde, alan uzmanlarından olan katılımcıların 7'sinin çocuk gelişimci, 6'sının sosyal çalışmacı, 3'ünün sosyolog, 2'sinin psikolog ve 2'sinin öğretmen olarak görev yaptığı görülmektedir.

Veri Toplama Araçları

Araştırmanın veri toplama araçlarının oluşturulması sürecinde, 3 alan uzmanından yardım alınmış, önerileri doğrultusu ve alan yazın taraması sonucunda ‘Kişisel Bilgi Formu’ ve ‘Görüşme Formu’ oluşturulmuştur. Kişisel bilgi formunu katılımcıların, araştırmada incelenebilecek demografik bilgilerinin alınmasına yönelik sorular oluşturmuştur. Bu doğrultuda katılımcılara; yaş, cinsiyet, öğrenim durumu, meslekte çalışma yılı ve meslek alanı soruları yöneltilmiştir. Görüşme formu, Patton’ın (1987) görüşme formu yaklaşımı dikkate alınarak oluşturulmuştur. Görüşme formu yaklaşımı; katılımcıların konuya ilişkin bilgi, yorum ve değerlendirmelerinin ortaya çıkarılabileceği, temelinde ‘nasıl’ tarzı ifadelerle açıklamaya teşvik edici, açık uçlu sorulardan oluşan, formda yer alan sorulara bağlı kalınarak notlar alınabilen bir tür olarak ifade edilebilir (Patton, 1987). Araştırma, katılımcıların, korunma ihtiyacı olan çocukların yaşam becerilerine ilişkin olgularını ifade edebilmelerine yönelik 8 adet açık uçlu sorudan oluşmaktadır. Sorular; korunma ihtiyacı olan çocukların problem çözme becerileri, kişiler arası/iletişim becerileri, karar verme becerileri, yaratıcı düşünme becerileri, eleştirel düşünme becerileri, öz farkındalık becerileri, empati becerileri ve stresle/duygularla baş etme becerilerinin değerlendirilmesine yönelik sorulmuştur. Görüşme formunda yer alan sorulara örnek olarak soru 1 şu şekildedir: ‘Korunma ihtiyacı olan çocukların, problemlerle karşılaştıklarında problemleri çözme becerilerini nasıl tanımlarsınız?’.

Verilerin Toplanması

Verilerin toplanması aşamasında, Diyarbakır ilinde bulunan Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı’na bağlı il ve ilçe merkezlerindeki müdürlüklerde, korunma ihtiyacı olan çocuklarla bire bir çalışma olanağına sahip katılımcılar ile yüz yüze görüşmeler amaçlanmıştır. Bu doğrultuda; çocuk gelişimci (n=7), sosyal çalışmacı (n=6), sosyolog (n=3), psikolog (n=2) ve Milli Eğitim Bakanlığı’na bağlı eğitim kurumlarında, korunma ihtiyacı olan çocuklara eğitim veren öğretmenler (n=2) olmak üzere, toplam 20 katılımcı ile her biri 20 dakika süren yüz yüze görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Nitel görüşme araştırmalarında, ancak çalışmanın yapılacağı alanın ses kaydına uygunluğu ile

ses kaydı alınabilmektedir. Ses kaydının uygun olmadığı durumlarda, görüşme verileri yazılarak not edilmelidir (Creswell, 2021). Çalışmanın yapıldığı kurumların yönetmeliğine dayanan gizlilik politikasının, ses kaydı alınmasına uygun olmaması nedeniyle veri toplama aşamasında ses kaydı alınmamış, veriler, yazılarak not edilmiştir. Katılımcılara, araştırmanın gönüllülük esasına dayandığı, istedikleri zaman görüşmeden ayrılacakları, görüşme sonrasında verilerinin kullanılmasını istemedikleri durumda çalışmadan çıkarılabilecekleri konusunda bilgilendirilmeler yapılmıştır. Görüşmeler sırasında her bir katılımcı için ayrı bir forma araştırmacı tarafından, verilen cevaplar doğrultusunda notlar alınmış, her bir forma ‘K1, K2, K3, ..., K20 şeklinde” ayrı bir isim verilmiştir.

Verilerin Analizi

Verilerin analizi aşamasında Creswell’in (2021) nitel araştırmalar için basamaklandığı; verilerle elde edilen fikirleri bir taslakta belirtme, notlar kaydetme, kaydedilen notların özetini çıkarma, kelimeleri inceleme, kodları oluşturma, kodlardan temalar oluşturma, kodların frekansını hesaplama, kategorilere ayırma, kategorileri ve genel çerçevede verileri yorumlayarak sunma aşamaları izlenmiştir. Bu doğrultuda her bir soru için ayrı olmak üzere tablolar oluşturulup, yorumlanmıştır. Verilerin betimlemelerinin genişletilerek, kavramlar aracılığıyla temaların oluşturulması ve yorumlanması temeline dayanan bu yöntem, içerik analizi olarak ifade edilir (Yıldırım, & Şimşek, 2018).

Geçerlik ve Güvenirlik

Bilimsel araştırmalarda yüzde yüz güvenilirlik sağlamak mümkünken, yüzde yüz geçerlik sağlamak mümkün değildir. Bu nedenle araştırmalarda yüksek güvenilirlik sağlamak, araştırmanın bilimselliği ile doğru orantılı kabul edilip, incelenmesi gereken önemli bir husustur (Kirk, & Miller, 1986). Araştırmanın, güvenilirliğini artırmak amacıyla, verilerin analizi aşamasında, verilerin kodlanması ve yorumlanmasında bir istatistik bilimci ve bir uzman çocuk gelişimciden bağımsız kodlama ve yorumlamalar istenmiş olup, Miles ve Huberman’ın (1994) güvenilirlik formülü ile karşılaştırma yapılmıştır. Buna göre; araştırmacı ve uzmanların bağımsız analizleri, ‘Güvenirlik = Görüş Birliği / (Görüş Birliği + Görüş Ayrılığı) formülü

ile incelenerek, sonuç, %80 ile kabul edilebilir düzeyde bulunmuştur. Görüş birliğinin sağlanması, araştırmanın güvenilirliğini artıran bir unsurdur (Silverman, 2005).

ARAŞTIRMA BULGULARI

Bu kısımda; çalışmadan elde edilen bulgular, görüşme formunda yer alan her bir soru için ayrı ayrı tablolaştırılarak yorumlanmıştır.

Araştırmada, korunma ihtiyacı olan çocukların yaşam becerilerine ilişkin uzman görüşleri alınmıştır. Bu bağlamda korunma ihtiyacı olan çocukların (KİOÇ) problem çözme becerileri, kişiler arası/iletişim becerileri, karar verme becerileri, yaratıcı düşünme becerileri, eleştirel düşünme becerileri, öz farkındalık becerileri, empati becerileri ve stresle/duygularla baş etme becerileri üzerine uzman görüşlerinin alınmasına yönelik 8 soru ve sorulardan elde edilen bulgular aşağıdaki gibidir.

Araştırmada katılımcı uzmanlara yönlendirilen birinci soru "*Korunma ihtiyacı olan çocukların, problemlerle karşılaştıklarında problemleri çözme becerilerini*

nasıl tanımlarsınız?" şeklindedir. Araştırmanın birinci sorusundan elde edilen bulgular Tablo 2’de verilmiştir.

Tablo 2 incelendiğinde, korunma ihtiyacı olan çocukların problem çözme becerilerine ilişkin uzman görüşlerinin, olumlu, olumsuz ve genelleme yapılamayacağı yönünde değişkenlik gösterdiği söylenebilir. Örnek olarak, sosyal çalışmacı olan ve genelleme yapılamayacağı yönündeki görüşüyle K7’nin verdiği cevap şu şekildedir: "*Sosyal hizmet alanındaki bireysellik ilkesi dikkate alınarak yapılan değerlendirmelerde; her vakanın kendine özel yanları olduğu, benzer durumları yaşayan çocukların bile olaylara verdiği tepkiler farklılaşabilmektedir. Bazı çocuklar ileri düzey problem çözme becerisi geliştirebilirken, bazıları pasif bir tutum sergileyebilmektedir. Genel olarak orta düzey diyebiliriz.*"

Araştırmada katılımcı uzmanlara yönlendirilen ikinci soru "*Korunma ihtiyacı olan çocukların, kişiler arası/iletişim becerilerini nasıl tanımlarsınız?"* şeklindedir. Araştırmanın ikinci sorusundan elde edilen bulgular Tablo 3’te verilmiştir.

Tablo 2. KİOÇ Problem Çözme Becerilerine İlişkin Uzman Görüşleri

Tema	Kod	f	Katılımcılar
olumsuz görüş	yetersiz, geliştirilmeli	13	K2, K4, K5, K9, K11, K13, K14, K15, K16, K17, K18, K19, K20
	görmezden gelir, agresiflik, huzursuzluk sergiler, anlık çözümler getirir	8	K1, K5, K8, K9, K11, K14, K18, K19
	dezavantajından olumsuz etkilenmiş	4	K1, K8, K14, K20
olumlu görüş	problemlere daha sık maruz kaldığından ileri düzey beceri gösterir	3	K3, K6, K12
	hırslı/özverili bir çaba gösterir	1	K6
genelleme yapılamaz görüşü	aileden etkilenir, ailesinden öğrendiği gibidir	1	K10
	bireysel farklılıkların gerektirdiği farklı tepkiler verir	1	K7

KİOÇ: Korunma İhtiyacı Olan Çocuk.

Tablo 3. KİOÇ Kişiler Arası/İletişim Becerilerine İlişkin Uzman Görüşleri

Tema	Kod	f	Katılımcılar
olumsuz görüş	iletişimden kaçınır, korkar	6	K1, K4, K5, K14, K18, K20
	aşırı tepkisel davranabilir	3	K8, K9, K11
	iletişim becerilerinde zayıf, alaycı, otoriter bir tutum sergileyebilir	3	K1, K4, K5
	tepkisiz kalmayı tercih eder, utangaçtır	5	K4, K5, K14, K18, K20
genelleme yapılamaz görüşü	kurum çalışanlarıyla olumluyken, sosyal ortamda olumsuz	4	K6, K13, K15, K17
	korunma nedeni ve deneyimlerine göre değişkenlik gösterir, aile ilişkileri belirleyicidir	7	K2, K3, K7, K10, K12, K16, K19
	güven duyabileceği herkesle etkili iletişim kurabilir	11	K2, K3, K6, K7, K10, K12, K13, K15, K16, K17, K19
	bazıları içe dönük, bazıları girişken olabilir	10	K2, K3, K6, K7, K10, K13, K15, K16, K17, K19
	aile yanı, yetiştirme yurdu, çocuk evleri, çocuk destek merkezinde olma durumuna göre değişkenlik gösterir	4	K3, K10, K12, K19

Tablo 3 incelendiğinde korunma ihtiyacı olan çocukların kişiler arası/iletişim becerilerine ilişkin uzman görüşlerinin, olumsuz görüş ve genelleme yapılamayacağı yönünde değişkenlik gösterdiği söylenebilir. Örnek olarak, sosyal çalışmacı olan ve genelleme yapılamayacağı yönündeki görüşüyle K2'nin verdiği cevap şu şekildedir: *“Korunma ihtiyacı olan çocukların kişiler arası/iletişim becerileri, gerçekten buldukları kuruluşa, duruma göre değişir. Aile korumasına alınmış, yetiştirme yurdunda, çocuk evlerinde, çocuk destek merkezlerinde olanlar arasında ciddi farklar vardır. Aile bakımındaki çocuk daha girişken olabiliyorken, kuruluşa bakımındaki çocuklar daha çekimser olabiliyor.”*

Araştırmada katılımcı uzmanlara yönlendirilen üçüncü

soru *“Korunma ihtiyacı olan çocukların, karar verme becerilerini nasıl tanımlarsınız?”* şeklindedir. Araştırmanın üçüncü sorusundan elde edilen bulgular Tablo 4’te verilmiştir.

Tablo 4 incelendiğinde korunma ihtiyacı olan çocukların karar verme becerilerine ilişkin uzman görüşlerinin, olumsuz görüş ve yönlendirilmişlik yönünde değişkenlik gösterdiği söylenebilir. Örnek olarak, çocuk gelişimci olan K11’in olumsuz görüşü şu şekildedir: *“Genellikle karşılaşmış olduğumuz vakalarda bu çocukların tutarsız tutumlarını görmekteyiz. Yani herhangi bir konuda verdiği bir kararın veya düşüncesinin çok kısa bir süre sonra tamamen zıttı bir karara veya fikre dönüştüğünü söylemek mümkündür.”*

Tablo 4. KİOÇ Karar Verme Becerilerine İlişkin Uzman Görüşleri

Tema	Kod	f	Katılımcılar
olumsuz görüş	sağlıklı kararlar alamaz	8	K1, K2, K4, K5, K8, K9, K18, K20
	karar verme becerisi zayıftır	8	K1, K2, K4, K8, K9, K11, K14, K18
	tutarsızlıklar görülebilir	3	K11, K14
yönlendirilmişlik görüşü	kendilerine zorluklar yaşatan bakımverenlerinin kararlarını uygular	9	K3, K6, K7, K12, K13, K15, K16, K17, K19
	kurum bakımında personelin kararını dikkate alır	2	K7, K15
	yaşına göre, çevresinin yönlendirmesini önemser	1	K10

Tablo 5. KİOÇ Yaratıcı Düşünme Becerilerine İlişkin Uzman Görüşleri

Tema	Kod	f	Katılımcılar
olumsuz görüş	önlerine hazır planlar (geziler gibi) sunulduğu için gelişmemiş	2	K11, K14
	travmatik deneyimlerin neden olduğu baskılanma dolayısıyla gelişmemiş	7	K1, K4, K5, K8, K9, K18, K20
olumlu görüş	yaşamda diğer bireylerden daha fazla zorluğa maruz kalma durumundan dolayı gelişmiş	6	K3, K6, K12, K16, K17, K19
genelleme yapılamaz görüşü	uyaran/olanak yeterliğine göre değişir	5	K2, K7, K10, K13, K15

Araştırmada katılımcı uzmanlara yönlendirilen dördüncü soru ‘‘Korunma ihtiyacı olan çocukların, yaratıcı düşünme becerilerini nasıl tanımlarsınız?’’ şeklindedir. Araştırmanın dördüncü sorusundan elde edilen bulgular Tablo 5’te verilmiştir.

Tablo 5 incelendiğinde korunma ihtiyacı olan çocukların yaratıcı düşünme becerilerine ilişkin uzman görüşlerinin, olumsuz görüş, olumlu görüş ve genelleme yapılamaz yönünde değişkenlik gösterdiği söylenebilir. Örnek olarak, sosyolog olan K14’ün olumsuz görüşü şu şekildedir: ‘‘Çocuklar kurumda çeşitli etkinliklere (gezme, sergi, müze ve il içi/dışı yerlere) götürülmektedir. Çocuklar tembel yetiştirildikleri için, her şey çocukların ayağına hazır olarak geldiği için ve kurum öncesi öyküsünde de aileler bu şekilde davrandığı için yaratıcı düşünme, yeni bir öğreti/

merak duygusu geri planda kalmaktadır.’’

Araştırmada katılımcı uzmanlara yönlendirilen beşinci soru ‘‘Korunma ihtiyacı olan çocukların, eleştirel düşünme becerilerini nasıl tanımlarsınız?’’ şeklindedir. Araştırmanın beşinci sorusundan elde edilen bulgular Tablo 6’da verilmiştir.

Tablo 6 incelendiğinde korunma ihtiyacı olan çocukların eleştirel düşünme becerilerine ilişkin uzman görüşlerinin, olumsuz görüş ve yanlıdır görüşü yönünde değişkenlik gösterdiği söylenebilir. Örnek olarak, psikolog olan K19’un olumsuz görüşü şu şekildedir: ‘‘Eleştirel düşünme becerisi bebeklikten itibaren geliştirilmelidir. Ancak dezavantajlı olan bu çocukların becerilerinin desteklenebileceği bir sosyal çevreye sahip olmadıkları için bu becerileri yeteri kadar gelişmemiştir.’’

Tablo 6. KİOÇ Eleştirel Düşünme Becerilerine İlişkin Uzman Görüşleri

Tema	Kod	f	Katılımcılar
olumsuz görüş	yetersiz destek ve yol göstermeye bağlı olarak gelişmemiş	9	K4, K7, K9, K10, K13, K14, K18, K19, K20
	yıkıcı davranışların baskın olmasına bağlı olarak zayıf	7	K1, K3, K5, K6, K8, K16, K17
yanlıdır görüşü	diğer insan ve olaylara sağlıklı eleştirel yaklaşımı varken öz eleştiri yapamaz	2	K11, K15
	ailesi ile ilgili durumlarda eleştirel yaklaşabilir, başka konularda yaklaşamaz	1	K2
	kendine eleştirel yaklaşabilir ancak diğer olay ve kişilere yaklaşamaz	1	K12

Tablo 7. KİOÇ Öz Farkındalık Becerilerine İlişkin Uzman Görüşleri

Tema	Kod	f	Katılımcılar
olumsuz görüş	güçlü ve zayıf yönlerini bilmez	7	K4, K5, K6, K14, K17, K19, K20
	bireysel özelliklerinin farkında değil, değerlerine yabancı	5	K3, K11, K12, K16, K18
	isteklerini yeterince tanımlayamaz	4	K1, K4, K8, K9
	öz saygı ve öz güveni düşük	1	K10
genellenemez görüşü	yaşadıklarına bağlı olarak daha gelişmiş ya da daha az gelişmiş olabilir	4	K2, K7, K13, K15

Araştırmada katılımcı uzmanlara yönlendirilen altıncı soru ‘‘Korunma ihtiyacı olan çocukların, öz farkındalık becerilerini nasıl tanımlarsınız?’’ şeklindedir. Araştırmanın altıncı sorusundan elde edilen bulgular Tablo 7’de verilmiştir.

Tablo 7 incelendiğinde korunma ihtiyacı olan çocukların öz farkındalık becerilerine ilişkin uzman görüşlerinin, olumsuz görüş ve genellenemez görüşü yönünde değişkenlik gösterdiği söylenebilir. Örnek olarak, çocuk gelişimci olan K4’ün olumsuz görüşü şu şekildedir: ‘‘Dezavantajlı bir gruptan bahsediyoruz. Bu grup güçlü ve zayıf yönlerinin farkında olma seviyesinin düşük olduğu, duygularını ve düşüncelerini yönetmekte zorlandığı, yaşama dair hayallerini ve beklentilerini yeterince ortaya koyamadıkları bir grup.’’

Araştırmada katılımcı uzmanlara yönlendirilen yedinci soru ‘‘Korunma ihtiyacı olan çocukların, empati becerilerini

nasıl tanımlarsınız?’’ şeklindedir. Araştırmanın yedinci sorusundan elde edilen bulgular Tablo 8’de verilmiştir.

Tablo 8 incelendiğinde korunma ihtiyacı olan çocukların empati becerilerine ilişkin uzman görüşlerinin, olumsuz görüş ve olumlu görüşler olarak değişkenlik gösterdiği söylenebilir. Örnek olarak, sosyolog olan K6’nın olumlu görüşü şu şekildedir: ‘‘Empati, bir başkasının içinde bulunduğu duygu durumunu anlayıp içselleştirmek, kendisini karşısındaki kişinin yerine koyabilmektir. Korunma ihtiyacı olan çocukların empati becerileri, kendisi ile aynı durumda olan çocukları anladıkları göz önünde bulundurulursa gelişmiş sayılır.’’

Araştırmada katılımcı uzmanlara yönlendirilen sekizinci soru ‘‘Korunma ihtiyacı olan çocukların, stresle/duygularla baş etme becerilerini nasıl tanımlarsınız?’’ şeklindedir. Araştırmanın sekizinci sorusundan elde edilen bulgular Tablo 9’da verilmiştir.

Tablo 8. KİOÇ Empati Becerilerine İlişkin Uzman Görüşleri

Tema	Kod	f	Katılımcılar
olumsuz görüşler	yaşadıklarının getirisi olarak gelişmemiştir	10	K4, K5, K8, K10, K13, K14, K15, K17, K18, K19
	başkalarını önemseyecek alanı olmadığı için düşüktür	6	K1, K3, K8, K10, K18, K20
	duyguları anlamlandıramadığı için gelişmemiş	6	K4, K5, K9, K13, K14, K15
olumlu görüşler	yalnızca kendi durumunda olan kişilere empati gösterebilir	5	K2, K6, K7, K11, K12,
	olumsuz durumlar yaşaması sonucu gelişmiştir	1	K16

Tablo 9. KİOÇ Stresle/Duygularla Baş Etme Becerilerine İlişkin Uzman Görüşleri

Tema	Kod	f	Katılımcılar
olumsuz görüşler	saldırgan tutumlar sergiler	11	K3, K4, K6, K7, K8, K11, K12, K13, K14, K16, K20
	kaçar ve haber vermez	7	K3, K9, K10, K11, K12, K13, K16
	kendine zarar verir	6	K6, K8, K11, K12, K13, K16
	herhangi bir yöntem ya da eylemi yoktur, baş edemez	4	K1, K17, K18, K19
akranları ile paraleldir görüşü	psikosomatik acılar yaşayabilir	1	K5
	kötü deneyimler yaşayan akranları kadar kötü ya da iyi olabilir	2	K2, K15

Tablo 9 incelendiğinde korunma ihtiyacı olan çocukların stresle/duygularla baş etme becerilerine ilişkin uzman görüşlerinin, olumsuz görüş ve akranları ile paraleldir şeklinde değişkenlik gösterdiği söylenebilir. Örnek olarak, sosyolog olan K20'nin olumlu görüşü şu şekildedir:

‘İstisnai durumlar dışında bu çocuklar streste baş edemiyor. Saldırgan, ebeveyni yok sayma ya da arkadaş çevresine göre davranışlar sergilediklerini gözlemleyip, bilgisini de alıyoruz. Özellikle erkek çocuklarının, stres altındayken anneye hırçın davranışlar sergilediklerini söyleyebilirim.’

SONUÇ

Korunma ihtiyacı olan çocukların yaşam becerilerine ilişkin uzmanlara yöneltilen ilk soru problem çözme becerilerinin nasıl olduğudur. Bu soruya ilişkin uzmanların (N=20) görüşleri, olumsuz görüş (n=15), olumlu görüş (n=3) ve genelleme yapılamaz görüşü (n=2) olarak temalandırılmıştır. Olumsuz görüş bildiren uzmanlar, çocukların, dezavantajların kaynaklı olarak problemlerini sağlıklı bir şekilde çözebilmeye odaklanamadığını, problemleri görmezden gelme, agresiflik, huzursuzluk sergileme veya anlık çözümler getirme gibi tepkiler verdiklerini ifade etmişlerdir. Problem çözme becerileri düşük olan çocuklar için Bastian, Burns ve Nettelbeck (2005), duygusal zekalarının, yaşam kalitelerinin ve olaylara karşı sakinliğini koruyup çözümler üretebilme becerilerinin daha düşük olduğunu belirtmişlerdir. Olumlu görüş bildiren uzmanlara göre ise bu çocukların, akranlarına göre daha fazla problem durumuyla

karşılaştıkları için daha fazla problem çözme yöntemleri geliştirip, daha dirençli, hırslı ve öz verili olabilmektedir. Genelleme yapılamaz görüşü bildiren uzmanlara göre ise her çocuk bireysel değerlendirilmeli, bazı çocuklar, ailesinden edindiği olumsuz davranışları sergilerken, bazı çocuklar ise baş etme becerisi geliştirebilmektedir. Robison, Mann ve Ingvarsson (2020), dezavantaja sahip çocukların uygun bir destek ve yönlendirmeye problem çözme becerileri, dezavantajı olmayan çocuklar ile benzer özellikler gösterebilmekte olduğunu ifade etmişlerdir.

Korunma ihtiyacı olan çocukların yaşam becerilerine ilişkin uzmanlara yöneltilen ikinci soru kişiler arası/iletişim becerilerinin nasıl olduğudur. Bu soruya ilişkin uzmanların (N=20) görüşleri, olumsuz görüş (n=9) ve genelleme yapılamaz görüşü (n=11) olarak temalandırılmıştır. Olumsuz görüş bildiren uzmanların görüşüne göre çocuklar, iletişimden kaçınmakta, aşırı tepkisel davranabilmekte, iletişimde zayıf beceriler gösterebilmekte, alaycı ve otoriter bir tutum sergileyebilmekte ya da tepkisiz kalmayı tercih edebilmektedir. Marin ve Recipient (2011), sağlıklı iletişim kurabilme eğitimi almayı, olumsuz deneyimler yaşayan çocukların iletişim becerilerinin düşük olabileceğini öne sürmüşlerdir. Genelleme yapılamaz görüşü bildiren uzmanlara göre ise bazı çocukların kurum bakımındayken buradaki personelle iletişime daha açık olup, diğer bireylere karşı kapalı olabilmektedir. Bazı çocuklar için ise iletişim kurabilmek güven duymasıyla mümkündür. Bu doğrultuda çocukların sağlıklı iletişim kurabilmeleri için güven duyması gerektiği söylenebilir.

Çocukların sağlıklı iletişim kurabilmeleri, yaşadıkları deneyimlerden bağımsız olarak kişilik özelliklerine göre değişkenlik gösterebilmektedir. Bazı çocukların koruyucu aile yanında olması iletişim becerilerini güçlü kılarken, bazıları için yurttan kalmak, çocuk evlerinde kalmak ya da çocuk destek merkezlerinde olmak iletişim becerilerini güçlendirebilmektedir. Yuen (2011), çocukların kişiler arası/iletişim becerilerinde aile tutumları ve deneyimlerinden etkilenebileceği, buna göre kendi hayatında bir iletişim formu geliştirebileceğini ifade etmiştir.

Korunma ihtiyacı olan çocukların yaşam becerilerine ilişkin uzmanlara yöneltilen üçüncü soru karar verme becerilerinin nasıl olduğudur. Bu soruya ilişkin uzmanların (N=20) görüşleri, olumsuz görüş (n=10) ve yönlendirilmiş görüş (n=10) olarak temalandırılmıştır. Olumsuz görüş bildiren uzmanların görüşüne göre çocuklar, karar verme becerilerinde yetersizlik göstermekte, sağlıklı kararların nasıl alınabileceğini bilmemekte ya da aldıkları kararlarda tutarsızlık görülebilmektedir. Aldıkları bir karar sonrası pişman olup, kararı hızlıca değiştirebilmektedir. Khosravani, Motallebzadeh ve Ashraf (2014), dezavantajlı çocuklarda karar vermede tutarsızlık olabileceğini ifade etmişlerdir. Yönlendirilmiş görüşüne sahip uzmanlara göre ise çocuklar, geçmiş deneyimlerinde maruz kaldıkları olumsuz durumlarda muhatap oldukları kişilerden (aile, akraba ya da sosyal çevreden bireyler) etkilenmiş olup, baskılarını hissetmekten dolayı onların kararlarını uygulama eğilimi gösterebilmektedir. Bazı çocuklar ise tüm durumlarda kendisiyle ilgili kararlar almakta zorlanarak kurum bakımındaki personelin ya da sosyal çevresinden özellikle kendisiyle aynı durumdaki çocukların yönlendirmesine ihtiyaç duymaktadır. Cassidy, Franco ve Meo (2018), çocukların karar verme becerilerinde yetişkinin etkisinin öneminden söz etmişlerdir.

Korunma ihtiyacı olan çocukların yaşam becerilerine ilişkin uzmanlara yöneltilen dördüncü soru yaratıcı düşünme becerilerinin nasıl olduğudur. Bu soruya ilişkin (N=20) uzmanların görüşleri, olumsuz görüş (n=9), olumlu görüş (n=6) ve genelleme yapılamaz (n=5) görüşü olarak temalandırılmıştır. Olumsuz görüş bildiren uzmanlara göre çocuklar, hazır planlarla eğitilmekte, günlük akışta kontrol altında tutuldukları ve travmatik deneyimlerin

neden olduğu baskı altında hissetme düşüncesinden dolayı yaratıcı düşünme becerileri desteklenmemektedir. Sternberg (2002), olumsuz yaşantılar içinde olan bireylerin yaratıcı düşünme becerilerinin düşük olabileceğini öne sürmüştür. Olumlu görüş bildiren uzmanlara göre diğer çocuklardan daha fazla zorlukla karşılaştıkları için daha yaratıcı düşünebilmekte, farklı bakış açıları ve pratik çözümler geliştirebilmektedir. Genelleme yapılamaz görüşü bildiren uzmanlara göre ise daha fazla uyaran ya da olanak sağlanmış çocuklarda daha gelişmişken, daha az uyaran ya da olanak sağlanmış çocuklarda gelişmemektedir. Thaneerananon, Triampo ve Nokkaew (2016), farklı olaylar, durumlar ya da materyaller sağlanarak, dezavantajlı çocuklarda yaratıcı düşünme becerilerinin geliştirilebileceğini belirtmişlerdir.

Korunma ihtiyacı olan çocukların yaşam becerilerine ilişkin uzmanlara yöneltilen beşinci soru eleştirel düşünme becerilerinin nasıl olduğudur. Bu soruya ilişkin uzmanların (N=20) görüşleri, olumsuz görüş (n=16) ve yanlıdır görüşü (n=4) olarak temalandırılmıştır. Olumsuz görüş bildiren uzmanlara göre bu çocuklar dezavantajlı olmakta, yaşamlarının ilk dönemlerinde karşılaştıkları sorunlar, yetersiz destek görmeleri ya da yıkıcı davranışlarının daha baskın olması nedeniyle eleştirel düşünme becerilerinin yetersizdir. Nair ve Fahimirad (2019), olumsuz deneyimler içinde yaşam becerilerini destekleyici bir eğitim almamış olmanın, eleştirel düşünme becerilerini de olumsuz etkileyeceğini öne sürmüşlerdir. Yanlıdır görüşü bildiren uzmanlara göre ise bu çocukların bazıları kendilerine, bazıları ailelerine ya da bazıları çevrelerine eleştirel düşünebilmekteyken diğer ortam ya da kişilere karşı düşünmemektedir.

Korunma ihtiyacı olan çocukların yaşam becerilerine ilişkin uzmanlara yöneltilen altıncı soru öz farkındalık becerilerinin nasıl olduğudur. Bu soruya ilişkin uzmanların (N=20) görüşleri, olumsuz görüş (n=16) ve genellenemez görüşü (n=4) olarak temalandırılmıştır. Olumsuz görüş bildiren uzmanlara göre çocuklar, güçlü ve zayıf yönlerini bilmemekte, bireysel özelliklerinin farkında olmayıp tanımlayamamakta, yaşama ya da diğer bireylere yönelik isteklerini, beklentilerini ya da hayallerini yeterince ifade edememekte, öz saygı ya da öz güvenleri daha düşük olabilmektedir. Holt, Tink, Mandigo ve Fox (2008),

duyguları anlamlandıramamanın, duygularını ifade etmeyi bilmemenin öz farkındalık becerilerini olumsuz etkileyeceği görüşünü ortaya koymuşlardır. Genellenemez görüşü bildiren uzmanlara göre ise yaşadığı durumlara göre farklılık gösterebilmektedir. Örneğin aynı durumu yaşayan iki çocuktan birinin öz farkındalığı daha gelişmişken, diğerininki daha az gelişmiş olabilmektedir.

Korunma ihtiyacı olan çocukların yaşam becerilerine ilişkin uzmanlara yöneltilen yedinci soru empati becerilerinin nasıl olduğudur. Bu soruya ilişkin uzmanların (N=20) görüşleri, olumsuz görüşler (n=15) ve olumlu görüşler (n=5) olarak temalandırılmıştır. Olumsuz görüş bildiren uzmanlara göre çocuklar, yaşadıkları olumsuz deneyimlere odaklanmak, olumsuz ve yoğun duygular altında duygularını anlamlandıramadıkları ve tanımlayamadıkları için empati becerileri gelişmemiştir. Olumlu görüş bildiren uzmanlara göre ise kendi yaşadıklarıyla aynı ya da benzer olumsuzlukları deneyimlemiş bireylere yüksek empati becerisi gösterebilmektedir. Botvin ve Griffin (2004), bireylerin deneyimledikleri durumlarda empati becerilerinin daha yüksek olabileceğini ifade etmişlerdir.

Korunma ihtiyacı olan çocukların yaşam becerilerine ilişkin uzmanlara yöneltilen sekizinci soru stresle/duygularla baş etme becerilerinin nasıl olduğudur. Bu soruya ilişkin uzmanların (N=20) görüşleri, olumsuz görüşler (n=18) ve akranları ile paraleldir (n=2) görüşleri olarak temalandırılmıştır. Olumsuz görüş bildiren uzmanlara göre stres altındaki çocuklar, saldırgan tutum sergileyebilmekte, kendine ya da başkasına zarar verebilmekte, bakımverenlerinden kaçıp haber vermemekte, psikosomatik acılar yaşayabilmekte ya da herhangi bir yönteme başvurmadan stres altında duygusal çöküş yaşayabilmektedir. Akranları ile paraleldir görüşü bildiren uzmanlara göre ise koruma altında olmayan her çocuk kadar baş etme becerisine sahip olabilmektedir. Robison, Mann ve Ingvarsson (2020), stresle/duygularla baş edebilme becerisi daha düşük kişilerde yıkıcı davranışların daha fazla görülebileceğini, bu durumun önüne geçebilmek için ise gelişimsel açıdan dezavantajlı olan bireylerin daha fazla desteklenmesi gerektiğini belirtmişlerdir.

Araştırmada yapılan alan yazın taraması, uzman görüşleri alınarak toplanan bulgular ve bulguların değerlendirilmesi sonucu ortaya çıkan sonuçlarla aşağıdaki öneriler sunulabilir:

- Yaşam becerileri eğitim programlarının, çocukların gelişim özelliklerine, kaldıkları kurum merkezine ya da yaşadıkları olumsuz deneyimlere göre düzenlenmesinin daha yararlı olabileceği düşünülmektedir.
- Korunma ihtiyacı olan çocukların yaşam becerileri, belirli periyotlarla değerlendirilmesi, çocukların kendileriyle ve diğerleriyle daha sağlıklı ilişkiler geliştirilmesinin desteklenmesi önerilebilir.
- Korunma ihtiyacı olan çocuklar çalışan personelin de yaşam becerilerinin desteklenmesi önerilebilir.

Ulusal çapta, yaşam becerileri eğitiminin tüm bireylere verilmesi, sağlıklı birey ve buna bağlı olarak da sağlıklı bir toplum için önerilebilir.

KAYNAKLAR

- Bastian, V. A., Burns, N. R., & Nettelbeck, T. (2005). Emotional intelligence predicts life skills, but not as well as personality and cognitive abilities. *Personality and Individual Differences*, 39(6), 1135-1145.
- Bolat, Y. & Balaman, F. (2017). Yaşam becerileri ölçeği: geçerlik ve güvenilirlik çalışması. *İnsan ve Toplum Araştırmaları Dergisi*, 6(4), 22-39.
- Botvin, G. J. & Griffin, K. W. (2004). Life skills training: empirical findings and future directions. *The Journal of Primary Prevention*, 25(2), 211-232.
- Briggs, F. (2020). *Child protection: a guide for teachers and child care professionals*. Routledge Publishing.
- Cassidy, K., Franco, Y., & Meo, E. (2018). Preparation for adulthood: a teacher inquiry study for facilitating life skills in secondary education in the united states. *Journal of Educational Issues*, 4(1), 33-46.
- Creswell, J. W. (2007). *Qualitative inquiry & research design choosing among five approaches*. Sage.
- Creswell, J. W. (2021). *Nitel araştırma yöntemleri: beş yaklaşıma göre nitel araştırma ve araştırma deseni*. Bütün, M. & Demir, S. B. (Çev). Siyasal Kitabevi
- Glaser, B. & Strauss, A. L. (1967). *Discovery of grounded theory: strategies for qualitative research*. Aldine.
- Holt, N. L., Tink, L. N., Mandigo, J. L., & Fox, K. R. (2008). Do youth learn life skills through their involvement in high school sport? a case study. *Canadian Journal of Education/Revue canadienne de l'éducation*, 31(2), 281-304.
- Khosravani, M., Motallebzadeh, K., & Ashraf, H. (2014). Designing a "life skills questionnaire" for analyzing the socio-cultural constructs of efl textbooks. *International Journal of Language Learning and Applied Linguistics World*, 5(2), 200-207.
- Kirk, J. & Miller, M. L. (1986). *Reliability and validity in qualitative research*. Sage.
- Marin, S., & Recipient, G. (2011). Changing skills and educational strategies in the knowledge society. *Review of Artistic Education*, 1(2), 123-127.
- Marshall, C. & Rossman, G. B. (2014). *Designing Qualitative Research*. Sage.
- Miles, M. B. & Huberman, A. M. (1994). *An expanded sourcebook: qualitative data analysis (second edition)*. Sage.
- Nair, P. K., & Fahimirad, M. (2019). A qualitative research study on the importance of life skills on undergraduate students' personal and social competencies. *International Journal of Higher Education*, 8(5), 71-83.
- Patton, M. Q. (1987). *How to use qualitative methods in evaluation*. Sage.
- Pujar, L.L. & Patil, S.S. (2016). Life skill development: educational empowerment of adolescent girls. *RA Journal of Applied Research*, 2(5), 468- 472.
- Robison, M. A., Mann, T. B., & Ingvarsson, E. T. (2020). Life skills instruction for children with developmental disabilities. *Journal of applied behavior analysis*, 53(1), 431-448.
- Silverman, D. (2005). *Doing qualitative research: a practical handbook*. Sage.
- Sreekumar, VN (2016). Life skill education among adoloscents. *International Journal of Development Research* 6(11), 10188-10191.
- Sosyal Hizmetler Kanunu (1983, 24 Mayıs). Resmi

Gazete (Sayı: 18059).<https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/18059.pdf>

Sternberg, R. J. (2002). Raising the achievement of all students: teaching for successful intelligence. *Educational Psychology Review*, 14(4), 383-393.

Sukhodolsky, D. G., Kassinove, H. & Gorman, B. S. (2004). Cognitive-behavioral therapy for anger in children and adolescents: a meta-analysis, *Aggression and Violent Behavior*, 9(3), 247-269. <https://doi.org/10.1016/j.avb.2003.08.005>

Thaneerananon, T., Triampo, W., & Nokkaew, A. (2016). Development of a test to evaluate students' analytical thinking based on fact versus opinion differentiation. *International Journal of Instruction*, 9(2), 123-138.

Türkiye Cumhuriyeti Anayasası (1982, 20 Ekim). Resmi Gazete (Sayı: 17863).<https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/17844.pdf>

WHO, (2007). *Promoting physical activity in schools: an important element of a health-promoting school, who information series on school health*, (Document 12.), 53 P. <https://apps.who.int/iris/handle/10665/43733>

World Health Organization. (2003). *Skills for health: skills-based health education including life skills: an important component of a child-friendly/health-promoting school*. World Health Organization. <https://apps.who.int/iris/handle/10665/42818>

Yıldırım, A., & Şimşek, H. (2018). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri*. Seçkin Yayıncılık.

Etik Kurul Onayı

Araştırmanın etik açıdan uygunluk raporu, İnönü Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Bilimsel Araştırma Etik Kurulu'ndan, 07.04.2022 oturum tarihi ve 2022/7-16 karar sayısı ile alınmıştır. Araştırma sırasında katılımcılara, araştırmanın gönüllülük esasına dayandığını içeren bilgilendirilmiş onam formu sunulmuş olup, katılımcıların araştırmaya katılım onayları alınmıştır.

Araştırmacıların Katkı Oranı ve Çatışma Beyanı

Araştırmada; çalışma tasarımı, verilerin analizi, yazının taslağı, istatistiksel uzmanlık birinci ve ikinci yazar tarafından eşit oranda, verilerin toplanması ise birinci yazar tarafından gerçekleştirilmiştir. Bu çalışmada herhangi bir potansiyel çıkar çatışması bulunmamaktadır.

**AN ANALYSIS OF THE LONG-TERM ASYMMETRIC
RELATIONSHIP BETWEEN GOLD PRICES,
EXCHANGE RATES, YIELDS OF GOVERNMENT
BOND, AND THE BIST100 INDEX**

ALTIN FİYATLARI, DÖVİZ KURU VE TAHVİL
VERİMLİLİĞİNİN BIST100 ENDEKSİ ÜZERİNDEKİ
ASİMETRİK İLİŞKİSİNİN ANALİZİ

Salih ÇAM

18

AN ANALYSIS OF THE LONG-TERM ASYMMETRIC RELATIONSHIP BETWEEN GOLD PRICES, EXCHANGE RATES, YIELDS OF GOVERNMENT BOND, AND THE BIST100 INDEX

ALTIN FİYATLARI, DÖVİZ KURU VE TAHVİL VERİMLİLİĞİNİN BIST100 ENDEKSİ ÜZERİNDEKİ ASİMETRİK İLİŞKİSİNİN ANALİZİ

*Salih ÇAM

Keywords:

Gold Price,
Exchange Rate,
Corporate Governance,
Government Bond Yields,
BIST100 Index

Anahtar Kelimeler:

Altın Fiyatları,
Döviz Kuru,
Kurumsal Yönetim,
Tahvil Verimlilikleri,
BIST 100 Endeksi

*Dr. Çukurova Üniversitesi,
İktisadi ve İdari Bilimler
Fakültesi, Orcid ID: 0000-
0002-3521-5728.

Alıntılanmak için/Cite as: Çam
S. (2024). An analysis of
the long-term asymmetric
relationship between gold
prices, exchange rates, yields
of government bond, and
the BIST100 index. Çukurova
Üniversitesi Sosyal Bilimler
Enstitüsü Dergisi 297-310

ABSTRACT

This study examines the asymmetric effects of the gold price, the USD/TRY exchange rate, the corporate governance index, and the 10-year government bond yield on the BIST100 index, thus delving into the intricate web of financial markets. Using weekly data from September 2007 to September 2023, we employed the nonlinear ARDL model to examine the asymmetric effects of the variables on the BIST100 index. As a result, the nonlinear ARDL bound test proved the long-term cointegration between the BIST100 index and the explanatory variables used in the analysis. All asymmetric variables except the negative variable of gold price had statistically significant long-run effects on the BIST100 index. Government bond yields and gold price had negative effects on the stock index, while USD/TRY exchange rate and corporate governance index had positive effects on it. The Wald test's null hypothesis of no long-term asymmetries was rejected for government bond yields, the USD/TRY exchange rate, and the corporate governance index. On the other hand, the test for short-term asymmetry was rejected only for the corporate governance index. Accordingly, the corporate governance index has both short-term and long-term asymmetric effects on the BIST100 index, while government bond yields and the dollar exchange rate have only long-term asymmetric effects on it.

ÖZ

Bu çalışmada altın fiyatları, USD/TRY döviz kuru, kurumsal yönetim endeksi ve 10 yıllık tahvil getirilerinin BIST100 endeksi üzerindeki asimetrik etkileri incelenmiştir. Analizde Eylül 2007-Eylül 2023 dönemini kapsayan haftalık veriler kullanılarak, değişkenlerin BIST100 endeksi üzerindeki asimetrik etkileri doğrusal olmayan ARDL sınır testi yardımıyla araştırılmıştır. Sonuç olarak, doğrusal olmayan ARDL sınır testi, BIST100 endeksi ile açıklayıcı değişkenler arasında uzun dönemli bir eşbütünleşme ilişkisi olduğunu göstermiştir. Negatif altın fiyatları değişkeni hariç tüm asimetrik değişkenlerin BIST100 endeksi üzerinde istatistiksel olarak anlamlı bir etkiye sahip olduğu görülmüştür. Buna göre, tahvil verimliliği ve altın fiyatları BIST100 endeksini negatif yönde etkilerken, USD/TRY döviz kuru ve kurumsal yönetim endeksi BIST100 üzerinde pozitif etkilere sahiptir. Asimetrik etkilerin olmadığını ifade eden Wald testinin boş hipotezi 10 yıllık tahvil verimliliği, USD/TRY döviz kuru ve kurumsal yönetim endeksi için reddedilmiştir. Öte yandan, kısa dönem asimetri testi sadece kurumsal yönetim endeksi için reddedilmiştir. Sonuç olarak, kurumsal yönetim BIST100 endeksi üzerinde hem kısa dönemli hem de uzun dönemli asimetrik etkilere sahipken, on yıllık tahvil verimliliği serisi ve dolar kurunun BIST100 endeksi üzerinde sadece uzun dönemli asimetrik etkileri bulunmaktadır.

INTRODUCTION

Stock markets are essential pillars of modern economies. They provide opportunities for capital accumulation, wealth creation, and risk management, and thus for economic health. They are not only indicators of economic health, but also drivers of innovation, job creation, and global economic integration. In this context, recognizing the importance of equity markets is fundamental to understanding the interconnectedness of finance, the economy, and society and their critical role in shaping our financial future. The importance of equity markets goes beyond financial structure and impacts various aspects of the economy and society, such as liquidity, risk diversification, economic indicators, job creation, pension funds and retirement planning, innovation and technology, global capital flows, etc. Financial markets can create capital formation by raising capital for businesses (Machlup, 1940; Kanasro et al., 2011; Mishkin, 2012). Companies, both established and start-up, can issue shares to the public and raise funds for expansion, research and development, and other growth initiatives (Smith, 1988; Erel et al., 2012). This access to capital fosters entrepreneurship and economic development. Stock markets can facilitate wealth creation by allowing individuals and institutions to invest their savings and grow their wealth over time. By purchasing shares of publicly traded companies, investors can benefit from capital appreciation and dividend income. Owning stocks allows investors to participate in the success of companies and helps individuals build wealth and secure their financial future. Financial markets also promote transparency and good corporate governance (Cheung & Chan, 2004; Jordan, 2004). Listed companies are subject to strict reporting and disclosure requirements that promote accountability and protect interests of shareholders. This accountability contributes to ethical business practices and reduces the risk of fraud or mismanagement. Another important impact of financial markets is job creation. The growth of companies financed through equity markets leads to job creation. As companies expand, they hire more workers, contributing to lower unemployment rates and economic prosperity. Finally, equity markets affect innovation and technology, as well as global capital flows. Stock markets

reward innovation and technological progress. Companies with breakthrough ideas and technologies often go public to raise capital for research and development. This stimulates technological progress and economic growth. They facilitate cross-border investment. International stock exchanges allow foreign investors to participate in the growth of other countries' economies. This global flow of capital increases economic interdependence and cooperation.

Securities markets are affected by many economic dynamics, such as exchange rates, gold prices, corporate governance, and government bonds (Abdalla & Murinde, 1997; Aydemir & Demirhan, 2009; Ehrmann et al., 2011; Gadanez & Mehrotra, 2013; Sensoy & Sobaci, 2014; Erdoğan et al., 2020; He et al., 2023). Among other factors, exchange rates have a direct impact on the attractiveness of a country's stock market to foreign investors. The interaction between exchange rates and stock markets is a complex and multi-layered relationship that can have a significant impact on investors, companies, and the economy as a whole. A weaker local currency can make domestic assets more attractive to foreign investors, who can buy more shares for the same amount of their own currency (Emsen, 2022; Şenol & Selahattin, 2018). Conversely, a strong local currency may discourage foreign investment in the BIST100. Therefore, exchange rate fluctuations may lead to shifts in foreign portfolio investment and thus affect overall market performance (Daly, 1993). Moreover, the exchange rate has a significant impact on the international competitiveness of domestic goods (Ayhan, 2019; Barak & Naimoğlu, 2018). When the Turkish lira is weak relative to other major currencies, Turkish exports become more affordable for foreign buyers, which can boost the performance of export-oriented companies listed in the BIST100. On the other hand, a strong lira can benefit import-dependent companies by lowering the cost of foreign goods and inputs. Gold is an alternative asset for investors, and the price of an alternative would have a strong impact on the stock market (Gokmenoglu & Fazlollahi, 2015; Arouri et al., 2015; Ali et al., 2020; Sidhu & Katoch, 2021). It can be concluded that fluctuations in the gold price can affect investor

sentiment, portfolio allocation, and the performance of the BIST100 index (Gazel, 2016; Emeç & Demirdöğen, 2022). Investors and market participants should closely monitor the movements of gold prices along with other economic and geopolitical factors to make informed decisions about their investments in both gold and equities (İlkhan et al., 2022). In addition, understanding the dynamic interplay between gold and the equity market is critical for managing risk and optimizing investment strategies in an ever-changing financial landscape. Finally, rising or falling government bond yields can have significant effects on the stock market (Clare et al., 1994; Ilmanen, 2003; Durré & Giot, 2007; Waldenström, 2014; Uyar et al., 2016). These effects are mainly driven by changes in interest rates, investor sentiment, and the relative attractiveness of different asset classes. The most important effect of government bond yields on the stock market is interest rate expectations (Deacon & Derry, 1994; De Rezende, 2017), as government bonds are considered relatively safe assets with predictable yields. When yields on these securities rise, they become more attractive to income-seeking investors. As a result, some investors may shift their capital from riskier assets to government bonds in search of higher returns on fixed income securities. This shift in capital allocation may lead to a decline in demand for equities, which may put downward pressure on equity prices. An increase in government bond yields usually leads to higher interest rates across the economy (Chadha et al., 2013; Pratiwi & Mustafa, 2021). Higher interest rates mean that companies, including publicly traded companies, often face higher borrowing costs when they need to raise capital by issuing bonds or loans. Higher borrowing costs can affect corporate profitability and reduce the attractiveness of stocks. As a consequence, the stock prices of some companies may decline as investors reevaluate their investments in light of higher interest costs. Changes in government bond yields can also affect equity valuations. Many investors use discounted cash flow (DCF) models to value stocks. These models discount future cash flows to their present value using a discount rate that often includes government bond yields. When bond yields rise, the discount rate in DCF models also rises, which can lead to lower valuations for stocks. Lower

valuations can affect investors' perceptions of a stock's intrinsic value, potentially leading to lower stock prices. Finally, government bond yields often incorporate inflation expectations (Cieslak & Pflueger, 2023). If yields rise due to higher inflation expectations, investors may become concerned about the purchasing power of future cash flows from stocks. Higher inflation expectations may lead to higher discount rates in valuation models, which could lower stock prices.

NARDL MODEL

The nonlinear ARDL (NARDL) method is a powerful tool for modeling and investigating linear (nonlinear) relationships in time series data (Liang, Troy, & Rouyer, 2020; Allen & McAleer, 2021; Arı, 2022). Its main strength lies in its ability to capture and quantify asymmetries, which makes it valuable for understanding how variables respond to altered conditions or shocks. Researchers in economics, finance, and social sciences often use NARDL to gain deeper insights into complex and nonlinear data patterns. In this paper, we use the NARDL method proposed by Shin, Yu, and Greenwood-Nimmo (2014) to examine the long- and short-term asymmetric effects of the USD/TRY exchange rate, gold price, yield ratio of government bond, and corporate governance index on the BIST100 index. The NARDL approach is a superior method because it can estimate the potentially different asymmetric behavior in the increase and decrease of the explanatory variables, regardless of whether the regressors are I (0), I (1), or cointegrated with each other. The econometric model of the study is as follows:

$$\begin{aligned}
 BST_t = & c + \beta^+ ALT_t^+ + \beta^- ALT_t^- + \theta^+ DBS_t^+ \\
 & + \theta^- DBS_t^- + \eta^+ USD_t^+ + \eta^- USD_t^- \\
 & + \varphi^+ KYT_t^+ + \varphi^- KYT_t^- + \varepsilon_t
 \end{aligned}
 \tag{1}$$

Here BST is BIST100 index, ALT is gold prices series, DBS is government bond yield series, USD is USD/TRY exchange rate series, and KYT is corporate governance index series. Additionally, c is constant term, $\beta^+, \beta^-, \theta^+, \theta^-, \eta^+, \eta^-, \varphi^+, \varphi^-$ are slope parameters and ε_t is error terms. The asymmetric error correction model can be written as in Equation 2:

$$\begin{aligned} \Delta BST_t = & \rho BST_{t-1} + \alpha^+ ALT_{t-1}^+ + \alpha^- ALT_{t-1}^- \quad (2) \\ & + \lambda^+ DBS_{t-1}^+ + \lambda^- DBS_{t-1}^- + \zeta^+ USD_{t-1}^+ \\ & + \zeta^- USD_{t-1}^- + \pi^+ KYT_{t-1}^+ + \pi^- KYT_{t-1}^- + \sum_{j=1}^{p-1} \gamma_j \Delta BST_{t-j} \\ & + \sum_{j=1}^{q-1} (\vartheta_j^+ \Delta ALT_{t-j}^+ + \vartheta_j^- \Delta ALT_{t-j}^-) + \sum_{j=1}^{q-1} (\delta_j^+ \Delta DBS_{t-j}^+ + \delta_j^- \Delta DBS_{t-j}^-) \\ & + \sum_{j=1}^{q-1} (\vartheta_j^+ \Delta USD_{t-j}^+ + \vartheta_j^- \Delta USD_{t-j}^-) + \sum_{j=1}^{m-1} (\psi_j^+ \Delta KYT_{t-j}^+ + \psi_j^- \Delta KYT_{t-j}^-) + \epsilon_t \end{aligned}$$

Testing the asymmetric cointegration has the same procedure as the bounds testing approach of ARDL method proposed by Pesaran, Shin, and Smith (2001). After proving cointegration between

Next, long-run and short-run asymmetries of USD/TRY exchange rate, gold prices, government bond yield ratio, and corporate governance index are tested by performing the Wald test.

DATA AND ANALYSIS

The stock market is affected by many economic

phenomena due to its complicated and interdependent structure. We examine the asymmetric effects of the exchange rate, the gold price, the government bond yield, and the corporate governance index calculated for the stocks traded on the Istanbul Stock Exchange. Since the corporate governance index has been calculated since 2007, the time span in this study is from September 2007 to September 2023. We used weekly data to better capture the pass-through between the variables, as using monthly, quarterly, and annual data would have reduced the degrees of freedom and may not have fully reflected the volatility in the structure of the variables.

Figure 1 shows the weekly observation graph of KYT, BST, ALT, USD and DBS series from September 2007 to September 2023. KYT and BST almost overlap, while the trend of BST and USD is parallel. ALT and DBS have a similar cycle with periods of expansion and contraction. However, the upward and downward trends of these two variables do not coincide with the trend of the BST variable. DBS and ALT generally follow a downward trend when the BST variable increases, and DBS and ALT move in the opposite direction when the BST decreases.

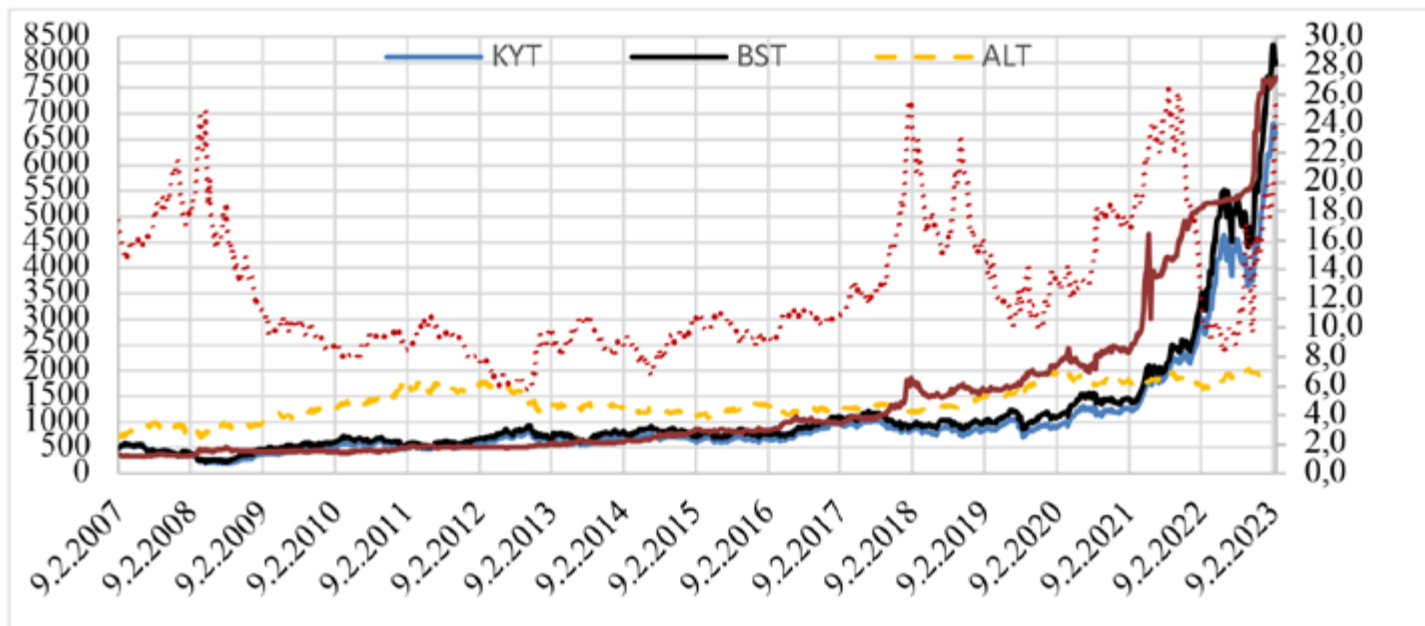


Figure 1. The Graph of Variables

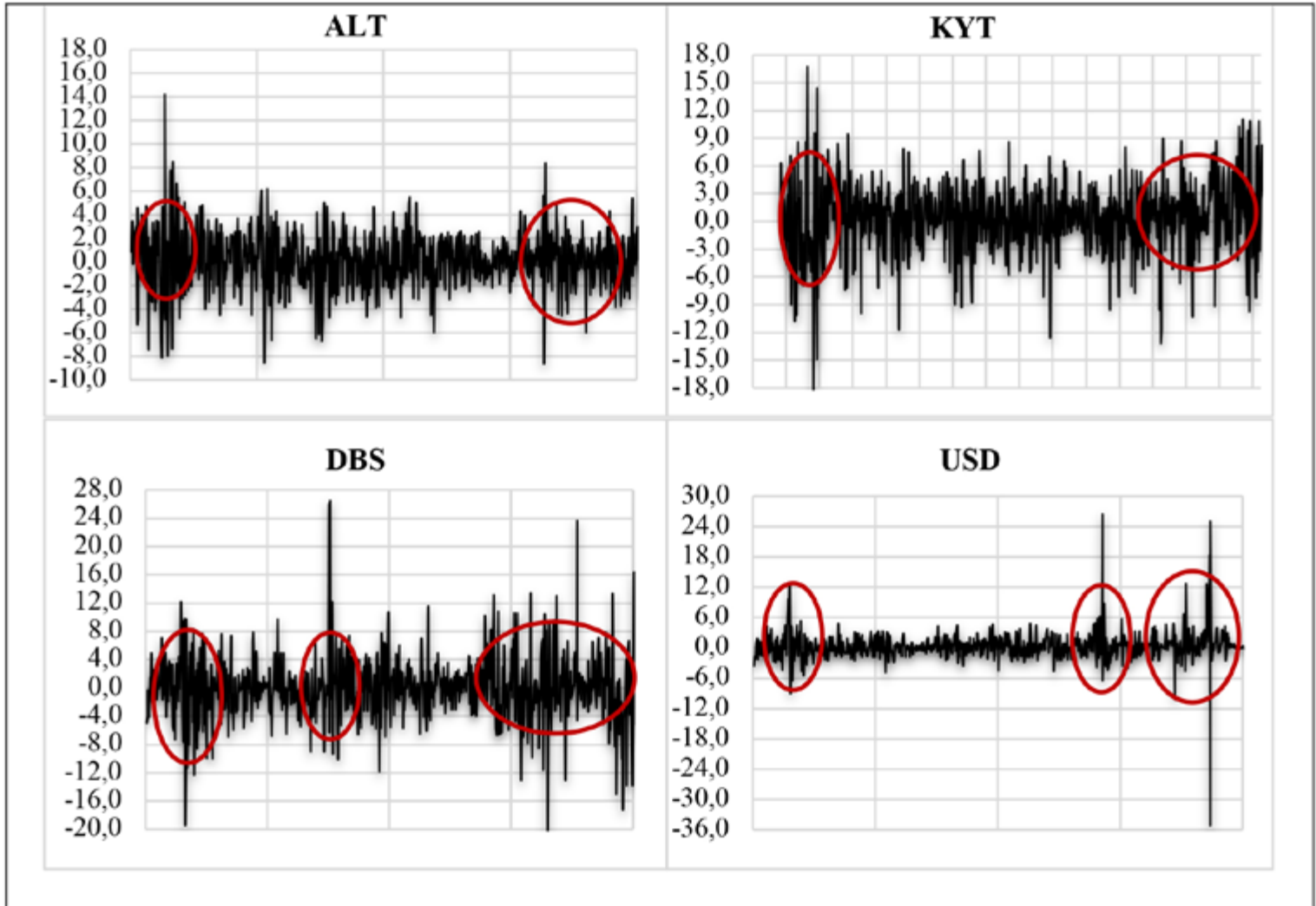


Figure 2. The Return of Variables

Figure 2 shows the return series of the explanatory variables. USD/TRY has the highest fluctuation rate from -36% to 28%. In general, Türkiye has experienced three dramatic shocks to the USD/TRY exchange rate. The first fluctuation occurred at the end of 2008, the second in July 2018, and the last shock covered a large period from 2020 to today. These fluctuations are reflected in the graph. All variables show similar volatility at the beginning and end of the analysis period. Although the fluctuation intervals of the series are close to each other,

the wavelengths of the USD/TRY exchange rate seem to be quite short when volatility is low than when volatility is high. The reason why the USD exchange rate seems to fluctuate in a narrower range than the other series is that the appreciations and depreciations during the crisis periods were very large. The fluctuations during this period are so large that the fluctuations during all other periods appear insignificant. However, if the periods other than the crisis periods were plotted on a graph, the magnitude of the fluctuations would become much clearer.

Table 1. The Summary Statistics

	BST	ALT	USD	KYT	DBS
Mean	6.791	7.212	1.219	6.658	2.474
Median	6.688	7.183	1.047	6.556	2.374
Maximum	9.027	7.618	3.302	8.824	3.286
Minimum	5.392	6.552	0.142	5.262	1.744
Std. Dev.	0.649	0.240	0.829	0.638	0.337
Skewness	1.130	-0.381	0.797	1.059	0.383
Kurtosis	4.966	2.594	2.624	4.899	2.351
Observations	838	838	838	838	838

Table 1 presents the descriptive statistics of the variables used in the analysis. All variables are presented in logarithmic form. Standard deviation is a measure of volatility. Accordingly, the USD variable has the highest volatility with a standard deviation of 0.829, while ALT has the lowest volatility with a standard deviation of 0.240. Gold is often considered a safe haven for investors. This is because gold price series are relatively stable and do not rise or fall too much. The statistics in the table prove the stability of gold price series. The median and mean for gold price are very close. In addition, the fluctuation range is smaller compared to other variables. All these statistics prove why gold is one of the most reliable investment instruments

for investors. In contrast, the exchange rate is much more volatile compared to other variables. The USD fluctuated within a range of about 2225% from its minimum value to its maximum value. In this sense, the exchange rate can be considered as a riskier investment instrument than any other instrument. After the summary statistics have been evaluated, the analysis phase can be carried out. However, at the beginning of the analysis, the variables should be tested for their unit root. We prefer the Ng-Perron unit root test here because it gives superior results than the ADF and PP tests. The following table shows the test statistics of the variables at the level and their first difference, as well as the critical values for each confidence level.

Table 2. Ng-Peron Unit Root Test

Variables	Trend and Constant				Constant Only			
	MZa	MZt	MSB	MPT	MZa	MZt	MSB	MPT
BST	0.31	0.11	0.36	39.34	4.49	3.47	0.77	73.90
D(BST)	-81.70	-6.39	0.08	1.12	-22.02	-3.31	0.15	1.15
ALT	-3.71	-1.35	0.36	24.37	0.56	0.55	0.98	61.90
D(ALT)	-417.82	-14.45	0.03	0.22	-414.45	-14.39	0.03	0.06
DBS	-4.98	-1.40	0.28	17.48	-4.29	-1.41	0.33	5.80
D(DBS)	-36.67	-4.26	0.12	2.59	-3.01	-0.98	0.33	7.72
USD	0.37	0.18	0.48	59.84	2.88	5.14	1.79	291.86
D(USD)	-16.09	-2.83	0.18	5.72	-5.99	-1.68	0.28	4.26
KYT	0.37	0.14	0.39	43.67	4.68	3.26	0.70	62.36
D(KYT)	-418.00	-14.46	0.03	0.22	-417.99	-14.46	0.03	0.06
Significance	Critical Values							
1%	-23.800	-3.420	0.143	4.030	-13.800	-2.580	0.174	1.780
5%	-17.300	-2.910	0.168	5.480	-8.100	-1.980	0.233	3.170
10%	-14.200	-2.620	0.185	6.670	-5.700	-1.620	0.275	4.450

Table 2 shows the results of the Ng-Peron unit root test for the variables. BST is the dependent variable of the NARDL model and therefore it must be I(1) to satisfy the assumption of the model. Accordingly, the null hypothesis of a unit root cannot be rejected at the usual significance levels. For the differentiated BST variable, however, the null hypothesis is rejected at all significance levels, leading us to conclude that the variable BST is I(1). The ARDL or NARDL model assumes that the regressors can be I(0) or I(1), but not I(2). The Ng-Peron test proves stationarity of first differencing for all explanatory variables. In other words, all variables used in the analysis, including the dependent variable, are I(1). The unit root test is the first step of the analysis, and the second step is to determine the lag structure between the dependent and independent variables using VAR analysis. The ARDL or NARDL cointegration test must be performed with a fixed lag of the variables. The lag lengths of the dependent and independent variables must not change during the NARDL

cointegration test. After the cointegration between the variables is established and in the stage of calculating the long-run coefficients, the lags of the variables are allowed to differ. Therefore, the NARDL bounds test should be performed with a constant number of lags determined as a result of the VAR model for both the dependent and independent variables.

Table 3 includes the results of the NARDL cointegration test and the VAR analysis. The VAR analysis suggests 1, 2, or 3 lags for the cointegration test according to the information criteria SC, HQ, and AIC, respectively. We preferred to use the AIC or SC information criteria in this paper. Therefore, the NARDL cointegration test is performed with fixed one- and two-level lags for all variables. The result of the NARDL cointegration test proves the long-run relationship between the variables for both one- and two-level fixed lags of the variables. The NARDL test statistics are 4.806 and 5.528 for the test with 1 and 2 lags, respectively.

Table 3. NARDL Bound Test and VAR Analysis Results

F-Bounds Test				
	Test Statistic	Sig. Level	I(0)	I(1)
F-statistic (1 lag)	4.806	1%	1.85	2.85
F-statistic (2 lags)	5.528	5%	2.11	3.15
		10%	2.62	3.77
VAR Analysis				
Number of Lags	AIC	SC	HQ	
0	-5.241508	-5.190263	-5.221855	
1	-46.47687	-45.96442*	-46.28034	
2	-46.7313	-45.75765	-46.35790*	
3	-46.75460*	-45.31975	-46.20433	
4	-46.72199	-44.82593	-45.99483	
5	-46.71292	-44.35566	-45.80889	
Null Hypothesis for NARDL Bound Test: No levels relationship				

Table 4 shows the estimated long-run coefficients of the NARDL model, the coefficients of the conditional error correction regression, the diagnostic test results, the long-run asymmetry test of Wald, and the long-run asymmetry test of Wald. According to the results, all the long-run asymmetry coefficients are statistically significant, except for the negative asymmetry coefficient of ALT. An increase in the price of gold would lead to a 0.2364% decrease in the BIST100 index. Overall, government bonds have a negative and statistically significant impact on the BIST100 index. The positive coefficient of government bond yield is almost twice as large as the negative coefficient. A 1% increase in the government bond yield would result in a 0.1527% decrease in the BIST100 Index, while a 1% decrease in the government bond yield would only result in a 0.0853% decrease in the BIST100 Index. USD/TRY and Corporate Governance Index have a positive and statistically significant impact on the BIST100 Index. A

1% increase in the USD/TRY exchange rate and Corporate Governance Index would result in a 0.1680% and 0.9737% increase in the BIST100 Index, respectively. Conversely, a 1% decrease in the USD/TRY exchange rate and the Corporate Governance Index would increase the BIST100 by 0.2695% and 0.6662%, respectively. When we compare the coefficients, we conclude that the largest coefficients for both positive and negative asymmetries belong to the Corporate Governance Index. The results of the conditional error correction regression estimated by the stepwise regression method are shown on the right side of Table 4. We omit the explanatory variables that have a significance level of 5% or less. The error correction coefficient is negative and statistically significant. The coefficient implies that 0.0879 of a shock to the BIST100 index would be removed in one week. Thus, the total effect of a shock on the BIST100 index disappears after about 11 weeks.

Table 4. NARDL Long-run Coefficients, Error Correction Regression and Asymmetry Test

Long-Run Asymmetric Coefficients				Conditional Error Correction Regression			
Variable	Coeff.	Std. Error	Prob.	Variable	Coeff.	Std. Error	Prob.
Dependent Variable: BST				Dependent Variable: D(BST)			
ALT_P	-0.2364	0.068	0.0005	Constant	0.5212	0.079	0.0000
ALT_N	0.0348	0.040	0.3813	BST(-1)	-0.0832	0.013	0.0000
DBS_P	-0.1527	0.029	0.0000	ALT_P	-0.0202	0.006	0.0011
DBS_N	-0.0853	0.033	0.0100	ALT_N	0.0033	0.003	0.3358
USD_P	0.1680	0.056	0.0026	DBS_P(-1)	-0.0125	0.003	0.0000
USD_N	0.2695	0.088	0.0023	DBS_N(-1)	-0.0073	0.003	0.0259
KYT_P	0.9737	0.047	0.0000	USD_P(-1)	0.0136	0.005	0.0035
KYT_N	0.6662	0.052	0.0000	USD_N(-1)	0.0230	0.007	0.0015
Constant	6.2547	0.025	0.0000	KYT_P(-1)	0.0818	0.012	0.0000
ARCH Test				LM Test			
Test Stat.	Prob.	Test Stat	Prob.	KYT_N(-1)	0.0555	0.011	0.0000
3.156	0.0760	1.797	0.1665	D(KYT_N)	0.9148	0.019	0.0000
Variable		Wald.L		Wald.S		D(KYT_P)	
DBS		3.386*		Null		0.9487	
USD		4.940**		0.086		D(USD_P)	
KYT		12.062***		6.836***		-0.1051	
						D(DBS_N)	
						-0.0519	
						D(KYT_N(-1))	
						0.1471	
						D(BST(-1))	
						-0.0702	
						D(USD_N(-1))	
						-0.0493	
						D(USD_N(-2))	
						-0.0455	
						CointEq(-1)	
						-0.0879	
						0.011	
						0.0000	

Note: (*), (**) and (***) are significant levels at 10%,5% and 1%, respectively.

The diagnostic test must be performed to indicate the validity of the estimated regression model. Therefore, we performed the ARCH test for heteroscedasticity and the LM test for serial correlation. Both tests show that the estimated models are valid. The next step is to examine the long-run and short-run asymmetry tests using the estimated coefficients. In the table, the test for long-run asymmetric effects is labeled Wald.L, while the test for short-run asymmetric effects is labeled Wald.S. In the table, there are no asymmetry tests for ALT. This is because the long-run coefficient of ALT_P, which expresses the increase in gold prices, is statistically significant, while the coefficient of ALT_N is not. Therefore, no asymmetry tests are performed for a non-significant coefficient. The test for long-term asymmetric effects was performed for DBS, but the test for short-term asymmetric effects could not be performed because there is no coefficient for D(DBS_P) in the conditional error correction regression. Accordingly, the null hypothesis that the coefficients of DBS_P and DBS_N are equal is rejected at the 10% level. The Wald test, calculated at 3.386, suggests that domestic government bond yields have asymmetric effects on the BIST100. According to the long-run coefficients, the effect of an increase in productivity GDS on the BIST100 is twice as large as the effect of a decrease in productivity GDS. In other words, an increase in interest rates has a much larger effect on the BIST100 index than a decrease. Both long-run and short-run asymmetry tests were conducted for the USD coefficient. The Wald value of the long-run asymmetry test is calculated to be 4.94. The null hypothesis that $USD_P=USD_N$ is rejected at a 5% significance level for this value. The effects of exchange rate appreciation and depreciation on the BIST100 are not equal. Exchange rate depreciation has a larger impact on the BIST100 than appreciation. The short-term test statistic for the USD is calculated as 0.086. This test statistic cannot be rejected at any significance level. Thus, while the short-run impact of the exchange rate on the BIST100 index is symmetric, the long-run impact of the USD variable is asymmetric. Finally, the short-run and long-run Wald test statistics for the KYT variable are calculated to be 12.062 and 6.836, respectively. Both values show that the null hypothesis H_0 is rejected at all significance levels. This means that

increases and decreases in the KYT variable do not have the same effect on the BIST100. According to the long-run coefficients, an increase in KYT leads to a 0.9737% increase in the BIST100, while a decrease in KYT leads to a 0.6662% increase in the same variable. These coefficients are not statistically equal. In other words, an increase in KYT has a much larger effect on BIST100.

DISCUSSION

Gold, foreign exchange and government bonds are alternatives to the stock market. A fluctuation in these indicators naturally affects the stock market, and a fluctuation in the stock market naturally affects other markets (Siddiqui & Roy, 2019; Okere et al., 2021; Kumar et al., 2023). In this study, we used four different indicators that are likely to affect the BIST100 index, but many factors such as inflation rates, crises, and shocks affect the stock markets (Bekaert & Engstrom, 2010; Ambros et al., 2021; Ahmed et al., 2023). The fact that some factors are not directly observable and some data are published at most monthly led us to use the price of gold, government bond yields, the dollar exchange rate, and corporate governance data. Economics explains the movements and correlations of these markets on a theoretical basis. In reality, inflation and interest rates underlie nearly all factors. The real interest rate is the difference between the nominal interest rate and the expected inflation rate. An increase in the inflation rate leads to an increase in inflation expectations (Chernov & Mueller, 2012; Coibion et al., 2020) and thus to an increase in the nominal interest rate. When analyzing the main determinants of inflation in Türkiye, the most important trigger is the exchange rate (Kandil et al., 2007). Türkiye imports a significant share of its intermediate goods, including exports. A high import ratio means that the prices of all consumer goods are sensitive to the exchange rate. As a result, the exchange rate has a direct impact on inflation. High inflation means high interest rates (Cologni & Manera, 2008). Interest rates, in turn, directly affect investment instruments such as the price of government bonds, the stock market and gold (Cengiz, 2010; Tily, 2012). At this point, an increase in interest rates leads to an increase in the productivity of government bonds. High interest rates lead to high risk-free returns for fund owners. Investors will invest their savings in deposit

accounts rather than in assets such as bonds, the stock market, or gold. Therefore, demand for bonds will decline. A decrease in the demand for bonds will lead to a decrease in the price of bonds and thus an increase in the interest rate, which expresses the return on bonds. Consequently, bond prices, exchange rates, gold prices and the stock market index as a whole are influenced by similar macro variables and interact with each other.

Our results are in line with economic expectations. Gold, government bonds and the exchange rate offer investors alternative investment instruments to the stock market. An increase in the price of gold will result in more funds flowing into this market, i.e., the share of funds in the stock market will decrease. A decrease in funds in the stock market will lead to a decrease in demand and thus a decrease in the BIST100 index. Therefore, an increase in the price of gold and government bond yields will lead to a decrease in the BIST100 index. The situation is somewhat different for the exchange rate. As mentioned earlier, an increase in the exchange rate puts upward pressure on inflation. An increase in the price of goods and services leads to an increase in the price of stocks, which behave exactly like goods or services. Another effect of the exchange rate is reflected in the stock market through exports. A decrease in the value of the local currency against a foreign currency means that domestically produced goods and services are cheaper abroad. As a result, an increase in the exchange rate leads to an increase in exports and an improvement in the outlook for the balance sheets of exporting companies. The demand for the shares of highly profitable company increases, and this increase in demand leads to an increase in the BIST100 index as a whole. The results of the analysis show that gold, government bonds and the exchange rate of the BIST100 are exactly in line with theoretical expectations.

CONCLUSION

This study examines the impact of gold price, USD exchange rate, government bond yields, and corporate governance index, which expresses the degree of institutionalization of listed companies, on the BIST100 index for the period between 2007 and 2023. The results show that gold price and government bond yields have a

negative impact on the BIT100, while USD exchange rate and corporate governance index have a positive impact on the BISTY100. According to the NARDL model, the Corporate Governance Index variable has the highest coefficient. The results of the model also show that an increase in the gold price lowers the BIST100 index, while a decrease in the gold price has no statistically significant effect on the index. In the long run, the corporate governance index, the USD exchange rate, and the government bond variables have asymmetric effects on the BIST100. However, in the short run, only the corporate governance index has asymmetric effects. According to the error correction model, about 9% of a shock to the BIST100 index stabilizes after one week. This means that a shock to the BIST100 index fully stabilizes after about 12 weeks or three months.

REFERENCES

- Abdalla, I. S., & Murinde, V. (1997). Exchange rate and stock price interactions in emerging financial markets: evidence on India, Korea, Pakistan and the Philippines. *Applied Financial Economics*, 7(1), 25-35.
- Ahmed, S., Hasan, M. M., & Kamal, M. R. (2023). Russia–Ukraine crisis: The effects on the European stock market. *European Financial Management*, 29(4), 1078-1118.
- Allen, D. E., & McAleer, M. (2021). A Nonlinear Autoregressive Distributed Lag (NARDL) analysis of the ftse and S&P500 indexes. *Risks*, 9(11), 195.
- Ali, R., Mangla, I. U., Rehman, R. U., Xue, W., Naseem, M. A., & Ahmad, M. I. (2020). Exchange rate, gold price, and stock market nexus: A quantile regression approach. *Risks*, 8(3), 86.
- Ambros, M., Frenkel, M., Huynh, T. L. D., & Kilinc, M. (2021). COVID-19 pandemic news and stock market reaction during the onset of the crisis: evidence from high-frequency data. *Applied Economics Letters*, 28(19), 1686-1689.
- Arı, Y. (2022). *ARDL Sınır Testi Uygulamaları Üzerine Tartışmalar: 21. Yüzyılda İktisadi Anlamak: Güncel Ekonometrik Zaman Serileri Çalışmaları (1. baskı)*. Ankara: Gazi Kitabevi
- Arouri, M. E. H., Lahiani, A., & Nguyen, D. K. (2015). World gold prices and stock returns in China: Insights for hedging and diversification strategies. *Economic Modelling*, 44, 273-282.
- Aydemir, O., & Demirhan, E. (2009). The relationship between stock prices and exchange rates: Evidence from Turkey. *International Research Journal of Finance and Economics*, 23(2), 207-215.
- Ayhan, F. (2019). Türkiye ekonomisinde döviz kuru oynaklığının dış ticaret üzerindeki etkisinin analizi. *Business and Economics Research Journal*, 10(3), 629-647.
- Barak, D., & Naimoğlu, M. (2018). Reel döviz kurunun dış ticaret üzerindeki etkisi: Kırılgan Beşli örneği. *Ömer Halisdemir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 11(2), 82-95.
- Bekaert, G., & Engstrom, E. (2010). Inflation and the stock market: Understanding the “Fed Model”. *Journal of Monetary Economics*, 57(3), 278-294.
- Cengiz, V. (2010). Keynesyen ve monetarist görüşte parasal aktarım mekanizması: bir karşılaştırma. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 22(1), 115-127.
- Chadha, J. S., Turner, P., & Zampolli, F. (2013). *The interest rate effects of government debt maturity*. BIS paper (no:415) Available at: https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=2282396
- Chernov, M., & Mueller, P. (2012). The term structure of inflation expectations. *Journal of financial economics*, 106(2), 367-394.
- Cheung, S. Y., & Chan, B. Y. (2004). Corporate governance in Asia. *Asia Pacific Development Journal*, 11(2), 1-32.
- Cieslak, A., & Pflueger, C. (2023). Inflation and asset returns. *Annual Review of Financial Economics*, 15.
- Clare, A. D., Thomas, S. H., & Wickens, M. R. (1994). Is the gilt-equity yield ratio useful for predicting UK stock returns?. *The Economic Journal*, 104(423), 303-315.
- Coibion, O., Gorodnichenko, Y., Kumar, S., & Pedemonte, M. (2020). Inflation expectations as a policy tool?. *Journal of International Economics*, 124, 103297.
- Cognigni, A., & Manera, M. (2008). Oil prices, inflation and interest rates in a structural

- cointegrated VAR model for the G-7 countries. *Energy Economics*, 30(3), 856-888.
- Daly, D. J. (1993). Porter's diamond and exchange rates. *MIR: Management International Review*, 119-134.
- De Rezende, R. B. (2017). The interest rate effects of government bond purchases away from the lower bound. *Journal of International Money and Finance*, 74, 165-186.
- Deacon, M., & Derry, A. (1994). Estimating market interest rate and inflation expectations from the prices of UK government bonds. *Bank of England Quarterly Bulletin*, 34(3), 232-240.
- Durré, A., & Giot, P. (2007). An international analysis of earnings, stock prices and bond yields. *Journal of Business Finance and Accounting*, 34(3-4), 613-641.
- Ehrmann, M., Fratzscher, M. & Rigobon, R. (2011). Stocks, bonds, money markets and exchange rates: measuring international financial transmission. *Journal of Applied Econometrics*, 26(6), 948-974.
- Emeç, A. S., & Demirdöğen, Y. (2022). Altın fiyatlarının BIST100 endeksi üzerine etkisi: varyansta nedensellik Analizi. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 27(4), 547-561.
- Emsen, H. S. (2022). Dolarizasyon ve borsa ilişkileri: Türkiye üzerine incelemeler. *Uluslararası Ekonomi Siyaset İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi*, 5(1), 29-48.
- Erdoğan, S., Gedikli, A., & Çevik, E. İ. (2020). Volatility spillover effects between Islamic stock markets and exchange rates: Evidence from three emerging countries. *Borsa Istanbul Review*, 20(4), 322-333.
- Erel, I., Julio, B., Kim, W., & Weisbach, M. S. (2012). Macroeconomic conditions and capital raising. *The Review of Financial Studies*, 25(2), 341-376.
- Gadanecz, B., & Mehrotra, A. N. (2013). The exchange rate, real economy and financial markets. *BIS Paper*, (73b).
- Gazel, S. (2016). Cointegration and causality between BIST100 index and gold price. *International Journal of Business and Management Studies*, 5(02), 337-344.
- Gokmenoglu, K. K., & Fazlollahi, N. (2015). The interactions among gold, oil, and stock market: Evidence from SandP500. *Procedia Economics and Finance*, 25, 478-488.
- He, X., Gokmenoglu, K. K., Kirikkaleli, D., & Rizvi, S. K. A. (2023). Co-movement of foreign exchange rate returns and stock market returns in an emerging market: Evidence from the wavelet coherence approach. *International Journal of Finance and Economics*, 28(2), 1994-2005.
- İlkhani, C., Çevikgil, D., Aydın, B., & Zeren, F. (2022). Altın fiyatları, ABD doları ve BIST100 endeksi arasındaki ilişkinin incelenmesi: Türkiye örneği. *Malatya Turgut Özal Üniversitesi İşletme ve Yönetim Bilimleri Dergisi*, 3(1), 46-53.
- Ilmanen, A. (2003). Stock-bond correlations. *The Journal of Fixed Income*, 13(2), 55.
- Jordan, C. (2004). *The conundrum of corporate governance*. Brook. J. Int'l L., 30, 983.
- Kanasro, H. A., Junejo, M. A., & Junejo, M. A. (2011). Analyzing the stock markets role as a source of capital formation in Pakistan. *Pakistan Journal of Commerce and Social Sciences (PJCSS)*, 5(2), 273-282.
- Kandil, M., Berument, H., & Dincer, N. N. (2007). The effects of exchange rate fluctuations on economic activity in Turkey. *Journal of Asian Economics*, 18(3), 466-489.
- Kumar, S., Kumar, A., & Singh, G. (2023). Causal relationship among international crude oil, gold, exchange rate, and stock market: Fresh evidence from NARDL testing approach. *International*

- Journal of Finance and Economics*, 28(1), 47-57.
- Liang, C. C., Troy, C., & Rouyer, E. (2020). US uncertainty and Asian stock prices: Evidence from the asymmetric NARDL model. *The North American Journal of Economics and Finance*, 51, 101046.
- Machlup, F. (1940). *The stock market, credit and capital formation [online]*. Alabama: Ludwig von Mises Institute. Available from: [https://books.google.com.tr/books?id=LjeLzbc9GiYC&lpg=PA1&dq=Machlup%2C%20F.%20\(1940\).%20The%20stock%20market%2C%20credit%20and%20capital%20formation.%20Ludwig%20von%20Mises%20Institute&lr&hl=tr&pg=PA1#v=onepage&q=Machlup,%20F.%20\(1940\).%20The%20stock%20market,%20credit%20and%20capital%20formation.%20Ludwig%20von%20Mises%20Institute&f=true](https://books.google.com.tr/books?id=LjeLzbc9GiYC&lpg=PA1&dq=Machlup%2C%20F.%20(1940).%20The%20stock%20market%2C%20credit%20and%20capital%20formation.%20Ludwig%20von%20Mises%20Institute&lr&hl=tr&pg=PA1#v=onepage&q=Machlup,%20F.%20(1940).%20The%20stock%20market,%20credit%20and%20capital%20formation.%20Ludwig%20von%20Mises%20Institute&f=true)
- Mishkin, F. S. (2012). *The Economics of money, banking and financial markets (Global edition): The Pearson Series in Economics*. Pearson Education Press.
- Okere, K. I., Muoneke, O. B., & Onuoha, F. C. (2021). Symmetric and asymmetric effects of crude oil price and exchange rate on stock market performance in Nigeria: Evidence from multiple structural break and NARDL analysis. *The Journal of International Trade and Economic Development*, 30(6), 930-956.
- Pesaran, M. H., Shin, Y., & Smith, R. J. (2001). Bounds testing approaches to the analysis of level relationships. *Journal of Applied Econometrics*, 16(3), 289-326.
- Pratiwi, C. J., & Mustafa, M. H. (2021). The analysis the effect of macroeconomic factors on Indonesia 10-year government bond yield. *Dinasti International Journal of Digital Business Management*, 2(3), 471-481.
- Şenol, Z., & Selahattin, K. O. Ç. (2018). Yabancı portföy yatırımları, borsa ve makroekonomik değişkenler arası ilişkilerin VAR yöntemiyle analizi: Türkiye örneği. *Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi*, (21), 1-20.
- Sensoy, A., & Sobaci, C. (2014). *Effects of volatility shocks on the dynamic linkages between exchange rate, interest rate and the stock market: The case of Turkey*. *Economic Modelling*, 43, 448-457.
- Shin, Y., Yu, B., & Greenwood-Nimmo, M. (2014). Modelling asymmetric cointegration and dynamic multipliers in a nonlinear ARDL framework. *Festschrift in Honor of Peter Schmidt: Econometric Methods and Applications*, 281-314.
- Siddiqui, S., & Roy, P. (2019). Predicting volatility and dynamic relation between stock market, exchange rate and select commodities. *Acta Universitatis Agriculturae et Silviculturae Mendelianae Brunensis*, 67(6).
- Sidhu, A., & Katoch, R. (2021). Do international gold prices and nse nifty 50 move together?. *Advances in Mathematics: Scientific Journal*, 10(1), 497-506.
- Smith Jr, C. W. (1988). Raising capital: Theory and evidence. *The Investment Banking Handbook*, 11(7), 71.
- Tily, G. (2012). Keynes's monetary theory of interest. *BIS Paper*, (65c).
- Uyar, U., Kangallı Uyar, S. G., & Gökçe, A. (2016). Gösterge faiz oranı dalgalanmaları ve BIST endeksleri arasındaki ilişkinin eşanlı kantil regresyon ile analizi. *Ege Academic Review*, 16(4).
- Waldenström, D. (2014). Swedish stock and bond returns, 1856–2012. *Working Paper*, No. 2014:5. Available at: <http://hdl.handle.net/10419/123793>

**CRM (CUSTOMER RELATIONSHIP MANAGEMENT)
KAVRAMI ÜZERİNE YAPILAN ÇALIŞMALARIN
VOSVIEWER İLE BİBLİYOMETRİK ANALİZİ**

BIBLIOMETRIC ANALYSIS OF STUDIES ON THE
CONCEPT OF CRM (CUSTOMER RELATIONSHIP
MANAGEMENT) WITH VOSVIEWER

Serpil ÜNAL KESTANE

19

CRM (CUSTOMER RELATIONSHIP MANAGEMENT) KAVRAMI ÜZERİNE YAPILAN ÇALIŞMALARIN VOSVIEWER İLE BİBLİYOMETRİK ANALİZİ

BIBLIOMETRIC ANALYSIS OF STUDIES ON THE CONCEPT OF CRM (CUSTOMER RELATIONSHIP MANAGEMENT) WITH VOSVIEWER

*Serpil ÜNAL KESTANE

Anahtar Kelimeler:

Müşteri İlişkileri
Yönetimi,
CRM,
Bibliyometrik Analiz,
Vosviewer.

Keywords:

Customer Relationship
Management,
CRM,
Bibliometric Analysis,
Vosviewer.

*Doç.Dr., Dokuz Eylül Üniversitesi,
İzmir Meslek Yüksekokulu,
Pazarlama ve Dış Ticaret Bölümü,
serpil.kestane@deu.edu.tr, ORCID:
0000-0002-7520-7247

Alıntılanmak için/Cite as: Ünal
Kestane S. (2024). CRM (Customer
Relationship Management) kavramı
üzerine yapılan çalışmaların
vosviewer ile bibliyometrik analizi.
Çukurova Üniversitesi Sosyal
Bilimler Enstitüsü Dergisi 311-329

ÖZ

Bu çalışmada, CRM (Customer Relationship Management -Müşteri İlişkileri Yönetimi) kavramı ve kavramın geçirdiği evrime değinilerek, bu alanda yapılan çalışmaların bir haritasını çıkarmak hedeflenmiştir. Çalışmada, nicel veriler kapsamında, CRM'e ilişkin literatürün bibliyometrik analiz kullanılarak sistemli bir özeti çıkartılmıştır. Böylece kavrama yönelik eğilimlerin ve bu alandaki boşlukların ne olduğu ortaya çıkartılmaya çalışılmıştır. Analiz birimi olarak Web of Science veri tabanında taranan ve 1996-2023 yılları arasında yayınlanmış toplamda 2869 makale baz alınmıştır. CRM ile ilgili makalelerin yayın yıllarına göre dağılımına bakıldığında 1996 yılında ilk ve tek makalenin yayınlandığı, en fazla yayımın ise 2017 (343 yayım) yılında gerçekleştiği görülmektedir. Konuyla ilgili en çok İşletme alanında yayın yapıldığı, en çok yayın yapan ilk üç yazarın ise Kumar, V. , Van Del Poel ve Dirk ile Reinart ve Werner, J. olduğu görülmektedir. En fazla atıf alan yazar Verhoef, Peter C., en fazla atıf alan ülke ABD ve en fazla atıf alan kurum ise Islamic Azad Üniversitesidir. CRM ile ilgili yayınlarda en sık kullanılan anahtar sözcüklere bakıldığında "customer relationship management", "crm", "customer relationship management (crm)" ifadeleri başı çekmektedir. Ancak 2020'li yıllardan itibaren ise "customer engagement, social crm, data mining, machine learning" gibi anahtar kelimelerin de çalışmalarda yer aldığı gözlenmektedir.

ABSTRACT

In this study, the concept of Customer Relationship Management (CRM) and its evolution are addressed with the aim of mapping the landscape of research conducted in this field. The study systematically summarizes the literature on CRM using bibliometric analysis of quantitative data. Thus, efforts are made to reveal trends related to the concept and to identify gaps in the field. The analysis is based on a total of 2869 articles published between 1996 and 2023, retrieved from the Web of Science database. Examining the distribution of CRM-related articles by publication year, the first and only one article was published in 1996, and the highest number of publications, with 343 articles, occurred in 2017. It is observed that the majority of publications are in the field of Business, and the top three authors with the highest number of publications are Kumar, V., Van Del Poel and Dirk, and Reinart and Werner, J. The author with the highest number of citations is Verhoef, Peter C., the country with the highest number of citations is the United States, and the institution with the highest number of citations is the Islamic Azad University. When examining the most frequently used keywords in CRM publications, "customer relationship management", "crm" and "customer relationship management (crm)" are the leading expressions. However, from the 2020s onwards, keywords such as "customer engagement, social CRM, data mining, machine learning" are also observed in the studies.

GİRİŞ

Müşteri ilişkilerini yönetmenin değeri ve önemi uzun süredir bilinmesine rağmen, son 30 yılda ilginin yeniden canlandığı görülmektedir. Uzun vadeli müşteri ilişkilerinin geliştirilmesi ve sürdürülmesini kolaylaştırmak amacıyla bilgi iletişim teknolojileri ile birlikte daha etkili ve strateji temelli uygulamalara gerek duyulmaktadır. Bu kapsamda ilişki pazarlaması ilkeleri ile desteklenen müşteri ilişkileri yönetiminin (Customer Relationship Management- CRM) önemi ortaya çıkmaktadır. CRM, hem pazarlama hem de teknoloji alanında başarı ve başarısızlık öyküleri ile dolu bir geçmişe sahip olmakla birlikte inişli çıkışlı ilgiye maruz kalan önemli bir araştırma alanı olmuştur (Harrigan & Miles, 2014, s. 111). Bir strateji ve teknoloji olarak CRM uzun bir evrimsel yolculuktan geçmiştir. İlk teknolojik yaklaşımlardan sonra bu süreç hem kavramsal hem de uygulama açısından önemli bir olgunluğa ulaşmıştır. Elbette bu evrim özellikle dijital dönüşümün ışığında devam etmektedir (Kumar & Reinartz, 2018, s. 12).

Günümüzde dijitalleşmenin giderek artması, var olan olgu ve uygulamaları da hızla değiştirmektedir. Teknoloji, bu değişimi yönlendiren ve mümkün kılan birçok faktörle bugün yaşamın büyük ve ayrılmaz bir parçasıdır. Müşteriler teknoloji konusunda giderek daha bilgili hale geldikçe, hızlı ve sorunsuz dijital deneyimler talep etmekte ve ihtiyaçlarına anında çözüm beklemektedirler. Buna karşılık firmalar, teknolojinin uygulanmasını hızlandırarak, süreçleri, organizasyon yapılarını ve iş modellerini yeniden icat ederek iş yapma biçimlerini değiştirmektedir. Özellikle dört "yeni çağ teknolojisi" – Nesnelerin İnterneti (IoT), Yapay Zeka (AI), Makine Öğrenimi (ML) ve Blockchain yaygın olarak geleceğin yolu olarak kabul edilmekte ve önümüzdeki yıllarda hız kazanması beklenen diğer trendlerin temelini oluşturmaktadır (Kumar vd., 2021, s. 867). Bu dört yeni çağ teknolojisi CRM strateji ve uygulamalarında da gelişmelere ve yeniliklere neden olacaktır. Bu nedenle CRM'in henüz evrimini tamamladığını söylemek mümkün değildir. CRM ile ilgili akademik literatürün bunlara ve hızla gelişen bu alandaki diğer gelişmelere ne ölçüde ayak uydurduğu, keşfedilmeye hazır bir alandır.

Son yıllarda bir araştırma alanında üretilen bilginin

performansının, gelişiminin hangi yönlerde olduğu, bunun nasıl izlenebileceği, nasıl ölçülebileceğine yönelik araçların geliştirilmesi konusunda çok çeşitli çabalar yer almaktadır. Bibliyometrik analiz de bu amaçlara hizmet eden ve araştırmacılar tarafından sıkça kullanılan araçlardan birisidir. Bibliyometrik analizde temel amaç, belirli bir bilimsel alandaki literatürü tanımak, değerlendirmek ve anlamaktır. Bu açıdan bibliyometrik analiz, herhangi bir çalışma alanının ya da disiplinin entelektüel yapısını, alandaki gelişimi, yazarlar-konular-çalışmalar arasındaki ilişkileri haritalamak için kullanılır (Öztürk & Gürler, 2021, s. 2). Bu nedenle bu çalışmada, CRM'nin durumunun gözden geçirilmesi için mevcut literatür bibliyometrik analizin takip ettiği sistematik niceliksel literatür taraması (SQLR) aracılığıyla, CRM literatüründen ortaya çıkan ana temaları (önceden ortaya çıkan makaleler ve konular) ortaya çıkararak bu alana genel bir bakış sunmak amaçlanmıştır.

KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Araştırmanın bu kısmında CRM kavramına açıklık getirilmeye çalışılmış, ayrıca kavramın felsefesine hâkim olabilmek için ortaya çıktığı tarihten günümüze kadar geçirdiği evrime de yer verilmiştir.

Web of Science'de CRM konusunda bibliyometrik araştırma yapan makaleler incelendiğinde toplam 9 adet açık erişim sağlayan makaleye ulaşılmıştır. Bu araştırmalarda müşteri ilişkileri yönetiminde yapay zekâ (Ledro vd.,2022), Doğu Asya, Kuzey Amerika ve Avrupa ülkelerinde CRM ile ilgili karşılaştırmalar (Liu vd. (2020), CRM'de Büyük Veri (Del vd., 2021), iş süreçleri yönetimi, tedarik zinciri 4.0 uygulamalarında sosyal medya (Lizano-Mora vd., 2021), konaklama ve turizmde inovasyon (Omerzel, 2016), CRM'den sosyal CRM'e Tüketici araştırmaları (Perez-Vega vd., 2022), CRM'in arkasında ne var? (Araújo vd., 2018), Pazarlama Bilimi Akademisi Dergisi (JAMS)'ın pazarlama disiplini inceleme ve geliştirme ve bilimsel araştırma ile uygulama arasında hayati bir bağlantı olarak hizmet etme misyonuna sadık kalıp kalmadığını tespit etmeye yönelik konular (Borah vd., 2023) ele alınmıştır. Yukarıda verilen makaleler incelendiğinde Perez-Vega vd. (2022) ile Araujo vd. (2018)'nin yaptığı çalışmaların bu çalışma ile daha

bağlantılı olduğu düşünülmektedir.

Perez-Vega vd. (2022) çalışmalarında daha çok sosyal CRM konusunu ele alarak, scopus veri tabanındaki 2021 Nisan ayına kadar yayınlanan toplam 142 dokümanı kullanmışlardır. Sistematik bir literatür taraması ve bibliyometrik analiz yoluyla “CRM ve performans üzerindeki etkisi, sosyal medya yetenekleri ve CRM, CRM süreçleri ve strateji” şeklinde üç tema belirlemişlerdir. Konuyla ilgili en fazla makaleyi (5 makale, 199 alıntıyla) Paul Harrigan’ın yayınladığını, onu Muhammad Anshari izlediğini belirtmişlerdir. Bu alandaki en aktif kuruluşların ise sırasıyla Hindistan Teknoloji Enstitüsü, Kharagpur ve Lefkoşa Üniversitesi, Kuzey Arizona Üniversitesi olduğunu açıklamışlardır.

Araujo vd. (2018) ise “What’s Behind CRM Research? A Bibliometric Analysis of Publications in the CRM Research Field” adlı çalışmalarında Web of Science veri tabanında bibliyometrik analiz çalışması yapmışlardır. Bibliyometrik yöntem kullanmanın en büyük avantajlarından birinin alt alanların belirlenmesi olduğunu vurgulamışlardır ve en çok kullanılan yayınları metodoloji, ilişkisel pazarlama, hizmet kalitesi ve müşteri sadakati, pazar odaklı stratejinin sonuçları, CRM teorisi ve pratik sonuçları, stratejik yönetim ve müşteri değeri adı altında yedi alt kategoriye ayırmışlardır.

Bu araştırma ise yukarıda bahsedilen CRM ile ilgili diğer bibliyometrik analizlerden çeşitli yönlerden ayrılmaktadır. İlk olarak araştırma, belirli bir bağlama veya CRM kullanımından elde edilen sonuçlara odaklanmadan, CRM alanının haritasını çıkarmayı amaçlamaktadır. Ayrıca bu araştırma Web of Science’da 1996 yılından günümüze yayınlanan CRM ile ilgili tüm araştırma makalelerini kapsamaktadır. Bu açıdan, CRM’le ilgili daha geniş bir perspektifi ele almakta ve aynı zamanda tarihsel olarak CRM’le ilgili çalışmaların eğilimine de ışık tutmaktadır. Sonuç olarak, bu çalışmada aşağıdaki araştırma sorularına (AS) yanıt aranmıştır:

AS1: CRM’deki mevcut yayın eğilimi nedir?

AS2: CRM ile ilgili en çok yayın yapan yazarlar kimlerdir?

AS3: CRM ile ilgili en çok atıf alan yazarlar, ülke ve kurumlar hangileridir?

AS4: CRM ile ilgili hangi temalar bilim insanları arasında popüler konulardır?

AS5: CRM alanında literatürde hangi boşluklar vardır ve gelecekteki araştırma alanları nelerdir?

CRM Kavramı

Kökleri ilişki pazarlaması teorisine dayanan CRM’in tam olarak ne olduğu, en iyi nasıl uygulanacağı, hatta müşteri etkileşimini geliştirme konusunda nasıl bir rol oynaması gerektiği ile ilgili literatürde bir karışıklık hakimdir. Çünkü CRM Bilgi Teknolojileri (BT), stratejik ve yönetim perspektifi ve diğer uygulayıcılar açısından farklı şekillerde değerlendirilmekte ve ele alınmaktadır. Örneğin BT perspektifi CRM’i yazılımsal açıdan ele almakta, CRM ile teknoloji arasında bir bağlantıya yol açan yazılım programlarına dayanmaktadır. Bu bağlamda tüm yazılım uygulamaları ve güncellemeleri, veri toplamının ve müşterilerle etkileşim kurmanın yeni yollarının geliştirilmesine odaklanmıştır. Bu yüzden de uluslararası iş bağlamında, BT yönlü CRM araçları dünyadaki herhangi bir oyuncu tarafından kolayca benimsenebilir durumdadır (Rîpa, 2022, s. 1067). Stratejik ve yönetsel açıdan bakıldığında CRM, müşteri kazanımı, müşteri geliştirme, kar artışı ve sadakatin sağlanması gibi kavramlara odaklanarak müşterilerin rotasını yönetme süreci olarak görülmektedir. Bununla birlikte pek çok danışmanlık firması ve uygulayıcı işletmeler, endüstri analistleri ve yönetim danışmanları da CRM hakkında kendi pozisyonuna, durumuna, deneyimine ve motivasyonlarına göre şekillenen sayısız görüşe sahip olup kendi tanımlarını ve kavramsallaştırmalarını yaratmış ve yaratmaya da devam etmektedirler. Bu yüzden CRM’le ilgili tek bir ortak tanım yapmak zorlaşmaktadır. Bazı öne çıkan CRM tanımlarından örnekler ise Tablo 1.’de yer almaktadır.

Tablo 1. CRM Tanımları

Tanım	Yazar/Yazarlar
CRM, müşteri kazanımını, müşteriye elde tutmayı, müşteri sadakatini ve müşteri karlılığını artırmak amacıyla anlamlı iletişimler yoluyla müşteri davranışlarını anlamaya ve etkilemeye yönelik kurumsal bir yaklaşımdır.”	(Swift, 2001, s. 14)
“CRM, şirket ve müşteri için üstün değer yaratmak amacıyla seçilmiş müşterileri edinme, elde tutma ve onlarla ortaklık kurmaya yönelik kapsamlı bir strateji ve süreçtir.”	(Sheth vd., 2001, s. 12)
“CRM, her müşterinin firma için yaşam boyu değerini en üst düzeye çıkaracak kurumsal uygulamaları ve yöntemleri belirlemek için pazarlama veritabanlarını analiz etme ve kullanma ve iletişim teknolojilerinden yararlanma uygulamasıdır.”	(Kumar & Reinartz, 2012, s. 5)
“CRM, Müşterilerin ihtiyaçları ve davranışları hakkında daha fazla bilgi edinerek onlarla daha güçlü ilişkiler geliştirmek için kullanılan bir süreç veya metodolojidir.”	(Shanthi, 2013, s. 17)
“CRM, tüm müşterilerle ilişkileri en üst düzeye çıkarmak için insanları, süreçleri ve teknolojiyi entegre eden ve müşteriye dönük tüm işlevler arasında kusursuz iş birliği sağlayan bir iş yaklaşımıdır.”	(Goldenberg, 2015, s. 25)
CRM, bir firmanın en karlı şekilde hizmet verebileceği müşterileri seçme ve şirket ile bu müşteriler arasındaki etkileşimleri şekillendirmeye yönelik stratejik bir süreçtir. Nihai amaç, müşterilerin şirket için mevcut ve gelecekteki değerini optimize etmektir.	(Kumar & Reinartz, 2018, s. 5)
“CRM, süreç verimliliği, operasyonel maliyetlerin azaltılması ve müşteri etkileşimlerinin ve deneyiminin iyileştirilmesiyle ilgilidir.”	(Fatouretchi, 2019, s. 32)
Kaynak: (Rîpa, 2022), (Kumar & Reinartz, 2018).	

Yukarıda yapılan tüm bu tanımlar genel olarak ele alındığında CRM’e bakış açıları, fonksiyonel düzey, müşteri ile ön-son karşılaşma düzeyi ve stratejik düzey olmak üzere üç farklı grupta değerlendirilebilir.

CRM’i fonksiyonel düzeyde ele alan tanımlar (Fatouretchi, 2019,s.32), müşteri ilişkileri yönetimi konusunu çok sınırlı bir şekilde ele almakta, satış gücü otomasyonu ve pazarlama kampanya yönetimi gibi temel uygulamalara odaklanmaktadır. Müşteri ile ön ve son karşılaşma düzeyinde CRM’i ele alan tanımlamalar (Sheth ve diğerleri, 2001,s.12; Goldenberg, 2015,s.25) ise daha çok toplam müşteri deneyimine odaklanır. Amaç, tüm iletişim kanallarında müşteriye ilişkin tek bir görünüm oluşturmak ve müşteri istihbaratını tüm kanallara dağıtmaktır. CRM’e stratejik düzeyde bakan tanımlar ise (Shanthi, 2013,s.17; Sheth ve diğerleri, 2001,s.12; Swift, 2011,s.14; Kumar ve Reinartz, 2012,s.5; Kumar ve Reinartz, 2018,s.5)

«CRM» terimini her türlü teknolojik destekten ve belirli müşteri yönetimi tekniklerinden kurtarmaya çalışır. CRM’i pazarda müşteri odaklılığını uygulamaya ve hissedar değeri oluşturmaya yönelik bir süreç olarak tanımlar. Burada müşteriler ve onların tercihleri hakkındaki bilgi çok değerlidir ve Ar-Ge veya tedarik gibi tüm organizasyon için bu bilginin etkileri vardır.

Yukarıdaki tanımlardan da görüldüğü gibi bugüne kadar ortak bir CRM tanımı bulunmamaktadır. Geçmişten günümüze kadar yapılan tüm tanımlar kişi, kurum ve dönemsel gelişmeler bazında değişimler göstermektedir. CRM’i kavram ve felsefe olarak tam anlamı ile anlayabilmek için onun kökenlerini, gelişimini ve zaman içinde meydana gelen değişiklikleri bilmek önemlidir. Bu nedenle aşağıda CRM evriminin zaman çizelgesine değinilmektedir.

CRM Evriminin Zaman Çizelgesi

1980'lerde ve 1990'larda işletmelerin çoğunluğu mali hedeflerine ulaşmak ve hissedarlarını memnun etmek için yeni yollar geliştirme çabası içindeydi. Bu çaba içe dönük bir davranış olup, maliyetlerin düşürülmesi ve dahili süreçlerin yeniden yapılandırılması konusunda başarı sağladı. Ancak, çoğu zaman işletmelerin iş hayatında olmasının en önemli nedeni olan müşterileri karlı bir şekilde memnun etme konusunun ihmal edilmesine neden oldu (Kumar & Reinartz, 2012, s. 12).

1990'lı yıllarda ise "ilişki pazarlaması" adı verilen yeni bir stratejik yaklaşım gelişti. Hizmet veya endüstriyel pazarlama literatüründen kaynaklanan ilişki pazarlaması, müşterilerle uzun vadeli karlı ilişkilerin geliştirilmesine ve iyileştirilmesine odaklanmaktaydı. CRM de köklerini bu yeni stratejik yaklaşımdan almaktaydı (Tamosiuniene & Regina, 2007, s. 69). Bu görüşün rekabette stratejik bir avantaj kazandırması paradigma değişimini de beraberinde getirdi. Müşteri odaklılık, müşteri sadakati, müşteri değeri gibi konular çok daha ön plana çıkmaya başladı. 1990'lı yıllardan günümüze kadar ise CRM taktiksel bir pazarlama aracından, tüm pazarlama kararlarında stratejik bir öğeye

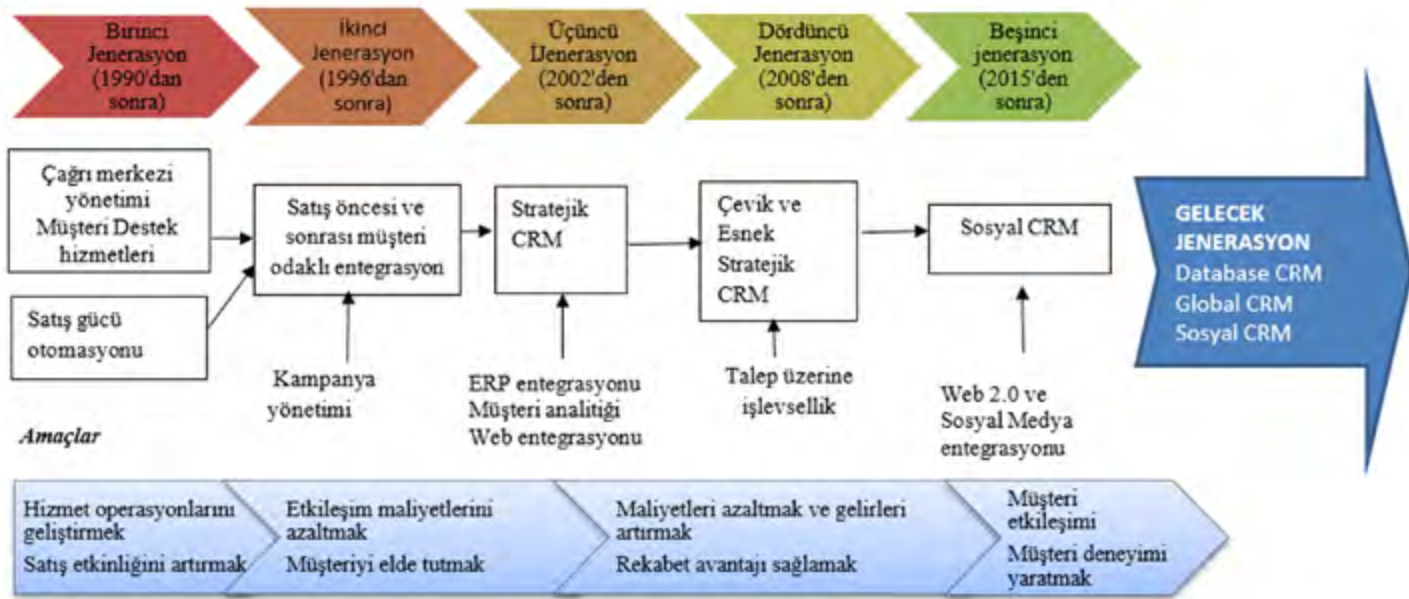
dönüştü. İnternetin büyümesi de birçok sektörde CRM'in benimsenme oranını artırdı. Bu yıllardan sonra ise CRM kavramı sektörde büyük bir ivme kazanarak evrimleşmeye devam etti. CRM'in geçirdiği bu evrim Şekil 1'de jenerasyonlar şeklinde açıklanmıştır (Kumar & Reinartz, 2012) (Şekil 1).

Birinci Jenerasyon (İşlevsel CRM)

Birinci jenerasyon CRM olarak da tanımlayabileceğimiz ilk kısım, işlevsel CRM olarak ifade edilebilir. Bu dönemde işletmeler CRM'i sadece satış gücü otomasyonu ve müşteri destek hizmetleri şeklinde çok sınırlı bir alanda ele almıştır.

Satış gücü otomasyonu (SFA): Bu ürünler, potansiyel müşteri ve müşteri verilerini korumak, telefonla pazarlama, potansiyel müşteriler oluşturmak, satış teklifleri oluşturmak ve satış siparişleri vermek gibi satış öncesi işlevleri ele almıştır.

Müşteri hizmetleri ve desteği (CSS): Bu işlev esas olarak satış sonrasında yönelik yardım masaları, iletişim ve çağrı merkezleri ve saha hizmet desteği gibi faaliyetleri içermektedir. CSS veri tabanları genellikle diğer sistemlerden izole edilmiş belirli müşteri bilgileriyle çalışıyordu.



Şekil 1. CRM Evrimi

Kaynak: Kumar ve Reinartz, 2012, s.12-15'den alıntı yapılarak geliştirilmiştir.

İkinci Jenerasyon (Müşteri ile ön-son karşılaşma düzeyleri)

1990'larda CRM'deki yenilikler, farklı bağımsız alt sistemlerin tek bir pakette entegrasyonu da dahil olmak üzere işletme kaynak planlaması (ERM) ile eşleşti. Böylece CRM teknolojisi, ERP işlevselliğinin bıraktığı boşlukları doldurarak şirketin müşteriye dönük ön ve son karşılaşma düzeylerindeki ihtiyaçlarını karşılaması hedeflenmişti.

Üçüncü Jenerasyon (Stratejik Yaklaşım)

2002 yılı sonuna gelindiğinde CRM pazarı toparlanmaya başladı ve müşterilerin algıladığı değer ile gerçekleşen değer arasındaki fark kapanmaya başladı. Kuruluşlar deneyimlerden ve CRM'in önceki sürümlerini uygulamadaki başarısızlıklarından ders aldı. En iyi kuruluşlar, müşteri temas noktası sistemlerinin yanı sıra iş ortaklarını ve tedarikçiler tarafından kullanılan sistemleri de kendi CRM sistemleri ile entegre etmeye odaklandı. Böylece internet teknolojisinin entegrasyonu ile de CRM'nin kullanımı giderek arttı.

Dördüncü Jenerasyon (Çevik ve Esnek Stratejik CRM)

2010'larda ise CRM'de dördüncü jenerasyonun başladığını söylemek mümkündür. Çevik ve esnek stratejik CRM olarak da adlandırılan bu dönem, pazarlama stratejisinin temel bir unsuru olarak geniş çapta kabul görmüş ve yerleşmiştir; giderek artan sayıda küçük ve orta ölçekli şirket, işlerini yürütmek için bu yönetim aracını ve buna karşılık gelen teknolojileri benimsemektedir. Sosyal medyanın ortaya çıkışı ve self servisin artmasının yanı sıra web tabanlı hizmetlerin yaygınlaşması ile çeviklik, esneklik ve düşük sabit maliyetler çok daha önemli bir hal almıştır. Bu durum, müşteri güçlendirmenin yeni ortaya çıkan bir konu olduğu anlamına gelmektedir. Özellikle, kullanım başına ödeme esasına dayalı CRM teknolojisi, isteğe bağlı işlevsellik sağlayabilir.

Beşinci Jenerasyon (Sosyal CRM)

Yeni teknolojik gelişmeler ve sosyal medyanın benzeri görülmemiş erişimi, CRM'in beşinci jenerasyonunu doğurmuştur. Sosyal CRM, web 2.0 ve sosyal medyanın entegrasyonu yoluyla müşterinin katılımı ve genel müşteri deneyimini optimize etmek için veri odaklı iç görülerin kullanılmasıyla karakterize edilir. Şirketler, gerçek zamanlı sosyal verileri izlemek için yazılım uygulamalarını

kullanırken, çevrimiçi ortamda aktif müşteri katılımını teşvik etmektedir. Bu bilgiler, şirketlerin belirli müşterilere ilgili içerik ve kişiselleştirilmiş mesajlar sunmasına ve müşteri yolculuğu boyunca her temas noktasında müşteri deneyimini iyileştirmesine olanak tanır. Ek olarak, farklı sosyal medya platformlarındaki verilerin birleşimi, şirketlerin müşteri değerini yalnızca kârlılığa dayalı olarak değil aynı zamanda yönlendirmeler, bilgi dağıtımı ve sosyal medya topluluğunun diğer üyelerini etkileme açısından çevrimiçi davranışlarına dayalı olarak belirlemesine olanak tanımaktadır.

CRM bilgi teknolojileri ile evrimine devam etmektedir. Gelecek jenerasyonda ise database, global ve sosyal CRM'in büyük ölçüde rol oynayacağını hatta daha ileriki jenerasyonlarda ise Metaverse uygulamalarının gelişimi ile birlikte Meta-CRM'den de bahsedilebileceğini söylemek yanlış olmayacaktır.

YÖNTEM

Çalışmanın bu bölümünde araştırmanın amacı, yapılan analizler ve bulgulara yer verilmiştir.

Araştırmanın Amacı

Bu bölümde, nicel veriler ve nümerik ölçüm göstergeleri kullanılarak CRM kavramına ilişkin yapılan bibliyometrik analizler sonucunda kavrama yönelik çalışmaların bütüncül bir bakış açısı ile araştırmacıların dikkatine sunulması amaçlanmaktadır. Araştırmanın giriş kısmında da ifade edildiği gibi bu çalışmada CRM'deki mevcut yayın eğiliminin ne olduğu, kavramla ilgili en etkili makalelerin hangileri olduğu, bu konuda en çok yayın yapan ve en çok atıf alan yazarların kimler olduğu, bu konuda hangi ülke ve kurumların öne çıktığı, bilim insanları arasında CRM ile ilgili en çok hangi konuların popüler olduğu ve bu alanda gelecek araştırma alanlarının neler olabileceği sorularına da yanıt aranmaya çalışılmıştır.

Veri ve Analiz

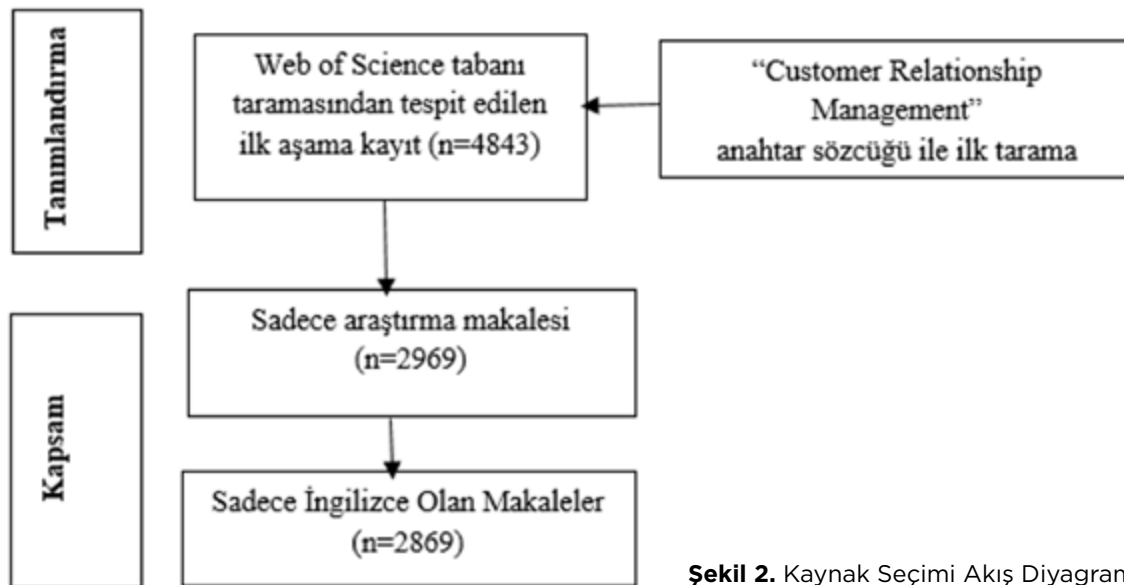
Araştırma hedefine ulaşmak için bibliyometrik analizle birlikte bir literatür taraması yapılmıştır. Bibliyometri, "bibliyografik kayıtların matematiksel ve istatistiksel analizi" olarak tanımlanmaktadır (Pritchard, 1969, s. 348). Bibliyometrik analiz sayesinde makaleler ve anahtar kelimeler arasında entelektüel bağlantılar

kurarak, araştırma konusu ile ilgili yükselen trendleri ve potansiyel araştırma fırsatlarını gösteren büyük resmi görmek mümkün olur (Boyack & Klavans, 2010, s. 2389; Marchhiori & Fanko, 2020, s. 130). Bibliyometrik teknikler, araştırmacının öznel önyargısı nedeniyle geçersiz kılınabilecek anlatsal literatür incelemelerine kıyasla niceliksel titizliği sayesinde daha objektif bulgular sunar (Tranfield vd., 2003, s. 404).

Literatürde farklı bibliyometrik analiz araçları kullanılmaktadır. Ağ verilerine dayalı haritalar oluşturmak, bu haritaları görselleştirmek ve keşfetmek amacıyla son yıllarda geliştirilen açık kaynak bir yazılım olan Vosviewer, sözü edilen bu araçlardan biridir (Van Eck & Waltman, 2010, s. 523). VOSviewer, literatürde yer alan çalışmaların ağ, bibliyografik ve metin verilerine dayalı haritalar oluşturulmasına, bunların görselleştirilmesine ve takip eden kısımlarda detayları sunulan çeşitli bağlamlarda keşfedilmesine olanak sağlayan ücretsiz, açık kaynaklı bir bibliyometrik haritalama programıdır. Nees Jan van Eck ve Ludo Waltman tarafından geliştirilen program, bilimsel araştırmaların yazar, ülke, dergi, atıf, anahtar sözcükler, özet ile araştırmayı destekleyen kurum verilerinden yararlanarak mevcut veya araştırmacı tarafından oluşturulan veriler üzerinden haritalar oluşturmaktadır (Arslan, 2022, s. 33). İşlevsel olması, kullanıcı dostu ara-

yüzü ve güvenilir çıktılar sağlaması nedeniyle uluslararası literatürde 2010 yılı itibarıyla artan bir biçimde tercih edilmektedir. Bu çalışmada da sözü edilen nedenlerden dolayı Vosviewer programı tercih edilmiştir.

Mevcut çalışmada Web of Science veri tabanı kullanılmıştır. Bibliyometrik analizler dahil çeşitli analizler için Web of Science veri tabanının seçilmesi araştırmaların güvenilirliği açısından önemli bir faktördür. Web of Science veri tabanı ileri düzey veri analizi için gelişmiş arama göstergelerine sahip olmakla birlikte çeşitli kontrol mekanizmaları kullanmaktadır. Yayın etiği açısından nitelikli ve güvenilir çalışmaları kapsamaktadır. Ayrıca, farklı disiplinlerden geniş kapsamlı bir veri koleksiyonuna erişim sağlamaktadır (Dirik vd., 2023, s. 164). 20.11.2023 tarihinde, "customer relationship management" anahtar sözcüğüyle Web of Science'da "tüm alanlar" seçilerek yapılan aramada toplam 4843 sonuca ulaşılmıştır. Yıllara göre en eski 1996 ve en yeni 2023 olmak üzere farklı disiplinlerden sadece araştırma makalesi kapsamında ve İngilizce olan toplam 2869 makale araştırmaya dahil edilmiştir. Ulaşılan data, yazar-atıf-dergi-ülke-kurum ve anahtar sözcük analizleri üzerinden incelenmiştir. Veri tabanı olarak Web of Science'da endekslenen içerikler kriter olarak alınmıştır (Şekil 2).



Şekil 2. Kaynak Seçimi Akış Diyagramı



Şekil 3. Yıllara Göre CRM Yayınları

ARAŞTIRMA BULGULARI

Bu başlık altında çalışmada elde edilen bulgulara yer verilmiştir.

Yıllar Bazında CRM ile İlgili Yapılan Yayın Sayısı

Web of Science'ta yapılan taramada ilk makalenin 1996 Ocak ayında Stone vd. tarafından "Managing the change from marketing planning to customer relationship management"(Stone vd., 1996) başlığıyla yer aldığı görülmektedir. Yazarlar bu çalışmada müşteri ilişkileri yönetiminde bilgi teknolojilerinin kullanımına odaklanmışlar ve gelecekte müşterilerin yeni teknolojileri kullanarak ilişkilerini kendilerinin yöneteceğini ve şirketlerin bu dünyaya kendilerini hazırlamaları gerektiğini belirtmişlerdir.

Şekil 3'de de görüleceği gibi 1996 ve 1997 yıllarında sadece birer yayın mevcuttur. Fakat sonraki yıllarda

yayın sayısında bir ivme görülmektedir. En çok yayının ise araştırma makalesi olarak 343 yayınlı 2017 yılında yapıldığı görülmektedir. Bu yıllardan sonra ise en azından araştırma makalelerinin sayısında bir azalma söz konusudur.

CRM Konusunda En Çok Yayın Yapılan Kategori

Kavramsal çalışmalar kısmında da değinildiği gibi CRM Bilgi teknolojileri, pazarlama, işletme, ekonomi pek çok alanla ilgili bir kavram olarak gelişmiştir. Bu nedenle pek çok alanın da ilgi odağı olmuştur. Tablodaki veriler incelendiğinde en çok yayının yer aldığı ilk on kategoride ilk sırayı İşletme, Yönetim ve bilgisayar bilimi bilgi sistemleri almaktadır. Tabloda yer almamakla birlikte tarih, patoloji, psikoloji, ormancılık, su kaynakları vb. pek çok alanda da yayının sayısı az olsa dahi çalışmaların yapıldığını görmek mümkündür.

Tablo 2. En Çok Çalışma Yapılan Web Of Science Kategorisi

Kategori	Makale Sayısı
İşletme	1133
Yönetim	783
Bilgisayar Bilimi Bilgi Sistemleri	330
Bilgisayar Bilimi Yapay Zeka	246
Yöneylem Araştırması Yönetim Bilimi	231
Bilgi Bilimi Kütüphane Bilimi	206
Elektrik Elektronik Mühendisliği	174
Bilgisayar Bilimi İnterdisipliner Uygulamalar	134
Ağırlama Eğlence Spor Turizmi	125
Ekonomi	102

CRM Konusunda En Çok Yayın Yapan Yazarlar

CRM ile ilgili en azından araştırma makalesi konusunda yayın yapan çok sayıda yazar bulunmaktadır. Ancak bu yazarlar arasında en fazla yayını bulunan ilk 10 yazar aşağıdaki tabloda yer almaktadır. Tabloda da görülebileceği gibi yazarlar arasında ilk sırayı 35 yayımla Kumar, Van Del Poel ve Dirk 30 yayımla ikinci sırada ve Reinartz ve Werner J. De 23 yayımla üçüncü sırada bulunmaktadır.

Tablo 3. En Çok Yayını Olan İlk 10 Yazar

Yazar Adı	Makale Sayısı
Kumar, V.	35
Van Del Poel, Dirk	30
Reinartz, Werner J.	23
Chatterjee, Sheshadri	22
Verhoef, Peter	19
Chaudhuri, Ranjan	17
Harrigan, Paul	14
Venkatesan, Rajkumar	13
Behboudi, Mehdi	13
Hanafizadeh, Payam	13

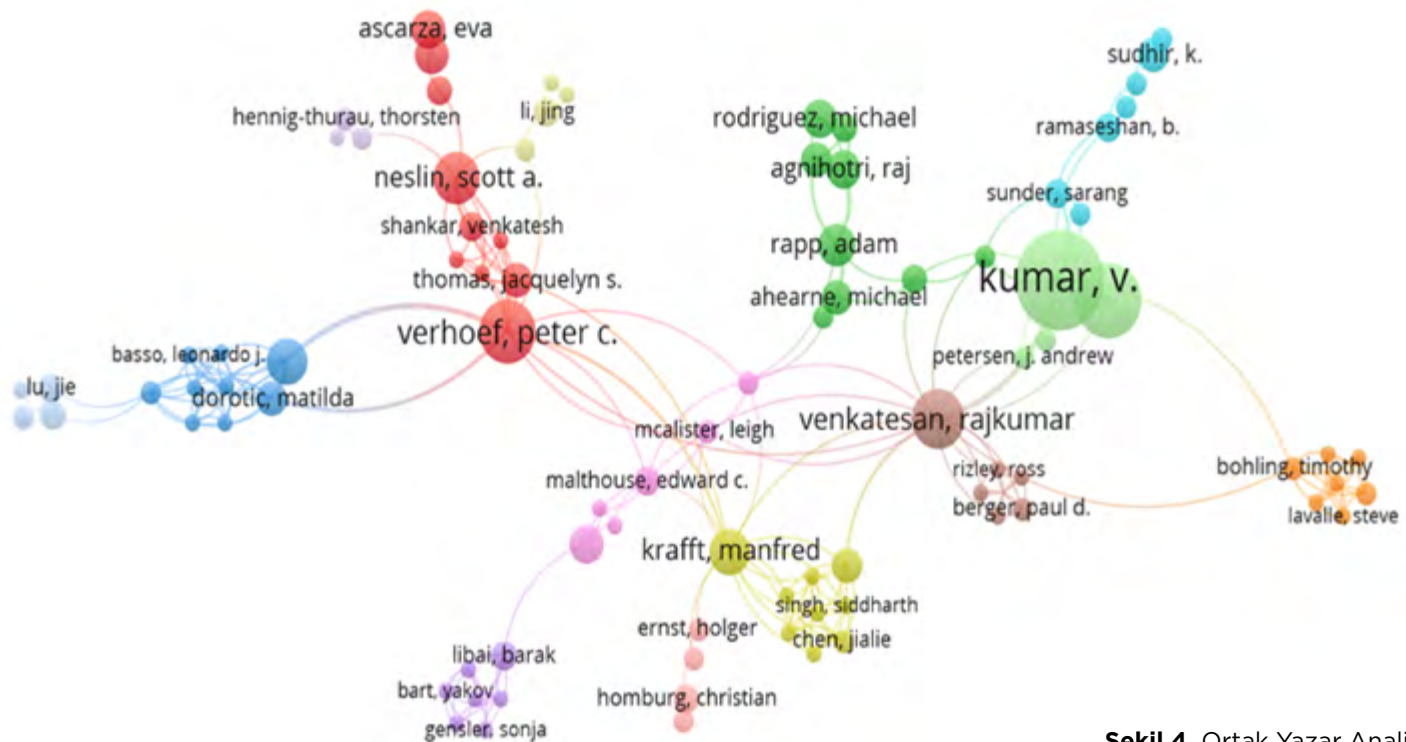
Ortak Yazar Analizi (Co-authorship of Authors)

Yazarların ortak yazarlık analizine göre, en fazla bağlantılı ve iş birliği yapan yazarları tespit etmek üzere en az 1 yayın ve en az 1 atıf kriteri belirlenerek ağ haritası oluşturulmuştur (Şekil 4).

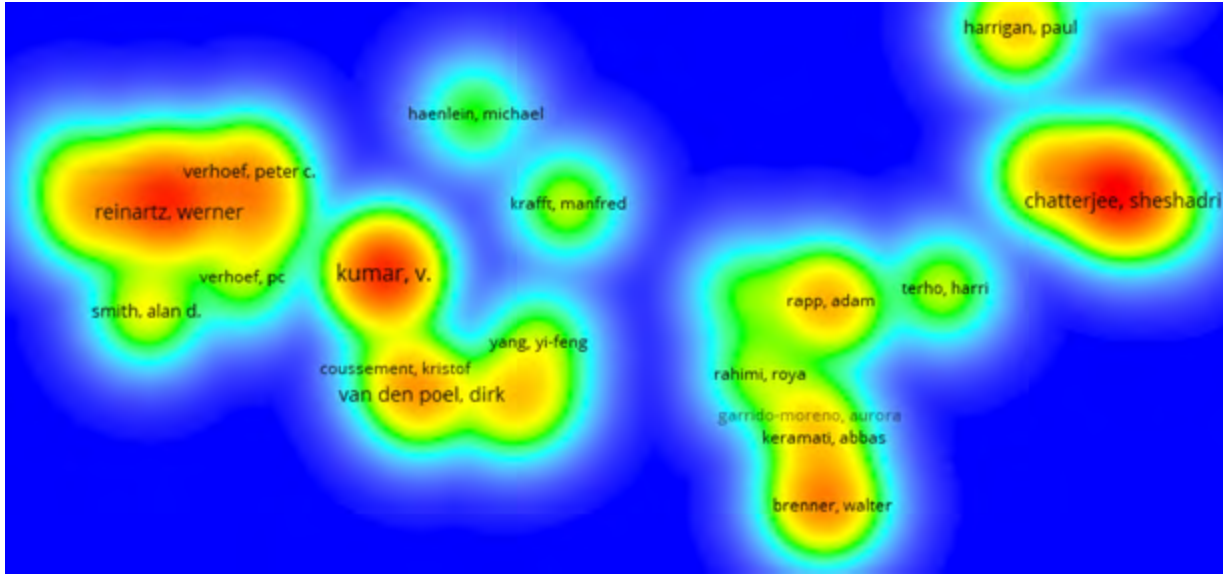
Aralarında en yüksek bağlantı bulunan isimler arasında yapılan analize göre 14 kümede birleşen 89 kalem ve toplam 241 bağlantı görülmektedir. Tüm kümeler içinde bağlantı gücü en yüksek yazarlar arasında sırasıyla Kumar, V. (33 yayın, 10 bağlantı, toplam bağlantı gücü 36), Verhoef ve Peter, C (13 yayın, 14 bağlantı, toplam bağlantı gücü 22) ve Venkatesan ve Rajkumar (12 yayın, 17 bağlantı, toplam bağlantı gücü 22) gelmektedir. Ortak yazarlar arasında yapılan bu bağlantı haritası bize yazarların yayın ya da atıf sayısı ile bağlantılarını arasındaki ilişkinin doğru orantılı olmadığını göstermektedir.

Yazarların Atıf Analizi (Citation of authors)

Atıf ağlarını tespit etmek üzere en az 1 yayın ve en az 1 atıf kriteri ile yazar atıf analizine dair ağ haritası çıkarılmıştır. Birbirine bağlantılı olduğu görülen 1000 birim üzerinden yapılan analizde toplamda 11 küme, 29404 bağlantı ve



Şekil 4. Ortak Yazar Analizi



Şekil 5.
Yazarların Atıf
Analizi

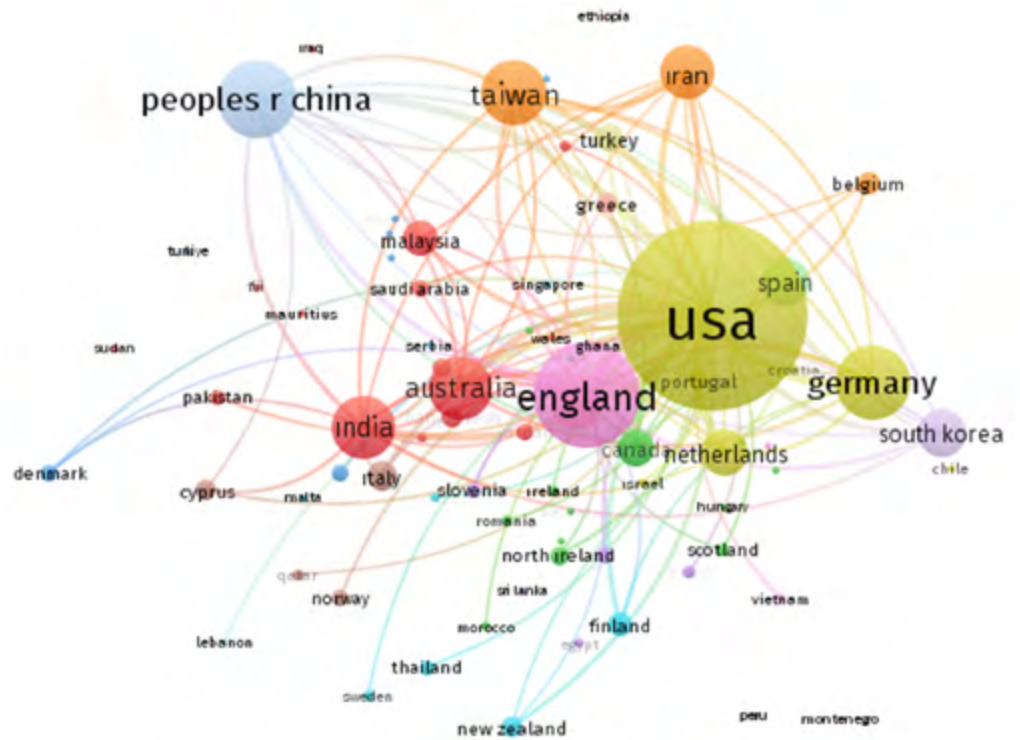
toplam bağlantı gücü 37043 olarak tespit edilmiştir.

Şekil 5'te görüldüğü gibi en fazla atıf alan (bağlantı gücü en yüksek) yazarlar Chatterjee, Sheshadri (22 doküman, toplam 236 bağlantı), Kumar, V. (30 doküman, toplam 81 bağlantı) ve Reinartz ve Werner (19 doküman, 20 bağlantı)'dir.

Ülkelerin Atıf Analizi (Citation of Countries)

Yayınların menşei ülkelerine göre aldıkları atıflara dair ağ haritası oluşturmak üzere bir ülke tarafından en az 1 eser yayınlanması ve 1 atıf alınması kriteri kapsamında aralarında ilişki bulunan 92 gözlem birimi üzerinden analiz yapılmıştır. 15 küme, 1490 bağlantı ve 16220 toplam bağlantı gücü tespit edilmiştir.

En fazla atıf alan ülkeler ABD (35723 atıf), İngiltere (8288 atıf) ve Çin (6275 atıf) olmuştur. Toplam bağlantı gücü açısından bu ülkeler ilk üçte yer almaktadır. Eser sayısı olarak ise sıralama ABD (726 yayın), İngiltere (244 yayın) ve Çin (299 yayın) şeklindedir (Şekil 6).

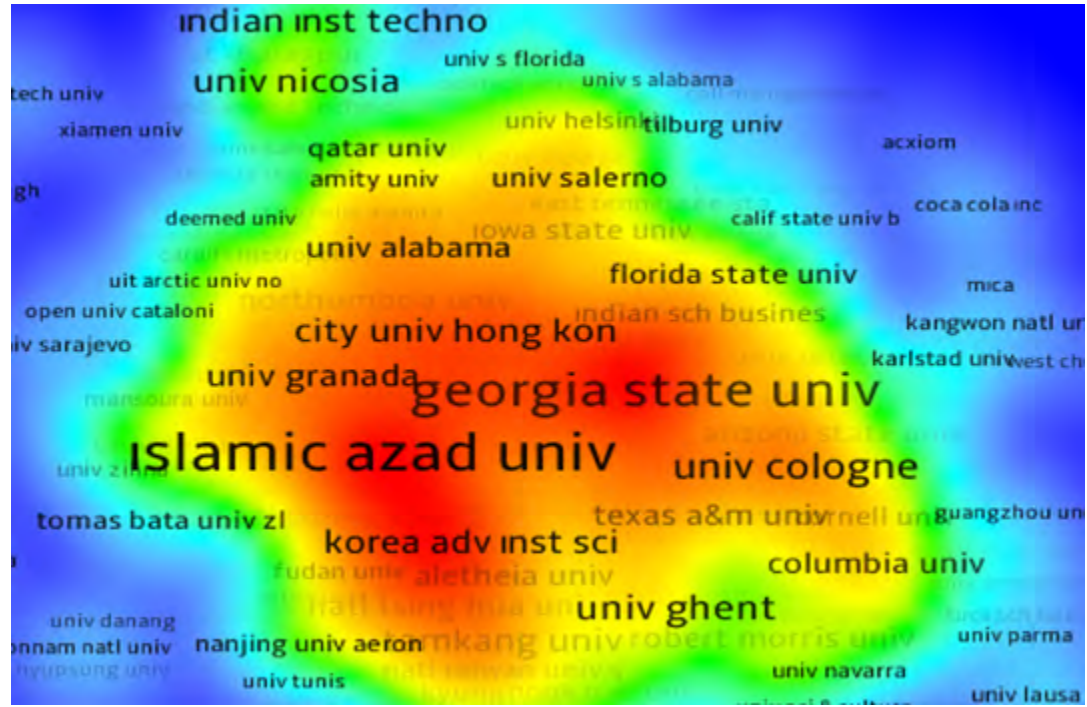


Şekil 6. Ülkelerin Atıf Analizi

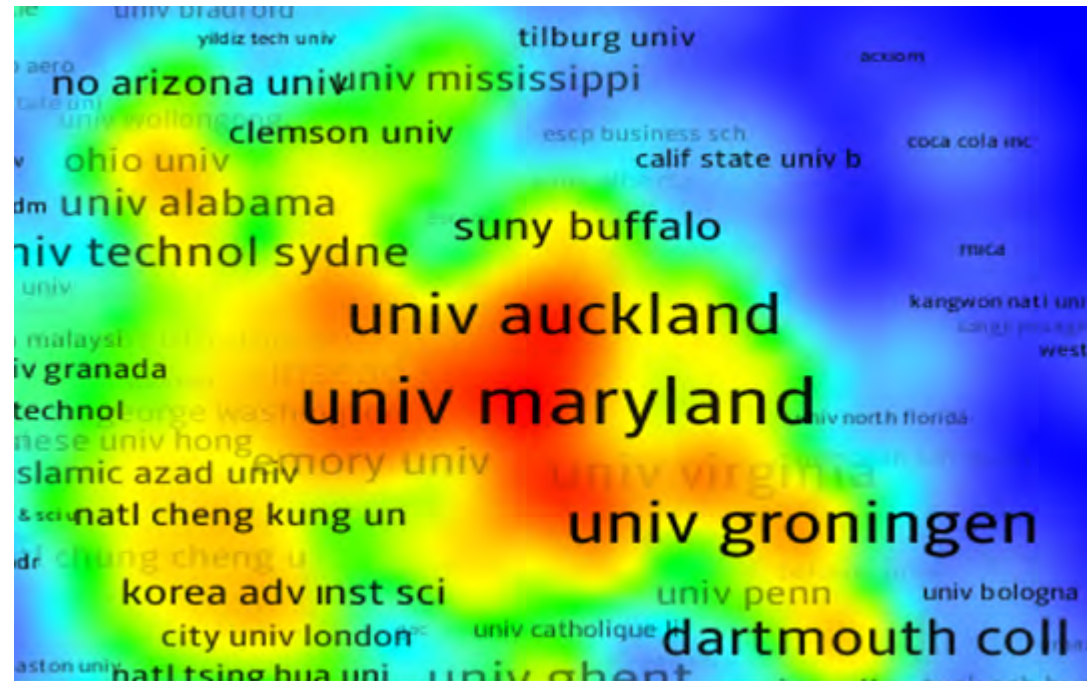
Kurumların Atıf Analizi (Citation of Organizations)

Kurumlar arası atıflara dair ağ haritası oluşturmak üzere bir kurum tarafından en az 1 eser yayınlanması ve 1 atıf alınması kriteri kapsamında aralarında ilişki bulunan 1000 gözlem birimi üzerinden analiz yapılmıştır.

Şekil 7’de görüleceği gibi Islamic Azad Üniversitesi 58 eser, Georgia State Üniversitesi 44 eser, Univ Cologne Üniversitesi 23 eserle ilk üçte yer almaktadır. En fazla atıf alan üniversitelerde ilk üçte Univ Maryland (3224 atıf), Univ Auckland (2390 atıf) ve Univ Groningen (2376 atıf) bulunmaktadır. Toplamda 22 küme, 25576 bağlantı ve toplam bağlantı gücü 35285 olarak tespit edilmiştir (Şekil 8).



Şekil 7. Kurumların Doküman Analizi



Şekil 8. Kurumların Atıf Analizi



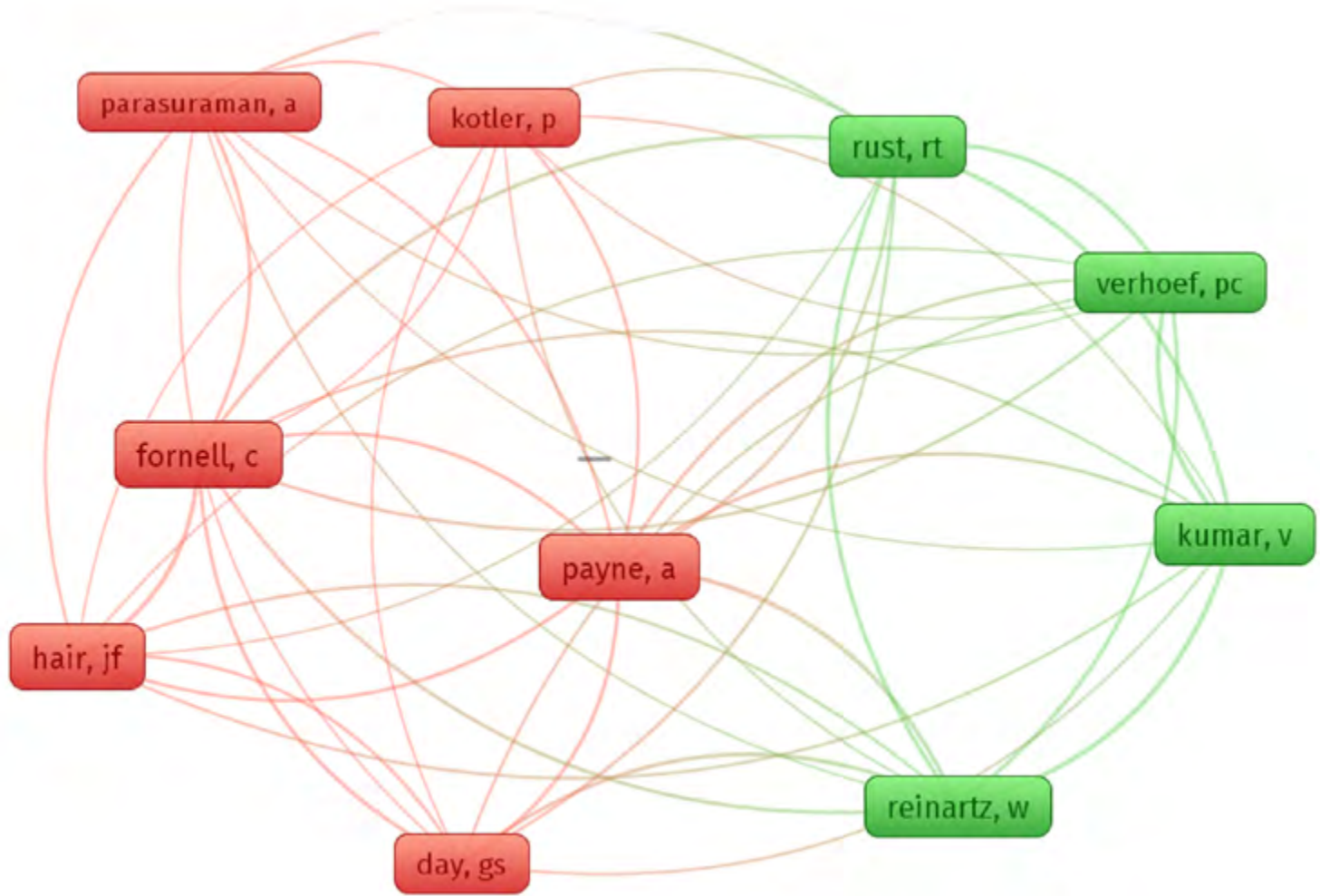
Şekil 9. Anahtar Sözcük Analizi

Anahtar Sözcük Analizi (Co-occurrence of All Keywords)

Anahtar sözcük analizinde en az 3 defa görülen ve aralarında ilişki bulunan 685 gözlem birimi ile yapılan analiz neticesinde toplam 22 küme, 5892 bağlantı ve 8936 toplam bağlantı gücü tespit edilmiştir.

Şekil 9 incelendiğinde CRM ile ilgili yayınlarda en sık kullanılan anahtar sözcükler arasında 910 tekrar

ile “customer relationship management”, 239 tekrar ile “crm”, 117 tekrarla “data mining” ifadeleri başı çekmektedir. Toplam bağlantı gücü açısından en güçlü ifadeler de yine aynı kelimelerden oluşmaktadır. 2020’li yıllardan itibaren ise (Şekil 10, sarı alanlar) “customer engagement, social customer relationship management, machine learning, digitalization, sustainability” gibi anahtar kelimelerin de çalışmalarda yer aldığı gözlenmektedir.



Yazarların Ortak Atıf Analizi (Co-citation of Co-authors)

Bir yayında atıf yapılan farklı kaynaklar co-citation (ortak atıf) olarak adlandırılır. Atıf sayısı minimum 300 seçilerek 10 birim üzerinden yapılan analize göre toplamda 2 küme, 45 bağlantı ve 1524 toplam bağlantı gücü tespit edilmiştir.

Şekil 12’de en fazla ortak atıf yapılan yazarlar Fornell, c (518 atıf 427 toplam bağlantı gücü), Reinartz,W (462 atıf ve 392 bağlantı gücü), üçüncü olarak da Payne,A (542 atıf ve 373 bağlantı gücü) olarak tespit edilmiştir.

Şekil 12. Yazar Ortak Atıf Analizi

SONUÇ

Köklerini ilişki pazarlamasından alan CRM kavramı günümüze kadar farklı perspektifler altında gelişmiş ve evrimleşmiştir. Kavram ve kavramın taşıdığı felsefe farklı alanlara, uygulayıcılara ve akademisyenlere göre farklılıklar içerse de nihai amaç müşterilerle iş partnerliği ve uzun süreli ilişkilere doğru yol almıştır. Son dönemlerde hayatımıza giren yapay zekâ, nesnelere interneti, makine öğrenimi ve blockchain şeklindeki yeni çağ teknolojileri de CRM'e yön vermeye devam etmekte ve CRM uygulamalarında gelişmelere ve yeniliklere neden olmaktadır. Bu araştırmada da kavram ve kavramın günümüze ve geleceğe evrimi bibliyometrik analiz çerçevesinde ortaya konmaya çalışılmıştır. Araştırma edindiği bulgular çerçevesinde bu alanda yayın yapmak isteyen araştırmacılar için bibliyometrik bir harita oluşturması, araştırmanın Web of Science gibi veri tabanında yer alan niteliği kanıtlanmış makaleleri içermesi ve 1996 yılından günümüze yayınlanan araştırma makalelerini ele alması açısından önem arz etmektedir.

1996 yılında tek bir araştırma makalesi ile başlayan çalışma, 2017 yılında 343 makale ile en üst seviyesine çıkmış ve 2023 yılını da 100'ün üzerinde sadece araştırma makalesi ile tamamlamıştır. Araújo vd.'nin çalışması 2018 yılında yayımlandığı için 2013 yılında en çok yayının yapıldığı (362) verisine rastlanılmaktadır. Pek çok alanın ilgi odağı haline gelen CRM konusunda en çok İşletme, Yönetim ve Bilgisayar bilimlerinin çalışmalar yaptığı, bu alanda yayın yapan ve atıf alan ülkeler arasında ilk üç sırayı ABD, İngiltere ve Çin'in aldığı görülmektedir. Bu çalışmada, en çok yayını olan yazar V. Kumar (35 araştırma makalesi) olarak bulunmuştur. Oysa Perez-Vega vd. (2022)'nin çalışmasında Pul Harrigan'ın en fazla makaleye sahip yazar olduğu belirtilmişti. Muhtemelen çalışmaların yapıldığı yıllar ve çalışmaya konu olan doküman sayısı bu bulguyu değiştirmiştir. Bu çalışmada en fazla atıf alan yazar ise Peter C. Verhoef'tir (1735 atıf). Chatterjee ve Sheshadri, Chaudhuri ve Ranjan ile Vrontis ve Demetris gibi yazarların ise birbirinden bağımsız pek çok makalede aynı anda yer aldığı, Fornell, C., Reinartz, W ve Payne, A'nın ise yine birbirinden bağımsız pek çok çalışmada ortak atıf aldığı görülmüştür.

CRM'le ilgili en çok yayın yapan kurum Islamic Azad Üniversitesi (58 eser) iken en çok atıf alan kurum Univ Maryland'tır (3224 atıf). Perez-Vega vd. (2022)'nin çalışmasında en aktif kuruluşların ise sırasıyla Hindistan Teknoloji Enstitüsü, Kharagpur ve Lefkoşa Üniversitesi, Kuzey Arizona Üniversitesi olduğunu açıklamışlardır.

Bilim adamları arasında 1996 yılından günümüze kadar en popüler olan anahtar kelimeler arasında “customer relationship management, crm, data mining, customer satisfaction, relationship marketing” ifadeleri başı çekmektedir. Ancak, 2020'li yıllardan itibaren ise “customer engagement, social crm, machine learning” gibi anahtar kelimelerin de çalışmalarda yer aldığı gözlenmektedir.

Bu çalışmada, CRM kavramı ile ilgili yapılan araştırma makalelerine nicel bir tumbakış sağlanmaya çalışılmıştır. Hem nicel analizin hem de analize konu olan çalışmaların teorik incelemesinin işaret ettiği yukarıdaki sonuçlara ulaşılmıştır. Elbette bu araştırmanın da bazı kısıtları mevcuttur. Araştırmanın uygulama aşamasında veri kaynağı olarak yalnızca Web of Science'ta yer alan makaleler tercih edilmiş, konu ile ilgili Scopus, Dimension, Dergipark gibi diğer uluslararası ve ulusal ölçekteki veri tabanları göz ardı edilmiştir. Gelecek araştırmalarda CRM alanında sadece makaleler değil, derleme makaleler, bildiriler, kitaplar vb. diğer araştırmaları da içeren bibliyometrik harita diğer kaynaklardan yararlanılarak çizilebilir. Ayrıca, çalışmada bibliyometrik haritalama programlarından yalnızca Vosviewer uygulaması kullanılmıştır, Biblioshiny, Pajek, Citespace gibi uluslararası literatürde sık kullanılan diğer uygulamalardan da yararlanılabilir. Yine araştırmada ULAKBİM, TR Dizin'de yer alan ulusal bazdaki çalışmalara maalesef bibliyometrik analiz yapmaya uygun dataları çekmek çok kolay olmadığı için değinilememiştir. Ancak, ülkemizde de CRM ile ilgili çalışmaların bibliyometrik analizleri, bu alandaki boşlukları doldurmak ve ülkemizdeki literatüre ve uygulayıcılara katkı sağlamak açısından önemlidir.

Gelecekte CRM'le ilgili çalışma yapmak isteyen araştırmacılar için de bu çalışma bulguları neticesinde bazı önerilerde bulunmak mümkündür. Çalışmanın anahtar kelime analizlerinde de değinildiği gibi 2020'den

sonraki yıllarda CRM ile bağlantılı olarak yeni çağ teknolojileri çok fazla gündeme gelmektedir. Özellikle CRM’de yapay zekâ, yapay zekâ tabanlı etkileşimde insan zekasının rolü, müşteri makine etkileşimlerinin dinamikleri ve algıları, insan zekâsı ile yapay zekanın müşteri ilişkileri yönetiminde zorunlu buluşması, chatbot tabanlı müşteri ilişkileri yönetimi, parasosyal etkileşimin CRM’e etkisi gibi konuların bilim adamları arasında oldukça popüler olduğu görülmektedir. Yine 2020’den sonra çok fazla tekrarlanan kelimeler arasında “Müşteri Katılımı” (Customer Engagement) da yer almaktadır. Müşteri katılımı ile pazarlama performansı arasındaki ilişki, müşteri katılımı ile SD (Service Dominant) mantık, hizmet sistemlerinde müşteri katılımının rolü konuları da yine üzerinde durulan konular arasındadır. Ayrıca yeni teknolojilerin müşteri ilişkilerinde kullanımının artması etik kaygıları da gündeme getirmektedir. Bu nedenle CRM’de yeni teknolojilerin kullanımında etikle ilgili standartlara değinmek gelecekte önemli bir konu haline gelmektedir. Elbette bu konuda kamu politikalarının rolü de araştırmaya değer bir konu olabilir.

KAYNAKLAR

- Araújo, C. C. S. de, Pedron, C. D., & Picoto, W. N. (2018). What's Behind CRM Research? A Bibliometric Analysis of Publications in the CRM Research Field. *Journal of Relationship Marketing*, 17(1), 29-51. <https://doi.org/10.1080/15332667.2018.1440139>
- Arslan, E. (2022). Sosyal Bilim Araştırmalarında VOSviewer ile Bibliyometrik Haritalama ve Örnek bir Uygulama. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 22(Özel Sayı 2), 33-56. <https://doi.org/10.18037/ausbd.1227291>
- Borah, A., Bonetti, F., Calma, A., & Martí-Parreño, J. (2023). *The Journal of the Academy of Marketing Science* at 50: A historical analysis. *JOURNAL OF THE ACADEMY OF MARKETING SCIENCE*, 51(1), 222-243. <https://doi.org/10.1007/s11747-022-00905-3>
- Boyack, K. W., & Klavans, R. (2010). Co-citation analysis, bibliographic coupling, and direct citation: Which citation approach represents the research front most accurately? *Journal of the American Society for Information Science and Technology*, 61(12), 2389-2404.
- Del, V. P., Mele, G., Siachou, E., & Schito, G. (2021). A structured literature review on Big Data for customer relationship management (CRM): Toward a future agenda in international marketing. *International Marketing Review*, 39(5), 1069-1092. <https://doi.org/10.1108/IMR-01-2021-0036>
- Dirik, D., Eryilmaz, I., & Erhan, T. (2023). Post-Truth Kavramı Üzerine Yapılan Çalışmaların VOSviewer ile Bibliyometrik Analizi. *Sosyal Mucit Academic Review*, 4(2), Article 2. <https://doi.org/10.54733/smar.1271369>
- Fatouretchi, M. (2019). *The art of Crm: Proven strategies for modern customer relationship management*. Packt Publishing.
- Goldenberg, B. J. (2015). *The Definitive Guide to Social Crm: Maximizing customer relationships with social media to gain market insights, customers, and profits*. Pearson.
- Harrigan, P., & Miles, M. (2014). From e-CRM to s-CRM. Critical factors underpinning the social CRM activities of SMEs. *Small Enterprise Research*, 21(1), 99-116. Scopus. <https://doi.org/10.1080/13215906.2014.11082079>
- Kumar, V., Ramachandran, D., & Kumar, B. (2021). Influence of new-age technologies on marketing: A research agenda. *Journal of Business Research*, 125, 864-877. <https://doi.org/10.1016/j.jbusres.2020.01.007>
- Kumar, V., & Reinartz, W. (2012). *Customer relationship management: Concept, strategy, and Tools*. Springer.
- Kumar, V., & Reinartz, W. J. (2018). *Customer Relationship Management*. Springer Texts in Business and Economics.
- Lizano-Mora, H., Palos-Sanchez, P., & Aguayo-Camacho, M. (2021). *The Evolution of Business Process Management: A Bibliometric Analysis*. IEEE ACCESS, 9, 51088-51105. <https://doi.org/10.1109/ACCESS.2021.3066340>
- Marchhiori, D., & Fanko, M. (2020). Knowledge Transfer in the Context of InterOrganizational Networks: Foundations and Intellectual Structures. *Journal of Innovation & Knowledge*, 5(2), 130-139.
- Omerzel, D. (2016). A systematic review of research on innovation in hospitality and tourism. *International Journal of Contemporary Hospitality Management*, 28(3), 516-558. <https://doi.org/10.1108/IJCHM-10-2014-0510>
- Öztürk, O., & Gürler, G. (2021). *Bir Literatür İnceleme aracı Olarak Bibliyometrik Analiz* (1. Baskı).

- Perez-Vega, R., Hopkinson, P., Singhal, A., & Mariani, M. M. (2022). From CRM to social CRM: A bibliometric review and research agenda for consumer research. *Journal of Business Research*, 151, 1-16. Scopus. <https://doi.org/10.1016/j.jbusres.2022.06.028>
- Pritchard, A. (1969). Statistical Bibliography or Bibliometrics. *Journal of Documentation*, 25, 348-349.
- Rîpa, I. A. (2022). Customer relationship management in the international context – theoretical and practical considerations. *Proceedings of the International Conference on Business Excellence*, 16(1), 1060-1072. <https://doi.org/10.2478/picbe-2022-0098>
- Shanthi, R. (2013). *Customer Relationship Management*. MJP Publishers.
- Sheth, J. N., Parvatiyar, A., & Shainesh, G. (2001). *Customer relationship management: Emerging concepts, tools, and applications*. Tata McGraw-Hill Pub. Co.
- Stone, M., Woodcock, N., & Wilson, M. (1996). Managing the change from marketing planning to customer relationship management. *Long Range Planning*, 29(5), 675-683. [https://doi.org/10.1016/0024-6301\(96\)00061-1](https://doi.org/10.1016/0024-6301(96)00061-1)
- Swift, R. S. (2001). *Accelerating customer relationships: Using Crm and relationship technologies*. Prentice Hall PTR.
- Tamosiuniene, R., & Regina, J. (2007). Customer Relationship Management As Business Strategy Appliance: Theoretical and Practical Dimensions. *Journal of Business Economics and Management*, VIII(1), 69-78.
- Tranfield, D., Denyer, D., & Smart, P. (2003). Towards a methodology for developing evidence-informed management knowledge by means of systematic review. *British Journal of Management*, 15(4), 404-428.
- Van Eck, N. J., & Waltman, L. (2010). *Software survey: VOSviewer, a Computer Program for Bibliometric Mapping*. *Scientometrics*, 84(2), 523-538.

**SOFİSTİKE ÜRÜN ÜRETİMİ VE İHRACAT ÜZERİNE
ETKİLERİ: TÜRKİYE ÖRNEĞİ¹**

PRODUCTION OF SOPHISTICATED GOODS AND
ITS EFFECTS ON EXPORT: THE CASE OF TÜRKİYE¹

² İbrahim ÖZAYTÜRK

20

SOFİSTİKE ÜRÜN ÜRETİMİ VE İHRACAT ÜZERİNE ETKİLERİ: TÜRKİYE ÖRNEĞİ¹

PRODUCTION OF SOPHISTICATED GOODS AND ITS EFFECTS ON EXPORT: THE CASE OF TÜRKİYE¹

²İbrahim ÖZAYTÜRK

Anahtar Kelimeler:

Anahtar Kelimeler:
Uluslararası Ticaret,
Sofistike Ürün,
Ekonomik Kompleksite
Endeks

Keywords:

International Trade,
Sophisticated Product,
Economic Complexity
Index

¹Bu çalışma, Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü tarafından kabul edilen Doktora Tezinden üretilmiştir.

²Dr., Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi, Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu, Bankacılık ve Sigortacılık, ibrahim.ozayturk@ohu.edu.tr, Orcid No: 0000-0001-5292-6313.

Alıntılanmak için/Cite as: Özaytürk İ. (2024). Sofistike ürün üretimi ve ihracat üzerine etkileri: Türkiye örneği. Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi 330-353

ÖZ

Ülkelerin bilgi ve teknoloji içerikli üretim yapabilmeleri için kompleks bir üretim yapısına sahip olmaları gerekmektedir. Ürünlerin ne derece sofistike olup olmadığı da ekonomik kompleksite endeksi ile ölçülmektedir. Bu endeks, ülkelerin her yıl ürettikleri ürünlerde bilgi ve teknolojiyi ne oranda kullandıkları ile ilişkili olup aynı zamanda ülkelerin ürün çeşitlendirme ve geliştirme yeteneğini de yansıtmaktadır. Bu çalışma da, üretiminde bilgi ve teknolojinin yoğun olarak kullanıldığı ve yüksek teknoloji ürünleri olarak adlandırılan sofistike ürünlerin Türkiye'nin ihracatına etkisini zaman serisi yöntemiyle ARDL Sınır Testi kullanarak araştırılması amaçlanmaktadır. Aynı zamanda en uygun ihracat politikalarını belirlemeye çalışılmaktadır. Bu nedenle çalışmada sofistike ürün üretebilme yeteneğinin göstergesi olarak kabul edilen ekonomik kompleksitenin, Türkiye'nin ürün ihracatına etkisi 1982 - 2019 yılları arasında kapsayan dönem için 1994 ve 2001 ekonomik krizleri ve 2008 küresel krizi de dikkate alarak kırımlı birim kök testleri yapılarak incelenmiştir. Elde edilen ARDL sınır testi sonuçlarına göre, Türkiye'nin ekonomik kompleksitesindeki artışın, analiz kapsamında ele alınan tarihler itibarıyla Türkiye'nin ihracatını uzun dönemde arttırdığı söylenebilmektedir. Benzer şekilde, kısa vadede söz konusu etkiden bahsedilebilmektedir.

ABSTRACT

Countries must have a complex production structure in order to produce information and technology. The degree to which products are sophisticated or not is measured by the economic complexity index. This index is related to the extent to which countries use information and technology in the products they produce each year. Index also reflects the countries' ability to diversify and develop products. This study aims to investigate the impact of sophisticated products in the production of which information and technology are intensively used on Türkiye's exports by using the ARDL Boundary Test. At the same time, efforts are made to determine the most appropriate export policies. In the study, the effect of economic complexity on Türkiye's product exports was examined by performing structural unit root tests and Fourier unit root test taking into account the economic crises of 1994 and 2001 and the global economic crisis of 2008 for the period between 1982 and 2019. According to the ARDL limit test results, it can be said that the increase in Türkiye's economic complexity increased Türkiye's exports in the long term, as of the dates covered in the analysis. Similarly, the effect in question can also be mentioned in the short term as well.

GİRİŞ

Sofistike ürün üretebilmek, ülkelerin uluslararası piyasalarda rekabet edebilirliği açısından oldukça önemlidir. Üretim sürecinde bilginin ön plana çıktığı ürünler olarak tanımlanabilen sofistike ürünler, ekonomik kompleksite kavramına temel oluşturmaktadır. Literatürde sofistike ürünle ilgili birçok tanımlama karşımıza çıkmaktadır. Ancak tüm tanımlarda sofistike ürün ile ilgili birkaç ortak öge ön plandadır. Bunlardan en çok vurgu yapılanı ise bilgi ve beceridir. Ülkelerin ürettikleri ürünlerde, bu kavramları ne oranda kullandıkları üretilen ürünün sofistike olup olmasını etkilemektedir (Spatafora, Anand ve Mishra, 2012, s. 12). Eğer bir ülke sofistike bir ürün üretebilme kapasitesine sahip ise, o ülkenin fiziki altyapı, beşeri sermaye ve kurumsal yapı bağlamında iyi durumda olduğu da söylenebilmektedir. Bu manada sofistike ürün tanımlamaları ortak birkaç noktada birleşirken, küçük farklılıklarla birbirinden ayrılabilir. Üretilen ürünün teknolojik bir karakteristiğinin olması, üretilen ürünün aynı ürün yelpazesinde olan diğer ürünlerden farklılaşması gerektiği, ürünün üretim sürecinde birçok aşamadan geçmesi gerektiği ve bu ürünlerin üretiminde kullanılan üretim faktörlerinin diğer ürünlere göre daha teknolojik olması, ürünün sofistike ürün olarak nitelirmede yeterli olabilmektedir (Lall, Weiss ve Zhang, 2006, s. 224). Sofistike ürün olarak, makinelerin yönetim parçaları, dâhili kontrol birimleri, oyuncaklar, televizyon, radyo ve bunların ekipmanları ve benzeri ürünler belirlenen ürün gruplarının birkaç tanesidir (Felipe, Kumar, Usui ve Abdon, 2013, s. 802).

Ülkelerin ürettikleri ürünlerin ne oranda sofistike olduğu ve bu ürünlerden ne kadar gelir elde ettikleri çeşitli yollarla hesaplanabilmektedir. Hausmann vd. (2007) tarafından geliştirilen endeks, üretilen ürünün sofistikeleşme derecesini bu kapsamda açıklamaya yönelik bir hesaplama şeklidir. *PRODY* endeksi olarak da adlandırılan bu endeks Denklem 1'deki gibi hesaplanmaktadır:

$$PRODY_k = \sum_i \frac{\left(\frac{x_{ik}}{X_i}\right)}{\sum_i \left(\frac{x_{ik}}{X_i}\right)} Y_i \quad (1)$$

Denklem 1'de, Y_i kişi başına Gayri Safi Yurtiçi Hasıla (GSYİH) değerini, x_{ik} i ülkesinin k ürününün ihracat hacmini ve X_i i ülkesinin ihracatının toplam değerini temsil etmektedir. Dolayısıyla, *PRODY*, k ürününü ihraç eden ülkelerin gelir düzeylerinin ağırlıklı ortalamasını vermektedir ve ağırlıklar bu ürünün her ülkenin toplam ihracatındaki payı olmaktadır. Ürün grubunun *PRODY* değeri ne kadar yüksek olursa, o ürün grubu o kadar sofistike; ne kadar düşük olursa ilgili ürün o kadar sıradan bir ürün olmaktadır. Bütün ürün grupları için bu şekilde *PRODY* değerleri hesaplandıktan sonra, artık bu değerler kullanılarak ülkelerin ihracat ürünlerinin ne kadar sofistike olduğunu temsil eden *EXPY* değeri Denklem 2'deki gibi hesaplanmaktadır (Hüseyini, 2017, s. 83):

$$EXPY_i = \sum_{n=1}^k \left(\frac{x_{ik}}{X_i}\right) * PRODY_k \quad (2)$$

Ülke için hesaplanan *EXPY* değerinin yüksek olması ihracat ürünlerinin sofistike olduğu, düşük olması ise ihracat ürünlerinin sofistike olmadığı anlamına gelmektedir. Denklemden de anlaşılacağı gibi daha çok *PRODY* değeri yüksek olan ürünler ihraç eden ülkelerin *EXPY* değerleri yüksek, aksine *PRODY* değerleri düşük olan ürünler ihraç eden ülkelerin ise *EXPY* değerleri düşük olmaktadır (Hüseyini, 2017, s. 84).

Çalışmanın temel amacı üst kısımda tanımlamasına geniş olarak yer verilen sofistike ürün üretiminin Türkiye'nin ihracatına etkisini araştırmaktır. Bu çalışma, literatürde bulunan çalışmalardan sofistikte ürün seçimi ve Türkiye özelinden incelenmesi ve kapsadığı dönem itibarıyla ayrılmaktadır. Çalışmada ilk olarak Ekonomik Kompleksite Endeksi (ECI) hakkında bilgi verilmiştir. Sonrasında sofistike ürün üretiminin göstergesi olan ECI ile ihracat kavramını birlikte araştıran ve ayrıca diğer makroekonomik değişkenleri de içine alan bir literatür taraması yapılmıştır. Bu tarama sonucunda elde edilen akademik bulgular hakkında kısa kısa değerlendirmeler yapılmıştır. Yapılan değerlendirmeler sonucunda ECI ve ülkelerin ihracatı arasında sıkı bir bağ olduğu, ECI'de üst sıralarda yer alan

ülkelerin sofistike ürün üretimde ve uluslararası ticarete söz sahibi olduğu, Türkiye'nin yıllar itibariyle yaşadığı krizlere rağmen 2010 yılı sonrasında teknolojik olarak bir gelişme içinde olduğu gibi sonuçlara varılmıştır. Sonraki bölümlerde, kullanılan veri setine bağlı olarak analiz yapılmış ve elde edilen sonuçların değerlendirilmesi yapılmıştır.

Sonuç bölümünde de, sofistike ürün üretiminin genel itibariyle ECI'de üste sıralara tırmanmış ülkelerde yüksek olduğu, sofistike ürün üretimiyle birlikte ülkelerin yaptıkları ithalat ve ihracatlarının GSYİH'lerinden aldıkları payların aynı şekilde yüksek olduğu, Türkiye'nin ihracatındaki artışın daha fazla sofistike ürün üretiminin sonucunda gerçekleşebileceği bulgularından hareketle; sofistike ürün üretiminin ihracatı hem kısa hem de uzun dönemde pozitif etkilediği ve bu etkinin iki dönem içinde ihracatı ortalama %1,74 oranında arttırdığı elde edilmiştir. Bu durum araştırmacılara, genel itibariyle sofistike ürün üretiminin Türkiye'nin ihracatını arttırdığı konusunda bilgisini verebilmektedir. Yine çalışmanın sonucunda sofistike ürün üretiminin artırılması ve dolayısıyla Türkiye'nin daha fazla ihracat yapılabilmesine yönelik politika önerileri yapılmaktadır.

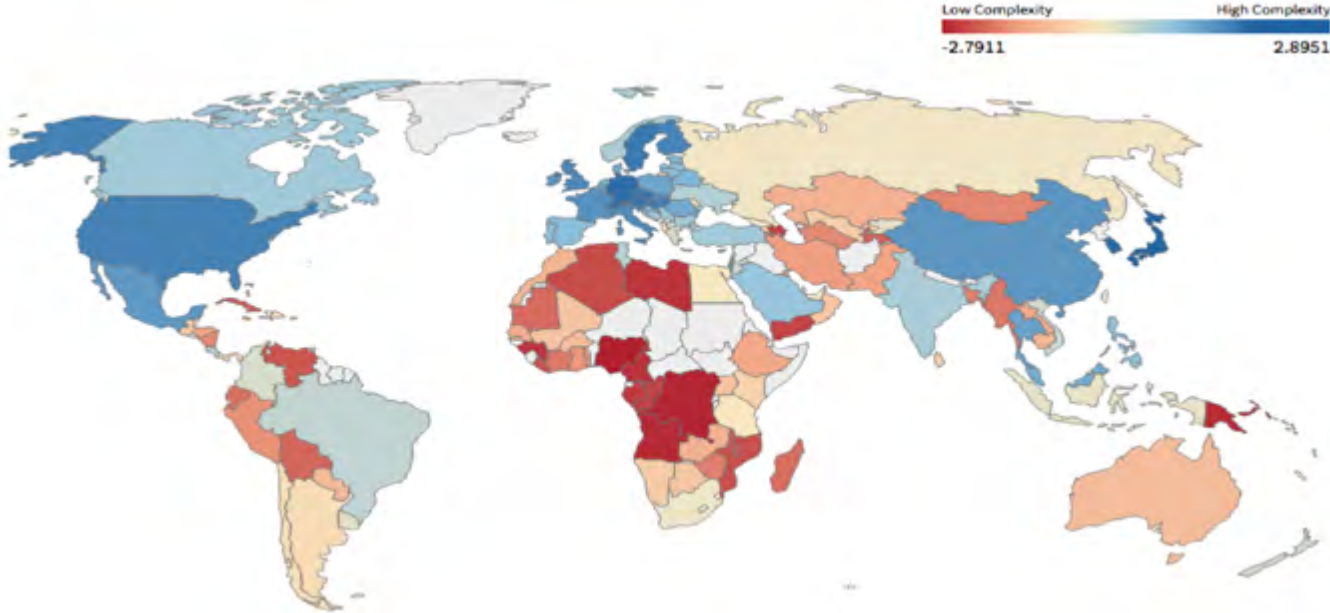
EKONOMİK KOMPLEKSİTE ENDEKS (ECI)

Her yıl yayınlanan ekonomik kompleksite endeksi ile ülkelerin ürettikleri ürünlerde bilgi ve beceriden ve teknolojiden ne oranda yararlandıkları ortaya konulmaktadır. Bu endeks, ülkelerin uluslararası piyasalarda ürettikleri ürünler noktasında rekabet üstünlükleri hakkında araştırmacılara bilgi vermektedir. Çalışmanın bu kısmında ekonomik kompleksite endeksi hakkında tanımlamalar yapılmaktadır.

Ekonomik Kompleksite Endeksi Nedir?

Hausmann ve Hidalgo tarafından 2000'li yılların başından itibaren hesaplanmaya başlanan ekonomik kompleksite endeksi, birçok ülke için 1964 yılına dayanan veri kaynağı ile ülkelerin teknoloji ve bilgiye dayalı üretim yapabilme kapasitelerini ölçmektedir. Ülkelerin üretim yapısının karmaşıklığı, ekonomik çeşitlilik düzeyi ve ürünleri ihraç eden ülke sayısı bilgilerinin birleştirilmesiyle oluşturulan bu endeks, ekonomik girdiler ve çıktılar arasındaki ilişkiye odaklanmaktadır.

Bu endeks, ülkelerin ekonomik kompleksitelerini Şekil 1'de gösterildiği gibi en düşükten en yükseğe doğru sıralamaktadır.



Kaynak: The Atlas of Economic Complexity (<https://atlas.cid.harvard.edu/rankings>)
Şekil 1. Küresel Ekonomik Kompleksite Atlası (2019)

Şekil 1’de görüldüğü üzere, ekonomik kompleksite endeksinde üst sıralarda yer alan ülkeler koyu mavi ile gösterilmektedir. Bu ülkeler Amerika Birleşik Devletleri (ABD), Japonya, Güney Kore gibi teknolojinin ve bilginin ürün üretiminde yoğun olarak kullanıldığı ülkelerdir. Ekonomik kompleksite endeks sıralamasında alt sıralarda yer alan ve koyu kırmızı ile gösterilen ülkeler ise çoğunlukla Afrika ülkeleri olup ürettikleri ürünlerde teknolojiyi görece daha az kullanmaktadır.

Genellikle, ürün üretiminde ne oranda bilgi kullanıldığıyla ilgili olarak, endeks değeri “-2” ile başlamaktadır. Örneğin hammadde olarak satılan doğal kaynaklar, endeks değeri “-2” olan ürünler arasında yer almaktadır. Ekonomik kompleksite hesaplaması iki kavrama dayanmaktadır. Bunlar, çeşitlilik (diversity) ve yaygınlıktır (ubiquity). Çeşitlilik, bir ülkenin ihraç ettiği ürünlerin sayısını, yaygınlık da aynı ürünü ihraç eden ülkelerin sayısını ifade etmektedir (Hausmann ve Hidalgo, 2009, s. 10571). Çeşitlilik, günümüz dünyasının ekonomik yapısını tanımlayabilecek en güçlü ölçme şekillerinden biridir. Bu perspektifte yaygınlık ise ekonomik kompleksite endeksinin bir göstergesi olarak düşünülebilir (Güneri ve Yalta, 2020, s. 414). Bu iki boyutu ölçmek için Ekonomik kompleksite endeksi, ülkeler arası ihracat matrisini kullanmaktadır. İhracat matrisi, satırlardaki ülkeleri ve sütunlardaki ürün kategorilerini içeren bir tablodur. Böylece tablodaki her hücre ülke-ürün ihracatının değerini göstermektedir.

Şöyle ki;

$$\text{Çeşitlilik (Diversity)} = k_{c,0} = \sum_p M_{cp} \quad (3)$$

$$\text{Yaygınlık (Ubiquity)} = k_{p,0} = \sum_c M_{cp} \quad (4)$$

Ülkelerin kompleksitesi üretilen ürünlerin ortalama sofistike seviyeleriyle, ürünlerin sofistikelikleri de bir ürünü üreten ülkelerin ortalama kompleksitesi hesaplanarak bulunabilir (Yıldırım, 2018, s. 17). Böylelikle ülkelerin

$$k_{c,N} = \frac{1}{k_{c,0}} \sum_p M_{cp} k_{p,N-1} \quad (5)$$

$$k_{p,N} = \frac{1}{k_{p,0}} \sum_c M_{cp} k_{c,N-1} \quad (6)$$

Denklem 6 Denklem 5’in içine konulduğunda:

$$k_{c,N} = \frac{1}{k_{c,0}} \sum_p M_{cp} \frac{1}{k_{p,0}} \sum_{c'} M_{c'p} k_{c',N-2} \quad (7)$$

$$k_{c,N} = \sum_{c'} k_{c',N-2} \sum_p \frac{M_{cp} M_{c'p}}{k_{c,0} k_{p,0}} \quad (8)$$

Denklem 8’den ikinci toplama işaretiyle hesaplanan bölüm, iki ülkenin benzerliğini vermektedir. Bu bölüm $\widetilde{M}_{cc'}$ gibi tanımlanabilir. Bu durumda Denklem 9

$$k_{c,N} = \sum_{c'} \widetilde{M}_{cc'} k_{c',N-2} \quad (9)$$

$\widetilde{M}_{cc'}$ matrisinin en büyük öz değeri ile ilişkili olan öz vektördür ve elemanları bir değerlerinden oluştuğu için bilgi sağlayıcı nitelik taşımamaktadır. Bu nedenle ikinci en büyük öz değere ait öz vektör ile ilgilenilmiş ve böylelikle Ekonomik Kompleksite Endeksi Denklem 10’daki gibi hesaplanmıştır:

$$ECI = \frac{\bar{K} - \langle \bar{K} \rangle}{stdhata(\bar{K})} \quad (10)$$

$\langle \bar{K} \rangle$ ortalamayı temsil etmekte, stdhata ise standart sapmayı göstermektedir. \bar{K} ise bir öz vektör ve ikinci en büyük öz vektör değeridir (Hausmann ve Hidalgo, 2009, s. 10571).

Ekonomik kompleksite endeksi sıralamasının altında yer alan ülkelerin ürün ihracatı çok az çeşitlilik göstermekte olup bu ülkelerde üretilip ihraç edilen ürünler diğer birçok ülkede de üretilmektedir.

LİTERATÜR TARAMASI

Minondo ve Silvente (2013), gelişmiş ve gelişmekte olan 70 ülkenin 2002-2007 arası dönemine ait yıllık verilerini kullanarak, ekonomik kompleksitenin bu ülkelerin ticaret yapısının açıklayıp açıklamadığını incelemişlerdir. Genelleştirilmiş Momentler Metodu (GMM) kullanıldığı çalışmada, ECI bağımlı değişkeni ile üretimde ihracatın payı ve beceri yoğunluğu bağımsız değişkenleri

kullanılmıştır. Sonucunda ise hem teknolojiye hem de faktör oranlarındaki farklılıkların, ülkelerin ticaret modellerini açıklamada önemli bir rol üstlendiğini belirtmiş ve gelişmiş ülkelerin dünya ticaretindeki payının, ekonomik kompleksite artışı ile yükseldiğini göstermişlerdir.

Erkan ve Yıldırım (2015) Türkiye'nin 2012-2013 arası dönemde ECI bağımlı değişkeninin ihracatta rekabet üstünlüğünün göstergesi olarak alınan iş sofistikasyonu, yükseköğrenim ve staj, altyapı, yenilik, lojistik performans, değer zinciri genişliği ve teknolojik hazırlık değişkenleri ile ilişkisini yatay kesit bağımlılığı yöntemi ile analiz etmiştir. Sonucunda ise sofistike ürün üreten gelişmiş ülkelerin, ihracatta yüksek rekabet gücüne sahip olduğunu, ancak Türkiye gibi sofistike ürün üretiminde daha geride olan ülkelerin rekabet edebilirliğinin zayıf kaldığını bulmuşlardır.

Türkiye'nin ekonomik kompleksite endeksi değeri ve reel döviz kuru değişkenlerinin dış ticaret haddi üzerindeki etkisini inceleyen Akın ve Güneş (2018), 1982-2016 yıllık verilerini kullanmışlardır. Johansen Eş bütünleşme testi ve nedensellik analizinin yapıldığı çalışma sonucunda ekonomik kompleksite endeksi, reel efektif döviz kuru ve Türkiye'nin dış ticareti arasında istatistiksel olarak anlamlı ve pozitif yönlü bir ilişki bulunduğu ve ayrıca, dış ticaret haddine yönelik tek yönlü bir nedensellik olduğunu ortaya konulmuştur.

Doyar ve Yaman (2020), Türkiye'nin 1989-2017 dönemini kapsayan yıllık verileri ile VAR modelini kullanarak ekonomik kompleksite, gelir ve yüksek teknoloji ürün ihracatı arasındaki ilişkiyi analiz etmişlerdir. Değişkenleri yine en çok etkileyen kendileri olmakla birlikte, kendileri dışında ekonomik kompleksite ve yüksek teknoloji ürün ihracatını en çok etkileyen değişkenin gelir, geliri en çok etkileyen değişkenin ise ekonomik kompleksite olduğu görülmüştür.

Moreno-Hurtado, Plascencia, Lozano ve Cano (2020) gelir seviyelerine göre 12 gruba ayırdıkları 100 ülke üzerine yaptıkları çalışmada, 2005-2017 yılları arası döneme ait yıllık verileri kullanarak panel veri yöntemi ile beşeri sermayenin ve ekonomik kompleksitenin Bilgi ve Teknoloji Ürünleri (BİT) ihracatına etkisini analiz

etmişlerdir. Sonucunda ise beşeri sermayenin ve ekonomik kompleksitenin BİT ihracatı üzerinde etkili olduğu görülmüştür.

Fritz ve Manduca (2021) yapmış oldukları çalışmada 1998-2015 yıllarına ait işgücü verileri ile ABD'nin büyük şehirlerinin ekonomik kompleksite ilişkisini panel veri analizi ile araştırmışlardır. Çalışmada ihracat oranı bağımlı değişken olmak üzere, ECI, işgücü oranı, nüfus, patent ve eğitim seviyesi bağımsız değişkenleri kullanılmıştır. Yapılan analiz, sosyoekonomik sonuçların yorumlanmasına ve ekonomik kompleksite ile ilgili şehirlerin ihracatındaki ilişkilerin ortaya koyulmasına imkân tanımaktadır. Analiz sonucunda, Amerika'nın büyük şehirlerinin yüksek ekonomik kompleksite değerlerine sahip olduğu ve bu şehirlerde üretimi yapılan ürünlerin kompleksitesi düşük olan ürünlere göre daha çok ihracata konu olduğu sonucuna varılmıştır. Kompleksite endeksinin en yüksek olduğu şehirler Los Angeles, New York, Chicago, Philadelphia ve Boston olup her türlü mal ve hizmeti üreten büyük şehirlerdir. En düşük değerler ise Great Plains'dekiler olmak üzere, kırsal ilçelerdir.

Olasehinde-Williams ve Oshodi (2021) yapmış oldukları çalışmada, Afrika'nın en çok ihracat yapan 10 ülkesinin (Nijerya, Güney Afrika, Angola, Cezayir, Libya, Mısır, Fas, Gana, Tunus ve Fil Dişi Sahili) ekonomik kompleksitesini 2000-2018 arası dönemi için panel veri analizi yöntemi kullanarak test etmişlerdir. Analiz sonuçları, ekonomik kompleksitenin ihracatta rekabet gücünün bir belirleyicisi olduğunu, ancak GSYİH, reel döviz kuru, ticari açıklık ve DYY kadar bir etkiye sahip olmadığını göstermektedir. Bu durum, ekonomik kompleksiteyi vurgulayan politikaların faydalı olmasına rağmen, bağımsız politikalar olarak ele alınmaması gerektiğini göstermektedir. Bunun yerine ülkeler, döviz kurları, ekonomik büyüme, ticari açıklık ve DYY gibi diğer faktörlerin yanı sıra ekonomik kompleksiteyi de hesaba katan bütünsel ticaret politikası reformlarını benimsemelidir.

Canh ve Thanh (2022) çalışmalarında, 1996-2014 dönemi için 32'si yüksek gelir grubuna, 38'i ise düşük gelir grubuna ait 70 ülkenin ekonomik kompleksite ile ihracat çeşitliliği ve ekonomik büyüme arasındaki nedenselliği panel veri analizi yöntemiyle test etmişlerdir. Sonucunda

ekonomik kompleksite ile ihracat çeşitlendirmesi arasında çift yönlü Granger nedensellik bulgusuna rastlanmıştır. Ancak ekonomik kompleksiteden ekonomik büyümeye doğru tek yönlü nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir.

Gnangnon (2022), ekonomik kompleksitenin hizmet ihracatı çeşitlendirmesi üzerindeki etkisini 1985-2014 dönemi arasında 109 gelişmiş ve gelişmekte olan ülke için GMM yöntemi ile araştırmıştır. Analiz sonucunda ekonomik kompleksite artışının, daha yüksek düzeyde hizmet ihracatı çeşitlendirmesi ile ilişkili olduğu ispatlanmıştır. Bu olumlu etkinin ise gelişmiş ülkelerde, gelişmekte olan ülkelere göre daha yüksek olduğu görülmüştür.

Mirzoieva ve Oleksiv (2022), 2010-2019 yılları arası dönemde Ukrayna'nın en büyük dış ticaret ortakları olan 10 ülkeye (Çin, Hollanda, Amerika, Türkiye, Almanya, İtalya, Hindistan, İspanya ve Mısır) yaptığı dijital hizmet ihracatı ile ülkenin ekonomik kompleksitesi arasındaki ilişkiyi korelasyon analizi yöntemini kullanarak araştırmayı amaçlamıştır. Çalışma sonucunda dijital hizmet ihracatı ile ekonomik kompleksite arasında güçlü ve istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki bulunmuştur. Buna göre, bilgi ve iletişim de dâhil olmak üzere dijital hizmetlerin ihracatının gelişiminin, ekonomik kompleksite düzeyiyle güçlü bir şekilde bağlantılı olduğunu göstermektedir.

YÖNTEM

Bu çalışma Türkiye'de ekonomik kompleksitenin ihracat üzerine etkisini araştırma amacı ile yapılmış olup bu nedenle çalışmada zaman serisi analizi seçilmiştir. Öncelikle elde edilecek sonuçların güvenilirliği açısından serilere birim kök testleri yapılması uygun görülmüştür. Çalışmanın kapsadığı yıllar itibarıyla Türkiye'deki makroekonomik gelişmelerin analiz sonuçları üzerinde etkisi olabileceği varsayımı nedeniyle de birim kök testi seçiminde kırılmalı birim kök testleri tercih edilmiştir. Birim kök testlerinden elde edilen sonuçlar serilerin farklı seviyelerde durağanlığına işaret etmesi nedeniyle, uzun dönem ilişkinin varlığının tespitinde farklı seviyeden durağanlıkta eşbütünleşme analizine izin veren ARDL Sınır Testi yapılmıştır. Zaman serileri kavramı sadece bir yöntem olarak değil aynı zamanda bir bilgi kaynağı olarak değerlendirilmektedir. Zaman serisi analizinin

gelişmesinde, herhangi bir değişkene ait olduğu düşünülen verilerin veri yaratma süreci, bir önceki veya daha eski dönemlere ait verilerin yardımıyla belirlendiği varsayılmaktadır (Göktaş, 2005, s. 2).

Bir zaman serisi analizinde, serinin istatistiksel olarak analizine başlanmadan önce, ilgili seriyi yaratan sürecin durağan olup olmadığına, diğer bir ifadeyle serinin zaman içinde sabit olup olmadığına bakılması gerekir. Çünkü serinin durağan olmaması durumunda, sonuçlarda elde edilecek olan t ve F testleri ile " R^2 " değeri yanlış çıkabilmektedir (Göktaş, 2005, s. 5).

Serinin durağan olabilmesi için taşıması gereken şartlar Denklem 11,12 ve 13'deki gibidir:

$$E(Y_t) = \mu \text{ (Ortalama)} \quad (11)$$

$$Var(Y_t) = E(Y_t - \mu)^2 = \sigma^2 \text{ (Varyans)} \quad (12)$$

$$\gamma_k = E[(Y_t - \mu)(Y_{t+k} - \mu)] \text{ (Kovaryans)} \quad (13)$$

Denklem 13'de yer alan " γ_k " kovaryansı göstermektedir. Bu (Y_t, Y_{t+k}) arasındaki kovaryanstır. Eğer, " $k=0$ " ise " γ " sıfıra eşit bulunmaktadır. Aynı zamanda bu değer Y'nin varyansını vermektedir. (Gujarati, 1995, s. 713).

Birim kök kavramı ise serilerde durağanlığın sorgulanmasının bir yoludur. Buradaki amaç birim kök varlığının araştırılarak durağanlığın tespit edilebilmesidir. Bir seriye ait durağanlık analizi, birim kök testleri ile yakından ilgilidir. Serilerdeki durağanlığı sağlamak için genellikle serilerin birinci farkları, logaritmaları veya logaritmalarının birinci farkları alınmaktadır. Seviyede durağan bir seri I(0) olarak tanımlanmakta iken, birinci farkı alınan seri I(1) olarak tanımlanabilmektedir (Göktaş, 2005, s. 14).

Durağan olmayan bir seri "d" defa farkı almıyorsa " Δ^d " şeklinde bir süreci anlatmakta olup Denklem 14 ve 15'de gösterilmektedir:

$$\Delta Y_t = Y_t - Y_{t-1} \quad (14)$$

$$\Delta^2 Y_t = \Delta(\Delta Y_t) \quad (15)$$

Bir zaman serisi eğer birinci derecede durağan ise birinci derecede entegre edilmiş bir dizi olarak adlandırılır ve I(1) şeklinde gösterilir. Eğer dizi ikinci derecede durağanlığı elde ediyorsa ikinci derecede entegre edilmiş bir dizidir ve I(2) olarak adlandırılmaktadır. Dolayısıyla, durağanlığı elde etme süreci, diğer bir ifadeyle daha yüksek bir derecede entegre etme süreci söz konusu olabilir (Sevüktekin ve Nargeleçekenler, 2007, s. 310).

Zivot ve Andrews (1992) Tek Kırılmalı Birim Kök Testi

Perron (1989)'in birim kök testinde kırılmanın dışsal olarak belirlendiği fikrine karşı çıkan Zivot ve Andrews (1992), kırılmaların dışsal değil içsel olarak belirlendiği fikrini ortaya atmışlar ve kırılma tarihleri seçimi yapılırken analiz için kullanılan verilerin, ön test ile ilgili sorunlar doğurabileceği sebebi ile Perron'nun yaklaşımından farklı olması gerektiğini söylemişlerdir. Buna göre, Zivot ve Andrews (1992) (Z-A) birim kök testinde kırılmanın hesaplanması için Denklem 16, 17 ve 18'de kullanılmışlardır (Zivot ve Andrews, 1992, s. 254).

Burada Model A sabitte kırılmayı, Model B trendde kırılmayı ve Model C'de sabitte ve trendde kırılmayı göstermek üzere " $t=1,2,3,\dots$ " " t " zamanı vermekten, " TB " kırılmanın zamanını göstermektedir. Modellerde yer alan " DU " " DU " sabitte kırılmayı verirken, " DT " " DT " trendde kırılmayı gösteren kukla değişkenlerdir. Gösterimleri ise şu şekildedir:

Model A:

$$y_t = \mu + \theta_1 DU(\lambda) + \beta t + \delta y_{t-1} + \sum_{j=1}^k \delta_j \Delta y_{t-j} + e_t \quad (16)$$

Model B:

$$y_t = \mu + \theta_2 DT(\lambda) + \beta t + \delta y_{t-1} + \sum_{j=1}^k \delta_j \Delta y_{t-j} + e_t \quad (17)$$

Model C:

$$y_t = \mu + \theta_1 DU(\lambda) + \theta_2 DT(\lambda) + \beta t + \delta y_{t-1} + \sum_{j=1}^k \delta_j \Delta y_{t-j} + e_t \quad (18)$$

Burada Model A sabitte kırılmayı, Model B trendde kırılmayı ve Model C'de sabitte ve trendde kırılmayı göstermek üzere " $t=1,2,3,\dots$ " " t " zamanı vermekten, " TB " kırılmanın zamanını göstermektedir. Modellerde yer alan " DU " sabitte kırılmayı verirken, " DT " trendde kırılmayı gösteren kukla değişkenlerdir. Gösterimleri ise şu şekildedir:

$$DU_t = \begin{cases} 1 & t < TB \text{ iken} \\ 0 & \text{diğer durumlarda} \end{cases}$$

$$DT_t = \begin{cases} t - TB & t < T \lambda \text{ iken} \\ 0 & \text{diğer durumlarda} \end{cases}$$

Kırılma noktalarının tahmin edilebilmesi için En Küçük Kareler (EKK) Yöntemi kullanılmaktadır ve " $t-2$ " sayısında regresyon tahmini yapılmaktadır. " δ " katsayısı için t-istatistiğini (en küçük değeri) veren modelden elde edilen tarih, birim kök testinde kırılma noktası olarak seçilmektedir. Katsayı " δ "'ya ait en küçük t-istatistiği değeri, Z-A kritik değer tablo değeri ile karşılaştırılmakta ve $t_{hesap} < kritik\ değer_{tablo}$ sonucuna ulaşıyorsa " H_0 " hipotezi reddedilmektedir. Diğer taraftan, alternatif hipotez olan " H_1 " veriye ait serinin yapısal kırılma ile durağan olmasıdır.

Enders ve Lee (2012) Fourier ADF Testi

Enders ve Lee (2012), geliştirmiş oldukları DF tabanlı fourier yaklaşımını birim kök testinde, çoklu yapısal kırılmaları dikkate almışlardır. Enders ve Lee (2012) veri üretme aşamasını Denklem 19'daki tanımlamışlardır:

$$y_t = \alpha(t) + \rho y_{t-1} + \gamma t + \varepsilon_t \quad (19)$$

Burada " ε_t " durağan bir hata terimidir. " $\alpha(t)$ " tanımlanabilir terimin zamana bağlı bir fonksiyonudur. Birim kök temel hipotezi " $\rho = 1$ " için test edilmek istense de, " $\alpha(t)$ " nin yapısı bilinmemesinden dolayı modellemede bir hata ortaya çıkmaktadır. Bu ortaya çıkan hatadan dolayı, Enders ve Lee (2012) çalışmalarında " $\alpha(t)$ " nin yapısı için Denklem 20'de verilen Fourier modellemesini önermişlerdir (Enders ve Lee, 2012, s. 196):

$$\alpha(t) = \alpha_0 + \sum_{k=1}^n \alpha_k \sin\left(\frac{2\pi kt}{T}\right) + \sum_{k=1}^n \beta_k \cos\left(\frac{2\pi kt}{T}\right) \quad n \leq \frac{T}{2} \quad (20)$$

Burada " n " frekans sayısını göstermektedir. Aynı zamanda " k " belirli bir frekans göstermekten, " T " ise gözlem sayısını temsil etmektedir. Eğer $\alpha_1 = \beta_1 = \dots = \alpha_n = \beta_n = 0$ ise süreç doğrusal olarak tanımlanabilmektedir. Bu durumda geleneksel birim kök testleri kullanılmaktadır. Eğer yapısal bir kırılma yada doğrusal olmadığı ortaya konulan bir trend varsa, en az bir Fourier frekansı kullanılmalıdır. Enders

ve Lee (2012) bu durumda Denklem 21'deki modelin kullanılmasını önermişlerdir:

$$\Delta y_t = \rho y_{t-1} + c_1 + c_2 t + c_3 \sin\left(\frac{2\pi kt}{T}\right) + c_4 \cos\left(\frac{2\pi kt}{T}\right) + e_t \quad (21)$$

Adım 1: $1 \leq k \leq 5$ aralığında olan ve En Küçük Kalıntı Kareleri (MinKKT) veren “ k ”nın tüm tamsayı değerleri Denklem 21’de EKK yöntemi kullanılarak tahmin edilmeye çalışılır. En küçük kareler toplamını veren modelin “ k ” değeri seçilir.

Adım 2: Bu adımda doğrusallık göstermeyen yapının var olup olmadığı araştırılır. Bunun için Denklem 21’de kullanılmış olan katsayılar ve temel hipotez $c_3 = c_4 = 0$ için F testi uygulanır. Eğer elde edilen değerler F-istatistik kritik değerinden daha küçükse doğrusallığı ifade eden temel hipotez reddedilemez. Bu durumda Enders ve Lee (2012) ADF birim kök testinin uygulanmasının daha güvenilir olduğu düşünülmektedir.

Gecikmesi Dağıtılmış Otoregresif Model - ARDL Sınır Testi Yaklaşımı

İktisadi teorileri test ederken ve iktisadi ilişkileri netleştirirken, sorunun dinamik yönlerini dikkate almamak tanımlama hatalarına yol açabilmektedir. Dinamik modeller ise otoregresif ve gecikmesi dağıtılmış modelleri kullanarak ortaya konabilmektedir. Pesaran ve Shin (1995) tarafından geliştirilen gecikmeli dağılım otoregresif model (ARDL) yöntemi, bağımlı değişkenin ve açıklayıcı değişkenlerin gecikmeli değerlerinin modelde açıklayıcı değişken olarak yer alması olarak adlandırılmaktadır. Birbirleri arasında eş bütünleşik bir bağ olduğuna karar verilen değişkenlerin, uzun ve kısa dönemli ilişkilerini belirlemek amacıyla ARDL modeli kurulur. Sonrasında, uygun ARDL modeli belirlenir ve uzun dönemli ilişkiler açıklanmaya çalışılır.

Çalışmada ARDL modeli tercih edilmiş olup ECI'nin Türkiye'nin toplam ihracatına etkisini araştıran ARDL modeli kullanılmaktadır. Bu kapsamda bağımlı ve bağımsız değişkenlerin gecikmelerini de içeren ARDL modeli Denklem 22’de verilmiştir:

$$\Delta Y_t = \beta_0 + \sum_{i=1}^m \beta_1 \Delta Y_{t-i} + \sum_{i=0}^p \beta_2 \Delta X_{t-i} + \beta_3 Y_{t-1} + \beta_4 X_{t-1} + \beta_5 D1_{t-i} + \beta_6 D2_{t-i} + \beta_7 D3_{t-i} + u_t \quad (22)$$

Burada, “ β_0 ” sabit terimi ifade etmektedir. Sırasıyla diğer β ’lar belirlenen bağımsız değişkenlerin ve kukla değişkenlerin katsayılarını göstermektedir. D1, D2 ve D3 “ ” kukla değişkenleri, “ Δ ” fark operatörüne, “ m ” ve “ p ” optimum gecikme uzunluğunu, “ u ” ise hata terimini vermektedir. “ $t-i$ ” indisi ise bağımlı, bağımsız ve kukla değişkenlerin birinci gecikmelerinin de modelde gösterildiğini anlatmaktadır.

Fourier Toda - Yamamoto Nedensellik Testi

Nazlıoğlu, Görmüş ve Soytaş (2016) tarafından geliştirilen Fourier Toda-Yamamoto Nedensellik Testi, bağımlı ve bağımsız değişkenler arasındaki ilişkiyi incelemekte ve temelde Toda-Yamamoto Nedensellik testine (1995) dayanmaktadır. Değişkenlerde var olan yapısal kırılmaları fourier fonksiyonlar tanımlayarak, aşamalı bir şekilde modellemektedir. Bu sayede, yapısal kırılma tarihlerinin ve biçiminin önceden bilinmesine gerek duyulmamaktadır. Ayrıca yöntemde bootstrap dağılım kullanılması sebebiyle, değişkenlerin birim kök içermesi durumunda veya eş bütünleşik olması durumunda da dirençli test istatistikleri ortaya çıkabilmektedir.

Bu tanımlama çerçevesinden Fourier Toda-Yamamoto nedensellik testinin ana formuna ulaşmak için öncelikle “ y_t ” Denklem 23’de doğrusal fonksiyon ile ifade edilmektedir:

$$y_t = \alpha(t) + \beta_1 y_{t-1} + \dots + \beta_{p+d} y_{t-(p+d)} + \eta_{bt} \quad (23)$$

Burada $\alpha(t)$ zamanın bir fonksiyonudur. $\alpha(t)$ bağımlı değişkendeki yapısal kırılmayı içermektedir. Bu bağlamda sabit terimde oluşan bir yapısal değişimi bulabilmek için fourier açılımı Denklem 24’de gösterilmektedir:

$$\alpha_t = \alpha_0 + \sum_{k=1}^n \gamma_{1k} \sin(2\pi kt/T) + \sum_{k=1}^n \gamma_{2k} \cos(2\pi kt/T) \quad (24)$$

Burada, n frekans sayısını göstermektedir. Eğer tek frekans gösterecek şekilde tekrar yazılırsa (Kan, 2021: 103):

$$\alpha_t = \alpha_0 + \gamma_1 \sin(2\pi kt/T) + \gamma_2 \cos(2\pi kt/T) \quad (25)$$

Denklem 25’de “ k ” fourier frekans sayısını göstermektedir. Denklem 25 Denklem 24’de yerine konulduğunda Fourier Toda-Yamamoto nedensellik testinin ana şekline Denklem 26’da ulaşılabilmektedir:

$$t = \alpha_0 + \gamma_1 \sin(2\pi kt/T) + \gamma_2 \cos(2\pi kt/T) + \beta_1 y_{t-1} + \dots + \beta_{p+d} y_{t-(p+d)} + \eta \quad (26)$$

ARAŞTIRMA BULGULARI

Çalışmanın bu bölümünde veri seti ve değişkenlerden, yöntem ve literatür ile paralel olarak kurulan modellerden bahsedilmiştir.

Veri Seti ve Ekonometrik Analiz

Çalışmanın uygulama bölümünde kullanılan veriler 1982-2019 dönemine ait yıllık veriler olarak seçilmiştir. Çalışmanın bu yıllar arası ile sınırlı tutulmasında Türkiye’nin 1980 sonrası benimsediği dış ticaret politikaları ile sanayide ithal ikame ürün üretiminden vazgeçerek ihracata yönelik sanayileşme politikasına geçilmiş olması, 1980 yılında yaşanan darbe ile başlayan askeri yönetimin 1982 yılında son bulması ve Pandemi döneminde Dünya ticaretinde aksamalar olması, üretimde

kayıpların yaşanması, tedarik zincirinde bozulmaların meydana gelmesi gibi olumsuzluklar 2019 yılının seçilmesinde etkili olmuştur.

Modelin bağımlı değişkeni Türkiye’nin toplam ihracat miktarı (TREXP) olarak seçilmiştir. Teorik beklentiyi desteklemek amacıyla çalışmada kontrol değişkenler olarak ihracatı etkileyen temel unsurlardan gelirin göstergesi olarak Dünya Gayri Safi Yurtiçi Hâsıla (WGDP) oranı ve Türkiye’nin reel efektif döviz kuru (TRCURR) oranı kullanılmıştır. Çalışmanın konusu gereği son olarak modele bağımsız değişken olarak da Türkiye’nin ekonomik kompleksite endeksi (TRECI) eklenmiştir. Ayrıca iktisadi değişkenler genellikle gerçek değerleri üzerinde değil, logaritmik değerleri üzerinde doğrusaldır. Bu nedenle, serilerin gerçek değerleri yerine logaritmik değerlerinin kullanılması önerilmektedir (Kubar, Peker ve Özcan, 2011, s. 2994). Dolayısıyla, tahmin edilen modelde Doğanlar vd. (2003), Tunçsiper ve Öksüzler (2006) ve Güneş (2013)’ün çalışmalarına benzer şekilde ele alınan Türkiye’nin ihracatı serisinin ve Türkiye’nin reel efektif döviz kuru serisinin logaritmasının alınarak modelde kullanılmasının uygun olduğu düşünülmüştür. Ayrıca kurulan modelde Dünya GSYİH oranı yüzde büyüme olarak, ECI ise endeks olarak kullanıldığı için logaritmik formları tercih edilmemiştir. Bu iki değişkenlerin logaritmik değerlerinin kullanılması, bir değişkenin yüzde büyüme cinsinden diğer değişkenin ise endeks cinsinden olmasından dolayı önerilmemektedir (Can ve Gözgör, 2017; Tumwebaze ve Ijjo, 2015, s. 70).

Tablo 1. Değişkenlere Ait Tanımlayıcı Bilgiler

Değişken	Değişken Adı	Açıklama	Veri Kaynağı
LNTREXP	Türkiye’nin İhracatının Logaritması	Türkiye’nin yapmış olduğu toplam ihracat miktarı – USD	Dünya Bankası (WB)
TRECI	Türkiye’nin Ekonomik Kompleksite Endeksi	Türkiye’nin üretiminde ne oranda bilgi ve teknoloji kullanıldığı - Endeks	Massachusetts Teknoloji Enstitüsü- OEC ve Harvard Üniversitesi – Atlas
WGDP	Dünya Gayri Safi Yurtiçi Hâsıla Oranı	Dünya’nın gayri safi yurtiçi hasılası – % Büyüme	Dünya Bankası (WB)
LNTRCURR	Reel Efektif Döviz Kurunun Logaritması	Türkiye’nin döviz kuru (TÜFE) – TL/USD	Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası (TCMB)

“Sofistike ürün üretimi Türkiye’nin ihracatını etkilemekte midir?” sorusu bu çalışmanın temel sorusunu oluşturmaktadır. Bu nedenle Tablo 1’de yer alan değişkenler kullanılarak, tahmin edilmek istenen modele Denklem 27’de yer verilmektedir:

$$LNTREXP_t = \beta_0 + \beta_1 TRECI_t + \beta_2 WGDP_t + \beta_3 LNTRCURR_t + u_t \quad (27)$$

Çalışmanın devam eden bölümlerinde Denklem 27’de yer alan “TREXP” bağımlı, “TRECI”, “WGDP” ve “TRCURR” bağımsız değişkenleri kullanılarak, sofistike ürün üretiminin Türkiye’nin ihracatı üzerinde etkili olup olmadığı ampirik olarak sınanacaktır.

Sofistike ürün üretiminin ihracat üzerindeki etkisinin sınındığı çalışmada zaman serisi analizinden faydalanılmıştır. Söz konusu analize geçilmeden önce, çalışmada kullanılan değişkenlerin tanımlayıcı istatistiklerine Tablo 2’de yer verilmiştir.

Çalışmada Türkiye’nin 1982-2019 dönemi arası 38 yılı kapsayan toplam ihracatı alınmıştır. Modelde bağımlı değişken olan ihracatı etkileyen her bir bağımsız değişken için, 38 gözlem değeri elde edilmiştir. Bu gözlem değerleri veri setini oluşturmuş ve çalışmanın doğru, anlamlı ve yol gösterici olması için veri kaynağı olmuştur. Yapılan analizde Türkiye’nin yapmış olduğu ve 1982-2019

dönemini kapsayan ihracat miktarı ortalama olarak 24.758 Milyar Dolar’dır. Kontrol değişkenlerinden biri olan Dünya’nın GSYİH’sinin yüzde büyüme oranı çalışma kapsamındaki 38 yıllık dönemde ortalama olarak 3.084 değerindedir. Kontrol değişkenlerinden bir diğeri olan reel efektif döviz kurunun ortalaması ise -2.149 TL/US Dolar’dır.

Değişkenler ile ilgili yapılan ön testlerden ilki olan Pearson Korelasyon Analizi, iki veya daha fazla değişken arasında bir ilişkinin var olup olmadığının belirlenmesine yardımcı olur. Çalışmanın değişkenleri arasındaki ilişkinin varlığı ve yönü hakkında bilgi sunan “Pearson Korelasyon Matrisi” Tablo 3’de yer almaktadır:

Tablo 3 incelendiğinde tüm değişkenler arasında bir ilişki olduğu anlaşılmakta ve değişkenlerden biri artarken, ilişkili olduğu diğer değişkeni de arttırdığı veya azalttığı şeklinde yorum yapılabilmektedir. Bağımlı değişken olan “LNTREXP” ile bağımsız değişken olan “TRECI” arasında pozitif yönlü bir korelasyon olduğu ve korelasyon katsayısının 0,7320 olduğu görülmektedir. Benzer şekilde, “TRECI” ve “LNTRCURR” değişkenleri arasında pozitif yönlü bir korelasyon olduğu ve korelasyon katsayısının ise 0,5420 olduğu görülmektedir. Bunun yanı sıra, “LNTREXP” ve “LNTRCURR” değişkenleri arasında pozitif yönlü bir korelasyon olduğu ve korelasyon katsayısının ise 0,9564 olduğu görülmektedir

Tablo 2. Değişkenlere Ait Tanımlayıcı İstatistikler

Değişken	Gözlem Sayısı	Ortalama	Std. Sapma	Minimum	Maksimum
LNTREXP	38	24.75868	1.1516	22.759	26.237
TRECI	38	0.30908	0.205747	0.0352	0.6600
WGDP	38	3.084211	1.204165	-1.3000	4.7000
LNTRCURR	38	-2.14945	3.41934	-8.73500	1.7353

Tablo 3. Pearson Korelasyon Matrisi

Değişken	LNTREXP	TRECI	WGDP	LNTRCURR
LNTREXP	1			
TRECI	0.7320	1		
WGDP	0.0063	-0.0675	1	
LNTRCURR	0.9564	0.5420	0.0275	1

Yapılmış olan Pearson korelasyon analizi sonuçlarına bağlı olarak çoklu doğrusal bağlantı sorunu olabileceği düşünülmüştür. Bu nedenle çoklu doğrusal bağlantı sorununun araştırılmasında kullanılan yöntem olan Varyans Artış Faktörü (VIF – Variance Inflation Factor)’ne bakma ihtiyacı doğmuştur. Aşağıda yer alan Tablo 4’de bağımsız değişkenlere ilişkin VIF değerleri sunulmuştur:

Tablo 4. Varyans Artış Faktörü (VIF)

Değişken	VIF Değeri
TRECI	1.429624
WGDP	1.010463
LNTRCURR	1.424192

Tablo 4’de VIF değerlerinin beşten küçük olduğu görülmektedir. Bu nedenle modelde yer alan bağımsız değişkenler arasında çoklu doğrusal bağlantı sorunu yoktur yorumu yapılabilmektedir.

Yapılan ön tanı testleri sonucunda herhangi bir sorunla karşılaşmamıştır ve çalışmanın temel analiz kısmına geçilmesi uygun görülmüştür.

Analizde tek kırılmalı birim kök testi (Zivot ve Andrews, 1992) ve çoklu yapısal kırılmalı birim kök testi (Fourier

ADF Testi - Enders ve Lee, 2012) Türkiye’nin 1980 sonrası dönemde yaşamış olduğu 1994 ve 2001 ekonomik krizi, 2008 küresel ekonomik krizin Türkiye’nin ihracatına etkilerini ölçmek amacıyla tercih edilmiş olup tüm testler için anlamlılık düzeyi % 5’e göre yorumlanmıştır. Tablo 5’de sırasıyla bu testlerin sabitli ve sabitli ve trendli model sonuçları kırılma tarihleri ile birlikte sunulmuştur:

Değişkenlerin bütünleşme derecelerinin tespiti için uygulanan Zivot ve Andrews (1992) Tek Kırılmalı Birim Kök Testi sonuçlarına Tablo 5’de yer verilmiştir. Buna göre bağımlı değişken olan “LNTREXP” değişkeninin seviye değerinin, sabitli ve sabitli ve trendli model de istatistiksel olarak anlamsız olduğu görülmüş, bu nedenle “H₀: Birim kök yoktur” boş hipotezi reddedilmiş ve kırılma tarihleri sırasıyla 2013 ve 2007 yılları olarak bulunmuştur. Değişkenin birinci fark değerinin ise sabitli ve sabitli ve trendli model de istatistiksel olarak anlamlı olduğu görülmüş, bu nedenle “H₀: Birim kök yoktur” boş hipotezi kabul edilmiştir. I(1) olarak belirlenen “LNTREXP” değişkeni için birinci fark değerinde kırılma tarihlerine bakılacak olursa, sabitli model de 2006 yılı, sabitli ve trendli model de ise 2003 yılı olarak hesaplanmıştır.

Tablo 5. Zivot ve Andrews (1992) Tek Kırılmalı Birim Kök Testi Sonuçları

Seviyede					
Değişkenler	T-İstatistiği	Sabit		Sabit ve Trend	
		T-İstatistiği	Kırılma Tarihi	T-İstatistiği	Kırılma Tarihi
LNTREXP	-3,563		2013	-3,804	2007
TRECI	-5,392*		2004	-4,396	2002
WGDP	-5,385*		2006	-5,677*	1992
LNTRCURR	-3,739		1990	-5,865*	1999
1.Fark					
Değişkenler	T-İstatistiği	Sabit		Sabit ve Trend	
		T-İstatistiği	Kırılma Tarihi	T-İstatistiği	Kırılma Tarihi
LNTREXP	-6,518*		2006	-6,731*	2003
TRECI	-7,498*		2010	-7,424*	2010
WGDP	-		-	-	-
LNTRCURR	-6,685*		1999	-6,580*	1999

Not: Sabit için Zivot ve Andrews (1992)’den alınan kritik değerler %1 ve %5 anlam seviyeleri için sırasıyla -5.34 ve -4.80; Sabit ve Trend için %1 ve %5 anlam seviyeleri için sırasıyla -5.57 ve -5.08’dir. *, ** sırasıyla % 1 ve % 5 anlamlılık düzeyini göstermektedir.

Bağımsız değişkenlerden “TRECI” değişkeninin seviye değerinin sabitli model de istatistiksel olarak anlamlı olduğu görülmüş, bu nedenle “H0: Birim kök yoktur” boş hipotezi kabul edilmiş ve kırılma tarihi 2004 yılı olarak bulunmuştur. Ancak sabitli ve trendli modelde “H0: Birim kök yoktur” boş hipotezi reddedilmiş ve kırılma tarihi 2002 yılı olarak bulunmuştur. Bu nedenle değişkenin birinci fark değeri hesaplandığında sabitli ve sabitli ve trendli model de istatistiksel olarak anlamlı olduğu görülmüş, bu nedenle “H0: Birim kök yoktur” boş hipotezi kabul edilmiştir. I(1) olarak belirlenen “TRECI” değişkeni için birinci fark değerinde kırılma tarihleri ise sabitli ve sabitli ve trendli model de 2010 yılı olarak hesaplanmıştır.

“WGDP” değişkeninin seviye değerinin, sabitli ve sabitli ve trendli model de istatistiksel olarak anlamlı olduğu görülmüş, bu nedenle “H0: Birim kök yoktur” boş hipotezi kabul edilmiştir. I(0) olarak belirlenen “WGDP” değişkeni için kırılma tarihleri ise sırasıyla 2006 ve 1992 yılları olarak bulunmuştur.

Son olarak bağımsız değişken olan “LNTRCURR” değişkeninin seviye değerinin sabitli model de istatistiksel

olarak anlamsız olduğu görülmüş, bu nedenle “H0: Birim kök yoktur” boş hipotezi reddedilmiş ve kırılma tarihi 1990 yılı olarak bulunmuştur. Ancak sabitli ve trendli model de değişkenin seviye değerinin istatistiksel olarak anlamlı olduğu görülmüş, bu nedenle “H0: Birim kök yoktur” boş hipotezi kabul edilmiş ve kırılma tarihi 1999 yılı olarak bulunmuştur. Dolayısıyla değişkenin birinci fark değeri hesaplandığında sabitli ve sabitli ve trendli model de istatistiksel olarak anlamlı olduğu görülmüş, bu nedenle “H0: Birim kök yoktur” boş hipotezi kabul edilmiştir. I(1) olarak belirlenen “LNTRCURR” değişkeni için birinci fark değerinde kırılma tarihlerine bakılacak olursa, sabitli ve sabitli ve trendli model de yine 1999 yılı olarak hesaplanmıştır.

Bir kırılmalı birim kök testinden sonra tercih edilen diğer birim kök testi Enders ve Lee (2012) Fourier ADF Birim Kök testidir. Yapısal kırılmaların etkisinin hala devam edip etmediğinin, ediyor ise de ne kadar devam ettiğinin test edilmesinin gerekliliğinden dolayı çoklu kırılmalı birim kök testi yapılmasına ihtiyaç duyulmuş, sonuçlarına Tablo 6’da yer verilmiştir:

Tablo 6. Enders ve Lee (2012) Fourier ADF Birim Kök Testi Sonuçları

Seviyede										
Sabit						Sabit ve Trend				
Değişkenler	ADF	Min KKT	Fr.	FADF	F-İstat.	ADF	Min KKT	Fr.	FADF	F-İstat.
LNTREXP	-1,552	0,342	5	-2,470	4,246	-1,062	0,331	1	-3,010	6,241
TRECI	-0,740	0,159	1	-3,325	10,832**	-2,203	0,138	1	-2,478	8,425
WGDP	-5,436	38,104	4	-5,768**	3,866	-5,401**	37,463	4	-5,844**	3,912
LNTRCURR	-1,640	0,846	2	-4,151**	6,818	-2,205	0,671	2	0,016	10,644**
Seviyede										
Sabit						Sabit ve Trend				
Değişkenler	ADF	Min KKT	Fr.	FADF	F-İstat.	ADF	Min KKT	Fr.	FADF	F-İstat.
LNTREXP	-5,776**	0,365	5	-2,402	5,270	-6,167**	0,307	5	-7,140**	4,403
TRECI	-7,210**	0,173	1	-5,407**	4,088	-7,635**	0,169	1	-5,004**	5,903
WGDP	-3,584**	68,481	4	-6,165**	3,586	-6,929**	68,466	4	-6,055**	3,478
LNTRCURR	-1,728	0,852	1	-3,230	4,124	-3,248	0,607	2	-4,556**	10,181**

Not: F-istatistiği için sabitli modelde %1 ve %5 kritik değerler sırasıyla 10,35 ve 7,58; Sabitli ve Trendli modelde %1 ve %5 kritik değerler sırasıyla 12,21 ve 9,14’dir. *, ** sırasıyla % 1 ve % 5 anlamlılık düzeyini göstermektedir. Frekans 1,2,3,4 ve 5 değerleri sabitli modelde %1 için sırasıyla -4,42, -3,97, -3,77, -3,64, -3,58; % 5 için, -3,81, -3,27, -3,07, -2,97, -2,93; sabitli ve Trendli modelde %1 için sırasıyla -4,95, -4,69, -4,45, -4,29, -4,20; % 5 için, -4,35, -4,05, -3,78, -3,65, -3,56’dir.

ADF ve FADF birim kök test sonuçlarının verildiği Tablo 6’da yer alan F-istatistiği trigonometrik terimlerin (Fourier yapının) anlamlı olup olmadığını göstermektedir. Trigonometrik terimlerin anlamlı olmadığı serilerde, ADF birim kök testi sonuçları dikkate alınmıştır. Buna göre sabitli modelde “TRECI” değişkeninin, sabitli ve trendli modelde ise “LNTRCURR” değişkeni ve 1. farkının serileri için trigonometrik terimlerin anlamlı olduğu görülmektedir.

Enders ve Lee (2012) birim kök testinin Tablo 6’da verilen sonuçlarına göre bağımlı değişken olan “LNTREXP” değişkeninin seviye değerinin sabitli ve sabitli ve trendli model de istatistiksel olarak anlamsız olduğu görülmüş, bu nedenle “H0: Birim kök yoktur” boş hipotezi reddedilmiştir. Bu nedenle değişkenin birinci fark değerinin, sabitli ve sabitli ve trendli model de istatistiksel olarak anlamlı olduğu görülmüş, bu nedenle “H0: Birim kök yoktur” boş hipotezi kabul edilmiştir. Bu durumda “LNTREXP” değişkeni I(1) olarak belirlenmiştir.

Bağımsız değişkenlerden “TRECI” değişkeninin seviye değerinin, sabitli ve sabitli ve trendli model de istatistiksel olarak anlamsız olduğu görülmüş, bu nedenle “H0: Birim kök yoktur” boş hipotezi reddedilmiştir. Bu nedenle değişkenin birinci fark değeri hesaplandığında sabitli ve sabitli ve trendli istatistiksel olarak anlamlı olduğu görülmüş, bu nedenle “H0: Birim kök yoktur” boş hipotezi kabul edilmiştir. “TRECI” değişkeni de bu durumda I(1) olarak belirlenmiştir.

“WGDP” değişkeninin seviye değerinin, sabitli ve sabitli

ve trendli model de istatistiksel olarak anlamlı olduğu görülmüş, bu nedenle “H0: Birim kök yoktur” boş hipotezi kabul edilmiştir. “WGDP” değişkeni bu durumda I(0) olarak belirlenmiştir.

Son bağımsız değişken olan “LNTRCURR” değişkeninin seviye değerinin, sabitli ve sabitli ve trendli modelin de istatistiksel olarak anlamsız olduğu görülmüş, bu nedenle “H0: Birim kök yoktur” boş hipotezi reddedilmiştir. Dolayısıyla değişkenin birinci fark değeri hesaplandığında sabitli ve sabitli ve trendli model de istatistiksel olarak anlamlı olduğu görülmüş, bu nedenle “H0: Birim kök yoktur” boş hipotezi kabul edilmiştir. Bu durumda “LNTRCURR” değişkeni de I(1) olarak belirlenmiştir.

Bir modelde eş bütünleşmenin var olup olmadığını belirlemek amacıyla kullanılan yöntemlerden biri, serilerin farklı mertebeden durağan olması durumunda Pesaran, Shin ve Smith (2001) tarafından geliştirilen Sınır Testidir. Serilerin farklı düzey değerlerinde durağanlığı durumunda kullanılabilen ARDL yaklaşımının ilk aşaması olan Sınır Testi, seriler arasında uzun dönem ilişkinin varlığının tespit edilmesini sağlamakta ve ancak bir ilişki tespit edilebilir ise ikinci aşamaya geçilebilmektedir. İkinci aşamada ise kısa ve uzun dönem parametre tahmininde bulunmaktadır (Saçık ve Karaçayır, 2015, s. 161).

Bu bilgiler ışığında ARDL modeli çalışılmıştır. ARDL sınır testi yapmadan önce, değişkenler arasında eş bütünleşme olup olmadığı F Sınır testi ile araştırılmış ve sonuçları Tablo 7 ve Tablo 8’de verilmiştir.

Tablo 7. F Sınır Testi Sonuçları - Pesaran, Shin ve Smith (2001) (1,0,2,0)

Test İstatistiği	Anlamlılık Düzeyi	Sınır Kritik Değerleri	
		I(0)	I(1)
F İstatistiği 5,608	0,1	2,27	3,77
	0,05	3,23	4,35
	0,025	3,69	4,89
	0,01	4,29	5,61

Tablo 8. F Sınır Testi Sonuçları - Kripfganz ve Schneider (2018) (1,0,2,0)

Test İstatistiği	Anlamlılık Düzeyi	Sınır Kritik Değerleri	
		I(0)	I(1)
F İstatistiği 5,608	0,1	2,90	4,16
	0,05	3,57	5,01
	0,01	5,19	7,06



Kaynak: Dünya Bankası (<https://data.worldbank.org/indicator>)
Şekil 2. Türkiye'nin GSYİH Büyüme Grafiği (1990 - 2010)

F sınır testi bağımlı değişken olan “LNTREXP” değişkeni ile bağımsız değişkenler olan “TRECI, WGDP ve LNTRCURR” arasındaki uzun dönemli ilişkiye bakmaktadır. Elde edilen F istatistiği değerleri Pesaran vd. (2001)'de verilen kritik değerler ile karşılaştırılmıştır. Hesaplanan F istatistik değerleri I(0) değerinden daha küçük olması, temel hipotezin reddedilememesine, diğer bir ifadeyle değişkenler arasında eşbütünleşme ilişkisinin olmadığına işaret etmektedir. Diğer taraftan, F istatistik değerinin I(1) değerinden büyük değerler alması temel hipotezin reddedilmesi anlamına gelmektedir. Yani, iki değişken arasında eşbütünleşme ilişkisinin olduğu sonucuna varılmaktadır. Buna göre, Tablo 7 ve Tablo 8’de verilen sınır testlerinin sonuçlarına bağlı olarak F testi üst kritik değerlerinden % 5 anlamlılık seviyesinde büyük bulunmuştur ve buna göre değişkenler arasında eşbütünleşme ilişkisi vardır.

ARDL sınır testi ile uzun dönem katsayılarının elde edilmesine geçmeden önce son olarak Türkiye'nin kriz yıllarının belirlenmesine yardımcı olması bakımından Şekil 2’de 1990-2010 yılları arasında ait Türkiye'nin GSYİH büyüme grafiği verilmiştir:

Şekil 2’de görüleceği üzere Türkiye'nin GSYİH büyümesi ilgili yazında yer alan kriz tarihleri ile tutarlı bir seyir izlemektedir. Buna göre 1994, 2001 ve 2008 yıllarında görülen GSYİH oranındaki sert düşüşler, bu yılların Türkiye için ekonomik kriz yılları olduğunun bir göstergesi niteliği taşımaktadır. Bu nedenle Türkiye'nin ihracatı üzerinde krizlerin etkisini ölçmek üzere çalışmaya 1994, 2001 ve 2008 kukla değişkenleri de eklenerek, ARDL sınır testi ile elde edilen uzun dönem katsayı sonuçları Tablo 9’da gösterilmektedir:

Tablo 9. ARDL Sınır Testi Sonuçları (Uzun Dönem Katsayıları)

Bağımlı Değişken LNTREXP ARDL(1,0,2,0)				
Değişken	Katsayı	Std. Hata	Z	Olasılık Değeri
TRECI	1,7472	0,2141	8,16	0,000*
WGDP	0,0322	0,0523	0,62	0,544
LNTRCURR	0,2451	0,0136	17,92	0,000*
D_1994	0,0436	0,0861	0,51	0,617
D_2001	-0,2158	0,0964	-2,24	0,035**
D_2008	0,1585	0,0863	1,84	0,079

Not: * ve ** sırasıyla % 1 ve % 5 anlamlılık düzeyini göstermektedir

Tablo 10. ARDL Hata Düzeltme Modeli Sonuçları (1,0,2,0)

Bağımlı Değişken LNTREXP ARDL(1,0,2,0)				
Değişken	Katsayı	Std. Hata	Z	Olasılık Değeri
WGDP	0,0143	0,1169	-0,07	0,232
D_1994	0,0550	0,0863	0,64	0,529
D_2001	-0,2172	0,0969	-2,24	0,034*
D_2008	0,1490	0,0864	1,72	0,097
C	10,3611	2,5924	4,00	0,0000*
ECM_{t-1}	-0,4177	0,1045	-4,00	0,0000*
$R^2 = 0,6254$				
Düzeltilmiş $R^2 = 0,4958$				
Not: * ve **sırasıyla % 1 ve % 5 anlamlılık düzeyini göstermektedir.				

Tablo 9’da değişkenlerin ihracat hacmi üzerindeki uzun dönemli etkileri yer almaktadır³. Buna göre Türkiye’nin ECI katsayısı ile reel efektif döviz kuru katsayısı istatistiki açıdan anlamlı, fakat dünya GSYİH katsayısı istatistiki açıdan anlamsızdır. Türkiye’nin ihracatının ekonomik kompleksite endeksi ve reel efektif döviz kuru ile pozitif yönde bir ilişki olduğu söylenebilir. Ekonomik kompleksite endeksinde meydana gelebilecek olan bir birimlik artış, Türkiye’nin ihracatını % 1,74 oranında arttırmaktadır. Benzer şekilde, reel efektif döviz kurundaki %1’lik artış Türkiye’nin ihracatını yaklaşık % 0,24 oranında arttırmaktadır. O halde Türkiye’nin ekonomik kompleksite endeksinin artması, diğer bir ifadeyle üretimde bilgi ve beceri birikiminin artması Türkiye’nin ihracatını arttırmaktadır. Bu durum Türkiye’nin uluslararası ticarete kendine yer bulabilmesi ve dünyadaki farklı ülkelerden gelebilecek rekabet gücü yüksek ürün talebine cevap verebilmesi için üretimde bilgi ve becerisini arttırması gerekliliğini göstermektedir. Benzer şekilde döviz kurundaki artış Türkiye’nin ihracatını arttırıcı etki yapmaktadır. Bu durum Marshall-Lerner koşulunda belirtilen etkiyle uyumludur. Nitekim döviz kurundaki artış, ithal ürünlerin iç piyasada pahalılaşmasına neden olurken ihracatı yapılan ürünlerin ucuzlamasına ve bu ürünlere olan dış talebin de artmasına sebep olmaktadır.

Elde edilen hata düzeltme katsayısının birden daha küçük olması halinde, sistemin dengeli olduğu söylenebilir. Diğer taraftan, katsayının negatif işaretli olması da

sistemde dengeden sapmanın olması halinde sistemin tekrar dengeye doğru hareket edeceğini göstermektedir (Bozkurt, 2007, s. 166). Tablo 10 incelendiğinde hata düzeltme modeli katsayısının birden küçük, negatif ve anlamlı olduğu görülmekte, dolayısıyla bağımlı değişken olan “LNTREXP” değişkeni ile bağımsız değişkenler olan “TRECI, WGDP ve LNTRCURR” arasında bir ilişkiden söz edilmektedir⁴. Buna göre, bir dönemde oluşan dengesizliklerin yaklaşık % 41’i bir sonraki dönemde düzelmesi beklenmektedir. Bunun yanı sıra, bağımsız değişkenlerden “WGDP” değişkeninin istatistiksel olarak anlamsız olduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca, CUSUM ve CUSUM Kare Testlerinin şekilleri incelendiğinde regresyon katsayılarının istikrarlı olduğu sonucuna varılmaktadır⁵.

Regresyonda temel varsayımlardan biri hata terimleri arasında ilişki olmamasıdır. Hata terimleri arasında ilişki olması, otokorelasyon sorununu ortaya çıkarır. Bu sebeple, otokorelasyon probleminin olup olmadığının test edilmesi ihtiyacı hissedilmektedir (Ünver ve Gangam, 1996, s. 345). Otokorelasyon problemi varlığının kontrolü için kullanılmakta olan Durbin-Watson Otokorelasyon Testi sonuçları Tablo 11’de verilmiştir:

Tablo 11. Durbin - Watson Otokorelasyon Test Sonucu

	Katsayı
Durbin - Watson	1,9460

³ Model ait uygun gecikme uzunluğu seçimi Ek. 2’deki tabloya göre ve üç (AIC) olarak belirlenmiştir

⁴ (1,0,2,0) optimal gecikme uzunluğunun belirlenmesi ARDL model seçim tablosuna göre yapılmıştır. Ek. 3’de verilmiştir.

⁵ CUSUM ve CUSUM Kare Testlerine ait şekiller Ek. 1’de verilmiştir.

Tablo 11’de yer alan Durbin - Watson Otokorelasyon testi sonucuna göre otokorelasyon problemi olmadığı görülmektedir.

Modelde otokorelasyon olup olmadığı aynı zamanda Tablo 12’de verilen “Breusch-Godfrey LM ardışık ilişki testi” ile de test edilmiştir. Diğer taraftan, hata terimlerinde değişen varyans olup olmadığı araştırılmış ve yine Tablo 12’de verilmiştir. Son olarak, serinin normal dağılıp dağılmadığına “Jarque-Bera Normal Dağılım Testi” ile bakılmaktadır

Elde edilen LM testi sonucuna bağlı olarak seride otokorelasyon olmadığı tespit edilmiştir. “Değişen Varyans Testi” ile elde edilen sayısal değerlere bağlı olarak “değişen varyans yoktur” sonucuna ulaşılmıştır. Son test olan normal dağılım test sonuçlarına bakıldığında ise serinin normal dağıldığı tespit edilmektedir. Elde edilen değerlere bağlı olarak modelin uygun olduğu sonucuna varılmıştır

Serinin otokorelasyon probleminin olmadığı ve normal dağılıma sahip olduğu anlaşılmasına takriben, modeldeki

bağımsız değişkenlerin parametrelerine kısıtlamalar konularak bağımlı değişkeni anlamlı düzeyde etkileyip etkilemediği yani nedensellik ilişkisinin varlığı belirlenmek istenmektedir (Mercan ve Yurttaçkız, 2013, s. 66). Bu sayede, değişkenler arasında karşılıklı bir ilişkinin olup olmadığı ortaya konulabilecektir. Bu maksatla yapılan ve yapısal kırılmaları dikkate alan Fourier Frekanslı Toda-Yamamoto nedensellik testi tercih edilmiş ve sonuçları Tablo 13’de verilmiştir:

Fourier Frekanslı Toda-Yamamoto Nedensellik testinin boş hipotezi bütün yatay kesitlerde “X’ten Y’ye nedeni değildir” şeklindedir. Tablo 13’de görüleceği üzere % 5 anlamlılık düzeyinde “TRECI” değişkeninden “LNTREXP” değişkenine doğru nedensellik ilişkisi vardır. Yani temel hipotez reddedilmektedir. Benzer şekilde % 5 anlamlılık düzeyinde “LNTREXP” değişkeninden “TRECI” değişkenine doğru bir nedensellik ilişkisinin varlığı söz konusudur ve temel hipotez yine reddedilmiştir. Bu sonuçlara göre ekonomik kompleksitenin göstergesi olan “TRECI” ve ihracat hacminin göstergesi olan

Tablo 12. Tahmin için Teşhis ve İstikrarlılık Test Sonuçları

Breusch -Godfrey LM ardışık ilişki testi	Ki-Kare (X^2) = 4,343	Olasılık > (X^2) = 0,3616
H_0 : Hata terimleri arasında ardışık ilişki bulunmaktadır		
H_a : Hata terimleri arasında ardışık ilişki bulunmamaktadır		
Değişen Varyans Testi	(X^2) = 32,89	Olasılık > (X^2) = 0,3275
H_0 : Hata terimlerinde değişen varyans yoktur		
H_a : Hata terimlerinde değişen varyans bulunmaktadır		
Jarque-Bera normal dağılım testi	Ki-Kare (X^2) = 0,355	Olasılık > (X^2) = 2,067
H_0 : Hata terimleri normal dağılıma uymaktadır		
H_a : Hata terimleri Normal dağılıma uymamaktadır		

Tablo 13. Kümülatif Fourier Frekanslı Toda-Yamamoto Nedensellik Test Sonuçları

Yönü	Wald	Asymp. P-Değeri	Boots. P-Değeri	Lag	Frekans
TRECI=>LNTREXP	15,685	0,001*	0,020**	3	3
LNTREXP=>TRECI	11,144	0,011**	0,040**	3	3
WGDP=>LNTREXP	2,279	0,131	0,130	1	3
LNTREXP=>WGDP	0,928	0,335	0,410	1	3
LNTRCURRE=>LNTREXP	18,385	0,001*	0,030**	4	3
LNTREXP=>LNTRCURRE	7,918	0,095	0,180	4	3

Not: * ve ** değerleri sırasıyla %1 ve %5 anlam seviyelerinde alternatif hipotezin kabul edildiğini göstermektedir. Bootstrap sayısı 100’dür.

“LNTREXP” değişkenleri arasındaki nedensellik iki yönlüdür. Diğer bir ifade ile ekonomik kompleksite ihracat hacminin Toda-Yamamoto nedenidir ve bu nedenle ihracat hacmi ekonomik kompleksite tarafından belirlenmektedir. Öte yandan ihracat hacmi de ekonomik kompleksitenin Toda-Yamamoto nedendir ve bu nedenle ekonomik kompleksite de ihracat hacmi tarafından belirlenmektedir. Dolayısıyla Türkiye’nin ihracat hacminin artırılmasında ekonomik kompleksitenin önemli bir unsur olduğu açıkça görülmektedir. Bu sonuçlar, sofistike ürün üreten ülkelerin rekabet gücünü artırarak ihracat hacmini arttırdığını ortaya koyan Erkan ve Yıldırım (2015)’nin çalışmasını ve ihracattaki artışın Ar-Ge harcamalarını artırarak sofistike ürün üretimin arttırdığını ortaya koyan Kılıç, Bayar ve Özekcioğlu (2014)’nin çalışmasını destekler niteliktedir.

Yine Tablo 13’den anlaşıldığı üzere, % 5 anlamlılık düzeyinde “LNTRCURR” değişkeni ile “LNTREXP” değişkeni arasındaki ilişkide nedenselliğin yönü “LNTRCURR” dan “LNTREXP” ye doğrudur ve temel hipotez reddedilmiştir. Ancak “LNTREXP” değişkeninden “LNTRCURR” değişkenine doğru bir nedensellik ilişkisi yoktur ve yani temel hipotez kabul edilmektedir. Diğer bir ifade ile döviz kurunun göstergesi olan “LNTRCURR” değişkeni, ihracat hacminin göstergesi olan “LNTREXP” değişkeninin Toda-Yamamoto nedenidir. Bu nedenle “LNTREXP” değişkeninin “LNTRCURR” değişkeni tarafından belirlendiği söylenebilir ve bu durum Marshall-Lerner koşulu ile de uyumludur. “WGDP” ve “LNTREXP” değişkenlerine bakıldığında ise herhangi bir nedensellik ilişkisinin olmadığı görülmekte olup temel hipotez kabul edilmektedir.

SONUÇ

1980 öncesi içe dönük bir sanayileşme politikası belirleyen Türkiye, 24 Ocak 1980 Kararları sonrası benimsediği dış ticaret politikaları ile sanayide ithal ikame ürün üretiminden vazgeçerek, ihracata yönelik sanayileşme politikasına geçmiştir. 1980’li yıllar da uygulamaya konulan politikalar, 1990 yılında yaşanan körfez krizi ve 1991 yılında yapılan erken seçim belirsizliklere neden olmuş, 1994 yılına kadar GSYİH’de çok ciddi dalgalanmalar yaşanmıştır (Kibritçioğlu, 2001, s. 175). 1994 ekonomik krizinden sonra ekonomik reformların

yapılamaması, çalkantılı siyasi dönemler, 1997 yılında yaşanan Asya krizi, sonrasında yaşanan 1998 Rusya krizi ve 1999 Marmara depreminin getirdiği ekonomik yük yapısal sorunlarla birleşince Kasım 2000 ve Şubat 2001 ekonomik krizlerine ortam hazırlamıştır. 2008 Küresel Ekonomik Krizi olarak adlandırılan kriz, kapitalizmin sistematik istikrarsızlığı sonucunda patlak veren olayların bir neticesi olarak değerlendirilmektedir.

Çalışmada geçen sofistike ürün kavramı, üretilen ürünlerde daha çok bilgi ve becerinin kullanılmasını ve teknolojinin imkanlarından daha fazla yararlanılmasını ifade etmektedir. Bir ürünün sofistike olup olmamasının dış ticaret bakımından bu kadar belirleyici olması, bu kavramın önemini arttırmaktadır. Diğer taraftan, değişkenler arasındaki kısa ve uzun dönem ilişkileri bulmaya yardımcı olan ARDL sınır testi sonuçları ayrıntılı incelenecek olursa; Türkiye’nin ekonomik kompleksitesindeki artışın, analiz kapsamında ele alınan tarihler itibariyle Türkiye’nin ihracatını uzun dönemde arttırdığı söylenebilmektedir. Ekonomik kompleksite endeksinde meydana gelebilecek olan bir birimlik artış, Türkiye’nin ihracatını % 1,74 oranında arttırdığı sonucuna ulaşılmaktadır. İki değişken arasındaki ilişkinin pozitif bulunması, ekonomik kompleksitenin Türkiye’nin ihracatına katkısı yönünde ipuçları vermekte ve beklentilerle örtüşmektedir. Benzer şekilde, kısa vadede de söz konusu etkiden bahsedilebilmektedir.

Yapılan Ar-Ge yatırımları ve buna bağlı olarak elde edilen kazanımların, kısa dönemde değil uzun dönemde daha fazla getiri sağlayacağı bir gerçektir. Bu durum, Türkiye’nin ekonomik kompleksitesindeki artışın ihracattaki etkisinin düşük çıkmasının bir nedeni olarak değerlendirilebilmektedir. Türkiye’nin de 2022 yılı dikkate alındığında, geçmiş 20 yıllık dönemde teknolojiye yapılan yatırımın arttığı, son 10 yıllık dönemde de gerçek anlamda teknolojik bir atılım gerçekleştirdiği, bu atılımla birlikte teknolojik ürün ihracatının geçmiş yıllara bakıldığında artış gösterdiği araştırmalarla ortaya konulmaktadır (Nurbay ve Aydın, 2021, s. 238). Uluslararası ticarete rekabetin hızla artması, katsayının düşük çıkmasının bir diğer nedeni olarak sayılabilir. Türkiye’nin sanayisinin gelişme göstermesine karşın, hala yüksek oranda dışa bağımlı olması ve ara malı ithalatının

çok yüksek olması da etkenlerden biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Nitekim Türkiye, 100 birim ihracat yapmak için 70 birimden fazla ara malı ithalat yapmak zorundadır. Ara malı ithalatının yarısından fazlasının ise çok yüksek teknoloji ürün ithalatına dayanıyor olması, ekonomik kompleksitenin etkisini sınırlayabilmektedir (Kutlar ve Çabukoğlu, 2022, s. 304-305). Kısacası, bu tür etmenlerin ekonomik kompleksitenin ihracat üzerinde yaratacağı olumlu etkiyi absorbe edebileceği bir gerçektir.

Ancak ilerleyen dönemler göz önünde bulundurulduğunda, ekonomik kompleksitenin Türkiye'nin ihracatına etkisinin daha çok olacağı düşünülmektedir. Elde edilen verilere göre 2010-2019 yıllarını kapsayan son 10 yıllık dönemde Türkiye'nin ortalama 5,967 milyar dolar yüksek teknoloji ürün ihracatı yapması, fakat 2020-2022 yıllarını kapsayan son üç yıllık dönemde bu rakamın ortalama 7,983 milyar dolara çıkması (TÜİK, 2023), bu düşüncenin temelini oluşturmaktadır. Kısacası, Ar-Ge yatırımlarının arttığı son 10 yıllık dönemde yapılan yüksek teknoloji ürün ihracatından yaklaşık %50 daha fazlasının, son üç yılda yapıldığı görülmektedir. Dolayısıyla, Ar-Ge'ye yapılan yatırımların etkisinin ilerleyen dönemlerde daha çok artacağı beklentisi doğmaktadır.

Elde edilen sonuçlara göre reel efektif döviz kuru ile ihracat arasında pozitif bir ilişki vardır. Reel efektif döviz kurundaki % 1'lik artış Türkiye'nin ihracatını yaklaşık % 0,24 oranında arttırdığı sonucuna ulaşılmıştır. Yani reel efektif döviz kurundaki artışlar, yabancı alıcılar için bir avantaj olarak değerlendirildiği için ihracatı olumlu etkilerken; reel efektif döviz kurundaki düşüşler ise ülkenin yerli ürünlerini pahalılaştırmasından ötürü, ihracatı olumsuz etkilemektedir. Bu durum, reel efektif döviz kuru değişiminin dış ticaret dengesine etkisini açıklamak üzere ortaya konulan ilk yaklaşım olan Marshall-Lerner koşulu hipotezi ile açıklanabilmektedir.

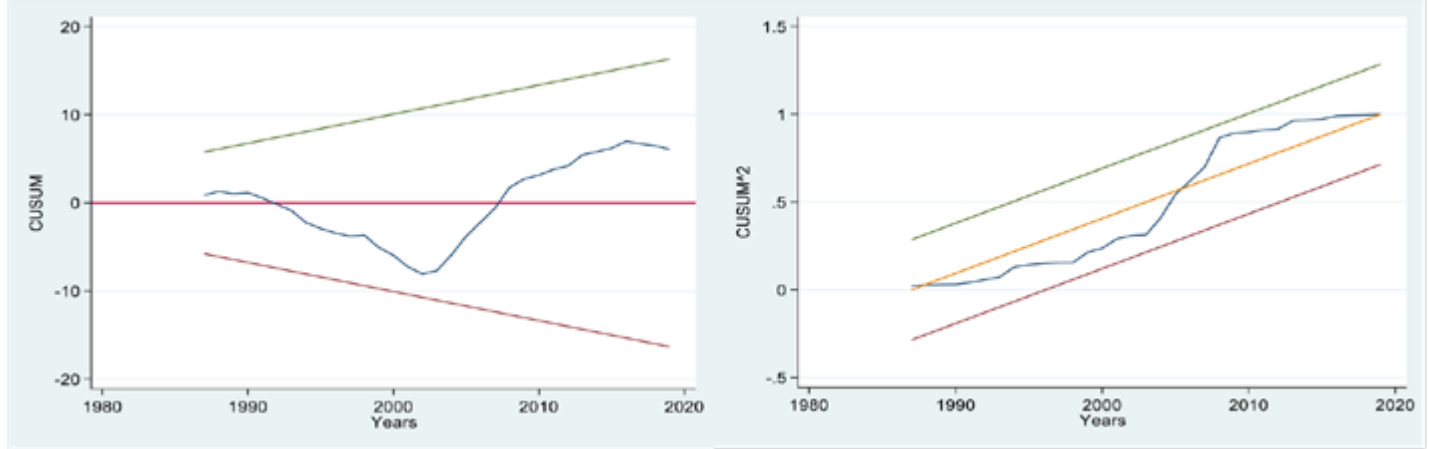
Çalışmada 1994, 2001 ve 2008 ekonomik krizlerinin Türkiye'nin ihracatı üzerindeki etkisi de araştırılmıştır. 1994 ekonomi krizinin etkisinin pozitif ancak istatistiksel olarak anlamsız olduğu görülmüştür. 2001 ekonomik krizi ise Türkiye'nin ihracatını olumsuz etkilediği elde edilen sonuçlardan ortaya çıkmaktadır. 2008 finansal krizi, Türkiye'nin toplam ihracat miktarında azaltıcı

bir etki yapmasına rağmen krizin etkisinin istatistiksel olarak anlamsız olduğu görülmüştür. Yapılan tüm tanıtım testler çalışmanın analiz yöntemini ve sonuçları destekler niteliktedir. Yapılan son test ise Kümülatif Fourier Frekanslı Toda-Yamamoto nedensellik analizi olup sonucunda ekonomik kompleksite endeksi ve Türkiye'nin ihracatı arasında iki yönlü bir nedensellik ilişkisi bulunmuştur.

Çalışmada ekonomik kompleksite endeksinin etkisinin sınırlı kalması nedeniyle modelde belirtilen diğer değişkenlerin ve teoride ihracatı etkileyen etmenlerin etkisine yönelik öneriler vermek gerekmektedir. O halde, uluslararası pazarda daha fazla yer bulabilmek ve dış ticaretten daha fazla pay alabilmek için, Türkiye'nin uluslararası piyasalarda rekabet avantajına sahip olabilmesi ve toplumun gelir seviyesini, bilgi birikimini ve dolayısıyla refah seviyesine artırabilmesi için ihracat ettiği ürünlerin kompleksitesini arttırması, Türkiye'de sofistike ürün üretilebilmesi için gerekli olan teknolojik alt yapının oluşturulması ve Ar-Ge faaliyetlerine daha fazla kaynak ayrılması, ulusal ve uluslararası patent sayılarını arttırması ve bu yönde teşviklerin verilmesi, Türkiye'nin iç politikalarından veya uluslararası ilişkilerden doğan ve uluslararası ticaretin önündeki engellerin kaldırılması gibi önerilerde bulunulması düşünülmüştür.

EKLER

Ek 1. CUSUM Testi ve CUSUM Kare Testi Grafikleri



Ek 2. Model Ait uygun Gecikme Uzunluğu

Lag	LogL	LR	FPE	AIC	SC	HQ
0	-103.0559	NA	0.0053	6.1174	6.2952	6.1788
1	51.3168	264.6391	1.9806	-1.7895	-0.9007*	-1.4827*
2	65.3763	20.8889	2.3006	-1.6786	-0.0788	-1.1264
3	86.9217	27.0851*	1.8506*	-1.9955*	0.3152	-1.1978

* :Uygun gecikme uzunluğu

(FPE)Son kestirim hatası

(SIC) Schwarz bilgi kriteri

(LR) Ardışık modifiye edilmiş LR test istatistiği

(AIC) Akaike bilgi kriteri

(HQ) Hannan-Quinn bilgi kriteri

Ek 3. ARDL Model Seçim Tablosu

Model Selection Criteria Table
 Dependent Variable: LNTREXP
 Date: 10/14/22 Time: 21:28
 Sample: 1982 2019
 Included observations: 36

Model	LogL	AIC*	BIC	HQ	Adj. R-sq	Specification
490	44.306534	-2.018031	-1.569102	-1.864934	0.993957	ARDL(1, 0, 2, 0)
500	41.789049	-1.987591	-1.628447	-1.865113	0.993532	ARDL(1, 0, 0, 0)
465	44.541263	-1.973015	-1.479193	-1.804608	0.993781	ARDL(1, 1, 2, 0)
489	44.436992	-1.966882	-1.473059	-1.798474	0.993743	ARDL(1, 0, 2, 1)
485	44.420199	-1.965894	-1.472072	-1.797486	0.993737	ARDL(1, 0, 3, 0)
440	45.410525	-1.965325	-1.426609	-1.781608	0.993822	ARDL(1, 2, 2, 0)
495	42.386782	-1.963928	-1.559892	-1.826140	0.993505	ARDL(1, 0, 1, 0)
365	44.361107	-1.962418	-1.468596	-1.794010	0.993715	ARDL(2, 0, 2, 0)
125	44.277256	-1.957486	-1.463663	-1.789078	0.993684	ARDL(4, 0, 0, 0)
450	43.224436	-1.954379	-1.505449	-1.801281	0.993560	ARDL(1, 2, 0, 0)
375	42.023387	-1.942552	-1.538516	-1.804764	0.993365	ARDL(2, 0, 0, 0)
475	41.897912	-1.935171	-1.531135	-1.797383	0.993316	ARDL(1, 1, 0, 0)
415	45.882843	-1.934285	-1.350676	-1.735258	0.993706	ARDL(1, 3, 2, 0)
499	41.807390	-1.929846	-1.525810	-1.792058	0.993280	ARDL(1, 0, 0, 1)
439	45.763021	-1.927237	-1.343628	-1.728209	0.993661	ARDL(1, 2, 2, 1)
464	44.694390	-1.923199	-1.384484	-1.739482	0.993557	ARDL(1, 1, 2, 1)
250	42.689936	-1.922937	-1.474008	-1.769840	0.993354	ARDL(3, 0, 0, 0)
110	46.667666	-1.921627	-1.293126	-1.707290	0.993689	ARDL(4, 0, 3, 0)
460	44.646441	-1.920379	-1.381663	-1.736661	0.993538	ARDL(1, 1, 3, 0)
315	45.583085	-1.916652	-1.333044	-1.717625	0.993594	ARDL(2, 2, 2, 0)
484	44.581400	-1.916553	-1.377837	-1.732836	0.993514	ARDL(1, 0, 3, 1)
340	44.577015	-1.916295	-1.377579	-1.732578	0.993512	ARDL(2, 1, 2, 0)
175	45.557811	-1.915165	-1.331557	-1.716138	0.993584	ARDL(3, 3, 0, 0)
480	44.544138	-1.914361	-1.375646	-1.730644	0.993499	ARDL(1, 0, 4, 0)
470	42.537288	-1.913958	-1.465029	-1.760860	0.993295	ARDL(1, 1, 1, 0)
435	45.515279	-1.912663	-1.329055	-1.713636	0.993568	ARDL(1, 2, 3, 0)
174	46.506325	-1.912137	-1.283635	-1.697800	0.993629	ARDL(3, 3, 0, 1)
171	49.505215	-1.912071	-1.148891	-1.651805	0.993717	ARDL(3, 3, 0, 4)
364	44.498930	-1.911702	-1.372986	-1.727984	0.993482	ARDL(2, 0, 2, 1)
120	44.494132	-1.911420	-1.372704	-1.727702	0.993480	ARDL(4, 0, 1, 0)
360	44.448337	-1.908726	-1.370010	-1.725008	0.993463	ARDL(2, 0, 3, 0)
488	44.438284	-1.908134	-1.369419	-1.724417	0.993459	ARDL(1, 0, 2, 2)
445	43.413650	-1.906685	-1.412863	-1.738278	0.993355	ARDL(1, 2, 1, 0)
494	42.410533	-1.906502	-1.457572	-1.753404	0.993244	ARDL(1, 0, 1, 1)
370	42.400378	-1.905905	-1.456975	-1.752807	0.993240	ARDL(2, 0, 1, 0)
115	45.392438	-1.905438	-1.321829	-1.706410	0.993521	ARDL(4, 0, 2, 0)
240	44.380053	-1.904709	-1.365994	-1.720992	0.993436	ARDL(3, 0, 2, 0)
449	43.374718	-1.904395	-1.410573	-1.735988	0.993339	ARDL(1, 2, 0, 1)
425	43.336399	-1.902141	-1.408319	-1.733734	0.993324	ARDL(1, 3, 0, 0)
325	43.335907	-1.902112	-1.408290	-1.733705	0.993324	ARDL(2, 2, 0, 0)
100	44.333764	-1.901986	-1.363271	-1.718269	0.993419	ARDL(4, 1, 0, 0)
290	46.327854	-1.901638	-1.273137	-1.687301	0.993562	ARDL(2, 3, 2, 0)
124	44.322364	-1.901316	-1.362600	-1.717598	0.993414	ARDL(4, 0, 0, 1)
414	46.179628	-1.892919	-1.264418	-1.678582	0.993505	ARDL(1, 3, 2, 1)
200	44.151523	-1.891266	-1.352551	-1.707549	0.993348	ARDL(3, 2, 0, 0)
350	42.117298	-1.889253	-1.440323	-1.736155	0.993127	ARDL(2, 1, 0, 0)
105	47.117225	-1.889249	-1.215854	-1.659602	0.993530	ARDL(4, 0, 4, 0)
438	46.111315	-1.888901	-1.260399	-1.674564	0.993479	ARDL(1, 2, 2, 2)
75	45.076489	-1.886852	-1.303244	-1.687825	0.993400	ARDL(4, 2, 0, 0)
374	42.046909	-1.885112	-1.436183	-1.732014	0.993098	ARDL(2, 0, 0, 1)
173	47.044505	-1.884971	-1.211577	-1.655324	0.993503	ARDL(3, 3, 0, 2)
410	46.044211	-1.884954	-1.256452	-1.670617	0.993453	ARDL(1, 3, 3, 0)
50	46.013828	-1.883166	-1.254665	-1.668829	0.993442	ARDL(4, 3, 0, 0)
85	47.005927	-1.882702	-1.209307	-1.653055	0.993488	ARDL(4, 1, 3, 0)
314	45.990172	-1.881775	-1.253273	-1.667438	0.993432	ARDL(2, 2, 2, 1)
245	42.986811	-1.881577	-1.387755	-1.713170	0.993186	ARDL(3, 0, 1, 0)
390	45.972628	-1.880743	-1.252241	-1.666406	0.993426	ARDL(1, 4, 2, 0)
172	47.969258	-1.880545	-1.162257	-1.635588	0.993505	ARDL(3, 3, 0, 3)
474	41.920808	-1.877695	-1.428765	-1.724597	0.993047	ARDL(1, 1, 0, 1)
434	45.917729	-1.877513	-1.249012	-1.663177	0.993404	ARDL(1, 2, 3, 1)
170	45.912503	-1.877206	-1.248705	-1.662869	0.993402	ARDL(3, 3, 1, 0)
249	42.876010	-1.875059	-1.381237	-1.706652	0.993141	ARDL(3, 0, 0, 1)
498	41.849229	-1.873484	-1.424555	-1.720386	0.993018	ARDL(1, 0, 0, 2)
169	46.841630	-1.873037	-1.199643	-1.643390	0.993425	ARDL(3, 3, 1, 1)
30	49.837061	-1.872768	-1.064695	-1.597192	0.993453	ARDL(4, 3, 4, 0)
459	44.831221	-1.872425	-1.288816	-1.673398	0.993304	ARDL(1, 1, 3, 1)
225	42.829897	-1.872347	-1.378524	-1.703939	0.993122	ARDL(3, 1, 0, 0)

KAYNAKLAR

- Akın, T. ve Güneş, S. (2018). İhracatın niteliğindeki artışın dış ticaret haddine etkisi: Türkiye analizi. *C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, (19)2, 448-62.
- Bozkurt, H. (2007). *Zaman serileri analizi* (2. baskı). Bursa: Ekin Kitabevi.
- Can, M., and Gözgör, G. (2017). The impact of economic complexity on carbon emissions: evidence from France. *Environmental Science and Pollution Research*, 24(19), 16364-16370.
- Canh, N. P. and Thanh, S. D. (2022). The dynamics of export diversification, economic complexity and economic growth cycles: global evidence. *Foreign Trade Review*. 57(3), 234-260.
- Doğanlar, M., Bal, H., ve Özmen, M. (2003). Uluslararası ticaret ve Türkiye'nin ihracat fonksiyonu. *Manas Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 83-111.
- Doyar, B. V. ve Yaman, H. (2020). Ekonomik karmaşıklık endeksi, gelir ve yüksek teknoloji ihracatı arasındaki karşılıklı ilişkilerin analizi: Türkiye örneği. *Pearson Journal*, 5(8), 41-52.
- Enders, W. and Lee, J. (2012). The flexible fourier form and dickey– fuller type unit root tests. *Economics Letters*, 117(1), 196-199.
- Erkan B. ve Yıldırımçı E. (2015). Economic complexity and export competitiveness: the case of Turkey. *Procedia - Social and Behavioral Sciences*, 195(1), 524 – 533.
- Felipe, J., Kumar, U., Abdon, A. and Bacate, M. (2012). Product complexity and economic development. *Structural Change and Economic Dynamics*, 23(1), 36-68.
- Fritz B. S. and Maduca R. A. (2021). The economic complexity of us metropolitan Areas. *Regional Studies*, 55(7), 1299-1310.
- Gnangnon, S. K. (2022). Effect of economic complexity on services export diversification: do foreign direct investment inflows matter?. *International Journal of Development Issues*, 3(21), 413-437.
- Göktaş, Ö. (2005). *Teorik ve uygulamalı zaman serileri analizi* (1. baskı). İstanbul: Beşir Kitabevi.
- Gujarati, D. N. (1995). *Basic econometrics* (3. baskı). İstanbul: Literatür Yayıncılık.
- Güneri, B. ve Yalta, A. Y. (2020). Does economic complexity reduce output volatility in developing countries? *Bulletin of Economic Research*, 73(1), 411-431.
- Güneş, Ş. (2013). The effect of exchange rates on the international trade in Turkey. *European Journal of Economic and Political Studies*, 6(1), 85-95.
- Hausmann, R., Hwang J. and Rodrik D. (2007). What you export matters, *Journal of Economic Growth*, 12(1), 1-25.
- Hausmann, R. and Hidalgo, C. (2009). The building blocks of economic complexity. *Proceedings of the National Academy of Sciences*, 106(26), 10570-10575.
- Hüseyini İ. (2017). Doğrudan yabancı yatırımların ihracatın sofistike değeri üzerindeki etkisi: BRICS ülkeleri ve Türkiye. *Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 35(4), 79-95.
- Kan, E. (2021). *Türkiye’de altın fiyatları, döviz kuru, faiz oranı, Bist100 endeksi ve enflasyon arasındaki ilişkinin incelenmesi: yapısal kırılmalar altında eş bütünleşme ve nedensellik analizi* (Doktora tezi, Hasan Kalyoncu Üniversitesi, 2021).
- Kılıç, C., Bayar, Y. ve Özekicioğlu, H. (2014). Araştırma geliştirme harcamalarının yüksek teknoloji ürün ihracatı üzerindeki etkisi: G-8

- ülkeleri için bir panel veri analizi. *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi* 44(1), 115-130.
- Kibritçiöğlü, A. (2001). Türkiye'de ekonomik krizler ve hükümetler (1969-2001). *Yeni Türkiye Dergisi, Ekonomik Kriz Özel Sayısı I*, 41(7), 1-182.
- Kubar, Y., Peker, A. E. ve Özcan, C. C. (2011). Türkiye'de döviz kurunun belirleyicileri: bir eş bütünleşme yaklaşımı. *9. International conference on knowledge, Economy and Management Proceedings, Bosnia and Herzegovina*. 2991-3002.
- Kutlar, A. ve Çabukoğlu, M. (2022). Dış ticaret açığı, ara malı ithalatı, imalat sanayi ihracatı ve reel döviz kuru arasındaki ilişki: Türkiye örneği. *Sakarya İktisat Dergisi*, 11(3), 303-319.
- Lall, S., Weiss, J. and Zhang, J. (2006). The sophistication of euro ports: a new trade measure. *World Development*, 34(2), 222-237.
- Mercan, M. ve Yurttaçıkmaz, Z. Ç. (2013). Doğrudan yabancı yatırımlar-cari işlemler açığı ilişkisi: Türkiye için ampirik bir analiz. *Bankacılar Dergisi*, 24(87), 57-78.
- Minondo, A. and Silvente, F. R. (2013). Does complexity explain the structure of trade? *Canadian Journal of Economics*, 46(3), 928-955.
- Mirzoieva, D. and Oleksiv, I. (2022, September). Links between export of digital services and economic complexity: a comparative study for Ukraine and its trade partners. *In 2022 12th International Conference on Advanced Computer Information Technologies*, Slovakia.
- Moreno-Hurtado, C., Plascencia, A., Lozano, A. and Cano, J. (2020). ICT exports: the role of human capital and economic complexity. *15th Iberian Conference on Information Systems And Technologies (CISTI)*, Spain.
- Nazlioglu, S., Gormus, N. A., and Soytaş, U. (2016). Oil prices and real estate investment trusts (reits): gradual-shift causality and volatility transmission analysis. *Energy Economics*, 60(1), 168-175.
- Nurbay, S. E. Y. ve Aydın, B. (2021). Türkiye'de yüksek teknoloji ürün ihracatı ve inovasyon ilişkisi üzerine ekonometrik bir inceleme. *Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 11(1), 238-252.
- Olasehinde-Williams, G. and Oshodi, A. F. (2021). Can Africa raise export competitiveness through economic complexity? Evidence from (non)-parametric panel techniques. *African Development Review*, 33(3), 426-438.
- Pesaran, M. H. and Shin, Y. (1995). An autoregressive distributed lag modelling approach to cointegration analysis. *Econometric Society Monographs*, 31(1), 371-413.
- Perron, P. (1989). The great crash, the oil price shock, and the unit root hypothesis. *Econometrica: journal of the Econometric Society*, 57(6), 1361-1401.
- Saçık, S. Y. ve Karaçayır, E. (2015). Türkiye'de cari işlemler hesabının finansmanı: ardl sınır testi yaklaşımı. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 14(33), 155-166.
- Sevüktekin, M. ve Nargeleçekenler, M. (2007). *Ekonometrik zaman serileri analizi (3. baskı)*. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
- Spatafora, M. N., Anand, R. and Mishra, M. S. (2012). Structural transformation and the sophistication of production. *International Monetary Fund*.
- Toda, H. Y. ve Yamamoto T. (1995). Statistical inference in vector autoregressions with possibly integrated processes. *Journal of Econometrics*, 66(1), 225-250.
- Tumwebaze, H. K., and Ijjo, A. T. (2015). Regional economic integration and economic growth

in the COMESA region, 1980–2010. *African Development Review*, 27(1), 67-77.

Tunçsiper, B. Öksüzler, O. (2006). Döviz kuru riski Türkiye'nin ihracatını azaltır mı? hata doğrulama yöntemi ile bir ampirik değerlendirme. *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, 2(3), 1-13.

Türkiye İstatistik Kurumu. (2023). *Dış ticaret istatistikleri (1982-2019)*. Ankara: Türkiye İstatistik Kurumu.

Ünver, Ö. ve Gamgam, H. (1996). *Uygulamalı istatistik yöntemler (2. baskı)*. Ankara: Siyasal Kitabevi.

Yıldırım, M. A. (2018). *Kompleksite ve ürün uzayı metodolojisiyle Türkiye*. In Koç University-TUSIAD, Economic Research Forum Working Papers, 1806, 1-20.

Zivot, E. and Andrews, D. W. K. (1992). Further evidence on the great crash, the oil price shock, and the unit root hypothesis. *Journal of Business and Economic Statistics*, 10(3), 251-270.

**ADANA ŞEHRİNİN ELEKTRİK VE ELEKTRİKLİ
TRAMVAY İŞLETME İMTİYAZI (1909-1950)**

ADANA CITY'S ELECTRICITY AND ELECTRIC
TRAM OPERATION CONCEPTION (1909-1950)

Mustafa DAĞ

21

ADANA ŞEHRİNİN ELEKTRİK VE ELEKTRİKLİ TRAMVAY İŞLETME İMTİYAZI (1909-1950)

ADANA CITY'S ELECTRICITY AND ELECTRIC TRAM OPERATION CONCEPTION (1909-1950)

*Mustafa DAĞ

Anahtar Kelimeler:

Mühendis Osman
Vehbi Bey,
ELG Şirketi,
Adana Belediyesi,
Elektrik,
Elektrikli Tramvay.

Keywords:

Engineer Osman
Vehbi Bey,
ELG Company,
Adana Municipality,
Electric,
Electric Tram.

* Arş. Gör. Dr., Harran Üniversitesi,
Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih
Bölümü, mustafadag@harran.edu.
tr, ORCID: 0000-0003-4571-8115.

Alıntılanmak için/Cite as: Dağ M.
(2024). Adana şehrinin elektrik ve
elektrikli tramvay işletme imtiyazı
(1909-1950). Çukurova Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi
354-379

ÖZ

Avrupa ülkeleriyle eş zamanlı olarak Osmanlı İmparatorluğu'nda kullanılmaya başlanan elektrik, imparatorluk genelinde XX. yüzyılın başlarından itibaren yaygınlık kazanmıştı. Bu yüzyıla gelindiğinde elektrik artık elektrikli tramvaylar aracılığıyla ulaşım amaçlı da kullanılmaktaydı. Haliyle bu durum da elektrikten istifade eden nüfusun artmasını sağlamıştı. İmparatorluk yönetimi ise artan bu talebe cevap verebilmek için halkın elektrikten ve elektrikli tramvaylardan istifade edebilme hakkını kamu hizmeti olarak tanımlamıştı. Bu hizmetin karşılanmasında çoğu yerde özel girişimciler aktif görev üstlenmişlerdi. Ancak imparatorluğun son dönemlerine doğru ve Cumhuriyet'in ilk yıllarında ekonomide başlatılan millileştirme politikası çerçevesinde özel sermayeli elektrik ve elektrikli tramvay işletmeleri, belediyelerin himayesine alınmaya başlanmıştı. Özel sermaye ile başlayan ancak daha sonradan belediyenin denetimine giren elektrik ve elektrikli tramvay işletmesinin bir örneği de Adana şehrinde görülmüştür. Bu çerçevede Adana şehrinin aydınlatılması için kullanılan elektrik ve ulaşım amaçlı kullanılan elektrikli tramvay işletmesiyle ilgili meydana gelen her türlü gelişmenin ele alındığı bu çalışmada, kaynak olarak arşiv belgelerinin yanı sıra basın arşivi ve araştırma-inceleme eserler kullanılmıştır.

ABSTRACT

Electricity, which began to be used in the Ottoman Empire simultaneously with European countries, was widespread throughout the empire in the 20th century. It has become widespread since the beginning of the century. By this century, electricity was also used for transportation purposes through electric trams. Naturally, this situation led to an increase in the population benefiting from electricity. To respond to this increasing demand, the Empire defined the people's right to benefit from electricity and electric trams as a public service. In most places, private entrepreneurs took an active role in providing this service. However, towards the last periods of the empire and within the framework of the nationalization policy initiated in the economy in the first years of the Republic, privately owned electricity and electric tram enterprises began to be taken under the auspices of municipalities. An example of electricity and electric tram operation, which started with private capital but later came under the control of the municipality, was seen in the city of Adana. In this context, in this study, in which all developments regarding the electricity and electric tram operation used for the illumination of the city of Adana are discussed, archive documents as well as press archives and research-review works were used as sources.

GİRİŞ

Elektrik kelimesi Yunanca kehribar anlamına gelen elektron sözcüğünden türetilmiştir (Bahadır, 2001, s. 13-14). Bu bilgiden hareketle elektriğin ilk olarak Yunan coğrafyasında kullanıldığı söylenebilir. Zira tarihsel süreçte elektriğin kullanıldığına dair en erken bilgilerin Yunan dönemine ait olduğu saptanmıştır (İnan, 1978, s. 246). Daha sonraki süreçlerde dünya ülkelerinde tüketimi yaygınlaşan elektriğin uzun süre kullanım alanı son derece kısıtlı olmuştur. Ancak 17. yüzyılın başlarından itibaren insanların gündelik hayatında kullanımı daha da artmaya başlamıştır. 19. yüzyılın başlarına gelindiğinde ise elektrik artık dinamo ve su² türbinleriyle üretilmeye başlanmış, kullanım alanı daha da genişletilmiştir. Özellikle bu dönemde elektriğin kullanımında endüstri sektörü ön plana çıkmıştır (Kayabaşı, 1999, s. 14). 1880'den itibaren şehirlerin aydınlatılmasında ve elektrikli tramvayların işletilmesinde yaygın olarak kullanılan elektrik, insanların gündelik hayatında da artık kolaylaştırıcı bir araç haline gelmiştir. Bu durum elektriğin insanların gündelik hayatında vazgeçilmez bir unsur olarak ön plana çıkmasını sağlamıştır (Nacar, Tutsak, 2023, s. 20).

Gündelik hayatın vazgeçilmez unsuru olan elektrik, insanoğlunun konforlu bir yaşam sürmesinde dönüm noktası olmuştur (Arısal, 2023, s. 216). Nitekim elektrik kısa süre içerisinde gündelik yaşamın her aşamasında kolaylaştırıcı unsur olarak kendisini göstermiş ve insanlar tarafından yaygın olarak kullanılmaya başlanmıştır (Küçük, 2022, s. 39-40; Tanık, Dağ, 2023, s. 415). Elektriğin gündelik hayata olan bir diğer önemli katkısı da şehirlerin aydınlatılmasında kullanılmasıydı. Zira şehirlerin aydınlatılması güvenli ortamın yanı sıra insanların gecenin karanlığından daha fazla istifade etmelerini sağlamıştır. Bu çerçevede 1881'de dünyada aydınlatılan ilk şehir olan Londra'dan sonra şehirlerin aydınlatılmasına yönelik çalışmalar hız kazanmıştır (Karayaman, 2014, s. 50). Nihayetinde daha önceleri bal mumu, yağ mumu, fener, odun, tezek ve kömürle aydınlatılan Osmanlı şehirleri 1846'da elektrikle aydınlatılmaya başlanmıştır (Haytaoğlu, 2018, s. 897; Özdemir, 2016, s. 19-21).³

Bu çalışmalar çerçevesinde İstanbul ve çevresinin aydınlatılma imtiyazı Heres Efendi'ye verilmişti (Erol, 2007, s. 42). Böylece elektrikle aydınlatılan sokakların daha güvenli olması ve vatandaşların gece karanlığından daha fazla istifade etmesi sağlanmıştı. Bu gibi imtiyazlardan elde edilen başarıların artmış olması imtiyaz sahasının genişlemesine katkı sağlamıştı. Nihayetinde kısa süre içerisinde İstanbul'un yanı sıra Edirne, Beyrut, Selanik ve Şam gibi şehirlerin aydınlatma imtiyazı özel işletmecilere verilmişti (BOA. A. (DVNS. İMTZ.d. No: 2, s. 106, 112, 123).

Elektriğin işletilmesinde özel sermayenin artış göstermesine bağlı olarak elektrik işletmelerinde artış meydana gelmişti. Özellikle üretilen elektriğin kullanım alanında yaşanan artışa bağlı olarak elektrik üretiminde kullanılan ham madde olan fosil yakıtlarının da tüketimi artmıştı. Fosil yakıtlarının etrafa salmış olduğu zararlı havanın etkisiyle insan sağlığı ve iklim yapısı ciddi tehditle karşı karşıya kalmıştı. Bu tehdidin ortadan kaldırılması veya azaltılması amacıyla elektrik üretiminde tamamen temiz kaynakların kullanılması için çalışmalar başlatılmıştı. Bu çalışmalar kısa süre içerisinde neticesini vererek 1902 yılında Tarsus bölgesinde su gücünden yararlanarak elektrik üretilmeye başlanmıştır. Böylece elektrik üretiminde yoğun olarak kullanılan fosil yakıtların doğa ve insan sağlığına olan olumsuz etkileri azaltılmaya çalışılmıştı (Dinçel, 1973, s. 87-89; Adıbelli, 2011, s. 23; Arslan, 2014, s. 31; Coşkun, 2013, s. 55).

1903 yılına gelindiğinde imparatorluğun genelindeki şehirlerde artık elektrikli aydınlatma faaliyetleri yaygın olarak görülmeye başlanmıştır (Gençosman, 1960, s. 151-152; Karayaman, 2014, s. 50). Bu yaygınlığın temel sebebi ise devlet yöneticilerinin elektrik hizmetlerinin halka sunulmasını bir kamu hizmeti olarak görmeleri idi (Damlibağ, 2020, s. 167-168). Devlet yöneticilerinin bu bakış açısının yanı sıra daha önce Heres Efendi'ye verilmiş olan imtiyazdan elde edilen başarı dikkate alınarak 12 Temmuz 1903 tarihinde özel sermayeye verilen elektrik

² Adana'da su gücünden istifade edilerek elektrik üretimi 8 Nisan 1956 tarihinde Seyhan Hidroelektrik Barajı'nın işletilmeye başlanmasıyla gerçekleşmiştir. Bkz. Güneş, 1892, s. 4.

³ Osmanlı'da elektrik ilk olarak 1870'te donanma alanında güvenlik amaçlı kullanılmıştı. 1895 yılına gelindiğinde sinema sektöründe kullanılmaya başlanmıştır. 1900'lü yıllara gelindiğinde ise sağlık sektöründe tüketilmeye başlanmıştır. Son olarak şehirlerin aydınlatılmasında kullanılmıştı. Bkz. BOA. İ. ŞD. 32/1579; BOA. Y. A. RES. 28/49; BOA. Y. A. RES. 29/36; BOA, BEO, 1597/119714; BOA, BEO, 1703/127673; BOA, BEO, 1995/149618; BOA, İ. HUS, 116/59; Arslan, 2017, s. 2-3; Koşlu, Arslan, 2014, s. 1.

işletmelerinin faaliyete geçirildiği yerler arasında Selanik ve İzmir’de yerini almıştı (BOA. Y. MRZ.d. 11397). 1910 yılında ise İstanbul’un elektrik imtiyazı Macar Ganz Anonim Elektrik Şirketi’ne verilmişti (Akpınar, 2018, s. 355; Karıptaş, Aytis, Karıptaş, 2020, s. 22).

1911 yılında Banque Generale de Credit Hongrois ve Banque de Bruxelles iş birliği yaparak ortaklaşa Osmanlı Anonim Elektrik Şirketi’ni kurmuşlardı (Koç, 2010, s. 75). Bu şirket aynı yıl içerisinde Silahtarağa’da elektrik fabrikasını kurmuştu (Gökçen, Çetin, 2023, s. 120). Şirket kısa süre içerisinde vilayet genelinde teşkilat yapısını tamamlayarak faaliyetlerine başlamıştı. Bu çerçevede 1914 yılında şebeke ve abonelere elektrik vermiş, elektrikli tramvay⁴ işletmeye başlamıştı (Gürbüz, 2006, s. 75; Özdemir, 2016, s. 24). Benzer bir işletmenin örgütlenerek 1909 yılında faaliyete geçtiği yerlerden biri de Adana olmuştur (Karayaman, 2013, s. 8-9).

1909 yılında elektriğe ve elektrikli tramvaya kavuşan Adana’da elektrik işletme imtiyazının ele alındığı bu çalışmada, 1909 ile 1950 yılları arasında kentten elektrikle aydınlatılması ve elektrikli tramvayın işletilmesine dair faaliyet gösteren işletmelere odaklanılmıştır. Bu çerçevede 1909 ile 1914 yılları arasındaki Adana Belediyesi imtiyaz süreci ve bu süreçte idarenin hayata geçirmiş olduğu politikalar ele alınmıştır. Daha sonra kentin elektrik ve elektrikli tramvay imtiyazını üstlenen ilk özel sermaye girişimi olarak Mühendis Osman Vehbi Bey liderliğinde kurulan işletmenin 1914 ile 1928 yılları arasındaki faaliyetleri üzerinde durulmuştur. Ancak ilk özel sermayeden istenilen başarının elde edilememiş olması imtiyazın 1928 yılında yabancı sermaye olan ELG Şirketi’ne devredilmesine neden olmuştu. Bu bağlamda çalışmanın üçüncü aşamasında ELG Şirketi’nin 1928 ile 1939 yılları arasındaki faaliyetlerine odaklanılmıştır. Bu dönemdeki süreci daha öncekilerinden ayırt eden temel özellik kentte elektrik ve elektrikli tramvay işletme imtiyazının ilk defa yabancı bir sermayenin denetimine verilmiş olmasıydı. Fakat bu yabancı sermaye girişiminde de beklenen sonuçların elde edilememesi neticesinde imtiyaz tekrar belediyenin himayesine alınmıştır. Bu doğrultuda çalışmamızın son aşamasını oluşturan Adana

Belediyesi Elektrik İşletmesi döneminde 1939 ile 1950 yılları arasındaki faaliyetler ele alınmıştır.

1. Mühendis Osman Vehbi Bey’in İmtiyaz Süreci (1914-1928)

Anadolu Bağdat Demiryolları Meclisi İdare azasından Mühendis Osman Vehbi Bey’in Adana’nın aydınlatılması imtiyazını üstlenmesinden önce kentte elektrik işleri belediye tarafından yürütülmekteydi. Bu döneme dair her ne kadar ayrıntılı bilgiler elde edilememiş olsa da 8 Haziran 1909 tarihinde bir elektrik dinamosunun Belediye İşletmesi tarafından satın alındığı tespit edilmiştir (BOA. BEO. 3052/228841). Şehrin elektrikle aydınlatılmasına dair en erken bilgi olarak tespit edilebilen bu gelişmeden hareketle 1909 senesinde Adana’da elektrik işleriyle belediyenin ilgilendiği söylenebilir. Ancak 1913 yılına gelindiğinde elektrik işletmesinin özel sektöre devredilmesi için çalışmalar başlatılmıştı. Sadece elektrik işletmesinin imtiyazı değil aynı zamanda şehrin elektrikli tramvay işletmesinin imtiyaz hakkı da devredilecekti. İmtiyazı üstlenmek isteyen taliplerden biri Mühendis Osman Vehbi Bey’di (BOA. ŞD. 2143/11). Bu çerçevede Belediye İdaresi ile Osman Vehbi Bey arasında yapılan görüşmeler neticesinde 25 Ocak 1914 tarihinde Adana’nın elektrikle aydınlatılması ve elektrikli tramvayın işletilme hakkı Osman Vehbi Bey’e devredilmişti (BOA. BEO. 2143/11). Böylece 1909 yılında elektrikle tanıştığı tespit edilebilen şehrin elektrik ve elektrikli tramvay imtiyazı beş yıllık aradan sonra özel sektörün idaresine bırakılmıştı

Belediye İdaresi ile Osman Vehbi Bey arasında yapılan anlaşmanın Nafia Nezareti tarafından onaylanmasıyla birlikte imtiyaz hakkı 50 yıllığına Osman Vehbi Bey’in kuracağı işletmeye devredilmişti. Buna göre Osman Vehbi Bey ile Mösyö Pol Kokil Efendi’nin ortaklığıyla kurulacak olan işletme, elektrik ve elektrikli tramvayın işletilmesiyle ilgili her türlü faaliyetlerde tek yetkili kurum olarak kabul edilecekti (BOA. MV. 231/172). Kurulan bu işletmenin kuruluş sermayesi 50.000 lira olarak belirlenmişti (BCA. 30.18.1.1, 19/39/15). Ancak Mösyö Pol Kokil Efendi’nin daha sonra vefat etmesiyle birlikte mukavelede değişikliğe gidilerek Osman Vehbi Bey tek başına imtiyazı üstlenmişti (BOA. ŞD. 3110/41).

⁴Osmanlı’da ilk tramvay işletme imtiyazı 1869 yılında İstanbul’da şehir içi ulaşımı sağlamak amacıyla Konstantin Karapano Efendi’ye verilmişti. İlk tramvay Avrupa’daki atlı tramvaylar örnek alınarak yapılmıştı. Bkz (Çolak, 2004, s. 75; Karataşer, Öztürk, 2018, s. 53).

Ortaklardan birinin çekilmesiyle birlikte Osman Vehbi Bey ile Belediye İdaresi arasında imzalanan mukavelenamede işletmenin kuruluşu, yetkileri, hakları ve faaliyetlerine yönelik hükümler ayrıntılı şekilde ele alınmıştı. Buna göre işletmenin faaliyetlerine başlayabilmesi için imtiyaz sahibinin teminat akçesi olan 5.000 lirayı 1 ay içerisinde hükümetin uygun göreceği bir bankaya teslim etmesi gerekmekteydi (BOA. MV. 179/85; BOA. MV. 241/232). Fakat Osman Bey, daha sonra teminat akçesinin teslim edilmesine dair belirlenen sürenin uzatılması için girişimlerde bulunmuştu (BOA. BEO. 4208/315527). Bu girişimler Belediye İdaresi tarafından dikkate alınarak 29 Temmuz 1915 tarihinde mukavelenamenin bazı maddelerinde değişikliğe gidilmesi kararlaştırılmıştı (BOA. MV. 191/12; BOA. MV. 195/104; BOA. BEO. 4302/322642).

Bu doğrultuda Vükela Meclisi tarafından başlatılan çalışmalar 18 Kasım 1915 tarihinde bitirilmişti (BOA. BEO. 4387/328962; BOA. BEO. 3052/228841; BOA. MV. 239/23). Bu çerçevede yapılan değişikliklere göre teminat akçesinin teslimat süresi 1 aydan 3 aya çıkarılmıştı (BOA. İ. MMS. 172/9; BOA. MV. 241/202). I. Dünya Savaşı'nın getirmiş olduğu ekonomik sıkıntılar dikkate alınarak bazı ödemelerin 1 sene ertelenmesi kararlaştırılmıştı. Bunun yanı sıra faizlerin düşürülmesine dair değişiklikler de yapılmıştı. İmtiyaz sahibi lehine yapılan bu tür değişikliklerin aksine daha önce 50 yıl olarak belirlenen imtiyaz müddeti 25 yıla düşürülmüştü (BOA. A.) DVN. MKL. 68/9). Bu gibi değişikliklerin yapılmasına rağmen işletmenin üzerine düşen vazifeyi yerine getirememesi, Adana Mebusu Zamir Bey'in Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde eleştirisine neden olmuştu. Bu eleştirinin odak noktası ise Osman Bey'e elektrik imtiyaz hakkının verilmesinin üzerinden birçok sene geçmiş olmasına rağmen herhangi bir faaliyete girilmemiş olması ve elektriğin verilememesinden dolayı bölgede ciddi sorunların meydana gelmiş olmasıydı (BCA. 30.10.0.0, 7/43/28).

Oysa mukavelenameye göre işletmenin temel görevi Adana'nın elektrik ihtiyacını karşılamak, telefon hatlarını

inşa edip işletmek ve elektrikli tramvay hatlarının inşası ve işletmesi olarak belirlenmişti. Yapılan bu eleştiriler dikkate alınmış olmalı ki işletme ve belediye arasında yapılan görüşmeler neticesinde tramvay hatlarının planları hazırlanmıştı. Mecburi hatların inşası için bir an önce harekete geçileceğine dikkat çekilmişti (BOA. İ. MMS. 195/31). Bu hat; Hükümet Konağı'nın batı kısmından başlayıp Saathane, Kapalı Çarşı, Yağ Cami, Tarsus Kapısı, Buğday Pazarı, Kuru Köprü, Şimendifer Mevkii, Adana Reji Fabrikası⁵ ve Şakir Paşa Mevkiine kadar uzanmaktaydı (Dağ, 2023, s. 187). Bu hatta ek olarak Hükümet Konağı'ndan başlayıp sahil kıyısı üzerinden Bağdat Demiryolu mevkiince uzanan bir hattın daha inşa edilmesi planlanmıştı. Üçüncü hat ise Hükümet Konağı'ndan başlayıp 10 kilometrelik bir güzergâh üzerinde inşa edilecekti. Yapılan planlamaya göre tüm bu hatların 10 yıl içerisinde bitirilmesi hedeflenmişti. Bu hatlar dışında işletmenin talep etmesi halinde diğer bölgelerde faaliyet gösterecek hatlar inşa edip işletilebilecekti. İsteğe bağlı olan bu hatların inşası ise planın hazırlanıp ilgili kurumlar tarafından onayladığı tarihten itibaren 2 yıl içerisinde bitirilmesi gerekmekteydi. Gerek mecburi gerekse isteğe bağlı olarak inşa edilip işletilecek olan hatlar için mevcut yol ve sokakların kullanılabilmesi gibi yeni yol ve sokaklar açılabilirdi (BOA. İ. MMS. 195/31). Ancak bu sokak ve yollar kullanılırken işletmenin hükümet ve ahalinin çıkarlarını göz önünde bulundurmamak zorundaydı (BOA. ŞD. 2830/8).

İşletmenin imalatla ilgili olan hakları; fabrika açmak, bu fabrikalarda elektrik imal etmek, tramvay hatlarını inşa etmek ve buna dair tüm faaliyetleri yerine getirmektir. Buna göre işletme, 1.000 kilovattan düşük olmayacak bir elektrik fabrikası kuracaktı. İvedi bir şekilde Adana'nın işlek sokaklarında elektrik hatları inşa edecekti. Bu hatların hanelere olan uzaklığı 200 metreden fazla olmayacaktı. Belediye tarafından yapılan lambaların %20'sinin şirkete devredilmesinden dolayı işletme bu lambaların yenilenmesi ve bakımından sorumlu olacaktı (BOA. ŞD. 2830/8). Ayrıca işletme, 20 metrede bir yerleştireceği lambalar için belediyeden ücret alacaktı. Buna göre Kavs lambalarından

⁵ Fabrika, 1883 yılında Reji İdaresi'nin faaliyete geçmesiyle birlikte kurulmuştu. Fabrika için 1895 yılında yeni bir bina yaptırılmıştı. Ancak 1903 yılına gelindiğinde fabrika için Bahçeçay bölgesi, Şakir Paşa mevkiinde sonradan Hamidiye olarak isimlendirilecek olan bölgede inşa edilen yapıya taşınmıştı. Burada 1925 yılına kadar faaliyetlerine devam etmişti. Bu bilgilerden hareketle Şakir Paşa mevkiinde inşa edilen Reji Fabrikasının elektrikli tramvay güzergahı üzerinde bulunan yapının olduğu söylenebilir. (Dağ, 2022, s. 129; Ulaş, 2019, s. 56; Aslıhan Özdoğan, 2010, s. 103-104; Akpınar, 2022, s. 109; Varlık, Emiroğlu, Türkoğlu, 2008, s. 78; Emiroğlu, 2020, s. 276).

6 amperin her bir saati için 10, 10 amperin her bir saati için 12, 12 amperin her bir saati için 14, 15 amperin her bir saati için ise 17 para alınacaktı. Lambaların belirlenen saatlerde yanıp sönmemesi halinde eksik veya fazla çalıştığı her bir saat için 2 kuruş ceza tahsil edilmekteydi. Lambaların tamiri hususunda gösterilen zafiyetten dolayı lamba başına yevmiye 1 kuruş ceza alınmaktaydı. Aydınlatma için kullanılan her 1 kilovat için belediye tarafından işletmeye en az 2 kuruş ödeme yapılacaktı. Ancak aksaklığın yaşanması halinde 1 kuruş kesinti yapılabilecekti (BOA. İ. MMS. 195/31).

Tramvay raylarının sağ ile solu 50'şer santimetre bandırma taşıyla döşenecekti. Ayrıca yeni inşa edilen Reşadiye caddesinin yaya yolları betondan inşa edilecekti. Buharlı Elektrik Fabrikası'nın kurulmasına karar verilmesi halinde bu yapı; hastane, resmî daireler, kışla, mektep, karakol ve diğer fabrikalardan uzak bir mevkide inşa edilecekti. Bu fabrikanın inşa edilmesi izne bağlanmıştı. İzin dilekçesinin işletme tarafından Nafia Nezareti'ne verildiği andan itibaren 30 gün içerisinde cevap verilmesi zorunluydu. İşletme, fabrikanın inşa edileceği bölgeyi gösteren harita, inşa projesi, hesap cetveli, makinaların resim ve kayıtları ile fabrikanın iktisadi ve fenni açıdan faydalarını içeren raporu hükümete sunmakla mükellef kılınmıştı (BOA. ŞD. 2830/8). Ayrıca elektrik hatlarının güzergahı ile alet ve malzemelerin takılacağı noktaları gösteren proje evrakını, buna dair resim ve görselleri, hesap cetveli ve işletilen tramvay hatlarının genel haritasını Nafia Nezareti'ne teslim edecekti (BOA. İ. MMS. 195/31). Böylece işletme tarafından yapılan işlemlerin belediye makamlarınca takip ve kontrolü kolaylaştırılmaya çalışılmıştı.

Mukavelenamede tramvay hatlarında kullanılacak olan malzemelerin boyutlarıyla ilgili bilgilere de yer verilmişti. Buna göre tramvay hatlarının bağlandığı demir çubukların yüksekliği 3,60 metre olacaktı. Hatlar tek yönlü olmakla birlikte işletme, nezaretten olur alarak çift hata dönüştürebilecekti. Çift yönlü hattın arasında 50 cm boş alan bırakılacaktı. Şehir ve köylerde rayların gömme olarak inşa edileceği bölgelerde nezaretin müsaadesi olmadıkça hat demirleri yollar üzerinde inşa edilmeyecek, döşemelerin zeminle aynı seviyede inşa edilmesine hassasiyet gösterilecekti. Rayların ara yerleri hariç her iki tarafına 50'şer cm genişliğinde 16 metre uzunluğunda

kaldırım inşa edilecekti. İşlek tramvayların yanında çalışmayan tramvayların durdurulması için 2,60 cm mesafe bırakılacaktı. Bu alan ise bir emniyet banketiyle işaretlenip buraya girişler yasaklanacaktı (BOA. İ. MMS. 195/31).

Yayaların üzerinde yürüyeceği ve tramvaya binmek için kullanacağı yaya yolu kırmızı taş ve iri taneli kumdan 35 metre uzunluğunda, 1,90 santimetre genişliğinde ve tramvay aracının zemine olan mesafeyle aynı yükseklikte olacaktı. Tramvay hatlarının sağ ve solunda yer alacak olan akotmanlardan tramvaya geçişin yapılabilmesi için belirlenen noktalarda 12 santimetrelik bir pervaz yapılacaktı. Böylece şose yoluyla tramvay arasında yayaların geçiş yapması sağlanacaktı. Yaya kaldırımlarının genişliği en az 1 metre olacaktı. Yaya kaldırımlarıyla rayları arasındaki mesafe en az 50 metre olacaktı. Tramvay hatlarının geçirileceği mahallelerdeki istimlak masrafları ve istimlak işleri belediyeye ait olacaktı. Bu masraflar daha sonra taksitler şeklinde işletmeden tahsil edilecekti (BOA. İ. MMS. 195/31).

Mukavelenamede tramvayların çalıştırılacağı elektrik aksamıyla ilgili bilgilere de değinilmiştir. Şöyle ki bu tellerin en alçak kısmı 5 metre olmak zorundaydı. Böylece insanların ve araçların tellerle temas etmesinin önüne geçilerek mal ve can kaybının önlenmesi hedeflenmişti. Bu teller demir, beton veya ahşaptan yapılan direklere elektrik konsolları aracılığıyla bağlanacaktı. Konsollar duvarlara da takılabilecekti. Bu konsollar tarihi yapılar dışında belediyenin izin verdiği yapılara takılabilecekti. Ancak işlemler sırasında vatandaşların evlerine zarar vermemek için büyük hassasiyet gösterileceği belirtilmişti. Gösterilen hassasiyete rağmen elektrik hatlarının inşa edilmesi sırasında güzergâh üzerinde bulunan yapıların zarar görmesi halinde yeniden inşa veya tamirat masrafları işletme tarafından karşılanacaktı. Ayrıca işletmenin devlete ait olan yapıların elektrik veya telgraf tesislerine zarar vermesi halinde bunların tamir masrafları işletmeden karşılanarak tamirleri ilgili dairenin mühendisleri tarafından yapılacaktı. Hatların inşa edilmesinden sonra inşa edilecek sanayi imalathaneleri ile hatlar arasında en az 2,90 cm mesafe bırakılacaktı. Hatların geçirildiği güzergahta bulunan hemzemin geçitlerin ve üst ile alt yolların inşa yapım masrafları işletme tarafından karşılanacaktı. Ayrıca işletmenin tramvay hattı çalışması

sırasında ahalinin su ile elektrik kesintilerinden ve kazılmış olan çukurlarda suların birikmesinden dolayı sıhhat açısından oluşacak olan mağduriyetlerin önlenmesi için gerekli olan tedbirleri alacaktı (BOA. İ. MMS. 195/31).

Yayaların binişi için inşa edilecek durakların birbirinden uzaklığı 50 metreden fazla olmayacaktı. Yolcuların bu duraklara çıkması için rıhtım ve rampalar işletme tarafından inşa edilecekti. Bu duraklar tramvayın gelmesinden 1 saat önce ahalinin girişi için açılacaktı. İşletme en geç 10 ay içerisinde projelerini Nafia Nezareti'ne sunacaktı. Nezaret 3 ay içerisinde bu projelerle ilgili kararını işletmeye bildirecekti. İşletme 6 ay içerisinde çalışmalara başlayarak 2 sene içerisinde bu projeleri tamamlayacaktı. Belirlenen süre içerisinde projelerin tamamlanmaması halinde ise işletme hakkında hukuki muamele başlatılacaktı. Tramvaylar Avrupa standartlarında inşa edilerek hükümetin onayını aldıktan sonra çalıştırılacaktı. İmalatta en iyi malzemeler kullanılacaktı. Demir çubuklar çelik olacak ve her bir metresi 40 kilo olacaktı. Buna dair denetimler ise hükümetin görevlendireceği bir komisyon tarafından yapılacaktı (BOA. İ. MMS. 195/31).

İşletmenin denetlenmesi için Nafia Nezaretince oluşturulan komisyona işletme senelik 180 Osmanlı altınını 12 aya bölerek her ay peşin olarak verecekti. Şirketin ülke içi veya dışından ticaretini yapacağı her türlü malzeme ile tesislerin inşa edileceği araziler damga resmî dışında vergiden muaf tutulmuştu. Ancak işletme personeli yürürlükte olan tüm vergi çeşitlerine tabi olacaktı (BOA. A.) DVN. MKL. 60/27). Böylece özel sermayenin elinde olan elektrik ve elektrikli tramvay imtiyazıyla ilgili faaliyetler devlet memurları tarafından denetlenebilecekti.

Bu tramvaylar mümkün derece gürültüsüz olacak ve iki kösteği bulunacaktı. Bu köstekler kar, yağmur ve sisli havalarda da görevlerini başarılı şekilde yerlerine getireceklerdi. Bu köstekler saatte 10 kilometre hızla ilerleyen bir arabaya çarpmamak için 8 metre mesafe kala fren tutmak için kullanılacaktı. Salonlarda birer lamba ile her tramvayın içinde 16'şar mumluk ve 3 lamba çalıştırılacaktı. Her tramvayın içinde işletmenin ismini, sefer güzergahını, yolcu sayısını, hareket edeceği saatlere dair tarifinin ve son kontrol tarihini içeren Türkçe ve Fransızca metinler asılacaktı. Bu uygulamanın hayata

geçirilmesinde yolcuların; arabaların bakımı, gidiş güzergahı ve hareket saatleri hakkında bilgilendirilmesi hedeflenmiştir. Makinistin yanında kondüktör ve yoldan geçenleri ikaz etmek için bir çan ile bir boru olacaktı. Tramvaylarda yapılacak onarım ve bakımlar dört gün önceden ilgili devlet dairelerine bildirilecekti (BOA. İ. MMS. 195/31).

İşletme faaliyetlerini gerçekleştirirken diğer hizmetleri aksatmamak için gerekli önlemleri alacaktı. İşletmenin belediyeden izin ruhsatı alarak gerçekleştireceği faaliyetler sırasında zarar vereceği yol ve yapıların onarımı imtiyaz sahibi tarafından yapılacaktı. Yapılmaması halinde masraflar işletme tarafından karşılanarak belediye tarafından icra edilecekti. Bu işlemler sırasında elektriklerin kesilmesi işletmeden istenebilecekti. Elektrik kesintisinin talep edilmesine neden olan bir diğer gerekçe ise bir kimsenin elektrikten zarar görmesi veya yaralanmasıydı (BOA. İ. MMS. 195/31). Tramvay seferlerinin belediye tarafından iptal edilmesinin gerekçeleri arasında tramvayların arızalı olması, belediyenin güzergâh üzerinde yol, su ve lağım gibi işlemleri gerçekleştirmesi, resmî geçit ile törenler yer almaktaydı. Bu gibi nedenlerden dolayı seferlerin iptal edilmesi halinde işletme belediyeden tazminat talebinde bulunamayacaktı. İptal talebi en az 3 gün önceden işletmeye bildirilmekteydi. Belediye kendi hizmetlerini yürütürken işletmenin tesisatına dokunabilecekti. İşletme ile diğer özel şirket veya devlet kurumları arasında sorunun oluşması halinde Bidayet Mahkemesi'ne başvurulmaktaydı (BOA. İ. MMS. 195/31).

Mukavelenamede sahada görev alan hizmetlilerle ilgili bilgilere de yer verilerek bu görevliler haricinde elektrik alet ve malzemelerine kimsenin dokunmaması, binalara girmemesi ve hayvan sokulmamasına dikkat edilmesi gerektiği belirtilmişti. Ayrıca işletme bünyesinde istihdam edeceği kişileri Osmanlı tebaasından seçecekti. Osmanlı tebaasında ihtiyaç duyduğu görevlilerin olmaması halinde müdür, baş mühendis ve 10 yıllık memurlar dışındaki görevlileri diğer devletlerin vatandaşlarından seçebilecekti. Yolcuların tramvaylara taşınması için her zaman hazır olacak 40 kişilik binek en az 2 en çok 6 araba bulunduracak, bayram günlerinin yanı sıra yoğunluğun oluşacağı günlerde nakliye için gerektiği kadar katır

bulundurmak zorundaydı. Bu katırlar da yolcuların yüklerini taşımakta kullanılacaktı. Bu katırların hareket saatleri belediyeye birlikte yolcuların ihtiyaçlarına göre belirlenecekti. İşletme bu saatlerde belediyenin izni olmadan değişiklik yapamayacağı gibi belediyenin ise değişiklik yapmak istemesi halinde 48 saat önce işletmeye bilgi aktarmak zorundaydı. Bu katırların hızı şehir içinde saatte 10 kilometre şehir dışında ise 30 kilometreydi. Katırların hareket edeceği toplanma noktaları ile tramvay durakları arasındaki mesafe 10 ile 60 metre arasında değişiklik gösterecekti (BOA. İ. MMS. 195/31).

Mukavelenamede üzerinde durulan bir diğer önemli husus elektrik fiyatları olmuştu. Buna göre aydınlatma ve evlere verilecek her bir kilovatın saati için 4 kuruş, sanayi için ise 2 kuruş ücret alınması kararlaştırılmıştı. Hükümet binalarına, belediye dairelerine, hastanelere, hayır cemiyetleri ve mekteplere haneler için belirlenen tarifinin %40 daha düşük ücretle elektrik verilecekti. Sanayiye verilen her bir abone için senelik 400 saatten, evler için ise 150 saatten düşük olmayacaktı. Abonelerin başvuru tarihinden itibaren en geç 1 ay içerisinde elektriği verilecekti. Talep edilen elektrik 25 ile 50 kilovat arasında olması halinde 3 senelik abonelik yapılmaktaydı. Faturaların ödemeleri için ahaliye 15, idarelere ise 30 gün süre tanınmıştı. Faturaların zamanında ödenmemesi halinde elektrik kesilebilmekteydi. Fabrika veya işletmelerden elektrik hattının talep edilmesi halinde elektriğin 5 sene kullanılması garantisinin verilmesi şartıyla 1 ay içerisinde projenin inşasına başlanıp, 2 ay içerisinde de elektriğin verilmesi zorunluydu (BOA. İ. MMS. 195/31).

Abonelere bağlanacak olan saatlerin tedariki ve kurşunla mühürlenmesi işletmeye aitti. Saatler işletme tarafından abone sahibine satılmakta veya kiralanmaktaydı. Tamiri ücretsiz olarak işletmeye aitti. Saate yüklenecek elektriğin ücreti her hektowatt için 5 kuruşu geçmeyecekti. Aboneler şirket tarafından denetlenebilecek, belirlenen hükümlere uymayanların elektriği kesilebilecekti. Elektrikler, abonelere gece ve gündüz verilecekti. İşletme, bakım için elektriği ayda 1 gün kesebilecek, tramvay hattını 1 gün durdurabilecekti. Elektrik kışın sabah saat 09.00 ile 15.00 arasında, yazın ise sabah 07.00 ile akşam 17.00 arasında kesilebilecekti. Abonelere verilen elektriğin kullanım hakkı tamamen abone sahibine ait olup, başkasına devredilmesi

mümkün olmayacaktı. İşletme belediyenin izniyle zam uygulayabilmekteydi (BOA. İ. MMS. 195/31). Zam tarifesinin belediyenin iznine tabi tutulması işletmenin keyfi uygulamalarının önüne geçmek amacıyla alınmış bir önlem olarak yorumlanabilir.

Yolcuların ücret tarifesi adam başına birinci mevki için 20, ikinci mevki için ise 15 para olarak belirlenmişti. Üç yaşından küçük olan çocuklar ücretsiz, üç ile yedi yaş arasındaki çocuklardan yarım ücret alınmaktaydı (BOA. İ. MMS. 195/31). Yüzbaşı rütbesine kadar olan zabıta ile polis komiserleri birinci sınıf arabalarda, asker ve mülkiye öğrencileri, baş çavuşluk rütbesine kadar olan deniz, kara, polis ve jandarma neferleri ikinci sınıf arabalarda üniforma veya kimliklerini göstermeleri halinde belirlenen ücretin yarısıyla seyahat edebileceklerdi (BCA. 230.0.0.0, 1/4/1). Belediye kendi telefon ve telgraf hatları için işletmenin direklerini kullanabilecek ve şirketin haberleşme imkanlarından faydalanabilecekti. Bu nedenle işletme merkezinde devlet makamlarını temsilen telgraf memuru görevlendirebilecekti (BCA. 230.0.0.0, 2/7/1).

Mukavelenamede üzerinde durulan bir diğer önemli husus temettü akçesi ile işletmenin feshedilme süreci olmuştu. Buna göre toplanan temettü gelirlerinin %25'i belediyeye, diğer %75'i ise işletmeye ait olacaktı. İmtiyaz süresinin bitmesiyle birlikte elektrik ve elektrikli tramvayla ilgili her türlü yetki belediyeye devredilecekti. Belediyeye devredilmiş olan gayri menkul mallar 6 ay içerisinde satışa çıkarılarak elde edilen gelirin bir miktarı imtiyaz sahibine verilecekti. İmtiyazın bitmesi veya feshedilmesi halinde belediyeye devredilecek malzemelerin korunması devir gerçekleştirilinceye kadar imtiyaz sahibine aitti. İşletme, yapılan mukavelename gereğince projelerini 6 ay içerisinde hayata geçirmek için çalışmalarına başlamaması halinde ihtiyat akçesine el konularak imtiyaz feshedilebilecekti. İşletmenin feshedilebilmesi için gerekli olan bir diğer gelişme temettü akçesinin zamanında toplanmamış olmasıydı. Feshedilen işletmenin tesis ile malzemelerin fiyatları belirlenerek müzayedeye konulmaktaydı. Nafia Nezareti'nden izin alarak katılan şahıslardan bu aletleri ve tesisleri satın almaya hak kazanan kişi kefalet akçesini ödemek zorundaydı. Müzayedede fiyatın belirlenmemesi halinde 6 ay sonra tekrar bir müzayedede gerçekleştirilmekteydi. Bu müzayedede de

netice alınamaması halinde alet ve tesisler ücretleri karşılığında belediyeye devredilmektedir (BOA. A.) DVN. MKL. 60/27). Ancak hükümetin onayı olmadan imtiyazın süresine son verilmeyecek veya başka bir kişiye devredilemeyecekti. Fesihten dolayı işletme ile belediye arasında sorunun oluşması halinde çözüm merkezi Şûrâ-yî Devlet olacaktır (BCA. 230.0.0.0, 2/7/1).

1.1. Mühendis Osman Vehbi Bey'in İmtiyaz Sürecindeki Faaliyetler

Belirtilen bu hükümler çerçevesinde 25 yıllığına imtiyaz hakkını elde eden işletmenin bölgedeki faaliyetleriyle ilgili bilgiler son derece kısıtlı olmuştur. Osman Vehbi tarafından 1914 ile 1928 yılları arasında işletilen işletmenin faaliyetlerine bakıldığında elde edilen ilk veriler işletmenin bölgede uyguladığı elektrik tarifesine dair olmuştur. Buna göre işletmenin faaliyete geçmesiyle birlikte aydınlatmadan istifade edecek olan abonelerden 4 kuruş ücret talep edilecekti. Ancak daha sonraki dönemlerde şirket komisyonu ile Nafia Nezareti arasında gerçekleştirilecek olan görüşmeler neticesinde bu ücrette artışa veya düşüşe gidilebilecekti. İşletmenin ücret tarifesinde değişikliğe gitme girişiminde Nafia Nezareti ile birlikte hareket etmesi mukavelenamede belirtilen hükümler çerçevesinde hareket ettiğini göstermektedir (BOA. İ. MMS. 195/31).

İşletmenin ücret tarifesinin yanı sıra Adana Polis Müdürlüğüne elektrik verilmesiyle ilgili 11 Kasım 1915 tarihinde bir gelişme daha meydana gelmişti. Bu doğrultuda gerek elektrik masraflarının gerekse tesis edilen arabanın şoförü ve dairede kullanılan su masraflarının karşılanması için merkezi idareden bütçe talep edilmişti. Talep edilen bütçeden elektrik masrafları karşılanacaktı (BOA. DH. EUM. MH. 269/16). Buradan hareketle 1915 yılında yeniden inşa edilen Adana Polis Dairesi'ne işletme tarafından elektrik verildiği çıkarımı yapılabilmektedir.

İşletme ile belediye arasında meydana gelen bu etkileşimin yanı sıra 1918 yılında bölgede ihtiyaç duyulan elektriğin sağlanması adına elektrik motorlarının alınmaya çalışıldığı saptanmıştır. Buna göre Adana Askeriyesi adına çalışmakta olan Taribani ile oğullarının şehrin aydınlatılması için Avusturya'daki Buvari Fabrikası'ndan 1 elektrik motoru

satın almak amacıyla girişimlerde bulunmuşlardı. Bu girişimler olumlu şekilde neticelenerek 1 adet elektrikli motorun satın alınması hususunda anlaşma sağlanmıştı. Ancak bu motorun ödemesine dair problem yaşanmıştı. Bu problem ise tüccarlar aracılığıyla 76 kilo hurda bakır ihracatının yapılmasına izin verilerek oradan elde edilecek olan gelirle ödemenin yapılmasıyla aşılmıştı. Bu çerçevede İhracat Kanununun 1. maddesinin ikinci fıkrası gereğince bakırın ihraç edilebilmesi için Vükela Meclisi 13 Temmuz 1918 tarihinde izin kararını onaylamıştı (BOA. BEO. 4531/339794). Böylece gerçekleştirilecek olan ihracat üzerinden elde edilecek gelirlerle motorun ücreti karşılanmıştı.

İşletmenin tespit edilebilen son faaliyeti elektrik fabrikasının inşa edilmesine dair bilgiler olmuştur. Buna göre 1926 yılında bölgede inşa edilmesi planlanan bir elektrik fabrikasının inşa masraflarına dair kayıtlar tutulmuştu. Buna göre inşa edilecek olan fabrika 2 elektrik motorundan oluşacaktı. Bu motorlardan ilki 800 beygir, diğeri ise 600 K.V.A gücündeydi. Motorların biri gündüz diğeri ise gece çalışacak şekilde planlanmıştı. İlk etapta aktif edilecek olan bu iki motora ek olarak daha sonra ihtiyaca göre üçüncü motorun çalıştırılmasına dair planlar hazırlanmıştı. Böylece inşa edilmesi planlanan fabrikanın kapasitesi üç motor gücünde olacaktır. Kablolar için 20.000 vatlık elektrik planlanmış olsa da sadece 10.000 vatlık elektriğin verilebileceği kablolar döşenebilmişti. Verilecek olan elektrik üç safhalı, 50 devirli ve 3.000⁶ voltluk olacaktır. 1.000 voltluk elektrik şehir içerisinde 380/220 voltluk olan şubelere verilecekti. Fabrikada üretilen elektrikten istifade edecek olan toplam nüfusun sayısı ise 90.000 olarak belirlenmişti. Bu durum ise inşa edilecek olan fabrikanın bölge elektriğine olan katkısının ne denli büyük olduğunu göstermektedir. Nüfus başına 25 voltluk bir lamba ve bu lambanın senede 300 saat çalışması planlanmıştı. Aydınlatma için nüfus başına senelik masraf 7.500 Wh veya 7.5 KWh harcama olarak hesaplanmıştı. Elektrik için ise nüfus başına 22 Wh harcama yapılacağı ön görülmüştü. Bu öngörüler çerçevesinde inşa edilecek olan elektrik fabrikasının yapı giderlerine dair bilgiler tablo 1'de yer almaktadır.

⁶Dinamonun planı için bkz. Ek-1.

Tablo 1. Adana’da İnşa Olunacak Elektrik Tesisi Masrafları (1926)

		Yüzölçümü veya Adet	Her Biri Türk lirası	Toplam Türk lirası
Temel Kazısı	Temel kazısı (3 metre)	59 Metre	1,40	86,60
	Temellere Eklenecek Porteler	4,32 Metre	1,40	6,50
	Bina Zemininin Düzeltilmesi	387 Metre	0,70	200,90
	Toplam			294,00
Duvar ve Beton İşleri	Temeller İçin Beton	40 Metre	28,00	1.130,00
	Demir Beton Çerçeve İnşaatı	39,50 Metre	105,00	4.147,50
	Çatı İskelesine Destek İnşaat	336 Metre	3,36	1.800,96
	Duvarları Üzerine Konulacak Porteler	1,32 Metre	112,00	147,84
	Demir Betondan Yapılmış Levhalar	357 Metre	8,40	3.998,80
	Makine Dairesi Temel Betonu	75 Metre	35,00	3.625,00
	Şube Duvarları İçin Tuğla (13 cm)	451 Metre	7,00	3.157,00
	Beyaz kireç harcından sıva harcı	330 Metre	1,15	379,50
	İç Sıva	572 Metre	1,00	572,00
	Çimento Sıvası	338 Metre	1,40	437,20
	Beton Döşeme Çimentosu	267 Metre	7,50	2.010,00
Toplam			21.405,80	
Demir Çelik ve Camcılık İşleri	Demir Pencereler (1,10x3 Ebadında)	13 Adet	70,00	840,00
	Demir Pencereler (2,30x3 Ebadında)	1 Adet	150,00	150,00
	Sürmen Kapı (2,40x3 Ebadında)	1 Adet	131,00	131,00
	Ahşap Kapı ve Üstündeki Pencereler	2 Adet	192,00	384,00
	Ahşap Kapı Kağıtları	2 Adet	38,00	76,00
	Ahşap Pencereler	1 Adet	34,00	24,00
	Toplamı			1.605,00
Tenekeci ve Çatı İşleri	Elektrik ve Çinko Demir Teneke	78 Metre	3,50	273,00
	Damın Teneke Çerçevesi	36 Metre	4,00	144,00
	Damın Muşambası	337 Metre	2,25	758,25
	Toplam			1.175,25

(Kaynak: BCA. 230.0.0.0., 1/5/2)

Tablo 1’deki veriler incelendiğinde yapılacak olan elektrik fabrikasının imtiyaz sahibine olan toplam maliyeti 24.480 lira 5 kuruştur. Ancak inşanın gerçekleştirilip gerçekleştirilmediğine dair bilgiler elde edilememiştir. Fabrikayla ilgili elde edilen bu veriler dışında işletmenin faaliyetlerine dair detaylı bilgiler elde edilememiştir. Bu nedenle hazırlanan proje ve planların tam anlamıyla hayata geçirilememiş olması, işletmenin mukavelenamede

belirtilen hükümler doğrultusunda hareket etmemesinden ve Osman Vehbi Bey’in imtiyazında bulunan işletmenin üzerine düşen görevleri tam anlamıyla yerine getirememesinden dolayı bölge halkının mağduriyet yaşamaması göz önünde bulundurularak verilen imtiyazın Nafia Nezareti tarafından feshedilmesi için girişimlerde bulunulmuştur.

Esasen bu girişimler 4 Eylül 1924 tarihinde Adana Belediyesi tarafından başlatılmıştı. Buna karşın Osman Vehbi Bey, imtiyaz şartnamesinin 30 Ocak 1924 tarihinde yeniden düzenlenmesini istemişti (BCA. 30.18.1.1, 12/60/9). Gerekçe olarak ise bu durumda fesih işleminin gerçekleştirilmesi halinde maddi açıdan yapmış olduğu yatırımlardan dolayı mağdur olacağını ve bu durumun da bölgeye yatırım yapmak isteyecek olan yatırımcıları bu fikirlerinden vazgeçirmesine neden olacağına dikkat çekmişti. Zira Osman Bey, bu tarihlerde gerekli işlemlerin yapılması için Alman şirketi olan Dodço Ornatis Bankası'ndan mali destek almıştı. Bu talebi nezaret tarafından olumlu karşılanarak mukavelenamede yeniden düzenlemeye gidilme kararı alınmıştı. Bu karar çerçevesinde 1 Ocak 1925 tarihinde mukavelenamede gerekli düzenlemeler bitirildikten sonra taraflar arasında imzalanmıştı. Böylece işletme daha önce hazırlayıp hayata geçirememiş olduğu projelerini tekrar gözden geçirilerek nezarete sunulması için 31 Aralık 1925 tarihine kadar zaman kazanmıştı (BCA. 230.0.0.0, 1/5/1).

Mukavelenamede 1925 yılında yapılan değişikliğe rağmen işletmenin çalışmalarında 3 ay içerisinde başlayamaması, teminat akçesini 1 ay içerisinde ödemesi gerekmesine rağmen 5 ay geçmiş olduğu halde ödemenin henüz yapılmaması gerekçesiyle işletmenin Belediye İdaresine devri gündeme gelmişti. Devir işlemleri için Adana Belediye Reisi Tarhan Efendi ile Osman Vehbi Bey arasında görüşmeler başlatılmıştı. Yapılan görüşmeler neticesinde işletmenin belediyeye devri konusunda anlaşma sağlanmıştı. Buna göre işletme 4.000 liraya satın alınmıştı. İki tramvay hattının alımı için Osman Vehbi Bey'e toplamda 8.000 lira verilecekti. Teminat akçesi olan 5.000 lira Osman Vehbi Bey'e sözleşmenin feshedilmesini takip eden 1 ay içerisinde teslim edilecekti. Netice olarak 17.000 liraya işletme 5 yıllığına Adana Belediyesine devredilmişti. Osman Vehbi ile Adana Belediyesi arasında 20 Şubat 1927 tarihinde Ankara'da senet hazırlanarak devir işlemleri gerçekleşmişti. Böylece 1928 yılında mart ayının sonundan itibaren elektrik ile elektrikli tramvayları işletme imtiyazı Adana Belediyesine geçmişti (BCA. 230.0.0.0, 2/6/2).

2 Elektricitats Lieferunga Gesellachft Şirketi (1928-1939)

Osman Vehbi Bey'in 1928 yılında elektrik ve elektrikli tramvay imtiyazını belediyeye devretmesinden sonra ELG Şirketi ile görüşmeler yapılmıştı (BCA. 30.18.1.2, 2/15/8). Bu görüşmeler neticesinde 23 Mart 1928 tarihinde Adana Belediye Başkanı Turhan Cemal Beyefendi ile şirket vekili Mösyö Danyel Burla arasında şartname imzalanmıştı (BCA. 230.0.0.0, 1/5/2; BCA, 30.18.1.1, 30/54/16). Bu şartnameye göre şirketin imtiyaz müddeti 50 yıl olarak belirlenmişti. 500.000 liralık sermaye ile kurulan İstanbul merkezli şirketin şartnamesi 15 Mayıs 1929 tarihinde onaylanmıştı (BCA. 30.18.1.2, 4/31/1). Bu şartnameye göre belediye, şirketin tesisat ve imalat gibi her türlü faaliyetlerinden, ithal veya ihraç edeceği malzemelerden vergi almayacaktı. Ancak şirketin inşa edeceği binalar ve istihdam edeceği memurlardan vergi tahsil edilecekti. Bu çerçevede şirket ilk faaliyet olarak 9.800 metrelik metro hattı için 9.800 liraya arazi satın almıştı. Ayrıca belediyeye ait olan arazilerin her bir metresi için 1 lira fiyat belirlenmişti. Şirketin belediye lehine sağlayacağı elektrik indirim oranı %55 olarak ifade edilmişti. İmtiyazdan vazgeçilmek istenmesi halinde bir hafta içerisinde tarafların bu kararı birbirlerine iletmeleri halinde her iki taraf da tazminat ödemeyecekti (BCA. 230.0.0.0, 1/5/1).

Şirket, 6 ay içerisinde bir anonim şirket olarak kurulacak ve Adana, Ankara ile İstanbul'da yönetim merkezleri bulunduracaktı. Şirketin sahip olduğu hisse senetlerinden %35'ini 3 ay içerisinde belediyeye veya ahaliye satabilecekti. Şirket, 15 gün içerisinde Adana Belediyesine 17.000 lira ödeme yapacaktı. Şirket 3 ay içerisinde kuruluş projelerini hazırlamış olup Nafia Nezareti'ne teslim edecekti. Şirket, Adana Belediyesi tarafından önerilecek bir makinist Türk gencinin Almanya'daki ELG Elektrik Fabrikası'nda eğitim görmesini sağlayacaktı. Bu gencin tüm masrafları şirket tarafından karşılanacaktı. Şirket, Memalik-i Şarkıyye Fransız Bankası Adana şubesine 26 Şubat 1928 tarihinde bir teminat mektubu vererek belediyenin bankadan 10.000 lira teminat akçesi almasını sağlayacaktı. Şirket ile belediye arasında oluşan ihtilaf

her iki tarafı temsil edecek iki hakem tarafından karara bağlanacaktı. Soruna çözüm bulunamasa halinde üçüncü hakem görevlendirmektedir. Üçüncü hakemin de alacağı karar kabul edilmezse çözüm için Temyiz Mahkemesi'ne başvurulacaktı (BCA. 230.0.0.0, 1/5/1).

Şirket tarafından tramvay ve elektrik tesisatı için yapılan kazılar sonucu bozulan yol ve kaldırımlar eski haline dönüştürülecekti. Kanunlara aykırı olarak inşa edilmiş direk ve hatların şirket tarafından kaldırılmaması halinde masrafları şirkete ait olmak üzere belediye tarafından kaldırılacaktı. Belediye, tramvay veya elektrik hatlarının geçtiği güzergahlar üzerinde şirkete bilgi vererek çalışmalar gerçekleştirebilecekti. Bu işlemler gerçekleştirilirken mümkün mertebe elektrik kesintilerinin önlenmesi için gerekli tedbirler alınacaktı. Elektrik fiyatlarının belirlenmesi için her dört ayda bir Nafia Nezareti ile şirket yönetiminden oluşan bir komisyon toplanacaktı. Fiyatlar bu komisyonda yapılacak görüşmeler neticesinde belirlenecekti. Belirlenecek olan fiyat ise hiçbir zaman Ankara'daki fiyatlardan yüksek olmayacaktı. Sanayide kullanılan elektrik fiyatı her zaman hanelerde kullanılan elektrik fiyatının yarı ücreti olarak kabul edilecekti. Belediye kurumlarında, hastane ve belediye dispanserlerinde, polis merkezlerinde, karakollarda, yetimhanelerde ve okullarda kullanılan elektrik ücreti %5, belediyeye ait fabrika ve imalathanelerde %25 ve aydınlatmalarda kullanılan elektrik ücretinde %50 oranında indirim yapılacaktı (BCA. 230.0.0.0, 1/5/1).

Sanayi bölgelerinde senelik en az 400 saat, meskenlerde ise senelik en az 150 saat elektrik verebilen şebekeler kurulacaktı. Elektrik talebinin olması halinde abonelere 1 ay içerisinde elektrik verilmesi zorunluydu. Talep edilen elektrik 25 ile 50 kilovat arasında ise abonelik 2 seneden aşağı, 50 kilovattan yüksek ise 3 yıldan aşağı olmayacaktı. Bu işlemler gibi abonelere takılacak olan saatlerin masrafları da abone sahipleri tarafından karşılanacaktı. Saatlerin kurşunlanması, tamir edilmesi ve korunması şirket tarafından sağlanacaktı. Bunların fiyatları ise elektrik saat ücretlerini belirleyen komisyon tarafından kararlaştırılacaktı. Şirket, saatleri istediği zaman denetleyebilecekti. Taraflar arasında anlaşmazlığın çıkması halinde ise belediye reisi tarafından oluşturulan komisyon, saatleri denetleyip muayene edecekti. Saatin abone sahibi lehine çalışmamasının tespit edilmesi halinde

masraflar abone sahibinden, aleyhine çalışması halinde ise masraflar şirket tarafından karşılanacaktı. Saatlerin onarım ve bakımları için şirket bir imalathane kurmak zorundaydı. Borç ödemeleri için faturanın kesildiği tarihten itibaren haneler için 15 gün, idarehaneler için ise 1 ay müddet tanınmıştı. Belirlenen sürede faturaların ödenmemesi halinde şirket elektrikleri kesebilecekti (BCA. 230.0.0.0, 1/5/1).

Şirket, gündüz ve gece abone sahiplerine elektrik sağlamak zorundaydı. Ancak bakımlar için komiserliğin kararıyla ayda bir gün elektrik kesme ve tramvay seferlerini durdurma hakkı bulunmaktaydı. Şirket, sokakların⁷ aydınlatılması için 20 metreden az olan bölgelerde ücretsiz lambalar taktıracak, ancak 20 metreden fazla olan bölgelerdeki masraflar için senelik %7 faiz uygulayacaktı. Lambaların yıllık ömrü en az 2.500 saat olacaktı. Kömürle çalışan lambaların aydınlatması %15 oranında düşerse şirket bunları tamir etmek zorundaydı. Kavsli lambalar iyi cinsten kömüre sahip olanlardan seçilecekti. Şirket, sokakların aydınlatılması için 50 mum kuvvetine sahip olan lambalar için günlük 60, 100 mum kuvvetinde olan lambalar için günlük 100, 200 mum kuvvetinde olan lambalar için günlük 120, 500 mum kuvvetinde olan lambalar için günlük 140 ve 1.000 mum kuvvetinde olan lambalar için günlük 170 para olan ücreti belediyeden alacaktı. Bunların tamir ve kömür değişimleri de bu tarifeye dahildi (BCA. 230.0.0.0, 1/5/1).

Lambaların vaktinden önce çalıştırılması veya söndürülmesi halinde saat başına 20 kuruş, bakımların yapılmaması veya belirtilen kuvvette çalıştırılmaması halinde lamba başına 10'ar kuruş para cezası şirketten tahsil edilecekti. Şirketin faaliyete geçmesinden sonra ilk 10 senede elde edilen hasılatın %1'ini, ikinci 10 senelik hasılatın %2'sini, üçüncü 10 senelik hasılatın %2,5'ini ve diğer seneler için %3'ünü belediyeye vermek zorundaydı. Şirketin görev süresinin bitmesi halinde borcunun kalmamış olması ve işletmiş olduğu bütün tesislerin belediyeye devredilmesi sağlanacaktı. Şirket, devirden 6 ay önce belediyeye bilgi vererek tesis ve fabrikaların denetlenmesini sağlayacaktı. Devir esnasında bu fabrika ve tesislerin çalışır durumda olmadığı tespit edilirse masrafları şirketten karşılanarak çalışır hale getirilecekti. Şirkete tanınan imtiyaz müddetinin bitmesine bağlı olarak hükümet imtiyazı başka birine satabilecekti. Şirketin fenni

⁷ 1929'da kullanılan direk ve lambaların planları için bkz. Ek-2.

faaliyetleri ve tesisat çalışmaları Nafia Nezareti tarafından oluşturulacak bir komisyon tarafından denetlenecekti. Bunların masrafları için şirket yıllık 1.200 lira ödeme yapacaktı (BCA. 230.0.0.0, 1/5/1).

Şirket, haberleşme için telefon hatları çekebilecekti. Ancak bu faaliyetler Posta ve Telefon Müdürlüğü tarafından görevlendirilecek müfettişler aracılığıyla denetlenebilecekti. Böylece şirketin bu manadaki faaliyetleri devlet makamlarınca denetlenebilecekti. Şirket, Adana'da bir ikametgâh adresi belirleyecek ve bölgede 1.000 kilovattan düşük olmayacak bir merkez fabrikası kuracaktı. Adana'nın işlek sokaklarında hanelerle arasında en fazla 3 metre mesafe bulunması şartıyla elektrik hatları çekebilecekti. Şirket, tramvay yolunun sağ ve sol şeridine 50 metre genişliğinde Bandırma taşından kaldırımlar inşa edecekti. Tramvay hatlarının inşa edileceği bölgelerin istimlak masrafları belediyeye ait olacaktı. Buharlı fabrikaların kurulması halinde devlet daireleri, hastaneler, mektepler, kışlalar ve karakollardan uzak yerde inşa edilecekti. İnşa edileceği yer şirket ile Nafia Nezareti arasında yapılan müzakereler neticesinde belirlenecekti. Gerek tramvay gerekse elektrik hatlarının projelerinin en geç 12 ay içerisinde Nafia Nezareti'ne sunulması, bu projelere ise 4 ay içerisinde nezaretten cevap verilmesi kararlaştırılmıştı. Onaylanan projelerin yapımına en geç 6 ay içerisinde başlanacak ve en geç 2 sene içerisinde bitirilecekti. İnşa edilmesi mecburu olarak belirlenmiş olan hatların inşa sürecinin 5 yıl içerisinde tamamen bitmiş olması gerekmektedir. Diğer hatların yapımına ise 5 yıl içerisinde başlanacak ve bu hatlar 2 yıl içerisinde bitmiş olacaktı. Şayet belirlenen süreler içerisinde hatların yapımına başlanıp bitirilmezse şirket hakkında hukuki işlemler başlatılmaktaydı (BCA. 230.0.0.0, 1/5/1).

Şirketin inşa edeceği tesislerin projeleri Nafia Nezareti, belediye ve şirket tarafından birer üyenin katılım sağlayacağı 6 ayda bir toplanan komisyon tarafından onaylandıktan sonra kabul edilecekti. Komisyon her devrenin son 10 gününde bir araya gelip bu işlemleri icra etmekteydi. Bu komisyon, memur ve görevlilerin maaşları, amelelerin ücretleri, kömür, yağ, vesaire malzemelerin bedel ve miktarları, mevcut alet ve malzemelerin tamiri ile şirketin tüm işletme masrafları hakkında karar alabilmekteydi. Şartnamenin imzalanmasından sonra 3 ay içerisinde imtiyaz sahibi hükümetin uygun göreceği

bankaya nakden 2.000 lira ve daha sonra 5 ay içerisinde 5.000 liraya kadar olan miktarı yatırmak zorundaydı. Teminat akçesi olarak geçen bu ücret daha sonradan şirketin feshedilmesiyle birlikte %9'u imtiyaz sahibine iade edilecekti. Ancak belirlenen sürelerde teminat akçesinin teslim edilmemesi halinde hiçbir uyarıya ihtiyaç duyulmaksızın imtiyaz feshedilebilecekti (BCA. 230.0.0.0, 1/5/1).

2.1. Elektricitats Lieferunga Gesellachft Şirketi'nin Faaliyetleri

ELG Şirketi'nin bölgedeki faaliyetlerine dair tespit edilebilen en erken bilgiler 16 Nisan 1930 tarihinde hazırlanan bir raporda yer almaktadır. Hazırlanan bu raporda şirketin çalışmalara 1 Eylül 1929 tarihinde başladığı aktarılmıştı. Belirtilen tarih aralığında şirket, yeni kurulmasından dolayı ciddi bir faaliyet gerçekleştirememiş ancak bölgede bulunan birçok şirketle anlaşmalar yapmıştı. Şirket ilk dört ay içerisinde sermayenin %30'una denk gelen hisseleri sermayedarlara satmıştı. Bu tarihlerde şirketin Heyet-i İdaresinde Başkan Nafia Müsteşarı Burhanettin Bey, yardımcısı Berlin'de müdür Lobinger, azalar Galip Kemali, Feyzi ve Egon Fon Riben yer almıştı. Bu heyet bir sene görev icra edecekti. Ancak şirketin kuruluş tarihinden dolayı ilk sene dört ay sürmüş ve bu heyete bir sene daha görev yapma hakkı tanınmıştı. Bu heyet tarafından 31 Aralık 1929 tarihinde hazırlanan şirketin dört aylık bilançosu tablo 2'de yer almaktadır.

1929 yılına dair bilançonun yanı sıra şirketin 1930 yılında genel görüşme yapmak üzere bir toplantı çağrısında bulunduğu saptanmıştır. Buna göre Heyet-i Umumiye Meclisi'ni oluşturan hissedarların 16 Nisan 1930 tarihinde çarşamba günü saat 14.00'da Galata'da Bahtiyar Hanında şirketin idarehanesinde hazır bulunmaları istemişti (Akşam Gazetesi, 1 Nisan 1930, s. 12). Her ne kadar 1930 yılında gerçekleşen bu toplantının içeriğine dair ayrıntılı bilgi elde edilememiş olsa da 1931 senesinde şirketin döşemiş olduğu elektrik kablosundan dolayı meydana gelen ölüm vakasına dair ayrıntılı bilgiler elde edilmiştir. Buna göre Yıldız parkının büfesinde çıkan yangına müdahale etmek üzere olay yerine koşan Tahrir Komiser Muavini Necip, kopan kabloya basarak elektrik çarpması sonucu hayatını kaybetmişti (Cumhuriyet Gazetesi, 30 Eylül 1931, s. 3). Elektrik çarpmalarından dolayı vefat eden bir diğer kişi

Tablo 2. Şirket Bilançosu (1 Eylül 1929-31 Aralık 1929)

Cins	Türk lirası
Hissedarlar Hesabı	750.000
Arsalar	14.033,28
Demirbaş Eşya ve Aletler	20.858,36
İlk İşler	111.705,63
Vezne	1.160,14
Nakliye Vasıtaları	3.318,69
Malzeme	34.178,70
İmtiyazın Alınması	90.000
Borçlular	26.716,28
Sermaye Borçları	1.000.000
Alacaklıların Borçları	51.971,08
Tesisat Masrafları	6.374,31

eski belediye mühendisi Hami Bey'in büyük oğlu Tarık Bey'di. Tarık, Divanyolundan geçerken Doktor Ali Hikmet Bey'in evinin yanındaki direklerden birine dokunması sonucu elektrik çarpmasından dolayı ölmüştü (Vakit Gazetesi, 29 Ekim 1932, s. 3). Elektrik çarpma vakaları ahali dışında şirket çalışanlarını da etkilemişti. Zira 1932 yılında şirket bünyesinde çalışan Alman Bokarmi isimdeki işçi tedbirsiz şekilde Kanlı Fabrika civarında bulunan tellerin tamiri için çalışırken elektrik çarpması sonucu yaralanmıştı. Neyse ki bir an önce hastaneye kaldırılmış ve tedavi sürecine başlanmasıyla birlikte ölüm tehlikesini atlattığı (Son Posta Gazetesi, 22 Haziran 1932, s. 4).

Hakkında detaylı bilginin elde edildiği bir diğer gelişme 1932 yılında elektrik fabrikasında meydana gelen yangındı. Yangınla ilgili dava sürecinin yaşanmasının nedeni ise yangının bilerek çıkarılıp fabrika kasasında eksik olan miktara dair evrakların yok edilmesine yönelik ortaya atılmış iddialardı. Nitekim yangın muhasebe odasında çıkmıştı (Son Posta Gazetesi, 3 Ağustos 1932, s. 4). Eksik olan miktar ise 90.000 liraydı. Kasada 107.000 gelir olmasına rağmen 17.000 lirası belediyeye verilmiş ancak 90.000 lirası ortada yoktu. Bu kayıp paranın delillerinin yangınla ortadan kaldırılmaya çalışıldığı iddia edilmişti (Son Posta Gazetesi, 19 Nisan 1932, s. 1,11). Meydana gelen yangından dolayı fabrika Müdürü M. Oberle, İkinci Müdür M. Blumenstein, Tercüman Kami,

Muhasebeci Fahreddin, Şahit Hakkı Muhlis, Seyis Ali ile 12 şahidin katılımı ile yargılama süreci başlatılmıştı (Son Posta Gazetesi, 6 Mayıs 1932, s. 1). Yapılan yargılamalar neticesinde Seyis Ali, 400 lira karşılığında fabrikayı yaktığını itiraf etmiş ve 1 sene 6 ay hapis cezası almıştı. Fahreddin ise 4 aylık tutuklamadan sonra serbest bırakılmıştı (Akşam Gazetesi, 25 Ağustos 1932, s. 4). Diğer ismi geçenler beraat etmişti (Akşam Gazetesi, 14 Ekim 1932, s. 1).

Şirket heyetinde bulunan Başkan Burhanettin, yardımcısı Georg Lenk, azalar Galip Kemali, Rasih Zade Feyzi, Fritz Becker, Suphi Paşa Zade, Mösyö Alfred Blumenstein ve mühendis Mösyö Josef Oberle tarafından 1933 yılına dair hesap bilançosu hazırlanmıştı. Pamuk mahsulünün kötü olmasına bağlı olarak iktisadi hayatın olumsuz etkilenmesi, elektrik işlerini de olumsuz etkilemişti. Ancak birçok sanayi müessesesine 520 KW elektrik tesisinin bağlandığına dikkat çekilerek son üç yılın faaliyetlerine dair bilgilere yer verilmişti. Buna göre 1931 yılında 1.481 abone, 12.645 lamba, 538 cihaz ve 162 motor mevcuttu. 1932 yılında 1.883 abone, 14.740 lamba, 659 cihaz ve 216 motor bulunmaktaydı. Son olarak 1933 yılında 1.805 abone, 15.067 lamba, 760 cihaz ve 232 motor faaliyet göstermekteydi (BCA. 230.0.0.0, 3/9/2). Bu çerçevede 1932 yılında verilen elektrik miktarı 9.217.438 kilovatken 1933 yılında bu miktar 1.796.803 kilovata çıkmıştı.

Bağlanan tesisatın bedeli 1932 yılında 2.031.141,22, 1933 yılında ise 2.041.723,34 lira değerindeydi. Buna karşın 1932 yılının zararı 82.275,18, 1933 senesinin zararı ise 108.837,39 liraydı. Bu arada Direktör Mösyö Lobinger ile Direktör Mösyö Dr. Siegel'in yerine şirketin başına

Nazır Mösyö George Lenk ile Mösyö Direktör Fritz Becker seçilmişti. Son olarak 31 Aralık 1933 tarihinde şirket mallarının değerine dair bilgiler tablo 3'teki gibi aktarılmıştır.

Tablo 3. Şirket Bilançosu (1 Eylül 1929-31 Aralık 1929)

	Mallar	Türk lirası
	Arsalar	40.510,71
	Binalar	407.090,59
	Demiryolu Şube Hattı	9.866,65
	Makinalar	628.703,71
	Mübadilleri	127.385,43
	Uzak Mesafeli Hatlar	148.709,66
Demirbaş Eşyalar	Sokak Hatları	306.874,49
	Bina Bağlantıları	48.885,10
	Sokak Aydınlatması	85.089,38
	Tahsisat Gelirleri	4.323,47
	Saatler	30.355,15
	İnşa Faizleri	104.167
	31 Aralık 1933'te Vaziyet	21.679,66
	Eskime Payı	2.167,66
	31 Aralık 1933'te Vaziyet	107.000
	Ödenen Borçlar	26.750
	Esham ve İştirak	3.635,68
	Vezne	3.635,68
	Bonolar	1.537,61
	Nakliye Vasıtaları	2.240
	Emtia	1
İmtiyazın Alınması	İnşaat Ambarı	19.786,87
	İşletme Malzemesi	15.130,77
	İnşaat	10.826,92
	Peşinen Verilen İcarlar	1.399,23
	Kefalet Borçları	800
	Borçlar	500
	Bankanın Alacağı	5.531,50
	Muhtelif	104.200,21
	Zarar	108.837,39
	Toplam	2.310.619,02

(Kaynak: BCA. 230.0.0.0, 3/9/2.).

Tablo 3’te aktarılan bilgilerden hareketle şirkete ait olan malların toplam değerinin 2.310.619 lira 02 kuruş olduğu söylenebilir. Aynı yıl şirketin zimmetinde bulunan malların toplam değeri ise 251.399 lira 90 kuruştur. Heyet tarafından yapılan değerlendirme neticesinde 39.499 lira 78 kuruş artış göstererek 2.041.723 lira 34 kuruşa çıktığı tespit edilmiştir. Buna karşın 1932 yılında şirket zararının 82.275 lira 18 kuruş olduğu onaylanmıştı (BCA. 230.0.0.0, 3/9/2). Şirketin faaliyetlerine dair bir diğer gelişme 16 Ekim 1934 tarihinde gerçekleşmişti. Şöyle ki ihale usulüyle Adana Saat Kulesi’ne asılmak üzere bir siren satın alınacağı duyurulmuştu (Hakimiyet-i Millî Gazetesi, 21 Eylül 1934, s. 6).

Şirketin 21 Mart 1934 tarihinde Almanya’dan satın almış olduğu bir diğer ürünler arasında iki adet transformator, bir adet üç kutuplu yağ otomatı ve bir fiçü içerisinde ayrı olarak 570 kilo yağ yer almıştır. Berlin’den Hamburg üzerinden Allgemeine Elektricitats Ges. Nakliye şubesi tarafından Doyçe Levant Liniye Vapuru aracılığı ile Mersin⁸ Gümrüğüne getirilen bu ürünlerden gümrük vergisi alınmamıştı. Getirilen motorlarından biri şehir mezbahası, diğeri ise Karşıyaka’da Cumhuriyet Fabrikası güzergahında bulunan alana elektrik verilmesi için, yağ otomatı ise 6 numaralı şebeke istasyonunda kullanılmıştı (BCA. 230.0.0.0, 3/9/3). Bu gibi faaliyetlerin devam ettiği 1934 yılında şirketle ilgili şikâyetler meydana gelmişti. Buna göre elektrik direklerinin çok kusurlu ve yanlış kurulduğu, tellerin bahçe ve arsalardan geçirildiği ve bu nedenden dolayı birçok kazanın meydana geldiğinden yakınılmıştı (Son Posta Gazetesi, 26 Mayıs 1934, s. 8).

Halkın sık sık şikâyette bulunduğu bir diğer önemli husus elektrik fiyatlarının yüksek olmasıydı. Bunun üzerine 1935 yılında mart ile kasım ayları arasında tutulan kayıtlar inceleme altına alınmış ve bazı kesimlere yönelik tesisat masraflarında indirimle gidilirken genel yatırımlarda kanunsuz şekilde fiyat artışı yapıldığı tespit edilmişti. Bu nedenle elektrik kilovatının saat başına en fazla 20 kuruş olabileceği kararlaştırılmıştı. Ayrıca Maliye Nezareti ile şirketin görevlendirdiği memurlardan oluşan komisyon konu hakkında tahkikat süreci başlatmıştı (BCA. 230.0.0.0, 3/9/3). Alınan bu karar mayıs ayından itibaren Ankara’da olduğu gibi Adana’da uygulanmasına geçilmişti

(Cumhuriyet Gazetesi, 19 Mayıs 1935, s. 7). Daha önce alınan ücret ise 22,5 kuruştur (Akşam Gazetesi, 9 Mayıs 1935, s. 2). Şikâyetler devam etmiş olmalı ki 1937 yılında bu fiyat 19,25 kuruşa çekilmişti (Ulus Gazetesi, 24 Ocak 1937, s. 5).

Elektrik fiyatlarının yüksek olmasının yanı sıra ahali elektriğin yetersizliğinden de yakınmıştı. Buna göre 1937 yılında şehrin iç mahallelerine henüz elektriğin verilmediği şikâyeti üzerine Adana Meclisi tarafından yapılan açıklamada 100 adet lambanın belirtilen mahallelere takılacağı aktarılmıştı. Şikâyetler çerçevesinde şehir genelinde aydınlatma çalışmaları hız kazanmıştı. Buna göre daha önce 425 lambaya ek olarak 285 lamba daha eklenerek Adana caddelerinde toplamda 710 lamba aktif hale getirilmişti. Ayrıca şirket ile belediye arasında yapılan iş birliğiyle her sene düzenli olarak 100’er lamba daha takılacaktı (Ulus Gazetesi, 15 Ekim 1937, s. 5).

Elektrik noksanlığının giderilmesi için bu tarihlerde Türkelog Şirketi ile iş birliğine gidilmişti. Bu şirketin 3.150 beygir gücünde mazotla çalışan iki dizel motoru bulunmaktaydı. Elektrik fabrikası ise 2.144 kilovatlık ve 6.000/220 volt kuvvetindeydi. Elektriğin hala 20 kuruşa satılıyor olmasından dolayı fakir halk hala gaz lambaları kullanmakta olduğunu belirterek elektriğin belediyenin hizmetine alınarak ucuza satılmasını talep etmişti (Akşam Gazetesi, 8 Haziran 1937, s. 12). 1937 yılında meydana gelen bu şikâyet ve taleplerin yanı sıra şirketin 1936 yılına ait bilançosunun değerlendirilmesi için 16 Mart 1937 tarihinde bir toplantı düzenlenmişti (Cumhuriyet Gazetesi, 21 Şubat 1937, s. 10). Buna benzer bir diğer toplantı 23 Mart 1938 tarihinde gerçekleştirilerek 1937 senesine ait hesap bilançoları görüşülmüştü (Cumhuriyet Gazetesi, 1 Mart 1938, s. 8).

Elektriğin yetersizliğine dair şikâyetler 1939 yılında da devam etmişti. Şirket bu şikâyetlere cevap olarak sokaklarda şimdiye kadar 808 adet büyük sokak lambasının takıldığını ve şehrin geneline elektrik vermek için yeni bir projenin hazırlandığına dikkat çekerek Nafia Nezareti’nin onayından geçer geçmez uygulamaya alınacağını belirtilmişti (Son Posta Gazetesi, 30 Nisan 1939, s. 5). Ancak bu proje hayata geçirilmeden 23 Haziran 1939

⁸ Mersin’de ilk tramvay hattı inşaa girişimi 1888’de Mersin Belediyesi tarafından gerçekleştirilmişti. Bu tramvay hattının Adana, Tarsus ve Mersin arasında işletilmesi planlanmıştı. Bu planlama çerçevesinde 1000 metre uzunluğunda olan tramvay hattının inşaa ruhsatı 18 Kasım 1888 tarihinde Mersin Belediyesi’ne verilmişti. Bkz. (Ulutaş, Arslan, 2018, s. 240).

tarihinde saat 19.00'da ELG Şirketi ile yapılan anlaşma doğrultusunda elektrik işletmesi Adana Belediyesi'ne geçmişti (Ulus Gazetesi, 23 Haziran 1939, s. 1).

Satışa dair mukavelenameyi Nafia Vekili Konya Milletvekili General Ali Fuat Cebesoy ile şirket adına İngiliz R. Benson Limited Şirketi'nin mümessilleri imzalamıştı. Buna göre ELG Şirketi, 3.100.000 lira değerinde satın alınmıştı. 450.000 lirası beşin, geri kalan 2.650.000 lira ise %5 faiz ile 20 yılda taksitler şeklinde ödenecekti. Satın alınan hisselerin değeri toplamda 4.000.000, alacaklıların toplam paraları ise 6.615.131 lira değerindeydi (Son Posta Gazetesi, 23 Haziran 1939, s. 3). Netice olarak 13 Temmuz 1939 tarihinde Adana elektrik imtiyazı, tekrar özel sermayenin elinden alınarak belediyeye devredilmişti (Ulus Gazetesi, 13 Temmuz 1939, s. 7; Ulus Gazetesi, 13 Temmuz 1939, s. 7). 11 yıl hizmet veren ELG Şirketi'nin lağvedilmesi ekonominin millileştirilmesi için atılmış önemli bir adım olarak değerlendirilerek halk tarafından sevinçle karşılanmıştı. Zira halk özel işletmenin denetiminde olan elektrik kesintilerinden dolayı yaşamış olduğu mağduriyeti elektriğin belediye idaresi altındayken yaşamayacağına inanmaktaydı (Cumhuriyet Gazetesi, 5 Temmuz 1939, s. 6).

3. Adana Belediyesi Elektrik İşletme Müessesesi (1939-1950)

ELG Şirketi, Ankara Elektrik Türk Anonim Şirketi'ne 1.500.000, Ankara Havagazı Türk Anonim Şirketi'ne 1.500.000 ve Adana Elektrik Türk Anonim Şirketi'ne 1.000.000 lira borç vermişti. Ayrıca daha sonra vermiş olduğu avanslarla birlikte toplamda 6.615.131 lira 35 kuruşluk alacağını belediyeye devretmek için 20 Haziran 1939 tarihinde Nafia Nezareti'ne başvuruda bulunmuştu. Esasen şirket daha önce bu alacaklarını Londra'da Robert Benson Company Limited Şirketi'ne devretmişti. Daha sonradan belediye ile yapılan anlaşmaya göre Ankara Elektrik, Ankara Havagazı ve Adana Elektrik Şirketlerinin hisse senetleri belediyeye devredilmişti. Devir karşılığında belediye, Benson Company Şirketi'ne 3.100.000 lira, bunun 450.000 lirasını peşin diğer miktarı ise %5 faiz oranıyla 20 senetten oluşan taksitler şeklinde ödeyecekti (BCA. 30.18.1.2, 87/55/1; BCA. 30.18.1.2, 87/59/17; BCA. 30.18.1.2, 94/31/18). Bu karar doğrultusunda 18 Aralık

1943 tarihinde Robert Benson Limited Şirketi'ne 44.800 adet tahvilin verilmesi kararlaştırılmıştı (BCA. 30.18.1.2, 104/4/40).

3.1. Adana Belediyesi Elektrik İşletme Müessesesinin Faaliyetleri

Adana Belediyesi Elektrik İşletmesi'nin faaliyetlerine bakıldığında 1941 yılında şirkette istihdam edilmek üzere bir elektrik mühendisi ilanı verilmişti (Akşam Gazetesi, 1 Aralık 1941, s. 8). İşletme bünyesinde istihdam edilecek olan bu kişi Mühendis ve Sanat Mektebi'nden mezun olmuş tecrübe sahibi olacaktı (Akşam Gazetesi, 25 Kasım 1941, s. 4). 1941 yılında mühendisin yanı sıra bir muhasebecinin daha istihdam edileceği belirtilmişti (Bugün Gazetesi, 21 Haziran 1942, s. 3). Yine bu yıl daha önce 19,25 kuruş olan elektrik fiyatına sanayi müesseseleri hariç 1 kuruş daha zam getirilmişti. Mayıs ayından itibaren geçerli olacak olan bu zamdan elde edilecek kâr asker ailelerine yardım olarak dağıtılacaktı (Bugün Gazetesi, 9 Ekim 1941, s. 4). Bu ücret 1942 yılında motorin fiyatlarına zam gelmesinden dolayı mayıs ayından itibaren geçerli olmak üzere 24 kuruşa çıkarılmıştı. Bu fiyat işletmeler için ise 12 kuruş olarak belirlenmişti (Bugün Gazetesi, 7 Mayıs 1942, s. 4).

İşletme, 25 Mart 1942 tarihinde 1941 yılına ait hesap bilançosunun değerlendirilmesi için bir toplantı gerçekleştirmişti. Çarşamba günü saat 10.00'da gerçekleştirilecek toplantıya hisselerini belediye veya bankaya teslim eden tüm hissedarlar katılacaktı (Bugün Gazetesi, 6 Mart 1942, s. 2). 1942 yılında gerçekleşen bu gibi faaliyetlerin yanı sıra transformatör istasyonlarının temizliği için 15 Şubat 1942 tarihinde pazar günü saat 09.15'ten 12.30'a kadar elektrik kesintisi yaşanmıştı. İşletme bu hususta önceden halkı bilgilendirerek tedbirli olmalarını istemişti (Bugün Gazetesi, 11 Şubat 1942, s. 2). 1943 yılına gelindiğinde ise sıklıkla görevli istihdamı için girişimlerde bulunduğu tespit edilmiştir. Buna göre 170 kuruş aylık ücretle bir yazı işleri şefi alınacağı duyurulmuştu. Bu kişi en az lise mezunu olması ve 5 yıl çalışmış olması şartı aranmıştır (Cumhuriyet Gazetesi, 10 Temmuz 1943, s. 4).

1943 yılında istihdama yönelik bir diğer çağrıda bir dizel elektrik makinistin arandığı belirtilmiştir. Bu kişi ise

aylık 210 kuruş ücret alacaktı (Ulus Gazetesi, 2 Eylül 1943, s. 8). Makinist ihtiyacı giderilmemiş olmalı ki 1944 yılında tekrar bir ilana çıkılmıştı.⁹ Alınacak olan bu kişi 210 kuruş ücret alacaktı (Akşam Gazetesi, 14 Kasım 1944, s. 8). Fabrika lojmanlarından istifade edebilecekti (Ulus Gazetesi, 17 Kasım 1944, s. 6). Makinistin yanı sıra bir makine mühendisinin de istihdam edilmesi için aylık 400 kuruş ücret ödeneceği belirtilmişti (Ulus Gazetesi, 20 Haziran 1944, s. 6). Bu kişinin Yüksek Mühendis Mektebi'nden mezun olması gerekiyordu (Ulus Gazetesi, 1944, s. 6). Görev alması halinde fabrika lojmanlarından istifade etme hakkının olacağı da belirtilmişti (Cumhuriyet Gazetesi, 3 Mayıs 1944, s. 5). Son olarak 1944 yılında bir fen müdürlüğü vazifesini icra edebilecek bir mühendisin istihdam edileceği aktarılmıştı (Ulus Gazetesi, 8 Haziran 1944, s. 6; Ulus Gazetesi, 15 Haziran 1944, s. 6). Bu kişi aylık 400 kuruş ücret alacaktı (Cumhuriyet Gazetesi, 12 Mayıs 1944, s. 6; Ulus Gazetesi, 17 Haziran 1944, s. 6).

İşletmenin 1944 yılında vermiş olduğu ilanlar 1945 yılında da sıklıkla gerçekleşmişti. Şöyle ki 360 kuruş ücretle bir elektrik mühendisi, 210 kuruş ücretle şebeke baş ustası (Akşam Gazetesi, 21 Aralık 1945, s. 4; Cumhuriyet Gazetesi, 13 Nisan 1945, s. 4) ve 300 kuruş aylık ücretle dizel elektrik santralinde çalışacak bir baş ustası alınacağı duyurulmuştu. Alınacak olan bu görevliler fabrika lojmanından istifade edebilecekti (Ulus Gazetesi, 25 Haziran 1945, s. 6; Akşam Gazetesi, 23 Haziran 1945, s. 8; Cumhuriyet Gazetesi, 18 Haziran 1945, s. 4). Elektrik işletmesinin belediyenin denetime girmesiyle birlikte sık sık personel istihdamına yönelik girişimlerin gerçekleştirilmiş olması personel yetersizliğinin olduğunu ve bu eksikliğin giderilmesi için çalışmalar yapıldığını göstermektedir.

1945 yılında alınması planlanan bu görevlilerin yanı sıra ihale yoluyla 400 adet sayaç alınacağı duyurulmuştu. İhaleye katılmak isteyenlerin ise 1 Aralık 1945 tarihine kadar işletmeye başvurmaları istenmişti (Son Posta Gazetesi, 14 Kasım 1945, s. 8). İşletmenin ihale yoluyla alacağı bu sayaçların yanı sıra 1946 yılında 8 transformatör cihazı, 200 adet hava hattı, 200 adet hava hattı fincanı,

2.500 metre yer altı kablosu ve 25 farklı kalemden oluşan elektrik malzemesi alınacağı duyurulmuştu (Cumhuriyet Gazetesi, 5 Haziran 1946, s. 6). İhale teklifleri 24 Temmuz 1946 tarihine kadar işletmeye verilecekti (Akşam Gazetesi, 4 Haziran 1946, s. 7).

İşletmenin abonelerine daha iyi hizmet verebilmesi için satın alma işlemlerini 1946 yılında da devam ettirmişti. Buna göre 6 ton çıplak bakır kablo, 4.000 metre NKBA, 1.000 voltluk yer altı kablosu, 70 adet harici kablo başlığı, 70 adet dahili sigortalı kofra, 100 adet topraklama levhası (Akşam Gazetesi, 17 Ağustos 1946, s. 8), 75.000 lira değerinde 10 adet demir direği (Son Posta Gazetesi, 2 Şubat 1946, s. 8), 2.500 kg çıplak bakır teli, 6.000 metre antikor kablo ile 80 kalem muhtelif elektrik malzemesi satın alınmıştı (Son Posta Gazetesi, 30 Ocak 1946, s. 8; Son Posta Gazetesi, 5 Şubat 1946, s. 8). İşletmenin kesintisiz hizmet verilebilmesi için 1948 yılında 800 adet tek fazlı elektrik sayacı, 30 adet iki fazlı elektrik sayacı, 10 adet üç fazlı elektrik sayacı ve 5 adet üç fazlı 4 nâkili elektrik sayacı satın almıştı (Ulus Gazetesi, 18 Eylül 1948, s. 6). Yapılan bu satın alma işlemleri elektrik kesintilerinin engellenmesi, abone sahiplerine dahi iyi bir hizmet verilebilmesi ve elektriğin kent genelinde yaygınlaştırılması adına Belediye İşletmesinin çalışmalarına aralıksız devam ettiğini göstermektedir.

İşletmenin gerek personel istihdamına gerekse satın alma alanında hayata geçirmeye çalıştığı faaliyetlerden hareketle abonelere daha iyi hizmet vermeye çalışıldığı görülmektedir. Bu gibi çalışmaların yanı sıra elektrik kesintilerinin önüne geçilmesi amacıyla tamirata da gerekli önemi göstermeye çalışmıştı. Bu tamirat ve bakım işlemlerini gerçekleştirirken abone sahiplerinin mağdur olmaması amacıyla elektriğin kesileceği tarih ve saatler hakkında bilgilendirme yapılmıştı. Bu çerçevede işletme rutin bakımlar için Yenişehir, Demirtepe ve Sümer sokaklarındaki elektriklerin 7 Şubat 1946 tarihinde perşembe günü saat 10.00'dan 13.00'a kadar kesileceğini halka duyurarak tedbirli olmalarını istemişti (Ulus Gazetesi, 7 Şubat 1946, s. 6).

İşletmenin bu gibi faaliyetleri devam ederken keyfi davranışların ve olası yasa dışı girişimlerin önlenmesi

⁹ İşletmenin bu tarihlerde kullandığı fabrika binası için bkz. Ek-3.

amacıyla sık sık denetime de tabi tutulmuştu. Bu bağlamda 1947 yılında Bayındırlık Bakanlığı tarafından gerçekleştirilen denetleme örnek olarak incelenebilir. Buna göre bakanlık bir elektrik mühendisi ile bir müfettişi görevlendirerek işletmedeki faaliyetleri denetime tabi tutmuştu (Son Posta Gazetesi, 19 Aralık 1947, s. 1). Zira yapılan tüm denetimlere rağmen 1950 yılında bir yolsuzluk girişimi meydana gelmişti. Buna göre tahsildar Osman Omay 90.000, diğer tahsildar Mehmet Ünlü ise 7.000 lirayı işletme kasasından zimmelerine geçirmişlerdi (Son Posta Gazetesi, 28 Ağustos 1950, s. 6). Konuyla ilgili yapılan tahkikat neticesinde Osman Omay yakalanarak yargılanmış ve suçunu kabul etmişti. Ancak Mehmet Ünlü yakalanmamıştı (Son Posta Gazetesi, 20 Ağustos 1950, s. 3). Osman Omay, Cumhuriyet Başsavcılığına vermiş olduğu ifade de zimmetine 50.000 lirayı geçirdiğini itiraf etmişti (Seyhan Gazetesi, 7 Ağustos 1950, s. 3).

SONUÇ

Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemlerinde meydana gelen önemli gelişmelerden biri de elektriğin gündelik hayatta kullanılmaya başlanması olmuştu. Bilhassa teknolojik gelişmelerin hız kazandığı 19. yüzyılda elektriğe duyulan önemi daha da arttırmıştı. Ancak henüz elektriğin üretimi ve vatandaşlara sunulmasında istenilen başarı elde edilememişti. Buna rağmen imparatorluğun başlıca bölgelerinde elektrikli motorlar ve fosil yakıtla çalıştırılan jeneratörler aracılığıyla şehirler aydınlatılmaya ve elektrik halkın hizmetine sunulmaya çalışılmıştı. Bu doğrultudaki çalışmaların yürütüldüğü ve enerji kaynağının kullanıldığı kentlerden birisi Adana olmuştur. Bu bağlamda Osmanlı'nın son dönemlerinde birkaç şehir ve sınırlı işletmeler tarafından kullanılan elektrik enerjisi ve bu enerjiyle çalışan tramvaylar İstanbul dışında Adana'da da kullanılmaya başlanmıştı. Önemli tekstil şehirlerinden biri olan Adana'nın elektrik enerjisine ve elektrikli tramvaya kavuşması, elektriğin modern bir şehrin vazgeçilmez özelliği olarak görülmesinden kaynaklanmıştı.

Şehrin elektrikle tanışması belediyenin teşebbüsüyle başlamıştı. Başta Adana Belediye başkanı ve vali olmak üzere mahalli idareciler bu hizmetin kente ulaşması için çalışmalar başlatmışlardı. Böylece Adana, 1909 yılında belediye öncülüğünde elektrik ve elektrikli tramvayla

tanışmıştı. 1909 ile 1914 yılları arasında belediye işletmesi aracılığıyla yürütülen elektrik ve elektrikli tramvay çalışmalarının daha geniş bir alanda yaygınlaştırılması için özel sermayeden oluşan bir işletmeye 25 yıllığına devredilmişti. Böylece kentin elektrik işleri ilk defa özel bir teşebbüsün denetimine girmişti. Osman Vehbi Bey ile ortağı Mösyö Pol Kokil Efendi'ye devredilmişti. Bu dönemde elektrik enerjisi sağlanmış ve alt yapı faaliyetleri yürütülmüştür.

Bu süreç zarfında işletme 1918'de Avusturya'daki Buvari Fabrikası'ndan 1 elektrik motoru satın alabilmişti. 1926'ya gelindiğinde işletme bir elektrik fabrikasının inşasına başlamıştı. Fabrikada 800 beygir ile 600 K.V.A gücünde 2 elektrikli motoru devreye sokabilmişti. 1926 yılında atılan bu adımlarla birlikte şehirde elektrikten istifade eden kişi sayısı 90.000'e çıkmıştı. Elektrikten istifade edebilen nüfusta meydana gelen artış haliyle işletmenin elde ettiği kâr oranında da artışı sağlamıştı. Ancak buna rağmen elektrik hizmetinde birtakım aksaklıklar yaşanmıştı. Hazırlanan projelerin zamanında hayata geçirilememesi, elektrikli tramvay işletmesinde beklenen başarının elde edilememiş olması, alt yapı sorunun çözülmemiş olması ve elektriğin belirlenen bölgelere kesintisiz olarak verilememesinden dolayı 1928 yılında imtiyaz hakkı feshedilmişti.

Son dönemde meydana gelen bu gelişmeler yeterli görülmemiş olmalı ki, imtiyaz hakkı ELG Şirketi'ne devredilmişti. Böylece elektrik işlerinde yeni bir döneme girilmiş ve elektrik işletmesi yabancı sermaye idaresine girmişti. Adana Belediye Başkanı Turhan Cemal Beyefendi ile şirket vekili Mösyö Danyel Burla arasında yapılan mukavele doğrultusunda elektrik ve elektrikli tramvay işletme hakkı 23 Mart 1928 tarihinde ELG Şirketi'ne 50 yıllığına verilmişti. ELG Şirketi'nin faaliyetleriyle birlikte elektrik kullanımı daha geniş bir sahaya yayılmıştı. Bu çerçevede 9.800 metre uzunluğunda metro hattı için 9.800 kuruşa arazi satın alınmıştı. Bu çalışmalara rağmen şirketin 1930 yılına ait gelirleri düşük olsa da 1933 yılında faaliyetlerini kesintisiz şekilde devam ettirmişti. 1931 yılında 1.481 olan abone sayısı 1932 yılında 1.883, 1933 yılında ise 1.805 olmuştu. 1931 yılında 12.645 adet lamba, 1932 yılında 14.740, 1933 yılında 15.067 adete çıkmıştı. 1931 yılında mevcut olan cihaz sayısı 538, 1932 yılında

659 ve 1933 yılında 760'a yükselmişti. 1931 yılında mevcut olan motor sayısı 162, 1932 yılında 216 ve 1933 yılında 232 adete çıkmıştı. Bu verilerden hareketle şirketin vatandaşlara kesintisiz elektrik verebilmek için aralıksız çalışmalar yürüttüğü çıkarımı yapılabilmektedir. Buna ek olarak 1934 yılında 2 elektrikli motor satın alınmıştı. Elektrik fiyatlarına dair yapılan şikâyetler üzerine fiyat; 1935 yılında 22,5 kuruştan 20 kuruşa, 1939 yılında ise 19,25 kuruşa düşürülmüştü. Aydınlatma hususunda yapılan şikâyetler üzerine harekete geçilerek 1937 yılında mevcut olan 425 lambaya ek olarak 285 lamba daha taktırılarak lamba sayısı 710'a çıkarılmıştı. Ayrıca her yıl 100'er lamba taktırılacağı sözü de verilmişti. Tüm bu faaliyetlerin yanı sıra aynı yıl içerisinde 3.150 beygir gücünde 2 dizel motoru bulunan Türkelog Şirketiyle anlaşma yapılmıştı.

ELG Şirketi faaliyetlerine aralıksız şekilde devam ederken 1930'lu yıllarda başlatılan devletçilik politikası ve II. Dünya Savaşı'nın olumsuz yansımaları neticesinde elektrik ile elektrikli tramvay işletmesinin imtiyaz hakkının devlet kontrolüne geçirilmesi için çalışmalar başlatılmıştı. Bu çalışmalar neticesinde 1939 yılında işletme hakkı tekrar Adana Belediyesine geçmişti. Cumhuriyet kadrosunun modern teknoloji hamlesine yönelik kalkınma politikası çerçevesinde atılan adımlardan biri olan elektriğin belediyenin himayesine alınmasıyla elektriğin kullanım alanının yaygınlaştırılması hedeflenmişti. Bu hedefler doğrultusunda faaliyetlerini yürüten işletme çalışmalarını kent genelinde yürütmekle birlikte elektrikli tramvay hatlarını ise Hükümet Konağı merkezli işletmişti.

Elektriğin gerek belediye gerekse özel sermaye eliyle işletilmesi sürecinde işletmelerin vermiş olduğu hizmetlerden dolayı vatandaşların memnun olmadığına dair birçok şikâyet örneğine rastlanılmıştır. Bu şikâyetlerin temel nedeni ise sık sık elektrik kesintileri ve ücretlerin yüksek olmasıydı. İşletmeler bu şikâyetlere çözüm olarak yeni projeleri hayata geçirme, yeni fabrikalar açma ve fiyat indirimine gitme yollarına başvurmuştu. Fiyatların indirimine yönelik girişimler özellikle işletmenin ELG Şirketi tarafından idare edilmesi sürecinde gerçekleşmişti. Gerek belediye gerekse özel işletmelerin temel gayesi sık sık kesintiye uğrayan elektriklerin düzenli olarak abonmanlara verilmesini sağlamak, abonman sayısını ve kentteki aydınlatma oranını arttırmak, halkın elektrik

konusundaki memnuniyetini sağlamak ve elektrikli tramvay hatlarının yaygınlaştırılarak geniş ağlarla vatandaşlara hizmet vermesini sağlamak olmuştur. Bu gaye doğrultusunda en yüksek başarıyı elde eden işletmenin ELG Şirketi olduğu saptanmıştır. Fakat belediye işletmesinin tüm faaliyetlerine rağmen hedeflenen başarının elde edilmediği gibi elektrik kesintilerinin de önü alınamamıştı. Bu durum da abonmanların belediye işletmesine olan güvenlerinin sarsılmasına yol açmıştı.

ELG Şirketi ile Belediye İşletmesinin Osman Vehbi Bey'in imtiyaz dönemine oranla abonmanlarına düzenli elektrik verme hususunda kısmen başarı sağlamış olduğu tespit edilmiştir. Ancak buna rağmen özellikle ELG Şirketi'nin kâr amaçlı faaliyetlerini yürütmesi ve belediye işletmesinin geniş yelpazeye hitap etme girişiminden dolayı elektrikte uzun süreli kesintilerin yaşanmasına ve elektrikli tramvay seferlerinin gerçekleştirilememesine dair problemlerin yaşanmasının önü alınamamıştır.

KAYNAKLAR

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA)

Başbakanlık-Muamemat Genel Müdürlüğü:
30.10.0.0,7/43/28.

Başbakanlık-Kararlar Daire Başkanlığı (1920-
1928): 30.18.1.1,30/54/16, 30.18.1.1,19/39/9,
30.18.1.1,12/60/9.

Başbakanlık-Kararlar Daire
Başkanlığı(1928-):30.18.1.2,2/15/8,
30.18.1.2,4/31/1, 30.18.1.2,87/55/1,
30.18.1.2,87/59/17, 30.18.1.2,94/31/18,
30.18.1.2,104/4/40.

Nafia Vekaleti: 230.0.0.0,2/7/1, 230.0.0.0,1/4/1,
230.0.0.0,1/5/1, 230.0.0.0,2/6/2, 230.0.0.0,1/5/2,
230.0.0.0,3/9/1, 230.0.0.0,3/9/2, 230.0.0.0,3/9/3,
230.0.0.0,3/8/1.

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)

Bâb-ı Âlî Evrak Odası Belgeleri (BEO.):
3052/228841, 4531/339794, 2143/11,
4302/322642, 4387/328962, 3052/228841,
1597/119714, 1703/127673, 1995/149618.

Dahiliye-Muhasebe Kalemî (DH.EUM.MK): 269/16.

İmtiyaz Defteri (A. DVNS. İMTZ.d.): 2/123.

İrade-Meclis-i Mahsusa (İ. MMS): 172/9, 195/31.

İrade- Şûrâ-yı Devlet (İ. ŞD): 32/1579.

İrade-Hususi (İ. HUS): 116/59.

Meclis-i Vükelâ Mazbataları (MV): 191/12, 195/104,
239/23, 231/172, 179/85, 241/202, 241/232.

Sadaret-Mukavelenameler (A.) DVN. MKL): 68/9,
60/27.

Şûrâ-yı Devlet (ŞD): 2143/11, 2830/8, 3110/41.

Yıldız Maruzat Defterleri (Y. MRZ.D.): 11397.

Yıldız-Resmî Maruzat (Y. A. RES): 28/49, 29/36.

Gazete Kaynakları

Akşam Gazetesi.

Bugün Gazetesi.

Cumhuriyet Gazetesi.

Hakimiyet-i Millî Gazetesi.

Kurun Gazetesi.

Son Posta Gazetesi.

Ulus Gazetesi.

Vakit Gazetesi.

Seyhan Gazetesi

Araştırma-İnceleme Eserler

Adıbelli, H. (2011). Tarsus demek, bir yerde elektrik demek. Türkiye’de ilk elektrik Tarsus ve barajları, Haz. Uğur Pişmanlık, *Aratos Kitaplığı Yayınları*, 23-26.

Akpınar, D. (2018). Kayseri ve civarı elektrik Türk anonim şirketi’nin kuruluşu. *International Journal of Social Science Research*, 7(2), 351-384. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/ijssresearch/issue/41761/455445>.

Akpınar, D. (2022). Sultan II. Abdülhamit döneminde Adana’da sinai alanında gelişmeler. *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 10(124), 99-115. <https://avesis.ebyu.edu.tr/yayin/73db1f7a-b414-4db6-8d19-b08f08b6a722/sultan-ii-abdulhamid-doneminde-adanada-sinai-alaninda-gelismeler>.

Arısal, M. (2023). İstanbul’da yabancı sermaye eliyle yürütülen elektrik işleri (1910-1937). *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 25(1), 215-243. <https://doi.org/10.32709/akusosbil.1229748>.

Arslan, O. (2014). *Eskişehir’in elektrifikasyon tarihi (1916-1944)*. (Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi, Mersin Üniversitesi).

- Arslan, O. (2017). Tarsus elektrik altyapısı tarihine bir bakış (1906-1938). *Tarih İncelemeleri Dergisi*, XXXII(1), 1-16. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/323747>.
- Aslıhan Özüdoğru, A. (2010). *Adana'da dokuma sanayi yapılarının endüstri mirası kapsamında incelenmesi*. (Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi, Çukurova Üniversitesi).
- Bahadır, O. (2001). Elektrik'in kısa tarihi, TMMOB *Elektrik Mühendisleri Odası İstanbul Şubesi Yayınları*.
- Coşkun, Y. (2013). *20. yüzyılın çeyreğinde İstanbul'da aydınlatma aracı olarak elektrik*, (Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi).
- Çolak, M. (2004). XX. yüzyıl başlarında İstanbul'da trafik ve tramvay. *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları Dergisi*, 5, 75-87. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/iuydta/issue/951/10718>.
- Dağ, M. (2022). *Tütün sektöründe yabancı sermaye yatırımı: Adana tütün işletmesi (1884-1925). Çukurova tarihi araştırmaları I*, Haz. Şenay Atam, Ahmet Caner Çatal, Kriter Yayınları, 117-143.
- Dağ, M. (2023). *Osmanlı İmparatorluğu'nda Adana ve Erzurum Reji idaresi (1883-1925)*. (Yayınlanmış Doktora Tezi, Harran Üniversitesi).
- Damlıbağ, F. (2020). Osmanlı Devleti'nde elektrik yayılması. *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, XX(40), 149-173. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/cttd/issue/56945/801249>.
- Diñçel, A. (1973). *Türkiye'de elektrikleştirme hizmetlerinin anı ve belgelerle tarihçesi, 50. yıl*, TEK Yayınları.
- Erol, E. (2007). *Türkiye'de elektrik enerjisinin tarihi gelişimi: 1902-2000*. (Yayınlanmış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi).
- Gençosman, M. N. (1960). Belediyecilikte aydınlatma vasıtaları ve tekâmülü. *İller ve Belediyeler Dergisi*, 16(174), 151-152. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/13419>.
- Gökçen, A., Çetin, L. (2023). Elektrik'ten arşiv'e: silahtarağa elektrik fabrikası arşivi. *Toplumsal Tarih Akademi Dergisi*, 2, 120-123. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/ttakademi/issue/78535/1295778>.
- Gürbüz, A. U. (2006). *Elektrik sektöründe özelleştirme ve Türkiye'de serbest tüketici uygulaması*, (Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Teknik Üniversitesi).
- Güneş, T. (1982). *Adana şehri*. (Yayınlanmış Bitirme Tezi, İstanbul Üniversitesi).
- Haytaoğlu, E. (2018). Denizli kentinin elektrik tarihine bir bakış (1924-1954). *Belgi Dergisi, Prof. Dr. Halil İncelik Özel Sayısı*, 896-927. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/belgi/issue/38281/431743>.
- İnan, K. (1978). Bilim ve teknolojiye devrimler yaratan bir olay: elektrik. *Elektrik Mühendisliği Dergisi*, 259-260, 245-263. https://www.emo.org.tr/genel/bizden_detay.php?kod=44873&tipi=2&sube=0.
- Karataşer, B., Öztürk, S. (2018). Osmanlı dönemi ulaşımında raylı sistemler üzerine bir inceleme: İstanbul tramvay örneği. *Balkan Sosyal Bilimler Dergisi*, 7(14), 51-59. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/bsbd/issue/38666/449263>.
- Karayaman, M. (2013). *İlkler şehri Uşak'ta elektrik serüveni*.
- Karayaman, M. (2014). Ankara elektrik Türk anonim şirketi tarihçesi (1929-1939). *Osmanlı Bilimi Araştırmaları Dergisi*, XVI(1), 50-72. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/iuoba/issue/1226/14369>.
- Karıptaş, F. S., Aytis, S., Karıptaş, F. (2020). Geçmişin elektrik santralleri nasıl günümüzün sanat merkezleri oldu?. *Yapı Dergisi*, 459, 20-25. <https://www.researchgate.net/>

publication/345692653_Gecmisin_Elektrik_Santralleri_Nasil_Gunumuzun_Sanat_Merkezleri_Oldu.

Kayabaşı, S. (1999). *Türkiye’de elektrik enerjisi üretimi ve tüketimi*, (Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi).

Koç, Y. (2010). Elektriği millileştirmiş ve devletleştirmiştik. *Aydınlık Dergisi*, 1-3. <https://www.yildirimkoc.com.tr/userfile/1323724111a.pdf>.

Koylu, Z., Arslan, O. (2014). *I. Dünya savaşı sürecinde bazı Osmanlı kentlerinde elektrikle aydınlatma girişimleri. Savaşan Devletlerin Tarihçilerinin Gözüyle Yüzüncü Yılında Birinci Dünya Savaşı Sempozyumu*, 1-11. https://www.academia.edu/35624405/I_D%C3%9CNYA_SAVA%C5%9EI_S%C3%9CREC%C4%B0NDE_BAZI_OSMANLI_KENTLER%C4%B0NDE_ELEKTR%C4%B0KLE_AYDINLATMA_G%C4%B0R%C4%B0C5%9E% C4%B0MLER%C4%B0.

Küçük, S. (2022). Elektriğin tarihi. *Sosyal Bilimler Dergisi*, 9(56), 38-55. <https://doi.org/10.29228/SOBIDER.57290>.

Nacar, F, Tutsak, S. (2023). Konya’nın elektrikle buluşması ve Konya elektrik Türk anonim şirketinin faaliyetleri (1926-1932). *Yenifikir Uluslararası Akademik Fikir Araştırma Dergisi*, 15(31), 18-29. <https://doi.org/10.57205/yenifikirjournal.1380094>.

Özdemir, N. (2016). İmparatorluktan Cumhuriyete Türkiye’de elektriğin tarihsel gelişimi (1850-1938). *Osmanlı Medeniyeti Araştırmaları Dergisi*, 2(3), 17-32. <https://doi.org/10.21021/osmed.89880>.

Tanık, İ. H., Dağ, M. (2023). Türkiye’de enerjinin yerelde gelişiminden bir kesit Urfa’da elektrik (1929-1971). *Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cumhuriyet Özel Sayısı, 413-433. <https://doi.org/10.53568/>

yyusbed.1239764.

Ulaş, M. (2019). Çarçabuk’tan döşemeye. *Güney Mimarlık Dergisi*, 29-30, 54-59.

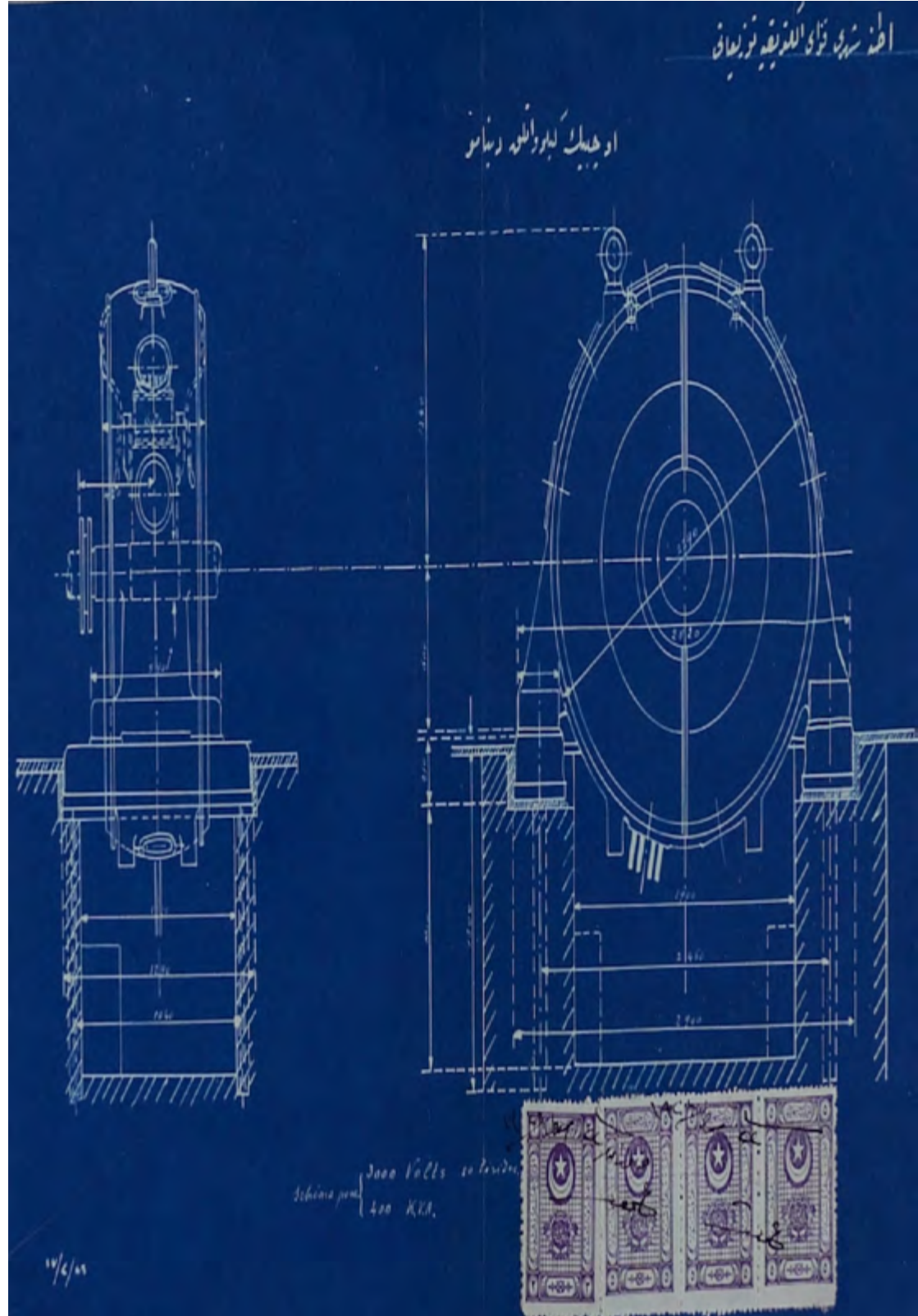
Ulutaş, S., Arslan, O. (2018). Yarım kalmış bir modernleşme projesi: mersin tramvay hattı. *Tarih İncelemeleri Dergisi*, XXXIII(1), 235-260. <https://doi.org/10.18513/egetid.443319>.

Varlık, B., Emiroğlu, K., Türkoğlu, Ö. (2008). *Adana sanayi tarihi*, Adana Ticaret ve Sanayi Odası.

EKLER

Ek-1. 3.000 Kilovatlık Elektrik Dinamosu

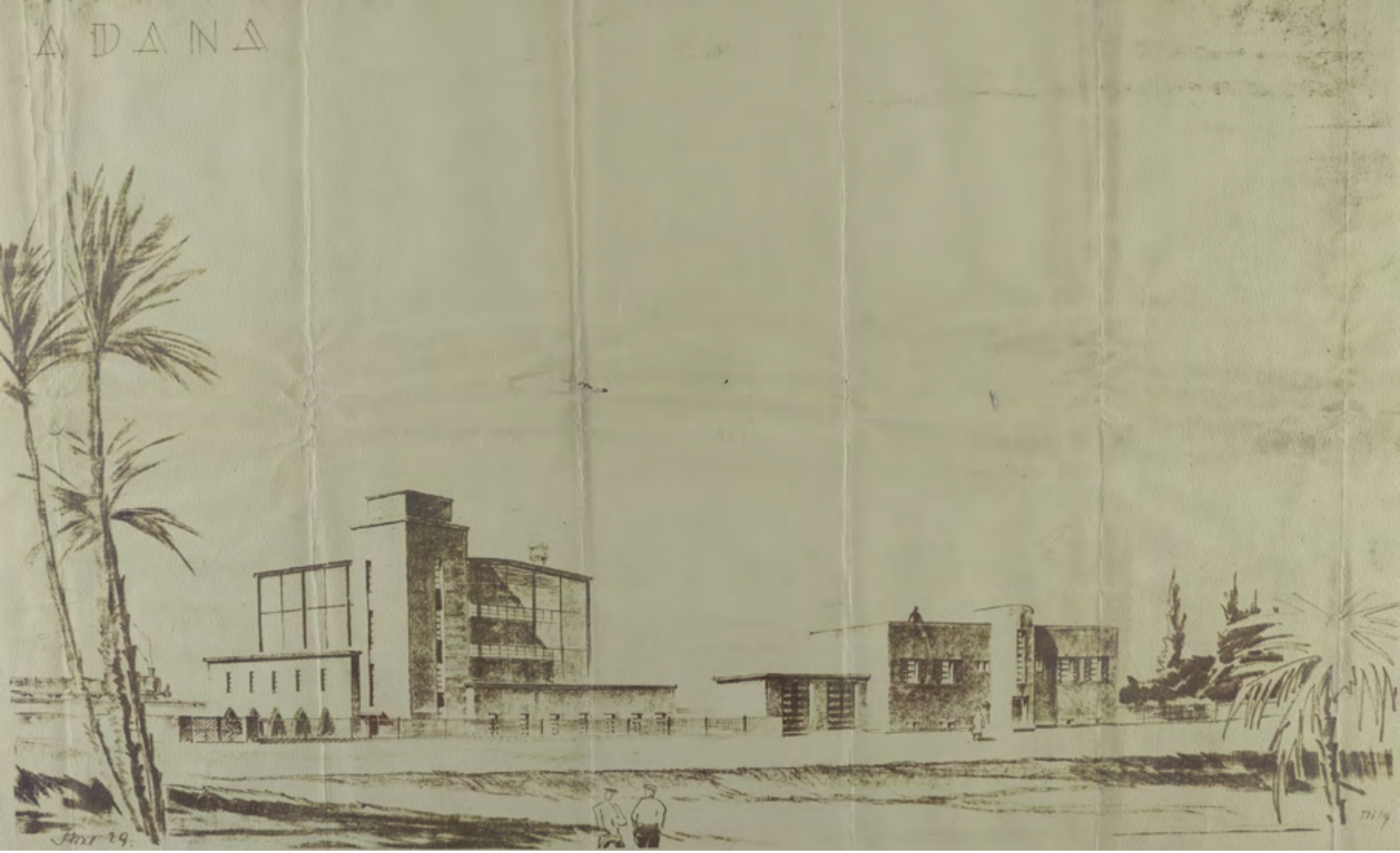
Kaynak: BCA.
230.0.0.0, 3/8/1.



**Ek-2. 1929'da
Şirket Tarafından
Kullanılan Direk ve
Lambalar**

Kaynak: BCA.
230.0.0.0, 3/8/1.





Ek-3. Adana Elektrik Fabrikası
Kaynak: BCA. 230.0.0.0, 3/8/1.

**OKUL ÖNCESİ ÖĞRETMENLERİNİN DEPREM KAYGISI
VE EĞİTİM ÖĞRETİM SÜRECİNE YANSIMALARI**

PRESCHOOL TEACHERS' EARTHQUAKE ANXIETY AND
THEIR REFLECTIONS ON THE EDUCATIONAL PROCESS

Nuhpelda ÖZORUÇ ¹, Ayperi DİKİCİ SİĞİRTMAÇ ²

22

OKUL ÖNCESİ ÖĞRETMENLERİNİN DEPREM KAYGISI VE EĞİTİM ÖĞRETİM SÜRECİNE YANSIMALARI

PRESCHOOL TEACHERS' EARTHQUAKE ANXIETY AND THEIR REFLECTIONS ON THE EDUCATIONAL PROCESS

Nuhpelda ÖZORUÇ ¹, Ayperi DİKİCİ SİĞİRTMAÇ ²

Anahtar Kelimeler:

Çocuk,
Deprem,
Okul Öncesi Eğitim,
Okul Öncesi
Öğretmenleri,
Kaygı.

Keywords:

Child,
Earthquake,
Preschool
Education,
Preschool Teachers,
Anxiety.

¹Doktora Öğrencisi, Çukurova
Üniversitesi, Sosyal Bilimler
Enstitüsü, nuhpeldaozoruc@gmail.
com, ORCID: 0000-0002-6366-
060X.

²Prof.Dr. Çukurova Üniversitesi,
Eğitim Fakültesi, ayperis@cu.edu.tr,
ORCID: 0000-0002-8167-8467.

Alıntılanmak için/Cite as: Özoruç ve
Dikici Sığirtmaç A. (2024). Okul
öncesi öğretmenlerinin deprem
kaygısı ve eğitim öğretim sürecine
yansımaları, Çukurova Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi
380-396

ÖZ

Ülkemizde 6 Şubat 2023 tarihinde yaşanan Pazarcık merkezli deprem 11 ili etkilemiş olup asrın felaketi olarak adlandırılmıştır. Deprem can kayıpların, maddi ve manevi kayıplara neden olmuştur. Artçı depremlerin devam etmesiyle birlikte başta çocuklar olmak üzere yetişkinlerin psikolojilerini etkilemiş olup kaygı ve stres durumları yaşamalarına sebep olmuştur. Bu çalışma, 6 Şubat 2023 Kahramanmaraş depremlerinin okul öncesi öğretmenleri ve çocukları nasıl etkilediğini belirlemeyi amaçlamaktadır. Karma desen ile yürütülen bu çalışmanın katılımcılarını depremi yaşayan 174 okul öncesi öğretmeni oluşturmaktadır. Çalışmanın ilk aşamasında Bal ve Akgül (2023) tarafından geliştirilen Deprem Kaygı Ölçeği uygulanmıştır. İkinci aşamada kaygı düzeyleri yüksek olan 10 okul öncesi öğretmeniyle görüşme yapılmıştır. Çalışmanın sonucunda okul öncesi öğretmenlerinin depremin etkisiyle kaygı ve stres bozuklukları yaşadığı, okulların açılmasıyla birlikte stres durumlarının azaldığı ve günlük yaşantılarına dönmelerinin hızlandığı belirlenmiştir. Depremin etkilerinin okul öncesi dönemdeki çocukların yaşantılarına, eğitim sürecine ve oyunlarına yansıdığı görülmüştür. Bu süreci öncelikle öğretmenler ve öğretmenler aracılığıyla çocukların sağlıklı bir şekilde atlatabilmesi için öğretmenlere destek hizmetlerin verilmesi önerilebilir.

ABSTRACT

The Pazarcık-centered earthquake that occurred in our country on February 6, 2023 affected 11 provinces and was called the disaster of the century. The earthquake resulted in loss of life and material and moral losses. Continuing aftershocks have affected the psychology of adults, especially children, and caused them to experience anxiety and stress. This study aims to determine how the February 6, 2023 Kahramanmaraş earthquakes affected preschool teachers and children. The participants of this study, which was conducted with a mixed design, were 174 preschool teachers who experienced the earthquake. In the first stage of the study, the Earthquake Anxiety Scale developed by Bal and Akgül (2023) was applied. In the second stage, 10 preschool teachers with high anxiety levels were interviewed. As a result of the study, it was determined that preschool teachers experienced anxiety and stress disorders due to the effect of the earthquake, and with the opening of schools, their stress decreased and their return to their daily lives accelerated. It has been observed that the effects of the earthquake were reflected in the lives, education process and games of preschool children. It may be recommended to provide support services to teachers so that children can go through this process in a healthy way, primarily through teachers.

GİRİŞ

Doğal afetler, insan yaşamını tehdit eden, can ve mal kayıplarına yol açan doğa olaylarıdır. Deprem, sel, heyelan gibi doğal afetler başta tüm dünya olmak üzere ülkemizde de yaşanmaktadır. Deprem; yer kabuğundan çıkan enerji sonucu oluşan sismik dalgalanma ve bu nedenle yeryüzüne yansıyan sarsıntı olarak tanımlanabilir (Solmaz ve Özel, 2012). Depremlerin çok büyük yıkıcı etkileri olmakla birlikte son dönemlerin en büyük depremi ülkemizde yaşanmıştır. Bu deprem “asrın felaketi” olarak adlandırılmıştır. 6 Şubat 04.17’de Kahramanmaraş ilinin Pazarcık ilçesinde 7.7 şiddetinde toplam 65 saniye süren arka arkaya iki deprem meydana gelmiştir. Yaklaşık dokuz saat sonra yine Kahramanmaraş’ın Elbistan ilçesinde 7.6 şiddetinde bir deprem daha olmuştur. Bu büyük depremlerin ardından binlerce artçı deprem olmuş ve depremler hala devam etmektedir. Bu deprem bugüne kadar ülkemizde olan en büyük depremdir (Utkucu vd., 2023) ve başta Kahramanmaraş olmak üzere Hatay, Adana, Osmaniye, Kilis, Gaziantep, Malatya, Adıyaman, Şanlıurfa, Diyarbakır ve Elazığ’ı büyük ölçüde etkilemiştir. Toplamda 120.000’e yakın bina yıkılmış 50.000’e yakın insan vefat etmiş ve yaklaşık 130.000’e yakın insan yaralanmıştır (AFAD, 2023).

Depremın yıkıcı etkisiyle birçok insanın yaşamı olumsuz etkilenmiştir. Depremden doğrudan etkilenen insanlar ciddi yaralanmalara veya ölüme yakın deneyimlere maruz kalmış; arkadaşları, aileleri, komşuları ve daha büyük topluluklar arasında yıkıma tanık olmuşlardır (Genç vd. 2023). Araştırmalar doğal felaketlerden en çok yara alan grupların çocuklar, gençler ve yaşlılar olduğunu göstermektedir (Erkan, 2010). Deprem çocuklar için fiziksel sağlık sorunlarının yanında ruhsal sağlık sorunlarına zemin hazırlayan bir afettir (Aydoğdu ve Fofana, 2023; Gürbüz ve Koyuncu, 2023). Deprem; can kaybının yanı sıra ekonomik, sosyolojik, psikolojik ve akademik olarak olumsuzluklara neden olmuştur (Arslan, 2023). Ayrıca deprem kaygı, stres, nefes darlığı, titreme, terleme, hızlı ve derin soluk alıp verme, uyku problemleri gibi psikolojik etkilere neden olabilmektedir (Darga, 2023; Gürbüz ve Koyuncu, 2023). Çocukların depremin etkisiyle yaşadıkları bu olumsuz durumlarla baş ettiği en büyük yaşam alanlarından biri eğitim ortamlarıdır. Depremler,

eğitim - öğretim hizmetleri üzerinde de birçok olumsuz etkilere sebep olmuştur. Bu olumsuz sebepler eğitim hizmetlerinin yürütüldüğü fiziki ortamın zarar görmesi şeklinde olabileceği gibi, depremi yaşayan öğretmen ve öğrencilerin, öğretme-öğrenme durumlarındaki problemler şeklinde de görülebilmektedir (Yıldız, 2000). Ülkemizde de depremden dolayı özellikle deprem bölgesindeki illerde eğitim-öğretime ara verilmek zorunda kalınmıştır. Bu süreçte çocuklar eğitim ortamından uzak kalarak yaşadıkları ortamda depremin olumsuz etkilerine maruz kalmıştır. Deprem bölgesindeki illerde okullar kademeli olarak 27 Mart’a kadar aralıklı olarak açılmıştır.

Alanyazın incelendiğinde üniversite öğrencilerinin deprem bilgi düzeylerinin incelenmesi (Budak ve Kandil, 2023), deprem bölgesinde çalışan öğretmenlerin iş doyum düzeylerinin cinsiyet, medeni durum, kurum türü, branş değişkenleri ile ilişkisi (Genç vd. 2023), doğal afetlerin çocuklar ve ergenler üzerindeki etkilerine ilişkin literatür tarama (Karabulut ve Bekler, 2019), okul öncesi dönemdeki çocukların afetlere yönelik bilgilerinin incelenmesi (Akman ve Yıldırım, 2022), okul müdürlerinin 6 Şubat depremi sonrası okulların açılmasıyla yaşadıkları sorunlar ve çözüm önerileri (Arslan, 2023), 6 Şubat depreminde ebeveynlerin gözünden çocukların yaşadıkları duygu durumlarının belirlenmesi (Darga, 2023). depremin çocuklar üzerindeki etkileri literatür tarama (Aral, 2023) çalışmaları yapılmıştır. Okul öncesi dönem çocukların başta sosyal-duygusal gelişim alanları olmak üzere tüm gelişim alanlarında kritik öneme sahiptir. Bu araştırma çocukların deprem sonrasında yaşadıkları duygu ve davranışların belirlenmesi ile eğitim sürecinin bu doğrultuda planlanması açısından önemlidir. ayrıca okul öncesi dönem, çocuğun yaşamının ileriki yıllarını da etkilediği için kritik bir dönemdir. Bu dönemdeki çocukların deprem sonrası gösterdikleri duygu ve davranışların belirlenmesi, önleme ve müdahale programlarının hazırlanmasına ortam hazırlayacaktır.

Okulların açılmasıyla birlikte öğretmenler ve çocuklar deprem sonrasında ilk defa bir araya gelmişlerdir. Bu süreçte de artçı depremler meydana gelmeye devam etmiştir. Bu dönemde öğretmenler ve çocuklar depremin olumsuz etkileriyle yeni sürece uyum sağlamaya

çalışmışlardır. Bu çalışma, 6 Şubat 2023 Kahramanmaraş depremlerinin okul öncesi öğretmenleri ve çocukları nasıl etkilediğini belirlemeyi amaçlamaktadır. Bu amaç doğrultusunda şu sorulara yanıt aranmıştır:

1. Okul öncesi öğretmenlerinin deprem kaygıları ne düzeydedir?
2. Okul öncesi öğretmenlerinin deprem sonrası eğitim sürecine yönelik yaşantıları nasıldır?
3. Okul öncesi eğitime devam eden çocukların öğretmenlerinin gözünden deprem sonrasındaki yaşantıları nasıldır?

YÖNTEM

Araştırmanın Modeli

Bu çalışmada nitel araştırma yaklaşımlarından fenomenolojik (olgubilim) desen kullanılmıştır. 6 Şubat 2023 Kahramanmaraş depremlerini yaşayan okul öncesi öğretmenlerinin ve çocukların süreç içindeki yaşantı ve deneyimlerini açığa çıkarıp bütüncül bir çerçevede sunabilmeyi olanaklı kıldığı için bu çalışmada fenomenoloji deseni tercih edilmiştir. Fenomenoloji, olayı yaşayan kişilerin doğrudan deneyimlerinin irdelendiği, katılımcıların aynı olguya dair farklı tanımlamalarının ve deneyimlerinin bütüncül bir bakış açısıyla ele alındığı bir yaklaşım olarak tanımlanabilir (Merriam ve Tisdell, 2016). Fenomenoloji insanların ilgi konusu olan herhangi bir olguyu algılama biçimini, betimleyiş şeklini, olgu hakkındaki hislerini, nasıl yargıladıklarını, anımsama ve anlamlandırma biçimlerinin nasıl olduğunu kavrama çabasıdır (Patton, 2014). Bu çalışma, 6 Şubat 2023 Kahramanmaraş depremlerini yaşayan okul öncesi öğretmenlerinin ve çocukların deneyimlerini, bu deneyimlere ilişkin tanımlarını ve deneyimleri nasıl anlamlandırdıklarını bütüncül bir bakış açısıyla sunmayı amaçladığı için fenomenoloji deseninin bu çalışma için en uygun desen olduğu öngörülmüştür.

Çalışma Grubu

Bu araştırmanın çalışma grubunu belirlemek için amaçlı örnekleme yöntemlerinden ölçüt örnekleme

kullanılmıştır. 2022-2023 Eğitim-Öğretim yılında deprem bölgesinde görev yapan ve depremi yaşamış okul öncesi öğretmenlerine “Deprem Kaygı Ölçeği” (Bal ve Akgül, 2023) uygulanmıştır. Araştırmadaki örneklem seçiminde dikkat edilen ölçüt öğretmenin deprem kaygı düzeyinin yüksek düzeyde olmasıdır. Ölçekte 121-170 puan aralığı yüksek kaygı düzeyine sahiptir. Çalışmaya 174 okul öncesi öğretmeni katılmıştır. Katılımcılara ölçek uygulanırken araştırmamanın ikinci aşamasında görüşme yapmak için gönüllü katılımcıların iletişim bilgileri alınmıştır. Yapılan analizler sonucunda kaygı düzeyleri yüksek olan görüşme yapmaya gönüllü olan en yüksek kaygı düzeyine sahip katılımcılarla iletişime geçilmiş olup görüşme yapılmıştır. Katılımcılarla görüşmeler yapılmış ve veriler tekrar etmeye başlayınca görüşmeler sonlandırılmıştır. Toplamda 10 okul öncesi öğretmeniyle görüşme yapılmıştır. Deprem kaygısı yüksek olan öğretmenlerin çalışma grubuna dahil edilmesindeki amaç; kaygı düzeyi yüksek olan öğretmenlerin durumu en iyi yansıtacağından dolayı öğretmenlerin durumunun tespit edilmesi, eğitim öğretim sürecine kaygının yansiyıp yansımadağının ortaya konulması, bu doğrultuda alınacak önlemler ve destek uygulamalarına ihtiyaç duyup duymadıklarının belirlenmesidir. Kaygı düzeyi yüksek olan on öğretmene araştırmacı tarafından sürece ilişkin bilgilendirme yapılmıştır.

Tablo 1’de görüşme yapılan öğretmenlere ilişkin demografik bilgiler verilmiştir. Katılımcıların 10’u (%100) kadınlardan oluşmakta; 6’sı (%60) bağımsız anaokulunda çalışırken, 4’ü (%40) ilkokullara bağlı anasınıfında görev yapmaktadır. Öğretmenlerin depremden sonraki sınıf mevcutlarına bakıldığında okula devam eden çocuk sayısında azalma olduğu görülmektedir. Kaygı düzeyi yüksek olan bu öğretmenlerin seçiminde; birinci derecede kayıplarının olmaması, daha az etkilendiği için Gaziantep’te ikamet etmeleri ve evleri hasarsız veya az hasarlı durumda olanlar arasından seçilmesine dikkat edilmiştir. Bu ölçütler ile yaşanan kayıplar nedeniyle yas sürecinde olmayan, depreme bağlı yüksek kaygı yaşayan ve görüşme sürecinde gönüllü katılımın sağlanmasında daha kolay ulaşılabilir öğretmenler ile çalışılmıştır.

Tablo 1. Öğretmenlere İlişkin Demografik Bilgiler

Kod Adı	Cinsiyet	Çalıştığı Okul Türü	Deprem Öncesi Sınıf Mevcudu	Deprem Sonrası Sınıf Mevcudu
Ö1	Kadın	Anaokulu	21	13
Ö2	Kadın	Anaokulu	18	13
Ö3	Kadın	İlkokul	16	14
Ö4	Kadın	Anaokulu	19	16
Ö5	Kadın	İlkokul	20	11
Ö6	Kadın	İlkokul	20	12
Ö7	Kadın	İlkokul	25	15
Ö8	Kadın	Anaokulu	17	13
Ö9	Kadın	Anaokulu	24	21
Ö10	Kadın	Anaokulu	14	8

Veri Toplama Araçları

Çalışmada veri toplama araçları olarak, “Kişisel Bilgi Formu”, “Deprem Kaygı Ölçeği” ve “Yarı yapılandırılmış görüşme formu” kullanılmıştır.

Kişisel Bilgi Formu: Çalışmaya konu olan öğretmenlerin deprem süreci hakkında bilgi toplamak amacıyla araştırmacılar tarafından Kişisel Bilgi Formu hazırlanmıştır. Bu form; cinsiyet, mesleki kıdem, deprem sonrası yaşanan yer gibi bilgileri içermektedir.

Deprem Kaygı Ölçeği: 18-65 yaş arası bireylerin deprem kaygısını ölçmek amacıyla Fatih Bal ve Ömer Akgül (2023) tarafından geliştirilen ölçek tek faktörlü 34 maddeden oluşmaktadır. Toplam maddelerde alınan en düşük puan 34 en yüksek puan 170’dir. Ölçekte yüksek puanlar deprem kaygısının yüksek olduğunu düşük puanlar ise deprem kaygı puanlarının düşük olduğunu göstermektedir. Ölçek maddelerinde herhangi bir ters kodlama bulunmamaktadır. Deprem Kaygı Ölçeği” hiç katılmıyorum, katılmıyorum, kararsızım, katılıyorum ve tamamen katılıyorum” seçeneklerinden oluşan likert tipi beşli dereceleme ölçeği olarak belirlenmiştir. Ölçekte yer alan maddelere verilen yanıtlar, doğrudan kaygı durumunu yansıtan ifadelerde” hiç katılmıyorum dan tamamen katılıyorum” a doğru 1’den 5’e sayısal değerler verilerek puanlanmıştır. 0-34 puan Normal, 35-70 puan Düşük, 71-120 puan Orta, 121-170 puan Yüksek kaygı düzeyi olarak gruplanmıştır. Madde test korelasyonlarının 0,42 ile 0,72 arasında değerler alırken Test tekrar test ve alfa güvenilirlikleri

0,87 olarak rapor edilmiştir.

Yarı Yapılandırılmış Görüşme Formu: Bu görüşme tekniğinde araştırmacı önce araştırma sorularının amacına uygun şekilde sormayı düşündüğü soruların yer aldığı görüşme sorularını yazmaktadır. Nitel veri sağlayan bir yöntem olan yarı yapılandırılmış görüşme, açık uçlu soruların yer aldığı bir tekniktir (Patton, 2014). Araştırma kapsamında, öğretmenlerin deprem sonrası kaygı durumu ve eğitim-öğretim sürecine ilişkin görüşlerini belirlemek amacıyla yarı-yapılandırılmış görüşme formu hazırlanmıştır. Bu bağlamda, uygun görüşme soruları hazırlayabilmek amacıyla kapsamlı bir alan yazın incelemesi yapılmıştır. Alan yazın çalışması sonucunda öğretmen görüşme formu oluşturulmuştur. Hazırlanan form okul öncesi eğitimi alanında çalışan beş öğretim üyesine uzman görüşü almak amacıyla sunulmuştur. Uzman görüşü ve çalışmanın amacı doğrultusunda görüşme soruları tekrar düzenlenmiştir. Bir sonraki adımda ise görüşme formundaki soruların anlaşılabilirliğinin ve uygunluğunun değerlendirilmesi amacıyla iki okul öncesi öğretmeni ile pilot uygulama yapılarak görüşme formuna son hali verilmiştir.

Verilerin Toplanması

Çalışma grubunun belirlenmesi aşamasında deprem bölgesinde çalışan ve depremi yaşayan 174 okul öncesi öğretmenine Demografik Bilgi Formu ve Deprem Kaygı Ölçeği uygulanmıştır. Kaygı düzeyleri ölçeğin

değerlendirmesine göre; Normal-Düşük-Orta-Yüksek düzey olarak belirlenmektedir. Katılımcıların onamları alınarak bu öğretmenler ile yarı yapılandırılmış görüşmeler yapılmıştır.

2023 yılında depremden sonra okulların açılmasıyla birlikte Nisan ayı içerisinde gerçekleştirilen görüşmeler yüz yüze yapılmış ve görüşmeler ses kayıt cihazı ile kaydedilmiştir. Daha sonra, dijital ortamdaki veriler araştırmacılar tarafından dinlenerek, yazılı metin haline dönüştürülmüştür.

Verilerin Analizi

Çalışma grubunu aşırı ve aykırı durum örnekleme yöntemi ile belirlemek için okul öncesi öğretmenlerine uygulanan Deprem Kaygı Ölçeği'nden elde edilen nicel veriler, SPSS yazılımı kullanılarak analiz edilmiştir. En yüksek kaygı düzeyine sahip öğretmenler ile yapılan görüşmelerden elde edilen nitel veriler ise, içerik analizi yöntemi kullanılarak analiz edilmiştir. İçerik analizinde, elde edilen verileri açıklamaya yönelik kavramlara ulaşılmaya çalışılmaktadır (Yıldırım ve Şimşek, 2011). Bu süreçte görüşmelere ait ses kayıtları ve notlar transkript edilerek yazılı hale dönüştürülmüştür. Ham verilerden görüşme kayıtları 31 sayfa şeklinde yazılı doküman haline getirilmiştir. Elde edilen veriler birçok kez okunarak kodlanmıştır. Veriler kodlandıktan sonra ilişkili ve benzer veriler aynı kod altında birleştirilerek kategoriler oluşturulmuştur. Bu işlemden sonra bütün veriler tekrar okunup ilişkili olan kategoriler aynı grupta birleştirilerek temalar oluşturulmuştur. Veriler araştırmacılar tarafından analiz edilmiş ve katılımcıların görüşlerine yönelik bir gerçeklik ortaya koyabilmek amacıyla ham metin verilerinden alıntılar sunulmuştur. Bu doğrultuda öğretmenlere kodlar (Ö1, Ö2, Ö3 vb..) verilerek doğrudan alıntılar aracılığıyla görüşleri yansıtılmıştır. Ham verilerden oluşturulan kodlar, kategoriler ve temalar uzman görüşüne sunulularak fikir birliğine varılmıştır.

ARAŞTIRMA BULGULARI

Bu bölümde okul öncesi öğretmenlerinden elde edilen nicel ve nitel bulgular çalışmanın alt amaçları sırasıyla sunulmuştur.

3.1.Okul Öncesi Öğretmenlerinin Deprem Kaygı Düzeylerine İlişkin Bulgular

Okul Öncesi Öğretmenlerinin Deprem Kaygı Ölçeği puanlarına ilişkin betimsel değerler Tablo 2'de sunulmuştur.

Tablo 2. Okul Öncesi Öğretmenlerinin Deprem Kaygı Ölçeği Puanlarına İlişkin Betimsel Değerler

Grup	N	%
Normal	0	0
Düşük	8	4.6
Orta	64	36.8
Yüksek	102	58.6
Toplam	174	100

Tablo 2'de görüldüğü gibi Normal düzeyde kaygı düzeyine sahip okul öncesi öğretmenlerinin olmadığı (%0), düşük düzeyde kaygısı olan 8 (%4.6) , orta düzeyde kaygısı olan 64 (%36.8) ve yüksek düzeyde kaygısı olan 102 (%58.6) okul öncesi öğretmeninin olduğu görülmektedir.

Okul Öncesi Öğretmenlerinin Deprem Kaygı ölçeğinden elde edilen betimsel bulgular Tablo 3'te sunulmuştur

Tablo 3. Okul Öncesi Öğretmenlerinin Deprem Kaygısı Ölçeğine İlişkin Betimsel Bulgular

Deprem Kaygısı	Toplam Puanlar			
	N	Min	Max	X
	174	48	170	122.74
	10	128	153	139.3

Tablo 3'te görüldüğü gibi okul öncesi öğretmenlerinin deprem kaygı ölçeği puanlarının ortalaması 122.74 olarak bulunmuştur. Bu bulgu Okul Öncesi Öğretmenlerinin yüksek kaygı düzeyinde olduklarını göstermektedir. Görüşme yapılan 10 öğretmenin deprem kaygı ölçeği puanlarının ortalaması 139.3 olarak bulunmuş olup yüksek kaygı düzeyine sahip oldukları yapılan betimsel analiz sonucunda elde edilmiştir.

Bu 10 okul öncesi öğretmeniyle de depremden sonraki yaşantılarını, sınıflarındaki çocukların eğitim sürecindeki deneyimlerini belirlemek için yarı yapılandırılmış görüşmeler yapılmıştır.

3.2.Okul Öncesi Öğretmenlerinin Deprem Sonrası Yaşantıları ve Eğitim Sürecine İlişkin Bulgular

Bu bölümde, okul öncesi öğretmenleri ile yapılan görüşmelerden elde edilen verilerin içerik analizi sonucunda ulaşılan bulgulara yer verilmiştir. Tablo 4'te depremin öğretmenlerin yaşamları üzerindeki etkisine ait bulgular yer almaktadır.

Tablo 4. Okul Öncesi Öğretmenlerinin Deprem Sonrası Yaşantıları

Tema	Kategori	Kodlar	Öğretmenler
Deprem Etkisi	Duyguya Etkisi	Korku	Ö2,Ö4,Ö5,Ö6,Ö9
		Kaygı	Ö9
		Çaresiz	Ö4
		Endişe	Ö1,Ö4,Ö5,Ö8
		Güçsüz	Ö4
		Şaşkınlık	Ö2,Ö3
	Düşünceye Etkisi	Ölüm	Ö1,Ö5,Ö6,Ö7,Ö8
		Deprem Hissi	Ö1,Ö2,Ö3,Ö5,Ö6,Ö9,Ö10
		Depremi Kabullenmeme	Ö4
	Davranışa Etkisi	Şok etkisi	Ö3,Ö4,Ö10
		Gündemi takip etme	Ö5
		İrkilme	Ö5
		Kasılma	Ö6
		Hızlı hareket etme	Ö4,Ö8
Deprem Sonrası Yeni Alışkanlıkların Oluşması	Sosyal	Asosyallik	Ö1,Ö5,Ö8,Ö10
		Aileden ayrılamama	Ö1,Ö3,Ö5,Ö7,Ö10
	Davranışsal	Kıyafet seçimi	Ö2,Ö6
		Telefon şarjı	Ö2
		Deprem çantası	Ö2,Ö3,Ö6,Ö8,Ö9,Ö10
		Şehir değiştirme	Ö7
	Psikolojik	Asansöre binmeme	Ö4
		Sallanma hissi	Ö4
		Anı yaşama isteği	Ö1

Tablo 4'e göre, okul öncesi öğretmenlerinin deprem sonrası yaşantıları, depremin etkisi ve deprem sonrası yeni alışkanlıkların oluşması olmak üzere iki tema altında toplanmıştır. Depremin etkisi teması altında duyguya, düşünceye ve davranışa etkisi olmak üzere üç kategori oluşturulmuştur. Duyguya etkisi kategorisinde öğretmenlerin; depremin tekrar olacağından dolayı korku ve bununla birlikte kapalı alanda kalma korkusu, çaresiz ve güçsüz hissetme, endişe ve şaşkınlık duyguları yaşadıkları bulgusuna ulaşılmıştır. Düşünceye etkisi kategorisinde; sık sık ölümü düşündükleri, sürekli deprem oluyor gibi hissettikleri ve depremin olduğunu kabullenmek istemedikleri belirlenmiştir. Davranışa etkisi kategorisinde ise okul öncesi öğretmenlerinin şok etkisi yaşadıkları, depremden sonra güncel haberlerle

depremin nerede, ne zaman olduğu, artçı depremlerle ilgili bilgi edinmek için daha sık gündemi takip etme ihtiyacı duydukları, vücutlarında kasılma ve irkilmelerin olduğu ve ev gibi kapalı alanlara girdiklerinde hızlıca işlerini hallederek depreme karşı güvenli olarak gördükleri yere dönmeye çalıştıkları görülmüştür. Aşağıda depremin okul öncesi öğretmenlerinin yaşamlarındaki etkilerine ilişkin ifadelerinden alıntılara yer verilmiştir.

Ö4: “Şoka uğradım, ne olduğuna anlam veremedim. Hani bunun deprem olduğunu bile düşünemedim. Korktum rüya aslında ben ilk önce rüya falan olduğunu düşündüm. Hani böyle bir şey yaşadığıma inanamadım. Çok güçsüz hissettim, çaresiz hissettim.”

Ö5: “Korktum özellikle de çok endişelendim. Yani binanın

çökeceğini düşündüm. Acaba enkazda bulunabilecek miyim ve çevremdeki insanlara bir şeyler oldu mu gibi bu tarz sorular sürekli aklımdan geçti. Deprem süreci yıpratıcı oldu. Sürekli diken üstünde her an yeni bir şey olacaktım hissiyle yaşamak aşırı yorucu. Ek olarak haberleri takip etmek sürekli olaydan kopmama hissi yaşıyordum. Etkilerini daha az seviyede yaşıyorum artık. Sadece evde ses olunca irkilme gibi etkileri kaldı.”

Ö8: “Hâlâ etkilerini yaşıyorum. Tabii o ilk andaki kriz gibi değil ama yine bir duşa girdiğimde mesela çok kısa sürede çıkmak istiyorum. Bir kafedeysem ve üstünde çok fazla katlı bina varsa orada olabildiğince bulunmamaya çalışıyorum.”

Çalışma grubundaki okul öncesi öğretmenlerinin depremin yaşamları üzerindeki etkisindeki diğer tema deprem sonrası yeni alışkanlıkların oluşmasıdır. Öğretmenlerin depremden sonra yeni alışkanlıklar edindikleri ve bundan sonraki yaşamlarında bu alışkanlıkları sürdürecekleri bulgusuna ulaşılmıştır. Bu tema altında sosyal kategoride depremden sonra sosyal oldukları, güvenli olarak gördükleri yerden çıkmayarak çevre ile daha az iletişim kurdukları ve tekrar deprem olma ihtimalinden dolayı ailelerinden ayrılamadıklarını ifade etmişlerdir. Davranışsal kategoride depremden sonra kıyafet seçiminde daha seçici oldukları, özellikle gece uyurken mevsime uygun kıyafetler giydikleri, telefon şarjlarını bitmeden doldurdıkları, deprem çantası hazırladıkları ve depremin yıkıcı etkisiyle yinelenme ihtimaline karşı şehir değiştirdikleri bulgularına ulaşılmıştır. Psikolojik kategoride ise depreme tekrar yakalanma ihtimallerinden dolayı asansör fobilerinin oluştuğu, ara ara sallandıkları ve deprem olduğunu hissettikleri, depremin yineleneyeceği düşüncesinden dolayı kaygılarının arttığı ve depremden dolayı kendi yaşamının son bulma ihtimalini deneyimleyerek daha çok anı yaşamaya, hayattan keyif almaya odaklandıkları belirlenmiştir.

Ö2: “Daha dikkatli, daha hazırbulunuşluğumuz daha çok gelişti. Mesela önceden daha rahat biçimde gezabiliyordum. Hani kısa uzun tayt tarzı daha iyi salaş bir biçimdeydim. Ama artık deprem olabilir düşüncesi ve telefonu hani boş yere kullanmamaya özen gösteriyoruz ve her dakika hemen az azalsa bile hemen telefonu şarja yöneltiyorum. Üstümüz giyili bir şekilde oluyor genellikle

hani eşofman olarak ve montumuz ve bir deprem çantamız kapının girişinde hazır bekliyor her zaman.”

Ö9: “Depremin tekrar olma ihtimalini düşünüyorum. Bir tane deprem çantası hazırladım. Deprem anında evde nerede yaşam üçgeni oluşturabileceğimi planladım.”

Ö4: “... tek başıma mesela depremden sonra daha hiç asansöre binmedim belki.”

Çalışmada öğretmenlerin bakış açısından deprem sonrası okulların açılmasının etkileri ile ilgili olarak öğretmen, çocuk ve ebeveyn temaları oluşturulmuştur. Öğretmenlerin bakış açısından okulların açılmasına ilişkin temalar, kategoriler ve kodlar Tablo 5’te sunulmuştur.

Tablo 5’e göre deprem sonrası okulların açılmasının öğretmen bakış açısıyla depremin etkileri üç tema altında toplanmıştır. Birincisi öğretmen temasıdır. Bu tema altında mesleki kategorisi yer almakta ve öğretmenlerin depremden sonra okulların açılmasından dolayı çocuklarla birlikte eğitim-öğretim sürecine başladıkları için kendilerini faydalı hissettikleri, süreçte meslektaşlarıyla benzer deneyimler yaşadıkları için problem durumlarında öğretmenlerle fikir paylaşımında bulduklarından dolayı okulların açılmasına yönelik olumlu düşüncelerinin olduğu bulgusuna ulaşılmıştır. Sosyal kategorisinde okulların açılmasından dolayı öğretmenler; okula geldikleri ve verimli zaman geçirdikleri için sürekli yaşadıkları deprem düşüncesinden uzaklaştıklarını, kaygılarının azaldığını ve normal yaşantılarına/rutin hayatlarına dönmelerini kolaylaştırdığını belirtmişlerdir. Psikolojik kategorisinde ise bazı öğretmenler okulların açılmasının deprem korkularını tetiklediği, sınıfta deprem olma ihtimaline karşı tedirgin oldukları, eğitim sürecine odaklanamadıklarını ifade etmişlerdir.

Ö1: “Okulların açılması beni olumlu yönde etkiledi. Çünkü bir yerde sabit kalıp sadece depremi düşünmektense okula gidip farklı insanları izlemek ya da onları gözlemlemek ya da çocuklara katkı sağlayabilmek bana iyi geldi.”

Ö2: “Çocuklarla vakit geçirdim. Çünkü onların da bir korkuları var. Ben yine onlara destek oldum. Onlara destek olurken ben kendim korkumu da atlatmış oldum hani paniğimi atlatmış oldum. Öğretmen arkadaşlarımı gördüm. Onların bilgilerinden faydalandım.”

Tablo 5. Deprem Sonrası Okulların Açılmasının Öğretmen Bakış Açısıyla Etkisi

Tema	Kategori	Kodlar	Öğretmenler
Öğretmen	Mesleki	Faydalı olma	Ö1,Ö2,Ö3,Ö6,Ö7,Ö8,Ö10
		Öğretmenlerle fikir paylaşımı	Ö2,Ö3,Ö8,Ö10
	Sosyal	Deprem düşüncesinden uzaklaşma	Ö1,Ö2,Ö4,Ö5
		Kaygı azalması	Ö6,Ö8
		Rutin hayata dönme	Ö10
	Psikolojik	Deprem korkusu	Ö3,Ö7
		Tedirginlik	Ö4,Ö7
Odaklanamama		Ö9	
Çocuk	Duygu	Korku	Ö4,Ö5,Ö10
	Düşünce	Okulun yıkılması	Ö2
		Dini kavramlar	Ö1,Ö2,Ö6
	Davranış	Deprem hissi	Ö5,Ö8
		Evde kalamama	Ö7
Ebeveyn	Çocuğu okula gönderme	Kaygılı	Ö2,Ö3,Ö4,Ö5,Ö6,Ö7,Ö8,Ö9
		Kaygısız	Ö1,Ö10
	Çocuğundaki gözlemleri	Davranış problemleri	Ö1,Ö2,Ö4,Ö5,Ö9
		Duygu değişiklikleri	Ö6,Ö7,Ö9,Ö10

Çalışma grubundaki okul öncesi öğretmenlerinin deprem sonrası okulların açılmasının öğretmen bakış açısıyla etkisindeki ikinci tema çocuklardır. Bu tema altında çocukların duygularına yönelik okulların açılmasıyla birlikte sınıfta depremden dolayı korktuklarını belirtmişlerdir. Çocukların düşünce kategorisinde; okulun yıkılacağını düşündükleri ve sınıf içinde Allah bizi cezalandırdı, kıyamet kopacak gibi dini kavramlarla düşüncelerini ifade ettikleri bulgusuna rastlanmışır. Davranış kategorisinde ise çocukların sınıf içerisinde bazen deprem olduğunu hissettikleri ve tekrar deprem olmasından korktukları için ailesiyle birlikte evde kalmak istemedikleri konusunda direttiklerini öğretmenler ifade etmişlerdir.

Ö1: “Çocuklar genellikle aileleri tarafından söylenen cümleleri kullandılar. Allah bize ceza verdi, kıyamet koptu, öleceğiz gibi ifadeler kullanıyorlar. Bu soruları sorduklarında onların anlayabileceği düzeyde cevaplar vermeye çalıştım ve depremin doğal afet olduğunu, önlemlerimizi alırsak bir şey olmayacağını anlattım.”

Ö6: “Hatta bazı çocuklarımda hâlâ arabada kalan var ev hasarsız olsa da eve girmeye korkan var. O yüzden çocuğu

okula pek göndermiyorlar. Genel olarak bir korku devam ediyor bazılarında.”

Ö9: “Öğretmenim deprem olacak mı? Sürekli deprem mi olacak? Diye soruyorlardı. Ben de şöyle bir cevap verdim. Çocuklar hiç deprem olmayacak veya olacak demek doğru olmaz. Çünkü zaten bunu hiçbirimiz bilmiyoruz. Çocukları anladığımı ve sorularını basit bir şekilde cevaplamak için sadece şu şekilde söyledim. Bizim okulumuz çok güvenli. Biz deprem anında ne yapacağımızı tatbikat yaparak öğrendik. Çocuklar ne yapılması gerektiğini zaten önceki dönemden biliyorlardı.”

Çalışma grubundaki okul öncesi öğretmenlerinin deprem sonrası okulların açılmasının öğretmen bakış açısıyla etkisindeki üçüncü tema ebeveynlerdir. Bu tema altında öğretmenler; çocuğu okula göndermeye yönelik okul saatlerinde deprem olma ihtimalinden dolayı kaygı yaşayan ebeveynler ve hiç kaygılanmadan çocuklarını okula gönderen ebeveynlerin olduğunu ifade etmişlerdir. Ebeveynler çocuklarında gözlemledikleri bazı davranış değişikliklerini öğretmenler ile paylaşmışlardır. Öğretmenlerin ebeveynlerden aldıkları bilgilere göre

ebeveynler, çocuklarının depremden sonra vurma, küfür etme, bağırma, anneden ayrılamama gibi davranış problemlerinin oluştuğu ve sık sık korkmalarından dolayı duygu değişikliği yaşadıklarını ifade etmişlerdir.

Ö1: “Depremden sonra birkaç velim öğrencilerim hakkında şey dedi. Çocukta aşırı derecede vurma eylemi ve küfür etme eylemi başladı dedi. Depremden sonra bunu annesine yapıyormuş. Diğer bir velim şey dedi. Aşırı derecede bana bağırıyor. Ben yemek yer misin? Diye sorduğumda bile bağırıyor. Aileler çok korktuğunu söylediler.”

Ö4: “Velilerimin bazıları korktukları için depremden çocuklarını okula göndermek istemedi, ben de onları cesaretlendirdim işte hayatımıza devam etmeliyiz. Rutinlerimize dönmeliyiz. Olumlu olumlu cümleler kurarak hani onları cesaretlendirdim.”

Ö9: “Depremden hemen sonra telefonla özellikle görüştüğümde çocuğun çok ağladığını söyleyen velilerim vardı. Hani tekrar olacak mı diye çocuk sürekli tedirginmiş.

Okula gelmeye yönelik direnç gösteren çocuklar vardı. Onlar hakkında bilgi verdiler.”

Çalışmada okul öncesi öğretmenlerinin depremin çocuklar üzerindeki etkisine yönelik gözlemlerine ilişkin temalar yer almaktadır. Öğretmenlerin depremin çocuklar üzerindeki etkisine yönelik temalar, kategoriler ve kodlar Tablo 6’da sunulmuştur.

Tablo 6’da okul öncesi öğretmenlerinin depremin çocuklar üzerindeki etkisine yönelik gözlemleri iki tema altında toplanmıştır. Birinci tema depremden sonra sınıfta çocukların yaşantıları temasıdır. Bu tema altındaki duygusal problem durumları kategorisinde; çocukların sınıftayken tedirgin oldukları, deprem olmasından korktukları ve ölüm korkusu yaşadıklarını ifade etmişlerdir. Düşünce kategorisinde çocukların kendi aralarında deprem kavramlarından (enkaz, kolon, kiris, çatlak gibi) bahsettikleri, depremi yansıtan resimler yaptıkları, depremin olduğunu hissettikleri ve evlerin yıkılacağını düşündüklerini belirtmişlerdir. Davranış kategorisinde

Tablo 6. Okul Öncesi Öğretmenlerinin Depremin Sınıfı Uygulamalara Yansımalarına Yönelik Düşünceleri Çocuklara Etkisine Yönelik Gözlemleri

Kategori	Kategori	Kodlar	Öğretmenler
Yaşantılar	Duygusal	Tedirginlik	Ö2,Ö4,Ö6,Ö10
		Korku	Ö4,Ö9,Ö10
	Düşünce	Deprem kavramları	Ö5,Ö6,Ö8,Ö9
		Deprem resimleri	Ö9
		Deprem olma hissi	Ö1,Ö6,10
		Evlerinin yıkılması	Ö4
		Saldırganlık	Ö1
	Davranışsal	Bağırma	Ö1
		Okula gelmek istememe	Ö4
		Ağlama	Ö4,Ö9
Deprem oyunları		Ö4,Ö5,Ö6,Ö7,Ö8,Ö9	
Sarılma		Ö8	
Müdahaleler		Paydaşlar ile işbirliği	Rehber öğretmen
	Veli		Ö3
	Çocuklara yönelik müdahale	Açıklama yapma	Ö2,Ö3,Ö4,Ö8
		Duygularını ifade ettirme	Ö3,Ö8
		Görmezden gelme	Ö5,Ö6,Ö7,Ö10
		Odağını değiştirme	Ö9

ise çocukların saldırgan davranışlarının arttığı, bağırma, ağlama davranışlarının ortaya çıktığını, deprem olmasından dolayı okula gelmek istemediklerini, öğretmene sarılma isteklerinin arttığı, serbest zamanda deprem içerikli, deprem anını yansıtan oyunlar oynadıklarını ifade etmişlerdir.

Ö6: “İlk geldiklerinde oyuncaklarla oynadıklarında biraz değişik geldi mesela bebeklerle oynarken kendilerince canlandırma yapıyorlardı işte. Sen depremi hissettin mi diyor bebeğe. Bebeği konuşturuyor işte biz şuraya kaçtık falan diye söylüyor. Sonra birbirleriyle de sürekli depremler ilgili konuşuyorlardı. Gün geçtikçe bu konular azaldı.”

Ö8: “Çok fazla yapı inşa oyunları oynanmaya başladı. Bir bina yapılıyor mesela bunu depreme dayanıklı yapmalıyız. Buna malzemesini iyi kullanmalıyız, işte salladılar masaları bak yıkılmıyor benim bina. Böyle oyunlar oynandı. Genelde böyle birbirlerine sarılmaya daha çok meyilli oldular. Daha sevgi dolulardı birbirlerine karşı.”

Çalışma grubundaki okul öncesi öğretmenlerinin depremin çocuklar üzerindeki etkisine yönelik gözlemlerinde problem durumlarına yönelik müdahale teması yer almaktadır. Bu tema altında paydaşlar ile işbirliği kategorisinde problem durumlarına çözüm üretmek için rehber öğretmen ve velilerle işbirliği yaptıklarını ifade etmişlerdir. Çocuklara müdahale kategorisinde ise öğretmenlerin çocuklarla doğrudan probleme yönelik çözüm müdahaleleri yer almaktadır. Öğretmenler çocuklara deprem hakkında açıklamalar yaptıklarını, çocukların yaşadıkları duyguları ifade etmelerini teşvik ettiklerini, çocukların problem davranışlarını görmezden gelerek veya odak noktalarını değiştirerek çözüm üretmeye çalıştıklarını belirtmişlerdir.

Ö1: “Problem davranışların okuldaki psikolojik danışman öğretmenimiz bu ilk ayda normal olduğunu söyledi, ilk daha sonraki haftalarda gözlemleyip hala bu olumsuzluk devam ediyorsa yardım alınabileceğini söylendi. Ben bu haftada gözlem yapıp ondan sonra hani hala bu sıkıntı devam ederse rehber öğretmenimizden yardım isteyeceğim.”

Ö5: “Açıkçası bu konuda çok fazla tepki göstermemeye çalışıyorum. Çünkü daha çok tepki gösterirsem müdahalede

bulunursam onları daha çok pekiştirecekmişim gibi geliyor. Kendi kendine sönmesini bekliyorum açıkçası ve maalesef ki bu kelimeleri (enkaz, yıkım, ölü) duydular. Sadece bu hafta üçüncü haftamız daha söndüğünü gözlüyorum ve daha da söneceğini düşünüyorum.”

Ö8: “Olabilirdi onların anlayacağı ölçüde olayın gerçekliğini kapatmadan anlamaya anlatmaya çalıştım. Yalnız olmadıklarını hissettirmeye çalıştım. Duygularını anlamaya çalıştım, gerektiğinde sarılmak istediklerinde sarılarak işte duygularımızı paylaşarak geçirdik.”

Çalışmada okul öncesi öğretmenlerinin deprem sonrası sınıf içi uygulamalarına ilişkin kategoriler yer almaktadır. Öğretmenlerin deprem sonrası sınıf içi uygulamalarına ilişkin temalar, kategoriler ve kodlar Tablo 7’de sunulmuştur.

Tablo 7’ye göre okul öncesi öğretmenlerinin deprem sonrası sınıf içi uygulamaları üç tema altında toplanmıştır. Eğitim-öğretim süreci temasında deprem sonrasında öğretmenler çocukların sürece daha kolay uyum sağlayabilmeleri için oyun zamanında geçirdikleri süreyi uzattıklarını, rehber öğretmen aracılığıyla psiko-sosyal destek programını uyguladıklarını, müzik, sanat, drama, oyun etkinliklerine yoğunlaştıklarını ifade etmişlerdir. Sınıf içi yeni alışkanlıklar temasında ise depremden önceki sürece göre daha çok esnek programı tercih ettikleri, esnek programda çocukların ilgi ve ihtiyaçları doğrultusunda günlük plan uyguladıklarını, bahçe etkinliklerine sık sık yer verdiklerini ifade etmişlerdir. Depreme yönelik uygulamalar temasında ise sınıfta çocuklarla birlikte deprem olma ihtimaline karşı güvenli alan belirledikleri, etkinlikler aracılığıyla depreme yönelik farkındalıklar oluşturmaya çalıştıkları, çök-kapan-tutun hamlesini uygulamalı olarak öğrettiklerini, deprem tatbikatı yaparak olası deprem anında ne yapılması gerektiğini uygulamalı olarak gösterdiklerini, hayat üçgeni kavramını açıklayarak nasıl olması gerektiğini anlattıklarını, deprem çantasında neler olması gerektiğini ve deprem çantası hazırladıklarını belirtmişlerdir.

Ö1: “İlk hafta serbest etkinlik olarak devam ettirdim. Çocukların hoşlarına giden etkinlikler mesela oyun hamuru mesela müzik etkinliği bunları yaptırdım. Sanat etkinliğine isterlerse yaptırdım.

Tablo 7. Okul Öncesi Öğretmenlerinin Deprem Sonrası Sınıf İçi Uygulamaları

Tema	Kodlar	Öğretmenler
Eğitim-Öğretim Süreci	Oyun zamanı	Ö1,Ö4,Ö6,Ö8
	Psiko-sosyal destek programı	Ö2,Ö3,Ö5
	Müzik	Ö1,Ö2
	Sanat	Ö1,Ö6,Ö10
	Drama	Ö1
	Oyun	Ö2,Ö3,Ö4,Ö6,Ö7,Ö8,Ö9,Ö10
Sınıf içi yeni alışkanlıklar	Esnek program	Ö1,Ö5,Ö9,Ö10
	Bahçe etkinlikleri	Ö2
	Çocukların ilgileri	Ö9,Ö10
Depreme Yönelik Uygulamalar	Güvenli alan	Ö1,Ö3,Ö4,Ö5,Ö7,Ö8
	Etkinliklerle farkındalıklar	Ö1,Ö10
	Çök-kapan-tutun	Ö1,Ö2,Ö3,Ö4,Ö8,Ö9
	Tatbikat	Ö4
	Hayat üçgeni	Ö6
	Deprem çantası	Ö6

Korku ve endişelerini anlattıkları için hani ben de ona göre analiz yaptım. Diğer haftalarda o analize göre etkinlikleri düzenledim. Dramadan çok faydalandım hocam drama etkinliğinden renkli çalışmalar kullandım.”

Ö2: “Açık alan bahçeyi kullanmaya başladım. Hani ilk dönem bahçeyi çok kullanmıyordum. Depremden dolayı ya tekrarlanırsa diye çocuklar açısından da iyi olacağı için yani bahçeyi şu anda ağırlıklı kullanıyorum.”

Ö5: “Öncelikle Milli Eğitim Bakanlığı’nın vermiş olduğu psikososyal destek için hazırlanan etkinlikler vardı. Hala da uyguluyorum bu programı. Zaten bir aylık bir program içeriyor. Depremle alakalı olarak özellikle ilk hafta soru sordukları zaman bu hislerinin normal olduğuna dair konuşmuştum. Hepimizin aynı şekilde korktuğunu ama şu an bunların geçtiğini güvende hissetmesi gerektiğine yönelik konuşmalar yapmıştım.”

Ö6: “Hayat üçgeni nasıl oluşturulur? Tekrar gösterdim. Yanlarında su bulundurmalarını evde de sürekli bir deprem çantalarını hazırlamaları gerektiğini söyledim.”

TARTIŞMA

Bu çalışma, okul öncesi öğretmenlerinin deprem kaygı

düzeylerini ortaya koyarak yüksek düzeyde kaygılı öğretmenlerin deprem sonrası yaşantılarını, deprem sonrası eğitim sürecini ve depremin okul öncesi dönemdeki çocuklar üzerindeki etkisini belirlemek amacı ile yapılmıştır. Bu amaçla nicel ve nitel araştırma yöntemleri kullanılmıştır. Elde edilen nicel bulgular incelendiğinde okul öncesi öğretmenlerinin deprem ile ilgili yüksek kaygı düzeyine sahip olduğu görülmüştür ($X=122.74$). Öğretmenlerin kaygı düzeylerinin yüksek olmasının günlük yaşantılarıyla birlikte eğitim-öğretim sürecini de etkileyebileceği düşünülerek öğretmenler ile görüşmeler yapılmıştır.

Görüşme yöntemi kullanılarak toplanan nitel verilerde ise okul öncesi öğretmenlerinin depremden sonraki yaşantılarında korku, endişe duyguları yaşadıkları, ölüm ve deprem hissi düşüncelerinin olduğu, şok etkisi ve günlük hayatlarında depreme kapalı alanda yakalanmamak için hızlı hareket ettikleri görülmektedir. Depremin etkisinin sürmesi ve artçı depremlerin olmasının öğretmenlerin kaygılarını artırdığı, günlük yaşamlarını olumsuz yönde etkilediği sonucuna ulaşılmıştır. Okul öncesi öğretmenlerinin depremden sonra sosyal yönden ailelerinden ayrılamadıkları ve asosyal oldukları,

davranışsal açıdan deprem çantası ve deprem olması ihtimaline karşı hava durumuna uygun kıyafetler giymeyi tercih ettikleri ve psikolojik açıdan sallanma hissi gibi yeni alışkanlıklarının olduğu görülmüştür. Depremden sonra yakınlarını kaybetme korkularından dolayı ailelerinden ayrılmadıkları ve depremin yeniden olması ihtimaline karşı hazırlıklı oldukları, daha bilinçli davranışlarda buldukları söylenebilir. Öztürk (2013) tarafından sınıf öğretmeni adaylarıyla yapılan çalışmada katılımcıların korku yaşamaları ve aile fertlerinin hayatlarını yitirme endişelerinin de bulunduğu sonucuna ulaşmıştır. Deprem ve afet sonrası öğretmenlerin psikolojik durumu oldukça önemlidir. Öğretmenler, afet sonrası duygusal zorluklar yaşayabilir ve psikolojik tepkiler verebilirler. Bazı yaygın psikolojik tepkilere stres ve kaygı, tükenmişlik, üzüntü, izole hissetme örnek verilebilir (Genç vd., 2023; O'Toole ve Friesen, 2016)

Deprem nedeniyle okullara ara verildikten sonra yeniden okulların açılması öğretmenler üzerinde mesleki açıdan çocuklara kendilerini faydalı hissetmeleri ve sosyal yönden ise deprem düşüncesinden uzaklaştıkları için olumlu etkilemiştir. Okul öncesi öğretmenlerinin okulların açılmasıyla birlikte okulda geçirilen zaman ile depremi düşünmekten uzaklaşmaları deprem kaygılarının azalmasına ve deprem kaygısı yaşayan çocuklara destek olmaya çalışmalarının mesleki yönden kendilerini verimli hissetmelerine neden olduğu söylenebilir. O'Toole ve Friesen (2016)'de olumlu etki olarak ifade ettiği kavramda; öğretmenlerin afet sonrası öğrencilere ve topluma yardımcı olmanın olumlu hissettirdiğini belirtmiştir. Genç ve arkadaşları (2023) tarafından yapılan çalışmada 6 Şubat Kahramanmaraş depreminden sonra öğretmenlerin iş doyum düzeyleri kadın öğretmenlerin lehine anlamlı düzeyde daha yüksektir. Araştırmada görüşme yapılan çalışma grubundaki okul öncesi öğretmenlerinin kadınlardan oluşması iş doyumlarının yüksek olmasında etkili olabilir.

Depremi çocuklar üzerindeki olumsuz etkileri okullar açıldıktan sonra öğretmenleri tarafından gözlenmiştir. Çocukların depremden dolayı kaygılarının, korkularının olduğu ve depremin olmasının nedenini dini açıdan cezalandırılmaları olarak gördükleri saptanmıştır. Akman ve Yıldırım (2022) tarafından çocuklarla yapılan çalışmada

en bilinen afet deprem olmakla birlikte çocukların, afetlerin nasıl oluştuklarını ve oluştuğunda ne yapmaları gerektiğini yeterince bilmedikleri ortaya çıkmıştır. Çocukların kaygılarının yetişkinlerle benzer olduğu ve yetişkinlerin kendi arasında konuştukları durumları çocukların taklit ederek ifade ettikleri düşünülmektedir. Buradan hareketle yetişkinlerin çocuklarına olayları açıklama biçimlerinin ve günlük hayattaki konuşmalarının çocuklar üzerindeki etkisinin büyük olduğu söylenebilir. Yapılan araştırmalarda deprem sonrasında çocukların kolay irkilme, yoğun korku, çaresizlik gibi duyguların yoğun yaşandığı ve özellikle küçük yaşta çocuklarda kaygının görüldüğü sonucuna ulaşılmıştır (Feo vd., 2014; Tian vd., 2014) Ebeveynlerin çocuklarını depremden sonra okula gönderme konusunda kaygılı oldukları ve depremden sonra çocuklarının davranış problemleri göstermeye başladıkları görülmüştür. Depremi çocuklar üzerindeki olumsuz etkisinin davranışlarına da yansıdığı söylenebilir. Aydoğdu ve Fofana (2023)'da afetlerden etkilenen çocukların genellikle travma sonrası stres ile birlikte depresyon, kaygı, saldırganlık gösterebileceğini belirtmişlerdir.

Çocukların sınıf içerisinde depremi yansıtan konuşmalarının olduğu, oyunlarında depremi yansıttıkları ve süreçte çoğunlukla odak noktasının deprem olduğu görülmüştür. Çocukların depremlerle ilgili kavramları kullanması ve kaygılarının olmasında yaşanan büyük depremin etkisiyle birlikte yetişkinlerin konuşmalarına ve olumsuz düşüncelerine maruz kaldıkları söylenebilir. Erkan'a (2010) göre çocuğun çevresinde yer alan ebeveynleri, öğretmenleri gibi yetişkinlerin sahip oldukları yargılar, inançlar ve tutumlar çocukların davranışlarını olumlu veya olumsuz etkileyebilmektedir. Proctor ve arkadaşları (2007) yaptığı çalışmada çocukların ebeveynlerinin olaylar karşısında gösterdikleri tepkilerden etkilendiğini vurgulamıştır. Dolayısıyla yetişkinlerin tutumları çocukları etkilemekte ve çocukların yaşamlarına doğrudan yansımaktadır. Ayrıca depremi yaşayan bu çocuklar sadece kendi ebeveynlerinin davranışları ile değil aynı zamanda artçı sarsıntılar sürerken hem kurtarma çalışmalarına şahit olmuş hem de toplanma alanlarında ve çadırlarda farklı kişilerle, onların duruma verdikleri tepkileriyle de karşılaşmışlardır. Günlük rutinleri değişmiş, evlerine girememiş, eşyalarına ve oyuncaklarına

ulaşamamışlardır. Havanın soğuk olduğu deprem sürecinde hem barınma hem de gıda sıkıntısı yaşamışlardır. Somut işlemler döneminde olan okul öncesi dönem çocuklarının yaşanan bu süreci anlamlandırmada güçlük çekmelerinin normal olduğu ve oyunlarına yansıtarak durumu anlamaya çalıştıkları söylenebilir. Piaget'e göre oyun içerisinde sergilenen davranışlar çocuğun gelişimsel göstergesidir. Çocuk yaşantılarını oyun yoluyla dışa vurur ve aktarır (Piaget, 1951). Öğretmenler depremden sonra çocuklarla yaşadıkları problem durumlarıyla mücadele etmek için ebeveynler ve rehber öğretmenlerle işbirliği içerisinde çocukların problem durumlarına çözüm yolları bulmaya çalışmışlardır. Özel ve Ersoy (2023) deprem sonrası uyum sürecinde ebeveynlerin katkılarının önemli olduğunu ve çocukların anne babanın, yakın arkadaşlarının ve öğretmenlerinin desteklerine ihtiyaç duydukları sonucuna ulaşmışlardır.

Okul öncesi öğretmenlerinin depremden sonra okulların açılmasıyla birlikte eğitim sürecinde daha çok oyun etkinliklerine yer verdikleri görülmüştür. Çocukların duygularını ve düşüncelerini oyun yoluyla yansıttıkları sonucuna ulaşılmıştır. Sönmez (2023) yaptığı çalışmada çocukların depreme verdikleri tepkilerin gelişim dönemlerine göre farklılaşabileceği ve özellikle okul öncesi dönemdeki çocuklarda uyum sorunları görülmekle birlikte depremi yansıtan oyunların oynandığını belirtmiştir. Yapılan araştırmalarda benzer olarak deprem yaşayan küçük çocukların oyunlarında deprem anını canlandırmaya yönelik oyunlar oynadıkları görülmüştür (Darga 2023; Saylor vd., 1992). Öğretmenlerin depremden sonra çocukların ilgi ve ihtiyaçları doğrultusunda programa göre esnek plan yaptıkları sonucuna ulaşılmıştır. Çocuklarla depreme yönelik etkinlikler yapmaya daha sık yer vererek hayat üçgeni, çök-kapan-tutun, deprem çantası ve deprem anında neler yapılacağıyla ilgili etkinlikler yapmışlardır. Bu doğrultuda kriz yönelimli etkinlikler yapıldığı sonucuna ulaşılmıştır. Erken çocukluk dönemindeki çocuklara verilen deprem eğitimlerinin depreme baş etmede uzun vadeli sonuçlarında etkili olabileceği ortaya konmuştur (Aydoğdu ve Fofana, 2023; Seiden vd., 2021). Okul öncesi dönem çocuklarına yönelik sınıf ortamında yapılacak çeşitli etkinliklerle depremler ile ilgili bilgilendirme çalışmaları çocukların yaparak ve yaşayarak öğrenmelerini

sağlamaktadır (Fetihi ve Gülay, 2011).

SONUÇ

Depremi yaşayan okul öncesi öğretmenleri ve çocuklar psikolojik açıdan olumsuz etkilenmişlerdir. Artçı depremlerin devam etmesiyle birlikte stres ve kaygı durumları devam etmektedir. Yaşanan stres ve kaygı durumları çocukların oyunlarına, yaşamlarına yansımaktadır. Bu sürecin sağlıklı bir şekilde öğretmenler ve ebeveynlerin aracılığıyla atlatılması çocukların ilerleyen yaşlardaki tutumlarını ve psikolojik sağlamlıklarının korumalarına yardımcı olacaktır. Okulların açılmasının başlarda öğretmenlerde, çocuklarda ve ebeveynlerde stres ve kaygı durumları yarattığı fakat zamanla yeni duruma alışmaları, günlük yaşam alışkanlıklarını sağlıklı bir şekilde sürdürebilmelerinde ve yaşadıkları stres ve kaygının azalmasında olumlu etkilerinin olduğu belirlenmiştir.

Çalışma sonuçlarına göre okul öncesi öğretmenlerinin kaygıları yüksek düzeyde çıkmış olup depremin etkilerini hala günlük hayatta yaşadıkları görülmektedir. Bu doğrultuda öğretmenlerin süreci daha sağlıklı yönetebilmeleri için afet eğitimi ve psikolojik destek verilebilir. Deprem sonrası okulların açılmasıyla birlikte çocukların da depremin etkilerini sağlıklı bir şekilde atlatabilmeleri için öğretmenlere eğitim sürecinde neler yapılabileceğine ilişkin eğitimler verilebilir. Okul öncesinde çocukların okuma yazma bilmediği, oyun oynayarak, sürece aktif katılım sağlayarak kalıcı öğrenmeler gerçekleştirmektedir. Dolayısıyla öğretmenlerin çocuklara afet eğitimi deneylerle veya oyunlaştırarak öğretmesinin daha etkili olacağı; çocukların afet esnasında ne yapması gerektiğini daha iyi kavrayacağı düşünülmektedir. Ebeveynlerin kriz anında çocuklarına yaptığı açıklamaların yeterli ve net olmadığı görülmüştür. Bu doğrultuda çocuklarla kriz anında yapılacaklar ve iletişim biçimlerine ilişkin ebeveyn eğitimleri düzenlenebilir. Ayrıca ülkemiz bir deprem kuşağındadır ve ilerleyen yıllarda benzer afetlerle karşılaşılması ihtimali bulunmaktadır. Bu nedenle bu konuda eğitimlerin çocuklardan yetişkinlere tüm bireylere verilmesi yararlı olacaktır. Bu çalışma depreme maruz kalan okul öncesi öğretmenleri ve okul öncesi dönemdeki çocukların yaşantı ve deneyimlerini ortaya çıkarmak için okul öncesi

öğretmenleri ile yürütülmüştür. Okul öncesi çocuklarla ilgili bilgi toplama konusunda öğretmenler ile çalışılmıştır. Deprem sonrası okulların açılması başlangıçta stres ve kaygı nedeni olsa da yeniden hayata dönüşü kolaylaştırdığı görülmüştür. Buradan hareketle yaşanabilecek bu tür afetlerden sonra koşulların hızla gözden geçirilip iyileştirilerek normal hayata dönüşün hızlandırılması yararlı olacaktır. Bu doğrultuda okullarda afete yönelik güvenlik önlemleri alınmalı, depremden etkilenen okulların koşulları incelenerek gerekli güçlendirmeler yapılmalı, sınıflardaki eşyalar sabitlenerek, acil durumda tahliye planı doğrultusunda çocuklara nasıl davranmaları gerektiğine yönelik çalışmalar yapılmalıdır. Bu çalışma deprem sonrası okulların açıldığı ilk aydaki süreci kapsamaktadır. Çalışma kapsamı ve zaman aralığı genişletilerek öğretmenlerin ve çocukların ilerleyen dönemlerde depremin etkilerinin incelenmesi bu alana katkı sağlayacaktır.

KAYNAKLAR

- Afad (2023). www.afad.gov.tr
- Akman, A. ve Yıldırım, S. (2022). Okul öncesi öğrencilerinde afet yönetimine dair bir gözlem: Iğdır’da bir ilkokul örneği. *Anasay (21)*, 341-355. <https://doi.org/10.33404/anasay.1156639>
- Aral, N. (2023). Deprem’in çocuklara etkileri. *Çocuk ve Gelişim Dergisi*, 6(11), 93-105. <https://doi.org/10.36731/cg.1299175>
- Arslan, M. (2023). Okul müdürlerinin 6 şubat Kahramanmaraş depremi sonrası okullarda karşılaştıkları sorunlar ve bu sorunlara ilişkin çözüm önerileri. *International Journal of Social and Humanities Sciences Research (JSHSR)*, 10(97), 1550–1559.
- Aydoğdu, F., & Fofana, A. (2023). Deprem’in küçük çocuklar üzerindeki etkileri ve müdahale programları. *In International Conference on Trends in Advanced Research*, 1, 20-25.
- Bal, F. ve Akgül, Ö. (2023). Deprem kaygısı ölçeği geliştirme çalışması. *Journal of Academic Social Science*, 139, 77-96.
- Budak, D. ve Kandil, N. (2023). Üniversite öğrencilerinin deprem bilgi düzeyleri ve sürdürülebilir deprem farkındalık düzeylerinin araştırılması: spor bilimleri örneği. *Sportive*, 6(2), 29-40. <https://doi.org/10.53025/sportive.1322709>.
- Creswell, J. W. (2009). *Research design: Qualitative, quantitative, and mixed methods approaches. (Third Edit.)*. California: Sage Pub.
- Creswell, J.W. & Plano Clark, V.L. (2011). *Designing and conducting mixed methods research*. Sage Pub.
- Darga, H. (2023). 6 Şubat Kahramanmaraş depremlerinde çocukların yaşadıkları ve ebeveynlerinde tanık olduğu duygu durumları. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, (68), 213-248.
- Erkan, S. (2010). Deprem yaşayan ve yaşamayan okul öncesi çocukların davranışsal/duygusal sorunlarının karşılaştırmalı olarak incelenmesi. *Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 28(28), 55-66.
- Feo P., Di Gioia S., Carloni E., Vitiello B., Tozzi AE., & Vicari S. (2014). Prevalence of psychiatric symptoms in children and adolescents one year after the 2009 L’Aquila earthquake. *BMC Psychiatry*, 14, 1-12.
- Fetih L. ve Gülay, H. (2011). Deprem bilinci artırma programı’nın (Debap) 6 yaş çocukları üzerindeki etkisi. *International Online Journal of Educational Sciences*, 2(1), 1-17.
- Genç, R., Ünal, İ., Yıldırım, O. Z., Peker, Z., Yardımcı, G. M. ve Oyunlu, İ. (2023). 6 Şubat depreminin ardından deprem bölgesinde görev yapan öğretmenlerin iş doyum düzeylerinin çeşitli değişkenler açısından incelenmesi. *Premium E-Journal of Social Science (PEJOSS)*, 7(33), 768–779.
- Giannakaki, M. S. (2005). Using mixed-methods to examine teachers’ attitudes to educational change: the case of the skills for life strategy for improving adult literacy and numeracy skills in England. *Educational Research and Evaluation*, 11(4), 323-348.
- Gürbüz, F. ve Koyuncu, N. E. (2023). Çocuklar ve deprem. *In International Conference on Scientific and Academic Research*, 1, 379-383.
- Karabulut, D. ve Bekler, T. (2019). Doğal afetlerin çocuklar ve ergenler üzerindeki etkileri. *Doğal Afetler ve Çevre Dergisi*, 5(2), 368-376.
- Merriam, S. B., & Tisdell, E. J. (2016). *Qualitative research: A guide to design and implementation (4th ed.)*. San Francisco, CA: Jossey.

- O'Toole, V. M., & Friesen, M. D. (2016). Teachers as first responders in tragedy: The role of emotion in teacher adjustment eighteen months post-earthquake. *Teaching and Teacher Education*, 59, 57-67.
- Özel, Ö. ve Ersoy, B. (2023). Depremden etkilenen okul öncesi dönem çocuklarının okula uyum sürecine ilişkin öğretmen görüşlerinin incelenmesi. *Ekev Akademi Dergisi*, (Özel Sayı), 465-481.
- Öztürk, M. K. (2013). Sınıf öğretmeni adaylarının deprem deneyimleri üzerine bir araştırma. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 28(1), 308-319.
- Patton, M. Q. (2014). *Nitel araştırma ve değerlendirme yöntemleri*. (M. Bütün & S. B. Demir, Çev. Ed.). Pegem Akademi.
- Piaget, Jean. 1951. *Play, dream and imitation in childhood*. Routledge.
- Proctor, L. J., Fauchier A., Oliver PH., Ramos MC., Rios MA., & Margolin G. (2007). Family context and young children's responses to earthquake. *J. Child Psychol Psychiatry*, 48(9), 941-9.
- Saylor, C.F., Swenson, C.C. & Powell, P. (1992). Hurricane hugo blows down the broccoli: Preschoolers' post-disaster play and adjustment. *Child Psychiatry Hum Dev*. 22(3), 139-149.
- Seiden, J., Kunz, V., Dang, S., Sharma, M., & Gyawali, S. (2021). *Effects of two early childhood interventions on the developmental outcomes of children in postearthquake Nepal*.
- Sönmez, M. B. (2022). Deprem psikolojik etkileri, psikolojik destek ve korkuyla baş etme. *TOTBİD Dergisi*, 21(3), 337-343.
- Solmaz, G. ve Özel, A. (2012). Türkiye'de deprem tekrarlanma zamanının tahmini ve neotektonik bölgelere göre depremselliğin markov zinciri ile incelenmesi. *Cankaya University Journal of Science and Engineering*, 9(2), 20-27.
- Tian Y., Wong TKS., Li J., & Jiang X. (2014) Posttraumatic stress disorder and its risk factors among adolescent survivors three years after an 8.0 magnitude earthquake in China. *BMC Public Health*, 14(1).
- Utkucu, M., Durmuş, H., Uzunca, F. & Nalbant, S. (2023). *6 Şubat 2023 Gaziantep (Mw=7.7) ve Elbistan (Mw=7.5) depremleri üzerine bir değerlendirme*. Sakarya: Sakarya Üniversitesi.
- Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (2011). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri (8. baskı)*. Ankara: Seçkin.
- Yıldız, M. (2000). *İlköğretim okullarındaki öğretmenlerin deprem öncesinde ve deprem sonrası öğrenme ve öğretme başarıları ile deprem sonrası oluşabilecek değişiklikler* (Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi). Marmara Üniversitesi.

Yazar Katkı Oranı

Araştırma kapsamında, birinci yazarın araştırmaya katkı oranı %60; ikinci yazarın araştırmaya katkı oranı %40'tır.

**ÇKKV YÖNTEMLERİYLE MAKROEKONOMİK
PERFORMANS ÖLÇÜMÜ: 2021-2022 DÖNEMİ
D8 ÜLKELERİ ÖRNEĞİ**

MACROECONOMIC PERFORMANCE
MEASUREMENT WITH ÇKKV METHODS: THE
CASE OF D8 COUNTRIES IN 2021-2022

Cengiz HOKKA ¹, Selahattin BEKTAŞ ²

23

ÇKKV YÖNTEMLERİYLE MAKROEKONOMİK PERFORMANS ÖLÇÜMÜ: 2021-2022 DÖNEMİ D8 ÜLKELERİ ÖRNEĞİ

MACROECONOMIC PERFORMANCE MEASUREMENT WITH ÇKKV METHODS: THE CASE OF D8 COUNTRIES IN 2021-2022

Cengiz HOKKA ¹, Selahattin BEKTAŞ ²

Anahtar Kelimeler:

Entropi,
Aras,
D8 Ülkeleri,
Makroekonomik
Performans,
Performans Analizi

Keywords:

Entropy,
Aras,
D8 Countries,
Macroeconomic
Performance,
Performance Analysis.

¹Arş. Gör. Dr., Sivas Cumhuriyet
Üniversitesi, Zara Veyssel Dursun
UBYO, cengiz.hokka@gmail.com,
ORCID: 0009-0005-0035-951X

²Dr. Öğr. Üyesi, KTO Karatay
Üniversitesi, İktisadi, İdari ve Sosyal
Bilimler Fakültesi, selahattin.
bektas@karatay.edu.tr, ORCID:
0000-0001-6285-8318

Alıntılanmak için/Cite as: Hokka
C. ve Bektaş S.. (2024). Çkkv
yöntemleriyle makroekonomik
performans ölçümü: 2021-2022
dönemi D8 ülkeleri örneği,
Çukurova Üniversitesi Sosyal
Bilimler Enstitüsü Dergisi 397-420.

ÖZ

Bu çalışmanın amacı, D8 Grubu (Bangladeş, Endonezya, İran, Malezya, Mısır, Nijerya, Pakistan Türkiye) ülkelerinin 2021-2022 dönemi için makroekonomik performanslarını değerlendirmektir. Bu amaç doğrultusunda beş adet makroekonomik performans kriteri belirlenmiştir. Bu kriterler güncel literatüre paralel olarak seçilmiştir. Söz konusu kriterler GSYİH, İşsizlik, Enflasyon, Sefalet Endeksi ve Kişi Başına Düşen GSYİH olarak belirlenmiştir. Çalışmada performans analizi için kriter ağırlıklandırma objektif ağırlıklandırma grubunda olan Entropi yöntemi kullanılmıştır. Performans sıralama yönteminde ise Aras yöntemi kullanılmıştır. Çalışmada yapılan analiz sonuçlarına bakıldığında, Entropi yönteminin sonuçlarına göre incelenen dönemde (2021-2022) en önemli ağırlığa sahip ilk üç kriter sırasıyla Enflasyon, Sefalet Endeksi ve Kişi Başına Düşen GSYİH olarak tespit edilmiştir. Performans sıralaması sonuçlarına bakıldığında ise Aras yöntemi sonuçlarına göre incelenen dönem için (2021-2022) en iyi makroekonomik performansı sağlayan ilk üç ülkenin sırasıyla Malezya Bangladeş ve Endonezya olduğu saptanmıştır.

ABSTRACT

The aim of this study is to assess the macroeconomic performance of the D8 Group (Bangladesh, Indonesia, Iran, Malaysia, Egypt, Nigeria, Pakistan, Turkey) countries for the period 2021-2022. For this purpose, five macroeconomic performance criteria were identified. These criteria are chosen in line with the current literature. These criteria are GDP, Unemployment, Inflation, Misery Index and GDP per capita. In the study, the Entropy method, which is in the objective weighting group, is used in criterion weighting for performance analysis. Aras method is used as the performance ranking method. Looking at the results obtained from the analysis, according to the results of the Entropy method, the first three criteria with the most important weight in the analyzed period (2021-2022) are determined as Inflation, Misery Index and GDP Per Capita, respectively. According to the results of the Aras method, the top three countries with the best macroeconomic performance for the period analyzed (2021-2022) are Malaysia, Bangladesh and Indonesia, respectively.

GİRİŞ

Performans kavramı, bir birey, örgüt veya grup tarafından yapılan iş, eylem veya faaliyetlerin sonuçlarına ilişkin başlangıçta arzu edilen hedeflere ne derece ulaşılabildiğinin ve nelerin sağlanabildiğinin nicel veya nitel ifadesidir (Bayyurt, 2011, s. 578). Performans ölçümü ise önceden belirlenmiş olan amaçlara ne ölçüde ulaşılabildiğini tespit etmek amacıyla gerçekleştirilen faaliyetlerin sonuçlarının değerlendirilebilmesine imkân tanıyan dinamik bir süreçtir. Bu süreç, ulaşılması arzulanan amaçları en doğru şekilde yansıtacak performans göstergelerinin ve hedeflerin belirlenmesini gerektirir. (Riratanaphong ve van der Woordt, 2015, s. 775). Performans ölçümleri vasıtasıyla, önceden belirlenen amaçlara ne düzeyde ulaşıldığı, gerçekleştirilen faaliyetlerde etkinlik, verimlilik, ekonomiklik ve kârlılığın sağlanıp sağlanmadığı ortaya konabilmektedir (Sevgin ve Kundakçı, 2017, s. 88).

Ülkeler açısından ele alındığında performans, mali, beşeri ve fiziki sermayenin belirlenen amaçlar doğrultusunda ne denli etkin ve verimli kullanıldığını belirleyen bir kavramdır. Ülkelerin performans ölçümü ise mevcut kaynakların kullanımında arzu edilen etkinlik, verimlilik, ekonomiklik ve kârlılık düzeyine ulaşıp ulaşılamadığını ölçmek, sorunları tespit etmek ve iyileştirme için gerekli önlemleri almak gibi süreçleri ihtiva eder. (Özden, 2012, s. 56). Bu tanımlamalardan anlaşılacağı üzere ülkelerin performansı, performansın farklı boyutlarıyla ele alınarak değerlendirilebilmektedir. Bununla birlikte, ülkelerin hem geçmiş ve mevcut performanslarının değerlendirilmesinde hem de diğer ülkeler arasındaki konumunun belirlenmesinde sıklıkla ekonomik performans analizinden yararlanılmaktadır (Ersoy, 2023, s. 472).

Ülkelerin ekonomik performanslarının analiz edilmesi, politika yapıcılar tarafından uygulanan politikaların etkinliğinin değerlendirilmesi ve sonraki dönemlerde uygulanacak politikalara yön vermesi bakımından büyük önem taşımaktadır. Ayrıca bu analizden elde edilen sonuçlar, hem ülke içindeki iktisadi karar birimlerinin tüketimlerini, yatırım davranışlarını ve beklentilerini şekillendirmekte hem de uluslararası bireysel ve kurumsal yatırımcıların yatırım tercihlerini etkilemektedir (Belke, 2020, s. 121). Bu bağlamda makro

veriler, yerel yatırımcıların ülke ekonomisinin içinde bulunduğu durumu daha iyi algılayabilmelerine, yabancı yatırımcıların ise ilgili ülke hakkında kaynakların etkin kullanılıp kullanılmadığından, çeşitli yatırım fırsatlarının değerlendirilmesine kadar ihtiyaç duydukları birçok bilgiyi edinebilmelerine yardımcı olmaktadır (Demireli ve Özdemir, 2013, s. 303). Özetle, ülkelerin makroekonomik performanslarının analiz edilmesi, refah ve küresel rekabet düzeyinin belirlenmesi, iktisadi karar birimleri tarafından uzun vadeli planlama yapılabilmesi ve nihai olarak kaynakların daha etkin, ekonomik ve verimli kullanılması açısından yararlı olacaktır (Eyüboğlu, 2017, s. 332).

Ülke ekonomilerinde gerçekleşen olumlu ya da olumsuz değişimler çoğunlukla makroekonomik göstergeler yardımıyla izlenebilmektedir (Orhan, 2020, s. 116). Bununla birlikte, ülkelerin ekonomik performanslarının analiz edilmesinde genellikle ekonomik büyüme (GSYİH) verisi ön plana çıkmaktadır. Fakat tek başına bu veri, çoğu zaman bir ülkenin ekonomik performansını tam anlamıyla yansıtmayabilir (Apan ve Tiyek, 2023, s. 46). Gerçekçi bir değerlendirme yapabilmek için enflasyon, işsizlik, kişi başına düşen GSYİH, bütçe dengesi ve cari denge gibi temel makroekonomik göstergelerin bir arada değerlendirilmesi gerekmektedir. Bu doğrultuda, makroekonomik performansın birden fazla değişkenin bir arada kullanılarak daha bütüncül bir yaklaşımla değerlendirilmesi amacıyla çeşitli endeks temelli performans ölçütleri (Okun, 1970; OECD, 1987; Calmfors ve Driffill, 1988; Baro, 1999) geliştirilmiştir. Okun (1970) tarafından geliştirilen sefalet endeksi, enflasyon ve işsizlik oranlarından oluşan eşit ağırlıklı bir endekstir. Calmfors ve Driffill (1988), Okun endeksinde yer alan enflasyon verisi yerine cari işlemler dengesi/GSYH oranını kullanarak yeni bir endeks geliştirmişlerdir (Belke, 2020, s. 121). OECD (1987) geliştirmiş olduğu makroekonomik performans endeksi ile ülkelerin makroekonomik performansını ekonomik büyüme, işsizlik, enflasyon, cari açık/ GSYİH ve bütçe açığı/GSYİH oranlarından oluşan bir endeks ile değerlendirmiştir (Daşbaşı vd., 2019, s. 95). Barro (1990) ise Okun tarafından geliştirilen ve enflasyon ile işsizlik oranlarından oluşan sefalet endeksine büyüme ve uzun dönemli faiz oranını (10 yıllık tahvil faiz oranı)

ekleyerek revize etmiştir (Kasap, 2023, s. 148). Endeks temelli oluşturulan bu makroekonomik performans ölçüm yöntemlerinin en önemli eksikliği endeks içerisinde yer alan değişkenlerin eşit oranlarda ağırlıklandırılmasıdır (Belke, 2020, s. 121). Fakat makroekonomik değişkenlerin ekonomideki önem ağırlıkları ülkeler arasında farklılaştığı gibi tek bir ülke için yıllar itibariyle de farklılık gösterebilmektedir. Ülkelerin performans değerlendirmesinde kullanılan bir başka yöntem ise çok kriterli karar verme (ÇKKV) yöntemleridir. Çok kriterli karar verme tekniklerinin performans değerlendirilmesinde kullanılmasıyla, ekonomiler için değişkenlerin önem ağırlıkları belirlenmekte ve performans sıralamasının yapılmasına imkân sağlanmaktadır. Bununla birlikte ÇKKV yöntemleri, birbiriyle çelişen kriterler de dâhil olmak üzere tüm kriterleri hesaba katarak en iyi alternatifin seçilmesini sağlamaktadır. Bu nedenle ÇKKV yöntemleri kullanılarak yapılan değerlendirmenin, endeks temelli performans ölçüm yöntemleriyle yapılan değerlendirmelere göre daha elverişli olduğu düşünülmektedir (Yalman vd., 2023, s. 58-59)

Bu çalışmanın amacı, D8 grubu (Bangladeş, Endonezya, İran, Mısır, Malezya, Nijerya, Pakistan ve Türkiye) ülkelerinin 2021-2022 yıllarındaki makroekonomik performanslarını analiz etmektir. Çalışmanın analizinde çok kriterli karar verme (ÇKKV) yöntemlerinden yararlanılmıştır. Bu kapsamda, ele alınan kriterler ENTROPİ yöntemi ile ağırlıklandırılmış, ağırlıklandırılan kriterlere göre alternatiflerin performans sıralaması ise

ARAS yöntemi ile yapılmıştır. Literatür incelendiğinde ÇKKV yöntemleri kullanılarak birçok ülke ve/veya ülke grubunun (AB, BRICS, G7 vb.) makroekonomik performansının analiz edildiği yeterli sayıda çalışma mevcut olmasına karşın D8 ülke grubunun makroekonomik performansının analiz edildiği herhangi bir çalışmaya rastlanmamıştır. Dolayısıyla bu çalışma, analiz edilen ülke grubu açısından diğer çalışmalardan farklılaşmakta ve literatüre bu yönüyle zenginlik katmayı amaçlamaktadır.

LİTERATÜR TARAMASI

Literatür incelendiğinde makroekonomik performans analizini konu alan çalışmalarda sıklıkla ÇKKV tekniklerinden (TOPSIS, CRITIC, AHP, SD, WASPAS, ENTROPİ, ARAS, COPRAS, MAIRCA vb.) yararlanıldığı görülmektedir. Yine konuyla ilgili daha önce yapılmış çalışmalara bakıldığında, çalışmaların bir kısmında yalnızca tek bir ülkenin bir kısmında ise belirli bir ülke grubunun (G7, BRICS, AB) makroekonomik performansının ele alındığı görülmüştür. Bu çalışmada literatürde sıklıkla kullanılan ÇKKV yöntemlerinden olan Entropi ve Aras yöntemleri kullanılmıştır. Bununla birlikte ilgili literatürde, çalışma kapsamında ele alınan ülke grubunun (D8) makroekonomik performansını konu edinen bir çalışmaya rastlanmamıştır. Bu yönüyle çalışmanın diğer çalışmalardan farklılaştığı ve ilgili literatüre katkı sağlayacağı öngörülmektedir. Çeşitli ülke ve/veya ülke gruplarının makroekonomik performanslarını analiz eden çalışmalardan derlenen literatür özeti Tablo 1'de sunulmuştur.

Tablo 1. Literatürde Turizme Dayalı Büyüme Hipotezini İnceleyen Çalışmalar

Yazar(lar)	Amaç	Kriterler	Yöntem	Sonuç
Orhan, (2020)	AB ülkeleri ve AB'ye potansiyel aday ülkelerin 2018 yılı makroekonomik performanslarının karşılaştırılması	Büyüme oranı, Kişi Başı GSYİH, İstihdam Oranı, İhracat Oranı, İthalat Oranı	ARAS	ARAS yönteminden elde edilen sonuçlara göre, 35 ülke arasından en iyi makroekonomik performans gösteren ilk 5 ülke sırasıyla Lüksemburg, İrlanda, Malta, Norveç ve İsveç olmuştur. Türkiye ise 35 ülke arasından 26. sırada yer almıştır.
Öksüzkaya ve Yaşar, (2022)	AB ülkeleri ve Türkiye'nin 2016-2020 dönemindeki makroekonomik performansının karşılaştırılması	Kişi Başı GSYİH, Yatırım Oranı, İhracat Oranı, İthalat Oranı, İşsizlik Oranı, TÜFE	ARAS ve COPRAS	ARAS yönteminden elde edilen bulgulara göre, Türkiye'nin 2016–2020 yıllarını kapsayan beş yıllık dönemde yalnızca Letonya, Hırvatistan ve Yunanistan'dan daha iyi makroekonomik performans gösterdiği görülmüştür. COPRAS yöntemi sonuçlarından ise belirlenen kriterlere göre Türkiye'nin son sırada yer aldığı tespit edilmiştir.
Koşaroğlu, (2021)	E7 ülkelerinin 2010-2019 dönemindeki makroekonomik performanslarının karşılaştırılması.	Ekonomik Büyüme, Yatırım Oranı, İhracat, İthalat, Cari İşlemler Dengesinin GSYİH'ye Oranı, İşsizlik Oranı, Enflasyon Oranı	ENTROPİ ve ARAS	Entropi yöntemi sonuçlarına göre, cari işlemler açığının makroekonomik performans üzerinde en etkili kriter olduğu ifade edilmiştir. Aras yönteminden elde edilen bulgulara göre yapılan performans değerlendirmesinde ise E7 ülkeleri arasında en iyi performansa sahip ülkenin Çin, en kötü performansa sahip ülkenin ise Brezilya olduğu görülmüştür.
Belke, (2020)	G7 ülkelerinin 2010-2018 dönemindeki makroekonomik performanslarının değerlendirilmesi.	Reel Kişi Başına GSYİH, Ekonomik Büyüme, Yatırım Oranı, Dış Ticaret, Cari İşlemler Dengesi, Bütçe Dengesi, Kamu Borcu, İşsizlik Oranı, Enflasyon Oranı	CRITIC ve MAIRCA	Yapılan analiz sonucunda, belirlenen dönemler itibariyle en yüksek makroekonomik performansa sahip ülkenin Almanya, en düşük performansa sahip ülkenin ise İtalya olduğu rapor edilmiştir.

Yazar(lar)	Amaç	Kriterler	Yöntem	Sonuç
Topçu ve Oralhan, (2017)	OECD ülkeleri ve Türkiye'nin makroekonomik göstergeler açısından performanslarının karşılaştırılması.	KBGSYİH, Büyüme Hızı, Enflasyon Oranı, İhracat, İthalat ve İstihdam Oranı	TOPSIS ve ELECTRE	Hem Topsis hem de Electre yönteminden elde edilen sonuçlara göre, 35 OECD ülkesi arasında en iyi ekonomik performans gösteren ilk iki ülke'nin Birleşik Krallık ve Almanya olduğu tespit edilmiştir. Türkiye'nin ise Topsis yöntemine göre 29, Electre yöntemine göre ise 30. sırada yer aldığı belirtilmiştir.
Al ve Demirel, (2021)	2002-2019 döneminde Türkiye'nin makroekonomik performansının değerlendirilmesi.	Ekonomik Büyüme Enflasyon İşsizlik Cari Denge	TOPSIS	Kriterlerin ağırlıklardırılmasında Kaldoryan, Keynesyen ve Heteredoks yaklaşımlardan faydalanılan çalışmanın bulgularına göre Türkiye, en iyi makroekonomik performansı 2002 yılında, en kötü performansı ise 2008 yılında göstermiştir.
Firme ve Teixeira (2014)	1997-2012 döneminde seçili 8 ülke ve Euro bölgesindeki ülkelerin makroekonomik performansının karşılaştırılması.	Ekonomik Büyüme Enflasyon İşsizlik Cari Denge	SİHİRLİ KARE YAKLAŞIMI (MAGİC SQUARE)	Yapılan analiz sonucunda, ilgili dönemde en iyi performansa sahip ülkenin Çin, en kötü performansa sahip ülkenin ise Brezilya olduğu belirtilmiştir.
Urfaloğlu ve Genç (2013)	AB'ye üye ülkeler, aday ülkeler ve Türkiye'nin 2010 yılı makroekonomik performanslarının karşılaştırılması.	İstihdam Oranı Dış Ticaret Kişi Başı Gelir Ekonomik Büyüme Enflasyon Oranı	TOPSIS ELECTRE PROMETHEE	3 farklı yöntemin kullanıldığı çalışmanın sonuçları değerlendirildiğinde, Türkiye TOPSIS yöntemine göre 13. sırada yer alırken, ELECTRE ve PROMETHEE yöntemlerinden elde edilen sonuçlara göre ise sırasıyla 31. ve 32. sırada yer almıştır.
Balcerzak ve Pietrzak (2016)	AB üyesi 24 ülkenin 2004-2013 dönemi için sürdürülebilir büyüme performanslarının değerlendirilmesi.	Yaşlı Nüfus İstihdam Oranı Kişi Başı Gelir Beklenen Yaşam Süresi Kişi Başı Enerji Tüketimi	TOPSIS	Çalışmanın bulguları, incelenen analiz döneminde Hollanda ve İngiltere'nin sürdürülebilir ekonomik büyüme açısından diğer AB ülkelerine kıyasla daha iyi bir performans gösterdiklerini ortaya koymaktadır.

Yazar(lar)	Amaç	Kriterler	Yöntem	Sonuç
Eyüboğlu (2016)	Türkiye ve gelişmekte olan 9 ülkenin makroekonomik performanslarının karşılaştırılması.	Büyüme Enflasyon İşsizlik Cari Denge	AHP TOPSIS	Analiz sonuçları, belirlenen kriterlere göre en yüksek makroekonomik performansa sahip ülkelerin Malezya ve Çin olduğunu göstermektedir.
Bektaş ve Baykuş (2023)	Türk Dünyası Ülkeleri, Rusya ve Türkiye'nin 2010-2020 dönemindeki makroekonomik performanslarının analizi.	Enflasyon İşsizlik Oranı Sefalet Endeksi Satınalma Gücü Paritesi Devlet Gelirleri	CRITIC MAIRCA	Analizden elde edilen bulgulara göre, en iyi makroekonomik performansı gösteren ilk üç ülkenin sırasıyla Rusya, Azerbaycan ve Kırgızistan olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Diğer taraftan, incelenen dönemde en kötü makroekonomik performansı gösteren ülkelerin ise Özbekistan ve Türkiye olduğu tespit edilmiştir.
Wang ve Le, (2018)	2003-2016 dönemi için Gelişmiş ülkeler ve gelişmekte olan Asya ülkelerinden oluşan ülke grubunun makroekonomik performansını analiz etmek.	Brüt Kamu Borcu Reel GSYİH Büyümesi Enflasyon Oranı İşsizlik Oranı	Veri Zarflama Analizi (VZA)	Ele alınan dönemler itibariyle en iyi makro ekonomik performans gösteren ülkelerin İsviçre, Singapur ve Amerika Birleşik Devletleri olduğu rapor edilmiştir.
Baležentis vd. (2010)	2008 yılı için AB ülkelerinin ekonomik performanslarının karşılaştırılması	Genel Ekonomik Durum İstihdam İnovasyon Ve Araştırma Ekonomik Reform Sosyal Uyum Çevre Faktörleri vb.	M-MOORA	Danimarka, İsveç ve Avusturya'nın ekonomik performans anlamında ilk 3 sırada yer aldığı; Malta Romanya ve Bulgaristan'ın ise son 3 sırada yer aldığı belirtilmiştir.

Yazar(lar)	Amaç	Kriterler	Yöntem	Sonuç
Boz ve Önder, (2017)	28 AB ülkesi ve 15 Akdeniz ülkesinin 2006-2016 periyodu makroekonomik performanslarının karşılaştırılması.	Toplam Yatırımlar Gayrisafi Ulusal Tasarruflar Ortalama Enflasyon Oranı İhracat Hacmi İthalat Hacmi İşsizlik Oranı Genel Hükümet Gelirleri Cari Denge, GSYİH vb.	GRİ İLİŞKİSEL ANALİZ VE ÇOK BOYUTLU ÖLÇEKLEME	İrlanda'nın incelenen dönem aralığında makroekonomik performans açısından ilk sırada yer aldığı, Mısır ve Tunus'un ise en kötü makroekonomik performansa sahip ülkeler olduğu sonucuna ulaşılmıştır.
Lovell, (1995)	1970-1988 dönemi için 10 Asya ülkesinin ekonomik performanslarının ölçülmesi.	Ekonomik Büyüme Fiyat İstikrarı Ticaret Dengesi İstihdam Oranı	VZA	VZA analizinden elde edilen bulgular göstermektedir ki, Tayvan en yüksek Avustralya ise en düşük ekonomik performansa sahiptir.
Coşkun, (2022)	BRICS ülkeleri ve Türkiye'nin 2011-2020 yılları arasında göstermiş oldukları ekonomik performansın değerlendirilmesi.	GSYİH Kişi Başına Düşen GSYİH İhracat Büyüme Oranı Doğrudan Yabancı Yatırım İthalat Enflasyon Oranı İşsizlik Oranı	ENTROPİ WASPAS	Çalışmanın analiz dönemi boyunca Çin'in diğer ülkelere kıyasla üstün bir performansa sahip olduğu belirtilirken, diğer ülkeler arasındaki sıralamanın ise Brezilya, Rusya, Hindistan, Türkiye ve son olarak Güney Afrika şeklinde olduğu tespit edilmiştir.
Podvezko (2011)	Estonya, Letonya, Litvanya ve Polonya ülkelerinin 2003 yılındaki makroekonomik performanslarının değerlendirilmesi.	GSYİH Yıllık Üretim Artışı Ortalama Yıllık Maaş İşsizlik Oranı İhracat/İthalat Oranı	SAW COPRAS	2003 yılında en iyi makroekonomik performansa sahip ülkenin Litvanya, en kötü performansa sahip ülkenin ise Polonya olduğu ifade edilmiştir.

Yazar(lar)	Amaç	Kriterler	Yöntem	Sonuç
Skare ve Rabar (2017)	OECD üyesi 30 ülkenin 2002-2011 periyodundaki makroekonomik performanslarının incelenmesi.	GSYİH Enflasyon İşsizlik İhracatın İthalatı Karşılama Oranı CO2 Emisyonları ARGE Sağlık Harcamaları	VZA	Yapılan analiz neticesinde, tüm modellerde en iyi ekonomik performansa sahip ülkenin Norveç olduğu görülmüştür.
Arsu (2022)	2018 yılı için BRICS ve MINT ülkelerinde makroekonomik performanslarının ve insani gelişme düzeylerinin değerlendirilmesi	Doğumda Beklenen Yaşam Süresi Kişi Başına Milli Gelir Beklenen Eğitim Yılı Kişi Başı Milli Gelir /İşsizlik Oranı İşsizlik Oranı İşsizlik Oranı / Kişi Başına GSYİH Ortalama Eğitim Süresi	CRITIC COPRAS	Örneklem kapsamında ele alınan ülkeler arasında 2018 yılında en yüksek (en düşük) makroekonomik performansa sahip olan ülke Çin (Nijerya) olmuştur.
Paksoy ve Dawai (2021)	2000-2019 yılları arasında Sudan'ın makroekonomik performansının değerlendirilmesi	Enflasyon GSYH Döviz Kuru İhracat Büyüme Oranı	Bulanık TOPSIS	Analiz sonuçlarına göre, incelenen dönemlerde Sudan'ın en yüksek (en düşük) makroekonomik performans gösterdiği yıl 2019 (2006) yılı olmuştur.

YÖNTEM

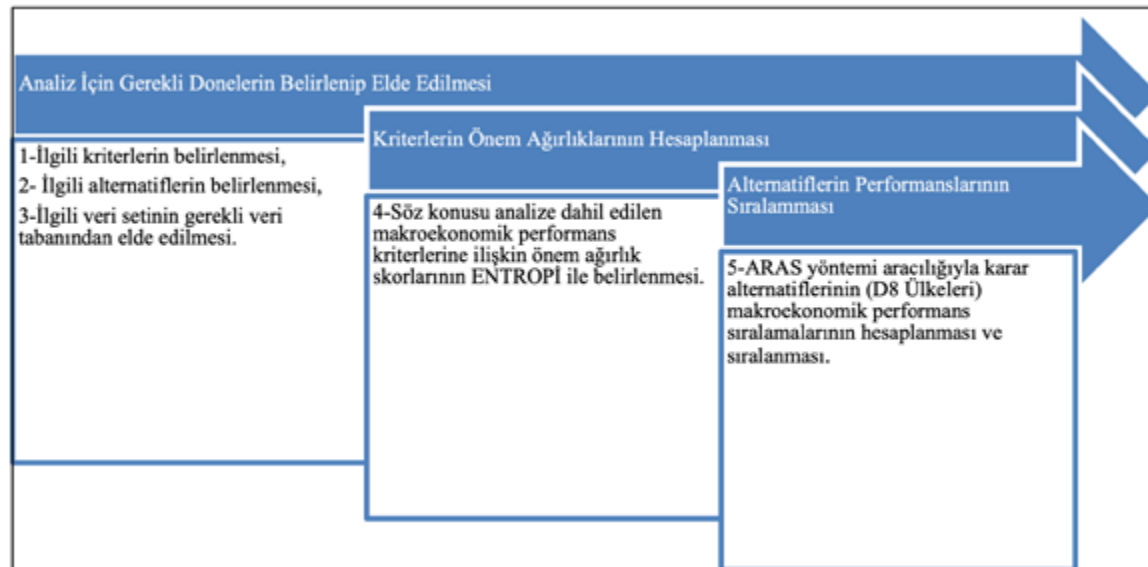
Bu çalışmanın amacı D8 grubunda yer alan sekiz adet ülkenin (Bangladeş, Endonezya, İran, Malezya, Mısır, Nijerya, Pakistan, Türkiye) makroekonomik performanslarını 2021-2022 dönemleri için ENTROPİ ve ARAS yöntemlerini kullanarak analiz etmektir. Bu amaç doğrultusunda söz konusu ülkelere ait beş adet makroekonomik performans kriteri literatüre paralel olarak seçilmiştir. Bu kriterler; GSYİH, İşsizlik, Enflasyon, Sefalet Endeksi ve Kişi Başına GSYİH'dan oluşmaktadır. İşsizlik, Enflasyon, Sefalet Endeksi minimum yönlü kriterler olarak seçilirken, geriye kalan iki kriter ise maksimum yönlü olarak seçilmiştir. Her bir yıl için ve her bir alternatif (Ülke) için ayrı ayrı beş makroekonomik performans kriterinden oluşan veri seti düzenlenmiştir. Söz konusu veriler Dünya Bankasından (World Bank)

derlenmiştir. Tablo 1'de kriterlere ilişkin bilgiler yer almaktadır.

Çalışmanın işleyişinde sistematik bir sıralama yapılarak analiz evresi tamamlanacaktır. Dolayısıyla bu çalışmada ilk olarak ilgili kriterlerden oluşan ve ilgili alternatiflerden oluşan bir karar matrisi tanımlanacaktır. Karar matrisi belirlendikten sonra söz konusu kriterlere ilişkin önem ağırlıklarının belirlenmesi sürecine geçilecektir. Bu kısımda ilk olarak kriterler ENTROPİ yöntemi ile ağırlıklandırılacaktır. Daha sonra ise ARAS yöntemine kriter ağırlıkları entegre edilerek hibrit bir ÇKKV modeli ile performans analizi gerçekleştirilecektir. Analizden elde edilen performans skorları son olarak sıralanıp D8 ülkelerinin makroekonomik performansları değerlendirilecektir. Çalışmanın işleyişine yönelik sistematik akış diyagramı Şekil 1'de gösterilmiştir.

Tablo 2. Çalışmaya Konu Olan Alternatifler ve Kriterlere İlişkin Genel Bilgiler

Alternatifler	Kısaltmalar	Kriterler	Kısaltmalar	Kriter Yönleri
Bangladeş	D1	GSYİH	İ1	+(mak)
Endonezya	D2	İşsizlik	İ2	-(min)
İran	D3	Enflasyon	İ3	-(min)
Malezya	D4	Sefalet Endeksi	İ4	-(min)
Mısır	D5	Kişi Başı GSYİH	İ5	+(mak)
Nijerya	D6			
Pakistan	D7			
Türkiye	D8			



Şekil 1: Çalışmanın Analiz Kısmını Belirten Sistematik Akış Diyagramı

ENTROPİ Yöntemi

ENTROPİ yöntemi objektif ağırlıklandırma grubu içinde yer alan ve literatürde sıklıkla kullanılan bir Çok Kriterli Karar Verme (ÇKKV) Yöntemidir. Söz konusu ENTROPİ yöntemi beş basamaktan oluşmaktadır (Karami ve Johansson, 2014, s. 523-524; Karaca, 2023, s. 574):.

1.Basamak: Karar Matrisi

$$D = \begin{matrix} A_1 \\ A_2 \\ \vdots \\ A_m \end{matrix} \begin{bmatrix} x_{11} & x_{12} & \dots & x_{1n} \\ x_{21} & x_{22} & \dots & x_{2n} \\ \vdots & \vdots & \dots & \vdots \\ x_{m1} & x_{m2} & \dots & x_{mn} \end{bmatrix} \quad (1)$$

2.Basamak: Normalize Karar Matrisi

$$p_{ij} = \frac{x_{ij}}{\sum_{i=1}^m x_{ij}} \quad \forall i,j \quad (2)$$

3.Basamak: Kriterlere Yönelik Entropi Değerlerinin Hesaplanması

$$e_{ij} = -k \cdot \sum_{j=1}^n p_{ij} \cdot \ln(p_{ij}) \quad i=1,2,\dots,m \text{ ve } j=1,2,\dots,n \quad (3)$$

4.Basamak: Farklılaşma Derecelerinin Elde Edilmesi

$$d_j = 1 - e_j \quad j=1,2,\dots,n \quad (4)$$

5.Basamak: Kriterlere İlişkin Önem Ağırlık Skorlarının Hesaplanması

$$w_j = \frac{d_j}{\sum_{j=1}^n d_j} \quad (5)$$

ARAS Yöntemi

ARAS yöntemi ÇKKV literatüründe en sık kullanılan performans sıralaması yöntemlerinden biridir. Söz konusu ARAS yöntemi beş basamaktan oluşmaktadır (Ecer, 2016, s. 91; Dündar, 2023, s. 2613):.

1.Basamak: Karar Matrisi ve Optimal Değerler

$$X = \begin{bmatrix} x_{01} & x_{02} & \dots & x_{0n} \\ x_{11} & x_{12} & \dots & x_{1n} \\ \vdots & \vdots & \dots & \vdots \\ x_{m1} & x_{m2} & \dots & x_{mn} \end{bmatrix} \quad i = 0,1,\dots,m; \quad j = 1,2,\dots,n \quad (6)$$

$$x_{0j} = \max_i x_{ij} \quad \text{fayda yönlü kriterler için} \quad (7)$$

$$x_{0j} = \min_i x_{ij} \quad \text{maliyet yönlü kriterler için} \quad (8)$$

2.Basamak: Normalize Karar Matrisi

$$\bar{x}_{ij} = \frac{x_{ij}}{\sum_{i=0}^m x_{ij}} \quad \text{fayda yönlü kriterler için} \quad (9)$$

$$\bar{x}_{ij} = \frac{1/x_{ij}}{\sum_{i=0}^m 1/x_{ij}} \quad \text{maliyet yönlü kriterler için} \quad (10)$$

3.Basamak: Ağırlıklı Normalize Karar Matrisinin Hesaplanması

$$\sum_{j=1}^n w_j = 1 \quad (11)$$

4.Basamak: Optimallik Fonksiyonunun Hesaplanması

$$S_i = \sum_{j=1}^n \hat{x}_{ij} \quad i=0,1,\dots,m; \quad j=1,2,\dots,n \quad (12)$$

5.Basamak: Fayda Derecesinin Hesaplanması ve Nihai Başarı Sıralaması

$$K_i = \frac{S_i}{S_0} \quad i=0,1,\dots,m; \quad (13)$$

ARAŞTIRMA BULGULARI

ENTROPİ Yöntemi Sonuçları

Bu kısımda çalışmada kullanılan ağırlıklandırma analiz yöntemlerinden ENTROPİ yöntemine ait sonuçlar tartışılmıştır. ENTROPİ yöntemi ÇKKV yöntemleri içinde objektif grupta yer alan bir ağırlıklandırma yöntemidir. Bu kısımda ENTROPİ yöntemine ilişkin yapılan kriterlere yönelik ağırlıklandırma sonuçları adım adım gösterilmiştir. Söz konusu yöntemin ilk adımı olan ve karar alternatiflerini, alternatiflere ilişkin makroekonomik performans kriterlerini içeren 2021-2022 dönemlerine ait karar matrisleri Tablo 3'te gösterilmiştir.

Tablo 3. 2021-2022 Dönemi ENTROPİ Yöntemi Karar Matrisi

Karar Matrisi					
2021	İ1	İ2	İ3	İ4	İ5
D1	6,938679124	5,097	4,121174707	9,2182	2457,924049
D2	3,703055357	3,83	6,003421337	9,8334	4334,215983
D3	4,719777732	10,818	56,31965464	67,1377	4084,200305
D4	3,092162616	4,046	5,713617832	9,7596	11109,26529
D5	3,290646012	7,4	4,847156432	12,2472	3886,722498
D6	3,647186541	5,936	10,13103369	16,0670	2065,749068
D7	6,487086774	6,34	10,21467665	16,5547	1505,010193
D8	11,35349641	11,98	28,95058611	40,9306	9661,227734
Karar Matrisi					
2022	İ1	İ2	İ3	İ4	İ5
D1	7,099828776	4,699	5,049021879	9,7480	2688,30395
D2	5,308595005	3,554	9,567844361	13,1218	4787,999308
D3	2,749166141	10,964	46,66513628	57,6291	4387,825715
D4	8,694343203	3,73	6,456502194	10,1865	11971,9276
D5	6,587845609	6,959	10,42578924	17,3848	4295,407496
D6	3,251681408	5,761	11,31133494	17,0723	2184,421493
D7	6,188155474	6,416	12,9990027	19,4150	1596,662661
D8	5,56586004	10,03	96,10678105	106,1368	10616,06104

Kaynak: Dünya Bankası.

Yöntemin ikinci adımında ise analize dâhil edilen ve karar matrisinin elemanları olan makroekonomik performans kriterlerine ilişkin hesaplanan normalize edilmiş karar matrisleri gelmektedir. Tablo 4’te görüleceği üzere 2021-2022 dönemine ait ENTROPİ yöntemi için normalize edilmiş karar matrisleri ve hesaplanan değerler yer almaktadır.

Bir sonraki adımda ise yöntemin kendine has adımı olan ENTROPİ değerlerinin hesaplanması adımı gelmektedir. Tablo 5’te söz konusu kriterlere ilişkin hesaplanan entropi değerlerine ilişkin sonuçlar sunulmuştur.

Tablo 4. 2021-2022 Dönemi ENTROPİ Yöntemi Normalize Karar Matrisleri

Normalize Karar Matrisi					
2021	İ1	İ2	İ3	İ4	İ5
D1	0,1605	0,0919	0,0326	0,0507	0,0629
D2	0,0857	0,0691	0,0475	0,0541	0,1108
D3	0,1092	0,1951	0,4459	0,3694	0,1044
D4	0,0715	0,0730	0,0452	0,0537	0,2841
D5	0,0761	0,1335	0,0384	0,0674	0,0994
D6	0,0844	0,1071	0,0802	0,0884	0,0528
D7	0,1501	0,1143	0,0809	0,0911	0,0385
D8	0,2626	0,2161	0,2292	0,2252	0,2471
Normalize Karar Matrisi					
2022	İ1	İ2	İ3	İ4	İ5
D1	0,1562	0,0902	0,0254	0,0389	0,0632
D2	0,1168	0,0682	0,0482	0,0523	0,1126
D3	0,0605	0,2104	0,2350	0,2299	0,1032
D4	0,1913	0,0716	0,0325	0,0406	0,2815
D5	0,1450	0,1335	0,0525	0,0693	0,1010
D6	0,0716	0,1105	0,0570	0,0681	0,0514
D7	0,1362	0,1231	0,0655	0,0774	0,0375
D8	0,1225	0,1925	0,4840	0,4234	0,2496

Kaynak: Kendi Hesaplamalarımız.

Tablo 5. 2021-2022 Dönemi Kriterler İçin ENTROPİ Değerleri

Entropi Değerleri					
2021	İ1	İ2	İ3	İ4	İ5
D1	-0,2936	-0,2194	-0,1117	-0,1512	-0,1739
D2	-0,2105	-0,1846	-0,1448	-0,1578	-0,2438
D3	-0,2418	-0,3188	-0,3601	-0,3679	-0,2359
D4	-0,1887	-0,1910	-0,1400	-0,1570	-0,3575
D5	-0,1960	-0,2688	-0,1251	-0,1818	-0,2295
D6	-0,2086	-0,2392	-0,2024	-0,2145	-0,1553
D7	-0,2846	-0,2480	-0,2034	-0,2182	-0,1254
D8	-0,3511	-0,3310	-0,3377	-0,3357	-0,3454
Entropi Değerleri					
2022	İ1	İ2	İ3	İ4	İ5
D1	-0,2900	-0,2170	-0,0934	-0,1263	-0,1745
D2	-0,2508	-0,1831	-0,1461	-0,1544	-0,2459
D3	-0,1697	-0,3280	-0,3403	-0,3380	-0,2343
D4	-0,3164	-0,1887	-0,1114	-0,1302	-0,3568
D5	-0,2800	-0,2689	-0,1547	-0,1851	-0,2316
D6	-0,1887	-0,2435	-0,1632	-0,1830	-0,1525
D7	-0,2715	-0,2579	-0,1785	-0,1981	-0,1232
D8	-0,2572	-0,3172	-0,3512	-0,3639	-0,3464
Kaynak: Kendi Hesaplamalarımız.					

ENTROPİ yönteminin son adımında belirlenen kriterlere ilişkin E_j , D_j ve son olarak nihai kriter önem ağırlıklarını içeren W_j değerlerinin hesaplanması gelmektedir. Buna göre Tablo 6’da analizde kullanılmak üzere belirlenen makroekonomik performans kriterlerine yönelik hesaplanan E_j , D_j ve nihai önem ağırlıklarını içeren W_j değerleri gösterilmiştir.

Tablo 6. 2021-2022 Dönemi ENTROPİ E_j , D_j ve W_j Değerleri

***	GSYİH	İşsizlik	Enflasyon	Sefalet Endeksi	Kişi Başına GSYİH (ABD Doları)
1/ln(m)	0,4809	2021			
E_j	0,9498	0,9622	0,7816	0,8580	0,8977
D_j	0,0502	0,0378	0,2184	0,1420	0,1023
W_j	0,0912	0,0686	0,3966	0,2579	0,1857
Sıralama	4	5	1	2	3
1/ln(m)	0,4809	2022			
E_j	0,9735	0,9638	0,7400	0,8073	0,8970
D_j	0,0265	0,0362	0,2600	0,1927	0,1030
W_j	0,0429	0,0586	0,4204	0,3116	0,1665
Sıralama	5	4	1	2	3

Kaynak: Kendi Hesaplamalarımız.

Tablo 6’da ENTROPİ yönteminden elde edilen makroekonomik performans kriterlerine yönelik önem ağırlık değerleri yansıtılmıştır. Buna göre, 2021 yılına bakıldığında en önemli ağırlığa sahip kriterin Enflasyon olduğu tespit edilmiştir. İkinci en önemli ağırlığa sahip kriterin ise İşsizlik ve Enflasyonun toplamından elde edilen Sefalet Endeksi olduğu görülmektedir. Son olarak üçüncü en önemli ağırlığa sahip performans kriterinin ise Kişi Başına GSYİH olduğu saptanmıştır.

2022 yılına bakıldığında en önemli ağırlığa sahip kriterin Enflasyon olduğu tespit edilmiştir. İkinci en önemli ağırlığa sahip kriterin ise İşsizlik ve Enflasyonun toplamından elde edilen Sefalet Endeksi olduğu görülmektedir. Son olarak

üçüncü en önemli ağırlığa sahip performans kriterinin ise Kişi Başına GSYİH olduğu saptanmıştır.

ARAS Yöntemi Sonuçları

Bu kısımda çalışmada kullanılan sıralama analiz yöntemlerinden ARAS yöntemine ait sonuçlar tartışılmıştır. ARAS yöntemi ÇKKV yöntemleri içinde sıralama grubunda yer alan bir yöntemidir. Bu kısımda ARAS yöntemine ilişkin yapılan alternatiflere yönelik makroekonomik performans sonuçları adım adım gösterilmiştir. Söz konusu yöntemin ilk adımı olan ve karar alternatiflerini, alternatiflere ilişkin makroekonomik performans kriterlerini içeren 2021-2022 dönemlerine ait karar matrisleri Tablo 7’de gösterilmiştir.

Tablo 7. ARAS Yöntemi Karar Matrisi

Karar Matrisi					
Yön	(+)	(-)	(-)	(-)	(+)
2021	İ1	İ2	İ3	İ4	İ5
D1	6,938679124	5,097	4,121174707	9,2182	2457,924049
D2	3,703055357	3,83	6,003421337	9,8334	4334,215983
D3	4,719777732	10,818	56,31965464	67,1377	4084,200305
D4	3,092162616	4,046	5,713617832	9,7596	11109,26529
D5	3,290646012	7,4	4,847156432	12,2472	3886,722498
D6	3,647186541	5,936	10,13103369	16,0670	2065,749068
D7	6,487086774	6,34	10,21467665	16,5547	1505,010193
D8	11,35349641	11,98	28,95058611	40,9306	9661,227734
Optimal Değerler	11,35349641	3,83	4,121174707	9,218174707	11109,26529
Karar Matrisi					
Yön	(+)	(-)	(-)	(-)	(+)
2022	İ1	İ2	İ3	İ4	İ5
D1	7,099828776	4,699	5,049021879	9,748021879	2688,30395
D2	5,308595005	3,554	9,567844361	13,12184436	4787,999308
D3	2,749166141	10,964	46,66513628	57,62913628	4387,825715
D4	8,694343203	3,73	6,456502194	10,18650219	11971,9276
D5	6,587845609	6,959	10,42578924	17,38478924	4295,407496
D6	3,251681408	5,761	11,31133494	17,07233494	2184,421493
D7	6,188155474	6,416	12,9990027	19,4150027	1596,662661
D8	5,56586004	10,03	96,10678105	106,1367811	10616,06104
Optimal Değerler	8,694343203	3,554	5,049021879	9,748021879	11971,9276

Kaynak: Kendi Hesaplamalarımız.

Karar matrisinde ayrıca yöntemin kendine has bir uygulaması olan optimal değerlerde ayrıca yer almaktadır. Aras yönteminin diğer bir adımı ise kendine has bir adım olan fayda yönlü dönüştürülmüş karar matrisinin elde edilmesidir. Bura da minimum (maliyet) yönlü kriterlere dönüşüm uygulanmak sureti ile maksimum (fayda) yönlü kriterlere dokunulmayarak söz konusu adım uygulanmaktadır. Tablo 8’de 2021-2022 yıllarına ait fayda yönlü dönüştürülmüş karar matrisleri ve elemanları yer almaktadır.

Tablo 8. ARAS Yöntemi Fayda Yönlü Dönüştürülmüş Karar Matrisi 2021-2022 Dönemi

Fayda Yönlü Dönüştürülmüş Karar Matrisi					
2021	İ1	İ2	İ3	İ4	İ5
D1	6,938679124	0,1962	0,2426	0,1085	2457,924049
D2	3,703055357	0,2611	0,1666	0,1017	4334,215983
D3	4,719777732	0,0924	0,0178	0,0149	4084,200305
D4	3,092162616	0,2472	0,1750	0,1025	11109,26529
D5	3,290646012	0,1351	0,2063	0,0817	3886,722498
D6	3,647186541	0,1685	0,0987	0,0622	2065,749068
D7	6,487086774	0,1577	0,0979	0,0604	1505,010193
D8	11,35349641	0,0835	0,0345	0,0244	9661,227734
Optimal Değerler	11,35349641	0,2611	0,2426	0,1085	11109,26529
Fayda Yönlü Dönüştürülmüş Karar Matrisi					
2022	İ1	İ2	İ3	İ4	İ5
D1	7,099828776	0,2128	0,1981	0,1026	2688,30395
D2	5,308595005	0,2814	0,1045	0,0762	4787,999308
D3	2,749166141	0,0912	0,0214	0,0174	4387,825715
D4	8,694343203	0,2681	0,1549	0,0982	11971,9276
D5	6,587845609	0,1437	0,0959	0,0575	4295,407496
D6	3,251681408	0,1736	0,0884	0,0586	2184,421493
D7	6,188155474	0,1559	0,0769	0,0515	1596,662661
D8	5,56586004	0,0997	0,0104	0,0094	10616,06104
Optimal Değerler	8,694343203	0,2814	0,1981	0,1026	11971,9276

Kaynak: Kendi Hesaplamalarımız.

Yöntemin ikinci adımında ise analize dahil edilen ve karar matrisinin elemanları olan karar alternatiflerine ilişkin hesaplanan normalize edilmiş karar matrisleri gelmektedir. Tablo 9’da görüleceği üzere 2021-2022 dönemine ait ARAS yöntemi için normalize edilmiş karar matrisleri ve hesaplanan değerler yer almaktadır.

Tablo 9: ARAS Yöntemi Normalize Karar Matrisi 2021-2022

Normalize Karar Matrisi					
2021	İ1	İ2	İ3	İ4	İ5
D1	0,1271	0,1224	0,1893	0,1632	0,0489
D2	0,0678	0,1629	0,1299	0,1530	0,0863
D3	0,0865	0,0577	0,0138	0,0224	0,0813
D4	0,0566	0,1542	0,1365	0,1541	0,2212
D5	0,0603	0,0843	0,1609	0,1228	0,0774
D6	0,0668	0,1051	0,0770	0,0936	0,0411
D7	0,1188	0,0984	0,0764	0,0909	0,0300
D8	0,2080	0,0521	0,0269	0,0368	0,1924
Optimal Değerler	0,2080	0,1629	0,1893	0,1632	0,2212
Normalize Karar Matrisi					
2022	İ1	İ2	İ3	İ4	İ5
D1	0,1311	0,1246	0,2088	0,1787	0,0493
D2	0,0981	0,1648	0,1102	0,1328	0,0879
D3	0,0508	0,0534	0,0226	0,0302	0,0805
D4	0,1606	0,1570	0,1633	0,1710	0,2197
D5	0,1217	0,0841	0,1011	0,1002	0,0788
D6	0,0601	0,1016	0,0932	0,1021	0,0401
D7	0,1143	0,0913	0,0811	0,0897	0,0293
D8	0,1028	0,0584	0,0110	0,0164	0,1948
Optimal Değerler	0,1606	0,1648	0,2088	0,1787	0,2197

Kaynak: Kendi Hesaplamalarımız.

Söz konusu sıralama yönteminin bir sonraki adımında normalize karar matrisini ağırlıklandırma adımı gelmektedir. Bu kısımda normalize karar matrisi elemanlarının her birini ilgili kriterin ağırlıkları ile çarparak ağırlıklı normalize karar matrisinin elemanları elde edilir. Tablo 10’da söz konusu işlem uygulanarak ARAS yöntemine ait 2021-2022 yıllarına ait ağırlıklı normalize karar matrisleri ve değerleri sunulmuştur.

Tablo 10. ARAS Yöntemi Ağırlıklı Normalize Matrisi

Ağırlıklı Normalize Karar Matrisi					
2021	İ1	İ2	İ3	İ4	İ5
D1	0,0116	0,0084	0,0751	0,0421	0,0091
D2	0,0062	0,0112	0,0515	0,0394	0,0160
D3	0,0079	0,0040	0,0055	0,0058	0,0151
D4	0,0052	0,0106	0,0541	0,0397	0,0411
D5	0,0055	0,0058	0,0638	0,0317	0,0144
D6	0,0061	0,0072	0,0305	0,0241	0,0076
D7	0,0108	0,0068	0,0303	0,0234	0,0056
D8	0,0190	0,0036	0,0107	0,0095	0,0357
Optimal Değerler	0,0190	0,0112	0,0751	0,0421	0,0411
Ağırlıklı Normalize Karar Matrisi					
2022	İ1	İ2	İ3	İ4	İ5
D1	0,0056	0,0073	0,0878	0,0557	0,0082
D2	0,0042	0,0096	0,0463	0,0414	0,0146
D3	0,0022	0,0031	0,0095	0,0094	0,0134
D4	0,0069	0,0092	0,0686	0,0533	0,0366
D5	0,0052	0,0049	0,0425	0,0312	0,0131
D6	0,0026	0,0060	0,0392	0,0318	0,0067
D7	0,0049	0,0053	0,0341	0,0280	0,0049
D8	0,0044	0,0034	0,0046	0,0051	0,0324
Optimal Değerler	0,0069	0,0096	0,0878	0,0557	0,0366

Kaynak: Kendi Hesaplamalarımız.

ARAS yönteminin son adımında ise analize dâhil edilen karar alternatiflerine ilişkin optimallik fonksiyonları ve fayda dereceleri (performans skorları) hesaplanmaktadır. Tablo 11’de İlgili karar alternatiflerine ilişkin söz konusu değerler ve performans başarı sıralamaları mevcuttur.

Tablo 11. ARAS Yöntemi Alternatiflere İlişkin Performans Sıralamaları

Optimallik Fonksiyonu ve Fayda Dereceleri			
2021	Si	Ki	Sıralama
Bangladeş	0,1462	0,7763	2
Endonezya	0,1244	0,6602	3
İran	0,0382	0,2029	8
Malezya	0,1507	0,8001	1
Mısır	0,1212	0,6431	4
Nijerya	0,0756	0,4015	7
Pakistan	0,0769	0,4081	6
Türkiye	0,0784	0,4164	5
Optimal Değerler	0,1884	1,0000	
Optimallik Fonksiyonu ve Fayda Dereceleri			
2022	Si	Ki	Sıralama
Bangladeş	0,1646	0,8373	2
Endonezya	0,1162	0,5910	3
İran	0,0376	0,1914	8
Malezya	0,1746	0,8881	1
Mısır	0,0970	0,4935	4
Nijerya	0,0862	0,4384	5
Pakistan	0,0772	0,3926	6
Türkiye	0,0500	0,2543	7
Optimal Değerler	0,1966	1,0000	

Kaynak: Kendi Hesaplamalarımız.

Tablo 11'den anlaşılacağı üzere çalışma kapsamına alınan D8 grubu ülkelere ait makroekonomik performans başarı skorları ve bu ülkelere ait başarı sıralamaları görülmektedir. ARAS yöntemi ile yapılan sıralama sonuçlarına göre, 2021 yılına bakıldığında, makroekonomik performans bakımından en başarılı olan ülke Malezya olarak tespit edilmiştir. İkinci en iyi makroekonomik performansı gösteren ülkenin ise Bangladeş olduğu saptanmıştır. Makroekonomik performans başarısını sergilemesi bakımından üçüncü en iyi olan ülke ise Endonezya şeklinde bulgulanmıştır.

Tablo 11'den anlaşılacağı üzere çalışma kapsamına alınan D8 grubu ülkelere ait makroekonomik performans başarı skorları ve bu ülkelere ait başarı sıralamaları görülmektedir. ARAS yöntemi ile yapılan sıralama sonuçlarına göre, 2022 yılına bakıldığında, makroekonomik performans bakımından en başarılı olan ülke Malezya olarak tespit edilmiştir. İkinci en iyi makroekonomik performansı gösteren ülkenin ise Bangladeş olduğu saptanmıştır. Makroekonomik performans başarısını sergilemesi bakımından üçüncü en iyi olan ülke ise Endonezya şeklinde bulgulanmıştır.

SONUÇ

Bu çalışmada D8 ülkeleri olarak bilinen (Bangladeş, Endonezya, İran, Malezya, Mısır, Nijerya, Pakistan, Türkiye) ülkelerin makroekonomik performansları 2021-2022 dönemi için değerlendirilmiştir. Bu değerlendirmenin yapılması için 8 ülke (alternatif) ve 5 (makroekonomik performans) kriter seçilmiştir. Bu aşamadan sonra analizde kullanılacak yönlerin belirlenmesi safhasına geçilmiştir. Çalışmada ilgili yıllar için makroekonomik performans analizinin yapılması adına 2 tane ÇKKV yönteminden yararlanılmıştır. Bu yöntemlerden ilki objektif kriter ağırlıklandırma ÇKKV yöntemlerinden biri olan ENTROPİ yöntemi. İkincisi ise performans sıralama yöntemi olan ARAS yöntemidir. Hibrit bir metodoloji uygulanarak kriterlerin önem ağırlıkları saptanmış performans sıralaması yapılmıştır.

Çalışmada yapılan analizlerden elde edilen sonuçlara bakılacak olursa, ENTROPİ yöntemi sonuçlarına göre, 2021 yılına bakıldığında en önemli ağırlığa sahip kriterin Enflasyon olduğu tespit edilmiştir. İkinci en önemli ağırlığa sahip kriterin ise İşsizlik ve Enflasyonun toplamından elde edilen Sefalet Endeksi olduğu görülmektedir. Son olarak üçün en önemli ağırlığa sahip performans kriterinin ise Kişi Başına GSYİH olduğu saptanmıştır. 2022 yılına bakıldığında en önemli ağırlığa sahip kriterin Enflasyon olduğu tespit edilmiştir. İkinci en önemli ağırlığa sahip kriterin ise İşsizlik ve Enflasyonun toplamından elde edilen Sefalet Endeksi olduğu görülmektedir. Son olarak üçün en önemli ağırlığa sahip performans kriterinin ise Kişi Başına GSYİH olduğu saptanmıştır.

Çalışmada analiz yönteminin ikinci adımı olan performans sıralamasının sonuçlarına gelindiğinde, ARAS yönteminden elde edilen sonuçlarına göre, 2021 yılına bakıldığında makroekonomik performans bakımından en başarılı olan ülke Malezya olarak tespit edilmiştir. İkinci en iyi makroekonomik performansı gösteren ülkenin ise Bangladeş olduğu saptanmıştır. Makroekonomik performans başarısını sergilemesi bakımından üçüncü en iyi olan ülke ise Endonezya şeklinde bulgulanmıştır. 2022 yılına bakıldığında makroekonomik performans bakımından en başarılı olan ülke Malezya olarak tespit edilmiştir. İkinci en iyi makroekonomik performansı

gösteren ülkenin ise Bangladeş olduğu saptanmıştır. Makroekonomik performans başarısını sergilemesi bakımından üçüncü en iyi olan ülke ise Endonezya şeklinde bulgulanmıştır.

Ayrıca 2021-2022 döneminde her iki yılda da makroekonomik performans bakımından sırasıyla dördüncü altıncı ve sekizinci olan ülkeler Mısır, Pakistan ve İran'dır. Diğer bir ifade ile her iki yılda da performanslarında herhangi bir değişiklik olmayan ülkeler olarak belirtilebilir. Türkiye 2021 yılında makroekonomik performans bakımından beşinci sırada yer alırken Nijerya'nın ise yedinci sırada olduğu, 2022 yılında Türkiye'nin makroekonomik performans bakımından yedinci sırada olurken Nijerya'nın ise beşinci sırada olduğu diğer bir sonuç olarak ortaya çıkmıştır.

Bu çalışmanın ileride bu konuda ve bu ülke grubu üzerine yapılacak çalışmalara ışık tutacağı umulmaktadır. Ayrıca çalışmanın söz konusu ülke grubuna yönelik ilk çalışma olduğu düşünülmektedir dolayısıyla çalışılan konu göz önüne alındığında hem ülke grubu hem de kullanılan hibrit ÇKKV yöntemleri bakımında çalışmanın ilgili literatüre katkı yapması olası muhtemel sonuç olarak beklenmektedir. Ayrıca ileride söz konusu ülke grubu üzerinde farklı metodolojiler ve farklı veri setleri ile yapılacak çalışmalardan da elde edilecek sonuçlarında farklılaşması muhtemel beklenti olarak ifade edilebilir.

KAYNAKLAR

- Al, İ. ve Demirel, S. K. (2022). Türkiye'nin makroekonomik performansının TOPSIS yöntemiyle değerlendirilmesi: 2002-2019 dönemi. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 9(1), 202-222. <https://doi.org/10.30798/makuiibf.860476>
- Apan, M., ve Tiyek, R. (2023). Makroekonomik performans ve Entegre CRITIC tabanlı MABAC karar verme yaklaşımı: Türkiye ekonomisinin 2008-2021 dönem verisinden kanıtlar. *Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi*, 14(100). Yıl Özel Sayısı), 44-65. <https://doi.org/10.21076/vizyoner.1314956>
- Arsu, T. (2022). Assessment of Macroeconomic Performances and Human Development Levels of BRICS and MINT Countries Using CRITIC and COPRAS Methods. *Pacific Business Review (International)*, 14(10): 1-19.
- Balcerzak, A. P. ve Pietrzak, M. B. (2016). Application of TOPSIS Method for analysis of sustainable development in European Union Countries. Institute of Economic Research Working Papers, 22/2016, *Institute of Economic Research (IER)*, Toruń. Erişim adresi <http://hdl.handle.net/10419/219805>
- Balezentis, A., Balezentis, T., and Valkauskas, R. (2010). Evaluating situation of Lithuania in the European Union: Structural indicators and MULTIMOORA method. *Technological and Economic Development of Economy*, 16(4), 578-602. <https://doi.org/10.3846/tede.2010.36>
- Barro, R. J., (1999). Reagan vs. Clinton: Who's the Economic Champ? ", *Business Week*, February 22, 22.
- Bayyurt, N. (2011). İşletmelerde Performans değerlendirmenin önemi ve performans göstergeleri arasındaki ilişkiler. *Sosyal Politika Konferansları Dergisi*, 0(53), 577-592.
- Bektaş, S. ve Baykuş, O. (2023). Critic ve mairca yöntemleriyle Türk Dünyası ülkeleri, Türkiye ve Rusya'nın 2010-2020 dönemi için makroekonomik performanslarının analizi. *Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi* (39), 107-122. <https://doi.org/10.18092/ulikidince.1173274>
- Belke, M. (2020). CRITIC ve MAIRCA yöntemleriyle G7 Ülkelerinin makroekonomik performansının değerlendirilmesi. *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Prof. Dr. Sabri Orman Özel Sayısı, 120-139.
- Calmfors, L. and Driffill, J., (1988), "Bargaining Structure, Corporatism and Macroeconomic Performance", *Economic Policy*, 3(6), 13-61.
- Coşkun, A. E. (2022). BRICS-T Ekonomilerinin makroekonomik performanslarının değerlendirilmesi: Entropi tabanlı WASPAS yaklaşımı. *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 21(45), 1320-1340.
- Daşbaşı, B., Barak, D., ve Çelik, T. (2019). Türkiye için makroekonomik performans endeksinin analizi (1990-2017): Yapay sinir ağı yaklaşımı. *Bingöl Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 3(1), 93-112. <https://doi.org/10.33399/biibfad.589206>
- Demireli, E. ve Özdemir A. Y. (2013). Seçilmiş Avrupa ülkelerinde makroekonomik performans ölçümü: Şans kısıtlı veri zarflama analizi ile bir uygulama. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 37: 303-320.
- Dündar, S. (2023). TR83 bölgesinde K-Means ve ARAS yöntemiyle kompost tesisi kuruluş yeri seçimi. *Gazi Üniversitesi Mühendislik Mimarlık Fakültesi Dergisi*, 38(4), 2607-2624. <https://doi.org/10.17341/gazimmfd.1100386>
- Ecer, F. (2016). ARAS yöntemi kullanılarak kurumsal kaynak planlaması yazılımı seçimi. *Uluslararası*

- Alanya İşletme Fakültesi Dergisi*, 8 (1): 89-98.
- Ersoy N. (2023). MEREC-MULTIMOOSRAL modeli ile OECD ülkelerinin makroekonomik performanslarının değerlendirilmesi. *Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 14(2), 471-491.
- Eyüboğlu, K. (2016). Comparison of developing countries' macro performances with AHP and TOPSIS methods. *Çankırı Karatekin Üniversitesi İİBF Dergisi*, 6(1), 131-146.
- Eyüboğlu, K. (2017). Türk dünyasında yer alan ülkelerin makro performanslarının karşılaştırılması. *Bilig Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi*, 83, 331-350.
- Firme, V. A. C. ve Teixeira, J. R. (2014). Index of macroeconomic performance for a subset of countries: A Kaldorian analysis from the magic square approach focusing on Brazilian Economy in the period 1997-2012. *Panoeconomicus*, 5(Special Issue), 527-542.
- Karaca, Z. (2023). Entropi-TOPSIS yöntemi ile illerin yatırım ortamının değerlendirilmesi. *İstanbul Gelişim Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 10(2), 571-581. <https://doi.org/10.17336/igusbdt.1066479>
- Karamı, A. and Johansson, R. (2014). Utilization of multi attribute decision making techniques to integrate automatic and manual ranking of options", *Journal of Information Science and Engineering*, 30: 519-534.
- Kasap, A. (2023). HANKE sefalet endeksi ile demografik ve sosyal göstergeler arasındaki ilişkinin ampirik analizi kırılmalı beşli örneği. *Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 18(1), 146-160. <https://doi.org/10.48145/gopsbad.1291877>
- Koşaroğlu, Ş. M. (2021). E7 Ülkelerinin makroekonomik performanslarının ENTROPİ ve ARAS yöntemleriyle karşılaştırılması. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* (68), 203-221. <https://doi.org/10.51290/dpusbe.833885>
- Lovell, C. A. K. (1995). Measuring the macroeconomic performance of the Taiwanese economy. *International Journal of Production Economics*, 39, 165-178.
- OECD; (1987), "OECD Economic Outlook", 41, June.
- Okun, Arthur; (1970). *The Political economy of prosperity*. Brookings.
- Orhan, M. (2020). Avrupa Birliği ülkeleri ile Avrupa Birliği üyeliğine aday olan ülkelerin makroekonomik performanslarının Aras yöntemi ile kıyaslanması. *Journal of Humanities and Tourism Research*, 10 (1): 115-129.
- Öksüzkaya, M., ve Yaşar, Z. R. (2022). Avrupa Birliği ülkeleri ve Türkiye'nin 2016 – 2020 yılları arası makroekonomik performansının ARAS ve COPRAS yöntemleri ile karşılaştırılması. *Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 24(1), 171-198.
- Önder E. ve Boz C., (2017). Comparing macroeconomic performance of the Union for the Mediterranean Countries using Grey Relational Analysis and Multi-Dimensional Scaling. *European Scientific Journal*, vol.13, pp.285-299.
- Özden, Ü. H. (2012). AB'ye üye ülkelerin ve Türkiye'nin ekonomik performanslarına göre VIKOR yöntemi ile sıralanması. *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 11(21), 455- 468.
- Paksoy, S. ve Dawai, A. (2021). FTOPSIS ve TOPSIS yöntemleri ile Sudan'ın makroekonomik performansının değerlendirilmesi. *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (40), 255-271.
- Podvezko, V. (2011). The Comparative analysis

of MCDA methods SAW and COPRAS.
Engineering Economics, 22(2), 134-146.

Riratanaphong, C. and van der Woordt, T.J.M.
(2015). Measuring the added value of workplace
change: Performance measurement in theory and
practice. *Facilities*, 33(11-12), 773-792.

Sevgin, H. ve Kundakçı, N. (2017). TOPSIS ve
MOORA yöntemleri ile Avrupa Birliği'ne
üye olan ülkelerin ve Türkiye'nin ekonomik
göstergelere göre sıralanması. *Anadolu
Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 17(3), 87-
108.

Skare, M. and Rabar, D. (2017). Measuring sources
of economic growth in OECD Countries.
Engineering Economics, 28(4), 386-400.

Topçu, B. A. ve Oralhan, B. (2017). Türkiye ve
OECD Ülkeleri'nin temel makroekonomik
göstergeler açısından çok kriterli karar verme
yöntemleri ile karşılaştırılması. *International
Journal of Academic Value Studies (Javstudies)*,
3(14), 260-277.

Urfalıoğlu, F. ve Genç, T. (2013). Çok kriterli karar
verme teknikleri ile Türkiye'nin ekonomik
performansının Avrupa Birliği üye ülkeleri ile
karşılaştırılması. *Marmara Üniversitesi İ.İ.B.F.
Dergisi*, 35(2), 329-360.

Wang, C.-N. and Le, A. (2018). Measuring the
macroeconomic performance among developed
countries and Asian developing countries: Past,
present, and future. *Sustainability*, 10(10), 3664.

Yalman, İ. N., Koşaroğlu, Ş. M. ve Işık,
Ö.(2023). 2000-2020 döneminde TÜRKİYE
ekonomisinin makroekonomik performansının
MEREK-LOPCOW-MARCOS modeliyle
değerlendirilmesi. *Finans-Politik & Ekonomik
Yorumlar Dergisi*, (664), 57-86.

Yazar Katkı Oranı

Araştırma ortak bir çalışmanın ürünüdür ve yazarlar
çalışmaya eşit oranda katkı sağlamıştır.

**İNSANLIKTAN UZAK: EMİLY İÇİN BİR GÜL'DE VE
ATİNALI TİMON'DA MİZANTROPİNİN TEMSİLİ ¹**

FAR FROM HUMANITY: THE REPRESENTATION
OF MISANTHROPY IN A ROSE FOR EMILY AND
TIMON OF ATHENS ¹

Gamze ŞENTÜRK TATAR ²

24

İNSANLIKTAN UZAK: EMİLY İÇİN BİR GÜL'DE VE ATINALI TİMON'DA MİZANTROPİNİN TEMSİLİ¹

FAR FROM HUMANITY: THE REPRESENTATION OF MISANTHROPY IN A ROSE FOR EMILY AND TIMON OF ATHENS¹

Gamze ŞENTÜRK TATAR²

Anahtar Kelimeler:

Mizantropi,
Emily İçin Bir Gül,
Atinalı Timon.

Keywords:

Misanthropy,
A Rose for Emily,
Timon of Athens.

¹Bu çalışma, 2017 yılında İngiltere'nin başkenti Londra'da gerçekleştirilen 3rd Academic International Conference on Multi-Disciplinary Studies and Education konferansında sunulan İngilizce metnin genişletilmiş halidir.

²Dr. Öğr. Üyesi, Munzur Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, İngiliz Dili ve Edebiyatı Bölümü, gamzesenturk_26_01@hotmail.com, ORCID: 0000-0002-5097-7739

Alıntılanmak için/Cite as: Şentürk Tatar G. (2024). İnsanlıktan uzak: Emily için bir gül'de ve Atinalı Timon'da mizantropinin temsili, Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi 421-434

ÖZ

Bu makale, Amerikalı yazar William Faulkner'in *Emily İçin Bir Gül* (1930) adlı kısa öyküsüne ve İngiliz oyun yazarı William Shakespeare'in Atinalı Timon (1623) adlı oyununa odaklanarak bu eserlerde tasvir edilen Emily ve Timon adlı iki mizantrop karakterleri incelemeyi amaçlamaktadır. *Oxford İngilizce Sözlüğü*'nde mizantrop kavramı, "insanlıktan hoşlanmayan ve insan toplumundan kaçınan kişi" (2010, s. 1130) olarak tanımlanmaktadır. Kavram, Yunanca *nefret* anlamına gelen "misein" ve *insan* anlamına gelen "anthropos" sözcüklerinin birleşiminden oluşur. "İnsanlık düşmanı" olarak ifade edebileceğimiz mizantrop karakterler, William S. Gilbert ve Jonathan Swift gibi çeşitli yazarlarca edebiyatta sıklıkla tasvir edilmiştir. En tanınmış mizantrop karakterlerden biri de Fransız oyun yazarı Moliere'in 1666 tarihli *Adamcıl* oyunundaki Alceste karakteridir. Bu çalışmanın merkezine koyduğu eserlerden biri olan *Emily İçin Bir Gül* adlı kısa hikâye, gizemli ve izole bir karakter olan Emily Grierson'ın hikâyesini anlatır. Emily inzivada yaşayan, geçmişine sıkı sıkıya bağlı ve dış dünyayla etkileşimi kısıtlı bir figürdür. Babası, statüsü ve toplumun ondan beklentileri gibi dış faktörlerin etkisiyle içine kapanan Emily, bir mizantrop olarak karşımıza çıkar. Shakespeare'in çok az bilinen ve sahnelenen oyunlarından olan *Atinalı Timon* oyunu ise Timon adlı bir karakterin trajik yolculuğu etrafında geçer. Başlangıçta cömert olan ve toplum tarafından sevilen Timon, insanlığa ve topluma karşı yaşadığı hayal kırıklığı nedeniyle dünyadan ve insanlardan tamamen uzaklaşır ve bir mizantropa dönüşür. Bu iki eser, farklı dönemlerde yazılmış olmalarına rağmen, iki insanlık düşmanı karakteri ele alır. Bu çalışmanın amacı da Emily ve Timon'un insan düşmanı kişiliklerini, toplumdan kopuş süreçlerini de ele alarak ve benzerlik ile farklılıklarına değinerek irdelemektir.

ABSTRACT

This paper aims to examine two misanthropic characters, Emily and Timon, who are depicted in American writer William Faulkner's short story *A Rose for Emily* (1930) and British playwright William Shakespeare's play *Timon of Athens* (1623). The concept of misanthrope is defined as "a person who dislikes humanity and avoids human society" (2010, p. 1130) in the *Oxford English Dictionary*. This concept is a combination of the Greek words "misein" meaning *hate* and "anthropos" meaning *human*. Misanthropic characters, which we can describe as 'enemies of humanity', are often depicted in the literary works of various authors such as William S. Gilbert and Jonathan Swift. One of the most well-known misanthropic characters is Alceste character in Moliere's 1666 play *Le Misanthrope*. The short story *A Rose for Emily*, one of the works this paper revolves around, tells the story of Emily Grierson, a mysterious and isolated character. Emily is a reclusive figure who lives in seclusion, clings to her past and has limited interaction with the outside world. Emily, who has withdrawn into herself under the influence of external factors such as her father, status and expectations of society from her, appears as a misanthropic character. As for the *Timon of Athens*, one of Shakespeare's lesser known and staged plays, it is set around the tragic journey of a character named Timon. Timon, who is initially generous and loved by society, becomes completely alienated from the world and people turns into a misanthrope due to his disappointment with humanity and society. Despite written in different periods, these two works deal with two characters who are enemies of the humanity. In this regard, the aim of this study is to examine Emily and Timon's misanthropic personalities, by addressing the processes of their detachment from society and touching on their similarities and differences.

GİRİŞ

Oxford İngilizce Sözlüğü'ne göre mizantrop, “insanlıktan hoşlanmayan ve insan toplumundan kaçınan kişi” (2010, s. 1130) olarak tanımlanır. Bu kavramın kökeni, Yunanca nefret anlamına gelen “misein” ve insan anlamına gelen “anthropos” sözcüklerinin birleşiminden oluşan “misanthropos” kelimesine dayanmaktadır. Mizantrop karakterler, William S. Gilbert ve Jonathan Swift gibi önemli isimlerin de içinde yer aldığı çeşitli yazarlar tarafından edebi eserlere sıklıkla konu olmuştur. Kuşkusuz en ünlü mizantrop karakterlerden biri, Fransız oyun yazarı Moliere'in 1666 tarihli *Adamcıl* (Le Misanthrope) adlı oyunundaki Alceste karakteridir. Genellikle insanlığı ve toplumsal katılımı küçümseyen bu karakterler, insan doğasındaki karmaşıklıkların yansımaları olarak ortaya çıkarlar. Alceste gibi karakterler, toplumda bulunan ikiyüzlülükten, yüzeysellikten, samimiyetsizlikten veya ahlaki çürümeden duydukları hayal kırıklığını dile getirmeleriyle bilinirler. Mizantrop karakterler, insan doğasının inceliklerini, insan ilişkilerindeki zorlukları ve bireylerin iç çatışmalarını vurgulayan karmaşık karakterlerdir. İnsan düşmanı karakterleri kullanmak, edebiyatta insanlığın karmaşıklıklarına, toplumsal dinamiklere ve bireylerin bu bağlamlarda karşılaştıkları mücadelelere ışık tutmak için bir araç olarak hizmet eder. Bu karakterler, insan psikolojisini ve toplumsal eleştirileri irdelemede önemli bir rol oynar ve okuyucuları, insan varoluşunun inceliklerinde gezinirken insan doğasının çeşitli yönleri üzerinde düşünmeye sevk ederler.

Mizantrop karakterler genellikle kendilerini toplumdan veya diğerlerinden soyutlayan bireyler olarak tasvir edilirler. Platon'un *Phaedo*'sunda Sokrates mizantropiyi şu şekilde tanımlar: “İnsan düşmanlığı, sanat olmaksızın birinin tamamen doğru, sağlam ve güvenilir olduğunu düşünerek ona tamamen güvendiğinde ve bir süre sonra onun kötü ve güvenilmez olduğunu keşfettiğinde gelişir (...) ve bu sık sık birinin başına geldiğinde (...) sonunda (...) herkesten nefret eder”³ (Stern, 1993, s. 94). Sokrates, insan düşmanlığının doğasını açıklarken bunun kişinin birine tamamen güvenmesi, onun tamamen doğru, sağlam ve güvenilir olduğuna inanması, ancak daha sonra onun gerçek güvenilmezliğini veya kötü niyetini keşfetmesi durumunda ortaya çıktığını belirtir. Sokrates'e göre bu

tekrarlanan deneyim, güvenin kademeli olarak aşınmasına yol açar ve sonunda herkese karşı bir küçümseme geliştirilmesiyle sonuçlanır. Sokrates'in bakış açısına göre, mizantropolar başlangıçta başkalarına karşı derin bir sevgi ve güven besleyen bireylerdir. Ancak tekrarlanan hayal kırıklıkları ve ihanetler bu sevginin kaybolmasına yol açarak kişilerin kendi kendilerini tecrit etmelerine neden olur. İnsanlıkla ilgili bu kademeli hayal kırıklığı, insanlığa karşı güçlü bir isteksizliğe ve hatta nefrete yol açar.

Mizantrop karakterler tipik olarak toplumdan uzaklaşır veya kendilerini diğerlerinden soyutlar. Bu kişiler başlangıçta insanlara karşı derin bir sevgi beslerler; ancak çeşitli hayal kırıklıklarına uğradıktan sonra bu sevgiyi kaybederek bir dönüşüm geçirirler. Sonuç olarak insanlığa karşı derin bir nefret besleyen, inzivaya çekilmiş bireyler haline gelirler. Bu karakter arketipi, William Faulkner'ın *Emily İçin Bir Gül* (A Rose for Emily, 1930) adlı kısa öyküsünde ve William Shakespeare'in *Atinalı Timon* (Timon of Athens, 1623) adlı oyununda görüldüğü üzere, çeşitli eserlerde farklı şekillerde tasvir edilmiştir. *Emily İçin Bir Gül*, toplumla etkileşimi azaldıkça daha da münzevi hale gelen Emily Grierson karakterini anlatır. İzole hayatı bir dizi hayal kırıklığı ve trajik olayla iç içe geçerek sonunda Emily'nin toplumdan uzaklaşmasına ve duygusal bir kokuşa sürüklenmesine yol açar. *Atinalı Timon*, başlangıçta toplumda cömert ve sevilen bir figür olan karşımıza çıkar. Ancak yardım ettiği kişilerden nankörlük ve ihanet gördükten sonra Timon, hayal kırıklığına uğrar ve tamamen içine kapanarak insanlığa karşı yoğun bir düşmanlık besleyen bir mizantropa dönüşür. Bu edebî örnekler, karakterlerin tekrarlanan hayal kırıklıkları ve ihanetler nedeniyle insanlığa karşı gerçek bir sevgi besleyen bireylerden izole mizantropolarla dönüşümünü göstermektedir. Bu eserlerdeki mizantrop tasviri, insan ilişkilerinin karmaşık doğasını, güvenin kırılma noktalarını ve hayal kırıklığı ile ihanetin bireyin dünya algısı üzerindeki derin etkisini yansıtmaktadır. Bu makale, bu eserlerdeki insan düşmanı karakterler, Emily ve Timon'un nasıl birer mizantropa dönüştüklerini ve bu duruma neden olan sebepleri detaylıca açığa çıkarmayı amaçlamaktadır. Onların dönüşümüne yol açan katalizörleri keşfetmeyi ve toplumla ilgili hayal kırıklıklarının altında yatan nedenleri

³ Aksi belirtilmedikçe İngilizceden Türkçeye yapılan çeviriler tarafıma aittir.

incelemeyi amaçlamaktadır. Bu inceleme, toplumdan soyutlanmalarının ve insanlığa karşı besledikleri derin nefretin çok yönlü taraflarını analiz ederek bu karakterlerin ruhlarının karmaşıklıklarını ve çevrelerindeki dünyayla olan girift ilişkilerini çözümlemeyi hedeflemektedir.

1. EMILY İÇİN BİR GÜL VE ATİNALI TIMON ADLI ESERLERDE MİZANTROPİ

Emily İçin Bir Gül, Amerikalı yazar William Faulkner'ın (1897-1962) 1930 yılında *Forum* dergisinde yayımlanan ilk kısa öyküsüdür. Fanting Kong'a göre, Faulkner'ın hikâyesi "gülün olmadığı bir hikâyedir" (2016, s. 388). Kurgusal bir şehir olan Jefferson'da geçen öykü, yaşlı bir Güneyli kadın olan Emily Grierson'ın cenazesiyle açılır. Anlatı daha sonra Emily'nin yıllar boyunca sergilediği tuhaf ve rahatsız edici davranışların nedenlerini irdeler. Bu kısa hikâye, "psikolojik düzeyde, (...) bir insanın iç dünyasını, ana karakterin yerleşik davranış kurallarıyla çatışmasını ve kendi kalbiyle olan çatışmasını araştırır. (Chang & Che, 2016, s. 906). Aristokrat bir Güneyli ailenin çocuğu olarak dünyaya gelen Emily, babasının dayattığı katı kurallar ve Güney'de yaygın olan toplumsal beklentiler altında büyümüştür. O, "bir anıttır, bir geleneğin, bir sınıfın, bir yaşam biçiminin ve belirli değerlerin sembolü"dür (2016, s. 339). Babasının ölümü Emily'nin hayatını büyük ölçüde etkiler ve babasının baskısından kurtulan bu kadın sonrasında ise Homer Barron ile bir arkadaş olur. Kasabaya kaldırım döşemek için gelen Kuzeyli bir işçi olan Barron, Emily ile arkadaşlık kurar. Ancak kasaba halkı, Barron'un ekonomik durumu ve cinselliği hakkında dolaşan söylentiler nedeniyle evliliğe uygun olmadığını gerekçe göstererek bu birlikteliği onaylamaz. Kasaba halkı duruma müdahale etmek için Emily'nin uzaktaki kuzenlerini bu ilişkiden haberdar eder. Emily'nin kuzenleri bu birlikteliğe karşı çıkar ve ilişkiyi engellemek için gelirler. Barron, sözde bu engelleri ortadan kaldırmak için kasabayı geçici olarak terk eder. Üç gün sonra geri döner ve Emily'nin evine girerken görülür; ancak bu olaydan sonra kasaba halkı tarafından bir daha görülmez. Emily giderek daha münzevi hale gelir, evinden nadiren çıkar. Yerel bir eczacıdan arsenik satın aldığı anda intihar edebileceğine dair söylentiler yayılır. Emily'nin yaşadığı bir zamanların görkemli evinden kötü bir koku yayılmaya başlayınca, kasaba halkı karanlıkta gizlice evin etrafına kireç serpmeye

başlar. Emily gözlerden uzak kalır, evinin dışında hiç görülmez. Emily'nin ölümü üzerine, meraklı kasaba halkı onun hayatından kalanları keşfetmek için evine girer. Üst kattaki yatak odasının kilitli kapısını kırarak açarlar ve Barron'la düğünleri için aldıkları eşyaların yanı sıra Homer Barron'un yatakta yatan çürümüş cesedini bulurlar. Şaşırtıcı bir şekilde, Emily'nin uzun bir süredir Barron'un çürüyen cesedinin yanında uyduğunu ve ona olan rahatsız edici bağlılığını öğrenirler. Bu ürkütücü ifşaat kasaba halkını şoke eder, Emily'nin deliliğe doğru trajik inişine ve geçmişi bırakamayışına ışık tutar ve nihayetinde evinin sınırları içinde şok edici ve dehşet verici bir keşifle sonuçlanır.

Tom Tyler'a göre, mizantropolar "genellikle tutku tarafından yönetilen kişiler olarak tasvir edilirler; insanlığa karşı duydukları yoğun, duygusal nefret, kişisel hakaretlerin veya talihsizliklerin bir sonucudur" (2014: 239). Bir mizantrop olarak Emily geleneklere bağlı, aristokrat geçmişine rağmen topluma uyum sağlamaya zorlanan bir karakterdir. Toplumsal normlar ve babasının otoritesi tarafından engellenerek pasif bir role hapsedilmiştir. Emily, ister ailesi, toplumu, gelenekleri, yasaları, geçmişin ağırlığı, ister kendi kararlarının yansımaları olsun, kendini izole edilmiş bulur. Emily'nin inzivaya çekilmesi ve bir mizantropa dönüşmesi yalnızca kendi eylemlerinin bir sonucu değil, aynı zamanda toplumsal normların, aile beklentilerinin ve zamanın acımasız geçişinin karmaşık bir sonucudur. Ailesiyle olan ilişkisi ve onların geleneksel değerlere sıkı sıkıya bağlı olması onu toplumsal beklentilerin boğucu kısıtlamaları içine hapsettiğinden, inzivaya çekilmesinde katalizör görevi görür. Kasabanın kolektif yargısı ve dedikoduları da onun yabancılaşmasına katkıda bulunarak onu adeta insanlardan uzaklaştırır, nefret ettirir ve bir mizantrop yapar. Emily'nin kendini toplumdan soyutlamasının temel nedenlerinden biri babası ve diğeri de toplumun beklentileridir. Yaşadığı toplumda kadınlar öncelikle anne, eş ya da kız çocuğu rolleriyle tanımlanır; oysa Emily'nin genç erkeklerle etkileşimi babası tarafından kısıtlanır. Emily babasının katı kuralları altında yaşar ve Yeni Güney toplumu içinde izole bir figür olarak büyür. Hayatı babasının iradesi tarafından belirlenir, bu da onu psikolojik olarak zincirlenmiş hissettirir. Babası öldükten sonra ise toplumun baskısı altında kalır. Kendisine

dayatılan kısıtlamalardan kurtulamadığı için Emily evinde inzivaya çekilir. William Faulkner'a göre,

Bayan Emily ve onun gibiler için hiçbir genç adam yeterince iyi değildi. Uzun süre onları bir resim gibi düşündük; beyazlar içinde narin duruşuyla fonda Bayan Emily, ön planda da arkasını ona dönmüş, bir kırbaç kavramış babasının geniş silüeti; birlikte, kanatları arkaya savrulmuş giriş kapısının önünde duruyorlar. Bu nedenle, otuz yaşına gelip hâlâ bekâr olduğu için hoşnut değildik ama onu suçlamıyorduk; ailesinde delilik olsa bile, gerçekten ortaya çıkmış olsalardı tüm niyetlileri reddetmezdi (2017).

Kasaba halkı, genç erkeklerin hiçbirinin toplum tarafından algılanan standartları karşılamadığını ya da Bayan Emily için uygun görülmediğini gözlemler. Bayan Emily otuz yaşına geldiğinde ve evlenmediğinde, kasaba halkı onun geleceği hakkında uzun süredir birtakım varsayımda buldukları için bir haklılık duygusu hissederler. Akıl sağlığıyla ilgili ailevi kaygılarına rağmen, kasaba halkı standartlarına uymadıkça Emily'nin tüm evlilik şansını reddetmeyeceğine inanırlar. Belirli bir zaman dilimi içinde evlenmeleri için kadınlara uygulanan toplumsal baskı ve beklentiler karşısında Bayan Emily'nin bu normlara uymayı reddetmesi aslında bir tezattır. Emily'den beklenen hem kendi sınıfına uygun hem de toplumun beklentilerine uygun biriyle evlenmesidir.

Emily babasının baskısı altında yaşayan bir karakterdir. Babası onu herhangi bir erkeğin kendisi için uygun bir koca olmadığına inandırır. Genç erkekleri ondan uzak tutar, bu yüzden babasının ölümünden sonra yalnızlığı derinden hisseder. Ölmüş babasının bu düşüncesi, onun genç erkeklere karşı tutumunu her zaman etkiler. Babasının ölümünden sonra yalnızlığı daha da şiddetlenir: “Babasının ölümünden sonra seyrek dışarı çıkmaya başlamıştı. Sevgilisinin gidişinden sonraysa insanlar onu göremez oldu” (2017). Faulkner, Emily'nin babasının onun hayatı üzerinde olumsuz bir etkisi olduğunu söyler. Babasının saplantılı koruması onun tüm hayatını etkiler. Babası “Güneyli mirasından ve ailesinin Jefferson'daki statüsünden gurur duyan zalim bir figür” (Kim, 2011, s. 6) olarak görünür. Emily'nin anlatısı hem psikolojik hem de fiziksel boyutları kapsayan derin bir soyutlanmayı anlatır. Babasının etkisi, geçmişinin ağırlığı, toplumun

normları ve onu sınırlayan geleneklerle Emily insanlara karşı bir düşmanlık geliştirmiş, kendisini inzivaya çekmiş ve bir mizantropa dönüşmüştür. Dahası kendi kararları ve eylemleri de tecrit edilmesine katkıda bulunmuştur. Bu derin inziva duygusu onu derin bir yalnızlık durumuna sürükler. Malikanesi bir anlamda “içinde yaşamaya başladığı izolasyonun simgesidir” (Skei, 1985, s. 310). Kasaba halkının merakı ve evinin içine bakma arzusu, Emily'nin kendi hayatında ne kadar izole olduğunu gözler önüne serer. Kasaba halkının onun hakkında daha fazla bilgi edinme istekleri, bir karakter olarak Emily'nin kendisini soyutlamasının derinliğini yansıtır ve çevresindeki topluluktan ne ölçüde uzaklaştığını ve koptuğunu vurgular: “Bayan Emily Grierson öldüğünde bütün kasaba cenazesindeydi. Erkekler bu düşmüş anıta hayranlıkla dolu bir saygı duyduklarından, kadınlarsa aynı zamanda bir bahçıvan ve aşçı olan yaşlı kâhya dışında on yıldır kimsenin görmediği evini merak ettiklerinden” (2017). Bayan Emily Grierson'ın vefatının ardından bütün kasabanın bakışları onun cenazesine çevrilir ve her bir kasabalı bu hüznü olaya farklı bir bakış açısı geliştirir. Kendini insanlardan uzak tutan bu kadın, yaşamıyla herkesi merakta bırakır. Onun gözlerden irak hayatı tüm kasabanın dilindedir.

Mizantropi, bireyin insanlara karşı olumsuz duygular besleyerek, çevresindekilerden uzak durma eğiliminde olduğu bir durumu ifade eder. Bu kişiler, genellikle yalnız kalmayı tercih eder ve insanlarla iletişimden kaçınmak için çeşitli yolları dener. Negatif düşünce ve duygularla dolu oldukları için, çevreleriyle mesafeli bir tutum sergilerler ve sosyal bağlantılardan uzaklaşarak asosyal bir birey haline gelebilirler. Kalabalık ortamlardan kaçınma eğilimleri, adeta topluluklardan uzaklaşarak kendilerine bir izolasyon oluşturma arzusundan kaynaklanır. Bu durum, genellikle insanlar arasındaki potansiyel olumsuz deneyimlerden kaçınmak amacıyla ortaya çıkar. Bir mizantrop olarak Emily son yıllarında yalnızlığa gömülür ve başkalarıyla yakın ilişkiler kuramaz. Hayatı, kasabadaki herkesin merakını tetikleyen bir inziva hikâyesine dönüşür. Özellikle evinin sınırları içindeki tamamen soyutlanmış varlığını çevreleyen muamma, kasaba halkı için bir hayranlık ve gizem konusu haline gelir. Kasabalıların bitmek tükenmek bilmeyen merakı ve evindeki sırları çözme arzusu,

Emily'nin hayatını çevreleyen gizemli havayı sembolize eder. Cenazesi sırasında kasaba halkı arasında geçen konuşmalar ve tartışmalar, Emily'nin tüm varoluşuna damgasını vuran derin yalnızlığı ve insan düşmanlığını aydınlatır. Bu konuşmalarda ortaya atılan sayısız varsayım, hikâye ve Emily'nin hayatına dair bölük pörçük bilgiler, onun toplumdan ne denli uzaklaştığını açıkça ortaya koyar. Anlamli ilişkilerden yoksun oluşu ve evini saran gizem örtüsü, Emily'nin yaşam yolculuğunu tanımlayan derin kopuşu özetler. Kasabalıların onun esrarengiz yaşam öyküsü üzerine kolektif olarak kafa yorması, Emily'nin ölümünden sonra bile ardında bıraktığı gizemin kalıcı etkilerinin bir kanıtı niteliğindedir.

Emily'nin aristokrat statüsü onun yalıtılmış hayatını derinden etkilemiştir. “Güneyli geleneksel bir ailenin son temsilcisi olan Emily, Güneyli değerlerin emanetçisi haline gelir. Onun görkemli sureti, geleneksel değerlerin ve yaşam biçimlerinin sürdürülmesinde temel bir rol oynar” (Agustini, 2012). Prestijli bir Güneyli ailenin son ferdi olarak geleneğin ağırlığını omuzlarında taşıyan Emily, yerleşik Güney değerlerinin koruyucusu haline gelir. Onun varlığı, bu yerleşik değerlerin ve geleneksel yaşam biçiminin sürdürülmesinde çok önemli bir rol üstlenir. Ancak bu yüce statü, kişisel tatminine engel olur ve hayattan kendi şartlarına göre zevk almasını engeller. Emily, kendi içsel değerleri ve arzuları ile kendisine dayatılan toplumsal normları uzlaştıramaz. Soylu bir ailenin kızı olmak, onu aristokrat sınıf tarafından dikte edilen sosyal geleneklerin katı kurallarına hapseder. İçsel değerleri ile toplumun katı beklentileri arasındaki çatışma, Emily'nin içinde psikolojik bir mücadeleye yol açar. Bireysel arzularını toplumsal taleplerle uyumlu hale getirememesi, içsel kargaşasına ve kişisel ikilemelerine önemli ölçüde katkıda bulunur. Kişisel ihtiyaçlar ve toplumsal normlar arasındaki bu çatışma, onun yalnızlık ve insan sevgisizliği duygusunu güçlendirir ve bir birey olarak karşılaştığı zorlukları şiddetlendirir. Melvin Backman'ın da belirttiği gibi, “Faulkner'in eserleri derin bir baskı ve geri çekilme duygusu taşır; ancak yine de benlik ve toplumla mücadeleyi aktarırlar. Yenilgi ve umutsuzluğun ortasında küçük bir direniş merkezi bulunur” (1966, s. 186). Faulkner'in eserleri hem kendilerine hem de topluma karşı mücadele eden karakterleri tasvir ederek baskı ve

geri çekilme temalarını kapsar. Yenilgi ve umutsuzluk anlatıları içinde, esnek bir direniş varlığını gösterir. Karakterleri, toplumsal beklentilerin ve kişisel çıkarların ezici ağırlığıyla boğuşarak bireylerin sosyal çevrelerinin sınırları içinde karşılaştıkları iç çatışmaları ortaya koyar. Faulkner, karakterlerin kendilerini çevreleyen baskıcı güçlere karşı sessiz ve ısrarlı direnişiyle karşımıza çıkar. Bu tema, insan ruhunun zorluklar karşısındaki direncini sergilerken bireyselliği bastıran bir toplumda özerklik ve kimlik için verilen kalıcı mücadeleyi de vurgular. Dolayısıyla Emily'nin hem kendisine hem de topluma karşı mücadelesinde bu direniş açıkça görülür. Emily bütün bir kasaba insanına ve onların temsil ettiği değerlere karşı duruş göstererek kendi kimliğini ortaya koymaya ve kendi direniş veya direniş hikâyesini yazmaya çabalar.

Emily'nin mizantropisi, yani insanlara karşı duyduğu kaçınma ve güvensizlik duygusu, Faulkner'in hikâyesinde karakterinin dikkate değer bir yönüdür. Bir mizantrop olarak Emily, hikâye boyunca insanlara derin bir güvensizlik ve bağlantı eksikliği sergiler. Kendine çekilmiş doğası, sosyal etkileşimlerden kaçınması ve kendisi ile kasaba halkı arasındaki belirgin ayırım, onun bir mizantrop olarak ortaya koyar. Emily'nin toplumdan kendini soyutlamış olması, ailesinin aristokratik statüsünden kaynaklanır, bu da onu kasaba halkından ayırır. Ancak yaşadığı çeşitli hayal kırıklıkları ve kayıplar, mizantrop karakterinin daha da derinleşmesine neden olur. Potansiyel talip adaylarının reddi, babasının onu kontrol etmesini etkisi ve ardından sevgilisi Homer Barron'un kaybı, insanlara olan güvensizliğini artırır ve onu inzivaya çekilme noktasına getirir. Emily'nin bir mizantrop oluşu, kendisini dünya dışındaki etkilerden koruma çabalarında açıkça ortaya çıkar. Onun toplumdan kendini soyutlaması, babasının ölümünden sonra vergi ödemeyi reddetmesi veya evine ziyaretçi kabul etmemesi gibi eylemleriyle daha da belirginleşir. Emily diğerleriyle etkileşimde bulunma konusundaki isteksizliğini yansıtarak, derin yalnızlığına ve yaşamının trajik seyrine yol açar. Emily'nin karakteri, sadece kendi iç dünyasıyla sınırlı kalarak toplumsal normlardan uzaklaşır ve bu durum, onu trajik kaderine doğru götürür.

Bir mizantrop olarak Emily'nin kendini insanlardan soyutlaması, gerçekle yüzleşmekten kaçınmasından

kaynaklanır; çünkü bu kadın gerçeklerden korunarak kendi inşa ettiği bir dünyada yaşıyor gibi görünür. İçinde yaşadığı bu alternatif gerçeklik, ölümün gerçek sonuçlarını kabul etmeyi reddeden bir sığınak görevi görür. Benzer şekilde değer verdiği kişiler tarafından terk edilme korkusu da onu bu tür durumlardan kaçınmak için çeşitli stratejiler kullanmaya iter. Emily önce, terk edilme olasılığıyla yüzleşmekten kaçınma çabasıyla, babasının ölümünün gerçekliğini reddeder. Doktorların ve kasaba halkının onu babasının ölümünü kabul etmeye ikna etme çabalarına rağmen, Emily sanrılarına saplanıp kalır. Geri dönülmez gerçeği kabullenmeyi reddetmesi, ölümlülüğün ve insan ilişkilerinin sert gerçekleriyle yüzleşmeye karşı daha geniş çaplı direncini yansıtır. Bu kaçınma, algıları ile gerçek dünya arasında bir uçurum yaratarak izolasyonunu sürdürür ve onu yalnız bir varoluşa daha da çok hapseder.

Homer Barron, Emily'nin hayatında çok önemli bir rol üstlenir ve yalnızlığından potansiyel bir kaçıışı ve toplumla yeniden bağlantı kurma fırsatını temsil eder. Onun ile evlenme umutları besler ve onu inzivasından kurtulmanın bir yolu olarak görür. Ancak Barron, Emily'nin yalnızlığını hafifletmek yerine daha da yalnızlaşmasının katalizörü olur. Barron'un eylemleri, Emily'nin ilerleyen yıllarda kasaba halkından derin bir şekilde kopmasına neden olur. Olayların trajik bir şekilde gelişmesiyle Emily, Homer Barron'u öldürmek amacıyla eczacıdan zehir satın alır. Onu yakınında tutma ve gidişini engelleme arzusuyla giriştiği bu umutsuz eylem, onu cinayet işlemeye götürür. Oyun ayrıca, Kong'un tarif ettiği gibi, "Emily'nin grotesk karakteristiğinin ve hastalıklı psikolojisinin tasvirinden başka bir şey olmayan gülsüz bir hikâye"ye (2016, s. 391) dönüşür. Emily öncelikle "kendini zamandan soyutlar, (...) bir oda inşa eder" (Burg, Boyle & Lang, 2000, s. 388) ve daha sonrasında Barron'un cesediyle birlikte inzivaya çekilir. Böylelikle Emily aradığı geçici bağı tutunmaya çalışır, trajik bir şekilde hayatını ürkütücü ve yalnızlaştırıcı bir şekilde onunla birleştirir.

Emily, toplumdaki konumu nedeniyle kasaba halkıyla arasına mesafe koymaya çalışır. Ancak yoksul bir kuzeyli ile yaşadığı ilişki, bir zamanlar güneyin saygın bir ailesinin beklentilerine ulaşmadaki yetersizliğini bir kez daha gösterir. Nitekim bir mizantrop için pek çok olumsuz yaşam olaylarının veya travmaların meydana gelmesi onun

insan düşmanlığını artıran nedenler olarak karşımıza çıkar (Brehm & Rahn, 1995). Emily için yaşadığı başarısızlık, adamın onu terk etme girişimiyle daha da karmaşık bir hal alır. Emily yine başarısız olmayı kabullenemez ve onu yanında tutmak için öldürmeye karar verir (Blanco Outon, 1997, s. 42). Ölünceye kadar da bu adamın cansız bedeniyle yaşayarak diğer insanlar ile olan ilgisini keser. Onun bu yalnızlığı ve Baron'a karşı düşkünlüğü bir noktada kendi toplumuna karşı yabancılaşmasına, onlardan uzak durmasına ve bir tür insan düşmanlığı geliştirmesine neden olur.

Mizantropolar, James Kidd'e göre, "normatif bağlılıklarına ve değerlerine bağlı olarak farklı başarısızlıklara odaklanırlar." (2021, s. 29). Saygın Güneyli ailesine dayatılan toplumsal beklentiler tarafından kısıtlanan Emily, kasaba halkından bilinçli olarak ayrı durur. Emily Barron Daha düşük sosyal statüdeki bir adamla olan ilişkisi, onun yerleşik normlara uymadaki yetersizliğini vurgular. Bu toplumsal kısıtlamalara meydan okuma çabasına rağmen, bu kişiyle olan ilişkisi, toplumun standartlarını karşılamadaki tekrar eden başarısızlığını sergiler. Karmaşıklık, uyumsuz konumlarını fark eden bu adamın kendisini Emily'den uzaklaştırmaya çalışmasıyla derinleşir. Bu reddedilme Emily'nin içinde derin bir başarısızlık korkusunu tetikler ve bu bağlantıyı sürdürmek için duyduğu umutsuz ihtiyacı yoğunlaştırır. Wen-Ge Chanl ve Qian-Qian Che'ye göre, Emily, "yıllar geçtikçe, otoriter babası tarafından kontrol edilen itaatkâr bir genç kadından, toplumun suçlamalarına rağmen bir işçiye kur yapan orta yaşlı bir kadına ve daha sonra sadece sevgilisini öldürmekle kalmayıp cesedi evinde saklayan ve hatta bazen cesedin kalıntılarının yanına uzanan bir katile dönüştü" (2016, s. 903). Emily, bu terk edilme korkusu ve onu yakınında tutma konusundaki inatçı kararlılığıyla cinayete başvurur. Bir başkasının canını alma kararı, onun sürekli varlığını sağlamak için umutsuz bir girişim haline gelir ve hayatında daha fazla başarısızlığı ve terk edilmeyi kabul edemeyeceğini ortaya koyar.

Judith N. Shklar *Ordinary Vices* adlı kitabında çeşitli mizantrop türlerinden bahseder. Bunlardan biri insanları son derecede kötü gören, ancak yine de temkinli uzlaşma tarzları geliştiren 'sakin insan düşmanı'dır. Bu tip birey, derin bir düşmanlık hissi taşıırken aynı zamanda

çatışmalardan kaçınma eğilimindedir, çatışma yerine daha sakin bir yaklaşım benimser. Shklar'ın betimlediği bu karakter, içsel düşmanlığıyla başa çıkma konusunda özgün bir strateji geliştirmiştir. Diğer bir mizanrop ise şiddetlenen düşmanlığı ile öne çıkan 'şiddet yanlısı insan düşmanı'dır. Bu tip birey, artan düşmanlık duygularını şiddet eğilimleriyle birleştirir (1984). Emily'nin deneyiminde bu eğilim sakin insan düşmanından şiddet yanlısı insan düşmanına doğru bir dönüşüm gösterir. Başlangıçta, Emily karakteri sakin bir insan düşmanı olarak tasvir edilir. Toplumdan uzaklaşmış, çevresine mesafeli ve geleneklere sıkı sıkıya bağlıdır. Ancak, zamanla yaşadığı izolasyon ve toplumla bağlarının giderek kopması, onu daha fazla içsel çatışma ve düşmanlık duygularına iterek değişim geçirmesine neden olur. Hikâye ilerledikçe, Emily'nin düşmanlığı şiddet eğilimine dönüşür. Özellikle, Emily'nin sevdiği adamı öldürüp onun cesedini evinde saklaması ve sonrasında gelişen olaylar, onun şiddet içeren bir tutum benimsemesini ortaya koyar. Bu olaylar, Emily'nin içsel çatışmalarını ve toplumla olan bağlarını tamamen koparmasını simgeler.

Kasaba halkı, aristokrat kökeni nedeniyle Emily'ye bazı sorumluluklar yükler. Ancak o bu sorumlulukları yerine getiremez. Bu durum onun yalnızlaşmasına yol açar. "Emily'nin kasabanın isteklerine uymaması, trajedisinde ciddi karakteristik kusurlar olarak ortaya çıkan gururunu ve yalnızlığını açıkça güçlendirir" (Kim, 2011, s. 5). Emily'nin kasabanın taleplerine uymayı kararlılıkla reddetmesi, karakterinde gömülü olan içsel kusurları, özellikle de trajik anlatısında merkezi temalar haline gelen gurur ve soyutlanmasını vurgular. Kasabanın taleplerine kararlılıkla uymaması, onun sarsılmaz gururunun bir kanıtıdır. Toplumsal baskı ve beklentilere rağmen Emily, kasabanın hayatına müdahalesine boyun eğmeyi reddederek kendi iradesine kararlılıkla sahip çıkar. Bu sarsılmaz gurur, onun bağımsızlığını ve karakter gücünü sergilerken, aynı zamanda toplumsal normlardan köklü bir şekilde soyutlandığının da altını çizer. Emily'nin gururu, onu kasaba halkından daha da soyutlayan bir engele dönüşür ve ayrılık ve benzersizlik duygusunu pekiştirir. Bu inatçı gurur, sürekli yalnızlığıyla birleştiğinde, trajik kusurlarını vurgular. Emily'nin bireyselliğini ve özerkliğini koruma ısrarı, sonuçta toplumdan kopmasına, yalnızlığını

ve inzivasını sürdürmesine neden olur. Bu karakteristik kusurlar, onun trajik çöküşüne katkı sağlar ve böylece okur gururu ve yalnızlığı belirleyici özellikleri haline gelen ve nihayetinde trajik kaderine yol açan bir kadının dokunaklı bir anlatısını dinler hale gelir. Emily, uzun yıllar boyunca bir münzevi olarak yaşamak zorunda kalır:

Emily her şeyden önce değişimi kabullenmeyi reddederek motive olur. Hayatı ona değişimin kayıp getirdiğini öğretir. Yaşamı boyunca neredeyse tamamen dönüşmüş bir dünyaya uyum sağlayamaz. Böyle bir dünyada ancak inzivaya çekilerek başarılı olabilir. Bulduğu çözüm nihayetinde işe yaramaz; çünkü izolasyon ve geri çekilme ona hayat sunmaz. Sonuçta yıkılmış bir anıt olarak Emily yaşayan bir ölü gibidir. Doğrusal zamanda Emily değiştiği gibi, kasabanın ona karşı tutumu da değişir. Kasaba, kaçınılmaz olarak bunu başaramasa da zamana hükmetmeye çalışan böyle bir kadına nihayet saygı gösterir (Kim, 2011, s. 9).

Kendini toplumdan soyutlayan Emily, bu doğrultuda kasaba halkı için bir gizem oluşturur. Her ne kadar kasaba halkı onun statüsünden dolayı ona saygı duysa da onun kendini insanlardan gizlemesi bir merak konusu olur.

Judith N. Shklar'a göre, "insan düşmanlığı bizi sefil ve arkadaşsız yapabilir, ruhsal bulantıya düşürebilir ve bizi hakaret dışında tüm zevklerden mahrum bırakabilir" (1984, s. 192). Emily'nin de hiç yakın arkadaşı yoktur ve cansız bir hayat sürmektedir. Hayatta olan sevgilisiyle mutlu bir şekilde yaşayamaz. Her zaman onun kendisini terk edeceğinden korkar. Bu yüzden onu öldürür ve ölü bedeniyle yaşar, kasaba halkıyla yakın bir ilişkisi yoktur. Öldüğünde kasaba halkı onu evinde görmek için cenazesine gelir. Gelişleri endişelerinden ya da üzüntülerinden kaynaklanmaz. Emily'nin temel motivasyonu, değişimi kabullenmeye karşı gösterdiği katı direnç etrafında toplanır. Hayatta yaşadığı deneyimler, değişimin beraberinde bir kayıp duygusu getirdiğine dair inancını pekiştirir. Kong'a göre, "Zaman değişmiş ve toplum ilerlemiş olsa da Emily hâlâ geçmişte yaşamaktadır. Ne zamanın geçmişin ne değişimlerini ne de bunlara eşlik eden kaçınılmaz kayıpları kabullenir" (2016, s. 390). Çevresindeki dünya yaşamı boyunca önemli dönüşümler geçirirken Emily uyum sağlamakta çok zorlanır. Bu değişen dünyaya uyum sağlayamaması, onu bu değişimlerin üstesinden

gelmenin tek yolu olarak inzivaya çekilerek teselli aramaya zorlar. Ancak inzivaya çekilme tercihi savunulamaz bir çözüm olduğunu kanıtlar; çünkü toplumdaki uzaklaşmak onu yaşamın ve büyümenin özünden mahrum bırakır. Emily hayatı boyunca değişim güçlerine direnir, zamanı dondurmaya ve geçmişi korumaya çalışır. Ancak bu zamana hükmetme çabası boşa çıkar ve kaçınılmaz başarısızlığına yol açar. ‘Yıkılmış bir anıt’ olarak varlığı, cansız bir varoluşun sınırları içinde sıkışıp kalmış canlı bir insana benzeyen paradoksal bir durumu temsil eder. Çabalarına rağmen, yaşamın canlı nabzından soyutlayan durağan bir varoluşa hapsolmeye devam eder.

Emily’nin öyküsü, “toplumun, soyluluğun ve bir babanın koyduğu katı kuralların, özelemleri ve umutları olan bir genç kıza nasıl ‘yaşayan bir ölü’ye dönüştürdüğünün öyküsü”dür (Ünsal, 2004, s. 79). Emily, babasının katı kuralları ve toplumsal beklentilerin gölgesinde kendini gerçekleştirememiş bir kadındır. Babasının ölümünden sonra yanında olan tek kişi zenci sadık uşağıdır. Emily’nin dış dünya ile bağlantısını sağlayan kişi de bu zenci uşaktır. Gençliğinden babasının katı kuralları altında boğulan ve babasının ölümünden sonra toplumun beklentileriyle baskılanan Emily, kırkı yılını bir ölüye duyduğu takıntı düzeyindeki tutku ile geçirir. Onun mizanropik doğası aslında sınıfsal kimliğinin ve toplumsal baskının bir sonucudur ve ölümüne kadar da devam eder. Bu yönüyle Emily, “çürümüş aristokrat bir ailede doğmuş olan bir kurban”dır (Kong, 2016, s. 391) ve yaşamı gibi tıpkı ölümü de bir o kadar trajiktir.

Atinalı Timon, İngiliz oyun yazarı William Shakespeare’in 1623’te *Birinci Folio*’da yayınlanan trajik oyunlarından biridir. Oyunun ne zaman yazıldığı tam olarak bilinmemekle birlikte *Kral Lear* (King Lear, 1606) oyunuyla benzerliğinden dolayı onun hemen öncesinde veyahut da hemen sonrasında yazıldığı düşünülmektedir (Eyüboğlu, 1979, s. 5). Oyunun Thomas Middleton ile birlikte yazıldığına da inanılmaktadır. Oyun, farklı yazarlar tarafından çeşitli şekillerde tasvir edilen Atinalı asilzade Timon ve onun hikâyesi etrafında döner. Timon, özellikle efsanevi bir insan düşmanı olmasıyla ünlüdür. Shklar’a göre, “en dramatik insan düşmanı kendinden ve tüm insanlıktan nefret eder ve bunu tüm varlığıyla tutkuyla yapar. Shakespeare’in *Atinalı Timon*’u böyle bir

karakterdir” (1984, s. 194). Timon karakteri ayrıca birçok yazar tarafından farklı açılardan eserlerde kullanılmıştır. Plutarch (M.Ö. 45-120), Aristophanes (M.Ö. 450-388) ve Lucian (M.Ö. 125-200) gibi Antik Yunan oyun yazarları eserlerinde Timon’un hikâyesini anlatmışlardır. Shakespeare’in hikâyesinin kendi versiyonunu hazırlarken Plutarch ve Lucian’ın yazılarından ilham aldığı düşünülmektedir (Showerman, 2009, s. 209).

Atinalı Timon dost canlısı, nazik ve son derece cömert bir Atinalı asilzade olarak tasvir edilir. Abartılı partiler düzenleyerek ve servetini çok sayıda arkadaşına harcayarak belirginleşen cömert yaşam tarzı, ona geniş bir sosyal çevre kazandırmıştır. Bu cömertliğinden dolayı herkes tarafından üstün, eşsiz bir insan olarak övülmektedir. İyi kalpliliğinden, eli açıklığından ve cömertliğinden dolayı adeta insanlar ona tapar. Dostlarını kıymetli hediyeler veren Timon, ihtiyacı olanların yardımına koşmaktan çekinmez. Dostlarının da ona yardım edeceğinden hiç kuşku duymaz, onlara adeta gözü kapalı güvenir. Ancak Timon mali açıdan çöküşle karşı karşıya kaldığında ve arkadaş olarak gördüğü kişilerin umutsuzca yardımına ihtiyaç duyduğunda onların gerçek yüzüyle karşılaşır. Hayal kırıklığı yaratan bir şekilde bu kişiler ona yardım etmeyi reddeder, bahaneler sunarak Timon’a sırt çevirirler. Oysa Timon müşkül duruma düştüğünde dostlarının hemen onun yardımına koşacağından, ona destek olacağından emindir. “Talih çarkı aleyhine döndüğünde Timon değişir. Tüm servetini kaybeder kaybetmez birden canlanır. Pasif bir insan düşmanından aktif, lanet okuyan birine dönüşür. Ve misantroplar arasında benzersiz olarak, insanlığın geri kalanı kadar yüksek sesle kendinden nefret eder” (Shklar, 1984: 201). “Huysuz bir filozof” olan Apemantus, Timon’un evinde ağırladığı dostlarının onun yemeğini değil aslında onu yediği konusunda Timon’u uyarır; ancak Timon’un sanki kulakları bu gerçekleri duymak için sağırdır. Evinde ağırladığı ve ona övgüler dizen tüm dostları o müşkül duruma düştüğünde onun yüzüne bile bakmazlar, onu görünce yollarını çevirirler ve hatta onun yüzüne kapıları kapatırlar.

Sözde arkadaşlarının ihaneti ve nankörlüğü Timon’u derinden yaralar. Timon, acı bir hayal kırıklığıyla dolu son eylem olarak, kendisine dost olduğunu iddia eden herkesi davet ederek bir veda ziyafeti düzenler. Görkemli

bir ziyafet yerine misafirlerine sadece ılık su ikram eder ve sert bir konuşma yaparak insanlıkla ilgili derin hayal kırıklığını ortaya koyar ve onu aldatan arkadaşlarına karşı duyduğu küçümsemeyi ifade eder. Timon insanların bencilliğini, nankörlüğünü ve bayağılığın artık daha net görebilir. Artık kendi nankör arkadaşlarından değil, bütün insanlardan nefret eder hale gelir. Daha sonra Timon, kendisini Atina'dan ve toplumdan uzaklaştırarak bir mağarada yalnız bir tecrit yaşamına çekilir. Timon Atina'ya bir daha ayak basmayacağını vurgulayarak kendini insanlıktan uzaklaştırır ve vahşi hayvanları bile insanlıktan daha değerli bularak insanlığı yerin dibine batırır. Timon, yalnızlığı sırasında gizli bir altın zulasını keşfeder. Bu yeni keşfedilen zenginlik dikkat çeker ve onun lütfunu arayan çeşitli kişileri kendine çekebilecektir. Timon istese eski görkemli hayatına dönebilecektir; oysa Timon artık ona yapılan dalkavukluklardan ve sözde dostluklardan bıktığından buna yanaşmaz. Shklar'a göre, "Trajedi onun öfkesini harekete geçiren olaylarda değil, kendisindedir. Timon her şeyden önce kendinden nefret eden klasik bir zorbadır; çünkü diğer insanları aşağılama tutkusunu kontrol edemez. Onun cömertliği dostça bir alışverişten ziyade yamyamca bir jesttir. Bu, dostluğun inkârının ta kendisidir" (Shklar, 1984: 200). Timon'un servetini paylaşma eylemleri sembolik hale gelir. Timon altının bir kısmını Atina'dan haksız yere kovulan Alcibiades'e vererek, Atina'ya yürümek için bir ordu toplamasına destek olur. Ayrıca şehrin her tarafına hastalık yayması için iki fahişeye ve kendi sanatlarını sürdürmeleri için bir şair ve kuyumcuya altın dağıtır. Sonrasında Timon'un ölüm haberi, Atina'yı fethetme sürecinde olan Alcibiades'e ulaşır. Timon'un ölümüne rağmen Alcibiades, sorunlu şehre barış getiren bir değişim gücü olarak ortaya çıkar. Oyunun sonuç kısmı, Alcibiades'in Atina'da düzeni ve uyumu yeniden tesis etme yönündeki özverili çabalarına odaklanır ve şehri rahatsız eden kaos ve kargaşanın ortasında bir çözüm ışığı işlevi görür.

Başlangıçta etrafındaki herkesi cömertçe seven ve onlara yardım eden bir karakter olarak tasvir edilen Timon, servetini özgürce arkadaşlarının yararına adar. Görünüşte yakın olan bu arkadaşların sadakatine ve desteğine kesinlikle inanır ve ihtiyaç anında onlardan yardım bekler. Ancak Timon kendisini zor koşullar altında bulduğunda

sözde arkadaşlarından hiçbirinin ona yardım etmeye istekli olmadığı acı gerçeğini keşfeder. Karşılaştığı ihanet ve terk edilme, hayırsever doğasının derinlere kök salmış bir insan düşmanına dönüşmesine neden olur. Kendisini hayal kırıklığına uğratan toplumdan kaçarak tecritte teselli arar, bir mağarada yaşamayı seçer ve bir zamanlar etrafını saran insanlardan kasıtlı olarak uzaklaşır. Kendi kendine empoze ettiği bu soyutlama, kendisini hayal kırıklığına uğratan toplumdan kasıtlı bir kaçış girişimi olsa da Timon'u derin ve ıstırap verici bir yalnızlığa sürükler. "Bu, insanlığı seven Timon'dan insan düşmanı Timon'a aşırı değişim oyunun ilerleyen bölümleri, iki uç arasında uzlaşmanın imkânsızlığının doğrudan bir sonucudur" (Rubin, 1976, s. 18). Bu, başkalarının eylemlerinin getirdiği bir yalnızlıktır aslında; bir zamanlar arkadaş olarak gördüğü kişilerin ihanetinin dokunaklı bir sonucudur. Rolf Soellner ve Gary Jay Williams'a göre,

Shakespeare, Timon'un izolasyonunun yalnızca kendi kendine yaratılmadığını kesinlikle gösterir. İnsan düşmanlığı kaynaştırıcı ve sentezleyici bir şey olmalı, eğer bunda başarısız olursa, Timon'un etrafındaki kötü niyetlilik de en az kendi aptallığı kadar suçlanacaktır. Hayırsever Timon'un yalnızlığı, biz modernlerin en iyi bildiği şeydir: Kalabalığın ortasındaki yalnızlık. Verici Timon, hayran arkadaşlarının arasındayken bile yalnızdır (1979, s. 27).

Timon'un inzivası yalnızca kendisinin eseri değildir; onun insan düşmanlığı insanlığa olan güvensizliğin veya küçümsemesinin yanı sıra etrafındaki ahlaki çöküşün de bir sonucudur. Bu durum, insan ilişkilerinde yüzeyselliğin ve çıkar odaklılığın da sonucudur. Timon'un kendini insanlıktan soyutlamasında kendi hataları kadar çevresinde bulunan kötü niyetin ve insanların ikiyüzlülüğünün de sorumlu olduğu görülür. Shakespeare, Timon'un mizantropisini tasvir ederken insan ilişkilerinin karmaşıklığının ve toplumsal tutumların sonuçlarının da altını çizer. Bir zamanlar başışçı ve hayranlık duyulan biri olan Timon'un, etrafındakilerin uyumsuz ve bencil doğası nedeniyle duygusal olarak nasıl yabancılaştığını, bu durumun onun inzivasına ve soyutlanma duygusuna önemli ölçüde katkıda bulunduğunu ortaya koyar. Başlangıçta cömert bir hayırsever olarak gösterilen Timon, arkadaş olarak gördüğü kişilerin ihaneti ve karşılık vermemesi

nedeniyle hayal kırıklığına uğrar. Timon, bir zamanlar arkadaş olarak gördüğü insanların gerçek doğasını keşfettikçe, onlara değerli bir mesaj vermek amacıyla yalnızlığı ders olarak seçer. Onun yalnızlığı, çoğumuzun hissedebileceği yalnızlıkla yankılanan ortak bir insan deneyimini yansıtır.

Mizantroplar, insan düşmanlıklarını dile getirirken bunu uzun tiradlarla yaparlar. Mizantrop “öncelikle durağan bir figürdür ve nefretini insan hainliğine dair uzun kınamalarla ifade eder” (Lisk, 1997: 8). Shakespeare, retorikler, imgeler ve metaforlarıyla Timon’un insanlığa yönelik küçümsemesini aktarmaya çalışır. Örneğin, ‘şiddet yanlısı bir insan düşmanı’ olarak Timon cömertliğini istismar eden hain arkadaşlarını böceklerle ve hayvanlara benzeterek onlara karşı şiddetli nefretini dile getirir:

Vıcık vıcık alçaklığınızi.

Herkesin lanetleriyle yaşayın, uzun uzun hem de;

Sizi sırutkan, yapışkan, iğrenç sömürgenler sizi!

İnsanın yüzüne gülüp kuyusunu kazanlar,

Dost yüzlü kurtlar, tatlı dilli ayılar sizi!

Para budalaları, sofrta sülükleri, iyi gün sinekleri!

Süklüm püklüm uşaklar, uçan dumanlar, kalleş kuklalar!

Bütün insan ve hayvan hastalıklarına tutulasıcalar!

*Ne o? Kaçıyor musun? Dur biraz; ilacını iç de öyle git!
(Shakespeare, 1999, s. 114).*

Bu satırlar Timon’un hayal kırıklığı ve öfkesinin güçlü bir ifadesini temsil eder. Timon, bir zamanlar arkadaş olarak gördüğü kişilere karşı derin nefretini ve hayal kırıklığını ifade eder. Onları “yapışkan, iğrenç sömürgenler”, “dost yüzlü kurtlar”, “tatlı dilli ayılar” ve “sofrta sülükleri” gibi keskin metaforlar kullanarak tasvir eder. “Para budalaları”, “iyi gün sinekleri”, “süklüm püklüm uşaklar” ve “kalleş kuklalar” gibi ifadeler, Timon’un ona sırtını dönenlerin nankörlüğünü ve samimiyetsiz dostluklarını kınadığını gösterir. Timon onların hem insanların hem de hayvanların doğasında var olan kusur ve sıkıntıları yaşamalarını ister. Bu, Timon’un insanların ihanetinin ve ikiyüzlülüğün bedelini ödemelerini istediğini gösteren sert bir ifadedir. Bu satırlar Timon’un duygusal patlamasını, derin hayal

kırıklığını ve ona ihanet edenlere karşı öfkesini ortaya koyar. Shakespeare, güçlü metaforlar ve imgeler kullanarak Timon’un duygusal durumunu ve ihanet duygusuna verdiği tepkiyi canlı bir şekilde aktarır.

Timon, servetini tüketen ve borçlarını ödemedi kendisine yardım etmeyi reddedenlere lanet ederek onlara karşı yoğun düşmanlığını ortaya koyar. Timon nefret, öfke ve toplumuna karşı intikam alma arzusuyla yüklüdür. İnsanlığın gerçek doğasını kavradıkça Atina’daki tüm insanları kınar ve oradan ayrılmayı seçer. Dördüncü perdenin birinci sahnesinde yapılan konuşma özellikle serttir ve bu, muhtemelen oyundaki en etkili sahnelerden biridir. Bu sahne özellikle Timon’un tüm kötülüklerin Atina’ya, dünyayı sarmasını dilediği lanetini ortaya koyar:

Sonu gelmez bir kargaşalık sarsın dünyayı.

İnsanları kıran korkunç salgınlar,

En belalı, en zehirli ateşlerinize,

Üşüşün üstüne bu içinden çürümüüş Atina’nın.

Soğuk yeller girsin senatörlerin kemiklerine,

Elleri, belleri tutulsun vicdanları gibi!

Taşkınlık, serserilik öylesine işlesin ki

Gençlerin beynine, iliklerine,

Ahlak yollarının tam tersine saldırıp

Cümbüş ırmaklarına atılsınlar!

Kaşıntılar, çıbanlar; öyle derin kazın ki

Atinalıların göğsünü bağrın,

Birer cüzam tarlasına dönsün hepsi (Shakespeare, 1999, s. 117).

İnsanlığa karşı büyük bir düşmanlık besleyen Timon, büyük bir öfke ve hayal kırıklığı içinde, Atina toplumunu ve özellikle şehrin elit tabakasını şiddetle eleştirmeye başlar. Timon, dünyanın bir tür kaos ve salgınla sarsılmasını diler. Atina’nın içsel çürümüşlüğüne vurgu yaparak şehirdeki ahlaki çöküşü ve toplumsal bozulmayı kınar. Konuşmasında ayrıca Timon, yöneticilerin sorumluluklarını yerine getirmediğini ve halkın ihtiyaçlarını ihmal ettiğini belirterek eleştirir. Timon,

özellikle Atinalıları hedef alarak toplumuna yönelik şiddetli hakaretler ve acı bir küçümseme ifade eder. Sözleri öfke ve kırgınlıkla doludur ve toplumun başına felaketler gelmesini diler. Senatörlere lanet yağdırır ve fiziksel engellerinin ahlaki eksiklikleriyle eşleşmesini diler. Timon, gençlerde ahlaki çürümenin, onları erdemli yollardan uzaklaştıran şehvetin ve aşırı özgürlüğün yaygınlaşmasını diler. Timon, dostlukların bile zehir olmasını dile getirerek insanlar arasındaki ilişkilerdeki güvensizlik ve ihanet hissini vurgular. Konuşmasının devamında şunları söyler:

Solukları hastalık üfürsün soluklarına:

Dostlukları zehir olsun!

İğrenç şehir, çıplak bir bedenle çıkıyorum senden!

Al şunu da, bütün lânetlerimle birlikte!

Ormanlarda yaşayacak artık Timon.

En yırtıcı canavarlar bile

Daha insaflı gelecek ona insanoğlundan!

Tanrılar, bütün tanrılar, duyun sesimi;

Kahredin bu duvarların içinde, dışında

Yaşayan bütün Atinalıları

Artsın Timon'un hıncı yaşı ilerledikçe

Bütün insan soyuna, efendisine, kölesine de!

Amin! (Shakespeare, 1999, s. 117).

Timon, şehirden ayrılırken kendini soyutlama ve ondan tamamen kopma isteğini ifade eder. Timon'un ormanlarda yaşama isteği, doğayla bütünleşmeyi ve şehir hayatından uzaklaşmayı simgeler. Timon, tanrılardan duvarların içinde ve dışında yaşayan herkesi kahretmelerini ister. Timon'un insan toplumuna karşı derin hayal kırıklığı ve tiksintisi, bu iğrenç kasabayı reddettiğini ve ormana çekilme niyetini açıklarken, insanoğlunun arkadaşlığına karşın en kaba hayvanlarla bile arkadaş olmayı tercih ettiğini ortaya koyar. Tanrılara, duvarların içindeki ve dışındaki Atinalıların kafasını karıştırmaları ve onlara nefret getirmeleri için yaptığı son rica, onun acısının ve intikam arzusunun derinliğini gösterir. Timon'un cömert bir hayırseverden insan düşmanı bir dışlanmışa dönüşümü, bu yoğun lanetler aracılığıyla canlı bir şekilde tasvir edilir ve onun hayal kırıklığının boyutu ve insanlığa karşı duyduğu

küçümsemesi ortaya çıkar. Bu sahne Timon'un insanlığa karşı artan nefretini gösterir. Şehrin başına ölümün, yıkımın, vebanın ve talihsizliğin gelmesini hararetle arzular.

Ona yapılanlar karşısında insanlığa karşı büyük bir öfke duyan ve Atina'ya küsen Timon, kendisini ormanda perişan durumda görüp tanıyamayan Alcibiades'e tanıtırken kendisinin bir mizanrop olduğunu etrafındaki insanlara karşı derin düşmanlığını vurgulayarak ifade eder:

İnsana da insanlığa da düşmanım ben.

Sana gelince, keşke köpek olaydın da

Birazcık olsun sevebileydin seni! (Shakespeare, 1999, s. 123).

Timon açıkça kendisini insanlıktan nefret eden biri, mizanrop olarak ilan eder ve genel olarak insanlara karşı genel küçümsemesini ve güvensizliğini belirtir. Hitap ettiği kişinin köpek olmasını istemesi, ona karşı sevgi kapasitesine sahip olma arzusundan kaynaklanır. Bu duygu, Timon'un, insanları değersiz veya kurtarılabılır niteliklerden yoksun bulduğu için birine ancak hayvan olsaydı sevgi veya şefkat gösterebileceğine olan inancını yansıtır. Bu, insan ırkına karşı duyulan tiksinti ve hayal kırıklığının derinliğini vurgular ve onarılamaz görünen bir küçümsemeyi tasvir eder. Timon'un insan düşmanlığını canlı bir şekilde tasvir eder, insanlığa karşı aşırı öfkesini ve umutsuzluğunu ortaya koyar, insanlarda telafi edilebilecek bir şey bulmadaki acizliğini sergiler.

Timon'un ruhunu tüketen bir nefreti vardır ve eninde sonunda insanlığa olan nefreti yüzünden ölecektir. Ölüm onun için acı bir çare olarak görülür. Nortrop Frye'a göre Timon,

(...) insanlığın ne olduğunun sürekli farkındadır. Sürgündeki Timon, insanlığa karşı olmaya çalışırken, doğadaki yıkıcı her şeyle de ittifak kurmaya çalışmaktadır. Öfke duygusu ve izolasyonu, onu hem Alcibiades gibi insan doğasını sömürmekten hem de Apemantus gibi tutarlı bir saçmalık vizyonundan alıkoymaz. Onun için tek son intihardır ve ölür (2010, s. 321).

İnsanlığa karşı çıkma çabalarıyla Timon, doğada bulunan yıkıcı güçlerle aynı safta yer alır. Timon'un derin öfkesi ve kendi kendine empoze ettiği soyutlanma, Alcibiades'in

yaptığı gibi insan doğasından yararlanmasını, durumları kendi yararına kullanmasını engelleyen bir olgu görevi görür. Aynı zamanda Timon, Apemantus'un bakış açısına benzer şekilde tutarlı bir saçmalık da sergileyemez. Timon'un umutsuzluğundan kurtulmanın tek yolu intihardır. Shklar'a göre, "insan düşmanı Timon, tüm insanlardan nefret eder ve kendisi için bir istisna yapmazdı. Tüm insan türünden kayıtsız şartsız nefret ediyordu. İnsan onun nefretinin büyüklüğü karşısında sadece ürperebilir. Timon için intihar mantıklıydı ve bir kıyamet onun en iyi umuduydu. Böylesine her şeyi kapsayan bir nefret psikolojik olarak olağan değildir" (1984: 198-199). İnsanlardan nefret eden Timon, sonunda kendi canına kıyarak insanlardan nihai uzaklaşmasını sağlar. Timon'un ölümünden sonra mezarına kazınan hitabe, onun insanlığa karşı kalıcı ve derin küçümsemesinin bir kanıtıdır. Onun boyun eğmez ve yoğun insan düşmanlığını özetler niteliktedir ve ölümünün ötesinde bile insanlığa karşı nefretinin derinliğini vurgular:

Zavallı bir canın zavallı bedenidir burda yatan;

Adımı sormayın, dünyada kalan geberesi alçaklar!

Sağken bütün insanlardan iğrenen Timon yatıyor burda;

Geçerken söv sövebildiğin kadar, ama geç git, durma!
(Shakespeare, 1999, s. 163).

Timon'un mezar taşına yazılan bu vasiyet, onun insanlığa karşı derin düşmanlığını vurgular. Timon hayattayken kendisini tüm insanlardan nefret eden biri olarak tanımlar ve bu düşmanlığını ölürken bile ifade eder. Timon'un insanlara yaklaşımı küfür diliyle olup, mezarının ziyaret edilmesini istemediğini göstermektedir. Adının öğrenilmemesi talebi, onun herhangi bir saygı veya anma olmadan unutulma arzusunu gösterir. Timon, ziyaretçilerden geçerken küfretmelerini ancak mezarının yanında oyalanmalarını ister ve onları hızla ilerlemeye teşvik eder. Timon'un insanlığa karşı olan düşmanlığı öldükten sonra bile, görünmeyen bir şekilde devam eder. *Shakespeare's Pessimistic Tragedy* başlıklı çalışmasında Rolf Soellner ve Gary Jay Williams, Timon'un insan düşmanlığının "insani olarak akla yatkın bir deneyim ve trajik bir olgu" (1979, s. 11) olduğunu altını çizer ve bunu Timon'u çığ gibi alt eden nankörlüğe bir tepki olarak dramatize eder. Onlara göre Shakespeare, Timon'u kusursuz bir kahraman olarak tasvir etmez. Bunun yerine

onun aptallığını göstererek Timon'un insan sevmeyen yönünü ortaya çıkarmayı amaçlar. Ayrıca Shakespeare bu durumu mikrokozmos ve makrokozmos düzeyinde karamsarlık üzerinden ele alarak kahramanın seyirci üzerindeki etkisini artırır.

SONUÇ

William Faulkner'ın *Emily İçin Bir Gül* adlı kısa öyküsünde ve William Shakespeare'in *Atinalı Timon* adlı oyununda ana karakterler, hayal kırıklığı ve karşılanmayan beklentiler nedeniyle kasıtlı olarak kendilerini insanlardan uzaklaştırarak insan toplumundan derin bir kopuş yaşarlar. Emily'nin toplumdan izolasyonu ve insanlığa karşı geliştirdiği düşmanlık babasından ve sınıfından kaynaklı olarak toplumun ondan beklentisinden kaynaklanır. Emily, babası tarafından erkeklerden uzak yetiştirilmiştir ve Güneyli soylu bir aileden geldiğinden dolayı toplumun ondan beklentileri söz konusudur. Timon ise aşırı cömertliğinden ve koşulsuz güveninden dolayı toplumun ikiye bölünmüşlüğü ve ahlaki çöküşü ile yüzleşmemiş bir karakterdir. Timon, başlangıçta zenginliğini dostlarının hizmeti için koşulsuz olarak sunar; oysa dostu olarak bildiği insanların gerçekte onun güvenemeyeceği insanlar olduğunu sonradan anlar. Bu karakterler, Timon ve Emily, sosyal etkileşimlerden uzaklaşır ve toplumlarının yarattığı hayal kırıklıklarından kaçmanın bir yolu olarak yalnızlığı tercih ederler. Timon, kendisini Atina toplumundan tamamen uzaklaştırarak bir mağarada gözlerden uzak yaşamayı seçerken, evinde yalnızca hizmetkârı ve merhum Barron'un cesedi bulunan Emily de toplumdan uzaklaşır. Teselli ve tatmin bulamamaları, umutsuzluk duygularını daha da artırır. Hem Timon hem de Emily, yalnız varoluşlarının acısını çeker ve sonunda hayatın sunabileceği neşeyi veya umudu deneyimleyemeden ölümle yüzleşir. Bu eserlerdeki karakterlerin gidişatları, gerçekleşmemiş beklentiler ve nankörlükten kaynaklanan ve sonuçta onların yalnız ve neşesiz kaderlerine yol açan ortak bir hayal kırıklığı ve toplumdan yabancılaşma temasını yansıtır. Memnuniyetsizlikleri, yardım ettikleri veya ilişki kurdukları kişiler arasındaki yaygın ikiye bölünmüşlük hissinden kaynaklanmaktadır. Bu ikiye bölünmüşlük, artan mutsuzlukları için bir katalizör görevi görür ve sonunda onları insanlığa karşı yoğun bir nefrete iter ve bu da kendi tercihleri olan yalnızlığa yol açar.

KAYNAKLAR

- Agustini, C. (2012). Emily and the south: the post-civil war period and the dissolution of tradition. Edição, *Texto Recebido Até Outubro De, Aceito Para Publicação*, www.uems.br/lem.
- Backman, M. (1966). *Faulkner: the major years, a critical study*. Indiana University Press.
- Blanco Outon, C. (1977). The conflict between woman and community in two short stories by William Faulkner. *REDEN*, 14, 39-45.
- Brehm, J. & Wendy, R. (1995, July). *An audit of the deficit in social capital*. Duke University, Unpublished manuscript.
- Burg, J., Boyle, A. & Lang, S. D. (2000). Using Constraint Logic Programming to Analyze the Chronology in “A Rose for Emily”. *Computers and the Humanities*, Kluwer Academic, 34(4), 377-392, <https://www.jstor.org/stable/30204830>.
- Chang, W. & Che, Q. (2016). Character Analysis of *A Rose For Emily*, *International Conference on Humanities and Social Science*, Atlantis Press, 10.2991/hss-26.2016.147.
- Faulkner, W. (2017, 10 Ağustos). *Emily İçin Bir Gül*. *Oggito*, <https://oggito.com/icerikler/william-faulkner-emily-icin-bir-gul/35127>
- Frye, N. (2010). Northrop Frye’s writings on Shakespeare and the Renaissance (Eds. Garry Sherbert and Troni Y. Grande), *Collected works of Northrop Frye*, University of Toronto, <https://doi.org/10.3138/9781442689886>
- Kidd, I. J. (2021). “Varieties of philosophical misanthropy”. *Journal of Philosophical Research*, 46, 27–44, <https://doi.org/10.5840/jpr2021819170>.
- Kim, J. W. (2011). Narrator as collective ‘we’: the narrative structure of “A Rose for Emily”. *English Language & Literature Teaching*, Sejong University, 17(4).
- Kong, F. (2016). Absence of the rose the symbolic meaning of “Rose” in William Faulkner’s *A Rose for Emily*. *International Conference on Contemporary Education, Social Sciences and Humanities*, 10.2991/
- iccessh-16.2016.100.
- Lisk, M. R. (1977). “Hate-man Timon” A study of misanthropy in Shakespeare’s plays, Dissertation, McMaster University.
- Oxford Dictionary of English*. (2010). (Ed. Angus Stevenson), Oxford University Press.
- Rubin, L. D. (1976). A study of William Shakespeare’s *Timon of Athens*. Master of Arts, McMaster University, <http://hdl.handle.net/11375/9571>
- Shakespeare, W. (1999). *Atinalı Timon*. Sabahattin Eyüboğlu (Çev.), Remzi Kitabevi.
- Shklar, J. (1984). *Ordinary Vices*. Harvard: Harvard University Press.
- Showerman, E. (2009). Timon of Athens: Shakespeare’s Sophoclean tragedy. *The Oxfordian*, XI, 207-234.
- Skei., H. H. (1985). *William Faulkner: The Novelist as Short Story Writer*. Universitetsforlaget.
- Soellner, R. & Williams, G. J. (1979). *Timon of Athens: Shakespeare’s pessimistic tragedy*. Ohio State University Press.
- Stern, P. (1993). *Socratic rationalism and political philosophy: an interpretation of Plato’s Phaedro*. Suny Press.
- Tyler, T. (2014). Misanthropy without humanity. *Oxford Brookes University Paradoxa*, 26. <http://eprints.whiterose.ac.uk/90363/>.
- Ünsal, A. (2004). Kısa öykü öğretiminde psikanalitik yaklaşım: “A Rose for Emily”, *Dil Dergisi*, 123, 72-86, https://doi.org/10.1501/Dilder_0000000003.

**E-PARTICIPATION IN URBAN PLANNING:
İSTANBUL SENİN APPLICATION**

KENT PLANLAMADA E-KATILIM:
İSTANBUL SENİN UYGULAMASI

Elifsu ŞAHİN *

25

E-PARTICIPATION IN URBAN PLANNING: ISTANBUL SENIN APPLICATION

KENT PLANLAMADA E-KATILIM: İSTANBUL SENİN UYGULAMASI

Elifsu ŞAHİN *

Keywords:

E-participation,
E-participation
Evaluation Criteria,
İstanbul Senin.

Anahtar Kelimeler:

E-katılım,
E-katılım Değerlendirme
Kriterleri,
İstanbul Senin

Arş. Gör., İstanbul Üniversitesi,
Mimarlık Fakültesi, Şehir ve Bölge
Planlama Bölümü, Şehir ve Bölge
Planlama Anabilim Dalı, elifsu.
sahin@istanbul.edu.tr, ORCID:
0000-0002-3683-0167

Alıntılanmak için/Cite as: Şahin E.
(2024). E-participation in urban
planning: İstanbul senin application,
Çukurova Üniversitesi Sosyal
Bilimler Enstitüsü Dergisi 435-453

This study was carried out within
the scope of the Information and
Communication Technologies in
Urban Planning course in the City
and Regional Planning Doctorate
Program of İstanbul Technical
University. I would like to thank
Prof. Turgay Kerem Koramaz, the
instructor of the course, for his
valuable contributions.

ABSTRACT

In parallel with the developments in information and communication technologies, traditional participation in urban planning processes is gradually evolving into e-participation applications. For the effective use of e-participation applications, it is important to evaluate the effectiveness and quality of the applications in terms of participation mechanisms, design, interaction, structure, transparency, and security of processes. The aim of the study is to examine İstanbul Senin application in terms of e-participation, to investigate the use of this application by the citizens and to offer suggestions for its improvement. The study seeks answers to the questions of what the positive and negative aspects of the İstanbul Senin application are in the context of e-participation and how it is used by citizens. The study was designed in two stages. First, İstanbul Senin application was analyzed in line with the criteria for evaluation of e-participation platforms. Second, a survey was conducted to examine the use of this application. The sample group was determined on a voluntary basis and a sample of 100 participants was determined within a reasonable margin of error (10%), taking time and cost into account. Accordingly, issues such as informing and raising awareness of the citizens about the importance of participatory processes, increasing the familiarity of the application, improving the design and increasing the ease of use, improving the way of interaction have been emphasized for the İstanbul Senin application.

ÖZ

Bilgi ve iletişim teknolojilerindeki gelişmelere paralel olarak planlama süreçlerinde geleneksel katılım giderek e-katılım uygulamalarına evrilmektedir. E-katılım ile geleneksel katılıma göre daha geniş kitlelere ulaşılabilmekte, katılım elektronik ortamda kolay, hızlı ve pratik hale gelmektedir. E-katılım uygulamalarının etkili bir şekilde kullanılması için uygulamaların etkinliğinin ve kalitesinin değerlendirilmesi önemlidir. Bu bağlamda e-katılım uygulamaları katılım mekanizmaları, tasarımı, etkileşimi, genel yapısı, süreçlerin şeffaflığı, güvenliği gibi pek çok kriter ile değerlendirilebilir. Çalışmanın amacı, İstanbul Senin uygulamasını e-katılım açısından incelemek, bu uygulamanın vatandaşlar tarafından kullanımını irdelemek ve gelişimine yönelik öneriler sunmaktır. Çalışma İstanbul Senin uygulamasının e-katılım bağlamında olumlu ve olumsuz yönlerinin neler olduğu ve vatandaşlar tarafından nasıl kullanıldığı sorularına yanıt aramaktadır. Çalışma iki aşamalı olarak tasarlanmış olup ilk aşamada İstanbul Senin uygulaması, e-katılım platformlarının değerlendirilmesine yönelik kriterler doğrultusunda analiz edilmiştir. İkinci aşamada ise bu uygulamanın kullanımının incelenmesi amacıyla anket çalışması gerçekleştirilmiştir. Örneklem grubu gönüllülük esasına, zaman ve maliyetler dikkate alınarak makul hata payı (%10) dahilinde 100 kişilik olarak belirlenmiştir. Analizler ve anket sonuçları birlikte değerlendirilerek mevcut durum ortaya konulmuş ve uygulamanın geliştirilmesine yönelik önerilerde bulunulmuştur. Buna göre katılımcı süreçlerin önemi konusunda vatandaşın bilgilendirilmesi ve farkındalığının artırılması, uygulamasının bilinirliğinin artırılması, tasarımının geliştirilmesi ve kullanım kolaylığının artırılması, etkileşim şeklinin iyileştirilmesi gibi konular İstanbul Senin uygulaması için ön plana çıkmaktadır.

INTRODUCTION

Participation, which is one of the most important foundations of a democratic governance approach, means that citizens have a say in the decisions that affect them (Glass, 1979; Roberts, 2004). Participation in urban planning is the effect of citizens on decisions about the city they live in. The understanding of participation in planning, which has come to the fore since the 1960s, consists of traditional methods that required physical participation beforehand. Today, with the opportunities brought by the developments in information and communication technologies, the classical governing role of the state and local governments is changing, and an interactive, citizen-oriented quality service approach comes to the fore (Kleinhans, Van Ham & Evans-Cowley, 2015; Rowe & Frewer, 2000; Shipley & Utz, 2012). In this context, the use of information and communication technologies to involve citizens in decision-making processes and public service delivery is defined as e-participation (Macintosh, 2004; Medaglia, 2012). E-participation consists of different structures (Macintosh, 2004). Evaluating the effectiveness and quality of the e-participation applications is important in order to contribute to the effective use of them and democratic processes (Desouza & Bhagwatwar, 2014). In the evaluation of e-participation platforms, scope, scale, platform, data type, interaction type, pricing, limits, privacy, security, transparency and accountability, participation mechanisms, being user-friendly, inclusivity, accessibility, scalability and flexibility, impact and outcome evaluation are the prominent criteria (Al-Dwairi & Jditawi, 2022; Chen & Hartt, 2021; Delibaş & Akgül, 2010; Desouza & Bhagwatwar, 2012; Diamantopoulou, Androutsopoulou, Gritzalis and Charalabidis, 2020; Falco & Kleinhans, 2018; Kim & Lee, 2012; Kleinhans, Van Ham & Evans-Cowley, 2015; Kubicek & Aichholzer, 2016; Macintosh, 2004; Nielsen, Hennen, Korthagen, Aichholzer & Lindner, 2020; Türken & Eyüboğlu, 2021; Zheng & Schachter, 2017; Zheng, Schachter & Holzer, 2014).

In this context, the aim of the study is to examine the Istanbul Senin application, one of the most advanced e-participation applications in Turkey, in terms of e-participation, to examine the use of this application by citizens and to offer suggestions. The research questions

of the study are as follows: (i) What are the positive and negative aspects of Istanbul Senin application in the context of e-participation? (ii) How do citizens in Istanbul use this application in the context of e-participation? The study was designed in two stages. In the first stage, the Istanbul Senin application was analyzed in line with the criteria for evaluation of e-participation platforms. In the second stage, a survey was conducted with 100 people to examine the use of this application. The sample group was determined on a voluntary basis and a sample of 100 people was determined within a reasonable margin of error (10%), taking into account time and cost. Analyzes and survey results were evaluated together, the current situation was revealed and suggestions were made to improve the application. In this context, issues such as informing citizens about the importance of participatory processes and increasing their awareness, increasing awareness of their implementation, design and ease of use come to the fore.

PARTICIPATION AND E-PARTICIPATION IN URBAN PLANNING

Participation is the cornerstone of democracy (Roberts, 2004). According to Arnstein (1969), participation is the conscious inclusion of relevant stakeholders for the future. According to Glass (1979), participation is to provide citizens with the opportunity to be influential in government decisions. Cohen and Uphoff (1980) and the World Bank (1990) define participation as a process in which stakeholders influence decisions that affect them. Democracy theory emphasizes that a strong and inclusive participation system is important and necessary to ensure political legitimacy, accountability and the ability to respond to the needs and preferences of the people. The relationship between participation and democracy theory is multifaceted and dynamic, and citizen empowerment, legitimacy and accountability, deliberative democracy, inclusivity and diversity, and digital democracy are the basic elements of the relationship (Biegelbauer & Hansen, 2011).

The basis of the concept of citizen participation goes back to the Greek city-states, but it can be said that the concept of participation in especially urban planning is a new discussion and has been a distinctive feature of the planning

process for more than a few decades. While the processes of participation in urban planning have been going on in the UK for nearly 60 years, in some countries they have been developing recently (Kleinhans, Van Ham & Evans-Cowley, 2015). Approaches to citizen participation in urban planning practice extend to Davidoff's defensive planning (Davidoff, 1965), participatory planning that emphasizes negotiation processes (Susskind and Cruikshank, 1987), communicative planning that emphasizes communication and reconciliation between stakeholders in decision-making processes, Friedmann's interactive planning approach (Friedmann, 1973) and solidaristic planning (Eraydin, 2017; Healey, 1997; Kamacı, 2014). The understanding of strategic spatial planning, which has come to the fore since the late 1980s, also emphasizes participation in the planning process (Ersoy, 2012), and contemporary planning theory evolves towards planning through communication and discussion (Healey, 1997). For democratic urban management, the planning process should involve citizens rather than exclude them (Davidoff, 1965). It is very important to create communication conditions in which an ideal speaking environment is provided and there is no external interference, and the participants take part in decision-making processes under equal conditions without being exposed to any influence and defend what is good for society in this process (Habermas, 1990). In this context, communication mechanisms involving all stakeholders will bring the planning to the desired results (Purcell, 2009). The exclusion of individuals from the planning processes that affect them is antidemocratic and results in private interests prevailing over collective interests. In addition, participation and the ability of the government to respond to citizens' expectations significantly affect citizen satisfaction (Davidoff, 1965; Ersoy, 2012).

Over time, various ways have been worked out to increase and improve cooperation, communication and interaction between experts and the public (Kleinhans, Van Ham & Evans-Cowley, 2015). Traditional methods of citizen participation since the 1960s are referenda, public hearings, public polls, conferences, town hall meetings or focus groups (Kleinhans, Van Ham & Evans-Cowley, 2015; Rowe & Frewer, 2000; Shipley & Utz, 2012). The main feature of these methods is that they require citizens to be

physically present at a certain time and place (Kleinhans, Van Ham & Evans-Cowley, 2015; Roberts, 2004; Shipley & Utz, 2012). Information and communication technologies, which offer new potentials for citizen participation in urban planning, play an important role in the active participation of citizens in planning processes in this age of Internet access almost everywhere (Hanzl, 2007).

E-participation

Information and communication technologies are used at local and central levels to increase the efficiency of the administration, increase the capacity and quality of service provision, and communicate with the citizens (Zobel, 2005). Today, the development of information and communication technologies has affected the traditional understanding of participation, and the idea that participation in the electronic environment can be fulfilled easily and practically has brought the concept of e-participation to the fore (Uçkan, 2003). The use of information and communication technologies to involve citizens in decision-making and public service delivery is defined as e-participation (Macintosh, 2004; Medaglia, 2012). E-participation refers to the participation of citizens in the policy-making process on public issues through online tools (UN, 2010). In other words, it can be defined as the interaction of citizens and administrators on democratic issues online (Andersen, Henriksen, Secher & Medaglia, 2007). In the policy making, it is a process in which citizens are seen as policymakers (UN, 2008; UN, 2010). E- Participation provides citizens with an opportunity for active political participation in the policy-making process and is therefore seen as an important tool by the participatory democracy approach (UN, 2008).

In addition, with e-participation, citizens' participation in policy making and decision-making processes increases, and decisions are implemented quickly. With e-participation, large masses are reached, and more conscious participation is ensured with accessible and understandable information. E-participation supports deliberative discussion, and it is a method where citizens can express their needs, expectations, views and thoughts on a local or national scale with the advantages of

providing openness and transparency in the policy-making process (Gündoğdu, 2015; OECD, 2003).

Considering the information and communication technologies that offer new potentials for citizen participation in urban planning, Geographic Information Systems developed in the late 1990s provided the opportunity to open spatial information, analysis and outputs to all stakeholders (Sieber, 2006). Public participation geographic information systems (PPGIS), which are expected to increase the informed participation of citizens in decision-making processes by developing various applications, have become widespread. Later, geographic visualization interfaces such as Google Maps or Open Street Map, made possible by Web 2.0 technologies, were developed (Adams, 2013). The use of social media and mobile communication technologies has grown rapidly in recent years and social media platforms such as Facebook, Twitter, Google+, Instagram and Youtube have encouraged citizens to participate and interact with other citizens through dialogue. In addition to social media, administrations also attach importance to e-participation applications and websites. The widespread use of the Internet and the ability to access e-participation applications and websites from almost anywhere with smartphones is a great advantage. Mobile participation, the mobile form of e-participation, is defined as the use of mobile devices to expand participation by enabling citizens and other stakeholders to connect with each other, produce and share information, comment, and vote. Mobile participation is expected to attract a much larger group, especially youth and young adults, when compared to traditional participation tools. On the other hand, elderly people and people who are not inclined to technology may not feel comfortable (Mossberger, Wu & Crawford, 2013

Ertiö, 2015; Kleinhans, Van Ham & Evans-Cowley, 2015; Çılgın & Yirmibeşoğlu, 2019; Erdoğan, 2019; Koçak & Bektaş, 2019; Bulut & Kurt, 2020).

Considering the increase in information and communication technologies in recent years, the problem of their articulation with official institutional processes has been a matter of considerable interest and has affected many countries. Citizens' levels of e-participation differ in different countries. While e-participation applications

that can meet the demands and needs of citizens in some countries have developed, in some countries they are at the initial level. The existence of e-participation applications in countries and the level of participation of citizens in e-participation depend on both the democracy of the country and the level of technological development. The e-Participation Index (EPI) is derived as an additional index to the United Nations e-Government Survey. This index provides insight into how they use online tools to encourage interaction between government and the public as well as within the public. Looking at the e-Participation research and indices conducted by the United Nations in 2022, it is possible to say that e-participation is widespread and developed in countries such as EU countries (European Commission/Futurium), Korea (e-People), Australia (YourSAy), New Zealand (HaveYourSay/FixIt-Wellington City Council), USA (SeeClickFix/Neighborland) and Singapore (Reach). Turkey ranks 48th among 193 countries (Figure 1). These practices are at local, national or regional scales. In the applications, reports, articles and analyzes are regularly shared with citizens. There are surveys, e-voting, and chat rooms specific to many different topics (urban agenda, transportation, climate-environment-energy-sustainability, housing, economy, management, design, etc.) in the applications. The processes are carried out in citizen-administration cooperation and the results are shared with citizens regularly (Gündoğdu, 2015; UN, 2022).

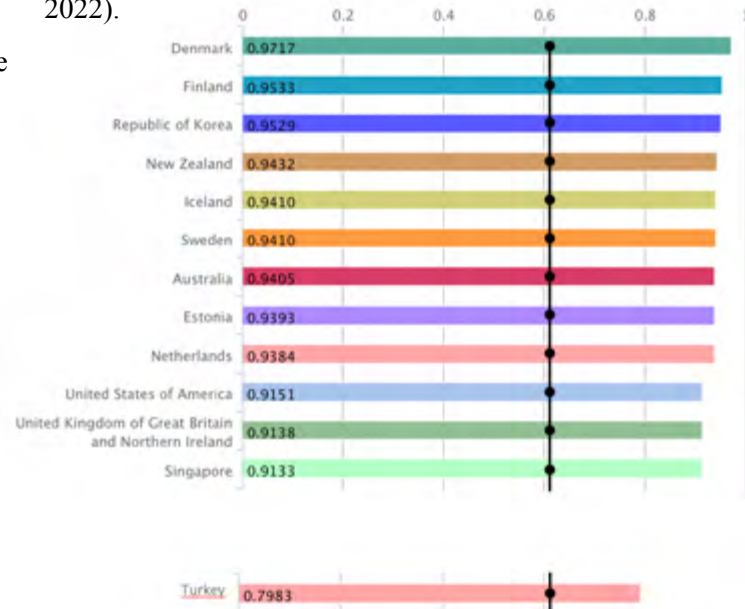


Figure 1. The e-Participation Index of Countries (UN, 2022)

Evaluation Criteria of E-participation Platforms

E-participation applications have revolutionized the way governments engage with citizens. Thanks to e-participation applications, citizens are able to express their opinions, participate in decision-making processes and contribute to policy formation through digital platforms from wherever they are. In this context, it is very important to evaluate the effectiveness and quality of the applications in order to contribute to the effective use of e-participation applications and democratic processes (Desouza & Bhagwatwar, 2014). E-participation consists of three main structures: providing online information, online service provision and online communication between governors and citizens and citizens participation to decision making process (Demirhan & Öktem, 2011; OECD, 2001). In other words, the e-participation process includes the steps of e-information, e-consultation and e-decision making: (a) E-information: Ensuring participation by enabling citizens to access publicly available information unsolicited or willingly (Legal regulations, financial information, annual reports and documents, statistics, announcements), (b) E-consulting: Involving citizens in contributing to and negotiating public policies and services (opinion poll, survey, suggestion-complaint-feedback, chat room and instant messaging, available e-mails of authorities and contact persons), (c) E-decision making: It can be defined as the joint design and production of decisions (voting, petition, decision-making of citizen opinions) (Macintosh, 2004; United Nations, 2023). Some studies show e-voting as an additional step to the process (Demirhan & Öktem, 2011; Edelman, Hoehlt & Parycek, 2009; United Nations, 2023). Decision-making and agenda-setting issues are other important points in e-participation. While citizens can influence decisions in decision-making, citizens can suggest how to act in agenda setting. In this respect, the creation of an environment of consultation among citizens is important (Dahl, 1989).

According to Desouza and Bhagwatwar (2012), e-participation should be evaluated in terms of the application name, aim, concept, scale, platform (web-based or mobile application), developer, year of manufacture and location, public interest and transparency, information, awareness and access, data type (user-fed, government

data, hybrid) and content (idea search, problem defining, problem-solving, awareness raising). In another research, according to Falco and Kleinhans (2018), e-participation should be evaluated according to information, advice, interaction, co-production, self-organizing, platform, scope, and scale, aim, pricing, and limits. In addition to these, the evaluation criteria of the e-participation platform mentioned in many studies can be listed as follows:

Privacy and Security: E-participation platforms should give importance to citizen privacy and security in terms of sensitive information and personal data. In this way, more people will be able to use it effectively. E-participation applications must comply with relevant privacy regulations, have strong data protection measures, and clearly state how user data is collected, stored, and used. Secure authentication mechanisms, strong encryption protocols, and regular security audits are some of the methods that can be applied for data privacy and security (Diamantopoulou, Androutopoulou, Gritzalis & Charalabidis, 2020).

Transparency and Accountability: Trust in government is parallel with citizens' satisfaction and participation in government (Chang & Chu, 2006; Kim, 2010). In addition, the citizen-oriented nature of the administration and its actions toward democratic participation also ensure citizen trust and satisfaction (Kweit & Kweit, 2007). Regarding this, Sternstein (2010), in his study in the USA, revealed that citizens' trust in government and their thoughts on the transparency of e-participation processes are directly proportional to the frequency of their use of e-participation platforms, their ability to recommend these platforms to others and express themselves openly. To ensure trust and legitimacy, e-participation practices must demonstrate transparency and accountability. In addition, transparency will ensure fair representation of different perspectives (Kim & Lee, 2012).

Participation Mechanisms: The success of an e-participation application largely depends on its ability to engage users. Various participation mechanisms such as e-polls, e-voting, online discussion forums, and online collaborative working platforms are very important in this respect. The application should encourage active participation and provide real-time feedback to users,

promoting a sense of participation and empowerment (Zheng, Schachter & Holzer, 2014).

User Friendly: One of the important criteria for e-participation applications is ease of use. E-participation applications should have an intuitive and accessible interface that makes it easy for users with different technological competencies to use the platform comfortably. A clear and simple design, logical information structure, and ease of interaction contribute to a positive user experience. It is important to analyze the context and target groups so that the application can be user-friendly. Another factor to increase the level of participation is the inclusion of game elements. Game elements need to be chosen carefully and placed in context (Thiel, 2016). It is also important to involve stakeholders in the design to ensure that the processes are user-friendly. Because the design of e-participation applications affects whether people choose to participate electronically. Therefore, managers should include representatives from diverse communities—including traditionally underrepresented groups—in the planning design rather than making assumptions about which web features will attract users. The aim should be to learn which goals and strategies match the needs of local people (Zheng & Schachter, 2017).

Inclusivity and Accessibility: E-participation practices should be inclusive of all segments of society. It should be accessible to all citizens, including users with limited internet access, low digital literacy and/or elderly users, and users with disabilities. In addition, the compatibility of the platform with different devices is also an important criterion. Providing equal participation opportunities for all segments of society is important for democracy and the success of implementation (Chen & Hartt, 2021; Delibaş & Akgül, 2010).

Scalability and Flexibility: E-participation platforms must be scalable for a growing user base and have the ability to process all user data without sacrificing performance. In addition, it should be able to adapt to changing needs and developing technology, be adaptable to different policy areas, and have high integration and flexibility (Al-Dwairi & Jditawi, 2022; Nielsen, Hennen, Korthagen, Aichholzer & Lindner, 2020).

Impact and Outcome Evaluation: Another important criterion is the evaluation of the effects and results of e-participation platforms. This evaluation is important to measure the effectiveness of e-participation in decision-making processes (Kubicek & Aichholzer, 2016).

METHODOLOGY

The study was designed in two stages. In the first stage, the Istanbul Senin application was analyzed in line with the criteria obtained from the conceptual and theoretical framework regarding the evaluation of e-participation platforms. These criteria are purpose, public interest, concept, scale, platform, developer, production year and place, data type/ information flow/ interaction, content, pricing, limits, co-production, self-organization, e-information, e-consulting, e-decision making, privacy and security, transparency, participation mechanisms, user friendly, inclusivity and accessibility, scalability and flexibility, impact and outcome evaluation. In the second stage of the study, a survey was conducted with 100 people residing in Istanbul between October 2023 and February 2024 in order to examine the use of this application within the scope of e-participation by citizens. Since it is thought that they use technology more effectively, the age of the participants is limited to between 18-40. The results obtained from the survey and the data obtained from the analysis of the application were interpreted together, and the current situation was revealed, and suggestions were made on the subject.

The sample group was formed on a voluntary basis among people between the ages of 18-40 who have been living in Istanbul for at least 5 years and who have at least a secondary education degree, as they are thought to be more interested in technology and have higher concerns about the city. The sample size is 100 people. Since participation in the survey applied within the scope of the study is voluntary, a sample of 100 people was determined within a reasonable margin of error, taking into account time and cost. The margin of error for 100 people is at most 10%. Since there is no information about the population's usage rate of the Istanbul Senin application, 100 people were selected by simply assuming 50% (this is the parameter value that will give the highest error margin). The statistical technique applied is the estimation of the population

parameter (point estimation).

Since participation in the survey applied within the scope of the study is voluntary, a sample of 100 people was determined within a reasonable margin of error, taking into account time and cost. The margin of error for 100 people is at most 10% for 95% confidence level. Since there is no information about the population's usage rate of Istanbul Senin application, we have to use sample's usage rate of application. 0.5 (50%) usage rate is the parameter value that will give the highest standard error and it is the worst case scenario that gives the highest error rate. Even in worst case, when we conduct the study with 95% confidence 100 people will give results in approximately 10% error rate. For this reason, in this study that requires voluntary participation, 100 people were selected, which is the number of people that will allow us to make predictions within a margin of error of approximately 10%, taking into account cost and time. The statistical technique applied is point estimation. Basically, it is estimation of the population parameter from sample. Since we don't know the population parameter p , we will use \hat{p} . We have found rate of using Istanbul Senin 0.48 which is \hat{p} . Confidence Level is 95%, so corresponding Z-value is 1.96. Margin of Error = $Z_{.95} * \sqrt{(\hat{p} * (1 - \hat{p}))}$. $1.96 * \sqrt{(0.48 * (1 - 0.48))} \approx 0.1$ which is 10% Margin of Error.

ANALYZING OF ISTANBUL SENIN APPLICATION

Istanbul Senin application is a new generation smart city application where the citizens of Istanbul can easily access all the services they will need. IMM wifi, how do I go, social support, Istanbulkart, IMM mobile, solution center, events, personalize Istanbulkart, Söz Senin, radar Istanbul, IMM pharmacies, air quality and Bütçe Senin are the services included in the Istanbul Senin application. IMM wifi, how do I go, social support, Istanbulkart, IMM mobile, events, personalize Istanbulkart, radar Istanbul, IMM pharmacies and air quality are the parts of Istanbul Senin application that citizens of Istanbul can benefit from in daily life, mainly for urban transportation and socialization. On the other hand, parts of the application such as Söz Senin, Bütçe Senin and the Solution Center are mechanisms where citizens can have a say in urban decisions and make suggestions, criticism and choices.

The Söz Senin surveys included in the Istanbul Senin application is a new generation participatory democracy platform. Here, citizens can express their opinions and set the agenda of Istanbul by participating in surveys on a wide variety of issues. Surveys can be on many topics such as public transportation and urban transportation, environmental problems, urban design and spatial regulations, stray animals, economic and employment-related problems etc. Participatory budget application (Bütçe Senin), which is another platform in Istanbul Senin, ensures the active participation of the people in the decisions regarding the direct budget expenditures and priorities at the local level. Participatory budget implementation is that supports a new management approach shaped around issues such as transparency, accountability and fair allocation of resources. It is a process in which citizens participate in decisions about how all or part of the budget will be spent, in various forms such as proposing projects or voting. Many projects, such as transportation projects, projects on women, the elderly and children, projects on stray animals, projects on refugees, and application projects regarding instant location notification of urban-related problems, have been proposed and voted on. 1.5% (187 million TL) of the 2022 investment budget is allocated to Bütçe Senin projects (İstanbul Kent Konseyi, 2022).

With the live support in Istanbul Senin, citizens can make new applications for all questions and complaints about Istanbul, request a detailed examination, and also see their previous applications through different channels. In addition, various competitions from Istanbul Senin platform can be opened to public voting. For example, Taksim Square, Bakırköy Square and Salacak coastal strip designs, which were put up for competition in 2020 with the joint work of Istanbul Metropolitan Municipality (IMM) and Istanbul Planning Agency (IPA), were put to public voting on the address istanbulsenin.org. The projects that came first in the public voting have started to be implemented (Istanbul Metropolitan Municipality, 2021).

Analyzing of Istanbul Senin Application in terms of E-participation Evaluation Criteria

When the Istanbul Senin application is examined according to the concepts obtained from the literature

review on the evaluation criteria of e-participation platforms, the purpose of the application is ensuring citizen participation in strategic planning, voting of urban design competitions, and developing spatial design proposals. The application is in the public interest. Also, it can be said that the application is in the concept of Participatory City Management and on a local/ Istanbul scale. Istanbul Senin is both web-based and mobile applications. It was developed by Istanbul Metropolitan Municipality and its IT Department in Istanbul in 2021. Although there is a two-way interaction between the municipality and the citizen, the citizen- citizen interaction is limited. It is a platform with content such as idea search, problem definition, problem solving, awareness development, decision making and participation in decisions, agenda setting. It is a free platform and there is a single-entry voting limit by ID number. Self-organization is restricted, but co-production is available, especially with “Bütçe Senin” and “Söz Senin”.

When Istanbul Senin is examined in terms of e-information, there is information about legal regulations,

financial information, annual reports and documents, statistics, announcements are included in the application. When Istanbul Senin is examined in terms of e-consulting, there are opinion polls, surveys, suggestion-complaint-feedback mechanism, existing e-mails of authorities and contact persons are included in the application. There is no chat room and instant messaging. When Istanbul Senin is examined in terms of e-decision making, it is stated in the application and by the administrators that the policies are determined according to the opinions of the citizens. In addition to these, usage policies are defined in Istanbul Senin platform. It is stated how user data is collected, stored and used. There is a single-participant voting limit with an ID number, survey results and stakeholder reports are regularly shared with the public. It includes participation mechanisms such as e-surveys, e-voting, e-budget and feedbacks. It is intended for all age groups. It has a confused design, contains game elements. It is open to all segments of society. It is compatible with different devices. However, no additional feature has been developed for the disabled (Table 1).

Table 1. Analyzing of Istanbul Senin Application in terms of E-participation Evaluation Criteria

Evaluation criteria	in Istanbul Senin Application
Application name:	Istanbul Senin
Purpose:	ensuring citizen participation in strategic planning, voting of urban design competitions, developing spatial design proposals, daily needs, social activities
Public interest:	available
Concept:	participatory city management
Scale:	local-Istanbul
Platform:	web based + mobile application
Developer:	Istanbul Metropolitan Municipality, IMM IT Department
Production year and place:	2021, Istanbul
Data type/ information flow/ interaction:	municipality-citizen bidirectional/ citizen-citizen interaction limited
Content:	seeking ideas, problem defining, problem solving, awareness raising, making and participating in decisions, agenda setting
Pricing:	free
Limits:	single-entry voting limit by ID number
Co-production:	available (with Bütçe Senin and Söz Senin)
Self-organization:	restricted
E-information:	legal regulations, financial information, annual reports and documents, statistics, announcements etc.
E-consulting:	opinion polls, surveys, suggestion-complaint-feedback mechanism, existing e-mails of authorities and contact persons/ no chat room and instant messaging
E-decision making:	policy making based on citizens' opinions
Privacy and security:	defined usage policies/ information on how user data is collected, stored and used/ login with ID and password
Transparency:	single-participant voting limit with ID number/ sharing of survey results and stakeholder reports with the public on a regular basis
Participation mechanisms:	e-surveys, e-voting, e-budget and feedback
User friendly:	a confused design, for all age groups, game elements etc.
Inclusivity and accessibility:	open to all segments of the society, compatible with different devices, no additional feature for the disabled
Scalability and flexibility:	update and development available
Impact and outcome evaluation:	The results are regularly evaluated, shared with citizens and used in policy making.

Investigation of Istanbul Senin Application in terms of Users in the context of E-participation

A survey was conducted with 100 people residing in Istanbul between October 2023 and February 2024 to examine Istanbul Senin Application in terms of users within the scope of e-participation.

28% of the participants are between the ages of 18-23, 23% are between the ages of 24-29, 25% are between the ages of 30-35 and 24% are between the ages of 36-40. 60% of the participants are women, 40% are men, and 28% are high school graduates, 51% are undergraduate and 21% are graduate graduates. 18% of the participants have been living in Istanbul for 5 years, 21% for 6-10 years, 19% for 11-15 years, 16% for 16-20 years and 26% for more

than 20 years (Table 2). The survey was conducted online and each participant was asked 23 questions. Within the scope of the survey, participants were asked about their individual characteristics (gender, age, educational status, interest in technology, length of time living in Istanbul), whether they know the Istanbul Senin application, whether they use the application or not, for what purpose they use the application, whether they use the urban participation tools of the application or not. They were asked how often they use the urban participation tools of the application, whether the urban participation tools are effective or not, the reasons for not using the urban participation tools, and their opinions about the application being safe, transparent, user-friendly and inclusive.

Table 2. Demographic Profile of Survey Participants

Characteristics	Frequency	Percentage
Age	18-23 - 28 people	18-23 - 28%
	24-29 - 23 people	24-29 - 23%
	30- 35 - 25 people	30- 35 - 25%
	36-40 - 24 people	36-40 - 24%
Gender	Women – 60 people	Women – 60%
	Men – 40 people	Men – 40%
Education Level	High School Graduate/University Student – 28 people	High School Graduate/University Student – 28%
	Under-graduate – 51 people	Undergraduate – 51%
	Postgraduate – 21 people	Postgraduate – 21%
Living time in Istanbul	5 years - 18 people	5 years – 18%
	6-10 years -21 people	6-10 years -21%
	11-15 years – 19 people	11-15 years – 19%
	16-20 years – 16 people	16-20 years – 16%
	+20 years – 26 people	+20 years – 26%

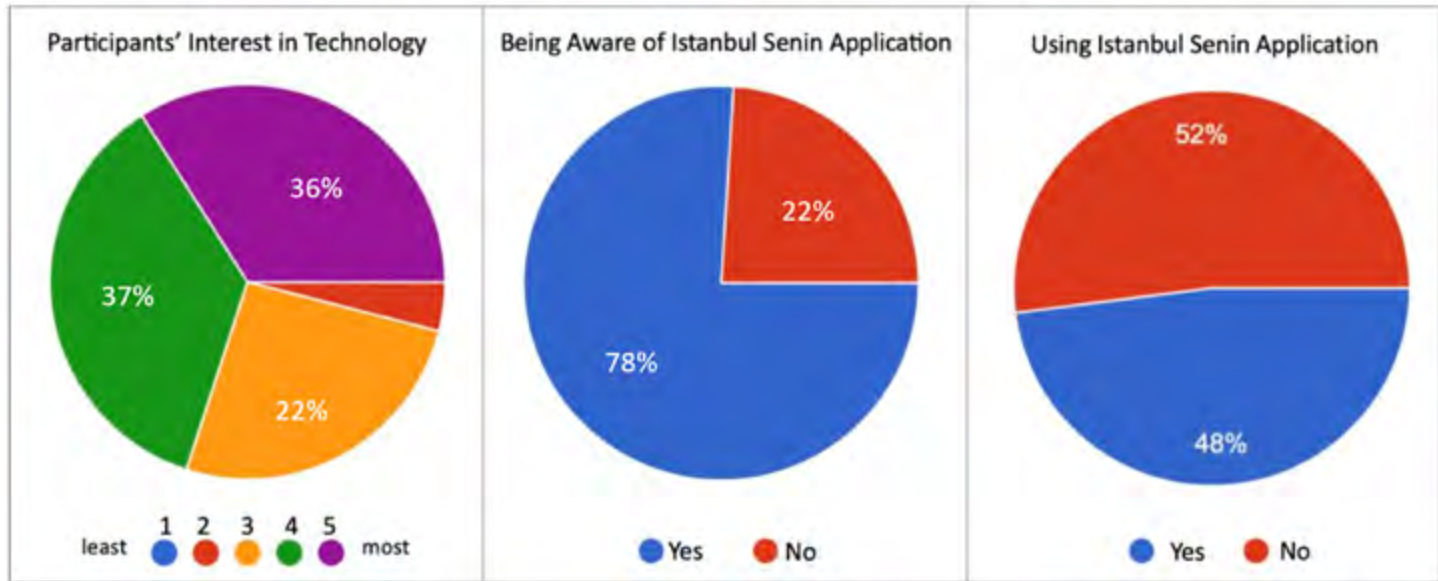


Figure 2. Participants' Interest in Technology, Awareness and Use of Istanbul Senin Application

95% of the participants stated that they were interested in technology at an average or higher level (3,4 or 5 point). According to the data obtained from the survey, 78% of the participants are aware of the Istanbul Senin application. However, only 48% of the participants use the Istanbul Senin application (Figure 2).

Considering the purpose of using the application of the

48 participants using the Istanbul Senin application, 47 of them use the Istanbulkart part of the application. Following this, 27 of them use Istanbulkart personalize, 17 of them use IMM wifi and 15 of them use How to go parts. When looking at e-participation, only 6 of the users use Söz Senin, 7 of them use Bütçe Senin and 11 of them use the solution center (Figure 3).

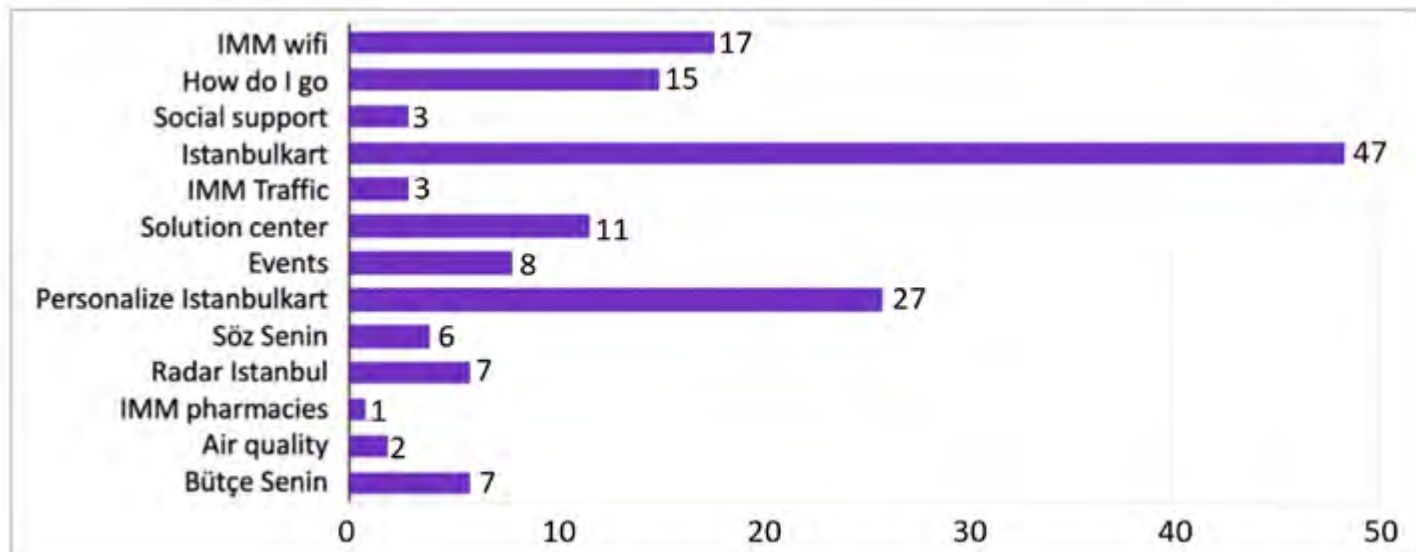


Figure 3. Istanbul Senin Application Usage Reasons

When the use of Istanbul Senin application is evaluated in terms of e-participation, 23 of the survey participants stated that they were aware of Söz Senin part, but only 6 of them were using Söz Senin. On the other hand, 6 users who use Söz Senin part stated that the frequency of participating in the surveys is medium and less frequent. In addition, 21 of the participants are aware of Bütçe Senin part. However, only 7 of them use Bütçe Senin part and review the selected projects in Bütçe Senin part. As an important point, participants who use Söz Senin part also use Bütçe Senin part. 11 of the 100 participants use the solution center (Beyaz Masa part) in Istanbul Senin for complaints and requests. However, 7 participants expressed average and above satisfaction with the solution center/ Beyaz Masa. In this context, although the Istanbul Senin application is known, it seems that its use is not widespread. On the other hand, it can be said that urban participation tools such as Söz Senin, Bütçe Senin and the Solution Center are used very little.

Another important issue in e-participation, 29 of the participants voted in the Taksim Square, Bakırköy Square and Salacak coastline design competitions, which were opened with the joint work of Istanbul Metropolitan Municipality (IMM) and Istanbul Planning Agency (IPA). 23 of the participants think that these platforms opened for the competition are effective. It is thought that participants think that the competitions are effective, see the results of their choices in urban place more concretely, and that the promotions of the competitions are made on many platforms such as websites, Istanbul Senin application, Youtube, Instagram and Twitter increase participation.

It is seen that the participants who use the Söz Senin and Bütçe Senin parts use the Beyaz Masa part and vote in the competitions. In addition, users who use one or more of the Söz Senin, Bütçe Senin, Beyaz Masa parts and vote in urban design competitions also stated their interest in technology as high in the survey. 81 of the participants (81%) think that e-participation increases their participation in urban issues compared to traditional methods of participation. While 81% is a very high rate and most of the participants are of this opinion, it is noteworthy that the e-participation tools of the application are not used, and the reasons should be discussed.

43 of the 48 participants who use the application think that the application is safe and transparent. 27 of the participants who use the application think that the application is user-friendly and inclusive. Participants who know the application but do not use e-participation tools such as Söz Senin (42 people), Bütçe Senin (41 people) and solution center/Beyaz Masa (37 people) were asked why they do not use these tools. The most frequently repeated answers are that the topics are not interesting, the design of the application and its tools is confusing and results do not affect policy decisions.

When the results of the survey are evaluated, the fact that 22% of the participants are not aware of the application and 52% do not use the application, although they are related to technology, shows that the awareness and especially the use of the Istanbul Senin application is not widespread. When we look at the way the application is used, it is seen that the users mostly use the application for their daily needs (Istanbulkart, personalize Istanbulkart, IMM wifi, how do I go), and the awareness and use of e-participation tools of the application (Söz Senin, Bütçe Senin, partly solution center or Beyaz Masa) are quite low. On the other hand, participants stated that e-participation is important in increasing participation in urban issues compared to traditional participation methods. It is an important and positive finding that the application users think that the application is safe and transparent. On the other hand, the data obtained show that the development of the application will be positive in terms of ease of use, design and inclusiveness.

CONCLUSION

Traditional methods of citizen participation existing since the 1960s have left themselves to e-participation with information and communication technologies, which offer new potentials for citizen participation in urban planning (Hanzl, 2007; Kleinhans, Van Ham & Evans-Cowley, 2015). E-participation applications, which include citizens in decision-making processes on city-related issues by utilizing digital technologies, have a significant impact on the urban planning discipline. E-participation applications affect and improve urban planning in aspects such as enhanced citizen participation, transparency and

accountability, data-based decision-making, access to different perspectives, innovation and creativity. Citizens can express their opinions and contribute to ideas on urban planning projects through surveys, votes, forums and feedback mechanisms offered by e-participation applications. Drawing on quantitative and qualitative data about citizens' preferences and needs, planners can identify emerging trends and prioritize resource allocation, resulting in evidence-based and responsive urban plans. Fast and easy participation increases participation in urban planning issues, increases the sense of ownership and authority among citizens, and enables inclusive and therefore more democratic decision-making processes. E-participation practices increase input diversity by increasing the diversity of stakeholders. This diversity of perspectives enriches the planning process by including different desires and concerns in the decision-making process. Therefore, more comprehensive and equitable urban plans can emerge. E-participation applications facilitate communication between citizens, urban planners and policy makers. Citizens can access and follow the information and process about urban projects and planning decisions. This situation encourages citizens to follow what is happening in city-related issues and therefore promotes transparency and accountability in the urban planning process. Therefore, it seriously affects the public interest. With e-participation applications, citizens can make creative contributions to city-related projects and plans and suggest alternative solutions. Decisions and interventions designed in citizen-planner-decision-maker collaboration foster innovation and creativity in overcoming complex urban challenges, resulting in a more sustainable planning approach. In addition, citizens' involvement in the process will increase their confidence in the management and planning institution. Therefore, a well-designed and effective e-participation application is important for urban planning. On the other hand, despite the benefits mentioned above, it is a known fact that there are various difficulties and limitations in e-participation applications. These include limited access to technology for reasons such as economic, health or age, concerns about data privacy and security, and the risk of exclusion of marginalized or underrepresented groups. In this context, it is very important for urban

planners to develop innovative and creative inclusive design strategies (OECD, 2003; Macintosh, 2004; Hanzl, 2007; Medaglia, 2012; Gündoğdu, 2015; Kleinhans, Van Ham & Evans-Cowley, 2015).

Istanbul Senin application is an application where citizens can present their ideas and suggestions, participate in voting and set the agenda. So it has great importance in terms of providing instant interaction of users with the local government, reaching large masses by providing easy access and transparent management. Also, having a say in the city will increase the sense of belonging and sensitivity to the urban space. On the other hand, the results of the survey show that the awareness and especially the use of the Istanbul Senin application is not widespread. It is seen that the users mostly use Istanbul Senin for their daily needs. The awareness and the use of the Istanbul Senin application in the context of e-participation are very low. The most important findings obtained from the survey are that people who know the application but do not use e-participation tools are not interested in e-participation and issues related to the city. Also, they think that the application design is confusing and that the results of their votes or opinions will not affect the urban policies.

When Istanbul Senin Application is evaluated together with the survey results, it is positive that the application is both a web-based and mobile application, free of charge and compatible with many devices. Istanbul Senin application is beneficial for seeking ideas, problem defining, problem solving, awareness raising, making and participating in decisions and agenda setting. There is a municipality-citizen bidirectional interaction with opinion polls, surveys, the suggestion-complaint-feedback mechanism (Söz Senin, Bütçe Senin, Beyaz Masa), existing e-mails of authorities and contact persons, etc. Single-entry voting limit by ID number is important to obtain reliable results. Being open to all age groups and all segments of society, use of game elements, sharing survey results and stakeholder reports with the public on a regular basis, and being open to developments are positive. On the other hand, citizen-citizen interaction is limited in the application. For this reason, self-organization is also limited. There is no chat room and/or instant messaging. It has a confusing design and no additional feature for the disabled. Also,

the application is not well known. Moreover, according to the 2022 Bütçe Senin Monitoring and Evaluation Report the ability to follow the implementation processes of the projects selected through the Istanbul Senin application and to provide detailed feedback to rejected projects are among the prominent demands (İstanbul Kent Konseyi, 2022).

In this respect, the first and most important issue is to inform citizens about the importance of participatory processes and to involve them in decision-making and design processes. The awareness of the Istanbul Senin application should be increased. Promotions can be provided through the press, media, and social media. Different incentives can be created to increase citizens' participation motivation. Also, citizen-citizen interaction should be ensured. This interaction is necessary for self-organization and a dynamic system. There may be different tools for this, such as chat rooms and instant messaging. Moreover, the design of the application can be simplified and made more understandable. In parallel with advanced technologies, systems that will make it easier for citizens to understand can be used. Citizens can also be involved in the design processes of the application and a more useful application can be built together. In these processes, disabled citizens should definitely be considered and a design must be made in this direction.

The study is expected to contribute to the studies on the effectiveness and development of e-participation and e-participation platforms in general and Istanbul Senin application in particular. Issues such as improving methods to increase citizens' awareness of participation in planning and e-participation practices, discussing the criteria for user-friendly design of e-participation platforms, and seeking ways to improve interaction among citizens will advance and deepen this study.

RESOURCES

- Adams, D. (2013). Volunteered geographic information: Potential implications for participatory planning. *Planning Practice and Research*, 28(4), 464–469. <https://doi.org/10.1080/02697459.2012.725549>
- Akçakaya, M. (2017). E-devlet anlayışı ve Türk kamu yönetiminde e-devlet uygulamaları. *Yüzüncü Yıl Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, (3), 8-31.
- Al-Dwairi, R., & Jditawi, W. (2022). The Role of cloud computing on the governmental units performance and e-participation. *International Journal of Advances in Soft Computing & Its Applications*, 14 (3), 78-94. <https://doi.org/10.15849/IJASCA.221128.06>
- Andersen K. V., Henriksen, H. Z., Secher, C., & Medaglia, R. (2007). Costs of e-participation: The management challenges. *Transforming Government: People, Process and Policy*, 1(1), 29-43. <https://doi.org/10.1108/17506160710733689>
- Arnstein, S. R. (1969). The ladder of participation. *Journal of the American Institute of Planners*, 35(4), 216-224. <https://doi.org/10.1080/01944366908977225>
- Biegelbauer, P., & Hansen, J. (2011). Democratic theory and citizen participation: democracy models in the evaluation of public participation in science and technology. *Science and Public Policy*, 38(8), 589-597.
- Bulut, Y., & Kurt, Z. (2020). Kentsel katılım: kentsel politikaların oluşumunda dezavantajlı grupların konumu. *Journal of Politics Economy and Management*, 3(1), 21-33.
- Chang, E. C. C., & Chu, Y. (2006). Corruption and trust: Exceptionalism in Asian democracies. *Journal of Politics*, 68(2), 259– 71. <https://doi.org/10.1111/j.1468-2508.2006.00404.x>
- Chen, X., & Hartt, M. (2021). Planning for an older and digital future: Opportunities and challenges of age-friendly e-participation in China. *Planning Theory & Practice*, 22(2), 191- 210. <https://doi.org/10.1080/14649357.2021.1903536>
- Çılgın, K., & Yirmibeşoğlu, F. (2019). Yerel demokrasi arayışında mahalle yönetimi. *Planlama*, 29(2),102–114.
- Cohen, J., & Uphoff, N. (1980). Participation's place in rural development: Seeking clarity through specificity. *World Development*, 8, 13–235. [https://doi.org/10.1016/0305-750X\(80\)90011-X](https://doi.org/10.1016/0305-750X(80)90011-X)
- Dahl, R. A. (1993). *Demokrasi ve eleştirileri*. (L. Köker, Çev.) Ankara: Yetkin.
- Davidoff, P. (1965). Advocacy and pluralism in planning. *Journal of the American Institute of Planners*, 31, 331-338. <https://doi.org/10.1080/01944366508978187>
- Delibaş, K., & Akgül, A. E. (2010). Dünyada ve Türkiye’de e-devlet uygulamaları: Türkiye’de e-demokrasi ve e-katılım potansiyellerinin harekete geçirilmesi. *Sosyoloji Araştırmaları Dergisi*, 13(1), 100-144. <https://doi.org/10.18490/SAD.64008>
- Demirhan, K., & Öktem, M. K. (2011). Electronic participation in the policy making process: A case study. *International Journal of eBusiness and eGovernment Studies*, 3(1), 59-78.
- Desouza, K. C., & Bhagwatwar, A. (2014). Technology-enabled participatory platforms for civic engagement: The case of U.S. cities. *Journal of Urban Technology*, 21(4), 25- 50. <https://doi.org/10.1080/10630732.2014.954898>
- Diamantopoulou, V., Androutopoulou, A., Gritzalis, S., & Charalabidis, Y. (2018, May). An assessment of privacy preservation in crowdsourcing approaches: Towards GDPR compliance. In *2018 12th International*

Conference on Research Challenges in Information Science (RCIS) (pp. 1-9). IEEE.

Diamantopoulou, V., Androutopoulou, A., Gritzalis, S., & Charalabidis, Y. (2020). Preserving digital privacy in e-participation environments: Towards GDPR compliance. *Information, 11*(2), 117. <https://doi.org/10.3390/info11020117>

Edelmann, N., Hoechtl, J., Parycek, P. (2009). E-participation for adolescent citizens (in Austria). A. Macintosh, E. Tambouris (Eds.) In *Electronic participation. ePart 2009*. Lecture Notes in Computer Science, vol 5694. Springer, Berlin, Heidelberg.

Eraydın, A. (2020). Planlamada yeni eğilimler. S. S. Özdemir, Ö. B. Özdemir Sarı ve N. Uzun (Der.), *Kent planlama* içinde (ss.567-589). İmge Kitapevi.

Erdoğan, O. (2019). Yerel yönetimlerde katılımcı mekanizmalar ve Trabzon Büyükşehir Belediyesi örneği. *Akademik İzdüşüm Dergisi, 4*(2), 295-310.

Ersoy, M. (2012). Planlama kuramına giriş. M. Ersoy (Der.), *Kentsel planlama kuramları* içinde (ss. 9-34). Ankara: İmge Kitapevi.

Ertiö, T. (2015). Participatory apps for urban planning – space for improvement. *Planning Practice and Research, 30*(3), 303–321. <https://doi.org/10.1080/02697459.2015.1052942>

Friedmann, J. (1973). *Retracking America: A theory of transactive planning*. Doubleday Anchor.

Glass, J. J. (1979). Citizen participation in planning: The relationship between objectives and techniques. *Journal of the American Planning Association, 45*(2), 180-189. <https://doi.org/10.1080/01944367908976956>

Gündoğdu, H. G. (2015). Yönetime katılmada bilgi iletişim teknolojilerinin kullanılması: E- katılım. M. A, Çukurçayır, H. T. Eroğlu, H. Sağır ve M. Navruz (Der.), *Kamu yönetiminde değişimin*

yönü ve etkileri 13. Kamu yönetimi kongresi içinde (ss.1915-1927). Selçuk Üniversitesi.

Habermas, J. (1990). *Moral consciousness and communicative action*. MA: MIT Press.

Hanzl, M. (2007). Information technology as a tool for public participation in urban planning: A review of experiments and potentials. *Design Studies, 28*(3), 289–307. <https://doi.org/10.1016/j.destud.2007.02.003>

Healey, P. (1997). *Collaborative planning: Shaping places in fragmented societies*. Macmillan.

İstanbul Kent Konseyi. (2022). *2022 yılı Bütçe Senin izleme ve değerlendirme raporu*. <https://istanbulkentkonseyi.org.tr/wp-content/uploads/2022/06/KB-izleme-degerlendirme-raporu.pdf>

Istanbul Metropolitan Municipality. (2021). Istanbul Senin. Retrieved from <https://istanbulsenin.istanbul>, on June 10, 2023.

Kamacı, E. (2014). A novel discussion on urban planning practice: Citizen participation. *ICONARP International Journal of Architecture and Planning, 2*(1), 1–19.

Kim, S. (2010). Public trust in government in Japan and South Korea: Does the rise of critical citizens matter? *Public Administration Review, 70*(5), 801– 10. <https://doi.org/10.1111/j.1540-6210.2010.02207.x>

Kim, S., & Lee, J. (2012). E-participation, transparency, and trust in local government. *Public Administration Review, 72*(6), 819-828. <https://doi.org/10.1111/j.1540-6210.2012.02593.x>

Kleinhans, R., Van Ham, M., & Evans-Cowley, J. (2015). Using social media and mobile technologies to foster engagement and self-organization in participatory urban planning and neighbourhood governance. *Planning Practice & Research, 30*(3), 237-247. <http://dx.doi.org/10.10>

80/02697459.2015.1051320

- Koçak, B., & Bektaş, M. (2019). Ulusal ve uluslararası hukuk sisteminde kentli hakları ve katılım. *Kent Akademisi*, 12(1), 104-117.
- Kubicek, H., & Aichholzer, G. (2016). Closing the evaluation gap in e-participation research and practice. *Evaluating e-participation: Frameworks, practice, evidence*, 11-45.
- Kweit, M. G., & Kweit, R. W. (2004). Citizen participation and citizen evaluation in disaster recovery. *American Review of Public Administration*, 34(4), 354– 73. <http://dx.doi.org/10.1177/0275074004268573>
- Macintosh, A. (2004, January). Characterizing e-participation in policy-making. In *37th Annual Hawaii international conference on system sciences, 2004. Proceedings of the* (pp. 10-pp). IEEE.
- Medaglia, R. (2012). eParticipation research: Moving characterization forward (2006-2011). *Government Information Quarterly*, 29(3), 346–360. <https://doi.org/10.1016/j.giq.2012.02.010>
- Mossberger, K., Wu, Y., & Crawford, J. (2013). Connecting citizens and local governments? Social media and interactivity in major U.S. cities. *Government Information Quarterly*, 30(4), 351–358. <https://doi.org/10.1016/j.giq.2013.05.016>
- Nielsen, R. Ø., Hennen, L., Korthagen, I., Aichholzer, G., & Lindner, R. (2020). Options for Improving e-Participation at the EU Level. *European E-democracy in Practice*, 329-359.
- OECD. (2001). *Citizens as partners: Information, consultation and public participation in policy-making*. OECD Publishing.
- OECD. (2003). *Using information and communication technologies to enhance citizen engagement in the policy process in promises and problems of e-democracy: Challenges*

of online citizen engagement. Paris: OECD Publications Service.

- Purcell, M. (2009). Resisting neoliberalization: Communicative planning or counter- hegemonic movements? *Planning Theory*, 8, 140-165. <https://doi.org/10.1177/1473095209102232>
- Roberts, N. (2004). Public deliberation in an age of direct citizen participation. *American Review of Public Administration*, 34(4), 315–353. <https://doi.org/10.1177/0275074004269288>
- Rowe, G., & Frewer, L. (2000). Public participation methods: A framework for evaluation. *Science, Technology, and Human Values*, 25(1), 3–29. doi: 10.1177/016224390002500101.
- Shiple, R., & Utz, S. (2012). Making it count: A review of the value and techniques for public consultation. *Journal of Planning Literature*, 27(1), 22–42. <https://doi.org/10.1177/0885412211413133>
- Sieber, R. (2006). Public participation geographic information systems: A literature review and framework. *Annals of the Association of American Geographers*, 96(3), 491–507. <https://doi.org/10.1111/j.1467-8306.2006.00702.x>
- Susskind, L., & Cruikshank, J. (1987). *Breaking the impasse: Consensual approaches to resolving public disputes*. Basic Books.
- Thiel, S. K. (2016). A Review of introducing game elements to e-participation. In *Conference for e-democracy and open government (CeDEM)*, Krems, Austria, 2016 (pp. 3-9).
- Uçkan, Ö. (2003). *E-devlet, e-demokrasi ve Türkiye, kamu yönetiminin yeniden yapılanması için strateji ve politikaları*. Literatür Yayıncılık.
- United Nations. (2008). *United Nations e-government survey 2008*. United Nations.
- United Nations. (2010). *United Nations e-government survey 2010*. United Nations.

United Nations. (2022). *E-participation index*. <https://publicadministration.un.org/egovkb/en-us/About/Overview/E-Participation-Index>

United Nations. (2023). E-government knowledgebase. Retrieved from <https://publicadministration.un.org/egovkb/en-us/About/Overview/E-Participation-Index>, on June 15, 2023.

World Bank. (1990). *The World Bank participation sourcebook*. Washington: World Bank.

Zheng, Y., & Schachter, H. L. (2017). Explaining citizens' e-participation use: The role of perceived advantages. *Public Organiz Rev*, 17, 409–428.

Zheng, Y., Schachter, H. L., & Holzer, M. (2014). The impact of government form on e-participation: A study of New Jersey municipalities. *Government Information Quarterly*, 31(4), 653-659. <https://doi.org/10.1016/j.giq.2014.06.004>

Zobel, R. (2005). E-Government: European Commission policies and activities. E. Di Maria, & S. Micelli (Eds.) In *On line citizenship*. Boston, MA: Springer.

**SÜRDÜRÜLEBİLİR TÜKETİM EKSENİNDE
KOLEKTİF PSİKOLOJİK SAHİPLİK VE ÇEVRESEL
DEĞERLERİN İNCELENMESİ ¹**

EXAMINING COLLECTIVE PSYCHOLOGICAL
OWNERSHIP AND ENVIRONMENTAL VALUES
ON THE AXIS OF SUSTAINABLE CONSUMPTION

Şenay SABAH ÇELİK ², Eda YAŞA ÖZELTÜRKAY ³

26

SÜRDÜRÜLEBİLİR TÜKETİM EKSENİNDE KOLEKTİF PSİKOLOJİK SAHİPLİK VE ÇEVRESEL DEĞERLERİN İNCELENMESİ ¹

EXAMINING COLLECTIVE PSYCHOLOGICAL OWNERSHIP AND ENVIRONMENTAL VALUES ON THE AXIS OF SUSTAINABLE CONSUMPTION

Şenay SABAH ÇELİK ², Eda YAŞA ÖZELTÜRKAY ³

Anahtar Kelimeler:

Sürdürülebilir tüketim,
Çevresel değerler,
Kolektif Psikolojik
Sahiplik

Keywords:

Sustainable
consumption,
Environmental values,
Collective psychological
ownership

ÖZ

Günümüz dünyasında çok sayıda sosyal ve doğal olaylarla ilgili bilimsel tartışmalara şahitlik edilmektedir. Birleşmiş Milletler tarafından 2016 yılında deklare edilen ve 17 ana başlık altında toplanan sürdürülebilir kalkınma amaçlarına ulaşabilmek ve üzerinde yaşadığımız dünya gezegenini daha sürdürülebilir yapmak için mikro düzeyden makro düzeye kadar; bireyler, topluluklar, işletmeler ve ülkeler çalışmalar yapmaktadırlar. Bu kapsamda, özellikle bireylerin tüketim niyetlerinde duyarlılıklarını ve farkındalıklarını arttırmaya yönelik akademik çalışmalarda öne çıkmaya başlamıştır. Bu araştırmada, tüketicilerin sürdürülebilir tüketime yönelik eğilimleri üzerinde kolektif psikolojik sahiplik, çevresel değerler, çevreci kimlik ve normların etkisini belirlemek amaçlanmıştır. Kolayda örnekleme yöntemi ile toplanan verilerden 285'i geçerli sayılmış ve analiz edilmiştir. Gönüllü olarak çalışmaya katılmayı kabul eden kişilerden veriler toplanmıştır. Araştırmanın sonuçları incelendiğinde, önceki çalışmalarla uyumlu olarak biyosferik ve özgeci değerler ile kolektif psikolojik sahipliğin çevresel benlik üzerinde; çevresel benliğin, kişisel normlar üzerinde ve kişisel normların sürdürülebilir tüketim eğilimi üzerinde etkisi olduğu bulunmuştur.

ABSTRACT

Numerous scientific claims about social and natural phenomena are argued in our contemporary society. From the micro to macro level, individuals, communities, businesses, and nations strive to attain the sustainable development goals declared by the United Nations in 2016, which were compiled under 17 main articles to make the planet we live on more sustainable. Academic research on enhancing individuals' awareness and sensitivity regarding their consumption intentions has emerged as a prominent area of inquiry in this context. The objective of this study is to ascertain the influence that norms, collective psychological ownership, environmental values, and environmental identity have on the tendency of consumers to engage in sustainable consumption. Analyses were conducted on data collected via convenience sampling from 285 valid participants. The data was gathered from participants who voluntarily consented to the research. In line with prior investigations, findings reveal that environmental identity is influenced by biocentric and altruistic values along with collective psychological ownership, while environmental identity influences personal norms, and personal norms influence sustainable consumption tendencies.

¹ Çalışmanın ilk hali 26. Ulusal Pazarlama Kongresinde sunulmuştur.

² Doç.Dr. Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi, İşletme Bölümü, sabah@politics.ankara.edu.tr, ORCID: 0000-0001-5764-6783

³ Prof.Dr., Çağ Üniversitesi İİBF, edayasa@cag.edu.tr, ORCID: 0000-0001-9248-1371

GİRİŞ

Günümüzde, karşılaşılan her alanı etkileyen problemlerin başında çevresel sorunlar ve etkileri gelmektedir. Bu sorunlar sadece yaşanılan ülkeyi değil tüm dünyayı etkilediği kabul edilmekte ve odakta büyük risklerin olduğu iddia edilmektedir (Beck, 2011). Bu bağlamda, dünya üzerinde yaşayan insan nüfusundaki artışa bağlı olarak sınırlı kaynaklar konusunda yaşanan sıkıntılar çevresel konuları daha önemli bir seviyeye taşımıştır (Werff ve Steg, 2016).

Sürdürülebilirlik, ekonomi, çevre gibi birçok alanda uygulama alanı bulmaktadır. Çevresel sürdürülebilirlik, zamandan bağımsız olarak tüm insanların hakları olduğunun altını çizerek mevcut yaşam koşullarının mümkün olduğu kadar korunarak gelecek nesillerin de benzer koşullarda yaşayabilmesinin sağlanmasını içerir (Durning, 1997). Bu kapsamda, kavram olarak sürdürülebilirlik, gelişmekte olan ekonomiler başta olmak üzere, etkisinin tüm dünya tarafından yaşanacak olmasından hareketle, tüm ülkelerin etik tüketim ve üretim konusunda adım atmalarını önermektedir (Dermoddy vd., 2018). İnsan merkezli bu bakışla birlikte, sürdürülebilir çevre kavramı, insanın yaşam koşullarının korunması ile birlikte, doğanın da varlığını sürdürmesi üzerine durmaktadır. Tüm paydaşlara daha sürdürülebilir bir dünyada yaşam hakkı sunabilmek için bu kavramlar öne çıkmakta olup, tüketim üzerine de etkileri bulunmaktadır.

Çevre sorunlarının makro ve mikro düzeyde sonuçları bulunduğundan her iki düzey için de öneriler geliştirilebilmektedir. Makro düzeyde ülkelerin ve ülkeleri aşan organizasyonların bu kapsamda politikalar geliştirmesi yer alırken mikro düzeyde birey davranışları ve tutumları esas alınmaktadır. Buna göre, çevreye ilişkin belirli normları ve değerleri bulunanların sürdürülebilir tüketime yatkın oldukları uzun süredir bilinmektedir (örn. Dietz vd., 2005; Van der Werff vd., 2013; Ruepert vd., 2016; Kement, 2019). Bununla birlikte, çevreye yönelik kolektif olarak hissedilen “benim-bizim” duygusunun, makro çerçevede önemli bir değişken olabileceğinin altı çizilmektedir (Jussila vd., 2015; Süssenbach & Kamleitner, 2018; Diaz vd., 2020; Peck vd., 2021). Nitekim, Pazarlama Bilimi Enstitüsü (Marketing Science Institute), makro trendlerin

tüketici kararlarını etkilemesi noktasının altını çizmekte ve psikolojik sahiplik kavramına öncelik verilmesi önermektedir (Kim vd., 2024).

Birey (mikro) düzeyindeki önerilerin başında sürdürülebilir tutum ve tüketimin teşvik edilmesi gelmektedir. Bireylerin tüketim davranışlarını gerçekleştirirken çevresel sürdürülebilirlik ve etik konularını göz önünde bulundurmasına dayanan sürdürülebilir tüketim kavramı, özellikle, bireylerin çevreye yönelik artan ilgileri ve çevrenin bozulmasına ilişkin artan farkındalıkları nedeniyle önemli bir toplumsal konu olarak anılmaktadır (Lavuri vd., 2023). Tüketicilerin farkındalıklarını arttırmaya yönelik yürütülen çevreyle alakalı çalışmalarda ana amaçlar arasında çevresel inançlar ve çevreye yönelik davranışlarında oluşabilecek farklılıkları ortaya çıkarmak, anlamak, tahmin etmek ve daha çevreci olabilmeleri yönünde insanları motive etmek amaçlanmaktadır (Bouman vd., 2018). Bu kapsamda, sürdürülebilir tüketimi teşvik etmek için bireylerin niyetlerini öngören, sürdürülebilir tüketimi önceleyen faktörlerin anlaşılması gerekmektedir (Schuster, vd., 2024).

Mevcut çalışmada bireysel düzeyde çevresel davranış ve tutumu incelemek üzere sürdürülebilir tüketim eğilimi ve bu eğilimin öncülleri ele alınmıştır. Sürdürülebilir tüketim eğilimine etki eden belli başlı değişkenlerin belirlenmesinde Van der Werff vd. (2013)’ün geliştirdiği modele göre daha yeni bir model olarak kabul edilen Değer-Kimlik-Kişisel Normlar (VIP) modelinden yararlanılmıştır. Ajibade ve Boateng (2021)’in araştırmasının başka değişkenlerin de eklenebileceği yönünde işaret ettiği gibi, Düzenlenmiş VIP modeli tasarlanmıştır. Bu kapsamda, Sürdürülebilir Tüketim Eğilimini açıklamak üzere VIP’te yer alan Biyosferik değerler, Çevresel Benlik ve Kişisel Normlara ek olarak, “özgeci değerler” ve yakın zamanda çevresel konularda önemli olduğunun altı çizilen (Peck vd., 2021) ve makropazarlama bağlamında tüketimi belirleyen öne çıkan makro trendlerden biri kabul edilen (Kim vd., 2024) “kolektif psikolojik sahiplik” değişkenleri dahil edilmiştir.

Çalışma, görece yeni bir modelin (VIP), özgeci değerler ve kolektif psikolojik sahiplik kavramına dayanmaktadır.

Pazarlama bilimi için bireysel değil kolektif olarak sahip hissedilen çevre gibi konularda ele alınmasına bağlı olarak psikolojik sahiplik konusu ilginç, popüler ve değerli olarak görülmektedir (Jussila vd., 2015; Buran, 2023). Bunun yanında VIP Modelinde bağımlı değişken olarak genel bir kavram olarak çevre yanlısı davranışlara katılım niyeti belirlenmiştir. Burada, alanın özgünlüğüne uygun olarak ilgili çevre yanlısı davranışın belirlenmesi beklenebilir. Bu kapsamda mevcut çalışmanın bağımsız değişkeni sürdürülebilir tüketim eğilimi olarak belirlenmiştir.

Böylelikle, önceki çalışmalar ve kavramlar ışığında hazırlanan kavramsal ve teorik çerçeve ile başlayan çalışma, bulgular ve araştırma sonuçlarının değerlendirilmesi ile tamamlanmaktadır.

LİTERATÜR TARAMASI

Sürdürülebilir Tüketim Eğilimi

1980'li yıllarda öncelikle küreselleşmenin hızlı olarak dünya geneline yayılması ile bireylerin tüketim alışkanlıklarında da köklü değişiklikler meydana gelmeye başlamıştır. Bir birey olarak tüketiciler tüketim eylemini kendileri için en iyi koşulda yerine getirmeye çalışırken, yaşadıkları doğanın dengesine de zarar verici de olabilmektedirler. Önceki çalışmalar incelendiğinde sürdürülebilirlik kapsamında yürütülen ve yayınlanan çalışmaların sayısında son zamanlarda iyi bir artma olduğu gözlemlenmiştir (Yarimoğlu ve Binboğa, 2018). Çevre sorunları başta olmak üzere birçok problemin artmasında en büyük rol çevresindeki kaynakları bazen duyarlı bazen duyarsız olarak tüketen kişilerdir. Bu konularla ilgili sorunlara ilişkin çözüm önerileri için halen tartışmalar devam etmektedir (Diaz-Lopez, vd. 2023).

Sürdürülebilirlik kavramı ile ilgili konular son yirmi yıldır birçok alanda özellikle sosyal pazarlama ve makropazarlama literatüründe yoğun bir şekilde tartışılmaktadır. Kavramla ilgili yapılan ilk tanımlamalar tamamen çevre konularını kapsarken, günümüzde yapılan tanımlarda ise çevre konularına geri dönüşüm, sosyal adalet, insan hakları, hayvan hakları, yerel toplulukların refahı, satın almamak veya boykot etmemek gibi konular da ek olarak yer almaktadır (Sudbury-Riley ve Kohlbacher, 2016). Son yıllarda daha önem kazanan bir konu olan

sürdürülebilir tüketim kavramı Minton vd. (2018)'e göre en genel anlamda mevcut kuşağın ihtiyaçlarını karşılayan ürün ve hizmetlerin gelecekte yaşayacak olan kuşağın ihtiyaçlarından da ödün vermeden tüketilmesi olarak ifade edilebilmektedir. Bu bağlamda, sürdürülebilir tüketici davranışın ise “ürün, davranış veya hizmetin yaşam döngüsü boyunca olumsuz çevresel etkilerin azalmasına ve doğal kaynakların kullanımının azalmasına neden olan eylemler” olarak tanımlanabilmektedir (White, Habib ve Hardisty, 2019).

Değer-Kimlik-Kişisel Normlar Modeli (VIP)

Çevrecilik daha çok sosyal bir olgu olup bu hareketi genellikle bir grup insan, toplum içindeki kimliğini korumak amacıyla kolektivist değerler aracılığıyla gerçekleştirmektedir (Lee vd., 2024). Tüketicilerin çevre dostu değerlerini belirlemek için literatür incelendiğinde birçok model ve teorinin varlığı ortaya çıkmaktadır. Değerler-Kimlik-Kişisel normlar (VIP) modeli, çevresel değerlerin çevre yanlısı davranışları nasıl öngördüğünü açıklayan ve sıklıkla kullanılan modellerin başında gelmektedir (Ruepert vd., 2016). Değerler, Schwartz (1992) tarafından tanımlandığı üzere, insanların yaşamlarında rehberlik eden ve genellikle arzu edilen durum ötesi hedefler olan, önem dereceleri değişen kavramlardır. Değerler soyut ve geneldir ve zaman içinde nispeten sabit kalır ve bu nedenle geniş bir yelpazedeki farklı inançları, normları ve davranışları etkilemesi muhtemeldir. Değerlerin özel alandaki çevre yanlısı inanç, norm ve davranışları açıklamada önemli bir rol oynadığı ifade edilmekte olup özellikle biyosferik değerleri güçlü olan insanların çeşitli çevre yanlısı davranışlarda bulunma olasılıklarının daha yüksek olduğu ifade edilir. Güçlü biyosferik değerlere sahip insanların, özellikle davranışlarının doğanın ve çevrenin kalitesi üzerindeki sonuçlarını dikkate aldığı ve kararlarını, bunların ekosistem ve bir bütün olarak biyosfer için maliyet ve faydaları nasıl etkileyeceğine güçlü bir şekilde dayandırarak verdikleri dikkat çekmektedir (Ruepert vd.,2016).

Çevresel değerler konusunda literatürde sıklıkla yer alan bir diğer teori, Değer-Inanç-Kişisel Norm (DİN/VBN) olarak adlandırılmakta olup, kişisel normların, çevre dostu niyet ve davranışı belirlediği varsayılmaktadır

(Kement, 2019) Bu teori ile ilgili yapılan araştırmaların temelinde tüketici davranışına özgü faktörler (örneğin problem farkındalığı, sonuç etkinliği, kişisel normlar vb.) ve fedakârlık yapma isteği (örneğin, daha fazla ödeme isteği gibi) gibi çeşitli çevre odaklı davranışlar ve algılar irdelenmiş olmasına rağmen, genel olarak neden bireyin sürdürülebilir davranışa eğilim gösterdiği yeterince açıklayamamaktadır. (Werff ve Steg, 2016).

Çevre odaklı teoriler zaman içinde birbirlerini tamamlayacak şekilde gelişim göstermişlerdir. Benzer olarak çevresel davranışların genel öncülerini belirlemek için, VBN (Değer, İnanç ve Kişisel Norm) teorisinden yola çıkarak VIP (Değerler, Kimlik ve Kişisel Normlar) teorisi geliştirilmiştir. VIP teorisi, bireyin öz-yeşil kimliğinin (yani bir bireyin tipik yeşil tüketici olarak algılanan genel özdeşleşmesinin) sonuçta davranışa yol açan kişisel bir norm (yani ahlaki yükümlülük) oluşturduğunu daha da detaylandırmaktadır (Van der Werff vd., 2013). VIP modelinde yer alan değerlerin bireyleri sürdürülebilir davranışa doğru yönlendirebileceği öne sürülmektedir.

Algılanan Çevresel Değerler, Çevresel Benlik ve Kişisel Norm

Schwartz (1992)'a göre farklı durumlarda neyin iyi neyin kötü olduğuna dair geniş rehberlik sağlayan soyut ilkeler değer olarak tanımlanmaktadır. Bu en yaygın ve kabul gören tanımdır. Bireyler en önemli değerlerine uygun davranışlar sergileme eğilimindedirler. Schwartz'ın değer teorisini temel alan De Groot ve Steg (2008)' göre, özellikle çevre yanlısı davranışla ilgili üç değer biyosferik, fedakâr ve egoist olarak anlamlandırılmıştır. Bireylerin farklı hedeflere yüklenen değerleri onların inançlarını, tutumlarını, tercihlerini ve çevreyi korumaya yönelik destekleme istekleri gibi çevresel davranışlarıyla ilgili normlarını etkileyebilmektedir (Stern ve Dietz, 1994). Kişisel değerler, çevresel inanç ve davranışların ana belirleyicilerinden biri olarak görülmektedir. (Hornsey vd., 2016; Bouman vd., 2018). Schwartz Değerler Araştırmasına dayalı olarak bireylerin çevreci inanç ve davranışlarını şekillendiren dört değer vardır. Biyosferik değer, çevresel endişe olarak adlandırılan; özgeci değer, başkaları için endişe olarak adlandırılan; bireyci değer ise kişisel kaynaklar için endişe duyulan değerler arasında

hedonik değerler ise zevk ve rahatlık kaygısı olarak tanımlanmaktadır (Bouman vd, 2018).

Çevresel benlik, bireyin kendisini ve davranışlarını çevre dostu olarak algılama düzeyini ifade eder. Bu algı, biyosferik değerlerden etkilenir; yani güçlü biyosferik değerler, güçlü bir çevresel öz kimlikle ilişkilendirilir. (Werff ve Steg, 2016). Kement (2019)'a göre biyosferik, özgeci ve bireyci değerlerin çevre dostu davranışlarla anlamlı bir ilişkiye sahip olduğu ve bu üç değerinde çevresel benliği olumlu etkilediği bulunmuştur. Benzer olarak Erciş ve Çelik (2018), Çevresel değerler, yani özgeci ve biyosferik değerlerin, yeşil satın alma davranışını desteklediğini bulmuşlardır. Katz-Gerro vd. (2017), çalışmalarında biyosferik değer çevresel davranışa açıklayan en önemli değer türü olduğunu bulmuştur. Steg vd. (2014)'e göre özgeci değerler, çevre dostu bir şekilde hareket etme yönündeki ahlaki yükümlülük duygularını yansıtan kişisel normları tetiklemektedir. Stern (2000)'e göre VBN teorisi, çevresel kaygı ile davranış arasındaki ilişkiyi değerlendirirken, çevresel açıdan önemli davranışları belirleyen ve bunları etkili bir şekilde değiştirebilecek faktörlere ilişkin kanıtları da özetlemektedir. Biyosferik değerler ve çevresel öz kimlikler, bireyin çevresel tercihlerinin, niyetlerinin ve davranışlarının önemli öncülleri olarak kabul edilmektedir (Van Der Werff, Steg, Kaizer, 2013). Düzenlenmiş VIP Modelde, biyosferik değerlerin yanı sıra özgeci değerlerin de çevresel benlik üzerinde etkisi bulunduğu görüşmüştür. Benzer olarak birçok çalışma (De Groot & Steg, 2010; Schuster, vd., 2024) da, daha güçlü biyosferik değerlerin daha fazla çevre yanlısı davranışlara neden olduğunu desteklemektedir. Bu bağlamda aşağıda H1a ve H1b hipotezleri oluşturulmuştur.

H1a: Biyosferik değer çevresel benliği pozitif yönde etkiler.

H1b: Özgeci değer çevresel benliği pozitif yönde etkiler.

Norm etkinleştirme teorisine göre, kişisel normlar içselleştirilmiş değerlere dayanan öz beklentiler olarak tanımlanmıştır. Kişisel normlar, içselleştirilmiş değerlere olan bağlılığı yansıtırken belirli bir davranışta bulunma konusundaki kişisel yükümlülük duygusunu da kapsamaktadır (Harland vd., 1999). Bu normlar, bireysel

değerlere ve bu değerleri uygun davranışlarla koruma motivasyonuna dayanmaktadır (Ross vd., 2017). 1990'lı yıllarda yapılan çevresel çalışmalarda da kişisel normların etkisinin incelenmesinin çevreyle ilgili davranışlara ilişkin anlayışımızı artırabileceğini belirtilmiştir (Harland vd., 1999).

Sürdürülebilir Tüketimin öncüllerini açıklamada yeni modellerden biri olarak tartışılan VIP Modeli, çevresel davranışın (Ajibade ve Boateng, 2021), ve çevresel benliğin (Ateş, 2020) kişisel normlardan etkilendiğini öne sürmektedir. Benzer olarak Steg vd. (2011), kişisel değerlerin çevreye karşı sorumlu davranış için kişisel normları doğrudan etkileyen en güçlü belirleyici olarak belirtmektedir. Bu bağlamda H2 ve H3 hipotezleri oluşturulmuştur.

H₂: Çevresel benlik kişisel normu pozitif yönde etkiler.

H₃: Kişisel normlar, sürdürülebilir tüketim eğilimini pozitif yönde etkiler.

Kolektif Psikolojik Sahiplik ve Çevresel Benlik Üzerindeki Etkisi

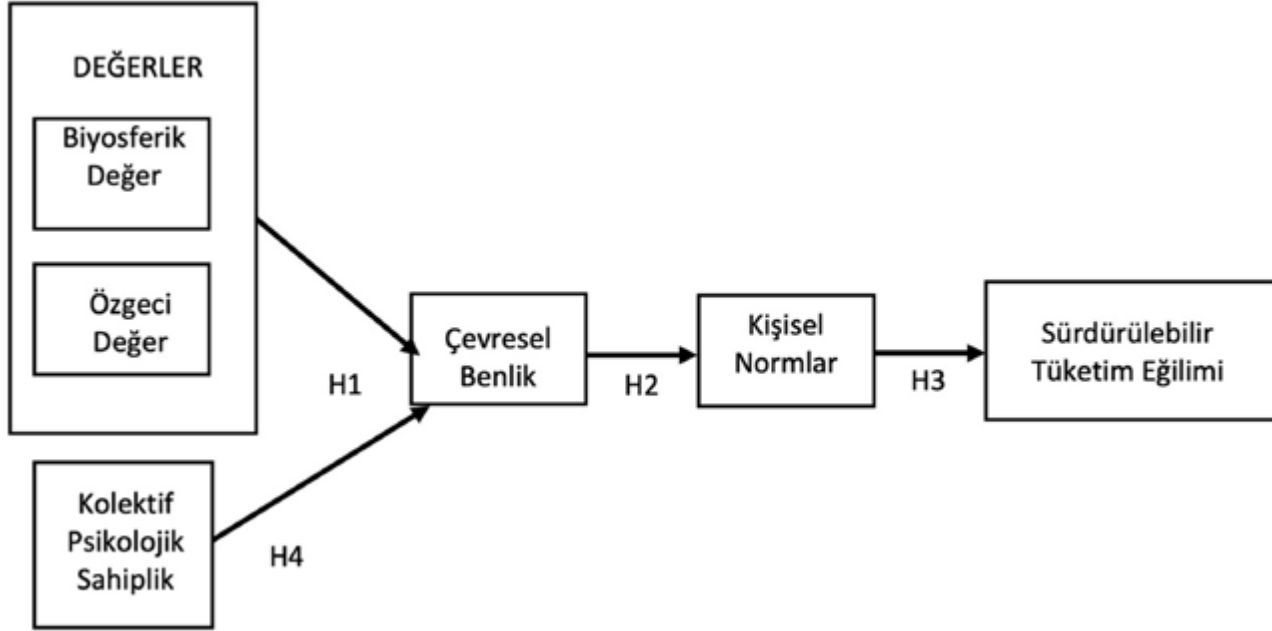
Psikolojik sahiplenme, bireylerin bir nesne, olgu, kişi vb. ile ilgili olarak “benim” duygusunu hissetmesi olarak tanımlanabilir (Morewedge vd., 2021). Söz konusu duygu, bireylerin güçlü bilişsel ve duygusal bağlılıklarından dolayı, somut ya da soyut nesnelere için gerçekleşebilmektedir (Mishra vd., 2023). Gerçek anlamda bir sahiplik durumundan bağımsız olarak bireylerin psikolojik sahiplik hissetmeleri mümkündür. Psikolojik sahiplik kavramı genellikle bireysel bir olgu olarak ele alınmakla birlikte daha yakın zamanda psikolojik sahipliğin hem bireysel (benim) hem de kolektif (bizim) gerçekleşebileceği ifade edilmektedir (Felix ve Almaguer, 2019). Özellikle bireysel olarak sahip olunması mümkün olmayan, toplumsal veya evrensel olarak sahip olunan nesnelere ile ilgili “benim” den daha çok “bizim” duygu ve düşüncesinin uygun olabileceği önerilmektedir. Böylece, doğal kaynaklar veya dünyanın kendisi gibi olgular söz konusu olduğunda bireyselden çok kolektif sahipliğin gerçekleştiği öne sürülebilir.

Sahipliğin bireyin benliği üzerindeki etkisi bilinen bir olgudur. Bir birey, çoğu zaman farkında olmadan ve

bazen bilinçli olarak, benliklerini sahiplikleri aracılığıyla oluşturabilir güçlendirir ve genişletebilir (Belk, 1988; Mittal, 2006). Shankar ve Fitchett, (2002)'e göre de “sahip olmak” ve “var olmak” kavramları birbirini etkileyen unsurlardır. “Gerçek” sahiplikler ile benlik arasında kurulan ilişki, psikolojik sahiplik durumunda da ar olabilmektedir. Buna bağlı olarak psikolojik sahiplenme, bireyin benliği ile sahip olunduğu düşünülen ve hissedilen nesne arasında deneyimlenmektedir (Jussila vd., 2015). Benliğin bireylerin kendileri hakkındaki subjektif yargılarına dayandığını ve sahip olunan nesnelere yanı sıra onlara yüklenen anlamın benliğin oluşumunda önem kazandığı da ifade edilmektedir (Sabah, 2019).

Psikolojik sahiplenme, sürdürülebilirliğin önündeki en sistematik engellerle mücadele etmeye ve çevre gibi soyut ve her yerde bulunan sistemler için psikolojik sahiplenmeyi teşvik etmeye yönelik potansiyel mekanizmaları tartışmaya yardımcı olmaktadır (Süssenbach & Kamleitner, 2018). Kolektif psikolojik sahiplik, bireylerin bir grup veya topluluğa ait oldukları hissiyatını içerdiğinden bu hissiyat, çevreye duyarlılık ve çevresel sorumluluk duygularını artırabilmektedir. Çünkü bireyler, kamusal parklara (Peck vd., 2021), doğaya ve hatta gezegenin tamamına (Felix ve Almaguer, 2019) yönelik kolektif psikolojik sahiplik hissedebilmektedir. Duygusal çağrışımları olan sahipliklerin, benlik için özellikle önem arz ettiği vurgulanmaktadır (Sabah, 2017). Böylece, bireyin kendini ekolojik çevresinin ve dünyanın sahibi olarak değerlendirmesi, söz konusu sahipliğin duygusal çağrışımlarından da hareketle, çevresel benliğinin kurulmasında önemli rol oynayacaktır. Bu bağlamda kolektif psikolojik sahipliğin, çevresel davranışlar ve inançlar üzerindeki olumlu etkisini öneren birçok çalışma (Jussila vd., 2015; Süssenbach & Kamleitner, 2018; Wang vd., 2019; Diaz vd., 2020; Peck vd., 2021) mevcuttur. Bu çalışmalar, bireylerin çevresel benliklerini oluştururken toplumsal bağlamın ve kolektif psikolojik sahipliğin önemli olduğunu göstermekte olup, bu bağlamda H4 hipotezi geliştirilmiştir.

H4: Kolektif psikolojik sahiplik, çevresel benliği pozitif yönde etkiler.



Şekil 1: Araştırma Modeli

YÖNTEM

Anket formu aracılığıyla veriler toplanmış ve analiz edilmiştir. Çevrimiçi olarak hazırlanan anket formunda (Etik onay: Çag Üniversitesi Bilimsel Araştırma ve Yayın Etik Kurulunun 06/06/2022 tarih ve 2022/3 sayılı etik kurul kararı) yer alan ifadeler 7’li Likert tipi ölçek ile derecelendirilmiştir. Verilerin içine yerleştirilen bir kontrol sorusu ile toplanan anket sayısı 322 olup, bu soruya özensiz cevap veren kişilerin formları listeden çıkarıldıktan sonra kalan 285 geçerli anket ile veri analizleri yapılmıştır. Araştırmada literatürde geçerliliği ve güvenilirliği kanıtlanmış ölçekler tercih edilmiştir. Anket formunda yer alan, Değerler Ölçeği (Biyosferik Değerler (4), Özgeci Değerler (4)), Çevresel benlik (3) ve Kişisel Norm (3) ölçeği için Steg vd. (2014)’den, Kolektif Psikolojik sahiplik ölçeği Peck vd. (2021)’den ve Sürdürülebilir Tüketim Niyeti (8), Sudbury-Riley ve Kohlbacher (2016)’dan alınmıştır.

ARAŞTIRMA BULGULARI

Kullanılan ölçeklerin geçerliliği, açıklayıcı faktör analiziyle değerlendirilmiş örneklem yeterliliği için Kaiser-Meyer-

Olkin (KMO) > 0,50 beklenirken (Field, 2000) bu ölçekler için KMO değerleri buna uygun olarak 0,500 ile 0,865 aralığında bulunmuştur. Barlett testi 0,000 anlamlılık düzeyini (Dziuban ve Shirkey, 2007) karşılamıştır. Her bir ifadenin ait olduğu faktör içindeki ağırlıkları ve faktörlerin tek boyutlulukları Churchill (1979)’la uyumlu olarak faktör yüklerinin 0,5 ve üzeri olduğu ve ortak varyans değerlerinin ise 0,3 ve üzeri (Field, 2000) olduğu belirlenmiştir. Bu nedenle, Kişisel Norm değişkeninin üçüncü sorusu bu kriterleri karşılamadığından çalışma dışı bırakılmıştır.

Cronbach Alpha (CA) değerleri ile ölçeklerin güvenilirlikleri test edilmiştir. Önerilen CA değerleri 0,70 ve üzeri olarak beklenirken (Hair vd., 2010; Nunnally, 1994), bu analiz değerlerinin 0,879 ile 0,968 arasında çıktığı görülmüştür. Her bir ifade için toplam korelasyon değerleri incelenmiş ve ifadelerin faktörün iç tutarlılığına katkısı, 0,498 ile 0,938 arasında değiştiği belirlenmiştir. Önerilen değer 0,4 sınır değerinin üzerinde (Jarvis vd., 2003) olması olup, bu değerlerde beklenen ile tutarlı çıkmıştır. Faktör yükleri, açıklanan varyans değerleri ve CA değerleri Tablo 1’de sunulmuştur.

Tablo 1. Açıklayıcı İstatistikler ve Faktör Analizi Sonuçları

	Aritmetik Ortalama	Standart Sapma	Faktör Yükleri	Açıklanan Varyans	CA
Biyosferik Değer (Steg vd. 2014)					
İçinde yaşanan gezegene saygı duymak	4,39	1,183	0,936	91,425	0,968
Doğa ile bir olmak	4,27	1,231	0,951		
Çevreyi korumak	4,40	1,114	0,973		
Çevre kirliliğini önlemek	4,38	1,122	0,964		
Özgeci Değer (Steg vd. 2014)					
Eşitlik: herkes için fırsat eşitliği	4,28	1,297	0,868	79,377	0,912
Barış içinde bir dünya: savaş ve çatışmadan arınmış	4,42	1,258	0,880		
Sosyal adalet: adaletsizliği düzeltmek, zayıfları önemsemek	4,42	1,168	0,929		
Yararlılık: başkalarının refahı için endişelenmek	4,12	1,244	0,886		
Kolektif Psikolojik Sahiplik (Peck vd. 2021)					
Bu gezegen bizim.	4,37	,954	0,868	93,775	0,933
Dünyanın bizim gezegenimiz olduğunu hissediyorum.	4,24	,993	0,868		
Çevresel Benlik (Steg vd. 2014)					
Çevre dostu davranmak, kim olduğumun önemli bir parçasıdır.	4,19	,825	0,882	86,293	0,918
Çevre dostu davranan bir insanım.	4,20	,750	0,947		
Kendimi çevre dostu bir insan olarak görüyorum.	4,15	,818	0,955		
Kişisel Norm (Steg vd. 2014)					
Kendimi ahlaki olarak sürdürülebilir ürünler satın almak zorunda hissediyorum.	3,73	,951	0,946	89,566	0,879
Sürdürülebilir olmayan ürünler satın alırsam kendimi suçlu hissederdim.	3,38	1,090	0,946		
Sürdürülebilir Tüketim Eğilimi (Sudbury-Riley ve Kohlbacher 2016)					
Seçeneğim varsa, her zaman çevreye en az zarar veren ürünü seçerim.	3,74	1,217	0,631	56,93	0,885
Çevresel nedenlerden dolayı ürün değiştiririm.	3,45	,994	0,803		
Bazı ürünlerin çevreye verebileceği potansiyel zararları anlarsam, bu ürünleri satın almam.	3,89	1,081	0,706		
Çevreye zarar veren ev ürünleri (ev temizlik malzemeleri vb.) satın almıyorum.	3,05	1,159	0,760		
Mümkün olduğunda, yeniden kullanılabilir veya geri dönüştürülebilir malzemelerle paketlenmiş ürünler satın alıyorum.	3,74	1,040	0,763		
Geri dönüştürülmüş kâğıttan yapılmış kağıt ürünleri (tuvalet kağıdı, mendil vb.) satın almak için her türlü çabayı gösteriyorum.	3,06	1,209	0,748		
Daha ucuz bir alternatif olsa bile çevre dostu ürünler için daha fazla para ederim.	3,18	1,208	0,803		
Daha ucuz bir alternatif olsa bile sosyal sorumluluk sahibi ürünler için daha fazla ödeme yaparım.	3,22	1,134	0,762		

Ortak Yöntem Varyansı

Çalışmada ortak yöntem varyansı çeşitli türlerde incelenmiştir. Veri toplama aşamasında katılımcılara cevapların anonim kalacağı belirtilerek, ortak yöntem varyansı sorunu en aza indirilmeye çalışılmıştır (MacKenzie ve Podsakoff, 2012). Daha sonra, Harman tek faktör testi uygulanmış ve ifadelerin tek bir faktöre yüklenmeye zorlandığı faktör analizi sonucunda, tek faktörün açıklanan varyans değeri 0,37 olarak bulunmuştur

ve bu değer, 0,50 sınır değerinin altında bulunmuştur (Podsakoff ve Organ, 1986). Ayrıca, Varimax döndürme uygulanarak ve tek bir faktöre zorlama olmadan yapılan faktör analizi sonucunda, ilk faktörün açıklanan varyans değeri 0,37 olarak hesaplanmıştır (Podsakoff ve Organ, 1986). Ortak yöntem varyansı sorunu ayrıca doğrulayıcı faktör analizi ile de test edilmiş olup, tüm ifadeler tek bir faktör üzerinde toplandığında model uyumu yeterli düzeyde olmadığı görülmüştür ($\chi^2=3028,149$; $df=189$;

$p=0,000$ ve $\chi^2/df=16,022$; CFI=0,47; NFI=0,46; GFI=0,37; TLI=0,41 ve RMSEA=0,23) (Podsakoff ve Organ, 1986; Podsakoff vd., 2013). Böylece, ortak yöntem varyansı sorununun olmadığı varsayılmıştır.

Ölçüm Modeli, Doğrulayıcı Faktör Analizi, Geçerlilik ve Güvenilirlik

Doğrulayıcı faktör analizi, model uyumunun belirlenmesi amacıyla uygulanmış olup, Modifikasyon İndeksleri ve Standardize Edilmiş Artık Değerler Tabloları incelenmiştir. Analiz sonucunda, Sürdürülebilir Tüketim değişkeninin birinci sorusu düşük faktör yükü nedeniyle analizden çıkarılmıştır. Bu ifadenin çıkarılmasından sonra doğrulayıcı faktör analizi iyi uyum göstermiştir ($\chi^2= 325,765$; $df=173$; $p=0,000$ ve $\chi^2/df=1.89$; CFI=0,97; NFI=0,94; GFI=0,90; AGFI=0,86, IFI=0,97, SRMR=0,049 ve RMSEA=0,056).

Modelin yakınsama geçerliliği için faktör yükleri, yapı güvenilirliği (Composite Reliability-CR) ve ortalama açıklanan varyans (AVE) değerleri temel alınmış olup, regresyon ağırlıkları tüm sorular için anlamlı çıkmıştır. Faktör yükleri 0,6 değerinin üzerinde (Hair vd., 1998)'dir. Yapı Güvenilirliği değerleri, 0,88 ile 0,97 aralığındadır ve kabul edilen 0,7 değerinin üzerindedir. AVE değerleri 0,51 ile 0,89 arasındadır ve sınır kabul edilen değer olan 0,5'in üzerinde çıktığı görülmektedir (Hair vd., 1998). Böylece çalışmada yakınsama geçerliliği sağlanmaktadır.

Ayrım Geçerliliği için, faktörlerin AVE değerleri, her bir faktörün diğer faktörler ile korelasyonunun karesi ile karşılaştırılmakta ve her bir faktör için AVE değerinin yüksek olması beklenmektedir (Fornell ve Larcker, 1981). Çalışmada tüm faktörler için söz konusu koşul sağlanmaktadır (Tablo 2). Bunun yanında ayrım geçerliliğinin gösterilmesinde, HTMT analizi de uygulanmıştır. Tüm değişkenler arasındaki HTMT oranı 0,18-0,88 aralığında çıkmıştır. Sadece Özgeci Değerler ile Biyosferik Değerler arasındaki HTMT değeri önerilen 0,85 değerinin üzerinde, ancak kabul edilebilir düzey olarak görülen 0,90'ın altında çıkmıştır (Henseler, Ringle ve Sarstedt, 2015). Bu nedenle ayrım geçerliliğinin sağlandığı kabul edilerek analizlere devam edilmiştir. Tablo 2'de değişkenler arası korelasyon ve geçerlilik skorları gösterilmiştir.

Hipotez Testleri

Araştırma hipotezlerinin test edilmesi için öncelikle doğrulayıcı faktör analizi yapılmış olup, sonrasında ise yapısal eşitlik modellemesi uygulanmıştır. Modelin uyum iyiliği değerleri incelendiğinde modelin iyi-kabul edilebilir uyumda olduğu görülmüştür ($\chi^2= 339,913$ $df=180$; $p=0,000$ ve $\chi^2/df=1.888$; CFI=0,970; NFI=0,939; GFI=0,894; AGFI=0,864, IFI=0,97, SRMR=0,573 ve RMSEA=0,056).

Tablo 2. Değişkenler Arası Korelasyon Değerleri, AVE ve Yapı Güvenilirliği

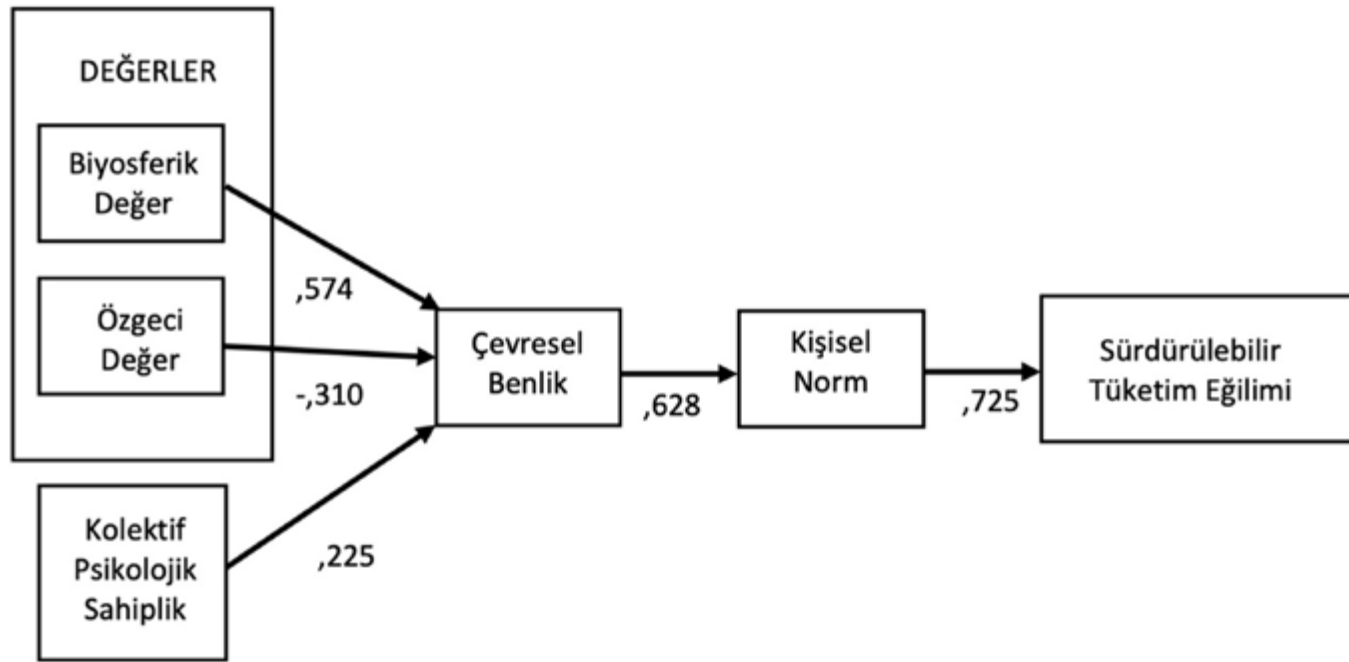
	M	SD	CR	AVE	1	2	3	4	5
Biyosferik Değer	4,36	1,35	0,97	0,89					
Özgeci Değer	4,31	1,54	0,90	0,75	0,85***				
Kolektif Psikolojik Sahiplik	4,31	0,95	0,93	0,88	0,33***	0,28***			
Çevresel Benlik	4,18	0,64	0,93	0,81	0,39***	0,24	0,33***		
Kişisel Norm	3,56	1,05	0,89	0,80	0,24***	0,14	0,31***	0,61	
Sürdürülebilir Tüketim Eğilimi	3,42	1,28	0,88	0,51	0,22***	0,14*	0,14*	0,53	0,71

* $p < 0.05$

*** $p < 0.001$

Tablo 3: Yol Analizi Sonuçları

				Katsayılar	Std.Hata	Kritik Oran	p	Std.Edilmiş Katsayılar
H1a	Biyosferik Değer	→	Çevresel Benlik	0,343	0,072	4,76	0,000	0,574
H1b	Özgeci Değer	→	Çevresel Benlik	-0,184	0,070	-2,61	0,009	-0,310
H2	Çevresel Benlik	→	Kişisel Norm	0,871	0,083	10,50	0,000	0,628
H3	Kişisel Norm	→	Sürdürülebilir Tüketim Eğilimi	0,614	0,056	10,99	0,000	0,725
H4	Kol. Psikolojik Sahiplik	→	Çevresel Benlik	0,158	0,044	3,62	0,000	0,225



Şekil 2. Analiz sonrası Araştırma Modeli

Tablo 3 incelendiğinde, Biyosferik Değerlerin ($\beta = 0,574$, $p=0,00$) Çevresel Benlik üzerinde pozitif, Özgeci Değerlerin ise ($\beta -0,310$, $p=0,009$) literatürün aksine negatif etkisi olduğu ortaya çıkmıştır. Kolektif Psikolojik Sahipliğin Benlik üzerindeki etkisi ise ($\beta = 0,225$, $p=0,00$) pozitiftir. Çevresel Benlik değişkeninin Kişisel Normlar ($\beta = 0,628$, $p=0,000$) üzerinde pozitif etkisi bulunmuştur. Kişisel Normların Sürdürülebilir Tüketim ($\beta = 0,725$, $p=0,000$) üzerinde pozitif etkilidir. Bu sonuçlara göre, Düzenlenmiş VIP Modeli mevcut çalışmada test edilmiş ve Kolektif Psikolojik Sahiplik değişkeni, bağımsız değişken olarak modele eklenmiştir. Hipotez sonuçlarının gösterildiği araştırma modeli Şekil 2’de gösterilmiştir.

Sonuç ve Tartışma

Aşırı tüketim, -doğrudan ve dolaylı olarak- doğal kaynakların tükenmesine, hava ve su kirliliğine, büyük miktarda atığa ve biyolojik çeşitliliğin azalmasına yol açan birkaç ekolojik sonuçtan sadece birkaçı olarak adlandırılmaktadır (Schuster, vd., 2024). Bu kapsamda, insanları sürdürülebilir tüketime motive etmek, günümüzde insanlığın karşı karşıya olduğu zorlukların başında gelmektedir. Bu kapsamda sürdürülebilir tüketimin kendisi ve sürdürülebilir tüketimi etkileyen faktörler, günümüzün önemli araştırma konularından birini oluşturmaktadır.

Mevcut çalışma, Düzenlenmiş VIP modeli üzerine

kurulmuştur. Araştırma sonuçları incelendiğinde önceki literatürle uyumlu olarak biyosferik değerlerin çevresel benlik üzerinde; çevresel benlik değişkeninin kişisel normlar üzerinde, kişisel normların sürdürülebilir tüketim üzerinde pozitif etkisi bulunmuştur. Kolektif psikolojik sahiplik de var olan literatürle uyumlu olarak çevresel benliği olumlu etkilemektedir. Ancak, özgeci değerlerin çevresel benlik üzerindeki etkisi, beklenenin aksine negatif çıkmıştır. Özgeci değerlerin, literatürde belirtildiğinin aksine, negatif bir etkiye sahip olduğu görülmektedir. Bu sonuçlar ilginç ve muhtemelen farklı kültürel ve bireysel faktörlerin etkileşimiyle ilişkilendirilebilir.

Yapılan araştırmanın sonuçları incelendiğinde, önceki çalışmalarla bu çalışma iki ana noktada kesişmektedir. İlk olarak, VIP modeli ile ilgili benzer çalışmalardan farklı olarak bu çalışmada sürdürülebilir tüketim niyeti ölçüğü kullanılmıştır. Modelde yer alan sürdürülebilir tüketime katılım veya niyet değişkeni doğrudan bir markanın değil daha genel anlamda ürün grubunun tüketimini ifade etmektedir. Nitekim, modelin kurucuları da sürdürülebilirlik konusunda görece “genel” faktörleri kullanmanın önemine dikkat çekmektedirler (Werf ve Steg, 2016).

Modele VIP Modelinde yer almayan başka bağımsız değişkenler eklenmiştir. Bunlardan özgeci değer, düzenlenmiş VIP Modellerinde kullanılan bir değişkendir. Ancak kolektif psikolojik sahipliğin bu model kapsamında ele alındığı bir çalışmaya rastlanmamıştır. Oysa, söz konusu değişkenin pazarlama literatürü kapsamında öneminin altı çizilmekte (Jussila vd., 2015; Buran, 2023), dahası kolektif psikolojik sahipliğin çevre gibi konularda ele alınmasını öneren çalışmalar bulunmaktadır. Dahası, kolektif psikolojik sahiplik, ortak hissedilen bir duygu olması dolayısıyla birey düzeyini aşan makro bir çerçeveye katmaktadır. Makropazarlama bakış açısının ve kolektif psikolojik sahiplik gibi makro trendlerin altı çizilmekte ve bu kavramlara araştırmalarda öncelik verilmesi önerilmektedir (Kim vd., 2024). Böylece mikro düzeyde tüketim ile makro düzeydeki psikolojik sahiplik bir araya getirilmektedir. Söz konusu çerçeve makropazarlama açısından önemli bir bakış açısı sağlamaktadır. Bu değişkenin çalışmaya eklenmiş olması, çalışmanın ikinci

özgün yanı olarak öngörülmektedir. Böylece modelin öne sürdüğü çevresel benlik ve kişisel normlara sahip olmanın yanı sıra söz konusu çevreye sahiplik hissetmenin de sürdürülebilir tüketim anlamında çevresel bir iyi oluşa yol açabileceği öne sürülmektedir. Buna göre, düzenlenmiş VIP modelinin kullanılması ve kolektif psikolojik sahipliğin eklenmesi, araştırmanın kapsamını genişletmektedir. Bu, makro düzeydeki toplumsal ve çevresel faktörlerin mikro düzeydeki bireysel davranışlar üzerindeki etkisini daha iyi anlamak için bir adım olabilir.

Teorik ve Pratik Öneriler

Araştırma sonuçları akademisyenlere çevre psikolojisi ve sürdürülebilirlik alanlarında daha ileri araştırmalar yapmak için birkaç öneri sunmaktadır. Özgeci değerlerin çevresel benlik üzerindeki etkisinin literatürde beklenenden farklı olması dikkat çekicidir. Bu bulgu, kültürel farklılıkların ve sosyal bağlamların çevre değerlerini nasıl etkilediğini daha iyi anlamak için derinlemesine incelenmelidir. Bu kapsamda karma veya nitel yönelimli araştırmalar önerilebilir. Kolektif psikolojik sahiplik kavramının bireylerin çevresel davranışları üzerindeki etkileri üzerine daha fazla araştırma yapılmalıdır. Bu, insanların toplumlarına ve çevrelerine karşı nasıl bir bağlılık hissettiklerini ve bu duyguların davranışlarını nasıl etkilediğini anlamak için önemlidir. Dahası, makropazarlama bağlamında kolektif psikolojik sahiplik, öne çıkan bir trend olarak değerlendirilmekte ve daha fazla çalışma yapılması önerilmektedir (Kim vd., 2024). Bu öneriler, gelecekteki araştırmacıların makropazarlama, çevre psikolojisi ve sürdürülebilirlik konularında daha derinlemesine ve kapsamlı çalışmalar yapmalarına yardımcı olabilir. Bu alandaki bilgiyi artırarak, daha etkili çevre koruma ve sürdürülebilirlik politikalarının geliştirilmesine katkıda bulunulabilir.

Çalışma sonuçlarının sağladığı politika uygulayıcılara ve şirketlere yönelik pratik önerilere gelindiğinde, bu bulgular, çevre davranışlarına ilişkin karmaşık ilişkilerin anlaşılmasına katkı sağlayabilir ve daha sürdürülebilir bir geleceğin oluşturulmasına yönelik politika ve uygulamaları desteklenmesinde yararlanılabilir. Politika yapıcılar, çevre bilinci ve biyosferik değerlerin önemini vurgulayan eğitim programlarını teşvik etmelidirler.

Bu tür programlar, toplumun doğayı koruma ve sürdürülebilirlikle ilgili değerleri benimsemesine yardımcı olabilir. Bununla birlikte, şirketlerin sürdürülebilirlik ve çevresel koruma projelerine yatırım yapmaları ve bunları sosyal sorumluluk programlarının bir parçası olarak benimsemeleri önerilebilir. Çünkü bu projeler, doğa değerlerine ve sürdürülebilir tüketim alışkanlıklarına destek sağlayabilir. Ayrıca şirketler, şirket kültürünü çevresel değerlere ve normlara dayandıran politikalar uygulaması da sürdürülebilir tüketim davranışı açısından önemlidir. Bu öneriler, çevresel sürdürülebilirlik konusunda politika yapıcılarının ve şirketlerin harekete geçmelerine yardımcı olabilir ve araştırmanın bulgularının uygulanmasına katkı sağlayabilir.

KAYNAKLAR

- Ajibade, I., & Boateng, G. O. (2021). Predicting why people engage in pro-sustainable behaviors in Portland Oregon: The role of environmental self-identity, personal norm, and socio-demographics. *Journal of environmental management*, 289, 112538.
- Ateş, H. (2020). Merging theory of planned behavior and value identity personal norm model to explain pro-environmental behaviors. *Sustainable production and consumption*, 24, 169-180.
- Becerra-Villanueva, J.B., Molina-Huelva, M., Barrios-Padura, A. (2023). Sensitivity analysis of trends in environmental education in schools and its implications in the built environment, *Environmental development* 45, 100795 (2023)
- Beck, U. (2011). *Risk toplumu: başka bir modernliğe doğru*. İthaki Yayınları.
- Belk, R. W. (1988). Possessions and the extended self. *Journal of consumer research*, 15(2), 139-168.
- Bouman, T., Steg A., L., Kiers, (2018). “Measuring values in environmental research: a test of an environmental portrait value questionnaire”, *Frontiers in psychology*, April 2018,1-15.
- Buran, İ. (2023). *Paylaşım ekonomisi hizmetlerinin faydalar perspektifinde psikolojik sahiplik ve tüketici katılımı açısından incelenmesi, (Yayımlanmamış Doktora Tezi)*. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Churchill Jr, G. A. (1979). “A paradigm for developing better measures of marketing constructs”. *Journal of marketing research*, 16(1), 64-73.
- De Groot, J. I. M., & Steg, L. (2008). Value orientations to explain beliefs related to environmental significant behavior: How to measure egoistic, altruistic, and biospheric value orientations. *Environment and behavior*, 40(3), 330–35.
- Dermody, J., Lewis, N.K., Zhao, A.L., -Lloyd, S.H., (2018) Appraising the influence of pro-environmental self-identity on sustainable consumption buying and curtailment in emerging markets: Evidence from China and Poland, *Journal of business research*, 86, 333-343.
- Díaz MF, Charry A, Sellitti S, Ruzzante M, Enciso K and Burkart S (2020) Psychological factors influencing pro-environmental behavior in developing countries: evidence from colombian and nicaraguan students. *Front. psychol.* 11:580730. doi: 10.3389/fpsyg.2020.580730
- Dietz, T., Fitzgerald, A., & Shwom, R. (2005). Environmental values. *Annual review of environment and resources.*, 30, 335-372.
- Durning, A. (1997), *Ne kadarı yeterli: tüketim toplumu ve dünyanın geleceği*. Tübitak-Tema Vakfi Yayınları.
- Dziuban, C. D. ve Shirkey, E. C. (2007). “When Is a correlation matrix appropriate for factor analysis? some decision rule”s. *Psychological bulletin*, 81, 358–361.
- Ercis, A., Celik, B. (2018). Selfless or skeptical consumer?. *Journal of business, economics and finance* (JBEF), V.7(4), p.332-339.
- Felix, R., & Almaguer, J. (2019). Nourish what you own: psychological ownership, materialism and pro-environmental behavioral intentions. *Journal of consumer marketing*, 36(1), 82-91.
- Field, A. (2000). *“Discovering statistics using spss for windows”*. Sage Publications Ltd.
- Fornell, C. ve Larcker, D. F. (1981). “Evaluating structural equation models with unobservable variables and measurement error”. *Journal of marketing research*, 39-50.

- Hair, J. F., Anderson, R. E., Tatham, R. L. ve Black, W. C. (1998). *"Multivariate data analysis"*. New Jersey. Prentice-Hall.
- Hair, J. F., Black, W.C., Babin, B. J. ve Anderson, R. E. (2010). *"Multivariate data analysis"*. Upper Saddle River, NJ: Prentice-Hall.
- Harland, P., Staats, H. and Wilke, H.A.M. (1999), Explaining proenvironmental intention and behavior by personal norms and the theory of planned behavior†. *Journal of applied social psychology*, 29: 2505-2528.
- Henseler, J., Ringle, C. M., & Sarstedt, M. (2015). A new criterion for assessing discriminant validity in variance-based structural equation modeling. *Journal of the academy of marketing science*, 43(1), 115–135.
- Hornsey, M.J., Harris, E.A., Bain, P.G., ve Fielding, K.S. (2016). Meta-analyses of the determinants and outcomes of belief in climate change. *Nature climate change* 6, 622–6.
- Jarvis, C. B., MacKenzie, S.B. ve Podsakoff, P.M. (2003). "A critical review of construct indicators and measurement model misspecification in marketing and consumer research" *Journal of consumer research*, 30(2), 199-218.
- Jussila, I., Tarkiainen, A., Sarstedt, M., & Hair, J. F. (2015). Individual psychological ownership: Concepts, evidence, and implications for research in marketing. *Journal of marketing theory and practice*, 23(2), 121-139.
- Katz-Gerro, T., Greenspan, I., Handy, F., & Lee, H.-Y. (2017). The relationship between value types and environmental behaviour in four countries: universalism, benevolence, conformity and biospheric values revisited. *Environmental values*, 26(2), 223-249.
- Kement Ü (2019). Ekoturizm faaliyetlerine katılan bireylerin değer inanç norm teorisi kapsamında çevre dostu davranışlarının açıklanması, *E-SBD*, 18 (72), 2182-95.
- Kim, H., Li, J., & So, K. K. F. (2024). Psychological ownership research in business: A bibliometric overview and future research directions. *Journal of business research*, 174, 114502.
- Lavuri, R.; Akram, U.; Akram, Z. (2023). Exploring the sustainable consumption behavior in emerging countries: The role of pro-environmental self-identity, attitude, and environmental protection emotion. *Bus. strategy environ.* 2023; early view.
- Lee, Y., Ha, S. & Kim, Y., (2024) "What drives green apparel consumption? "We" beyond "I""", International Textile and Apparel Association Annual Conference Proceedings 80(1).
- MacKenzie, S. B. ve Podsakoff, P. M. (2012). Common method bias in marketing: causes, mechanisms, and procedural remedies. *Journal of retailing*, 88(4), 542-555.
- Minton, E.A., Xie, H.J, Atay, E.G., Kahle, L.R.; (2018). Sustainable consumption and subjective well-being, *International Journal of consumer studies*, 42, 655-663.
- Mishra, S., Malhotra, G., Chatterjee, R., & Kareem Abdul, W. (2023). Ecological consciousness and sustainable purchase behavior: the mediating role of psychological ownership. *Asia pacific journal of marketing and logistics*, 35(2), 414-431.
- Mittal, B. (2006). I, me, and mine—How products become consumers' extended selves. *Journal of consumer behaviour*, 5(6), 550-562.
- Morewedge, C. K., Monga, A., Palmatier, R. W., Shu, S. B., & Small, D. A. (2021). Evolution of consumption: A psychological ownership framework. *Journal of marketing*, 85(1), 196-218.
- Nunnally, J. C. ve Bernstein, I. H. (1994). *Psychological theory*. NY: MacGraw-Hill.

- Peck, J., Kirk, C. P., Luangrath, A. W., & Shu, S. B. (2021). Caring for the commons: Using psychological ownership to enhance stewardship behavior for public goods. *Journal of marketing*, 85(2), 33-49.
- Podsakoff, P. M. ve Organ, D. W. (1986). Self-Reports in organizational research: problems and prospects. *Journal of management*, 12(4), 531-544.
- Podsakoff, P. M., MacKenzie, S. B., Lee, J. Y. ve Podsakoff, N. P. (2003). Common method biases in behavioral research: a critical review of the literature and recommended remedies. *Journal of applied psychology*, 88(5), 879.
- Roos, D., Hahn, R. (2017). Does shared consumption affect consumers' values, attitudes, and norms? A panel study, *Journal of business research*, 77 113-123, ISSN 0148-2963,
- Ruepert, A., Keizer, K. K., Stega, L., Maricchiolo, F., Carrus, G., Dumitru, A., Mirac, R. G., Stancu, A., Moza, D., (2016). Environmental considerations in the organizational context: A pathway to pro-environmental behaviour at work, *Energy research & social science* 17 (2016) 59–70.
- Sabah, S. (2019). Kızım olmadan asla: anne kız tüketim pratikleri ve narsisizm kapsamında değerlendirilmesi, *Anadolu üniversitesi sosyal bilimler dergisi*, 19 (1)137-154.
- Schuster, C., Goseberg, T., Arnold J., & Sundermann A. (2024) I share because of who I am: values, identities, norms, and attitudes explain sharing intentions, *The journal of social psychology*, 164:2, 199-217, DOI: 10.1080/00224545.2022.2044282
- Schwartz, S.H. (1992), Universals in the content and structure of values, theoretical advances and empirical tests in 20 countries, *Adv. exp. soc. psychology*, 25 -1-65.
- Shankar, A., Fitchett, J. A. (2002). Having, being and consumption. *Journal of marketing management*, 18, 501-516.
- Steg, L., Perlaviciute, G., Van der Werff, E., & Lurvink, J. (2014). The significance of hedonic values for environmentally relevant attitudes, preferences, and actions. *Environment and behavior*, 46(2), 163-192.
- Stern, P. C. Dietz, T. (1994). "The value basis of environmental concern", *Journal of social issues*, 50 (3), 65-84.
- Stern P.C. (2000). Toward a coherent theory of environmentally significant behavior, *Journal of social issues*, 56 (3).407-424.
- Sudbury-Riley, L., & Kohlbacher, F. (2016). "Ethically minded consumer behavior: Scale review, development, and validation". *Journal of business research*, 69(8), 2697-2710.
- Süssenbach, S., & Kamleitner, B. (2018). Psychological ownership as a facilitator of sustainable behaviors. *Psychological ownership and consumer behavior*, 211-225.
- Van der Werff, E., Steg, L., & Keizer, K. (2013). The value of environmental self-identity: The relationship between biospheric values, environmental self-identity and environmental preferences, intentions and behaviour. *Journal of environmental psychology*, 34, 55-63.
- Wang, X., Fielding, K. S., & Dean, A. J. (2023). "Nature is mine/ours": Measuring individual and collective psychological ownership of nature. *Journal of environmental psychology*, 85, 101919.
- Werff, E.V. & Steg, L. (2016). "The psychology of participation and interest in smart energy systems: Comparing the value-belief-norm theory and the value-identity-personal norm model", *Energy research & social science* 22, 107-114.
- White, K., Habib, R., & Hardisty, D. J. (2019).

How to shift consumer behaviors to be more sustainable: a literature review and guiding framework. *Journal of marketing*, 83(3), 22-49.

Yarimoglu E, Binboga G. (2019). “Understanding sustainable consumption in an emerging country: The antecedents and consequences of the ecologically conscious consumer behavior model”, *Bus strat env*. 28, 642–651

Yazar Katkı Oranı

Araştırmacılar bu çalışmanın tümüne eşit katkıda bulunmuştur. Araştırmacılar herhangi bir çıkar çatışması bildirmemiştir.

Etik Kurul Onayı alınmıştır.

**ANDERSEN MASALLARINA FARKLI BİR BAKIŞ
“ŞİDDET VE KORKU UNSURU”**

AN ALTERNATIVE PERSPECTIVE ON ANDERSEN'S
TALES “THE ELEMENT OF VIOLENCE AND FEAR”

Netice TOPRAK ¹, Erhan AKIN ²

27

ANDERSEN MASALLARINA FARKLI BİR BAKIŞ “ŞİDDET VE KORKU UNSURU”

AN ALTERNATIVE PERSPECTIVE ON ANDERSEN’S TALES “THE ELEMENT OF VIOLENCE AND FEAR”

Netice TOPRAK¹, Erhan AKIN²

Anahtar Kelimeler:

Çocuk Edebiyatı,
Andersen Masalları,
Şiddet ve Korku,
Çocuk Eğitimi.

Keywords:

Children’s Literature,
Andersen’s Tales,
Violence and Fear,
Child Education.

ÖZ

Masallar, olağanüstü karakter ve olaylardan oluşan bir edebi türdür. Olağanüstü olmanın yanında toplumun bakış açısını, düşüncelerini aynı zamanda gündelik yaşamları da barındırma yönüyle edebiyatta önemli bir yere sahiptir. Masallar yüzyıllardan beri gerek toplumun içinden çıkıp gerek çeviri yoluyla okura ulaşarak edebiyatımızda varlığını sürdürmektedir. Andersen’in masalları da Türk çocuk edebiyatına çeviri yoluyla girerek uzun yıllardır sıkça okunan masallar arasında yer bulmuştur. Bu araştırmanın amacı, Hans Christian Andersen’e ait 156 masal ve hikayesi içerisinden seçilen 20 masalında yer alan şiddet ve korku unsurlarını incelemektir. Nitel bir araştırma yönteminin benimsendiği araştırmanın veri kaynaklarını, Pinhan Yayıncılık’ta baskısı çıkan ve üç ciltten oluşan Andersen Masalları kitabı oluşturmaktadır. Kitaptan elde edilen veriler doküman analiziyle sunulmuştur. Yapılan analizler sonrası masallardaki şiddet ve korku unsurlarının dört kategori altında incelenmesi elverişli bulunmuştur. Sonrasında şiddet ve korku unsurları tablolarla belirtilip kitaptan örneklerle desteklenmiştir. Elde edilen bulgular doğrultusunda Andersen Masallarında yer alan bazı masalların çocuklar için uygun olmayan unsurlar taşıdığı ve bu masalların çocuklarda olumsuzluklara yol açabileceğinden uzman görüşü olmadan okutulmaması önerilmiştir.

ABSTRACT

Fairy tales are a literary genre consisting of extraordinary characters and events. In addition to being extraordinary, they hold an important place in literature by embodying not only the perspective and thoughts of society but also aspects of everyday life. Fairy tales have been sustaining their presence in our literature for centuries, either originating from society or reaching readers through translation. Andersen’s fairy tales, by means of translation, have taken a place among the frequently read tales for many years in Turkish children’s literature. The purpose of this research is to examine the elements of violence and fear in twenty tales selected from one hundred and fifty-six tales and stories by Hans Christian Andersen. The data of the research, in which a qualitative method was adopted, are the books called Andersen Tales, published by Pinhan Publishing consisting of three volumes. The data obtained from the books are presented through document analysis. The analysis revealed that it is appropriate to examine the elements of violence and fear in the fairy tales under four categories. Subsequently, the elements of violence and fear were depicted in tables and supported with examples from the book. In line with the findings obtained, it is suggested that some of the tales in Andersen’s tales contain elements that are not suitable for children and it is recommended that these tales not be read to children without expert opinion, as they may lead to negative consequences.

¹ Öğretmen, MEB, ntctprk56@gmail.com, ORCID: 0009-0007-0295-8844

² Prof.Dr., Siirt Üniversitesi- Eğitim Fakültesi (Türkçe Öğrt. Bölümü), erhanakin49@hotmail.com, ORCID: 0000-0003-2372-9331

GİRİŞ

Şiddet, sosyal yaşam içerisinde toplumun her kesiminde varlığını sürdüren ve farklı alanlarda karşımıza çıkan bir gerçektir. Hayatın her alanına bu denli yerleşen şiddetin ne olduğuna dair farklı tanımlar yapılmıştır. Türk Dil Kurumunun Güncel Türkçe Sözlüğünde “Bir hareketin, bir gücün derecesi, yeğinlik, sertlik. Karşı fikirde olanlara uygulanan kaba kuvvet.” olarak ifade edilmektedir (Akalin,2011, s. 2223). İstenmeyen bir davranış olan şiddet, çocukluk dönemi saldırganlığı, uzun vadede ciddi sosyal sorunlara sebep oluşturan bir sağlık sorunudur (Postema, 2006). Bu sorunun çocuklar üzerinde farklı etkileri vardır. Bazıları şiddetin caydırıcı etkisinden bahsederken bazıları da şiddetin saldırganlığa ve kullanıldığı ortamdan kaçmaya sebep olduğunu savunmaktadır. Okul gibi sosyal ortamlarda sözel, duygusal ve fiziksel gibi şiddet türleri görülmektedir. Bu tür şiddete uğrayan bireylerin eğitim yaşantıları sekteye uğrar. Şiddetin getirilerinden endişe duyan birey psikolojik olarak da etkilenir. Zamanla okula devam etme isteğini yitirir. Korku ise “Bir ruhsal sorun veya duygusal bozukluk olmaktan ziyade, kişinin bilinen veya bilinmeyen tehlikeler karşısında ortaya koyduğu doğal tepki.” olarak tanımlanabilir (Yörükoğlu, 2003). Bu durumun tehlikeden korunma içgüdüsünün bir yansıması olduğu sonucu çıkmaktadır.

Şiddet ve korku; mâruz kalan kişilerde, literatürde belirtilenlerden hareketle suçun fiziksel, sözel ve duygusal boyutuna göre değişiklik gösterebilir. Fiziksel şiddet; bir suç aletiyle olabileceği gibi itme, tokat atma, yumruklama, yaralama vb. fiillerle de gerçekleştirilebilir. Sözel şiddette ise hedef kişiyi tehdit etme, hakaret etme, eleştirme, her görme ön plandadır. Bir diğer şiddet türü de duygusal şiddettir. Yüzüstü bırakmak, dışlama, küçük düşürmek, ayırım yapmak belirgin duygusal şiddet göstergeleridir. Bunca şiddet unsurunun hayatın her alanında maruz kalındığı gibi hayatın içinden çıkan çeşitli edebi metinlerde de bulunmaktadır. Bunlardan bir tanesi de masallardır.

Uluslararası alanda geniş bir yelpazeye sahip olan masallar, kültürün önemli bir parçasıdır. Sözlü edebiyatın oluşturduğu kulaktan kulağa aktarılan, olağanüstülüklerle dolu metinler olarak bilinen masallar bütün dünyada türlü türlü araştırmalara konu olmuştur. Türkçe Sözlükte

“genellikle halkın yarattığı, hayale dayanan, sözlü gelenekte yaşayan, çoğunlukla insanlar, hayvanlar ile cadı, cin, dev, peri, vs. varlıkların başından geçen olağanüstü olayları anlatan edebi tür” (Akalin, 2011, s. 1630) şeklinde kaleme alınan masal terimi hakkında çeşitli tanımlalar yapılmıştır. Naki Tezel (1997), “Masal; olaylarının geçtiği yeri ve zamanı belirsiz olan, ejderha, cin, peri, dev, cüce vb. karakterleri barındıran belirli bir kesimi temsil etmeyen hikâye” biçiminde tanımlamıştır. Bir başka tanımlamada, “Düzyazı biçiminde söylenmiş, dinlik ve bütünlük inanışlardan ve törelerden bağımsız, bütünüyle olağan üstülükler barındıran, gerçekte ilgisiz ve anlattıklarına inandırma amacı taşımayan kısa bir yazı türü” olarak nitelendirilmiştir (Boratav, 1982; Güle, 2006; Geçgel, 2006).

Toplumu eğiten temel taşlardan biri olan masal; hoşça vakit geçirme, eğlendirmenin yanında çocukların hayal dünyasını geliştirme görevini de üstlenir. Bu yönüyle çocuk edebiyatının önemli bir parçası olmuştur. Çocuklar için yazılmış masalarda yaşadıkları ortamın yansımalarını bulurken anlatıcıyla özel bir bağ kurar. Masalın gizemli havası, macera dolu enteresan hadiseleri barındırması, sonunda iyilerin kazanıp kötülerin yenilgiye uğraması masalı çocuk okurlara ilginç kılmaktadır. Ayrıca masallar, içerdikleri fantastik öğeler ve kurmaca dünyalar aracılığıyla çocukları gerçek dünyayı anlamaya teşvik eder. Şimşek’e göre “Masallar taşıdıkları sembolik unsurlardan ayıklandığında ortaya gerçek hayat çıkar” (Şimşek, 2022, s. 79). Bu doğrultuda masallar çocuklara yaşadıkları gerçek dünyadaki durumları daha iyi anlamalarına yardımcı olmaktadır. Çocukların kendilerini kahramanlarla özdeşleştirmelerini aynı zamanda masalın içeriğiyle yaşamın benzerliklerini ve farklılıklarını keşfedip gerçekle kurguyu ayırt etmesini sağlar. Bu şekilde masal kahramanlarının başından geçen olaylar çocuklara yaşamla ilgili dersler sunar. Bu da onların gerçek hayatta karşılaşabilecekleri durumlarla baş etme ve çözüm bulma konusunda birer rehber olabilir.

Masallar, genel itibariyle halk masalları ve sanatsal masalları olarak karşımıza çıkmaktadır. Halk masalları anonim olup kahramanların başından geçen kötü olayların

ve bunların üstesinden nasıl geldiği belli sınamalardan geçerek anlatılmaktadır. Bu sınamalardan iyiler kazanır, kötüler de sonsuza kadar cezalandırılır. Bu türün en önemli temsilcilerinden biri Grimm Kardeşler'dir. Sanatsal masalarda ise durum biraz farklıdır. Halk masallarına nazaran dil daha karmaşık ve masalarda edebi bir dil kullanılır. Kahramanlar yalnızca iyi veya kötü olarak gruplandırılmaz, bu kahramanlarla birlikte değişebilen kahramanlar da görülmektedir. Halk masaları gibi içinde fantastik öğeler bulundurulur ve olağanüstü, büyüleyici nesnelere, motiflere de yer verir. Halk masalarında olduğu gibi "bir varmış bir yokmuş", "sonsuza kadar mutlu yaşadılar" gibi kalıp cümleler ve her zaman mutlu son yoktur (Akyıldız Ercan, 2020). Özellikle romantik dönemde daha çok gelişme gösteren bu masal kategorisinde Oscar Wilde, E.T.A Hoffmann, Hans Christian Andersen gibi önemli yazarlar eserler yazmıştır.

Masalarda şiddet veya korku, işlenen ana konuyla doğrudan veya dolaylı olarak bir motif olarak değinilmektedir. Masal ve öykü kitaplarındaki korku ve şiddet içeriklerinin eylem şekilleri çok değişik varlıklar tarafından sergilenmektedir. Bunlar; olağanüstü varlıklar, hayvanlar ve insanlardır (Şen, 2002). Bunlar çocukların hayal dünyalarında probleme sebep olabileceği gibi kişilik gelişimine de etkisi olabilir. Şahin (2011), masalların eğitsel süreçteki en önemli görevinin, çocuklara olumlu kahraman örnekleri göstererek çocukların zihin alemini geliştirmek ve yaşamları sürecinde karşılaşılabilecekleri problemlerle baş edebilme metotları gösterdiğini belirtir. Bundan hareketle masalarda şiddetin olumsuz bir davranış olduğu, iyi karakterler üzerinden öğretici ve özgün bir şekilde sunulursa çocukların düşünmelerine teşvik eder ve ders çıkarmasına yardımcı olur.

Danimarka'da doğan, yoksulluk içinde yetişip dünyaya açılan Hans Christian Andersen; roman, seyahat güncesi, şiir, tiyatro gibi birçok türde eser yazmıştır. Yazdığı eserlerle başarılı olsa da asıl ünlenmesini masal ve hikayelerine borçludur. Masallarının ünlenmesindeki büyük pay döneminin pek çok sanatçısı gibi sanatsal masaları özgün anlatımıyla tercih etmesidir. Toplamda 156 adet olan masal ve hikayelerini ilkin 1835 yılında Çocuklar İçin Masal adı altında masal ve hikâyeden oluşan 156 tane metin yayımlar ve 1842'ye gelindiğinde kitap altı cilde

ulaşır. Bu eserin devamında yine bir seriden oluşan Yeni Masal isimli yeni bir seri kitabı yazar (Andersen, 2018). Andersen'in yazdığı masalarda sanatsal masallarının özellikleri görülmektedir. Gerçeküstü bir evreni büyüleyici sunması ve çocukların hayal güçlerinin gelişmesi yolunda kendine has bir dil yakalamıştır. Bu sayede sanatsal masaları denildiğinde akla gelen masalcılardan olmuştur.

Akla gelen bir yazar olmasının bir diğer sebebi de Andersen'in oyuncaklar ve objelerle alakalı eserlerinde dikkat çeken gerçeğe yakın tanımlamalar yapmasıdır. Oyuncakları, objeleri ve bunların bulunduğu mekânı özenli ve hassas bir şekilde bütün ayrıntılarıyla resmeder; böylelikle eşyaların canlanması olağan görünür. (Zipes, 2007). Bu detaylı ve titiz anlatımla oyuncaklar, nesnelere ve olayların işlendiği ortamlar etkileyici betimlemelerle hayat bulur ve okuyucunun gözünde canlanır. Bazı masalarında ise hayatın gerçeklerinin ve insan doğasının karmaşıklığından hareketle sembolik veya duygusal düzeyde de olsa şiddet ve korku unsurlarına da yer verir. Fakat bu masalarında şiddet unsurlarının temel amacı okuyucuya bir mesaj veya ders verme vardır.

Bu çalışmada çocukların kişilik gelişiminde önemli bir yere sahip olan masalarda korku ve şiddet unsurlarının ne derecede kullanıldığı üzerinde durulmuştur. Çalışmanın amacı, Hans Christian Andersen'e ait olan Andersen Masallarındaki korku ve şiddet unsurları doküman incelemesi aracılığıyla incelemektir. Ayrıca incelemede yer alan masaların çocuk eğitiminde uygun olup olmadığına dikkat çekerek alana katkı sağlamak hedeflenmiştir.

YÖNTEM

Araştırmanın Modeli

Bu çalışmada, yöntem olarak doküman incelemesine başvurulmuştur. Nitel bir araştırma yöntemi olan doküman incelemesi, araştırılması amaçlayan olay veya olgulara ilişkin bilgileri kapsayan yazılı belgelerin incelenmesini içermektedir. (Yıldırım ve Şimşek, 2003). Araştırma süresince Andersen Masallarında yer alan şiddet ve korku unsurları ayrıntılı incelenmesi nedeniyle doküman incelemesine başvurulmuştur.

İncelenen Dokümanlar

Bu çalışmada örneklem olarak masal kitapları

belirlenmiştir. Masalların çalışıldığı alan yazıdaki çalışmalar incelenmiştir. Andersen masalları üzerine çok fazla çalışma yapılmadığı tespit edilmiştir. Bundan hareketle ünlü masal yazarı Hans Christian Andersen'in üç cilt olarak Türkçeye çevrilen "Andersen Masalları" isimli kitabının şiddet ve korku unsurları açısından analizi kararlaştırılmıştır. Araştırma kapsamında Andersen Masalları I (Andersen, 2019), Andersen Masalları II (Andersen, 2020) ve Andersen Masalları III (Andersen, 2018) kitaplarındaki bazı masallar üzerinde inceleme yapılmıştır. Bu çerçevede incelenen Andersen masal isimleri şu şekildedir:

Çakmak (10 sayfa)

Küçük Claus ile Büyük Clauss (15 sayfa)

Parmak Çocuk (14 sayfa)

Yoldaş (24 sayfa)

Papatya (6 sayfa)

Yabani Kuğular (22 sayfa)

Cennet Bahçesi (19 sayfa)

Metal Domuz (15 sayfa)

Çirkin Ördek (14 sayfa)

Karlar Kraliçesi (42 sayfa)

Kırmızı Pabuçlar (9 sayfa)

Bir Annenin Masalı (8 sayfa)

Zalim Hükümdar (4 sayfa)

Ekmeğe Basan Kız (11 sayfa)

Karaböcek (10 sayfa)

Ördek Çiftliğinde (7 sayfa)

Buzlar Kraliçesi (60 sayfa)

Vaftiz Babamın Resimli Kitabı (29 sayfa)

Dryade (30 sayfa)

Koca Deniz Yılanı (12 sayfa)

Verilerin Toplanması ve Analiz Süreci

Nitel araştırmalarda süreçlerinde sıklıkla başvurulan içerik analizi yöntemi bir metinde yer alan verileri tahlil etmek

amacıyla yapılan nesnel, sayısal ve sistematik bir analizdir (Wimmer ve Dominick, 2000). Çalışmanın başlangıcında masal kitaplarında yer alan şiddet ve korku öğelerinin tespiti için bir çizelge oluşturulup gruplandırılmıştır. Bu doğrultuda masalarda geçen fiziksel, sözel, duygusal şiddet ve korku olmak üzere 4 kategori belirlenmiştir. Araştırma verileri kapsamında Andersen Masalları kitabında bulunan 156 masal ve hikâye ayrıntılı bir şekilde okunmuştur. İçeriğinde şiddet veya korku unsurunu en çok barındıran 20 tanesi seçilerek incelenmiştir. Veriler derlendikten sonra analiz sonuçları bulgular bölümünde tablolar halinde sunulmuştur.

ARAŞTIRMA BULGULARI

Tablo 1. Fiziksel Şiddet Unsurları

Canını Acıtmak	Öldürmek	Dayak atmak	Diğer
Bir şey fırlatmak (5)	Kellesini vurmak (2)	Saldırmak (3)	Gülleri koparmak (2)
Parçalamak (2)	Hayvanı öldürmek/ yemek (7)	Kafasına vurmak	Sesini kaybetmek
Bıyığını çekmek	Kafasını koparmak/ uçurmak (2)	Dayak çekmek/ dövmek (7)	
Ateş etmek (2)	Birini öldürmek (2)	Sopa çekmek	
Susuz bırakmak	Asmak (3)	Tekme atmak (5)	
... ısırmak (3)	... kesmek	Dirsek atmak	
... kesmek (2)	Paramparça olmak	Tartaklamak	
İşkence etmek (6)	Ağacı öldürmek/ kökünden sökmek (4)	... sırtında kırmak/ parçalamak/ vurmak (3)	
Kanadı kırılmak (2)			
Aç kalmak			
Sakat bırakmak			
Evirip çevirmek	Ölüyü çivilemek		
Ezmek (2)			
Gagalamak			
30	23	22	3

Tablo 1'de Andersen masallarında yer alan fiziksel şiddet unsurlarına yer verilmiştir. Tablo incelendiğinde masalarda ön planda olan fiziksel şiddetler; canını acıtmak, öldürmek, dayak atmak olarak çalışmada yer almaktadır.

Canını acıtma bölümünde; bir şey fırlatmak, parçalamak, bıyığını çekmek, ateş etmek, susuz bırakmak, ...ısırmak, ... kesmek, işkence etmek, aç bırakmak, sakat bırakmak, evirip çevirmek, ezmek gibi kodlar yer almaktadır.

Canını acıtma kodlarında yer alan şiddet unsurlarından en çok işkence etmek eylemi okuyucunun karşısına çıkmaktadır. Kötü bir kralın zulmünü anlatan Zalim Hükümdar masalında “Bazı fakir anneler çıplak bebekleriyle çatı katlarında saklanıyor ama askerler onları bulup türlü işkenceden geçiriyordu (2020, s. 348).”, “Yenilen kralları altın zincirlerle arabalarına bağlayıp sokak sokak dolaştırdı (2020, s. 349).” gibi birçok işkence örneğine yer verilmiştir. Küçük Claus ile Büyük Claus masalında “Oğlan keyfinden dört köşe olmuş, kırbacını şaklattıyordu (2019, s. 21).” ve Karaböcek masalında “Derken bir oğlan gelip beni bir direğe bağlayarak vahşi denize salıyor (2018, s. 26).”. Bu ifadelerinden hareketle can acıtma eyleminin yalnız bir kesim değil bir böcek veya at üzerinden de işkence okuyucuya işlenmiştir.

Canını acıtma kısmı göz önünde bulundurulduğunda en çok olan unsurlardan biri de bir şey fırlatmaktır. Küçük Claus ile Büyük Claus masalında “bunun üzerine hancı çok öfkeleni ve bardağı kadının yüzüne fırlattı (2019, s. 30).” ifadesiyle bardak fırlatma eylemi Düşmanın Vaftiz Babamın Resimli Kitabı masalında ise “Adamları topladı ve düşmanın sırtlarına ok yağdırdılar; korsanlar kaçmak istedi, küreklere asıldılar ama yağdırılan oklar hep ellerine isabet etti, böylece kaçacak zaman bulamadılar (2020, s. 289).” ok fırlatma olarak aktarılmıştır.

Parçalamak, ateş etmek, ...kesmek de canını acıtma kategorisinde görülen yakın frekanstaki şiddetlerdir. Buzlar Kraliçesi masalında “Kartal yuvasından uçarken iki el ateş edildi; açık kanatlarını havada iki- üç kez çırpın koca kuş yavaş yavaş aşağıya süzüldü (2020, s. 91).” ve sihirli pabuçlar giyip yaptığı kötü davranışlardan ötürü bu pabuçlara mahkûm olan Kırmızı Pabuçlar masalında kız suçunu anlatır ve cellat “ayaklarını-pabuçlarıyla birlikte-baltayla bir vuslata kesti (2019, s. 419).” ceza türlerine örnektir. Dryade masalında geçen “Aynı anda yaşlı ve koskoca bir meşe ağacını da köküne kadar darmadağın etti (2018, s. 327).” ifadesiyle darmadağın etme, parçalama anlamında kullanılmıştır.

Son olarak bıyık çekmek, aç kalmak, sakat bırakmak, evirip çevirmek, ezmek de dolaylı ya da doğrudan canını acıtma şiddet unsurlarındandır. Karaböcek masalı üzerinden “Karaböceğin bıyığını çekmek için de kuyruklarındaki ufak kısırcı kullandılar (2018, s. 21).”, “böcek şimdi sıcak pantolon cebindeydi, kıvrır kıvrır kıvrındıkça oğlan onu biraz daha ezdi (2018, s. 25).”, “Birden karaböceğe dokunan bir el, onu bastıra bastıra evirip çevirdi (2018, s. 25).” çocukların zalimliği yazar tarafından okuyucuya hissettirilmiştir. Sakat bırakmak ve aç kalmak eylemi Papatya masalında “...kafese koyduktan sonra papatyayı aç ve susuz bırakıyorlardı (2019, s. 167).” şekliyle Ekmeğe Basan Kız masalında “...çünkü kanatları koparılmıştı, hepsi sakat kalmıştı (2020, s. 371).” alıntılarıyla kullanılmış. Ezmek eylemi ise Yabani Kuğular masalında “Ve bunu yaparken tacın çemberini kasten öyle bir bastırdı ki kızın canı yandı ama yüreğindeki çember bundan da dardı; akli fikri hep kardeşlerinde olduğu için acıya katlandı (2019, s. 189).” şekliyle ifadelendirilmiştir.

Öldürmek bölümünün alt kodlarını kellesini uçurmak, hayvanı öldürmek, kafasını koparmak, birini öldürmek, asmak, ...kesmek, ölüyü çivilemek, ağacı sökmek gibi farklı şekillerde masalarda işlenmiştir. Öldürme şiddet eylemine genel itibariyle bütün masalarda yer verilmiştir. Ördek Çiftliğinde masalının “sonunda yumurtladı, kesildi ve sofraya kondu (2018, s. 42).”, “...benim iki yavrumu yedi; siz kendinizi evinizdeymişsiniz gibi hissedin burada (2018, s. 43).”, “Ve küçük kuşun kafasını koparıverdi, kuş öldü (2018, s. 47).” kısımlarında ölüm vurgusu çokça yapılmıştır.

Buzlar Kraliçesi masalında “Rudy’nin amcasının paramparça olmuş başı görülüyordu (2018, s. 72).” ve Yoldaş masalında “trol geri dönmeye çalışırken kılıcını çektiği gibi bir vuruşta onun kafasını gövdesinden ayırırverdi (2019, s. 87).” gibi ifadelerle bu masallardaki önemli karakterlerin sonu ölüm olgusuyla okuyucuyu etkisi altında bırakır. Buna ilaveten Küçük Claus ve Büyük Claus masalında “Hemen yatağa yavaş yavaş baltasını ölü kadına sapladı (2019, s. 29).” ile Yoldaş masalında “İşte kötü niyetli iki kişi tabutun başına geçti ve gömülmeden önce burada konulmuş ölüyü dışarıya, kapı önüne atmaya kalkıştı (2019, s. 70).” alıntılarıyla ölümün aleladeliği okuyucuya aktarılmıştır.

Dayak atma bölümünde; saldırmak, kafasına vurmak, dayak çekmek, sopa çekmek, tekme atmak, dirsek atmak, tartaklamak, ...sırtında kırmak gibi şiddet unsurları yer almaktadır. Dayak çekmek ve tekme atmak frekansları en yüksek alt kodlardır.

Bir Âdem ile Havva yorumu olan Cennet Bahçesi masalında “Aşağı sokakta memurlara dayak atılıyordu; bambu kamışlar sırtlarında parçalanıyordu (2019, s. 203).” ifadesiyle dayak atma şiddet türüne değinilmiştir. Metal Domuz masalında “Daha fazla laf bulamadı, oğlanı bir kenara çekerek ona bir tekme attı ve evden kovdu (2019, s. 241).” ve Çirkin Örnek masalında “Öbür ördekler de tavuklar da hep nu gagaladı; hayvanlara yem veren kız da onu tekmeledi (2019, s. 315).” gibi örneklerle tekmelemeye sıkça yer verilmiştir.

Son olarak belirlenen bölümlerde olmayıp masallarda fiziksel şiddet unsurları olarak kabul edebileceğimiz gülleri koparmak ve sesini kaybetmek diğer başlığı altında çalışmada yer almıştır. Örneğin Ekmeğe Basan Kız masalında “Yıkık bir duvardaki karanlık bir deliğe saklandı, orada büzülüp oturdu, tüm vücudu titriyordu; sesi çıkmaz oldu çünkü sesini kaybetmişti (2020, s. 375).” ve Karlar Kraliçesi masalında “Ve böyle dedikten sonra tahta kasaya bir tekme atarak içindeki iki gülü kopardı (2018, s. 341).” bu alt kodların şiddet unsuru olduklarını belirtmektedir.

Tablo 2. Sözel Şiddet Unsurları

Bağırarak	Tehdit Etmek	Hakaret Etmek	Kaba söz/Küfür
... bağırarak	Dövmekle ... (2)	Hakaret etmek	Bacaksız
Lanet okumak (7)	Canını acıtmakla (3)	Çirkin (26)	Kocakarı
	Öldürmekle (2)	İğrenç (2)	Cadaloz
	Kesmekle ... (2)	Dalga geçmek (3)	Allahsız
	Çiçekleri koparmakla...	Kaba	Namussuz
	Yakıp yıkmakla... (3)	Alay etmek / aşağılanmak (8)	Kapa çeneni
	Savaşa girmekle...	Zalim	Küfretmek (2)
	Caza vermekle...	Kibirli	
	Kafayı ezmekle...	Şişko (2)	
	Parçalamakla	Aptal (2)	
		Yalancı	
		Geri zekâlı (3)	
		Zavallı (8)	
8	17	59	8

Tablo 2’de Andersen masallarında yer alan sözel şiddet unsurlarına yer verilmiştir. Tablo incelendiğinde masallarda ön planda olan sözel cezalar bağırarak, tehdit etmek, hakaret etmek ve kaba söz olarak çalışmada yer almaktadır.

Frekanslar göz önünde bulundurulduğunda masallarda en dikkat çeken şiddet unsuru hakaret etmek olmuştur. Çirkin, iğrenç, kaba, zalim, kibirli, şişko, aptal, geri zekâlı, zavallı gibi hakaret içeren sıfatlar ve alay etmek, dalga geçmek gibi hakaret eylemleri masallarda yer bulmuştur. Neredeyse bütün masallarda geçen hakaret eylemi, bütün karakterler arasındaki diyaloglarda geçmiş, adeta okuyucuya bu durum normalleştirilmiştir.

Hakaret etmenin alt kodlarından olan çirkin sıfatı frekansı en yüksek olup Çirkin Ördek masalının da ana problemi olmuştur. Masalda neredeyse bütün karakterlerin “En son çıkan çirkin ördek daha büyükleri tarafından, hatta tavuklar tarafından hep gagalandı (2019, s. 314), Zavallı çirkin ördek herkes tarafından herkes tarafından alaya alındı (2019, s. 315), Öyle çirkinsin ki! (2019, s. 316).” ördeğin dış görünüşüne yönelik hakaretleri dile getirilmiştir.

Hakaret etme bölümünün en çok kullanılan kodlarından biri de alay etme/aşağılamadır. Okuyucunun karşısında çıkar. Ekmeğe Basan Kız masalında “Gerçekten de herkes ona bakıyordu; alay ettikleri gözlerinden okunuyordu (2020, s. 370).” ve Yoldaş masalında “İğrenç adamlar, Johannes’in verdiği parayı alıp onun enayiliğine kahkahalarla güldükten sonra çekip gittiler (2019, s. 71).” sözel olarak ifade edilmese de dolaylı yoldan alay etme şiddet eylemi işlenmiştir. Zalim Hükümdar masalında “Onlar da hükümdarla alay ettiler (2020, s. 351).” ve Yabancı Kuğular masalında ise “Dışarıdaki sokak çocukları şarkı söyleyerek onunla alay ettiler (2019, s. 192), Halk ise onunla alay ediyordu (2019, s. 194).” alay etme durumu aleni bir şekilde söylenmiştir.

Masallarda karşılaşılan bir diğer hakaret eylemi de “zavallı” ifadesidir. Dryade masalının birçok yerinde bir ağaç perisi olan Dryade’nin yaşadığı hazin durumu aktarmak için zavallı sıfatına başvurulmuştur. Bu duruma “Zavallı Dryade! Bu senin sonun olacak (2018, s. 331), Zavallı Dryade! Bir çiy damlası (2018, s. 350).” örnek verilebilir. Bunların dışında masallarda yer yer şişko, aptal, kaba, iğrenç gibi hakaret bildiren ifadeler kullanılmıştır.

Tehdit etmek bölümünde; dövmek, canını acıtmak, öldürmek, kesmek, yakıp yıkmak, çiçekleri koparmak, savaşa girmek, ceza vermek, kafayı ezmek, parçalamak gibi alt kodlar yer almaktadır. Masallarda iyi veya kötü bir gayeyi gerçekleştirmek amacıyla başvuru ceza unsuru olan tehdit ifadesi türlü şekillerle verilmiştir. Çocuğu ölmek üzere olan bir annenin Azrail ile olan diyaloglarını anlatan Bir Annenin Masalı adlı masalda çocuğunu almak uğruna Azrail'i "Buradaki bütün çiçeklerini yolarım (2020, s. 34-35)!" ile tehdit eder. Metal Domuz masalında tehdit unsuru "Kes sesini yoksa kafanı parçalarım, diyen kadın elinde tuttuğu çanağı çocuğun başına fırlattı (2019, s. 234)." diye okuyucuya aktarılırken Karlar Kraliçesi masalında Çapulcu Kız'ın her fırsatta başvurduğu tehditler "Seni kesmezler; san çok kızarsam ben keserim (2019, s. 363), Kes sesini yoksa bu bıçakla karnını deşerim (2019, s. 365)." şeklinde örneklendirilebilir.

Sözel şiddet unsurlarının son bölümlerinde bağırarak ve kaba sözler yer almaktadır. Bu bölümlerin alt kodları masallarda çokça değinilmeyip genellikle birer frekanstan oluşmaktadır. Kaba sözler; masallarda bacaksız, kocakarı, cadaloz, Allahsız, namussuz, kapa çeneni ve küfretmek olarak geçerken bağırarak; ... bağırma ve lanet okuma şeklinde geçmektedir. Lanet okumak Vaftiz Babamın Resimli Kitabı masalında çokça geçip "Sizlere lanet olsun (2018, s. 285), Kendinden utan, lanet olasıca (2018, s. 294), Lanet olsun sana Christjern (2018, s. 294)!" ifadeleri yer yer okuyucuya işlenmiştir.

Tablo 3. Duygusal Şiddet Unsurları

Özgürlüğünü almak	Duygularıyla oynamak	Kandırmak
Hapse/zindana attırmak (3)	Onu istememek (2)	Cennete gitmekle
Alıkoymak (3)	Evden kovmak	kandırmak
Şarkı söylemeye zorlamak	Kalbini kırmak	Zengin olmakla
Evlenmeye zorlamak (2)	Acı çekmek	kandırmak (2)
Kafeste esir tutmak (2)		Ölüyle kandırmak
Özgürlüğünü kaybetmek		Kötü şeyler
/ köleşmek (2)		olacağına dair
		kandırmak (3)
... çalmak		
Yakalamak (2)		
İşgal etmek		
17	5	7

Tablo 3'te Andersen masallarında yer alan duygusal şiddet unsurlarına yer verilmiştir. Tablo incelendiğinde masallarda ön planda olan duygusal şiddetler; özgürlüğünü almak, duygularıyla oynamak, kandırmak olarak çalışmada yer almaktadır.

Özgürlüğünü alma bölümünde; hapse attırmak, alıkoymak, kafeste esir tutmak, özgürlüğünü kaybetmek, yakalamak işgal etmek gibi benzer frekanslara sahip kodlar yer almaktadır. Masallarda özgürlüğünü kaybetme okurun karşısına en fazla "... hapse attırdılar", "... özgürlüğünü kaybetmiş" gibi genel ifadeler geçmektedir. Bu ifadeler Çakmak masalında "Ertesi sabah kral ile kraliçe kızlarının kaldığı evi buldular ve askeri tutuklayarak hapse attırdılar. Asker şimdi deliğe tıklıyordu (2019, s. 18)." ifadesiyle verilen deliğe tıklma eylemi Papatya masalında ise "Zavallı kuşun keyfi hiç de yerinde değildi, çünkü kafeste esir tutuluyordu (2019, s. 164), Ama zavallı kuş, özgürlüğünü kaybetmiş olduğu için kanatlarıyla parmaklıklara vurup duruyordu (2019, s. 165)." esir tutma ve özgürlüğünü kaybetme olarak iletilmiştir.

Duygularıyla oynamak bölümünde; onu istememek, evden kovmak, kalbini kırmak ve acı çekmek alt kodlarıyla çalışmada yer almaktadır. Parmak Çocuk masalında "Ama diğerleri minik kızın çirkin olduğunu söyleyince buna o da inandı ve minik kızı artık istemedi (2019, s. 52)" ve Metal Domuz masalında "Daha fazla laf bulamadı, bir kenara çekerek ona bir tekme attı ve evden kovdu (2019, s. 241)." şeklinde karşımıza çıkmaktadır. Masal boyunca her türlü şiddeti yaşayan Çirkin Ördek masalında ise "Böylece yavru ördek köşeye çekildi; kalbi kırıldı (2019, s. 318)." ifadesiyle de duygusal şiddete de maruz kalmıştır.

Kandırmak bölümünde; cennete gitmekle, zengin olmakla, ölüyle ve kötü bir şey olacağına dair kandırma olarak karşımıza çıkmaktadır. Kandırma kodlarında yer alan şiddet unsurlarından en çok kötü bir şey olacağına dair kandırma eylemi Dryade masalında geçmektedir. Bu masalda "Sakın Paris'e gitme! Oraya gidersen mahvolursun (2018, s. 325), Zavallı Dryade! İçinde yaşadığın ağaç senin için bir zindan olacak (2018, s. 331)." kötü bir şey olacağına dair dolaylı yollara başvurarak kandırmaya örnek gösterilebilir.

Para hırsının ve absürt olayların konu alındığı Küçük Claus ile Büyük Claus masalında da farklı kodlardaki kandırma

eylemi yer almaktadır. Küçük Claus'un bir anda zengin olup bunun sebebi olarak da ölen atının derisini satmasını gösterince Büyük Claus da "İyi para ödemişler doğrusu deyip eline bir balta alarak dört beygirinin de kafasını kopar(ır) (2019, s. 28)." pazara gidip derileri satamayınca kandırıldığını anlar. Masalın ilerleyen bölümlerinde Küçük Claus "Aç şu çuvalı, benim yerime içine sen gir, seni hemen cennete alırlar (2019, s. 33)." diyerek kendini kurtarmak adına yaşlı bir adamı cennete gitme vaadiyle kandırıp çuvala girmesini sağlar.

Tablo 4. Korku Unsurları

Esrarengiz olaylar	Olağanüstü varlıklar	Ürkütücü sesler	Sihir
Ağaçları uçurmak	<i>Trolün kellesini görünce korkmak</i>	Çığlık sesleri	Sihirle küçültmekle korkutmak
Rüzgârın gemileri sıkıştırması	Meleklerin gazabına uğramak	Gök gürlemesi	Saçımı taradıkça bir şeyleri unutmak
Fırtına çıkararak hayvanları korkutması	Azrail'in gelip çocuğunu alması	İnsan sesine benzemeyen gülüşme, kıkırdama ve böğürme sesleri	Pabuçların ayağına yapışması
Cennetin yıkılması	Hayaletler görmek	duyma	Prensleri kuğuya dönüştürmek
Cennetin ufacık bir yıldız olması	Mezar kazıp ölü yiyen cadılar		
Kesilen ayakların dans etmeye devam etmesi			
Tanrının gemiyi yerle bir etmesi			
Anlatılamayacak tuhaf şeyler görmek			
8	5	4	4

Tablo 4'te Andersen masallarında yer alan korku unsurlarına yer verilmiştir. Tablo incelendiğinde masalarda ön planda olan korku unsurları; esrarengiz olaylar, olağanüstü olaylar, ürkütücü sesler ve sihir olarak çalışmada yer almaktadır. Tablodaki alt kodlardan hareketle masalarda kendini tekrar eden frekanslardan ziyade her masalda kendine has bir korku unsuru göze çarpmaktadır. Bu durum masaları daha çarpıcı kılmıştır.

Esrarengiz bölümünde genel itibariyle hem doğa olaylarına yönelik hem de ilahi sebeplere dayalı kodlar yer almaktadır. Kırmızı Pabuçlar masasında başkarakterin dünyevi zevklere aldanıp kiliseye uygun olmayan bir kılıkta gelmesiyle

meleklerin gazabına uğrar ve "Kız işlediği suçu anlattı; bunun üzerine cellat onun ayaklarını-pabuçlarıyla birlikte-baltayla bir vuruşta kesti. Ama o pabuçlar kesilen ayakla birlikte tarlaları aşarak ormanın derinliklerine vardı (2019, s. 419)." olayının meydana gelmesi kızda büyük korkuya sebep olur.

Ayrıca Cennet Bahçesi masasında bütün uyarılara rağmen prensin yasağı çiğneyince "Her yer yıkılıp harabeye döndü. O güzel peri ve o çiçek cenneti çöküverdi, öyle derine gömüldü ki prens hepsinin kapkaranlık bir gecede kaybolduğunu gördü. Cennet artık çok uzaklarda ışıldayan ufacık bir yıldızdan ibaretti (2019, s. 213)." durumu da korkuya sebep olan esrarengiz bir olaydır. Aynı masalda "Öyle bir üfürdüm ki ... Eh, bir görseydiniz, çığlık atanlar mı, bağırınlar mı istersiniz! Ölü fokları, sandıkları ve gemi halatlarını, hepsini attılar. Ben bu kez üzerlerine tipi yağdırdım; gemileri işlemez oldu ve güneye doğru sürüklendi. Bir daha asla Ayı Adası'na gelmezler (2019, s. 200)." esrarengiz olaylara doğanın gücünü katarak masalın dinamikliğini korumuştur.

Olağanüstü varlıklar bölümünde; *trol, melek, Azrail, hayalet, cadı gibi korkuya sebep olan varlıklar alt kod olarak yer almaktadır. Yoldaş masasında "Ben şimdi ne düşündüm, diye sordu Johannes'e. Ardından oğlanın elindeki ağzı açılıp da trolün kellesi görününce dehşete kapıldı. Herkesin tüyleri diken diken oldu. Prenses sanki taş kesilmişti, tek bir sözcük bile çıkmadı ağzından (2019, s. 87)." ve Bir Annenin Masalı masasında "Azrail senin odana girmişti, çocuğunu alıp alelacele gitti; rüzgârdan da hızlıdır kendisi! Aldığı bir şeyi hiçbir zaman geri getirmez o (2020, s. 30-31)!" alıntılarında korkunun etkisi anlatılmaktadır. Kırmızı Pabuçlar masasında meleklerin gazabına uğrayan Karen'in durumu "dans et bakalım, dedi Azrail. Ayak derilerin aşınıp kemikleri iskelete dönene dek! Dans ederek kapı kapı dolaşacaksın; kendini beğenmiş çocukların kaldığı evlerin kapısını çalacaksın ki seni görünce korksunlar! Dans et bakalım, hadi dans et! Acı bana, diye seslendi Karen ama Azrail'in ne karşılık verdiğini duymadı (2019, s. 418)." ifadesiyle dile getirilir. Yabani Kuğular masasında ise başkarakter ısrırgan toplarken şahit olduklarını "Mezar taşına oturmuş bir sürü çirkin cadı gördü; hepsi banyo yapmak istercesine üzerlerindeki yırtık pırtık giysileri attıktan sonra ince ve*

uzun parmaklarıyla yeni mezarların toprağını kazarak çıkardıkları cesetleri yemeye başladılar (2019, s. 190).” şeklinde tasvir eder ve korka korka ot toplamaya devam eder.

Ürkütücü sesler bölümünde; çığlık sesleri, yüksek sesle haykırma, gök gürlemesi, gülüşme, kıkırdama ve böğürme sesleri alt kodları çalışmada yer almaktadır. Ürkütücü sesler Dryade masalında doğrudan korku ibaresi geçmese de “Bir inilti işitildi; çok acı bir iniltiydi bu. Günah çıkarma taburesinden mi yoksa Dryade’nin göğsünden mi gelmişti? (2018, s. 340)” ifadesinde geçen seslerin başkarakterin korkmasına sebep olduğu izlenimi vermektedir. Son olarak Buzlar Kraliçesi masalında “Bir ara kulak kabartınca bu böğürtüleri duyar gibi oldu. Evet, korkunç seslerdi bunlar; adamlar da duydu ve konuşmayı kestiler ve Rudy’ye uyumamasını söylediler (2018, s. 68).” şeklinde ifade edilmiş.

Masallarda bunların da dışında dikkat çeken bir diğer korku unsuru ise sihirdir. Masallarda tehdit olarak kullanılan sihir, tehdit edilende korkunun ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Cennet Bahçesi masalında “O benim misafirim, dedi kocakarı. İşine gelmezse seni çuvala sokarım haa, ona göre! Bu laf baya etkili oldu. Poyraz nereden geldiğini anlattı (2019, s. 199).” örneğinden görülebileceği üzere anne oğullarını sürekli sihirli çuvala koymakla korkutur. Karlar Kraliçesi’nde ise “Ve kadın onun saçlarını taradıkça Gerda üvey kardeşi Kay’ı unuttu. Çünkü bu yaşlı kadın büyüden anlıyordu (2019, s. 348).” büyüün etkisi vurgulanmıştır.

SONUÇ

Andersen Masalları derlemesinde yer alan masalarda şiddet ve korku unsurlarını inceleyip ne derecede kullanıldığını görünür kılmayı amaçlayan bu çalışmada; şiddetin fiziksel, sözel ve duygusal boyutu ve bunların yarattığı korku unsuru üzerinde durulmuştur. Masalarda yer alan şiddetin ne derecede kullanıldığı 20 masal üzerinden belirlenip tablolaştırılarak tespit edilmiştir.

Çalışma genelinde göze çarpan ilk husus sözel şiddet unsurlarından hakaret etmektir. Çalışmanın genelinde en yüksek frekansa sahip olan şiddet unsuru olan hakaret etmenin empatiye başvurmaksızın yaralamak

amaçlı “çirkin” alt koduna sürekli başvurulmuştur. Bu insicamda masaldaki kahramanlar sık sık sözel şiddete maruz kalmıştır. Ayrıca masal içeriklerinde türlü türlü tehdit yöntemlerinin yanında onur kırıcı kaba sözlere de yer verilerek bazı masalların çocuklara uygunluğunun sorgulamasına sebebiyet vermektedir. Öztürk ve Giren’in (2016) araştırmasının verileri incelendiğinde çalışma kapsamında bulunan hikayelerde şiddet ve korku öğelerinin oranlarının benzer olduğu gözlemlenirken mevcut çalışmada şiddet unsurlarının korku unsurlarından çok daha fazla olduğu belirlenmiştir.

Fiziksel şiddet unsurlarında; can acıtma, dayak atma ve öldürmeye dayanan bölümler tespit edilmiştir. İncelenen masalarda fiziksel şiddet diğer türlere nazaran daha ön plandadır. Bunun nedeni olarak karakterlerin güç odaklı saldırganlığa gerek duyması şeklinde yorumlayabiliriz. Fiziksel şiddetin birçok çeşidinin gözlemlendiği masalarda, yoğun olarak insanın insana olacağı şeklinde şiddet gerçekleşmiştir. Bunun dışında insanın hayvana, bitkiye; olağanüstü varlıkların insana, bitkiye, hayvana ve az da olsa hayvanın hayvana yaptığı fiziksel şiddet okuyucuya aktarılmıştır. “Küçük çocuklar istenmeyen ve belki de tehlikeli olabilen bir davranışın sonuçlarını çoğu zaman anlayamazlar ve hayatı deneme yanılma yoluyla öğrenirler” (Gander ve Gardiner 2015; Ercan 1975). Bulgular bölümünde de dile getirilen bu tarz şiddet olayları, çocukları etkileyecek ve bu durumu sosyal hayatlarında da uygulayarak olumsuz sonuçlara neden olabilecektir. Ayrıca Sezer’in (2012) yayınlamış olduğu kitapta masallardaki olumsuzluklarla ilgili farklı görüş savunmuştur. Sezer’e göre; masalarda kötü örnekler yer vermek çocukların bilişsel gelişimini ve günlük hayatta karşılaşılabileceği sorunlarda ne yapması gerektiğini öğrenmesi açısından bir fırsattır. Çocukların eleştirel perspektifini geliştirmek için klasik masaları sohbet havasında vererek ruhsal sıkıntılar oluşturma görevinden sıyrılarak olağana dönüşeceğini belirtir. Bu doğrultuda karakterlerin gerçekleştirdiği şiddet eylemlerinin normalleştirmemesi ve okuyucuda yanlış pekiştirilmemesi adına masal sonlarında okuyucunun masalı eleştirme ve davranışları onaylamama hakkı verilmelidir.

Akkaya’nın (2014), Keloğlan masallarıyla ilgili gerçekleştirdiği bir çalışmada geçen bazı şiddet

unsurlarıyla mevcut çalışmanın verileri örtüşmektedir. Her iki çalışmada da bazı şiddet unsurlarının çocukların seviyesi için uygun olmadığı hatta yetişkinlerde bile etki altında bıraktığı görüşü hakimdir. Bu doğrultuda bahsi geçen masalların uzmanlar tarafından olumsuzluk teşkil eden ifadeler üzerine inceleme yapılmalıdır.

Duygusal şiddet unsurlarında dikkat çeken husus cezaların çoğunlukla özgürlüğünü almak şeklinde olmasıdır. Yazar, kimi zaman zindana attırarak kimi zaman bir kuşu kafeste tutarak kimi zaman kişiyi evlendirmeye zorlayarak kimi zaman da işgal etme yoluna başvurarak bu durumu masallarında kullanmıştır. İncelemeler neticesinde bu masallarda geçen duygusal şiddetin ölçütü ne kadar olursa olsun yüzeysel ifadelerle geçiştirilmiş ve çoğu zaman masallar mutlu sonla bitmemiş. Yazarın tarz sonlarla masalını bitirmesinin altında yatan asıl sebep sanatsal masal türünde örnekler vermesidir. Fakat masallardaki bu geçiştirmeler çocukların yaş düzeyi ve bazı sonların çocukların hayal dünyasına bırakılması olumsuz sonuçlara yol açabileceği sonucuna ulaşılmıştır.

Korku unsurları bölümünde; esrareniz olaylar, olağanüstü varlıklar, ürkütücü sesler ve sihir kategorileri oluşturularak alt kodlar belirlenmiştir. Metinlerde korku unsurları her ne kadar kategorilere ayrılmış olsa da birbiriyle ilişkili bir yapıda ve tespit edilen alt kodlar dolaylı veya doğrudan birbirinin nedeni, sonucu durumundadır. Esrareniz olaylarla ilgili korkularda dikkat edilen husus, gerçekleşen olayların doğayla ilişkili olmasıdır. Ağacların uçması, fırtınanın çıkması, cennetin yıkılması, Tanrının gemiyi yerle bir etmesi vb. durumlardan hareketle canlıların üzerinde doğanın büyük bir etkisi olduğunun ve doğanın yarattığı tuhaflıkların büyük korkulara sebebiyet verdiği masallarda yansıtılmaktadır. Olağanüstü varlıklarla ilgili bulgulardan hareketle Azrail, trol, hayalet, cadı gibi olağanüstü varlıklar masallarda korku aracı olarak kullanılmıştır. Ürkütücü sesler ve sihrin masalların kilit noktalarında kullanılması masalların büyüleyici yanını pekiştirmesiyle beraber bilinmeze yönelik endişe veya korku hissi yaratır. Ki elde edilen verilerden bu durum masallarda gözlemlenmiştir.

Bu çalışmada korku unsuru diğer şiddet unsurları kadar tespit edilememiştir. Yazar masallarda geçen korku

unsurlarını ayrıntılı tasvirler yaparak metne derinlik katmıştır. Fakat bazı masalların çocukların bilişsel gelişimine uygun olmadığını ortaya çıkarmıştır. Bu yüzden yetişkinlerin bu hususa dikkat etmesi gerekmektedir. Ayrıca MEB tarafından yapılan çalışmaya göre “Ebeveynlerin çocuklara ürkütücü unsurlar içeren kitapları okuyarak onlara korku duygusunu öğretmesi, çocukların sosyallik ve kendilerine inanma duygularını zedelemekte ve korkularını gün geçtikçe arttırmaktadır.” (MEB, 2014). Bu da mevcut çalışmayı destekler nitelikte olduğunu ortaya çıkarmıştır.

Çocuk edebiyatının önemli şahsiyetlerinden Hans Christian Andersen, masallarıyla kendini kanıtlamış bir yazardır. Masallarının dünya çapında çok biliniyor ve seviliyor olması, yazarın her masalının çocuklar için uygun içeriklere sahip olduğu anlamına gelmez. Bu doğrultuda her kitabını önermek ve çocuklara okutmak uygun değildir. Masalların uygunluğunu tespit etme adına öğretmen veya ebeveynler önceden ayrıntılı bir şekilde incelemelidir. Veyahut masalın büyükler ya da öğretmenler eşliğinde okunması uygun olur. Okuma sonrası sevilen karakter de olsa şiddete sebebiyet veren kişi veya durumlar üzerine çocuklarla konuşulmalı, davranışların yanlışlığı ve nasıl olması gerektiği dile getirilmelidir.

Sonuç olarak masallar sadece eğlenceli metinler değildir; çocukların ufkunu açar ve gerçek dünyayı anlamalarını sağlar. Çocukların karakter gelişimine ve hayatlarının her evresinde karşılaşacakları durumlarla başa çıkma yeteneklerine katkı sağlar. Bu yüzden okutulması gereken masal kitapları dönemin de koşulları göz önünde bulundurularak uzman görüşleriyle güncel duruma getirilmelidir.

KAYNAKLAR

- Akalın, H. Ş. (Ed.) (2011). *Türkçe sözlük*. TDK Yayınları
- Akkaya, N. (2014). *Keloğlan masallarında yer alan değerlerin incelenmesi*. Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi, 312-324.
- Akyıldız Ercan, C. (2020). *Örnek Masal Çözümlemesi ile Halk ve Sanatsal Masal Arasındaki Farklılıklar*. Doğu Esintileri (12), 175-191.
- Andersen, H. C. (2018). *Andersen masalları cilt ıı* (2. Baskı) (Çev. Günersel, S.). Pinhan Yayıncılık.
- Andersen, H. C. (2019). *Andersen masalları cilt I* (3. Baskı) (Çev. Günersel, S.). Pinhan Yayıncılık.
- Andersen, H. C. (2020). *Andersen masalları cilt II* (3. Baskı) (Çev. Günersel, S.). Pinhan Yayıncılık.
- Ercan, A. R. (1975). *Çocuklarımızı başarıya ulaştırmanın yolları*. Alkim Yayıncılık.
- Gander, M.J. & Gardiner, H.W. (2015). *Çocuk ve ergen gelişimi*. Çev: Ali Dönmez, Nilgün Çelen, Bekir Onur. İmge Kitapevi.
- Güle, H.& Geçgel, H. (2006). *Çocuk edebiyatı*. Kök Yayıncılık.
- Güzelküçük, Ş. ve Türkyılmaz, M. (2020). *Masal kitaplarında yer alan korku ve şiddet öğeleri*. Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 6(3), 859-878.).
- MEB (2014). *Uyumsuz çocuklar/Çocuk gelişimi ve eğitimi*. Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- Öztürk, M. ve Giren, S. (2016). *Okul öncesi dönemdeki çocuklar için hazırlanan hikâye kitaplarındaki korku ve şiddet öğelerinin incelenmesi*. TEKE Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi, 5(4), 2095-2108.
- Parke, R. D. (1977). "Punishmentvin children, effects, side effects, and alternate strategies, psychological process in early education. Ed. H. L. Hom, Jr, ile P.A. Robinson, New York, Akademik Basın.
- Postema, K.J. (2006). *School-based social competence program: A grant proposal project*. Unpublished Master's Thesis, California State University, CA.
- Sezer, M. Ö. (2012). *Masallar ve toplumsal cinsiyet*. Evrensel Basım Yayın.
- Şahin, M. (2011). *Masalların çocuk gelişimine etkilerinin öğretmen görüşleri açısından incelenmesi*. Millî Folklor, 89, 208-219.
- Şen, S. (2002, Nisan). *Okul öncesi çocuklarına yönelik öykü ve masal öncesi kitaplarında saldırganlık modeli olabilecek tipler*. (Çocuk Edebiyatına ve Çocuk Hekimliğine Yansıyan Şiddet Sempozyumu'nda sunulmuş bildiri). Osmangazi Üniversitesi, Eskişehir.
- Şimşek, T. (2002). *Çocuk edebiyatı*. Rengârenk Yayınları.
- Tezel, N. (1997). *Türk masalları*. Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Wimmer, D. D., & Dominick, J. R. (2000). *Mass media research: An indroduction*. Belmont: Wadsworth Publishing Company.
- Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (2003). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri*. Seçkin Yayınları.
- Yörükoğlu, A. (2003).
- Zipes, J. (2007). *When dreams came true: Classical fairy tales and their tradition*. Routledge.

Yazar Katkı Oranları

Yazarlar araştırmaya eşit oranda katkı sağlamıştır.



Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
Cukurova University Institute of Social Sciences

sosyalbilimler.cukurova.edu.tr